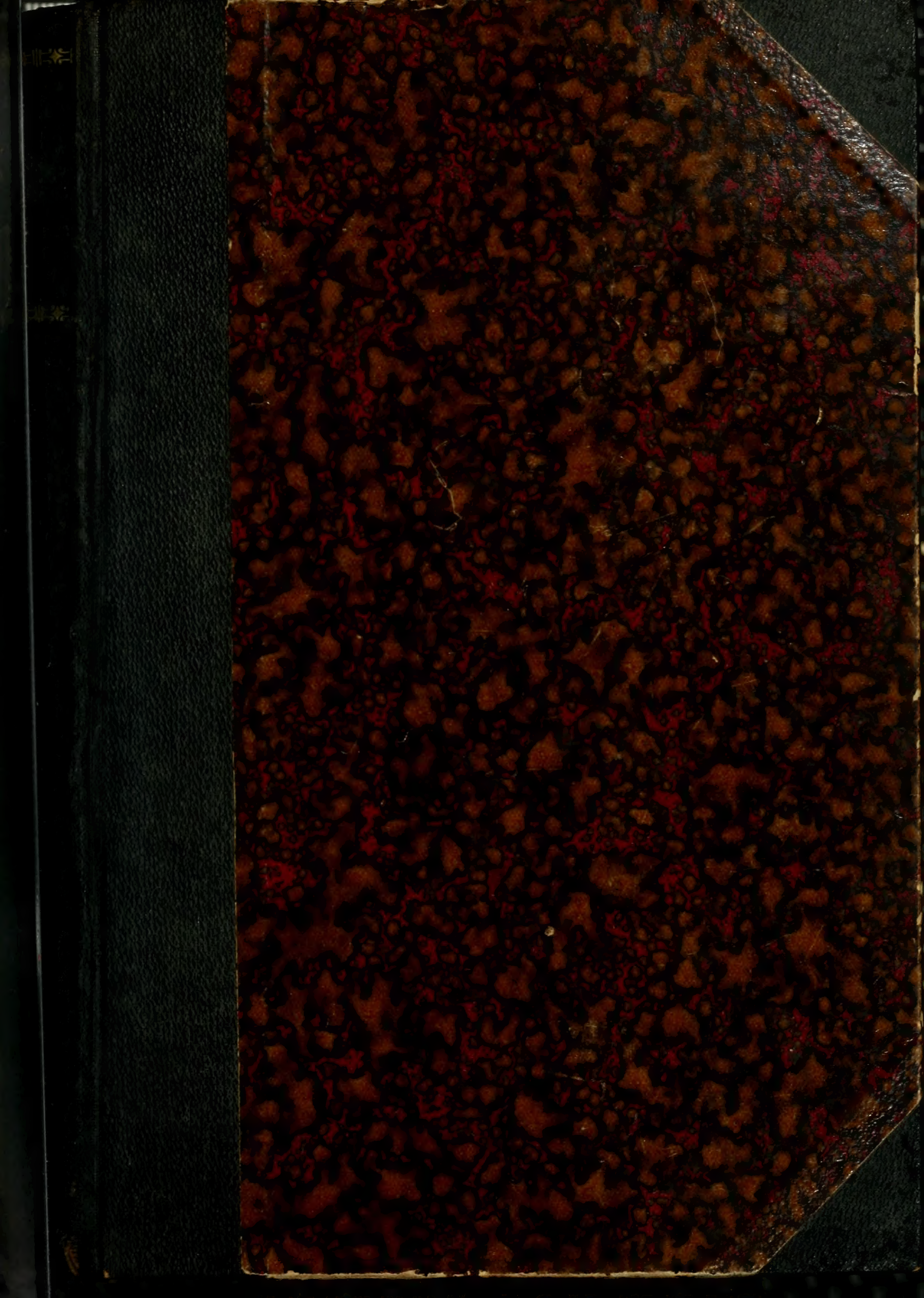
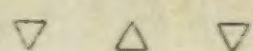

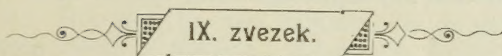
ZBORNIK.

Na svetlo daje

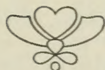
SLOVENSKA MATICA

v Ljubljani.

Uredil

L. PINTAR.

V Ljubljani.

Natisnila „Narodna tiskarna“

1907.

VSEBINA.

The Institute of Mediaeval Studies
LIBRARY
DEC 15 1983
Toronto, Ontario

Doneski
k slovenski literarni in kulturni zgodovini.

Priobčil **dr. Ivan Prijatelj.**

Naprošen od raznih strani za krajše ali daljše preglede slovenskega slovstva sem se v zadnjih šestih letih nekoliko podrobneje bavil z našo literarno zgodovino. A takoj sem izprevidel, ko sem se lotil izpregovoriti še tako splošno in površno sodbo o naši književnosti, da nam tu manjka še veliko veliko onega, kar je podstava vsake sodbe, vsakega poobčenja, t. j. gradiva. Ni pa je kmalu discipline, ki bi potrebovala pri proučevanju toliko gradiva, kakor baš literarna zgodovina, razumljena tako, kakor jo zahteva naš čas. Gradiva za duševno življenje Slovencev je jako malo zbranega. Mi smo kakor otroci: ali vse ali nič. Pri tem pa pozabljamo, da je naše kulturno življenje živelo samo v drobcih; mogočnih, bogatih tokov in struj nismo imeli. To pa stvarí z znanstvenega stališča ne izpremeni prav nič. Znanstveniku odkrije pogosto kak drobec ravno tako globok pogled v dušo posameznika in tudi cele generacije, kakor kup letnikov kakega časopisa.

S tega stališča, da obogatim materijal, da si napravim preteklost živejšo, življenje preteklih dni sočnejše, sem začel sam zbirati zašle in raztekle se kapljice duševnega življenja slovenske preteklosti. Ker menim, da bi utegnile tudi še komu drugemu služiti, jih hočem po malem objavljati na tem mestu.

Nameravani časopis „Slavinja“ iz l. 1824.

V jeseni l. 1824 so vložili trije slovenski duhovniki v Ljubljani pri guberniju prošnjo, da bi se jim dovolilo izdajati slovenski časopis. Bili so to Janez Cigler, kurat v prisilni delavnici, ter posvetna duhovnika Ksaver pl. Andrioli in Ignacij Holzapfel. Prosili so „um die Bewilligung, ein Wochenblatt unter dem Titel „Slavinja“ in krainerischer Sprache und in Verbindung mit der Laibacher deutschen Zeitung zum Nutzen und Vergnügen herausgeben zu dürfen.“ Zadeva je prišla na dnevni red v gubernijalni seji dne 16. septembra 1824. Poročal je

gubernijski svetnik Mayr in priporočal list, češ: „ker hoče list samo deželni jezik gojiti, ne pa obdelovati politične predmete in prinašati dnevne dogodke in mu je namen samo literaren, namreč pouk in zabava, se časopis brez vsakega zadržka lahko dovoli.“ Samo to je, kdo naj prevzame cenzuro lista. Mayr nasvetuje profesorja in kanonika Pavška, ki ima že itak književno revizijo v svojih rokah in je tudi „slovanskega jezika povsem zmožen.“ Gubernij je vprašal Pavška, ali bi bil pripravljen prevzeti cenzuro tega lista, „čigar izdajanje se brez pomisleka dovoli.“

V seji dne 21. oktobra 1824 je poročal svetnik Mayr o Pavškovem odgovoru: Z ozirom na dvorni dekret z dne 11. junija 1782, ki določa, da naj se vsi važnejši spisi pošiljajo na Dunaj v cenzuro, in ker je periodičen časopis po svoji politični in religiozni tendenci vsekakor važen pojav, je treba predložiti prošnjo omenjenih prosivcev najvišjemu policijskemu in cenzurnemu dvornemu uradu. Prošnja naj se priporoči v ugodno rešitev, „ker je 1.) dobro mišljenje urednikov porok za vsebino in 2.) ker bo študij slovanskega jezika, ki pridobiva vedno več ljubiteljev, s pogostejšimi članki te vrste, kakršnih doslej ni bilo dosti, neoporečno veliko pridobil.“

Dne 21. oktobra 1824, št. 14.533 je bila prošnja odposlana na Dunaj. Priporočena je bila v gorenjem zmislu in priložena ji je bila izjava „vrlega knjižnega revizorja, filozofskega profesorje Jurja Pavška,“ da hoče skrbno opravljati cenzuro.

Predsednik najvišjega policijskega in cenzurnega urada Sedlnitzki je zahteval nato od ljubljanskega guvernerja Schmidburga, naj se na Dunaj pošlje „ein detaillirter Plan zu dem befragten Wochenblatte mit der bestimmten Angabe, welche Gegenstände darin überhaupt und besonders behandelt werden sollen.“ Poleg tega je vprašal svojega vladnega zaupnika v Ljubljani o osebnih razmerah nameravanih izdajateljev, o njih moralnosti, učenosti in zlasti o političnem mišljenju. Končno se je obrnil na škofa Wolfa, kaj ta misli o podjetju slovenskega časopisa.

Podrobni načrt lista je sestavil takoj Ksaver pl. Andrioli. Ljubljanski zaupnik Sedlnitzkega z imenom Schmidhammer mu je poročal dne 9. decembra 1824 naslednje: „Ksaver pl. Andrioli je star sicer šele 32 let, a je že upokojen, ker je vsled svojih telesnih napak za dušno pastirstvo nesposoben. Holzapfel je bil šele pred kratkim posvečen v mašnika in je izza prošlega meseca kaplan v Kamniku; Cigler je že eno leto kurat v prisilni delavnici ljubljanski. Moralično vedenje môž in njih vernost je njihovemu stanu primerna. O njih političnem mišljenju in delovanju pa se vsled njihovega, dosedaj omejenega delokroga ne dá še nič povedati. „Znanstvene izobrazbe pa nima nobeden izvrstne.“

„Izdaja tega lista je prenagljena, površna misel imenovanih individuov, ki še sami med sabo niso soglasni, po kakšnem načrtu bi se ravnali in kaj naj bi bil njih glavni namen. Vsak je namenjen prispevati k listu z raznovrstnimi članki, kakor se mu bo baš zdelo prav in koristno. Filozofski študijski ravnatelj in kanonik Ravnikar in pa doktor bogoslovja in profesor svetega pisma stare zaveze Jakob Zupan, dva zelo znanstvena moža in najboljša tu poznana slavista nista hotela pristopiti k podjetju, čeprav so ju večkrat vabili. Ako bi se tudi list dovolil, ne bo izhajal dolgo, ker mu bo kmalu pošlo zanimajoče gradivo. Tukajšnji tiskar in urednik „Laibacher Zeitung"-e Karol plem. Kleinmayer sam mi je rekel, da ne prične poprej tiskati lista, dokler se mu na podlagi podrobnega načrta ne zagotovi, da bo list mogel izhajati delj časa.

Kar se tiče predlaganega cenzorja profesorja Pavška, se mora sicer reči o njem, da je zelo veren mož, „doch von so beschränkten Talenten, dass ihm die Censur dieses Blattes mit Beruhigung nicht leicht anvertraut werden kann.""

Dne 23. novembra 1824 je poprašal guverner Schmidburg škofa Wolfa, kaj misli o imenovanih treh duhovnikih in o nameravanem podjetju. Škof odgovori dne 11. decembra 1824:

„Vsi trije imenovani duhovniki so bili med svojimi študijami odličnjaki. Vkljub temu se more čisto odločno trditi, da bi mogel n. pr. Ignacij Holzapfel, ki je šele v jeseni končal svoje šole, napisati kvečjemu kaj šolarskega, ne glede na to, da bi bilo zanj kot začetnika boljše, da bi se bavil s svojim poklicem. V koliko je razširil Ksaver pl. Andrioli, ki je bil skoraj takoj po kočanih študijah upokojen, svoje znanje preko mej šolskih predmetov, ordinariatu ni znano. Še manj pa je znano škofu, da bi se bil Andrioli kdaj bavil s slovanskim ali kranjskim jezikom. Vrhutega je Andrioli rojen in vzgojen v Ljubljani, odkoder ni skoraj nikoli prišel na deželo. Znano pa je, da se govori v Ljubljani najpokvarjenejša in najpomankljivejša kranjščina, v visokih, od mladosti nemško vzgojevanih krogih, katerim Andrioli pripada, pa še najbolj pokvarjeno in pomanjkljivo.

Samo prisilniški kurat Janez Cigler, ki je bil sicer tudi v Udmatu poleg šentpeterskega predmestja rojen, je služboval več let na deželi, kjer je mogel prodreti v kranjščino globlje pri veselju, ki ga ima do nje. Vendar pa ordinariat nič zanesljivega ne ve niti o tem, niti o njegovi drugi slovstveni izobrazbi. Neki mali kranjski prevod, ki ga je izdal pri zakotnem tiskarju Kremžarju, ni bil celó brez pravopisnih in slovniških napak. V moraličnem in političnem oziru ne more ordinariat imenovanim trem duhovnikom nič sponesti, pač pa dvomi, dokler ga dejstva o nasprotnem ne prepričajo, o literarni usposobljenosti njihovi.

Morebiti pa hočejo ti trije dati samo ime in se za njimi skrivajo drugi sotrudniki?

Mit Bezug auf das Gesagte muss man übrigens offen gestehen, dass man den Nutzen eines Wochenblattes wie die Carinthia als Beylage zur Klagenfurterzeitung, worin entweder slavische Gegenstände, als Alterthümer, etymologische Untersuchungen u. s. w. in der deutschen Sprache behandelt, oder von Zeit zu Zeit gediegene slavische Aufsätze eingerückt werden, ganz gut begreift, aber dass man umso schwerer einsieht, wozu ein durchaus in der krainischen Sprache geschriebenes Wochenblatt als Bestandtheil einer deutschen Zeitung für Leser, welche, weil sie deutsche Zeitungen lesen, wohl alle das Deutsch aber nicht alle das Krainisch verstehen, dienen soll?“

Dne 22. decembra 1824 je poslal guverner Schmidburg Sedlnitzkemu škofovo pismo in načrt lista, ki ga je napisal Ksaver pl. Andrioli. Tega načrta nisem mogel najti v aktih. Guverner pravi o njem, „dass ihm zufolge die Slavinja ein eigentliches Volksblatt seyn, und die Bestimmung haben soll, durch Mannigfaltigkeit der darin abgehandelten — nicht politischen — Gegenstände alle Klassen von Lesern zu befriedigen, die der krainerischen Sprache kundig sind.“

Izdaje časopisa c. kr. dvorna najvišja policijska in cenzurna oblast ni dovolila. Sedlnitzki pravi izrecno, da lista ne dovoli na podlagi neugodne izjave ljubljanskega škofa. Pravi namreč v svojem odloku z dne 1. januarja 1825 št. 10.608, „dass er mit der sehr gründlichen Ansicht des Hrn. Bischofs Wolf sich vollkommen vereinigt, daher Hochdieselben (gubernij) zu ersuchen sich veranlasst findet das diessfällige Gesuch der obgenannten Weltpriester ablehnend bescheiden lassen zu wollen.“

Schulz pl. Strasznitzki in Čop.

(Čopova slika.)

V Čopovi zapuščini v licejski knjižnici ljubljanski se nahajajo med drugimi tudi pisma Schulza pl. Strasznitzkega in njegove žene Zofije, pisana Čopu.

Dr. Leopold Karel Schulz pl. Strasznitzki je bil rojen dne 31. marca 1803 v Krakovu in je študiral na dunajskem vseučilišču matematiko in astronomijo pri profesorjih Jenku, Ettingshausnu in Littrowu, filozofijo pri profesorju Remboldu. Poslednji je bil učenec in pristaš filozofa F. H. Jacobija, čigar praktična filozofska smer je bila baš takrat pričela izpodrivati v Avstriji Hegeljevo spekulativno modroslovje. Schulz je absolviral študije l. 1824 in je bil takoj imenovan za adjunkta na matematični in fizikalični stolici dunajskega vseučilišča. Leta 1827 je dobil definitivno

mesto profesorja na ljubljanskem liceju, kjer je ostal do l. 1834 in se bližje seznanil z vsemi izobraženejšimi možmi takratne Ljubljane. Posebno prijateljstvo pa je sklenil z našim Čopom, s katerim si je ob času, ko enega ali drugega ni bilo v Ljubljani in pa potem, ko je bil Schulz prestavljen na lvovsko vseučilišče, pridno dopisoval.

Na Dunaju živi še sin njegov, vpokojeni ministrski svetnik dr. Johann Schulz pl. Strasznitzki, oženjen s hčerjo Ljubljančana Hermanna pl. Hermannsthala, Prešernovega prijatelja in ob tedanjem času precej znanega nemškega pesnika „Ilirskega lista". Žena Hermannsthala in tašča še sedaj živečega Schulza pa je bila hčerka ljubljanskega advokata drja. Oblaka. To Amalijo Oblak pozna zgodovina slovenskega slikarstva kot nadarjeno učenko Langusovo. Sestra njena Lujiza Oblak, ki je dobro poznala Prešerna, ki je pogosto prihajal v hišo njenega očeta, živi še danes na Dunaju kot 84letna starka in zvesto hrani spomine na svojo domovino in ono krasno dobo ljubljanskega duševnega in družtvenega življenja.

Misleč, da bi se dalo morebiti pri sinu Čopovega prijatelja Schulza dobiti kaj Čopovih pisem, katerih nam je itak malo ohranjenih, sem se napotil k upokojenemu ministrskemu svetniku in ga povprašal po korespondenci njegovega očeta in zlasti po morebitnih Čopovih pismih. Izvedel sem, da je v Schulzovi družini Čopovo ime sicer še danes v veliki časti, a dopisi Čopovi da so se žalibog zgodaj uničili. Dr. Schulz je utegnil rešiti edino korespondenco očetovo s prijateljem Socherjem, doktorjem in profesorjem medicine na Dunaju. Ta pisma mi je tudi dal na razpolago. Za Slovence zanimivo pa je samo tupatam kako mesto v Schulzovih pismih, kjer svojemu dunajskemu prijatelju govori o razmerah v takratni Ljubljani. Tako popisuje n. pr. dne 30. marca 1829 razmere na ljubljanskem liceju:

„Bei den Prüfungen der Philosophie war ich auch, es ist etwas erbärmliches, was hier unter dem Namen Philosophie vorkömmt z. B. eine Definition: Recht ist das, was die Richter aussprechen. Wie gefällt Dir das? Ebenso ist's bei der Philologie. Ich nehme keinen Anstand, unser Lyceum als das schlechteste in der ganzen Monarchie zu erklären — und doch ist die Jugend talentirt und sehr fleissig. Das macht einen traurig. Ich lasse aber von diesen Ansichten gar nichts merken, und kann nur sagen, alle meine Kollegen achten mich und haben mich recht lieb."

V jeseni l. 1829 je šel Čop na Dunaj. Ob tej priliki je želel Schulz seznaniti Čopa z nekaterimi njemu dragimi osebami na Dunaju. Te osebe so bile: dr. Socher, neka gospa Zonti in pa Schulzova nevesta Zofija. Na Socherja je dal Schulz Čopu naslednje priporočilno pismo z dne 15. septembra 1829:

„Überbringer dieses Schreibens Zhop (sprich Tschop), hiesiger Humanitätsprofessor, ist mir während meines hiesigen Aufenthalts nahe befreundet worden und da Du oft der Gegenstand unseres Gespräches warst, so hat er Dich durch mich liebgewonnen und wünscht Dich persönlich kennen zu lernen, und da er auch mir so lieb ist, da er der einzige hier ist, dem ich in Bezug auf Wissenschaft, Kunst und Leben mein Herz ausschütten kann, so ist es ein Wunsch von mir, dass mein Freund ihn auch kennen lerne und meine Liebe und Wohlgefallen mit mir theile. Ich bitte Dich auch, ihn zu unserer hochverehrten Freundinn Frau von Zonti zu führen, er kann Euch den besten Aufschluss über mein hiesiges Leben und Treiben und über unsere ganze oft umnebelte Atmosphäre geben."

Iz razmerja Schulz-Čopovega se da pridobiti tudi nekaj podatkov za karakteristiko Čopovega svetovnega in estetičnega nazora. Kar sem jaz vedno povdarjal, mi je Schulzov sin na Dunaju potrdil: da je bil Čop Hegeljanec. Sin Schulz se vé spominjati, da je njegov oče pogosto in rad govoril o Ljubljani in ondotnih svojih prijateljih. Posebe o Čopu da je večkrat pravil, kako je vedel ž njim dolge filozofske razgovore in ga izkušal o d v r n i t i o d H e g e l j e v i h n a z o r o v ter ga izpreobrniti k Jacobijevi praktični filozofiji, a vse zaman. V estetiki je bil Čop pristaš bratov Schlegelov, s čimer Schulz tudi ni soglašal. Primeri naslednje Schulzovo pismo Socherju z dne 22. novembra 1829:

„Den gestrigen Tag brachte ich grösstentheils mit Zhop zu, der mir immer lieber wird, je näher ich ihn kennen lerne. Er ist zwar im Ästhetischen ein Verehrer der Schlegel, allein seine moralischen Ansichten sind viel höher, als die dieser Brüder, was mir sehr wohlthuend ist."

Schulzu, praktičnemu filozofu, ki je bil v metafizičnih vprašanjih skozinskoz veren in katoliški mož, je Čopova resnoba in moralna solidnost morala zelo ugajati. Druga takratna ljubljanska družba, v kateri je bil največji duh naš Prešeren, se profesorju Schulzu pač ni mogla tako omiliti, ker se je dajala v praktičnem življenju v svojem dionizijskem razpoloženju voditi bolj čuvstvu in osvobojenemu instinktu, nego računajočemu razumu. Schulza označuje dobro smer njegovega javnega delovanja v Ljubljani.

Izprosil si je bil namreč Schulz od dvorne študijske komisije dovoljenje, imeti javna predavanja iz višje matematike in astronomije za široko publiko. To so bila prva javna poljudna predavanja v Ljubljani. Občinstvo jih je vzprejelo z velikim zanimanjem. Poznejši znani avstrijski šolnik vitez Močnik[1])

[1]) Zanimiva je splošna sodba Močnikova o stanju pouka na takratnem ljubljanskem liceju. Nahaja se v njegovem pismu na dvorno študijsko komisijo

pripoveduje, da so naravnost navduševala najširše meščanske kroge. Celo žene in dekleta niso hotele zaostati, tako da je bil Schulz prisiljen imeti po hišah predavanja v privatnih krožkih. Ob večerih pa je postavljal v „Zvezdo“ velik daljnogled in kazal svojim radovednim poslušavcem zvezde in razne prikazni na njih. Dne 30. novembra 1829 piše Socherju o teh predavanjih: „Meine Vorlesungen über populäre Astronomie sind sehr besucht, Professoren, höhere und niedere Beamte, Offiziere und Studenten aller Art sind meine Zuhörer, ich gebe mir aber auch recht viele Mühe.“ Dne 22. novembra 1829: „Heute hatte ich wieder Vorlesung aus der populären Astronomie und ein ziemlich zahlreiches Auditorium. Diese Vorlesungen verschaffen mir die Achtung der Stadt, welches mir sehr erfreulich ist. Die Stadt sieht diese Vorlesungen als eine lehrreiche Unterhaltung an, die man ihm darbietet. Heute Abends bin ich wieder auf eine Unterhaltung eingeladen.“

Iz tega se razvidi, da teh predavanj ne smemo jemati preveč resno, občinstvo jih je imelo za nekoliko finejše razvedrilo, za nekako višjo zabavo. A Schulz sam je imel s predavanji svoj resen soliden namen, ki označuje in razločuje tega učenca praktične Jacobijeve filozofije, od naših tedanjih slovenskih veljakov, pristašev nemške filozofije prve romantike. Dne 29. aprila 1830 piše Schulz Socherju o namenu svojih predavanj takole:

„Die Tendenz meiner Vorlesungen ist stets dahin gerichtet, im Weltenbau die Spuren der allsegnenden Hand des Allliebenden und Allwerten aufzufinden, auch suche ich die Würde der Wissenschaft als solcher darzustellen.“

Sorodno dušo in pravo domače ognjišče pa je bil našel Schulz v Ljubljani v družini slovenskega slikarja Langusa. Kako intimno se je bil sprijateljil ž njim, kaže naslednje pismo, ki ga je pisal Socherju dne 15. oktobra 1829:

---

z dne 28. oktobra 1853: „Bedauerlich war der Zustand, in welchem damals das wissenschaftliche Leben an dem Laibacher Lyceum darniederlag. Die Professoren beschränkten sich, wie dies zu jener Zeit auch an den andern Lyceen der Fall war, auf das Herablesen ihrer Hefte, auf das Erklären und Abfragen der Lektionen, und wenn dessenungeachtet ausnahmsweise ein strebsames Talent sich emporarbeitete, so war dies wahrhaft nur jener innern Macht zuzuschreiben, mit welcher der lebenskräftige Trieb nach Wissen trotz aller Hindernisse sich durchbricht. Da kam der geistvolle Schulz nach Laibach und mit ihm ein bis dahin nicht gekanntes Regen und Streben unter die studierende Jugend . . . Schulz war ein geschworener Feind jedes todten und geisttödtenden Mechanismus, dagegen war er stets eifrig bemüht, auch die praktische Wichtigkeit der Mathematik in ihren vielseitigen Andeutungen auf das Leben und andere Wissenszwecke in ihrem schönsten Lichte darzulegen . . . Dies zeigte er durch seine ebenso fasslichen als geistreichen Vorlesungen über populäre Astronomie, zu denen sich ein zahlreiches Auditorium aus allen Klassen der Bevölkerung einfand . . .“ (Prim. Professor Schulz von Strasznitzki als Gelehrter und Mensch. Wien 1862.)

„Dir als meinem Freunde muss ich auch das eröffnen, dass ich hier Menschen getroffen, mit denen ich von meinen Lieben, Sofie, Socher, Zonti, Rembold sprechen kann. Es ist dieses der Maler Langus und seine Frau, ein jungvermähltes, mit zarter Innigkeit sich liebendes Ehepaar. Da ist mein Socher — mein guter Socher eine ganz bekannte Person, wie sehr freuen sich beide Rembolden kennen zu lernen, wenn er vielleicht kommt (kot bibliotekar na licejsko knjižnico, kamor je prosil obenem s Čopom potem ko je bil na dunajskem vseučilišču vpokojen). Wenn ich dort einen Abend der Woche mich nach Herzenslust ausgeplaudert, so geht die Arbeit mit frischer Kraft von neuem fort."

Po teh in takih pismih so postala imena Schulzovih ljubljanskih prijateljev dobro znana osebam, ki so mu bile na Dunaju drage. Čopa je — kakor smo videli — poslal Schulz celo s priporočilnim pismom k Socherju in temu naročil, naj ga seznani z gospo Zonti. Pri tej dunajski gospe se je Čop seznanil, kakor ve iz družinske tradicije Schulz-sin, z mlado nevesto Schulzovo, Zofijo, kateri se je med svojim dunajskim bivanjem l. 1828 tako prikupil in ji postal tako mil, kakor njenemu ženinu v Ljubljani.

Moremo si torej misliti, kako veliko veselje je napravil Langus osebno sicer neznani nevesti svojega prijatelja, ko ji je poslal oljnati portret Čopov v dar. Izročil ga je Schulzu, da ga ji pošlje; ta pa ga je priložil nekemu zavoju, poslanemu na Socherja. Priložil mu je naslednje pismice (brez datuma):

„Zugleich wirst Du in diesem Pack ein Portrait finden, das Langus (er und sie lassen Dich und die gute Zonti vielmals grüssen) meiner lieben Sofie schikt, sei so gut ihr selbes zuzusenden."

Ta Čopova slika Langusovega čopiča se še danes s spoštovanjem hrani v hiši Schulza pl. Strasznitzkega na Dunaju.[1]) Slikana je na lepenko in jako dobro ohranjena. To omenim zato, ker je original tega Čopovega portreta, slikan od Langusa na platno (vsled česar se mi zdi original, a ona dubleta na lepenki — kopija!), viseč danes v čitalnici ljubljanske licejke, v barvah nekoliko potemnel. Jaz sem si portret izprosil od Schulza in sem dal po njem napraviti reprodukcijo, ki jo najde čitatelj v pričujočem zvezku „Zbornika". Langus se sicer ni podpisal niti na Schulzovi niti na licejski sliki Čopa. Pač pa se razvidi njegovo avtorstvo pri prvi iz pisma, ki sem ga gori

[1]) Vrhutega ima vpokojeni ministrski svetnik Schulz več izvirnih slik in kopij slikarice Amalije Oblakove, omož. Hermannsthalove, svoje tašče. Cel kabinet njenih slik, zlasti portretov, pa ima v svojem stanovanju na Dunaju stara Prešernova znanka in sestra slikarična Lujiza Oblakova. Naj bi se imele te slike v evidenci, da bi ob ugodni priliki prišle v domovino, kamor spadajo.

navedel, licejska pa ima na odzadnji strani listek licejskega skriptorja Kosmaća: „Mathias Zhóp, k. k. Bibliothekar. Geboren am 26. Jänner 1796, in der Save nächst Tomazhov ertrunken am 6. July 1835. M. Langus pinxit Labaci."

V ljubljanskem muzeju se nahaja še ena kopija Langusovega portreta Čopa. To pa je akvarel na papirju. Gospod kustos dr. W. Šmid je bil tako prijazen, da je zame preiskal vse zapisnike muzejskih pridobitev, a zastonj. Zaznamovano ni, odkod je prišel ta Čopov portret v Rudolfinum. Poleg Čopove je zraven privezana tudi slika Vodnikova z znanimi stihi: „Drava čigava je . . ." Na tretjem privezanem listu pa se bere: 1694. Imprimatur. Vom k. k. illyrischen Landespraesidium. Laibach 12. Juli 1838. Schmidburg m. p. Iz tega se vidi, da sta ta dva akvarela — cenzurni eksemplar, ki je prišel iz arhiva deželne vlade v muzej po podobni neznani poti kakor rokopis Prešernovih pesmi.

Kdo je izdal po teh dveh akvarelih podobo Vodnikovo in Čopovo? Korytko. Iz zapuščine Stanka Vraza (v zagrebški vseučiliški knjižnici) imam prepisano pismo, ki ga je pisal dne 7. svečana 1839 Fr. Malavašič Vrazu. V tem pismu javlja Malavašič, da je Korytko umrl dne 31. januarja: „Danico ilirsko in novine smo brali tukej, dokler je Korytko živel, al zdaj si jih bomo sami od Zagreba pripisali. Ta nam je mnoge časopise posodoval, pa zdaj naj počiva v miru! Obraze Vodnika in Čopa je ravno 4 dni pred smertjo lithographirane z Dunaja dobil. Kadar bodo za dobiti, Vam jih bom poslal."

Baraga med jožefinci in janzenisti.

Pri nas imamo navado metati jožefince in janzeniste v en koš. A možje so se ločili med seboj tako, kakor se loči razum od čuvstva. Jožefinci so bili hladni računajoči racionalisti, uradniki; janzenisti, posebno oni poznejše dobe, pa mrki pietisti, zaprti v svoje strogo verske občutke. Prvi kot uradniki centralistične dunajske vlade niso marali, da bi se duhovniki spuščali v nevarno pisanje knjig, zlasti še nenemških; drugi pa so pustili veljati same molitvenike in pobožne knjige.

Ob Herbersteinovem-Japljevem času so oboji dobro izhajali med seboj; Herberstein je bil celó najvnetejši zagovornik idej in naprav Jožefa II., češ da spadajo samo v „vnanjo disciplino", ne pa v „notranjo", čuvstveno, ali kakor pravi on, „v to, kar se pravzaprav imenuje religija".

V začetku XIX. stoletja se je slovenski janzenizem — kakor sem že na drugem mestu namignil — izdatno izpremenil. Postal je zagovornik čuvstvenega obskurantizma in začel tiho vojno z oglajenim, birokratičnim racionalistom — jožefinizmom. Javno

izbruhniti ta boj ni mogel, ker so jožefinci imeli vlado na svoji strani in predstavljali sami lokalno vlado. A v aktih se najdejo razločni sledovi medsebojnega antagonizma. Naj omenim en sam značilen slučaj!

V svoji vlogi z dne 16. julija 1820 št. 30 se je odpovedal ravnatelj bogoslovskih študij na ljubljanskem liceju Anton Clementini svoji itak samo častni, to se pravi neplačani službi. C. kr. študijska dvorna komisija je zahtevala od ljubljanskega gubernija, naj ji predloži terno. Licejsko ravnateljstvo je nasvetovalo na tozadevno gubernijsko prošnjo edinega kanonika Bonaventuro Humlja. Ljubljanski škof je predlagal: 1mo loco: kanonika Humlja, ki je bil izvršil svoje študije v „Collegio germanico“ v Paviji, 2do loco: kanonika Jurja Zupana, ki je bil dosegel na dunajskem vseučilišču doktorat bogoslovja; bil je sicer včasih bolehen, a pri sedanjih dobrih profesorjih — pravi škof — bi lahko vodil ravnateljstvo, 3tio loco: kanonika Urbana Ažbeta, doktorja bogoslovja, ki pa se je kot duhovnik na deželi sicer manj pečal z učenim bogoslovjem.

Pri guberniju je referiral svétnik Mayr, duhovnik, ki bi bil sedem let pozneje kmalu postal škof v Celovcu.[1]) Bil je jožefinec, in njegovo poročilo značilno osvetljuje razmerje med obema strujama. Gubernij priporoča Ažbeta ter pravi: „Die Landesstelle, welche von dem dermaligen Bestande der theologischen Professoren nicht ganz jene hohen Begriffe mit dem Ordinariate theilet, haltet den Posten eines theologischen Studiumdirektors hier für ein sehr wichtiges Amt. Er muss mit einem Manne besetzt werden, der den milden Gesinnungen der landesväterlichen österreichischen Regierung entspricht, und der dem Sektengeist einer finstern, menschenfeindlichen Parthey, die schwer besänftigt und trotzig wie jene englischen Presbyterianer so wenig das Ansehen einer gesetzlichen Hierarchie, als der höchsten Staatsgewalt ehren, wenn sie ersterer nicht etwa zu ihrem Zwecke bedürfen, mit Kraft und Klugheit zu zähmen versteht.“

Dalje piše gubernij o ljubljanskih janzenistih:

„Man will lieber dem Domherrn Hummel drey Ämter nämlich die Dompfarre, Schulen-Oberaufsicht und die theologische Studien-Direction allein aufladen, lieber den immer kranken Domherrn Suppan, der während der ersten Semestralprüfungen und fast den ganzen Winter durch das Bett hütten, und dem das Ordinariat deswegen die Dompfarre abnehmen musste, neuerdings in Anspruch nehmen, lieber endlich den

[1]) Primeri pismo Čopovega korespondenta Mazka, pisano Čopu v Lvov dne 28. aprila 1827 (v Čopovi zapuščini v ljubljanski licejki): „Mayr dürfte von Laibach bald wegkommen als Bischof von Klagenfurt und an seine Stelle Meschutar als Gubernial-Rath nach Laibach oder Raunicher zurück und Meschutar nach Triest als Regierungsrath.“

geschätzten Aschbe von aller Bedienstung entfernen und in gänzliche Unthätigkeit versetzen, als diese Direction auf einen Mann übergehen sehen, der nicht im Geiste jener Parthey handelt.

Man weiss es wohl, dass der Bischof diese Parthey nicht liebet, der er jedoch öfters nachzugehen für räthlich findet.“

Zato predlaga gubernij na prvem mestu Ažbeta, na drugem in tretjem Humlja in Zupana, a pristavlja:

„Von beyden letzteren lässt sich jedoch nichts anderes als die Aufrechterhaltung des dermaligen Systems erwarten.“

Jožefinci in janzenisti, to sta torej bili obe najmočnejši in najveljavnejši verski smeri na Slovenskem v prvi polovici XIX. stoletja. Tretja stranka je živela v frančiškanskem samostanu in je nastopala zlasti zoper janzeniste v svojih pridigah in javnih gledaliških predstavah (slovenskih! o katerih jako pogrešamo kake posebne študije). O tem piše Kopitar Šafaříku: „Sic franciscani nostros Rigoristas vocant Luterjani, und lassen sie in ihren Vaudevilles auf modrijani (Klüglinge) reimen.“ (Zbornik, I. str. 109.)

Že iz tega citata se vidi, da so povdarjali frančiškani nasproti janzeniški strogosti neko veselo življensko razpoloženje. Ta njihova smer je dobila v dvajsetih letih močno podporo z Dunaja. Tam je namreč deloval v podobnem zmislu P. Clemens Maria Hofbauer. Njegovo vedro krščanstvo z veselo socialno noto je nastalo čisto naravno baš v veselem mestu Dunaju in se ravno tako naravno pridružilo kot tretja smer starima dvema, oziroma stopilo v opozicijo proti njima, povdarjajoč zlasti one momente, ki jih janzenisti in jožefinci niso vpoštevali: humanitarno socialnost, versko življenje v društvih in bratovščinah. Na Kranjsko je zanesel Hofbauerjev duh Friderik Baraga, ki je študiral na Dunaju pravo, poslušal pridige „dunajskega ljudskega apostola“, ki mu je bil spovednik dotlej, ko je popustil posvetne študije in vstopil v ljubljansko semenišče. Leta 1823 je bil posvečen v duhovnika in nameščen kot kaplan v Šmartinu poleg Kranja. Tu je služboval štiri leta „in si pridobil zaupanje ljudi daleč na okoli. Vse je drlo k njemu celo po več ur daleč.“ (Jos. Benkovič, v „Voditelju“, 1901, str. 374.)

Baraga je deloval med ljudstvom zlasti potom bratovščine „srca Jezusovega“ in „kronaric Matere Božje“; kot pomočnice so mu služile zlasti vnete ženske. Tako delovanje se je moralo zdeti strogim janzenistom naravnost „pogansko“, a aristokratskim jožefincem poniževalno.

Baraga ni dolgo deloval v Šmartinu, in že je v sosednji župniji začutil dekan, da mu ubegavajo ovčice v sosednjo ograjo. V Stari Loki je bil takrat dekan Jernej Božič. Ta je poslal 18. februarja l. 1828 na ordinariat ovadbo zoper delovanje

Baragovo, ki se mu je zdelo versko nedostojno. Škofijstvo je poizvedovalo in končno pooblastilo šmartinskega župnika Jurja Kalana, naj zasliši po predpisanih točkah kaplana Baraga. Dne 21. marca 1828 je Kalan stavil Baragu naslednja vprašanja:

1. Jeli res, da nabirate ude bratovščine „srca Jezusovega" in „kronaric Matere Božje" s pomočjo žensk (Weibspersonen) in jih potem zapisujete v posebno bratovsko knjižico?

2. Hranite li vi še te bratovske knjižice in koliko udov štejeta omenjeni bratovščini? Ali pošiljate morebiti te seznamke kam drugam?

3. Jeli res, da pobirate od vsakega uda bratovščine „srca Jezusovega" po 6 kr. vpisnine in da pošiljate ta nabrani denar frančiškanom v Ljubljano za sv. maše, ki naj se bero za ude? Ali je kakšnemu in kateremu očetu frančiškanu znano, da se zbira ta denar od udov imenovane bratovščine?

4. Odkod ste dobili podobice za ude imenovane bratovščine, in kdo zapisuje na obratni strani podobice ime uda?

5. Kdo je spisal rokopis z naslovom: Bukvize kronarz Matere Boshje in iz čigavih rok ste ga dobili?

6. Kdo vas je zapeljal k razširjevanju (zu dem Geschäfte der Verbreitung) imenovanih bratovščin in zapisovanju udov?

7. Ali Vam ni znano iz bogoslovja, da so vse bratovščine odpravljene — „und nur auf eine, nämlich jene der thätigen Nächstenliebe, reducirt seyen?"

8. Jeli res, da ste nekaterim ženskam kupili črne rute, da bi na ta način ložje izpodrinili rdeče?

Baraga je odgovoril na stavljena vprašanja:

Ad 1, 2, 4, 5 in 6. Kar sem v tem zmislu do onega časa delal, ko sem dobil v roko obtožnico gospoda dekana starološkega, je bilo to, da sem ljudem, ki so me prosili, naročal iz Ljubljane podobice srca Jezusovega in dajal nanje pisati njih imena v Ljubljani (v Gradišču, št. 10, od nekega človeka, ki je bil prevzvišenemu škofu poprej znan nego meni), ali pa sem jih sam doma pisal in potem te podobice dajal ljudem z naročilom, kaj naj po odredbi papeža Pija VII. vsak dan molijo. Koliko oseb si je dalo v Ljubljani in drugod na take podobice „srca Jezusovega bratovščine" zapisati svoje ime, nikakor ne morem vedeti. — Zapeljal me k temu početju ni nihče drugi, kakor mnenje, da bom ljudem, ki hočejo to molitev opravljati, koristil, ako jim dam priliko, da to store. Odkar pa vidim, kako neljubo je to mojim višjim, vsakega kratkomalo odslovim.

V tem kraju je že veliko let navadna pobožnost na čast Matere Božje, s slavo in častjo kronane, pa ni bratovščina, ampak navadna privatna pobožnost ob vseh nedeljah in praznikih. Kolikor se spominjam, sem zapisal na 2 ali 3 listke (ki sem jih dal eni teh oseb) na vsak listek po 12 imen teh oseb . . .

Ad 3. Vsaka podobica stane 6 kr. Ta denar se zbira, da se potem zanj čitajo ob gotovih dneh pri oltarju srca Jezusovega v imenovani župni cerkvi sv. maše (za ude).

Ad 7. Res mi ni neznano, da je marsikaj odpravljeno, kar je bilo dobro, in marsikaj uvedeno, kar ne nadomesti starega dobrega. — „Indessen, ich bin darüber nicht Richter, sondern meine Pflicht erheischt es nun, mich den Befehlen der Obern ganz zu unterwerfen."

Ad 8. Jaz kupujem iz dobrotljivosti temu ali onemu včasih kakšno obleko in tudi rute, pa ne samo črne, ampak tudi višnjeve in bele.

K tem odgovorom Baragovim je pristavil njegov župnik Kalan še sam nekaj opazk:

Bratovščina „srca Jezusovega" pravi, da je že jako razširjena po vsej kranjski in tudi po nekaterih krajih starološke fare in da je gospod Baraga veliko pripomogel k njenemu razširjenju; v drugo bratovščino pa se zdi, kakor da bi ne bil še „eingestudiert". Dalje pravi župnik Kalan:

Ich habe, um den schon in voraus erwarteten ausweichenden Antworten mehr vorzubeugen und um mich, wegen seinem eigensinnigen Beharren bei einigen mönchischen Grundsätzen, nicht zu sehr zu ereifern den H. Baraga schriftlich einvernommen". On pa da vkljub temu odgovarja kumulativno in se deloma izogiblje direktnim odgovorom. Župnik upa, da se bo poboljšal, ako se mu da ukor in se to zgodi v prizanesljivi obliki, „indem er zu diesem gesetzwidrigen Geschäfte, wie aus allem abzunehmen ist, nur durch frömmelnde Weibspersonen, den bekannten Schuster von der Gradischa-Vorstadt, meistens aber durch das gegebene Beispiel des Franziskaner-Convents zu Laibach verleitet wurde. Župnik hvali njegovo moralnost, radodarnost, pripomni pa, „dass H. Baraga den Personen des anderen Geschlechtes ledigen Standes zu viel Zutrauen schenke, und dafür von mehrern derselben ein vermessentliches Vertrauen, wenn nicht gar, doch ohne sein Wissen, fleischliche Anhänglichkeit einärndte. Zaradi njegove spovedne gorečnosti ga obiskujejo ljudje iz mnogih, včasih jako oddaljenih krajev. Slabi nasledki te njegove vneme se že kažejo v tem, da zanemarja otroški pouk. Najbolje bi bilo, ako bi ga premestili. (Pismo je datirano v Šmartinu poleg Kranja, dne 14. aprila 1828; dobil sem ga na razpolago iz knezoškofijskega arhiva po prijaznosti gosp. škofijskega kancelarja V. Steska.)

Nato je škof Wolf v lastnoročnem pismu naznanil starološkemu dekanu glede na njegovo pritožbo „zoper počenjanje nekih skrivnih verskih bratovščin", da je od dekana ovajenega šmartinskega kaplana Baraga že poučil in misli, da se od te

strani bratovščine ne bodo več podpirale. Dekan pa naj vseeno še dalje dela zoper razširjevavce. (Ljubljana, 19. aprila 1828.)

Župniku Jurju Kalanu pa je pisal škof Wolf, naj pobožno gorečnost kaplanovo tako vodi, da bo vse stroke dušnega pastirstva enako upošteval.

Baraga je bil potem še v istem letu premeščen za kaplana v Metliko. Kako so ga sprejeli tamkajšnji duhovniki in kako ravnali ž njim, o tem je priobčil par anekdot Benkovič v „Voditelju", 1901, str. 501.

Leta 1830 se je umaknil Baraga slovenskim janzenistom in jožefincem v Ameriko.

Dr. Jakob Zupan v preiskavah.

Dr. Jakob Zupan je bil, dovršivši bogoslovje in postavši na dunajskem vseučilišču doktor bogoslovja, nekaj časa duhovnik na deželi (v Šmarju pri Lanišču, St. Marein im Haarland). Pri konkurzni izkušnji, ki mu je uspela jako dobro, se je pokazal mislečega človeka — ein denkender Kopf, pravi neko poročilo — odlikoval se je s posebnim znanjem latinščine in z veliko jasnostjo v pismu. Cesar ga je nato imenoval z odlokom z dne 24. julija 1815 na predlog dvorne komisije za profesorja starega zakona in orientalskih jezikov na ljubljanskem liceju.

Zadovoljnost ž njim ni trajala dolgo. Že leta 1819 se je pritožil gubernij na Dunaj v svojem letnem poročilu o stanju pouka na liceju, da se Zupan brani poučevati orientalske jezike, „radi česar pa se mu niti ne zdi vredno opravičiti se". Zato je dobil oster ukor. Nato je nekaj časa menda vršil svojo dolžnost.

Leta 1827 so se začele nove tožbe. Iz pritožbe študijskega ravnatelja teologije Andreja Albrechta in iz protokola ljubljanskega gubernija je dvorna komisija zvedela, da se Zupan brani cenzurirati konkurzne naloge konkurentov za stolico dogmatike na liceju. Albrecht ga je zatožil, da je bolan na fiksni ideji (Nr. 5263, de 1828).

Dne 30. aprila 1828, št. 1779 je odgovorila dvorna komisija, da odobrava skrbnost in prizanesljivost napram bolnemu profesorju, da pa se mora vseeno gledati, da disciplina ne bo trpela. O ovadbi Albrechtovi, da Zupan v gostilni obeduje, kjer se mu rogajo in smejó gostje pri sosednjih mizah, pravi dvorna komisija, da to ne spada v njeno, ampak škofovo kompetenco, ker je Zupan obenem duhovnik ljubljanske škofije.

8. februarja 1829 je zopet izročil bogoslovski študijski ravnatelj obtožnico zoper Zupana. Zdravniškega izpričevala o njegovi duševni bolezni, ki so ga zahtevali na Dunaju, si gubernij še ni bil preskrbel, a je vendar poslal poročilo na Dunaj, češ da je evidentno, da je Zupan „geistes- und gemüthskrank

und dass er nothwendig von seinem Lehramte sogleich enthoben werden müsse.“ Gubernij je dal profesorju Zupanu takozvani ex-offo dopust. Kar se tiče suplenta pravi, da naj ravnateljstvo poskrbi zanj in ga predloži guberniju v potrditev. Ako namerava predlagati duhovnika Gollmayerja iz dunajskega semenišča, čigar ime se imenuje, si je lahko v svesti gubernijske potrditve, samó da Gollmayer ne sme zahtevati povrnitve potnine z Dunaja v Ljubljano iz kranjskega študijskega fonda. Gubernij poroča dalje, da je naročil ravnateljstvu, naj z bolnim Zupanom prizanesljivo ravná, da je že odstopil deželni sodniji predlog licejskega ravnateljstva, naj sodnija spravi Zupana pod kuratelo.

To poročilo je prišlo na Dunaju dne 7. marca 1829 na dnevni red. Poročevavec je bil dvorni svetnik škotski opat. Ta je menil, da bi bil ljubljanski gubernij boljše storil, ako bi bil vprašal ljubljanskega protomedika, kako sodi o duševnem stanju Zupanovem, nego da je stvar izročil sodišču. Zadeva se opatu zdi tolikanj nujnejša, ker študijski ravnatelj v svojem poročilu trdi, da razširja Zupan med učenci nevarne nauke. Ako se poročila ravnateljstva potrdijo, je bilo seveda čisto prav poskrbeti za suplenta. A preden so se odločili za gojenca pri sv. Avguštinu na Dunaju, Gollmayerja, naj bi bili vprašali ljubljanskega škofa za svèt.

Dne 4. aprila 1829, št. 7026 je poslal gubernij na Dunaj naslednja poročila: Odlok, v katerem se izreka ljubljansko mestno in deželno sodišče, da profesor Zupan ni niti blazen, niti neumen, ampak samo čudak, ki ne potrebuje nikakšnega kuratorja, ampak za enkrat samó političnega ožjega nadzorstva. V drugi vlogi našteva bogoslovski študijski ravnatelj vse, kar se dá zoper Zupanovo vedenje in govorjenje zadnjih let povedati, in predlaga, naj Zupana vsaj do novega šolskega leta v jeseni odpusté; medtem pa naj ga opazujejo. Sicer pa Zupan na pr. predavanj orientalskih jezikov sploh še začel ni, čeprav gre že zimski semester h koncu. V tretji priloženi vlogi se pritožuje profesor Zupan sam zoper svoj ex-offo dopust, pravi, da ni bolan in da ne potrebuje dopusta. Predavanj orientalskih jezikov še ni začel, ker hoče počakati uspehov v svojem glavnem predmetu in videti, kateri dijaki bi bili sposobni učiti se orientalskih jezikov, ki so itak izvenredni učni predmet. To Zupanovo opravičevanje pobija ravnateljstvo in zahteva, da se začasni dopust in suplent Gollmayer potrdita. Tudi gubernij je mnenja, da se Zupan za tako dolgo odstavi, da bodo opazovanja škofa in licejskih profesorjev potrdila, da je zopet sposoben predavati in poučevati. Obenem javlja ravnatelj, da je zaradi kratke dobe kar sam nastavil suplenta Gollmayerja, nepočakavši odloka z Dunaja, kar je tudi gubernij potrdil, Zupanu pa sporočil, da je njegova pritožba poslana na Dunaj v končno rešitev.

Poročevavec pri dvorni študijski komisiji škotski opat je k tem poročilom pripomnil, da se razvidi iz sodnijskega pojasnila, da je Zupan samo čudak, ne pa bolan. Na ovadbe študijskega ravnatelja se že zato ni povsem zanesti, ker iz Ljubljane vkljub izrecni zahtevi še vedno ni zdravniškega izpričevala o Zupanovi bolezni. Kakor se torej sodišče ne mara prenagliti s kuratelo, tako je bilo Zupanovo začasno odstavljenje od poduka prenagljeno, posebno ker Zupan v svoji pritožbi sam protestira zoper to. Tudi pristavlja ravnatelj sam, da se je Zupan v zadnjem času poboljšal. Poprej je ravnatelj govoril tudi o nekih nevarnih naukih Zupanovih, a ni navedel nobenega in ni dokazal trditve, ki bi bila, ako bi se izkazala ne resničnost, prinesla Zupanu takoj stalno umirovljenje. Zato misli referent, da bi bilo najboljše, ako bi se študijska komisija obrnila naravnost na ljubljanskega škofa, ki mora Zupana kot kanonika, ki je svojemu predstojniku odgovoren za svoja pravoverna katoliška načela, dobro poznati. Od te škofove izjave naj zavisi, ali naj Zupan ostane, ali se odpusti le začasno, ali pa se za stalno umirovi.

V pismu z dne 28. aprila 1829, št. 2110 je komisija v resnici vprašala škofa Antona Alojzija Wolfa za njegovo mnenje. Razložila mu je dosedanji razvitek zadeve in pristavila h koncu, da je ves čas pogrešala kakšnega določnega škofovega predloga, „welches kaum unterblieben sein dürfte, wenn Supan ganz so wäre, wie der Director sich über ihn auslässt, dessen Äusserung in einer Sprache abgefasst ist, die allerdings das Bedenken persönlicher Animosität erweckt.“ Pri tako nedostatnih poročilih da dvorna komisija ne more ničesar skleniti, kakor samo grajati ravnanje gubernija, ki je tako hitro potrdil odslovitev Zupana. Končno prosi škofa, naj se izrazi „über Supans rechtkatholische Grundsätze und dessen Beybelassung im Amte.“

Pri seji dne 30. maja 1829 je prišla Zupanova zadeva v študijski dvorni komisiji zopet v obravnavo. Razpravljalo se je na podlagi novega poročila ljubljanskega gubernija. V tem poročilu je gubernij javil, da je bil zavrnil Zupanov protest zoper začasni dopust in potrdil Zupanovega suplenta Gollmayerja. Tudi je bil naročil škofu in licejskim profesorjem, da naj Zupana nadzorujejo in svoja opazovanja koncem leta sporoče njemu v svrho nadaljnega postopanja. A medtem da je licejski bogoslovski ravnatelj prostovoljno vnovič poročal guberniju o Zupanu in sicer v zelo pomirjevalnem zmislu. Pravi, da je odrejeni dopust (ki pa v resnici ni stopil v veljavo, samo orientalske jezike je suplent Gollmayer prevzel od Zupana) zelo dobro vplival na moža in pripomogel, „dass sein Geist wieder erstarkte und auch sein Gemüth sich wieder erheiterte, so zwar, dass er nicht allein im Stande blieb, seine Vorlesungen über das

Bibelstudium ununterbrochen fortzusetzen, sondern dass er auch — wie allgemein zu vernehmen war — selbst die Semestralprüfungen mit derjenigen Auszeichnung zu halten vermochte, die an diesem gelehrten Mann in früheren Jahren zu beobachten gewesen ist.“ Ravno tako ugodna izpremememba se vidi sedaj na njegovem privatnem vedenju in ker so „ustanovili njegovi kolegi neko prijateljsko, v resnici hvalevredno društvo, so na ta način mnogo pripomogli, da se je tudi njegovo zasebno življenje razvedrilo.“

Poleg tega poročila licejskega bogoslovskega ravnateljstva je poslal gubernij na Dunaj tudi pismo škofa Wolfa, za katero je bila prosila dvorna komisija. Škof piše (dne 24. maja 1829):

„Predhodnik sedanjega ravnateljstva je bil od kapi zadeti kanonik Ažbe, ki se oslabljen na duhu in telesu ni brigal za nič, ampak je vse podpisal, kar mu je predložil licejski skriptor v podpis. Za njim je prišel kanonik Albrecht, ki je jako obložen z delom. Ker se je brigal za vsako stvarco, je bil morebiti zato nekoliko nadležen raznim profesorjem. Vendar je bil po moji vednosti ravno Zupan oni „ki se ni nikoli pritožil zoper novega bogoslovskega ravnatelja.“

„Supan ist ein wissenschaftlicher, seinem Amte vermöge seines Wissens ganz gewachsener Mann. Von jeher hatte er eine besondere Vorliebe für das slavische Sprachstudium, er wanderte zur Verfolgung dieses Zweckes nicht nur im Lande, sondern auch weit ausser demselben in den Ferien stets herum, schloss sich an Jedermann, bey dem er eine Ausbeute hoffen konnte, an, und ist allenthalben als ein vaterländischer Sprachforscher bekannt geworden, daher er auch die Vorliebe seiner Landesleute vorzüglich aber der weltlichen Stände für sich hat.“

Ko je predlagal ravnatelj dne 8. februarja t. l., naj se začasno odstavi in spravi pod kuratelo, je bila javna naklonjenost Zupanova razžaljena in začeli so dolžiti ravnatelja Albrechta, da Zupana osebno mrzi.[1]) To očitanje je bilo samo na sebi

[1]) Primeri, kar o Zupanovem slučaju poroča iz Ljubljane Schulz pl. Strasznitzki svojemu prijatelju Socherju na Dunaj: „Stelle dir einmal vor, was sich an unserem Lyceum ereignete. Unser Professor des alten Bibelstudiums Dr. der Theologie, Jacob Suppan, ein ehemaliger Mitschüler Rembolds in Wien, obwohl ein geborener Krainer, für welches sein Vaterland er mit glühendem Enthusiasmus eingenommen ist, ein Koloss der slavischen und orientalischen Sprachgelehrsamkeit, ist übrigens ein heller, aufgeklärter Mann, jedoch Sonderling eigner Art, er heizt sich nicht im Winter ein, tragt Jahr aus Jahr ein dieselbe Leibwäsche und Rock, hat fast mit niemand Umgang, brennt nie ein Licht, wenn es finster wird, macht er seine Meditationen aus krainischen Poesien, er ist ein Mann von ungefähr 40 Jahren. Dieser Mann ist nun einem Theil der höheren Geistlichkeit, insbesondere dem Direktor des theologischen Studiums anstössig. Was thut nun dieser? Er reicht beim Ordinariate ein, P. S. sei, wie es seinem Benehmen zu entnehmen ist, irrsinnig, tragt auf Kuratel und Pensionirung an. Das Gubernium enthebt

gotovo povsem neutemeljeno, a je vkljub temu dalo ravnatelju povod, da se je v svojih poznejših ovadbah izražal obširneje in krepkeje, kakor ima sicer pri svojem mirnem značaju in flegmatičnem temperamentu navado. „Die äussere Verwahrlosung des Supan hat er noch mit milden Farben geschildert, denn sie gieng, was er gar nicht sagte, so weit, dass Supan dem Professor der Kirchengeschichte, der täglich nach ihm die Vorlesungen hält, nicht selten Ungeziffer auf dem Lehrstuhle zurückliess."

Kar je Albrecht ovadil, je seveda vse res; zdi se mi samo, da je ravnatelj premalo spreten v občevanju in da ni v svojih poročilih dovolj delikatno izbiral izrazov. Zakaj vse, kar se more Zupanovim predavanjem, katere imam že delj časa v evidenci, očitati, je to, da se kot vnet čestilec in če se ne motim, tudi učenec Jahna ne more ločiti od njegovih, nekdaj predpisanih knjig in da ima načela tega moža za svoja.[1]) Ker pa so te knjige v resnici spotikljive, jih je vlada po pravici odpravila in leta 1826 nadomestila z Ackermannovo „Archaeologia" in „Introductio in libros novi foederis" kot provizoričnima učnima knjigama.

Zastonj sva se trudila jaz in ravnatelj Albrecht, da bi ga odvrnila od Jahnovih knjig. Ker vse prigovarjanje ni nič pomagalo, ga je ravnatelj največ radi tega ovadil guberniju s poročilom, kateremu se razen stilizacije ne dá nič oporekati.

auf unbestimmte Zeit den P. Suppan seines Lehramtes und gibt die Sache in Bezug des ersten Punktes an die Landrechte ab. Jedoch die Landrechte weisen das Kuratel als unbegründet zurück, (ein Landrath sagte in der Sitzung, P. Suppan ist um Mitternacht im Traume heller im Kopfe, als der Herr Direktor am hellen Mittage.) Mittlerweile berief schon das Gubernium einen Krainer, der in Frinteneo ausgebildet wurde, herein zur Supplirung der Kanzel. Suppan ist über all dieses, da er alles stark empfindet, sehr betrübt, jedoch seine sämtlichen Kollegen dringen auf ihn ein, dass er gegen solche Willkürlichkeit bei der Studienhofcommision rekurriren soll. — So, mein Lieber, geht man mit uns Professoren um. Nicht einmal das Recht des gesunden Verstandes lässt man uns zu. Was sagst du dazu?"

[1]) Johann Jahn je bil na dunajskem vseučilišču profesor orientalskih jezikov, biblijske arheologije in dogmatike od 1789 do 1806. V svojih dveh znamenitih knjigah „Introductio in libros sacros veteris foederis" in „Archaeologia biblica" se je približal protestantovskim učenjakom in je marsikaj v svetem pismu razlagal naravnim potom. V uvodu v stari testament pravi: „Man wird es mir nicht verdenken, dass ich bisweilen von meinen gelehrten Vorgängern abgewichen und meinen eigenen Ansichten gefolgt bin." Skoro nato je prišel pred komisijo, ki je zahtevala, da nekatere svoje stavke predrugači. Kmalu nato se je pričelo njegovo preganjanje. Odslovili so ga s stolice in ga imenovali za metropolitanskega kanonika na Dunaju. Leta 1814 ga je neki poznanski latinski list imenoval naravnost krivoverca. Jahnovi učni knjigi je očistil njegov naslednik na vseučilišču dunajskem avguštinec Leopold Ackermann, kakor so zahtevali višji, in ju je izdal pod svojim imenom (1825, ozir. 1826). Več o tem glej: Wurzbach, Biographisches Lexicon, X. str. 42—47.

Škof pravi, da je mislil, da bo Zupan dobil samo ukor, a deželni gubernij ga je kar začasno odpustil. Ali tudi ta ukrep je imel dobre posledice, tako da smo jaz in profesorji, ki nam je bilo naročeno ga opazovati, kmalu poprosili gubernij, naj ostane Zupan pri poučevanju, a Gollmayer naj ga suplira samo pri poučevanju orientalskih jezikov, sorodnih s hebrejščino. V tej svoji prošnji z dne 27. aprila 1829, št. 315 sem guberniju tudi naštel vse, kar se Zupanu očita. —

Na koncu svojega pisma predlaga škof, naj guverner pošlje Zupanu oseben dekret, v katerem naj mu našteje in graja vse njegove nerodnosti. Zraven naj se naroči dvema zdravnikoma, ki imata dostop do Zupana, naj ga opazujeta, isto naj delajo tudi profesorji. Ob koncu leta pa naj vsi predlože svoja podrobna poročila. Isto bo storil tudi škof.

„Da ich einerseits den Supan seit meinem Hierseyn nie zu Gesichte bekam, als wenn ich ihn zur Tafel lud, dieses aber mir seines Schmutzes wegen endlich auch zu eckelhaft wurde, andererseits aber ich durch das Vorrufen des Supan auf sein offenbar krankes Gemüth nachtheilig einzuwirken besorgte, so versuche ich schon seit einiger Zeit durch einen Domherrn, zu dem er noch etwas Vertrauen zeigt, auf ihn nebst andern auch dahin zu wirken, dass er beym Altare, bey dem er schon seit 3 Jahren nicht mehr gesehen wurde, wieder erscheine, sich an die Vorlesebücher des Ackermann halte, und so, wie er sonst von tadelloser Moralität ist, auch in dem äusserlichen Anzuge reinlich erscheine. Er hat dem Domherrn, der ihm bald im eigenen, bald in meinem Nahmen zuredet, alles versprochen; allein dessenungeachtet wurde er beym Altare noch nicht gesehen.“

Dalje pripoveduje škof, da je pred enim tednom na kmetih en brat Zupanov (kmet) zblaznel, zato da se tudi zanj boji. Končno nasvetuje, naj se z njim oprezno ravna.

Gubernij predlaga soglasno z ravnateljstvom, naj se stvar pusti tako, kakor je; sklene se, Zupanu našteti vse njegove nerodnosti v posebnem pismu. Ukaže naj se mu, naj se drži predpisane knjige. Končno misli gubernij, da zdravniška preiskava sedaj ni več potrebna.

Na Dunaju je prišlo to poročilo gubernija dne 6. junija 1829 v obravnavo. Škofovo pismo so vzeli na znanje in potrdili suplenturo Gollmayerjevo. Guberniju so odpisali, naj ravna z Zupanom po škofovem predlogu. V odgovor na njegovo pritožbo zoper začasni dopust naj se mu v mili obliki navedejo vsi prestopki in vse nepravilnosti zadnjih let. Vrhutega naj se pooblastita dva zdravnika, da opazujeta Zupana. Izbrati se morata taka zdravnika, ki sta mu simpatična in imata pri njem vstop. Tudi bogoslovski ravnatelj in profesorji naj ga opazujejo in na koncu šolskega leta poročajo „in einer umständlichen Relation.“

V sejo dne 27. februarja 1830 je bil predložil ljubljanski gubernij prošnjo bogoslovskega ravnatelja, da bi smel Gollmayer — ki je bil postal medtem profesor dogmatike — tudi v tem letu čitati izvenredna predavanja orientalskih jezikov, ki jih profesor Zupan ne mara. Ravnatelj Albrecht je zahteval od Zupana tozadevno pismeno izjavo in jo obenem s svojo prošnjo predložil guberniju dne 9. januarja 1830. Gubernij je Albrechtov predlog in Zupanovo izjavo poslal na Dunaj. Dvorna študijska komisija je odgovorila, da je sicer Zupanova dolžnost imeti ta predavanja za remuneracijo 150 gld., da pa hoče zavoljo poznega časa dovoliti suplenta. Prihodnje leto pa naj Zupana opomnijo na njegovo dolžnost. Tudi se naj mu v mili obliki reče, da mora svoje uradne dolžnosti vršiti, sicer se bo tudi za njegovo redno stolico našla sposobna učna moč.

Dve leti so nato mirovale preiskave zoper Zupana. Ravnatelj in profesorji so ga opazovali in sporočali svoja opazovanja. Gubernij pa je na podlagi teh poročil govoril o stalni poboljšavi dušnega stanja in vedenja Zupanovega.

Naenkrat pa so se raznesle vznemirljive govorice po Ljubljani. Guverner se je obrnil na škofa, naj mu avtentično poroča o stvari. Zupan je bil namreč dne 29. junija 1832, potem ko že leta in leta ni pridigoval, nepričakovano nastopil v šentpeterski cerkvi na praznik sv. Petra in Pavla z nenavadno pridigo. Propoved mu je bil prepustil ondotni župnik. Poslušala ga je ogromna množica. Gubernijsko poročilo — škofovo poročilo in izvleček iz pridige sta iz aktov nekam prešla — pravi, da je Zupan v svojem govoru napadal duhovske in posvetne oblasti in označeval nekatere zapovedane cerkvene nauke kot neresnične. Gubernij prilaga tudi raport policije o pridigi in pravi, „dass der Inhalt dieser Predigt nach der Ansicht des gehorsamsten Guberniums das Gepräge eines gemüthskranken, aus den Schranken der Besonnenheit tretenden Sonderlings, dessen verkehrte Ideen insoweit an Irsinn gränzen, wenn erwogen wird, an welchem Orte und vor welchem Auditorium sie vorgetragen wurden.“ Obenem se pošilja poročilo bogoslovskega ravnatelja o semestralnih izkušnjah, kjer se o Zupanovem izpraševanju pravi, „dass seine Prüfung in unbescheidene und höchst unzweckmässige Deklamationen über Freiheit und Liberalität, in Angriffe gegen seine Vorgesetzten, gegen die Tendenz der öffentlichen Anstalten und die Regierung, und in Verunglimpfungen und Ausfälle gegen Personen ausartete, dass auch sein übriges Betragen während der Prüfung insbesondere über die von dem Studiendirektor gemachten Bemerkungen Spuren eines Verrückten zeigte.“

Bogoslovski ravnatelj ne pusti Zupanu več predavati. Škof pravi, da ne bo tudi on dovolil bogoslovcem k njegovim

predavanjem in, naj se karkoli ukrene ž njim, v dušnem pastirstvu ga ne more več rabiti. Tudi mu še utegne prepovedati mašo brati. Škof tudi predlaga, naj se Zupan s polovično plačo upokoji, njegovo stolico pa naj suplira začasno na Dunaju izšolani Jernej Vidmar. Razpiše naj se takoj konkurs.

Gubernij je bil mnenja, da je Zupan bolan. Zato je naročil protomediku Schneditzu, naj ga preišče in predloži svoj parere. Prosil je pa, naj se nesrečnemu možu pusti plača. Gubernij ga je ukazal „in ganz unauffällliger Weise" policijsko nadzorovati.

Dvorna komisija je na predlog referenta Pletza odločila, naj bogoslovski študijski ravnatelj sam določi suplenta, glede Zupana pa naj gubernij stavi svoj končni predlog vsaj do 15. decembra. Dokler se ne izkaže bolezen ali krivda Zupanova, naj uživa polno plačo.

Pri seji dvorne študijske komisije dne 29. septembra 1832 se je vzelo na znanje škofa Wolfa pismo, ki ga je pisal guvernerju Schmidburgu, da ne bo več dovolil svojim bogoslovcem poslušati Zupanovih predavanj, temveč predlaga suplenta Vidmarja. Na hrbtu škofove vloge je pripisal gubernij: „Übrigens wird ehrfurchtsvoll bemerkt, dass das ärztliche Gutachten des Protomedikus über den Gesundheitszustand des Professor Supan bisher aus dem Grunde noch nicht erstattet werden konnte, weil sich Supan dermalen auf einer Vakanzreise in Steyermark und Croazien befindet."

Zupan je bil prosil namreč še pred svojo pridigo pri guberniju za dovoljenje, da sme popotovati na Dunaj. Dne 28. junija 1832, št. 13.623 se mu je dal popotni list za trimesečno dobo. Odpotoval je 13. julija z brzim vozom. Dne 24. avgusta pa je prosil gubernij dunajsko policijo, naj Zupana opomni, da se čimprej povrne v Ljubljano, za gotovo pa po preteku svojega dopusta koncem septembra in naj se javi pri deželnem predsedstvu. A Zupan je ostal skozi celo zimo na Dunaju in se je šele v marcu 1833 vrnil v Ljubljano. To se da posneti iz poročil policijskega komisarja Prohaska v Celovcu. Ta namreč poroča ljubljanskemu guvernerju, da se je Zupan mudil meseca avgusta 1832 dalj časa v Celovcu, potem pa da se je zopet na povratku iz Gradca oglasil 8. marca 1833 v Celovcu. Imel je popotni list izdan v Ljubljani, za odhod v Ljubljano vidiran na Dunaju 13. februarja, v Gradcu 26. februarja. Popotoval da je Zupan celo pot peš. Isti Prohaska je poročal dne 21. marca 1833, da je Zupan ta dan odpotoval peš proti Tržiču v Ljubljano. Prohaska govori o eksaltirani naravi Zupanovi. Pravi, da je Zupan prepričan, „dass an seiner wirklich sehr misslichen Lage einzig und allein der Herr Fürstbischof zu Laibach schuld sey".

Medtem ko je bil Zupan izven Ljubljane, je dvorna študijska komisija večkrat urgirala končno rešitev njegove zadeve.

Ko so na Dunaju dne 9. februarja 1833, št. 443 strogo zahtevali nadaljevanja razprave, je gubernij ukazal gubernijskemu svetniku, protomediku Janezu Schneditzu, naj Zupana zdravniško preišče. To poročilo z dne 15. junija 1833, št. 12.486 so poslali dvorni študijski komisiji. Protomedik in njegova dva tovariša so izjavili, da je „vedenje imenovanega profesorja po njega povratku z Dunaja tako, da ni nikakega povoda proglašati ga za telesno ali dušno bolnega. Zato je pač verjetno, da je imelo njegovo prejšnje neprimerno in malone cinično vedenje svoj vzrok v dozdevnih žalitvah, ki je mislil, da so se mu prizadejale. Sploh se dá sklepati iz vedenja tega učenega moža, da sta nanj značilno vplivala dva činitelja: njegov prirojeni, živahni temperament in pa s posebno vnemo gojeni študij filologije. Zato bi bil Zupan najbolj na mestu pri kakem literarnem zavodu, na pr. v kaki javni knjižnici.“

Vkljub temu zdravniškemu poročilu je gubernij predlagal, naj se Zupan povsem odstavi. „Sicer bi si Zupan dovolil nove ekstravagance, zakaj stvar je postala javna. Sicer so zoper njega vsi pametni ljudje, pa vendar se ne dá tajiti, da ima Zupan tako v mestu, kakor tudi po deželi mnogo prijateljev. In ne glede na njegovo periodično se ponavljajoče odurno vedenje ga splošno priznavajo in cenijo kot domačega učenjaka. Vsaj s tega stališča se javlja v deželi veliko sočutje za njegovo usodo v občinstvu in še posebno med učečo se mladino.“ Tudi gubernij je mnenja, da bi najbolje spadal v kako knjižnico, in tudi hvali njegovo učenost. Profesor pa ne more ostati več že zato ne, ker škof ne bo dovolil bogoslovcem poslušati njegova predavanja.

Dvorna študijska komisija je odgovorila nato tergalno z dne 27. julija 1833, št. 3761 zahtevajoč, da se Zupanov zagovor protokolira, in to tembolj, ker je gubernijski svetnik grof Welsperg poslal svoje „posebno mnenje“, v katerem baš izjavlja, da se s sklepom gubernija ne sklada. Zupanu naj bi se dala prilika, zagovarjati se.

Nato se je sestavila preiskovalna komisija. Gubernij je imenoval od svoje strani kot komisarja svétnika Vesela, škof pa kanonika Praprotnika. Zoper poslednjega je Zupan protestiral dne 7. decembra, označivši njegovo nezmožnost za tak posel, ki zahteva učenega moža. Ko je nato Praprotnik sam odložil to mesto, je imenoval škof Wolf v komisijo ižanskega župnika Vojsko. Tudi zoper tega je protestiral Zupan pri guberniju, češ da je nezmožen, da pa ga je škof izbral, ker je Idrijčan in škofov ljubljenec. Vojska ni odstopil; Zupanu so prošnjo pri guberniju odbili s pripomnjo, da se more pritožiti na dvorno študijsko komisijo. (Gubernialni odlok z dne 24. decembra 1833, št. 28.741.)

Zupan se je poslužil svoje pravice in je napravil dne 2. januarja 1834 dvorni rekurs. Ta vloga je med akti edina

deloma raztrgana in mestoma nečitljiva. Zupan pripoveduje v nji: Kot duhovnega komisarja pri moji preiskavi je škof določil Praprotnika. Ta je bil šele pred kratkim po škofovem osebnem vplivu imenovan za kanonika in je bil nekdaj moj učenec. Jaz sem videl v njem človeka, ki bo škofu, ne pa resnici na ljubo sodil, zato sem protestiral zoper njega. Odgovora na ta svoj protest nisem dobil, pač pa mi je došel dne 15. decembra zvečer ob 5. uri poziv gubernialnega svetnika Vesela kot političnega komisarja, da se moram drugi dan, 16. decembra, javiti pred komisijo. Prišel sem na mesto in našel tam župnika z Iga Vojsko kot duhovnega komisarja. Na tak način se me je hotelo izročiti čisto nepripravljenega drugemu takemu komisarju, ki bi stvar škofu, ne pa istini na ljubo zasukal. Na moj protest proti Vojsku, ki sem ga tisti dan dal na protokol, sem dobil gubernialni odlok z dne 24. decembra 1833, v katerem me silijo k pokorščini na način, kakor da bi se bil pregrešil zoper najvišje in najsvetejše postave. (Ustavili so mu plačo.) Pri moji preiskavi, menim, da bo šlo zato, da se dokaže, če sem stolico bogoslovskega profesorja pravilno oskrboval in pa če moja pridiga v šentpeterski cerkvi l. 1832 zasluži, da me odstavijo od službe.

„H. Vojska war zuerst Landcaplan, dann durch längere Zeit fürstbischöfl. Seminarii Oeconomus und ist jetzt Landpfarrer zu Igg: er befasste sich folgends beinahe ausschliessend mit Küche u. Keller und konnte sich mit den umfassenderen Studien theologiæ niemals abgeben, er besitzt also die Eigenschaften nicht, die absolut erforderlich sind, um selbständig über meine als Professor vorgetragene Lehre ein gründliches Urtheil abgeben zu können . . . Meine Entfernung von der Lehrkanzel hat, nach dem Gange der Dinge zu schliessen, der hochw. H. Fürstbischof schon vor beiläufig 5 Jahren beschlossen, um den seligen Thomas Friedrich, supplierenden Professor dogmatum, zum professor ordinarius der Dogmatik zu machen und den, Gott weiss, warum? damals dem hochw. Hrn. Fürstbischofe nicht zu Gesichte stehenden jetzigen Professor dogmatum Golmair, auf die durch meine Depossessierung leer zu machende Catheder des alttestament. Bibelstudii zu placieren. Der hochw. H. Fürstbischof suchte den Grund zu meiner Verfolgung in meiner vorgeblich zu geringen Kleidung, in der Nichtabnahme der Winterfenster im Sommer, und scheute sich nicht, auf derlei gesuchte Unbedeutendheiten gestützt, bei dem h. Gubernio, wie auch bei d. h. Land- und Stadtrechte den übereilten Antrag zu machen, mich für irrsinnig zu erklären. O! an einem Bischofe schrecklich sich rächende Ignoranz der Bibel. Diese sagt, Matth. 5. 21. nach Ulenbergs Übersetzung: Ich — Christus! — sage euch, dass ein Jeglicher, der mit seinem Bruder zürnt, des Gerichtes wird schuldig seyn. Wer aber zu seinem Bruder sagt:

Raca, der wird des Raths schuldig. Wer aber sagt: du Narr! der wird des höllischen Feuers schuldig seyn. Das ist freilich die Sprache eines bewegten Gemüthes, allein inest & formicæ bilis — der Wurm krümmt sich, wenn man ihn tritt. Hätte ich eine, so zu sagen, nicht umzubringende Natur, so hätten mich seine fürstl. Gnaden schon längst zu Tode maltraitieren müssen . . .“

Zupan pravi, da mu je preiskovalna komisija dobrodošla, da se izkaže njegova pravica in škofova krivica. A za to zahteva, da so sodniki od tožnika (škofa) povsem neodvisni možje, pred vsem pa, da je duhovni zastopnik neodvisen, znanstveno izobražen in izkušen mož. A duhovnik, ki ga je poslal v komisijo škof, ni tak. Škof ga je izbral, ker je njegov ožji rojak, Idrijčan. Te namreč škof Wolf povsod protežira. Zupan navaja neki drastičen vzgled drugega Idrijčana duhovnika Eržena, ki je živel kot župnik na Brdu pri Podpeči tako nemoralno, da so ljudje za njim s prstom kazali. A mož je še sedaj tam — vkljub temu, da z ljudmi tako ravna, da pravijo, da jim v peklu ne bo huje, kakor pod tem župnikom. In vendar se ne upa nihče pritožiti proti njemu, ker je Idrijčan. Škof ga povsod odlikuje in ga je ravnokar predložil primo loco za novomeškega kanonika.

Končno prosi Zupan, da dvorna študijska komisija sklene, naj se Vojska, ki bi rad na ta način, da hoče škofu na ljubo nad Zupanom soditi, postal gubernialni svetnik, kot komisar zavrže. Odredi naj se, da imenuje konzistorij z večino glasov novega duhovnega komisarja.

Dvorna študijska komisija še ni sklepala o tej Zupanovi vlogi, ko je Zupan nevarno zbolel. Med boleznijo se je spravil s škofom in vložil dne 15. januarja prošnjo, naj se njegov dvorni rekurz smatra za nepisanega, ker ga je sestavil v strašni razburjenosti, kateri je neposredno sledila bolezen.

Ko je Zupan okreval, se je preiskava nadaljevala. Izpraševali so v semenišču bogoslovce o posameznih Zupanovih izrekih pri predavanjih. Bogoslovci so v nemškem jeziku pripovedovali, česar so se spominjali iz Zupanovih predavanj, ki pa so bila latinska. Zupan je pri guberniju prosil, naj se od bogoslovcev zahteva latinsko besedilo njegovih izrekov. Ko so mu pri guberniju prošnjo odbili, se je obrnil dne 11. maja 1834 na dvorno študijsko komisijo z dvornim rekurzom. V njem pravi:

„Nach höchstenorts schon angeordneten commissionellen Untersuchung meiner Anklage wurden nach Verlauf von anderthalb Jahren nach meiner vorgekehrten Suspendierung meine Schüler über ihnen vom theologischen Studiendirector, der zugleich Director des bischöflichen Seminarii ist, vorgehaltenen Fragen im benannten Seminario gegen mich, ihren Lehrer, auf eine ganz ungesetzmässige und auf meine Entfernung

von der Professur abzielende Weise gleichsam inquisitorisch einvernommen.

Es mögen vielleicht bei einer so gearteten Einvernehmung unter so vielen jungen Leuten sich einige gefunden haben, die ihres künftigen Wohles wegen irgend eine gewünschte Aussage ihren Vorgesetzten gegen mich gemacht haben könnten, so wie es viele giebt, die jede an sie gerichtete Frage als mich inculpierend erklärt haben. Meine Schüler, ich darf es öffentlich sagen, ehren und lieben mich mit kindlicher Dankbarkeit und erstatteten mir im Jahre 1832 zu Jacobi eine gedruckte Namenstagsgratulation, wegen welcher freilich der Verfasser[1]) ungeachtet sie wegen ihres studierten Inhaltes äusserst wenigen Lesern verständlich war, von seiner fürstbischöflichen Gnaden vorgerufen und mit Ungnade verwiesen wurde."

Dalje prosi Zupan, naj se zahteva od bogoslovcev latinskih izpovedeb, da ne bo nikakšnih nesporazumljenj.

Referent Pletz (vzgojitelj našega cesarja) je predlagal, — kar se je tudi sprejelo — da naj se preiskuje še nadalje v nemškem jeziku. Zupanu pa naj se dovoli pozneje izpovedbam dijakov nasproti navesti svoje izreke v latinščini.

Preiskava, ki se je bila začela 16. decembra 1833, se je nadaljevala in se končala 22. julija 1834. Ker se je Zupanu dovolilo, da so prišla v protokol vsa njegova zagovarjanja, ki so naraščala včasih v prave učene monologe, je obsegal končno zapisnik nad 600 folio-strani. Škoda, da tega zapisnika ni več najti med akti. Spoznal bi se iz njega ves obsežni in učeni duh tega zanimivega, neustrašnega moža, zakaj Zupan se v zapisniku ni izgovarjal, ampak je dokazoval svoje trditve in nazore, ki so mu jih očitali.

Preiskovalna komisija je izročila guberniju dne 6. decembra 1834 svoj zapisniški elaborat. Vsled raznih okoliščin je prosil gubernij še nekaj mesecev odloga. Naposled je poslal protokol obenem s škofovim poročilom dne 5. aprila 1835, št. 4233 na Dunaj.

V svoji spremni vlogi je pripomnil, da gre v tem slučaju bolj za to, da se Zupan napravi neškodljivega, da se spravi s poti, da ne bo spotikljeja, nego da se kaznuje. „Supan möge in einen Aufenthaltsort ausserhalb der Laibacher Dioecese angewiesen werden, indem derselbe in Laibach unter seinen Bekannten — Anhänger zählt er wohl wenige — besonders aber an öffentlichen Orten seinen Schmähungen freyen Lauf lässt und so das Band der schuldigen Achtung der untergebenen gegen die Vorgesetzten, besonders aber des Clerus gegen seinen Ordinarius auflockert." Referent pri guberniju je bil Stelzich.

[1]) Jož. Eman. Kovačič. Pesem je imela naslov in akrostihon: „Vivat Supan!" Ponatisnil jo je Marn v Jezičniku XV. 50.

Predno se je na Dunaju sklenil končni odlok, je poslal najvišji kancelar grof Mitrowsky ves zoper Zupana nabrani materijal cirkulirat med člani c. kr. študijske dvorne komisije. Ti člani so bili: vladni svetnik prošt Ruttenstock, dvorni svetnik vitez Pidoll, dvorni svetnik baron Türkheim, vladni svetnik Hallaschka, vladni svetnik Purkarthofer, podkancelar vitez Lilienau in dvorni kancelar grof Inzaghi. Referent je bil znani profesor dogmatike na dunajskem vseučilišču vladni svetnik Pletz. Najobširnejši je referat poslednjega, drugi so pripisali svoja kratka mnenja; skoro vsi so bili zoper Zupanovo nameščenje v kaki knjižnici.

Ker se nam zapisnik ljubljanske preiskovalne komisije ni ohranil, se dá samo iz referata vladnega svetnika Pletza nekoliko sklepati, kakšne so bile Zupanove izjave, ki jih je dal na zapisnik. Pletz govori o nedostojnem nastopu Zupanovem proti škofu med vso obravnavo, o njegovem bahaštvu s citati iz sv. pisma in klasikov, pravi, da izkuša Zupan svojim besedam v pridigi dati drugačen pomen. A pridiga je avtentično sporočena, ker so jo izpovedale take priče kakor je Zupanov prijatelj kanonik Pavšek. Dalje pravi:

„Wenn man demselben in streng dogmatischer Beziehung gerade keine Ketzerei erweisen kann: so spricht er doch über verschiedene Punkte auch der allgemeinen Kirchendisciplin und namentlich über den Cölibat in einer Weise, welche die höchste Missbilligung verdient, und denselben nach seiner gerühmten Aufrichtigkeit oder vielmehr Plauderhaftigkeit als einen recht gefährlichen Priester darstellen, dass ihm aber der Cölibat ein Gräuel ist, ergiebt sich auch aus dem Berichte der Polizeydirektion von Klagenfurt vom 8. Oktober 1833, in welchem gesagt wird, dass Supan, „freylich nur in vertrauten Cirkeln frey und unverhohlen sich geäussert habe, der Papst habe nicht das Recht den Priester durch die Auflegung des widernatürlichen Cölibats um die heiligsten Rechte der Natur zu bringen," wobey er nicht selten so gerührt war, dass er in Thränen ausgebrochen ist. Ebenso sind die Freyheit der Forschung, die er für die Wissenschaft verlangt, seine hämischen Ausfälle auf das Tridentinum und dessen Geschichtschreiber Palavicini Bogen 83, 84, 85, seine Ansicht über die Censur, die er, obwohl nach vielen Umwegen, dennoch ausspricht, sein Hass gegen die Polizey, den er nicht blos in der Predigt, sondern auch im Protokolle, besonders Bogen 123 vorbringt, seine Lobpreisung der Ehe Bogen 130, so wie seine Klage, dass das Seminarium nun selbst bey Tage gesperrt ist, seine Deklamationen über die heutzutage nothwendig gewordene Zusammenrufung von Provinzial Concilien Bog. 83 und Ähnliches, Ansichten, welche den Supan wie für alle Priestergeschäfte, so auch besonders

für das öffentliche Lehramt untauglich machen und zeigen, dass er mit den unkirchlichen Bemühungen der Neuerer nicht nur bekannt ist, sondern sie auch billigt."

Vrhutega, pravi Pletz, si želi Zupan tiste čase nazaj, označujoč jih kot vrhunec ljubljanske škofije,[1]) za katerih odpravo se je sedanji škof ljubljanski tolikanj trudil. Zato predlaga Pletz, naj se Zupan spravi s pota.

Ta predlog je bil tudi sprejet. Dne 13. septembra 1835 je prišel od najvišje inštance z naslednjim potrdilom: „Professor Jakob Suppan ist seines Lehramtes zu entheben. Aus besonderer Gnade bewillige ich ihm als Ruhegehalt jährlich fünfhundert Gulden C. M. Suppan hat seinen Aufenthalt in Klagenfurt zu nehmen, wo sein Benehmen sorgfältig zu überwachen ist. Für dessen angemessene Unterbringung, sobald sie thunlich wird, haben die Studienhofcommission und die vereinigte Hofkanzley, welcher diese Meine Entschliessung mitzutheilen ist, zu sorgen, daher sich auch über das Betragen dieses Priesters in zu bestimmenden Zwischenräumen zuverlässliche Auskunft erstatten zu lassen."

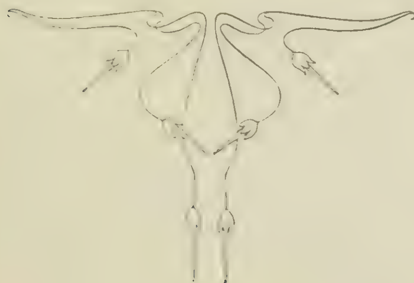
Dekret je datiran v Schönbrunnu, podpisal ga je pa v cesarjevem imenu nadvojvoda Ludovik.

[1]) To so bili časi škofa Karla Herbersteina, našega prvega in čistega janzenista. Primeri Zupanovo pesem:

„Herberſtejn Karel Shkof Iblanſki od Marie Teresie poſtavlen:

Préd pláta pleſala,
Ko sdaj ſhe drugod:
Mat' Karla poſlala,
Prenéha povſod;

Shkofia ſlovéla,
Prèk gore, morjá,
Od Karla pét jéla
Stran ſvéta nov'ga."

Stanko Vraz

slovenski pooblaščenec za srbsko narodno skupščino l. 1848.

Priobčil **dr. Fr. Ilešič.**

Leta 1830 je poslala mariborska gimnazija v Gradec na vseučilišče tri nadarjene mladeniče, Fr. Miklošiča, Stanka Vraza in Jakoba Košarja.

Miklošič in Vraz sta znana izobraženim Slovanom. Kakor dioskura sta na našem nebu; prvi je obsegel slovanstvo s svojim umom, drugi s čuvstvom in voljo. A literarna zapuščina Jakoba Košarja, ki je umrl leta 1846 kot škofovski kaplan v Gradcu, ne da bi ostavil za seboj znatnejši sled svojega dela, nam daje vpogled v književne vežbe teh mladih trudbenikov na polju našega preporoda; iz nje razvidimo, da so se ti mladeniči brž prva leta svojega bivanja v Gradcu bavili s takratno srbsko literaturo in osobito proučevali „Serbski Letopis“, ki je leta 1825 začel izhajati v Budim-Pešti.[1])

Tako je torej Stanko Vraz bil že uveden v srbsko književnost, ko je začul Gajev klic „Još Hrvatska ni propala“ . . .

Porojen na zapadu jugoslovanskega sveta, rano seznanjen z literaturo jugoslovanskega iztoka, se je Vraz oklenil Gajevega ilirizma ter tako objel v svojih mislih vse tri naše grane.

Pokret ilirski se je končal v ognju leta 1848. Vseslovanski shod v Pragi, Jelačićev sabor v Zagrebu sta bila onega leta najsijajnejši manifestaciji avstrijskega slovanstva.

Kot zastopnik štajerskih Slovencev je bil Stanko Vraz poslan v Prago na slovanski shod, a zajedno ga je hrvatski sabor imenoval za svojega poverjenika pri nameravanem češkem deželnem zboru.

In njega, „Slovenca, Srbom najbolje in najdičneje znanega,“ so si izbrali koroški Slovenci, naj bi jih maja meseca 1848 tam preko Hrvatov zastopal na srbski narodni skupščini v Sremskih Karlovcih ter Srbe „ustno uveril o njih ljubavi in želji sloge.“

Še pred otvoritvijo hrvatskega sabora (začetkom junija) namreč se je vršila srbska narodna skupščina v Karlovcih.

[1]) O slovenski mladeži v Gradcu okoli leta 1830 objavim natančnejšo študijo v „Gradji“ Jugoslav. Akademije znanosti i umjetnosti.

Karlovci leže v Slavoniji, v Sremu ob Donavi pod zeleno Fruško goro, ki te po svojem značaju in po svoji vinorodnosti spominja Slovenskih goric nad Medjimurjem. Iznad Karlovcev zreš čez Donavo ogrsko Bačko; železnica vozi ob Donavi ter te približno v pol ure pripelje v Novisad-Petrovaradin.

Karlovci so majhno mestece, a važni kot središče srbske narodno-cerkvene avtonomije. V njih stoluje srbski patriarh.

V teh Sremskih Karlovcih torej se je dne 13. maja (nadaljevanje 15. maja) 1848 vršila srbska narodna skupščina. Metropolit Josip Rajačić, isti, ki je pozneje ustoličil Jelačića bana, je bil na njej izbran za patriarha in glavo svojega naroda.

In za to skupščino so koroški Slovenci, brž ko so zvedeli za njo, sestavili spomenico ter Stanka Vraza pismeno pozvali, naj bi jih z njo zastopal na skupščini.

Poziv, datiran v Celovcu dne 1./13. maja, se glasi: Mi Slovenci na Koruškoj, želeći pozdraviti svoju junačku braću Srblje, mi vas, g. Stanko Vrazu! u našem domorodnom društvu „Slovenija“ prozvanom, jednodušno izabrasmo i pismom ovim imenovasmo za poklisara svoga, da slavnu gospodu i braću srbsku, dana 15. t. m. u Karlovci na saboru svome skupljenu, u ime Slovenaca koruški srdačno pozdravite, o našoj ij bratskoj ljubavi k celokupnom narodu srbskom uvjěrite i veće krěposti i věrovanja radi evo ovu ijm našu besedu svečano u skupštini pročitajte:

Slavna gospodo! Mila braćo srbska!

Mnoge visoke gore i duboke rěke, plodonosne doline i široka polja razdvajaju nas Slovence koruške od vas, mila braćo srbska, junački Sremci, Banaćani, Bačvani i Baranjci! Razdružiše nas u starini nezgode vremena tužni, te smo kroz mnoge věkove boravili danke bez ljubavi i krasne bratske uzajmnosti u mrtvilu duševnom i nesvěstici narodnoj, nepoznavajući se kao braća i rodjaci, koji si veselo doklikivaju pozdrave narodne, nazivajući sebi Boga i sreću junačku. No jedan malij věk proměni sve. Velika bijaše radost naša, kad mi iz razni novina vaši razabrasmo, da se vi probudiste k novom životu věka našeg, k životu narodnosti, slobode i bratinstva! Kolika bijaše radost naša, kad mi eto ne davno razuměsmo, da ste vi ustali na noge junačke, skidajući sa svoji silni ramena okove tudjinstva, vama ne prirodnim zakonom nametnute, da ste se nakanili krěpkom voljom sa svom hrabrosti duše vaše, prigrliti svoje vam Bogom dano pravo, svoj prekrasnij jezik, trudeći se uvesti ga u hram javnosti, podizajući ga na čast, koja ga ide, na čast diplomatičnosti, uhvativši se kola sloge sa ostalom svojom susědnom hrabrom braćom trojne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Vi se složiste jednom ljubavi i istom

krěpkom i junačkom voljom s Hrvatima, koji se već toliko godina bore za istu svrhu, te naše i sviju Slovenaca udivljenje stekoše, čim eto sad i vi tražite junački svoje vam lukavštinom, prevarom i izdajstvom ukinute i pogažene pravice. Vi se podigoste listom i uskliknuste jednoglasno: „Da nam se povrate!“ Arhipastir, vredan sin svog plemena, razuměo je glas naroda, glas velikog svog stada, i raspisao sabor, da zakonim putem ta se volja vaša izjavi i pronese po světu i do prestola dobrog našeg kralja i cara. Kada nam věsti o tom vašem preporodjenju i narodnom saboru stigoše, verujte braćo draga! i nama Slovencima na Koruškoj zaigrala su se domorodna srca, te kao u jedan glas kliknusmo: „Daj da pošljemo nekoga izmedju nas na sabor srbskij pred lice poklisara naroda srbskog, da tako bratskij pozdravimo cvět gospode i domorodaca srbski! da ijm pružimo ruku kao braći i srodnicima! da ijm izjavimo želju sloge i iskrenog prijateljstva! da ponovimo i povratimo stari savez, kojeg je Bog medju nama skopčao silom krvi i jezika, pa ga nezgodna vremena i ljudi opaki raskršili dvosěkim mačem bogomrske politike svoje! da ijm kažemo, da će u slogi Srbalja, Hrvata i Slovenaca povratiti nam se opet sunce stare sreće i nove slave; jer gdě brat bratu ruku pruži, ondě dom i rod ne tuži!“ I tako vam poslasmo evo dostojnog jednog sina plemena svoga, da vam ljubav i slogu našu izrazi. Da bi vam Višnjij blagoslovio sve trude vaše i plodom nakitio sve borbe vaše za slavu junačkoga plemena srbskoga, za stalnost sreće plemena hrvatskoga i za napredak plemena slovenskoga! Da živi sloga izmedju Srbalja, Hrvata i Slovenaca! Da živi narodnost i sloboda! jednakost i bratinstvo! S time da ste zdravo i da nam Bog pomogne! — U Celovcu na Koruškoj dne 1./13. maja 1848. — U ime naroda slovenskog korutanskog odbor društva „Slovenija koruška“: Dragutin Robida, sv. r. profesor naravoslovja; Placid Javornik, sv. r. prof. bogoslovja; Ante Janežić, sv. r. prof. slov. jezika; Matija Majer, sv. r. sveštenik biskupije krčke; Matija Cigale, sv. r. pravnik; Ivan Mertel, sv. r. pravnik; Ante Benedik, sv. r. prof. gimnazije; Andre Ainšpilar, sv. r. kapelan stolne cerkve; Franje Fajhtinger sv. r., Lambert Ferčnik sv. r., Jarne France sv. r., Ante Aliban sv. r., Tome Božič sv. r., Josip Kelic sv. r., bogoslovci.[1])

Ali je torej Vraz prinesel v Karlovce Srbom pozdrav Slovencev?

Havličkove češke „Narodní Noviny“ z dne 25. maja 1848 poročajo po „Serbskih Novinah“ (dopis iz Belgrada, dne 12. maja),

[1]) V spomenici veje duh Matije Majarja. Majar je že pred marcom leta 1848 bil v zvezi z budimpeštanskimi „Serbskimi Narodnimi Novinami“; v dopisu iz Celovca z dne 20. januarja 1848 poroča v njih o „spevokolu“ v Slomškovi prestolnici, Št. Andreju na Koroškem.

da so na skupščino v Karlovce prišli tudi Srbi iz Srbije, Hrvati, Slovenci, Čehi, Rusini, Slovaki in Poljaki. A v uvodu Vrazovim „Dělom“, V., str. XIII. je izrečno povedano, da je bil Vraz v deputaciji na srbski kongres; takisto zatrjuje Šurmin, Povjest književnosti, 170, da je bil na kongresu.

In vendar stvar ni taka.

Poziv, kakor sem ga zgoraj navedel, je natisnjen v belgrajskih „Srbskih Novinah“ z dne 27. julija — 8. avgusta. Pod znakom ilirskega grba ★ je tam dopis „Iz Zagreba, 3. Maja. Naša braća iz gornji strana, kako saznaše za narodnu skupštinu austrijski Srbalja, i za ljubav, koju ova braća goje prama Hrvatima, s kojima se i oni putem zakonim prirodnim složiti nameravaju, rešiše, i oni pozdraviti jednim članom svojeg ogranka, g. Stankom Vrazom, tajnikom matice hrvatsko-slavonske, kao čovekom slovenskim, Srbljima najbolje i najdičneje poznatim, da ij ondje zastupa i svojim ustima o ljubavi i želji sloge da Srblje uvjeri. I tako ga pismeno na to poslanstvo pozovu. No na žalost, dok su oni doznali, da će biti skupština, pa dok su brže bolje pokupili — koliko se na brzu ruku moglo — podpisa, skupština se započne — i gospodin Vraz, koji je za 19. t. m. poznan (!) i na slavenskij sabor u Zlatnij Prag, na veliku svoju tugu i žalost neimade kad krenuti se u Karlovce, da svoje to poslanstvo svrši. Zato ne može nam se ino, da ukor ladnoće Slovenaca prama Srbljima izbjegnemo, već da barem jedan poziv vama pošljemo, da svjet srbskij putem vaši prekrasni novina dozna za tu prekrasnu simpatiju braće slovenske. A poziv je taj iz najsjevernije i najdalje strane naroda našeg — iz Koruške (Kärnthen). I vredan je i dostojan, da se prosune i začuje po sviju strana. gdje god kucaju junačka srca srbska za najsvetijim svojim svetinjama: za narodnim jezikom, za vjerom i slobodom.“ *(Tu pride gori navedeni poziv).*

Po tem takem pač ni nobenega dvoma več, da Vraza ni bilo na skupščini v Karlovcih. Doznajemo pa tudi vzrok, zakaj ga ni bilo: skupščina se je vršila prej, nego so mogli koroški Slovenci spraviti pooblastilo na svoje mesto. To nam bo umljivo, ako malo primerjamo datum poziva samega in dan srbske skupščine.

Sestavljeno je pooblastilo dne 13. maja (po novem računu, to je, dne 1. maja po pravoslavnem koledarju); za skupščino samo je v pooblastilu naveden datum 15. maja in sicer brezdvojbeno po starem računu, torej je misliti na 27. maj.

Reči moramo torej: pooblastilo je sestavljeno dne 13. maja za skupščino dne 27. maja. A tega dne sploh ni bilo skupščine v Karlovcih. Pač je ogrska vlada odredila sestanek srbskega

cerkvenega sabora za 15., to je za 27. maj, a Rajačić je sezval narodno skupščino že za 1., to je za 13. maj — izprva je bil Novi Sad določen za zborovališče; ker pa je tu bilo proglašeno obsedno stanje, so se izbrali za shod Karlovci — in na tej skupščini se je med drugim sklenilo, da se ne pošljejo poslanci na sabor, ki ga je ogrska vlada ipak sezvala za 15., to je za 27. maj in sicer v Temišvar (Pavlović, Srbi u Ugarskoj, 235).

Koroški Slovenci so torej pač vedeli le za razpis cerkvenega sabora s strani ogrske vlade (15. — 27. maja!) in so sestavili pooblastilo šele tistega dne, ko se je narodna skupščina v Karlovcih že vršila. Shod v Temišvaru pa se vobče ni mogel vršiti, ker ni bilo zborovateljev. Prilike so se tam ob Dunavu razvijale hitreje, nego so mogle vesti o njih prihajati k nam.

Pooblastilo je bilo očividno še istega dne, to je 13. maja, poslano v Zagreb; zakaj vsaj še 15. maja je bilo v Zagrebu, kakor svedoči datum onega dopisa.

Pooblastilo koroških Slovencev je sicer zakasnelo, a Stanko Vraz bi bil mogel i brez njega priti na skupščino. Da pa ga vobče ni bilo v Karlovce[1]), tudi to nam razlaga navedeni dopis belgrajskih „Srbskih Novin"; besede „Vraz, ki je za 19. t. m. (= 31. maja) pozvan i na slovanski shod v Zlato Prago, ni utegnil kreniti v Karlovce" naj bi bile očividno tista razlaga; to je, Vraza ni bilo v Karlovce, ker je moral tudi v Prago.

Časovna kolizija med obojim poslanstvom (v Karlovce in Prago) bi bila nastala le, ako bi se bila skupščina v Karlovcih v smislu vladne naredbe vršila šele 27. maja. A če tudi v istini med obema zboroma ni bilo časovne kolizije, je uvaževati, da bi bilo potovanje v Karlovce in v Prago za takrat že bolehavega Vraza prevelik napor, ki bi ga bil ta vzel nase le tedaj, ako bi bil oficijalen pooblaščenec in zastopnik.

Za presojo te točke je tudi važno, kdo je belgrajskim „Srbskim Novinam" poslal oni dopis „iz Zagreba, 3. maja" s koroškim pooblastilom vred.

Uredništvo je dopisu, ki je objavljen 27. julija (8. avg.), dodalo to-le pripombo: „Ovo pismo, sa još jednim iz Zagreba od 11. Maja i jednim iz Zlatnoga Praga od 24. Maja, od jednog istog g. dopisatelja, sva zajedno tek su nam prekjuče stigla!!! Istina da su nešto ostarjela, al' mislimo, da to čitateljima neće ništa smetati, jer govore o stvarima, o kojima ne imasmo dosada nikakvi dopisa. Za sada saobštavamo ovo prvo, a druga će odma za njim sljedovati."

Zares so prinesle drugo pismo, pismo ‚iz Zagreba, 11. Maja' v dodatku k svojemu broju z dne 30. julija (= 11. avg.). (A tretje?

[1]) Kot poslanci „naroda hrvatskega" so se udeležili srbske skupščine dne 13 maja Ivan Kukuljević, Slavoljub Vrbančić, Nikola Havliček in Slavoljub Fink (dr. Rud. Horvat, „Najnovije doba hrv. povjesti", 120, „Mat. Hrv. 1906").

Žalibog je ljubljanski primerek „Srbskih Novin“ baš v začetku avgusta meseca nepopoln). To pismo se začenja tako-le: „Pisma, koja nam iz gornji strana naše domovine dolaze, sva se slažu u tome, da je narod slovenskij krjepko prisnuo za narodnost svoju i da neće da zna za svezu njemačku . .;“ nato se opisuje postopanje nemških uradnikov pri volitvah za Frankfurt osobito v Sevnici in Ptuju, konec pa se glasi: „Eto vam krasnij karakter zastupnika velike i tobože jedine Germanije — kod nas na Štajeru, Kranjskoj i Koruškoj. Na čast ti ij, tanka i plavokosa Teutonie! i blagodarićemo ti svi Slovenci od Dobrača pa do Sutle, od Mure pa do sinjeg mora, ako ij ukloniš iz krila našeg, pa primiš u blagoslovena i edinospasujuća naručja svoja!“

Izrazi „kod nas na Štajeru itd.“ in „blagodarićemo ti svi Slovenci od Dobrača pa do Sutle“ svedočijo, da je pisec teh dopisov Slovenec; živel pa je v Zagrebu, zakaj svoje vesti o Sloveniji je poročal po pismih, ki so mu dohajala „iz gornjih strani naše domovine“.

Najlaže bi mislili na Stanka Vraza samega.

Prvi dopis je z dne 3. (= 15.) maja iz Zagreba, drugi z dne 11. (= 23.) maja takisto iz Zagreba, a tretji z dne 24. maja (= 5. junija) iz Prage; tudi to se zlaga s podmeno, da je pisec Stanko Vraz.

Pri tem pa moti začetek prvega dopisa, osobito izraz, da je Vraz izmed Slovencev Srbom „najbolje i najdičneje poznat“; tega vendar ni mogel napisati sam o sebi. A tu nam morebiti pomore opomba uredništva „Srbskih Novin“, da so mu vsi trije dopisi istega dopisatelja došli jedva 25. julija (= 6. avgusta); to si je le tako mogoče razlagati, da so bili vsi trije kot eno pismo pošti izročeni prve dni avgusta. Vračajoč se iz Prage, se je Vraz očividno mudil delj časa na Štajerskem; v Zagreb se pa ni vrnil mnogo pred 17. avgustom, (Děla V. 400). Verjetno je, da je Vraz koroški poziv in svoj dopis z dne 11. 23. maja ter 24. maja (5. junija) doposlal kakemu prijatelju, ki je imel ožje zveze z Belgradom, in da je ta v uvod koroškemu pozivu spravil besede o Vrazu, Srbom „najdičnije poznatom“.

Da izbegnemo ukor hladnosti Slovencev do Srbov, Vam pošljemo „barem jedan poziv“ slovenski, pravi dopis „Srbskih Novin“ ter navaja koroško pooblastilo. — Iz tega bi bilo sklepati, da je šlo še za kak drug slovenski pozdrav.

In tako je tudi biló.

„Punovlast“ za srbski sabor v Karlovcih je namreč Vrazu sestavil tudi Mali Štajer. Sestavil jo je Kočevar in jo dne 6. maja poslal Muršcu v Gradec. Tega dne je pisal Kočevar Vrazu: „Ja sam punovlast sastavio, koju tebi ćemo dati, da od naše strane srbski sabor pozdraviš. Ono punovlast poslao sam danas u

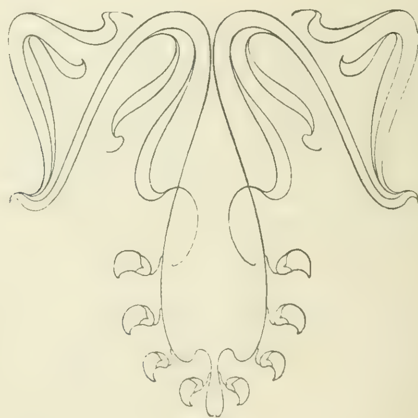
Gradac Muršecu, da i on podpiše. Nu do 13. svibnja ti nje ne možeš dobiti, jer danas je 6. Ti ćeš prije odlaziti. Zato mi piši, kakvim načinom u tvoje ruke punovlast opraviti mogu, ako te u Zagrebu ne bi već bilo.“ (Vraz, Děla, V. str. XXIV.)

Na to štajersko pooblastilo je pač mislil dopisnik „Srbskih Novin“, ko je objavljal „barem jedan“, to je koroški poziv.

Ali je Vraz dne 15. maja že imel štajersko polnovlast v rokah, tega sedaj ne morem dognati.

Vsekakor pa se mi zdi, da je v zvezi z gornjo razpravico o koroškem pooblastilu tudi štajersko pooblastilo našlo določnejše mesto v gibanju leta 1848 in se je deloma pojasnilo vprašanje, ki ga stavi Apih („Slovenci in leto 1848“, str. 130.) o Kočevarjevi „punovlasti“.

Pet dni po objavi koroškega poziva v Popovićevih „Srbskih Novinah“, namreč dne 1. (= 13.) avgusta 1848 je belgrajsko „Društvo srbske slovesnosti“ enoglasno izbralo „g. Stanko Vraza, sekretara matice zagrebačke“ za dopisujočega člana, a poleg njega tudi znanega slovaškega rodoljuba M. Jos. Hurbana.

Tretjinska arhitektonika v Prešernu.

Spisal **Avgust Žigon.**

Komur mar iſkati vir je
peſem, ki pojó Matjashe,
mar, kar pél je pev'z Ilir'je,
mar zhebél ſo rôji ſhtirje,
Modri Krajnz mu oſle káshe.
Gloſa (Zhbel. IV. 4.)

Obdelal sem lani eno stran te dosedanje ledine v zgodovini naše domače umetnosti literarne; dokončal bi rad še drugi del tega problema, „če Bog dá in — Matica“, tudi tu, kjer sem ga pričel: v — Zborniku. Seznanil sem prizadeti, razumni sloj (upam da) za silo zadosti sè stvarjo sámo, da se je lotim zdaj tu že lahko brez ovinkov. Zato — Prešernove „Poezije“ prédse, v desno svinčnik, pa — in medias res!

I. Gazéle.

Bilo je leta 1833, ko so prišle prvič mej svet Prešernove „Gazele“ (Illyr. Bl., No. 28, 13. VII.); nastale pa so že l. 1832, kar sem dokazoval (in menda tudi dokazal) že v mariborskem Časopisu za zgodovino lani (1906. III. 128 i. n.).

In s tem letom naj tu nastópimo današnjo pot ravno ob njih! Toda, kaj naj li imajo nazadnje morda tudi te drobne, priproste, nežne stvarice kako posebno umetno arhitektoniko? Pričnimo!

Zastaviti pa kaže z drugo; zakaj to, razjasni se iz nadaljevanja. Prečitajmo jo najpopreje, da si jo oživimo v spominu!

Očí sim vêčkrat prášal, áli smém
Ljubíti te; odgóvora ne zvém.

Tu imamo prvi krepkejši premor, kar se tiče misli ali „vsebine“; tu se skonča namreč prva cela in popolna, v sebi začeta in v sebi zaključena misel.

In iz te misli nam kar nehótoma vskalí vprašanje: Zakaj ga ne izvé tistega odgovora iz njenih očí? kakó to, da ravno iz njenih ne!

In to vprašanje nas sili dalje! To tiho, neizraženo, a v nas kar samoobsebi se porodivše začudenje je pa tu že tih, a krepak prehod k novim mislim: odgovora, pojasnila pričakujemo; pričakujemo, da nam poet pove, zakaj ne najde v njenih očeh, česar si išče. Zakaj? Berímo:

Od déleč glédaš, draga! me perjázno;

To bi bilo znamenje, da ga vabi k sebi: naj se ji bliža, naj jo ljubi. Iz tega ne sledi, da: „odgovora ne zve"; to bi samo na sebi bilo pač jasen in ugoden odgovor. Toda:

Prevzétno víhaš nós, ko mémo grém.

Tako. S tem dobi stvar — drugo lice! Živo občutimo, da je šele tu misel, spet ena misel (cela in vsa) dokončana. Zato stoji tu šele pika, dočim za poprejšnjim stavkom le — podpičje. Vsebina in ločíl kakovost potrjujeta potemtakem, da smo tu zdaj dokončali in spoznali spet eno, novo celoto vsebinsko.

Ta nova, v sebi začeta in v sebi skončana celota vsebinska pa spaja v sebi dva dela, dve posamni misli, ki se strogo druga od druge ločita, dà, druga drugi naravnost oporekata in nasprotujeta: prva izreka dejstvo, ki bi pričalo o prijaznosti, če že ne ljubezni; druga pa dejstvo, ki bi govorilo, da jej je siten. Vez mej obema mislima je potemtakem — protislovje: kontrast vsebinski!

Koliko prostora pa zavzemata v naši umetnini ti dve misli, ki sta obé šele ena celota? Koliko verzov? Dva! Ravno čisto dva. In sicer obseza prva misel — ravno en verz, prvi verz; druga pa — spet en verz, drugi verz: vsaka zase torej ravno po eno čisto polovico vsega odmerjenega jima prostora: po polovico vse in cele tvarinske količine, celega — dvostišja.

Ali je pa to edino dejstvo, edini vzrok, da iz njenih oči tistega odgovora ne izve poet? Čitajmo dalje!

Ak v têbe so obèrnjeni poglédi,

kaj takrat?

Odtégneš prêcej svój obràz očém;

Spet dva verza; in v njih spet ena cela misel zase. Povzame in nadaljuje pa ta dozdevno le poprejšnje misli drugo polovico. A dalje!

Al, ak dekléta drúge ogledújem,
Zakríti jéze ní ti móč ljudém.

Spet dva verza, in v njih spet ena, zase cela in popolna, nova misel. —

Jasno pa začutimo pač, da smo tu šele dospeli do pravega zaključka: nismo li zaznali, ko smo najzadnje dvostišje prebrali,

da njega (sicer resda nova) misel šele skonča in dopolni poprejšnjo? Da ste si s poprejšnjo kar in kakor ena polovica h drugi? In naj je prav prva polovica sama zase v sebi cela in samostojna, in naj je prav taka tudi nji odgovarjajoča druga pol: vendar sta vsaka zase le po ena polovica, in obe vkup šele — ena celota. Prva polovica (t. j. prvo izmej zadnjih dveh dvostišij) izreka eno dejstvo, a cela in vsa sámo ter le eno; druga polovica (t. j. drugo izmed zadnjih dveh dvostišij) pa neko drugo dejstvo, a ravno in natančno cela in vsa — spet le eno sámo! Občrtaj si to v svojem, pred teboj odprtem Prešernu! Nič naj ti ga ne bo škoda ...

Mi pa vrtajmo dalje: Kakšna je relacija in stika mej obema zadnjima mislima? Pomisli sam! Kaj ne, spet — kontrast, ki ga je poet tu celó izrazil z onim krepko odločenim „Al“ na čelu poslednjega gorenjih dvostišij, za prehod iz prve v drugo misel, izmej katerih je vsaka le po ena polovica neke veče, strogo dvopolovične celote; in vez, ki ju obe spaja v eno, trdnó in krepko sceljeno celoto, je ravno — mejsebojni njun vsebinski kontrast.

Koliko „tvarine“ (prostora) pa zaobsegata v gazelici te dve misli? Obe vkup — štiri verze ali dve dvostišji. A vsaka zase? Vsaka ravno po eno, čisto polovico: po dva verza ali po eno dvostišje. Zatorej je **ta** celota ravno in natančno že sama ter tudi v vseh svojih delih — še enkrat tako velika kakor ona neposredno pred njo stoječa: „Od déleč ...“

Tista celota obsega eno dvostišje, ta pa dve. Tam imamo sicer tudi dve misli, kakor tu; a prva misel šteje en verz, t. j.: pol dvostišja, tu pa prva že dva verza ali eno celo dvostišje; in druga misel tam spet le pol, tu pa spet eno popolno dvoverzje! Seve, „slučaji“! — In kakor loči tam prvo pol od druge — dvopičje, tako tudi tu prvo pol od druge spet istotáko ločilo. Stoji pa tam zató le dvopičje na koncu prvega **verza,** t. j. na koncu prve polovice vse tamošnje celote, na koncu polovice tiste, ki obsega prvo izmej tamošnjih misli; tu doli pa imamo dvopičje na sklepu prvega **dvostišja,** t. j. prav ko tam — na koncu prve polovice vse celote, na koncu polovice tiste, ki obsega (tukaj spet prav ko tam) prvo izmej tamošnjih misli, dasi seveda — neko drugo misel. „Slučaji ...!“ — Vez pa, ki veže obe misli in hkrati oba polovična dela tam v oni celoti, je — prav ravno tista kakor tu v drugi tej veči celoti: kontrast vsebinski, ki ga tam gori prvič poetu ni bilo treba izraziti — radi neposredne blizkosti obeh si kontrastnih misli, a pač pa trebalo tu v drugi celoti, in sicer iz dveh razlogov: ker je tu vsaka posamna misel že bolj razsežna ko tam, in ker je tu poet hotel in moral naglasiti da sta te dve misli vkup — ena celota, ter da spada dvostišje „Ak v têbe ...“ k naslednjemu,

ne pa k poprejšnjemu dvostišju. Zadostovalo mu ni več tu sámo isto ločilo (dvopičje) ko prvič, poudariti je moral kontrast že s posebnim izrazom: „Al“!

Nisem hotel mimo teh paralelnih si enakosti nalašč ne brez posebnega naglasa. Zakaj? Ker so to pač prelepi „slučaji“ umetniški! Saj seveda pač ni, da bi v teh umetniških kvalitetah iskali kake posebne, zavestne misli in zaosnove Prešernove! Vse to je prišlo pri njem vse kar tako iz rokava... Kaj ne?!

In sedaj — sklep. Za poprejšnjo krepko piko odkrhne se zadnje dvoverzje:

Takó, al ljúbiš me, al me sovrážiš,
Kak bi ti vstrégel, siromàk ne vém.

Spet eno čisto dvostišje za zaključek. A kakšno je razmerje mej njega vsebino in vsemi dosedaj spoznanimi mislimi vse umetnine?

Dvostišje prvo začenja umetnino s to-le vsebino: Oči so tista očitna priča, ki ti jo je vprašati, če hočeš o dragi ti duši izvedeti: ali ti je upati ljubezni njene; saj iz očí govori človeku duša. Oči njene je poet o tem prašal že večkrat, ne le enkrat; toda v kontrastu z občo izkušnjo iz oči njenih vprašanju svojemu ne izve odgovora. Zakaj to? Kako to? Odkod ta izjema v tem osebno njegovem slučaju?

To je — uvodna misel.

In zdaj sledé dejstva, ki naj obrazložé in ki naj iz njih razvidiš, zakaj mu ni mogoče iz njenih oči izvedeti odgovora, ki si ga poet išče v njih.

I. dejstvo: Kako mu govoré njene oči, če si v njih išče tistega zaželjenega odgovora iz daljave; in kakó, če si ga — iz bližine (Dvostišje drugo).

II. dejstvo: Ako gleda njo, umakne mu v stran obraz in z njim oči svoje, da si v njih tistega odgovora brati niti ne more (Dvostišje tretje).

III. dejstvo (ki veže kontrast s poprejšnjim, ravnokar izpovedanim): Če pa ogleduje dekleta druga, in ne — nje, jej govori iz njenih oči — jeza (Dvostišje četrto).

S to trojico istovrstnih si dejstev je ves ta del poet označil prvič kot eno vsebinsko celoto; drugič pa je naglasil tudi te celote trodelje — naravnost očem vidljivo.

In sedaj zadnje, peto dvostišje — za sklep. Iz ravnokar izpovedanih treh dejstev **deducira** poet tu kot posledico ravno ono gori v uvodnem dvoverzju konštatirano izjemo: iz oči njenih ne izve zaradi naštetih dvoumnosti in protislovij gotovega odgovora vprašanju uvoda: „ali smem ljubiti te“. In

to vprašanje zdaj tu v sklepu poet naravnost ponovi: „Al ljubiš me, al me sovražiš"! Prehodna besedica „Takó" res zdaj tu naravnost povzame in izreče oni iz uvoda vznicajoči „Zakaj?", ki ga je poet gori pa zamolčal: saj zakriva ta „takó" tu isto misel, ki jo sicer izrekamo z deduktivno besedo „zató"! Tiče pa ta, na čelu dvostišja z ločilom osamosvojeni „takó" (= zató) pred oba sklepna verza; ponoviti si nam ga je v drugem:

> Zato, — ali me ljubiš ali sovražiš, ne vem;
> zato, — kakó bi ti vstregel, siromak, ne vem;

ali naj se ti bližam ter te ljubim, ali pa naj se te izogibam — ter ne mislim nate...

Naglasim naj še, da se skončuje prvo (uvodno) dvostišje z isto besedo kakor zadnje (sklep): zvém — vém.

Iz vseh teh dejstev pa izvajam ta-le arhitektonski obraz:

Uvod (teza): Oči sim vêčkrat [sc. tvoje] prášal, ali smém |
Ljubíti te; odgóvora ne zvém — — — — | **a**

Osrednji del: α verza 3.
4.
—
β) verzi 5. | c
6.
∷
7.
8.

Sklep (rezulrat): Takó, al ljúbiš me, al me sovrážiš, |
Kak bi ti vstrégel, siromàk ne vém. | **b**

Primerjaj si to lice s svojimi začrtki, ki si jih sam si zarisal s svinčnikom v svoj, pred tábo ležeči izvod „Poezij"! A začrtal sicer ob stopinjah mojih misli, toda hkrati na podlagi svojega presojanja in samolastnega spoznavanja! Ali se vjema vse? Če ne, čitaj moje misli še enkrat dotu, preden nadaljuješ! —

Toda, kaj sledí iz te arhitektonske slike?

Prvič to-le: Poet je porazdelil gotove kose in celote vsebinske redovito na **isto** količino tvarinsko: strogo dosledno na natančne dvojice verzov. „Uvod" obseza eno dvojico, „sklep" (kot odmev uvodu) spet eno, a seveda drugo (zadnjo). V ta objem pa položi umetnik — spet neko novo, vsebinski samostojno celoto; ta pa je v primeri z uvodom samim veča, in sicer ravno in natančno trikrat veča celota; a ravno tako v primeri s sklepom. Šteje namreč šest verzov, ali tri dvojice, ko uvod in sklep vsaki zase le po eno. Kakor je pa Prešeren v uvodu in sklepu položil v eno dvojico verzov po eno gotovo, v sebi začeto in v sebi zaključeno skupino misli, tako tudi v tem osredju. To sem dokazal. Zato sledí iz vsega tega: Prešeren

si je izbral za arhitektonsko merilo ali „arhitektonsko enotko“ po dvoje verzov, po eno dvostišje. Ta enotka pa že živi v metriški zasnovi in tehniki gazelski, kot „metriški stavek“ vsake gazele! Tista količina metriška je to, ki jo spaja in veže v eno celo enoto — vsaj rima, dostikrat pa tudi še — stalni refren. Zato je kot „arhitektonska enotka“ gazele že v tej sami organsko utemeljena.

In omenim naj kar tu že, da nima te dvoverzne enotke le ta gazela edina za arhitektonsko merilo, ampak — vse Prešernove.

Sledi pa iz gorenje arhitektonske slike drugič tudi to-le: Tista osrednja, mej uvodom in sklepom ležeča, vsebinski samostojna, iz treh dvostišij zložena celota — ima tudi sama zase spet neko svojo arhitektoniko. In káka in katera ideja arhitektonska, kakov arhitektonski princip je nji — podstava?

Že smo naglasili, da delé ona tri v nji našteta dejstva vso to celoto na tri — enake dele; od teh treh pa da odkrhne in hkrati v sebi samem krepko zvarí vsebina prvo dvostišje, odločevaje to od naslednjih dveh. Dva verza: v njih dve misli (v prvem prva cela; v drugem druga cela): loči ju ono, za prvim verzom stoječe, tu nam arhitektonski važno **podpičje**; spaja pa ju obe v eno organsko, nerazdružno celoto oni mej obema ležeči kontrast vsebinski. — Na koncu tega dvostišja imamo — piko za ločilo.

In kje imamo sedaj v gazeli prvo za tem sledeče enako ločilo: t. j. — prvo piko spet?

Ne na koncu koj naslednjega, ampak šele na koncu drugega dvostišja, neposredno pred — sklepom. Zaobseza tedaj ta kos dve dvostišji. Dva para verzov: v njih dve misli za vsebino (v prvem paru prva misel cela; v drugem druga cela): loči ju pa tu šele za celim prvim dvostišjem stoječe, nam arhitektonski pomembno **podpičje;** a spaja ju tudi te dve kontrast vsebinski, ki leži tu mej obema paroma verzov in objema tedaj tu obedve dvostišji. Verz od verza v teh samih loči šibkejše ločilo, le — vejica.

Potemtakem nam ta ločila, ki so lastnoročno poetova in ki so taka ko tu l. 1847 v Poezijah tudi že v obeh prvih natiskih (Illyr. Bl. 1833 in Zhbel. IV.) ter tudi v Rudolfinskem, lastnoročno Prešernovem rokopisu Poezij, — ta ločila niso le navadne vrste ločila, le gole, slučajne interpunkcije, ampak vse kaj več: izrazíla so arhitektonskih idej v tej gazeli, a idej Prešernovih, ter nam potrjujejo jasno ona, iz vsebine že deducirana dejstva formalna! Globlji pomen, vsebinsko - arhitektonski namreč krijejo torej v tej pesmi — pike, podpičja in vejice . . .

Arhitektonski princip tega osrednjega dela zaosnove je ta-le:

Verzi: 3.} $\alpha = \frac{1}{3}$
4.

[redacted]

Verzi: 5.
6.
*
7.} $\beta = \frac{2}{3}$
8.

Z besedami bi se dalo izreči to tako-le: v te gazele osrednjem delu (c) si stojita oba dela $\alpha : \beta$ v istem razmerju kakor $^1/_3 : ^2/_3$!

Nima pa to osredje v sebi glavne misli vsebinske, ampak ta sledi šele za njim — v sklepnem dvostišju vse gazele. — —

Opomniti pa mi je še nekaj. Določili smo si že, da je arhitektonska enotka gazelska Prešernu — eden „metriški stavek" gazelski: dvostišje. Rekel sem tudi že, da je to v metriški tehniki gazele utemeljeno.

Gazela, ki o nji govorimo tu, šteje pet takih enotk arhitektonskih. Ali ima morda tudi ta petorica kak globlji vzrok?

Oglejmo si posamne verze te gazele. Koliko „metriških elementov" (t. j. stopic) pa šteje vsakateri?

Oči sim vêčkrat prášal, ali smém ... —
Od déleč glédaš, drága! me perjázno ... —

∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —

Po pet celih! V drugem gorenjih verzov pa pet celih in ene pol. Iz tega se nam odkriva naslednji zakon o Prešernovi zaosnovi **te** (druge!) gazele:

Vsaki celi, popolni „**metriški** element" poedinega (recimo: prvega) verza, t. j. vsaka poedina stopica njegova, razvij iz sebe po en „**metriški** stavek", t. j. po eno strofo.

Posledica tega je: Kolikor je popolnih stopic v posamnem verzu (t. j. v poedinem „**metriškem** motivu"), toliko dobi in imej cela umetnina — strof. Število stopic v verzu določa potemtakem — število strof. Pač skrajna strogost in organičnost oblike!

A to zaenkrat — le tu v **tej** gazeli. To naglašam.

Naj sklenem. Privoščil sem tej gazeli nalašč nekoliko daljše besedovanje. Zagrešil sem pravo težaško, pristno šolsko uro ko za otroke. A storil sem to, da pokažem, kako nadrobno in natančno je umetniški premišljena ta nežna stvarica, kar je vse zaodeto in zakrito pa v toliko dozdevno priprostost in toliko resnično poezijo, da se ji vsega tega kar nič ne vidi! Naglasiti sem pa posebej hotel oni novi princip nje tretjinsko-arhi-

tektonski, da ustvarim takó — trdno podlago za nadaljnje raziskovanje sebi in hkrati vsem čitateljem, ki so dobre „volje“.

Na široko sem hotel poudariti, kaj in kakšna so v tej gazeli formalna fakta: a dasi le formalna, vendar pa — komentar vsebini. Tu **so**, vsaj zame. Naj jih vidi, kdor jih hoče, a kdor jih seveda noče, pa — naj pusti. Komur so take precizne, s toliko lahkotno dovršenostjo obvladane umetniške kvalitete le „umetničenje“ (!), vrže naj svoje kritikujoče pero na polico. Če se pa komu pozdeva, da teh fakt v resnici **ni**, izpodbije naj jih — z dokazi; če jih vidi pa kdo drugačna, omaja naj moj uk z drugimi fakti; pove naj, kakó stvar vidi on: če je pa ne vidi in dokler je ne vidi drugače, bodi spodobno tih. A ko se oglasi, pobijaj fakta — s fakti. Hvaležen mu bom sam za to — v prvi vrsti, ker sem pouka želján in ga cenim in smatram za storjeno mi dobroto, naj mi pride od tiste strani ki hoče. Toda, nikar naj mi samo z glavo ne maja in ne skomiga vzvišeno z rameni ter naj mojih rezultatov nikar le nago ne — **sumniči**! Tako delo je dokaj lahko. Čutiti **umetnost** (ponavljam: umetnost) ter govoriti o tem, kakó in kje in v čem jo čutiš, in to govoriti celó po slovensko, no, to pa se mi zdi že kaj drugega še ko — samo kritikastriti in se nad zaznavavci umetnosti **obregati**.

*

Gazela 3.! Na prvi pogled nas zapusté tu ločila kot arhitektonski kažipot in kot formalno izrazílo idej arhitektonskih. „Poezije“ imajo l. 1847 pravkakor tudi oba prvotna tiska (v Illyr. Bl. 1833 in v Zhbel. IV.), vsi enolično piko za vsakim drugim verzom. S tem je le dvostišje golo označeno in določeno kot i te gazele „arhitektonska enotka“, sicer nič. Imamo pa vendarle tudi tu neki arhitektonski prst: naglašeno anaforo „**vé**“, ki je prava posebnost te pesni, nele mej gazelami samimi, ampak sploh v vsej poeziji Prešernovi. Izmed vseh sedem dvostišij je prvo nima in četrto. Ali naj je to brez globlje, brez posebne misli — in sicer umetniške misli?

Vzel sem si za ključ tiste verze, ki so v gazeli brez anafore, ter pričel s tema dvema:

Prebivál'ša môj'ga sténam, mírni je samoti znáno,
Túdi nepokóju mésta ní novíca, de jo ljúbim.

Kje stoji ta arhitektonska enotka? Ravno na sredi mej gazele sedmerimi dvostišji, ter loči vso umetnino v dva, strogo si enaka dela: **pred** sabo šteje tri, in **za** sabo spet tri sebi po velikosti enake kose. Ta spoznana kvaliteta mi je kazala nadaljnjo pot, in pa, seve, kot vedna in prva vodníca: vsebina posamnih delov. A vsebina četrtega, na sredi ležečega dvostišja pa je ta: v prvem njega verzu pove poet, da je tista

„žalostna resnica“ znana mirni samoti njegovega stanovanja; v drugem verzu pa: da to resnico vedó tudi izven sten stanovanja njegovega že — po mestu nemirnem. S to vsebino pa poet v **prvem** verzu združi in zajame v en stavek — vse misli prvih treh dvostišij, ki leže pred dotično vrstico; potemtakem sklene v tisti vrstici sami — vse poprejšnje misli. V **drugem** verzu pa leži kal, ki se iz nje razvijó navzdol vsi nadaljnji stavki. V prvem delu gazele imenuje namreč poet vse tiste čase, ki jih preživlja domá, v mirni samoti (noč, zarja, jutro, poldne, mrak, večer: „mračni hlad večera“); v drugem delu pa kraje in stvari, ki so vsi izven njegovega stanovanja, v — „mestu“ (pot, koder draga hodi; mokri prag nje hiše; vsaki kamen blizo njega; stezica, ki njega mimo vodi; sploh: vsaka stvar). Dispozicija vsebinska vse umetnine je tedaj potemtakem skrita v tisti sredi (v četrtem dvostišju) kot vse umetnine **vrhu**!

A še več. Kakor nimata ta osrednja dva verza, tako tudi ne prva dva, pričetna dva — anafore „vé“. Poglejte to! Dobro; s tem se spet ta dva v gazeli odkrhneta od naslednjih. In preostanejo še štirje (t. j. dve dvostišji še); ti štirje verzi pa — imajo tisto anaforo — vsi? — ne vsi, ampak le prvi trije: zadnji ne; a ta je — zadnji v koncu prvega celotnega kosa arhitektonskega, zadnji — pred onim osrednjim dispozicijskim dvostišjem (v 6. verzu). Kakor prvi, uvodni verz tega dela ne, tako nima anafore ta njega zadnji verz: s tem odgovarja tu soglasno začetek — koncu!

A kako pa zdaj tretji del, ki sledi za osrednjo dispozicijo? Vsi verzi razun zadnjega imajo tu po vrsti: „vé“ na svojem čelu; le eden ne: dvanajsti ne, ki mu je poet skrhal čisto anaforo tako-le: „Ino vé, ki mémo vódi me stezíca, de jo ljúbim.“ Zakaj to? Umeti je, zakaj je nima zadnji verz te gazele: zato ne, ker je — zadnji; s tem je označen za sklep vse pesmi in hkrati zadnjega nje dela, kakor so verzi 6. in 8. z istim sredstvom označeni kot zaključki prvega in drugega arhitektonskega odstavka vse umetnine; tudi dobí na ta način prvi, uvodni verz: „Žalostna komu . . .“ svoj soglasni odmev v sklepni tej vrstici. A zakaj pričetek brez anafore — v 12. verzu? Iz istega vzroka; označiti mu je naloga — konec nekega tam dovršenega arhitektonskega dela, kar se docela vjema tudi z vsebino: poprejšnji štirje verzi naštevajo posamne, določene stvari (s katerimi določa kraje), tu pa posploši poet misel z izrazom: „vsaka stvar“; a povrhu stoji zadnja misel gazele še v kontrastu z vsem, kar pripovedujejo poprejšnji verzi: vse jo ve, le — ona je vedeti noče tiste žalostne resnice. Enako imajo pa tudi oni, tem štirim v I. delu odgovarjajoči verzi — sorodno vsebino: vsi naštevajo posamne, določene ćase!

Na podlagi teh dejstev dobimo naslednjo arhitektoniko:

I. del:	α) Uvodna verza:	1.	a
		2.	
		—	
	β) časi določeni („dom“):	3.	
		4.	
		5.	
		6.	
II. del:	Vrh; verzi:	7.	c
		8.	
III. del:	β′) kraji določeni („mesto“):	9.	b
		10.	
		11.	
		12.	
		—	
	α′) Sklepna verza:	13.	
		14.	

Toda, I. in III. del imata zase vsaki svojo zaosnovo spet. Štejeta vsaki po tri dvostišja; in ta se družijo in delé spet na dva dela, in sicer na podlagi vsebine, kar sem sicer že s povprečno črto gori označil:

I. del ($\alpha : \beta = {}^1/_3 : {}^2/_3$);
II. del ($\beta' : \alpha' = {}^2/_3 : {}^1/_3$).

Takó to na podlagi vsebine. Dobil sem pa za pravilnost tega umevanja še drug dokaz — v Rudolfinskem rokopisu Poezij, po katerem pa, kakor danes vemo, niso bile tiskane Poezije (ampak po onem, ki je danes Blaznikov). V tem rokopisu stoji namreč za drugim dvostišjem podpičje na mestu tiskane pike, in prav tako v osrednjem dvostišju za prvim verzom na mestu tiskane vejice. Prvo združi one štiri verze, ki so gori v I. delu pod β) v eno ožjo celoto, ker oslabí krépko piko na tem prehodu mej 2. in 3. dvostišjem, katera sicer za 1. stoji kot krepkejša zaseka; drugo pa loči tista dva verza, ki sem jih označil kot dispozicijska, kar potrja mojo trditev, da se ozira po vsebini prvi navzgor, drugi navzdol! —

A je li pa določila tudi v tej gazeli število njenih dvostišij (strof) — množica stopic v posamnem nje verzu?

Žálostna komú neznána je resníca, de jo ljúbim...

— ∪ | ∪ ∪ | — ∪ | — ∪ | ∪ ∪ | — ∪ | ∪ ∪ | — ∪
1 2 3 4 5 6 7 8

Stopic, in sicer tu trohejskih, šteje verz tu po osmero popolnih. Dvostišnih strof pa ima vsa gazela sedmero. Tu tedaj ni soglasja.

A če primerjamo to gazelo s poprejšnjo (z drugo), opazimo, da ima ta za rimo še neki stalni odmev, neki refren, ki zaobseza dve stopici, poprejšnja pa je brez njega. Vsled tega

dodatka postane prvi verz dvodelen: prvi del gre do rime ter šteje 6 stopic, drugega pa tvori ravno oni refrenski privesek.

In poet je res štel prvi del za glavni kos verza, drugega pa za neko v sebi enotno celoto sicer, a hkrati za postranski nekak pristavek glavnemu delu verza. In kaj stori? Razvil je iz vsake stopice *prvega* dela prav kakor v poprejšnji gazeli po eno dvostišje; na mesto celega tistega refrenskega kosa, ki je sicer dvostopen, pa je postavil (smatrajoč ga za eno samostojno enoto, a razlikujočo se od poprejšnjega dela in nekako inekvivalentno njemu) — eno samo novo strofo. Potrdilo se nam bo to iz nadaljnih gazel že še!

∴

Gazela 4.! Očitno gredó po vsebini in ločilih prvi *štirje* verzi v eno celoto kot I. del. Primerjaj! Za tem sledi eno *dvostišje* kot prehod zase, ki stoji s I. delom v kontrastu po svoji misli („Al poslušaj **mojo** *spoved* . . .“), a pomeni pa navzdol dispozicijo, napoved nadaljnje vsebine: „spovedi“ poetove sáme. Ta prehod je II. del vse umetnine. Z dvopičjem se za njim krepko odkrhne III. del, ki šteje spet *štiri* verze; tudi teh ne loči nobeno krepkejše ločilo (le same vejice), a druži jih istost vsebine: namreč dve primeri iz prirode: α) primera o roži, β) primera o slavcu. In sledí potem še ena primera iz družabnega življenja γ) o kraljici; a ta del se loči od poprejšnjih (α + β) — po *sintaktični* obliki: prej trditev, zdaj retorično vprašanje (z „al“ na čelu!); s tem se osamosvojí to *dvostišje* kot poseben IV. del. In *dvoje parov* še, ki ostaneta, tvori spet eno celoto: V. del; loči ju sicer trdna pika na dvoje, a veže ju — vsebina, misel, ki preide od rože in slavca in kraljice spet naravnost na „drago“ (Julijo) samo.

Iz tega je posneti ponekoliko na podlagi vsebine in ponekoliko na podlagi ločil to-le zaosnovo:

I. del. Uvod: verzi	1. 2. 3. 4.	**a**
II. del. Prehod: verza	5. 6.	x
III. del. Sreda: verzi	7. 8. 9. 10.	**b**
IV. del. Prehod: verza	11. 12.	y
V. del. Sklep: verzi	13. 14. 15. 16.	**c**

Če pomislimo, da je **a** = **b** = **c**, pač spoznamo, da so to — *tri tretjine* ene celote, a mej posamnimi tretjinami stojé dvostišni, prehode naglašujoči intermezzi; ti prehodi (**x** = **y**) so si enaki, odgovarjajo si simetrično, kakor si tudi takraj uvod in onkraj sklep. Za vsak prehod je postavljena po ena arhitektonska enotka, ki obklepa vsaka od svoje strani sredino, katera šteje *dve* enotki, kakor uvod in sklep. Iz tega je razvideti, da imamo tudi tu neko po tretjinah razdeljeno zaosnovo, a modificirano s tem, da so mej posamne tretjinske dele, kot nekaki mostovi od ene do druge, vdelani markantni prehodi. Če pa gremo iskat mejsebojne blizkosti mej temi predeljenimi tretjinami, odkrije se nam, da stoji prva (uvodna) zase — po vsebini, a druga (osrednja) in tretja (sklepna) pa spadata druga k drugi, ker s prehodom (**y**) vred izrekata ravno — ono, prej napovedano „spoved“ poetovo. Glavna misel vse pesmi, nje pointa, pa stoji v zadnji, tretji tretjini.

Mejsebojna stalna, zavestna proporcionaliteta pa vlada tudi mej prehodi zase in onimi tretjinskimi kosi zase: za prehode stoji po ena arhitektonska enotka sama (eno dvostišje), glavni deli pa, posamne tri tretjine namreč so vsaka zase po še enkrat veče, obsezajoče vsaka po *dve* enotki. —

Arhitektonska enotka je tudi tu v tej gazeli: dvostišje. Šteje pa jih vsa gazela osmero. In osmero je tudi stopic v prvem (in vsakem posamnem) verzu:

Drága! vém kakó per têbi me oprávljajo ženíce . . .

— ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ | ∪̱ ∪ | — ∪ | ∪̱ ∪ | — ∪
1 2 3 4 5 6 7 8

Gazela ta spet nima tistega refrena v koncu verza; zlaga se v tem principu torej docela z drugo. In kakor tam, razvije tudi tu dosledno in natančno poet iz *vsake* posamne stopice — po eno dvostišno strofo! Potemtakem ista organska zakonitost: Vsaka stopica je kal in korenika po eni arhitektonski enotki.

*

Gazela 5.: „čàs hití“! Zaosnova je tu priprosta. Vrh pesmi je ono bolestno očitanje deklici, oni vzklik na *čelu* sedmega verza: „Déklica *prevzétna*!“. Vsled tega direktnega ogovora se deli celota na dva kraja: tri dvostišja navzgor, tri — navzdol. Odmev svoj pa ima ta vzklik, ki stoji tu prav na čelu prehoda v II. del, dà, ki sam tvori naravnost prehod ta, kratko in krepko, — odmev svoj ima gori v prvem verzu, v začetku I. dela, kjer stoji (v *kontrastu* s tem očitkom) ljubeznivi, mirni ogovor: „draga!“

Vsaki del ima po tri enake si odstavke, po tri dvostišja, tri — tretjine; izmed teh se v prvi polovici odloča vsebinski

prvo dvostišje od naslednjih dveh; v drugi pa prvi dve od zadnjega, in sicer spet po vsebini svoji.

Zato dobimo naslednjo arhitektonsko sliko:

I. del. α) Uvod: verza 1.
2.
—
β): . . . verzi: 3.
4.
5.
6.
*
II. del. β′): . . . verzi: 7.
8.
9.
10.
—
α′) Sklep: verza 11.
12.

Zaosnova je potemtakem docela simetrična, kakor v obeh poprejšnjih dveh gazelah, le da je tu simetrična sreda nenaglašena (idealna, abstraktna), tam pa markirana s posebno traverzo.

Kakor prej že, imamo tudi v tej gazeli poleg te simetrije še tretjinski princip, in sicer spet — recipročni:

I. del ($\alpha : \beta = {}^1/_3 : {}^2/_3$);
II. del ($\beta' : \alpha' = {}^2/_3 : {}^1/_3$).

Poet prične namreč v tej elegiji o „časa bistrem begu" z verzom, ki se ozira na neki izven pesni že ležeči, ubegli že čas: „lani" (= v letih, ki leže pred letošnjim letom) si igrala med otroci. Poet jo je najbrže sam videl kdaj še táko ter pové to tu kot neki spomin svoj. Človeku zapre s tem pesnik in zadrži vsako misel, ki bi šla še preko tega le lanskega leta tja v otročétova prva leta; nehoté jo zagledaš pred sabo sicer še kot kratkokrilko, a ne več, kakó oblači in polaga spat še svojo — punico: ampak že kot bodro deklico. Poet ni hotel vzbuditi slike in spomina o Juliji kot otročetu.

Iz te misli o bivših dneh te strmó pokliče poet v drugem verzu s krepko naglašenim, na čelu stoječim „Letos" na tla žive še sedanjosti. — Prva tretjina arhitektonska je s tem potekla. A že ti je s tistim poklicom podal poet ko v kali — vsebino neposredno naslednjih vrstic: Sedanjost! Kaj se godi zdaj; kakšni so dogodki sedanji! Zdaj hodijo za njo ko sateliti za zvezdo svojo že, zdaj srca njim vsem strahuje kakor je Hanibal nekdaj strahoval Rim! Zdaj! Kako hitro je to prišlo, prav ko od lani do letos, „Čas hití . . ." Ta slika o sedanjosti pa zaobsega dve dvostišji, namreč obe ostali dve izmed treh prve polovice (${}^1/_3 : {}^2/_3$).

A kakor od lani do letos bo preblisknil v minolost tudi ta sedanji čas, čas slave in časti tvoje, ti dnevi tvojega cvetú ... Tako naglo, kakor si za otroškimi tihimi dnevi, ko te ni še nihče videl in se ni še nihče zanimal zate, dočakala te dni svoje splošne slave in občega zanimanja, ker zmagujočega cvetú, tako naglo — kakor od lani do letos — boš doživela spet dni, ko se spet ne bo nihče zanimal zate, ker boš izgubila sedanjo zmagujočo moč svojo, čar sedanjega cvetú svojega: „kratek je vsaki cvet", ko ob noč boš iz rože — ovenelo steblo ... Boš! Tu prestopi poet iz sedanjosti, kakor je prej vanjo iz preteklosti, z brzim korakom v — bodočnost. A tu smo že v II. delu vse celote, onstran karajočega, krepkega poziva, ki naj bi nekako kar vzdramil, streznil njo, ki je vsa zamaknjena in kar izgubljena v sladko sedanjost svoje slave, da preko nje ne pomisli ni z eno mislijo, prav ko da bi ji imela trajati večno! A v te sanje ji tu zagromi svareče in karajoče poet: „Déklica prevzétna! zmísli ...", pomisli, kako vse to mine, ter pústi vsako prevzetnost!

Zdaj je pač pomlad še tvoja; a ne dolgo, in srpan bo tu — tudi tebi, ta sedmi že mesec v letu (julij, Julija!): in ž njim, pomisli, je že minila polovica leta — „začnè se léto stárat'" ...

In ko se to zgodi (zgodilo pa se bo, če boš prevzetno odlašala in takó ko zdaj še kaj dolgo čakala!), kaj bo posledica temu?

Minil bo tvoj sedanji, zmagoslavni zdaj in tako mogočni čar, ki zamore zdaj še vnemati! Ob moč boš ti sedanjo svojo! To, kar se tiče tebe. (Dvostišje prvo druge polovice.)

A kar se tiče mene? „Stárost **bó** Maháon (zdravnik) — rani", rani sedanji moji, rani pevca ubozega. Starost bo ohladila mi in pogasila sedanje žareče hrepenenje srčno, meni pevcu! In takó bo ostala neizpolnjena moja namera, da bi rešil tvoje ime pozábe, rešil je — v pesmih svojih ... To bo končni sad te tvoje sedanje prevzetnosti, škoda na moji in na tvoji strani! (Dvostišje drugo druge polovice.)

Prehodna misel: Ne ceni pa te škode, ki bi te s tem doletela in ki bi si jo sama zakrivila, — prenizko. Zakaj pesem je edina moč, ki je večja ko silna moč časa; edina sila, ki zmaguje časa silo in jej kljubuje; edina stvar, ki preživi čas in pretraja vekove; le pesmi ne more uničiti bežeči, hiteči čas, ki sicer postara in uniči in stre ter odnese s sabo vse, kar je: tudi nas in spomin za nami o nas, in naj smo še takó sloveli „svoje dni" — kakor Helenina lepota in junaštvo grško pred Trojo. A glej, kdo bi danes o njih še kaj vedel več, pozabljena bilà bi danes ta tolika slava nekdanja — če bi je pevec ne bil proslavil; pokopal bi jo bil in odplavil vso brez

sledu s sabo — čas, ki hiti . . . A — da ni pozabljena vsa ta slava, le pesem sama brani . . . Homer jo je otel pozabe (Zadnje dvostišje druge polovice).

Zato — „pévca vbóziga uslíši, ki ga ránil tvój poglèd“ . . Če me že nočeš radi mojih lastnosti, ki jih imam kot človek, pa me usliši — radi t e, ki jo imam — pred drugimi kot poet . . . Saj sicer, če si izvoliš drugega, ne bodo po tolikih in tolikih vekih vedeli („ko mene in tebe na svetu ne bo“) nič tudi o tebi in tvoji lepoti, ki zdaj takó sloví, kakor ne bi danes po tolikih vekih ničesar ne o Helenini, ki je radi nje šlo celo v smrt toliko junakov!

To je ena stran vsebine. A nadaljujmo ono poprej že začeto.

Že misel o srpanu prestopi iz sedanjosti Julijine in hkrati poetove — v bodočnost. To smo si naglasili že. A kakor misel o srpanu, ki bo njej osul sedanji njen cvet in čar ter ubil sedanjo moč njeno, moč inspirativno, tako je tudi misel o starosti, ki bo njemu pogasila sedanji njegov žar duševni in njegovo moč sedanjo, moč produktivno, — le misel še na bližnjo in najbližjo njuno bodočnost, ki jo lahko še oba doživita samá, poet in Julija (in ki sta jo tudi res); in ta misel o najbližji n j u n i prihodnosti spaja in druži kot e n a misel — dve dvostišji v eno notranjo celoto: tisti dve, ki ju obé obsega t a misel, dvostišje četrto namreč in peto. In že sta se s tem iztekli d v e tretjini — druge polovice.

Iz te najbližje bodočnosti, ki jo utegneta še oba sama na sebi učakati, pa stopi zdaj v sklepu poet ko od pobrežja tja ven v široko brezkrajno morje z mogočnim, orjaškim korakom tja ven v odprto, daljno prihodnost, ki je onadva ne bosta nikoli dočakala in videla samá, ker bo in ki bo tako daleč za njima, kakor je bila njuna sedanjost b o d o č a lepi, za Homerovih dni živeči Heleni in radi nje okoli Troje se borečim in padlim junakom . . . Ta misel obsega eno, zadnje in sklepno dvoverzje: t r e t j o tretjino drugega dela vse celotne umetnine.

Kakor pomeni „uvod“ (prva samostojna tretjina I. dela) po svoji vsebini pogled tja v neko, že izven sedanjosti Julijine in poetove ležečo preteklost, tako tu „sklep“ (zadnja, samostojna tretjina II. dela) pogled v daljno, daleč še za njuno sedanjostjo, a tudi izven nje stoječo bodočnost: vmes pa leži (v obeh dvotretjinskih odstavkih) s e d a n j o s t njuna in najbližja jima, takorekoč s e d a n j a še bodočnost.

S tem sem utemeljil na podlagi v s e b i n e gorenje arhitektonsko lice o tej gazeli. In končno zdaj o odvisnosti števila arhitektonskih enotek (dvostišij) od kolikosti stopic v posamnem verzu še tu kratko opombo!

Prvi verz te gazele šteje 7 celih stopic trohejskih in še osme pol:

Med o- | tróci | si i- | grála, | drága! | lán i, | — čàs hi- | tí;
1 2 3 4 5 6 || 7 8

Toda, dvostišnih enotek (strof) pa le — šest.

Kaj spoznamo tu novega? Temeljni (prvi) verz je tudi tu zaradi refrena dvodelen: prvi šteje 6 stopic, drugi refrenski pa $1^1/_2$. In poet je tu kakor v 3. gazeli razvil iz vsakega troheja v prvem delu — po eno dvostišno strofo: tedaj šest dvostišij! Iz refrenskega priveska je v 3. gazeli izdelal eno dvoverzje, tedaj eno arhitektonsko enotko; **tu** pa ta del kar zavrže brez vsakega vpoštevanja.

Iz tega sledí, da je bilo poetu res nekaj nebistvenega, kar je po potrebi v arhitektoniki celote včasi vpošteval ter izkoristil za kal — eni novi enotki arhitektonski, drugič pa, če tega ni potreboval, kar prezrl, ko da bi tega dela niti ne bilo tu.

*

Gazela 6.! Njena arhitektonika je zeló sorodna licu 4. gazele. Kakor se loči 5. gazela arhitektonski od 3. le po tem, da je v peti simetrična sreda **ne**naglašena, v tretji gazeli pa naglašena: tako se loči šesta od četrte po tem, da niso prehodi mej posamnimi tretjinami markirani, ampak idealni, abstraktni.

Gazele 6. arhitektonska podoba je namreč taka-le:

I. del (brez uvoda): verzi
1.
2.
*. **a** = $^1/_3$
3.
4.

5.
6.
*. **b** = $^1/_3$
7.
8.

II. del (sklep): verzi
9.
10.
11. **c** = $^1/_3$
12.

Potemtakem imamo **(a + b) : c** = $^2/_3 : ^1/_3$; zakaj? **Prvič**: zaradi vsebine.

Ves I. del, t. j. vseh prvih četvero dvostišij, ima same primere, štiri primere, katerih vsaka obsega po eno čisto in popolno dvoverzje: α) primera o sadivcu drevesa; β) o nomadu; γ) o kupcu, ki gotov denar šteje; δ) o vojščaku. To je ena organska celota — radi istosti misli.

A ves II. del, zadnja dvojica po dvoverznih strof, obrne zdaj smisel prejšnjih primer na lastno delo poetovo: poje, pa ne vé, ali dobi zaželjeno plačilo za svoj trud, kakor ne vedó tega oni našteti delavci o tistem času, ko vršé vsaki svoj posel, enako kakor ga on, poet, svojega. In to njemu zaželjeno plačilo je kakšno? Da se nji „smel bo razodeti vsaj pozneje." A dalje! Drugič: stvar je taka tudi radi α) vnanje oblike in β) radi ločil, s katerimi je Prešeren izrazil táko arhitektoniko kot svojo umetniško misel v tej gazeli, kakršno sem označil gori. Kakó to?

Prvi verz in zadnji gori imenovane prve tretjine (verz 1. in 4.) imata oba na čelu isto besedo: „Al"; obklene tedaj ta anafora vse štiri verze — v eno v sebi zaključeno celoto. Ker umetnik ni mogel doseči z vsebino, ki je ista v tej kakor v naslednji tretjini, našel si je, da doseže in izrazi svoj arhitektonski namen, formalno sredstvo.

Drugi par verzov tvori spet eno tretjino zase: poet je to idejo izrazil spet z anaforo, a z drugo in pa drugače kakor v prvi tretjini: „In", ki stoji na čelu vsakega dvostišja, veže ju obe mejsebojno spet v en kos.

Obe tretjini pa spaja spet v dvetretjinsko celoto, kakor sem že rekel, ista vsebina: v vseh štirih parih so po smislu si enake primere.

Od teh primer pa se odkrhne — applicatio comparationis: „Lej **tak**' . . .". A samo v sebi veže to zadnje dvostišje poleg istosti vsebine še anafora spet: „Al", ki pa ne stoji zdaj tu (ko v prejšnji tretjini) na čelu 1. in 3. vrstice, ampak na čelu 2. in 4. verza te celote. Opozoriti je še, da na pričetku tega odstavka stoji „Lej", t. j. od vseh poprejšnjih čel razlikujoča se beseda, ki krepko markira začetek tu novega dela; na pričetku drugega para pa imamo „In" (kakor v prejšnji tretjini) dvakrat: s tem zveže tudi formalno poet ta II. del vse umetnine s poprejšnjim I. njenim delom arhitektonskim. Pač dovolj mojstrstva umetniškega, kaj ne! In vse to je — čujte! — slovensko in naše!

A to še ni ves dokaz. V Poezijah (1847) stoji na koncu vsakega dvostišja enakomerno — pika. Ne takó v prvih tiskih, in tudi ne — v Rudolfinskem rokopisu. Vsi ti trije prvotni viri (rečeni rokopis, Illyr. Bl. 1833, in Zhbel. IV.) imajo na mestu pike tiskanih „Poezij" le — dvopičje; ponavljam: dosledno na mestu vsake pike — dvopičje. No, to izpremení situacijo le malo. A prvi tiski imajo eno — izjemo; vsi imajo na mestu pike za predzadnjim dvoštišjem — vejico, da se tedaj zlijeta zadnja dva para brez zaseke v en kos: v zadnjo tretjino kot eno celoto.

Ni tedaj po vsem tem dvojbe, da smo pogodili umetniško-arhitektonsko idejo prav, namreč: ($1/_3 + 1/_3$): $1/_3 = 2/_3 : 1/_3$. — Strof dvostišnih ima 6. gazela spet šest, kakor peta. A posamni prvi verz šteje kot temeljni — prav kakor v poprejšnji gazeli — sedmero trohejev in pol:

Al bo | kál po- | gnálo | séme, | kdor ga | séje, | sám ne | vé;
1 2 3 4 5 6 || 7 8

In kakor v 5. gazeli razkraja se tudi tu ta verz na dva kraja: prvi šteje tu ko tam 6, a drugi refrenski del pa $1^1/_2$ stopice. In kakor tam, razplete poet tudi tu iz vsakega troheja v prvem, glavnem delu po eno arhitektonsko enotko, po — eno dvostišje; drugi del (kot refrenski) pa kar opusti brez vpoštetja.

Potemtakem isti predpogoji arhitektonski tu ko tam; in isti zakon tu ko tam; zató kot posledica — ista obsežnost vse umetnine: šest dvostišij tu ko tam!

In vendar ni lice arhitektonsko tu isto ko tam! Tam dve veliki simetrični si polovici — za temelj; a vsaka se kroji še v sebi po tretjinskem principu ($1/_3 + 2/_3 : 2/_3 + 1/_3$). Tu pa vzame poet vso umetnino kot eno celoto, kot en kos, ki ga razdeli po tretjinah: $2/_3 + 1/_3$! Naglašam nalašč ta lepi „slučaj", ker govori jasno vsakomu, ki hoče slišati, o — slučajih, ki niso slučaji! —

*

Gazela 7. in 1.! Zakaj sem združil te dve, da govorim tu obenem o njima? Iz dveh razlogov. Ker sta prvič prolog in epilog Gazelam kot eni vsebinski celoti, drugič pa, ker imata enako arhitektoniko! A kakšno? Skoraj da enako kakor gori 2. gazela; a vendarle ne do pike táko.

Vzemimo si te gazele uvod in sklep zase, a zaporedoma:

Očí sim večkrat prášal, áli smém
ljubíti te; odgóvora ne zvém.
— — — — — — — — — — — — —
Takó [= zató], al ljúbiš me, al me sovrážiš,
kak bi ti vstrégel, siromàk ne vém.

Po vsebini sta si, kakor smo že o tem zadosti govorili, ta dva dela jako blizu; prvi del vpraša: „ali smem ljubiti te", drugi nadaljuje v prvem delu (v uvodu) že pričeto misel: „odgovora ne zvem: al ljúbiš me, al me sovražiš." Od tega je namreč odvisno vse, ali ga ona „ljubi ali sovraži", ali mu ona vrača ljubezen ali ne; od tega je odvisno, ali jo „sme ljubiti". A ona — se vede takó, da ne vé siromak, ali je tako ali tako, ali ga ljubi ali ne: vede se takó, da ostaja on vedno — v negotovosti.

Vmes mej obema deloma, mej uvodom in sklepom, pa leže dejstva, ki jih na njej (v njenih o č e h) opaža, in ki so vzrok, da ne vé, ali želi ona, naj se jej približa, ali naj se jej izogne.

Tako v 2. gazeli. — In sorodno tudi tu, v — epilogu:

Kdor jih bêre, vsák drugáči pésmi môje sódi;
eden hváli in spét drúgi vpíje: „fej te bódi!"

— — — — — — — — — — — — — —

Jèz pa têbi sámi, drága! žêlel sim dopásti,
drúgih nísim prášal, káj se jim po glávi blódi. —

Sklep nadaljuje misel uvoda in jo dopolni! Stojita pa si obe misli mejsebojno v kontrastu, ki ga izraža tudi besedica „pa" docela jasno. Poet označi v sklepu svoje stališče nasproti — različnim kritikam in željam javnosti in posamnih bravcev; ni mu ob t e h pesmih za drugih ugodno sodbo, ampak njemu je le eno na skrbi, ko poje te pesni, edino le to, da bi n j e j ugajale, ogrele n j e srce ledeno; „t e b i sami želel sem da naj bodo po srcu, po godu, po čustvu, po duši te moje pesmice."

A mej te dve, v uvodu in sklepu se dopolnjujoči, a mejsebojno v krepkem kontrastu stoječi misli položi poet osrednji del gazele, t r i dvostišja!

In kaj je teh treh vsebina?

Poet našteva različne želje in misli o pesmih svojih: kaj pravi ta, kaj oni, kaj želi prvi, kaj drugi, tretji o njih! Izpolnil je poet potemtakem ta osrednji del z razprezanjem onega dejstva, ki ga je izrekel v uvodu; uvoda d r u g i verz je torej po svoji vsebini nekako d i s p o z i c i j s k a k a l mej uvodom in sklepom ležeče sredine. In kakor ležita v dispozicijskem verzu d v e si kontrastni misli: *a)* o hvali, *b)* o graji, tako se ta kontrast razpreza tudi v nadaljnem, srednjem delu.

Arhitektonski pa se deli ta sredina na dva dela; in sicer:

α) verzi: 3. 4. | 5. 6. — $\frac{2}{3}$

β) verza: 7. 8. — $\frac{1}{3}$

Poet združuje po njih misli vedno po dva in dva verza v eno celoto, katera v sebi začne in zaključi vsebinski po eno m i s e l, a formalno — po eno p e r i o d o (3 + 4: ta . . . uni . . . tretji; 5 + 6: bo t e m u . . . u n i p a . . .; 7 + 8: Razujzdani . . . A l tercjalke). Vendar zveže prvi dve izmej teh treh dvostišij spet ožje mej seboj v enoto, od katere se odloči tretji par verzov; a s kako mislijo? V prvih dveh dvostišjih obeh našteje poet take sodbe, ki se tičejo u m e t n i š k e kakovosti njegovih

pesni; v tretjem pa stoji graja o njih vsebini — s stališča morale! Poleg tega pa združi tudi na vnanje prvi dve dvostišji poet s tem, da postavi v konec prvega in konec drugega — neko lastno ime, ko sicer v celi pesmi nima nobenega imena več! A tu: „Pindarova oda“ — „Vódnik“.

Kar se tiče ločil, imamo v zadnji izdaji (Poezije 1847) tu za vsakim dvostišjem krepkejši odmor: pike, klicaj, prašaj; za vsakim prvim verzom vsakega para pa dosledno slabejše podpičje, le v sklepu — celó samo vejico. V prvih dveh natiskih (Illyr Bl. 1833 in Zhbel. IV.) je stvar enaka sicer, le za prvim verzom stoji **dvo**pičje v obeh izdanjih, a za besedo „prenedolshne“ v Zhbel. IV. (kakor tu) podpičje, v Illyr. Bl. (tedaj v najprvotnišem natisku) pa — vejica. Moral sem to omeniti tu radi nadaljnih izvajanj.

Arhitektonsko lice osrednjega dela se pa loči tu (v gazeli 7.) od onega v 2. gazeli po tem, da stoji tam $^1/_3$ pred naslednjim večjim dvotretjinskim kosom, tu pa narobe; tam tedaj $^1/_3 : ^2/_3$, tu pa $^2/_3 : ^1/_3$.

In sedaj h 1. gazeli, kot prologu cele skupine Gazel!

Uvod: Pésem môja je posóda tvôjiga iména,
Môjiga sercá gospoda, tvôjiga iména;
Sklep: Bòlj ko Dêlie, Koríne, Cíntie al Lavre
Bi biló pozábit škóda tvôjiga iména.

Káko vsebinsko razmerje imamo tu mej obema mislima? Vzročno. Sklep pové, zakaj je vsebina Prešernove pesmi njeno ime: ker je **poetu** njeno ime (t. j. ona sama, ki nosi dotično ime) tolikega pomena, tolike cene, da se mu zdi škoda, ako bi pozabili njen spomin; in da bi se njeno ime ne pozabilo, odtod — njegova pesem, ki naj ohrani, pozabitve obrani njeno ime, spomin o njej, ko nje več in njega „na svetu ne bo!“

Mej tem uvodom in sklepom pa leži spet — troje dvostišij. In kaj nam ta pripovedujejo? Vsa tri govoré o imenovani „posodi“ njenega imena ter prorokujejo, kaj bodo **posledice** tistega v uvodu izrečenega dejstva. O pesmi svoji, pesmi njenega imena napoveduje poet troje: **V nji** bo zanesel po vsem slovenskem (ali morda slovanskem svetu „sladki glas njenega imena;“ **na nji** bodo brali naródi „slavo njenega imena“, **iz nje** bo gorela „svitloba njenega imena“ še po njiju obéh smrti.

Kakšna pa je teh treh misli mejsebojna sorodnost ali pa morebitna oddaljenost?

Prva misel se tiče slave, ki jo bo pesem Prešernova o nji razglasila — na širino: („od zahoda do izhoda“) tiče se „na daleč okrog razglašene slave.“

Drugo dvostišje pa ni tako jasno po svojem pomenu ko prvo. Ali misli poet z besedami: „od naróda do naróda“ morda

istotakó ko v prejšnjih dveh verzih proslavo Julijinega imena — na daljavo in širjavo, na daleč okrog po raznih slovanskih deželah v sedanjosti? Ali misli pa morda izraziti z besedami „od naróda do naróda“ táko svojo misel, ki bi jo mi izrekli danes z izrazom: „od roda do roda“ — „od generacije do generacije“? Če to, potem bi se ozirala ta misel na bodočnost, ne na sedanjost, kamor se ozirata prejšnja dva verza! Kaj je tedaj tu Prešernova misel? Če misli poet na bodočnost, če tedaj misli z besedami „od naróda do naróda“ kesnejše generacije, ki jih o njegovi dobi še ni, ampak bodo šele rojene kot vnuki in pravniki in pravnukov vnuki njegove in njene sedanjosti, umevati nam je potem tudi poprejšnjih dveh vrstic „slovenske brate“ kot naš slovenski narod, ne pa kot „slovanske brate;“ poet bi potemtakem z mislijo svojo objemal tu le našo slovensko zemljo, ne pa vsega slovanskega sveta! Ako pa tiči v besedah: „med slovenske brate“ Prešernova misel na ves slovanski rod, razlagati bi nam bilo „od naróda do naróda“ v istem smislu proslave njenega imena na širino, torej kot misel Prešernovo na različna plemena slovanska: češko, rusko, poljsko, hrvaško-srbsko („ilirsko“)... Odgovor je potemtakem tu težaven na prvi hip!

A oglejmo si tretje dvostišje še in njegovo misel. Brez vsake najmanjše dvojbe meri teh dveh verzov pomen jasno in očito — v bodočnost: takrat še, ko bosta oba že v grobu, ki zdaj živita, („ko mene in tebe — na svetu ne bo“ je bilo geslo prvemu izdanju Gazel v Illyr. Bl. 1833!), takrat še bo njenega imena žar gorel iz njegove pesmi. Ne na široko in na daleč po sočasno živi sedanjosti, ampak daleč tja v prihodnje čase bo nosila njegova pesem — glas, slavo, svetlobo njenega imena.

Po sili mi tu prihaja na misel, kako je Jenko prepel to vsebino 1. gazele v prvi strofi svojega prologa „Moja pesem“ (1865., 2):

> Moja pesem bo nosila
> Tvojo hvalo križem svet,
> 'Z ust mladenčev se glasila
> Bo še v času poznih let.

Prvo misel te pesmi Jenkove o „hvali križem sveta“, o proslavi njenega imena po sodobno živeči sedanjosti, izraža jasno v Prešernovi gazeli prvo dvostišje osredja. Drugo misel gorenje strofe Jenkove imamo očitno v tretjem dvostišju sredine:

> 'Z njé svitlòba bó goréla šè takràt, ko bóva
> unstran Káronov'ga bróda, tvôjiga iména.

Toda, kaj pa srednje dvostišje? Kakó naj umemo to? Kakor smo spoznali, meri njega misel lahko na široko po sedanjem svetu, ali pa tudi tja v daljna še pozna leta

bodoča; odvisno je to od pomena besedi „od naróda do naróda“. Ali pomenijo te besede kar „od generacije do generacije“ bodočih rodóv, ali pa kar: od enega slovanskega plemena do drugega, do vseh, kar jih je sedaj od zahoda do izhoda? Ali nam je po pomenu in smislu to dvostišje (da izrečem stvar s pravo besedo), pridružiti k prvemu ali k tretjemu dvostišju osredja te gazele?

In tu so nam zadnji komentar naslednja dejstva:

V prvem natisku Gazel l. 1833. (Ill. Bl. Beilage, Nr. 28.) stoji:

V' nji bom med Slovénfke brate fladki glaf sanefil
Od sahoda do is-hóda tvôjiga iména,
Na pofódi v slatih zherkah flava fe bo brala
Od naroda do naróda tvôjiga iména;
'S njé fvitlôba bo goréla fhè takràt, ko bóva
Unftran Káronov'ga bróda, tvôjiga iména.

V drugem natisku Gazel leta 1834 v Zhbelizi IV. (na str. 18) je stvar, kar se tiče interpunkcijskih znamenj, **docela** enaka.

Kaj bi sledilo iz tega?

Neznatniši interpunkcijski odmor (vejica) mej prvim in drugim dvostišjem bi spajal ono preporno, srednje dvoverzje s prvim delom; tretji par se potemtakem po Prešernovem odkrši kot tretja tretjina zasé; zatorej:

α) verzi: 3. 4. , 5. 6. — $\frac{2}{3}$

β) verza: 7. 8. — $\frac{1}{3}$

Potemtakem bi bilo torej umeti „slovénske bráte“ kot ves slovanski svet, a besede „od naróda do naróda“ bi mislile na posamna slovanska plemena. Zakaj? Ker kaže prosta vejica mej obojim prvim dvostišjem, da nam je združiti prva dva para v eno celoto vsebinsko. A kaj pa bi bila vsebinska vez mej obema? Ena ter ista misel: da bo pesem Prešernova razširila njeno slavo — daleč na široko po sedanjosti, tja mej vse Slovence in še preko njih mejá, tudi mej — Slovane celó.

A dalje. Leta 1847 so prišle mej slovenski svet Prešernove „poezije“. In tu ima naš preporni del 1. gazele naslednjo obliko:

V nji bom mèd slovénske bráte sládki glás zanésil
Od zahóda do izhóda tvôjiga iména;
Na posódi v zlátih čèrkah sláva se bo brála
Od naróda do naróda tvôjiga iména,
'Z njé svitlôba bó goréla šè takràt, ko bóva
Unstran Káronov'ga bróda tvôjiga iména.

In prav táka je stvar tudi že leta 1846 v Rudolfinskem rokopisu „Poezij“, ki je ves lastnoročno Prešernov.

In kaj sledí iz tega novega, v primeri s prvim poznejšega dejstva?

Arhitektonsko lice osrednjega dela te gazele se je izpremenilo takole:

α) verza: 3. } $\frac{1}{3}$
4.
———
β) verzi: 5. }
6.
* $\frac{2}{3}$
7.
8.

Ako z besedami povem to misel, glasi se takó: Prešeren je s podpičjem odločil prvo dvostišje od naslednjih verzov kot en arhitektonski kos záse, kot prvo tretjino; naše preporno, srednje dvoverzje pa je pridružil k tretjemu, ter ga spojil ž njim v drugi, od prvega veči, dvotretjinski kos arhitektonski, ker je mej drugo in tretje dvostišje postavil le slabotno ločilo, — vejico. S tem je pa dal osrednjim dvem verzom enako misel ali vsaj sorodno — misli tretje dvojice vrstic, ki pa meri jasno (kakor smo že spoznali) v — bodočnost! Zato dobí izraz „od naróda do naróda“ pomen besedi: „od generacije do generacije bodočih rodóv“, a prvih dveh verzov „slovenski bratje“ zaobjemajo le sodobno živeči, takrat sedanji naš slovenski rod, ne pa vseh slovanskih plemén, ki so živela na široko po svetu v takratni sedanjosti.

In ta misel Prešernova, to umevanje te gazele, se mi zdi tudi kronološko tu bolj na mestu ko „slovanski bratje“: Prešeren se je čutil v tej dobi le slovenskega še pevca, objemal je s svojo mislijo le slovenski še narod, toda hkrati **že ves** slovenski svet, ne le „Kranjce“. Dokaz temu je Sonetni venec, ki je nastal šele **za** Gazelami, leta 1833. Kako dokaz?

Omenim naj najpoprej, da ima isto misel, kakor tu v tem prologu Gazel, tudi v 2. sonetu Venca:

Ran mojih bó ſpomínj in tvoje hvále
Glaſíl Slovénzam ſe prihódnje zhaſe,
Ko mi na sgodnim grobi mah poráſe,
V njim bodo sdajne bolezhíne ſpale.

(Prvi natisek son. Venca.)

Ali ni to isto, kar poje v 1. gazeli o svoji pesmi?

V njì bom mèd slovénske bráte sládki glás zanésil
od naróda do naróda tvôjiga iména; . . .
’Z njé svitlôba bó goréla šè takràt, ko bóva
Unstran Karonóv’ga bróda, tvôjiga iména.

Isti dve misli! Saj je pač tu beseda „Slovencam“ isto, kar v gazeli „slovenski bratje“! Naravnost komentar je ta strofa Venca — prvi gazeli. Loči se smisel v Vencu le v toliko, da obrne poet pogled svoj tu že docela v prihodnjost, in da zaobjame širino slave le z edino besedo „Slovencam“, ki jo je zaobjel v gazeli s celim prvim dvostišjem osredja. In zdi se mi, da je prav, ker po Prešernovo, če umevamo, da polaga tudi v gazeli poet glavni povdarek, kakor tu v tej strofi Venca, na — bodočnost, kar se vjema potem tudi z mislijo gesla, ki je stalo nad prvo objavo Gazel v Illyr. Bl. 1833:

Ljubésen je bila,
Ljubésen ſhe **bó**,
Ko tebe in mene
Na ſvéti ne **bó**.

Krain. Volksspruch.[1])

A hkrati se tudi vjema ta povdarek slave in spomina v bodočnosti z idejo 5. gazele, kjer imamo na koncu isti akcent o vrednosti pesmi:

De Helénina lepôta, tóljkanj móž pred Trójo smèrt
Ni pozábljena, le pésem sama bráni...

Enako je poet (kakor se mi zdi, da priča zadnja oblika 1. gazele v Poezijah l. 1847) tudi v tej prvi gazeli — pred vsem in kot glavno naglasil isto idejo, da pesem dá opevanemu imenu življenje in spomin mej ljudmi tudi daleč za njegovim grobom, a naglasil tako živo to s tem, da je tej misli odmeril dve tretjini, tedaj večji kos arhitektonski v gazele osrednjem delu, ko je proslavo na širjavo naglasil (prav kakor v rečeni strofi Venca le z eno besedo „Slovencam“) tudi tu v gazeli 1. le z enim dvostišjem.

To bi bilo pa le eno, a ne edino. Kakor tu v tej strofi, tako objema Prešeren sploh v vsem Vencu s svojo mislijo vedno in vedno samo svoj slovenski narod, a ne še vseh Slovanov.

Da to dokažem, oslanjati se mi je seveda na prvo obliko Venca, na prvi njega natis, ki je (po moji sodbi) dasi nedatiran do danes, a iz prve polovice leta 1835. In zdaj dokazi o tozadevni misli Prešernovi:

O, deb' Memnosine **nam** hzhere sale,
Otájat' **Kranja naſhiga** ſinóve,
Njih in Slovenzov vſih okróg rodóve,
S domazhim peſmam' Orfeja poſlále!
De bi **nam** férza vnél sa zhaſt deshéle,
Med **nami** potoláshil raſpertíje,
In ſpet sedínil rod Slovénſh'ne zéle...

(*Venca 7. sonet.*)

[1]) Kar je debeleje tiskano, sem naglasil jaz. *Pisatelj.*

Ali naj misli poet tu na vse slovanske dežele? Ali ne govori jasno ona dvojna misel *a*) o Kranju (= kranjski deželi) kot središču naših pokrajin, ter *b*) o rodovih vseh Slovencev okrog, namreč okrog „Kranja“, kranjske dežele?

A dalje!

Viharjov jesnih mersle domazhíje
  Slovénfke fo pokrájne blé, kar, Samo!
  Tvoj duh je sginil, kar nad tvojo jamo
  Posabljeno od vnukov veter bríje.
Oblóshile **ozhétov** rafpertije
  S Pipinovim fo jarmam flushno ramo,
  Od tod famó kervávi punt posn**ámo**,
  Boj Vitovza, in ropanje Turzhíje.
Minúli frezhe fo in flave zhafi,
  Ker vredne déla nifo jih budíle,
  Omólknili fo pefmi fládki glafi;
Kar nifo jih satèrle zhafov fíle,
  Kar rafe rosh na mládímu Parnafi,
  Isdíhleji, folsé fo jih redíle.

(*Venca 8. sonet.*)

In dalje:

Isdíhleji, folsé fo jih redile
  'S Parnafa moj'ga róshize prizhjózhe:
  Solsé 's ljubesni fo do tebe vrózhe,
  Is domazhíje fo ljubesni líle.
Ne omezhé de tebe pefmi mile,
  De tebi vnéti ni ferzá mogózhe;
  De domazhíje rod ljubiti nózhe,
  Ki ga Slovénfke mátere rodíle.
Isdíhleji in shêlje hrepenézhe,
  Imé deb' tvoje takrat fhe flovélo,
  Ko velo bo oblízhje sdaj zvetézhe;
Slovénze deb' sa fvojo vnél deshélo,
  K' nji deb' verníli fpet fe zhafi frézhe,
Jim mózh fo dale rafti neveſélo.

(*Venca 9. sonet.*)

To so vsa mesta, kjer omenja Prešeren v prvem natisku Venca Slovencev in slovenščine; le eno samo nam je še prišteti:

Vreména bodo Kranjzam fe sjafníle,
  Slovénfkim pevzam milfhi svesde f'jale,
  In péfmi bòlj ílovézhe fe glafíle . . .

(*Venca 2. sonet.*)

Tako. In sedaj vprašam: Ali so to razmere slovanske, ki jih poet tu objokuje? Ali sploh morejo biti te? Ali je le ena sama misel tu, ki objema vse Slovane? Nobena ne. Le pomisli sam! Ali niso to naši kraji, naše narodnostne razmere za časov tistih, ki so bili Prešernovi? Analiziraj le misel za mislijo, pa presodi, ali je mogoče, da bi jo razširil lahko na Prešernu sodobne Ruse, Čehe, Poljake in vseh njih — razmere narodnostne? Ali so boj Vitovca n. pr., ropanje Turčije itd. imeli kdaj Rusi, Čehi, Poljaki? Ali je bil njih Parnas tiste čase —

res takó mlad? Ali je Pipinov jarem tudi nje obložil? Ali so Rusov, Poljakov dežele bile pokrajine jeznih viharjev po Samovi smrti? Res je, da pripovedujejo o državi Samovi, kako je segala od Krkonošev in Karpatov pa do Triglava in morja Adrijanskega. A je li obsezala tudi Poljake in Ruse? In vendar so ti tudi Slovani! Če je resda morda tudi Čehe, a v glavnem je pa le naše dežele vladal Samo, ker je sama Panonija segala od Karpatov pa do Adrije.

Ne. V Vencu misli Prešeren na vseh sedmerih mestih, kjer stojé v prvem natisku „Slovenci, slovenščina cela, slovenske matere, slovenski pevci, slovenske pokrajine“, enotno in dosledno vedno le res samo naše slovenske dežele, a nikjer ne vseh slovanskih; le slovenske, ki stavi v kontrast ž njimi „Kranj“ (kranjsko deželo) kot eden, a glavni del vse slovenske zemlje, in pa – „svoj Parnas“. In vendar je Sonetni venec kronološki nastal **za** — Gazelami.

Ves slovanski svet je Prešernov duh zaobsegel šele v obsmrtnicah tistemu možu, ki je s svojo učenostjo, s svojimi znanstvenimi mislimi objemal ves slovanski svet: v Krstu, in prej še v nagrobnici „Dem Andenken des M. Zhóp“ (1835.)! Takrat je vzkliknil v svoji poeziji: „Največ sveta otrokom sliši Slave“, in poslal Črtomira mej rojake Slovence — in daleč čez njih mejo.

In takó, sodim, mislijo tudi „slovenski bratje“ v prologu Gazel res le Slovence, kakor „Slovenci“ v prvi strofi 2. soneta Venčevega; a besede „od naròda do naróda“ pomenijo kar „od ene slovenske generacije do druge generacije bodočih naših, slovenskih rodóv.“

Morda bi mi kdo utegnil omeniti, da so Gazele izšle leta 1833, ko je bil že prej leta 1832 ocenil in Čehom ter drugim Slovanom pokazal Čelakowsky Prešernovo poezijo! Zanesel je v ČČM. 1832 glas o njem preko slovenskih mejá in ime njegovo razglasil med druge Slovane. Kaj, če se Prešernove besede „mèd slovénske bráte“ ozirajo že na to dejstvo, na zaslovelost njegovo takratno — zunaj slovenskega plota po slovanskih deželah, posebej med brati Čehi?

Dokazal sem v „Časopisu za zgodovino“ (Maribor 1906, 3. in 4.), da Gazele niso šele iz leta 1833; tega leta so le izšle prvič. **Nastale** pa so že l. **1832**, in sicer vseh sedmero, in v taki obliki že, kakršno imajo danes. Kako to? Gazele so bile prvotno namenjene za Zhbelizo IV., ki naj bi bila izšla l. 1833, a je v resnici pa šele l. 1834 doživela svoj natisk, dasi — z letnico 1833, ki jo je in ker in kakor jo je to imel prvi cenzurni nje rokopis! Povzročile so to zamudo znane Pavškove in Kopitarjeve cenzurne šikane. Imamo pa že z dne 14. marca 1833 poročilo Prešernovo Čelakowskemu o dokončani cenzuri

Čopovi (ki je bil takrat lokalni cenzor ljubljanski) glede Zhbelize IV. (Zb. VI. str. 179). Potemtakem sta bila takrat že *a*) obadva cenzurna rokopisa Zhbelize IV. dogotovljena, *b*) uradno že v rokah cenzure, *c*) pa tudi že uradno cenzurirana v prvi cenzuri. Vse to se je moralo dogoditi in dogotoviti v tistih 2½ mesecih l. 1833, ki ležé pred 14. III. 1833. — Iz tega, kakor iz čiste, dovršene oblike gazelic, ter iz njih sedmeroštevilne skupine, a tudi iz jasno premišljene, točno zasnovane arhitektonike vsake posamne gazelice in pa posebej gazel kot ene mejsebojno celotne skupine, sem že tam sodil, da so morale Gazele pred letom 1833 že biti skončane; da segajo tedaj že po obliki, a zatorej predvsem pa po idejah svojih vsebinskih in arhitektonsko-umetniških v leto 1832; in sicer vse, tudi naša 1. gazela, ta prolog vse skupine, čeprav ne sodim, da bi bil moral tudi nastati kot prvi del vse celote (dasi stoji na nje čelu) — najpoprej in kot najprva gazela.

Čelakowskega ocena o Krajnſki Zhbelizi (1.—3. bukv.) je izšla v IV. kvartalu ČČM. v Pragi. Toda ne, kdaj je izšla, ampak to je važno, kdaj je prišla Prešernu pred oči, ko govorimo o te ocene vplivu na Prešerna in ko hočemo dognati pričetek morebitnega njenega vpliva nanj. In tu imamo dobrodošel datum; ohranilo se nam je prvo pismo Čelakowskega Prešernu, tisto pismo, ki pošilja ž njim češki kritik oceno v Ljubljano. To pismo nosi datum: „Prag den 24. December 1832.“ In v njem stoji:

„Ich habe über dieses Produkt ihrer Literatur (namreč o Zhbelizi) einen kurzen Aufsatz in das 4. Heft unserer vaterl. Museums-Zeitschrift einrücken lassen, davon Sie beiliegend ein paar Aushängebögen finden . . .“ (Let. M. Slov. 1875; 160/1).

Bilo je tedaj na sv. večer l. 1832 to pismo še v Pragi, odhajalo je ta dan šele odondod. Moralo je po takratnih poštnih zvezah torej ravno nekako za novo leto priti Prešernu v roke. Takrat je potemtakem šele prvič izvedel Prešeren o zanimanju češkem zanj! A o novem letu 1833. leta pa sodim, da je gazele ter tudi njih prolog, nele po vsebini zamislil, ampak že oddal Kastelcu, uredniku in prirejevavcu rokopisov Zhbelize za cenzuro! Sodim tedaj, da misel „med slovenske brate“ še ni zaobsegala misli Prešernove na Čelakowskega oceno in to češko pohvalo poezije njegove, ker ob tistih besedah svojih v prologu Gazel še ni ničesa vedel Prešeren o tisti kritiki in o zanimanju češkem za njegove pesmi. —

A tudi terminologija Prešernova v drugih pesmih, ki jo rabi za „kranjski svet“ in „Kranjce“, za „slovensko deželo“ in svoje rojake „Slovence, brate“, a — govoreč pa o Slovanih kot „otrocih, sinovih Slave“, tudi ta nam potrjuje našo razlago! Seveda, zahtevalo bi to vprašanje posebne razprave; zato to tu le mimogrede omenim! A tudi iz tozadevnega raziskavanja bi

in bo sledilo, da je Prešeren dvignil svoj pogled na vse Slovane šele v spomenicah svojih Čopu: posebej šele — v Krstu! Dotlej so ga pekle v prvi vrsti le kranjske (dà, celó le lokalno ljubljanske) rane, toda vštricno tudi — vseslovenske! Omenim pa naj, da se dobro zavedam, kakó sem se tu dotaknil spet neke še popolne ledine; zato se ne kaže dosti zaletati tu ob ta rob. Počakajmo — pravega dne! . . .

Na podlagi vsega tega, posebej pa na podlagi v Poezijah l. 1847 in v njih rokopisu že (l. 1846) izpremenjene interpunkcije — odkriva se nam torej v tej uvodni gazeli kot arhitektonska misel Prešernova — izpod zadnje pile in redakcije slednjič in končno ta-le:

Uvod: Pésem môja je posóda tvôjiga imèna,
môjiga sercá gospóda tvôjiga iména;

Osrednji del: α) verza 3. } $^1/_3$
4.

β) verzi: 5. }
6.
* $^2/_3$
7.
8.

Sklep: Bòlj ko Dêlie, Koríne, Címtie al Lávre
bi biló pozábit' škóda tvôjiga iména.

Osrednjega dela prvo tretjino določa misel poetova o proslavi njeni — na širokost, a zadnji dve tretjini pa spaja v eno posebno celoto ena ter ista misel o proslavi njeni tja v davno daljnjo bodočnost. —

Če primerjamo prologa arhitektonsko lice z onim epiloga, odkrije se nam kar na prvi pogled potemtakem, da si nista docela enaki.

V epilogu si stojé tretjinski deli osredja kakor $^2/_3 : ^1/_3$, v prologu pa zdaj (kakor v 2. gazeli) $^1/_3 : ^2/_3$; tedaj narobe.

Če pomislimo, da je v prvih natiskih interpunkcija delila pa tudi prolog prvotno v smislu razmerja $^2/_3 : ^1/_3$, spoznamo tu vzrok tiste delitve: poet je hotel tam pač označiti, da sta si 1. in 7. gazela v nekem mejsebojnem razmerju, da si druga drugi odgovarjata arhitektonski, da imata obe isto ali sorodno si vsaj funkcijo v celoti Gazel: prva da jo zapričenja kot prolog, sedma pa da jo sklepa in zaključuje kot epilog, a obe vkup da sta arhitektonski obkov ostalim, mej njima obema ležečim peterim gazelicam. Takó je bilo prvotno. Leta 1847 pa je poet, ko ni več stal pod tako živim vplivom tistih arhitektonskih kakovosti kakor l. 1833 še, dal prvo besedo — vsebini; in takó je pridružil srednje (tretje) dvostišje — četrtemu, kar mu je po misli dotičnih verzov bolj in edino prijalo, kar pa je dalo razmerje $^1/_3 : ^2/_3$, ko ima epilog $^2/_3 : ^1/_3$. In ravno ta kesnejša

predrugačba, ta kesneje nastopivša razlika, ki se jej je poet l. 1832 in l. 1833 še upiral, mi je nov dokaz, da umevamo prav tiste gazele vsebino, če polagamo glavni naglas na misel o največji vrednosti proslave „iména tvôjiga" — v bodočnosti.

Še o eni točki mi je govoriti, tičoči se obeh gazel, kakor sem o isti točki govoril dosledno ob vseh drugih gazelicah dozdaj: o številu arhitektonskih enotek (t. j. dvostišij) v obeh dveh.

Uvodna gazela jih šteje petero, in sklepna — tudi; torej tudi tu neka mejsebojna jima sorodnost in celó enakost!

To je pa le eno. Ali je to število tudi tu utemeljeno v številu metriških elementov (stopic) prvega njunega verza?

V 1. gazeli:

Pésem | môja | je po- | sóda || tvôji- | ga i- | ména . . .
1 2 3 4 5 6 7
I. II.

Verz šteje dva dela: prvi, glavni (recimo: korenski) del njegov ima četvero trohejev; drugi del — refrenski del — pa njih troje.

Če bi postavil na vsake stopice mesto po eno gazelsko strofo (dvostišje), šteti bi morala vsa ta gazela sedmero arhitektonskih enotek. A poet-umetnik razvije le iz vsakega izmed trohejev v I. delu po eno strofo: štiri potemtakem! A — peto pa postavi na celega II. dela mesto: ves refren mu dá le eno samo enotko arhitektonsko, tisto sklepno dvostišje.

Ali nimamo že enakega „slučaja" v neki drugi gazeli? Da, v tretji. V tej in v prvi je torej Prešeren refrenski kos uporabil in arhitektonski izkoristil — a obakrat dosledno za eno samo arhitektonsko enotko, dasi si nista po številu stopic oba enaka: v 1. gazeli ima tri troheje („tvôji - ga i - ména"), v 3. pa le dva („de jo | ljúbim"). Dolžina refrena je umetniku potemtakem povsem postranska stvar; vzame si celega za — eno enotko.

Razun v 1. in 3. imamo pa še v dveh gazelah refren: v 5. in 6.; a kaj smo tam opazili? Da Prešeren tega dela niti vpošteva ne, da ne razvije iz njega niti ene enotke ne, ampak ga kar prezre v arhitektoniki dotične umetnine, a prezre ga — dosledno — celega, ter mu ne dá nobenega vpliva nanjo; in to spet — v dveh „slučajih", dosledno v obeh dveh. To je druga in drugačna arhitektonska pozicija umetnikova nasproti refrenu.

Poleg teh imamo pa še tri gazele — brez refrenskega pristavka; in te so — druga, četrta in naša sklepna: sedma. Opazili smo ob 2. in 4. gazeli, da razvije v obeh poet dosledno iz vsake stopice prvega verza v arhitektoniki dotične gazelske celote po eno gazelsko strofo kot enotko arhitektonsko. Umetnik ostane s tem v soglasju tudi z ostalimi gazelami,

tudi s tistimi namreč, ki imajo refren: iz vsake tistih stopic, ki stojé v verzu zunaj refrena, razvije brezizjemno doslej po — eno arhitektonsko enotko, po eno dvostišje. A kakó pa sedaj tu — v sedmi?

Nje prvi verz šteje sedmero trohejev:

Kdòr jih | bêre, | vsák dru- | gáči | pésmi | moje | sódi;
1 2 3 4 5 **6** **7**

Iz tega bi sledilo po dosedanji zakonitosti — celih sedmero arhitektonskih enotek, sedmero strof gazelskih! In koliko jih ima Prešernova gazela v resnici? Le — petero! In naglasiti je, da je gorenji temeljni verz — brez refrena! Kaj tedaj opazimo? Da je umetnik tu opustil celi dve stopici, a to v takem „slučaju", ko bi tega nikakor ne smel in ne mogel, če je imel res kako táko zakonitost v mislih in zavestnem načrtu, kakršno bi rad izvil in dognal tu jaz. Zgromela je ob tej nenadni izjemi, kaj ne, potemtakem vsa tista moja — teorija, ali recimo rajši: domišljija!

Pribiti ter pošteno naglasiti je treba resda to izjemo kot — izjemo, a hkrati tudi kot edino izjemo v vsej Gazel skupini! Tisti temeljni prvi verz ni določil v tej gazeli njene arhitektonske velikosti. Tu tedaj ni organske zveze . . .

Toda, ima li ta izjema kak globlji vzrok svoj? Kak drugi, a organski vzrok morda?

Ima ga. In sicer je to tisti, ki sem ga že gori razložil: tisti je, ki je celó arhitektonsko kakovost, nele njeno arhitektonsko velikost določal že a priori: organska namreč arhitektonika vseh Gazel kot ene celote, ene vsebinske in arhitektonski-umetniške skupine!

Kot taki sem prvo gazelo pripisal za prolog, a to, sedmo, pa označil — za epilog njen! Razpravljal sem poprej gori, kakšna je arhitektonika prve gazele kot Gazel prologa, ter da je umetnik oviral tam celó poeta v Prešernu, ki je hotel — na kvar jasnosti vsebinski — dati prvi gazeli isto, do pičice enako lice arhitektonsko, kakršno ima sedma: namreč $^2/_3 + {}^1/_3 : {}^2/_3 + {}^1/_3$! Kesneje da je pa poet dal prvo besedo vsebini, zaradi česar smo dobili v Poezijah leta 1847 v gazele prve osrednjem delu proporcijonaliteto $^1/_3 : {}^2/_3$, a v sedme osrednjem delu pa $^2/_3 : {}^1/_3$. Zakaj pa je hotel Prešeren v obeh teh dveh gazelah to isto lice? Da naglasí s tem neko njuno arhitektonsko mejsebojnost v celoti vseh Gazel: da je namreč 1. gazela — prolog, 7. pa — epilog jim!

Tu ob sedmi gazeli pa se nam odkrije nova mejsebojnost in recipročnost ter s tem hkrati — nov dokaz za tisto trditev, da je sedmo si mislil poet res sam kot epilog, a prvo kot prolog vseh Gazel! Kako to?

Ravno tista gori naglašena izjema arhitektonska je novo dokazilo za mojo trditev! Ni namreč v sedmi gazeli tisti prvi nje verz organska kal, ki iz nje vzraste tu arhitektonska kakovost in obsežnost pesmi; ampak arhitektonika vseh Gazel kot ene skupine je, kar tu odloča in določa arhitektoniko sedme gazele — kot Gazel epiloga. In da je tu potemtakem vendarle neka organska zahteva, ki določi arhitektoniko epiloga kot takega, o tem ni potemtakem več dvojbe; le da ta organska zahteva ni v gazelici sami, ampak da leži resda izven nje, a leži pa — v Gazelah kot enem samem organizmu! Epilog bodi namreč soglasen odmev — prologu! In ta zahteva je mogočnejša kot zahteva one sicer organske in dosledne zakonitosti, ki smo jo opazili sicer v vseh ostalih gazelah in po kateri določa prvi kot temeljni verz vnanjo nje, formalno — velikost. Prva gazela je kot prolog vplivala tu na svoj arhitektonski odmev, na — epilog in njega arhitektonsko kakovost! —

Ne poruši potemtakem ta izjema v sedmi gazeli one moje teorije, ampak naravnost potrjuje jo kot — edina izjema v celi skupini. Exceptio firmat regulam! Hkrati pa potrjuje sedmo gazelo kot iz zavestne Prešernove misli vznikel epilog vseh Gazel kot ene v sebi začete in v sebi enotne ter v sebi zaključene celote, ki ima temu epilogu svojemu soglasen odmev v 1. gazeli — kot svojem prologu!

Zdi se mi na podlagi vsega tega tudi, ko da sta 1. in 7. gazela nekako vštricno rastli, ter da ni morda prva nastala kot prva, a zadnja kot zadnja. Pozdeva se mi celó, da je kot prva nastala tista, ki jo imamo danes v skupini kot 2. gazelo; zakaj? Ker je ta edina, ki ima jambsko mero, vse druge pa trohajsko; nekaka izjema je tedaj ta mej ostalimi gazelami. In hoče se mi zdeti, da je poet najprej začel z jambsko mero, a opustil jo kesneje ter ostal potem dosledno, ker se mu je kazala bolj primerna tonu in koloritu gazel, pri trohajski. Izreči sem hotel to, in naj si bo še takó — problematično. Dejstvo je pač tu: iščimo mu razlage in dokazov! — —

⁂

A preden se ločim od te dvojice, od epiloga in prologa Gazel, naj omenim tu še enega vprašanja, tičočega se 1. gazele kot prologa!

Profesor slovenske literature, znani „prešernoslovec“ dr. K. Oswald je v 2. št. letošnjega „Popotnika“ (dne 15. febr. 1907, str. 42—45) presenetil slovenski svet s popisom svojih zaslug za umevanje Prešernove poezije v bistvu njenem, a povrhu pa še z dvema novicama: 1.) da je „Sonetni venec nastal najkasneje l. 1833.“, in 2.) da Krst ni epos, ampak — elegija!

Prvo sem dokazal jaz lani v „Letnici 1833“ (Časopis za zgodovino, Maribor 1906), a drugo trdil (in dokazoval vsaj) tudi že lani (Zbornik VIII. 1906) v „Tercinski arhitektoniki“. G. profesorju sem jako hvaležen, prav od srca hvaležen za to pridno razširjanje mojih rezultatov in idej. O Krstu kot elegiji je n. pr. čital meseca decembra 1906 tisto moje dokazovanje, a meseca februarja 1907 je potrjuje že s svojim podpisom v „Popotniku“; le vir mu je zopet ostal v peresu (kar je pa le malenkost). O letnici Sonetnega venca pa je bil g. profesor tistega mnenja, ki sem ga jaz izrekel šele lani, že pred par leti, seveda — privatno; a mar li na podlagi istih dejstev, ki sem jih jaz lani vporabljal za dokazila? Ne. Njegov dokaz, da je „Sonetni venec nastal najkasneje l. 1833“, je mnogo bolj enostaven:

„Tako že par let semkaj učim svoje osmošolce, sklicujoč se pri tej trditvi na 1. gazelo Prešernovo. A gazele je pesnik objavil l. 1833.“ (Popotnik 1907. 43).

Causa finita. Omeniti moram resnici na ljubo, da jaz nisem bil nikoli njegov osmošolec, in da takrat, ko sem jaz poučeval na isti gimnaziji, kjer g. prof. Oswald, ni sam učil celo tisto leto nič (radi dopusta), in pa da je bilo to — še prej ko pred par leti, ko sva bila skupno v istem mestu. O „letnici 1833“ pa nisva govorila nikoli. To tu zaradi skrite namere njegovih besedi, ki je — preočita.

A k stvari. Ali nam naša 1. gazela res podaja kak datum za datiranje Venca?

Dejstva so ta-le: *a)* Gazele so izšle 13. julija 1833 prvič; *b)* Gazele so pa bile vsaj 14. marca 1833 že v rokopisu Zhbelize IV. gotove (po Prešernovem pismu do Čelakovskega: Zborn. VI. 179), dà, takrat so prišle že iz prve cenzure, iz cenzure Čopove; *c)* **nastale** pa so Gazele vse (s prvo vred) že leta 1832. Vse to sem dokazal že lani v „Časopisu“, preden je Popotnik objavil tisti člančič Oswaldov.

Kaj pa sledi iz gorenjih dejstev, tičočih se Gazel, za Venec?

Če so Gazele izšle l. 1833, in posebej že eksistirale 14. marca 1833 v rokopisih Zhbelize, sledi iz tega, da je takrat že bil na svetu ta-le verz 1. gazele, govoreč o Prešernovi „pesmi“ kot njenega (Julijinega) imena „posódi“:

„Na posódi v zlátih čèrkah sláva se bo brála — tvôjiga iména.“

Toda ta verz ni iz l. 1833 šele, ampak pač že iz l. 1832, ker so nastale Gazele tega leta.

Dobro. A če je stvar táka, ne priča ta gazela še nič o **letnici** Venca samega. Zakaj ne?

Predvsem se treba povprašati, ali je sploh njene besede nanašati na Venec ali ne? Poet govori *a)* o „pésmi“ svoji, *b)* o dejstvu, da je „pésem“ njegova „posóda“ Julijinega

imena, *c)* da „na posódi v zlátih čèrkah“ slava se bo brala Julijinega imena.

Odgovarjam na to: Ali je besedo „pésem môja“ umevati po njenem pomenu specielno za eno določeno pesem, ali kolektivno za vso poezijo Prešernovo? Ali meri ta beseda, tu na čelu prologa Gazel stoječa, le na pričujoče Gazele same, ali — je razširiti njeno misel na vso poezijo Prešernovo, in sicer vsaj na sedanjo in morda tudi bodočo še, če že **ne** na preteklo? Da je v prejšnjih dobah poetova poezija („pésem“ kot kolektivum!) veljala drugim imenom, to je zgodovinski fakt in to izreka indirektno tudi 4. gazela sama: „Préd dekléta so iméle . . . nam dopásti — pravíco“! To je Prešernova izjava. Potemtakem more „pésem môja“ misliti le sedanjo, in morda tudi še bodočo poezijo. Za svojo osebo bi jaz umeval to „pesem“ tu v prologu Gazel kot besedo, ki se omejuje nje misel na **te** same, na vse Gazele sicer, a **le** na Gazele, kot eno celotno vsebinsko in arhitektonsko skupino, kot eno samo, dasi iz več gazelic sestavljeno umetnino! Odmev temu dejstvu bi bil epilog Gazel, ki jih zaključuje govoreč, kakor prolog, spet o Prešernovi poeziji in o njeni kakovosti, češ taka je, da poizkuša njej ugajati: zato pa govori le o njej sami, in ne o takih predmetih, o kakršnih bi si želeli drugi (a pač ne ona), da bi jim poezija njegova prepevala! Toda, **tu**, v epilogu, ima Prešeren množino: „pésmi môje“, v kontrastu s prologa ednino: „pésem môja“! Tu zaobsega Prešernova misel očitno da vso dotedanjo, vso bivšo poezijo njegovo; zato — množina: „pésmi môje“. Novo pisarijo, Povodnjega možá, Slovo od mladosti, sonete graški nemškuti, vse te zaobjemlje z resnico soglasujoče — ta množina. A v **kontrastu** s to mislijo pa stoji druga, ožja misel, tista, ki jo izreka poet v „sklepnem dvostišju“ iste gazele:

„Jèz pa têbi sámi, drága! žêlel sím dopásti,
Drúgih nísim prášal, káj se jim po glávi blódi.“ —

Ali naj obsega ta trditev vse dotedanje pesmi Prešernove? Tudi Novo pisarijo n. pr., tudi Povodnjega možá, Učenca, ali celó — petorico sonetov o graški ljubezni (Očétov náših . . . itd.)? Po resnici — pač ne. Zato je omejiti teh verzov misel najmanj samo na tiste pesmi, ki jih je dotedaj pel Prešeren o — Juliji: saj oblika „žêlel sím“ zre v dotedanjo preteklost! A koliko pa jih velja pač dotedaj Juliji? Celi dve izven Gazel. In še od teh dveh je dotlej izšla ena sama: „Že míru“ (= Pèrva ljubézen; Zhbel. III. 1832), „Dohtarja“ pa mu je bil tisto leto zatrl Čop; vse to sem dognal v tistem, ponekoliko tudi Oswaldu posvečenem spisu „Letnica 1833“. Toda, kam meri vse to? Da naglasim tu spet še enkrat: Gazele

so pravzaprav prva večja pesem o Juliji! In tej pesmi je dal poet tisti značilni prolog o „svoji pesmi“ — kot posodi njenega imena. In tej pesmi dá za epilog poet tisti značilni sklep, češ: le „tebi sami, draga! žêlel sim dopásti“. S tem postavi poet v kontrast s svojimi „pesnimi“ (množina!) — **to** svojo „pésem“ (ednina!) pričujočo svojo pesem: Gazele. Kakor prične prvo dvostišje vseh Gazel z mislijo edninsko („pésem môja je posóda . . .“), tako tu poet zaključi Gazele v njih zadnjem dvostišju (v sklepu epiloga) z mislijo le o poeziji Julijini v svoji umetnosti, ki je pa do tega hipa, do teh besedi Prešernovih obsezala pravzaprav le eno samo pesem: **Gazele** . . . Tedaj tisto pesem, ki jo to zadnje dvostišje, izrekajoče ono trditev, da je le njej sami hotel „dopasti“, zaključuje, a uvaja in pričenja pa preporna „pésem môja“!

Iz teh razlogov trdim, da se ozira „pésem môja“ **le** na Gazele, kakor pač misli sklep epiloga (v kontrastu ž njega uvodom tu že plur. „pésmi moje“ — dosedanje) — tudi Gazele, v katerih se ni oziral, ko jih je skladal, na nikogar, ampak le nanjo, hoteč ž njimi ustreči le njej, zadovoljiti le njo, brez ozira na druge, ki mu bodo nemara to pesem (Gazele) grajali; a če le njej ugodi njegova ustvaritev pričujoča, ki jej je vsebina „njeno ime“, potem je dosegel svoj namen.

In to umevanje je tudi v soglasju z duhom Prešernove umetnosti sploh (nele s historično resnico). Po tem umevanju začenja, otvarja umetnino v prologu kot prva nje misel — misel o pričujoče umetnine vsebini, o pesnicah, ki bodo za tistim uvodom sledile; zaključuje pa jo v sklepu epiloga kot zadnja misel vse umetnine — spet neka edninska misel o iste pričujoče umetnine vsebini: umetnine namreč, ki jo tisti sklep skončuje, kakor jo tam oni uvod prologa začenja. Takó se umetnina v sami sebi zaprične in v sami sebi spet zaključi kot en venec, kot ena vsebinska in arhitektonska celota zase! In to je docela v soglasju z arhitektonsko funkcijo 1. in 7. gazele v skupini vseh Gazel, ki jim je 1. gazela prolog, 7. pa epilog. — Če pa razlagamo „pésem“ v prologu kot vso poezijo Prešernovo obsegajoč pojem, potem ne odgovarja prvič to zgodovinski resnici, a drugič pa meri ta prolog **Gazel** preko pričujoče umetnine same — tja v drugo umetnino, v Venec, ter je potemtakem pravzaprav prolog Vencu ta 1. gazela, a **ne** Gazelam! To pa stoji v živem protislovju že z nalogo arhitektonsko vsakega prologa samega po sebi, drugič pa z mestom, na katerem stoji ta gazela — v celotni skupini vseh Gazel kot ene umetnine, ki bodi v sebi započeta, a tudi v sebi zaključena.

Takó umevam Gazele jaz, in zató takó tudi ono prvo, kot prolog vse umetnine!

Toda, ne govori li jasno naslednje besedilo: „Na posódi v zlátih **čèrkah** sláva se bo brála . . . tvôjiga iména“?

„Zlate čerke“ bi bilo mogoče umevati kot slovenski terminus za to, kar sicer izrekamo s tujko „inicijalke“, ker so te v starih misalih in rokopisih pogosto pozlačene. A je li to umevanje edino mogoče? Ali nimajo morda te besede („v zlátih čèrkah“) tu prenesenega pomena? Ali ne pomenijo morda toliko kakor „v lepote bogatih, ko zlato žarečih verzih“ se bo brala „sláva . . . tvôjiga iména“, v lepih, poezije polnih, zanosnih besedah, . . . od naróda do naróda?

Čul sem tudi misel že, da morda tu „ime“ pomeni kar „slóves“ (fama), v kakršnem pomenu je rabimo v izrazih „dobro, lepo, čisto, slavno, a tudi slabo ali nič kaj dobro ime“. Spomni se tu človek pričevanja Ernestine Prešernove v Spominih njenih na očeta, ki pravijo o Juliji: „In pa še neko prednost je imela Julija: njena preteklost je bila brez madeža in graje“ (str. 87). A jaz ne bi hotel takó ostro naglašati razlike mej pomenom ,,iména“ tu v naši gazeli in pomenom ,,iména“ v epilogu Venca, kjer stoji, da Venec ,,nósi čèrke tvòjiga iména“. Ni treba. Domneva se mi celó, da je pomen le ,,čèrk“ tisto, kar loči obe mesti, ne ,,imena“. V epilogu Venca mislijo gotovoda resnične, posamne črke rodbinskega imena Julijinega, črke napisa: ,,Primicovi Jul'ji“. Tu pa se mi zdi pomen drugačen, bolj širok, ne tako specificiran po svoji misli; besede, izraze, verze, vnanja izrazilna znamenja sploh, se mi zdi da pomenijo tu ,,črke“, v kakršnem pomenu sem tudi med narodom slišal to besedo (v ednini in množini) več ko enkrat. In to umevanje se mi vidi tudi s celo sliko, s celo primero, ki jo vporablja poet v tisti 1. gazeli, docela enotno in soglasno. Kako to?

Poet primerja svojo „pesem“ v tistem prologu Gazel s ,,posodo“. Vzdržujem tu umevanje, da pomeni ,,pesem“ tam eno določeno umetnino, tisto namreč, ki ji je ona gazela — prolog.

Gazele tedaj kot eno celoto, kot eno umetnino, primerja poet — s ,,posodo“. S tem ravno naglasi v prvih besedah, v uvodu že prologa, da so vse Gazele ko ena posoda: le ena sama umetnina, kar pa ni kar tako samo ob sebi umevno, ampak nekaj tu specifično Prešernovega; njegova individualna ideja umetniška je bila to, da združi več gazel v eno celoto, v eno umetnino. A kaj je vez, ki jih vse te gazelice druži in spaja v eno celoto? ,,Njeno ime“! ,,Sládki glás“, ,,**sláva**“, ,,svitlòba — tvôjiga iména!“ S tem je označil hkrati, ali vsaj namignil na vsebino, na pomen v naslovu stoječe besede: ,,Gazéle“. Vemo vendar, da je gazela orijentalskega izvora in da pomeni ,,gazela“ kar: ,,hvalivna, slavivna pesem“,

„hvalnica“, nekak „magnificat“! In res so naslednje gazelice, ki jim je prva — prolog, slavo prepevajoče pesmice, — slavo „njenega iména.“ Tudi iz te strani meri prva gazelica tja v sredino Gazel samih, v jedro pričujoče umetnine, a ne **preko nje tja v Venec**! Nekaj enakega vidim tu v tej prvi gazeli kakor kesneje v 1. sonetu Venca, kjer je za uvod obrazložil poet bistvo in arhitektonsko-umetniško kakovost tam nasledujoče umetnine: Sonetnega venca samega, — a ne morda n. pr. kake druge umetnine, recimo Gazel ali Krsta! Umeli smo to, kaj ne.

A dalje. In ko poet koj v prvih besedah dvigne čitatelju tisto sliko o „posodi“, da ti kar vstane pred dušo, ko da si ugledal kako vitko grško vazo, drži se poet te primere in slike tudi v nadaljnjem: sledi opis te posode, ne „pesmi“! „V nji“ — ko sladka, opojna vsebina — glas njenega imena. „Na posódi“ — sláva njenega imena; ne — črke njenega imena (kakor v Vencu), ampak sláva njena. „Iz nje“ pa goreči plamen, „svitlôba“ — njenega imena.

Ne vem, kako da mi stoji, vsáj meni vedno, ko to berem, pred duhom — grška vaza . . . vitka in nežna, brez ročajev . . . a nežna kakor te gazele same . . . A na nji . . . vidim grških slik okraske . . . okoli in okoli, prizor za prizorom, slika za sliko . . . Niso grških bojev slike . . . ne grških junakov . . . ne dionizijskih praznikov . . . ampak same apoteoze enega Imena, ene Lepote, enega Ideala, ene Popolnosti . . . Vprašuje jo poet, a „odgovora ne zve“. Mirna samota njegovega dóma . . . nepokoj mesta: mokri prag nje hiše (ta staroklasični motiv!) . . . roža, ki pri poti raste . . . ki nad potjo leta, ptica . . . in stezica, ki mimo vodi. Ženice pri kofeti, ki opravljajo . . . zbirališče, ki v njem ni kraljice . . . Mladenči ko sateliti okoli zvezde . . . Ona — ko Hanibal . . . Helenina lepota, toljkanj mož pred Trojo smrt . . . Vojščak, ki ga trobenta vabi . . . itd. . . . in pevec teh gazelic!

In v „zlátih čèrkah“ teh — le slava nje se bere, povsod le njena, nad vsemi prizori le njen magnifikat . . .

Iz posode pa svetel plamen . . .

Vem še, da me je kar razočaralo, ko nisem te ilustracije našel na naslovu Gazel l. 1900!

In okoli te „posode“, te nežne vitke vaze, nad tistimi apoteozami, razvrščenimi po vzboklem njenem obočju pa leži in se vije venec, „ki nósi čèrke njenega imena“. Opletel, okrasil je umetnik to samotno, prej že ustvarjeno vazo pa šele kesneje z drugo umetnino, in v to položil šele — njeno ime, a ne — na vazo Gazel. Ali naj mar na obeh stoji njeno ime? Naj li na obeh žari „Primicova Jul'ja“? — Tako sem umeval vedno te dve umetnini, obe kot eno, kar sta tudi resnično, a — po vsebini le, ne po „črkah njenega imena“. V slikah bere se

na vazi slava njena, na vencu pa — ime njeno... Da bi imel Klingerjevo roko in ost njegovega peresa! Vaza grškolepa, a ne v grškem, ampak v klasično mirnem, nežnem slogu Gazel... a vendar orijentalska... na nji slike o apoteozah Lepote in Popolnosti... a plamen iz vrha... In okoli te vaze je privil genij umetnikov Venca venec: novo umetnino, ki šele nosi „črke njenega imena", da okrasi posodo to vse — Popolnosti...

Toda, recimo, da obeta tisti prolog Gazel res že Venec in njeno ime v njega inicijalkah. A — naglašam: recimo, da! Takó je umela to gazelo že doba Stritarjeva, in ne šele dr. Oswald kot prvi; jaz je ne takó. Kaj bi pa potem sledilo iz tega dejstva, češ da tu Prešeren že obeta Sonetni venec? Naslednje: da je poet **takrat** že **nameraval** ustvariti svoj Sonetni venec, ko je pesnil ta prolog Gazelam. **Sicer nič!** In kedaj je to bilo? **Leta 1832** že! In ne šele l. 1833! To izrekam danes kot dejstvo, ki sem je izvrtal, dognal in dokazal v „Letnici" že lani. (Časopis za zgodovino, Maribor 1906.)

No, če je pa (**recimo!**) poet imel idejo Venca že leta 1832, če ga je že **takrat** spesniti nameraval, ali sledi iz tega, da ga je leta 1833 že **res** tudi ustvaril? Ne.

Vemo n. pr., da započnem lahko letos kako umetniško idejo ali da dozorim letos že kako znanstveno resnico, a — delo samo, umetnino, razpravo pa izgotovim morda šele po 10 letih. Vzgledov imamo in vemo pač dovolj.

In mar sledi celó morda iz tega, ker je poet Gazele objavil leta 1833, da je **takrat** nastal Venec? Tu pa že ni več, da bi izgubljal kako besedico. — — Ljuba logika! —

Zaradi tega, da je objavil Prešeren Gazele leta 1833, in da so nastale leta 1832, bi še danes lahko stala neomajno še hipoteza Marnova, da je Sonetni venec iz l. 1839, in naj ga prav (recimo!) Prešeren že obeta v tistem prologu Gazel in ga že namerava tam, v letu tistega prologa, ustvariti z akrostihom njenega imena.

Tista trditev in „argumentacija" prof. dr. Oswalda je — tih, skrit sofizem. Če obeta res Prešeren Venec v tistem prologu Gazel, (kar pa le recimo! jaz sem druge misli!), potem nam to priča, da nam je prvo idejo Venca datirati že v l. 1832! Ko sem pisal „Letnico" ter dokazoval v nji leto 1833 kot leto „Sonetnega venca", varoval sem se skrbno, omeniti tistih „zlatih ćerk" v Gazel prologu; saj pač ne dvojbi dr. Oswald, da sem vedel takrat zanje tako že ko danes in prav tako vsaj ko on. A vedel sem tudi za druge besede Prešernove in za druge date izven tiste gazele! Trdim torej: edino na podlagi Janeza Čopa dveh pisem z dne 1. marca 1834 in 27. marca 1834 in pa iz kakovosti Venca samega nam je mogoče dognati, da

je Venec že iz leta 1833 po svojem postanku seve (in to je edino, kar je tu važno!), ne pa morda šele iz leta 1834, iz katerega imamo tisti pismi Jan. Čopa. Da ni nastal pred Gazelami, ki so iz l. 1832, in tudi ne nastal že l. 1831, to pa potrja sama vsebina obeh umetnin, ker slika Venec že drug, nov štadij psihološki kakor Gazele, a tak, ki je v poetu mogel nastopiti in dozoreti sploh šele **po** oni psihološki fazi, ki jo izpovedujejo — Gazele.

Facit: Nikakor in nikoli **ni mogoče** ne iz prologa Gazel, niti ne iz kake druge gazele izviti trditve ter dognati dejstva, da je Venec že iz leta 1833 ter — prav in ravno iz **leta 1833**, ampak **le** po tistih Janeza Čopa **dveh** pismih se dá dospeti do fakta, t. j. do prave misli Prešernove in do pomena, ki leži v Venčevega **prologa** danes nam po vsebini jasnem verzu, s katerim je Prešeren **sam** datiral postanek svojega Venca: v verzu namreč o letu — **dvakrat devetsto tri in tridesetem.** Drugega dokazila **ni** nikjer v vsej poeziji Prešernovi, a do danes vsaj tudi nikjer ne v vseh naši dobi znanih virih in dokumentih o Prešernu in njegovi umetnosti. Nisem pa tega izvedel morda pri profesorju dr. K. Oswaldu, kakor naj bi se — zdelo! Kar se tiče slednjič sklicevanja na učence v javnosti (t. j. na vsakdanjost svojo), pa v svoji grešni „nadutosti“ (Oswaldov mi epitet: Popotnik 1907, 42.) — nočem za njim! Saj nismo pred — poroto.

To bi bilo eno. Tiče se to 1. gazele.

A naj nadaljujem in dovršim tu še nekaj, kar se tiče vseh Gazel kot ene celote. Skliceval sem se ob raznih dokazih že in v raznih razpravah (nele v tej) – na arhitektoniko Gazel kot ene vsebinske enote in celote. Razpravljal sem o tej točki že gori ter dokazoval to dejstvo iz formalnih kakovosti. Vendar pa je tem kakovostim vir in podlaga — šele vsebina; in to mora tudi biti! A naglasil in pokazal nisem tega doslej nikoli, ker – ni bilo prilike. Zdaj se mi je končno ponudila v temle spisu; in to priliko naj tu še uporabim — na koncu svojega govorjenja o Gazelah in njihovih kvalitetah.

Stritar je povedal Gazel vsebino tako-le:

V teh nežnih pesmicah se pesnik zopet obrača do svoje ljube.

(Gaz. 1.): Po njegovih pesmih bo slovelo njeno imé na veke med narodi.

(2.): On je med vednim strahom in upanjem, ali jo smé, ali je ne smé ljubiti.

(3.): Vse stvarí vedó, česar sama ona noče vedeti, da jo namreč on ljubi.

(4.): Naj se ne ozira nazaj na njegovo prejšnje življenje; pravo življenje se mu je še le z njo začelo.

(5.): Minljivo je vse na svetu, tudi njena lepota; naj torej ne bo neusmiljena do ubozega pevca, ker le on ji more dati neumrjočnost.

(6.): Pa kaj! saj še revež ne vé, ali bere njegove pesmi, ali ne!

(7.): Sè svojimi pesmami ne more nikomur ustreči, ali tega mu ni mari le ona mu je sodnica.

(Klasje 1866. str. 37 = Zbr. sp. V. 97.)

Da je moral imeti Prešeren vsebino že pred sabo in načrt celotni tudi, še preden se je lotil Gazel v posameznih jim delih (gazelicah), to mi je, kar bi rad iz naslednje slike o vsebini njihovi pokazal. Zató se ločim od Stritarja v toliko-le:

Uvod (gazela 1.):

Pričujoča pesem njegova prepeva, govori o njej; zaslovela bo zaradi te pesmi ona po vsem slovenskem narodu, in slovela od roda do roda v narodu slovenskem na veke, ko že obéh davno ne bo več na tem svetu, ne nje, ne njenega pevca, (a pač pa še ta pesem o nji); vredna je tega ona: in škoda bi bilo pozabiti njenega imena, njene cene, vredne spomina vsaj takega in še večega kot je katerekoli v pesmih ovekovečene ženske.

Sredina (jedro) (gazela 2.):

Rad bi jo (zaradi cene te ter da bi ovekovečil jo v pesnih) ljubil on; in večkrat je že oči njene vprašal, ali jo sme. Toda iz njih ne izvé tistega potrebnega, predpogojnega odgovora: ali ona njega ljubi, ali ga sovraži! Zato ne vé, ko pričenja peti in ko poje to pesem o nji, kakó naj bi pravzaprav pel, da bi nji bilo všeč.

(Gazela 3.):

On njo ljubi, z vso dušo svojo, vse dni in noči, povsod. Žalostna je zanj ta resnica: vé že sicer, ker vidi in čuti, njegov tihi dom to in tudi vse mesto, ki se v svojem nepokoju le malo briga za posamnika; toda ona, ona sama noče vedeti in — verjeti tega.

Vrh (gazela 4.):

Zakaj takó — ona? Opravljajo ga pri njej mestne milostive; pripovedujejo jej, da v njegovi ljubezni ni — resnosti. Ljubil da je že to in to in toliko njih že, a pustil spet vsako. In sam se jej izpove ter priznava ji sam: res je to. A zakaj je bilo to takó? Išče si pač človek sorodne mu duše in družice, ko pride njegov čas; ko je on začel si je iskati, pa nje še ni bilo v javnosti. In izbiral je mej tem ženskim svetom, kar ga je bilo takrat; kaj je hotel drugega, če nje ni bilo! A našel je le navadne ali srednje bire ženstvo („vijolice, zvončke, marjetice . . . strnade ščinkovce in druge ptice“ . Obstal je ob njih le, ker ni bilo še — nje; v časti so mu bile, čislal jih je, poslušal rad, ker — ni poznal in ni mogel poznati takrat še nje. A da je bilo tako, kriva je sama, ker nje takrat še ni bilo mej ženskim svetom njegove dobe mladostne. Pustil pa je druge, ker je iskal si take, ki bi bila ko kraljevskega rodu; iskal je táko, kakršna je ona, dà, ker ni bila nobena — ona. Prava ni bila doslej nobena zanj, zadovoljila ga ni nobena, ravno ker ni bila nobena — ona; v nji pa si je našel, kar si je iskal zastonj pri drugih, ki jih je ravno zato puščal; našel si: rožo, kraljico, solnce! Naj se ne ozira torej na njegove prejšnje „ljubezni“; odkar je ona nastopila mej svetom ženskim, odkar je njo zagledal, so „vzdignile se tudi njemu od oči temnice“: spoznal je tudi on, da bi ona bilà pristojna na prvo mesto, spoznal, da je ona, le ona vredna prve in vse ljubezni, prve časti njegove mej dekleti, kakor roža mej cvetlicami prve, kakor Filomela mej pevkami prve.[1]) A da je ni dobila, kriva je sama, ker se je za njim zakesnela, ker ni prišla pravočasno: z njim vred istodobno! Naj mu torej tistega njegovega greha ne zameri, ki so ga razmere — ki ga je pravzaprav zakrivila ona sama — s prekesnim svojim prihodom.

[1]) Pazi, kako nežno se je tu izognil poet besede „slavec“ ter jo zamenil z ženskega spola besedo: Filomela!

(Gazela 5.):

Naj ga torej ljubi ter naj ne bo prevzetna! Vrača naj mu ljubezen svojo ona, ki ga je ranila. Naj ne čaka, da se njemu in nji prične življenja leto starati, kar se zgodi že v srpanu, v juliju, takoj že potemtakem, ko mine junij in ž njim leta polovica („Dni mojih lepša polovica ...“ je pa njemu že minula)... Naj ne čaka, da se i nji ospè cvet, ki je takó kratek vedno, a njemu da starost zazdravi njegovo rano, ohladi, pogasi ljubezen njegovo sedanjo do nje. On, pevec, pa bo nje cvet, lepoto njeno ovekovečil, da ne bo umrla nikoli, da bo slovela, živela še toliko po smrti njeni, kakor dolgo je izza Helenine lepote dni do njiju dobe; cele davne vekove je preživela, še zdaj ni pozabljena; a da ni, prihaja odtod, ker še zdaj slovi — v pesmi. Le pesem sama to more, le ona ubrani, da lepota ne mine, da preživi nas in cele dolge vekove. Zato — naj pevca usliši!

(Gazela 6.):

Zato naj bere te gazelice, ogreje naj se jej ob njih ledeno njeno srce v ljubezni do njega; če bo on to vedel, potem bo še le mogel peti take pesni, ki bo v njih slovela in živela na veke ter preživela sedanjost in vso bodočnost — njena lepota; vé naj torej, da le ona ga vnema, le ona mu daja potrebno pevsko energijo, od nje da so torej odvisne pesmi, ki naj pojó njeno slavo, ki naj njene lepote spomin ohranijo preko groba in vekov. Sam pa naj izve, „al se smel bo, (če že sedaj takoj ne!) razodeti vsaj p o z n e j e“ — zasnubiti jo, ko bode sam, kar upa, ker vse kaže da kmalu, s o c i a l n o na svojih in trdnih tleh

Sklep (gazela 7.):

Ne ugajajo vsem njegove pesmi; eden hvali, drugi jih grajajo. A kaj mari njemu to! Njemu je bilo t u in je le eno t u na skrbi: da bi ž njimi njej ustregel. N j e j da bi ugodil, n j o si z njimi pridobil, n j o si ogrel! Le to je „želel“, le to je poizkušal — doseči; le eno želel, a hkrati natihoma upal ter si obetal: „vneti si ljubezen — lepega dekleta.“

Utemeljil sem pač prej že zadostno, da sta si 1. in 7. gazela v neki mejsebojni stiki; druga da odmeva v drugi: prva da je uvodni p r o l o g, sedma pa sklepni e p i l o g vsej skupini Gazel.

Mej njima obema nam jih preostaje še pet. Odločiva drugo in tretjo v eno, a peto in šesto v drugo celoto: na sredi nama ostane kot samostojni vrh vse skupine in umetnine — četrta. In ta je tudi po obsegu že najobširnejša mej vsemi gazelami!

A kaj pa, ali se s tem sklada v s e b i n a?

Gorenji vsebinski pregled nam pač to potrjuje! Za uvodom - dve glavni misli: *a)* poet ne ve in ne more priti do gotovosti, ali ga ona ljubi; *b)* o n jo ljubi, kar vedó vsi, tudi ona, le da mu ona ne zaupa ter tega noče verjeti.

In sedaj vrh: Zakaj mu ne zaupa? Zakaj mu noče verjeti? Zaradi dosedanjih njegovih ljubezni! Nič da ni — resnosti v njih, takó jej pripovedujejo ljudje o njem. Kar se tiče ljubezni, da ne pozna on resnosti („de v ljubézni môji ní biló nikdár resnice“). A čuje naj njegovo spoved, kakó je pravzaprav stvar: Našel si ni prave zase; zato jih je vse zapuščal in m o r a l zapustiti. Saj zanj je le ena prava, zanj je ustvarjena in v

svet poslana (kakor zdaj vidi, ko je njo zagledal in našel ter so se mu od oči vzdignile prejšnje temnice) le — ona; če je dal tolikim in tolikim ljubeznim slovó, dokaz jej mora biti ravno to, da ni našel nikjer, česar je iskal — dokler ni srečal nje, ker to je bilo zanj le v eni, le — v nji sami edini! A sedaj sta se vendarle končno srečala, našel jo je vendarle, dasi po dolgi blodnji. Da pa ni njegova krivda, če jo je srečno srečal šele zdaj, ko je prej s tolikimi že govoril: saj je dozdaj ni bilo v javnosti; ko bi bila prej se pojavila, in celó zanj pravočasno prišla ter sodobno ter istodobno z njim dozorela in dorastla, ne bil bi on prej toliko časa blodil, bila bi ona prva in — edina. To naj pomisli, in — — naj ne bo prevzetna, nadaljuje potem naslednja gazela peta!

Zagovor ta svoj proti obtožbi, ki o njej poet tu še misli in sodi, da je edini zid, edina skala mej njo in njim, — postavil je Prešeren v ta kompozicijski vrh vseh Gazel — a vrh njih kot ene same celote in umetnine! A kako se je Prešeren v tej sodbi svoji motil! Bilo je še vse kaj drugega vmes mej njima, česar pa takrat še niti slutil ni Prešeren: bila — visoka vdóva Primčeva, skrbna mati Julijina! . . .

A k stvari! Do tu ni, tostran uvoda seve, a dasi smo že prekoračili vrh, nobene besedice o dosedanjih gazelah — o pesniku Prešernu ter njegovi poeziji, ampak le o samem človeku Prešernu in njegovih samočloveških lastnostih. V nastopni gazeli peti pa preide poet k tej individualni potenci svoje duše: oslaviti jo hoče po tej svoji zmožnosti, da bo živela na veke kot nekaka Helena slovenskega naroda . . .

Ta misel pa se čudovito prepleta z ono, ki sem jo gori naglasil in ki se tiče razmerja Julijinega do Prešerna, češ: Ne bodi prevzetna, ter — odkrij svojo ljubezen, vračaj mojo s svojo! Ko je poet neposredno onkraj „vrha“ izpovedal svojo ljubezen (v gazeli 3.), pozove tu neposredno takraj „vrha“ (v gazeli 5.) njo, naj — mu vrača ljubezen!

To je ena. A druga misel in vsebina pa je ona o — pesniški zmožnosti poetovi.

In ta misel se razpreza dalje tudi v šesto in slednjič v sklepno sedmo gazelo! Potemtakem vidimo, da edini ves ta del umetnine, kateri leži za vrhom, ena misel in eń ter dosledno en in isti govor — o pesniški, osebno Prešernu kot rojenemu poetu dani milosti. Poet se je tedaj tu že živo zaveda v sebi; dà, ne le to: poet govori tu o nji kot o nekem starem, priznanem že dejstvu . . . Značilno pa je, da Prešeren to stran svoje duše tako krepko naglaša Juliji, in to že tu, ko jej prvič razkriva in izpoveduje svojo ljubezen do nje. —

A kakor v peti, tako imamo tudi v šesti poleg teh misli o poeziji še nadaljevanje one vsebine o ljubezni. V peti pozove

poet Julijo, naj se mu nikar več dalje prevzetno ne umika; vrača naj mu ljubezen. Tu pa, naj te gazele čita ter si ob njih ogreje zanj ledeno svoje srce.

Ta dvojnost vsebine pa je le v 5. in 6. gazeli! V 7. kot sklepni pa stopi v ospredje že, kakor bi odsekal, sama vsebina o pesmih Prešernovih; le o tem predmetu govori poet v epilogu. Ljubezni do Julije pa se dotakne le en sam skromen verz še: „Jèz pa têbi sámi, drága! žêlel sim dopásti“ . . . kot neki zadnji še izmed poprejšnje, po večini prej glavne, a v prvem, pred „vrhom“ ležečem delu naravnost edine vsebine!

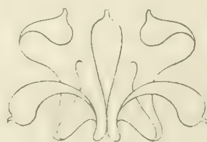
A zakaj to v epilogu takó? Ker je in bodi simetrični, soglasni, sorodni odmev — uvodu, prologu!

Upam, da sem s tem dovoljno podkrepil svojo trditev o arhitektonski enotnosti in vsebinski skupnosti Gazel kot ene same umetnine. Nazadnje naj še omenim, da ni Prešeren nikoli izdal kake posamne gazele same zase, ampak koj prvič že vse kot eno skupino (Illyr. Bl. 1833); da so tudi v Zhbel. IV. takó, kakor so prvič izšle, stale že v njenem prvem rokopisu cenzurnem ter takó tudi leta 1834 (dasi z letnico 1833) v nji izšle; in da so kot ena skupina — in to pač nele radi formalne svoje enotnosti — izšle tudi v Poezijah 1847. Ta doslednost govori pač tudi nekaj! In povrhu vsega tega so imele v prvem tisku leta 1833 (Illyr. Bl.) še ono geslo na čelu svojem; in to geslo meri po svoji vsebini naravnost tja v vsebinsko sredo vseh Gazel: češ, živela boš, draga, v pesnih mojih, če bodo te prepevale — ljubezen; saj ljubezen je bilà in bo, in dokler bo ta, živele bodo moje pesmi, ne bodo jih pozabili za nama, ne bodo se postarale nikoli, ampak čitali jih bodo, dokler bodo ljudje ljubili; in ljubili bodo, dokler bodo — na svetu; ljubezen bo na svetu (kakor je — bila), ko mene in tebe več ne bo . . .

Ta misel je vezilo mej tistim geslom in za njim sledeče umetnine vsebino.

In tu naj se poslovim zdaj od Gazel. Položil sem si pa v njih podstavje in podzidje za vse nadaljnje svoje razpravljanje o — arhitektoniki tretjinski v Prešernu.

Gradec, 1. maja 1907.

Ivan Josip Herberstein.

(1630—1689.)

Spisal **Ivan Steklasa.**

I.

Ivan Josip Herberstein kot upravitelj varaždinske Krajine in Vlahi.

Poleg Žige Herbersteina, ki se je proslavil kot spreten državnik in pisatelj, je vsekakor najznamenitejši Ivan Josip grof Herberstein, ki je bil general topništva ter zapovednik hrvaške in primorske Krajine (od l. 1669—1689) ali karlovški general.[1]) Ivan Josip Herberstein je bil sin deželnega namestnika vojvodine Štajerske Ivana Maksimilijana starejšega in Eleonore baronice Breunerove. Narodil se je v Gradcu l. 1630. Imel je sedem bratov, od katerih sta se dva odlikovala tudi v turških bojih.

Ivan Josip Herberstein je stopil še kot mladenič (l. 1643) v red malteških vitezov ter se posvetil popolnoma vojaštvu. Svoje vojaške pohode je začel pod cesarskim generalom vojvodo Lotrinškim, kateremu je bil kesneje pobočnik. L. 1664 se je že udeležil bitke s Turki pri Sv. Gotardu, in cesar Leopold I. ga je določil, da je vodil 5. maja 1665 turškega poslanca iz Carigrada na Dunaj, kjer so se začeli dogovori za mir v Vašvaru.[2]) Na Hrvaško je prišel Herberstein in sicer v varaždinsko ali slavonsko Krajino okoli l. 1665 za stotnika v Gjurgjevac, kjer so ga že sledečega leta tožili Vlahi iz okolice tega mesta, med njimi še posebno desetnik Ternar, radi izgreda in grdega ravnanja.[3]) Še istega leta je bil Herberstein premeščen v Ivanić ter postavljen za vélikega stotnika; tukaj je ostal do l. 1663.

[1]) Ivan Josip grof Herberstein se je podpisoval na hrvaških listinah takole: Ivan Josef grof od Herbersteina, slobodni gospodin od Neuberga i Guttenhaga, gospodin Lonkovice, Kremsa i Fludnice, reda svetoga Ivana Hierosolomitanskoga po Vugerskoj zemlji gran prior, komendator v Pulštu i Firstenfeldu, cesarove i kraljeve svitlosti otajni tanačnik i komornik, general feltcaigmaister, general Hervackih i Primorskih pokrajin i veliki kapetan Senjski. (R. Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. Knj. II. str. 391.).

[2]) I. A. Kumar. Geschichte der Burg und Familie Herberstein. Wien 1837. II. str. 35.

[3]) R. Lopašić. Poviest grada Karlovca. Zagreb 1879. str. 196.

Od tukaj je pisal zagrebškemu škofu Petru Petretiću o nastopu svoje službe ter se mu lepo priporočil v dobro sosedstvo. L. 1663 je postal Herberstein polkovnik v Križevcih, kjer je služboval do leta 1669. Ob enem je bil nekaj časa namestnik vélikega generala slavonske Krajine grofa Valtera Lesliea ter postal tako neodvisen zapovednik te Krajine.

Kakor vsi predniki Herbersteinovi v zapovedništvu varaždinske Krajine, tako je imel tudi on ves čas svoje službe mnogo opraviti z vlaškimi naseljenci v teh krajih. Vlahi so mislili, da so po svojih pooblasticah v vsakem pogledu slobodni in neodvisni in da smejo delati vse, kar jih je volja. Posebno so še Vlahi odrekali pokornost stotnikom v Koprivnici, Križevcih in Ivaniću. Prvi odpor je bil tedaj namerjen ravno proti onim, ki so jim tedaj izposlovali pooblastice. Po navadi je sodil v pravdah v prvi stopnji véliki knez stotnije, odkoder se je prizivalo na krajiško sodišče in potem na polkovniško.[1]) Le tega niso hoteli Vlahi na dalje priznavati, nego so zahtevali in trdili, da mora veljati, kakor razsodi véliki knez. V javni skupščini so oni svečano izjavili, da ne priznavajo sodbenosti stotniške, da zahtevajo za sebe vasi Ljubljano in Jugovec, vlast škofa zagrebškega, pa da se odstranijo katoličani iz Trojstva, kjer je stala starinska katoliška cerkev, katero je bil pred nedavnim izročil general Herberstein katoličanom.[2]) Véliki knezi so hoteli naseljevati nove Vlahe iz Slavonije in Bosne, kar jim je pa izpodbijal Herberstein s pozivom na pooblast, po kateri jim je to pravo jasno zabranjeno. Določilo pooblasti, da si mora vsaka vlaška vas med Savo in Dravo izvoliti kneza (starejšino), si je razlagal vladika Stanisavljević tako, da je ves zemljiški prostor med Savo in Dravo podeljen staroverskim doseljencem; zategadelj so se oni protivili novim naselitvam katoličanov okoli Čazme pri Ivaniću, pa se radi tega pritožili cesarju Leopoldu I. in bojnemu svetu v Gradcu. Za narodno vojsko so zahtevali Vlahi posebne častnike, kakršni so bili v karlovški Krajini, pa jim tega ni dovolil Herberstein, češ da bi vsled take nove razdelitve vojvodstva nastal nered, a razen tega da že pri obstoječih konjiških četah ni dobiti nastavnikov, pa da bi postalo takó tudi v narodni vojski. Knez Osmokruč je tožil Herbersteina tudi radi osvojenja trdnjave Belovara, kamor so hodila eno za drugim štiri vojvodstva iz okolice na stražo. To je storil Herberstein v sporazumu z obristlajtnantom Makarom radi varnosti, ker so Vlahi kradli krščansko deco ter jo skrivaj prodajali Turkom. Tudi sta naseljevala oba zapovednika po vaseh okoli Belovara rajše katolike nego Vlahe, ker so bili ti nezanesljivi.[3]) A da se

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 317.
[2]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 319.
[3]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 330.

trgovina z deco ne nadaljuje, je postavil Herberstein v Belovaru katoliškega stotnika, da zabrani to nedostojno ravnanje. Zato je dobil ta častnik malo generalske zemlje okoli mesta, in Vlahi so od zdaj še huje režali na generala, čeravno so imeli zase še preveč zemlje. Na tožbo Vlahov proti Herbersteinu, da on zagovarja samo onega, ki ga obdaruje, in da podeljuje službe po odkupu, je on priznal, da je dobival neznatne darove od novih služabnikov, ali da na to ni silil nobenega. Slobodnemu naseljevanju brez dovoljenja krajiških stotnikov so se protivili krajiški zapovedniki že zaradi tega, ker bi na ta način oni mnogo izgubili od svojih dohodkov, kajti bila je navada, da je dajala spočetka vsaka nova hiša, kesneje pa po tri vkup enega vola, ki je bil vreden komaj 5 do 6 tolarjev. Herberstein je branil to navado, češ da so častniki zaslužili ta dar, ker so opravljali mnogo težavnih služb ter bili po cele tedne odsotni od doma. Sploh pa je bilo mnogo takih ovadb in tožb od Vlahov, katerim so se pridružili tudi razni malopridneži iz provinciala, posebno pobegli kmetje.[1])

Največ so podpihovali Vlahe na odpor njihovi duhovniki. Omenili smo že, da sta bila le prva dva škofa Vratanja in Maksim Predojević privržena uniji, a vsi drugi nasledniki protivniki. A ker je Herberstein hotel Vlahe s silo pounijatiti, so ga še posebno mrzili. Vladika Stanisavljevič je javno trdil, da imajo Vlahi pravico do vse zemlje med Dravo in Savo in da so tudi v verskem pogledu popolnoma neodvisni. Naravno je bilo, da so postajali Vlahi vedno bolj predrzni tudi nasproti katoliškemu prebivavstvu. Upirali so se plačevanju propisanih davkov svojim vlastelinom ter zahtevali zase le take sodnike, ki so bili njim povoljni. Da dosežejo svoj cilj, so se prav pogostoma zbirali in dogovarjali, na kakšen način bi mogli izvesti svoje osnove. Iz takih skupščin so dohajale do predstojnikov tožbe, ki so bile po navadi neosnovane. Takih tožb je bilo vedno več, čim bolj je Herberstein opazoval njihovo delovanje. Protivil se je pa prav odločno, da se Vlahi zbirajo na skupščinah, kar je bilo tudi po propisih zabranjeno. V narodu je vedno bolj vrelo, tako da je že snoval namestni general in véliki stotnik v Križevcih grof Ivan Jakob Galler (1648—1669) v družbi s Herbersteinom, kako bi se pomnožila vojska po trdnjavah, da se zatre vsak odpor in da se kaznijo nemirniki. Obema se je pridružil tudi še grof Honorij Trautmansdorf, véliki stotnik v Koprivnici (1652—1665).[2])

Med tem je prišlo do volitve novega škofa po smrti Stanisavljevića. Za to čast sta se borila arhimandrit Kordić in mnih Gabrijel Miakić. Hudi prepiri so se vneli med narodom.

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine II. str. 320.
[2]) R. Lopašič. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 314—316.

Herberstein je odločno zahteval, da se izvoli za vladiko zanesljiv človek in dober duhovnik, ki bo branil unijo do skrajnosti. Njegov predlog je bil na dunajskem dvoru sprejet. Za Gabrijela Miakića sta bila ban hrvaški Nikolaj grof Zrinjski in general varaždinski Valter grof Leslie (1651—1662), pa sta ga tudi priporočila na dunajskem dvoru za to čast. Cesar potrdi zares Miakića za vladiko. Da ni uspel Herberstein s svojim predlogom, je bil največ kriv general Leslie, ki je sporočil na Dunaj, da bi se mogli Vlahi pobuniti ter bi se utegnili ž njimi združiti celo vsi staroverci do Moskve, in da bi se slednjič moglo celo zgoditi, da se vsi zedinijo s Turki. Na ta način bi se izcimila velika vojna, ako se ne dá Vlahom vladika po njihovi želji. Kordić se je tej izvolitvi uprl in se sam proglasil za vladiko; s tem je seveda provzročil med verniki mnogo nemira, zato so ga tožili sodniki iz Križevcev, Koprivnice in Ivanića radi slabega njegovega življenja, da dela med mnihi in verniki zdražbe, da je bil že več let zaprt, da je iz temnice pobegnil, pa da ga je treba spet zapreti.[1]) Ta tožba pa je bila bržkone le ogovarjanje, ker jim je bil Miakić kot odločen Vlah in samo na videz za unijo vnet mož bolj po volji. Zato so ga tudi Vlahi vrlo cenili, in njihovi vojvodi so ga priporočili l. 1662 meseca septembra zagrebškemu škofu Petru Petretiću; čudijo se v svojem pismu, zakaj Petretić brani njihovemu vladiki, da se poda k patriarhu, kajti kako bi on mogel biti po njihovem zakonu vladika, ko se ne bi podal tjakaj po starem običaju in zakonu. Vlahi so tedaj smatrali Miakića za pravega vlaškega vladiko, in vendar je on izdal revers o tem, da bo ostal veren rimski cerkvi, priznavši na Dunaju vse pogodbe, katere je priznal tudi njegov protivnik; samo na to se ni dal pregovoriti, da bo neodvisen od patriarha srbskega. Za škofa z naslovom vratanjskega ga je slednjič posvetil neki metropolit iz Moldavije, a potem je prisegel nadškofu ostrogonskemu ter bil potrjen potem tudi v Rimu. Pri vsem tem pa je bil Miakić očiten protivnik unije. Herberstein ga je dobro poznal, pa je bil za to odločen protivnik njegovega imenovanja za vladiko. Zagrebški škof Petretić je sporočil cesarju Leopoldu I. o Miakiću, da je trdovraten staroverec in da se norčuje iz katoliške vere, katero Vlahi imenujejo rimsko, a katoličane Rimljane, o sebi pa zatrjujejo, da so pravi kristjani.[2]) Leta 1666 in 1667 je bil Miakić zapleten v upor vlaški proti generalu Leslieju in stotnikom v varaždinski Krajini, kjer je narod podpihoval na tajnih skupščinah na upor proti oblastim, katere so mu bile na potu pri njegovih osnovah. Ko je upor izbruhnil, je Miakić pobegnil

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine II. str. 315.

[2]) Pismo škofa Petretića od 20. junija l. 1667 v nadškofijskem arhivu. Eccles. Tom. XI. štev. 153.

ter prepustil vznemirjeni narod žalostni osodi. Podal se je v Rim ter ostal na tujem, dokler ni bil upor zadušen.

Cesar Ferdinand II. je podelil med drugimi pooblasticami Vlahom v varaždinski Krajini to, da si smejo v treh vojaških zapovedništvih v Koprivnici, Križevcih in Ivaniću voliti vélikega sodnika in osem prisednikov, katere potrdi general, a tudi lahko dovoli, da se iznova potrdijo. Iz te svobode pa so si ti sodniki prilastili toliko pravic, da so prezirali vse oblasti ter si domnevali, da so oni edina oblast v vsem. Zato je prišlo leta 1666 do upora. Takrat je Osmokruč, bivši križevski sodnik (v Koprivnici in Ivaniću ga ni bilo), zatrjeval, da ni podložen niti generalu niti polkovniški sodniji, nego samo cesarju, pa da je poglavar in zapovednik Vlahom; zatorej je odpovedal vsako poslušnost in ravnal po svoji volji, prisvajal zemljo med Dravo in Savo za svojo, pa zato s Hrvati, naseljenimi v teh krajih, ravnal kot z robovi, zbiral Vlahe, kjer je hotel, ni sodil po statutih, nego dal pravico onemu, ki ga je bolj nadaril, mesto 8 prisednikov jih je imel kar 30, katere je izvolil narod, a od oblasti potrjenih ni priznaval. Delal je vse po svoji volji. [1])

Najhujši vodja upornikov je bil poleg Osmokruča Nikolaj Vuković, ki je bil izvoljen za vélikega kneza v Ivaniću, a ga general ni hotel potrditi. Vuković si je prisvajal velike zasluge, toda Herberstein mu jih ni hotel priznati, nego ga je imel na sumu kot glavnega lopova in tata, ki je pribežal v te kraje iz Otočca, odkoder je moral pobegniti radi svojih zločinov. Proti nameščenju takih ljudi se je Herberstein vselej odločno uprl, a pri tej priložnosti še posebno, ker je bilo znano, da je bojni svet odločno zahteval že davno poprej, da se Vuković kazni najostreje. [2]) Tudi koprivniški véliki knez Ilija Romanić ni bil od oblasti potrjen, a službeni spisi pravijo o njem, da je bil velik prostak in da se je sam vrinil za kneza.

Ti trije uporniki, podpirani od Miakića, so si hoteli prisvojiti v varaždinski Krajini vso oblast nad tamošnjim narodom in zemljo med Dravo in Savo. Zahtevali so od vojaških poglavarjev, da se krajiška služba ne prodajaj za denar, marveč deli po zaslugah, da se plen, ki ga zaplenijo Vlahi, prepusti le njim, in da se jim puste njihove stare pravice in posestva. [3]) Ker se oblasti na te zahteve niso ozirale in je velik del vlaškega prebivavstva ostal miren, je začel Osmokruč s svojimi privrženci tlačiti narod ter ga siliti na upor; toda zdaj se je narod vzdignil proti njemu ter si izvolil nekega Vukosana za protikneza, kateremu je bilo naklonjeno tudi vojaško zapovedništvo. Na ta način se je narod razdelil na dva protivna tabora.

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 322.
[2]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 320.
[3]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 315.

Osmokruč ni priznal Vukosana, in ker ni hotela nobena stranka popustiti, je potrdil Herberstein Vukosana, Osmokruča in njegove privržence pa je dal zapreti. To je seveda narod silno vznemirilo. 24. aprila l. 1667 nastane očiten upor proti stotnikom in posebej še proti vélikemu stotniku Herbersteinu, kot upravitelju varaždinske generalije. Privrženci Osmokručevi se zberejo oboroženi v velikem številu ter napadejo mesto Križevce, kjer zahtevajo, da se izpuste zaprti njihovi poglavarji, če ne, pa bodo požgali in poplenili vse po okolici. Upornike sta hujskala najhuje brat in bratranec Osmokručev. Prvi je bil župnik ter je v zvezi z mnihi in vladiko imel velik vpliv v narodu. Ona sta vzdignila na orožje Vlahe, ki so ujeli Vukosana in nekoliko njegovih prijateljev ter jim odrobili glave. Po krajini pa so razširili glas, da bodo ubili vsakega, kdor se jim bo protivil.[1])

Osmokručevih privržencev se je zbralo iz same križevske stotnije več nego 1500 mož, a poklicani sta bili na pomoč tudi koprivniška in ivaniška stotnija, da gredo osvajat Križevce, kjer je takrat prebival Herberstein.

Toda tudi Herberstein ni miroval, in kakor je bil spreten, smel in domiseln, je hitro zbral do 3500 katoliških Hrvatov in nekoliko vernih Vlahov, katerim se je pridružilo še 500 škofovih vojakov iz Ivanića in Dobrave. S temi četami udari Herberstein na upornike ter jih pobije popolnoma na roviškem polju blizu Križevcev. V osmih dneh je bilo vse očiščeno od upornikov, vse poplašeno in pomirjeno. Herberstein je dobil v roke vodje, ki so zdaj izgubili svoje glave po polkovniški obsodbi na tistem mestu, kjer jo je bil izgubil Vukosan. Med obglavljenci je bil Osmokruč in oba vélika kneza Vuković in Romanić.

Upor je bil zadušen. Huda tožba se je vzdignila proti vlaškim mnihom, a posebno še proti vladiki Gabrijelu Miakiću. Herberstein jim sploh ni nič zaupal, a poznal jih je vrlo dobro. Kajti še pred uporom se je izjavil o njih v svojem odgovoru proti ovadbi glavarjev vlaških v varaždinski Krajini, češ da jim on dela krivice in da jih preganja, takole: „Oni so na videz janjci, a v resnici volki, ki so nevarni, kar se bo v kratkem pokazalo.“ Poslednji upor je potrdil to izjavo.[2])

Herberstein je hotel zdaj na vsak način odstraniti Miakića ter postaviti za vladiko zvestega unijata. Da uredi vse zadeve na Krajini po dogovoru viših oblasti, se poda Herberstein l. 1668 na Dunaj. Tukaj je razjasnil natančno tedanji položaj na Krajini vplivnejšim osebam na cesarskem dvoru, posebno tedanjima ministroma Vajkardu Turjaškemu in Lobkovicu ter svetniku Müllerju. Pri tej priložnosti je predložil Herberstein,

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 322—324.

[2]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 317—322. Ta odgovor je pisal Herberstein v Križevcih 14. junija l. 1666.

da se pooblastice Vlahov spremenijo ter nič več ne volijo vlaški knezovi. S cesarskim odpisom od 20. decembra l. 1668 so se pooblastice zares predrugačile, vendar s to opombo, da se le te ne tičejo Vlahov, naseljenih po cerkvenih posestvih, zemljiščih vlastelinov in staroselcev Slavoncev. Volitve starejšin kakor tudi sodnijske razprave so bile dovoljene po novem pravilu samo v mestih pod nadzorom častnika. Slednjič je bilo zabranjeno tukaj vsako daljnje naseljevanje iz Turške brez dovolitve oblasti. Ti novi štatuti so bili sestavljeni že 14. aprila l. 1667 na Dunaju bržkone po nasvetu samega Herbersteina.[1]) Obenem so se pomnožile posadke redovite vojske po trdnjavah, a Vlahom so se določila stalna prebivališča z grožnjo, da bodo izgubili vse svoje pooblastice, ako samo še enkrat prekršijo mir.

Teže je bilo napraviti red v cerkvi. Ko se je Herberstein podal na Dunaj, se je vrnil Miakić iz karlovške Krajine, kjer je po svoji vrnitvi iz Rima živel, zopet v Marčo. A položaj se je zdaj popolnoma izpremenil. Upor je bil zadušen, in od viših oblasti se je zahtevala stroga pokornost krajišnikov v vsakem pogledu, pa tudi v verskem. Vladika Miakić je uvidel, da zanj ni rešitve, če se ne oklene unije. Zato je pisal že 19. avgusta l. 1668 iz Marče zagrebškemu škofu Martinu Borkoviću, „da ni imel priložnosti pokazati donacije na škofijo, katero je dobil od cesarske svetlosti,“ a škofu je obljubil, „da pride o Kraljevem (20. avgusta) za procesijo, ako Bog dá zdravje, pa bo videlo vaše gospodstvo, kakšno ljubezen in prijateljstvo hoče imeti. Glede procesije, ki se opravlja o Kraljevem, se trdi, da je hodil neki škof k tej procesiji, zakaj ne bi tudi Miakić, ako je volja vašega gospodstva. Povsod sem hodil na procesije, kjerkoli sem bil, tudi v Rimu in povsodi, zakaj ne bi tudi tukaj hodil. Znamo, da je ena vera, en Bog.“ [2])

Toda vse to laskanje škofu zagrebškemu ni nasproti Miakiću nič pomagalo. Herberstein je delal proti njemu, ker ga je dobro poznal, kako je nezanesljiv. Toda ravno, ko se je Herberstein najbolj trudil, da ga odstrani iz varaždinske Krajine, in da zopet oživi prava unija, zadene 28. aprila l. 1669 smrt tedanjega karlovškega generala grofa Herbarda Turjaškega. Na njegovo mesto pride že 9. junija istega leta Ivan Josip Herberstein, za katerega se je bil zavzel najodločneje minister Vajkard Turjaški. Novoimenovani general ni dolgo ostal v Karlovcu, ker se je moral povrniti v varaždinsko Krajino radi preiskave proti vladiki Miakiću. Na škofovem posestvu v Gradcu pri Križevcih je imel Herberstein zborovanje s stotniki varaždinske Krajine in z zagrebškim škofom Martinom Borko-

[1]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 324—332.
[2]) Epist. Tom V. — Miakić se je podpisoval: Episcopus Valacorum in Croatia sub corona suae Majestatis.

vićem, o čemer je sporočil bojnemu svetu na Dunaj.[1]) V hudi stiski in borbi za svojo čast se je naslonil Miakić na Nikolaja in Petra Zrinjskega, ki sta mu bila mnogo pomogla do škofovske časti. Vlahi so ju zato tudi cenili kot svoje vojvode in zaščitnike. A ko se je pripravljal Peter Zrinjski na upor, so nagibali Vlahi na njegovo stran in tudi Miakić se je nahajal v njegovem taboru že iz sovraštva proti generalu Herbersteinu, najhujšemu zatiravcu staroverskih Vlahov. Preiskovalni spisi opisujejo vladiko Miakića kot javnega upornika in protivnika cesarskih interesov na Krajini. Pisatelji o krajiških zadevah pripovedujejo o njem, da opravičijo in operejo Vlahe nezvestobe proti cesarju, da so ga sami njegovi duhovniki živega zazidali radi nezvestobe nasproti svojemu vladarju.[2]) Tolmačiti si imamo stvar tako, da je to pripovedovanje nastalo, ker je Miakić prišel kot politični kaznjenec med zidovje temnice v Schottenwienu pod Semeringom in na Schlossbergu v Gradcu. Še prej nego so krajiški zapovedniki dobili zapoved, da ulove Petra Zrinjskega in Frana Frankapana, se je bilo sklenilo pri dunajski vladi na svet generala Herbersteina, da varaždinski general grof Ferdinand Ernest Breuner (1665—1673) pokliče k sebi na obed vladiko Miakića ter ga potem zapre in odpravi v Gradec, a na njegovo mesto da se postavi za škofa pravi in odkritosrčen unijat.[3]) Ker pa na ta način niso mogli izvabiti Miakića v zanjko, ga je kesneje ujel sam Herberstein, o čemer je sporočil on že 10. novembra l. 1670 iz Karlovca ministru knezu Lobkovicu in predsednik bojnega sveta v Gradcu 5. decembra 1670 dunajskemu dvoru, kar je bilo cesarju Leopoldu posebno drago.[4]) Sploh so z Miakićem oprezno ravnali, dokler nista bila ujeta Peter Zrinjski in Fran Frankapan, ker so se bali Vlahov, ki so bili privrženi Zrinjskemu. S početka so Miakića celo vabili na cesarsko stran ter mu nudili nagrade. Kesneje so krajiškim zapovednikom naložili, naj ga ne preganjajo, samo da se Vlahi ne pobunijo. Slednjič so zapovedali Miakića ujeti, če pa nastanejo med Vlahi radi tega nemiri, naj se izpusti. Na svet Herbersteina, naj se Miakić zapre, se je izvel šele tedaj, ko se upornikov niso nič več bali. Miakić je žalostno končal svoje življenje v temnici na Schlossbergu v Gradcu, kjer je živel še l. 1686.

[1]) Epist. Tom. V. v nadškofijskem arhivu. Pisma Herbersteina so od 9. septembra, 3. oktobra, 8. oktobra in 31. decembra l. 1669.

[2]) Glej [illegible] Fr. Vaníček. Spezialgeschichte der Militärgrenze. I. Band. Wien. 1875. str. 379—380.

[3]) Pismo dvornega svetnika Müllerja škofu Borkoviću od 9. februarja l. 1670. Epist. Tom. V.

[4]) Acta conjurationem bani Petri a Zrinio et com. Fr. Frangepani illustrantia collegit Dr. Fr. Rački. Edidit academia sumptus praebente illius excellentissimo protectore. Zagrabiae 1873. str. 394.; — Epist. Tom V.

Po posredovanju generala Herbersteina in po dogovoru z glasovitim kardinalom in tedanjim dunajskim nadškofom Leopoldom Kolonićem, potomcem stare hrvaške rodovine iz Bihaća, so svetniki na Dunaju in v Gradcu mesto Miakića izvolili za škofa Pavla Zorića, gojenca hrvaškega kolegija v Bolonji, ki je bil na glasu kot učen duhovnik, pogumen mož in goreč za versko edinstvo med iztočno in rimsko cerkvijo. Zorić je bil imenovan za škofa svidniškega za ves narod iztočnega obreda od Drave do morja. V Rimu, kamor je prišel Zorić meseca junija l. 1671, so mu dali tudi še naslov platenskega (bržkone plaščanskega) škofa.[1])

Generalu Herbersteinu se je z izvolitvijo Zorića za unijatskega škofa izpolnila vroča želja, in zdaj se je odločil, da bo pri izvrševanju unije pomagal Zoriću brezobzirno in neusmiljeno proti nasprotnikom, kajti sodil je, da so dovoljena zato tudi najstrožja sredstva, samo ako so koristna verskim interesom, in da so dolžni posebno duhovniki porabiti vso strogost, da se pridobi katoliški cerkvi[2]) čim več privržencev. Herberstein je pokazal pri tem delu vso svojo odločnost. Zoriću so se namreč silno uprli Vlahi v varaždinski Krajini. Staroverce je razsrdilo, ker so Miakića ujeli in zaprli, a morda bi se bilo kmalu vse pomirilo, da jih ni podpihoval na upor arhimandrit Simon Kordić, ki je bil poprej tekmec Miakićev ter sam obljubil marsikaj storiti za unijo, če postane škof, posebno še, da bo skrbel za unijatske duhovnike. Kordić je vznemiril vlaški narod tudi po karlovški Krajini. Najhuje so se protivili Zoriću lepavinski mnihi. Na škofov poklic niso niti prišli pred njega, nego so mu sporočili, da naj se odreče vseh novotarij, če ne, da so oni pripravljeni prej izgubiti svoje glave, nego priznati za poglavarja rimskega papeža. Istočna cerkev ima štiri patriarhe, pa ako bodo prisiljeni papeža priznati, bodo sprejeli rajše tudi samo latinsko vero. Mnihi so začeli odločno med narodom delati proti Zoriću.[3]) Zoriću so oponesli Vlahi, da ni bil poprej mnih. Radi tega ga ni priznala za škofa sinoda, ki jo je bil sklical po cesarski zapovedi vicegeneral grof Ferdinand Trautmansdorf v Križevcih (1670—1684).[4]) Dogodili so se hudi in grdi izgredi ter pohujšanja večidel vsled podpihovanja mnihov. Upor pa so kmalu zadušili z orožjem, a kolovodje je kaznil

---

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 76—79; 141; 164; 187; 222; 394; — R. Lopašić. Poviest grada Karlovca. str. 155.

[2]) Pismo Herbersteinovo škofu Borkoviću od 7. avgusta l. 1673 „traxit Deus, ut et obdurata corda Vallachorum et Callugerum adhuc in tenebris haereseos vagantium celebratione S. Alexy finita ad meliorem pertrahantur fidem et obedientiam, ad quam salubrem intentionem Personae ecclesiasticae severius manus applicare deberent.“ R. Lopašić. Poviest grada Karlovca. str. 200.

[3]) Pismo Zorića Borkoviću od 9. marca l. 1672, Epist. Vol. VI.

[4]) Valvasor. VII. str. 483.

general Herberstein brezobzirno in strogo, kakor je bila njegova navada in kakor se je bil že poprej zagrozil. Štirnajst mnihov, večidel iz samostana lepavinskega in gomirskega, je zaprl Herberstein, in ko so jih obsodili na galeje (ladje), jih je dal odpeljati l. 1671 na otok Malto na galeje. Malo kesneje so poslali v robstvo na Malto tudi predstojnika iz samostana gomirskega, ki ga je držal Herberstein dolgo časa pred tem zaprtega v Karlovcu.[1]) Dasi so ti pregnanci prosili papeža in ruskega carja, naj se zavzemata za njih, da se rešijo sužnosti, vendarle niso bile uslišane njih prošnje, — in morali so končati svoje žalostno življenje v progonstvu. Vsaj se vé, da jim kazni niso nikdar odpustili in da se niso povrnili v svojo domovino. Da njih prošnje na papeža niso bile uslišane, je skrbel sam Herberstein, ki je pisal dvorski kancelariji, naj se sporoči papeževemu nunciju, da nima moči priziv proti obsodbi posvetne oblasti, ki je nadležno sodila hudodelnike (mnihe). Še l. 1677 so pisali mnihi iz prognanstva svojim drugom v Lepavini in Gomirju ter so se potožili, da so jim obrili brade in postrigli lase, da jih je šest na galejah, a štirje da nosijo kamen za zidanje trdnjav malteških. Od nikoder ne dobe niti pomoči niti tolažbe. Samo predstojnik samostana sv. Pavla na Sv. gori (Atosu) jim je sporočil, da naj potrpe ter ostanejo verni. Štiri mnihe je pobrala kuga l. 1676, ki je takrat hudo razsajala na Malti.[2]) Ko se je Herberstein spravljal leta 1677 na pot na Malto, kar se sicer takrat ni izvelo, se je izjavil, da mu je žal, da ni mogel s seboj odpeljati še nekoliko takih hudobnih mnihov, ker bi se tako cerkveni kokolj hitro zatrl.[3])

Herberstein je nagovoril Zorića, da se je podal meseca oktobra l. 1672 v karlovško Krajino na cerkveno vizitacijo. General Herberstein ga je sam spremljal po Krajini, zatorej se je izjavil škof Zorić javno, da mu bo pomagal pri njegovem delu Bog, blažena Devica in general karlovški (Deus, beata Virgo et Comes sint mihi). Zoriću je ostal Herberstein zvest zaščitnik prav do njegove smrti.[4])

Zorić je hotel na tej vizitaciji pomiriti Vlahe v karlovški Krajini. Posebno so se tožili Vlahi prek Kapele na Zorića radi cerkvene službe in prepovedi svetih zakramentov. Kordića so

[1]) Pisma Herbersteina od 1. novembra 1672 in od 28. marca 1673. Epist. Tom. VI., VII.

[2]) Pismo Zorićevo Borkoviću od 1. avgusta 1677. — Epist. Vol. XI.

[3]) Pismo Herbersteina Borkoviću od 13. januarija 1677: „optarem equidem, ut numerum eorum perversorum calugerorum ad triremos condemnatorum (si qui hujus farinae superessent) mecum ducentium multiplicare valerem, zizania enim ecclesiae tempestive eradicanda“. R. Lopašić. Poviest grada Karlovca, str. 200.

[4]) Pismo Zorićevo na Borkovića. Epist. Vol. VI.; Pismo Herbersteinovo Borkoviću. Epist. Vol. XII.

obdolžili, da podpihuje bihaškega pašo, naj udari na karlovško Krajino. Tega zares pokvarjenega človeka so ujeli l. 1675 in odpeljali v temnico v Varaždin.[1])

Lepavinski mnihi so ostali trdovratni nasprotniki Zorićevi. Sovraštvo je bilo tako veliko med njimi, da so mnihi rajši volili Turke nego li kristjane rimske vere. Mnihi so pobrali vso zlato in srebrno posodo v Lepavini in obleko škofovo, ter so vse to odnesli v Pakrac, kjer so se poturčili.[2]) Zoriću je ostal privržen samo samostan marčanski, kjer je živelo nekoliko mnihov in duhovnikov in v okolici prav malo starovercev. Toda tudi v Marči ni imel mira pred svojimi nasprotniki, ki so prežali nanj povsodi ter ga hoteli ubiti.[3]) Valvasor pripoveda, da je škof stanoval v nekem zvoniku ter vsak večer potegnil za seboj lestve. In vendar se je neki lopov popel do njegovega ležišča ter nanj ustrelil, a ni zadel njega nego samo njegovo podglavje. 25. maja l. 1678 so napali razsrjeni škofovi sovražniki Marčo, ko ni bilo Zorića doma. Uporniki so prodrli že na dvorišče samostana. Ko je to opazil neki star mnih, je začel zvoniti plat zvona, kar je privabilo bližnje kmečke sosede na pomoč.

Zorić je bil celo svoje življenje odkritosrčen in pogumen branitelj cerkvene unije ter je prenašal potrpežljivo vsa preganjanja svojih sovražnikov. On je pravi utemeljitelj križevske škofije za unijate. Pavel Zorić je dokončal svoje težavno a delavno življenje v marčanskem samostanu 23. januarja leta 1685, ravno ko se je bil povrnil truden in bolehen z Dunaja.

II.

Ivan Josip Herberstein karlovški general in upor Zrinjskofrankopanski.

Od vseh 27 karlovških generalov sta bila samo dva Hrvata, in sicer: Jurij Lenković (1593—1601) in Vuk Krištof Frankapan (1626—1652). Politiko dunajskega dvora naproti Hrvatom smo opisali že na drugem mestu, posebej še borbe za karlovški generalat po smrti Vuka Krištofa Frankapana, ko je ta generalat dobil Herbard X. Turjaški s posredovanjem svojega brata Ivana Vajkarda, prvega cesarskega ministra. Od tega časa (l. 1652) sta ostala Nikolaj in Peter Zrinjski zakleta sovražnika Herbardu X. Turjaškemu, a seveda tudi dunajskemu dvoru.[1])

[1]) Pismo Zorića Borkoviću od 8. marca 1673. — Epist. Vol. VII. in Vol. IX.
[2] Omnes Turcismum denegata fide christiana sequentur. R. Lopašić. Poviest grada Karlovca, str. 156.
[3]) Valvasor. VII. str. 483.
[4]) Herbard X. Turjaški. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov. Izdala „Slovenska Matica.“ Zv. III. str. 99—119.

Peter Zrinjski seveda pri vsem tem ni opustil borbe za generalat karlovški, marveč se je trudil na vse načine, da si ga zagotovi še pred smrtjo Herbarda X. Turjaškega; zato je iskal zveze na cesarskem dvoru z diplomati, posebno še s tedanjim francoskim poslancem Gremonville-om.[1]) Tudi z ministrom V. Lobkovicem si je dopisoval zaradi karlovškega generalata, ter zahteval zapovedništvo v hrvaški Krajini,[2]) ko je bil Herbard X. Turjaški že mrtev. Toda Peter Zrinjski ni uspel, kajti že 8. junija 1669 je bil imenovan za karlovškega generala Ivan Josip grof Herberstein. Huda je morala biti borba za to mesto, a zmagali so protivniki Petra Zrinjskega in sploh Hrvatov, kajti tudi Frana Krištofa Frankapana niso hoteli na Dunaju sprejeti za generala, dasi ga je priporočal sam papežev poslanec.[3]) Benečanski poslanec Marin Zorzi poroča odkrito, da je dobil Herberstein karlovški generalat ravno s posredovanjem ministra Ivana Vajkarda Turjaškega, samo da se osveti Zrinjskim.[4])

Imenovanje Herbersteinovo za vélikega generala in zapovednika hrvaške Krajine je bilo za celo Hrvaško osodepolno. Ne samo, da so bili s tem užaljeni iznova vsi Hrvati, ker so morali gledati, kako se gazi neprenehoma ustava in krši celokupnost hrvaške kraljevine, nego je to še posebno hudo zabolelo Petra Zrinjskega, ki se je nadjal, da dobi to važno mesto kot najsposobnejši vojskovodja onega časa. In če pravično sodimo, je bil zares Peter Zrinjski najbolj vreden te časti, saj je služil od svoje mladosti kot zapovednik žumberškim Uskokom, kot stotnik ogulinski in podgeneral v Karlovcu,[5]) pa se vrhutega odlikoval s posebnim junaštvom in izkustvom spretnega vojskovodje, katerega slava se je bila raznesla po celi Evropi. Čeravno je bil Peter Zrinjski že od prej gorak tedanji dunajski vladi, ki mu je stiskala že tako nesrečno domovino ter gojil osvetljive namere proti njej in snoval na veliko o bodočnosti svoje rodovine, je vendar neverjetno, da bi se bil tako silno razsrdil ter se slednjič očitno vzdignil

[1]) Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium edidit academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Volumen XIX. Zagrabiae. 1888.

Acta conjurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia (1663—1671). E tabulariis gallicis desumpta redigit Dr V. Bogišić. Edidit academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium. Zagrabiae 1888. str. 3.

[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem .... str. 35. Pismo Petra Zrinjskega Lobkovicu iz Prešova 4. maja 1669 in poročilo benečanskega poslanca Marina Zorzia benečanski vladi od 25. maja 1669.

[3]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem ... Poročilo papeževega poslanca z Dunaja od 23. junija 1669.

[4]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem ... str. 36—37. Poročilo iz Medlinga od 8. junija 1669.

[5]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem ... str. 25.

proti svojemu vladarju, ko bi mu ne bilo imenovanje Herbersteinovo popolnoma razburilo duše.[1]) Peter Zrinjski je od zdaj še bolj mrzil Nemce, odkar se je začel oholi in predrzni Herberstein po svojem prihodu v Karlovec mešati v deželne zadeve hrvaške in celo škodo delati po posestvih Zrinjskega.

Dasi se je Peter Zrinjski družil z ogrskimi velikaši že od začetka ogrske zarote (1666), vendar ni nikdar očitno nastopil proti svojemu kralju. In ko je bilo na Ogrskem meseca aprila l. 1669 že vse pripravljeno za upor, in so sami Turki ponudili zvezo Petru Zrinjskemu, jih je on odločno odbil, ker je bil vedno hud protivnik take zveze. On je celo cesarju Leopoldu I. sporočil o tej ponudbi in tudi svojemu drugu in poverjeniku Rottalu. Cesar ga je nato celo prosil, naj sporoči Turkom, kako so kristjani složni in da Turki ne morejo uspeti. Zrinjski je storil to tem rajši, ker se je še vedno nadjal pomoči od krščanskih vladarjev. Kralju francoskemu je pisal s svojim zetom Rakoczyjem, naj jima pošlje čimprej obljubljeno pomoč, češ da je Ogrska v skrajni nevarnosti. Kralj Ljudevit XIV. jima je pa odgovoril 7. julija „naj bosta pokorna svojemu kralju in naj od svoje pokornosti in njegove pravičnosti ne izzivljeta s svojim uporom nebes na osveto, ker bi od tega imel korist samo splošni sovražnik krščanstva.“ S tem pismom so pretrgane zveze Petra Zrinjskega s francoskim kraljem.[2]) In Zrinjski bi se bil zdaj bržkone pomiril, ko bi bil dobil karlovški generalat. Toda na Dunaju so se bali združiti ta generalat z banstvom, češ da bi bil potem Peter Zrinjski vsemogočen na Hrvaškem. In to je hotel Zrinjski vsekakor ostati.

Ko je bil Peter Zrinjski kmalu potem poklican na Dunaj, da se opraviči zaradi poprejšnje zarote pred cesarjem in ministri, ki ga niso mogli trpeti, je odbil on vsako zvezo s to zaroto, obdolžil pa je Nadažda. Cesar je bil zadovoljen, da se mu Zrinjski ni izneveril, pa se je trudil, da bana pomiri zaradi karlovškega generalata, ki ga je bil medtem dobil Ivan Josip Herberstein. Ban se je sicer na cesarskem dvoru pritajil, a se je povrnil silno zlovoljen na Hrvaško; na Dunaju ga niso mogli potolažiti, dasi so mu obetali veliko svoto denarja za zameno karlovškega generalata.[3]) Ban je od zdaj mislil na novo osveto. Razmišljal je, kako bi pridobil za svojo osnovo Poljsko, kjer so takrat volili novega kralja. Ker ni uspel s kandidaturo svojega zeta, se je zdaj trudil po svojih prijateljih, da bi izvolili francoskega kandidata, da bi tako združil Poljsko s Francosko, a potem obe državi v vojski proti Turkom. Tako

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . Poročilo benečanskega poslanca M. Zorzia z Dunaja od 22. junija 1669.

[2]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 271—272.

[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 38—41.

zvezo si je želel Peter Zrinjski že spomladi, ko je bil na severnem Ogrskem, kjer se je povsodi glasno razgovarjalo, da za Ogre ni rešitve brez zveze s Turki.[1])

Za kralja poljskega je bil izvoljen Mihajlo Višnjovecki, poljski velikaš in prijatelj Petra Zrinjskega. Od vseh dvorov so dohajali nato čestitat novemu kralju. Tudi Zrinjski je poslal do novega kralja svojega poslanca, dominikanca Bariglia, ki si je pa vzel kot poslanec drugo ime. Zval se je abbate Palmerini. V pismu odgovarja Zrinjski kralja od zveze z Avstrijo: „Cesar je slaboumen — pravi v pismu — misli samo na plese in komedije, a ne na kneževska dela in važna podjetja; čisto je odvisen od svojih ministrov, nima nobene lastne volje, finance so mu razsute, kredit pokončan, svet ga prezira, a njegovi podložni ga mrzijo. Ni države, ki bi bila propala tako globoko, kakor je Avstrija. Vse dežele vpijejo za osveto.“ Kralju ponuja zvezo z Ogrsko in Hrvaško. Ko je prispel oče Bariglio meseca julija v Varšavo, so bili vsi poslanci raznih držav radovedni, kdo je ta mož, ter so ga imeli za tajnega agenta. Avstrijski poslanec mu je sporočil, da mu ravnokar odhaja glasnik na Dunaj, pa da mu lahko izroči pismo, če ravno želi kaj sporočiti. Bariglio prepričan, da bi poslanec odprl njegovo pismo, odgovori, da on nima na Dunaju nobenih znancev, vendar pa poprosi poslanca, da bi sprejel pismo v Florenco za njegovo mater Katarino Palmerini. V resnici ni živela žena tega imena, a Bariglio je vendar napisal list in ga izročil glasniku. V pismu piše, da ni nade, da bi dosegel cilj svojega potovanja, da bi videl namreč kronanje poljskega kralja, ker se bo isto vršilo šele v oktobru, nego da bo samo poljubil obleko kraljevo ter se potem povrnil na Laško. Tako je javno govoril, da mu je samo to svrha njegovega pota, toda drugi poslanci mu niso verovali. Kdo ga je poslal? To vprašanje je zanimalo vse poslance. Mislili so na papeža, cesarja, kneza Lotrinškega, Lobkovica, Turjaškega, da mu je morda kateri izmej teh dal kakšno tajno nalogo. Poljski kralj ga je sprejel v tajnem in javnem zaslišanju. V javnem zaslišanju je govoril polovico svojega govora kot zaseben človek ter izražal svoje oboževanje novemu kralju. V tajnem zaslišanju pa je govoril po svojem napotku. Nagovarjal je celo kralja za ženitbo z dansko princeso. Kralj je želel, da se poda Palmerini sam na Dansko, toda ta se je zbal dolgega pota, in da se ne bi med tem zvedelo, da je on poslanec Petra Zrinjskega. „Jaz moram,“ pravi sam, „izginiti tako hitro kot kvintesencija akvavite.“ Palmerini se poda na to zopet v svoj samostan, toda kam, to se ne vé.

Poljski kralj se je zahvalil Petru Zrinjskemu za prijateljske čestitke ter sporočil, da se bo rad potrudil, da se izpolnijo

[1]) T. Smičiklas. Poviest Hrvatska. II, str. 176—177.

želje prijatelja. Bariglia je čakala pod Karpati v Rakoczyjevem gradu Katarina Zrinjska, da pohiti sama, če bo treba, na dunajski dvor ter tam razbije zveze med Avstrijo in Poljsko. Še pred kronanjem je odšla na dvor poljski. Toda na Poljskem je odločevala tudi o ženitbi kraljevi ona stranka, ki je takrat vladala. Mihajlo Višnjovecki se je kmalu na to oženil z Eleonoro, nadvojvodinjo avstrijsko (v februarju 1670). [1])

Nezadovoljen in razočaran zbog mnogih svojih propalih nad se vrne ban Peter Zrinjski z Dunaja na Hrvaško, a med tem so se na cesarskem dvoru posvetovali in razpravljali, kako bi pomirili vznemirjeno Ogrsko. Primas Szelepcsenyi je dohajal iznova na dvor ter nagovarjal cesarja in ministre, naj začno čim prej preganjati zarotnike, češ da se na Ogrskem sliši le en glas: podložnik ni dolžan zvest biti svojemu kralju, ki nima ljubezni in očetovske milosti do naroda. [2]) Že meseca septembra l. 1669 so povabili Nadažda na dvor, da se opraviči, a on je za svoje opravičenje dvoru izdal zveze Petra Zrinjskega s francoskim kraljem iz l. 1665, ko je banica Katarina Zrinjska v Benetkah z benečanskim poslancem Bezierom začela prve dogovore. [3]) Ministru knezu Lobkovicu so bila posebno draga ta odkritja o zvezi s Francosko, zato je storil vse mogoče, da sprejme cesar Nadažda zopet v milost, da se zve še več in morda še o hujših osnovah Petra Zrinjskega. S tem je pripravljal propast svojemu tekmecu prvemu in vsemogočnemu ministru Ivanu Vajkardu Turjaškemu, ki je bil pridobil cesarja Leopolda I. za francosko politiko, in sicer zato, da postane kardinal. Nadaždu je Lobkovic pri cesarju izposloval oproščenje, Turjaškemu cesarsko nemilost, a sebi mesto prvega ministra. Ivan Vajkard Turjaški je zadnjikrat sodeloval z Lobkovicem v cesarskem svetu glede ogrskih in hrvaških zarotnikov 27. oktobra 1669. Nekaj dni kesneje je moral zapustiti cesarski dvor za vselej. [4])

Peter Zrinjski je lahko zvedel, kaj se godi na dunajskem dvoru, kako pletejo mreže proti njemu njegovi nasprotniki, samo da ga spravijo v nemilost pri cesarju in da se mu za vselej zapro vrata dunajskega dvora. Zdaj je stal na razpotju. Mnogi odlični Turki, s katerimi je bil znan, so mu pripovedovali, kako visoko ga ceni turški sultan, ter so ga nagovarjali, da se sprijazni z njim in z njegovimi svetniki. K temu ga je spodbadala tudi njegova častihlepna soproga, ki je kar kipela od jeze proti Leopoldovemu dvoru, kajti uvidela je, da so Zrinjski predani na milost in nemilost sovražnih Nemcev. Po hudih duševnih borbah se odloči Zrinjski slednjič meseca

[1]) T. Smičiklas. Poviest Hrvatska. II., str. 177—178.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 42.
[3]) Dr. V. Bogošič. Acta conjurationem; . . . str. 239—240.
[4]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem; . . . str. 49.

novembra l. 1669 ter pošlje stotnika Frana Bukovačkega s pooblastilom in pečatom v Carigrad. [1])

Peter Zrinjski je snoval že dve leti velike osnove, kako bi sebe in svoj rod povzdignil do časti samostalnega kralja hrvaškega, a zeta svojega kneza Rakoczyja v početku za poljskega kralja, kesneje pa za kneza Erdelja in iztočne Ogrske. [2]) Benečanski poslanec je nagovarjal Petra Zrinjskega že l. 1664, naj se dá izvoliti za hrvaškega kralja. [3]) Te osnove se je poprijel zdaj ter jo je hotel izvesti s turško pomočjo. Turškemu sultanu je obljubil v to ime letni davek 12.000 cekinov. Nadjal se je, da se bo mogel čisto lahko opravičiti radi poslanstva na Turško, češ da ga je odpravil le na korist cesarjevo, kakor se je bil že poprej dogovoril z grofom Rottalom po želji Leopoldovi, da bo poslal svojega človeka k sultanu nagovarjat ga na mir s cesarjem.

Ban Zrinjski se je mogel za vsak slučaj popolnoma nasloniti na odušev ljeno bansko vojsko, katera je štela do 4000 dobro oboroženih mož. Vsi stotniki te vojske so bili zavzeti za osnove banove ter so se pripravljali za vsak slučaj. Zrinjski je imel na svoji strani tudi Vlahe na Krajini, ki so bili pod nemškimi generali, a so se uprli večkrat radi raznih cesarskih naredeb proti cesarskim stotnikom, Zrinjski pa so jih podpirali zaradi upora. Kako je general Ivan Josip Herberstein zadušil upor v varaždinski Krajini, in kako strogo je sodil upornikom, smo že omenili, kakor tudi o škofu Miakiću, ki se je trudil, da pridobi Vlahe za upor. Najbližji zaveznik je bil banu Petru Zrinjskemu mladi knez Fran Krištof Frankapan, brat banice Katarine. Tudi on je stopil v vrsto nezadovoljnih precej po vašvarskem miru ter sodeloval z banom tudi pri dunajskih dogovorih l. 1667. Bil je odušev ljen in nežen pesnik hrvaški, poln sovraštva proti Nemcem ter je živo želel, da se jim stre njih gospodstvo na Hrvaškem. Prijateljeval je s tedanjim papeževim dvorom, odkoder so prihajale tudi prošnje cesarju Leopoldu I., naj ga imenuje za generala karlovškega. Leopold I. pa je odvrnil papežu, da ne more dati Frankapanu tega generalata, češ da ima tamkaj v bližini velika svoja posestva, pa bi se mogel lahko v onem kraju proglasiti za čisto neodvisnega velikaša. A ko je bil l. 1669 na prošnjo papeževo vendarle imenovan za vélikega stotnika senjskega, so zahtevali poprej od njega izjavo, po kateri se je moral odreči vseh pravic, ki jih je imel njegov rod na to mesto. Knez Frankapan je mogel zbrati na svojih posestvih nekoliko stotin konjikov, ki so po postavi in po stari navadi morali služiti svojemu gospodarju.

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 63.
[2]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 115—117.
[3]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 5—6.

Benečanski poslanec poroča 5. oktobra l. 1669 svoji vladi, da je cesar Leopold I. podelil knezu Frankapanu senjsko véliko stotnijo samo zato, da ga pridobi zase, ker je slutil nemire na Ogrskem in Hrvaškem.[1])

Peter Zrinjski je računal na pomoč tudi v slovenskih zemljah. Na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem je bil narod silno nezadovoljen zaradi velikih davkov, ki jih je država zahtevala za vojsko. Posebne moči se je nadjal od Štajerske ter je mislil, da ga bo narod sprejel z veseljem kot rešitelja. Tam je imel prijatelja grofa Erazma Tattenbacha, ki je bil vrlo bogat in kot predsednik štajerskih stanov vrlo vpliven. Meseca septembra l. 1667 je obiskal Erazem Tattenbach Petra Zrinjskega v Čakovcu, kjer sta si potožila drug drugemu, kako je slaba vlada Leopoldova. Peter Zrinjski je nagovarjal Tattenbacha, naj pristopi k njegovi zvezi. Tattenbach je pristal nato ter prisegel Zrinjskemu, da mu bo zvest do zadnjega dihljeja svojega življenja, in da se bo trudil za njegovo srečo in nakano, četudi bi moral pri tem preliti kri ali izgubiti življenje svoje. Za nagrado bi imel dobiti južno Štajersko kot kneževino v obsegu stare celjske grofije. Erazem Tattenbach ni bil posebno nadarjen človek, pa je bil zato bogat, da je mogel o svojem strošku spraviti pod orožje do 5000 ljudi.[2]) Tako je Peter Zrinjski računal, da bi mogel zbrati do 40.000 mož iz slovenskih in hrvaških dežel. Nadjal se je, da se vzdigne po dogovoru upor na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, a on bi pohitel s svojimi četami v pomoč ter z združenimi silami udaril na Avstrijo kot na srce države. Ko bi se tako razširil upor iz Hrvaške v sosedne zemlje, je menil Peter Zrinjski z drugimi urotniki, da bi poleg Turške prihiteli v pomoč še Benečani in Francozi. Ta velika osnova se je izjalovila že v prvem početku. Dasi je bil Peter Zrinjski član kranjskih stanov ter občil s kranjskim plemstvom zaradi obrambe proti Turkom in je celo zahteval vlado nad Kranjsko za sebe in svoje naslednike, vendar nimamo nobenega dokaza, da bi bil pridobil koga izmed kranjskega plemstva za svojo osnovo. Še manj pa se je mogel nadjati kake pomoči iz Koroške. Le deželni glavar goriški grof Karol Turn je bil zapleten v to zaroto, pa je bil zato in radi nekih drugih zločinov obsojen v temnico na graškem gradu, kjer je umrl l. 1689.[3])

Ko se je še Peter Zrinjski doma pripravljal za upor, je prispel stotnik Bukovački s svojim spremstvom v Carigrad. Na sultanovem dvoru so ga sprejeli prav prijazno in laskavo.

---

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 38, 42, 45.

[2]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 141—142.

[3]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 220; 262; August Dimitz. Geschichte Krains. Laibach 1875. IV, str. 25.

Sultan skliče kmalu po prihodu svèt. Paše so se čudili in zadovoljno poslušali, kako išče Peter Zrinjski pomoči in zveze s Turki, katere so njegovi predniki in tudi on sam odbijali tako junaško pri vseh napadih na Hrvaško; zato tudi niso verjeli, da so te ponudbe iskrene, ter so svetovali, naj se ravna pri tem poslu prav oprezno. Sultan je poslal precej vélikemu vezirju na Kandijo poslanca, da napiše odgovor. Bukovački je dobil tele pogodbe: 1.) Mogočni cesar turški izbere in imenuje bana za vladarja vseh onih krščanskih dežel, katere bo osvojil v sledečih vojskah. 2.) Ko njega rod odmrje, si voli hrvaško kraljestvo kralja svoje krvi, ki ga pa vendar mora sultan potrditi. 3.) Vero, slobodne šole in nauke, slobodo in pravice banove domovine bo car branil zdaj in tudi zanaprej. 4.) Od vsega kraljestva in od drugih dežel, katere pridobi v tej vojski, ne bo zahteval več davka na leto nego 12.000 cekinov. 5.) Dokler bo Mohamedancev, bodo branili hrvaški narod proti vsaki sili. 6.) Peter Zrinjski ne bo primoran pomagati sultanovi vojski v daljnih zemljah. 7.) O vsem tem bo izdal sultan hatišerif (pismo).[1])

Stotnik Bukovački je potreboval za svoje potovanje po Turškem cele štiri mesece radi velike zime; bilo je toliko snega, da se tisto zimo ni moglo iti niti na Turško niti s Turškega. Šele mesca marca l. 1670 se je vrnil Bukovački po velikih mukah in nezgodah. Mesec dni pred njegovo vrnitvijo se je razširil glas, da se je podal Bukovački v Carigrad na dogovor s Turki, dasi je govoril Peter Zrinjski javno, da ga je poslal na Poljsko radi neke ženitbe. Tako je sporočil deželni glavar kranjski Vuk Engelbert Turjaški 21. februarja l. 1670 bojnemu svetu v Gradec, da je poslal Peter Zrinjski iz Čakovca v Ljubljano svojega komornika, da zbira pomoč od slovenskih plemičev vsaj kakih 200 mož in potem po slavonski krajini 100 konjikov; a sam Zrinjski da je odšel s svojim sinom na Poljsko radi neke ženitbe. Cesar Leopold je seveda zabranil, da se izroči vojska na Krajini Petru Zrinjskemu.[2])

Meseca januarja leta 1670 so se pripravljali Ogri na severnem Ogrskem kar očitno za upor; zato je postal dunajski dvor še bolj oprezen ter zapovedal, naj se pazi na vsako poročilo iz Hrvaškega in Ogrskega. Ogrski protestantovski duhovniki so govorili že kar očitno svojim vernikom po cerkvah, da pride kmalu čas, ko se bo oslobodila njihova nesrečna zemlja in zato naj vsi zahvalijo Boga za turško zmago na Kandiji. Narod je bil ves ginjen, ko je slišal tak glas o svoji slobodi ter se pripravljal za upor. Nemški zapovedniki so poročali iz Ogrske, da sta erdeljski knez in varadinski paša v

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 67; 69—72.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 62; 65.

zvezi z nezadovoljneži. Z druge strani pa se je javljalo o prihodu vélikega vezirja v Belgrad.[1])

Cesar Leopold se je odločil sklicati na svoj dvor ogrske in hrvaške velikaše v početku meseca februarja. Tudi Petra Zrinjskega je pozval z lastnoročnim pismom, na katero je cesar sam napisal tudi naslov. V pismu mu pravi cesar, da naj pride na dogovore, „češ da se brez njegove pomoči ne upa kaj koristnega začeti;“ lepo ga prosi, naj pride vsekakor in naj se dobro spomni, „kar sta se dogovorila z grofom Rottalom.“ Ko je cesar Leopold s svojo roko pisal in pečatil to pismo, je dobil že poročilo od graškega bojnega sveta, da je odšel Bukovački na Turško, a bojni svet je slutil, da to ne bo dobro in da se pripravlja nekaj hudega. Bojni svet je dobival o dogodkih na Hrvaškem poročila večidel od generalov Herbersteina in Breunera. Dobri pomočniki generala Herbersteina v tem poslu so bili še posebej grofi Erdedi, ki so bili krvni sovražniki roda Zrinjskega. Tako je že prvo poročilo o poslanstvu stotnika Bukovačkega odnesel v Gradec bojnemu svetu tedanji nadstotnik petrinjski grof Nikolaj Erded.[2]) Potemtakem je bilo cesarjevo pismo le vaba, ko je bil dunajski dvor že meseca januarja kupil za 100 cekinov od nekega nezvestega služabnika Tattenbachovega važna pisma Petra Zrinjskega pisana Tattenbachu. Pa to potrjuje tudi sam Zrinjski, ker ni sprejel laskavega vabila cesarjevega, nego je le odpisal cesarju, da ni s Turki v zvezi, pa da je poslal stotnika Bukovačkega samo zato na Turško, da izve za osnove, katere kujejo Turki proti Hrvaški.

Med tem je pričakoval Peter Zrinjski z veliko nepotrpežljivostjo skoz celi mesec februar stotnika Bukovačkega. V tem neugodnem položaju je pisal Zrinjski važno pismo iz Čakovca knezu V. Lobkovicu, kateremu čestita, da se je rešil Ivana Vajkarda Turjaškega ter tako postal sam prvi minister. Potem opisuje nevarnost, ki preti celi Hrvaški in še posebej posestvom Zrinjskih, ki nimajo nobenih sredstev več za vzdrževanje vojske. Predati se Turku, plačevati davek ter si tako odkupiti življenje, je hujše nego sama smrt. Cesar naj vzame Medmurje, kjer so posestva Zrinjskih. Tukaj more cesar narediti trdnjave za obrambo Štajerske in Koroške, a more biti tudi od tukaj gospodar Hrvaške radi važnega položaja Medmurja. Za zameno naj dá cesar Zrinjskim Pazin in Kočevje, kar naj vzame Turjaškim. Pismo je prispelo do Lobkovica šele meseca julija, dasi je bilo iz Čakovca poslano že 10. februarja; pa se Lobkovic ni mogel zavzeti pri cesarju za to zameno, ker se je med tem položaj izpremenil popolnoma. Iz tega pisma se vidi, v kakšni

[1]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . ., str. 128; Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 54; 62.

[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 58.

hudi zadregi je bil Zrinjski in da ni mislil na izdajstvo, nego le na obrambo Hrvaške in svoje rodovine. Na Turško je sicer poslal poslanstvo, ali se Turkom ni mislil predati.[1]) Tem hujše pa so prežali na Zrinjskega nemški generali na čelu jim Herberstein. Oprezno so pazili po celi Hrvaški in Štajerski na vsak korak banov ter poročali vse bojnemu svetu v Gradec ali pa na Dunaj. Herbersteinu je bilo naloženo že 17. februarja, naj pazi na Zrinjskega in njegove privržence. Stalo mu je posebno do tega, da ulovi na povrnitvi s Turškega Bukovačkega, Pogledića in Berislavića.[2]) Posebno je podpiral Herbersteina grof Nikolaj Erded. Njegovi vohuni so prinesli prva sigurna poročila o pogodbah, katere je prinesel Bukovački, ter je razglasil nemudoma, kako se je Zrinjski zvezal s Turki, katerim bo morala od zdaj Hrvaška plačevati letni davek. Erded je dobro slutil, da hrvaškemu narodu ta korak Zrinjskega ne bo niti najmanje všeč, in da si bo Zrinjski ravno s tem izpodbil vse svoje osnove. In tako je tudi bilo. Čim se je med narodom razširil ta črni glas, je vse ostrmelo in se razžalostilo, kako bo slavni ban Zrinjski izdal svojo zemljo Turkom ter jo dal pod turški jarem. Iz vseh zgodovinskih spomenikov onega časa moremo spoznati, za kako velik udarec je to dejanje smatral hrvaški narod. Ogri so seveda bana proslavljali radi tega čina ter se radovali uspehu, saj so bili na take zveze s Turki že od zdavnaj navajeni. Zrinjski pa na Hrvaškem vkljub svojemu slavnemu imenu vendar ni imel toliko moči, da bi pridobil Hrvate za tako zvezo. Zrinjskega je trla zato huda skrb, kako bo rešil svoje osnove, ker so se prej odkrile, nego je mogel izvršiti priprave zanje. Zato je delal prve dni meseca marca neutrudljivo, da zbere vsaj toliko vojske, da bi mogel vzdržati vsaj nekaj časa vsak napad cesarskih čet. Kneza Frana Frankapana je poklical nemudoma k sebi v Medmurje, kjer bi se imela zbrati glavna sila njegove vojske, a Orfeo Frankapan je ostal v Primorju, da brani s pomočjo ličkega paše one kraje. Mladi knez Fran Frankapan ni poznal skrbi banovih, kakor se vidi iz pisma stotniku Čolniću (9. marca 1670),[3]) v katerem omalovažuje nemške vojake in nemške generale, češ da so vsi preplašeni, odkar se je povrnil Bukovački, ker se boje hitrega napada. Zato da so kar po noči hitro poslali glasnika iz Karlovca v Gradec, da dobe na pomoč nove polke, katerih nimajo. Njegovih čet se karlovški žabari tako boje, da bodo mogle mirno mimo trdnjave prehajati, dasi jih je samo 300 mož. Zdaj je zadnji čas, da se določi, kako in kdaj se ima udariti na protivnike.

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 59.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 71.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 68—69. Pismo je pisano v hrvaškem jeziku iz Novegagrada.

Mladi Fran Frankapan zatrjuje, da se podá sam k bosenskemu paši, da ga pridobi za Zrinjskega. Če se bo udarilo hitro in odločno, bo zmaga gotova. Tako je sodil mladi Frankapan, toda je slabo poznal tedanje okolnosti, a še manje veliko nevarnost, ki je zapretila njemu in Zrinjskemu, kajti nemški generali so imeli že gotovo osnovo, kako bodo obdali Petra Zrinjskega z vojsko od vseh strani, a zavezniki Zrinjskega so se izneverili v najbolj odločnem času.

Peter Zrinjski je iskal pomoči pri svojem zetu Rakoczyju in na severnem Ogrskem, opomnil Tattenbacha naj se čimprej pripravi za odločen odpor na Štajerskem, ter opozoril za delo pašo kaniškega in bosenskega. Paša kaniški je imel čez 20.000 mož. Ta pomoč bi bila skoraj dovoljna, toda paša ni imel še nobene zapovedi iz Carigrada, sicer pa mu pošlje vojsko, če mu izroči sina za poroka. Ravno tako se je obotavljal s pomočjo bosenski paša, češ da tudi on ni dobil nobene zapovedi od vélikega vezirja. Knez Frankapan je moral svoje ljudi siliti z grožnjami, da se zberó pod njegovo zastavo; mnogi so odbili poziv, a posebej še glavno mesto Zagreb. Med tem pa je Peter Zrinjski zvedel, da prihajata že dva nemška polka proti Karlovcu, dva proti Koprivnici, a eden prek Optuja v Medmurje; zato je zahteval od stotnika Bukovačkega, naj vzdigne na orožje narod okoli Karlovca.[1])

Ko se je začel po novem letu 1670 banov svak Fran Frankapan resnobno pripravljati za upor, je general Herberstein s početka le natančno opazoval to delo urotnikov ter o vsem poročal v Gradec in na Dunaj. Herberstein je zvedel za vso osnovo zarotnikov ter poslal o tem poročilo po posebnem glasniku mustermojstru Paukerju v Gradec že 10. marca 1670.[2]) Drugi tožnik proti banu je bil grof Nikolaj Erded, ki se je podal zdaj osebno v Gradec in na Dunaj, da sporoči vse, kar je zvedel od svojih vohunov o Petru Zrinjskem in Franu Frankapanu. Zdaj šele je uvidel Peter Zrinjski, kako ga je prehitel dunajski dvor. Spoznal je, da ni dosti pripravljen za odpor; zato sklene pomiriti se z dunajskim dvorom. 10. marca 1670 je poslal na Dunaj zagrebškega škofa Martina Borkovića, da pripravi pot za pomirbo. Škof Borković se je izjavil v tajnem svetu, da je vlada razžalila bana le prevečkrat, da je ravnala prepogostoma proti pravicam in ustavi kraljevine hrvaške in da cesarski stotniki delajo Hrvatom prevelike krivice „ter se ne boje niti Boga, niti Vašega Veličanstva cesarja in kralja, niti drugih ljudij.“ In takih krivic je pretrpel posebno Peter Zrinjski z ostalo hrvaško gospodo od generala Hebersteina le preveč. Škof priznava, da je Peter Zrinjski kriv, ker je začel

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 69—71.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 71.

dogovor s Turki, toda ako mu bo cesar milostljiv, mu bo Zrinjski zopet veren.[1])

Tajni svet (20. marca) je proglasil početje Petra Zrinjskega za izdajo, katero je treba zatreti v prvi klici. Peter Zrinjski se mora pokončati zlepa ali zgrda. Zdaj se vé, da išče od Turkov za sebe Hrvaško, a za Rakoczyja Erdelj, zato naj ne dobi milosti. Dobro je, da ga cesar po „tem dobrem človeku", zagrebškem škofu, prevari, kakor je Henrik IV. po svojem lastnem bratu prevaril vojvodo Vaudomskega ter ga dovabil na svoj dvor. Cesar naj se tega ne boji, če prevari Zrinjskega, saj je tudi on njega prevaril, ko se mu je izneveril. Cesar naj lepo piše Zrinjskemu, naj pride na njegov dvor, ter ga mora tudi lepo sprejeti. Cesar bo dobil, ko pokonča Zrinjskega in njegove zaveznike, tolika posestva, da bo mogel plačati državne dolgove in oborožiti lepo vojsko. Vidi se iz vsega, koliko sovražnikov je imel Peter Zrinjski na samem dvoru, a srd proti njemu sta provzročila največ ovaduška poročila grofa Nikolaja Erdeda in karlovškega generala Herbersteina. [2])

Bojni svet je po teh poročilih določil in cesar potrdil, da se nemudoma vzdigne cesarska vojska. Avstrijske čete so prodirale na mejo, a iz Tirolskega so pozvali vojvodo Kaisersteina, da prevzame zapovedništvo. Štajerska je morala dati smodnika in streliva; cesarski stotniki so obljubili Vlahom, da bodo dobili posestva Zrinjskega. Konjištvo iz Češke in Šlezije se je moralo podati na Ogrsko. Vrhutega se je imelo vzdigniti še tisoč vojakov najemnikov iz Poljske proti Ogrski, a na Hrvaškem sta se morala zediniti oba krajiška generala Ferdinand Breuner in Ivan Josip Herberstein. Vojakom je bila dana zapoved, da dobe v roke Petra Zrinjskega in Frana Frankapana živa ali mrtva. Herberstein je zato delal hitro, zbral je vso krajiško vojsko ter tako zabranil, da se ni upor razširil po banski Krajini, v Primorju in med Vlahi. [3]) Za Senjane je sporočil Herberstein, da žive z banom Petrom Zrinjskim v dobrih odnošajih, a banske krajišnike je hvalil, da so posebno hrabri vojaki ter tem bolj nevarni. Herberstein je zbral vse krajišnike čim hitreje pod zapovedniki Oršićem, Vojnovićem in Delišimunovićem ter okolišno plemstvo pod vodstvom petrinjskega nadstotnika grofa Nikolaja Erdeda, vseh skup do 9000 mož. S to vojsko se podá Herberstein hitro v bansko Krajino ob Kolpi, in ko je le-to pomiril, udari na Brezovico, kamor je bil sklical mesto Zrinjskega Fran Frankapan stanove in plemiče hrvaške iz Zagreba. [4]) Pri Zagrebu se je dogodila edina bitka za celega

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 84—86.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 86—88.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 88—91; ibid. str. 76—79.
[4]) Valvasor. XII. 130 pravi, da je sklical Peter Zrinjski stanove v Ozalj.

upora med Herbersteinovo vojsko in Frankapanovo četo. Bitka se je končala nesrečno za Frankapana, ki je komaj živ pobegnil proti Čakovcu, a vojska mu je bila razpršena in večidel ujeta. Nekoliko Turkov, ki so jih ujeli med uporniki, so odpeljali in zaprli v Karlovcu.[1]) . Že 30. marca 1670 je prispel Herberstein v varaždinsko Krajino. Iz Cirkvene je sporočil bojnemu svetu o svojem pohodu ter mu obenem predložil, kaj bi se moralo storiti, da se zaduši upor čim prej.[2]) S svojim naglim prihodom je Herberstein mnogo pripomogel, da se niso mogli Vlahi po dogovoru s škofom Gavrom Miakićem v koprivniški, križevski in ivaniški stotniji v večem številu pridružiti uporu in da se ni mogel razviti pravi upor po celi varaždinski Krajini, kjer je bilo radi preganjanja in nasilstev Herbersteinovih in tudi radi verskih prepirov in protivščin toliko nezadovoljnih krajišnikov. Herberstein pa se je pri vsem tem bal za hrvaško Krajino ter je v istem poročilu prosil pomoči pred vsem za Karlovec, kamor bi se moralo poslati nekoliko čet dragoncev, s katerimi bi se zasedla mesta Ogulin, Tovunj in Plaški. Tudi v Senj naj bi se poslalo radi veče varnosti 100 do 150 ljudi. Porzijeva četa bi se mogla poslati proti Reki. Smodnika ni nikjer, pravi dalje v poročilu, v samem Karlovcu prav malo, da bi se ne mogli ni mesec dni držati. Denarja za popravek trdnjav in poslopij tudi ni, a popravkov je treba mnogo. Zato prosi pomoči med ostalim tudi stanove kranjske za 600 gld., ki so jih obljubili dati. Zrinjski in Frankapan sta dala svojim ljudem slobodo ter jim zapovedala, da morajo biti vedno pripravljeni za borbo. Herberstein zato svetuje, da se imenuje drugi ban, ali da pokliče vsaj podban v cesarjevem imenu narod pod orožje. Pravi, da bi se jih našlo še dosti, ki bi bili za cesarja. Stotnik Bukovački stanuje zdaj v Degoju na Kolpi. Ta se bo podal gotovo iznova na Turško in Turki bi bili že gotovo udarili, da niso tako slaba pota, velike vode in malo bojnih sredstev. Zato prosi za odlok, bi li smel Bukovačkega, Pogledića in Berislavića, ki so bili na Turškem. ter obenem Zrinjskega in Frankapana, ki sta cesarju nevarna, „quocunque modo“ uloviti in odstraniti („oder solche aus dem weg zu räumen“) ter njihova posestva zasesti. Zrinjski in Frankapan sta strogo zabranila svojim podložnim sprejemati cesarske službe, in Frankapan je poslal iz svojega grada Bosiljeva vse turške robove slobodne v njihovo domovino. Kaj to pomeni, more vsakdo lahko pogoditi. Herberstein zato prosi, da se izdá o vsem tem čim prej odlok.

Med tem se je izvedelo natančneje o bojni osnovi zarotnikov. Ujeli so glasnika s pismom od Bukovačkega. Pripe-

[1]) R. Lopašić. Karlovac, str. 201.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 81—82.

ljali so ga v Petrinjo, kjer je povedal vse, kar je vedel o dogovorih. 14. marca ga je poslal Baltazar Pogledić v Zrin, kjer sta bila Bukovački in Pogledić celi teden ter čakala na pismo od paše iz Banjaluke za bana Zrinjskega. Čehaj iz Banjaluke bi imel obsesti Petrinjo, a véliki vezir z glavno vojsko Karlovec, in sicer precej, ko se otaja sneg. Turška vojska mora vse pokončati in pobiti, kar se banu ne podá. Pismo, katero je prinesel Pogledić od bana v Zrin, je pisano na celi poli s tremi pečati in ban je dal svojega konja Pogalediću, da odnese to pismo v Zrin in od tukaj čehaju v Banjaluko. Most pri Petrinji so nakanili Turki zasesti, in ako bodo osvojili Petrinjo, se bodo tamkaj nastanili, Bukovački pa v Selimu. Ban se bo proglasil za kralja, a Turki se bodo dalje vojskovali proti cesarju. Zavezniki banovi so Rakoczy, Frankapan in vsi velikaši Hrvaške razen Nikolaja Erdeda, zagrebškega škofa in kapiteljna, katere pa mislijo premagati z vojsko. Turška vojska misli udariti tudi od morske strani.[1]) Zrinjski je pisal ravno ob tem času iznova svojemu zetu Rakoczyju, da se je dogovoril s sultanom, kar je želel, in da pride v kratkem turška pomoč.[2]) A ker je treba za tako podjetje denarja, zato ga prosi, naj mu pošlje za zdaj vsaj 50.000 goldinarjev. Obenem je postavil v Primorju za upravitelja Orfea Frankapana, ker je Frana potreboval v Čakovcu za svojo vojsko.[3])

Orfeo Frankapan je sporočil o svojem imenovanju Ali-begu, stotniku v Udbini, Liki in Krbavi, ter ga prosil, naj ostane zvest banu, kateremu je prisegel vernost, pa naj pošlje čim prej pomoči proti Nemcem, ki hočejo z vso silo Hrvate pokončati. Zato je cesar naložil, da se strogo pazi na Primorje, posebno še na Senj, in da se ne postavi Fran Frankapan za senjsko stotnijo, katero mu je bil pred nedavnim podelil.[4])

Bojni svet je zahteval posebne pomoči za Koprivnico, kamor je hotel poslati polkovnika Düppenthala s 500 vojaki; toda polkovnik se je uprl, češ da ni odvisen od bojnega sveta. Ker pa preti vedno veča nevarnost od zarotnikov za te kraje, naj se zapove zapovednikom polkov na Štajerskem, da pridejo k svojim polkom, a markgrof badenski naj se določi za generala na Krajini.[5]) Cesar Leopold I. je zares določil že 20. marca, da bo poslal posebnega zapovednika za vse polke v varaždinski in hrvaški Krajini, ki bo poleg obeh zapovednikov Ivana Josipa Herbersteina in Ferdinanda Breunera zapovedoval na Krajini kot glavni zapovednik ter z božjo pomočjo rešil domovino vseh

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 82.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 82 – 83.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 83.
[4]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 94.
[5]) Dr. Fr. Rački : Acta conjurationem . . . str. 83.

sovražnikov. Kranjska, Štajerska in Koroška morajo poslati a tudi vzdrževati znatno vojsko. Streliva in smodnika bodo dobile te čete iz Gradca, toda na račun vseh treh dežel.[1]) Štajerski deželni glavar in stanovi so prosili radi tega generala Breunera v Koprivnici, naj jim natančno sporoči o nevarnosti, ki preti Krajini in Štajerski, ker oni pravzaprav ne vedo o vsem tem pokretu na Hrvaškem nič izvestnega. Boje se Turkov, pa so radovedni, kam so se namenili udariti in če so zares v zvezi z zarotniki.[2]) Najpreje je javil bojnemu svetu v Gradec grof Trautmansdorf, zapovednik v Križevcih, da kani po verjetnih poročilih Zrinjski udariti najprej na Zagreb ter tamkaj na kapiteljnu pobrati vse premoženje, a ko pridejo na pomoč Turki, misli napasti še druga mesta. Svoje privržence pošilja od mesta do mesta ter jih vabi v društvo, toda nobeno se mu ne pridruži. Krajina in Vlahi so verni. Zrinjski je poslal iznova svoje ljudi k vlaškemu vladiki, vendar pa se ne vé, kaj mu je ta odgovoril. Trautmansdorf prosi pomoči od nemške vojske. Iz Koprivnice je izvedel, da je nakánil priti v pomoč Zrinjskemu tudi Rakoczy z nekoliko tisoči vojske. Trautmansdorfa zalezujejo povsod vohuni, katerih ima Zrinjski po celi Krajini.[3]) Ob istem času je pisal general Breuner iz Koprivnice bojnemu svetu v Gradec, da se je odločil Zrinjski najprej udariti na Varaždin, da prepreči tako vsako zvezo z avstrijskimi zemljami. Varaždin je za njega važno mesto, ker so mu meščani udani; tamkaj je malo ljudi, a smodnika in solitarja do 80 sodčkov, tudi nekaj topov. Radi tega bi se moralo poslati v Varaždin vsaj sto mož, ki bi se pridružili tamošnji posadki pod zapovedjo Wassermana; ta bi moral zasesti tudi Erdedov grad, če ga posestnik ne bi hotel odstopiti dragovoljno. To bi se moralo pa precej zgoditi, kajti že na 26. marca je določen hrvaški deželni zbor v Varaždinu, kamor se snide hrvaško plemstvo, pa bi se moglo zediniti s hrvaškim banom ter združeno udariti.[4]) Že drugi dan je ponovil general Breuner svojo prošnjo glede varaždinske posadke; poslana vojska bi morala biti dobro oskrbljena, da ne bi zatirala meščanov. Poslal je bojnemu svetu tudi nekaj vesti, ki jih je zvedel iz pisem stotnika Bukovačkega, ki so bila zajeta. Posebno važno je poročilo, kako je Peter Zrinjski poslal troja kola svojih dragocenosti v Kanižo, češ da je slutil svoj poraz.[5]) General Breuner je prosil tudi dovoljenja pri graškem bojnem svetu, da sme braniti one hrvaške plemiče, ki so ostali zvesti, ko bi jih napadel Zrinjski, in da se vojska približa hrvaški meji,

---

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 92—93.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 94.
[3]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 96.
[4]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 97.
[5]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 102—103.

da bi mogla precej v boj. Streliva, hrane in vojakov še ni dobil; vse je še v Optuju, odkoder se ima poslati dalje.[1])

Tudi na Kranjskem je bil narod vznemirjen vsled poročil, ki so dohajala tjakaj o uporu na Hrvaškem. Omenili smo že, da Peter Zrinjski ni našel privržencev za svoje osnove med kranjskim plemstvom, dasi so se njegovi ljudje zglašali pri vseh uglednih sosednih velmožih. Glas o nakanah Petra Zrinjskega je preplašil tudi župana in starejšine v Krškem ter so zato sporočili 14. marca 1670 kranjskim stanovom, da so čuli, kako misli Zrinjski 26. marca zborovati s svojimi privrženci v Turopolju v svojem gradu Brezovici, da se pokloni Turčinu; od tamkaj misli udariti na Zagreb. Zato prosijo vojaške pomoči, kajti kmetje so vsi za Zrinjskega, saj bi hoteli biti podložni tudi Turku, samo da ne bi plačevali tako velikih davkov.[2])

Dva dni kesneje so pisali kranjski stanovi bojnemu svetu v Gradec, da so pripravljeni poslati radi nevarnosti, ki preti Krajini, dve Lessliejevi stotniji, ki sta na Kranjskem, v Karlovec, oni jih hočejo vzdrževati dva meseca, premda je to po reparticiji dolžnost koroških stanov. Tudi so pripravljeni oskrbovati s strelivom Ogulin in Primorje. Toda vse to proti nevarnosti ne zadostuje; zato prosijo, naj pošlje cesar sam vojake v Ogulin in Senj in naj postavi tamkaj zveste zapovednike. Obenem so sporočili pismeno že 22. marca, da so že prišli ljudje Zrinjskega s Turškega, da sta v Čakovcu dva turška aga in da je Zrinjski pripravljen udariti z 20.000 Tatari. Frankapan je pa medtem zahteval v Zagrebu pokornost in zaprl jezuvitom šole. Radi tega prosijo še enkrat, da se imenujeta zapovednika v Ogulinu in Senju, da pride grof Porzia k svojemu polku, in da dobé cesarske čete, ki so zdaj na Kranjskem, povelje, naj bodo vedno pripravljene za odhod na Krajino. Poslali so že omenjeno pismo krškega župana ter pismo ozaljskega upravitelja Zmajlovića, ki je izdal v ime Petra Zrinjskega do naroda oglas, da naj se oboroži vsak njegov podložnik s puško in sabljo, a kdor more tudi s konjem in naj bodo pripravljeni na njegov poziv, zato jim hoče izdati Zrinjski pismo, da bodo oproščeni vseh davkov in tlake.[3]) Tudi pismo senjskega stotnika so priložili svojemu poročilu. V tem pismu se javlja, da dobi Bakar streliva iz Benetek. Drugim poročilom je bilo ob enem priloženo pismo Martina Antolovića, meščana zagrebškega, ki je prišel v Ljubljano ter pripovedal, da je Zrinjski nakanil napasti najprej Nikolaja in Emerika Erdeda in grofa Ivačkovića, ki drže s cesarjem, njih posestva razdeliti, a njih same poslati na Turško; da je Zrinjski pisal hrvaškim stanovom, da bo vse, ki nočejo držati

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem ... str. 104.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem ... str. 104.
[3]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem ... str. 97.

z njim, odpeljal na zbor v Brezovico ter jim tamkaj odrobil glave. Dalje je pripovedoval, da je dal Peter Zrinjski odpraviti vdovo Nikolaja Zrinjskega v Karlovec in od tukaj v Metliko, da imajo dosti hrane za zagrebško posadko. Stanovi smatrajo vse to za nevarnost tudi za Kranjsko in zato pošiljajo memorial Paradeyserja ter ga priporočajo. V tem memorialu se zahteva: 1.) Naj se pošlje smodnika in svinca, ker imajo samo štiri sodčke smodnika, komaj za en dan. 2.) Naj mu pošljejo precej 500 nemških vojakov; kesneje še 500 pešcev in dve stotniji konjikov. 3.) Ogulin naj se oskrbi s strelivom in s četo 50 nemških vojakov. 4.) Ravno tako naj se pošlje v Senj 50 Nemcev. 5.) Domača vojska (Hrvati) naj se postavi na mejo proti Nemčiji, Nemci pa v Karlovec. 6.) Frankapan misli napasti Kranjsko, da izterja potrebnega denarja. 7.) Krajišnikom in njihovim ženam je treba dati denarja, da se morejo prehraniti. 8.) Ban je v Zagrebu, pa se vse boji, da bo v kratkem času napadel. Stanovi so poslali po Porzio v Benetke. Vojska se je vzdignila proti Krajini, in sicer skozi Krško, Kostanjevico, Novo mesto, Črnomelj, ravno tako proti morju v Senj skozi Lovrano, Kastav, Veprinec in Mošćenice. Vojski bodo stanovi pošiljali hrano. Dalje so stanovi oglasili, da bodi ustanek vedno pripravljen. Poslali so nadalje v Ogulin 12 tovorov smodnika in svinca, 60 musket, 1 stot smodnika in 2 stota svinca v Krško, a ravno tako bodo oskrbljene s smodnikom Porzijeve in Lessliejeve stotnije. Zrinjski more pa vendar navzlic vsemu temu trudu kranjskih stanov brez truda priti na Kranjsko, ker so mu odprte vse ceste, a najlaglje čez Bakar, Grobnik, Laz, a tudi kmetje se bodo vzdignili na njegov poziv, stanovi pa ne morejo več vojske postaviti, ker ni za to denarja. Če se pa narodu naloži še več davka, se bo vzdignil na odpor, a stanovi si ne morejo nikjer denarja izposoditi; radi tega prosijo, naj jih nič več ne nadlegujejo, in cesar naj stori sam vse, kar more, da se zemlja ohrani. Naj se dasta Ogulinu, kjer je zapovednik sin Petra Zrinjskega, in Senju zvesta zapovednika ter strogo zapove trem Lessliejevim stotnijam, ki nočejo iti iz Koroške v Karlovec, naj se podado tjakaj nemudoma. Tudi prosijo stanovi, naj se jim točno poroča o nadaljnem razvitku ustanka.[1]) Kranjski stanovi so pisali iznova 29. marca bojnemu svetu v Gradec ter prosili pomoči od cesarja, naj zapové zasesti vse ceste in klance. Deželni ustanek je bil razglašen po celem Kranjskem, toda deželni stanovi se niso mogli nanj osloniti. Posebno zanimivo pa je poročilo o izjavi ljubljanskega trgovca Ederja, ki je bil v tem času v Zagrebu. Slišal je, da ima Zrinjski v Čakovcu 600 nemških vojakov oblečenih po hrvaški. Osem dni pred

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 104–105.

prošlim petkom so bili Bukovački, Berislavić in Pogledić v Kaniži, a trije Turki iz Kaniže v Čakovcu; ko so se Turki vrnili v Kanižo, tedaj so se oni trije vrnili iz Kaniže v Čakovec. Frankapan je prišel prošlega petka v Zagreb s 30 konjiki ter je tukaj odsel pri vdovi Ručići. V soboto je poklical k sebi magistrat ter ga opomnil, naj bo veren Zrinjskemu. Oni so odgovorili, da bodo storili, kar bo storila vsa hrvaška zemlja; za odpor so oni preslabi. Kanoniki niso odgovorili, oni hočejo ostati zvesti cesarju ter čakajo pomoči. Zrinjski je poklical zagrebškega škofa v Čakovec in mu tukaj zaupal, da mu je storil dvor marsikako krivico, in zato da se hoče zdaj osvetiti. Po pripovedovanju ima Zrinjski 10.000 Turkov in 6000 Tatarov na pomoč ter kani napasti Štajersko in Kranjsko, in če se mu predado, jih bo pustil v miru, če pa ne, bo vse pobil in požgal. Škof ga je odgovarjal ter rekel, da je to vražje delo in da naj odneha, toda on je odgovoril, da je že vse gotovo in da naj svoje kanonike opomni, da mu bodo pokorni. Tedaj je odšel škof po noči natihoma iz Čakovca, pisal kanonikom, naj ostanejo cesarju zvesti, in odšel bržkone na Dunaj. Frankapan je bil prošli ponedeljek in torek v Brezovici, na posestvu Petra Zrinjskega ter tamkaj razpisal zbor; in ko se je sešlo mnogo plemičev, jim je prebral cesarski patent s cesarskim pečatom, v katerem se poroča, da bodo od zdaj plačali Hrvati enake davke, kakor na Kranjskem in Štajerskem. Frankapan jih je na to opomnil, naj se spomnijo svojih starih pooblastic; a da jih bo takih nasilstev branil on kakor tudi Zrinjski, če mu ostanejo verni; na to so zares mnogi prisegli zvestobo. Erded in mnoge stare rodovine drže s cesarjem. Zrinjski je pisal Erdedijevi ženi, naj ona nagovori svojega moža, naj se združi ž njim, da mu bo zato povečal njegova posestva trikrat; ona sama pa je nagovarjala plemiče na zvestobo cesarju. Frankapan je ulovil v Kraljevem brdu 40 sodov hrane. Zrinjskega straže so v Podsusedu pri prevozu in tam love cesarske privržence.[1]) 31. marca so kranjski stanovi iznova prosili cesarja pomoči po svojem poslancu Jurju Žigi Gallenbergu, ki je imel cesarju razjasniti veliko nevarnost, ki je zapretila Kranjski.[2])

Tudi na Goriškem je bilo vse vznemirjeno. Omenili smo že, da je Peter Zrinjski snubil v svoje kolo tudi plemstvo na Goriškem, ali da je predobil zase samo enega zvestega privrženca, namreč Karola grofa Turna. Bali pa se niso na Goriškem toliko Zrinjskega nego Benečanov, o katerih se je govorilo, da so zavezniki Zrinjskega in Frankapana. Zato so pomnožili straže po celi zemlji in plemstvo se je pripravljalo na boj za cesarja. Albert Turn, zapovednik Gorice, je sporočil cesarju, da je trdnjavo

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 120 – 126.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 133.

oborožil s topom in da so nemški vojaki pripravljeni udariti na zapoved. Tudi javlja nadalje, da se benečanska republika pripravlja za boj posebno v Kopru in v Istri,[1]) pa zato je zavladal večji strah od republike nego pred Turki in zarotniki. Zato so prosili goriški stanovi cesarja iznova za pomoč, češ da dobro vedo, da so poslali Benečani hrane v Kraljevico, in da bodo udarili na Trst in Reko radi dolga v znesku dveh milijonov, a isto tako da mislijo osvojiti na ta račun Gorico in Gradiško. Zato hočejo Benečani zbrati okoli Palmanove do 5000 mož, v Kopru pa brodovje s potrebno hrano.[2])

Na vse te prošnje za pomoč in zapovedi je cesar odgovarjal po graškem bojnem svetu, ki je imel mnogo skrbi in težav, da se vsaj deloma ustreže stanovom glede obrambe njihovih dežel, in da se stori vse, kako bi se čim prej zatrli zarotniki. Duša vseh osnov in priprav je bil seveda Herberstein, ki je delal neumorno, da izvede cesarjevo zapoved ter zatre vse zarotnike in prepreči izgubo Hrvaške za cesarja.[3])

Takrat so se godile na dunajskem dvoru hude borbe. Vedno bolj so sumničili francoskega poslanca Gremonville-a, da je v zvezi z uporniki na Ogrskem in Hrvaškem, pa je zato zahteval zaslišanje pri cesarju, da se opravda in uveri cesarja Leopolda o stalni iskrenosti svoji in svojega gospodarja francoskega kralja Ljudevita XIV. Seveda je bil cesar pri vsem tem oprezen ter je nadaljeval nabiranje vojske po svojih dednih deželah. To oboroževanje je še pospešil, ko se je zvedelo na Dunaju, da je v ime Zrinjskega sklical Fran Frankapan hrvaške stanove, da jim predloži pokroviteljstvo Turške, o čemer so stanovi hrvaški in tudi kranjski, kakor smo že omenili, sporočili cesarju. A ko se je raznesel glas po državi o nekem dogovoru, po katerem bi imeli proglasiti Zrinjskega za kralja hrvaškega pod turškim pokroviteljstvom, ga je hotel cesar predobiti še zlepa zase, posebno še, ko je obljubil, da pride sam na opravdanje. Cesar je popustil celo ogrskim protestantom marsikaj, samo da jih pomiri.[4]) Toda Peter Zrinjski je začel že takrat gubiti na Hrvaškem svoje privržence in iz sosednih dežel tudi ni bilo pričakovati pomoči. Vendar mu je pisal cesar 21. marca lastnoročno pismo ter mu obljubil po škofu Borkoviću, ki se je takrat vračal z Dunaja, da bo dokazal s činom, kako bo njemu in vsem njegovim podelil posebno cesarsko milost, a Lobkovic je še posebej rekel škofu: „samo naj pride na Dunaj, tako povejte

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 132.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 183.
[3]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 107. Iz tabora pri Brezovici piše Herberstein: „damit nit dieser ganze Wünkhl von ihrer Majestät, unsern allergnädigsten Herrn, zu den grausamen Türkhen aus Noth abfalle."
[4]) Dr. V. Bogišić: Acta conjurationem . . . str. 133—138.

mojemu sorodniku, slobodno naj pride".[1] Prej nego je dobil Zrinjski to pismo, je poslal o. Marka Forstala z dosta ostrimi pogodbami na Dunaj,[2] ker je še vedno mislil, da bo uspel s svojim podjetjem, saj je še 23. marca pisal svojemu zetu Franu Rakoczyju, da je vse pripravljeno za upor, da je sultan obljubil vse, kar je zahteval, zdaj naj mu še pomorejo gornjeogrska mesta z denarjem.[3] Svojega šurjaka Frana Frankapana pa je opominjal, naj bo oprezen, da ga ne ulovi cesarska vojska, ki se spravlja proti Karlovcu in Koprivnici, kar mu je ravnokar sporočil njegov konjušnik, ki se je vrnil od grofa Tattenbacha iz Štajerske. Posebno je potrebno, da pazite, kaj se godi na sosednem Kranjskem, da se znate obraniti napada od one strani.[4] Med tem so dohajala na dvor vedno točnejša poročila o zvezi Petra Zrinjskega s Turki. Sam cesarski poslanec je sporočil o tem dogodku bojnemu svetu v Gradec in le-ta samemu cesarju. Tudi hrvaški stanovi in zagrebški škof so potrdili to vest. Na cesarskem dvoru so bili vedno bolj vznemirjeni,[5] vendar so se še dogovarjali o pogodbah, ki jih je poslal Zrinjski po Forstalu. Kar so dobili na cesarskem dvoru glas, da so ujeli in zaprli 22. marca grofa Tattenbacha radi veleizdajniških nakan. Zdaj so cesarski svetovavci odločno zahtevali od cesarja, naj se ne pogaja s Petrom Zrinjskim, češ da ni njemu raven. Sam Bog bo cesarja branil v tej pravični stvari. Že drugi dan po osodepolnem cesarskem svetu, na katerem se je pokazalo, kako so mrzili cesarjevi svetovavci Petra Zrinjskega, mu je cesar Leopold zares odvzel bansko čast, a ob enem imenoval zagrebškega škofa Martina Borkovića in grofa Nikolaja Erdeda za namestnika banske časti.[6] Narodu hrvaškemu se je izdal oglas v hrvaškem jeziku, v katerem se mu daje na znanje, „da je ban Peter Zrinjski postal nezvest naši kroni, se vzdignil proti njej z upornim zakonom ter nakanil spraviti pod svojo oblast naša kraljestva hrvaško, slavonsko in dalmatinsko." [7])

Po teh oglasih dunajskega dvora je mogel Peter Zrinjski razsoditi, da mu je edina rešitev, če se poda cesarjevi milosti, na katero ga je nagovarjal po napotku dvora o. Forstal. Tudi knez Lobkovic mu je pisal, naj zaupa poznati dobroti in milosti cesarjevi, kar mu svetuje kot njegov prijatelj in sorodnik.[8] O. Forstal je prispel 6. aprila na Dunaj ter prinesel pismo od Petra Zrinjskega, v katerem izpove svojo pokornost cesarju

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str 95.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 114—115.
[3]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 103.
[4]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 96.
[5]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 98—100.
[6]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 115 – 117.
[7]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 136.
[8]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 136.

ter obljubi poslati svojega sina za poroka. Tajni svet pa je 9. aprila določil, da naj vojske naglo in pogumno napredujejo, kajti če ne bo za štirinajst dni nobenega uspeha, bi mogli priti Turki Zrinjskemu v pomoč.[1]) Herberstein je dobil iznova zapoved, naj ulovi stotnika Bukovačkega, kar se mu pa ni posrečilo, ker je pobegnil v Bosno, pač pa je dobil v roke vladiko Miakića, ki je prejel zasluženo kazen. Pri vsem tem poslu je moral ravnati prav oprezno, ker se je bilo bati, da se narod vznemiri. Posebno se je moralo paziti na Vlahe, da se ne vzdignejo za Zrinjskega. V mnogih listinah se nahajajo opomini krajiškim zapovednikom ravno glede ravnanja z Vlahi.[2]) Herberstein je seveda v tem pogledu izvršil svojo vojaško nalogo najbolje. Nadalje je tajni svet predlagal, da se ne sprejmejo predlogi Zrinjskega za nagodbo, kajti cesar se ne more pogajati s svojim vazalom. V vsakem uporu je smrt upornikov pravi uspeh stvari. Cesar ne bo imel nikdar mira, dokler bo živ Zrinjski. Samo tedaj, če se Zrinjski sam preda cesarju na milost, če sprejme v svoje gradove cesarsko vojsko, če pride na cesarjevo zapoved v Gradec in na Dunaj ter s seboj pripelje svojo ženo, sina in Frana Frankapana, šele potem se more cesar ž njim razgovarjati.[3]) Posebno je ganil cesarja Leopolda I. prihod mladega Ivana Antona Zrinjskega s Forstalom na Dunaj. Šele pred nedavnim se je povrnil mladi Ivan Anton z naučnega potovanja po zapadni Evropi na poklic očetov v Čakovec, in zdaj je videl brezno, ki se je odprlo pred njegovim očetom, in bržkone tudi pred vso njegovo rodovino. „Če tudi vi propadete, glejte, da rešite sinu čast in ime," je nagovarjal Forstal Petra Zrinjskega, „ali ga dajte cesarju, ali ga pošljite v katero zunanjo državo, a na vsak način je bolje sprejeti milost od svojega naravnega gospodarja, nego li beračiti pri zunanjih knezih." Sin je prinesel pismo očetovo, v katerem se brezpogojno izroča cesarju.[4])

Med tem so se zbirale cesarske čete od vseh strani. Bojni svet je pozval iznova generala Herbersteina, da sporoči pismeno ali ustno, kaj počne Zrinjski in kako je napredoval, da se zna ravnati tudi cesarska vojska. Fran Frankapan je sicer otel cesarskim četam precej prtljage in hrane, ali so mu jo odvzele zopet Herbersteinove čete ter odpeljale v Zagreb.[5]) Ker se je po Herbersteinovih poročilih znalo, da je nakanil Zrinjski naglo udariti na cesarske čete, da jih pobije na ravnem polju, je tudi cesar zapovedal, naj se vojska ne pošilja v trdnjave, katerim

[1]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 145.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 164.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 165.
[4]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 146.
[5]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 128, 132.

ne preti nobena nevarnost, nego da se zbero v taboru pod glavnim zapovednikom. General Herberstein je med tem s svojimi četami, katere je imel zbrane v taboru pri Brezovici, obranil celo Turopolje, da ga niso pokončale čete Zrinjskega in Frankapana, kakor se je bil zagrozil Fran Frankapan prebivavcem, ker se niso hoteli pridružiti upornikom. V Zagrebu pa se je uprl kapitelj vsem zahtevam Frana Frankapana, ko je ta zahteval, naj se preda Zrinjskemu in naj mu dá pomoči za boj proti cesarskim četam. In dasi se je Frankapan zagrozil z najhujšimi kaznimi, vendarle ni uspel.[1])

31. marca je sporočil cesar bojnemu svetu, da je postavil mesto barona Kaisersteina za glavnega zapovednika cesarskih čet na Hrvaškem barona Spankava, ker je nakanil z vso strogostjo nastopiti proti Zrinjskemu. V to svrho je dal razglasiti oster „oglas“ in „obsodbo“ proti njemu ter obenem „opomin“ in „poziv“ na vojsko v banovini in Legradu ter na Krajino in Vlahe. Oblastim priporoča, da drže vse tajno, a vse priprave naj vodijo tako, da se ne bo nič zvedelo, kajti Zrinjski ima v Gradcu mnogo prijateljev in le-ti bi mu mogli vse sporočiti. Naj dado oglase prevesti na hrvaški in slovenski jezik ter jih razširiti po zvestih ljudeh po Hrvaškem in Slovenskem.[2])

Bojni svet se je posvetoval z generalom Spankavom že 2. aprila v Gradcu o njegovih predlogih. General Spankav je namreč zahteval, da se mu izroči proti Zrinjskemu vsa vojska, ki se je takrat nahajala na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, toda bojni svet je določil, da se mu dá vojska v notranji Avstriji razen Porzijevega polka, ki mora ostati na Kranjskem, a vsa vojska se mora zbrati pri Radgoni in Ptuju ter oskrbeti z orožjem in s hrano. Zapovednikom na Krajini so bile izdane zapovedi, posebej grofu Nikolaju Erdedu v Petrinji, da ulovi stotnika Bukovačkega; a grofu Breuneru in Ivanu Josipu Herbersteinu, da svoje čete zedinita za napade proti Kranjski in Koroški v slučaju, ko bi od tamkaj prišla Zrinjskemu kakšna pomoč, da jo precej razbijeta. Nadalje se je zapovedalo, naj se zasedejo posestva in luke Frankapanove kot Bakar, Bakarec, Novi Ozalj in Bosiljevo ter proglase za cesarjevo posestvo. Breuner naj podpira s svojo vojsko Spankava ter razširja po Hrvaškem in Slovenskem oglase in opomine proti Zrinjskemu. Slednjič se priporoča cesarju, naj udarijo na Zrinjskega tudi čete iz Ogrske izpod reke Rabice, samo da ne bi le-ta, napaden od vseh strani in premagan, mogel nikamor uiti.[3]) Tudi je cesar priporočil bojnemu svetu, naj vzdrži prebivavce v celjskem okrožju, da bi se mogel tako laglje zadušiti upor

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 132—134.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 133.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 136—137.

Petra Zrinjskega.[1]) 4. aprila je zapovedal cesar Leopold I. generalu Spankavu, naj nastopi nemudoma po danih napotkih proti Zrinjskemu in Frankapanu, kajti to delo se mora hitro izvršiti.[2]) Izjave grofa Paradeiserja so prepričale cesarja o nezvestobi Zrinjskega in Frankapana, in zato naj tudi general Herberstein zasede primorska posestva Frankapana, a grad Švarčo, posest Zrinjskega, naj podere, ker je nevaren za Karlovec. Glede zahtevanih 2000 vojakov in 300 stotov smodnika za varstvo Karlovca naj ostane pri starih določbah, ker se ni treba bati, da bi kdo oblegal to trdnjavo. Tudi ni zdaj čas, da bi se začeli ugovori glede predaje Siska v cesarsko posest, le oskrbljen naj bo dobro proti sovražniku.[3]) Glede Benečanov, ki so se po raznih poročilih pripravljali Zrinjskemu na pomoč, je predložil bojni svet, naj cesarski poslanec v Benetkah posreduje v tej stvari na korist cesarjevo in naj odvrne republiko od Zrinjskega, a Herberstein je zahteval, da se začne proti Zrinjskemu pohod najkesneje v osmih dneh.[4]) Da ne zasegne upor Štajerske, so določili štajerski stanovi, da se posebno dobro učvrstijo tri mesta Optuj, Radgona in Fürstenfeld, kjer mora biti vsaj 500 mož dobro oskrbljene posadke.[5]) V Primorje pa je poslal cesar posebnega poverjenika Frana grofa Dietrichsteina, da preskrbi vse potrebno za obrambo Gorice, Trsta in Reke proti Benečanom, a ker misli isti poverjenik zasesti posestva Zrinjskega in Frankapana, je potrebno, da se sporazumi z generalom Herbersteinom.[6])

Na Dunaju so se posvetovali 9. aprila pri Lobkovicu o izjavi Petra Zrinjskega, da sploh ne misli na upor, marveč da je bil vedno zvest cesarju, kakor je dal sporočiti po o. Forstalu. Toda svetovavci, hudi protivniki Petra Zrinjskega, niso smatrali te izjave za odkritosrčno, nego so zatrjevali, da se Zrinjski le hlini, ker ni dobil še točnih poročil od Turkov in ker je bil Tattenbach ujet. Zato mora biti vse pripravljeno, da se izvede cesarjeva zapoved. Legrad in Kotoribo treba zasesti ter udariti na Čakovec. Vsi trije generali Herberstein, Breuner in Spankav morajo složno napredovati. Zapreti se mora pot na Ogrsko in v Primorje. Da ne nastane prepir radi zapovedništva, se je določilo, da ostane Spankav glavni zapovednik, Herberstein in Breuner pa v svojem mestu zapovedujta neodvisno nad svojimi četami.[7])

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 137.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 141.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 141.
[4]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 142—144.
[5]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 146.
[6]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 157.
[7]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 161—167.

O. Forstal z mladim Zrinjskim še ni bil na Dunaju, ko je Herberstein že napadel Ozalj in druge graščine Zrinjskega in Frankapana ter zaplenil vse za svojo vojsko. Ljudje Frankapanovi so se predali brez borbe. Herberstein poroča zato bojnemu svetu v Gradec, da bo v desetih dneh osvojil vsa posestva zarotnikov. Zaposedli bodo vse krajišniki. Berislavić se je predal, Pogledić je v Čakovcu, za Bukovačkega pa ne vé, kam je pobegnil. Na zbor, ki ga je sklical zagrebški škof, Herberstein ni mogel priti. Ko dokonča na Hrvaškem svoje delo, bo poslal nemudoma nekaj vojske, da zapre soteske, ki vodijo na Kranjsko.[1]) 10. aprila se je podal že v Primorje; v Bakar je prispel 12. aprila. Narod se je spočetka grozil, da se bo uprl, posebno v Brodu na Kolpi, ko je pa videl, da je stvar resnobna, se je vdal, prisegel vernost in sprejel posadke po vseh večih mestih. Zapovedništvo v teh krajih je izročil Herberstein polkovniku grofu Ernestu Paradeiserju. Tudi je prosil Herberstein kranjske stanove, naj mu pošljejo 150 nemških vojakov za posadko, kajti on hoče vso to zemljo (Hrvaško) v vojaškem in državnem pogledu temeljito preustrojiti. Reškemu stotniku je obljubil pomoč, a po vseh krajih je delil oglase proti Zrinjskemu. Že 15. aprila se je povrnil v Karlovec. V svojem poročilu o tem pohodu je izrazil nado, da bo tedaj ujet tudi že Zrinjski in da bo mogel potem brez skrbi udariti na Turke.[2]) Kmalu potem pa je dobil od cesarja zapoved, naj javi turškim pašam, da cesar ne kani vojevati proti Turkom, nego da so vse vojaške priprave naperjene le proti upornikom. Benečanski poslanec Marin Zorzi je hitro sporočil benečanski vladi o uspešnem pohodu Herbersteinovem, pa se zato republika ni prenaglila, marveč čakala mirno konec tega pokreta. Dasi se je pripravljala na boj, kar je razvidno iz raznih poročil vojaških oblasti v Primorju in na Goriškem, je vendar beneški poslanec na Dunaju tajil vsako zvezo s Petrom Zrinjskim in Frankapanom.[3])

Med tem ko je Herberstein širil svojo vlast po Primorju, je udaril tudi Spankav na Medmurje. 12. aprila je prešel Dravo pri Zavrču s 600 konjiki ter prenočil v Ormožu in Središču. Obenem se je vzdignil tudi Breuner iz Koprivnice s 4000 možmi vojske ter zasedel vso Podravino. Ko se je Spankav približal Čakovcu, ga je vprašal Zrinjski, kaj to pomeni, a general mu odgovori, da ni prišel vznemirjat njega, nego da zabrani napad Turkov na te kraje. Zrinjski je pa iznova poslal glasnika v šesterovprežni kočiji ter sporočil generalu, naj ga ne napada,

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 161.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 182—183.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 172—174.

ker je s cesarjem v dogovoru. Glasnik se ni povrnil.[1]) Zrinjski je želel resnobno pomirbo, odkar je poslal svojega sina na Dunaj; a zbal se je, da ne bi v sili, ko bi bil napaden, udaril z orožjem na cesarsko vojsko ter se tako pregrešil kot vazal proti svojemu gospodarju, pa ni dal potegniti niti sablje niti izprožiti puške. In vendar se je sporočilo cesarju, da se je Zrinjski odločno uprl cesarski vojski in rabil orožje, kar je bila le grda kleveta, samo da Zrinjskega še bolj očrnijo pri cesarju, ki je vsled te vesti zares iznova zapovedal Spankavu, da nastopi proti upornikom z vso odločnostjo.[2]) Da se ne preliva kri, se je odločil Zrinjski s Frankapanom oditi iz Čakovca na Dunaj pred cesarja. 13. aprila po noči se podasta na pot. Banico je pustil v gradu ter se poslovil od nje z besedami: „Bog te obvari!“ Ona ni plakala. Na treh ladjah se prepeljeta s svojim spremstvom prek Mure, a konji so vodo preplavali. Obrneta se proti Ogrski in potem na Dunaj, da se predasta cesarju na milost. Na Dunaju so kmalu zvedeli o begu Zrinjskega in Frankapana. Ta glas je preplašil cesarja in ministre, ker so se bali, da se podasta na severno Ogrsko ter tam še bolj podpihata novi upor. Odsedala sta na potu pri svojih prijateljih. Četrto noč sta prišla k grofu Keryju v Goperstorf že blizu avstrijske meje. Kery je sporočil precej cesarju o prihodu obeh begunov. Cesar mu odgovori: „Ako sta še pri tebi, nagovori jih, da gresta vsekakor na Dunaj, ko bi hotela pa kam drugam oditi, zadrži jih, da pride vojska ter jih ulovi.“ 17. aprila sta prišla na Dunaj ter odsela v hiši grofa Nadažda pri augustinskem samostanu. Že drugi dan so jih ujeli ter odpeljali v gostilno „Zum Schwan“. Zrinjskemu je bil pazitelj baron Ugarte, a Frankapanu grof Traun.[3])

Z odhodom Zrinjskega in Frankapana se je razsula popolnoma njuna stranka na Hrvaškem. General Spankav je zdaj prišel s svojo vojsko pred grad Čakovec. Katarina Zrinjska ga je predala brez vsakega odpora, toda na veliko svojo žalost. Nemški vojaki so poplenili ves grad, konje in kočije, orožje in pohištvo, umetnine in dragocene knjige, dà, celo prosto kuhinjsko posodo in razno drugo orodje. Banico in njeno hčer so postavili pod stražo, in ona se je mogla potožiti cesarju po vsej pravici, da so jej vojaki odnesli vse, niti sklede niti ražnja jej niso pustili. Iz poročila državnih pooblaščencev, Petra Prašinskega in Frana Spoljarića o zajetju posestev Zrinjskega, Frankapana in njihovih privržencev je razvidno, koliko bogastva

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem str. 170.; Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 144—146.

[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 182.

[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 189.; Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 148—150.

je bilo nakopičenega v samem Čakovcu, saj obsega to poročilo o popisu celih trideset strani Račkega knjige.[1]) Za kulturno zgodovino Hrvaške je ta popis še posebno važen, saj je bil ravno Čakovec z Novim Zrinjem pravi tabor Zrinjskega gospodstva. Še huje se je ravnalo z drugimi posestvi Zrinjskega in Frankapana. Ozalj, Novigrad, Zvečaj, Ribnik, Švarča, Bosiljevo, Bakar, Novi in mnogi drugi gradovi so pretrpeli hud udarec od železne roke Herbersteinove, ki je v desetih dneh zares na barbarski način, nedostojno krščanskega viteza in vojvode, poplenil in opustošil s svojima podzapovednikoma Ernestom Paradeiserjem in Friderikom Sauerom (Zavrlom), karlovškim polkovnikom, zavzeta posestva tako grozno, da se niso povzdignila nikdar več do poprejšnjega blagostanja, kar se more videti še dandanes v večidel zapuščenih gradovih. Herberstein je pripeljal s svojega pohoda v Karlovec ogromno množino blaga, dragocenosti, zlata in srebra in drugih stvari velike vrednosti, kar je vse pobral po bogatih in obsežnih posestvih Zrinjskega in Frankapana. Kar so predniki Zrinjskega in Frankapana zbirali skoz več vekov, to so v kratkem času raznesli in pokončali nemški častniki. Koliko znamenitih narodnih umetnin je propalo pri tej priložnosti. Zdaj moremo soditi o znamenitosti teh narodnih zbirk le po opisu; nemška samogoltnost in pohlepnost jih je pokončala, a če so se Hrvati tožili že poprej na nemške zapovednike v Krajini radi njih ošabnosti in predrznosti, so jih morali zdaj še bolj mrziti radi pravega poganskega tolovajstva. Cesar Leopold I. je sicer zapovedal, da se sestavi natančen popis vseh zasedenih posestev v Medmurju in Primorju, toda to ni rešilo propasti mnogih dragocenosti, ker so jih raznesli že poprej nemški zapovedniki in nemške čete.[2]) Že 20. aprila je mogel Herberstein sporočiti iz Karlovca s ponosom državnemu kancelarju Lobkovicu na Dunaju, da si je podložil vso Hrvaško, in da so se uporniki predali ali pa pobegnili,[3]) a 28. istega meseca se je pohvalil v pismu škofu zagrebškemu, Martinu Borkoviću, da se je proslavil glas njegovih Karlovčanov, ko se je bilo sicer vznemirilo celo hrvaško kraljevstvo.[4])

Generalu Herbersteinu je bila zdaj glavna skrb, da popolnoma zatre Petra Zrinjskega in Frana Frankapana, kajti samo na ta način bi mogel pridržati zase in za svoje drugove oteta posestva in zaplenjene stvari, in samo na ta način bi se mogla izpolniti tudi želja tedanjih dunajskih in graških državnikov, da se Hrvaška ali vsaj njeni krajiški deli združijo z

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 556—586.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 190.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 198.
[4]) Epistolae v nadškofijskem arhivu. Tom. V.

avstrijskimi dednimi deželami. Herberstein je bil tolik protivnik Zrinjskemu in Frankapanu, da je nagovarjal vrednega škofa zagrebškega Martina Borkovića, naj nagovori hrvaški sabor, da prosi kralja, naj bi zarotnike, ako jih ne bi usmrtili, obsodili na dosmrtno temnico, samo da ne bo daljnjih nemirov na Hrvaškem.[1]) Gotovo je, da so nasveti generala Herbersteina kakor tudi odnošaji na Hrvaškem, ki jih je provzročil, mnogo pomogli, da so ravnali z zarotniki tako strogo.[2])

Na dunajskem dvoru je bila še vedno majhna in slaba stranka, ki je svetovala, da je zdaj priložnost sprejeti zarotnike v milost, ker so se sami izročili cesarjevi sodbi. Toda poročila generala Herbersteina, ki so dohajala iz Hrvaške na vsemogočne ministre na Dunaju, so se protivila vsakemu popuščanju, in le-ti so zdaj že za naprej določili, kaj se ima zgoditi s Petrom Zrinjskim in Franom Frankapanom. „Kakor je Ferdinand II.," so govorili, „po belogorski bitki zatrl za vselej odpor češkega plemstva, tako naj stori zdaj Leopold I. na Hrvaškem." [3]) Da se izvede njegova osnova, je prosil general Herberstein celo dopust, da more oditi na Dunaj na dogovore, kako bi se dala Hrvaška zediniti z avstrijskimi dednimi deželami. Pred vsem se za zdaj ne sme popolniti banska čast, ki je bila seveda največa zapreka Herbersteinovim nakanam.[4])

Zrinjski in Frankapan sta mogla biti sojena kot velikaša hrvaška le po ogrsko-hrvaškem pravu po kralju in po sebi ravnih sodnikih.[5]) Dunajska vlada ju je postavila pred avstrijske sodnike, češ da sta se pregrešila proti avstrijskim dednim deželam, da sta ujeta na avstrijskem ozemlju, in da se more v posebnih slučajih tudi po ogrsko-hrvaškem pravu soditi zunaj kraljevine ogrske in hrvaške. Peter Zrinjski je vrhutega še član štajerskih in kranjskih stanov. A ker sta oba bila tudi še cesarska komornika, je bila preiskava izročena avstrijskemu kancelarju baronu Ivanu Pavlu Hocherju.[6]) Vendar pa z zarotniki niso precej strogo ravnali, ker niso hoteli s prenaglo obsodbo pokvariti napredovanja cesarske vojske na Ogrskem ter nagnati mnogih upornikov na zdvojni odpor. Šele ko je Rakoczy v juniju razpustil svojo vojsko, a grof Rottal začel preiskavo in lov nezadovoljnežev, tedaj je dal dunajski dvor zapreti Zrinjskega in Frankapana v Dunajskem Novem mestu (27. avg.), a nekoliko dni kesneje (3. septembra) je prijahalo v Pottendorf pred dvor grofa Nadažda dvesto cesarskih konjikov, ki so ga

[1]) Epistolae v nadškofijskem arhivu. Tom. V.
[2]) R. Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 341.
[3]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 194.
[4]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 198.
[5]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 182—183.
[6]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 185.

ujeli in odpeljali na Dunaj. Dvor se je zdaj izjavil, da bo ravnal z zarotniki velestrogo.[1])

Po avstrijskih postavah je sestavil cesarski dvor po dolgotrajnih preiskavah posebno sodnijo takozvani „judicium delegatum", ali kakor so jo takrat zvali „nepristranska sodnija", dasi je bila ravno ta sodnija večkrat prav pristranska, kakor se je pokazalo tudi v tem slučaju. Predsednik je bil tej sodniji kancelar Hocher. Preiskava je trajala proti Zrinjskemu in Frankapanu od 14. februarja do 16. aprila 1671. V obtožnici se je očitalo Petru Zrinjskemu, da se je l. 1666 združil z Vesselenyijem in Nadaždom, da je l. 1669 poslal na Poljsko o. Bariglija ter v instrukciji razžalil Njegovo Veličanstvo; da se je poslal vsled njegove zapovedi Poljak Giska na Francosko, da se potoži na cesarja in zahteva denarja; da je poslal poslaništvo tudi k Turkom ter jim ponujal davek, samo ako ga postavijo za vladarja; da je hotel vzeti cesarsko trdnjavo Koprivnico; da je bunil po samem Ogrskem; da so se vzdignili njegovi privrženci na orožje kot uporniki ter prelili kri cesarske vojske; da je upotrebil vladiko Miakića za upor, a Franu Frankapanu zapovedal, naj začne z uporom; da je hotel napasti cesarske dedne dežele in da je bil ravno on pravi začetnik in glava upora. Frana Frankapana pa so obdolžili, ker ni cesarju sporočil o zvezi Zrinjskega s Turki in ker je prevzel vodstvo upora, da se je v pismu od 9. marca izrazil prezirno o cesarju in nemškem narodu, da je hotel mesto Zagreb zasesti s svojo četo in da je meščane pozval, naj se predado Zrinjskemu; da je otel na Savi cesarsko prtljago in živež ter poslal poslanca na Turško.[2])

Peter Zrinjski je zahteval, da mu sodijo kot velikašu po pravu in postavi njegove domovine. Zdaj noče omenjati, kako so zatrte sloboščine in pravice na Hrvaškem, tudi se noče pozivati na zlato bulo, po kateri ima v tem slučaju vsak ogrski in hrvaški velikaš pravo, da se upre svojemu kralju. Škof zagrebški mi je prinesel od cesarja pardon, ki ga ima deliti cesar sam. Ta pardon, obljubljen od samega cesarja, mi je zagotovljen tudi po pismu od ministra Lobkovica. Cesar mu je izročil pismo za slobodno potovanje „salvum conductum". On je nato poslal cesarju svojega sina za poroka in slednjič je prišel tudi sam pokorit se cesarju. Pogodb s Francosko ni niti čital niti pisal. Na Turško je poslal poslanca samo enkrat, a naj se uvaži,

[1]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 171—172; 190—192.

[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 375— 394; 400—430; replike obrane str. 438—464; obrane Zrinjskega in Frankapana str. 400—430. Pismo, katero so oponašali Frankapanu, je pisano v hrvaškem jeziku (Rački. Acta conjurationem . . . str. 68—69). Preveli so ga na nemški in laški jezik. Pismo je zanimivo, ker nam dokazuje najbolje, kako so Hrvati mrzili Nemce že takrat radi njihove nasilnosti in ošabnosti. A ker je Frankapan povedal resnico, so zato vpili in ga preganjali. Ista nemška neznosnost kakor dandanes.

kako je in kolikokrat Ogre odgovarjal od zveze s Turki takrat, ko so oni pričakovali največ od njega, kar cesar dobro vé. A kaj naj rečem, če se spominjam imena in slave mojega roda? Komaj morem od žalosti spregovoriti. Vedno smo bili kras domovini in strah Turkom, kar dokazuje tudi trofej, ki sem ga sam podaril Njegovemu Veličanstvu. „Kako naj osramotim cvetočo čast imena svoje rodovine, kako naj osramotim kneza, velike ljudi, kralje, ki so z nami v rodbinski zvezi!" Prisegel je živemu Bogu, da mu ni bila nikdar v mislih zveza s Turki. „Dobro vedo moji sovražniki, kako dolgo smo se mi potili in prelivali kri pri obrambi za Štajersko, Kranjsko in Hrvaško; dokler so Zrinjski bili na straži, so oni mirno spali, da, Herbard Turjaški, karlovški general, je celo pobegnil v Ljubljano, ko sem jaz odbijal turške napade, a zdaj za nagrado svetujejo cesarju, naj nas zatre in pokonča do kraja, da si potem prisvoje in obdrže naša posestva, katera smo mi rešili in obvarovali z našo krvjo. Naj se vzdigne in postavi kdo izmed njih, ki bi se usodil reči, da so on in njegov rod več koristili habsburški hiši in krščanstvu nego li Zrinjski!" [1])

Dasi so skoraj vsi krščanski vladarji, razen španskega, a posebej še papež po svojih posebnih poslancih prosili cesarja, naj ta dva Hrvata pomilosti, [2]) se je vendarle 18. aprila izrekla obsodba radi zločina razžalitve Veličanstva in izdajstva države. Vsa dostojanstva in časti imajo se jima odvzeti, imetek jima se zapleni, vsak spomin na nju se ima izbrisati, a oba naj se izročita krvniku, ki jima bo odsekal najprej desno roko in potem glavo. Za smrt je glasoval tudi krajnski deželni glavar Vuk Engelbert Turjaški, brat bivšega ministra Ivana Vajkarda, s katerim je živel Zrinjski v vednem sovraštvu. [3]) Grofa Nadažda so obsodili na smrt že 16. aprila. [4])

V tem groznem trenotku, ko se je šlo za življenje in smrt tako odličnih mož, se je Ogrom in Hrvatom silno zameril francoski kralj, ki se je prej ž njimi tako dolgo po svojem poslancu Gremonville-u dogovarjal, da jih je v tem času popolnoma zapustil. Saj je bil vendar on takrat najuglednejši vladar v Evropi in njegova beseda bi bila kaj izdala, in to tem bolj, ker se dunajski dvor še do zdaj ni bil odločil popolnoma, bi li izvršil nad nesrečnimi žrtvami izrečeno kazen ali ne. Cesar Leopold je bil celo naklonjen za milost, toda nadvladalo je mnenje kneza Lobkovica in dvornega grofa Martinica, ki sta bila odločno za smrtno kazen. [5])

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 333—341.
[2]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 194—195.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 530—537; 543.
[4]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 194.
[5]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 192—195; 196—197.

28. aprila popoldne so sporočili cesarjevi poverjeniki Zrinjskemu in Frankapanu smrtno kazen. Obadva je ta glas strašno pretresel. Zrinjski je pobledel, a ni izpregovoril nobene besede. Frankapan je pa prosil, naj se s smrtno kaznijo počaka, češ, da je on še premlad za smrt in da je zadnji svojega roda. Zrinjski se je izpovedal 29. aprila in je samo še vprašal, če ima še kaj nade za pomiloščenje. Ko so mu odgovorili, da ne, ni rekel nič, nego je ostal miren in hladen. Zvečer se je pismeno poslovil od svoje žene Katarine. Frankapan pa je bil hudo vznemirjen; vedno se je še zanašal na milost cesarjevo, dokler mu ni rekel sodnik Abele, da ima samo še dva dni, da se pripravi na smrt. Še enkrat sta se sešla na poslednje slovo oba obsojenca. Mladi Fran Frankapan se je poslovil od svojega svaka Petra Zrinjskega s presrčnimi in nežnimi besedami. Močno ginjena sta se razšla. Frankapan se je poslovil od svoje žene Julije v laškem jeziku.[1])

30. aprila so bila v Dunajskem Novem mestu zaprta vsa trdnjavska vrata in vojska je stala pod orožjem. Obsodba je bila obsojencema oglašena, a zdaj šele so jima sporočili, da jima je oprostil cesar en del kazni namreč, da se jima ne odseka desna roka. Okoli desete ure zjutraj je pala najprej glava bana Petra Zrinjskega, a potem njegovega svaka Frana Frankapana pod mečem dunajskega rabeljna.[2])

Tri dni poprej je pala grofa Nadažda glava na Dunaju, a nekoliko mesecev potem so obsodili tudi grofa Tattenbacha na smrt, katero je pretrpel 1. decembra v Gradcu. Mlademu Rakoczyju pa je izprosila življenje njegova mati, ki je stala ves čas zarote in upora na strani cesarjevi.

Za to strašno obsodbo se je zanimal ves tedanji svet. Najhuje je bilo francoskemu poslancu Gremonville-u, ki je občeval toliko časa s temi nesrečnimi žrtvami. Svet je dobro slutil, da ima Gremonville mnogo tega na svoji duši, kar se je zgodilo pred nedavnim. Na temelju izpovedeb obsojenih je bilo dokazano, da Gremonville ni ravnal pošteno, zato se je javno mnenje obrnilo proti njemu in francoski poslanec je bil prisiljen, da se opravda pred cesarico vdovo radi svojega ravnanja, a od kanclerja Hochera je prosil pomoči, naj ga brani proti klevetam, ki so jih sipali nanj radi usmrčenih velikašev. Tako grdi Gremonville-a neki Portman, senator v Regensburgu, češ, da je varal nedolžne žrtve do kraja, a pri razpravi proti Petru Zrinjskemu je tajil vsako zvezo ž njim, dasi je Zrinjski dokazal ravno nasprotno. Izdan je tudi opis tega žalostnega dogodka

[1]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 198—199; Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 551.

[2]) Dr, V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 275—278.

skoraj v vseh jezikih in slike o smrti Zrinjskega in Frankapana.[1]) Razume se, da so se Hrvati najbolj zanimali za svoje velikaše, pa se je že leta 1670 pred obsodbo širil glas po Hrvaškem med kmeti, da se povrne Zrinjski v banovino. Cesarski generali so seveda gledali, da se zatre vsak tak glas; zato so zabranili duhovnikom brez znanja škofovega, da morajo po cerkvah oglasiti, da se Peter Zrinjski ne povrne nič več na Hrvaško. Ernest Paradeiser se je sam izpričal škofu Martinu Borkoviću, da ni hotel kršiti njegovih pravic, ko je zapovedal župnikom v karlovški Krajini, da oporečejo v svojih cerkvah glas o vrnitvi Petra Zrinjskega na Hrvaško. Pogovor med narodom je bil med tem zares zamolknil, ko se raznese strašni glas po zemlji, da so oba hrvaška velikaša usmrtili. Z Dunaja ni cesar niti z besedico kaj sporočil hrvaškemu narodu o tem dogodku.[2])

Žalostna je bila usoda Katarine Zrinjske in njenih otrok. General Spankav jo je držal zaprto v gradu Čakovcu z najmlajšo hčerko Zoro. Kesneje so jo odpeljali po zapovedi cesarjevi v Gradec, kjer so jo zaprli še bolno in obnemoglo v samostan sester dominikank. Dvajset mušketirjev je stražilo pred samostanom. Nobeden ni mogel do banice razen spovednika, le služabnice so mogle ž njo ravnati po svoji volji. Preteklo je že nekaj mesecev, a ona ni dobila še nobenega glasa niti o možu niti o sinu. Srce jej je hotelo počiti, ko so določili, da naj jej vzemo njeno edino tolažbo in jo pošljejo v drug samostan, kjer je imela postati redovnica. Tedaj je napisala cesarju Leopoldu list, v katerem ga prosi, naj jej pusti hčerko, kajti ona jej je edina podpora v starosti in edina tolažba kot siromašni vdovi in postrežnica v bolezni, a kot mati jo bo tudi gotovo dobro odgojila. Toda tudi za njo ni bilo usmiljenja; vzeli so jej vendarle hčerko, ki je bila še slaba in prav nežna v ženski samostan sv. Uršule v Celovcu, ker je ljubljanske redovnice niso hotele sprejeti. Poročila zatrjujejo, da je nosila raztrgano obleko, ker za njo ni hotel nobeden skrbeti, dasi je bilo zapovedano od državne oblasti. Dasi je bila Katarina Zrinjska jaka in pogumna žena, so jo slednjič vendarle strle bolezen, žalost in grozne muke v zaporu. Njen živahni duh je potemnel, zblaznela je in v blaznosti umrla v Gradcu 16. novembra 1673. Sin Zrinjskega Ivan Anton je še v zaporu po očetovi smrti pretrpel mnogo muk. Dunajski dvor ga je kesneje izročil dvema jezuitoma, da ga odgojita in pripravita za duhovnika. Toda odgovoril je odločno, da ni voljan postati duhovnik ali pater, nego da se je že dosti učil in da bi mogel cesarju služiti kot vojak; vrhtega je po hrvaških postavah tudi že polnoleten. Hoteli so ga poslati na Španjolsko,

[1]) Dr. V. Bogišić. Acta conjurationem . . . str. 163—169; 180; 182.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 308—309.

samo da ga odstranijo od njegove domovine za vselej. Slednjič so mu izkazali vendar toliko milosti, da je mogel biti na cesarskem dvoru ter služiti kot vojak. Leta 1680 so ga obdolžili, da se je zarotil s Tökölijem ter ga zaprli v temnico. Celih dvajset let so ga vlačili po raznih temnicah, dokler ga ni rešila smrt vseh muk 11. novembra leta 1703 na Schlossbergu v Gradcu. Njegova žalostna usoda je tako ganila svet, da se je začel siriti glas, da ni zaprt v Kufsteinu z nobenim človekom izpregovoril skoz celih 17 let ter tako izgubil dar govora. Gotova je stvar, da je ponorel. Ko so ga nagovarjali malo pred smrtjo, naj piše cesarju Leopoldu, je napisal tele besede: „Ne vem kaj bi pisal in kaj se hoče od mene; meni ni mnogo treba, za zdaj bi potreboval pred vsem škarje, da si porežem nohte in lase.“

Od vseh Zrinjskih je ostala še živa Jelena, najstareja hči Petrova, omožena z Rakoczyjem. Iskala je zaveznikov proti cesarju Leopoldu in mrzkim Nemcem. Ni si dala tudi še kesneje miru, samo da se osveti protivnikom Zrinjskega rodovine.[1])

Le dveh privržencev Zrinjskega in Frankapana ni mogel dobiti Herberstein v svoje roke. Stotnik Bukovački je pobegnil v Bosno ter ostal pri svojih prijateljih, Orfeo Frankapan pa je ušel na Benečansko, in dasi je Herberstein zahteval od benečanske vlade, naj mu izroči Orfea, ona vendar tega ni storila. Orfeo Frankapan je ostal od tega časa na Laškem. Da je Herberstein Miakića ulovil in kaznil, smo že omenili. Čolnić, Berislavić, bratje Kamenjani, Crnković in še neki drugi so bili pomiloščeni, ker jim je milost obljubil sam Herberstein, če se predado brez odpora in prestopijo v cesarski tabor, kar so tudi storili. Tako je pridobil Herberstein zase niže plemstvo, katero bi mu bilo moglo gotovo nagajati proti njegovim nakanam, ki jih je plel že zdaj proti Hrvaški. Herberstein je to izprevidel ter je sam sporočil bojnemu svetu, naj izposluje pri cesarju milost za te ljudi.[2])

III.

Ivan Josip Herberstein kot upravitelj Krajine in Karlovca.

Po smrti Petra Zrinjskega in Frana Frankapana je nastopil popoln razpad obeh rodovin. Nemci so postali zdaj neomejeni gospodarji ter začeli trgati in razdirati hrvaško zemljo, kjer so le mogli. Spankavove čete so se širile med Dravo in Savo, a

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 223; 225—226; 269; 277—278; 302—303; 305—307; 311—315; 328—332; 345; 349—350; 353. Katarina Zrinska, banica hrvatska (1625—1673.). Napisao Juraj Tomljenović. U Zagrebu. 1893, str. 1—61.

[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 211—212; 368—369.

general Herberstein je postal gospodar do Jadranskega morja. Zmestili so se pa povsodi po gradovih zrinjskofrankapanskih. Čakovec so poplenili že na očigled Katarine Zrinjske nemški vojaki, a kar je še ostalo, to so vse odnesli na Dunaj med starine in umotvore cesarskega dvora, odkoder jih niso nikdar več povrnili Hrvaški. Kakor Spankav tako in še huje je ravnal Herberstein v Krajini in med Savo in Jadranskim morjem, kjer so imeli Zrinjski in Frankapani najlepša svoja posestva in gradove. Herberstein se je vrnil z bogatim plenom že iz varaždinske Krajine, a v Karlovcu je nagomilil zdaj silnega blaga in imetka s posestev nesrečnih žrtev. Posestva Ozalj, Zvečaj, Bosiljevo, Severin, Novigrad, Svarčo in Novi je zahteval Herberstein za karlovški generalat, in bojni svet v Gradcu je zares predložil to prošnjo cesarju. A da se ugodi laglje želji Herbersteinovi, je sporočil bojni svet, češ da so ta posestva malo vredna, da so zgrade večidel lesene in od ilovice, kakor stražarnice, in za nobeno rabo. Ko bi se izročila ta posestva komu drugemu izven Krajine, bi bili vedni prepiri in to bi le škodilo cesarskim nakanam. Tukaj bi se mogla povsod prav lahko vzdrževati obrambena četa za Karlovec in vso Karlovško Krajino. Knez Lobkovic je svetoval že 11. septembra 1670, naj bi se vsa zaplenjena posestva uporabila za posebno zaklado, iz katere bi se moglo lahko vzdrževati do 15.000 vojakov. Bojni svet je bil proti temu, da se izroče ta posestva cesarski komori, ki jih je zahtevala tudi zase, češ da bi se moralo na upravo vrlo mnogo trošiti, a od podložnih se ne dobi nobenega denarja, razen malo žita in tlake. Posebno pa so po mnenju bojnega sveta ta posestva potrebna za vzdrževanje karlovške trdnjave, kajti prebivavci na teh posestvih bi se dali porabiti za tlačane pri utrjevanju Karlovca, kjer drugač ni dobiti delavcev niti za denar. Bojni svet slednjič prav lokavo omenja, da karlovški general niti ne misli zase pridržati vseh teh posestev, marveč da jih hoče porabiti le za trdnjave in obrambo dednih avstrijskih dežel; zato naj jih pridrži na vsak način karlovški general in nadstotnik senjski. Na ta način je hotel Herberstein karlovški generalat še bolj zediniti z avstrijskimi deželami ter ga za vselej odtrgati hrvaški kraljevini.[1])

Ravno tako je hotel storiti Herberstein tudi z bansko Krajino, ki je spadala sicer vedno pod bana. Ko jo je pa zasedel radi upora, jo je hotel pridržati tudi za karlovški generalat. Hrvaški stanovi pa so se tej nakani odločno uprli ter poslali svoje poslance glede tega k samemu cesarju Leopoldu I. Med hrvaškimi velikaši sta se borila za pravice banske Krajine

[1]) Dr. V. Bogišić: Acta conjurationem . . . str. 274; dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 211—212; 221—222; Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 350—357.

najodločneje grof Ivan Draškovič in grof Nikolaj Erded. Le-ta poslednji je zahteval od škofa Martina Borkovića, da zaradi tega vprašanja skliče sabor. On sam se je podal na Dunaj s poslanstvom ter izposloval pri cesarju, da je le-ta naložil Herbersteinu, naj povrne bansko Krajino zopet banski oblasti. Bojni svet se je sicer protivil temu odloku, češ da je ravno tukaj bilo gnezdo zarote, in da bi zaradi tega moral ostati ves kraj pod vojaško oblastjo, vendar s svojimi dokazi ni uspel. Zdaj je moral seveda popustiti tudi Herberstein ter umakniti svoje čete iz teh krajev.[1]) Hrvaškega Primorja pa hrvaški stanovi niso mogli rešiti, ker si ga je prisvojila državna komora, kakor je svetoval cesarju bojni svet, češ da se ne sme dovoliti združitev tega kraja z ostalo Hrvaško, ker je bilo ravno tukaj prvo zbirališče za upor.[2]) In tako so na ta način Hrvaško odcepili popolnoma od morja. Senj je ostal Herbersteinu, ker je bil senjsko stotnijo general Herbard X. Turjaški zedinil s karlovškim generalatom, kateremu se je s tem povečal letni dohodek do 10.000 goldinarjev. Na ta način si je Herberstein stekel poleg velike oblasti tudi največo korist in največe dohodke v celi hrvaški Krajini. A ko je hotel kesneje bojni svet v Gradcu postaviti v Senju posebnega nadzornika za dohodke šume in celega mesta, se je Herberstein v tej zadevi obrnil na samega kneza Lobkovica ter mu dokazoval, da je imel senjski stotnik vedno sam vse omenjene dohodke.[3]) Herberstein je moral biti silno pohlepen za imetkom ter se je hotel okoristiti sam z ogromnim bogastvom Zrinjskih in Frankapanov. Ker je cesarska komora hotela imeti tudi svoj del pri plenu, so nastali večkrat hudi prepiri med njo in Herbersteinom. Peter Zrinjski in Fran Frankapan sta imela v Karlovcu svoje hiše. Te hiše je hotela komora zase pridržati ter jih je dala ceniti po posebnih komisijah. Toda Herberstein se je temu odločno uprl, češ da ima v trdnjavi karlovški po vseh pravicah samostalno upravljati le general in da njemu pripada vsa jurisdikcija. Potemtakem mu pripadajo tudi omenjene hiše, ki sicer niso bile mnogo vredne, ker so bile lesene.[4])

V hrvaški Krajini je zdaj gospodaril general Herberstein neodvisno, izdajal je odredbe, nameščal častnike in druge uslužbence po svoji volji ter se upiral celo prav pogostoma odredbam dvornega bojnega sveta v Gradcu, dokler ni postal l. 1679 pravi njegov podpredsednik. Ker je bil na Krajini neomejen gospodar, je izmislil tudi osnovo, kako bi se dala tudi

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 248; 256—260; 263; 268—269; 269—270.

[2]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 239.

[3]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 465.

[4]) Radoslav Lopašič: Spomenici hrvaške Krajine. II, str. 346.

ostala Hrvaška pridobiti za Habsburžane kot dedna zemlja. Seveda bi se morala najprej v državnopravnem pogledu odcepiti od Ogrske ter preustrojiti v njej dosedanja uprava. Ker je mislil tudi dunajski dvor, da je dospel zares že čas za to, da bi se mogla Hrvaška združiti z dednimi avstrijskimi deželami kot habsburška pokrajina, poverili so tudi generalu Herbersteinu že koncem l. 1670 nalogo za to podjetje. S to nakano je začel Herberstein tudi boj proti zarotnikom ter je izrazil že na početku borbe mnenje, da se odstrani za vselej banska čast, katero je smatral za ščit slobode na Hrvaškem. Njemu se je pridružil tudi general Breuner, ki je predložil precej po begu Zrinjskega in Frankapana iz Čakovca, naj se Medmurje zedini s Štajersko, zasede z nemškimi četami ter uredi kot vojaška Krajina, katero bi vzdrževalo svečenstvo Štajerske.[1]) Za Herbersteinovo osnovo je bil seveda zavzet tudi knez Lobkovic, in ž njim si je dopisoval Herberstein zaradi te stvari prav često. Posebno je zanimivo poročilo Herbersteinovo Lobkovicu o tej zadevi, pisano 28. oktobra 1670 iz Karlovca.[2]) Herberstein je sklenil po tem poročilu prepotovati vso Hrvaško, da pridobi plemstvo za svoje osnove. Najprej je bil v Varaždinu, potem se je podal v Zagreb, kamor pa ni mogel dospeti zaradi povodnji. Povsodi je govoril, naj se Hrvaška oslobodi banske vlasti in naj se podá neposredno pod oblast cesarjevo, pa jim bo dobrota cesarjeva dala vse one milosti, katere uživajo dedne pokrajine, a te milosti da so do zdaj uživali sami bani. Kralj je dober oče, a bani so tirani. Hrvaška potrebuje po dokazovanju Herbersteinovem pravičnega, dobrega in mogočnega poglavarja, a ni si mogoče misliti boljega vladarja, kot je blagi Leopold I., ki jih bo branil proti vsemu svetu, a jim je že zdaj zaščitnik. Zna se, da je skozi toliko stoletij povzdignilo to prejasno rodovino do takšne veličine le poštenje, sreča in junaštvo ter se vidi na njej obramba in pomoč od nebes. V Zagrebu se je sešel ravno v tem času hrvaški sabor, da izvoli poslanstvo na dvor, da dobi Hrvaška zopet svojega bana, češ da je škof v tem težkem času preslab za vlado. General Herberstein je imel na saboru svojega poverjenika, ki je delal za njegovo osnovo, obiskal mnogo gospode, in jih nekoliko pridobil zase. Za poslanca sta bila izvoljena prošt Bosak in plemič Vajda. Herberstein je o tem nemudoma sporočil knezu Lobkovicu ter ga prosil, naj dobi oba poslanca za njegove osnove. Proštu Bosaku lahko oponese, da dela proti volji vladarjevi, saj ga je vendar pred nedavnim odlikoval, poklonivši mu čast stolnega prošta. Banstvo naj bi sicer ostalo, samo naj se počaka z izvolitvijo, a ban ne sme biti na noben način vojvoda hrvaške vojske. V nekih krajih je general Herber-

[1]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 186.
[2]) Dr. Fr. Rački: Acta conjurationem . . . str. 370—374.

stein obiskal skoro vso hrvaško gospodo ter se je že nadjal, da bo mogel dvor sklicati sabor višjega in nižjega hrvaškega plemstva kakor na Poljskem na ravnem polju, kjer bi se moglo predložiti glasovanje za Avstrijo na Hrvaškem. Herberstein je dobil v to svrho od mnogih plemičev, ki so izgubili vero v bodočnost svoje domovine, glas in podpis, o čemer se je pohvalil knezu Lobkovicu v omenjenem poročilu. Herbersteinovi privrženci so se nahajali le med nižjim plemstvom, posebno oni, ki so bili zapleteni v zadnjem uporu, a s posredovanjem Herbersteinovim pomiloščeni. Tudi vsi vojaški zapovedniki po raznih krajih Krajine so se oklenili generala Herbersteina. Višje plemstvo je bilo pa odločno proti vsaki izpremembi hrvaške ustave, a na čelu vseh protivnikov grof Erded, ki je težil za bansko častjo. Da dokaže general Herberstein cesarskemu dvoru in hrvaškemu plemstvu korist svoje osnove, je sestavil v Karlovcu meseca januarja 1671 obsežno spomenico, kako bi se Hrvaška izpremenila v dedno avstrijsko zemljo.[1]) „Zdaj, ko je zadušen upor ter dežela zopet pridobljena z orožjem,“ pravi Herberstein, „moram kot ponižni sluga svetovati, kako bi si hrvaška zemlja in z njo tudi sosedne dežele stekla stalno varnost in mir in vsa Krajina boljo obrambo. V to svrho naj se vsa zemlja, kolikor je je med hrvaško in slavonsko Krajino, z Medmurjem in do morja pri Bakru odcepi od ogrske krone ter proglasi za dedno deželo Veličanstva. Zato naj se pošlje tudi precej pooblaščen komisar v deželo, ki bi moral o tem razpravljati z deželnimi stanovi, saj je znana stvar, da je plemstvo za to zavzeto in tudi prosti narod ni protiven, nego bi še rajše pripoznal cesarja za svojega gospodarja, ko bi se izboljšala uprava in postavilo pravično sodstvo. Potem bi moral cesar neposredno imenovati banskega namestnika ali upravitelja, dva duhovnika iz kapiteljna, dva stanovska gospoda in dva viteza ter škofa kot člane deželnega sveta in odbora, kakor je to v dednih deželah. Ta deželni svet bi bil postavljen za nadzor sodstvu in banu, da ne bi ban vladal absolutno, in da bi se sodstvo, ki je zdaj slabo za plemstvo in kmeta, uredilo tako, da bi mogel dobiti pravico bogatin in siromak, kajti plemič in kmet zahtevata, da se sodniki drže strogo deželnih postav in propisov pri prizivih na bana in na vlado, da se sodi sploh po deželnem pravu, da bodo prisedniki pri deželnem odboru vešči pravoslovci, in da se vsa ta vprašanja rešijo z omenjenim komisarjem. Glede financ naj se imenuje poseben oskrbnik (fiskal) za cesarske dohodke; ta oskrbnik mora biti neposredno odgovoren notranjeavstrijski komori; za deželne finance pa naj poskrbi deželni odbor.

[1]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 337—341.

V vojaškem pogledu mora priti vsa vojaška oblast v roke cesarjeve od Mure do morja, če hoče imeti mir na Hrvaškem, kjer je še mnogo nemirnikov, ki so zdaj popustili le od sile, pa goje sicer še iste nazore kakor Peter Zrinjski, posebno v kotu med Čakovcem in Kolpo. Ban ne sme imeti v vojaških vprašanjih nobene oblasti, razen če se skliče črna vojska, pa še takrat naj bo pokoren krajiškemu generalu. To ni nič posebnega, če ima po 100 konjikov za spremstvo; tudi zemlja ne zahteva, da mora on biti stotnik kraljestva (capitanus regni), saj to ni ravno banovo pravo, pa bi ga mogel zameniti tudi kdo drugi.

Potem je treba dobiti od zagrebškega kapiteljna tudi Sisek ter ga zameniti za posestva Petra Zrinjskega, kar se je hotelo že poprej storiti, ali so se temu upirali najhuje sami Zrinjski, s katerimi je držal sedanji stolni prošt. Zdaj ga je treba za to pridobiti, in naj se mu zategadelj obljubi, da postane po smrti sedanjega škofa zagrebški škof. Morda ga je pridobiti na ta način za predlog. Tudi naj se zameni opatija Topusko in posestvo Dagoj ob Kolpi z drugimi posestvi, in vse to naj se zedini s Krajino; tudi posestva Frana Bukovačkega in njegovih naslednikov naj se vzemo zaradi krive prisege in nezvestobe. Da se pridobe prebivavci na teh posestvih za krajiško vojsko, je potrebno, da se dovoli stanovom v svoji Krajini, katero vzdržujejo, predlagati za stotnika s v o j e g a človeka, seveda da ga na predlog krajiškega generala imenuje in potrdi sam cesar.

Slednjič je neobhodno potrebno, da zapoveda karlovški general Herberstein v hrvaški Krajini od morja do Save razen Petrinje, a slavonski general od Siska do Mure, Rače in Kaniže; in vsa reka Kolpa naj bo v oblasti karlovškega generala, ker bi tako bila vsa zemlja zaprta in v vojaški oblasti za vsako potrebno obrambo pod cesarjem, ki bi bil gospodar zemlje. To bi bilo edino sredstvo proti vsaki nevarnosti, kajti Turki bi ne našli na celem tem prostoru nobenega prelaza, čez kateri bi mogli s svojim topnistvom; imeli bi odprto pot le na slavonski Krajini in na Kolpi, kjer bi se jim pa mogla sama naša vojska upreti z vso silo brez vsake druge pomoči. Ko bi sovražnik videl tako združeno krajiško silo, bi se tudi bolj bal nego do zdaj, ko je vedel, da je toliko poglavarjev in zapovednikov, katerih zopet vsak more delati po svoji volji.

Obenem je Herberstein zahteval, naj se vsa posestva Zrinjskih in Frankapanov, kar se jih je nahajalo na Krajini, z njo zedinijo, in da se pomirijo na teh posestvih vsi prebivavci, ki so živeli do zdaj v prepiru s krajišniki, na ta način, da jih uvrstijo med krajišnike, ker sicer tako težko žive od svojih dohodkov. Tako je dobil, kakor smo že omenili poprej, zase posestva Švarčo, Novigrad, Zvečaj, in na morju Novi kot posestva karlovškega generalata.

General Herberstein se je v tem poročilu zavzel tudi za karlovsko trdnjavo. Svetoval je, naj se prebivavci na posestvih Zrinjskega in Frankapana v okolici karlovški silijo na tlako, ker je sicer težko dobiti ljudi za tlako pri utrjevanju. Sicer pa je potrebno, da se da iz zajedniške avstrijske komore vsaj 3000 goldinarjev na leto za trdnjavo, a razen tega bi morali žrtvovati svoj del tudi hrvaški stanovi, pa bi se Karlovec tako utrdil, da bi ta trdnjava zapovedovala celi zemlji. Kako je svetoval Herberstein postopati proti Petru Zrinjskemu in Ivanu Frankapanu, smo že poprej omenili.

Že 16. januarja 1671 je sporočil Herberstein Lobkovicu, da je plemstvo v Zagrebu oduševljeno za svojega kralja in zavzeto za njegove osnove, a obenem ga je vprašal za svet, kako naj bi se izvele te osnove.[1]) Štiri dni kesneje je zopet poslal Lobkovicu poročilo o vsej stvari ter se pohvalil, da vse dobro napreduje. Za zdaj naj bi se onim plemičem, ki so bili zapleteni v zaroto, oprostilo vse, da se jih pridobi čim več za novo osnovo. Potem naj skličeta zagrebški škof in grof Nikolaj Erded najprej konferencijo, na kateri bi se razpravljalo o stavljenih predlogih, potem pa še sabor, da odobri zaključke konferencije. Ko bi bil potreben komisar, ki bi zagovarjal cesarjeve pravice, naj postavi Lobkovic onega, kateremu zaupa največ. Za zdaj naj se sklene samo odcepljenje kraljevine Hrvaške od kraljevine Ogrske, a sčasoma se bo dalo urediti vse ostalo.[2]) 15. februarja 1671 je pisal Lobkovicu poln nade, da se bo izpolnilo njegovo podjetje v kratkem času. Zato pojde v kratkem zopet v Zagreb, da uvede red v Posavju in da stori vse na korist dobre službe naproti svojemu gospodarju in cesarju. V tem pismu prosi tudi Lobkovica pomoči proti graškemu bojnemu svetu, ki mu je hotel vzeti Senj z vsemi dohodki vred.[3]) Knez Lobkovic je bil seveda zavzet za osnove Herbersteinove, vendar pa je ravnal oprezno in se ni hotel prenagliti v svojih sklepih. Vedel je dobro, da je vse višje plemstvo na Hrvaškem proti Herbersteinovim osnovam, pa bi se mogli izcimiti novi nemiri, ko bi hoteli s silo spremeniti stare državne uredbe. Na to je opozoril Herbersteina, in ta mu je odgovoril 24. aprila 1671, da je po njegovem nasvetu za sedaj prenehal delati za odcepljenje Hrvaške od Ogrske, dasi so se za to podpisali mnogi hrvaški plemiči. Obenem mu je poslal spis, s katerim je pozival plemiče na podpisovanje. Tudi poroča, da pojde Nikolaj Erded na Dunaj, kjer se ponudi dvoru za službo, saj je izprevidel, da on

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 435—436.
[2]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 436—437.
[3]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 465.

prepotrebnih izpremememb na Hrvaškem ne more preprečiti.[1]) Tako je mislil Herberstein prepričan o važnosti in koristi svojih osnov vkljub zadnjemu pismu od kneza Lobkovica. Ker je pa izpregledal tudi on nakane višjega plemstva na Hrvaškem, je zdaj zbiral še bolj niže plemstvo in krajiške zapovednike okoli sebe, a da dokaže cesarskemu dvoru neomejeno privrženost svojo in teh ljudi, je izposloval pri njih, da so izročili cesarju prošnjo s svojimi podpisi za osnovo Herbersteinovo. Meseca januarja 1672 so izročili ti plemiči v imenu trojedne kraljevine („Triregnum Croatiæ, Slavoniæ et Dalmatiæ“) cesarju Leopoldu I. vdanostno adreso sledeče vsebine: Cesar naj pripozna kot njihov posebni kralj to trojedno kraljevino kot posebno dedno zemljo, odcepljeno od kraljevine Ogrske ter naj v njej postavi poseben vladni in sodnijski oddelek, v katerega bi se morali izvoliti člani iz njihove sredine, pa bi se mogel cesar zanesti na nje v vsakem pogledu bolj nego na uporne Ogre. Plemiči so nadalje prepričani, da bodo prihajali prebivavci Štajerske in Kranjske Hrvatom v pomoč kakor do zdaj, in da bodo točno izplačevali vse prineske za vojaške potrebe. Slednjič pa so se oglasili proti vsakemu zatiranju in preganjanju hrvaškega jezika (Lingua absimilis, cordi terribile monstrum est. Pereant, qui linguae et cordis dissidium faciunt) ter slavili nemško poštenost nasproti ogrski prevarljivosti (Nec tam mente captus unquam invenietur, qui non sub nota Teutonum mallet aurum purum, quam sub Symbolo ungarico fictitum). To adreso so podpisali sledeči krajiški častniki: Ladislav Crnković, zapovednik grada Letovanića; Stepan Gerčenj, podstotnik v križevski Krajini; Ivan Jelačić, konjiški polkovnik karlovške Krajine; Stepan Vojnović, stotnik ogulinski; Jurij Gottal, stotnik pokolpski; Krištof Delišimunović, stotnik v Turnu in Vrančiću; Matija Oršić, stotnik; Baltazar Oršić, karlovški podstotnik; Vuk Jurij Mihačević, stražmojster; Ivan Gojković; Vincenc Vukasović, cesarski vojvoda senjski in sam karlovški general grof Ivan Josip Herberstein.[2])

---

[1]) Dr. Fr. Rački. Acta conjurationem . . . str. 542—543.

[2]) Mittheilungen d. hist. Vereins für Steiermark. Herausgegeben von dessen Auschusse. XXXIX. Heft. Graz 1891. Steiermarks Beziehungen zum kroat.-slav. Königreich. Von Prof. dr. Herm. Ign. Bidermann; str. 118—119. Glavna vsebina te razprave Bidermannove je dokazovanje, kako so Štajerci pomogli osnovati slavonsko Krajino. Na str. 111. piše o hrvaški vojaški stranki: Indessen verdient auch der eine und andere Angriff auf diese Schöpfung der steiermärkischen Stände besondere Beachtung. Dass, wie ich nachweisen werde, die Auflehnung der kroatisch-slavonischen Militärpartei wider den Verband ihrer Heimat mit Ungarn schon im Jahre 1672 einen Heftigkeitsgrad erreichte, welcher an die Vorgänge in den Jahren 1848—1849 gemahnt, ist gleich dem oben mitgetheilten Briefe des Christof Frangepan (o mohački bitki proti Mažarom) ein bisher nicht beachteter Beleg für die Intensität dieses Strebens. Dasselbe hat, weil den Gelüsten nach Unabhän-

S to vojaško stranko je mislil Herberstein prisiliti dunajski dvor, da odobri njegove osnove, sestavljene v prvi spomenici. To spomenico je predložil graški vojni svet cesarju Leopoldu, ko jo je proučil po višjem nalogu od 14. januarja 1672 ter se izjavil, da se sklada z vsemi točkami Herbersteinovega spisa.[1]) Bati se je bilo, da bo slednjič tudi cesarski dvor odobril nakane Herbersteinove v celoti, ker je bila Hrvaška ravno takrat silno ponižana izza grozne katastrofe zrinjsko-frankapanskega roda. Vendar pa so imeli Hrvati še toliko poguma, da so zavrnili odločno Herbersteinove nakane. Višje in neodvisno plemstvo, med njimi tudi banski namestnik grof Nikolaj Erded, je precej izpregledalo osnove Nemcev in njihovih privržencev med Hrvati ter se združilo, da jih odbije. „Sada ili nikada treba za patriu stat“ je nagovoril grof Erded svojega druga v namestniški časti, škofa Borkovića. Nato je sabor hrvaški zahteval, naj cesar imenuje Nikolaja Erdeda za bana in sicer z ono oblastjo, katero so imeli oni od nekdaj, kajti ban je najvišji vojvoda in sodnik, a kadar ni pravega bana, tudi ni redovite sodnije, kajti protonotar more sprejeti sodnijsko oblast le od pravega bana.

Hrvaški stanovi zbrani na saboru so se potožili cesarju tudi zaradi nemške vojske, ki je gospodarila po deželi in po mnogih mestih prav nemilosrčno; tožili so se na tujce, ki trgajo in cepijo hrvaško zemljo proti vsem pravicam in slobodam kraljestva in svete krone. Vsi prosijo cesarja, naj jim pomore in obvaruje kraljestvo velikih krivic. Hrvaški stanovi so zahtevali, naj cesar ne jemlje Hrvaški, da daje Štajerski in Kranjski. S tem odločnim nastopom so odvrnili Herbersteinove osnove, da se Hrvaška zedini bodisi izlepa bodisi s silo ali celo z denarjem s samim dovoljenjem hrvaškega plemstva z dednimi avstrijskimi zemljami. Herberstein je s svojim odločnim delovanjem toliko uspel, da cesar ni imenoval Nikolaja Erdeda za bana; cesar je pač že l. 1671 odgovoril hrvaškim stanovom, da ostane banska čast za nekaj časa nepopolnjena. In Nikolaj Erded je bil zares šele leta 1674 imenovan in ustoličen za banskega namestnika. Cesar Leopold I. je na prošnjo stanov povrnil nekaj pooblastic hrvaškemu narodu, s katerim je ravnal samo zato milejše, ker se je na Ogrskem iznova pripravljalo vse na odpor, odkar so začeli preganjati privržence zadnjega upora. Cesar je proglasil na Hrvaškem pomiloščenje celo vsem onim, ki so podpirali Petra Zrinjskega pri uporu. To pomiloščenje

gigkeit entsprungen, seine Spitze zuweilen freilich auch dem Herzogthume Steiermark zugekehrt und darf aus diesem Grunde schon hier nicht mit Stillschweigen übergangen werden. Prispodobi še: Dr. Herm. Ign. Bidermann. Geschichte der öster. Gesammtstaatsidee. II. Abth., Anmerkung 64. zum III. Abschnitt.

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 342—344.

je izposloval general Herberstein v zvezi s knezom Lobkovicem v znane svoje svrhe, kar smo že omenili. Hrvati so bili seveda zadovoljni tudi s to malenkostjo, ker niso imeli zdaj toliko moči, da bi se bili uprli z uspehom nemškemu nasilju.

Celih prvih deset let izza katastrofe zrinjsko-frankapanske ni bilo na Hrvaškem pravega življenskega pokreta, pravi Smičiklas v svoji zgodovini.[1]) Ker ni bilo bana, ki je edini zakoniti vojskovodja na Hrvaškem, si je prisvajal vse te oblasti general Herberstein. Cesar je celo mislil, da bi mogel po predloženi osnovi tega karlovškega generala na celem Hrvaškem zbirati vojsko ter jo tudi voditi. Vendar stanovi hrvaški niso dovolili, da se kršijo tako očitno pravice hrvaškega naroda tudi glede vojske, pa so zato zbirali vojake po starem običaju ter si izvolili tudi za vojvodo Nikolaja Keglevića. Toda general Herberstein se je mešal neprenehoma v vojaške zadeve kraljevine hrvaške, ker je mislil, da bo mogel sčasoma v vojaškem pogledu tako neomejeno zapovedovati, kakor je to delal v Krajini. Zategadelj je sestavljal razne osnove o vojski in sporočal o bojni jakosti Hrvaške. Tako je sestavil spomenico o bojni moči Hrvaške leta 1673.[2]) Po tem poročilu se je moglo takrat izločiti na Krajini in na Hrvaškem vojske za cesarjevo porabo precejšnje število. Iz pokolpskih krajev se je moglo vzeti od 1000 konjikov, ki so bili za stražo, čisto lahko njih 500; s posestev Frankapana in Zrinjskega pa do 200 konjikov. Iz Karlovca je mogel general odpustiti 400 konjikov, in sicer od generalove stotnije 100, potem dve stotniji huzarjev po 50 mož, ki sta se mogli popolniti na 100 mož. V Slavoniji je imela stotnija generalova za stražo 50 konjikov, a se je mogla pomnožiti do 100 mož, če sta se združili straži iz Križevcev in Koprivnice. Ravno tako sta mogli posadki v Ivaniču in Koprivnici poslati na mejo 50 mož. To vse izda z generalovo stražo do 600 konjikov. Sploh pa se je Herberstein izjavil, če cesar razpiše vojaški nabor na Hrvaškem, da zbere do 1000 konjikov.

Ker je bila do zdaj cesarska in pokrajinska vojska skoraj brez plače in tudi z orožjem slabo preskrbljena, je bilo treba tudi to vprašanje urediti. Kupljeno orožje se je moralo čuvati, a vsak vojak ga je moral po dovršeni službi povrniti dotični oblasti. Vojski se je moralo plačati točno vsak mesec. Konjik je dobil na mesec 5 goldinarjev. Vsa ta vojska se je morala zbrati v celo četo, zato je Herberstein zapovedal, da se mora uriti vsako leto več mesecev in da bo tako urejena in vedno pripravljena. Za to vojsko bi trebalo poskrbeti za stanovanja na Kranjskem in Štajerskem, a kadar bi jo cesar potreboval proti Francozom, bi jo poslal na Bavarsko, kjer bi mogla biti dobra

[1]) Tade Smičiklas. Poviest Hrvatska. II, str. 194.
[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 353—355

pomoč, kajti 3500 mož urejene in dobro izurjene vojske more biti cesarju na veliko korist. Obenem je sporočil Herberstein, da pride tudi on na hrvaški sabor, ki ga je nedavno sklical grof Nikolaj Erded, da dobi za cesarja še več pomoči. Vse te priprave pa se morajo hitro izvesti, kajti približuje se že leto 1674.

Herberstein je zahteval tudi strožji vojni red, in cesar je izdal na Dunaju že leta 1675 nov službeni napotek vojnemu svetu v Gradcu, ki je imel tudi glavno skrb za obrambo Hrvaske. V glavnem so veljali še propisi vojne inštrukcije, izdane leta 1578 v Brucku, vendar pa se je moralo po potrebah časa nekaj izpremeniti in predrugačiti. Posebno se je gledalo na to, da se usredotoči v rokah karlovškega generala, a zmanjša vpliv hrvaškega bana.[1])

Vojni svétniki so bili dolžni vestno poskrbeti za obrambo krščanstva ter imeti vedno vse v pripravi, da se taka obramba tudi izvede v vsakem slučaju. Po napotku je bilo neobhodno potrebno, da plačajo Kranjska, Štajerska in Koroška točno vse prinose po mogočnosti v denarju, ali pa s takšno robo, ki se lahko speča na Krajini. Četam se izplačuje v Varaždinu, Karlovcu in v Senju, a da se cene ne zvišajo in da se odpravijo čete od tukaj, ko so dobile plačo. Ker je dozdaj vedno kaj zaostalo pri izplačevanju, naj pazi vojni svet, da se ne zgodi nič več kaj takega; na noben način pa se ne smejo dajati nič več vojakom plačilni listki (retschein), nego samo vdovam, sirotam in pooblaščenim strankam. Vojni svet mora točno paziti, da se vrše vojaške vaje točno vsako tretje leto in da se poskrbi za točno izplačevanje, da se ne bo vojska pritoževala zaradi plače in se ustavljala dohajati na vaje. Potem je treba sestaviti štiri popise o vojski, enega za cesarja, enega za vojni svet, enega za dežele, kjer so vaje, in enega za mustermojstra. Vrhu tega je treba odstraniti vse nerede na Krajini, prepire med zapovedniki vojske in častniki, vsako nasilje in mučenje vojske in izkoriščanje zemlje; tudi se ne sme odvzeti nobena jurisdikcija.

Ker je bojnemu svetu izročena tudi vsa skrb za trdnjave v Krajini, je neobhodno potrebno, da se denar, zbran v to svrho od treh dežel, porabi le za te trdnjave in za nič drugega. Vsaka trdnjava mora imeti dosta orožja in streliva. Od graditeljske oblasti mora zahtevati bojni svet točne račune, če že ne za vsakega pol leta, vsaj za vsako leto. Računi se morajo točno pregledati po pisarni bojnega sveta ter posebni izvleček sestaviti za vladarja. Bojni svet mora biti pripravljen izdati vsak čas račune ali v izvirniku ali pa v prepisu.

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 355—363.

K vojaškim vajam se mora podati ali predsednik bojnega sveta sam ali pa kateri drugi svetnik, ki naj pri nastopu prebere pešcem cesarske propise, a konjikom konjiško pravo, na kar morajo vsi priseči. Vsi zapovedniki nižji od polkovnika morajo ostati cel čas na Krajini ter se ne smejo nikamor odstraniti, a nikakor oditi na cesarski dvor. Vseh je dolžnost skrbeti za korist Krajine v vsakem pogledu. Vse zapovedi polkovnikove in drugih zapovednikov se morajo točno vršiti in posebno straže točno postavljati. Če se izpraznijo službena mesta, potem je poskrbeti, da se više službe popolnijo po polkovnikih ali po stotnikih, prazne morejo ostati samo dva meseca. Kolikor se prihrani na plačah, s tem se nagradijo komisarji, ki prihajajo na vaje, če pa še kaj ostane, se ima porabiti v sporazumu s polkovnikom za siromašne krajišnike ali pa za utrjevanje trdnjav. Razume se, da se mora tudi o tem denarju dati točen račun. Bojni svet ima pravico imenovati častnike, zastavnike, trdnjavske zapovednike, vojvode, stražmojstre, vodje in druge niže službe; le v varaždinskl in petrinjski Krajini ostane pravica imenovanja kranjskim in koroškim stanovom po previšnji dovolitvi iz l. 1653.

Če je na Krajini treba zameniti stotnika ali katerega drugega zapovednika, mora poskrbeti predsednik bojnega sveta, da se najde za službo sposoben domačin in da se ta imenuje, a ne tujec, Ravno tako mora skrbeti bojni svet za topništvo. Topničarji morajo biti dobro izurjeni. Vsako imenovanje se ima nemudoma prijaviti.

Bojni svet ima pravico soditi upornikom ter krivice kazniti po svoji sodbi. Pri drugih prepirih in sodbah sodi polkovniški sodnik; ker pa obsojenci večkrat niso zadovoljni z obsodbo in delajo prizive, je potrebno, da pri takih preiskavah sodelujejo tajni svetniki v vseh civilnih in kriminalnih pravdah, a bojni svet kot višja sodnija naj skrbi, da bodo polkovniške sodnije točne in nepristranske, in da se ljudem ne bo godila krivica.

Ker se na Krajini nahaja nekoliko fevdnih posestev, katera deli bojni svet na krajiška in na posestva deželnega kneza, tako ravnanje ni zakonito, marveč so vsa fevdna posestva knežja ter jih podeljujejo le vlada in komora, a nikakor ne bojni svet. Ker se je Krajina prepustila notranjeavstrijskim deželam, in ker so te na prošnjo dobile posebni bojni svet za upravo vojske v Krajini, se mu zato prepušča vsa vojaška uprava; pa da bodo oglasi njegovi verodostojnejši, je prepustil vladar v to svrho svoj pečat, ki ga more bojni svet rabiti le za Krajino. Kadar se ne ujema bojni svet s tajnimi svetniki glede Krajine, se mora v takem slučaju predati posebno poročilo samemu vladarju.

Bojnemu svetu se tudi strogo zapoveduje, naj pazi, da se točno vodijo knjige bojnih in graditeljskih blagajnikov v Gradcu o slavonski in petrinjski Krajini, ravno tako tudi o hrvaški in primorski ter o pomejnih trdnjavah Radgoni in Fürstenfeldu, pa o orožnicah v Varaždinu, Senju in Karlovcu. Bojni svet je na dalje dolžan izvršiti točen popis o vseh stroških za vzdrževanje vojske, trdnjav in streljiva, posebno še o deželnih izvanrednih kontribucijah ter prisiliti svojega knjigovodjo, da te račune točno pregleduje in vodi. V uradu morata biti vedno najmanje dva svetnika; nobeden ne sme brez dovoljenja oditi na štiri tedne, a vsak teden mora biti po ena seja. Ker se vabi na vojsko ne samo za domače čete, nego tudi za Španijo in Benetke, se morajo vsi vabci izkazati pri bojnem svetu; tudi morajo vabci izročiti popis vseh nabranih, in dokler so ti v deželi, ostanejo pod jurisdikacijo bojnega sveta.

Predsednik bojnega sveta mora voditi točno dopisovanje z odborniki vsake dežele ter jim poročati o vsaki nevarnosti in o vsem, kar se tiče posla in službe. Vse pa seveda mora ostati tajno. Paziti je treba tudi na sklepe deželnih odborov, da se ne sklene nič takega, kar bi bilo bojnemu svetu protivno, marveč se mora vse delovanje tako prikrojiti, da stremi vse le na korist drage domovine. Za plače bojnega predsednika in svetnikov ter pisarjev so prispevale po vsakoletnih dogovorih Štajerska, Kranjska in Koroška z 8000 goldinarji. Da se ta prinos ohrani tudi za bodočnost, naj pošlje predsednik izkušenega in poštenega častnika k vojaškemu blagajniku, ki naj po dogovoru to vsoto zagotovi za redno vzdrževanje posebno siromašnih častnikov. Ker je treba poleg izurjevalnih komisij pošiljati večkrat še druge, pa se te ne morejo vzdrževati od letnega vojaškega proračuna, ki je namenjen le za vojsko, naj se odredijo za take komisije posebni dohodki, za katere naj poskrbi notranjeavstrijska dvorska komora. Ker se tajnim svetnikom ne izroče vselej potrebni spisi od bojne pisarne, kadar jih potrebujejo za svoja poročila, se ukazuje, da se morajo spisi izročiti če ne drugač pa na revers. Po odredbi iz l. 1668 so se morale v bodoče nemudoma sporočiti vse spremembe glede izpraznjenih mest generalpolkovnika, drugih častnikov in oblasti v hrvaški, primorski, varaždinski in petrinjski Krajini bojnemu svetu, a ta zopet cesarju. Potem se po dogovoru z dotičnimi deželami in odbori popolnijo izpraznjena mesta.

General Herberstein je tudi glede vojnega zapovedništva v Karlovcu v sporazumu z bojnim svetom izdelal neke spremembe, katere je slednjič potrdil sam cesar Leopold I. 21. marca l. 1682.[1]) Ker so nastajali po navadi pri nameščenju raznih

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 371—374.

zapovednikov pri karlovškem generalatu prepiri, se je moral slednjič narediti red. Tako se je potožil žumberški véliki stotnik grof Ivan Ernest Paradeiser (1665—1667), da ima pred njim prednost karlovški véliki stotnik grof Strassoldo, kar je bojni svet rad priznal. A ravno takó se je zdelo bojnemu svetu krivično, da je imel prednost nemški lajtnant pred krajiškim lajtnantom. Ravno tako ni bilo v redu, da je bil izpuščen žumberški stotnik iz števila generalovih namestnikov v boju, in tudi za namestnika generala, kateri je odšel iz Karlovca. Zato je predložil bojni svet, da ostane generalu karlovškemu kakor do zdaj neomejena moč v hrvaški in primorski Krajini; ravno tako je tudi z namestnikom generalovim, če ga imenuje cesar. On vodi lahko tudi vojsko, če je potrebno. Glede stotnikov velja sklep iz l. 1665, po katerem je določen red za zapovedništvo v Karlovcu, če ni tam generala ali podgenerala. Mesto njegovo dobi najprej véliki stotnik senjski, za njim stotnik nemške čete v Karlovcu, a potem oni, katerim pripada ta čast po starosti, kakor je bilo določeno l. 1670 in od cesarja potrjeno l. 1678, a ti so: véliki stotnik žumberški, konjiški lajtnant v Karlovcu, potem kornet, nemški zastavnik, in potem zapovedniki nemške stotnije, kakor se vrste in kakor dopušča stara navada na Krajini, zadnja dva pa le tedaj, če sta v trdnjavi v službi in če imata tukaj opraviti. Stotnik konjikov, ki služi le mimogrede v trdnjavi, pa ne more opravljati te službe. Le v enem slučaju, ko bi bili vsi ti častniki bolni, odsotni ali nesposobni, bi imel general pravico poklicati v Karlovec tudi zunanje častnike v zapovedništvo. V zunanji službi je tudi general karlovški prvi, za njim podgeneral, potem véliki stotnik senjski, za njim véliki stotnik žumberški ter stotnik nemške čete v Karlovcu, če more in sme oditi iz trdnjave, sicer pa pride on na drugo mesto, in potem šele zapovednik žumberški ter stotnik iz Turnja in Vražića, nato stotnik iz Otočca, peti stotnik ogulinski, šesti stotnik iz Barilovića in Skrada, sedmi stotnik iz Tounja, osmi stotnik konjikov in po redu tudi ljudje generalovi, če so sposobni, sicer se dá pa zapovedništvo najstarejšemu. Vse drugo določi general sam, namreč: vodstvo stotnij, straž, sprejem parol, vodstvo prednjih straž, in katere stotnije morajo v boj.

Prav zanimiv je tudi propis o službi na Krajini, ki ga je izdal general Herberstein zapovedniku Plaškega, Farkašu Krimaniću, (zato „instructio Plascensis"), katere so se morali držati pa tudi knez otočki, sodniki gomirski s svojimi Gomirci ter knezi ponikvarski, dubravski in erdeljski.[1]) Po tem propisu ni bil plaščanski zapovednik od nikogar odvisen razen samo od

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II. str. 374—375. Propis je izdan v Karlovcu 18. marca l. 1684 in je pisan v hrvaškem jeziku.

generala ali od njegovega namestnika glede davka in plena. Če so zajeli pri četovanju le enega ujetnika, je bil ta določen za generala, če ga vzame pa četnik, mora dati zanj generalu lep dar, če sta pa dva ujetnika zajeta, dobita general in četnik vsak po enega. Če jih zapovednik pripelje pa več nego šest, mora priti k generalu, da se dogovorita, kaj se ima storiti z ujetniki. Brez generalovega povelja ne sme zapovednik nič začeti. Glede drugega plena je bilo določeno, da dobi general od živine vsako deseto glavo. Če pripelje četnik samo dva komada živine, ostane prvikrat vse četniku, a od tega, kar ujame njegova četa v drugič, se mora izročiti generalu toliko, kolikor je ista četa vzela zase prvikrat. Ko bi hotel zapovednik pridržati zase eno živinče ali konja, potem dobi general zato eno ali dve četrti ovsa ali pa par jagnjet. Zapovednik ne more od četnika zahtevati ujetnika, nego samo dobre pečenke za kuhinjo, le če mu ga izroči četnik svoje volje, ga more vzeti. Ostali častniki, vojvode in knezi nimajo od četnika nič zahtevati, razen če se krajišniki pogode s častniki ter krajišniki na to privolijo. Če hočejo častniki dati stražarjem dobre volje kako pečenje, se temu general ne bo protivil. Od vseh drugih dohodkov, katere mora zapovednik marljivo zbirati in spravljati, dobi general dva dela, a zapovedniku ostane tretji del. To velja tudi za najmanjša plačila. General pridrži zase ujetnike in dobitke od čet kot regalija, ravno tako tudi darove od plač. Tudi ako dobi od kakega junaka od dobre volje obečan dar, se temu ne protivi. Tako so dajali haramije (hrvaški strelci) od svoje plače generalu po 12 do 16 goldinarjev. S katerimi pa general ni sklenil pogodbe, jih je moral prijaviti častnik, od katerega so dobivali plačo. Zapovednik ne sme nobenega poslati v službo niti postaviti na stražo, dokler ne plača generalu določene vsote in šele potem dobi od zapovednika povelje. To je bil za generala znaten dohodek, pa so ga tudi točno pobirali. Zemlje generalove naj se puste dosedanjim najemnikom, dokler plačujejo točno najemnino, kakor je bilo po pogodbi sklenjeno. Zapovednik pa ima svoje posebne zemlje, s katerimi mora biti zadovoljen. Zapovednik mora najmanje trikrat na leto ob določenem času rešiti vse pravde. V mirnem času mora zapovednik s svojimi četami včasi iti na pohode, toda pri tem mora paziti na ljudi, za katere je odgovoren. Ko bi bil pa prisiljen z večo četo udariti na sovražnika, mora vselej o tem sporočiti generalu ali njegovemu namestniku; pa tudi o drugih važnih vprašanjih mora poročati polkovniku.

Karlovško vojaštvo je bilo objestno od prvega nameščenja v trdnjavo, a od te objestnosti je trpela cela okolica. Posebno pa se je vojska vzobjestila, ko je bil upor zrinjsko-frankapanski zadušen. Po zaplenjenih posestvih se je gospodarilo samovoljno;

a to tej vojski še ni bilo dosta, marveč so vznemirjali tudi sosede. Tako se je potožil ban Nikolaj Erded v svoje in svojih podložnikov ime, da Herberstein in Karlovčani po krivici pasejo po livadah do sv. Petra in da po šumah sekajo drva po svoji volji, a vrhutega se ponašajo še prav nasilno. Seveda se je proti tej obtožbi vzdignil Herberstein ter zagovarjal vojake in Karlovčane, češ da so imeli Karlovčani in podložniki Dobovca pravico sekati po šumah od početka Karlovca pa do tega časa, tedaj skoraj celih 100 let, in da jim v tem ni nihče delal zaprek razen Zrinjskih in zdaj Nikolaj Erded, sami Draganičanci pa se niso niti zglasili. Herberstein ne vé, če se teh šum poslužujejo bivši podložniki Zrinjskih in Frankapanov, pa jih zato tudi noče braniti, saj za podložnike grada Ozlja ni odgovoren karlovški general nego komora. Na ta odgovor Herbersteinov je potrdil cesar vse pravice Karlovčanov do paše in drvarjenja.[1]) Ker so se pa ponavljale tožbe glede paše, je izdal Herberstein 17. maja leta 1687 strogo zapoved, da se Draganičanom ne smejo delati krivice, ne pasti po njihovih livadah več konj nego je določeno, niti teptati niti samovoljno trošiti seno. Zato je zapovedal tedanjemu arkibusirskemu furiru Petru Jakšiću, da pregleda vsakih 14 dni vse travnike in da nemudoma prijavi vojaški oblasti v Karlovcu vsakega častnika, ali drugega vojaka, ki bi ravnal krivično, da jih zadene zaslužena kazen.[2])

Podgeneral Ivan Kušlan je oglasil to zapoved leta 1692 ter še dodal, da se sme pasti le do sv. Petra, a 14 dni potem pa ne dopušča paše nikomur.[3])

General Herberstein sploh ni trpel sloboščin, če niso bile njemu na korist. Tako se je obnašal tudi kot véliki stotnik senjski, a nič boljši niso bili njegovi namestniki. Senjani pa so branili svoje pravice z vso odločnostjo. Ko je leta 1683 vojaška oblast proti vsakemu pravu zaprla mestnega sodnika Petra Vukasovića in mu poplenila celo hišo ter obenem dala zapreti brez vsakega vzroka meščana Vuka Boguta in Čudinovića, dovolila sekati po svoji volji mestne šume, pobirati nepostavne davke kot tridesetnico in razne naklade, preganjati meščane iz mesta ter pri vsaki priložnosti žaliti pravice in sloboščine mesta Senja, niso hoteli Senjani nič več trpeti, nego so poslali na Dunaj svojega someščana Pavla Vitezovića, da se potoži v ime celega mesta Senja cesarju Leopoldu I. ter poišče pomoči, da se odstranijo te krivice. Cesar je uslišal prošnjo Senjanov ter zapovedal v pismu, izdanem 19. aprila 1683 na Dunaju, vsem prelatom, baronom, magnatom, vélikim županom, stotnikom in vsem raznim drugim činovnikom Dal-

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 370—371.
[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 381.
[3]) Oba spisa sta izdana v hrvaškem jeziku.

macije, Hrvaške in Slavonije, da imajo varovati prava in pooblastice, katere so podelili in potrdili že njegovi predniki Senjanom radi njihove stalne zvestobe, in da ne smejo v bodoče v svojih okrožjih trpeti takih nasilij.[1])

Senjani so imeli ravno v tem času mnogo prepirov z Vlahi zaradi paše po njihovih livadah. Herberstein ni trpel Vlahov, pa se je zavzel za Senjane, dasi jim sicer ni bil naklonjen. General je zabranil Vlahom od sv. Jakoba in Veljuna vsako pašo na zemljiščih senjskih, a v drugem povelju, katero je po zapovedi grofa Herbersteina imel izvesti zapovednik v Senju Ivan Portner, izdanem v Senju 1. maja 1681, se je zagrozil Vlahom Krmpočanom, da bo kaznil vsakega z denarno kaznijo od 50 cekinov, če se bodo usodili še dalje goniti svojo živino na senjske pašnike. S tem je rešil Herberstein Senjane teh nasilnih Vlahov, katerim je bilo že poprej (leta 1670 in 1680) strogo zabranjeno okoriščevati se s posestvom senjskim. To povelje je dal oglasiti po zapovedi generala Herbersteina Ivan Portner iznova v Senju in potem ga je poslal tudi Krmpočanom.[2])

General Herberstein si je hotel prisvojiti tudi še poleg senjske prav bogato ogulinsko véliko stotnijo, kateri je zapovedoval od l. 1687 grof Adam Purgstal, vlastelin v Podbrezju in Vinici. Bil je stotnik tudi v Skradu in Bariloviću (1679—1689).[3]) Zato je prosil Purgstal cesarja, naj mu podeli ogulinsko véliko stotnijo z vso jurisdikcijo, samo da se laglje vzdrži proti Herbersteinu, kar mu je tudi uspelo l. 1689. ker je ostal v Ogulinu véliki stotnik do l. 1716.[4]) A ker si je Purgstal prisvajal pravo tudi nad Vlahi v omenjeni stotniji in še posebej v Otoku, je sporočil v tej zadevi bojnemu svetu namestnik Herbersteinov, grof Josip Rabata, da so bili ti Vlahi vedno podložni karlovškemu generalu in da so se zato zvali tudi generalski, pa da imajo ostati tudi zanaprej pod sedanjo oblastjo.[5])

Dasi general Herberstein ni bil privržen Vlahom, jih je vendar tudi zagovarjal, če je imel od tega sam koristi. Tako so prosili Vlahi iz Dubrav in Ponikev (38 hiš), ki so bili do nedavna podložni Frankapanom, cesarja Leopolda I., da jih oslobodi kmetstva ter jim podeli pravice, kakršne uživajo drugi Vlahi na Krajini. Oni so to zaslužili s svojo zvestobo, kajti za zarote zrinjskofrankapanske so bili oni na cesarjevi strani, pa niso zaslužili, da jih komisarji izróče kot podložnike posestva v Ozlju.[6]) Herberstein je v svojem poročilu potrdil zvestobo teh

[1]) Mile Magdić. Topografija i poviest grada Senja. str. 144—145.
[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 369; 370.
[3]) Valvasor, XI, 641.
[4]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 400.
[5]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 400—401.
[6]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 351—352.

Vlahov in da branijo mejo; zato je bolje da ostanejo na svojem mestu, nego da jih silijo na podložnost omenjenemu posestvu.[1])

Posebno važno vprašanje je bilo izza zadušenega zrinjsko-frankapanskega upora glede obrambe Primorja, na katero so prežali Benečani, misleči, da je nastopil pri tej priložnosti čas, da se ga polaste za vselej. Posebno so težili Benečani za Bakrom, pa je zato postavil tamkaj Herberstein močno nemško posadko že l. 1670. Benečani so hrepeneli pa tudi po Senju, Novem in Reki, zato je bilo treba v vseh teh mestih čvrste obrambe na suhem pa tudi na morju. Benečani so brez dvoma bili zavzeti za upornike na Hrvaškem ter so se po tedanjih poročilih dobro pripravili za vojno, češ da hočejo priti na pomoč Zrinjskemu in Frankapanu, v resnici pa so se hoteli polastiti le Primorja in Goriške. Ker pa upor ni uspel, so seveda kot zviti trgovci na ves glas zatrjevali, da niso bili v nobeni zvezi z uporniki, in da niso nameravali nič hudega z oboroževanjem, marveč da so povečali bojne sile le iz opreznosti. Toda sosedje so jih dobro poznali, pa so se po tem tudi ravnali. Tako je Herberstein zahteval za vse primorske kraje obrambene ladje, a ne za napad, samo da se ne bi mogli Benečani potožiti na Senjane, ki so imeli z njimi neke dogovore radi Podgorja. Seveda so bili Benečani in njihovi privrženci proti Herbersteinovi osnovi, a jo je on vendar izvel, češ da bodo te ladje branile le obalo, a ker bodo pod nadzorom in zapovedništvom višjih častnikov, se ni bilo bati, da bodo gusarile po morju. Benečani so bili še vedno v strahu, da se razvije na morju novo gusarstvo, kakor je bilo še pred nedavnim pod Senjani. Toda do tega ni prišlo.[2])

Tudi v slavonski Krajini je bilo dosta prepirov radi Vlahov. Zagovarjal jih je general grof Ljudevit de Souches (1673—1678), protivila sta se mu pa zapovednika v Ivaniću baron Ivan Stadl in véliki stotnik v Križevcih grof Ernest Trautmansdorf. Oba ta zapovednika se čudita generalu, da zagovarja pravice Vlahov, ki so si ob svojem času hoteli prisvojiti vse pravice v deželi, celo cesarske, ter so vse one, ki so se jim ustavljali, pobili, dokler jih ni sedanji karlovški general Herberstein, ki je bil takrat polkovnik v Križevcih, premagal in prisilil na red. Paziti se mora zategadelj strogo, da ne dobe nič več v roke sodnijske oblasti, ker bi se jim tako iznova izročila v njihove roke moč proti domačim Slavoncem. Ko bi dobili Vlahi zopet svoje pravice, sledilo bi zopet izdajstvo, prodavanje otrok in rovarstvo proti obstoječemu redu. Oni imajo dosta slobode, a še preveč nagrade za delo, ki ga tako neradi vrše za cesarja. Ta odgovor generalu Souchesu je bil sestavljen čisto v duhu Herbersteinovih

[1]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 352—353.
[2]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 353.

nazorov, katere je izvajal v hrvaški Krajini, a je vplival brez dvoma tudi v slavonsko Krajino.[1]) Zato se je v tem času tudi prav malo Vlahov naselilo na Krajini. Veča selitev je bila l. 1680, kakor poroča ban Nikolaj Erded zagrebškemu škofu Martinu Borkoviću, da je vojvoda Bradić pripeljal na hrvaško zemljišče 120 Vlahov v Kirin, a Turki so se zato osvetili ter odvedli kesneje sodnika in še dva druga Vlaha.[2]) Znamenite so bile naselitve na posestvih opatije Topuske, kjer so bili Turki pokončali vso zemljo. Da se obrani ta kraj, je naseljeval že zagrebšk škof Marttin Borković Vlahe okoli potoka Trepče, posebno v Gradišču, a ravno tako je sprejemal v te kraje Vlahe tudi naslednik Borkovićev Aleksander Mikulić. Ti Vlahi so dobili svoje pooblastice potrjene, ko so prisegli zvestobo škofu in banu ter drugim zapovednikom, pa da bodo branili zemljo turških napadov.[3]) Za zapovednika tem Vlahom je dal škof Ivana Kamenjana. V slavonski Krajini pa se je naselilo iznova nekaj Vlahov pod vodstvom Ivana Ćićerića v Rečici na Čazmi. Naselbino je dovolil stotnik v Ivaniću Oto Stubenberg (1683—1698) z vednostjo tedanjega generala Eneja Kaprare (1688—1701) ter določil tudi točno meje tej naselbini. Določil je tudi, koliko zemlje se sme krčiti in koliko mora ostati šume za uživanje tamošnjih prebivavcev. Obenem je izdal točen propis o službi in o vseh kaznih proti naseljencem, ko bi se upirali in delali zmešnjave.[4]) Manjše preselitve pa sploh v tem času niso prenehale. Kar natihoma so se doseljevale manjše čete Vlahov k že naseljenim Vlahom, kjer so si prisvojili po navadi neizkrčene zemlje ter jo priredili za obdelovanje. Tako so posegli seveda le prepogosto po tujem zemljišču, in vsled tega so nastali dolgotrajni prepiri radi mej in zemlje same. A ker generali niso bili vedno na svojem službenem mestu, se ni tudi točno pazilo na take doseljence, marveč so o njih zvedeli šele tedaj, ko so dohajale proti njim tožbe bližnjih posestnikov. Upravitelji Krajine so morali, da zatro take prepire, točno določevati meje. A če to ni pomoglo, so jih morali siliti z velikimi denarnimi kaznimi, da se drže reda in od oblasti določenih mej. Tako se je moral Herberstein sam podati v Krajino, ko se je bil povrnil s pohoda na Malto, določevat meje med Hrvati in vlaškimi sinovi, ki so se bili naselili okoli Budačkega in Skrada. Kar je bilo zemlje severno od Skrada med Korano in Koranico in Radonjo, je bila izročena Vlahom, a z druge strani pa Hrvatom; obenem je bilo zabranjeno šume krčiti ter prodirati iz enega kraja v drugi. Kdor bi se pregrešil, temu je bila določena kazen

[1]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 367—368.
[2]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 368; 382.
[3]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str, 388—390.
[4]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 390—391.

do 50 cekinov. General Herberstein je določil že tudi enkrat poprej poverjenstveno ustanovljene meje glede okrožja Otočca, Vilića, Brloga, Lučana, Brinja in Dabra.[1]) Dasi je bilo na Hrvaškem dosta zemlje, vendar so se potegovali prav pogostoma zanjo ne samo zapovedujoči generali, stotniki in Vlahi, nego tudi domačini, posebno mesta in trdnjave, da bi služila za pašnike. Tako čitamo v listini iz l. 1689, da so prosili meščani petrinjski zagrebškega škofa Aleksandra Mikulića, naj jim podeli zemljišče ob potoku Moščenici, v obsegu gospoščije hrastovske, ki je spadala k zagrebški škofiji. Škof je uslišal prošnjo, toda s pogojem, da plačajo, dokler uživajo zemljo, o sv. Martinu po 1 cekin, a v slučaju kazni 2 cekina. Brestovčani so imeli tudi tukaj slobodno pašo, in Goričani so smeli le goniti svojo živino skoz to zemljišče. Ta dogovor pa preneha, če se odstrani trdnjava Hrastovica, in podložniki bodo morali potem skleniti novo pogodbo. Škof je izročil to zemljišče stranki po svojem namestniku Jelačiću.[2]) Na ta način so se izročevale zemlje tudi pri drugih mestih in trdnjavah, le Herberstein je pridržal zase vsa ogromna posestva, katera si je bil prisvojil izza smrti Zrinjskega in Frankapana, in katera si je množil cel čas svojega generalovanja. Posebno dolgo se je pravdal z banom Nikolajem Erdedom radi frankapanskega posestva Bosiljeva, ki ga je bil dobil ban po cesarski milosti, a si je Herberstein precej po obsodbi Frankapanovi prisvojil od tega posestva tej graščini podložne iz hrvaškega Erdelja ter vlaških Ponikev, Popovega Selišča in Vitunjcev ter neki del posestva Tounja, ki je dajal tlako in davek Bosiljevu. Ban Erded je skušal dobiti nazaj ta posestva zlepa, toda Herberstein mu je odgovoril, da mu jih je podelil general Leslie, komisar za graščine in posestva Zrinjskega in Frankapana. Ban Erded se je pozval v svoji pritožbi do cesarja na obtožbe proti Herbersteinu radi nasilstev v Senju in Draganićih, koje pritožbe so se izročile samemu državnemu saboru v Požunu. Herbersteinu seveda vse te obtožbe niso nič škodile, in dasi se je obrnil Erded neposredno na cesarja, vendar ni uspel, ker je znal Herberstein dokazati, da banove trditve glede omenjenih posestev niso temeljite.[3]) Ker je ves ta prepir za posestvo Bosiljevo v marsičem za tedanje velikaše prav značilen, ga hočem zato obsežneje navesti. Ban Erded zares ni imel prav, ko je zahteval zase selo Vitunj (pri Ogulinu), ker je bilo po spisih dokazano, da so ga kupili Gomirčani še za življenja Frana Frankapana. Ravno tako se je pobiral še za zadnjega Frankapana davek od Tounjske zemlje, po smrti njegovi pa se

[1]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 391—392; 346—350.
[2]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 390—391.
[3]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 377—380.

je določilo, da se ima zemljišče povrniti Tounjcem, kar so potrdile kesneje komisije, a Tounjci so to zemljo obdelovali in jo branili sovražnih napadov. Nemirni Tounjci se gotovo ne bi drage volje predali Erdedu ter plačevali davek. Če je zahteval Erded Ponikve, Dobravo in Erdelj, bi moral vedeti, da se je poslednje selo štelo vedno h Krajini. Oni so sicer prisiljeni delali tlako Frankapanom, a ko so ti izmrli, so se precej zglasili za Krajino, a ne za kmetstvo pod Bosiljevo. Krajina bi izgubila na ta način zemlje za tri milje ter bi ostala na vodi Mrežnici brez straže, ker karlovški general ne bi imel drugih vojakov, da jih nadomesti. Zato so vsi komisarji, ki so bili tukaj, določili, da ti kraji morajo ostati za Krajino, ker bi brez straž trpela vsa zemlja veliko škodo. Razen tega je bila poslana l. 1682 komisija pod polkovnikoma Oršićem in Saurom, da je pregledala s fiskalnimi častniki in točno določila meje tega posestva, kar pripada Krajini. Od tukaj so poslali poročilo na bojni svet, potem na Dunaj in ogrski komori, pa se ni od nikoder ugovarjalo tej razdelitvi. Herberstein je mislil, da bodo zdaj tožbe prenehale, kar bi se bilo gotovo tudi zgodilo, da ni začel Erded iznova zahtevati zase teh posestev. „A ker je zadnji sabor v Šopronju tej visoki gospodi dovolil vse,“ pravi Herberstein, „kar so zahtevali, so tudi mislili, da se jim mora zares vse po njihovi volji povrniti od Krajine“. Ker bi to bilo na škodo Krajini in onim deželam, ki vzdržujejo Krajino, je zahteval Herberstein novo komisijo, ki se je zares sestavila pod generalom Leslie-jem, da pregleda iznova Krajino. Banu Erdedu to seveda ni bilo po volji, pa se je pritožil na dvoru proti Herbersteinu, samo da ne pridejo na dan njegove krivične zahteve. Ker je Erded oponesel Herbersteinu, da je prejel od cesarja Novigrad, pa da ga naj uživa v milosti božji, mu je odvrnil Herberstein, da naj v imenu božjem ne zahteva nič več, kar je prejel prvikrat od Veličanstva, namreč posestvo Bosiljevo, s katerim naj bo zadovoljen. Herberstein je v svojem poročilu odkril bojnemu svetu vsa kovarstva bana Erdeda, samo da dobi Bosiljevo z vsemi posestvi. Herberstein pravi, da ne vé, koliko je dobil Erded za odškodovanje od denarja nabranega po deželi in od papeževega, to pa da mu je znano, da je grof trdil, češ da ni bil dosta odškodovan, in da mu je zato cesar dal še 24.000 goldinarjev. Od te svote pa je imel Erded izročiti zagrebškemu škofu 6000 goldinarjev in 300 goldinarjev hčeri Petra Zrinjskega v samostanu v Zagrebu. Tega pa Erded ni storil, marveč je izposloval z raznimi prošnjami, da mu je ostala vsa svota, in da so izplačali škofu in redovnicam določene svote na drug način. V ime teh 24.000 goldinarjev so ponudili grofu Erdedu posestvo Božjakovino ali Bosiljevo, ker je bilo vsako cenjeno na 24.000 goldinarjev, in za to svoto je držala obe

posestvi ogrska komora. In dasi je bila Božjakovina v varnem kraju in se je obdelovanje izplačevalo, posebno še vinogradarstvo, in so bila v bližini še druga posestva Erdedova, se je vendar ta na nesrečo generala Herbersteina in hrvaške Krajine odločil za graščino Bosiljevo ter že takrat nameraval razširiti svoje posestvo, česar pri Božjakovini ne bi mogel. Tako se mu je v ime 24.000 goldinarjev izročilo posestvo Bosiljevo ter je kmalu potem poslal banovca Štepana Jelačića na dvor radi deželnih zadev. Herberstein se v svojem poročilu nemilo pritožuje na te poslance. „Ti poslanci“ pravi, „trošijo vse na račun deželne blagajne, ki se mora sčasoma po teh glasnikih izčrpati tako, da bo pokolpska Krajina ostala brez plače. Razen tega pa ti poslanci izposlujejo po navadi na dvoru zase velikih pooblastic. Tako je tudi Jelačić za bana dosegel velike pogodnosti, da je ogrska komora izdala nova darilna pisma, katera je podpisal cesar nepoučen, ker je veroval svoji ogrski komori. Tako je Erded dobil ne samo Bosiljevo, marveč tudi vse pravice, ki so jih uživali Frankapani na prostoru od Karlovca do morja, pa misli, da ima tudi zares na vse to pravico. Če se mu tedaj izroče danes omenjene vasi, bo zahteval potem jutri na isti način Ogulin, Modruše, Senj, Zvečaj in Novigrad ter se bo morala potem tudi karlovška vojska nadomestiti z drugo. Če se dá Erdedu pa še generalat, potem bo mogel delati kakor njegovi predniki Zrinjski in Frankapani.“ Herberstein ni strpel, da ne bi tudi pri tej priložnosti žalil spomina Zrinjskih in Frankapanov ter vzveličeval po svojih načelih važnost Krajine v svojem poročilu do bojnega sveta, ko ga prosi, da se zavzame z vsemi silami na korist Krajine, ki je po njegovih lastnih besedah več vredna nego 50 Erdedov, da pove cesarju resnico in bana odpravi s 24.000 goldinarji, ali pa s posestvom Bosiljevskim, toda brez onih treh vasi, ker so že poprej bile izročene Krajini, in ki se ne bi nikdar dobrovoljno podale pod gospodstvo banovo. Tako bi ostalo Krajini, kar ji gre, in tudi Erded bi dobil svoje, vsa ostala darila pa, ki jih je dosegel Jelačić za Erdeda, se morajo odstopiti, ker niso pravično dobljena.[1])

Karlovec je bil v posesti krajiških generalov od svojega postanka. Navzlic pismu, ki ga je izdal cesar Rudolf II. leta 1580, in po katerem se Karlovec ne bi smel nikdar odcepiti od hrvaške krone, so karlovški generali precej s početka popolnoma neodvisno od bana in hrvaške kraljevine zapovedovali meščanom karlovškim ter jih podpihovali proti hrvaški samostalnosti. To oblast so razširili sčasoma tudi po okolici karlovške trdnjave. Zastonj so prosvedovali hrvaški stanovi na svojih saborih l. 1585 in 1588 ter dokazovali, da je Karlovec sezidan na prostoru kraljevine Hrvaške, in da so Karlovčani

[1]) Radoslav Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine. II, str. 378—380.

podložni postavam Hrvaške. Generali se na te tožbe niso ozirali, ker so se oslanjali na svojo vojaško moč in na podporo, ki so jo dobivali v tem pogledu iz Gradca in Prage od najvišjih oblasti. Sodstvo in uprava je bila v generalovih rokah, a izvrševali so jo generalovi upravitelji v Dobovcu. Za generala Herbersteina je prišel Karlovec s svojim prebivavstvom popolnoma pod vojaško oblast. To je pospešila zarota Petra Zrinjskega. Ker so imeli glavni zarotniki ravno okoli Karlovca največ svojih posestev, so prežali na Karlovec, kako bi ga dobili v svojo oblast. Petar Zrinjski ni brez vzroka sezidal ravno nad Karlovcem čvrsti grad Švarčo, a Frankapan je iz Novega grada pri Karlovcu opazoval, kaj počne general Herberstein. Od tukaj je pisal Frankapan svojemu drugu Čolniću ono glasovito pismo, v katerem piše prezirno o grabežljivih, a tudi plašljivih Nemcih, nazvavši jih „plundraše in cifrake“ (zaradi nemške častniske obleke) ter „žabare karlovške“. Petar Zrinjski je izprevidel, odkod mu preti največja nevarnost, ter je nakanil osvojiti Karlovec s pomočjo svojih zaveznikov, toda oprezni Herberstein ga je pretekel, oskrbel trdnjavo v vsakem pogledu ter tako razpršil vse nade Petra Zrinjskega, da dobi kdaj to trdnjavo. V boju proti Zrinjskemu je bilo zato prvo delo Herbersteinovo, da je udaril na Švarčo ter jo razrušil do temelja. Kako je gospodaril Herberstein po ostali okolici karlovški po zadušeni zaroti, smo že omenili.

Od podrtin grada Švarče je sezidal general Herberstein l. 1686 še zdaj obstoječo generalijo s prostranimi hlevi za generalove konje. Razen tega je sezidal od omenjenih podrtin in z denarji nabranimi po konfisciranih posestvih Zrinjskega in Frankapana cerkev sv. Josipa, glavno stražarnico pri mestnih vratih s stolpom in visoki zvonik pri župni cerkvi mesto malega zvonika nad cerkvenimi vrati po polirju Šimancu. Razen dveh hiš Petra Zrinjskega si je prisvojil Herberstein tudi še Frankapanovo hišo in vrt pred mestom. Od tedaj je stanoval Herberstein v hiši bana Zrinjskega ter si pridržal zase tudi vse banovo pohištvo. Povedali smo že, kako je odbil zahteve komore, ko si je ta prisvajala omenjene hiše zase.

Leta 1672 so bili Turki zadnjikrat pred Karlovcem, a niso naredili nobene škode. Ko je pa ban Nikolaj Erded leta 1686 sijajno zmagal Turke pri Kostajnici, a Herberstein leta 1689 nadvladal vso Liko in Krbavo, se niso Karlovčani nič več bali turških napadov. Mesto se je moglo zdaj lepo razvijati in napredovati. Med vsemi generali pa je vendar mesto Karlovec najbolj povzdignil Herberstein, ki se je močno trudil, da postane Karlovec pristojna stolica krajiških generalov. V Karlovcu je bilo spočetka mnogo nemškega življa, kesneje pa je začel giniti, odkar so se začeli seliti v mesto zaradi trgovine mnogi

krajišniki in sosedni Slovenci. Za generala Herbersteina se je Karlovec tudi polepšal z mnogimi novimi zgradami ter je postal dosta veliko in lepo urejeno mesto, pa zato piše Valvasor,[1]) ki je poznal osebno generala Herbersteina in iz lastnega izkustva tudi Karlovec kot častnik na Krajini, da je Karlovec precej velik, da ima široke trge in urejene ulice, a posebno da je velika in krasna rezidencija generalova. Samo se toži Valvasor na veliko karlovško vročino in na pomanjkanje pitne vode, kajti v mestu je samo en studenec, pa še iz tega voda je nezdrava; zato pijejo prebivavci rajše vino, katerega imajo v okolici dosta. Generali so stanovali po letu na bližnjem, prijaznem Dobovcu.

Herberstein je izvel mnoge preuredbe in odredil več stvari, kar je bilo koristno in ugodno za meščane. Izpočetka so sodili meščanom vojaški častniki, in sicer v meščanskih pravdah sami, a v kazenskih in drugih važnih prepirih v zboru, kateremu je prisostvovalo po nekoliko nižjih vojaških uslužbencev. Obsodbe je moral potrditi general ali njegov namestnik, in šele potem so se javno razglasile in izvršile. Proste zločince so mučili v kladi pred župno cerkvijo, na kar so se večkrat tožili duhovniki in redovniki. 16. julija 1672 je izdal general Herberstein nov sodnijski red za Karlovec. Na čelo sodniji je bil postavljen polkovniški sodnik (Regiments-Schuldtheiss); razen tega so bili prisežniki in sodnijski pisarji. V obrazložbi, s katero se je razglasil novi sodnijski red, se omenja, da ga je izdal general zato, ker je Karlovec ščit katoliške vere (Karlstadt eine Vormauer des katholischen Glaubens). Policijski propisi so bili strogi posebno glede večega reda in snažnosti v mestu. Od l. 1672 je bilo zabranjeno s kaznijo od 6 do 10 cekinov držati v trdnjavi goske, race in svinje ali krave; kdor ima vole, mora plačati na leto 3 cekine za čiščenje, ker ulice ne smejo biti blatne niti z gnojem onesnažene. Meščanom je bilo zabranjeno kupovati živež prek kolpskega mosta. Vino se je točilo po ustanovljeni ceni, a kazni za prestopke pri meri in vagi so znašale do 10 cekinov. Na trg in sploh na snažnost so pazili profozi, ki so imeli pravico jemati regal od prodane robe 2%. Od robe, ki se je prodavala pred mestom, je pripadal regal generalu kot lastniku grada Dobovca, a na red v tem kraju je pazil upravitelj grada. Za vso robo kakor tudi za živež so bile po oblasti ustanovljene cene, in samo po teh cenah se je smelo prodavati. Leta 1690 je bila izdana naredba, da ne sme nobeden po večernem bobnanju na ulici kričati in razsajati ter se po mestu klatariti, ker ga ima sicer profoz pravico brez vprašanja zapreti. Zidati se ni smelo brez dovoljenja, za neposlušne je bila določena kazen 10 cekinov. Vsi pravni spisi

[1]) Valvasor. XII. 60—61. Opis je od l. 1686.

so se morali sestavljati pred polkovnijsko sodnijo; zato so ti pisani večidel v nemškem jeziku, ki je bil uradni jezik pri polkovnijski sodniji na škodo reda in pravice, kar je priznal kesneje sam general Karol Turjaški. Ujeti Turki so boravili pri poedinih vojakih in meščanih. Ker se je pa večkrat zgodilo, da so meščani odpuščali Turke po svoji volji, je Herberstein leta 1684 to strogo zabranil ter ukazal profozu, naj popiše vse Turke. Vojakom je bilo zabranjeno ubiti Turka, ali če se mu je to dokazalo, je bil sam kaznovan s smrtjo. Vse te naredbe je potrdil leta 1691 namestnik generalov grof Rudolf Edling in kesneje tudi še véliki general vojvoda Croy, toda že precej po smrti Herbersteinovi so se jih Karlovčani slabo držali.[1])

IV.

Ivan Josip Herberstein kot vojskovodja in njegova smrt.

Ivan Josip Herberstein se kot vojskovodja ni proslavil v takšni meri, kakor se je kot upravitelj v Krajini in kot državnik, dasi se je posvetil vojaškemu stanu že v prvi mladosti ter imel dva izvrstna učitelja v vojaštvu, generala Montekukulija in generalisimusa Karola Lotarinškega, kateremu je bil kesneje celo pobočnik. Že v bitki pri Sv. Gotardu l. 1664 se je prav hrabro ponašal. Ker je pa potem stopil v službo na Krajini, je dobil na tem svojem mestu toliko dela, da se je moral kaniti vseh večjih vojaških podjetij izven Krajine, razen pohoda na Malto l. 1686, kjer si je stekel največ vojaške slave. Ko so l. 1683 Turki oblegali Dunaj, sta stražila ob Muri ban Nikolaj Erded in Herberstein z 8000 Hrvati hrvaško mejo, v samem boju pa nista sodelovala. Šele, ko je premagana turška vojska bežala izpod Dunaja, so se oddehnili Hrvati. Nato se je vzdignil ves narod na osveto krvnemu sovražniku krščanstva od Donave do Črne gore. Dokler se je cesarska vojska trudila l. 1684 osvojiti prestolnico ogrsko Budim, sta sklenila ban Erded in Herberstein osvojiti Slavonijo in od tukaj udariti na Bosno. Toda Herberstein je obolel na protinu, pa ga je moral nadomestiti varaždinski general Leslie. Hrvati so v tem boju osvojili važno trdnjavo Virovitico, ki je bila 150 let v turški posesti. Na Ogrskem je takrat zapovedoval Karol Lotarinški, na Hrvaškem ban Nikolaj Erded, a v Slavoniji general Leslie. Toda proti Nikolaju Erdedu so se vzdignili iznova protivniki radi prevelike njegove banske moči na Hrvaškem, ter so hoteli postaviti nad bana drugega vojvodo. Toda Hrvati so tudi zdaj z vso odločnostjo obranili vojvodstvo svojega bana. Nimamo sicer dokazov,

[1]) Radoslav Lopašić. Poviest grada Karlovca. str. 33—37.; Valvasor. XII. 60—65.

toda verjetno je, da je tudi zdaj Herberstein hotel kršiti moč bana hrvaškega ter si pridobiti glavno zapovedništvo nad vsemi četami. Herberstein vendar ni mogel uspeti, njegov delokrog je bil omejen le na hrvaško Krajino, kjer je prevzel iznova zapovedništvo v Liki, v Slavoniji je zapovedoval general Leslie, na Hrvaškem ban Erded, v Dalmaciji pa vitez Stojan Janković. General Leslie pobil je Turke blizu Oseka, osvojil most čez Dravo, trdnjave same pa ni mogel dobiti. Tudi ban Erded je bil srečen v boju. Osvojil je namreč po hudi borbi Dubico in več drugih mest ob srednji Uni, posebno Krupo, kjer je zmagal in razbil drugo turško četo. V Liko so prodrli Hrvati iz Krajine čez Kolpo pod karlovškim generalom Herbersteinom. Turki so sprejemali krajiško vojsko po vseh mestih z največjo odločnostjo ter se niso predajali, dokler jim ni krščanska vojska popalila kule in mesta ter jih pobila nemilosrčno. Herberstein se je izjavil v svojem prvem poročilu o tem pohodu, da se po Liki raztreseni Turki ne bodo mogli držati proti krajiški vojski, a se je kesneje prepričal, da je turški bes velik in da se ne dá tako lahko ukrotiti.[1]) V drugem poročilu od istega dne[2]) pa je Herberstein opisal ta boj proti Turkom. Zvedel je po vohunih, da se Turki v Liki in na meji Bosne pripravljajo za nov napad, in zato je spravil vso krajiško vojsko na noge. Pohod se je začel 14. septembra, a 18. septembra se je že dovršil, ker se radi bližnje zime ni moglo misliti na osvojenje cele Like in Krbave. Vojsko so vodili izkušeni vojvode: stotnik turanjski, baron Fran Oršić, stotnik ogulinski, baron Štepan Vojnović, stotnik tounjski, baron Ivan Juri Gušić in stotnik bariloviški, grof Adam Purgstal. Vojsko je spremljal Marko Mesić kot vojni kapelan in voditelj.[3]) En oddelek vojske je napal Krbavo ter jo očistil Turkov, a ujete Turke odpravil čez mejo na Turško. Drugi del vojske pa se je spustil v Liko ter začel oblegati trdnjavo Grebenar. Precej pri prvem napadu so krajišniki osvojili prednje utrdbe ter pohiteli na glavna vrata grada; ker so bila pa tako utrjena, da jih ne bi bili razsuli niti s topovi, so izmislili drug način, kako bi se polastili jake kule. Znesli so na kup pred vrata slame, drv, trnja in druge suhljadi ter vse zažgali. Kmalu se užge tudi grad. Turki so prvi ogenj pogasili, toda ubraniti se niso mogli, ker so kristjani netili vedno večji ogenj. Pri tem poslu se je odlikoval najbolj zapovednik Fran Oršić, ki je sam najprvi zažgal slamo, vzel zastavo Turku ter ga pobil na tla. Turki so ga napali s kamenjem in ranili, ko so pa videli, da ni pomoči, so prosili za

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. III. d., str. 445—446.
[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. III. d., str. 446—448. Poročilo je pisano v Karlovcu 22. septembra 1685.
[3]) Marko Mesić. „Slovenec“ l. 1890 štev. 194 sl.

milost in mir, kar jim je pa Oršić odbil, in boj je trajal še cele štiri ure. Turki so se začeli slednjič spuščati po vrveh iz grada; neke so naši ujeli, druge pa pobili; kar jih je ostalo v gradu, so zgoreli. Ko je bila zvečer trdnjava osvojena, so požgali krajišniki še okoli stoječe hiše ter odšli. Šele ob 10. zvečer so prispeli do potoka Like. Tukaj so prenočili z generalom Herbersteinom. 15. septembra zjutraj, ko se je vzdignila megla, se je odpravila vojska v točnem redu proti Budaku, glavnem mestu Like. Ko je to opazil sovražnik, je dal vse iz okolice znesti v mesto ter tukaj sežgati in pokončati, samo da ne ostane nič kristjanom. V mestu so hitro odstranili tudi strehe s hiš, da se mesto ne zažge od sovražnih bomb in granat. Krajišniki niso mogli napredovati, ker je imelo mesto čvrsto zidovje. Zvečer se je približal našim sovražnik s 500 konjiki in 300 pešci. Ko je to opazil Herberstein, pošlje hitro polkovnika Galla s 600 konjiki in pešci ter dočaka in napade sovražnika, pobije mu 250 mož, zapleni 6 zastav ter prinese v generalov tabor do 70 turških glav. 16. septembra je držal general Herberstein s svojimi podzapovedniki bojni svèt. Sklenili so, da ni umestno osvajati tamošnje trdnjave, češ, da je ta del Krajine predaleč od Karlovca, sicer pa naj se vse požge in pokonča, kar so tudi storili. Tako so prišli do Novega, kjer so ujeli nekaj Turkov in požgali do 400 hiš. Nato so se vzdignili k zadnjemu gradu v tem kraju, v Ribnik, kjer se je sešel general Herberstein iznova s svojo vojsko. Ribnik je bil najčvršči grad med dvema vodama in preskrbljen z dobrimi topovi. Sovražnik je streljal celo noč, ali ni naredil krajiški vojski nobene škode. Ko je bilo predmestje pokončano, se je vzdignila krajiška vojska na daljni pohod; obrnila se je na desno, kjer je bil grad Vrebec, ki ga je bil osvojil še prejšnje leto Morlak Ivancko. Opoldne je prispel general Herberstein z vojsko do četrtega utrjenega mesta Belaja. Turki so sprejeli krščansko vojsko z velikim krikom, ker so mislili, da je prispel njih zadnji čas, toda general Herberstein ni hotel gubiti svoje vojske s takim negotovim podjetjem, marveč se je za dne povrnil do potoka Like. Na drugi strani Like je bila jaka in čvrsta kula, a preden se je mogla vojska približati, se je moral popraviti most čez vodo. Krajišniki so obseli na to grad ter ga tudi osvojili. Še tisti večer se je utaboril Herberstein pri Novem Perušiću. Sovražnik je začel iznenada streljati na našo vojsko, ki je čvrsto odgovarjala z ognjem. Grad bi bil gotovo pogorel, da niso imeli pripravljene dosti vode za gasitev. Po Valvasorju [1]) je general Herberstein udaril na Turke že l. 1683, osvojil Drežnik, poplenil in požgal vse po okolici, a v jeseni istega leta premagal Breznico in Bobovec. L. 1864 je napal

[1]) Valvasor. XII. 132.

Herberstein iznova Turke, jih pregnal iz Huma in Brezovice ter vse pokončal. Valvasor omenja, da bi bil še dalje napadal, da ga ni zavrnilo slabo jesensko vreme. Istega leta je plenil in palil na turški meji žumberški stotnik Paradeiser osvojivši Todorovo, podgeneral Strassoldo pa je napal Ostrožec ter pokončal vso okolico. To so bile seveda le pomejne borbe; pravi napad se je izvršil šele l. 1685, kakor smo ga opisali po Herbersteinovem poročilu.[1]) Herberstein se je povrnil v Karlovec z velikim plenom, ki so ga dobili krajišniki in Vlahi, katerih se je iznova preselilo na Hrvaško do 100 rodovin. Pri vojaškem pohodu l. 1685 je izgubil Herberstein le 17 mož, a ranjenih je bilo do 70; sovražnik pa je imel mrtvih čez 300 ljudi, a ujetih je bilo najmanj 130. Z njimi je prispel general 21. septembra v Karlovec, kjer so ga sprejeli z veseljem. V kapeli sv. Josipa se je zahvalil Herberstein Bogu za to sijajno zmago nad celo turško Krajino, kjer je požgal do 4000 hiš, razdjal mnogo kul in mest, odpeljal mnogo žita in do 1000 glav živine ter tako Liko pokončal do kraja. Herberstein je izrekel v svojem poročilu nado, da bodo kmalu propala tudi še druga mesta in trdnjave v tej zemlji in da se sovražnik ne bo mogel dolgo držati. Generalova nada se je zares kmalu izpolnila.[2]) Poprej pa je izvršil še pohod na Malto kot véliki prior malteškega reda na Ogrskem.

Na to vojno se je podal Herberstein l. 1686, ko ga je prosil véliki mojster reda in mu je cesar Leopold I. to dovolil.

V tej vojni je bil general Herberstein glavni zapovednik celemu brodovju in vojski malteških vitezov in njih zaveznikov Benečanov. Zapustivši zapovedništvo hrvaške Krajine vélikemu stotniku grofu Matiji Strassoldu[3]) odide iz Karlovca 1. prosinca l. 1686. Spremljevala ga je četa izvoljenih hrvaških in avstrijskih plemičev in vitezov, katere je vzel s seboj na Malto. V štirih dneh je prispel v Senj, odkoder je obiskal s spremstvom 7. prosinca Mater božjo na Trsatu, ter potem odplul, ker ni mogel dočakati veče naročene ladje, na malem brigantinu 24. prosinca iz Senja po morju na otok Košljun, kjer je še enkrat opravil svojo molitev v tamošnji frančiškanski cerkvi. Kesneje je prestopil na benečansko ladjo ter prispel s svojim spremstvom, med katerim je bil tudi njegov sinovec Ferdinand Herberstein, srečno na Malto. Tukaj so ga sprejeli z velikim odlikovanjem tudi sami malteški vitezi in narod. 4. aprila prevzame Herberstein zapovedništvo nad vojsko in brodovjem

---

[1]) Valvasor XII. 132—133 našteva vse kraje in kule, katere je osvojil in požgal Herberstein v vojaškem pohodu l. 1685.

[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II., str. 445—448.

[3]) Podgeneral Strassoldo je umrl že l. 1686, a zapovedništvo v Krajini je prevzel žumberški véliki stotnik Ernest Paradeiser; tega pa je nasledil še prej, nego se je povrnil Herberstein, kot podgeneral grof Josip Ivan Rabata.

malteškim, s katerim se je združilo pomožno brodovje papeževo, benečansko in toskansko. Prva bitka pri Navarinu na Moreji se je srečno dokončala za kristjane, a glavna trdnjava Modona se je predala 7. julija 1686. Od tukaj se je odpeljal Herberstein v družbi benečanskega zapovednika Frana Morosina z brodovjem v Napoli, ki so ga kristjani osvojili po dolgotrajnem obleganju 29. avgusta 1686. Ko je Herberstein dokončal vojno na tej strani, se je vzdignil po nagovoru rimskega papeža iz Brundizija v južno Dalmacijo ter prispel v Boko Kotorsko s sedmerico papeževih in osmerico malteških galej, na katerih je bilo 1500 mož, med njimi tudi 100 malteških vitezov. Herberstein je sporočil iz Korčule benečanskemu providuru Cornaru v Spljet o svojem prihodu ter ga prosil za pomoč. Radostno so počakali dalmatinski Hrvati Herbersteinovo vojsko, posebno Dubrovničani, ki so pozdravili Herbersteina po svojih poslancih, ko je brodovje plulo mimo njihovega mesta. To pa zato, ker so Benečani že za vojske leta 1686 osvajali turška mesta okoli Dubrovnika, a vojska njihova se je zaletala na dubrovniško zemljišče. Sledečega leta so nameravali Benečani pokončati vse dubrovniško brodovje na morju. Ko se je vračal Herbestein z Malte, je dobil od cesarja Leopolda I. zapoved, naj brani Dubrovničane, in sam cesarski kancler Strattman se je odpravil v Dubrovnik, da v cesarjevem imenu odredi odnošaje med Benečani in Dubrovničani. Dubrovnik se je sicer s tem posredovanjem dunajskega dvora rešil benečanskega nasilja, toda dogovor s cesarjem ni nič koristil, kajti cesarska vojska ni še niti dospela do Hercegovine, ko je napredovanje Benečanov prisililo Dubrovničane, da so začeli iznova plačevati Turkom stari davek. Herberstein se je izkrcal pri Novem gradu (Castelnuovo) ter je oblegel s pomočjo sosednjih kristjanov mesto, v katerem je bilo posadke najmanje 1000 Turkov in Arbanasov. V pomoč so priskočili tudi hrabri Črnogorci ter je bila tukaj popolnoma razbita turška vojska pod zapovedništvom Husein-paše iz Bosne in Soliman-paše iz Hercegovine. Neki Slovenec je ujel v bitki brata skadarskega paše, a padel je v tem boju tudi Zajm-beg, najboljši turški vojskovodja, paša bosenski pa je pobegnil ranjen iz boja. Po trimesečnem obsedanju so se podali Turki v Novem gradu, ki so ga imeli v svoji oblasti 149 let. Poročevavci o tej vojni hvalijo in slave posebno spretnost generala Herbersteina pri obsedanju in osvajanju tega mesta. 18. junija l. 1687 je pozval cesar Leopold I. Herbersteina, naj se povrne na svoje mesto v Karlovec, kamor je kmalo prispel.[1])

[1]) Fra Franc. Scallaterri da Gorizia, min. os. della provincia di Bosna Croatia: Condota navale e vera relatione dell viaggio da Carlstat a Malta del. ill. et. ecc. Giov. Gios. d' Herberstein etc. Graz 1688. Scallateri je bil izpovednik generala Herbersteina, katerega je vzel s seboj iz Karlovca.

Med tem so cesarske čete pregnale z Ogrskega turško vojsko ter udarile za njó celo v sosedno Srbijo in Vlaško, na Hrvaškem pa je stala obrambena vojska na Savi, kjer je bil glavni zapovednik ban Nikolaj Erded; druga vojska je bila izmed Kolpe in Une, in to je vodil podban grof Peter Drašković; tretja vojska pa je stala pod zapovedništvom generala Herbersteina v Liki in Krbavi.

Na Uni je prešel bosenski paša Husein na hrvaško stran ter se utaboril na Zrinjskem polju. Podban Drašković je razbil na dan sv. Petra in Pavla turško vojsko tako hudo, da je ostalo na bojišču mrtvih do 2000 mož, a druga četa se je razpršila na vse strani. Zmaga je bila tako sijajna, da so zapisali o njej spomin v saborski zapisnik. Dvajset turških zastav je odnesel Drašković cesarju na dar, a Pavel Vitezović je napisal kratko poročilo o tem boju takozvano „novljančico“. Po tej zmagi je zbral ban Erded svoje vojske ter se združil s krajišniki pod Herbersteinom, da vzame Turkom še preostali del Like. Iz Dalmacije so prišli v pomoč Janković Stojan in Smiljanić Elija, ki sta prodrla v Liko z juga. Od hrvaških narodnih vojvod se omenjajo Knežević in Došen, knez Jerko Rukavina in Dujam Kovačević, a na čelu vsem Uskokom junaški duhovnik Marko Mesić.[1])

Za ta preostali del Like so se zanimali tudi Benečani posebno potem, ko so bili osvojili v Dalmaciji Obrovec in Stari grad. General Wassenhoffen, ki ga je poslal bojni svet v te kraje, da pomore krajiški vojski, je zvedel o napredovanju Benečanov na svojem potovanju iz Senja v Bag. General jih je seveda opozoril, da naj puste Liko, vendar pa so začeli prepire v sami baški luki, samo da bi tako provzročili boj in osvojili luko. General Wassenhoffen je hotel vse to preprečiti, pa je določil, da je grof Ferdinand Herberstein odšel iz Senja v Karlovec zaradi pomoči, in da se zbrana vojska postavi vsaj do 14. junija pred Novim ter tako preplaši Benečane.[2]) Tudi iz Senja so poslali tjakaj topov. Pripravljalo se je vse, kakor za velik pohod. Ko je prispela glavna vojska pod Novi (lički), se je vzdignila tudi vojska iz Baga, ker pa niso prepeljali topov v Novi, je odšla vojska dalje na Udbino in Belaj. Tukaj se je general razgovarjal s Turki o predaji, a ker Turki niso hoteli popustiti, je odšla vojska dalje proti Ribniku. Tudi ta trdnjava se ni predala, pa je krajiška vojska požgala okolico ter odšla dalje. Ko se je vojska povrnila v Novi, je zapovedal drugi dan general Ivan Josip Herberstein, naj se povrne v Ribnik. Prebivavci so se zdaj prestrašili in se predali po

[1]) Marko Mesić. „Slovenec“ l. 1890. štev. 194. sl.

[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine III. d. str. 449—458. Iz tega obsežnega poročila sem posnel le najvažnejše dogodke.

kratkem boju. Tako je bila osvojena trdnjava brez velike izgube. Ravno tako je določil general, da se vojska povrne tudi v Udbino, kar se je zgodilo že 22. junija. V Ribniku je našla krajiška vojska Kotorčane, katere je vodil neki frančiškan. Ta se je trudil, da bi pregovoril Ribničane, da se predado Benečanom, a ne cesarskemu generalu. Posadka pa je odbila benečansko ponudbo ter se izročila cesarskemu zapovedniku. Ko so to videli Kotorčani, so odšli ter še isto noč napadli Vrebec, da bi tako dobili neko oporišče v Liki; toda bili so tudi tukaj odbiti. Od Ribnika proti gornji Liki ni bilo nobenega čvrstega grada; le na kraju je stal Gračec. Semkaj je odšlo 200 konjikov krajišnikov pod generalom Wassenhoffnom. Na potu je zadel zopet na 20 Kotorčanov, ki so iskali po njihovi izjavi sreče, ali jim je general odgovoril, da je Liko osvojil že cesar in da nimajo tukaj ničesar iskati. Ko je pregledal general že čisto podrti grad Gračec, se je povrnil, a na potu je našel zopet 15 Kotorčanov konjikov. Oni so zatrjevali generalu, da so v lastni zemlji, kajti Lika spada že tako benečanskemu doždu. Toda general jih je zavrnil, da je lika osvojena z orožjem za cesarja in da naj se umaknejo iz teh krajev, kar so v kratkem času tudi storili.

Še tisti dan so prišli prebivavci iz Vrebca, Široke kule in Grebenarov h generalu ter so se podali pod istimi pogoji kakor Ribnik. Ko so se Vrebčani in Ribničani zedinili ter utaborili blizu Udbine, so jih napali Kotorčani, jih ujeli 20, a so jim jih Turki zopet odvzeli. 22. junija je prišla krajiška četa pod Vrebec in 23. pod Belaj. Turki v teh trdnjavah pa niso niti mislili na predajo. 24. junija so udarili Hrvati na Vrebec. Tukaj se je odlikoval posebno grof Ferdinand Herberstein, ki je nadomeščal generalnega pobočnika; popel se je prvi na hrib ter s tem tako navdušil ostale vojake, da so zasedli pečine pod trdnjavo, odkoder so mogli streljati na sovražnika. Boj je trajal dva dni. 27. junija pa se je razširil glas, da se zbira turška vojska pri Bihaću, kamor je imela prispeti tudi pomočna četa iz Banje luke z namero pokončati krajiško vojsko. Ta je pa navzlic temu glasu dalje oblegala trdnjavo, dokler ni v njej zmanjkalo hrane; tedaj se je predala kakor Novi. Vseh tristo mož posadke odide v Široko kulo, kjer so morali počakati, da se izvrši predaja Budaka in Perušića. Glas o turški vojski je prisilil krajišnike, da so delali hitro in odločno. Trebalo je še dobiti Budak in Perušić. Budak se je predal kmalu, čim so izvedeli obleganci, da je padel Belaj in da prihajajo krajišniki s topovi iz Novega. Teže bi bilo s Perušićem, da so znali obleganci kaj o turški pomoči. Zato jih je nagovoril na predajo krajiški zapovednik sam in sicer pod istimi pogoji, kakor pri vseh drugih trdnjavah. Zapovednik trdnjave je zares obljubil predajo. Med tem so bili

Turki odpravljeni iz Budaka pod spremstvom v Široko kulo. Ko se je povrnil na to general v Perušić, so se Turki vzprotivili predaji. Drugi dan se podá general Herberstein sam v trdnjavo. Tukaj se mu je ustavil brat zapovednikov ter je nastal hud prepir. Ko se je pa general zagrozil ter zapovedal protivnika prijeti in odpeljati, so se vsi preplašili in predali. Drugi dan so odšli tudi oni v Široko kulo. Bilo jih je do 150; ostalo pa je še celih 20 hiš, v katerih je bilo 45 mož. Ti so bili celo pripravljeni sprejeti krščansko vero. 30. junija so bili odpravljeni Turki pod stražo od Široke kule na Udbino. Tako se je Lika oslobodila sovražnika, ki jo je tlačil 150 let, skoraj brez prelitja krvi s cesarskim in krajiškim orožjem. General Herberstein je zapovedal na to odpeti v Perušiću zahvalno pesem; Turki so prisegli vernost ter obljubili pristopiti h krščanski veri, kar se je v Budačkem zgodilo že drugi dan, ko je deset hiš sprejelo krščansko vero.

Med tem se je zvedelo, da so odšli Turki iz Bihača, pa se je moglo zdaj pomisliti tudi na osvojenje Krbave, da bo tako združena vsa hrvaška kraljevina razen Bihača in kar je spadalo podenj. V Krbavi sta bila samo dva važna grada: Bunić in Udbina. Ko je padel Perušić, je zapustil sovražnik Bunić, ga požgal ter se podal v Udbino, da bi se tam branil do skrajnosti. 2. julija se je vzdignila na pohod tudi krajiška vojska ter se ustavila na prelazu Ploči. Čim se je uredil tabor, je odšel general Wassenhoffen s Ferdinandom Herbersteinom na prelaz, odkoder se vidi Udbina. Srednja gora med Liko in Krbavo je ozka in nizka, da se more brez težave prekoračiti. 3. julija se je začel boj proti Udbini, kjer je bilo še 300 Turkov. Boj je trajal do noči. Krajišniki so zvedeli, da so bili Turki, ki so hoteli priti Udbini v pomoč, pobiti pri Novem pod vodstvom Popрženovića, stotnika iz Bihača. 4. julija je prispel iz Udbine glasnik ter povedal, da je v trdnjavi 500 mož, a da nimajo vode, če se jim tedaj vzamejo studenci, so gotovi za predajo, dasi imajo sicer dosta hrane. Ko sta zapovednika ogledovala trdnjavo, kjer je najslabša, bi bilo generala skoraj ubilo, ko mu je sovražna kroglja odnesla del klobuka. Vodo pa je bilo sovražniku teško zapreti, ker je bilo na istem bregu več studencev; vendar so krajišniki pod zapovedništvom grofa Ferdinanda Herbersteina zasuli glavni studenec, drugega pa okužili s tem, da so vanj vrgli ustreljenega Turka, katerega so poprej namazali z gnojem. Slednjič je bilo Turkom tako hudo za vodo, da so mesili kruh z živinsko krvjo. Zdaj se niso mogli več držati, nego so se predali, a šele po dolgotrajnih pregovorih. Naši so jih odpravili čez goro Plešivico. Bilo jih je okoli tisoč. Ko so bili že tri ure od Udbine, so se Turki popravdali s spremljači, a neki Turek je ubil našega vojaka.

Nato nastane strašno klanje, tako da je komaj 30 Turkov pobegnilo na dobrih konjih. Tudi v Udbini je bral Marko Mesić svečano mašo zahvalnico v razvalinah starodavne stolne cerkve krbavskih škofov. Še dandanes spominja kamenit spomenik na polju Visučkem na to slavno hrvaško zmago. Krajiška vojska se je podala za tem v Krbavico, a drugi dan na Plaški, odkoder se je karlovški general Herberstein povrnil v Karlovec, a Marko Mesić se je odpotil s primorskimi krajišniki v Zrmanjo, kjer se je združil s četami Štepana Jankovića in Elije Smiljanića, pa so osvojili Zvonigrad in Rakovnik. Zbog teh sijajnih zmag hrvaških čet se je razlegala slava Hrvatom po vsej Evropi. V zavodu, ki so ga imeli Hrvati v Bolonji na Laškem, so Hrvati svečano proslavili zmago ličko in zrinjsko, a Bolonjani so se zbrali pred hrvaškim zavodom ter odušev!jeno klicali: Živeli hrabri Hrvati in ban hrvaški! Ti osvojeni kraji niso imeli svojih posebnih poglavarjev, nego so bili podložni deloma senjski, deloma pa otočki stotniji. Pravi upravitelj vseh vojnih, upravnih in cerkvenih poslov v Liki pa je bil za nekaj časa sam Marko Mesić, ki je od tega časa živel večjidel v Liki.

General Herberstein je nagovarjal ličke Turke, da ostanejo na svojih starih mestih, ter jim obljubil, da jim ostanejo vsa njihova dosedanja posestva, če se dado pokrstiti. Cesar je ta odlok Herbersteinov potrdil l. 1690 ter še posebej priporočil dotični duhovni oblasti, naj pošilja v Liko sposobne in za krščansko vero goreče duhovnike.[1]) Mnogo Turkov je zares ostalo in največ jih je pokrstil sam junaški Marko Mesić na povelje generala Herbersteina, kakor Mesić sam poroča iz Brinja meseca julija 1689 senjskemu kanoniku Štepanu Božiću ter ga obenem prosi, naj mu pošlje še enega pomočnika s svetim oljem v čim večji meri, ker ima dosti Turkov. Obenem ga prosi za knjigo „doktrinu hrvacku“ in še za druge hrvaške knjižice ter za „circulum aureum“. Tudi poroča kanoniku, da je rekel general Herberstein, naj pošlje v Liko pater Lazari jezuite. Na to pristavlja Mesić, da naj pazijo v Senju, da ne bi to kesneje škodilo duhovnikom senjske škofije v Liki in Krbavi.[2]) Marko Mesić je med tem neumorno delal med muhamedanci v Liki in Krbavi ter jih spreobračal na krščansko vero od vasi do vasi. Ker je ostala pa med tem župa v Brinju brez duhovnika, je sporočil kanonik Božić generalu Herbersteinu, da ni nobenih zaprek misijonarstvu Mesićevemu v Liki in Krbavi, samo svoje župe pri tem ne sme preveč zanemarjati. General Herberstein se je seveda zavzel za Mesića ter oponesel Božiću njegovo očitanje. Toda kanonik Božić je vršil le svojo dolžnost, če je opomnil Mesića, ker tudi senjskemu škofu Gla-

[1]) Radoslav Lopašič. Spomenici hrvatske Krajine. II., str. 395—396.
[2]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II., str. 393.

viniću ni bilo po volji tako ravnanje Mesićevo. Za Liko in Krbavo se je dalo pa pri vsem tem mnogo storiti, kar sta dokazala tudi kanonika Račič in Domažetović, ker sta poleg svoje službe opravljala tudi duhovna opravila med ličkimi muhamedanci. Zato je oba priporočil generalu Herbersteinu; na Mesića se je pa potožil, češ, da se ponaša tako, kakor da je sam prelat in da ne pripozna Božića za svojega predstojnika.[1])

Že kesno v jeseni l. 1689 po osvojenju Like in Krbave in malo časa pred svojo smrtjo je udaril general Herberstein s krajiškimi četami pod sam Bihać. Sploh je bila namreč priznana potreba, da se ta trdnjava osvoji čim prej in da se Turki vržejo potem nazaj čez Uno. Za to podjetje pa Herberstein ni imel dovolj vojske niti bojnih priprav ter se je moral vrniti v Karlovec brez zmage.[2]) Tukaj je kmalu potem vsled velikih naporov obolel in 30. novembra umrl v Gradcu, kamor se je bil podal na lečenje. V vsem je služil Ivan Josip Herberstein na Hrvaškem 34 let, 14 v varaždinski, a 20 v karlovški ali hrvaški Krajini. Truplo so pripeljali iz Gradca v Karlovec ter ga pokopali v cerkvi sv. Josipa. To cerkev je dal sezidati sam general l. 1680 od blaga zaplenjenih posestev Petra Zrinjskega in Frana Frankapana. Bila pa je ta cerkev zidana v lepem slogu v podobi rotunde; imela je troja vrata ter majhen zvonik na okroglo streho. Ozaljšana je bila z lepimi oltarji in slikami; v njej so bile shranjene kosti sv. Prospera. Zunaj na pročelju je bila lepa slika, ki je predstavljala boj malteških vitezov s Turki na spomin vojevanja generala Herbersteina, ki je bil malteški vojvoda l. 1686. Pri tej cerkvi sv. Josipa je utemeljil Herberstein z dovoljenjem vélikega mojstra malteškega reda l. 1689 komendo, kateri je zapisal v oporoki graščino Novigrad na Dobri, nekdaj frankapansko posestvo in graščino Lienberg na Koroškem. V oporoki je določil general Herberstein, da bo upravljal komendo sam, dokler bo živ, po smrti svoji pa izroča vso skrb svojemu sorodniku grofu Ivanu Ferdinandu Herbersteinu, vitezu malteškega reda, in Maksu Schlangenbergu nadzor nad cerkvijo in nad duhovniki; oba naj si po svoji smrti zopet določita naslednike. Tudi je general Herberstein priporočil svojo oporoko vsem svojim naslednikom v karlovškem generalatu, vsem krajiškim oblastim in polkom, ki bodo stanovali v Karlovcu. Ker ni bilo v Karlovcu še duhovnikov malteškega reda, je določil Herberstein, da se podeli služba Ignaciju Stelzu, profesorju bogoslovja v Strassburgu in dvema kaplanoma. Ko ne bi bilo sčasoma duhovnikov jeruzalemskega reda, naj vzamejo izvršitelji oporoke tri kaplane za službo božjo brez razlike

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II., str. 396. Poročilo je pisano v Senju v hrvaškem jeziku l. 1689.

[2]) Radoslav Lopašić. Bihać i bihaćka Krajina. Zagreb 1890, str. 105—106.

narodnosti (wessen nation sie immer seynd), a najzaslužnejši med njimi naj bo predstojnik. Stanovati pa morajo vsi v eni hiši in potem prositi vélikega priorja, da jih sprejme v malteški red. Komendator pa more biti le Nemec. Potem je določil Herberstein tudi vse glede službe božje v cerkvi sv. Josipa. Od te službe božje se opravljajo še dandanes v župni cerkvi vsako sredo popoldne litanije in blagoslov. Pri volitvi komendatorja imajo tujci (razen Nemcev in Hrvatov) le aktivno pravico, a ne tudi pasivne. Malteški redovnik dobi na leto deset ogrskih goldinarjev, če je duhovnik tega reda, sicer pa je hiša v mestu, kjer stanujejo, prosta vsakega davka. Postaviti se ima tudi organist z dvema pevcema, ki bota pela pri službi božji. Če se dobe trije kaplani, naj bo eden od njih opat, če jih pa ne bi bilo, naj se izroči služba božja frančiškanom v Karlovcu, ali se mora z njimi prej pogoditi glede nagrade. Če bodo nameščeni duhovniki njegovega reda, naj uživajo zgoraj imenovana posestva; če bodo postavljeni pa posvetni duhovniki, naj jim dá grof Ferdinand Herberstein vse potrebne stvari, kolikor morajo dobivati, sam pa naj upravlja posestva. Po smrti njegovi pa ostane vse duhovnikom, kateri imajo pravico nad cerkvijo in opravljajo službo božjo. Le nadzor imajo oblasti, da se vrši vse in vedno točno po oporoki generalovi. Nevredne duhovnike ima oblast pravico odstraniti.[1])

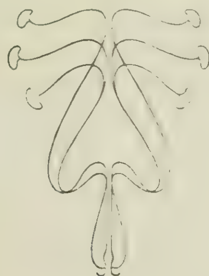
Ker se pa ni po propisih oporoke nastanil na Hrvaškem niti kesneje noben član malteškega reda, je izročil sinovec zakladateljev grof Ferdinand Herberstein oskrbovanje zaklade pri cerkvi sv. Josipa karlovškim frančiškanom za letno nagrado v znesku 550 goldinarjev od dohodkov Novega grada. Ko so pa Maltezi l. 1745 prodali Novi grad baronu Štepanu Petačiću, je izplačeval frančiškanom novi posestnik Novega grada tudi toliko vsoto. Ko so prišli v Karlovec piaristi, so se trudili, da dobe oni to zaklado sv. Josipa, posebno po požaru cerkve sv. Barbare l. 1774. Cerkev sv. Josipa je bila sicer izročena piaristom, zaklade pa niso dobili, marveč je bila za vselej zagotovljena karlovškim frančiškanom po posebnem odloku papeževem. Škoda, da je cerkev sv. Josipa zadela žalostna usoda že sto let po njenem utemeljenju. Že l. 1788 so jo porabili za magazin, kjer se je hranil smodnik in strelivo, kesneje pa za klet, kjer so hranili vino, konserve in drugo hrano za vojsko, a l. 1790 so jo priredili za navadno krčmo. L. 1833 jo je zapovedalo karlovško mestno poglavarstvo podreti. Herbersteinovo truplo, ki je bilo tukaj pokopano, počiva še dandanes na tistem trgu, le nadgrobna ploča je vzidana v župni cerkvi sv. Trojice na desni strani.

[1]) Radoslav Lopašić. Spomenici hrvatske Krajine. II., str. 397—400.

Napis na plošči se glasi:[1])

Joannes Josephvs S. R. I. Comes Ab Herberstein
Melitæ Iam Sacer Germaniæ Redditvs
In Varasdinensivm Confinis Carolostadiensē Greatum Mervit,
Jbi XIV: Hic XX: Annis Emensis.
Religioni Hvngariæ Prioratv Magnvs
Leopoldo Primo S. A. â Consilio Arcanvs Evasit,
Svorvm Maritimæ Classis Archithalassvs
Dvm Pontificiis Etiam, Et Etrvscis Triremibvs Imperaret
Venetæ Victoriis Eivs Ope In Peloponeso Ditati.
In Eqvite Religionem In Consiliario Prvdentiam:
In Strenvo Generali Magnanimitatem,
Qvia Capere Nequibant Admirari Debuerant,
D. Marcvm Debitorem Nact.' Vt Et Foen' Gloriæ Svæ Deberetvr
Neocastrvm Pyratarvm Bimestris Obsidione Crventa Christianis:
Adriatico Sinvi vero Div Svspiratam Secvritatem Reddidit:
Post Bienivm Caesari Restitvtvs.
Svis Carolostadiensib', Likam Et Corbaviam Ferro Igneq. Primvm Tervit
Dein Leopoldo Invictissimo Victam Svbdidit.
Qværi Nesciens, Divinorvm Amans, Deo Charvs, Cæsari Acceptvs
Confiniis Vtilis, Inimico Semper Svspectvs.
Sic Omnib' Dvm Præfvit, Tvtvs Profvit.
Viator, Vt Spectes, Qvod Expectas,
Famam Consvle, Terra Mariq. Vestigia Repete
Qvi LVI. Annis Vixit Gratvs, Hic Qviescit Desideratvs
Tv Ne Abeas Ingratvs
Dic Cvm Joanne Ferd.do Eivs Ex Fratre Nepote, Relig. vero Confrat.
Vt Hic ReLIgIosVs FVDator VIVat Æternvm Beatvs.
C. P.

[1]) Radoslav Lopašić. Poviest grada Karlovca, str. 123; 206.

Jan Lego.

Življenjepis.

Spisal **Iv. Lah.**

Ne spominjam se več natanko, kako sem se prvič seznanil z Janom Legom. Bilo je to menda v praškem muzeju, ko smo ga skupaj obiskali slovenski akademiki v Pragi. Spremljal nas je po vseh oddelkih in nas opozarjal na različne znamenitosti v zbirkah. Posebno dolgo smo se zamudili v geološkem oddelku, ker so tam zbirke njega najbolj zanimale. Čudili smo se nemalo, ko nam je razlagal vse v lepi, čisti slovenščini. Takrat sem torej videl prvikrat slovenskega konzula v Pragi. Ponudila se je kmalu prilika pobliže seznaniti se z njim. Jan Lego je zbiral vsako nedeljo popoldne na svojem stanovanju slovenske goste. V muzejski pisarni se je nerad dalje časa mudil z obiskovavci, ljubše mu je bilo, da so ga ob prostih urah obiskali na njegovem domu. Posebno veselje je imel s tem, da je zbral vsako nedeljo popoldne pri svoji mizi nekaj praških akademikov ter se z njimi pogovarjal o raznih sočasnih vprašanjih. Zašel sem bil kmalu v ta domači krog in imel sem tako priliko spoznati mišljenje, stremljenje in delovanje Legovo. Stanoval je na Žižkovu v Miličevi ulici št. 2. Hišni posestnik gospod Ružička, pivovarnar, je bil nam Slovencem zelo naklonjen in nas je rad vabil tudi k sebi na gosti ter nam je postregel z izbornim pivom in s češkimi kolači. Jan Lego je stanoval v drugem nadstropju; tam v oni sobici je bil torej nekak slovenski konzulat. Ko sem vstopil, me je pozdravila gospa Legova s svojo znano ljubeznivostjo, s katero je sprejemala znance in neznance. V drugi sobi je okoli široke mize sedelo nekaj mladih Slovencev in skoncema je sedel stari Jan Lego s svojim izrazitim, resnim obrazom ter si gladil srebrnosivo brado. Na mizi so stale steklenice s pivom, na krožnikih so ležali „zakuski". Nisem bil ne prvi ne poslednji, ki je tako prišel v to prijazno družbo. Hodili so sem slovenski študentje, odkar so študirali v Pragi.

Pogovor pri mizi se je gibal navadno le okoli slovenskih razmer. Ob času, ko sem prišel v njegov krog, je bil Jan Lego že siv starček, saj je imel že svojo sedemdesetletnico za seboj.

Poznala se mu je starost in trpko, trudapolno življenje je bilo zapustilo na njem svoje sledove. Vendar je bila vedno jasna njegova misel in mladih idealov ni mogla uničiti teža let. Čudili smo se vsi velikemu zanimanju, s katerim je zasledoval vse naše kulturno gibanje. Zgodilo se je, da smo govorili o naših razmerah in smo lahkomiselno skakali s točke na točko, ne da bi bili skušali stvar globlje premotriti. Jan Lego je utihnil med pogovorom ves zamišljen in ko smo bili že daleč s svojim pogovorom, prišel je on s svojim vprašanjem nazaj na točko, ki se mu je zdela važna; kar mu ni bilo jasno, je hotel izvedeti natančno in je skušal dati primerne zglede in nasvete. Malo je ljudi, ki bi po svojih sedemdesetih letih ohranili isto čilost duha, ki bi z isto eneržijo zasledovali velike smotre, kakor jih je zasledoval Jan Lego. Tri važna vprašanja, se mi zdi, je čutil, da mora še razrešiti, da izpopolni svoj pomen, ki ga je imel v češko-slovenski vzajemnosti: vprašanje slovenskega salonskega jezika, mladinske knjižnice na Koroškem in zbližanje češkega in slovenskega dijaštva in učiteljstva. Deloval je v tem smislu že dolgo vrsto let, a dela je preostalo še toliko, da se mu je zdelo, da smo v vsem šele v začetku. Govorili smo vsak kolikor toliko v svojem narečju, Jan Lego pa je govoril čisto slovenščino in narečja mu niso bila po volji: „Glejte“, je rekel, „privaditi se morate, da govorite čisti književni jezik, ker je le tak razumljiv n. pr. nam Čehom. Slovenci potrebujete čistega salonskega jezika, ki naj bi bil bogat na izrazih, ki se nahajajo tudi v drugih slovanskih jezikih. Tako bi se vedno lahko razumeli.“ Zato je z velikim zanimanjem zasledoval boj med bralci in bravci in je — s praktičnega stališča — stal na strani elovcev . . . Ustanavljati mladinske knjižnice po Koroškem, se mu je zdelo za nas življenskega pomena. A težko je ustanavljati mladinske knjižnice, kjer ni mladinskih knjig. Jan Lego se je trudil, da bi pospešil našo mladinsko književnost in je v tem dosegel vsaj nekaj uspehov, mladinskih knjižnic na Koroškem pa ni dočakal . . . Pri zbliževanju in medsebojnem spoznavanju češkega in slovenskega dijaštva in učiteljstva je pred vsem želel, da bi prišlo čim več slovenskih akademikov študirat v Prago in da bi obiskovali češke kolege na počitnicah, da spoznajo deželo in narod, posebno v narodno eksponiranih krajih; želel je posebno ozke stike med češkim in slovenskim učiteljstvom, ki naj bi se o počitnicah obiskovalo in seznanjalo drug druzega z jezikom in literaturo. To so bile nekako točke, pri katerih se je tako rad ustavil Jan Lego, saj so bile to tri glavne smeri njegovega dela, katerega cilj je bil: zbližanje češkega in slovenskega naroda. Mnogo je dosegel s svojim neumornim delom, mnogo je prinesel čas sam s seboj, a mnogo več je še hotel Jan Lego. Hotel je, da bi na večeru svojega življenja videl, da je krepke

korenine pognalo drevo, kateremu je bil on v mladosti skrben vrtnar; sadov ni čakal za sebe, hotel je, da jih uživajo drugi. Bil je požrtvovalen in nesebičen delavec na polju češko-slovenske vzajemnosti.

Beseda „vzajemnost“ je sčasom rodila delo. Živimo v dobi dela in delo govori zdaj mesto ljudi. Nič na svetu, pravi Emerson, ne stoji osamljeno; vse je produkt časa in ima svoje ozadje. Tako je bila vzajemnost produkt časa in je imela svoje ozadje, tako je danes delo vzajemnosti produkt časa in ima svoje ozadje, tako je bil Jan Lego pojav časa in je imel svoje ozadje.

Govorimo li o češko-slovenski vzajemnosti pri Janu Legu, ni bila pri njem nikdar to, kar je bila pri drugih. Njemu je bila vzajemnost delo in temu delu je posvetil vse svoje življenje in vse moči. On je bil, ki je tudi v oni dobi lepih besedij kazal pot dela. Celo njegovo življenje je bilo posvečeno temu delu, skromen in tih delavec je bil v tem oziru — in ravno v tem je kos onega češkega mirnega značaja, ki se ogiblje javnemu vpitju in dela, tiho, počasi, neprestano. Delo, ki ga je vršil on, se imenuje drobno delo, delo, ki je na videz brezpomembno, ki je skrito in brez šuma, a ima velikanske uspehe. Treba bo nadaljevati za njim ... Zato je bilo skrito in brez šuma njegovo življenje, ni dosegel niti visokih služb, niti velikih časti. Ves njegov trud je bil posejan daleč od njega, videli so ga samo delavci, ki so šli za njim ... In vendar, če pogledamo v našo polpreteklo kulturno zgodovino, vidimo v njej jasno njegovo osebo, kako gre s trdimi koraki po dolgi beli cesti in več in več jih gre za njim. Bolj in bolj se širi cesta, bolj in bolj jo polnijo delavci.

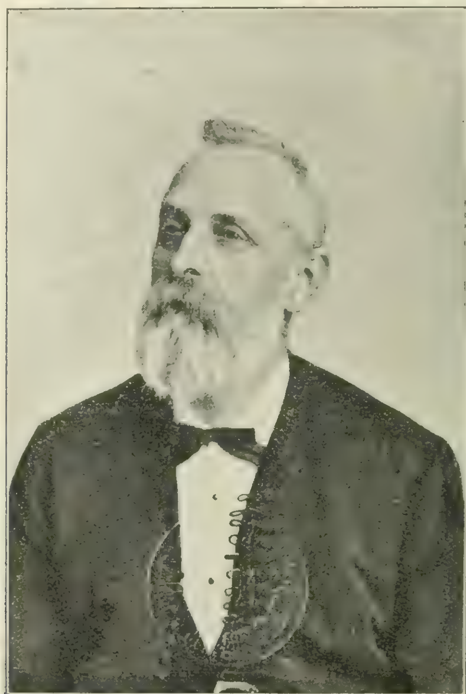
Vzajemnost slovanska je bila velika misel, ki jo je kakor rešilno zvezdo vodnico zagledal slavni pesnik „Slavy Dcery“, Jan Kollar. Kakor je po razbitih Napoleonovih vojskah začela vstajati skupna Germanija kot ideal mladih Nemcev, tako se je zasvetila mladim Slovanom — Slava. Stara zgodovina in idealen polet sta dva karakteristična znaka one romantične dobe. Delo te dobe je Slava in ima na sebi oba znaka dobe. Kollar sam je postal prvi svečenik te Slave in je klical ves slovanski svet, naj pride in moli veliko novo božanstvo, katerega svetišče je vzajemnost slovanska. Kollar je bil idealist. Iskal je Slovanov po celi Nemčiji in celo v Italiji, budil je mrtvece iz grobov in je pri tem skoraj pozabil živih. A našli so se delavci, ki so iskali potov k uresničenju velike ideje in našli so pot medsebojnega zbliževanja, spoznavanja in izpopolnjevanja. Na jugu hiti Stanko Vraz z Ilirci buditi narod ter združevati Slovence in Hrvate, na severu se oglaša Čelakovský in išče zvez in znanja s Prešernom. Ako pomislimo na vse okolnosti, vidimo,

kako težka je bila takrat pot vzajemnosti. Toda delavci so bili pridni in se niso strašili težav. Malo so govorili o vzajemnosti, a njih cilj je bil jasen. Nismo imeli takrat posebnih glasnikov te ideje in še dolgo pozneje ne. Ilirci so pomrli, Prešeren in Čelakovský sta utihnila in prenehalo je — vsaj pri nas — medsebojno zbliževanje in spoznavanje. „Novičarji" so se poprijeli dela doma in niso iskali ne Slave ne vzajemnosti. Leto 1848 nas je našlo nepripravljene. Šele „Glasnik" je začel nekako opominjati na druge slovanske jezike, ko je prinašal kratke tekste iz vseh slovanskih literatur. „Cvetje iz domačih in tujih logov" je imelo pomnožiti našo malo literaturo in tu zadenemo že na „Babico", ki jo je preložil Cegnar s pomočjo Legovo. Od te dobe se začne tudi politično zbliževanje Čehov in Slovencev in na poti zbliževanja in spoznavanja, ki smo jo hodili poslej, stoji neutrudljivo delavni — Jan Lego.

Življenje dela človeka, toda ljudje tvorijo življenje. In tako bi lahko rekli, da so prinesli časi in razmere, da je postal Jan Lego to, kar je bil, ko bi ne videli stotero ljudi na isti poti, v istih časih in istih razmerah, ki niso postali to, kar je bil on. Trdna, resna, neomahljiva volja je bila, ki je zmagovala nad ljudmi in razmerami, jasen cilj je bil, ki je vodil Jana Lega v nejasnih časih po poti naprej.

Jan Lego je bil sin češkega učitelja. Rodil se je 14. kimavca 1832. leta v Lhoti pri Zbirovu. Ljudsko šolo je obiskoval v Strašicah, leta 1845 je prišel na gimnazijo v Plzenj. Tu je doživel nemirno 1848. leto, ki je prineslo izpremembo tudi na gimnazijo, kajti zavod je postal dvojezičen, češčina je dobila isto pravico z nemščino. Češki profesorji, kakor Karlik, Smetana so bili narodni buditelji in so vplivali tudi na šolsko mladino. Razmere v mestu so se hitro izpremenile, prej ponemčena Plzenj je pokazala svoje češko lice. To vse je vplivalo na mladega Jana Lega, ki je kot gimnazijec pokazal tudi pisateljski talent. Leta 1851 je končal študije v Plznji in stopil kot pomožni uradnik v službo pri eraričnih železnicah na Zbirovskem. Poslej je služboval v Strašicah, v Holoubku, v Dobřivi, nazadnje v Karlovi Huti pri Berovnu. Povsod je bil vnet narodni buditelj in priden delavec na polju prodirajoče češke kulture. Tako je pomagal Špatnému pri slovarju v češki ogljarski terminologiji, predaval je delavcem o češki zgodovini itd. V Karlovi Huti je prišel v hišo češkega rodoljuba Macháčka ter postal domači učitelj njegovih hčerk; ustanovil je gledališče in je bil na njem sam igravec in režiser. Gledališče so smatrali Čehi vedno za eno najvažnejših kulturnih naprav in to jim je ostalo od časov prerojenja pa do danes. Tako se je Lego poprijel vsega dela, ki je bilo potrebno k probujanju naroda in pri tem skoraj pozabil nase in na svojo bodočnost.

Tisti čas je postal Legov rojak A. Nedved dirigent filharmoničnega društva v Ljubljani. Po nasvetu svojega prijatelja je prosil Lego za službo pri deželni vladi na Kranjskem in je dobil mesto kancelista pri glavarstvu v Kamniku. Bilo je leta 1857 na vernih duš dan, ko je dospel Lego na Kranjsko v Kamnik. Toda mesto je bilo med tem že zasedeno in zadovoljiti

J. Lego

se je moral z malim mestom pri sodnem oddelku z 20 gld. mesečne plače. Prihajalo je takrat in pozneje k nam mnogo Čehov z različnimi poklici; mnogo njih je ostalo za nas brez pomena; izpolnili so svojo dolžnost in so odšli. Mnogo njih pa je storilo več kot svojo dolžnost in so dobili svoj pomen

v našem kulturnem življenju. Ne more se reči, da smo s „slovanskim“ gostoljubjem in bratsko ljubeznijo sprejemali tudi one Čehe, ki so prišli k nam z najboljšimi nameni; prepogosto smo videli v njih samo kviškusileže, — delavni in marljivi Čehi so naše ljudi nadkriljevali in — zavist ter nevoščljivost sta bili posledica različnih avanzma. Tako tudi Lego v Kamniku ni našel prijateljskih src in če je prej sanjal o „bratih Slovencih“, je doživel tu nemalo razočaranje. Pri nas v onih letih po mestih daleko ni bilo onega navdušenega narodnega življenja kakor na Češkem, posebno naše uradništvo one dobe je bilo še dovolj nemčursko. Toda Lego je vedel, da brez dela ni uspeha in da ena lastavica še ne napravi pomladi. S prijaznostjo in ljubeznivostjo je skušal počasi uničiti predsodek o „Pemcu“ in si je kmalu pridobil v Kamniku prijateljev. Najzvestejši prijatelj mu je bil M. Močnik, učitelj na tamošnji dekliški šoli, poznejši urednik „Učiteljskega Tovariša“ v Ljubljani. Pri njem se je Lego temeljito naučil slovenščine. Že takrat je Lego videl v učiteljstvu ono veliko silo, ki leži v nji cela bodočnost naroda, kajti ona ima vzgojo. Ostal je slovenskemu učiteljstvu do smrti zvest prijatelj.

Leto dni je skoraj ostal Lego v Kamniku, ko ga je srečen slučaj seznanil z namestnikom grofom Chorinským, ki ga je poklical v svojo pisarno v Ljubljano. Tako je prišel Lego v središče Slovenije, kjer pa nikakor ni našel tega, kar je pričakoval. Pred vsem je videl, da imajo Slovenci zanemarjeno društveno življenje, da jim manjka delavnih narodnih društev, ki bi s svojimi prireditvami budila Ljubljance-zaspance. Vstopil je kot pevec v moški zbor filharmoničnega društva in je skušal v društvo zanesti več slovenskega duha. Nabral je med svojimi prijatelji 29 gld. ter jih izročil Bleiweisu, da jih razpiše kot nagrado za najboljšo slovensko skladbo. Značilno za one čase in za gotove ljudi je, da je nagrada ležala tri leta pri Bleiweisu. Lego se je tega še v pozni starosti pogosto spomnil. Šele leta 1862 je dobil to nagrado K. Mašek za skladbo „Kdo je mar.“ Kaka indolenca je vladala vsa ta leta po Ljubljani, nam je povedal že dr. Vošnjak v „Spominih“. Jan Lego je bil, ki je povzdignil društveno gibanje posebno v filharmoničnem društvu, vzbudil je zanimanje za slovensko pesem in od te dobe je rastlo zanimanje in vzrastla je iz njega naša „Glasbena Matica“, ki ima svoj začetek prav v teh prvih slovenskih pevskih zborih. O gibanju na Slovenskem je Lego poročal v češke časopise (tako o slovenski pesmi in o pevcih Slovencih v praškega „Daliborja“) in enako je izčrpaval razne stvari iz čeških časopisov za Bleiweisove „Novice“. Zdi se mi Jan Lego kakor oratar, ki uči orati. Znal je zasaditi drevo in je urezal globoko brazdo, da je dokazal, da se dá orati. „Glejte, tako

je treba“, je rekel in prišli so delavci in so orali za njim, on pa je moral drugam, da je istotako vzbudil delavce drugod. Komaj se je dobro udomačil v Ljubljani, že so ga leta 1860 prestavili k namestništvu v Trst. Dasi je deloval Jan Lego previdno in pazno, kakor so zahtevale tedanje razmere, vendar so zapazili ljudje, ki jim slovensko gibanje v Ljubljani ni bilo po volji, da more tudi tak mlad uradnik, ki ne razpolaga z velikimi sredstvi, zanesti v družbo mnogo njim neljubega ognja, zato so ga odstranili. Toda Lego je tudi v Trstu hitro našel svoje polje dela. Ustanovil je „Slovansko pevsko društvo“, ki je prirejalo koncerte in zbiralo k sebi tržaško inteligenco. Iz društva se je kmalu razvila tržaška „Slovanska čitalnica“. Kmalu je Lego dobil novo mesto pri tržaškem pomorskem zapovedništvu; sestavljal je pri tej priliki češko pomorsko terminologijo in pridno dopisoval „Narodnim listom“ v Prago o naših tamošnjih razmerah. Glavna prijatelja v Trstu sta mu bila Levstik in Cegnar. Zadnjemu je Lego pomagal pri prevajanju krasne „Babičke“. Toda tudi tu je bilo njegovo delo kratko, kajti že koncem istega leta so ga prestavili k pomorskemu ministrstvu na Dunaj. Tu je imel priliko poslušati predavanja slavistov Fr. Miklošiča in Šembere in to priliko je tudi porabil, da je izpopolnjeval svoje doneske k češki terminologiji, ki jo je sestavljal za Riegrov „Slovník Naučný“. Leta 1869 se je hudo prehladil pri Tegetthofovem pogrebu in je odšel na Češko v Myto pri Rokycanih v začasni pokoj. Ustanovil je tu žensko izobraževalno društvo „Milado“ in po njegovem prizadevanju se je ustanovila tam češka delniška pivovarna. Leta 1872 je bil poklican v službo k puljskemu arzenalu. Ker pa se je bolezen povrnila, so ga upokojili kot adjunkta c. kr. pomorskega komisarijata. Zdravil se je nekaj časa na Bledu, potem je pa odšel v Prago, kjer je v „Svetozoru“ začel priobčevati članke o slovenski zemlji in o našem narodu pod naslovom „Obrazy z Krajiny“. Poslej je bil Jan Lego prost in mogel je prosto vršiti svojo nalogo. Isto leto je tudi nekak mejnik v našem narodnem življenju, kajti to leto so si odločno stopili nasproti stari vsezaverodomcesarjevci in novi ljudje, katerih geslo je bilo: vse za omiko, napredek in svobodo. Napredek pa pomeni korak od malega k velikemu in tu je dobila vzajemnost svoj pomen. Leta 1873 je obiskal Jan Lego zopet svojo priljubljeno slovensko zemljo, ki je živel za njo prav kakor za svojo domovino. Nastanil se je na Bledu in je delal izlete na razne kraje. Imel je dobiti mesto pri deželnem odboru kranjskem, kar se pa končno ni zgodilo. To nam spričujeta sledeči dve pismi Levstikovi, ki ob enem v jasni luči kažeta dobro prijateljsko Levstikovo srce. To sta edini dve pismi, ki se nahajata v Legovi korespondenci od Levstika; priobčiti jih hočem doslovno:

Dragi prijatelj!

Uže mesec dnij je, kar sem Ti pisal, a odgovorii mi nijsi. Ali nijsi prejel mojega pisma? Če si še v Bledu, pridi naglo v Ljubljano. Za zdaj pri deželnem odboru dobodeš diurnum, pozneje tudi kaj boljšega, če Bog da; a deželni odbor diurnista naglo potrebuje, ker se začne zborovanje deželnega zbora, kakor veš, uže 26. novembra, torej naglo pridi! Pozdravlja Te Tvoj stari prijatelj

Levstik.

Ljubljana 21. nov. 1873.

Drugo pismo se glasi:

Dragi prijatelj!

Oba Tvoja poslednja lista sem dobil še le včeraj, ležala sta v šoli pri prokletem vratarja Wolfu. Naglo Ti odgovarjam: mahoma pridi v Ljubljano, pri deželnem odboru dobodeš precej delo. Priložil sem Ti 5 gld. in to karto, katera ti utegne pomagati, če stanuješ pri Petranki, kajti g. Arko je tam vrlo dobro znan. Na svidenje

Tvoj Levstik.

Ljubljana, 28. nov. 1873.

(Priložena je vizitka: Albin Arko, Journalist, ki priporoča Lega „auf das Wärmste.")

Znano je, v kakem položaju je takrat živel Levstik, in znak velikega prijateljstva je, kako se je zavzel za Lega. In vemo, da je bil Levstik brezobziren in ne vsakemu prijatelj. Lego torej mesta pri deželnem odboru ni dobil in morda je bilo prav, kajti bližali so se časi, ko je bilo zelo potrebno, da smo imeli slovenskega konzula v Pragi. Med drugimi izleti, ki jih je Lego napravil po slovenski zemlji, je bil velikega pomena izlet na Triglav. Šel je skupaj z jeseniškim učiteljem Bernardom. Videl je, kako si Nemci svojijo kras slovenskih gora, in videl je tudi tu potrebo dela. Na njegov nasvet se je pod starosto Iv. Hribarjem v ljubljanskem Sokolu osnoval nekak planinski odbor, ki je imel skrbeti za markiranje potov v slovenskih planinah. Iz tega odbora se je rodilo pozneje naše „Slovensko planinsko društvo", ki je do danes zasedlo že skoraj vse važne postojanke v naših gorah. Jan Lego pa je sodeloval tudi pri ustanovitvi češke podružnice slovenskega planinskega društva, ki je ena najdelavnejših, ki privabi vsako leto sto in sto čeških gostov v naše kraje in na naše planine. Leta 1874 se je vrnil Lego nazaj na Češko, kjer je dobil v Pragi službo v muzeju kraljestva češkega. V novem muzeju je urejeval zbirke bakro- in jeklorezov, in glasbeni oddelek, kateremu je ostal potem upravitelj do konca svojega službovanja

v muzeju. Bil je v muzeju izvanredno delavna moč, svoj prosti čas pa je porabil za to, da seznani češko javnost s Slovenci. Poročal je o naših razmerah v razne češke časopise ter ustanovil „česko-slovenský spolek", ki je prenehal šele z njegovo smrtjo, ko je že izpolnil svojo dolžnost. V tem društvu je zbiral svoje prijatelje in ljudi, ki so se zanimali za Slovence, predaval je o naših krajih in razmerah. Predaval pa je tudi po drugih društvih, tako v „Americkem klubu dam", v akademičnem društvu „Slavija" in v „Umelecki Besedi". Zanimanje za Slovence je bilo takrat veliko in sam Fr. L. Rieger je prisotstvoval n. pr. pri njegovem predavanju o Bleiweisu. Oživotvoril je v Pragi tudi „Šolo slovanskih jezikov", ki se je po mnogih izpremembah ohranila prav do danes. Lego sam je poučeval slovenščino in hrvaščino. Ostal je v dopisovalni zvezi z vsemi svojimi prijatelji na Slovenskem. Kako dobro je pisal slovenščino, nam daje izpričevalo sam dr. Gregor Krek, ki mu je bil poslal Lego neki rokopis v pregled:

„. . . Vračam Vam takoj rokopis, kajti razven dveh treh malenkostij ni ničesar drugega dvomljivega; pišete prav, kakor bi se bili med nami Slovenci porodili . . ."

Tako je ostal Lego delaven v Pragi in je pripravljal oni veliki dan leta 1885, ko je vsprejela češka zemlja prvič v večjem številu slovenske goste ter jih pozdravila z nepopisnim navdušenjem. Postal je pravi slovenski konzul.

Slovenski konzul! Mislil sem, da je to nekak paradni naslov, kot jih radi dajemo in si jih radi svojimo pri nas v raznih oblikah. Pregledoval sem obširno korespondenco in zapuščino Legovo, ki se zdaj nahaja v deželnem muzeju v Pragi, in sem videl, da ni bil brezpomemben ta naslov. Jan Lego se je zavedal važnosti svoje naloge in jo je vršil z njemu res prirojeno vnemo in odločnostjo. Koliko prevar, koliko ponesrečenih poskusov, koliko ovir na vseh straneh! A njega je življenje naučilo vstrajnosti in — vstrajal je. Poleg zvez, ki jih je imel z odličnimi slovenskimi prvaki, želel si je pred vsem zveze z dijaštvom in učiteljstvom. Zato je med njegovo korespondenco množica dopisov od priprostih nižjegimnazijcev do abiturijentov, od učiteljev in akademikov pa do visokih gospodov. In on ni pozabil na nobeno osebo, odpisal je vsakemu in ustregel je vsaki prošnji po svojih močeh. Hotel je vzgajati. „Vi bodete apostoli naroda" — je pisal mladini — „To je dolžnost starih: mladino podpirati, dolžnost mladih je učiti se, čitati. Še ne veste, kako se mora narod buditi". Od leta 1880 naprej je poslal veliko število čeških knjig na Slovensko. Dal je v ta namen vse svoje porabne knjige; zbiral je knjige pri svojih prijateljih in največ jih je v ta namen darovala „Umelecká Beseda". Poslal je vsakemu nekaj zabavnih

knjig, češko slovnico in slovar. Iz te dobe je cela vrsta pisem, ki so vsa iste vsebine n. pr.:

„Velecenjeni gospod
Blagodušni prijatelj Slovencev!

Oprostite, da Vas nadlegujem . . . Slišal sem, da ste pripravljeni poslati brezplačno čeških knjig vsakemu, ki se hoče učiti češčine. Tudi jaz itd. . . .

In vsak je prejel po možnosti svoj delež.

Pisma ta so od dijakov in učiteljev. Po naših šolskih mestih so se počasi tvorili češki krožki, ki so skupaj dobivali knjige. Z mnogimi teh mladih prijateljev je ostal Lego tudi pozneje v zvezi in v prijateljskem občevanju. V istem smislu si je dopisoval z mnogimi duhovniki, ki so se zanimali za češčino in ki jih niso mogli od njega odvrniti niti oni, ki so nastopili zoper Lega „Láska bratrska není kultus pohanský, jak někdo v Lublaně míní“, je odgovoril Lego na tiste napade, ki so izhajali od Rimskega Katolika. Učiteljstvu slovenskemu je želel pred vsem, da se organizira — to je dočakal — in da si pridobi čim več pedagogične izobrazbe. Mnogo pisem njegovih prijateljev-učiteljev priča o gmotni mizeriji slovenskega učiteljstva in celo v tem oziru je hotel pomagati, kolikor je mogel. Hotel je med njimi imeti mnogo prijateljev, da na ta način uresniči svoj cilj, zvezo češkega in slovenskega učiteljstva. Kdor pozna danes češko pedagogično literaturo, ta ve, kakega pomena bi bila uresničena ideja Legova. Pridobil je uredništva pedagogičnih časopisov, (Komenský, Beseda učitelská), da so pošiljali nekaj eksemplarov svojega lista zastonj na Slovensko. Na ta način je hotel razširiti češko knjigo po Slovenskem ter zbuditi zanimanje za češki jezik in literaturo. Nasprotno je hotel razširiti slovenske knjige po Češkem. Kot poverjenik „Slovenske Matice“ je dobil mnogo članov v Pragi in izposloval pri raznih mestnih svetih na Češkem, da so mesta postala člani „Matice“. Nekatera teh mest so ostala pri „Matici“ do danes. Prvotno so bila: Klatovy, Pisek, Plzenj (ustan.), Jičin, Nový Bydžov, Český Brod, Chrudim, Dvůr Kralové, Pardubice, Německý Brod, Domažlice, Kladno, Mělnik. Razširjal je pa tudi druge slovenske knjige. Tako mu je leta 1888 poslal Davorin Trstenjak nekaj svojih knjig „za Čehe“ in je pristavil: „Kaj dela gospod Matija Majar? Kedar se z njim sestanete, izročite mu moj pozdrav, rečem mu, da sem tudi jaz ni več krepak, in da me 7 križev prav neugodno nadleguje . . .“ (Veliki Vseslovan M. Majar je živel takrat v Pragi v Šolski ulici in Lego se je mnogo zanimal za zapuščenega Slovenca, ki mu je bil opešal vid; poskrbel mu je dijaka, ki mu je čital novine in knjige) A ne samo zaradi knjig so se ljudje obračali do njega, ampak

tudi v drugih zadevah n. pr. zaradi naročil pri raznih čeških tvrdkah, zaradi nastavljanja čeških uradnikov pri nas, kjer je manjkalo slovenskih i. t. d. Opozarjal pa je tudi naše prvake na razne češke kulturne inštitucije in na obrambne organizacije. Tako je dal povod, da se je po zgledu češke „Šolske Matice“ ustanovila naša „Ciril-Metodova družba“. Poročal je o važnih književnih novostih v „Ljubljanski Zvon“ ter sodeloval pri „Slovanu“, nasprotno je zbiral biografije zaslužnih naših mož za Ottov „Slovník naučný“. Tako so se ustvarjale počasi osebne in kulturne zveze, spoznavali smo se in se zbliževali.

Uspeh tega skritega in tihega dela se je pokazal šele v poznejših letih, ko se je pomnožil krog delavcev okoli Jana Lega in je začela govoriti javnost. Čehi so v drugi polovici prejšnjega veka hitro napredovali in budili zanimanje zase. Narod, ki se je pravzaprav šele leta 1848 prebudil, je vstal s celo staro silo in slavo; postali so vzor malim za obstoj borečim se narodom . . . Dva velika pojava sta bila, ki sta privabila večjo množico Slovencev v Prago. Bilo je to leto 1885, ko se je vršilo veliko vseslovansko romanje na Velegrad in leto 1892, ko je bila v Pragi češko-slovanska narodopisna razstava. Slavnostne dni v Pragi leta 1885 nam je opisal A. Trstenjak v „Spomeniku slovanske vzajemnosti“, ki jasno kaže mišljenje tedanje dobe. Tudi S. Gregorčičeva „Velegrajska kuga“, ki jo je napisal v onih dneh v Pragi, nam ostane živ spomenik. Bili so to idealno kipeči časi slovanske vzajemnosti; leta 1892 smo bili že zmernejši in resnejši in danes smo še bolj. Pri obeh prilikah je imel Lego važno vlogo in trudil se je na vse sile, da bi imel v Pragi čim več slovenskih gostov. Naj so tudi prazne oddonele visoko-leteče besede slavnostnih govorov, naj se tudi ni realiziralo vse, kar se je govorilo takrat, eno je ostalo: Praga je vabila vase. Zapazili smo, da Praga ni več tako daleč, kakor leta 1848, ko smo na važni vseslovanski shod poslali cela dva brezpomembna politika — in to je bilo glavno: slovenska mladina je začela pohajati visoke šole v Pragi. Rastlo je od leta do leta število in je letos preseglo že število 70. Ona Praga, ki je vzbujala zanimanje, je vabila k sebi: učiti se dela. Vsem študentom, ki so prišli v Prago, je bil Lego dober prijatelj, svetovavec in podpornik. Kot znan prijatelj Slovencev je užival njih zaupanje. Čujmo, kako mu piše Kunšič v imenu svojih tovarišev:

— — „Čitajoči poročila o sijaju češko-slovanske narodopisne razstave, sklenila je desetorica slovenskih abiturijentov, da koncem svojih študij — pred vstopom v svet — pojde v Prago, k ognjišču slovanskega dela i slovanskega ponosa.

Ker pa nedostaje zadostnih sredstev za tako dolgo potovanje in ker bi mi sinovi slovenskega kmeta radi izvršili svojo gorko željo, obrača se udano podpisani v imenu drugih do Vaše prijaznosti, nadejajoč se od nje najboljšega pojasnila, kako bi kolikor možno z najmanjšimi stroški prišli v Prago, to je, ako bi došli peš, koliko časa bi bilo zato najmanj potreba in če bi v tem slučaju Vaše velerodje našo desetorico hotelo podpirati, da bi dobili na naših postajah po Češkem prenočišča.

Ivan Kunšić."

Kako jim je Lego svetoval, ne vem, najbrže jim je svetoval železnico, najkrajšo in najcenejšo pot — 10 K. Kunšić je res prišel v Prago in je imel v Legu dobrega prijatelja. Obračal se je večkrat do njega in Lego ga je podpiral pri njegovem delu ter ga priporočil grofu Harrachu in drugim. Tako mu leta 1897 Kunšić naznanja, da je zbral gradivo za slovenska imena v Tirolski in da v septembru predloži grofu Harrachu celo delo. Lego se je na vse moči potrudil, da bi preskrbel Kunšiću v njegovem podjetju primerne podpore. Istotako kakor Kunšić obračali so se na njega tudi mnogi drugi naši mladi ljudje, ki so hoteli študirati na čeških visokih, trgovskih in gospodarskih šolah. S svojimi sredstvi Lego pač ni mogel mnogo podpirati, a znal je poiskati podpor drugod. Med drugimi je bil v Pragi dober prijatelj pisatelju Gestrinu, ko je bival ta v Pragi, v njegovo gostoljubno domovanje so prišli naši umetniki S. Gregorčič, A. Aškerc (glej Ljublj. Zvon 1893), Z. Kvedrova. In ko se je pomnožilo slovensko dijaštvo v Pragi ter je tako nadaljevalo delo, ki ga je bil započel Lego, imel je med njimi svoje stalne prijatelje in v svoji hiši je zbiral krog mladih svojih znancev. Slovensko akademično društvo „Ilirija" v Pragi ga je imenovalo za svojega častnega člana. Kar se tiče dijaštva, je dočakal Lego v svojo zadovoljnost to, kar je hotel. Zveze med slovenskim in češkim dijaštvom so se utrdile. — Drugače je bilo z učiteljstvom, ki je bolj navezano na domači kraj. Že 1886 mu je pisal Andr. Praprotnik o sestanku učiteljstva v Pragi. Iz raznih vzrokov se ta sestanek ni izvršil. A Lego je vzdrževal z učiteljstvom osebne stike, navduševal je in vspodbujal in med tem so se začele ustvarjati učiteljske zveze. Druga stvar, ki jo je hotel izvršiti, je bila mladinska književnost. Hotel je celo sam izdajati mladinski časopis v Pragi. Naslednje pismo odličnega slovenskega pedagoga nam podaja jasno sliko, kako je bil potreben mladinski časopis.

. . . Prav imate, dragi gospod, ko nam očitate malomarnost v tako važnih stvareh, kakor je slovstvo za mladino. Pri nas pač gre vse nekako bolj počasi, kakor v Čechach, to pa najbolj radi tega, ker smo zelo reven narod. Kako težko se pri nas prodá nova knjiga, zlasti če ni najboljše vsebine. Da se naš

„Vrtec“ še tako dolgo zdržuje, ima zahvaliti le taktnemu uredniku, kateri z redko pazljivostjo iz poslanih mu spisov vse izloči, kar bi le količkaj utegnilo v oči zbosti naše gospode „Latince“ a la Mahnič in njegove pristaše. Če ti gospodje stvari ne podpirajo, skoraj ne more nikaka reč prospevati, ker njih terorizem je prevelik. V očigled teh razmer se pač tudi ni čuditi, da se le težko ali pa celo ne najde založnik za katero še tako važno in blagodejno podjetje. Nam Slovencem je mogoče le s pomočjo katerega sorodnega nam naroda kaj večjega izpeljati; zatorej Vam — mili dobrotnik Slovencev — ne moremo biti dovolj hvaležni, da nam tako blagodušno ponudite svojo izdatno pomoč. Ne dvomimo, da se z Vašo pomočjo izvrši, kar bi se sicer ne dalo nikoli.

Kako sem Vas Čehe zavidal že na bogatem Vašem slovstvu, zlasti pa so mi provzročile Vaše krasne knjige za mladino neki poseben čut zavisti . . . Zlasti Vaš „Mladý čtenař“ mi je kaj ugajal, tako da sem si vedno želel, da bi tudi naši otroci dobili kaj tacega.

Sedaj pa se hočete Vi, dragi naš dobrotnik, posvetiti trudu ter nam podati, kar mi sami ne zamoremo. O hvala Vam, podpirati Vas pa hočemo, kolikor bode le mogoče in jaz menim, da bode se „Malega bralca“ ali kako ga hočete imenovati, dalo razpečati povoljno število. Najboljši posrednik pri razpečavanju utegnejo biti naša učiteljska društva, ki se nahajajo zdaj vže — hvala Bogu in na jezo dr. Mahniču — po vsej slovenskej zemlji. Vendar pa bode potrebno, da se stvar nekoliko organizira in pred vsem, da se ravnateljstvo našega osrednjega društva „Zaveza“ za to pridobi. Zaveza mora na druga društva pritiskati, da store svojo dolžnost. Ravno isto morajo pa tudi društva doseči pri posameznih svojih udih. Če vsaka šola naroči le nekaj iztisov Vašega lista, utegnemo znabiti le priti vsaj nad 1000 iztisov, samo če cena ne bode prevelika.

Kedaj nameravate izdati I. številko? . . .“

Mladinski časopis v Pragi ni začel izhajati, pač pa se je oglasil „Zvonček“, ki mu je bil Lego cel čas podpornik. Ko je dosegel Lego, da se je ustanovil nov mladinski časopis, skušal je podpreti slovensko mladinsko slovstvo še na drug način. Zbral je med svojimi prijatelji svoto 150 K ter jo poslal „Učiteljski zvezi“, da jih razpiše kot nagrado za mladinski spis. Tako nas je hotel prav prisiliti, da se potrudimo za zapuščeno našo mladinsko slovstvo. Godilo se je to (po l. 1900) ob času, ko je razpolagala slovenska „Mohorjeva družba“ z milijoni — in Čeh je moral skrbeti za naše mladinsko slovstvo. Tudi zadnje premoženje 200 K „Česko-slovenskega spolka“ v Pragi, ki je

z Legovo smrtjo prenehal, se je porabilo v isti namen. Kako se je Lego sploh zanimal za naše šolstvo, kaže tudi to, da je gimnazijam v Kranju in v Ljubljani ter ljudskim šolam v Kamniku in Postojni poslal rudninske zbirke, višji dekliški šoli v Ljubljani češke knjige i. t. d. Bliža se čas in pripravlja se že cesta, da se bo izpolnila Legova gorka želja: Tudi češko in slovensko učiteljstvo se med seboj bolj in bolj spoznava in zbližuje.

Ne moremo trditi, da so uspehi, ki smo jih dosegli na polju takozvane češko-slovenske vzajemnosti, edina zasluga Legova. Našlo se je tu mnogo delavcev in mnogo so časi sami prinesli s seboj, mnogo je postalo živa potreba razmer. A on je bil, ki je rezal prvo brazdo na polju resnega dela in je iskal tal, kjer je sejal plodonosne ideje. Bil je skromen človek, ki ni ljubil mnogo besed, a za kar se je zavzel, to je hotel izvesti. Ko mu je mesto Ljubljana čestitalo k sedemdesetletnici, se je zahvalil s sledečimi besedami:

. . . Izvanredno to odlikovanje me je jako presenetilo, kajti dobro vem, da na moji strani prav za prav ni nobenih zaslug, da je bilo vse, karkoli sem storil v prospeh te vzajemnosti, le izpolnjevanje dolžnosti, katere ima vsak zaveden Slovan do svojih bratov. Ako torej slavni občinski svet izraža o mojem delovanju pohvalo na tako iskren način, vidim v tem zopet, da je resnično, kar zatrjujem, da Čeh, kateri hoče delovati za vzajemnost med svojimi slovanskimi brati, nikjer ne najde take navdušenosti, take hvaležnosti in sploh takih uspehov v uresničevanju slovanske ideje, kakor med Slovenci. Resnično, na Slovenskem so najrodovitnejša tla, kjer vsklije vsako seme splošnega napredka, katero tja vseje rodoljub, in zato sem prepričan, da uspehi, katere sem dosegel v slovenskem narodu, nikakor niso moje zasluge, temveč da jih je provzročila le visoka in splošna nadarjenost slovenskega naroda. (Kajti kateri narod se more ponašati z razmeroma tako velikim številom izvrstnih samoukov, kakor narod slovenski). In h krati i njegovo srce, katero se hipoma navduši s tako gorečo ljubeznijo za vse dobro in plemenito, da se ideja lahko takoj udejstvi. Moje delovanje je bilo tedaj čisto lahkotno in če mi je dovoljeno, da se vendar nekoliko izrazim v svoj prid, dejal bi samo, da sem pri vsem svojem prizadevanju imel vedno najboljšo voljo . . .

Ko ga je „Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev“ imenovala za častnega člana in ga prosila za njegov polni naslov, poslal je svoj polni naslov: „umirovljeni adjunkt c. kr. mornaskega komisarstva, kustos glasbenega oddelka muzeja češkega kraljestva kot prvi skriptor tega muzeja“, a odklonil je diplomo, češ naj se dá denar za mladinske knjige ali učiteljskemu društvu. V svoji starosti je obiskal s svojo

soprogo še enkrat našo domovino, a kakor je vse kazalo, ni mogel biti posebno zadovoljen; nekdanjega navdušenja ni bilo in reelnega dela tudi ne.

Ko je lansko leto († 1906) zatisnil Jan Lego za večno svoje trudne oči, veljalo je, kar je pisala ob njegovi 70letnici Z. K.(vedrova) v „Slovenskem Narodu“ o njem: „Danes napredujemo, mladi smo, sto in sto novih ciljev vidimo pred seboj, za katere se trudimo, za katerimi hrepenimo. Ne gorimo le izključno za eno stvar, ker danes ni več tako važna, ker so drugi delali pot, po kateri danes hitimo dalje v pred. Ali kadar se zaustavimo, kadar se ogledamo po poti, po uglajeni cesti nazaj, takrat nas obide mehko čustvo hvaležnega spomina onim, ki so nam to pot pripravljali in gladili. Ne trebamo se sramovati te tople odkritosrčne hvaležnosti, tega mehkega spomina, zakaj tudi mi obstojimo enkrat ob cesti in drugi pohitijo po poti mimo nas naprej, po ti poti, po kateri mi zdaj hodimo in jo pripravljamo drugim za nami.

Delo, ki ga je započel Lego, je bilo pripravljalno in za njim so ga prevzela društva in organizacije. In to je bilo, kar je hotel doseči. Saj je pripravljal nekako pot našim največjim kulturnim in obrambnim društvom: Glasbeni Matici, Slovenskemu planinskemu društvu, Ciril-Metodovi družbi. Njegovo delo v Pragi pa nadaljujejo sedaj „Podporno društvo za slovenske visokošolce v Pragi“, slovenska akademična društva „Adrija“ in „Ilirija“ ter „Klub slovenskih tehnikov“ v Pragi. Poleg teh pa delujejo v njegovem smislu češka podružnica slovenskega planinskega društva in razna druga društva. Tako je izpolnil slovenski konzul v Pragi svojo dolžnost, predno je umrl. Sladko je umreti, ko vidi človek svoje želje uresničene . . . Pokazal je pot in je odšel. Lahka postane trudapolna pot, ko vidi človek druge za seboj . . .

Med svoje ožje prijatelje na Slovenskem je štel Lego župana Ivana Hribarja, pesnika A. Aškerca, S. Gregorčiča, župnika Vrhovnika, ravnatelja Nerata v Mariboru, Rad. Knafljiča, šolskega vodjo, Andr. Gabrščeka, ki mu je bil „nejmilejši Slovinec“ in še več drugih.

Jan Lego je bil od leta 1885 častni član „Slovenske Matice“ in „Sokola“ v Ljubljani, poleg tega častni član učiteljskih drustev: „Zaveze“, „Učiteljskega društva sežanskega okraja“, „Komenskega“ na Goriškem, „Narodne šole“ v Ljubljani in „Učiteljskega drustva za slovenski Štajer. Bil je ustanovnik „Minerve“ (žensk. gimn. v Pragi) častni član „akademičnega češkega drustva „Slavija“ in slovenskega akademičnega društva „Ilirija“ v Pragi. Poleg tega je bil častni meščan mesta Kamnik in meščan stolnega mesta Ljubljane, katerej je poslal njegov „Češko-slovenski spolek“ ob času potresne katastrofe 801·83 gld.

Vse te časti, zasluge in odlikovanja mu niso napravile toliko veselja, kakor priznanja od strani njegovih ožjih prijateljev, ki jih je kot blag mož, odkritosrčna duša in trd značaj imel mnogo v Pragi in pri nas križem domovine. Uspeh mu je bil plačilo dela.

Njegov pogreb, pri katerem je bila zastopana tudi „Slovenska Matica“, je pokazal, da je bil v obče znana in spoštovana oseba.

Njegova književna delavnost se je gibala le v mejah njegovih smotrov.

Izdal je:

„Pruvodce po Slovinsku“. (Vodnik po Slovenskem). — Praha 1887.

„Mluvnice jazyka slovinského“. (Češko-slovenska slovnica). — 2 izd. 1893.[1])

„Mluvnice jazyka srbsko-chorvatského. — Praha 1888.

Poleg tega so razni daljši in krajši članki o Slovencih po raznih češkili listih in v Ottovem „Slovniku Naučném“. Njegovi spisi se nahajajo v raznih listih: Narodní Listy, Světozor 1872, Zlatá Praha 1884, Škola a život 1885, Hlas Naroda 1886, Ruch, Muzejnik. Na Slovenskem je dopisoval v „Zvon“, v „Slovana“, v „Mir“ in v „Učiteljskega Tovarisa“. Njegov grob na praških Olsanih stoji danes brez spomenika. Naša dolžnost je, da s primernim spominom zaznamenujemo kraj, kjer počiva po dolgem trudnem delu eden prvih delavcev na polju češko-slovenske vzajemnosti, ki naj ga vedno budi in kliče k vztrajnemu delu naprej na pot slovanske in svetovne kulture.

[1]) Nova izdaja češko-slovenske slovnice bi bila zelo umestna.

Slovenska bibliografija za l. 1906.

Sestavil **dr. Janko Šlebinger.**

Kratice: Č Z N — Časopis za zgodovino in narodopisje; Dom. — Domovina; (v Celju); D S — Dom in Svet; D Prij. — Domači prijatelj; Il. N K — Ilustrovani narodni koledar za l. 1907; I M K — Izvestja muzejskega društva za Kranjsko; Kol. C M — Koledar družbe Cirila in Metoda za l. 1907; Kol. Moh. — Koledar družbe sv. Mohorja za l. 1907. — K O — Katoliški Obzornik; L Z — Ljubljanski Zvon; N Z — Naši zapiski; Pop. — Popotnik; P V — Planinski Vestnik; Slov. — Slovenec; S N — Slovenski Narod; S U — Slovenski Učitelj; U T — Učiteljski Tovariš; Z S M — Zbornik Slovenske Matice.

Kratice brez dostavka letnice, oz. letnika veljajo za leto 1906.

I. Časopisi in časniki.

Akordi. Novi —. Zbornik za vokalno in instrumentalno glasbo. Urejuje dr. Gojmir Krek. Izhaja 6krat na leto. Založništvo L. Schwentner v Lj. Natisnila Jos. Eberle & Comp. na Dunaju. 1906 4°. Let. V. (št. 4, 5, 6) VI. (št. 1, 2, 3). Cena za leto 8 K.

Angelček, otrokom prijatelj, učitelj in voditelj. (Mesečnik.) Uredil Anton Kržič. Izdalo društvo „Pripravniški dom". Natisnila Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. Let. XIV. (Vrtčevi naročniki ga dobivajo brezplačno. Posebej naročen stane celo leto 1 K 20 v).

Blagovestnik. Izhaja vsak drugi mesec. Izdajatelj in odgovorni urednik Anton Chráska. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg v Lj. 1906. v. 8°. (6 številk, vsaka s prilogo „Veselo poročilo otrokom". Naročnina 60 vin.)

Bogoljub. Cerkveni list za Slovence. Izhaja začetkom vsakega mesca. Izdaja Katol. bukvarna. Tiska „Katoliška tiskarna. (Urejuje Janez Ev. Kalan.) V Lj. 1906. 4°. Let. IV. (Stane za celo leto 1 K 60 v).

Cvetje z vertov sv. Frančiška. Časopis za verno katoliško ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška. S privoljenjem cerkvenih in redovnih oblasti urejuje in izdaja P. Stanislav Skrabec, mašnik reda manjših bratov

sv. Frančiška. Izhaja v prostih obrokih. V Gorici. Hilarijanska tiskarna. 1906. v. 8°. Let. XXIII. (Stane cel tečaj — 12 zvezkov — 1 K 50 v).

Časopis za zgodovino in narodopisje. Izdaje Zgodovinsko društvo v Mariboru. Uredil Anton Kaspret. Tisk tiskarne sv. Cirila. Maribor 1906. v 8°. Let. III. Snopič 1—4, 231 str. (Za ude brezplačno, za neude 6 K).

Čebelar. Slovenski —. Glasilo „Slovenskega čebelarskega društva“ za Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko s sedežem v Ljubljani. (Mesečnik.) Uredil Frančišek Rojina, nadučitelj v Šmartnem pri Kranju. (Odgovorni urednik Mihael Rožanec.) Lastnik „Slovensko čebelarsko društvo“. Tisk J. Blasnika naslednikov v Ljubljani. 1906. 4°. IX. letnik.

Danica. (Prenehala koncem l. 1905.)

Delavec. Tobačni —. Glasilo slovenskih članov strokovne zveze tobačnih delavk in delavcev avstrijskih. Izhaja vsaki prvi torek v mesecu. Izdajatelj in odgovorni urednik Fran Pottermann. Tiskal Ivan Lampret v Kranju. 1906. Let. I. (Izšli 2 številki novembra in decembra.)

Detoljub. Krščanski —. List za krščansko vzgojo in rešitev mladine. Izhaja štirikrat na leto. Urejuje Mih. Bulovec. Ljubljana, 1906. Založilo „Katoliško društvo detoljubov“. Tisk. „Kat. tiskovn. društva“, prej R. Šeber v Postojni. 8°. Letnik XV.

Dolenjec. List za narodno prosveto in narodno gospodarstvo. Štev. 1—12 izdajal konsorcij „Dolenjca“, odgovorni urednik Franjo Pirc, tiskal A. Slatnar v Kamniku (izhajal vsako soboto). Štev. 13—19 izdajatelj, založnik in odgovorni urednik Franjo Pirc. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. (Z 19. št. 2. julija 1906 prenehal.) 2°.

Dom in Svet. List s podobami za leposlovje in znanstvo. (Mesečnik.) Uredila dr. Mihael Opeka in dr. Evgen Lampe. Založilo lastništvo. Tisk Katoliške tiskarne. V Lj. 1906. 4°. Let. XIX. (Naročnina na leto 9 kron, za dijake 6 K 80 v).

Dom. Naš —. Izhaja vsak drugi četrtek. Izdaja Katoliško tiskovno društvo v Mariboru. Odgovorni urednik Edv. Jonas. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1906. 4°. Let. VI. (Naročniki „Slov. Gospodarja“ ga dobivajo zastonj. Posebej naročen velja eno krono za celo leto.)

Domoljub. Slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo. Izhaja vsak četrtek. Izdajatelj in odgovorni urednik dr. Ignacij Žitnik. Tiska „Katoliška tiskarna". V Lj. 1906. 4°. Let. XIX. (Cena mu je 3 K na leto.)

Domovina. Izhaja trikrat na teden, vsak pondeljek, sredo in petek. Lastnik: Konzorcij lista „Domovina". Odgovorni urednik in izdajatelj Vekoslav Spindler. (Od štev. 102: Ljudevit Furlani.) Tisk „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. 2°. Let. XVI. (Velja na leto 12 K).

Domovina Nova —. Izhajala do 1. aprila v torek, četrtek in soboto, od 2. apr.: Katoliški dnevnik. Izhaja vsak dan. Izdajatelj in lastnik John J. Grdina. Odgovorni urednik: C. J. Sodja. Tiska „Slov. unijska tiskarna". Cleveland, Ohio, 1906 2°. Let. VIII. (Naročnina na leto po Ameriki 2·50 dol., za Evropo 4 dol.)

Don Bosko. List salezijancev v Ljubljani. Izhaja vsak mesec nedoločen dan. Urejuje Josip Valjavec. Tiska „Katoliška tiskarna" v Lj. Izdaja in zalaga vodstvo salezijanskega zavoda na Rakovniku. 1906. v. 8°. Leto III.

Edinost. Glasilo političnega društva „Edinost" za Primorsko. (Dnevnik.) Izdajatelj in odgovorni urednik Štefan Godina. Lastnik konzorcij lista „Edinost". Natisnila tiskarna konzorcija lista „Edinost". V Trstu 1906. 2°. Let. XXXI. (Velja na leto 24 K).

Gasilec. Izhaja poljubno po potrebi v nedoločenem času, vendar vsaj štirikrat na leto in ga dobivajo člani zveze brezplačno. Izdaja odbor deželne zveze kranjskih gasilnih društev. Urejuje tajnik Fran Ks. Trošt na Igu pri Lj. Natisnila Kleinmayr & Bamberg v Lj. 1906. 4°. Leto X št. 1—4.

Glas Naroda. List slovenskih delavcev v Ameriki. Prvi slov. dnevnik v Zjedinjenih državah. Izhaja vsak dan izvzemši nedelj in praznikov. Izdaja Slovensko tiskovno društvo. Frank Sakser, predsednik; Viktor Valjavec, tajnik, New York. 1906. 2°. Let. XIV. (Na leto velja za Ameriko 3 dol., za Evropo 4·50 dol.)

Glas Svobode. Glasilo svobodomiselnih Slovencev v Ameriki. Tednik za koristi delavskega ljudstva. „Od boja do zmage!" „Kdor ne misli svobodno, se ne more boriti za svobodo!" (Lastnik lista Martin Konda.) Chicago, Illinois 1906. 2°. Letnik V. (Velja za Ameriko za celo leto 1·50 dol., za Evropo 10 K).

Glasbenik. Cerkveni —. Organ Cecilijinega društva v Lj. (Mesečnik.) Urednik lista: dr. Andrej Karlin, stolni kanonik, urednik prilog: Anton Foerster, vodja glasbe v stolnici. Založilo Cecilijino društvo. Tiskala Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. Let. XXIX.

Glasnik. List za Slovence v severozapadu Zjedinjenih držav. Izhaja vsak petek. Glasilo „Slovensko-hrvatske zveze". Izdaja „Slovensko tiskovno društvo" v Calumetu, Mich. 1906. 2⁰. Let. VI. (Stane v Ameriki na leto 1·50 dol.)

Glasnik. Gospodarski — za Štajersko. List za gospodarstvo in umno kmetijstvo. (Polmesečnik.) Urejuje tajnik Franc Juvan. Izdaja in zalaga c. kr. kmetijska družba na Štajerskem. Tiska Leykam v Gradcu. 1906. 2⁰. Let. LVI.

Glasnik najsvetejših Src. Izhaja 25. dne vsakega meseca. Urejujeta in izdajata: Ivan Krst. Trpin, župnik v Mošnjah, pošta Radovljica, in Jakob Palir. kapelan na Črni gori pri Ptuju. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru, 1906. v. 8⁰. Let. V. (Stane za celo leto 80 v).

Gorenjec. Političen in gospodarski list. Izhaja vsako soboto zvečer. Izdaja in zalaga konzorcij „Gorenjca". Odgovorni urednik Lavoslav Mikuš. Lastnina in tisek Iv. Pr. Lampreta v Kranju. 1906. 2⁰. Let. VII. (Stane za celo leto: 4 K).

Gorica. Izhaja vsak torek in soboto. Izdajatelj in odgovorni urednik Josip Marušič. Tiska Narodna tiskarna v Gorici. 1906. 2⁰. Let. VIII. (Velja na leto 8 K).

Gospodar. Narodni —. Glasilo „Zadružne zveze". Izhaja 10. in 25. vsakega meseca. Izdajatelj: Zadružna zveza v Lj. Odgovorni urednik: Svetoslav Premrou, uradni tajnik „Zadružne zveze". Tisek Zadružne tiskarne v Lj. 1906. 4⁰. Let. VII. Člani „Zadružne zveze" dobivajo list brezplačno; za nečlane na leto 4 K).

Gospodar. Primorski —. List za pospeševanje kmetijstva v slovenskem Primorju. (Polmesečnik.) Uredil in izdal Anton Štrekelj. Tiska Narodna tiskarna v Gorici. 1906. v. 8⁰. Let. II. (Stane na leto 2 K).

Gospodar. Slovenski —. List ljudstvu v pouk in zabavo. Izhaja vsak četrtek. Izdajatelj in založnik „Kat. tiskovno društvo". Odgovorni urednik Ferdo Leskovar. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1906. 2⁰. Let. XL. (Velja za celo leto 4 K).

Gospodinja. Slovenska —. Izhaja vsako 1. soboto v mesecu kot priloga „Našemu listu". (Urejuje Minka Govékarjeva). Tiska, izdaja in je za vsebino odgovoren A. Slatnar v Kamniku. 1906. 4°. Let. II. (Velja posebej prejemana na leto 3 K).

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Uredil Ant. Koblar. Izdalo in založilo „Muzejsko društvo za Kranjsko". Natisnila J. Blasnikova tiskarna. 1906. v. 8. Let. XVI. (D S. XX, 87.)

Jež. Šaljiv in zafrkljiv list. Izhaja vsako prvo in tretjo soboto v mesecu. Izdaja in ureja Srečko Magolič. Založba in tisk Dragotina Hribarja v Lj. 1906. 4°. Let. IV. (Stane na leto 6 K).

Kamničan. Priloga „Našemu listu". Izhaja vsako soboto. Izdajatelj in odgovorni urednik Hinko Sax. Lastnina in tisk tiskarne A. Slatnar v Kamniku. 1906. 4°. (Za naročnike „Našega Lista" v kamniškem okraju brezplačno.)

Kmetovalec. Gospodarski list s podobami. Uradno glasilo c. kr. kmetijske družbe vojvodstva kranjskega. (Polmesečnik.) Uredil Gustav Pirc, ravnatelj družbe. Založba c. kr. kmetijske družbe kranjske. Tisek J. Blasnika naslednikov. V Lj. 1906. 4°. Let. XXIII. (Stane 4 K, za učitelje in ljudske knjižnice 2 K na leto.)

Knajpovec. Časopis za negovanje zdravja po Kneippovem sestavu, za pouk, vzgojo otrok in zabavo. (Mesečnik.) Odgovorni urednik Josip Fabčič Tiska „Goriška tiskarna" A. Gabršček. V Gorici. 1906. 4°. Let. III. 192 str. (Naročnina 3 K na leto. — Prenehal z 12. številko, 1. dec. 1906.)

Komar. Humorističen list. (Polmesečnik.) Lastnik Frank Sakser. New York. 1906. 4°. Let. II. (Stane en dolar na leto.)

List. Letoviški - zdravilišča Bled na Gorenjskem. Kurliste des Kurortes Veldes. (Imenik gostov.) Izhaja vsako sredo zjutraj. Izdano od zdraviške komisije na Bledu. Tiska Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 4°.

List. Ljubljanski škofijski —. Izdajatelj in odgovorni urednik Josip Šiška (od VI. štev. dalje Viktor Steska). Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4°.

List. Narodni —. Glasilo narodne stranke za Štajersko. Izhaja vsak petek. Lastnik in izdajatelj: konzorcij „Narodnega Lista". Odgovorni urednik Andrej Sever (od 9. štev. dalje: Vekoslav Spindler). Tisk „Zadružne tiskarne" v Krškem

(od 9. štev.: Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju (št. 3—8: V Krškem). 1906. 2⁰. Let. I. 9 štev. (Prva številka izšla dne 24. oktobra 1906. — Stane do novega leta 1 K).

List. Naš —. Neodvisno politično glasilo za Slovence. Izhaja vsako soboto. Z mesečno prilogo „Slovenska Gospodinja“. Izdajatelj in odgovorni urednik Hinko Sax. Lastnina in tisk tiskarne A. Slatnar v Kamniku. 1906. 2⁰. Let. II. (Velja za celo leto 5 K).

List. Novi —. (Tednik.) Izdavatelj in odgovorni urednik Anton Švara. Tiskarna Dolenc (Fran Polić) v Trstu. 1906. 2⁰. Let. VIII.

List. Primorski —. Poučljiv list za slovensko ljudstvo na Primorskem. Izhaja vsak četrtek. Izdajatelj in odgovorni urednik: Ivan Bajt v Gorici. Tiska „Narodna tiskarna“ v Gorici. 1906. 2⁰. Let. XIV. (Cena za celo leto 4 K).

List. Uradni — c. kr. okrajnega glavarstva v Brežicah. (Polmesečnik. — Slov. in nem. besedilo.) Urejuje glavarstvo. 1906. 4⁰.

List. Uradni — c. kr. okrajnega glavarstva v Celju. Izhaja vsak teden enkrat. Tiska Zvezna tiskarna v Celju. 1906. 4⁰.

List. Uradni — c. kr. okrajnega glavarstva v Mariboru. Izhaja vsaki četrtek. Izdaja c. kr. mariborsko okrajno glavarstvo. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. (Amtsblatt der k. k. Bezirkshauptmannschaft Marburg.) 1906. 4⁰. Let. II. (Letna naročnina za oblastva in urade 6 K).

List. Uradni — c. kr. okrajnega glavarstva v Ptuju. Izhaja vsaki četrtek. Izdaja c. kr. ptujsko okrajno glavarstvo. Tiska V. Blanke v Ptuju. (Slov. in nem.) 1906. 4⁰. Let. IX. (Letna naročnina za oblastva in urade 6 K, za poštnini podvržene naročnike 7 K).

Mir. Izhaja vsak četrtek. Lastnik in izdajatelj Gregor Einspieler, župnik v Podkloštru (od št. 35: prošt v Tinjah). Odgovorni urednik Josip Stergar. Tiskarna družbe sv. Mohorja v Celovcu. 1906. 2⁰. Let. XXV. (Velja za celo leto 4 K).

Mladoslovenec. (Izhaja vsak drugi petek.) Lastnik in izdajatelj „Narodni konzorcij Mladoslovenec“. Odgovorni urednik Ivan Križman. Tiska A. Slatnar v Kamniku. 1906. 2⁰. (Velja za celo leto 2 K. — Izšlo je 12 številk po 8—12 str.)

Moč. Naša —. Glasilo za slovensko delavstvo. Izhaja vsak petek. Izdajatelj in odgovorni urednik Mihael Moškerc. Tiska

Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. 4°. Let. I. (Prva številka je izšla dne 7. decembra 1905.)

Nada. Prvi slovenski list za leposlovje, pouk in zabavo v Ameriki. (Prenehala s 4. štev. marca 1905.)

Naprej! (Polmesečnik.) Lastnik lista: „Idrijska okrajna organizacija". Izdajatelj in odgovorni urednik Anton Kristan. Tiska Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 4°. Let. IV. (Stane za Idrijo na leto 2·40 K).

Narod. Slovenski —. (Dnevnik.) Izdajatelj in odgovorni urednik Rasto Pustoslemšek. Lastnina in tisk „Narodne tisk." V Lj. 1906. v. 2°. Let. XXXIX. (Velja za vse leto 25 K).

Notranjec. Glasilo političnega in gospodarskega društva za Notranjsko v Postojni. Izhaja vsako soboto. Lastnina konzorcija „Notranjca". Odgovorni urednik in izdajatelj Maks Šeber. Tisk J. Blasnika naslednikov v Lj. 1906. 4°. Leto II.

Novice. Coloradske —. (Tednik.) Lastnik in urednik Mr. Maks Buh (po njegovi smrti meseca aprila 1906, izdaja in ureja Mr. Rudolf Gregorič). Pueblo, Colorado. 1906. 2°. Let. I—II. (Prva številka je izšla 2. sept. 1905. — Prenehal s tem naslovom koncem l. 1906.)

Novice. Dolenjske —. Izhajajo 1. in 15. vsakega meseca. Odgovorni urednik Fr. Sal. Watzl. Izdajatelj in založnik Urban Horvat. Tisk J. Krajec nasl. Novo mesto. 1906. 4°. Let. XXII. (Cena za celo leto 2 K).

Obzornik. Katoliški —. (Četrtletnik.) Izdaja „Leonova družba". Urednik dr. Aleš Ušeničnik. Tisk „Kat. tisk. društva" prej R. Šeber v Postojni. V Lj. 1906. v. 8°. Let. X. (Naročnina 5 K. — Prenehal koncem l. 1906.)

Odmev iz Afrike. Ilustrovan mesečnik v prospeh afriških misijonov. Izdaja Klaverjeva družba. Urejuje J. Palir, kapelan na Črni gori. Upravništvo: Trst, via Fontanone, 4. Tisk tiskarne sv. Cirila. Maribor, 1906. v. 8°. Let. III. 96 str. (Stane za celo leto 1 K).

Oglasnik za industrijo, trgovino, obrt in splošno gospodarstvo. Izhaja kot priloga Slovenski Gospodinji vsak mesec 2—4 str. in se razposilja brezplačno. Tiskal in založil A. Slatnar v Kamniku. 1906. 4°.

Oglasnik župnije sv. Jožefa v Leadvile, Colo. v Ameriki. (Cerkven list. Izdaje Rev. John Perše.)

Omladina. Glasilo narodno-radikalnega dijaštva. (Mesečnik.) Izdaja eksekutiva narodno-radikalnega dijaštva. Uredil Oton Fettich-Frankheim. (Oblastem odgovoren Mihael Rožanec.) Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906—07 4°. Let III. (Od aprila 1906 do marca 1907. — Stane za celo leto 4 K, za dijake 2 K).

Osa Politično-satirični tednik. Za uredništvo odgovoren Valentin Kopitar. Izdaja in tiska „Narodna tiskarna" v Lj. 1906. 2°. Let. I. št. 9—52; Let. II. št. 1—8. (Velja za vse leto 10 K. — Prenehala 29. dec. 1906.)

Pastir. Duhovni —. Izhaja vsak mesec. S sodelovanjem več duhovnikov urejuje Alojzij Stroj. Založba „Katoliške bukvarne". Tisk „Katoliške tiskarne". V Lj. 1906. v. 8°. Let. XXIII. (S prilogo „Zbirka lepih zgledov" velja 8 kron na leto.)

Perotninar. Prvi slovenski ilustrovani mesečnik za umno perotninarstvo s priveskom za umno rejo vseh malih domačih živali. Urednik in izdajatelj Anton Lehrman, Tržič—Gorenjsko. Tisk J. Blasnika naslednikov v Lj. 1906. Let. I. 4°. (Prva številka izšla 1. maja 1906. - Velja za vse leto 2 K 40 v).

Pisarna. Slovenska —. Glasilo društva slovenskih odvetniških in notarskih uradnikov. „V organizaciji moč in veljava!" Izhaja vsako četrtletje. Izdaja in zalaga „Društvo odvetniških in notarskih uradnikov v Celju." Odgovorni urednik Iv. Bovha. Tisk „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. 4°. Let. V. (Stane na leto 3 K).

Piščalka za abstinente, pivce in pijance. Mesečnik, posvečen protialkoholnemu gibanju na Slovenskem. „Najboljša je pač voda." Urednika Leopold Lenard in Franc Avsec. Tisk „Zvezne tiskarne". V Celju. 1906. v. 8°. Letnik II. (10 številk — Priloga „Piščalki": Olga Kobylanska, Zemlja. Roman. Prevel L. Lenard.)

Popotnik. Pedagoški in znanstven list. (Mesečnik.) Uredil M. J. Nerat, šolski ravnatelj v Mariboru. Last in založba „Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev." Tisk „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. v. 8°. Let. XXVII. (Stane na leto 6 K).

Prapor. Rdeči —. Glasilo jugoslovanske socialne demokracije. Izhaja v Lj. vsaki petek. Izdajatelj in odgovorni urednik Karel Kordelič. Tiska Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 2°. Let. IX.

Pravice. Slovenske —. „Za svobodo in napredek slovenskega ljudstva!“ „Za pravice slovenskega jezika!“ Izhaja vsakih 14 dni. Izdajatelj in odgovorni urednik Vekoslav Spindler. (Od št. 13. = 30. julija 1906: Ljudevit Furlani.) Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. 1906. 4°. Let. I. (Stane celoletno 1 K 60 v. — Prva štev. izšla 31. januarja 1906, — zadnja (t. j. 22.) 17. dec. 1906. Prvo polletje je izhajal list na 16 str., drugo na 8 straneh).

Pravnik. Slovenski —. (Mesečnik.) Izdaja društvo „Pravnik“ v Lj. Odgovorni urednik dr. Danilo Majaron. Natisnila „Narodna tiskarna“ v Lj. 1906. v. 8°. Let. XXII. (Člani društva ga dobivajo brezplačno, nečlani za 10 K na leto.)

Prijatelj. Delavski —. (Friend of the working People). Prvi in edini slov. delavski list v Pennsylvaniji. Izhaja vsaki četrtek. Lastnik in izdajatelj: F. M. Schlander. Pittsburg, Pa. 1906. 2°. Let. II. (Prenehal koncem marca 1906.)

Prijatelj. Domači —. (Mesečnik.) Izdaja Vydrova tovarna hranil v Pragi VIII. in ga pošilja svojim odjemalcem popolnoma zastonj. Lastnik, izdajatelj in odgovorni urednik F. Vydra. Tekst uredila Zofka Kveder-Jelovškova. Praga. 1906. v. 8°. Let. III. 312 str.

Prijatelj. Družinski —. Poučno zabavni list za slov. družine. Izhaja dvakrat mesečno. Izdajatelj Jakob Ukmar. Odgovorni urednik Ivan Gorjup. V Trstu 1906. 4°. Let. III. (Naročnina za vse leto 3 K).

Primorec. Izhaja vsaki petek. Izdajatelj in odgovorni urednik Ivan Kavčič. Tiska in zalaga „Goriška tiskarna“ A. Gabršček (odgovoren Jos. Fabčič). V Gorici. 1906. 2°. Let. XV. (Stane za celo leto 3 K 20 v).

Proletarec. List za interese delavskega ljudstva. „Proletarci vseh dežela, združite se!“ Izhaja enkrat v mesecu. Izdajatelj „Jugoslovanska socialistična zveza v Ameriki“. (Slovenski in hrvatski članki.) (Urednik J. Zavrtnik.) Chicago. 1906. 2°. Let. I. (Prva št. izšla v jan. 1906. — Naročnina za celo leto v Ameriki 50 cent., za Avstrijo 3 K).

Slovan. Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto. Uredil Fran Govékar. Lastnina in tisk Dragotina Hribarja v Lj. 1906—7. 4°. Let. IV. (Naročnina za celo leto 12 K.) (Pop. 375.)

Slovenec. Političen list za slovenski narod. (Dnevnik.) Izdajatelj in odgovorni urednik dr. Ignacij Žitnik. Tisk

„Katoliške tiskarne“ v Lj. 1906. v. 2°. Let. XXXIV. (Velja po pošti celo leto 26 K, v upravništvu 20 K).

Slovenec. Amerikanski —. List za slovenski narod v Ameriki in glasilo K. S. K. Jednote. Izdaja ga vsaki petek „Slovensko-amerikanska tiskovna družba“ (Ured. Rev. F. S. Šušteršič). Joliet. Illinois. 1906. 2°. Let. XV. (Naročnina za Združene države en dolar na leto, za Evropo 2 dol.)

Soča. „Vse za narod, svobodo in napredek!“ Izhaja dvakrat na teden in sicer v sredo in soboto. Odgovorni urednik in izdajatelj Ivan Kavčič v Gorici. Tiska in zalaga „Goriška tiskarna“ A. Gabršček (odgov. Iv. Meljavec). V Gorici. 1906. 2°. Let. XXXVI. (Stane na leto 13 K 20 v).

Sokol. Slovenski —. Glasilo Slovenske sokolske zveze. Izhaja 25. dne vsakega meseca. Izdajatelj, zalagatelj, lastnik in odgovorni urednik dr. Viktor Murnik. Tisk „Narodne tiskarne“ v Lj. 1906. 4°. Let. III. (Cena za vse leto 2 K 50 v).

Straža. Jeseniška —. Slovensko nacijonalen list. (Tednik.) Izdaja narodni konzorcij „Jeseniške Straže“. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 2°. Let. II. Izšlo 15 številk do 15. marca, pozneje izhajala kot priloga „Gorenjcu“.)

Štajerc. „Kmečki stan, srečen stan!“ Izhaja vsaki drugi petek, datiran z dnevom naslednje nedelje. Izdajatelj in odgovorni urednik Mihael Bayer. Tiska W. Blanke v Ptuju. 1906. 2°. Let. VII. (Naročnina za celo leto 2 K).

Štajerc Novi slovenski —. „Iz naroda za narod.“ Izhaja vsakega 5. in 20. v mesecu. (Od št. 8 [10. aprila]: izhaja vsakega 10., 20. in 30. v mesecu.) Izdajatelj in odgovorni urednik Cvetko Golar (od št. 9 [20. aprila]: Peter Košak.) Lastnik: Narodni konsorcij. Tiska Dragotin Hribar v Lj. 1906. 4°. (Naročnina za celo leto 2 K).

Tehnik. Slovenski —. Glasilo kluba slovenskih tehnikov v Pragi. Izhaja dvanajstkrat v letu in je brezplačna priloga osmim glavnim slovenskim listom. Strokovni uredn.: J. V. Hráský, profesor češke tehnike v Pragi. Odgovorni urednik: Ciril Jekovec, slušatelj češke tehnike v Pragi. 1906. 4°. Let. I. (Prva številka izšla marca 1906. — Posebej naročen stane K 1·20 na leto.)

Tovariš. Učiteljski —. Glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva. Izhaja vsak petek, ako je ta dan praznik, izide list dan pozneje. Izdajatelj in odgovorni urednik: Radivoj Korene. Last in založba „Zaveze avstr. jugoslovanskih

učiteljskih društev“. Tiskala štev. 1—26 Narodna tiskarna, št. 27—30 A. Klein & Comp., št. 31—52 Učiteljska tiskarna v Lj. 1906. 2⁰. XLVI. leto (Stoji na leto 8 K).

Učitelj. Slovenski —. Glasilo krščansko mislečih učiteljev in vzgojiteljev. (Mesečnik.) Uredil in izdal Fran Jaklič, učitelj. Natisnila Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. 4⁰. Let. VII. (Na leto 4 K).

Uprava. Občinska —. Poučni stanovski list županom, občinskim tajnikom, občinskim svetovalcem in drugim javnim organom. Izhaja vsakega 5. in 20. dne meseca. Odgovorni urednik: dr. Vladimir Ravnihar. Lastnina in tisk Dragotina Hribarja v Lj. 1906. 4⁰. Let. I. (Stane celoletno 8 K).

Vestnik. Planinski —. Glasilo „Slovenskega planinskega društva“. (Mesečnik.) Uredil Anton Mikuš. Izdalo in založilo „Slovensko planinsko društvo“. Tisk J. Blasnika naslednikov. V Lj. 1906. v. 8⁰. Let. XII. (Člani prejemajo list zastonj, za nečlane stane na leto 4 K).

Vestnik Slovenski Trgovski —. Glasilo slovenskega trgovskega društva „Merkur“ in „Slovenskega trgovskega društva v Celju“. Izhaja 15. dne vsakega meseca. Izdaja in zalaga slovensko trgovsko društvo „Merkur“. Odgovorni urednik Josip Kraigher. Tisk „Narodne tiskarne“ v Lj. 1906. 4⁰. Let. III. (Člani društva dobivajo list brezplačno; cena nečlanom za celo leto: 5 K).

Voditelj v bogoslovnih vedah. „Deus . . . ipse sapientiæ dux est et sapientium emendator“. Sap. 7, 15. — (Četrtletnik.) Izdali profesorji kn.-šk. bogoslovnega učilišča v Mariboru. Uredil Frančišek Kovačič. Tiskala tiskarna sv. Cirila v Mariboru. 1906. 4⁰. Let. IX. (Velja 5 K).

Vrtec. Časopis s podobami za slovensko mladino. (Mesečnik.) Uredil Ant. Kržič. Založilo društvo „Pripravniški dom“. Natisnila „Katoliška tiskarna“. V Lj. 1906. v. 8. Let. XXXVI. (Velja s prilogo „Angelček“ vred za vse leto 5 K 20 v).

Zadruga. Slovenska —. (Mesečnik.) Urejuje Ivan Lapajne, šolski ravnatelj v Krškem. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. 1906. 4⁰. Let. XIV. (Cena 4 K).

Zakonik. Deželni — in ukazni list za vojvodino Štajersko. (Izhaja v nedoločenih obrokih, slov. in nem.) Tiska Leykam v Gradcu. 1906. 4⁰.

Zakonik. Deželni — za vojvodino Kranjsko. (Slov.-nem.) Natisnil A. Klein & Comp. (Učiteljska tiskarna) v Lj. 1906. 4⁰.

Zakonik. Državni — za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru. (Izhaja v nedoločenih obrokih. Slovenski oddelek ureja dr. Fr. Vidic.) Iz c. kr. dvorne tiskarne na Dunaju. 1906. 4°.

Zakonik in ukaznik za avstrijsko Primorje. (Izhaja v nedoločenih obrokih: nem., ital., slov. in hrvatski.) Tiskarna avstrijskega Lloyda. 1906. 4°.

Zapiski. Naši —. Socialna revija. Izhajajo 15. vsakega meseca. Izdajatelj in odgovorni urednik Ivan Mlinar. Natisnil J. Pavliček v Kočevju. 1906. 4°. Let. IV. (Naročnina za vse leto 3 K).

Zaukaznik. Cerkveni — za Lavantinsko škofijo. (Kirchliches Verordnungsblatt für die Lavanter Diöcese.) Cirilova tiskarna v Mariboru. 1906. 4°. (Prinaša nemške, latinske in slovenske članke.)

Zdravnik. Domači —. Časopis za negovanje zdravja, vzgojo otrok in zabavo. Izhaja 20. vsakega meseca. Izdajatelj in urednik Jan. Okič-Jereb v Dekanih (Istra). (Cena celoletno 2 K).

Zora. Glasilo katoliško-narodnega dijaštva. Uredil Ivo Pregelj. Natisnila Katoliška tiskarna v Ljubljani. 1906. v. 8°. Let. XII. (12 številk). (Celoletna naročnina stane 4 K, za dijake 2 K).

Zvon. Ljubljanski —. Mesečnik za književnost in prosveto. Uredil dr. Fr. Zbašnik. Tisk „Narodne tiskarne". V Lj. 1906. v. 8°. Let. XXVI. (Cena 9 K 20 v).

Zvonček. List s podobami za slovensko mladino. (Mesečnik.) Uredil Engelbert Gangl. Last in založba „Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev". Natisnila „Narodna tiskarna". V Lj. 1906. v. 8°. Let. VII. (Stane na leto 5 K).

Zvonček župnije Sv. Lovrenca v Newburgu. Izdaja Rev. F. S. Kerže. Cleveland, O. v Ameriki. 1906.

II. Zborniki.

Biblioteka. Narodna —. Tisk in založba J. Krajec nasl. Novo mesto. 1906. m. 8°. — 12. snopič: Spisi Andrejčkovega Jožeta. I. Črtice iz življenja na kmetih. (Drugi natis.) 91 str. (Cena 30 v).
18. snopič: Spisi Andrejčkovega Jožeta. II. Matevž Klander. Spiritus familiaris. Zgodovina motniškega polža. Gregelj Koščenina. (Drugi natis.) 80 str. (Cena 30 v).

Dejanje svetega Detinstva. V poduk malim in odraščenim. Zvezek XXVI. Samozaložba. Tiskalo „Katoliško tiskovno društvo“ v Postojni. 1906. 16⁰. 76 str.

Dom. Naš —. Zbirka povesti, pesmi in narodnega blaga, zanimivosti itd. V Celju. Izdala in založila „Zvezna trgovina“. Natisnila „Zvezna tiskarna“. 1906. 8⁰. VI. zvezek. (Cena 50 v).

Knjižnica političnih in socialnih spisov. 1. Politično življenje Slovencev. Spisal dr. Dragotin Lončar. Ponatisk iz „Naših zapiskov“. Založil pisatelj. Tiskal Jožef Pavliček v Kočevju. Prodaja L. Schwentner v Lj. 1906. m. 4⁰. 33 str. (Cena 60 v).

Knjižnica za mladino. Urejujeta Engelbert Gangl in Ivo Trošt. Tiskala in založila „Goriška tiskarna“ A. Gabršček v Gorici. 1906. 8⁰. (Vseletna naročnina K 3·20.) Knjiga 31: 1. Fran Žgur, Semena padajo. Otroške pesmi. 2. Ivo Trošt, Kitica pripovednih spisov.

Knjižnica. Hrvatska —. Izdaja Matica Slovenska. I. zvezek. Uredil dr. Fran Ilešič. Tiskala Katol. tiskarna. V Lj. 1906. 8⁰. (8) + 104 str. (L Z. XXVII, 568—570. dr. Jos. Tominšek. — D S. XX, 139. Fr. Bregar.)

Knjižnica. Anton Knezova —. Zbirka zabavnih in poučnih spisov. Izdaja Slovenska Matica. Uredil Franc Levec. V Lj. Tisk „Narodne tiskarne“. V Lj. 1906. 8⁰. — XIII. zvezek. 127 str. Vsebina: Ivan Cankar, Martin Kačur. Življenjepis idealista. (L Z. XXVII, 246—248, 310—311. dr. Iv. Merhar. — D S. XX, 137. Fr. Terseglav.)

Knjižnica. Leposlovna —. Založila Katoliška bukvarna v Lj. Tiskala tiskarna Katol. tisk. društva v Postojni. 1906. 8⁰. I. zv.: Razporoka. Roman. Francoski spisal Pavel Bourget. Preložil Andrej Kalan. 294 strani (Cena eleg. vez. 3 K). (D S. 707—709 in 777—780. dr. E. Lampė. — Slovan, V, 127, 157. Minka Govėkarjeva.)
II. zvezek: Stepni kralj Lear. Povest. Ruski spisal Ivan Sergjejevič Turgenjev. Poslovenil Fran J. — Hiša ob Volgi. Ruski spisal S. Stepnjak. Prevel Jos. Jurca. 180 str. III. zvezek: Straža. Povest. Poljski spisal Boleslav Prus (Aleks. Głowacki). Z dovoljenjem pisateljevim po četrti izdaji iz poljskega prevel Fran Virant. VII + 327 str. (Cena eleg. vez. K 3·40.) (D S. 233—234.)

Knjižnica. Ljudska —. Izhaja dvakrat na mesec. Založba Katoliške bukvarne v Lj. Tiska Katoliška tiskarna. 1906. 8⁰. Vsak sešitek velja 20 v. — Prvi zvezek (1.—3. sešitek):

Znamenje štirih. Londonska povest. Angleški spisal A. Conan Doyle. S pisateljevim dovoljenjem poslovenil D. B—t—n.
Drugi zvezek: (4.—6. seš.): Darovana. Zgodovinska povest iz dobe slovanskih apostolov. Češki napisal Al. Dostál, poslovenil —ok—. 149 str.
Tretji zvezek (7.—8. sešitek): Jernač Zmagovač (Bartek Zwycięzca). Povest. Poljski spisal Henrik Sienkiewicz. Iz poljskega preložil Fr. Virant. — Med plazovi. Povest tirolskega gorskega župnika. Nemški spisal A. Achleitner. S pisateljevim dovoljenjem poslovenil E. T.

Knjižnica. Ljudska —. Izdaja Vekosl. Spindler. Tisk „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. m. 8⁰. — I. snopič: Sušica ali jetika. Kako nastane? Kako se širi? Kako jo zdraviti? Hrvatski spisal dr. M. Dežman. 22 str. (Cena 20 v).

Knjižnica. Protialkoholna —. Založilo društvo „Abstinent" v Lj. Natisnila Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. — Snopič I.: Avsec Fr., Proti alkoholu brez dvoma! 16 str.

Knjižnica. Realna —. Zbirka učne snovi za pouk v realijah na ljudskih šolah. Pomožne knjige za ljudskošolske učitelje. Urejuje V. Bežek. Izdala Slovenska Šolska Matica. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. V Lj. 1906. v. 8⁰. — I. del: Zgodovinska učna snov za ljudske šole. Spisala Josip Apih in dr. Mat. Potočnik. Peti (predzadnji) snopič: str. 477—654; 6. snopič (konec): str. 655—716 + VII.

Knjižnica. Svetovna —. Izhaja v nedoločenih obrokih. Izdaja A. Gabršček. Tiska in zalaga „Goriška tiskarna" A. Gabršček. V Gorici. 1906. 8⁰. — VII.: Dumas Alexandre, Grof Monte Cristo. Roman v šestih delih. Poslovenil J. Hacin. I.—III. del. 684 str. (Cena broš. 4 K, eleg. vez. 6 K). (Slovan, IV, 157; V, 29.)

Knjižnica. Zabavna —. Založila in na svetlo dala Slovenska Matica. Uredil Josip Kostanjevec. Tiskal Anton Slatnar v Kamniku. V Lj. 1906. 8⁰. — XVIII. zvezek. Vsebina: L. Seršen, Povest o literatu. Pugelj Milan, Anina prva ljubezen. Iv. Cankar, Smrt in pogreb Jakoba Nesreče. C. Golar, Tesar Aleš. Milan Pugelj, Diletant. Josip Kostanjevec, Obsojena. 172 str. (LZ. 248—250. dr. Josip Tominšek. — Slovan, V, 124—125. — DS XX, 138—139.)

Knjižnica. Zgodovinska —. Izdaje Zgodovinsko društvo v Mariboru. Tisek „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. m. 8⁰. — I. oddelek: Pomožna znanstva. 2. zvezek: Prazgodovinske izkopine. 54 str. + 7 lit. slik. (Cena 40 v). (Slovan, IV, 382. — Voditelj IX, 455. — DS. 502.)

Letopis Slovenske Matice za leto 1906. Sestavil in uredil Evgen Lah. Založila in izdala Slovenska Matica. V Lj. Natisnila J. Blasnikova tiskarna. 1906. 8⁰. 86 str.

Letopis. Pedagoški —. Na svetlo daje Slovenska Šolska Matica v Lj. Uredila H. Schreiner in dr. Josip Tominšek. Natisnili J. Blasnika nasledniki. 1906. v. 8⁰. VI. zvezek. 194 str. — Vsebina: I. H. Schreiner, Pedagoško slovstvo: *a*) Zgodovina pedagogike; obča pedagogika in njene pomožne vede. str. 1—30. *b*) Fr. Gabršek, Začetni pouk v čitanju in pisanju. (Konec) str. 30—43. II. Razprave: *a*) dr. J. Tominšek, O pouku latinskega jezika. str. 44—67. *b*) I. Kren—I. Bajželj, Javen telovadni nastop. 68—103. III. Jak. Dimnik, Teme in teze pedagoških in drugih poročil za leto 1906. str. 104—148. IV. Poročilo o delovanju „Slovenske Šolske Matice“ leta 1906. Priobčil tajnik Fr. Gabršek, str. 149—154. V. „Slovenske Šolske Matice“ upravni odbor in imenik društvenikov. Uredil tajnik Fr. Gabršek, str. 156—182. VI. Letno izvestje „Društva slovenskih profesorjev“ za leto 1906. Priobčil tajnik dr. Fr. Ilešič. str. 183—191. VII. Zaznamek dozdaj izdanih in založenih knjig „Slov. Šolske Matice“. VIII. Naznanilo.

Prevodi iz svetovne književnosti. Založila in izdala Slovenska Matica. Natisnili J. Blasnika nasledniki. V Lj. 1907. 8⁰. — III. zvezek: L. N. Tolstoj, Moč teme. Narodna drama v petih dejanjih. Prevela iz ruščine Minka Govekarjeva. 120 str. s sliko Tolstega. (LZ. XXVII, 250—254. dr. Iv. Prijatelj. DS. XX, 137—138. A. S. — Slovan V, 254.)

Talija. Zbirka gledaliških iger. Ureja Fr. Govékar. Tiskala in založila „Goriška tiskarna“ A. Gabrščček v Gorici. 1906. m. 8⁰. 22. snopič: Žolna Fridolin (Fr. Milčinski), Brat Sokol. Šaloigra v enem dejanju. (Slovan IV, 253. Fr. Govékar.)
23. snopič: Cigani. Malomestna šaloigra v treh dejanjih. Spisal Jakob Dolinar (Fr. Milčinski). 120 str. (Cena 80 v). (Slovan IV, 381.)

Večernice Slovenske —. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. 8⁰. 58. zvezek: Uporniki. Povest. Spisal Ivan Lah. 222 str. (Slovan V, 125, 156. Fr. Govékar. — DS. 710.)

Zbornik Na svetlo daje Slovenska Matica v Ljubljani. Uredil L. Pintar. Natisnila „Narodna tiskarna“. 1906. v. 8⁰. VIII. zvezek. 236 str. (Vsebina: dr. Fran Ilešič, Češkoslovenska vzajemnost v minulih dobah. str. 1—33. L. Pintar, Ivan Vavru. str. 34—45. Dr. Ivan Žmavc, Herbert Spencer, filozof razvoja, napredka in svobode. str. 46—57. Avgust

Žigon, Tercinska arhitektonika v Prešernu. str. 58—128. J. K. Podgorjanski, Judje na Kranjskem. str. 129—149. Andr. Fekonja, Prve šole pri Hrvatih od XIII.—XIX. veka. str. 150—161. — Dr. Fran Ilešič, Srbski pisatelj Jovan Rajić in Urban Jarnik. str. 162—172. Dr. Janko Šlebinger, Slovenska bibliografija za l. 1905. str. 173—229. P. pl. Radics, Slovenske narodne pesmi Cvetkove. str. 230—235.

III. Bogoslovna dela.

Chráska Anton. Andrej Dun, irski katoličan. Založil in prodaja Anton Chráska v Čeških Budějovicah. Natisnil A. Pokorny v Č. Budějovicah. 1906. 16". 68 str.

Čadež, O. A. Poglavite zapovedi mohamedanske vere. Kol. Moh., str. 72—76.

Čižek Alojzij. Katehetična metoda nekdaj in sedaj. Spisal — —, veroučitelj. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1906. v. 8". 37 str. (40 v).

Godec I. O skrivnostni sili. K O. 262 - 275.

Grivec Fr. Vseslovanski bogoslovski časopis. (Slavorum litterae theologicae.) Slov. 38.

Gruden Josef. Das soziale Wirken der katholischen Kirche in Österreich. Im Auftrage der Leo-Gesellschaft. Band IV. Heft I. Diözese Laibach. Verlag der Leo-Gesellschaft in Wien. „Kat. tiskarna" v Lj. 1906. 8". 98 str. (D S. XX, 43.)

Gruden Jos. Lamennais. Zgodovinske refleksije o novejših cerkvenih in politiških strujah. K O. 153 - 169, 242 - 249.

Hönigman Fr. Spomin na dvestoletnico Marijine božje poti v Kropi. Tiskala „Katoliška tiskarna" v Lj. 1906. 16". 32 str.

Kovač Veselko o. V temi. Črtica iz življenja poganskih menihov. Kol. Moh. 12 - 16.

Kržič Anton. Kratka katehetika s praktičnimi pojasnili. Ponatis iz „Slov. Učitelja". Založilo društvo „Pripravniški dom". Natisnila Katoliška tiskarna. V Lj. v. 8". 60 str. Cena broš. 50 v. (Voditelj IX, 345—347. Janez Vogrin.)

Lenard Leopold. Počajevski listki. Zgledi ruske pravoslavne polemike. K O. 337 - 349.

Lepote najčistejšega Srca Marijinega z raznimi primernimi molitvami. Z dovoljenjem preč. kn. šk. lav. ordinarijata z

dne 31. januarja 1902. št. 320. Založilo vodstvo bratovščine najčistejšega Srca Marijinega v Mariboru. Natisnila Cirilova tiskarna. V Mariboru. 1906. m. 8°. 20 str.

Litanije za očitno službo božjo. (Ponatis iz cerkvenega molitvenika.) Z dovoljenjem knezoškof. ord. v Lj. 14. marca 1906. št. 1370. Zaloga „Prodajalne Kat. tiskovnega društva v Lj." (H. Ničman). Tisk J. Krajec nasl. v Rudolfovem. 1906. 12°. 48 str.

Medved Anton, dr. Zgodovina slovenskega cerkvenega govorništva. Voditelj IX, 26—43, 163—185, 264—286, 394—408 (nadalj. v l. 1907).

Molitvenik. Drobni —. Založil Fr. Bleiweis. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 32°. 112 str.

Napotnik Mihael, knezoškof. Pastirski list z dne 9. febr. 1906 o Cirilu in Metodu. V Mariboru. Cirilova tiskarna. 4°. 21 str.

— Pastirski list z dne 19. marca 1906 o takoimenovanem gibanju za preosnovo zakonske postave. (Ponatis v „Pastirskih listih" str. 714—717.)

— Pastirski list z dne 24. maja 1906 o zadevi „svobodne šole". (Ponatis v knjigi „Pastirski listi" str. 718—722.)

— Pastirski list avstrijskih nadškofov in škofov, poslan na god sv. evangelista Lukeža dne 18. oktobra 1906 katoliškemu ljudstvu o boju zoper pogubna načela sveta, zoper razporoko, zoper neversko šolo, pa o boju za pravi napredek v znanostih, za pravo blagostanje in o dolžnostih med bojem. V Mariboru. 1906. 4°. (Ponatis v knjigi „Pastirski listi", str. 731—740.)

— Pastirski listi. Spisal, zbral in priobčil dr. — —, knezoškof Lavantinski. V lastni založbi. Natisnila tiskarna sv. Cirila. V Mariboru. 1906. (na ovitku 1907). v. 8°. 786 str. (Voditelj X, 232. dr. A. Medved.)

— Štirje govori prevzvišenega in milostljivega gospoda dr. Mihaela Napotnika, kneza in škofa Lavantinskega, meseca avgusta leta 1906. V založbi pisatelja. Tiskala tiskarna sv. Cirila v Mariboru. 1906. 8°. 40 str.

Obljube presvetega Srca Jezusovega z raznimi primernimi molitvami. Četrta predelana in pomnožena izdaja. Založilo vodstvo bratovščine v bogoslovju v Mariboru. Tiskarna sv. Cirila. V Mariboru. 1906. m. 8°. 32 str.

Officium divinum ali kratek nauk o brevirju. Spisal Rudolf Janežič, špiritual. Tisk in založba Cirilove tiskarne v Mariboru. 1906. 8°. 88 str. Cena broš. 1 K, vez. 1 K 60 v. (Voditelj X, 117. J. Voh.)

Ordo providendi infirmos. Juxta collectionem rituum Lavantinae. Editio secunda. Typis et sumptibus typographiae s. Cyrilli. Marburgi. 1906. m. 8°. 240 str. Cena eleg. vez. 2 K. (Ima tudi slov. besedilo.)

Pečarič M. Teženje po sreči in vera v posmrtno življenje. K O. 70—80.

Ponavljanje krstne obljube. Tisk in založba J. Krajec nasl. v Novem mestu. 1906. m. 8°. 4 str.

Posvetitev presvetemu Srcu Jezusovemu. (Ponatis iz Cerkvenega molitvenika.) Tisk in založba J. Krajec nasl. v Novem mestu. 1906. m. 8°. 2 str.

Pot. Božja — Matere božje na Blejskem jezeru. Peti pomnoženi natisek. Založil Anton Turk. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 16°. 32 str.

Pot. Božja — Matere Božje na Šmarni gori pri Ljubljani. Spisal S. K. Založil in prodaja Anton Turk, knjigar. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. 1906. m. 8°. 32 str. (s sliko). — (Cena 24 v).

Seigerschmied Jožef. Sveta družina. (Molitvenik.) Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. 8°.

† Slekovec Matej. Ljutomerski dušni pastirji. *A)* Župniki. Voditelj. 54—66, 286—297, 371—380.

Škapulir presvetega Srca Jezusovega. Založila misijonska družba sv. Vincencija Pavljanskega. Natisnila Katol. tiskarna v Lj. 1906. 16°. 16 str.

Tri božje čednosti. Založila „Prodajalna Kat. tisk. društva v Lj." Tisk J. Krajec nasl. Rudolfovo. 1906. m. 8°. 8 str.

Ušeničnik Aleš, dr. Analiza moderne nevere. K O. 170 – 177. — Bogoznanje v starem poganstvu. K O. 1—21. — Morala brez religije. K O. 401—415. — Nova struja moderne apologetike. K O. 250—261. — Zadnja beseda nevere. K O. 317—336.

Valjavec Josip, D. S. Skrivnost presvetega Rešnjega telesa. Založil Salezijanski zavod. Tiskala Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. 16°. 154 str. — Drugi natis. 16°. 168 str.

Zgodbe svetega pisma. Slovencem pričel razlagati dr. Frančišek Lampe. Spisal dr. Janez Ev. Krek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. 4°. 13. snopič, str. 385—512. (D S. 709.)

Življenjepis Ivana Husa. Ponatisk iz „Blagovestnika". Založil in prodaja izdajatelj „Blagovestnika" Anton Chraska. V Lj. 1906. m. 8°. (Cena 50 v).

Izmed časnikov in časopisov spadajo v ta oddelek: Blagovestnik, Bogoljub, Cvetje iz vrtov sv. Frančiška, Detoljub, Cerkveni Glasbenik, Glasnik najsvetejših Src, Ljubljanski škofijski list, Katoliški Obzornik, Odmev iz Afrike, Duhovni Pastir, Voditelj v bogoslovnih vedah, Zaukaznik za Lavant. škofijo.

IV. Državo- in pravoznanstvo. Narodno gospodarstvo. Politika.

Abditus. Socialni boji slovenskih kmetov v srednjem veku. N Z. št. 3—9.

Bebel Avg. Žena in socializem. (Prevod.) Naš list št. 3—41 (s presledki).

D. Poglavje iz socializma. N Z. št. 1—2.

Gärtner Fr. Kako je mogoče povzdigniti tujski promet v kakem kraju? Ponatis iz „Gorenjca". Izdala in založila deželna zveza za pospeševanje prometa tujcev na Kranjskem v Lj. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 24 str.

Gruden Josip. Kulturne in politiške struje na Balkanu. K O. 22—31.

Lampe Evgen. Nedelja v Hyde-parku. Socialna študija. D S. 493—499.

Lončar Dragotin. Politično življenje Slovencev. Z N. št. 4—10. (Tudi v ponatisu, gl. II. Zborniki: Knjižnica političnih in socialnih spisov.)

Novak Fran. Razdružljivost zakona. Revizija občnega državnega zakonika, Slovan IV, 81—85.

Oblak France. Dr. Karol Lavrič in njegova doba (s sliko). Tiskala in založila „Goriška tiskarna" A. Gabršček v Gorici. 1906. 8° 48 str. (Prim. „Soča", dne 1. novembra 1906 s prilogami.) (Slovan V, 124. dr. Fr. Ilešič.)

Pavlica Andrej. Odlomki iz socialne vede v zasebni lasti. K O. 276—288, 350—400.

Pengov Frančišek. Črtice iz narodnega gospodarstva. Kol. Moh., 62—71.

Pravnik. Slovenski —. gl. I. Časopisi in časniki.

Ribnikar Adolf. V povzdigo smisla za narodno gospodarstvo. Omladina III, 69—71.

Rybař Otokar. Statistika uradništva na slovenskem ozemlju. Omladina III, 20—22.

Ušeničnik Aleš. Problem splošne volilne pravice. K O. 32—57. Proporčni volilni sistem. K O. 95—99. — Svoboden zakon in svobodna šola. K O. 117—132.

Volčič Eduvard. Civilnopravdni red in sodni pravilnik z dne 1. avgusta 1895 z uvodnima zakonoma, z drugimi zakoni, ukazi in razpisi civilnopravdnega obsega ter odločbami najvišjega sodišča, z dodatki določil o sodiščih javnega prava in o konzularnih sodiščih, o odvetniški tarifi in o sodnih pristojbinah, uredil dr. — —, c. kr. deželni sodni svetnik. I. natis. Izdalo društvo „Pravnik". Založil dr. Edv. Volčič. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. XII + 909 str. Cena broš. 7 K, v platno vez. 8 K. (Iz „Zbirka avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku. IV. zvezek: Civilnopravdni zakon".) (L Z. 1907, 61 = ponat. iz „Slov. Pravnika".)

Volčič Eduvard. Odvetniška tarifa. Določila o rabi hrvat. in slov. jezika v okolišu viših deželnih sodišč: graškega, tržaškega in zadrskega. Sodne pristojbine v postopanju po novih civilnopravdnih zakonih s stvarnim kazalom. Uredil dr. — —. Prvi natis. Založil dr. E. Volčič. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 76. str. Cena 1 K 80 v.

Vošnjak Josip. Spomini. Izdala „Slovenska Matica". Drugi zvezek. Tretji del od 1868—1873. Tiskal Dragotin Hribar. V Lj. 1906. 8°. 275 + (VIII) str. (Slovan V, 286. dr. Fr. Ilešič. D S. XX, 138. A. Kalan.)

Zakonik. gl. I. Časopisi in časniki.

Ž. Z. Novi državnozborski volilni red. Z zemljevidom in imenikom volilnih okrajev na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Tiskal in Založil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 16°. 48. str. Cena 60 v.

Članke so prinašali vsi slovenski politični listi.

V. Zdravništvo.

Avsec Fr. Protialkoholna knjižnica. gl. II. Zborniki.

Demšar Jernej. Pasja steklina. Spisala dr. J. Demšar, prakt. zdravnik in P. Miklavčič, živinozdravnik. Založil mestni magistrat. Natisnil Dragotin Hribar v Lj. 8⁰. 64 str.

Demšar J. Spolne bolezni. Ljudstvu v pouk in svarilo. (Ponatis iz „Naših zapiskov".) Založil L. Schwentner v Lj. 1906. 8⁰. 36 str. Cena 40 v. (Slovan V, 156.)

Dežman M. Sušica ali jetika. gl. II. Zborniki: Ljudska knjižnica.

Goestl Fran. Dejanja v nezavesti in omračenju. Slovan IV, 10—12. — Lajiki in blazniki. Slovan IV, 266—270.

F. Š. Gori! Pomagajte! ali alkohol in nikotin. Zapeljanim in dobromislečim v premislek. Natisnila Narodna tiskarna v Gorici. 1906. m. 8⁰. 70 str. Cena 20 v. (D S. 564. — Cvetje XXIII. št. 9 [na ovitku] o. St. Škrabec.)

Leban Anton. Šolske bolezni. Pop. 244—246.

M. V. Kaj je torej z alkoholom? Vsem, ki so dobre volje, pojasnjuje M. V. Založila „Katoliška bukvarna". Tisk „Kat. tisk. društva" v Postojni. 1906, 8⁰. 70 str. Cena 70 vin. (K O. 299—300 A. Ušeničnik. — D S. 377. — Cvetje z vrtov sv. Franč. XXIII. št. 8—12. o. St. Škrabec.)

Plečnik Janez. O kačjem piku. D S. 480—483.

Podlesnik Ivan. Telovadba in športi. D S. št. 9—12.

Ušeničnik Aleš. Alkoholizem in abstinenca. K O. 100—106.

Zajec Ivan. O kugi. (Iz predavanja.) Slov. št. 264.

Manjše članke so prinašali razni časniki, posebno Knajpovec.

VI. Modroslovje.

Prijatelj Ivan. Perspektive. Estetičen načrt. L Z. 411—417.

Ušeničnik Aleš. Modroslovno nazivoslovje. K O. 115—116.

Žigon Fran in Ušeničnik Aleš. O analogiji in slovenskem filozofskem nazivoslovju. K O. 188—197.

Žmavc Ivan. Herbert Spencer, filozof razvoja, napredka in svobode. Z S M. 46—54.

VII. Vzgojeslovje. Šolske knjige.

Berilo za obče ljudske šole. I. del: Abecednik. Prvo šolsko leto. Sestavila Fr. Gabršek in A. Razinger. C. kr. ministrstvo za uk in bogočastje je z razpisom dne 26. okt. 1906, št. 35.620 pripustilo. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. 1906. 8°. 95 str. Cena vez. knjigi 50 v.

Berilo. Četrto — za obče ljudske in nadaljevalne šole. S podobo našega svetlega cesarja. Sestavil Peter Končnik. Pregledano izdanje. V ces. kralj. zalogi šolskih knjig. Natisnil Karel Gorišek na Dunaju. 1906. v. 8°. 308 str. Velja vez. 1 K 20 v.

Bezjak Janko. Posebno ukoslovje slovenskega učnega jezika v ljudski šoli. Spisal Dr. — —. Izdala „Slovenska Šolska Matica". Natisnila „Učiteljska tiskarna v Lj. 1906. v. 8°. 100 str. (Iz: „Didaktika". — Obče in posebno ukoslovje I. del, 1. snopič.)

Čitanka. Slovenska — za tretji razred srednjih šol. Sestavil in izdal dr. Jakob Sket, c. kr. profesor. III. Druga izdaja. Potrjena z odlokom c. kr. naučn. min. dne 31. vinotoka 1906, št. 40.481. Tiskala in založila tiskarna Družbe sv. Mohorja. V Celovcu. 1906. v. 8°. 189 + (3) str. Velja trdo vezana 2 K. (LZ. 1907, 378—379. V. Korun.)

Čitanka. Slovenska slovstvena — za sedmi in osmi razred srednjih šol. Sestavil dr. Jakob Sket, c. kr. profesor. Druga, predelana izdaja. V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig. (Natisnil Karol Gorišek na Dunaju.) Na Dunaju. 1906. v. 8°. 482 str. Cena mehko vez. 2 K 80 v, trdo vez. 3 K (LZ. 54—56. dr. Jos. Tominšek. — Pop. 22—24. Janko Bratina. — Archiv für slav. Philologie XXVIII, 152—157. Fr. Kidrič.)

Druzovič Hinko. Posebno ukoslovje petja v ljudski šoli. V Lj. Izdala „Slovenska Šolska Matica". Natisnila „Učiteljska tiskarna" v Lj. 1906. v. 8°. 150 + II. str. (Iz: „Didaktika". — Obče in posebno ukoslovje. — II. del. Uredil dr. Fran Ilešič.)

Hauptmann France. Računica za meščanske šole. I. del. Spisal — —, profesor na c. kr. učiteljiščih v Gradcu. V c. kr. zalogi šolskih knjig. (Natisnil Karol Gorišek.) Na Dunaju. 1906. 8°. — Cena 80 v. (Pop. 348—349.)

Kaj mora mladina vedeti o alkoholu? V nemškem jeziku spisala Jožef Steger, c. kr. okrajni šolski nadzornik, in dr. Adolf

Daim). Poslovenil Fran Gärtner, učitelj v Lj. V samozaložbi. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8⁰. 52 str. Cena 40 v.

Katekizem. Veliki — ali krščanski nauk. (Izvirnik potrdili avstrijski škofje . . .) Pripustilo visoko c. kr. ministerstvo za uk in bogočastje z dné 2. junija 1897 št. 13.183 kot učno knjigo. Založilo knezoškofijstvo ljubljansko. Tiskala Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. 8⁰. 228 str. Cena vez. 80 v.

Knjige. Pomožne — za ljudskošolske učitelje. Gl. Nauk. Nazorni.

Knjižnica. Realna —. Gl. II. Zborniki.

Kren J. Javen telovadni nastop za ljudske šole višje stopnje ali meščanske šole. Sestavil in ilustroval — —. Poslovenil J. Bajželj. Ponatis iz „Pedagoškega Letopisa“ 1906. Založila Slov. Šolska Matica. Tisk. J. Blasnika nasl. V Lj. 1906. v. 8⁰. 38 str.

Letopis. Pedagoški —. Gl. II. Zborniki.

Mešiček Josip. Domovinska dežela Štajerska. Učencem spodnještajerskih ljudskih šol v ponavljanje učne snovi iz domovinoznanstva. (Z zemljevidnim obrisom.) Založil izdajatelj. Tiskala „Učiteljska tiskarna“ v Lj. 1906. 8⁰. 46 str. (Pop. 349. Ant. Leban.)

Na ples. Poučna knjiga za stare in mlade, za prijatelje in sovražnike plesa. Založila krščansko-socialna podzveza. Naroča se pri upravništvu „Družinskega prijatelja“ v Trstu. 1906. 8⁰. 100 str. Cena 30 v.

Nauk. Nazorni —. Zbirka učne snovi za nazorni nauk. (Pomožne knjige za ljudskošolske učitelje.) Uredila H. Schreiner in dr. Fran Ilešič. Izdala „Slovenska Šolska Matica“. Natisnil Dragotin Hribar. V Lj. 1906. v 8⁰. — Prvi del: Nazorni nauk za prvo šolsko leto. (2. snopič; konec I. dela.) str. 69—155.

Podkrajšek H. Računske naloge za obrtne šole. Sestavil — —, c. kr. strokovni nčitelj. Z odlokom vis. c. kr. ministerstva za uk z dne 18. sept. 1906, št. 32.723 odobrena učna knjiga. Založil Karol Graeser in drugovi. Na Dunaju. 1906. 8⁰. Cena vez. knjigi 1 K 10 v.

Podkrajšek H. Slovensko in nemško stavkoslovje. Učna knjiga za učence c. kr. umetno-obrtne strokovne šole v Ljubljani. Založila c. kr. umetno-obrtna strokovna šola v Lj. Tisek J. Blasnika nasl. V Lj. 1906. 8⁰. 42 str.

Slike. Učne — iz nazornega nauka za I. in II. razred. Uredil Anton Maier. Drugi popravljeni in pomnoženi natisk. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. V Lj. 1906. v. 8°. 147 str.

Slike. Učne — iz zemljepisja. Vojvodina Kranjska. Uredil Anton Maier. S tremi zemljevidnimi obriski. Založil L. Schwentner. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. V Lj. 1906. v. 8°. 77 str. Cena broš. 2 K, eleg. vez. 2 K 50 v. (Slovan IV, 350. — Pop. 345—348. P. Přibil.)

Štrukelj Ivan. Šola in dom. Tisek „Učiteljske tiskarne“ v Lj. 1906. 8°. 24 str.

Šopek šolskih pesmi. S posebnim ozirom na narodne in v narodnem duhu zložene napeve. Izdaja v štirih delih. Drugi del. Na podlagi II. dela Schreiner-Hubadove „Čitanke“ in Josin-Ganglovega drugega berila. Priredil in na svetlo dal Anton Kosi. Založil izdajatelj (v Središču na Štajerskem). Tiskala Kat. tisk. v Lj. 1906. 8°. 104 str. (C. II. delu 1 K.) (Voditelj 458.)

Tominšek Josip. Latinska slovnica. Spisal dr. — —. Odobrena z odlokom c. kr. ministerstva za bogočastje in nauk z dne 2. avgusta 1906, št. 28.589. Natisnila in založila Ignacij pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. V Lj. 1906. v. 8°. VII + 242 str. (C. vezane knjige K 3·20.) (Ocena v „Zeitschrift für die österr. Gymnasien. 1907, 728—738. dr. Jos. Piepenbacher.)

Tominšek Josip. O pouku latinskega jezika. (Ponatis iz „Pedagoškega Letopisa“.) Tisek J. Blasnika nasl. V Lj. 1906. v. 8°. 26 str.

Vadnica. Druga nemška — za slovenske obče ljudske šole. Spisala H. Schreiner, ravnatelj, in dr. J. Bezjak, profesor na c. kr. učiteljišču v Mariboru. Poprej: 1. oddelek 2. nemške vadnice. Neizpremenjen ponatis gledé nemškega besedila po novem pravopisu prirejene izdaje iz l. 1903. V zalogi c. kr. šolskih knjig. Na Dunaju. 1906. v. 8°. 164 str. (Velja vez. 90 v.)

Vadnica. Tretja nemška — za slovenske obče ljudske šole. Spisala H. Schreiner, ravnatelj, in dr. J. Bezjak, profesor na c. kr. učiteljišču v Mariboru. Poprej: 2. oddelek 2. nemške vadnice. Neizpremenjen ponatis . . . iz l. 1903. V zalogi c. kr. šolskih knjig. Na Dunaju. 1906. v. 8° 216 str. (Velja vez. 1 K 10 v.)

Arko Anton. Pouk v gluhonemnicah Pop. 225—232.

Bajželj Ivan. Učni načrt za telovadbo na realkah. Peto izvestje mestne realke v Idriji, str. 19—36.

Bezenšek Anton. Bolgarsko ljudsko šolstvo leta 1903—1904. Pop. 54—56.

Bezjak Janko. O estetiškem deklamovanju v ljudski šoli. Pop. št. 9—12. — V obrambo predikata „biti". Pop. 46—49. (Prim. Heric Mat. in Tominšek Jos.)

Bezlaj Josip. Perspektiva v ljudski šoli. Pop. 15—16. — Kako je elementarno učiti stereometrijo. Pop. 171—172.

Brinar Josip. O reklih in njih porabi v šoli. Pop. 107—116, 139—143.

Dimnik Jakob. Teme in teze pedagoških in drugih poročil za leto 1906. Pedag. Letopis VI, 104—148.

Gabršek Franc. Začetni pouk v čitanju in pisanju. Pedagogiški Letopis V. 1—13; VI. 30—43.

Goetze Waldemar. Kako in koliko se poučuj v deških ročnih delih na ljudski šoli. (Poslov. Anton Maslo.) Pop. 277—281.

Gradišnik Armin. Nekaj o avtoriteti. Pop. 193—196.

Heric Matija. Stvarna in jezikovna preosnova oblikoslovnih pravil o izračunanju ploščin in prostornin na naših ljudskih šolah. Pop. 5—12, 39—46. — O bistvu, pomenu in važnosti Kernovega določnega glagola. — O glagolu „biti" kot predikatu in o povedju. Pop. št. 4—6. (Prim. Tominškov odgovor v Pop. 200—205.) — Povedkovih zavisnikov ni. Pop. 209—212. — Veljavnost Kernove teorije o predikatu „biti" je dokazana. Nekaj v obrambo napram odgovoru gospoda dr. Tominška. Pop. 233—239.

Jarc Evgen. Ljudske knjižnice. D S. št. 1—2. — Vseučiliška ekstenzija in ljudska vseučilišča. K O. 221—241.

Kosi Anton. Učiteljeva pisma starišem. Sl. Gospodar, št. 37—40.

Kožuh Josip. Kako je narisati šolsko okrožje na šolsko tablo? Pop. 240—243.

Krejči F. V. Umetniška vzgoja v šoli z ozirom na učno snov. (poslov. D. Přibil.) Pop. 33—38, 65—72.

Lavtar Luka. Podrobno stopnjevanje pri računskem pouku Pop. 205—209.

Leban Anton. Šolske bolezni. Pop. 244—246.

(Milčinski Fr.) Zanemarjena in pokvarjena mladina. (Poročilo nemškega spisa.) N Z. 165—169.

Ozvald Karel. Poezija v slovenski uri. III. Umetnik. Spesnil Fr. Levstik. Pop. 173—175.

Požegar Avguštin. Laž in resnica. Pop. št. 9—12.

Přibil Dragotin. Higijena pozornosti. (Po A. P. Nečajevu.) Pop. 299—304. — Obiteljski večeri. Pop. št. 4—6, 10, 11. O razpoloženosti otrok za pouk. Pop. 1—4.

Schreiner Henrik. Zgodovina pedagogike. Obča pedagogika in njene pomožne vede. Pedag. Letopis VI, 1—30.

Sevničan. K štirideseti izdaji Kocenovega atlanta za srednje šole. S N. št. 276.

Šega Ivan. Šola v gozdu. Pop. 17—19.

Tominšek Josip. Pomožnik „biti" pa predikat. Pop. 13—15. (Odg. dr. J. Bezjaka: V obrambo predikata „biti". Pop. 46—49.) Kernova teorija o predikatu „biti" nemogoča. Pop. 73—80. (Prim. Heričev odg. v Pop. št. 4—6.) — Biti ali ne-biti? Košček odgovora. Pop. 200—205. (Heričev odgovor: Pop. 233—239.)

Zbroj Josip. Individualna stran vzgoje in pouka v ljudski šoli. (Poslov. Drag. Přibil.) Pop. 197—199, 271—273.

Manjše članke pedagogiške vsebine so prinašali: Angeljček, Piščalka, Popotnik, Učiteljski tovariš, Slovenski učitelj, Vrtec, Zvonček.

VIII. Klasična filologija. Jezikoslovje.

Tominšek Jos. O pouku latinskega jezika. gl. VII. Vzgojeslovje.

Tominšek Jos. Latinska slovnica. gl. VII. Šolske knjige.

Aškerc Anton. Slovenski akti iz mestnega arhiva ljubljanskega. (Francoska doba.) I M K. 139—146.

Breznik Anton. O tujkah in izposojenkah. D S. 149—154.

Gruden Josip. Borovnica — Franzdorf. (Zgodovinsko-etimološki donesek k študijam o slovenskih krajevnih imenih.) I M K. 115—117.

Koštial Iv. Rodbinski priimki iz rastlinskih imen. D S. št. 8—11.

Mencej Josip. Zur Praesensfrage perfektiver Verba im Slovenischen. (Praesens effectivum.) Arhiv für slav. Philol. XXVIII, 40—51. (Škrabčev odgovor v „Cvetju" XXIII, št. 7. na ovitku.)

Scheinigg Johann. Die Ortsnamen des Gerichtsbezirkes Ferlach, (Sonderabdruck aus dem 56. Programme des Staats-Obergymnasiums zu Klagenfurt). 1906. 4°, 24 str. (L Z. 629—633. L. Pintar.)

Škerbinec Sil. Razširjanje prometnih jezikov. D S. 774—775.

Štrekelj Karol. Razlaga nekterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju. I. Č Z N. 41—64.

Vondrák Wenzel. Zur Frage nach dem Verhältnisse des Freisingerdenkmals zu einer Homilie von Klemens. Arch. für slav. Philol. XXVIII, 256—261 (z Jagićevim dodatkom).

Vrhovnik Ivan. Ali imamo Slovenci svoj izraz za besedo: zakrament? Voditelj IX, 230—231. (Nasvetuje besedo: svetstvo.)

IX. Slovstvena zgodovina.

Beg Ante. Redka književna starina. (Edlingov, Sern ali vonusetek teh metodneh buqvi.) Pop. 88—90, 116—119.

Glaser Karl. „Kralj Lear" v slovenskem prevodu. Ponatisk iz „Slovenskega Naroda" (št. 186—191). Tisk „Narodne tiskarne" v Lj. 1906. 2°. 4 str. (Prim. Anton Funtek: „Kralj Lear" v slovenskem prevodu. Dr. K. Glaserju v odgovor. S N. št. 135—140.)

Glaser Karl. Kritike in prevodi za poskušnjo. Spisal Dr. — —, vodja zasebnega gimnazijskega zavoda. Samozaložba. Tisk K. Graffeja v Ogrskem Brodu. (1906.) m. 4°. 27 strani. (Slovan IV, 219. Fr. Govékar. — odg. dr. Glaserja v Slovanu IV, 253. — D S. 501. — L Z. 380.)

(Glagolitica). Gruden Josip: Glagolica med beneškimi Slovenci. I M K. 30—33. — Glagolitica. (Pregled doslej na Kranjskem razkritih fragmentov). I M K. 115. dr. Jos. Gruden. — Ocena V. Steske o Jelićevih: „Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX seculum." I M K. 166—172. (Prim. dr. Jos. Grudna odg. v I M K. 1907, 39—41.)

Ilešič Fran. Češko-slovenska vzajemnost v minulih dobah. Z S M. 1—33. — Kranjsko-slovenski prevod Parhamerjevega katekizma iz sredine 18. stoletja. I M K. 128—135. Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju. Č Z N. 1—32.

Juvančič Friderik. Francosko gledišče v srednjem veku. Slovan IV, 327—333.

Karásek Josef. Slavische Literaturgeschichte. Sammlung Göschen 277—278. Erster Teil: Ältere Literatur bis zur Wiedergeburt. — Zweiter Teil: Das neunzehnte Jahrhundert. Leipzig 1906. m. 8°. (O slovenskem slovstvu v drugem delu na str. 49—53, 187—189. — Prim L Z. 760—761. dr. Jos. Teminšek. — Arch. f. slav. Philol. XXIX. str. 140—142. Iv. Grafenauer.)

Kotnik Franc. „Nova brambovska pesem“ iz l. 1809. Č Z N. 86—91.

Molè Vojeslav. Kratek pregled poljskega slovstva. Omladina III. št. 11—12.

Pavlica Andrej. Poezija s Siona. Misli o hebrejski metriki. D S. 102—104, 173—174.

Pintar Luka. Dva glagoljaša iz reformacijske dobe. (Stepan Konzul in Anton Dalmata.) Slovan IV. 234—238.

Pregled poljskih časopisov. D S. 714—715, 780—781.

Šlebinger Janko. „Pisanice“, prvi slovenski pesniški almanah. Izvestje c. kr. II. drž. gimn. v Lj. 1906. str. 3—30, tudi v ponatisu: v. 8°. 30 str. (L Z. 567—569. L. Pintar. — D S. 502.) Slovenska bibliografija za l. 1905. Z S M. 173—229.

Štingl Fr. Najnovejša bolgarska književnost. D S. 574.

Štrekelj K. Nekaj prispevkov k slovenski bibliografiji. Č Z N. 78—86.

Terseglav Fr. Fogarzarov, „Il Santo“ in Dostojevskega „Bratje Koramasov“. K O. 133—152.

Življenjepisni in slovstveni podatki

a) za slovenske pisatelje in umetnike.

Aškerc Anton. Petdesetletnica: L Z. 125. — Slovan IV, 92. — Anton Aškerc, poeta słowieński. Sylweta jubileuszowa (1856—1906). Napisał Tad. Stan. Grabowski. Kraków. G. Gebethner i spółka. 1906. m. 4°. 39 str. s sliko Antona Aškerca. (Ponatis iz: „Świąta słowiańskiego“.) L Z. 248.

† **Bilc Janez.** D S. 506. (s sliko str. 508).

Cankar Ivan. Za narodov blagor. K premijeri na slovenskem odru. Slov. št. 281. (Fr. Terseglav.) — Dramatik Ivan

Cankar. (Za premijero njegove drame „Za narodov blagor“.) S N. št. 283. (Fr. Kobal.)

Ciglar Janez. Natečaj za Višnjo goro l. 1832. I M K. 119—120. (Iv. Vrhovnik.)

Cvetko Fr. Slovenske brambovske pesmi. 1809. Z S M. 230—235. (P. pl. Radics.)

Čop Matija. V spomin Matija Čopa. (Prevod Prešernove elegije „Dem Andenken des Matthias Čop.) S N. št. 76. poslovenil dr. K. Ozvald.

Drabosnjak Andrej (Šustar) in njegov A B C. Mir, št. 1, 4, 5, 13. (Janko Maierhofer.)

† **Einspieler Lambert.** Življenjepisna črtica. Kol. Moh. 1—8, — D S. 186 (slika str. 180). — Mir št. 6.

† **Gomilšak Jakob.** L Z. 319. dr. Fr. Ilešič.

Gregorčič Simon. Življenjepis: Naš List št. 70—76. — L Z. 767. D S. 782—783. — Omladina III, 129—130. Vojeslav Molè. S N. št. 270—273. — Spomini na S. Gregorčiča. Ed. št. 358, 359. Fr. Krašovec - Slutnja smrti. Zadnje Gregorčičevo pismo. Slov. št. 285. — O smrti S. G. (Pesem.) S N. št. 276. A. Aškerc. — Pri † S. G. Slov. št. 280. Iv. Baloh. — † S. Gregorčič. S N. 279. Jos. Stritar — Manom S. Gregorčiča. Slov. št. 276. Silvin Sardenko (= Al. Merhar). — Slov. Gospodar, št. 49. — Dol. Novice, št. 23. — V Kol. C M: Gregočičeva labodnica. Jeremiji preroku — domoljubu — str. 41—42. Iv. Vrhovnik.

† **Herg Lavrencij,** stolni prošt. Slov. Gospodar, št. 44—47 (tudi v ponatisu). Fr. Kovačič.

Hladnik Matevž. Stoletnica. L Z. 575. A. Beg.

Jankovič Andrej. (Slov. pisatelj 17. stoletja.) I M K. 48—50. Iv. Vrhovnik.

Jarnik Urban. Srbski pisatelj Jovan Rajić in Urban Jarnik. Z S M. 162—172. Fr. Ilešič.

Kopitar Jernej. Petrovskij N.: Pervyje gody dějateljnosti V. Kopitarja. Kazanj. 1906. v. 8". XXIII + 757 str. (Poročal A. Aškerc v Slovanu IV, 284—285.)

Krušič Ivan. D S. 445—447 s sliko.

Langus Matevž. (50letnica smrti.) Slovan IV, 319—320.

Lavrič Karol in njegova doba. Spisal dr. France Oblak. V Gorici. Tiskala in založila „Goriška tiskarna“ A. Gabršček. 1906. 8°. 48 str. (Priloga Soči 1. nov. 1906.)

Linhart Anton. L Z. 48—52, 87—93. Makso Pirnat. — 150letnica rojstnega dne prvega slov. dramatika — A. Linharta. Slovan IV, 30—32. Fr. Govékar.

† **Pin Alojzij.** Zvonček 43. Lad. Ogorek.

Podmilšak — Andrejčkov Jože. Prenos kosti pisatelja. Slovan IV, 254—255. (Fr. Podkrajšek.) — Reminiscenca povodom prenosa njegovih smrtnih ostankov. S N. št. 105, 106. Fr. Podkrajšek. — Nekaj o Andrejčkovem Jožetu. Kol. C M. 36—40. Podlimbarski.

Prešeren Franc. Žigon Avgust: Tercinska arhitektonika v Prešernu. Z S M. 58—128. (D S. XX, 184—185. Fr. Bregar.) — Žigon Avgust: Letnica 1833 v Prešernovih Poezijah. Odlomek iz zgodovine naše umetnosti. Č Z N. 113—213, tudi v ponatisu. (Slovan V. 90.) L. Pintar: Satura. (Schillerjeva balada „Ritter Toggenburg“ in Prešeren. L Z. 174—177. — Razlaga Prešernovega epigrama na Murka, izdajatelja Volkmerovih basni. L Z. 302—306. — Razlaga epigramov na Repiča, Čopa - dihurja in Slomšeka. L Z. 618—624.) — Drobnosti o Prešernu: Divnjek. Kol. C M. 27—30. Fran Levec. — Tisti, ki so poznali Prešerna, izmirajo. Kol. C M. 31—32. I. Vrhovnik.

Pustavrh Frančišek (slovenski slikar). D S. 252. L. P.

Sedej Frančišek, novi nadškof goriški, metropolit ilirski. D S. 185—186. — Dr. Fr. Sedeju . . . o posvečenju in umeščenju dne 25. sušca 1906. leta. (Pesem.) Kol. C M. 47—49. S. Gregorčič.

Stritar Josip. Analiza njegovega življenja in delovanja. Spisal dr. Josip Tominšek. L Z. št. 6—12. (tudi v ponatisu: Samozaložba. Prodaja L. Schwentner. V Lj. 1906. v. 8°. 52 str.). (Prim. N Z. V, 72—80. dr. Iv. Prijatelj. — D S. XX, 328. dr. E. Lampe.) — J. Stritar. Slovstvena študija. Spisal Vlad. Levstik. Slovan IV, 217. — Sedemdesetletnica: Nagovor ob 70letnici. D Prij. 54—56. dr. Iv. Prijatelj. — D S. 123, 383 (slika str. 116). dr. E. Lampe. — Slovan IV, 217. — S N. št. 53. — L Z. 382. — Stritarju ob 70letnici dne 6. marca 1906. L Z. 193—196. Zložil A. Funtek. — (Prim. Stritar: Hvala! L Z. 341. in „Kako je bilo“. L Z. 385—386.)

Svetec Luka, voditelj slovenskega naroda. Kol. C M. 51—61 (slika na str. 50). Iv. Vrhovnik. — K 80letnici g. notarja

L. Svetca. L Z. 449—450. Zložil R. Maister. — Ed. št. 276. (Pesem, zložila Manica.)

Trdina Janez. Avtobiografska pisma. Prijavlja dr. Fr. Derganc. L Z. št. 1—8. — Trdina na Reki. S N. št. 15—19. J. Stare.

Trinko Ivan. D S. 384 s sliko.

Vavrů Ivan. Z S M. 34—45. L. Pintar.

Vega Juri, baron, slovenski junak in učenjak. Življenjepis. Ob stopetdesetletnici njegovega rojstva spisal profesor Makso Pirnat v Idriji. Ponatis iz Koledarja družbe sv. Mohorja. Izdala in založila družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. m. 8⁰. 51 str. Cena 30 v. — Vegov spomenik v Moravčah. D S. 571, slika na str. 640. — Vegov spomenik na nebu. L Z. 127—128. Ivan Tomec.

Vilhar Miroslav. Spomenica Miroslavu Vilharju. Izdal in založil „Odbor za Vilharjev spomenik.“ Natisnila „Narod. tiskarna“. 1906. m. 8⁰. XXXVIII. + 30 str. Vsebina: *A*). Miroslav Vilhar. Spisal dr. Jos. Tominšek. — *B*). Venec izbranih Vilharjevih pesmij. Izbral in uredil A. Aškerc. str. 1—30. Odkritje Vilharjevega spomenika v Postojni. L Z. 574—575. D S. 571. — Slovan IV, 288. — Pred Vilharjevim spomenikom. (Pesmi.) Notranjec, št. 32. Pavel Grošelj in Fran Žgur. — Nekaj spominov iz Vilharjevega življenja na Kalcu, Notranjec, št. 32. (Pivčan Gorenji.) — Lovčevi spomini na Miroslava. Notranjec, št. 33. (Pivčan Dolnji.) Kako je Miroslav Vilhar pel o Ljubljani. Kol. C M. 33—35. Iv. Vrhovnik.

Vodnik Valentin. D Prij. 140—142. Iv. Lah.

Vošnjak Josip. Spomini II. del. gl. IV. Politika.

b) Neslovenski pisatelji.

Cvijić Jovan. Slovan IV, 221—222 s sliko. Dr. Niko Zupanič.

Gjalski Ksaver Šandor. Literaren portrait. Sestavil C. M. Logar. Slovan IV, 274—278.

† Kozarac Josip. D S 572—573. — L Z. 638.

Rilski Neofit. D S. 318—319. Fr. Štingl.

Selak Fran. L Z. 448.

† Tomič Josip Evgen. D S. 507. — Slovan IV, 285.

Torbar Josip. Slovan IV, 195—200. Jos. Stare.

† Zima Luka. ČZN. 91. Fr. Kovačič.

† Bartoš František. DS. 635—636.

Čech Svatopluk. Šestdesetletnica rojstva: Ed. št. 55. Fr. Krašovec. — Pop. 124—125. Drag. Přibil. — Slovan IV, 157.

Goll Jaroslav. DS. 635. (60 letnica).

Havliček - Borovsky Karel. DS. 574. Fr. Štingl. — Slovan IV, 286. Fr. Govékar.

† Lego Jan. LZ. 638. — Slovan IV, 351, slika na str. 352. — Ilustrovani narodni koledar XVIII, 71—73. dr. Ant. Dolar.

Heyduk Adolf. K 70 letnici češkega pesnika DS. 24—30. Fr Štingl.

Quis Ladislav. Šestdesetletnica. DS. 253.

Sládek Jos. V. (60 letnica). DS. 188—189.

Štúr Ljudevit. DS. 253.

Tyl Jos. Kajetan. DS. 636.

Bartus Marija. DS. 191.

† Kalina Ant. DS. 510.

Orzeszkova Eliza. (štiridesetletnica knjiž. delavnosti). DS. 636—637. Fr. Štingl.

† Pilat Roman. DS. 510.

† Rembowski Aleksander. DS. 720. Fr. Štingl.

Gribojedov Aleksander Sergjejevič. DS. 240—242, 290—293. L. Lenard.

Jasinski [Bělinskij] (petindvajsetletnica pisateljevanja). DS. 575—576. Fr. Štingl.

Kondakov Nikodim Pavlovič. DS. 638. Fr. Štingl.

† Lejkin Nikolaj Aleksandrovič. DS. 319.

Pypin Aleks. Nikolajevič. LZ. št. 1—4 dr. Ivan Prijatelj.

† Skalkovskij Konstantin Apollonovič. DS. 638.

Sokolov Matvej Ivanovič. D S. 638.

Tolstoj Lev Nikolajevič. Tolstoj in religija. K O. 178—187.

Hahn-Hahn Ida, grofica. D S. 343—348. dr. I. D.

† Ibsen Henrik. D S. 383. — Slovan IV. 222—223. — L Z. 383.

Jacobsen Jens Peter. L Z. 658—664, 713—721. Vladimir Levstik. (Prim. Iv. Podlesnik: Kako so nekateri pisatelji izvirni. Slov. št. 271. in Vlad. Levstika „Odprto pismo". S. N. št. 270.)

Cervantes Miguel de. Don Quixote (vsebina). D S. 378—379.

Burke Tom. P. (1830—1883). Značajna slika iz zgodovine cerkvene zgovornosti. Sestavil dr. Fr. Pernè. Jahresbericht des k. k. Franz Joseph-Staatsgymnasiums in Krainburg 1906. (tudi separaten odtisk.).

Sharp William (Fiona Macleod). D S. 320. Fr. Štingl.

Spencer Herbert, filozof razvoja, napredka in svobode. Z S M. 46—54. dr. Iv. Žmavc.

X. Zgodovina. Zemljepisje. Narodopisje.

Abditus. Socialni boji slovenskih kmetov v srednjem veku. N Z. št. 3—9.

Andrejka Jernej pl. Črtice izza okupacije Bosne. Slovan IV, št. 2—4.

Bučar Josip. Francozje v Kranju. (Predavanje.) Gorenjec, št. 11—15.

Fekonja Andrej. Prve šole pri Hrvatih od XIII.—XIX. veka. Z S M. 150—161.

Gruden Josip. Suzana Gornjegrajska. (Epizoda iz reformacijske dobe.) I M K. 121—128.

Ilešič Fran. Baroni Brigidi. I M K. 37—44. — Novomeški prošt Fran Nikola Peršić (1790—1794). Slika iz jožefinske dobe ljubljanskega nadškofa Mihaela bar. Brigida. I M K. 71—112. (tudi v ponatisu: Natisnila J. Blasnikova tiskarna v Lj. 1906. 8°. 42 str.).

Kavčič Fridolin. Dva imenitna Slovenca na dunajski univerzi. (Preprost in Perlah.) Dom. št. 51, 54, 57.

Knjižnica. Zgodovinska —. Gl. II. Zborniki.

Krištof Kolumb. Dom. št. 74. (listek). — Ob četrti stoletnici Kolumbove smrti. Kol. Moh. 54—57.

Kos Franc. Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Zbral dr. — —, c. kr. profesor. Druga knjiga. (l. 801—1102). Založila in izdala „Leonova družba“ v Ljubljani. Tiskala „Katol. tisk.“. V Lj. 1906. m. 4°. LXXXIV. + 514 + (2) str. Cena 10 K.

Murko Mat. Slovensko starinoslovje. (Poročilo o Lubor Niederlejevi knjigi: Slovanske starožitnosti I. 2.) Č Z N. 214—224.

Pintar Luka. Črtica o naših kaznilnicah (po Massburgu). I M K. 44—48.

Podlogar Leopold. Kronika mesta Črnomlja in njega župe. (Zgodovina žup ljubljanske škofije XIII. zvezek.) Ponatis iz „Danice“ 1905. Zalagatelj Tomo Zupan. Natisnil Dragotin Hribar. V Lj. 1906. 8°. 85 str. Cena 1 K 40 v. (I M K 1907, 113—114. V. Steska.)

Podlogar Leopold. Božja pot pri Sv. Frančišku nad Planino v Beli Krajini. I M K. 135—139.

Steska Viktor. Ilirska Koroška v ljubljan. škofiji. I M K. 53—70.

Šmid Walter. Ljubljanska Via Appia. Slovan IV, 123—124.

Vošnjak Bogumil. Latinsko pleme in Jugoslovani. L Z. 562—566.

Vrhovnik Ivan. Iz dnevnika Blaža Blaznika. I M K. 146—166 (nadalj. v l. 1907). — Dvestoletnica kapucinskega samostana v Škofji Loki. I M K. 117—119.

Žunkovič Martin. Wann wurde Mitteleuropa von den Slaven besiedelt? Beitrag zur Klärung eines Geschichts- und Gelehrtenirrtums. Von — —, k. u. k. Hauptmann in Teschen, Öst. Schlesien. Zweite, wesentlich vermehrte Ausgabe. Druck und Verlag von Heinrich Slovák in Kremsier. 1906. v. 8°. 212 str. (Dom. št. 138. Glonar. — Odg. dr. H. Tuma v Dom. 1907, št. 89, 90, 92. — Narodni Listy, 23. sept. 1906. — Slovan V. 38—42: prevod dveh čeških poročil, priobčil Fr. Govékar; Slovan V, 91. — Politik, Prag, 15, 17, 23. Jänner 1907 = Nr. 15, 17, 23. — Č Z N. 1907, 180—185. J. A. Glonar.)

Angeletto Josip. D Slovanih v Istri. Omladina III, 4—7.

Arnejc Janez. Koroške pravljice in povesti. Mir, št. 2, 4.

Beg Ante. Na slovanskem jugu. Potopisni vtiski s statističnimi podatki. Slovan IV, 340—344, 355—358.

Bučar Julij. Iz Novega mesta v Serajevo na kolesu, P V. št. 7—12.

Černy Adolf. U italských Slovanů. Zvláštní otisk z „Květů," 1906, seš. V. a VI. V Praze. Nákladem vlastnim. 1906. v. 8°. 31 str. (D S. XX, 42. — L Z. 758.)

Čibej Edmund. Trnovska planota in troje najlepših razgledišč v Trnovskem gozdu. P V. 109—111, 127—132.

Gora Oljka ob Savinji. Zgodovinska črtica po Orožnu. Dom. št. 91.

Holz Vatroslav. V domovini lepih umetnosti. Potopisni vtiski in utrinki. Slovan IV, št. 6—12.

Klodič Maks, vitez Sabladoski. Nova železnica s Koroškega skozi Karavanke, Bohinjske gore in čez Kras v Trst. Kratek opis železnice v tehničnem oziru. S slikami in zemljevidom. Založilo in izdalo „Slov. planinsko društvo". Tisk J. Blasnika nasl. V Lj. (1906). 8°. 30 str. Cena 60 v. (L Z. 567. dr. J. C. Oblak.)

Knaflič Josip. Zapiski slovenskega kolesarja. S N. št. 231—233, 253, 254, 288—291.

Kocbek Franc. Izlet v Savinske planine. Ilustr. nar. kol. XVIII, 88—97.

Kopališče Rogatec-Slatina in njena okolica. Dom. št. 92—95.

Koritaši ali Rumi. Narodopisna črtica. Dom. št. 77.

Kotnik Franc. Donesek k zgodovini praznoverja med koroškimi Slovenci. Č Z N. 65—77.

Kovač Veselko, o. Na valovih Rumene reke. D S. št. 3, 4, 5. Pismo s Kitajskega. Slov. št. 43, 140.

Kovačič Frančišek. „Muže" in „mužanje". Donesek k zgodovini domače obrti in narodne noše. Č Z N. 33—40.

Krašovec Franc. Utisi iz Italije. Ed. št. 179—207 (s presledki). V izarskih Atenah. Ed. št. 84—94.

Kuffner Jos. Iz naših slovanskih računov. Slovan IV, 301—306.

Lavtižar Josip. Kranjska Sibirija. Krajepisna in narodopisna slika. P V. št. 7—9. — Onstran baltiškega morja. Popotni zapiski. D S. št. 1—11.

Lavtižar Josip. Pri severnih Slovanih. Potopisne črtice s slikami. Spisal — —, župnik. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. v. 8°. 192 str. (D S. 709—710.

Lenard Leopold. Med moravskimi Slovaki. Potopisni spomini. Slov. št. 87, 88.

Lupša Ferdo. Siamsko pismo. Dom. št. 62.

Mlakar Janko. Kako je Trebušnik hodil na Triglav. Kol. Moh. stran 31—41.

Murko M. Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven. Separatabdruck aus Bd. XXXV. und XXXVI. der Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Mit 9 Abbildungen im Texte. Im Selbstverlage der Anthropologischen Gesellschaft. Wien. 1906. 4°. 307—330, 11—40, 91—129 + 4 str. (Kotnik Fran: O slovenski kmetski hiši. D S. 754—758. — Č Z N. 1907, 178—180. dr. Avg. Stegenšek.)

Načela. Osnovna — za publikacijo „Avstrijske Narodne Pesmi“, ki jo namerja izdati c. kr. ministrstvo za bogočastje in nauk. Natisnila Zadružna tiskarnica. 1906. m. 8°. 8 str.

Navodilo in vprašanja za zbiranje in zapisovanje narodnih pesmi, narodne godbe, narodnih plesov in šeg, ki se nanašajo na to. Izdal po c. kr. ministrstvu za bogočastje in nauk postavljeni slovenski delovni odbor za publikacijo „Avstrijske Narodne Pesmi“. Natisnila Zadružna tiskarna. V Lj. 1906. 8°. 36 str.

Oblak Jos. C. Izprehodi po koroški Sloveniji. S N. št. 225—228, 292, 293.

Pola. Povpraševalna — o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih. Zadružna tiskarnica. V Lj. 1906. 2°. 4 str.

Podgorjanski J. K. Judje na Kranjskem. Z S M. 129—149.

Pušenjak Vlado. V Nemčiji. Potopisne in narodno-gospodarske črtice. Dom. št. 106—113, 117—120.

Rihteršič Al. Planina Konjščica v Bohinju (1444 *m*) P V. 116—117.

Seznamek markiranih potov v področju „Slov. plan. društva“. V Lj. 1906. 8°. 96 str. Cena 1 K. (L Z. 571—572.)

Slovenci na Ogrskem. Dom. št. 60.

Slovenci v Trstu. Kol. Moh. 59—61.

Šašelj Ivan. Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada. I. V Adlešičih nabral — —, župnik. Založilo „Kat. tisk. društvo" v Lj. Tisk I. Krajec nasl. v Rudolfovem. 1906. 8⁰. VII + 329 + (2) str. (DS. 243. dr. E. Lampe. — ČZN. 99—105. dr. K. Štrekelj. — IMK. 112—113. V. Steska. — LZ. 315. — Slovan IV, 190. Fr. Govékar. — KO. X. 220.)

Šercl Vinko. Iz življenja starih Indov. Slovan IV. št. 1—5.

Šmid Walter. Kranjska narodna umetnost na dunajski razstavi. Slovan IV, 168—173 (tudi v ponatisu: 4⁰. 8 strani). — (IMK. 114. V. Steska.)

Štrekelj Karel. Slovenske narodne pesmi. Uredil dr. — —. Izdala in založila Slovenska Matica. Natisnila Zadružna tiskarnica. V Lj. 1906. v. 8⁰. 10. snopič (III. zvezka pola 28—½41 = str. 433—646 + 1 l.)

Švigelj Anton. Suhi plaz. (Škrlatica 2643 *m*). PV. 89—92. Mrzla gora v Savinskih planinah (2208 *m*). PV. 161—164. Čez Triglav na Bolški Grintavec, Kamin in Montaž. PV. 177—181, 193—199.

Trunk Josip. Pisma iz Jutrovega. Mir, št. 12, 13, 16, 24, 30, 32, 37, 39, 41, 42, 51, 52.

Vošnjak Bogumil. Na razsvitu. Ruske študije. Založil Lavoslav Schwentner, Natisnila Narodna tiskarna. V Lj. 1906. v. 8⁰. V + 396 str. Cena broš. 4 K, vez. 5 K 50 vin. (Slovan IV, 59—61 A. Aškerc. — LZ. 312—315. dr. Iv. Prijatelj. — SN. 1905. št. 291, 292. — NZ. IV, 63—64. A. P. — Dom. XV. št. 100.)

— Prim. **Vošnjak** Bogumil: Na razsvitu. Epilog. SN. 1905, št. 281.

Wester Josip. Slovenske končnice in folklora. Slovan IV. 22—25. (Prim. L. Pintar v LZ. 59—60.)

Zupan Ivan. Izprehodi po New Yorku. Kol. Moh. str. 43—53.

Nova železnica na Slovenskem. Kol. Moh. 9—12.

Nova železnica na Koroškem. Gorenjec št. 42—45.

XI. Prirodoznanstvo. Matematika. Tehnika.

Hauptmann Franc. Računica za meščanske šole. I. del. Gl. VII. Šolske knjige.

Kaker Ivan. Med nebeškimi svetovi. Naravoslovne črtice. Glas Svobode, št. 30—43, 45—52.

Klodič Maks, vitez Sabladoski. Goram in hribom skozi život. P V. XII, št. 1—4. (nadalj. iz l. 1905).

Nardin Julij. Nekaj fizikalnih poskusov. Peto izvestje idrijske realke, str. 5—17.

Paulin Alfons. Die Farne Krains. Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymn. zu Laibach 1906, str. 3—44.

Poljanec Leopold. (Predavanja priobčena v „Našem domu":) Potresi št. 3, 4. — O pljučih in dihanju. št. 5, 6. — Zvezdni utrinki. št. 7, 8. — O fosforju in njegovi uporabi. št. 10, 11.

Računar. Novi hitri —. Praktična knjižica, ki ima vse, kar je v kupilu in prodaji potrebno, že zanesljivo izračunjeno. V. Požgaj, založna knjigoveznica v Kranju. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 240 str. Cena vez. knjigi 1·20 K.

Računica. Kubična. — Kubikations-Büchlein. II. natisek. Založil Anton Turk, knjigar. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. 47 str. Cena 1 K.

Robida Ivan. Naravoslovne črtice. S N. št. 36, 37, 71, 72, 82—85.

Sbrizaj Ivan. Kraški svet in kraške vode. (Predaval v Cerknici). Notranjec, št. 6—13.

Seidl Ferdinand. Zgradba in geološka zgodovina Savinskih in kamniških planin. P V. 69—73; 85—89. — Sledovi ledniške dobe pri Tolminu. P V. 164—169.

Sušnik Ivan. Kaj pravi veda o koncu sveta? K O. 81—94. — O paleontologiji in mamutu. (Predaval v slov. krščanski socialni zvezi). Slov. št. 49, 50.

Švigelj Anton. Okna v planinah. (Prispevek k morfologiji Julijskih planin). P V. 75—78.

Tehnik. Slovenski —. Gl. I. Časopisi.

Turk Jakob. Naš vsakdanji kruh. Slovan št. 2—6.

Zarnik Boris. O umetnem proizvajanju beljakovin. S N. št. 11—12.

XII. Trgovstvo. Obrt.

Podkrajšek Henrik. Obrtno računstvo. Računske naloge za obrtne šole. Gl. VII. Šolske knjige.

Podlesnik I. Nekaj črtic o knjigovodstvu. K O. 289—294.

Premrou Svetoslav. Dvojno knjigovodstvo in njegove oblike. D S. št. 9—11.

Škerbinec Silvester. Promet, trgovina in obrt v Iliriji. Trgovsko-zgodovinska črtica. D S. 466—469.

Ustanovilo. Organizacijsko — zavoda za pospeševanje obrta na Kranjskem. Tisek J. Blasnika naslednikov v Lj. 1906. 8°. 4 str.

Zapisniki rednih javnih sej trgovske in obrtniške zbornice za Kranjsko. (I—IV.) Samozaložba. Tisek J. Blasnikovih nasl. v Lj. 1906. m. 8°. 5 snopičev: 166 str.

Članki v političnih in strokovnih listih.

XIII. Kmetijstvo. Knjige za ljudstvo. Koledarji.

Gnojenje in obdelavanje travnikov in deteljišč. Izdalo društvo tvornic za Tómasov fosfat v Berolinu. Tiskala Kleinmayr & Bamberg v Lj. 1906. 8°. 12 str.

Janša Antona, ranjkega veleveščega čebelarja in c. kr. učitelja čebelarstva na Dunaju, popolni nauk o čebelarstvu. Po Jož. Münzenbergovi izdaji prestavil za slovenske čebelarje Frančišek Rojina, nadučitelj v Šmartnem pri Kranju. S 45 podobami. Izdalo slovensko osrednje čebelarsko društvo v Lj. Založil I. N. Babnik. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 140 str.

Janša Anton. Razprava o rojenju čebel. Poslovenil Avgust Bukovic, tajnik osrednjega čebelarskega društva. Izdalo Slovensko čebelarsko društvo v Lj. Založil I. N. Babnik. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 80 str.

Navodila gospodarska. Izdaja in zalaga c. kr. kmetijska družba kranjska v Lj. Ponatis iz Kmetovalca, št. 4—9. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. Cena 10 v.

Pevc Anton. Živinoreja in mlekarstvo. Navodilo zadružnikom slovenskih mlekarn. Samozaložba. Tisek Drag. Hribarja v Lj. 1906. 8°. 30 str. (D S. 565.)

Rohrman Viljem. Kmetijsko gospodarstvo. Za kmetijske šole in praktične gospodarje. Spisal — —, pristav kranjske kmetijske šole na Grmu. Druga, na novo predelana izdaja. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. 1906. v. 8°. 109 str. Cena 1 K 60 v. (Pop. 316.)

Venček čestitk za godove, novo leto in druge prilike v vezani besedi, namenjenih mladini z nekaterimi spominskimi kiticami in nagrobnimi napisi. Peti prenovljeni natis. Založil J. Giontini. Tiskala Katoliška tisk. v Lj. 1906. 8°. 84 + (2) str.

Vsevedež. Mali —. Zbirka zanimivih in kratkočasnih spretnosti. Nabral Silvester K(ošutnik). Založil in prodaja Anton Turk, knjigar. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. 1906. 8°. 128 str. Cena 60 v.

Žilndra. Tómasova — kaj je in kako se rabi. Izdalo društvo tvornic za Tomasov fosfat v Berolinu. Tisek J. Blasnika naslednikov v Lj. 1906. 8°. 24 str.

(Članke so prinašali strokovni in politični listi).

Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani za navadno leto 1907. (Vestnik XXI.) Izdalo in založilo vodstvo. Tisk „Narodne tiskarne“. V Lj. 1906. 8°. 159 str. + Oglasi. Cena 1 K 20 v.

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1907. Izdala in založila „Družba sv. Mohorja“ v Celovcu. Natisnila družbena tiskarna. V Celovcu (1906). 4°. 144 + 80 str.

(Koledar). Kreditna banka ljubljanska v Lj., podružnici v Spljetu in Celovcu. Tisek J. Blasnika nasledniki v Lj. 1906. m. 8°. 28 str.

Ilustrovani narodni koledar. 1907. Uredil prof. dr. Ant. Dolar. Leto XVIII. Last, založba in tisk Zvezne tiskarne. Celje (1906). 8°. 170 str. + Oglasi. Cena broš. 1 K, vez. 1·50 K.

Slovenski sokolski koledar za leto 1907. Uredil Miroslav Ambrožič, vaditelj „Sokola“ v Lj. Izdal in založil vaditeljski zbor „Sokola“ v Kranju. Tisk J. Blasnika naslednikov v Lj. 1906. 8°. Let. II. (Slovan V, 29.)

Slovenski trgovsko-obrtni žepni koledar za l. 1907. Priredil in izdal Fr. Zelenik, trgovski knjigovodja v Lj. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. Samozaložba. 1906. 16°. 99 str.

Družinska pratika za navadno l. 1907. Samozaložba. Tiskala Katol. tiskarna. 1906. 16°. Let. VII.

(Vrh tega so izdale vse večje tvrdke in kavarne ob novem letu za svoje odjemalce in obiskovalce stenske ozir. žepne koledarčke.)

XIV. Leposlovje.

Alešovec Jakob. Vrtomirov prstan ali zmaj v Bistriški dolini. Ljudska pravljica iz preteklih časov. Peti natis. V založbi in na prodaj pri J. Giontiniju v Lj. Natisnila Zadružna tiskarna. V Lj. 1906. 8°. 76 str.

Aškerc A. Mučeniki. Slike iz naše protireformacije. Napisal — —. Založil L. Schwentner. (Natisnil A. Slatnar v Kamniku.) V Lj. 1906. VII. + 168 str. Cena broš. 3 K, eleg. vez. 4 K 50 v. (L Z. 116—118. dr. Jos. Tominšek. — Slovan IV, 57; 349—350, 382. Fr. Kobal. — N Z. 47—48, 62. — Pop. 24. — K O. X, 215—217. — D S. 55—56.)

Cankar Ivan. Nina. Založil L. Schwentner. (Natisnil A. Slatnar v Kamniku). V Lj. 1906. m. 8°. 146 str. Cena broš. 3 K, eleg. vez. 4·50 K. (L Z. 694—697. dr. Iv. Merhar. — S N. št. 197—199. Fr. Kobal. — Naš List, št. 42. dr. Iv. Robida. — D S. 501. dr. E. Lampe. — Omladina III, 123—125.)

Jadranski A Zlata bajka. Izvirni igrokaz s petjem v 5 dejanjih po neki narodni pripovedki. Skladba, petje in godba od Hr. O. Vogriča. Tiskarna „Edinost". Trst 1906. 8°. 95 str. Cena 2 K. (Ed. št. 221. Jos. Mandić.)

Jelenc V. F. (Zavorič-Feodorov). Nihilist. Založil in prodaja J. Giontini. Tiskala Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. 8°. 80 str.

Kapitan Žar ali Kleč v Tihem morju. Povest za mladino. S slikami v barvotisku. Založil L. Schwentner. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. V Lj. 1906. 8°. 68 str. Cena 1·20 K.

Kersnik Janko. Testament. Gl. Rozman Janko.

Medved Anton. Poezije. Zaloga „Katoliške bukvarne" v Lj. Tisk „Katol. tisk. društva v Postojni." (1906). 8°. 262 str. Cena broš. 3·80 K, eleg. vez. 5 K. (L Z. 182—184. E. Gangl. — Slovan IV, 217—219. dr. Jos. Tominšek. — S N. št. 14. — D S. 51—53. dr. E. Lampe. — K O. 107—111. dr. Aleš Ušeničnik.)

(Merhar Alojzij) (Silvin Sardenko.) Roma. Poezije. Založila Katol. bukvarna. — Tiskala Katol. tiskarna. V Lj. 1906. 8°. 116 str. + 2 l. (Slovan IV, 350. dr. Fr. Ilešič. — D S. 439—440. dr. E. Lampe. — Slov. št. 145. F. Terseglav.)

Meško Ksaver. Mir božji. Tiskala in založila Ign. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg. V Lj. 1906. 8°. 188 str. C. broš. 2 K. (L Z. 1907, 58—60. dr. Jos. Tominšek. — Slovan V, 221—222. Ad. Robida. — S N. št. 262. — D S. 710—711. — D S. 780. dr. E. Lampe. Mir, št. 45. Fr. Neubauer.)

Na divjem zapadu. Tri povesti iz življenja Indijancev za mladino. Z ilustracijami v barvotisku. Založil L. Schwentner. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. V Lj. 1906. 8°. 80 str. C. 1·20 K.

Osveta. Ciganova —. Povest. Poslovnil Silvester. Založil Anton Turk v Lj. 1906. 8°. 62 str.

Plemič Ferdo. (Ferd. pl. Kleinmayr). Tilho in drugi. Zbirka humoresk in satir. Založil L. Schwentner v Lj. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. 1906. 8°. 156 str. Cena broš. 2 K, eleg. vez. 3 K. (Slovan V, 220—221. Vladimir Levstik.)

Poljanec Ljudmila Poezije. Založil Lav. Schwentner. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. V Lj. 1906. m. 8°. V + 120 str. Cena broš. 2 K, eleg. vez. 3 K. (L Z. 505—507. dr. Jos. Tominšek. — Slovan 253. Vlad. Levstik — Naš List, št. 25. dr. Iv. Robida. D S. 441—442. dr. E. Lampe.)

Rozman Janko. Testament. Narodna igra s petjem v štirih dejanjih. Po romanu Janka Krsnika spisal — —. Pevske točke priredil Emil Adamič. Založil Lavoslav Schwentner. Natisnil Iv. Prim. Lampret v Kranju. V Lj. 1906. 8°. 91 strani. (L Z. 508—509. dr. V. Korun. — Slovan III. 189—190. dr. Jos. Tominšek. — Naš List, št. 12. F. L. Tuma. — Gorenjec, št. 7.)

Spillmann Jos. S. J. Lucij Flav. Zgodovinski roman izza zadnjih dnij Jeruzalema. Slovenski prevod izdala in tiskala Nova Domovina, John I. Grdina, 6119 St. Clair Ave., N. E., Cleveland, Ohio. (Ponatis iz „Nove Domovine".) 1906. 8°. 360 str.

Spillmannove povesti. I. zvezek. Ljubite svoje sovražnike! Povest iz maorskih vojsk v Novi Zelandiji. S štirimi podobami. Drugi natis. Založila „Katol. bukvarna" v Lj. Tisk „Kat. tisk. društva", prej R. Šeber v Postojni 1906. m. 8°. 72 str. Cena 40 v. VII. zvezek, Sultanovi sužnji. Carigrajska povest iz 17. stoletja. Prevel D. Z. Založila „Katoliška bukvarna" v Lj. . . . 1906. m. 8°. 100 str. Cena 60 v.

Šmid Krištof. Cvetina Borograjska. Poslovenil H. Majar. II. natis. Ilustrovana izdaja. Založil A. Turk. V Lj. 1906. 8°. 116 str. Cena 80 v.

— —. Spisi Krištofa Šmida. Poslovenjeni mladini v zabavo in pouk. Tiskal in založil J. Krajec nasl. V Novem mestu. 1906. 8°. II. zvezek: Jozafat, kraljevič v Indiji. Povest iz prvih časov krščanstva. Poslovenil P. Florentin Hrovat. 3. popravljeni natis. 128 str. broš. 60 v, trdo vez. 80 v. IV. zvezek: Kanarček, Kresnica. Kapelica v gozdu. Po-

slovenil P. Hugolin Sattner. Drugi popravljeni natis. 51 str. Broš. 40 v, trdo vez. 60 v. — V. zvezek: Slavček. Nema deklica. Poslovenil P. Florentin Hrovat. Drugi nespremenjeni natis. 80 str. Cena mehko vez. 40 v, trdo vez. 60 v. — XI. zvezek: Najboljša dedščina. Poučna povest starišem in mladini. Leseni križ. Poslovenil P. Florentin Hrovat. Drugi popravljeni natis. 80 str. Mehko vezan 40 v, trdo vez. 60 v.

Stritar Jožef. Lešniki. Knjiga za odrastlo mladino. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1906. 8⁰. 524 str. (Slovan V, 126.)

Šenoa Avgust. Zlatarjevo zlato. Historična povest iz XVI. stoletja. Po petem hrvatskem natisu poslovenil Silvester Košutnik. Založil in prodaja Anton Turk, knjigar. Natisnil A. Klein & Komp. V Lj. 1905. 8⁰. 356 strani. Cena broš. 1 K 80 v.

Šorli Ivo. Pot za razpotjem. Roman. Natisnila in založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, Lj. 1906. 8⁰. 172 str. Cena eleg. vez. 3 K. (L Z. 1907, 184—187. dr. Jos. Tominšek. Slovan V, 253—254. Adolf Robida. — D S. XX, 87; 426, dr. E. Lampe.)

Trdina Janez. Zbrani spisi. III. Bajke in povesti o Gorjancih II. Založil L. Schwentner. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. V Lj. 1906. 8⁰. 181 str. Cena broš. 2 K, eleg. vez. 3 K 20 v. (Slovan IV, 316—317. dr. Fr. Ilešič. — Gorenjec, št. 33—34. — D S. XX, 41.)

Vedeževalka. Beneška — ali prokletstvo in blagoslov. Založil A. Turk. V Lj. 1906. 8⁰. 68 str.

Leposlovje v časopisih in zbornikih.

Andrejčkov Jože. Gl. Podmilšak Jožef.

Aškerc Anton, Egiptovske arabeske. Slovan 129—131, 161—162, 257—259, 353—354. — Egipčanka. (Iz ‚Egiptovskih arabesk'.) L Z. 534—543. — Amenhotep IV. (1392—4374 pr. Kr.) (Iz „Egiptovskih arabesk".) L Z. 649—657. — Knez Volkun. Zgodovinski prizor iz osmega stoletja. L Z. 129—141.

Baloh Ivan. Zadnji večer. Slov. št. 115. (Ponatisnil „Glas Naroda" št. 146). — Sin. Slov. 134. (Ponatisnil „Glas Naroda" št. 154). — Procesija. Slov. št. 146. — Bogatin. Slov. št. 174. (Ponatisnil „Glas Naroda" št. 205).

Barle Janko. Na lovu. Amer. Slov. št. 15.

Bekš Jos. Pod belo suknjo. Mir št. 7, 8, 25—28.

Bistričan. Ko sem bil urednik. S. N. št. 20, 21, 23—25. — Mlada kri. S N. št. 277—281.

Bolan O. Na Bled. (Izza sezone.) Slov. št. 249, 251, 256, 257, 261.

Bratina Janko. Kozorepova povest. „Glas Naroda“, št. 226. Mici. S N. št. 103. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 122.) Po prvem izpitu. Dom. št. 70—71. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 195.) — Preveč ljubezni. S N. št. 177. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 195.) — Zadnji dnevi filozofa Padeža. Ed. št. 185, 186.

Bregar Fr. Medved in princesa. Slov. št. 131. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 150 in v Amer. Slov. št. 32.)

Bučar Julij. Buci. Tragikomična pasja zgodba. S N. št. 98—100. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 115.)

C. Gospa Margareta. S N. št. 128, 129.

Cankar Ivan. Martin Kačur. Glej II. Zborniki. Knezova knjižnica. Smrt in pogreb Jakoba Nesreče. Zabav. knj. Slov. Mat. XVIII., 63—110. — Spomladi. D S. 321—327. — Pavličkova krona. D S. 403—409. — Zdenko Petersilka. D S. 577—583. — Poet Peter. D S. 721—726. — Poslednji dnevi Štefana Poljanca. Literarna povest. L Z. št. 1—8. (Prim. L Z. 126.) Na otoku. Slovan št. 1—7. — Ministrant Jokec. Slovan št. 2—5. — Krpanova kobila. N Z. št. 5. (G o v é k a r j e v odg. v Slovanu 223—224.) — Govekar in Govekarji. N Z. št. 7. (G o v é k a r j e v odg. v Slovanu 286—287.) — Izjava N Z. št. 8. (odg. G o v é k a r j e v v Slovanu 318—319.) — Domovina Il. nar. kol. 74—84. — Mrovec in njegova slava. Il. nar. kol. 98—114. — Božične zgodbe. Naš List št. 76.

Celestina S. Greh. Naš List št. 1. — Vstajenje. Naš List št. 15. Ob ognju. D Prij. 133—136. — V jesenskem mraku. D Prij. 246—249.

Cvetkov Samko. V nedeljo na vasi. D Prij. 143—145. — Na solnčnih poljanah. D Prij. 281—285. — Prijatelja. Gorenjec. št. 47—52.

Česnik Ivo. Brzojavka. D Prij. 92—95. — Pred večerom. D Prij. 227—229. — Smilujte se revčkov! Črtica. Vrtec. 50—55, 66—71. — Povest o vijolici. Vrtec. 84—86. — Povest o strti moči. Vrtec. 146—148, 162—165. — Proti domu. Črtica. Vrtec. 186—191.

D. I. I. Njegov prijatelj. Nova Dom. 30, 31.

Dolenc Hinko. Črtice o burji. L Z. št. 1—5.

Fabijan Ana (Sonja). Frida. S N. št 16. (Ponatisnil „Glas Naroda“ št. 40.) — Iz naših vasi. S N. št. 22. (Ponatis v Novi Domovini št. 46.) — Povest v pismih. S N. št. 26, 27. (Ponatisnil „Glas Naroda“ št. 74, 75.) — Resurrexit! S N. št. 86. — Vaški diletantje. S N. št. 293. — S pogreba. D Prij. 216—220.

Fatur Lea. Vilemer. Romantiška povest izza turških bojev. D S. št. 6—12. — Na Hrvatsko. D Prij. 105—111.

Feigel Damir. Pozni zobje. D Prij. 277—280.

Finžgar Fr S. Kakor Pelikan . . . D S. 1—6. — Pod svobodnim solncem. Povest davnih dedov. D S. št. 1—2. — In misli moje se ustavijo . . . (Odmev z grobišč.) Slov. št. 250. — Selskega župnika sveti večer. Slov. št. 294. (Priloga.) — Bog je. Slika. Naš dom. št. 24.

Gangl Engelbert. Bolnica. Zvonček 54—56. — Umetnica. Zvonček 78—80. — Gospodinja Ivanka. Zvonček 255—256.

Golar Cvetko Tesar Aleš. Zab. knj. Slov. Mat. XVIII. 111—138. Povest o zaljubljeni deklici. L Z. št. 10—12. — Jesenske rože. D S. 748—753. — Velikonočna roža. S N. št. 86. — Na promenadi. S N. št. 119. — Mihaela. S N. št. 136. (Ponatisnil „Glas Naroda“ št. 162.)

Golob Pavel. Krona. Zvonček. 98, 99.

Hacin Janko. Pohod. D Prij. 49—53.

Hočevarjeva M. Silva. Nova Dom. 38, 39. (Ponatis iz S N. 1905. št. 232, 233.)

Hrastničan F. G. Drsalke. Zvonček. 7 - 8. — Sprava. Zvonček. 100—104. — „Hudi mož“. Zvonček. 222—224.

Iskra Davorin. Trije poljubi. S N. št. 120.

Iskrač-Drameljski I. Na sedmini. Slov. št. 10. (Ponatis v Glasu Naroda št. 56.)

Jakob L. Strahovi. S N. 249—250.

Janko Belokranjski. Črtica iz dijaškega življenja. Ed. št. 169, 170. (Ponatis v Glasu Naroda št. 174.)

Jaroslavič. Ljubljanska romanca. S N. št. 117, 118.

Jelenc Vitomil. Povest o novem možu. S N. št. 97. — Slika. D Prij. 56—60.

Kamenšek Oskar. Dete je umrlo. S N. št. 104, 105. (Ponatis v Glasu Naroda št. 121.)

Kersnik Janko. V „Glasu Naroda“ so izšli sledeči ponatisi: Cyklamen. št. 46—69. — Testament. št. 101—112. — Luterski ljudje. št. 113—122. - Otroški dohtar. št. 125—127. Mohoričev Tone, št. 127—129. — Gospod Janez. št. 129—137. — Ponkrčev oča. št. 137, 138. Za čast. št. 122—124. — Rojenice. št. 139—140. Kmetska smrt. št. 140—141. V zemljiški knjigi. št. 142 - 143. — Mačkova očeta. št. 143—144. — Kako je stari Molek tatu iskal. št. 144 -149. — Znojilčevega Marka božja pot. št. 150—152. Dva adjunkta. št. 150—155. — Kolesarjeva snubitev. št. 155—158.

Klopčič Ljud. (Lajoš). Ciklamen in gobe. S N. št. 68.

Komac Drago. V Edinosti: Prijatelja slovo. št. 278. (Ponatis v Glasu Naroda št. 276.) — Ljubite se med seboj! št. 279. (Ponatis v Glasu Naroda št. 273.) — Mrtvi spe. št. 250. (Ponatis v Glasu Naroda št. 265.) — Uničeno življenje. št. 281. — Moj oče — moja mati. št. 282. (Ponatis v Glasu Naroda št. 256.) — Mladostno svidenje. št. 288. — Moja mlada sreča. št. 289. (Ponatis v Glasu Naroda št. 263.) — Omizje starih fantov. št. 290. — Iz vsakdanjega življenja. št. 291. (Ponatis v Glasu Narodu št. 267.) — Človek — človek. št. 292. (Ponatis v Glasu Naroda št. 270.) — Ko sem se ženil. št. 297. (Ponatis v Glasu Naroda št. 275.) — Stric Anton. št. 300, 301. (Ponatis v Glasu Naroda št. 292.) Prijatelja. št. 299. — Ali je treba bilo ali ne! št. 303. — Ljubezen žene. št. 307. Danica. št. 308. (Ponatis v Glasu Naroda št. 299.) — Tribut omame! št. 311. (Ponatis v Glasu Naroda št. 286.) — Moj prvi — koš . . . št. 312, 313. (Ponatis v Glasu Naroda št. 285.)

Kompoljski. Poštenjak. D Prij. 35—38. — Že petič . . . D. Prij. 161—164. — Žena mu je umrla. D Prij. 265 — 269.

Korun Val. Hoja na Snežnik. S N. št. 59, 60, 61, 63. — Moje letovanje. S N. št. 259—268.

Kostanjevec Jos. Obsojena. Zab. knj. Sl. Mat. XVIII. 153—172.

Košar Robert. Povest o Gregi in Francu. Amer. Slov. št. 4.

Košir Fr. Temna ljubezen. S N. št. 208, 209.

Košutnik Silvester. Soseda. Zvonček. 175. — Koki na potovanju. Zvonček. 177—186. — V borni suknji. Zvonček. 276—278.

Krašovec Fr. Spomini na deda. Ed. št. 69, 70, 72.

Kristan Etbin. Novo leto. D Prij. 21—26.

Kveder-Jelovškova Zofka. Dva portreta. (1. Vida L Z. 236—241. 2. Ana L Z. 241—245.) — Potovalci. L Z. 592—599. — Poglavje o Rozki. L Z. 723—727. — Iz spominske knjige. Slovan. 14—16. — Miriam in Nafis. Slovan. 163—167. — Slikar Novak. Slovan. 291—300. — Pijanec. Enodejanka. Slovan. 334—339. — Zlata Praga. D Prij. 1—8. — Črna noč. D Prij. 27—32. — Vladoša dela komedije. D Prij. 61—66. — Iz pisem hrvaške učiteljice. D Prij. 87—91. — Egoizem. D Prij. 113—120. — Najin dan. D Prij. 151—154. Vladoša na deželi. D Prij. 172—180. — Vladoša se moži. D Prij. 224—227. — Dogodbica. D Prij. 241—245. — Na poti v Ameriko. D Prij. 269—276. — Večerni sprehodi. D Prij. 297—300. — Šola. S N. 151—152. — Vaška poezija. Glas Naroda št. 300. (Ponatis iz S N. 1905. št. 293.)

Lah Ivan. Iz časov romantike. Slovan št. 1—12. — Gospod Ravbar. Pesem. D S. št. 1—12. — Uporniki. Gl. II. Zborniki: Slov. večernice. — Tete. Črtica. D Prij. 1—6. — Boj . . . Postna slika. D Prij. 82—86. — Povest. Slika. D Prij. 213—215. — Pripovedka. D Prij. 237—241. — Amoš in Zelda. D Prij. 289—292.

Lavrin Janko. Luč, ki je kazala pravo pot. D Prij. 6—9. — Sreča in bogastvo. D Prij. 169—170.

Lenard L. Božični večer med severnimi Slovani. Slov. št. 294.

Levstik Vladimir. Prijatelj Satan. L Z. 544—551. — Bele roke. Slovan. 134—139. — Jadranska rapsodija. Slovan. 206—210. Šaša Lokar. Slovan. 374—375. — Odprto pismo ali adventna pridiga vsem brumnim dušam. S N. št. 270.

Malovrh Miroslav. V hiši žalosti. Povest iz tržaškega življenja. S N. št. 28—97. — Osvetnik. S N. št. 132—234. — Pod novim orlom. Zgodovinska povest. Glas Svobode. 1—41. (Ponatis; nadaljevanje iz leta 1905.)

Marijan. Prvi majnik. S N. 107—108. — Pomladanski sprehodi. S N. št. 121. — V Zvezdi. S N. št. 214—216.

Medved Anton. Rendez-vous. Gluma v treh dejanjih. D S. 92—101. — Žalne pesmi preroka Jeremije ob Jeruzalemskem mestu. D S. 210—211. — Sveti večer. Slov. št. 294. (Priloga.)

Merhar Alojzij. (Silvin Sardenko). V Napolj! (Pesni). D S. 162—164. — Mati in sin. D S. 230—231. — Nagelj z bratove gomile. Pesni. D S. 686—688.

Meško Ksaver. Demonske oči. L Z. 288—290. — Moji mali. Nova Dom. 40. (Ponatis iz Mira leto 1905, št. 52.) — V kupeju. (Črtica s pota.) Nova Dom. št. 243, 244. (Ponatis iz D S. l. 1905.)

Milčinski Fr. Macarol. Iz življenja v prisilni delavnici. Slovan. 186—188. — Pomladanske muhe. Humoreska. Slovan. 260—264, 307—311.

Molè Vojeslav. Razkljujejo nas vrani . . . Listi iz pesimistovega dnevnika. L Z. 364—367. — Nori Tone. L Z. 560—561. Igor. Slovan. 227—233. — Hrepenenje. Il. nar. kol. 151—154. — Vijolice. Črtica. D Prij. 111—119. — Faust. Fantazija. L Z. 747—749. — (Pesmi v L Z, Slovanu in Il. nar. koledarju.)

Molek Iv Božične misli. Glas Svobode št. 51.

Murnik Rado. Lea. S N. št. 4. (Ponatis v Glasu Naroda št. 25.) Rekrut. S N. št. 45. (Ponatis v Glasu Naroda št. 74 in v Novi Domovini št. 67.) — Izlet v Trst. S N. št. 74. — General Humbug. S N. št. 91. (Ponatis v Glasu Naroda št. 108.) — Lovska smola. S N. št. 109. — Binkoštni izlet. S N. št. 126. — Stanka. S N. št. 134. — „Kenguruj". S N. št. 142. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 160.) — Sreča. S N. št. 146. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 163.) — Nina. S N. št. 159. (Ponatisnila Glas Naroda št. 176 in Nova Dom. št. 184.) - Povodnji mož. S N. št. 200. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 217.) -- Adam in Meta. S N. št. 235. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 252.) — Prvi zajec. S N. št. 250. (Ponatisnil Glas Naroda št. 280.) — Stric iz Amerike. S N. št. 258. (Ponatisnil Glas Naroda št. 287.)

Nabrek J. Dobrota je sirota. Šaljiva črtica. Slov. št. 66, 67. (Ponatisnila Glas Naroda, št. 83 in Amer. Slov. št. 29.)

Novačan Anton. Na sveti večer. Dom. št. 150. — Razpoloženja. Il. nar. kol. 115—118.

Ogorek Lad. V Zvončku: Bela Ljubljana, 57—60. — „Rajske ptice," 125—126. — Poletje. 149—150.

Osenski Zdravko. Padla je zadnjič pod križem . . . in za njo on. Ed. št. 197, 198. (Ponat. Glas Naroda št. 187, 188.)

Pangrac Juraj. V Zvončku: Sprava. 9—17. Prepovedan sad. 33—38. — Prebrisana Belčičevka. Po narodni pripovedki. 61—65. — Ugnana trmica. 109—114. — Narodne pripovedke: O čudnem plesu. 127. — O Krištanci, ki je na praznik sv. Marjete spravljala seno. 127—128. — Kroparska tožba. 162—165. — Izgubljeni sin. št. 9—12.

Perko Pavel. Mrakov Tomaž. Z naših gora. D S. 65—70. — Pastir Cene. Z naših gorá. Kol. Moh. 23—28. — Divji lovec. Črtica. Kol. Moh. 28—30.

Plemič Ferdo (Ferd. pl. Kleinmayr). Vozel. S N. št. 39. — Postreščck. S N. št. 95. — Idealist. Ed. št. 283—286. (Sodeloval pri Ježu, Miru . . .)

Podgorjanski J. K. Milan in Mavricij. Novela v pismih. Slovan, št. 2—4.

Podlimbarski. Vojvoda Pero in perica. L Z. 668—673, 728—732.

Podmilšak Jožef. (Andrejčkov Jože). Spisi. gl. zgoraj, str. 212. Žalost in veselje. Nova Dom. št. 135—178. — Zgodovina motniškega polža. Nova Dom. št. 122. — Matevž Klander. Obraz iz časov francoskih vojsk. Nova Dom. št. 124, 125. Kako se je Pekec z vragom metal. Nova Dom. št. 126, 127.

Potočnik Vekoslav. Žrtev ljubezni. Glas Naroda, št. 10. (Ponatis iz Dom. 1905, št. 97.)

Premk Josip. Med samostanskimi zidovi. S N. 10. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 38). — Maurida. S N. št. 89. — Judež. S N. št. 111—113. — Pija pl. Kušin. S N. št. 181—185.

Prepeluh Albin. Zmota. D Prij. 11—14.

Přibil Dragotin. Največji zločin. Glas Naroda, št. 8—10. (Ponatis iz Dom. 1905, št. 95.)

Prostran Radivoj. Strašna noč. Ed. št. 314, 315.

Pugelj Milan. Anina prva ljubezen. Zab. knj. S. M. XVIII, 51—62. Diletant. Ravnotam, 139—151. — Profesor Damjan Čebulovec. Nova Dom. št. 239—242. (Ponatis iz D S. 1905, 650—655). — Franc Koritnik in njegova družina. D S. št. 1—7. — Smrt Andrejca Adamaca. Slika. D S. 129—133. Piše . . . D Prij. 78—81.

Rapè Andrej. V Zvončku: Kadar delimo dobrote. 2—5. — Ila se je skril. 26—31. — Odplavala je z njim. 67—70. — Urhačev Urh. 86—90. — V majniškem jutru. 105—107.

Moj, moj oče! 129—135. — Petje jo je ozdravilo. 150—151. — Na semnju. 170—173. — Turki na Podreči. 201—208. — Na jelena! 249—253. — Živali, medsebojne prijateljice. 266—268.

Regali Josip. Požigalec. S N. št. 47—50. (Ponatisnila Nova Dom., št. 74, 75.) — Gos. Proletarec, št. 8. (Ponatis iz Reliefov.)

Rozman Janko. Slikar. Črtica. L Z. 626—628.

Rubin J. E. V Slovanu IV.: Njiva. 181—185. — Pastir Jona. 239—243. — Krištof in Magdalena. 321—326. — Muzikantje. Predmestna slika. D S. 257—268. — Hišni ljubljenec. Vrtec, 89—92.

Rusič A. P. Hrepenenje. S N. 236—244.

Seršen L. Povest o literatu. Zab. knj. Slov. Mat. XVIII, 1—62.

Skopuh. Humoreska z gorenjih hribov. Gorenjec, št. 6, 9, 10., (nadaljevanje v Jeseniški straži, št. 16—22).

Slavin C. Z lokom in strelo. Slika iz domače vasi. Vrtec. 114—123. — Rože z belih gor. Vrtec, 130—133.

Sonja gl. Fabijan Ana. str. 214.

Spindler Vekoslav. Učitelj Slekovec. Il. nar. koledar, 135—149.

Steržaj Fr. Ks. V temni sveti noči. Črtica. D S. 47—50. — Ob Bohinjskem jezeru. Fantazija. D S. 703—704.

Stukelj Ivan. Babičina poslednja ljubezen. Zvonček, 195—197.

Svetlič Jan. Rozalija in njen ženin. S N. št. 274, 275.

Šorli Ivo. Romantiki življenja. L Z. št. 1—8. — Pomota. Črtica. Slovan IV, 153—154.

Štefanovič Dragotin. Moj prijatelj Grigorij. D Prij. 189—194.

Tavčar Ivan. (Ponatisi v Glasu Naroda): Čez osem let. št. 5—10. Gospod Ciril, št. 1—5. — Soror Pia. št. 10—12. — Kuzovci. št. 13—17. — Mrtva srca. št. 69—100. — V Zali. št. 23—45. — Vita vitae meae. št. 18—22. — Izgubljeni Bog. Ponatisnil Glas Svobode št. 22—28. — Izza kongresa. L Z. št. 1—12 (nadalj. iz l. 1905 in se nadaljuje v l. 1907).

Tavčar Mara Ivanovna. V Zvončku: Lovšinov Janko. št. 225—228. Iz kraljevstva živali. 246. — Gos in palček. 247. — Vaška silhueta. D Prij. 137—139. — Berači. D Prij. št. 293—297.

Terseglav Franc Lazarjev sen. D S. 193—195.

Tomšič Ivan. Lov na poljskega tatu. Ed. št. 309, 310.

Tr Fr. Ks. Pot skozi mladost. Slov. št. 205. (Ponatisnila Glas Naroda, št. 225, 226 in Nova Dom. št. 218, 219.)

Trošt Ivo. Pod trdo skorjo. S N. št. 122—124. (Ponatisnil Glas Naroda, št. 136 139.) — Pozabili so. Novodobna pravljica. Ed. št. 249—251. — Mlin ob potoku. Slika. Kol. Moh. 17—23. — V Zvončku: Sto volkov in nobeden, 6. — Sosedov Nejče. 81—86. — Očetov list. 123—125, 146—148.

Vidovic J. In satan je sklenil . . . Amer. Slov. št. 9.

Vilinski Sl. Na poti k ciljem. Ed. št. 210—271 (s presledki).

Vuk-Starogorski Ivan. Za križ in svobodo zlato! Balkanska povest. Slov. Gospodar, št. 1—15. — Brusni kamen. Povest. Ravnotam, št. 20 - 24.

Zazula Jožef. Slava rudarstvu. Sonetni venec. D S. 220—222.

Zbašnik Fran Stroj. Črtica. L Z. št. 5—8. — Po istem tiru. L Z. št. 9—12.

Zupanec Ivan. Pri sramotnem kamenu. Amer. Slov. št. 19, 20.

Žagar A. Leonorina dota. Glas Naroda, št. 9. (Ponatis iz S N. 1905, št. 187, 188.)

b) Prevodi.

I. Jugoslovani.

Gjalski Šandor. Bukve. D Prij. 301—303. — Naja. Ed. št. 316—321. Prevel M. Cotič. — Povest starih pisem. Dom. št. 80—90. — Srce mu je počilo. Ed. št. 349—357. Poslov. M. Cotič. — Svečica na grobu. Ed. št. 171—179. Prevel M. Cotič. — Zakaj? Ed. št. 323—336.

Šenoa Avgust. Diogen. Dom. št. 98—105, 114—116, 121—149 (nadalj. v l. 1907). — Kmečka vstaja. Notranjec, št. 22—52 (s presledki). — Prijatelj Lovro. Dom. št. 23—55. (Ponatis v Našem domu VI, str. 36—107). Poslovenil Janko Bratina. — Prokletstvo. Zgodovinski roman. Nadaljeval in dovršil E. Tomić. Prevel M. Cotič. Ed. štev. 1—168 (nadalj. iz l. 1904, 1905). — Zlatarjevo zlato. Historična povest iz XVI. stoletja. gl. zgoraj str. 212

II. Iz češčine.

Arbes J. Bela poročna obleka. Poslovenil Fr. Virant. Slov. 110—112. (Ponatis v „Glasu Naroda" št. 127, 128. — Amer. Slov. št. 27.)

Dostál Alojzij. Darovana. Gl. II. Zborniki: Ljudska knjižnica, 2. zv.

Kosmák Vaclav. Blazni Jakob. Slov. št. 27. — Dimnikarji in tatje. Slov. št. 68. (Ponatis v „Glasu Naroda“ št. 81 in v mariborskem „Našem Domu“ št. 14.) — V Vrtcu l. 1906: Na božične počitnice, str. 12—13. Pogreb, str. 26—28. — Sveti Filip in Jakob, 93. — Ajda, 157—158. (Vse preložil Jos. Gruden.) — Stari Slovak. Zvonček 273—276.

Preissova Gabrijela. Silhueta z nabora. Poslov. Fr. Virant. Slov. št. 81, 82.

Zeyer Julij. Blagor v vrtu cvetočih breskev. Čudna povest. Dom št. 2—20 (nadalj. iz l. 1905).

III. Iz poljščine.

Konopnicka Marija. Občinska milosrčnost, preložil Fr. Virant. Slov. št. 150, 155—158.

Prus Boleslav. Straža. Gl. Zborniki: Leposlovna knjižnica III.

Sienkiewicz Henrik. Jernač Zmagovač. Gl. II. Zborniki: Ljudska knjižnica 3.

Strowski Vladislav. Pozno, a ne prepozno. Nova Dom. št. 78.

Tetmajer-Przerwa Kazimir. Zvonček utopljencev. Poslov. Fr. Virant. Slov. št. 137. (Ponatisnila „Glas Naroda“ in mariborski „Naš dom“ št. 10.) — Laureatus Slov. št. 139.

IV. Iz ruščine.

Čehov Anton Pavlovič. Dolg jezik. Glas Naroda, št. 86. — Stava. Poslovenil Maks Verba. Nova Dom. št. 79, 80. — Učitelj. Glas Naroda, št. 91.

Dostojevskij. F. M. Paradoksist. Glas Svobode, št. 43.

Kobylanska Olga. Zemlja. Roman. Prevel L. Lenart. (Priloga „Piščalki“.)

Korolenko Vladimir. Beguni z otoka Sahalina. Sibirska povest. Naš List, št 20—32 (s presledki). — Stari zvonar. Notranjec, št. 15.

Kosatkin-Rostovski Fedor. Pevčevo srce. Poslovenil Učka. Naš Dom (Celje) VI, 1—13.

Kossak Ivan. Juda. Slov. št. 84.

Markovič Evgenija Marija (Marko Vovčok). Čari. Glas Naroda, št. 86. (Ponatis iz Primorca 1905, št. 51.)

Mihejev V. M. Angelj varuh. Črtica iz rusko-japonske vojske. Gorenjec, št. 49—51.

Puškin A. S. Metež. Prevela M. Gregorič. Ed. št. 233—238.

Stepnjak S. Hiša ob Volgi. Gl. II. Zborniki: Leposl. knj. II.

Tolinarov A. Med življenjem in smrtjo. Slov. št. 258 (Ponatis v Glasu Naroda, št. 304.)

Tolstoj L. N. Moč teme. Gl. II. Zborniki: Prevodi III. -- Bog vidi resnico, a je ne odkrije takoj. Slov. št. 34—36. (Ponatis v Amer. Slov. št. 39.) — Iljas. Slov. št. 39. (Ponatis v Amer. Slov. št. 16.) — Krščenec. Slov. št. 35—39. (Ponatis v Amer. Slov. št. 21—24.) — Moje versko prepričanje. Poslovenil Ivan Kaker. Glas Svobode, št. 45—52. — Trije starci. Slov. št. 103. (Ponatis v Glasu Naroda. št. 130, v Novi Dom. št. 101—102 in v Amer. Slov. št. 34.)

Turgenjev Iv. Stepni kralj Lear. Gl. II. Zborniki: Leposl. knj. II.

V. Iz raznih slovstev.

Achleitner Arthur. Med plazovi. Gl. II. Zborniki: Ljudska knj. III.

Björnstjerne Björnson. Zagonetka življenja. Glas Naroda, št. 84, 85 (iz Primorca 1905, št. 51).

Bourget Pavel. Razporoka. Nova Dom., št. 261 -310 (nadalj. v l. 1907). Prim. II. Zborniki: Leposl. knj. I.

Daudet Alphonse. Arlezijanka. Zvezde. Tri tihe maše. Prevel M. R. Ed. št. 272—277. — Praporščak. Amer. Slov. št. 14.

Delaporte P. N. Legenda o treh baronih. Slov. št. 241. (Ponatis v Glasu Naroda, št. 259.)

Doyle Conan. Čudna služba. Slov. št. 237—240. — Inženirjev palec. Slov. št. 262—267. — O dijademu z vkovanimi berili. Slov. št. 282—291. Znamenje štirih. Gl. II. Zborniki: Ljudska knj. 1. — Družba rdečelascev. Slov. št. 185—191. — Skrivnosten umor v dolini Bascombe, Slov. št. 198—204. — Mož z brazgotino. Slov. št. 207—215. (Ponatisnila Nova Dom. št. 229—233.)

Dumas Alexandre. Grof Monte Cristo. Gl. II. Zborniki: Svetovna knj. VII.

Goethe J. W. Velikonočno jutro. Odlomek iz Fausta. Poslov. A. Funtek. S. N. št. 86.

Kirchsteiger Hans. Pod spovednim pečatom. Z avtorjevim dovoljenjem poslovenil Etb. Kristan. Rdeči Prapor, št. 1—52 (nadalje v l. 1907 — tudi v ponatisu).

May Karl. Winnetou. Rdeči geltleman. Glas Naroda, št. 159 do konca (nadalj. v l. 1907).

Poe Edgar Allan. Srce ga je izdalo. Amer. Slov. št. 5.

Sacher-Masoch. Krvava svatba v Kijevu. Naš Dom (Celje) VI. 14—35. Marija Terezija in prostozidarji. Za Slovence priredil Jos. Logačan Proletarec, št. 1—5.

Sotera. Povest spisana po poročilih mučencev Anton de Vaal. Poslovenil Lavričev. Slov. št. 218—234. (Ponatisnila Nova Dom. št. 231—255.)

Spillmann Jos. S. J. Lucij Flav in Spillmannove povesti. Gl. zgoraj str. 211. — Hrabro in zvesto. Zgodovinski roman. Poslovenil V. Pirc. Nova Dom. št. 81—100, 154—250. — Sultanovi sužnji. (Ponatisnil Amer. Slov. št. 44—51.)

Šmid Krištof. Spisi Krištofa Šmida, gl. zgoraj, str. 211 in 212.

Zola Emil. Kmetova smrt. Glas Svobode, št. 47.

XV. Muzikalije. Umetnost.

Akordi. Novi —. Gl. I. Časopisi.

Besedilo in razlaga za ljudski koncert Glasbene Matice dne 2. febr. 1906. (Visoka pesem.) Tisek J. Blasnikovih nasl. V Lj. 1906. 8°. 6 str.

Dev Oskar. Slovenske narodne pesmi. Harmoniziral in deloma za koncert priredil — —. Založil L. Schwentner. V Lj. 1906. 8°. Cena 1 K 40 v.

Ferjančič Fran. Moški zbori. Založila Katol. Bukvarna. V Lj. 1906. 4°. 26 str. Cena 2 K 20 v. (D S. 315. Fr. Kimovec.)

Glasbenik Cerkveni —. Gl. I. Časopisi.

Kosi Anton Opombe k pesemski zbirki „Šopek šolskih pesmi". S posebnim ozirom na narodne in v narodnem duhu zložene napeve. Izdaja v štirih delih. Založil izdajatelj. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. 8 str.

Marolt Frančišek. Nagrobnice. Izdal in založil ureditelj. Tisk in kamnotisk J. Blasnika nasl. V Lj. 1906. 8°. 74 str. Cena vez. knj. 1 K 50 v. (Slovan IV, 384. — D S. 632.)

Sachs Alojzij. Pesmi za moške glasove. Uglasbil — —, učitelj v deželni prisilni delavnici v Lj. Samozaložba. Tiskala Katoliška tiskarna. V Lj. 1906. Cena 2 K 70 v.

Foerster Vladimir. Oratorijski koncert „Glasbene Matice" Bossija „Canticum canticorum". L Z. 121—122.

Govekar Fran. Pred gledališko sezono. S N. št. 217, 218.

Hubad Matej. O zboljšanju petja s posebnim ozirom na izgovarjavo. S N. št. 295, 296.

Jakopič Rihard. Ljubljanski grad in slovenska upodabljajoča umetnost. S N. št. 55. (Ponatisnila Nova Dom. št. 72.)

Kristan Etbin. Vprašanje slovenske drame. N Z. IV, 22 24.

Merhar Ivan. Poglavje o našem gledišču. N Z. 170, 180—183. Umetnost na kmetih. Ilustr. nar. kol. 120—134.

Steska Viktor. Stare cerkvene posode na Kranjskem. I M K. 1—30. — Župna cerkev v Starem trgu pri Ložu. I M K. 33—37.

Weis Karel in „Poljski žid". (K premijeri velike romantične opere dne 13. febr. 1906.) S N. št. 30, 31.

O slov. gledališču so poročali: L Z. (Zbašnik in Vl. Foerster), Slovan, D S, S N, Slov.

XVI. Poročila, pravila in ostali važnejši drobiž.

Barle Ivan. Redovne vaje za slovensko gasilstvo. Ponatis iz „Gasilca". Založil zvezni tajnik. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg 1906. 8⁰. 62 str. Cena 40 v.

Besedilo k pevskim zborom pri koncertu dne 18. februarja 1906. Natisnila Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 4 str.

„Blaženi, ki bodo tebe zidali." (Okrožnica za zgradbo nove župnijske cerkve Marija Lurd v Rajhenburgu.) Založila družba. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru 1906. v. 8⁰. 4 str.

Cenik H. Suttner v Lj. Izhaja četrtletno. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. št. 45.

Cenik o prejemanju električnega toka ljubljanske mestne elektrarne. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 2⁰. 3 str.

Cenik optičnega blaga Fr. P. Zajec. Natisnil A. Slatnar v Kamniku 1906. 8⁰. 8 str.

Cenik prednostni trgovsko-sodno vknjižene tvrdke Furth & Comp. posestnik nasadov na Javi. Natisnila Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. 4 str.

Cerkev Župna — sv. Ane v Javoru pod Lj. (Okrožnica za nabiranje prispevkov s sliko.) Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 4 str.

Dodatek k zaznamku književne zaloge I. Giontinijeve knjigarne v Lj. Tiskala Kat. tiskarna 1906. 8⁰. 18 str.

Določila o preskrbninskih užitkih posvetnim učiteljem, učiteljicam in otroškim vrtnaricam družbe sv. Cirila in Metoda v Lj. ter njihovim vdovam in sirotam. Tisk Narodne tiskarne 1906. 8⁰.

Instrukcija za blazniško strežniško osobje. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 6 str.

Izkaz dekliške Marijine družbe v Št. Vidu nad Lj. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 8 str.

Izvestja društva v pospeševanje obdelavanja ljubljanskega barja za leto 1905. Sestavil dr. E. Kramer. Samozaložba. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 30 str.

Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1905 1906. Na svitlo dal c. kr. ravnatelj Fr. Wiesthaler. Založila c. kr. II. drž. gimnazija. Natisnila Ig. pl. Kleinmayr & Fed Bamberg. V Lj. 1906. 8⁰. 72 str.

Vsebina: 1. „Pisanice“, prvi slovenski pesniški almanah. Napisal dr. Janko Šlebinger. — 2. Šolska poročila. Sestavil ravnatelj.

Izvestje „Glasbene Matice“ v Ljubljani o 34. društvenem letu 1905 1906. Izdal odbor, sestavil prof. Anton Štritof. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 32 str.

Izvestje Narodne čitalnice v Lj. za leto 1906. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 20 str.

Izvestje. Letno — društva slovenskih profesorjev v Lj. (Za dobo od aprila do decembra 1906.) Sestavil tajnik dr. Fr. Ilešič. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 10 str.

Izvestje. Peto — mestne realke v Idriji za šolsko l. 1905 1906. Izdalo ravnateljstvo. Založila mestna realka. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8⁰. 67 str.

Vsebina: Nekaj fizikalnih poizkusov. Spisal Julij Nardin. str. 5—19. — Učni načrt za telovadbo na realkah. Preložil Iv. Bajželj. str. 19—37. — Šolska poročila. Sestavil ravnatelj dr. S. Beuk. str. 37—66.

Izvestje. Prvo — knezoškofijske privatne gimnazije v zavodu sv. Stanislava v Št. Vidu nad Lj. o šolskem l. 1905 1906. Izdalo ravnateljstvo. Tiskala Katol. tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 66 str. (K O. 202—203.)

Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Cilli. Herausgegeben am Schlusse des Schuljahres 1905 1906 von der Direktion. B. k. k. selbständige Gymnasialklassen mit deutsch-slovenischer Unterrichtssprache. Cilli. „Zvezna tiskarna“ v Celju 1906. 8⁰. 46 str.

Slov. članek: Latinsko-slovenska frazeologija k IV. knjigi Cezarjevih kamentarjev de bello gallico za naše četrtošolce. Spisal prof. I. Fon.

Jahresbericht des k. k. I. Staatsgymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1905 1906 durch

den Direktor Andreas Senekovič. Buchdruckerei von Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg. Verlag des k. k. I. Staatsgymnasiums. Laibach 1906. v. 8⁰. 91 str.

Vsebina: 1. Die Farne Krains. Von Prof. A. Paulin, str. 3—44. Schulnachrichten. Vom Direktor. str. 45—91.

Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums in Rudolfswert für das Schuljahr 1905/1906. Verlag der Lehranstalt. Druck von I. Krajec Nachf. Rudolfswert 1906. v. 8⁰. 60 str.

Vsebina: Das k. k. Staatsobergymnasium in Rudolfswert. (Fortsetzung.) Von † Dr. Kaspar Pammer. str. 3—16. — Schulnachrichten. Vom Direktor str. 17—60.

Kažipot za izseljence. Izdal in založil škofijski odbor Avstrijske družbe sv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev v Lj. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 48 str.

Knjižica. Kontrolna — za obrtne nadaljevalne šole in šolski in disciplinarni red za te šole. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 16⁰. 48 str.

Navodilo za uslužbence Vzajemne zavarovalnice proti požarnim škodam in poškodbi cerkvenih zvonov. Natisnila Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 16 str.

Okrožnica za prispevke k gradnji „Društvenega doma“ v Mengšu. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. 2 str.

Okrožnica za prispevke k gradnji nove cerkve na Viču. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 4⁰. 4 str. (Dvojezično.)

Okrožnica eksekutivnega odbora narodno-napredne stranke v Lj. (Ponatis iz „Slov. Naroda“.) Tisk Narodne tiskarne v Lj. 1906. 8⁰.

Okrožnica eksekutivnega odbora narodno-napredne stranke v Ljubljani na županstva. Tisk Narodne tiskarne v Lj. 1906. 8⁰.

Okrožnica Radogoja, dijaškega podpornega društva v Lj. Tisk Narodne tiskarne v Lj. 1906. 8⁰.

Okrožnica Učiteljskega konvikta v Lj. Tiskala Narodna tiskarna v Lj. 1906. 8⁰.

Osnove za ljudska predavanja. Priloga „Katoliškega obzornika X. zv. 2. v. 8⁰. 16 str.

Peticija predsedstvu državnega zbora za ustanovitev še dveh mestnih volilnih okrajev na Kranjskem. Tisk Narodne tiskarne v Lj. 1906. 8⁰.

Poročila. Letno poročilo štirirazredne deške ljudske šole v Rudolfovem 1905 1906. Založil krajni šolski svet v Rudolfovem. Tisk I. Krajec nasl. v Rudolfovem 1906. 8°. 16 strani.

VIII. Letno poročilo za upravno dôbo od 1. januarja do konca decembra 1905 hranilnice in posojilnice za Kandijo in okolico, registrovane zadruge z omejeno zavezo. Novo mesto 1906. Založba hranilnice in posojilnice v Kandiji. Tisk I. Krajec nasl. Novo mesto. 1906. 4°. 6 str.

Letno poročilo Franc Jožefove ljudske šole v Črnomlju, štirirazrednice z dvema paralelkama. Založil krajni šolski svet. Tisk I. Krajec nasl. Rudolfovo. 1906. 8°. 24 str.

Letno poročilo petrazredne dekliške šole v Kranju. 1905 1906. Izdalo šolsko ravnateljstvo. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 16 str.

Letno poročilo štirirazredne deške ljudske šole in obrtne nadaljevalne šole v Kranju. Izdalo šolsko vodstvo koncem šolskega leta 1905 1906. Založil krajni šolski svet. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 20 str.

Poročilo o obrtno-nadaljevalnih šolah na Kranjskem za šolsko leto 1905 1906. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 14 str.

Letno poročilo Uršulinskih dekliških šol v Lj. Izdalo šolsko ravnateljstvo na koncu šolskega leta 1905 1906. Samozaložba. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 38 str.

Letno poročilo vnanje uršulinske petrazredne dekliške šole in drugih z njo združenih šol v Škofji Loki. Samozaložba. Tisk Kat. tiskarne v Lj. 1906. 8°. 20 str.

Konferenčno poročilo c. kr. okrajnega šolskega nadzornika Ljudevita Stiasnega v Zatičini dne 27. januarja 1906 in v Krškem dne 30. junija 1906. Natisnil A. Klein v Lj. 1906. 8°. 36 str.

Poročilo o delovanju kmetijsko-kemijskega preskušališča za Kranjsko v Lj. leta 1905. Sestavil ravnatelj dr. E. Kramer. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 12 str.

Prvo poročilo o delovanju tujskega prometa na Kranjskem od 14. julija 1905 do 31. decembra 1906. Samozaložba. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 8°. 28 str.

Poročilo stalnega odseka o osnovi za pospeševanje obrta na Kranjskem. Založila kranjska trgovinska in obrtniška zbornica. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 20 str.

Poročilo gremija trgovcev v Lj. Natisnil Dragotin Hribar v Lj. 1906. 4°.

Poročilo župana Ivana Hribarja v zadevi ljubljanskega Gradu. Natisnil Dragotin Hribar v Lj. 1906. 2°. 12 str.

Poročilo o uradnem potovanju dr. M. Zarnika na Dunaj in Linec. Natisnil Dragotin Hribar v Lj. Založil mestni magistrat. 1906. 2°. 16 str.

Letno poročilo deželnega odbora kranjskega. § 9. Ustanova. Natisnila Zadružna tiskarna. 1906. 4°. 26 str.

Poročilo občnega zbora vdovskega in sirotinskega pokojninskega društva zdravnikov na Kranjskem, ki se je vršil 31. dec. 1906 v Lj. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 4°. 4 str.

XXXII. letno poročilo in račun družbe duhovnikov Lavantinske škofije za leto 1905. V lastni založbi družbe. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1906. v. 8°. 7 str.

Letno poročilo društva slovenskih učiteljic za leto 1905. Samozaložba. Natisnil Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 24 str.

Deveto letno poročilo podpornega društva za visokošolce v Gradcu. Samozaložba. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 22 str.

Poročilo odbora dijaške kuhinje v Kranju za šolsko leto 1905 06. XII. leto. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 8 str.

Edenintrideseto poročilo Vincencijeve družbe za Kranjsko za navadno leto 1906. Tiskala Kat. tisk. v Lj. 1906. 8°. 22 str.

Poročilo Vincencijeve družbe konferencije sv. Barbare v Idriji za leto 1905. Natisnila Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8°. 4 str.

Računsko poročilo Vincencijeve družbe v Tržiču za l. 1905. Natisnila Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8°. 4 str. (Dvojezično.)

Poročilo in računski zaključek splošnega kreditnega društva v Lj. za leto 1905. Natisnil Dragotin Hribar v Lj. 1906. 4°.

Poročilo in računski zaključek za VIII. upravno dobo 1906 Splošnega in kreditnega društva v Lj. Tisk J. Blasnikovih nasl. v Lj. 1906. 4°. 8 str.

Poročilo in računski sklep Kmetske posojilnice ljubljanske okolice v Lj. za petindvajseto upravno leto 1905. Tiskala Narodna tiskarna. 1906. 2°. 22 str.

Poročilo nadzorstva Vzajemne zavarovalnice v Lj. za šesto upravno leto od 1. jan. do 31. decembra 1906. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 4°. 8 str.

Letno poročilo in računski sklep posojilnice Sv. Peter pod Svetimi Gorami. Tiskala tiskarna sv. Cirila v Mariboru 1906.

Poročilo in računski sklep hranilnice in posojilnice v Ribnici, registrovane zadruge z neomejeno zavezo, za deveto upravno leto 1906. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 4°. 8 str.

Poročilo društva tiskarjev na Kranjskem za leto 1906. (Dvojezično.) Založilo društvo. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 4°. 4 str.

Poslovnik telovadnega odseka Blaž Potočnikove čitalnice v Št. Vidu nad Lj. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8°. 4 str.

Poslovnik telovadnega odseka Kat. izobraževalnega društva pri Devici Mariji v Polju. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 16°. 8 str.

Poslovnik telovadnega odseka Kat. delavskega društva na Jesenicah. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 8°. 4 str.

Poslovnik za Kmečke zveze. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. 8 str.

Poslovnik za načelstvo Zadružne zveze v Ljubljani. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 8 str.

Pravila. Dirkalsko društvo v Žalcu. Tisk „Zvezne tiskarne“. Celje. 1906. 16°. 16 str.

Marijina družba. Sveti Jožef, prosi za nas! Cirilova tiskarna. Maribor 1906. m. 8°. 7 str.

Pravila Društva slovenskih katehetov. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 4°. 4 str.

Pravila Zveze lavantinskih dušnih pastirjev in katehetov. Cirilova tiskarna v Mariboru 1906.

Pravila učiteljskega društva za goriški okraj. Tisek Učiteljske tiskarne v Lj. 1906, 8°. 10 str.

Pravila Društva slovenskih profesorjev v Lj. Založilo društvo. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. v. 8°. 8 str.

Pravila Društva c. kr. računskih uradnikov na Kranjskem. Tiskala Kat. tiskarna v Lj. 1906. 4°. 4 str. (Dvojezično.)

Pravila Društva notarskih kandidatov za graško nadsodišče s sedežem v Lj. Založilo društvo. Tisk Narodne tiskarne. 1906. 8°. 10 str.

Pravila Društva dobrodelnih gospe v pomoč dijakom. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 4°. 4 str.

Pravila uradniškega društva „Naša zveza" s sedežem v Lj. Natisnil Drag. Hribar v Lj. 1906. 16°.

Pravila podpornega društva izučenih strojarskih pomočnikov v Tržiču. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. 16 str.

Pravila podpornega društva kovinarjev za Koroško s sedežem v Podljubelju. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8°. 16 str.

Pravila pomočniškega zbora zadruge gostilničarjev, kavarnarjev, žganjetočnikov in izkuharjev v Lj. Samozaložba. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 4 str. (Dvojezično.)

Pravila slovenskega delavskega stavbnega društva v Lj. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 16 str.

Pravila zadruge krojačev, krojačic, klobučarjev, krznarjev in rokavičarjev v Lj. Samozaložba. Tisk J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8°. 32 str. (Dvojezično.)

Pravila Slovenskega društva v Lj. Tisk Narodne tiskarne. V Lj. 1906. 8°. 4 str.

Pravila ljudskega izobraževalnega društva v Lj. Narodna tiskarna. 1906. 8°. 4. str.

Pravila prostovoljnega gasilnega društva v Mengšu. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. 1906. 16°. 12 str.

Pravila prostovoljne požarne brambe za Sv. Marjeto pod Ptujem s sedežem pri Sv. Marjeti. Natisnila tiskarna sv. Cirila v Mariboru. 1906. 8°. 8 str.

Pravila Društva za pospeševanje prometa tujcev za Kamnik in okolico. Natisnil A. Slatnar v Kamniku. 1906. 16°. 8 str.

Pravila Društva „Lastni dom" v Tržiču. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 16. str.

Pravila strokovnega društva premogarjev v Kočevju. Tiskala Katoliška tiskarna v Ljubljani. 1906. 8°. 16 str.

Pravila za vodovodno društvo v Škofji loki. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 8 str.

Pravila obrtnega in konsumnega društva pri Sv. Ivanu pri Trstu. Natisnila Zadružna tiskarna v Lj. Samozaložba. 1906. 8°. 16 str.

(Zadružna tiskarna v Lj. je v l. 1906 natisnila „Pravila" sledečim „Hranilnicam in posojilnicam": — v Boljuncu 8°. 16 str. — na Brezovici. 16 str. — v Bučki. 16 str. — v Domžalah. 8°. 12 str. — pri Sv. Emi. 8°. 16 str. — v Gorjah. 8°. 16 str. — v Kamniku. 8°. 16 str. — za prvo okrajno hran. in pos. v mestu Kamnik. 8°. 12 str. — v Komendi. 8°. 16 str. — za posojilnico v Košani. 8°. 12 str. — v Metliki. 8°. 16 str. — v Moravčah. 8°. 16 str. — v Mošnjah. 8°. 16 str. — v Pomjanu, Istra. 8°. 16 str. — za Proseško-Kontoveljsko. 16 str. — v Št. Rupertu. 16 str. — v Slovenjemgradcu. 16 str. — v Poljanah nad Škofjo Loko. 16 str. — v Št. Vidu nad Ljubljano. 16 str. — v Vodicah 16 str. — v Žičah. 16. str.)

Pravila mestne hranilnice v Kranju. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 12 str.

Pravila hranilnice in posojilnice pri Mariji Snežni na Velki. Tisk „Zvezne tiskarne" v Celju. 1906. 16°. 9 str.

Pravila za zadrugo „Kmetska posojilnica in hranilnica" v Mirni peči, registrovana zadruga z neomejeno zavezo. Tisk. J. Krajec nasl. Novo mesto 1906. 2°. 4 str.

Pravila posojilnice v Radovljici. Tiskal Iv. Pr. Lampret v Kranju. 1906. 8°. 16 str.

Pravila posojilnice za Stari trg, Lož in sosedstvo. Tisk „Zvezne tiskarne". Celje. 1906. 16°. 9 str.

Pravila Kmetijskega društva v Cerknem, registrovane zadruge z neomejenim poroštvom. Zadružna tiskarna v Ljubljani. 1906. 8°. 16. str.

Pravila Kmečke mlekarne v Cerkljah. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 24 str.

Pravila Mlekarske zadruge v Predosljah. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8°. 24 str.

Pravila. Slovensko čebelarsko društvo za Spodnje Štajersko. V zalogi društva. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1906. m. 8°. 8 str.

Pravila Vinorejske zadruge v Leskovcu pri Krškem. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8⁰ 16. str.

Pravila Živinorejske zadruge v Selški dolini. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 16. str.

Pravila Zadružne zveze v Celju. Tisk „Zvezne tiskarne“ v Celju. 1906. 16⁰. 9 str.

Pravila političkega društva „Kmetska zveza“. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 10 str.

Pravila političkega društva „Kmetska zveza“ v Postojni. Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. 4 str.

Pravila političkega društva „Kmetska zveza“ v Ribnici. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 10 str.

Pravila društva „Kmetska županska zveza“. Zadružna tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 4 str.

Pravila okrajne bolniške blagajne v Lj. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 4⁰. 36 str.

Pravila bolniške blagajne gostilničarjev, kavarnarjev, žganjetočnikov in izkuharjev v Lj. Samozaložba. Tisek J. Blasnika nasl. v Lj. 1906. 8⁰. 16 str. (Dvojezično.)

Pravila bolniške blagajne samostojnlh obrtnikov. Tiskal Drag. Hribar v Lj. 1906. 16⁰.

Pravilnik. „Društva slovenskih katehetov“. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. 4 str.

Proračuni mestne občine ljubljanske za leto 1907. Založil mestni magistrat. Natisnil Drag. Hribar v Lj. 1906. 4⁰. 134 strani.

Red. Vozni — za leto 1906. Hamburg-Amerika Linie. Tisek Narodne tiskarne v Lj. 1906. 4⁰.

Vozni red veljaven od 1. junija 1906. Založil Iv. Bonač v Lj. VIII. izdaja. Tisk „Narodne tiskarne“ v Ljubljani. 1906. 16⁰. Cena 30 v.

Seznamek tvarin za ljudska predavanja. Sestavili dr. Krek, dr. Lampe in dr. Ušeničnik. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 4⁰. 4 strani.

Spored cerkvenih slavnosti povodom praznovanja 200 letnice posvečenja stolnice sv. Nikolaja v Lj. Tiskala Katoliška tiskarna v Lj. 1906. 8⁰. 4 str. (Dvojezično.)

Štatut Frana Josipa mestnega dekliškega liceja v Lj. Natisnil Drag. Hribar v Lj. 1906. 2°. 8 str.

Triglav, akad. tehn. društvo, njegov razvoj in zgodovina tekom 30 let. Sestavili Jakob Kelemina, Šandor Hrašovec, Srečko Serajnik. Natisnila tiskarna A. Klein & Komp. v Lj. 1906. 8°. 104 str.

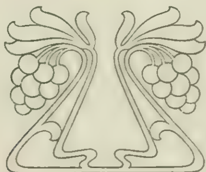
(Računski zaključki posojilnic in hranilnic, zadrug, društev itd. za poslovno leto 1905 so se tiskali v raznih tiskarnah, največ v „Zadružni" v Lj. in v „Zvezni" v Celju.)

Zapisnik. Ročni — z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osobja na Kranjskem, južnem Štajerskem in Primorskem in z osebnim štatutom kranjskega ljudskošolskega učiteljstva za leto 1906—07. XIII. letnik. Sestavil L. Jelenc, učitelj v Lj. V založbi „Zveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev". Tiskala Učiteljska tiskarna v Ljubljani. 1906. 8°.

Dodatek.

V IV. oddelku: Pravoznanstvo, str. 189 pred „Zakonik" dodaj:

Zakonik. Državni — o ljudskih šolah z najvažnejšimi izvršitvenimi predpisi vštevši dokončni šolski in učni red za obče ljudske šole in za meščanske šole. S primerjalnimi opomnjami za praktično šolsko službo in s stvarnim kazalom. Izdano po naročilu c. kr. ministrstva za bogočastje in nauk. Na Dunaju. V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig. (Natisnil Karel Gorišek na Dunaju.) 1906. 8°. 168 str. Cena 80 v.

Popravki in dostavki

k „Doneskom k slovenski literarni in kulturni zgodovini".

Nameravani časopis „Slavinja" iz l. 1824.

V tem in pa v sestavku „Dr. Jakob Zupan v preiskavah" uporabljene uradne akte sem dobil deloma iz arhiva notranjega ministrstva na Dunaju, deloma iz arhiva kranjske deželne vlade v Ljubljani.

O Andrioliju morem sporočiti po svojih arhivnih izpiskih še naslednje podrobnosti: Ko je bil dne 10. nov. 1819 imenovan skriptor ljubljanske licejske knjižnice Franc Debelak za učitelja na gimnazijo v Kopru, se je za izpraznjeno skriptorsko mesto (plača letnih 400 gl.) potezalo 13 prosivcev. Bili so to koperski gimn. učitelj Bon, filozof Martinak, neki Hladnik, Babič, Lavrin, Hušek, Prevec, Mrhar, Suhadobnik, Vesel, Matetič in predčasno vpokojena duhovnika Mauser in Ksaver pl. Andrioli. Po večini so bili nedovršeni bogoslovci in pa diurnisti, ki niso bili končali vseh šol. Bibliotekar Kalister je predlagal terno: Ban, Martinak, Hladnik; duhovski in študijski referent pri guberniju pa: Andrioli, Mauser, Martinak, češ da sta prva dva kot duhovnika najbolj sposobna. Dalje pravi: „Habe die Schwäche der Brust und starke Anstrengungen diese beiden jungen Priester zu zeitlichen Defizienten gemacht, und es sey kaum zu hoffen, dass einer aus beiden die hinreichende physische Stärke für die schweren Lasten der Seelsorge jemals wieder erlangen werde; dagegen wäre die Skriptorstelle für einen oder den andern dieser beiden Priester ein leichteres Amt." Ostali gubernij pa je bil drugega mnenja ter je predložil terno: Martinak, Andrioli, Mauser. O Andrioliju je bila dvorna štud. komisija naslednjega mnenja: „Den Weltpriester v. Andrioli kann nicht wohl die Wahl treffen, da derselbe nicht einmal in der Konsistorialkanzlei, wo er zuletzt dem Konsistorialkanzler adjungiret war, beibehalten werden konnte, sondern pensioniret werden musste. Ein Bibliothek-Skriptor hat ausser Schreibarbeiten auch andere, einen gesunden Körper fordernde Arbeiten, als: Bücher hin und her tragen, auf die

Leiter steigen, u. d. gl. über sich, wozu v. Andrioli nicht geeignet, ist." (Akti v arhivu naučnega ministrstva na Dunaju.)

Za skriptorja je bil nato imenovan Martinak.

O Ciglerju imam pripomniti, da je bil leta 1830 med mnogoštevilnimi kompetenti za mesto bibliotekarja, ki ga je dobil naposled Čop. O Čopu kot prosivcu za to bibliotekarsko mesto na drugem kraju!

Schulz pl. Strasznicki in Čop.

Str. 7 vrsta 15 odzgoraj namesto ihm beri: ihr. — Str. 8 vrsta 20 odzgoraj namesto 1828 beri: 1829

Glede Čopovega portreta imam še pripomniti, kar piše o tej stvari Fr. Levec v Zvonu 1879, str. 134: „Podob njegovih imamo več, najbolj znana je Langusova v licejalni knjižnici ljubljanski in óna, ki jo je prekrasno naslikala Amalija Oblakova, hči znanega advokata dunajskega in pozneje žena nemškega pesnika in prijatelja Čopovega, Hermanna pl. Herrmannsthala. Ta slika najberž narejena okoli l. 1828 kaže nam Čopa v poljskem kožuhu, kakoršnega je nosil, ko se je z Levova vernil v Ljubljano. Slika je bila najprej svojina Čopovega prijatelja Šulca Straznickega, pozneje vseučiliščnega profesorja matematike na Dunaji. Letošnjo zimo je to izverstno sliko kranjskemu muzeju od Šulcove rodbine pridobil g. Dežman, ki je drage volje dovolil „Zvonu", da jo prerisa in priobči."

V seznamku pridobitev kranjskega muzeja je res zabeležen ta Schulzov dar v l. 1879. Reprodukcija te slike pa se nahaja v Zvonu 1879 na str. 97. Levec govori o „večih podobah" Čopovih. Meni sta znani samo dve (z dvema kopijama Langusove).

Po muzejskem cenzurnem eksemplarju od Korytka l. 1839 izdani litografiji Vodnika in Čopa sta v resnici izšli, a sta danes zelo redki. Celo v kranjskem deželnem muzeju sem ju zastonj iskal. Končno sem našel pri Lujizi Oblakovi na Dunaju eno izmed obeh — namreč Vodnikovo s posnetkom pesnikovega podpisa in štirimi njegovimi kiticami v gajici. Na prvem mestu je: „Ne hčere, ne sina . . .", na drugem: „Drava čigava je . . .", na tretjem: „Dobrovčan, Kotoran . . .", na četrtem: „Od perviga tukaj . . ." Vodnikovo podobo in najbrž tudi Čopovo (katere pa nisem mogel zaslediti nikjer) je na kamen narisal L. Blau.

Baraga med jožefinci in janzenisti.

Str. 10 vrsta 28 odzgoraj namesto: „**dem** Sektengeist" beri „**den** Sektengeist". — Str. 11 vrsta 6 odzgoraj namesto nachzu**gehen** beri nachzuge**ben**.

O slovenski jožefinski in janzenistični duhovščini v predmarcu je pisal najobširneje J. Benkovič v svojem spisu: „Blaž Potočnik in njegova doba" (Slovenec, XX. 1892, febr. in sl.); tu je napisal marsikatero resnično sodbo, češ: „Resnice se nikomur ni treba bati, a prav se mora umeti in tolmačiti." Vendar so njegove konture, s katerimi je risal sliko takratne slovenske duhovščine, še precej boječe in nedoločne. Mrki janzenizem se je bil moral razprostreti po Kranjskem že v prvih desetletjih XIX. stoletja. V arhivu ribniškega gradu sem našel n. pr. pismo št.-ruperškega župnika Fr. Wutscherja (Bučarja), ki ga je pisal dne 13. marca 1815 svojemu prijatelju, ribniškemu graščaku Josipu Rudežu. V tem pismu pravi:

„Ich müsste Herkuleskräfte haben, um das zu leisten, was zu leisten nothwendig wäre. So wenig kann ich unterstützende Aushilfe von meinen Kaplänen haben. Durch trotzige, grobe Verscheuchung der Leute verstehet sich die neuere Rigoristen Sekte die schwere Bürde der Seelsorge ganz zu erleichtern, und sie auf die Schultern des sanftern Menschenkenners, und Freundes zu werfen. Ob das recht sey, wollen die höhern Vorsteher nicht überlegen und scheinen zu wünschen, dass die neueren Seelsorger — wo sie hinkommen, statt die verwirrten Schafe evangelisch liebvoll zu behandeln, nur Feuer und Schwert unter ihre Herden bringen sollen. Aber dies ist nicht der Geist dessen, sagt der selbst, der uns als Gottmensch die Religion vom Himmel gebracht. Wohl muss man sich dem Sittenverderbnis widersetzen, aber widersetzen mit Klugheit, und Sanftmuth, die unserm Vormuster eigen war. — Behalten Sie, Freund, diese Mittheilung für sich."

Zanimivo je v tem oziru tudi pismo, ki ga je pisal Schulz pl. Strasznitzki dne 4. marca 1828 prijatelju Socherju:

„Rembold ist, wie er mir vor kurzem schrieb, also doch um die hiesige Bibliothekarstelle eingekommen [1]), ich hoffe aber zu Gott, dass er sie nicht erhalten wird, denn abgesehen die ökonomischen Verhältnisse würde ich alles fürchten, wenn er unter unsere Geistlichkeit und unter den Despotismus des Guberniums kommt."

Pri guberniju so vladali, kakor smo videli, spočetka bolj jožefinci (Mayr), potem janzenisti (Pavšek, Stelzich); na liceju pa je imel glavno besedo janzenist Ravnikar. Primeri, kaj piše Mazek Čopu v Lvov dne 23. dec. 1824: „Die philosophische Direktion ist ihm (kompetentu Rebiču) sehr geneigt, ohne wei-

[1]) Profesor filozofije na dunajskem vseučilišču Rembold je bil s 700 gl. plače vpokojen, ker se ni oziral na predpisano knjigo in je predaval modroslovje prosto in svobodomiselno. Bil je žrtev dunajske duhovščine. Njegovo umirovljenje spada torej že v dvajseta leta, ne pa v leto 1835, kakor piše Wurzbach v svojem biografskem slovniku.

teres auch die Professoren, indem jetzt alle unter dem Hute des Herrn Raunicher stehen.“ Dne 22. maja 1825: „Ich zweifle nicht, dass der Rebitsch nicht bekommen sollte; denn was sich Raunicher vornimmt, das setzt er durch.“ Dne 11. avg. 1825: „Raunicher kann viel durchsetzen . . . und so viele Vorschläge er während meiner Anwesenheit in Laibach gemacht hat, sind noch alle bestätigt worden.“

Dr. Jakob Zupan v preiskavah.

Zupanova pesem na koncu sestavka, kakor vse Zupanove sploh, ni lahko razumljiva. Jaz sem jo navedel samo zato, da se iz nje razvidi, katere čase ljubljanske škofije meni referent Pletz, da si Zupan želi nazaj. V pesmi sami pa je iskati razlog, zakaj so Herbersteinovi časi Zupanu tako imponirali. Jasno je toliko, da ima v tej pesmi Zupan v mislih razmere med duhovščino, ki so se — po njegovem mnenju — z nastopom Herbersteinovim na bolje izpremenile. Ni pa jasno precej na prvi pogled, na katere specialne reforme Herbersteinove da Zupan meri. Glavna beseda, ki vsebuje (ali bolje skriva) ključ do razlage teh dveh štirivrstičnic, je — „plata“. Gosp. skriptor Pintar misli tu na gorenjski dialektični izraz, ki v prenesenem pomenu znači tudi tonzuro, kar bi v drznem načinu Zupanovih tropov in figur pomenilo — „meništvo“. Za tako razlago govori tudi ta okoliščina, da je bil Zupan res velik prijatelj protisamostanske politike Jožefa II. V znanem voščilu za god prof. Pokljukarja imenuje samostane — „mam ljuda papertje = der Volkstäuschungen Hallen.

Zoper to razlago pesmi pa meni govori ta okoliščina, da Marija Terezija, — „mat'“ — ki se tu pač ne imenuje brez namena, še ni bila nič ukrenila zoper samostane. Ravnotako ni tudi Herberstein v prvih letih svojega vladikovanja pod vlado Marije Terezije nikdar nastopal zoper samostane. — Po mojem mnenju je Zupan v teh dveh kiticah mislil na reformacijo duhovniških nravov, ki jo je Herberstein kmalu nato, ko je bil od M. Terezije poslan na škofovski sedež, započel v ljubljanski škofiji. Prim. njegovo „Epistola Pastoralis ad totum clerum tam saecularem quam regularem“, 1773, kjer med drugim govori duhovnikom takole: „Frugaliter servetur in mensa, prout viros ecclesiasticos decet, fugite commessationes, & profana convivia, & super omnia sobrietas servetur in potu; nihil enim tam dedecet servos Dei, quam turpissimum ebrietatis vitium: rixae, lites, jurgia, aliaque abominanda peccata nec nominentur in vobis“. . . „Audivimus saepe, & utinam nostris etiam occulis non vidissemus, sacerdotes esse adeo sui status oblitos, qui praeter Missae celebrationem, & recitationem divinarum horarum (quae duo qua devotione, quo cordis affectu peragantur, Deus novit) nihil aliud

agunt, quod Ecclesiasticum virum deceat, sed rebus saecularibus, nonnunquam etiam vilibus & objectis totos sese occupant, cum maximo ordinis Sacerdotalis dedecore.“ Kar škof tu graja in pri svojih duhovnikih odpraviti izkuša, je gonja za posvetnimi stvarmi res saeculares. In Zupanova pesmica bi nam bila priča, da Herbersteinova prizadevanja niso bila zastonj. Pravi namreč Zupan, da je „nehala plata plača plesati t. j. imeti glavno besedo, riniti se v ospredje, igrati v duhovnikovem življenju glavno ulogo.

Zupan je živel potem tiho in v svojo usodo vdano v Celovcu do svoje smrti 1852. V javnosti se ni več oglasil. Leta 1841 ga je obiskal Sreznevskij. O tem svojem posetu pri Zupanu piše ruski slavist Stanku Vrazu: „Byl u Zupana. Žirnoj, učenoj, weseloj čełowjek, sławjanin wseju dušoju, i čto mnje vsego boljeje ponrawiłoś wowse nepričasten černomu głazu, i ob Jarnikje, i o Slomšekje, i o Prešerinje, i o Gaje, i o wsjech on goworit toljko dobroje, ja zastał jego w postelje, chotj bylo uže 10 čas: powidimomu on ljubit ponježitsja. Obedatj budem kažetsja wmestje s nim, i potom pojdu w Mošburg k Jarniku. Supan i rad by idti so mnoju, no ne smjejet: on prowodit menja toljko do gorodskoj zastawy.“ (Neizdano pismo v zagrebški vseučiliščni knjižnici.)

Dr. Ivan Prijatelj.

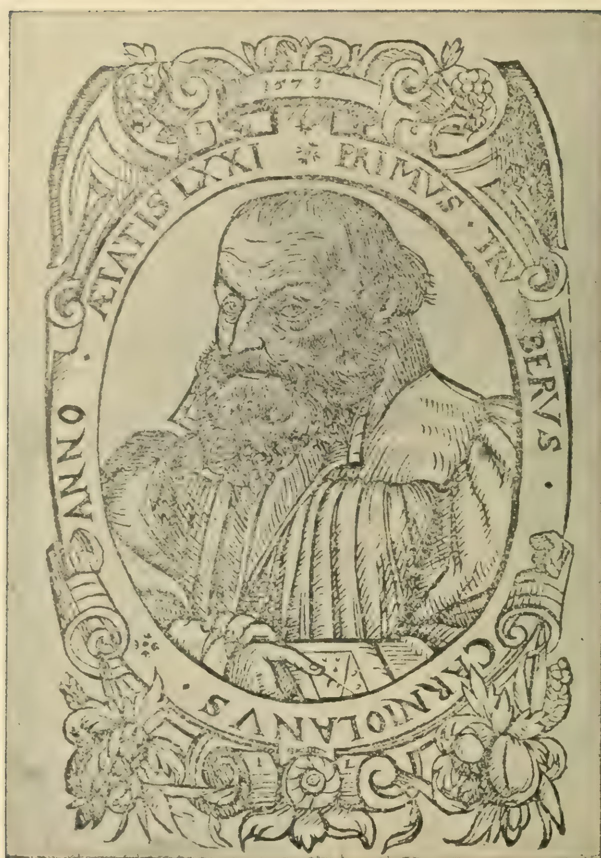
Popravki

k „Tretjinski arhitektoniki v Prešernu“:

Str.	38	vrsta	2 od zg.	namesto	(dv**o**pičje)	čitaj:	(**pod**pičje)
„	38	„	11 od sp.	„	(ki veže....)	„	(ki *je* veže...)
„	40	„	3 od zg.	„	zasnovi	„	za**o**snovi
„	43	„	17 „ „	„	Poglejte to!	„	Poglej si to!
„	50	„	13 „ „	„	da je bilo psetu	„	da je bilo *to* psetu
„	60	„	21 od sp.	„	od naròda	„	od naróda
„	71	„	19 „ „	„	Ljuba logika!	„	(Ljuba logika! Op. ur.)
„	75	„	22 od zg.	„	**o** dosedanjih gazelah	čitaj:	**v** dosedanjih gazelah
„	76	„	9 „ „	„	zadnji še izme**d**	čitaj:	zadnji še izme**v**

Avg. Žigon.

Primus Truber

(1508—1586)

ZBORNIK

NA SVETLO DAJE „MATICA SLOVENSKA“
V LJUBLJANI. — X. ZVEZEK.

TRUBARJEV ZBORNIK

UREDIL dr. FRAN ILEŠIČ.

V LJUBLJANI, 1908.
NATISNIL DRAGOTIN HRIBAR.

Primož Trubar in njegova doba.

Dr. Fran Ilešič.

Ljubav in mržnja, ki spremljata in značita razvoj vsega sveta. sta prečesto dali značaj tudi spominu na Primoža Trubarja ter stvarno spoznanje potisnili v ozadje. Ljubav je narekovala besede:

„(Trubar), ti si velikan! Med
nami prvi bojeval si sveti boj
za svetlobo in vesti svobodo —
in ves narod šel je za teboj!"

Mržnja pa je slovenski učenosti posodila besedo o „neodkritosrčnem in zlobnem" odpadniku (o Speratu v Solnogradu), o razširjevalcih protestantizma kot „drugih janičarjih", o „predrznih novotarjih", o „volkovih verne črede" itd. Moralno ocenjujoč dogodke, je naša učenost trdila, da bi stal dunajski škof Sladkonja (1513—1522), Slovenec rodom, osramočen pred zgodovino, ako bi si o njem morali misliti, da je oženjenemu duhovniku dovolil, propovedovati.

S tega nestvarnega stališča je vsekakor treba rešiti naše spoznanje.

Sodbo o Trubarju je večkrat motilo tudi omejevanje pogleda. Sliki je treba ozadja in uvaževati moramo takisto razmerje motrene osebe do vseh ostalih oseb in do vseh pojavov njenega časa.

Vsekakor je na Trubarjevi sliki poleg njega samega videti tudi Klombnerja in pa Wienerja v Ljubljani in Vergerija v Kopru ter na Nemškem, daleč zadi pa poleg Lutra, Zwinglija in Kalvina našega Istrana Matijo Vlačića Ilirca; videti je Vlahovića v Metliki, v Kranju Rokavca, Cvečića in Zivčića v Istri; ob Trubarju literatu vidimo nadalje Konzula in Dalmato, Krelja, Bohoriča in Dalmatina.

Ko se je pred 400 leti narodil Primož Trubar, je bila zapadna in srednja Evropa katoliška in v malone vseh pojavih kulturnega življenja latinska; nova iznajdba tiska se je par desetletij prej veselila prvih svojih plodov.

Baš v rojstnem letu Trubarjevem, l. 1508. je v Wittenbergu zasedel vseučiliško stolico menih-avguštinec Martin Luter, ustanovitelj nove, nemške veroizpovedi in graditelj enotnega nemškega knjižnega jezika.

Istega leta se je rodil v Ninu v Dalmaciji Peter Zoranić, pesnik hrvatskih „Planin“, ki je zazrl vrt Slave in na njem 4 vile: Latinko, Grkinjo, Kaldejko, pa tudi Hrvatico; tožeč, da ima Hrvatica le malo zlatih jabolk, ker nje sinovi rajši pišejo v tujem jeziku, nam je dokaz o probujenosti slovanske narodnosti v onodobni Dalmaciji. Sploh je takrat vso Dalmacijo prevzel italijanski humanizem in ji dal bogato humanistovsko kulturo, literaturo in šolo.

Pa premaknimo panoramo! Okoli l. 1527. je Trubar, dijak-teolog, pri humanistu škofu Bonomu v Trstu. V Ljubljani se že zbirajo Lutrovi pristaši v hiši Klombnerjevi. To kulturno življenje moti glas z bojišč; Turki pustošijo Trubarjevo domovino, njegov dolenjski domači kraj; po mohaški bitki (1526) so bili zasegli vso Slavonijo ter vedno huje ugrožavali tudi slovenske dežele. Draginja je bila velika, beračev so bila polna sela in mesta. V teh težkih časih si pogrešal zadovoljnega slovenskega kmeta; graščak mu je bil vzel „staro pravdo“ (pravico); kmet se je (1515) dvignil proti svojemu gospodu, baš tudi v Trubarjevi dolenjski domovini, a popoln poraz te kmetske bune je moral zreti deček Trubar. Bilo je takrat voliti med bojem zoper Turka, med bojem zoper graščaka in med bojem zoper papeža. Trubar se je udeležil boja zoper papeža.

Štirideset let pozneje je bil papež na Kranjskem premagan; protestantski superintendent Trubar je v zvezi z nemškimi stanovi organiziral kranjsko protestantsko cerkev. Med tem sta šla Turek in kmet svojo pot. Zopet je bil zmagovit Turek; Siget je padel (1566) in z njim Zrinjski. Tam doli ob Sotli je zrl kmet svoj spas v samostalnem cesarskem namestništvu v Zagrebu — zaman; nekaj let pozneje so v Ljubljani kmetom rezali ušesa in v Zagrebu krvavo-kruto kronali Matijo Gubca. Trubar se je bil takrat za vedno preselil na Nemško ter bil tam župnik v Derendingenu.

Ob smrti Trubarjevi (1586) je bil le majhen del ljubljanskih prebivalcev — štela jih je Ljubljana kakih 7000 — katoličanov, in to iz najnižjih slojev. Precej razširjen je bil protestantizem tudi v Cerknici, v Loki, Kranju, Kamniku, Novem mestu, Kostanjevici, Žužempergu, Ribnici, Celju, Rogatcu. Metlika je bila Lutrova, takisto Črnomelj in trdnjave Hrv. Krajine. V Istri je močno zavladal novi duh in v Rifenbergu ter okoli Sv. Križa na Vipavskem je bilo ljudstvo, če tudi ne formalno, protestantsko.

Nekoliko let pozneje pa je bilo vsega tega konec. V smislu ukazov vladarja, nadvojvode Ferdinanda je škof Hren

PETER BONOMO,
škof tržaški, Trubarju „a teneris“ voditelj.*)

* Slika je vzeta iz dela „Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei“; iz iste knjige je tudi Ungnadova slika.

v par letih (izza 1598) dal deželi zopet katoliški značaj; njegovo odločnost in zavest moči kaže prvi korak, ki ga je storil v to svrho: šel je v središče protest. pokreta v Ljubljani, v cerkev Sv. Elizabete (v današnji Stritarjevi ulici) in tam raztrgal protestantski evangelij. Predikanti in šolniki so šli iz dežele, knjig je mnogo zgorelo.

Tega poraza, te rušitve svojega templja niso več videli njega utemeljitelji; prej so že bili polegli v grobove. Trubar počiva daleč na nemškem Würtemberškem, v Ljubljani pri Sv. Petru počivajo predikanti Dalmatin in Vlahović, Schweiger, Juričić in Živčić, Slovenci in Hrvati, a pozabljeni so njih grobovi.

Toda mrtvi se vračajo, vsaj tisti, ki so — zares živeli, ki so živeli življenje idej. Ali so naši protestanti umrli ali pa žive še v nas in v naši dobi? Ali sega ogenj 16. veka neprekinjeno do nas? Na prvi hip bi človek pritrdil; saj si tudi dandanes često slovenska tabora stojita drug proti drugemu baš kakor v XVI. veku, baš kakor dva sovražna naroda.

Tradicije.

V tradiciji, zgodovinski kontinuiteti je delovalo tisto dalje, kar je pravi in neminljivi pomen protestanske dobe, namreč književni jezik in deloma knjižeznost. Med koroškimi Slovenci so se do konca 18. stoletja prepisovali slovenski protestantski molitveniki in pesmarice, dà, celo ponatisnila se je prod 124 leti v Celovcu protestantska slovenska knjiga. Faktično so služile knjige, zlasti Dalmatinovo sv. pismo tudi katoliškim svečenikom, ki so jih čitali „po dnevi in po noči brez strahu in ozira na papeško izobčenje“, in katoliške pesmarice so zajemale iz protestantskega vira. Trubar in Krelj sta zasnovala prevode nabožnih knjig in jezik s pravopisom, Dalmatin in Bohorič sta to dovršila; celo „Evangeliji“ protireformatorja Hrena, ki so doživeli toliko izdaj, se naslanjajo na njih; preko Hipolita, Marka Pohlina in Japlja sega Bohorič tja do Vodnika in Kopitarja, ki se je prvi temeljiteje brigal za začetke naše književnosti. Zgodovinska podlaga naši književni slovenščini in nje slovnici je jezik (dolenjskih) naših protest. pisateljev. Vendar pa po vsebini in povodih književni in kulturni naš preporod v dobi Vodnika in Cojza nima zveze s protestantsko dobo; nastal bi pač bil tudi, ako bi Cojz in Vodnik ne poznala 16. veka naše preteklosti.

Verski pokret 16. stoletja je med Slovenci le hipen pojav. Kralj Matjaž, v narodni pesmi spasitelj našega naroda, se ne bori za protestantizem, ampak za „staro vero“, za vero romarjev-katoličanov ter je izraz „luteran“ našemu narodu izraz brezbožnosti in grdobe; našemu seljaku je človek druge

vere zlikovec, izgubljenec. Trajno prerojena je bila vsled reformacije v naših krajih le katoliška cerkev. Koliko koncilijev je izkušalo prej preosnovati cerkev „na glavi in na udih"! A šele v viharju 16. veka se je prezračila. Vsakdo, ki hvali tridentinski koncilij, plod protestantskega gibanja, kot začetek današnje cerkvene discipline in cerkveno-odgojnega delovanja, mora biti reformacije vesel, ki je zbudila tolik vihar in s tem posredno dvignila tudi katoliško cerkev. Posebe bi bilo vredno, se z dr. Prijateljem vsaj vprašati, ali ni naš narod tako pobožen baš, odkar mu je z umljivo besedo in brezdvomnim navdušenjem zbudil srce protestantski predikant, najsi je tudi za dobo verskega boja hipno posirovelo življenje. Navdušenost je formalen pojem in se prenese z ene vsebine na drugo.

A če se že junak s e l s k e naše pesmi bori za katoliško vero, pa poteka morebiti umetna pesem našega mesta o svobodi misli in vesti iz protestantskega pokreta Trubarjevih časov? Ali ni naša „nova reformacija" ogenj, vzplamtel iz iskre, ki je stoletja tlela pod pepelom naše zgodovine?

Kar se imenuje pri nas včasih „nova reformacija", a običajno svobodomiselnost, je od stare naše reformacije neodvisno in bi bilo nastalo, i ako bi nikoli ne bili imeli reformacije 16. veka. Stara in nova naša reformacija sta si sestri (starejša in mlajša), ne mati in hči; kontinuitete na naših tleh ni. Baš zato se pa tudi razlikujeta čisto očitno; že na vnanje: Reformacija 16. veka je izšla iz cerkve same; bivši katoliški svečeniki so ji bili glavni stebri; mnogo duhovništva je takrat prestopalo v novi tabor sicer iz vnanjih, osebnih in svetnih vzrokov, mnogo pa tudi iz globljega spoznanja; duhovniki, ki so najbolj poznali zle razmere, in tisti, ki so mislili in hoteli dobro, so si želeli izpremememb. Vsaka prava reformacija izide iz krogov dotične korporacije same, ki poznajo in čutijo dishormonijo med idealom in istino — pernicies et salus tua ex te — a nova reformacija ne izhaja iz cerkve in ne bo rodila cerkve.

Drugo bistveno razliko je iskati v v s e b i n i reformacije. Trubarju je njegovo delo bilo vredno radi p o z i t i v n e verske vsebine; on in tovariši so bili iskreno in globoko pobožni možje. „Novi reformaciji" pa izgublja ta vsebina vrednost; velja ji le o b l i k a Trubarjeva dela, njegov „protest"; ne velja ji njegova pozitivna, velja ji le negativna stran, ne predmet nego metoda. Prisegajoč na evangelij in na sv. pismo, smatrajoč ljudi druge veroizpovedi za Bogu sovražne ljudi, bi se Trubar čudil trditvam naših časov, češ, da je bila njegova vera le f o r m u l a nove svobode, svobode vesti; ne umel bi jih. Pojmujoč pojem vere, je rekel Trubar, da o tem ne gre disputirati; tu da je treba verjeti, na onem svetu pa bomo spoznali. Bil je torej ne samo pobožen, ampak tudi glokoko

veren mož; veroval ni v papeža in ceremonije, a veroval je v dogme.

Niti naše selo niti naše mesto se po tem takem ne more ponašati z verskimi tradicijami Trubarjevimi. Verska reformacija Trubarjeva je bila za nas epizoda, ne plodovita zgodovina.

Kako je mogel tako ugasniti ogenj 16. veka? Lutru in Husu je bilo usojeno daljše življenje in globlji spomin.

Trubar — Hus — Luter.

Pač je panegirika često in svečano zatrjevala, da je Trubar naš Hus, naš Luter, a obenem je — v ostrem nasprotju s to trditvijo — tožila, češ: „Padli smo brez slave, brez zmage. Nimamo Bele gore ali Kosovega polja, imamo ljubljanski trg, kjer so zgorele slovenske knjige ... Slovence je uničil en sam škof Hren in nekaj jezuitov."

Lahko je zatreti duševni pokret v majhnem narodu. Ako ga zadeneš na enem mestu, je zadet in uničen sploh. Pa uničuj upornega zmaja v velikem narodu! Tu si ga pogodil, a tam mu zraste nova glava! Zato v velikem narodu ne uničiš izlahka kulturnega protivnika, v malih narodih pa so kulturni upori preradi tragični poizkusi.

Bitke pri nas ni bilo in je ni moglo biti, ker že davno nismo imeli — orožja, nikake državne organizacije. Pa tudi v socialnem oziru niso bile naše dežele niti enota niti celota. Končno „dobrodušni Slovenci", kakor jih imenuje Trubar, pod vplivom lutrovstva niso mogli postati bojeviti; drugače bi nas bil vzgojil kalvinizem.

Zvesto pokorni Trubar je sam prevedel pesem, ki svetuje: „Duhovskih ter deželskih viših se buj!" Moliti k Bogu, prositi vladarja, ako pa to nič ne izda, trpeti in končno popotna palica, to je bila odporna sila tudi naših deželnih stanov.

Ko se je na Češkem pripravljala Bela gora, so se v Notranji Avstriji na eni strani zaman bali, na drugi zaman nadejali vstaje. Naši predikantje, šolniki in plemiči so bili pobegnili.

Pobegnil je iz domovine tudi Trubar, kakor je za njim pobegnil Prešernov Črtomir. Vojvoda würtemberški mu je l. 1560. moral odločiti, ali naj se izpostavi nevarnosti ter gre v domovino zaradi evangelija. Trubarja je dičila bolj opreznost in oportunizem politike nego neomajna in brezobzirna kultura. Skoro ga v tem oziru zasenčuje trdni metliški Vlahović, pazinski Živčić, krški Weixler, zlasti pa njegov ljubljanski tovariš, kanonik Wiener, ki je na ljubljanskem Gradu trpel smrtni strah in v smrtni nevarnosti na Dunaju pred

kraljem, pred pismouki in škofi stal za svoje uverjenje, baš takrat, ko je Trubar prvič pobegnil iz domovine. Previdnost in konservatizem pomeni Trubar tudi v primeri s Klombnerjem. Taka oprezna premišljenost pač more roditi konkretne uspehe, a jemlje življenju tragiko.

Mnogo bi pridobilo junaštvo Trubarjevo, ako bi mogli trditi, da se je stalno in trajno držal besedi, ki jih je govoril l. 1562., češ, da hoče rajši umreti za Kristusa nego bežati; a seveda to je bil čas, ko se je bližal Ferdinand I. svojemu koncu in je protestantski pokret pri nas dosezal vrhunec svoje sile in svobode.

Luter je zmagal, Hus je umrl, Trubar ni zmagal, kakor je zmagal Luter, pa tudi ni umrl, kakor je umrl Hus; potomstvo se pa trajno spominja le mučenikov in zmagovalcev, hraneč jim spomin globoko „pod domačo goro". Zmaga v življenju ali smrti je seme bodočnosti.

Značilno za naš protestantski pokret in pomembno za primerjavo Trubarja z Lutrom je to, da nam je narodna tradicija namesto Trubarjevega imena ohranila ime Lutrovo, oziroma da se je v tradiciji Primož Trubar skril za Lutrom. To je naravna posledica dejstva, da vera, ki je za pol veka zavladala v naših krajih, ni bila vera Trubarjeva, ampak Lutrova. Trubar ni ustanovitelj nove vere ali veroizpovedi, ampak je le propagator (razširjevatelj) nemškega evangeljskega verstva.

„Wiclif je rodil Husa, Hus Lutra, Luter Trubarja," tega rodoslovnika ne moremo aprobirati; Trubar ni sin Lutrov, učenec mu je.

Husa ali Lutra sploh mi nismo mogli dobiti.

Bogati zakladi duševnega dela in bogastva morajo ležati v deželi, kjer naj nastane nova vera. Iz njih zasije misel, da ogreje potem tudi srce.

O duševnem življenju našega naroda v oni dobi ni govoriti; ohromel je bil (glava je bila tuja in srce, plemstvo in visoka duhovščina ni bila naša in meščanstvo po večini ne). Sploh pa duševnega življenja naše dežele v oni dobi niso imele; ni bilo kulturnih središč, ne vseučilišč in o šolstvu se da jedva govoriti. Bili smo na mejah kulturnega življenja, na mejah Nemčije in na meji Italije. Srečnejša je bila v tem oziru Dalmacija, ki se je vsa solnčila v siju italijanskega humanizma.

Humanistovske študije, ki so položile temelj protestantizmu, baveč se s sv. pismom, cerkvenimi očeti, a i s pogansko modrostjo, pri nas niso imele mesta. Ker se ta temelj pri nas ni položil ozir. ker ga ni bilo, je protestantsko zgradbo hitro podrl vihar. Radi tega je ostal ves pokret na naših tleh za znanost in umetnost precej neplodovit in se nikakor ne da o njem pri nas reči, da je sinteza vseh časovnih stremljenj. Vsekakor pa vsaj Trubar sam ni taka sinteza; popolnjuje ga hu-

manistni Bohorič. Trubarju je bilo bolj za predmet, nego za prikazovanje (obliko).[1])

Sploh je Trubarju manjkalo tiste teoretično znanstvene višine, ki bi bila potrebna za samostalen verski pokret. Tistih jezikov, v katerih je spisan vir evangeljske cerkve, hebrejščine in grščine ni znal, a niti latinščina mu ni šla docela gladko; navezan je bil, sprejemati iz druge roke, iz nemške. Ni se uril v „svobodnih umetnostih in znanostih" po vseučiliščih, Hus in Luter pa sta delovala na visokih šolah.

Simbolsko za razliko med Lutrom in Trubarjem je njuno pokolenje: Lutrov oče je bil rudokop, ki sam išče zaklade prirode, Trubarjev pa mlinar, tesar in cerkveni ključar.

Ako ljudje sami iščejo resnice, morajo med njimi naravno nastati sekte, razkoli in dvomi; Trubar pa vesel poudarja, da pri Slovencih „hvala Bogu" ni sekt in da „nekar en vsakteri iz suje lastne pameti oli misli kake vere gori ne vzdigne".

S tem je v zvezi, da pri Trubarju ne čujemo nič o duševnih borbah pred notranjim prelomom. Zato nam v njegovem življenju manjka tisti poetično-tragični hip, ko se mož po težki borbi odloči za korak: alea iacta![2]) Sploh je Trubar že vzrastel v novem duhu. Ko je Trubar nastopil, je bil verski razkol že davno dovršen in tudi Ljubljano je že dosegel val pokreta, ko je Trubar bil jedva kakih 14 let star. Klombnerjeva hiša v Ljubljani je bila zbirališče protestantski mislečih meščanov in svečenikov, ko je bil Trubar še v kantoriji škofa Bonoma v Trstu, in ni bil sam v odporu zoper razvade cerkvenega življenja, ko je l. 1530. začel v Loki pridigovati proti prikaznim in romanju; bilo je že prej več takih „ponosnih popov in kaplanov".

Trubar je pod Lutrom, ne poleg njega. Poleg Lutra, Zwinglija in Kalvina pa stoji neki drug naš zemljak, Labinjanin Matthias Flacius Illyricus (Vlačić Ilirec), ki je direktno in samostalno posegel v svetovni boj proti papežu; a njegovo delo se je vršilo v Nemčiji (Saski) in je le kakor v valovju seglo k nam (na Štajersko in zlasti na Koroško — znani A. Lang, prej propovednik v Celju, je v Celovcu deloval za flacijanizem). Trubar je, držeč se oficijelne cerkve, bil nasprotnik flacijanizmu.[3]) Razen bojevitega Flacija je tu imeno-

[1]) Prim. slike v Dalmatinovi bibliji in pesmarici 1584! Dr. Robitsch, Geschichte des Protestantismus in der Steierm. (Graz, 1859) očita Dalmatinu radi slik v sv. pismu „schmutzigen Naturalismus" in poroča, da so v dveh primerkih Dalm. biblije, ki sta v graških javnih knjižnicah, te „obscenitete" prelepljene.

[2]) Prim. pa Vergerija ob bolniški postelji obupanega Fr. Spiere (Francesco Spiera) v Padovi.

[3]) O Vlačiću glej delo Stankovića P. „Biografia degli uomini distini" itd., Trst 1829. in Preger W., Matth. Flacius Illyricus und seine Zeit (Erlangen 1859 in 1861).

MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS.
(1520—1575)

vati še koprskega škofa, potem papeškega legata Petra Pavla Vergerija, rojenega, da „stoji pred kralji", enega izmed najplodovitejših protestantskopolemičnih latinskih pisateljev, ki pa ima velik pomen tudi za Trubarjevo literarno lelo.[4])

Odkazujoč Trubarju in tovarišem baš označeno mesto, pa ne more in ne sme nikdo krajšati njihovih zaslug za moralni in intelektualni napredek naših dežel, oziroma tajiti, da bi v tem oziru ne bili imeli najplemenitejših namer.

Plemenita namera je narekovala besede: „Vunanja dobra dela, vunanje božje službe inu ceremonije mogo tudi ti hinavci sturiti inu doprnesti." Tako govori pravi učitelj pravega verstva in učitelj verstva, ne ustanovitelj nove vere je bil Trubar. Iz zlih naših domačih razmer, ki pa so bile slične razmeram drugih dežela, so vsaj deloma vzrastle njegove namere, a sredstvo je bilo izposojeno.

Turško vprašanje.

Kakor je verska borba malo ne izginila iz narodne tradicije, tako je v njo globoke brazde zarezala turška nevarnost; odmeva vsepovsod po naših narodnih pesmih; naš kralj Matjaž se bori s Turki.

Od Eneja Silvija (15. stoletje) do Leibnitza je donel po Evropi „turški klic". Papež, cesar in humanisti so se družili v tej misli; saj jim je hrvatski ban malone dan na dan ob Kolpi in Dravi z lumbardami javil, da se bliža Turek. „Hrvatska mira nikada nema," to je kratek opis vnanjega stanja naših dežel v Trubarjevih časih; narod je gradil trdnjave in stal na straži. Tudi Trubarjev dom je trpel.

Sredi te turške nevarnosti, ko so seljaki kri in novce žrtvovali zoper Turke, pa so stanovi notranje-avstrijski za Dalmatinovo biblijo dali 8000 fl. In zgodovina je rekla: Zoper Turke in za gradbo trdnjav stanovi niso imeli denarja. Kako pa so mogli denar dajati za sv. pismo?

Bil je to dvojen boj: boj duha in boj orožja. Rešiti svoje prepričanje se je zdelo važnejše in silnejše delo nego poganjati vnanjega sovražnika. Slične pojave imamo v zgodovini vseh dob, tudi v najnovejši slovenski.

Čisto v smislu Erazma Rotterdamskega so smatrali protestanti papeštvo za nevarnost, enako nevarnosti turški. Zato imenujejo kot antikriste vzporedno „Turke in papežnike".

In vendar se ti zdi, ko gledaš naše dežele zatopljene v verski boj, da vidiš mlajšega vrstnika tem dogodkom, cesarja Rudolfa II., kako se je v Pragi zaprl v svoje dvorane in se bavil

[4]) Sixt Chr., Petrus Paulus Vergerius, Braunschweig, 1855.— Gl. Vergerijevo sliko na str. 23. tega „Zbornika".

z astrologijo in slikarstvom, po zvezdah iskal usodo svoje hiše, ko je Hrvatska plavala v krvi. Zdi se ti, da vidiš človeka le moliti, ko mu razbojnik razdira hišo.

Težko bi bilo očitkov braniti onega človeka, težko protestante Trubarjeve, ako bi turško vprašanje na drug način ne bilo našlo mesta v njihovem programu. V istini so imeli protestanti vso turško nesrečo za posledico neevangeljskega življenja. Tako so odposlanci naših dežel 1541 v Reznu splošno nevoljo, turško silo, ogenj in kugo pripisovali edino-le popolnemu zanemarjanju in zatiranju nove, čiste vere in nespokornosti ljudi (istotako istega leta na sestanku v Pragi, češ, da poteka vsa nesreča onih dni iz brezbožnosti). Bog pač po antikristih in enakih ljudeh izkuša ljudi (Trubar). Vzrok je treba odstraniti, pa ne bo posledic; evangeljski je treba živeti, pa ne bo šibe božje (srda božjega, nesreč).

Nadalje nam je uvaževati namero, s katero so med drugim protestanti tako vneto pospeševali naš protestantski pokret. Ipreobrniti so hoteli Turke, in sicer s slovansko (hrvatsko) besedo in knjigo. Ta ideja, ki pomeni veliko kulturno misijo slovanstva, prvotno ni bila Trubarjeva niti je bila, ko jo je spoznal, glavna svrha njegovega delovanja. Tako idejo je mogel započeti mož, ki je gledal dalje in drugam; mož kakor Ungnad jo je mogel gojiti, ker je posvetil prvo polovico svojega življenja bojem s Turki, a konec hrvatskemu tisku.

Brez te ideje pade senca turške nevarnosti na naše protestante, — Hutten je rekel, da bi tri reči mogle ustrahovati Rim: ozbiljnost knezov, nepotrpežljivost ljudstva in turška vojska pred rimskim zidovjem — zadene jih očitek, da so šli bolj za tujim zgledom nego se ravnali po posebnih razmerah svoje domovine. Dakako nemški protestanti so si s Ferdinandom I. vred, ki je bil odgojen na Španskem in bil tujec v drugi svoji domovini, mogli izvoliti duševni boj, ker niso na svoje oči videli niti sami čutili krvavih ran, ki jih je zadajal Turek Jugoslovanu.

Sicer pa je misel, s krščanstvom kultivirati Turke, deloma izgrešila smer, zakaj cesarske čete so na Hrvatskem često huje pustošile nego Turki, izgrešila pa je tudi sredstvo, zakaj Turkov ni gnala po Evropi samo vera, ampak tudi čisto politični cilji.

Socialni moment.

Turško vprašanje je bilo za naše dežele, zlasti za našega seljaka one dobe eminentno socialno vprašanje. Dom in polje, življenje in blagostanje mu je bilo odvisno od njega rešitve. In turško vprašanje je protestantizem, kolikor ga je sploh reševal, reševal z neprimernimi sredstvi.

Poleg turške sile je bila v oni dobi socialno posebno akutna kmetska „stara pravda"; zaradi nje je dvakrat planila krvava buna (1515, 1573). Trubar je priznaval krivice, ki so se godile kmetskemu ljudstvu, ter je svaril graščake, češ, da bode gospoščina, ki z ubogimi postopa nasilno in krivično, ki nalaga prevelike davke in pretežko tlako, „podvržena božjemu srdu"; a na drugi strani je absolutno obsojal socialno kmetsko samopomoč, „nekar punte oli avštrije začenjati oli same sebe meščovati, koker so ... ti Kranjci v tim 1515. inu ti Dolenjci v tim 1573., ti Štajeri v tim 1528. bili sturili, ali so per tim hud konec vzeli ..."; kmetje so dolžni, voljno trpeti, ako jim gospoščina nalaga prevelik davek, „pravdo, činže, nove cole, aufšlage, tlake inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov inu beričev obrečeni, ovadeni inu oblegani, de njim bode tu njih po krivici vzetu, štrajfani, v ječo verženi ..."[5])

To stališče je pač posledica Trubarjevega krščanskega naziranja o potrebi potrpežljivega prenašanja vseh krivic, posledica spoštovanja oblastev, a tudi znak kmetskim puntom neprijaznega Lutrovega mišljenja. Končno se ne bomo motili, ako trdimo, da Trubar ni nastopil zoper plemenitaše ker jih je — krvavo potreboval za svoj verski pokret. Verskemu pokretu je bil žrtvovan socialni probitek. Versko vprašanje je stalo tako v ospredju, da se je socialno uvaževalo le, kolikor je bilo del verskega; zato je bil Trubar neprijatelj na pr. prekrščevalstvu, ki je z verskimi nauki spajalo socializem.

Protestantski pokret Trubarjev je deloval s faktorjema, ki sta si bila socialno silno nasprotna, z graščakom in s kmetom, a v tem nasprotju je bil eden izmed vzrokov njegovih končnih neuspehov. Predikant graščakov je govoril: „Evangelij!", kmet ga je slušal, a zaklical „Stara pravda!" in tako sta se slabo umela. To pa je vendar konstatirati, da je upor l. 1573. nastal v krajih, kjer protestantizem ni bil razvit.

Te opreke med plemičem in kmetom ni znala in mogla izrabiti katoliška cerkev, zakaj i ona je s svojimi bogatimi posestvi bila med „graščaki" ter so bili njeni višji dostojanstveniki vzeti iz plemstva.

Dasi kmetski punti niso bili učinek protestantskega gibanja — saj so se na pr. na Koroškem dvignili kmetje že pol veka pred razmahom luteranstva — in dasi niso niti ustrezali mišljenju pokretnikov nove vere, se vendar ne da tajiti, da je ob propovedovanju evangeljske svobode v seljaštvu rastel in moral rasti prevratni duh. S tega stališča more demokrat le priznanje izreči evangeljskemu pokretu. Baš iz strahu pred takimi učinki so kranjski stanovi primeroma dolgo oklevali, se

[5]) „Domovina", Celje, z dne 16. sept. 1908, in „Let. Mat. Slov." 1891, 144.

pridružiti lutrovstvu, ki se je bilo začelo med meščanstvom, zlasti med mestno duhovščino. Ko so se oklenili nove vere, jim je bilo to sredstvo, kar je bilo reformatorjem namen in smoter; za isto stvar so se navduševali, a ne iz istih vzrokov.

Res je, da so se naši reformatorji družili z nasilniki našega ljudstva, res pa je tudi, da so stanovi pomenili takrat ustavni odpor proti absolutizmu; ko je bil ta odpor strt — in to se je zgodilo baš o protireformaciji — je bila uničena tudi vsaka ustava in zavladalo se je absolutno od zgoraj.

Naši protestanti sicer niso želeli kamoli pospeševali socialnega prevrata v razmerju stanov, a z marsičem so vendar ustvarjali zdrave uvete socialnega napredka.

Zoper „žlahtnike" in „purgarje" so bile obrnjene Trubarjeve besede o „oferti, požreščini, nepridnih potratah, suseb s tem gvantom inu gostovanjem", češ, da pokrivamo zdaj „te naše smrkove glave, te smrdeče trebuhe, blatne noge zgolj z žametom, damaškom, škrlatom" (Nov. test. pusl. deil, 1577); „nikdar popreje se ni toliko dragih sladkih mnogoterih jedi ino riht kmalu naprej neslo." A plemiči so se pritoževali, da so meščani vdani nečimurnosti in razkošnosti, dočim morajo oni bivati v slabih, često lesenih hišah.

Trubar je navedene očitke iznašal pač bolj z verskega stališča, a vendar so bile faktično z njimi zadete zle socialne prilike.

Trezno gospodarstvo je imel Trubar pred očmi, ko je dejal, da je bolje, trošiti za vole nego za svetnike in kapele, vendar je premalo čuvstva, preveč računa v teh besedah. Isto je reči o propovedih zoper božja pota in zoper zidanje cerkev, Sicer pa je, kadar ni šlo za vnanjosti verskega življenja, ampak za njega vsebino, verstvo stavil daleč nad svet, češ, da je katekizem „bulši inu pridniši vsakemu človeku, kakor vse zlatu, srebru, žlahtnu kamenje ali blagu, čast inu veselje tiga sveta", t. j., duh je vrednejši od snovi, nebesa so vrednejša od zemlje.

Naš narod preveč veruje v pomoč svetnikov, je dejal Trubar ter je ves čas vneto govoril zoper njih čaščenje, zlasti tudi zoper prikazni in vraže. S tem je hotel zbuditi vero v delo. Metliški Vlahović je delo posvetil z lastnim zgledom.

Na lastne noge bi bila narod spravila intelektualna naobrazba. Pač se je v petdesetih letih (1550—1595) razpečalo po našem svetu kakih 50.000 knjig, a vpraša se, koliko jih je prišlo med prosti narod, ki je bil po večini nepismen. Vsekakor je bilo velike važnosti, da se je naš narod, kolikor se je učil, učil čitati v umljivem jeziku.

Za sodbo o kulturi kake dobe je važno vprašanje, koliko in kako se ga udeležuje ženstvo; o Trubarjevih propovedih v

Ljubljani vemo, da se jih je posebno veselil „devotus femineus sexus“; še l. 1614. je bilo na Dolenjskem zlasti več „nekatoliških žensk“.

Lep zgled energije in odločnosti, vztrajnosti in oduševljenosti za stvar, ki so tolikega pomena v socialnem življenju, je bil Trubar s svojimi tovariši; res je, da v tem ne zaostaja za njim protireformator Tomaž Hren; toda dočim je protestantizem rodil navdušenost, jo je protireformacija le prenesla na svojo vsebino, da izenači orožje.

Jasnega uma in veselega dela je treba narodu, potem ne govori ob smrti deteta, kakor govori naš narod: „Bolje je, da je umrlo.“

Rodoljubje.

S socialnim momentom smo se taknili rodoljubja.

Je li Trubar bil rodoljub, narodnjak? Eni so rekli, da je bil, drugi pa so to tajili, češ, da je deloval iz zgolj verske vneme, ne iz patriotizma.

Tekom časa izpreminjajo z izpremenjenim naziranjem besede svojo vsebino, svoj pomen.

V dobi romantike, ki je razvila „narodnost“, to je, zadnjih sto let je „rodoljubje“ pomenilo ljubezen zlasti do rodnega jezika kot takega; ker je jezik najrazločnejši znak moje individualnosti, mojega pokolenja, zato ga ljubim in čuvam, tako rekoč kot del samega sebe. Romantik piše iz ljubezni do jezika.

Drugače je bilo pred romantiko in ti stari časi se dandanes mnogokje vračajo. Po tem mišljenju ni jezik sam za sebe zanimiv, ampak le kot sredstvo za dosego koristnih ali lepih svrh. Kdor napiše kaj koristnega ali lepega ali stori drugače kaj za duševno, osobito pa tudi za materijelno kulturo naroda, ta je pravi rodoljub. Dandanašnji ne pišemo, le da bi pisali, ampak pišemo, da kaj napišemo.

Ali je torej Trubar bil rodoljub? V prvi svoji knjigi se je podpisal „domoljub ilirski“ (Philopatridus Illyricus); imenoval se je „prijatelja vseh Slovencev“, njih „služabnika in pastirja“; poklanjajoč „svojim ljubim Slovenom“ Novi testament, se je na starost poslavljal od njih kot njih „zvesti stari pastir“. Dalmatin je prevedel „Pasijon“, „um seinem Vaterlande zu dienen“, celo sveto pismo „aus gottseligem Eifer und besonderer Liebe zu meinem Vaterlande“, pesmarico je izdal l. 1584. „aus Christlichem eyfer und liebe des Vaterlandes“. Bohorič pa je naravnost ponosen na svoj slovanski narod.

Skoro kakor romantika doni to, zlasti ako uvažujemo, da se je Trubar l. 1566. na Nemškem počutil kakor „in einem

anderen Patmos" ter očividno poln domotožja pošiljal v domovino psalter iz svojega „Nikdirdoma".

Pa ipak njegova ljubezen ni bila ljubezen to tega, kar je njega in njegove rojake ločilo od inorodnikov, njegova ljubezen ni šla za tem, ohraniti svojo in svojih zemljakov individualnost (ego), ampak šla je za tem, jih osrečiti (alter). Trubar se je 1562 vrnil v domovino „dem Vaterlande zum guten."

Trubar, osebno zgled dobrotnega človeka, ne zatrjuje le, da ljubi domovino, temveč pravi izrečno, da ji služi, to je, da dela za njo. In kolikor je delal socialno, toliko ga je imenovati rodoljuba.

Smilil se mu je, ne toliko radi Turkov kakor radi moralne in intelektualne zapuščenosti ta „ubogi slovenski in hrvatski narod" in želel ga je dvigniti; vendar mu končna svrha ni bila kak novodoben „estetsko lep človek", marveč zveličanje v nebesih; da mu narod-gojenec pride v nebesa, je na tem svetu treba „prave krščanske vere" in pobožnega, bogoljubnega življenja, zlasti tudi molitve. „Molite zame, kakor jaz za Vas" (1582).

Moliti in za nebesa skrbeti je učil Trubar Slovence! Ta vsebina njegovega dela ustreza bolj mišljenju in teženju onih, ki ne slave Trubarja, nego onih, ki najbolj poudarjajo njegovo narodnjaštvo.

O rodoljubju v romantičnem smislu ni govoriti pri Trubarju, prej pri Bohoriču, ki je bil humanist.[1])

S tem je že tudi označeno njegovo stališče do jezika. Jezik mu je le sredstvo; zato voli tisti jezik, ki kot sredstvo najbolj služi konkretni svrhi, to je, slovenski jezik, in sicer domače narečje. Več ko verjetno je, da bi Trubar ne bil pisal slovenski, ko bi ljudstvo znalo tudi nemški in moglo v nemškem jeziku sprejemati evangeljsko vero. Izrečno poudarjajo naši protestantski pisatelji, da zato pišejo slovenski, da bi umeli tudi tisti, ki ne znajo nemški ali latinski. „Mi Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci rabimo s preprostim kmetskim ljudstvom slovenski jezik," pravi Trubar (1582). Ako bi bil drug jezik uspešnejše občilo, bi ga pisal in govoril, kakor to dela še dandanes prostak, ki ne ve nič o narodnih individualitetah in o potrebi, da se te-le čuvajo. In res je Trubar, baš ko je stal na vrhuncu svojih uspehov (1567), izdal dvojezičen katekizem, po katerem naj bi se Slovenci učili nemški; ustroj knjige je z metodičnega stališča očividno sicer slabo odgovarjal tej nameri, a o nameri sami se ne da dvomiti. (Gl. Jagićev Archiv XXIV, 155).

---

1) Čisto ciceronski se glase besede Vramčeve, češ, da ga ni „ambitionis aut inanis gloriae stimulus, sed patriae, cui permultum debemus, amor ad id laboris impulerit (Kronika).

Zgodovinska dejstva nam kažejo, da so vnanje okolnosti prvič potisnile Trubarju v roko pisateljsko pero. Prognanstvo, oddaljenost od rojakov je bil glavni in končni vzrok, da se je lotil pisma in tiska. Pač je očividno že prej v domovini mislil o tem, a težave slovenskega pisanja so se mu zdele prevelike; zato celih 17 let, kar je pred svojim begom propovedoval med rojaki po „latinskih in nemških knjigah", ni prišel do slovenskega literarnega dela. Pa tudi pozneje se je ustavil, ko je ob prvih dveh knjigah spoznal težkoče izdavanja slovenskih knjig; šele ko ga je pognal podjetni Vergerij, ki je imel širok pogled po svetu, se je začelo njegovo neprekinjeno in vztrajno pisateljsko delovanje.

Oprezno je treba sprejemati tudi trditve o narodnem značaju našega protestantskega šolstva. S predikantom je šel šolnik in ta šolnik naj bi učil kmete, otroke, „purgarske in kmetiške", slovenski čitati in pisati; to izrečno svetuje in prosi Trubar. Toda faktično je bilo šolstvo slovensko le, dokler drugačno ni moglo biti. Zato ljubljanska srednja šola (stanovska šola) ni bila slovenska šola, ampak latinska; toda to se zdi naravno ob takratni veljavi latinskega jezika; značilneje je za posebne naše razmere, da je slovenščina na tej srednji šoli bila zapostavljena tudi nemščini, da je bila torej na Kranjskem tretji jezik. Edini katekizem se je na stanovski šoli učil tudi slovenski; dočim so učenci še v 3. razredu smeli občevati nemški, jim je bila slovenščina že prepovedana, „da se navadijo polagoma nemškega jezika".

Vse to je bilo spričo naših razmer pač naravno, a okaniti se moramo tega, da bi te razmere preteklosti gledali v lepši luči, nego so bile. Trubar je storil, kar je bilo naravno. Pred njim se ni storilo niti to.

Najsi je Trubar začel pisateljevati iz vnanjih vzrokov in iz verskih nagibov, najsi je torej o njegovi subjektivni zaslugi soditi tako ali drugače, objektivno je in ostane činjenica, da je pisateljeval, in ta učinek je vrednost.

Najsi je bilo šolstvo slovensko le, ker in dokler ni moglo biti inojezično, začetki slovenskega šolstva so bili faktično podani in to je vrednost.

Cerkev.

Trubar ni samo reformno deloval, marveč je končno (a šele v šestdesetih letih) ustvaril cerkveno organizacijo, to je, stvari je dal tudi obliko. Napisal je „Cerkovno ordningo" ter bil sam prvi superintendent.

Trubar je bil cerkven mož, vnet za cerkveni red, in tu ni puščal nikakoršnih svoboščin. Bil je pač protirimskega, a ne

proticerkvenega duha (v odpravi ceremonij je bil mnogo manj radikalen nego na pr. Klombner); eno cerkev je zamenjal z drugo. Odločno se je zavzel zoper vse sekte in je 1577 s posebno vnemo delal za tako zvano konkordijsko formulo, ki je hotela preprečiti vse dogmatične spore evangeljske cerkve. V svoji duši je bil izprva zwinglijanec, a je pač iz cerkveno-političnih razlogov postal luteran; bil je odvisen od Würtemberške, a ta je bila pravoverno luteranska. Ta akomodacija se mu je v novejši dobi zaračunavala kot znak modernega mišljenja, ki ne gleda na vnanjosti; a to tolmačenje je anahronizem pri presoji moža, ki je zmogel besede, da so „ajdje, Turki, Judi, papežniki tiga hudiča inu antikristi". Sploh pa vsako akomodacijo daleč presega Trubarjeva p r i s e g a, da hoče prevajati le dela avgsburške veroizpovedi.

Trubar govori o „pravi cerkvi božji tiga slovenskiga jezika", o „novi slovenski cerkvi". Njegov sin Felicijan izdaja pesmarico za cerkev, „so in Windischer Sprach dem Herrn Christo gesamblet würdt", in jo posvečuje Juriju Kiselnu, „der Kirchen in Krain getrewen Nutritio".

Kdor ve, kako važna je v življenju narodov cerkvena organizacija kot oblika verskega življenja, sliši rad besedo o „slovenski cerkvi", o slovenski cerkveni osamosvojitvi.

Čisto „rimske" niso bile naše dežele že v 15. stoletju. V dobi, ko je Pegam-Vitovec s svojo husitsko sablo žvenketal po slovenskih tleh, so morali Ivan Kapistran, avguštinec Andrej in požunski frančiškanski gvardijan po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem propovedovati proti husitizmu (1451, 1469, 1491). In za bazelskega koncilija so stali cerkveni knezi, ki so vladali naše dežele, v taboru protipapeža.

Nasproti oglejskemu patriarhatu so naše pokrajine dobile nekako samostalnost z ustanovitvijo posebnega vikariata za avstrijske dele patriarhata. A za protiutež proti vsakemu oglejsko-beneškemu vplivu je cesar Friderik III. l. 1461. ustanovil ljubljansko škofijo kot svojo ekspozituro. Oglejski patriarh, solnograški nadškof in ljubljanski škof so si delili pri nas cerkveno besedo; ljubljanski škof, ki pa je imel le malo župnij, je bil obenem političen činitelj.

V to cerkveno odvisnost in razcepkanost, ki nam je dala „duhovnike-krčmarje, lovce, trgovce, pijance in prešestnike" (dr. Gruden) in ki je povzročila, da so poleg množečih se samostanov posvetni duhovniki izgubili veljavo, je posegel protestantski pokret s Trubarjevo „slovensko cerkvijo". Ali bi nam torej protestantizem prinesel narodno cerkveno avtonomijo?

Trubar je izdal s l o v e n s k i cerkveni red. Slovenec je bil tudi njegov naslednik v superintendenturi, Seb. Krelj.

Po smrti Sebastijana Krelja (1567) so se kranjski stanovi obrnili na superintendenta Nik. Galla v Reznu s prošnjo, naj

jim čim preje pošlje sposobnega naslednika, najbolje takega, ki je zmožen nemškega in slovenskega jezika in ako bi takega ne bilo dobiti, nemškega. Gallus je odgovoril, da je skoro nemogoče, dobiti moža, obeh jezikov zmožnega. Trubar, ki je bil ob svojem odhodu (1565) priporočil Seb. Krelja za superintendenta, se je tudi takrat trudil, da bi našel Krelju naslednika, in se je dogovarjal z več nemškimi propovedniki; zares je dosegel, da je prišel Kr. Spindler, jedva 23 let star, iz Göppingena za superintendenta v Ljubljano.

Po smrti Spindlerjevi (1591) je nastala delitev superintendenture, tako da je bil Jernej Simplicius nemški, a Primožev sin Felicijan slovenski vrhovni pastor ljubljanski (superintendent); ta delitev se je izvršila pač radi tega, ker Simplicius po vsej priliki ni znal slovenski.

Trubarjevo mesto je zavzemal Simplicius in bil očividno glavni superintendent. Po Simplicijevi smrti je bil Felicijan edini (in zadnji) superintendent; treba pa je pripomniti, da je Felicijan, prišedši 1580 v Ljubljano, propovedoval le v nemškem jeziku in še pet let pozneje mu slovenski ni šlo prav ročno.[1])

Kakor je razvidno iz pravkar prikazanih dejstev, je šlo Trubarju le za to, da se v njegovi domovini utrdi in organizra nova vera; uprava nove organizacije pa bi mogla biti tudi nemška. Spričo tega si njegove „slovenske cerkve“ ni tolmačiti v smislu slovenske upravne organizacije, ampak v smislu slovenske duhovne občine, občine slovenskih vernikov. (Vsaj večina bi bila slovenska, ako bi nova vera obveljala na kmetih).

Kot organizacija je Trubarjeva „slovenska cerkev“ bila „die Kirche in Krain“, kakor jo je imenoval Felicijan, organizirana po vzorcu avgsburške, würtemberške in saske cerkve. O kaki splošnoslovenski cerkvi se ne more govoriti; pač pa se opažajo začetki notranje-avstrijske protestantske cerkve, to je, cerkve, ki bi obsegala dežele Štajersko, Koroško in Kranjsko, takrat dinastno-politično združene.

Že izza l. 1411. so se dežele Štajerska, Koroška in Kranjska s pripadajočimi predeli dinastno sklenile; Štajerska je bila glavna dežela, Gradec prvo mesto kot mesto vlade in uprave. Njih tesnejša zveza se je kazala na vnanje najbolj v takozvanih „odbornih deželnih zborih“ (Ausschußlandtage, zastopstva ali delegacije vseh treh dež. zborov, izza 1470 vedno češče). Ko je imenovane dežele z Goriško 1564 podedoval Karel II., je pojem „Notranja Avstrija“ (skupno ime teh dežel) dobil jasen in ostro omejen političen pomen.

---

[1]) Pisal je Felicijan le nemške predgovore. Ob svojem slovesu iz Kranjske je stanovom ostavil slovenske knjige in jih prosil, naj mu v nadomestilo dado podporo za nabavo drugih (nemških) knjig. S tem so se množili slovenski knjižniški zakladi v Ljubljani.

Skupno so postopale te tri dežele zoper Turke in zoper katoliške vladarje.

Posebno znan je odborni deželni zbor v Brucku 1578. Izza tega zbora, ki je stanovom dal svobodo avgsburške veroizpovedi, so se stanovi kranjski in koroški v svojih sklepih ravnali po štajerskih tovariših: „Graz hat den Vorstreich," se je poudarjalo in Korošcem se je — v sili 1591 — zdelo neprimerno in pred potomci neopravičljivo, prekiniti vez teh dežel — bila je to „Schutz- und Trutz-zveza" proti nadvojvodi. Dalmatinovo sveto pismo se je rodilo pod patronanco vseh treh dežel, a baš ob tej priliki se je pokazala graška želja po prvenstvu v kolu; graški Homberger je hotel, da bi se sestanek teologov vršil v Gradcu, češ, da je le primerno sklepom bruškega zbora, „ako druge deželne cerkve iščejo sveta in pojasnil pri glavni cerkvi". Tako je vse merilo na centralizacijo treh dežel s Štajersko in Gradcem v ospredju.

Lahko si mislimo, kaj bi kaka „notranjeavstrijska" cerkvena uprava v 19. stoletju delala s slovenskimi cerkvenimi občinami, ki bi bile v manjšini. I ako bi bili propovedniki Slovenci in cerkveni jezik slovenski, bi od zgoraj pihala sapa, ki bi bila tem opasnejša, ker bi se krila s političnimi tendencami.

S kakimi pogledi gleda današnji nemški predikant na 16. vek, pričajo jasno besede, ki jih čitam v Schmidtovi študiji o protestantizmu na Goriškem, oz. v poročilu o delovanju na novo v Gorico došlih jezuitov: „Die Jesuiten waren in unserem Ländchen die Totengräber der deutschen Reichs- und Einheitssprache". Jezuiti so namreč ondi s seboj prinesli in gojili italijanščino, to je, enega izmed tamošnjih živih in domačih jezikov. [1])

S Schmidtom bi dandanes harmonirali potomci tistih Turjačanov, Gallenbergov in Kiselnov, ki so bili podporniki in prijatelji Trubarju.

V oni dobi so res te plemenite rodovine podpirale Trubarja, a če kdo trdi, da se je „čuditi požrtvovalnosti tujcev", prezre, da so plemenitaši zrli v pokretu protestantizem in stanovski svoj probitek, ne slovenske narodnosti, kakor je večinoma niso zrli niti naši možje; med seboj so bili slovenski reformatorji in nemški plemenitaši nemška družba, kakor je razvidno iz plemenitašem namenjenih predgovorov, ki so nemški. Punt, ki je nastal proti plemenitašem, so ti-le imenovali ne „kmetska zveza", ampak „Bindischer Bund" ter v nasprotju

---

[1]) Jahrb. für die Geschichte des Prot. in Österr., 1908. — Med Kašubi štejejo vsi lutrovci za Nemce, katoličani pa za Poljake; v katoliških cerkvah se propoveduje poljski ali poljski in nemški, v luteranskih se je do konca 18. veka propovedovalo kašubski, a centralna cerkvena oblast berolinska je prepovedovala kašubske propovedi; sedaj se v luteranskih cerkvah propoveduje nemški. (Slov. Přehled, II. 33).

KRIŠTOF VOJVODA WÜRTEMBERŠKI

s seboj, ki so „der fromme getreue Adel". govorili o „dem ungetreuen windischen Bauern".[1]

Zgodovini bije v obraz, kdor imenuje onodobne Turjačane, Turne, Kiselne itd. slovenske ljudi. Ne na slovenskem, ampak na verskem stališču stoji tisti, komur so to „naši" plemenitaši, češ, da so stali na čelu reformacije in so podpirali mlado slovensko kulturo proti Dunaju in Rimu...; s tega stališča morejo obratno takisto Nemci naše reformatorje imeti za „svoje", saj so širili nemško reformacijo.

Trubarja je podpiral tudi vojvoda würtemberški, Krištof, „groß um seiner deutschen Gesinnung willen und wegen seiner Hingebung an die Idee des Reiches". Nadalje je cesar Maksimilijan II., ki je bil v svojem srcu protestant, moralno in gmotno podpiral jugoslovanski pokret, a vendar je baš on na Ogrskem in Hrvatskem napel nemško-absolutistne strune; v ogrskem državnem zboru je govoril nemški in je preziral stare tradicije; ob njegovi smrti je bila Hrvatska ozlovoljena, pod njim je padel Siget in Hrvatska je zaman klicala na pomoč.

Sodelovanje s temi činitelji svedoči, da naš protestantski pokret ni bil narodnosten. Luter, ki v njem časte Nemci izliv in tipus nemškega duha, je Vergeriju, ko je bil ta-le še legat rimsko-romanskega papeža, odgovoril ostro „deutsch". V tem smislu „slovenski" ni Trubar zavrnil nikogar. Nemci so se direktno borili proti Rimu, mi pa s posredovanjem Nemcev. Zato je pri Nemcih protestantizem pomenil narodni odpor proti rimstvu in romanstvu, pri nas pa ne odpora proti nemštvu.

Kolikor je Trubar delal v nemškem prijateljstvu, toliko se tudi s te strani njegovo delo razločuje od husitizma, ki je verstvo spojil z narodnim odporom proti nemštvu.

V cerkveno-političnem oziru bi nas torej reformacija ne bila osvobodila „zunanjih in tujih vplivov". Kar pa velja o cerkveno-političnih razmerah, to je reči tudi o šolstvu; zakaj protestantsko šolstvo je bilo (kakor prej in pozneje katoliško) v tesni zvezi s (protestantsko) cerkvijo. Tako so bili mestni predikanti ljubljanski (in pred vsem superintendent) obenem nadzorniki „stanovske šole" (gimnazije). V prvem cerkvenem svetu kranjskem, ki je bil s tem tudi prvi šolski svet, je bilo kakih pet Slovencev in vsaj deset Nemcev.[2]) Superintendent Spindler je dal „trhlega" rektorja Bohoriča penzionirati in na Bohoričevo mesto je prišel Würtemberžan Frischlin. Tako sta bila 1582 že superintendent in gimnazijski ravnatelj tujca.

Ako uvažujemo te cerkvene in šolske razmere, pa še nadalje pomislimo, da se je Trubar s prisego privezal na eno nemško konfesijo, nam je jasno, kaj si je misliti ob običajnih

---

[1]) Abditus, Reform. in soc. boji slov. kmetov, Ljubljana, 1908 (Schwentner), str. 51.

[2]) Dimitz, II. 146.

trditvah, češ, da bi nas reformacija rešila „vseh zunanjih in tujih vplivov“ ali celo, da je bila „boj proti tujstvu“. „Tujec“ bi sé bil izpremenil; namesto rimstva bi stopilo nemštvo. Na vnanje vsaj bi bil to korak z dežja pod kap; zakaj novi „tujec“ bi bil bliže in bi s cerkveno silo družil tudi politično. Kar pa se tiče notranjosti, se ne da tajiti, da bi evangeljska vera kot taka — a ne nje Trubarjevo shvačanje! — po svojem bistvu pospešila naš intelektualni napredek in s tem pripravljala tla za notranje osamosvojenje.

Naš prostak je takrat začel čitati; čital in čul je kritiko in s tem je postajal „človek“, „jaz“, ki pomeni zavest samega sebe poleg drugega človeka. To je bila šele priprava za probujo „slovenskega človeka“.

Slovenska celokupnost.

Trubar je propovedoval najprej v „celjski grofiji“ ob Savinji, potem na Kranjskem in enkrat na Goriškem. Beseda je preko Metlike zavzela tudi Hrv. Krajino; s knjigo je zasegel Trubar i Koroško. V Istri sta potaknila novi pokret škof koprski in puljski, brata Vergerija: Istra je ostala v tesni zvezi s Trubarjevim delom. Iztočna Štajerska pa ni spadala v področje te versko-kulturne struje.

Navedeno področje našega protestantizma se nikakor ne krije z današnjimi narodnostnimi mejami. Istra sega preko slovenskega knjižnega jezika; obratno pa je Metlika s Črnomljem dandanes slovenska, dočim je bila za Trubarja povsem v področju banovine (tudi Trubarju so tamošnji prebivalci „skoro kakor Hrvati in Srbi“).

Izraz „Slovenec“ nima Trubarju današnje vsebine. Tudi izraz „Windisch“ se mu ne omejuje na današnje slovensko ozemlje. Samega sebe imenuje stalno „Kranjca“, a Kranjci so mu obenem „Slovenci“. Slovenski jezik mu govore drugače Kranjci, drugače Korošci, drugače Štajerci in Dolenjci ter Bezjaki, drugače Kraševci in Istrani, drugače Hrvati (1555). [1]) A že dve leti pozneje med „Windischen“ ne navaja več „Hrvatov“, dà, govori celo o tem, kako umevajo Kranjci in Slovenci hrvatski jezik, in o „nenavadnih ter hrvatskih besedah“; to je pač odsev konflikta z Vergerijem in pa posledica njegove zveze z deželnimi stanovi, ki so kajpada pred vsem mislili le na ozemlje, kjer so imeli moč in kjer jim je šlo za politično veljavo. Ko se je pozneje vsled Vergerijevega in Ungnadovega

[1]) Po Klombnerju si želi hrvatski ban Erdödy metliškega Vlahovića „ins windisch landt auf seine Heuser“. Prim. tudi „Windische“ na Hrvatskem pri Kostrenčiću, 221. V hrv. „Nov. test.“ so celo Trubarju 1562 Dolenjska, Metlika, Novomesto, Krško „obere windische Länder“.

prizadevanja posebe začel hrvatski tisk, je govoril seveda Trubar o „slovenskem in hrvatskem jeziku", o slov. in hrv. knjigah.

Pred tem posebnim hrvatskim tiskom je Trubar najbrž mislil, da bi narečje njegovih knjig moglo obveljati tja preko kranjskih mej; zdelo se mu je namreč da bi ga mogli „zastopiti tudi tih drugih dežel ludi". Ko je s smrtjo Ungnadovo obtičal hrvatski tisk, je šel (kakor kaže register Biblije 1584) za istim ciljem tudi Dalmatin. Na kaj takega je mogel Trubar tem laže misliti, ker mu takratna glagolska cerkvena književnost po svoji kakovosti („temni in nerazumljivi prevodi") ni imponirala; dalmatinsko-hrvatska književnost (v latinici) radi posvetnega svojega značaja za verskega reformatorja ni prišla v poštev, a vrhu tega je bila Trubarju najbrž neznana. [1]

Za nabožno hrvatsko literaturo je vedel Trubar.

Zaznal jo je pač že v zgodnji mladosti, ko je bival na Reki, v mestu glagolskega tiska, staroslovenske božje službe in slovanskega kapiteljna. L. 1547. je bežal k škofu tržaškemu Jozefiću, ki je bil prej škof senjski in občeval s „slovinskim" gospodom Krištofom Frankopanom. Izza 14. veka so med beneškimi Slovenci delovali večinoma glagoljaši-svečeniki iz hrv. Primorja in iz Dalmacije in še sredi 16. veka se je širom Kranjske glagoljalo, kakor zatrjuje Trubar sam. [2]) In v davnino so segale cerkvene zveze slovenskih in hrvatskih dežel.

Slovenci in Hrvati si takrat nismo bili „tujci" niti „bratje", bili smo prav za prav eno. Razlika je bila v imenu, prav tako kakor imenuje na pr. dandanes štajerski Slovenec svojega politično ločenega ogrskega sojezičnika le „Vogra".

Mešali so se Hrvati in Slovenci tudi še za protestantske dobe, predikantje prav tako pri delu, kakor kmetje v svojih bunah, ter je sodelovanje Slovencev in Hrvatov pri protestantskem pokretu le nadaljevanje starih razmer.

Hrvat Juri Juričić iz Vinodola je propovednik v Ljubljani in v Kamniku ter sodeluje pri slovenskih in hrvatskih knjigah, dà, 1561/62 je na predlog stanov nadomeščal celo odsotnega Trubarja v pastorstvu (superintendenturi). Hrvat Konzul je kandidat za evangeljsko superintendenturo v Ljub-

---

[1]) Trideset let pred prvo Trubarjevo knjigo, baš nekako takrat, ko je Trubar bil na Reki, je spesnil Marko Marulić svojo „Judito", zato v našem jeziku, „neka ju budu razumili i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke". Humanizem, ki je povzdigoval latinščino in njeno hčerko italijanščino, je v Dalmaciji ustvaril ostra narodnostna nasprotja; zato je nastala tam narodna, dà, celo rodoljubna poezija „vile Slovinke".

[2]) Na pr. v Cerknici, pri Sv. Križu poleg Kostanjevice, pri Beli cerkvi, v Novem mestu, v Šmihelu, v Dobrničah, v Šmarju itd., nadalje v Kamenjah pri Črničah, v Dolini pri Trstu in na Vrhpolju, na Blokah, v Križih, in vse to „iz potrebe ilirskega jezika". — V Črnomlju je bila glagolska šola.

ljani. Ivan Lamella, rojen v Pazinu, je župnik v Toplicah na Dolenjskem. Pazinčan Cvečić je evangeljski propovednik v Senožečah, pozneje župnik v Idriji. Pri Klombnerjevi slovenski pesmarici so sodelovali Hrvati Juričić, Vlahović, Cvečić in Živčić. Klombnerjev sin prevaja pod vodstvom Hrvata Dalmate „Hišno postilo“ Lutrovo na slovenski jezik. Pazinčan Živčić je 1581 v komisiji za recenzijo Dalmatinovega prevoda sv. pisma.

Za tako slovensko-hrvatsko skupnost so baš za protestantizma vnanje politične razmere postale ugodnejše. Ne le da je turška opasnost približala vlade in stanove in ljudstvo, dobili smo takrat Slovenci in Hrvati v Habsburžanih tudi skupne vladarje (1527). In če je že junak 15. veka, Matija Korvin, ki trajno ni vladal slovenskih dežel, postal junak slovenske narodne pesmi, bi tem laže mogli na enoto misliti v 16. stoletju.

Kljub temu smo Slovenci in Hrvati jezično-kulturno postali d v o j e baš v protestantski dobi. O s t a l a je in se nadaljevala hrvatska literatura, ker je imela že tradicije, n a s t a l a je in veselo-mlado začela živeti slovenska literatura, plod kulturnoverske revolucije; ta revolucija je prišla prej, nego je mogla ona prva, glagolsko-hrvatska literatura po slovenskih deželah pognati globoke korenike.

Najsi je tudi misliti, da je glagoljaštvo v mnogih krajih bilo le importirano, to nič ne izpremeni verjetnosti podmene, da bi se tekom časa ukoreninilo in rodilo plod. Saj se je baš tudi pri nas na jugu že parkrat selila književnost; tako je izginila kajkavska književnost in na svojem domu dala mesta štokavsko-ilirski; tako so iztočni Štajerci ob razmaku 18. in 19. veka sprejeli kranjsko književnost, dasi so imeli dotle hrvatsko-kajkavsko.

Ako bi se bila glagolska književnost enkrat ukoreninila, bi se bila ob koncu 18. in v začetku 19. veka laže ohranila skupnost slovensko-hrvatska. Oblika bi ostala, izpremenila bi se le vsebina.

Toda drugače, nego je prišlo, ni moglo lahko priti, in sicer radi vnanjih okoliščin ne, v katerih se je rodila slovenska književnost. Trubar je začel pisati na N e m š k e m; tu ni imel pri rokah niti glagolskih knjig nitl glagolske tiskarne, a šlo mu je za hipen in hiter uspeh. Pa tudi ako bi bil imel vse to, bi v pravopisu naravno krenil rajši na nemško-latinsko stran; m i s e l nemškega reformatorja bi Trubarju za seboj povlekla tudi č r k o; ne kaže namreč, l o č i t i črke, kjer je stvar z v e z a n a, oziroma družiti črke, kjer hočem stvar ločiti (glagolska književnost je bila izključno k a t o l i š k a!). Verjetno je, da bi se bil Trubar prej oklenil hrvatskega knjižnega jezika, ako bi bila hrvatska nabožna knjiga pisana v l a t i n i c i in v živi hrvatski govorici; ne bilo bi potem tolikega prepada med virom njegove vere in med dotedanjo jugoslov. literaturo.

Trubar je že rano prišel iz bližine glagoljaške v nemške kraje, v Solnograd in na Dunaj; postal je tako „zapadnjak" in edino s tem si moremo tolmačiti, da se v 20 letih svojega delovanja v domovini ni naučil glagolice niti čitati niti pisati, dasi sam pravi, da so hrvatski glagoljaši bivali „allenthalben in den Windischen Ländern". Bolj slovanski razvoj je imel na pr. Bohorič, ki je študiral v Wittenbergu (Lužičani, Poljaki!) in potem deloval na Krškem, področju hrvatskem; Dalmatin je bil njegov učenec, a Sebastijan Krelj je študiral v Jeni pod Istranom „Ilircem" Vlačićem.

Ker je Trubar prvi slovenski pisatelj, so ga imenovali našega „Kolumba" in primerjali z Lutrom, pravim ukoreniteljem nove nemščine.

Kolumbovstvo Trubarjevo je iskati le v tem, da je dal prvi tiskati knjižico v kranjskem narečju; zakaj pisalo se je slovenski za cerkvene potrebe že prej, kakor je ob sebi umevno in kakor nam pričajo ohranjeni rokopisi, ki jih je pa bilo brez sumnje mnogo več; le da je to vse bilo brez organizacije. Nadalje nam je pomisliti, da je povsod po Kranjskem bilo glagolskih knjig, da je bila ob vhodu v kranjsko deželo na Reki celo glagoliška tiskarna; slovanski vzorec za svoje delo je torej Trubar imel v pisanju in tisku sosednjega jezika. Sicer pa je bil tudi baš v Nürnbergu, kamor je prispel prvič Trubar iz domovine, češki tisk dobro znan; Trubar ga omenja.

Z Lutrom pa sta si manj podobna nego različna. Luter je s svojim delom združil Nemce preko vseh političnih in verskih mej v enem knjižnem jeziku, Trubar nas je prej ločil. Luter ni uvedel novega jezika niti narečja, Trubar je uvedel nov jezik, narečje. Za osnovo svojega jezika je vzel Luter mešanico narečij, kakor je nastala v nemških knežjih pisarnah — „daß mich beide, Ober- und Niederländer verstehen mögen, ich rede nach der sächsischen Kanzlei, welcher nachfolgen alle Fürsten und Könige in Deutschland"; za Nižjo Nemčijo in Švico je njegov jezik pomenil oktroá. Trubar pa je, želeč, biti umljiv kakor Luter, rabil drugačno sredstvo nego Luter, namreč svoje rodno narečje. Pri nas pač ni bilo nobenega knežjega dvora niti nobene visoke pisarne, ki bi bila dala kateremu narečju moč in veljavo in ugled. Pač je Reka trgovala s Šibenikom in je modruški škof in reški literat Kožičić bil rodom Zadranin, a to so bile le rahle zveze, ne pa moč. Tako nam je v naših neugodnih političnih razmerah, ki so nas raztrgale in nam v naših deželah ostavile le slovanskega seljaka, iskati končnega vzroka uvedbe dolenjskega narečja v knjigo.

Ta nastanek slovenskega knjižnega jezika budi človeku razne misli. Trubar je 1550 uvedel slovenski knjižni jezik tako rekoč v sili, nujno zasledujoč konkreten cilj. Ali pa človek v sili voli orodje, ki bo za stalno služilo najizvrstneje? Eno

smemo reči: Število drži in velikanska vrednost je široka razprostranjenost knjižnega jezika. Trubar sam ni mogel spravljati niti nabožnih knjig brez tuje pomoči na dan. Na razpotju l. 1555., ko je šlo za to, ali naj se tiska hrvatski ali slovenski, so vmes posegli tudi kranjski deželni stanovi ter so opominjali Trubarja, „se velle habere versionem in propria eorum lingua nec curare, ut admisceantur vocabula elegantiora". Kakor so v Bleiweisovi dobi nedvomni neprijatelji zahtevali „kranjsko špraho" namesto „slovenskega" jezika in kakor z izvestne strani še dandanes izhaja parola o „windische Sprache" namesto „nove slovenščine"!

Toda vse to je le razmišljanje o tem, kar ni. Faktično pa je postala uvedba živega dolenjskega narečja kal čvrstega novega razvoja; Trubarjev jezik je dandanes obrušena posoda najglobljih čuvstev in misli. Ta naš jezik pomeni še dandanes realno stališče, s katerega gremo za duševnim napredkom naroda. Proti temu stališču ni uspel niti Skalić niti Gaj. Seveda slovensko-hrvatski odnošaji, ki smo jih videli pred Trubarjem in še za Trubarja in ki so naravna posledica že geografskega našega položaja, so delovali vedno na razvoj našega jezika; drugače ne more biti. Že Trubar je očividno pod vplivom Vergerijevim dialektno obliko „aden" 1555 začel nadomeščati z „eden"; Bohorič se pri besedotvorju ozira na srbo-hrvaščino; isto svrho ima znani Dalmatinov „Register nekaterih besed, katere kranjski, koroški, slovenski ali bezjački, hrvatski, dalmatinski, istranski ali kraški drugače govore". Ta struja, ki širi domače narečje z besednim zakladom, ne izgublja niti naravne podlage izpod sebe niti svrhe izpred oči, ki nam jo določujeta naš zemljepis in naša zgodovina, ter pomeni razvoj. In ta razvoj se nam javi brž zopet v Japeljnovih - Gutsmannovih - Vodnikovih časih, ki so za nas začetek novega, odsle neprekinjenega kulturnega življenja. ter sega preko sedanjosti v bodočnost. Uvidiš to brž, ako primerjaš n. pr. prve letnike „Novic" z današnjim našim jezikom.[1]) Tako deluje sila naravnih razmer. Je pač prav govoril Trubar, da smo „Kranjci in Slovenci, to je, Kranjci, Štajerci, Istrani itd. in Hrvati". Trubar sam bi ne bil postal to, kar je postal, ko bi se ne združil z Vergerijem, ki je bil Hrvat, kolikor je bil Slovan; Vergerij ga je izpodbodel, ko je obstal na poti svojega literarnega dela, in mu je naklonil tistega činitelja, ki ga je potem najbolj držal, Krištofa Würtemberškega; pri tem-le ga je namreč Vergerij „gelobet und sonderlich commendiert". Notranja moč, ki pa jo mori plahost, dobi pomočnico v večji vnanji sili. Oboje daje popolnost.

[1]) „O pouku slov. jezika", pri „Slov. Šolski Matici" 1902, str. 68. sl.

Razvoj in demokratizem.

Kakor v jeziku nam je treba razvoja tudi v mišljenju. Razvoj mišljenja je duševni napredek.

Vsak razvoj se začne pri konkretnih individualnostih, a ne stoji trajno ob njih; razvoj išče smeri in ciljev.

Bistvo učenja je razvijanje. Zato začenja učitelj z duševnim obzorjem učenčevim, a ne obstoji za stalno ob njem, marv.č gre z njim više in dalje.

Kristus sam se ni zadovoljil s tem, da je živel med človeštvom, to je, da se je učlovečil. Kristus je tudi dvigal človeka k sebi, k božanstvu.

Trubar je govoril besedo, umljivo narodu, a ni hvalil vsega, kar je videl na njem; duševno stališče naroda mu je bilo izhodišče, a ne ideal.

Kdor stoji na stališču naroda, njegovega mišljenja in hotenja, se imenuje demokrat, a ni demokrat po Kristusovi volji niti je učitelj naroda, kdor le stoji na stališču ljudstva ter vidi v njem ves svoj program; izhodišče ima, a smeri in ciljev nima. Tak demokratizem je stanje, a stanje je nazadovanje.

Demokratizem ni stanje ob izhodišču, pa tudi ni postavljanje golih ciljev. Demokratizem je postopanje, metoda, razvoj.

Razvoj in metoda značita ves novi vek. Novi vek ni mirovanje, a tudi ni strmenje v cilje brez konkretnih izhodišč; novi vek je razvijanje.

Ob koncu starega veka se rušijo mesta, padajo cesarstva, in novi narodi nastopajo vsepovsod. Novega veka ne začenjajo novi narodi, ampak novi ljudje, to je, razviti, preobraženi, reformirani ljudje — prav kakor se mesta v začetku novega veka niso rušila! Zidovje je postalo odveč in mesta so se preko njih širila in razvijala. To je znak in simbol nove dobe.

Radi tega ne spada v novi vek, kdor trdi, naj narod ostane, kakršen je. Tak vzgojitelj bo pač kazal v preteklost, a ne v bodočnost; njega in njegovega učenca bode strah novih misli. Zares je govorila slovenska žena, od prirode sicer lepo obdarovana z umskimi zmožnostimi: „Strah me je pred študiranimi ljudmi! Kakšne misli dobijo takšni ljudje! Hvala Bogu, da nimam sina! Nobenega bi ne dala študirat."

Takih bodočnosti škodljivih nazorov so krivi vsi tisti, ki govore na nesokratski način, da „vedo vse", dasi so malo spoznali; ki vedo vse, kakor ve mali Milivoj čisto zagotovo, da je — zares Milivoj. V tem oziru se lahko marsikaj očita Trubarju, pa tudi škofu Tekstorju, ki je v Kranju rekel: „Trebalo bi nam vprašati roditelje, kako so oni verovali." Lepše so rekli štajerski stanovi l. 1548.: „Gospod ne govori: »Jaz sem navada«, ampak: »Jaz sem resnica«."

Adam je bil iz raja prognan, naj bi si sam skrbel za telesno hrano. Ali bi potem mogla biti božja volja, da bi duševno hrano sprejemal pasivno, brez lastnega truda, in bi govoril s Trubarjem: „O tem in tem ni treba disputirati!“?

Zdi se mi, da greši zoper božjo voljo, kdor si s skalami zastavlja pot spoznanja.

Tak človek nalikuje svetopisemskemu hlapcu, ki je od gospoda dobil talent, pa ga ni izrabljal in množil, ampak ga hranil, to je, zakopal. Gospod pa je sodil.

IZ PREDGOVOROV NAŠIH PROTESTANTSKIH PISATELJEV.

Priobčil **dr. Janko Lokar.**

UVOD.

Vredno je, poznati nazore naših protestantskih pisateljev o jeziku, v katerem so pisali, in o narodu, za katerega so delali. V to svrho je treba, pogledati v predgovore njihovim knjigam. Ti pregovori — nemški, slovenski in hrvatski[1]) — zanimajo že radi tega, ker pisatelji v njih posvečujejo svoja dela možem, ki so jih podpirali moralno ali gmotno. Vsled raznih preganjanj so bili potrebni moralne pomoči, gmotne pa še bolj, ker je tisk knjig požrl velikanske vsote. Uprava tiskarne, stavci in prevajalci, vse je bilo drago; poleg tega je misliti še na vezavo knjig in na njih razpošiljanje iz Nemčije k nam. Prodajati jih nikakor niso mogli za drag denar, ker so v njih širili novo vero in so bile naše dežele vsled nezgod in turških vojsk silno ubožne. Nad polovico knjig so razdelili zastonj, kakor pravi Trubar v svojem l. 1561. v Tübingenu izišlem zapisniku slovenskih knjig.

Brez tuje pomoči bi se protestantsko gibanje pri nas ne bilo moglo nikdar tako razviti, kakor se je razvilo. Zlasti nemškim plemičem in mestom so bili Trubar in njegovi pomočniki dolžni velike hvale. Tako na pr. je dal kralj Maksimilijan leta 1561. štiristo goldinarjev. Würtemberški vojvoda Krištof, ki se je živo zanimal za protestantsko gibanje na slovanskem

[1]) Vsaka knjiga ima navadno nemški in slovenski, oziroma srbohrvatski (v cirilici ali glagolici) predgovor. Za nas je zanimivejši prvi, ker govori slovenski ali srbo-hrvatski večinoma le o kakovosti in pomenu biblijskih del. Bòhoričeve slovnice „Arcticae horulae“ predgovor je — kakor vsa knjiga — latinski. — Oziral sem se na predgovore del, katera so mi bila pristopna.

jugu, je našim oznanjevalcem Lutrove vere nakazal letnih 300 gld. Filip, deželni grof hesenski, je dal 200 gld. Z enako vsoto se jih je spomnil Avgust, volilni knez saski. Lahko bi našteli še več podpornikov. Seveda niso bili vsi, ki so bili naprošeni, enako darežljivi. Nekateri so želeli prosilcem le sreče in so jih odpravili s praznimi obljubami. Drugi pa niso ničesar obljubili in ničesar dali. Volilni knez brandenburški Joahim na pr. se jih je odkrižal, rekoč, da mora svoji hčerki Zofiji skrbeti za nevestno opravo; ni pa se branil knjig, ki so jih hkratu s prošnjo poklanjali prosilci.

Kakor plemenitaši, tako tudi mesta niso skoparila napram lutrovcem. Straßburg je dal 460 gld,. Nürnberg 400, Ulm 300, Frankfurt 200, Memmingen 100, Rothenburg ob Tauberi 100, Kempten 62 i t. d. Tudi poedine osebe neplemenitega stanu so se vnemale za razširjanje protestantizma ob jadranski obali. Tako so na pr. avgsburški meščani zložili 240 gld.[2]) Poleg tega so uživali slovenski dijaki na nemških vseučiliščih izdatne podpore. Velikih žrtev Ungnadovih niti ne omenjam, ker so večinoma znane; prav tako je tudi znano, kako so novi pokret podpirali notranjeavstrijski deželni stanovi, mesta, plemiči in velikaši.

Nekatera posvetila so splošna. Trubar na pr. govori v nemškem predgovoru k „Temu pervemu deilu tiga noviga testamenta — — —“ (1557) „den gottseligen Christen in den Landen, Crein, Vntersteyr, Karhenten, Karst, Histerreich, vnd in der Windischen Marck“. Dalmatin je posvetil svojo „Biblijo“ (1584) „den wolgebornen, Edlen, Gestrengen, Ehrnuesten, Fürsichtigen, Ehrsamen vnd weysen Herrn, Grauen, Freyherrn, Rittern, denen vom Adel, Bürgern vnd allen Gottseligen Christen, in Fürstenthumen, Steyr, Kernten, vnd Crein, sampt den Incorporirten Herrschaften Windischer March, Metling, Ystereich, vnd Carst et. c. gesessen.“ Bohorič vidi kot učitelj samo mladino in bodri v „Praefatiunculi“ svojih „Zimskih uric“ (1584) „illustrium Styriae, Carinthiae et Carnioliae procerum filios; vniverſam Equeſtris ordinis ingenuam iuventutem“, da naj bode vedno vneta za čast domovine in Boga po zgledu slavnih in nikdar dovolj hvaljenih mož „Franciſci Comitis de Turri, Liberi, in Sancta Cruce, Baronis e. c. t. Domini Lipnizij et Teüzhenbrodij e. c. t. Tumquoq; Sigiſmundi ab Herberstain, Liberi in Najdperg et Guetenhag, e. c. t. Baronis, felicis memoriae.“

Izmed poedinih podpornikov, ki so se jih v predgovorih spomnili naši protestantski pisatelji, omenjam kralja Maksimilijana II. (gl. Der ander halb Theil des newen Testaments . . . 1560;

[2]) Gl. Christian Friedrich Schnurrer, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert, Tübingen 1799 — str. 55. sl.

Der Catechismus, mit kurtzen Außlegungen . . . in der Crobatischen Sprach . . . 1561; Catechißmus, mit außlegung, in der Syruischen Sprach . . . 1561; Der erst halb Theil des newen Testaments . . . in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolitischen Buchstaben getruckt . . . . 1562[3]), würtenberškega vojvoda Krištofa (gl. Kurtze Außlegung über die Sontags, vnnd der fürnembsten Fest Euangelia . . . in Crobatischer Sprach mit Crobatischen Buchstaben getrukt . . . 1562; Articoli oli Deili, te prave stare vere . . . 1562), Ivana Friderika in Ivana Viljema, vojvodi saska (gl. Confessio oder Bekanntnuß des Glaubens . . . 1562), Filipa, deželnega grofa hesenskega (gl. Artikoli ili deli . . . . [ciril] 1562), Ivana Ungnada (gl. Register vnd summarischer Innhalt aller der Windischen Bücher . . . 1561; ime tega barona čitamo tudi sicer v predgovorih del, ki so posvečena drugim), turnskega barona Ahacija (gl. Passion . . . 1576 . . .; Karszanske lepe molitve . . . 1584 in 1595), barona Jurija Kisla (gl. Ta celi Catechismus, eni Psalmi . . . 1574, 1579 1584, 1595), gospoda Franca Jurija „von Rein, zum Stermall"[4]) e. c. t. (gl. Catehismos s dveima islagama . . . 1575).

V predgovorih so torej naši protestantski pisatelji zahvaljevali svoje podpornike, obenem pa so v njih polagali nekak račun o svojem delovanju in o uporabi prejetih darov.

Služili so jim pregovori tudi v to svrho, da so se v njih branili proti napadom raznih skrivnih in očitnih klevetnikov, ki so jih obrekovali, češ, da ne uče prave evangeljske vere (ti-le so dobro vedeli, da jih uničijo, ako jim odvzemo podporo nemških zaščitnikov). Zlasti Trubar poudarja o vsaki priliki, da je zvest pristaš avgsburške veroizpovedi in da v njegovih in v spisih njegovih pomočnikov ni nič razkolniškega (gl. Ta celi novi testament . . . 1582 in dr.). Iz hrvatskega „Prvega dela novoga testamenta" zvemo, da so morali „inn beysein aines Würtenbergischen Raths" Trubar in njegovi sodelavci obljubiti Ungnadu, da bodo prevajali samo dela avgs-

[3]) To delo je posvečeno Maksimilijanu ne samo, ker je izdatno podpiral naše protestante, ampak tudi zato (kakor pravi Trubar v predgovoru), ker „wir die Dollmetscher alle sampt vnder dem loblichen Hauß Osterreich geborn, vnd derhalben E. Kün. May. als vnserm gnädigisten Erbherren, auch dem löblichen Haus Osterreich in vnderthänigsten Treuen zu dienen genaigt, vnd schuldig erkennen. Zu dem auch alle . . . Völcker, denen sollich vnser dolmetschen vnd Bücher zu gutem nutzen, vnnd befürderung jrer Seelen Hail vnnd Seligkeit, geraichen vnd gedeyen, auch mit Gottes Hilff, ohne frucht nit abgehn werden, vnder Hochgemelten loblichen Haus Osterreich vnnd der Cron Hungern gesessen, der wegen E. Kün. May. als jrem natürlichen, rechten von Gott gegebnen vnnd verordneten Erbherren Künig vnnd fürsten vnderworffen vnd zugehörig seyen."

[4]) Trubar je bil njegov krstni boter. Očetu in staremu očetu tega Franca Jurija (roj. l. 1562.) je bil dober prijatelj.

burške konfesije. Istotako je zahteval Ungnad pojasnila, če so glagolske in cirilske pismenke dobro ulite in če prevajajo za Srbohrvate in Bolgare v razumljivem jeziku; pravoslavna popa sta to potrdila, češ, da jih bodejo lahko čitali in razumeli ne samo duhovniki in učenjaki, ampak tudi lajiki po vsej Hrvatski, Dalmaciji, Bosni, Srbiji in Bolgariji, dasi morda „etliche Wörter vnnd Buchstaben nicht jederman gefallen, dann die Crobaten vnnd Dallmatiner reden etliche wörter anderst, dann die Boßner vnd Siruier, vnd in der Cyrulischen geschrifft, schreiben sie etlich Buchstaben auch nicht gleich, wie wir in der Lateinischen vnd Teutschen Geschrifft auch thun". Zato so tudi dali tiskati 4000 malih abecedarijev, da bi se naučilo ljudstvo najprej glagolske in cirilske abecede.

Obenem so se v predgovorih pritoževali nad svojimi preganjalci, češ, da jih „papeshniki taku sylnu souurashio, kelno, zhes nas lasheio, ouadaio, fratuio inu preganeio. Tu ta rogati hudi Sludi dela, kir taku vnih, suseb v tim osteklim, nesramnim, lashniuim Menihu per S. Miclaushu V lublani, inu vnega touarishih, subper to nasho vero, katera ie od samiga Boga vti S. Troyci postaulena inu skusi Cristusa nom resodienna dyuia, resbya, prity, inu vse slu subper nas smishlaua inu sazhene." Tako se huduje Trubar v prevodu „Tega celega psaltra Dauidovega" . . . (1566) nad papežniki, ki so jih imenovali tudi romaniste (gl. Register vnd summarischer Innhalt...).

Pa tudi o namenih naših protestantov se lahko poučimo iz predgovorov. Predvsem so seveda bili glasniki Lutrovega nauka. Svojim rojakom-trpinom so hoteli dati v roke tiskano besedo božjo, ki naj bi jih hrabrila v stiskah in nadlogah njihovega ubogega življenja. Zato so prevajali samo taka dela, ki „dem Armen, gemainen ainfeltigen Mann zu seiner Seelen hail zuwissen von nötten, vnnd was latter, Warhafft, verstendig, tröstlich, vund zu pflannzung vnd erhaltung der waren Religion, dienstlich vnd Nutzlich ist" (gl. predgovor hrv. Prvemu delu novoga testamenta). Iz svetih knjig, pisanih v njemu razumljivem jeziku, naj bi crpalo naše ljudstvo veselje do bornega žitja, težkega zlasti vsled neprestanih turških napadov. Vera v večno življenje naj bi jih čuvala obupa v nadlogah in bridkostih! Ta lepa misel, polna usmiljenja in bratoljubja, se vleče kakor rdeča nit skozi vsa dela. A s pravo sv. vero niso hoteli seznaniti le Jugoslovana, hoteli so z njo seznaniti tudi Turka. „Dann will man die rechte Gottselige vnd seligmachende Religion, vnder dem jungen vnd einfältigen volck vnd in der Türkey pflantzen vnd anrichten, so mag solches durch kein anderen weg oder mittel füglicher vnd fürderlicher geschehen, dann mit dem Catechismo vnd Symbolo Athanasij," piše Trubar v hrvatskem katekizmu iz l. 1561. Pa tudi drugod izražajo on in njegovi sodelavci isto misel.

To naj bi bila „slovenska (slovanska) cerkev“ na jugu (gl. „Ta Slovenski kolendar . . . 1557), kakor je mislil ustanoviti Luter nemško na severu. Dalmatin govori v „Bibliji“ o sreči onih narodov, katerim je izkazal Bog to milost, da so čuli njegovo besedo v svojem jeziku; za to so skrbeli apostoli in njih nasledniki, ki so se ravnali po Kristusovem nauku ter „auch den gantzen Kirchendienst in solcher jhrer Landsgebreuchiger bekanter sprach verrichtet.“ Enako piše Bohorič v svoji slovnici. In Trubar naglaša, govoreč o pravoslavnih Srbih, vedno njih bogoslužje v narodnem jeziku.

Da bi pa novo vero bolj utrdili, so izdajali pesmarice. Godba in petje pobožno povzdigujeta človeško srce. ako se prav izvajata.[5]) David je branil Savla s psalmi in harfo satanovih izkušnjav in Elizeja je navduševala godba pri prerokovanju, nam pa povzdiguje v cerkvi srce. Ob petju in godbi poslušamo rajši pridige in prejemamo rajši sv. zakramente (prim. Ta celi Catehismus, eni Psalmi . . . 1579). Verska pesem pa naj bi izpodbujala ljudi tudi k nravnosti. Kjer se namreč pojejo take pesmi, tam ginejo „die andern vnnützen vnd ergerlichen Bulerlieder“ (prim. Ta celi Catechismus, eni Psalmi . . . 1584).[6])

Nekatera dela so pa potekla zgolj iz obrambnih namenov. Ko so katoliški duhovniki ob razširjanju nove vere spoznali moč knjige, so začeli tudi sami pisati in polemizirati z verskimi nasprotniki. Jezuit Leonhard Pachenecker je izdal l. 1574. v Gradcu: „Compendium Catechiſmi Catholici in Sclauonica lingua“. Knjiga je prišla med narod, a Trubar je že naslednjega leta nastopil proti trditvam, da so luterški ljudje „Sepelanci, kizarij,“ da uče novo, krivo vero in zametujejo staro, da je nastalo vse zlo na svetu zaradi njih i. t. d. Izdal je namreč: „Catechismos s dveima islagama“, da bi mogel vsakdo „vſakimu Papeshnikouimu ſuper gouorienu odgouoriti, ſagcuoriti inu ſprizhati, de ta nih Vera, ie Noua, kriua, falsh, lashniua, hudizheua inu Malikouska, kir te ludi od Buga, od nega beſſede inu pokorszhine. odpelaua inu ſapelaua vta Pekal.“ Še jeseni l. 1574. so bili Trubarju jezuitovo knjigo poslali „ettlich gut Christen vnnd trewe Diener der Kirchen Gottes im Lands Crain.“ Trubar poroča o knjigi, češ, da v tem „novem jezuit-

[5]) Kot ljubitelja glasbe slavi Trubar v delu „Ta Celi Catehismus, eni Pſalmi . . .“ (1574) Vida Kisla, starega očeta omenjenemu Juriju Kislu. Vid Kisel je bil dolgo let ljubljanski župan in je pregovoril svoje meščane „daß sie den Edlen vnnd hochgelerten, in Sprachen vnd freyen Künsten, sonderlich in der Muſika hocherfahrnen Magiſtrum Leonhardum Budinam, meinen lieben Herren Geuattern, zu einem besondern eignen Schulmeister jhren Kindern, vnnd neben jhme vier Kunstreicher auff allerley Instrumenten, vnd Seittenspil, Trommeter vnnd Turner, auffgenommmen vnd Prouisioniert.“

[6]) Gl. študijo dr. Jos. Čerina v tem „Zborniku“!

skem katekizmu" (in windischer Sprach) „der gut Münch, die Bäpſtischen ſiben Sacrament, die ſiben Todsünd die vier Sünde, wölche in die Himmel ſchreien die ſiben Werck der Barmhertzigkeit der Heiligen anrüffen, das Aue Maria vnd andere Müßbreuch vertheidigt vnnd für Catholiſch ausgibt."

Na to je bilo treba odgovora. „Dieweil die Jeſuitiſshen auch in Windischer Sprach wie obgemelt wider vnſere Euangeliſche Lehr zuſchreiben angefangen," je Trubar „alſo alt, kranck vnnd lam die nachvolgende lange Predig zuſammen colligiert, dictiert vnd neben dem Catechiſmo trucken laſſen", to je, izdal je baš „Catehismos s dveima islagama", ki kot plod polemike posebno odločno razkriva rak-rano takratnega našega cerkvenega življenja.

Razen Pacheneckerja pa je istega leta in istotam izdal neki drug graški jezuit oster polemičen (pač nemški) spis proti protestantom, „in wölchem er mit verkerten vngereumbten fälſchlich angezogenen Sprüchen, Hiſtorien vnd Exempeln auß der heiligen Sſchrifft alten Vättern vnd Concilien beweisen will, dass die jetzige Bäpſtiſche Römische Kirche die rechte Catholiſche vnd Apoſtoliſche vnnd die vnſer vnrechte vnd Ketzeriſche ſey." (Trubar v nemškem predgovoru „Catehisma s dveima islagama").

Oba ta jezuita imenuje Trubar „vnsere Landsleut" in učenca jezuitov, ki proti volji staršev po vseh deželah nabirajo nadarjene dečke in jih vzgajajo po svojih šolah, podobnih oni, ki jo je na prigovarjanje jezuitov pred kratkim ustanovil papež v Rimu, in to v prvi vrsti za Nemce.

I. NAZORI O JEZIKU.

Dalmatin pripoveduje v nemškem predgovoru svoje „Biblije", da so mnogi zavoljo posebne in za d uge narode v nekaterih besedah nenavadne in težke izreke slovenskega jezika dvomili, da bi se v njem lahko pisalo ali tiskalo z latinico, na sv. pismo v našem jeziku pa da sploh ni mislil nihče. Da se ni pisalo v slovenščini pred Trubarjem, to poudarjajo naši protestantski pisatelji kaj radi. Trubar n. pr. pravi v hrvatskem „Prvem delu novoga testamenta" — pa tudi drugod —, da „die Windische Sprach vor der Zeit (Trubarjevim) ist nie geschriben noch gelesen worden", Hrvati, Dalmatinci, Bosnjaki, Srbi in Bolgari da so pač že prej pisali z glagolico in cirilico, toda samo brevirje, molitvenike in mašne knjige, ki pa so nerazumljive, „mit ettlichen leteinischen Wörtern vermischt vnd verdolmetscht", celega sv. pisma in katekizma pa pogreša pri njih. In Dalmatin pravi v svoji „Bibliji", da „die Windische Sprach, besonders, wie die in diesen Landen gebreuchig, nit

vor hundert oder mehr, sondern allererst bey dreyssig Jaren, nit geschriben. oder auff Papyr gebracht worden." Pri teh in enakih trditvah moramo seveda misliti na večja pisana ali tiskana dela, ne pa na manjše zapiske v slovenskem jeziku, ki so bili gotovo znani tako Trubarju, kakor Dalmatinu.

Trubar je potem s činom dokazal neupravičenost vseh dvomov o sposobnosti slovenščine za tisk ali pismo. Ljudje so se osrčili in spomnili tujih rodov, ki tudi dolgo časa niso pisali v svojem jeziku. Dalmatin ve iz kronistov, da so pisali Nemci za Karla Velikega vse pogodbe in pisma v latinščini. Luter je prebil led na Nemškem, pri nas pa Trubar, ki je imel izprva največ težave s pravopisom. O tem piše Trubar l. 1555. — pet let po svojem prvem delu —: „Lubi Slouenci! — Mi ſmo, Bug vei, doſti ſmishlouali, s kakouimi puhſtabi to nasho beſſedo bi mogli prou, po tei Orthographi shtaltnu inu ſaſtopnu piſſati, di bi preueliku puchſtabou oli Conſonantou kani ſillabi ne iemali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu viditi. Taku mi neſmo mogli sdai vnashi ſaſtopnoſti drigazhi naiti, temuzh de ſe ta H ſa Ch. ta V ſa pul F pisheio inu poſtauio, inu de ſe ty shtimouci isreko po shegi nashiga ieſiga (gl. „Ta evangeli — svetiga Matevsha" . . .)". Pozneje bomo videli, da mu je bilo mnogo do pravega izgovora besed, ker se vedno iznova vrača k pravopisnim navodilom. V pravkar imenovanem delu piše v slovenskem predgovoru o jeziku, da „ta Slouenski Jeſig ſe pouſod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore s doſtimi beſſedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaierzij inu Dolenci tar Beſiaki, drigazhi Krashouci inu Iſriani, drigazhi Crouati". Obelodanil pa je svoje delo v kranjščini največ zbog tega, ker jo lahko razumejo, kakor se mu zdi, ljudje drugih dežel. Prevajajoč pa ni iskal lepih, gladkih, visokih „kunſtnih" ali neznanih besed, „temuzh te gmainske Crainske preproſte beſſede, katere uſaki dobri preproſti sloueniz lahko more ſaſtopiti: Sakai ta muzh ſuetiga Euangelia inu nashe Isualizhane, ne ſtoy vlepih ofertnih beſſedah, temuzh vtim duhei vti riſnici vti praui veri inu venim ſuetim kershanskim lebnu." Obenem pa prosi čitatelje, da bi mu brž naznanili morebitne napake v vsebini in jeziku.

Dve leti pozneje je izšel „Ta pervi deil tiga noviga testamenta", kjer govori malo natančneje o hrvaščini. Pravi, da se hrvaščina piše z dvojnimi pismenkami in da jo govore ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak veliko celo na Turškem. Od mnogih je tudi slišal, da jo rabijo v Carigradu na cesarskem dvoru samem. Ima pa precej sorodnosti s slovenščino, kajti „wir Creiner vnd Windische versteen sie nach aller notturft vil bösser, dann die Behemische oder Polnische."

Pozna hrvatski misal in breviarij, ki pa sta tako slabo prevedena, da duhovniki sami ne razumejo mnogih besed na

najbolj rabljenih mestih. Zato se je pred sedmimi leti odločil za poizkus, če se dasta pisati in čitati slovenščina in hrvaščina z latinskimi ali nemškimi črkami. Poizkus se je obnesel, a navaditi se je treba izgovarjati V za mehki F, H za Ch, samoglasnike in zloge Sha, Zha, Ish, Ozh in podobne pa po načinu našega jezika. Tudi se je prepričal, „das so vil Buchstaben oder Consonanten zu einem Wort oder zu einer Silben, wie etlich Behem vnd Besyacken vermeinen, von wegen der groben vnd wischpelten pronunciation (darumb die Crobaten in irem Alphabet so vil S vnd Z haben) nicht bedürffe, Sonder, es ligt am meisten an der übung, vnd am gebrauch, wie mit den anderen Sprachen vnd Schrifften allen." Nemec na pr., ki se ni naučil drugega jezika nego svojega, ne more nikdar pravilno čitati ali izgovarjati latinskega ali laškega jezika, najsi sta pisana ali tiskana še s tako dobrimi črkami. Enako se godi Lahu in Špancu pri nemščini. Istotako ne bodemo mogli nikdar pisati slovenščine z nemškimi, latinskimi ali grškimi pismenkami tako, da bi jo izgovarjal Nemec, Lah ali Grk kakor rojen Slovenec.

Ko je Vergerij pismeno vprašal Trubarja, ali se ne bi upal prevesti sv. pisma v slovenščino in hrvaščino, mu je Trubar odgovoril, da ne pozna nobene hebrejske črke, grščine pa da ne čita dobro. Nadalje se je izgovarjal tako-le: „Dieweil aber die Windische sprach an ihr selbst arm, vnnd gar mangelhafftig an vielen Wörtern sey, höt auch viel Aequiuoca, das ein Wort mancherley bedeüt. Vnd sie wird nicht allein in einem Land anderst, dann in den anderen, sondern oft über 2. oder 3. Meil, ja auch offt in einem Dorff mit vielen Wörtern vnd Accentibus anderst vnd vngleich geredt, zudem, so kann ich nicht krobatisch, weder lesen noch Screiben. Deshalben, sagt ich dazumal, wil mich diser hoher vnd schwärer arbeit des dolmetschens der Bibel, allein nicht vndersteen."

Lotil bi se prevoda, ko bi se mu dodelila dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali druga učenjaka iz istih krajev, ki znata dobro slovenski in razumeta latinski in nemški. Istotako bi potreboval dva Hrvata, ki dobro govorita dalmatinski in bosenski in pravilno pišeta hrvatsko in cirilsko abecedo.

Toda teh pomočnikov niso mogli takoj dobiti. Zato je začel Trubar sam prevajati. A delo mu je šlo počasi izpod rok, nekaj zaradi stanovskih poslov, nekaj zaradi tega, ker je pri prevajanju rabil dva latinska[7]), dva nemška in en laški novi

[7]) V hrv. „Prvem delu novoga testamenta" čitamo, da prevodilci rabijo latinsko, nemško in laško, dalje tudi češko sv. pismo, zadnje „von wegen etlicher alten Windischen wörter". „Eraßmi vnnd Lutheri Translation" sta pa najvažnejši. Po končanem prevodu novega testamenta bo vprašati teologe, podkovane v hebrejščini, katerega latinskega, nemškega ali laškega prevoda sv. pisma naj se drže. Gl. razpravo prof. Iv. Polovića v tem „Zborniku".

testament, razen tega hrvatski misal, tiskan v Benetkah z latinico, in različne komentatorje, na pr. Erazma Rotterdamskega. Delala mu je pa tudi slovenščina preglavico. Sicer mu je pri imenu in glagolu ugajala dvojina, ki odgovarja grščini, in pa moški in ženski spol pri glagolu, toda nagajal mu je besedni zaklad. Rad bi videl tistega, ki bi mu naslednje latinske besede mogel povedati „proprie Windisch“: salutatio, exultatio, iubilatio, laeticia, hilaritas, iucunditas, perſequutio. opprobrium, contentio, seditio, inſidiae, tumultus, moleſtia. occasio, locus. opportunitas, skandalum, virtus, gloria, bracchium, adoptio, abominatio, turba, affectus, stupor, pietas, impietas, adorare, religio, superstitio, aſsiduitas, sors, sacramentum, tabernaculum, panes propoſitionis in „dergleichen vnzelich“. „Ave Maria“ na pr. se ne da prav prevesti. „Die Windischen sagen, zheſtzhena ſi Maria, das ist, geehret seistu Maria, die Crobaten, Sdrava bodi ti Maria, das ist. Sey du gesund Maria, ich habs aber verdolmetschet, Veſſeliſſe Maria, Erfrew dich Maria.“

Ta primer je klasičen zgled za način Trubarjevega prevajanja. Izraz „veselje“ mu je seveda bil znan, a hotel je biti natančen ter je iskal zaznamovanj tudi za fine razlike, ki so izražene v imenovanih besedah in ki jih je navadno najti v slovarjih. Vobče pa pravi o svojem prevajanju: „vnd ich hab mich beflissen in disem dolmetschen, mit den Wörtern vnd Stylo, auff das ein jeglicher Windischer, er sey ein Creiner, Vntersteyrer, Karner, Kahrstner, Histerreicher, Niderländer oder Beſyack, müge leicht versteen. Vnd deswegen, bin ich schlecht bey Bewrischer Windischer sprach, vnd wie mans auff der Rastzhitz redet, da ich geboren bin, bliben, Vnd vngewonliche vnd Crobatische wörter darein nicht mengen, auch newe nicht wollen erdichten.“ Tu je pač še dodati, kar pravi Trubar v slovenskem predgovoru „Catehisma s dveima islagama“: „Vtim textu tiga Catechiſma te ene beſſede, koker kerszhenik, Criſtian, Jeſus ie Vgrob poloshen, Jeſus ie pokopan inu tim glich, ſe vnglih vmei Crainci Sloueni inu Crouati tolmazhio. Na tim ſe nema oben ſmotiti.“ (Prim. tudi Trubarjevo opombo o Očenašu v „Catehismu s dveima islagama“ 106. (Let. M. Slov. 1891, 139.)

Tudi pravopis mu je grenil tolmačenje, kakor sem že omenil. V „Catechismus, in der Windischen Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß . . .“ (1550) pravi o tem: „lieber Leser, in dieser vnserer Windischen sprach mueß du das V. gemeinklich för ein lindes f. oder Griechiscb Vitta. vnd das ȟ scharff wie die teutschen ir Ch. Vnd das L. zu zeiten grob auff Vngrisch et Bisyackhisch, Darnach die vocal nach aigentschafft vnserer sprach, auszusprechen dich gewönen, Vnd entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedungkt seltzam vnd schwer, sonder lise vnd schreib die sprach selbst wie ich

ein zeit lang gethan alls dann wir dest befinden vund gar pald sehen vnd mercken, das auch dise vnsere sprach so wol als di Teütsche zierlich guet zuschreiben vnd zulesen ist, praucht wenig Articulos vnd zu den Prepositionibus ein ainigen buchstaben." Za zgled navaja: ozha — der vatter, kozhu — zu dem vatteren; nebu — der himel, Vnebi — in dem himel; nam — vns, k nam — zu vns; jogri — di Jüngerr, Siogri — mit den Jüngeren i. t. d.

Enako navodilo daje „Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach ..." (1550): „Vy Shulmastri pag inu vy vsi kir snate poprei brati, samerkaite inu druge vuzhite de ta V. skorai vselei v sazhetki inu na konzu vsake besede sa an f, inu ta H sa ch. inu ta L. debellu, inu te štimouce po tej shegi nashiga Jesiga se nauadite isrezhi, Vy veiste, de te stymouce vsag Jesig oli deshella dregaci isgouori, Htimu inu vsimu dobrumu dai Jesus Christus suyo gnado Amen." Na istem mestu piše: „Lvbi Slouenci, Vam ie potreba ſe nauuzhiti inu nauaditi ta H. po lashku, oli koker ti Nemci, Ch. ta V. ſa pul F. zheſtu inu ta L. zhaſi debelu po Beſiashku iſrezhi. Taku bote ta nash slouenski ieſig prou tar lahku brali inu piſſali."

Pri „Evangeliju sv. Matevža" smo videli, da imenuje Trubar jezik, v katerega je „postavil" to svoje delo, „Crainski Jeſig", kakor se je tudi sam podpisoval za Kranjca. Slovenca se ne imenuje, pač pa nazivlje s tem imenom one, ki so jim bile namenjene njegove knjige. Nemški izraz za „slovenski" je pri njem „windisch„. „Windische„ so včasih Slovenci, včasih Jugoslovani, oziroma Slovani sploh, a s „Kranjci" razume Gorenjce in ljubljanske okoličane v širšem pomenu besede.

„Crainzi inu Sloueni" — tako kliče Trubar svoje verske somišljenike. Razumejo mu njegov jezik jako dobro Kranjci, Spodnještajerci, Korošci, Kraševci, Istrani in prebivalci Slovenske Krajine. Hrvatski pa govore vsi Hrvati, Dalmatinci, Bosnjaki, Srbi in Turki tja do Carigrada (prim. „Ta drugi deil tiga noviga Testamenta ..."). Glagolico imenuje tudi prosto hrvatsko abecedo, dočim je cirilica pravopis kristjanov na Turškem in pravopis evpropskih Turkov samih (gl. „Der erst halb Theil des newen Testaments ... in die Crobatische Sprach verdolmetscht ..."). O njegovem pojmovanju jugoslovanskih rodov zvemo še nekoliko v drugem poglavju.

Sebastijan Krelj je spisal svojo „Postillo Slovensko" (1567) za Slovence slovenski. Nemškega predgovora nima. Sploh je bolj redkobeseden in jedrnat nego Trubar, Dalmatin in Bohorič. Ti govore veliko o pomenu sv. pisma, Krelj ni storil niti tega; ne ljubi zgovornosti, ki zavaja v nejasnost in nepreglednost. Pri njem govori o sv. pismu Luter sam.

Kreljev jezik ne odgovarja le enemu narečju. Krelj namreč ni pozabil onih ljudi našega imena in jezika, ki stanujejo okoli

nas in skoro povsod čisteje govore nego po „Kraniu inu Koroshki desheli, do polu nembſhki.“ K onim, ki prebivajo okrog nas, šteje Dolenjce, Istrane in Vipavce.

Kakor jezik, tako si je ustvaril deloma tudi lasten pravopis, a ve, da ne bo delal težave tistim, ki so se navadili na „Goſpod Truberiovo Kranſchino“. ch moramo čitati za zh in c vedno c, nikdar za k. Razlike med s in ſ, sh in ſh spozna kmalu vsak sam, a naš jezik jih zahteva. — Svojega pravopisa ne smatra za popolnega, a tolaži se s tem, da pri človeških delih ne moremo govoriti o popolnosti. Eni, pravi Krelj, so navajeni na staro slovensko, hrvatsko in cirilsko pismo. Bog daj, da bi mogli to-le, zlasti „to lepo Churilſko“ zopet spraviti med ljudi. Toda v časih, ko vzdihujejo skoro vse naše dežele pod turško silo, moramo biti tudi brez cirilice zadovoljni in, kakor pravi Nemec: Stühle und Bänke auf den Tisch stellen. Ker se torej ne da mnogo izpremeniti, glejmo vsaj, da prilagodimo latinico — ki jo skoro izključno pišemo in tiskamo — zahtevam svojega jezika in da ne bode imela vsaka vas, vsako mesto svojega pravopisa.

Dalmatin ni imel toliko reformatornega duha za jezik. Prevoda sv. pisma se je na prigovarjanje mnogih mož lotil iz bogoljubnosti in ljubezni do domovine. Pozna sv. pismo in druge krščanske knjige „in französischer, Wälischer, Polnischer, Behemischer, Reusischer, Dänmerckischer, vnnd in andern mehr sprachen“, zato bi ga bolelo, ako bi ostali „wir Windische“ brez pismenosti, ko vendar „die Windische Sprach“ ni skrita v kotu, ampak je razširjena čez mnoga mogočna kraljestva, razdeljena seveda v več narečij. Govore pa ta jezik ne samo Kranjci, Štajerci, Korošci in njihovi mejaši, kakor: Hrvati, Dalmatinci, prebivalci Slovenske in Metliške Krajine, Krasa, Istre, ampak tudi Čehi, Moskoviti, Rusi, Bosnjaki, Valahi in skoro vsi narodi, ki so naseljeni v deželah, katere je iztrgal krščanstvu Turek, njegov največji sovražnik. Na Turškem je n. pr. občevalni in uradni jezik „die Windische, auch ein Heubtsprach“. Izkušnja ga uči, da razumejo nešteti narodi naš deželni jezik laže, nego mi njihovega. Seveda moramo prav izgovarjati ali pisati. Jeziki naših sosedov so mu malo umljivi vsled težkega in posebnega izgovora in pravopisa. Pri Dalmatinu je torej kakor pri Trubarju „windisch“ toliko kakor „slovanski“.

Piše Dalmatin kot Kranjec kranjščino. Da ga pa ne bi razumeli samo na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in Koroškem, je pridejal na koncu svoje „Biblije“ „Register nekaterih beſed, katere, Crajnſki, Coroſhki, Slovenſki ali Besjazhki, Hervazki, Dalmatinſki, Iſtrianſki, ali Craſki, ſe drugazhi govoré“, n. pr.:

Crajnſki	Coroſhki	Slovenſki oli Besjazhki
dejzhla	—	diviza
ptuj	nesnan	tuia, tugina
neveſta	—	ſnaha, sarozhniza

Harvazhki, Dalmatinſki, Iſtranſki, Craſhki
divojka
tuiza, priſhlaz, priſhelz

—

Kakor Dalmatin, tako govori tudi Adam Bohorič v latinskem predgovoru svoje slovnice „Arcticae horulae" najprej o sv. pismu; kot učen in naobražen mož piše obširno in začne pri Adamu in Evi, da dokaže časovno prvenstvo hebrejščine, kaldejščine, grščine in latinščine. Sv. pisma našteva ista kakor Dolmatin, le danskega prevoda ne omenja. Končno vzklikne: „Illuxit illa laeta dies, qua etiam Carniolanis et Slauis Deum ipſum, Patriarchas, Prophetas, Apoſtolos et Evangeliſtas, Carniolana ligua loquentes, videre et audire licet." Dalmatinovi in in Trubarjevi „Windische" so torej pri Bohoriču „Slaui". Spisal je svojo slovnico v latinici, češ, da je raba cirilice in glagolice izginila v Karnioli. O prvi pravi, da je navadna v turškem cesarstvu, zlasti pri janičarjih, dalje pri Bosnjakih, Rutenih in Moskovitih in da se strinja z grško abecedo, glagolico pa da je izumil „Hieronymus Stridonenſis" za svoje rojake Hrvate, razlikuje pa da se od cirilice „figuris ſolum".

Glede pravopisa ne zavzema torej tako absolutno slovanskega stališča kakor Krelj.

II. NAZORI O NARODU.

V nemškem predgovoru hrvatskega „Prvega dela novoga testamenta" (1562), „darinn sein die vier Euangelisten, vnd der Apostel Geschicht, jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolitischen Buchstaben getruckt", hoče Trubar „auffs kürtzest, ordenlich vnnd grundtlich" povedati, „was das arm Cristlich Windisch vnd Crobatisch Volk, wölches an den Türckischen Gräntzen, vnd vnder den Türcken, in Boßna, in Seruia, in Bulgaria, vnd in denselbigen vmbligenden Ländern wonet[8]) (die alle sich der Windischen Sprach gebrauchen, vnd eins das ander nach notturfft versteht) für ein Art, Eigenschafft, Sitten vnd Religion habe, wie vnd mit was Ceremonien, sie jre Gottesdienst vollbringen, vnd wie

[8]) Pozneje jih imenuje „das Creinerisch, Illyrisch, Windisch, Crobatisch, Dalmatinisch, Boßnarisch, Sürfisch vnd Bulgarisch Cristlich arm Volck".

sie bißher kein gantze Bibel, noch Catechißmum in jrer Sprach vnd Geschrifft gehabt, vnd was für grosse Angst, Nott vnd Trübsal, gemelte Völcker, von den Türcken on vnderlaß leiden. Item, wie sich ettlich alt sittsam Türcken gegen den Christen halten, vnd was sie in Glaubens sachen zu zeitten mit jnen reden vnd disputieren." Delo je posvečeno kralju Maksimilijanu, a Njegovega Veličanstva noče Trubar poučevati o teh stvareh, ker kot spodoben človek ve, da so kralju znane brez Trubarjevega popisa, omenja jih le radi onih pobožnih, bogabaječih Nemcev, pri katerih so našli on in njegovi pomočniki pribežališče in kateri so jim pomagali napraviti hrvatsko in cirilsko abecedo in tiskarno, dalje zavoljo onih dobrih kristjanov, ki prebivajo daleč od turških mej in vedo o imenovanem narodu malo ali nič. Upa pa, da bodo čitatelji spoznali iz njegovih besed, da je reformatorski trud božje in potrebno delo, ki zasluži vsestransko pomoč.[9])

Z ostalimi Jugoslovani so seznanili Trubarja vitez Sigismund Weyxelberger, ki je potoval po slovanskem jugu, dalje nekateri trgovci in pa pravoslavna popa Maleševac in Popović.

V tem obširnem nemškem uvodu glagolskega „Prvega dela novoga testamenta" (1562) torej, ki ga je prevodilcema Konzulu in Dalmati napisal in podpisal Trubar, čitamo, da so Hrvati in Srbi kristjani, po večini prijazni in gostoljubni. Tujce sprejemajo prijazno in jih pogoščajo zastonj. Ubožce obdarujejo po svojih močeh. Celo nesrečnih se čutijo, ako se siromaki ne oglašajo pogostoma. Razuzdanega življenja in zakonolomstva ne trpe, ker so takih misli, „das man ein gantz Geschlecht oder Freundtschaft höher nit smähen könde, dann durch solliche Vnzucht".

Kristjani v Srbiji in deloma v Bosni in okoli Bosne so — kakor sami pravijo — grške vere. Za rimsko mašo se ne brigajo, temveč imajo lastno, a dolgo mašo v navadni srbščini in hrvaščini, ki jo imenujejo „Liturgia des Guldenmudts". To je, kakor se je Trubar s pomočjo imenovanih dohovnikov uveril iz njihovih mašnih knjig, od besede do besede maša, ki jo je pred leti iz grščine v latinščino preložil „Erasmus Roterodamus" in se nahaja na koncu 5. knjige Ivana Zlatoustega, nadškoja carigrajskega. Imajo pa tudi krajšo mašo. To služijo na večer velikih praznikov. Poprej se postijo ves dan, zvečer pa se zbero na tešče v cerkvah, služijo omenjeno mašo in obhajajo ljudstvo.

Cerkve so razdeljene v tri dele. V prvem se mašnik oblečе, izreže iz hleba, zamešenega s kvasom, srednji komad,

---

[9]) Prim. Ungnadov opis versko-nravnega življenja pri Jugoslovanih v Kostrenčićevih „Urkundliche Beiträge etc.", str. 46 sl. — Gl. tudi Ilešičev spis „O pouku slov. jeziká" str. 101., in pa Kovačičevo razpravo.

zaznamovan z zvezdico, ga zdrobi v kelih, oblije z vinom in moli nad njim. Nato gre v mašniški obleki s kelihom in z diakonom v drugi del cerkve, v kor, kjer stoji oltar. Ta del ima svoje zagrinjalo. Tu so samo duhovniki in diakoni.

Ko položi kelih na oltar, začne maševati, sedaj tiho, sedaj glasno, a v srbščini. Vmes moli diakon ljudstvu litanije štirikrat. V zadnjem koncu cerkve stoje ljudje in in mu odgovarjajo: Gospod, usmili se nas! ... Ves obred traja dolgo. Ko so z mašo pri kraju — pri maši ne povzdigujejo zakramenta, niti ga ne nosijo okrog — gredo izpovedanci k obhajilu. Iz keliha se obhajajo z žlico v obeh podobah. Na Binkošti in velikega tedna shranijo duhovniki komad omenjenega blagoslovljenega kruha v škatlici doma ali v cerkvi. In kadar previdevajo bolnika, vržejo drobtino tega kruha v žlico vina in in jo dado umirajočemu. Krstijo kar z neblagoslovljeno vodo »one Salcz, Staub vnnd öll". Javno ne pridigujejo. To bi sicer lahko storili, ker prepovedujejo Turki samo zvonjenje. Zato pa kaznujejo duhovniki in menihi svoje ovčice tem bolj pri izpovedi in v zasebnih hišah. Za vsak greh jim nalože posebno pokoro in jim ukazujejo, veliko darovati, za maše plačevati, dajati miloščino, moliti, se postiti i. t. d. Toda narod sluša rad svoje dušne pastirje in se boji njihove kletve bolj nego smrti. Zato jih ljudje časte in vabijo na vse gostjje. Duhovniki in menihi jim tudi prepovedujejo, pohajati v družbi s Turki nad kristjane. V tem jih pa ne sluša drzna mladina, ki jo Turki celo silijo k takim pohodom. No, starejši so pametnejši in boljši. Ti ne vzemo niti beliča od bojnega plena in ga tudi ne trpe pri hiši.

Duhovniki in menihi pojejo, čitajo in molijo v cerkvah vsak dan zjutraj in zvečer dolgo iz breviarijev in molitvenikov, spisanih v domačem jeziku. Pri božji službi porabijo veliko kadila. Ljudstva se zbere mnogo pri vsaki maši. Nimajo pa v cerkvah kipov ali rezbarij, ampak samo slike, „fürnämlich das Crucifix, darauff geschribem mit Cyrilischen Buchstaben, Jezus von Nazaret ein König der Juden. Si haben andere Gemäl auch, als vnser frawen, Johannes des Teüffers vnd der Apostel."

Duhovniki se pred posvetitvijo lahko ženijo, posvečeni pa se ne morejo, ako hočejo ostati mašniki. Njihov patriarh je mogočen gospod, ker „reittet offt selbander auff einem Esel, dem Keiser zu Constantinopel gehn Hoff, hat freyen zugang zu jm". Menihi se žive od dela svojih rok. Obljubiti morajo večno devištvo; če pa prelomijo obljubo, oziroma če jih zasačijo pri prestopkih zoper obljubo, jih sežgo Turki. Ker ni prijetna taka smrt, se puste rajši skopiti in se poturčijo.

Vsi — duhovniki in lajiki — se postijo vsako sredo in petek, sedem tednov pred Vuzmom, štiri tedne pred Sv. Petrom

in Pavlom, petnajst dni pred Marijinim vnebohodom in šest tednov pred Božičem. Sicer ne jedo „von keinem erstickten, noch von Blut, darumb, das Moises gesagt hat, im Blut sey das leben".

Če umre kak bogatin, služijo za njim duhovniki in menihi štirideset dni zaporedoma maše. „die zalt man mit des abgestorbnen Gelt, oder Ochsen, Khu, Roß, oder Eseln". V teh štiridesetih dneh prirede pokojniku na čast in v prid njegove duše štiri velike pojedine. Med povabljenci so duhovniki in menihi, dalje vse sorodstvo in sosedstvo. Pred jedjo in po jedi molijo za dušo umrlega.

Ostali kristjani v Bosni in okoli Bosne so rimski kätočani. Zlasti menihom-bosopetcem se godi dobro pri njih.

„Vnd dise Christen in der Türckey alle sampt. wiewol sie von jren Höfen, Grunden vnd Heüsern, darauff sie sitzen, vnd mit jrer eignen Handarbeit sich schwärlich erneren, jren auffgelegten Zinß, einer mehr dann der ander, Item den zöhenden, ettlich den sibenden theil, von allen jren wachssenden früchten, vnd von allem jrem Vich geben vnd bezalen. Nichts desto weniger, als offt der Türckisch Keiser oder seine Wascha vnd Hauptleut, wider den Sophy, oder wider die Christen ziehen, so müssen sie auch wölche tauglich zum Krieg vnd starck sein, mit jnen ziehen, vnd mit jrem Vich das Geschütz vnd Prouiant auff jren eignen Vnkosten nachfüren. Item, so werden sie gar offt von den Türcken, vmb liederlich Vrsachen, wann sie sich vor jnen nicht neigen, auff die seitten tretten, oder vor jnen vom Roß nicht abstehn. vnd offt vmb nichte, jämerlich mit Kolben zu boden vnd zu todt geschlagen. Sie werden auch gar offt von den bösen muttwilligen Türkischen Rotten und Buben, in jren Heusern, bey tag vnd bey der nacht überfallen, die nemen jnen was sie haben, offt binden sie die Männer im Hauß an die Seulen, oder an die Thür, vnd treiben Schand vnd Gewalt mit jren Weibern vnd Töchtern, zu dem muß der Man vnd Vatter zusehen. Offt nemen sie jnen die Hochzeitterin, fürens hinweg, vnd über ettlich Tag schickens sies jnen wider. Ettlich begeren von den Christen jre Töchtern zu der Ehe, denen müssen sie es geben, fürens alsdann hinweg, vnnd verkauffens jhenseitt des Mers in Asia. In Summa, die Türcken werden von jrer Oberkeit nit gestrafft, sie thuen den Christen was sie wollen."

Žive pa tudi pošteni in skromni Turki in Turkinje, ki se jim smilijo ujeti kristjani. Nagovarjajo jih prijazno in jim dajejo denar, češ, da naj prosijo zanje svojega Boga. Usmiljene turške žene govore ujetim kristjankam: „O du armes Weib, warum bist du nit geflohen, da dich die Kree mit jrem empsigen Geschrey gewarnet hat." Iz ljudi se ne norčujejo, saj je tudi pohabljence ustvaril Bog, toda če vidijo pijanca,

pljunejo nanj, rekoč: Pfui Pyana Suina. „Vnd auß den langen, breitten, zerschnittnen Teutschen Teuffels Hosen, treiben sie auch groß Gespött.“ Če pride k imovitemu Turku kristjan in ga prosi kruha ali prenočišča, ga ne odpodi, ampak ga s svojimi hlapci vede v hišo za tujce — tako ima poleg svojega stanja vsak premožni Turek — ga vpraša, odkod je in kam ga vodi pot, ter postreže tudi njegovemu konju. Razgovarja se z njim o verskih stvareh: o sv. Trojici, o sodnem dnevu... in ne zameri, če zine v takih razgovorih kristjan kaj slabega o turški veri, ampak pravi po dolgem pričkanju: Bog nam daj vsem pravo vero! Veliko imenitnih Turkov da celo svoje otroke skrivaj krstiti in pozneje, ko dorastejo, k kristjanom v vzgojo, da se nauče krščanske vere. Sicer pa ne razumejo šale v verskih stvareh, temveč se hitro razjeze in navale na obrekovalca svoje vere. Če ga ne potolčejo, ga prisilijo, da se da skopiti in da sprejme njihovo vero.

Kristjani, ki stanujejo ob turških mejah, toda pod krščanskimi vladarji, so „die Crobaten, Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen“. Hrvati, „die man sonst Husern nennt“, so pošteni, močni in silni vojniki, ki se ne ustrašijo Turka v nobenem boju. Zelo so zgovorni, toda pijejo radi ter napijajo svoji gosposki in prijateljem. V bojnem taboru ne trpe nobene ženske. Te so zveste, poslušne in poštene. Možje ne puste, da bi se kdo dotaknil njihovih soprog, najsi bi bilo tudi pri plesu ali v šali.

Hrvatje so vsi rimski katoličani. Prelomitev posta smatrajo za večji greh nego tatvino konj. Duhovniki služijo mašo v hrvaščini, tudi pridigujejo včasih, „aber die gröbsten erdichten Fabeln.“

Dalmatinci so napol Lahi, z laškimi šegami in z enako vero.

Bezjaki[10]) ali „Sclauen“ imajo skoro ogrske in hrvatske običaje in lastnosti. Verski obredi so isti kakor pri Hrvatih. Razlika je edino ta, da mašujejo duhovniki latinski. Tudi so Bezjaki vneti za daljna romanja.

Prebivalci Slovenske Krajine in novomeške in krške okolice so napol Hrvati in Srbi; mnogo jih je pribežalo sem pred Turki. Kraševci, Goričani in Istrani so po šegah in veri deloma Hrvati, deloma Lahi. Kranjci, Spodnještajerci in Korošci pa imajo nemške šege in obleko, „allein das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopff“. Njihova gosposka, grofi, baroni in drugi plemenitaši govore dabro nemški, mnogi so podkovani tudi v latinščini in laščini. Tudi mnogo meščanov, duhovnikov in menihov govori nemščino, navadno ljudstvo pa le slovenščino. To-le je dobro, zvesto, odkrito,

[10]) Prim. prej omenjene Trubarjeve in Dalmatinove Bezjake ali Slovence in pozneje Bohoričeve!

poslušno, postrežljivo in prijazno, a preveč so babjeverni, kajti, „sie wöllen alle jre Sachen bey Got, bey der Jungfrawen Maria, vnd bey den Heiligen, nur mit vil Meß lesen hören, stifften, mit Begengnussen, opffern, Rosenkräntzen, mit vil feyren, Kertzenbrennen, mit Creützen vm̄gehn, mit geweichten Wasser, Saltz, Palmen, mit reüchen vnd sprengen, mit weitten Wallfarten, vnd mit newen Kirchenbawen außrichten. Vnd alles Vnglück, alle Straffen Gottes, allerley Kranckheiten, Tewrung, Krieg, Vngewitter, abwenden. Item, die Teüffel aus den Wolcken, auß dem Veld, vom Hoff, vom Vich, vom Haus vnd vom Beth vertreiben, vnd gute Jar, vil Traid, Wein, Vich, Frid vor dem Türcken, vnd lang leben, damitt vnd dadurch überkommen. Ja auch den verstorbnen auß dem Fegfewr gehn Himmel helffen, vnd die ewige Seligkeit erlangen. Vnd wann ettwann eins in einem Hauß kranck würdt, so thut der Kranck, oder ein anders, als Vatter oder Mutter an des Krancken stat, ein Gelübt, ein groß Opffer der Jungfrawen Maria, oder einem andern Heiligen, bey der oder jhener Kirchen, zubringen vnd zugeben, es sey ein Kind, Ochs, Kalb, Schaaff, ettlich pfund Wachs, oder souil Gelts, oder des Krancken bösst, schönest Kleid, oder ein weitte Wallfart zuuolbringen. Deßwegen Wallfarten sie gar offt gehn Rom, gehn Loreto, gehn Otting, gehn sanct Wolffgang ins Beyerland, vnd allweg über siben Jar biß gehn Aach ins Niderlandt. Vnd haben gebawt, vnd bawen noch, neben jhren Pfarrkirchen schier auff allen Höffen, Bergen vnd schönen Ebnen, in Wälden vnnd Höltzern grosse Kirchen, offt zwu beyeinander, das in vilen Pfarren, bey vier vnd zweintzig, vnd mehr neben Kirchen vnd Capellen erbawt seind, vnd noch täglich erbawt werden. Vnd solche grosse Abgötische vnd vnnütze Gebew, thun vnd vollbringen sie nur auß angeben, geheiß vnd beuelch der leichtfertigen, wohnsinnigen vnd ehrlosen Leütten, die jnen also fürgeben vnd sagen, die Jungfraw Maria, oder sonst ein anderer Heilig oder Heiligin, seind jnen im Trawm oder Schlaff, oder sonst in der Nacht erschinen. Ettlich fallen nider bey Tag vor den Leütten, als sie den hinfallenden Siechtag hetten, vnd nach langem zittern vnd zappeln, heben sie an zusagen, die Jungfraw Maria, oder ein ander Heilig oder Heiligin, hab sie dermassen nidergeworffen, mit jnen geredt, vnd beuolhen, das man jetzund an disem, jetzund am jhenen Berg, Thal oder Wald, ein Kirchen bawen, vnd dahin mit Creützen gehn, Opffern, Meß lesen vnd Wallfarten soll, vnd wo mans nicht thun werde, alsdann die jnen erscheinte Marie, Heilig oder Heiligin, wöllen alles Getreid im Feld vnd Weinberg mit dem Hagel oder Schawer erschlagen, vnd ein solchen grossen Sterben über die Menschen vnnd Vich schicken, das der dritte theil nicht soll bey dem leben überbleiben.“

Toliko je Trubar s svojimi sotrudniki sporočil Nemcem o življenju in značaju Jugoslovanov.[11])

O posebno težkih razmerah, ki so nastale vsled turških vojsk, govori Juri Dalmatin v posvetilu „Karſzhanſkih lepih molitev (1584) ter pravi, da je sedaj posebno živa potreba, pridno moliti; „es vermanet vnd treibt vns gleich dazu auch die höchte not, mit welcher in diesen letzten Zeiten fast die gantze Christenheit, am meisten aber wir arme Windischen an vnsern Grentzen von Türcken, vnd sonst je lenger je mehr beladen werden . . . Demnach ich guter hoffnung bin, es werden verstendige fromme Christen vmb desto weniger mirs vbel deuten mögen, daš ich des herrn Doctoris Andreae Muſculi Betbüchlein vnd etliche andere andechtige gebetlein für mich genommen vnd unserm armen Windischen gemeinen Man zum besten in vnsere windische Sprach verdolmetscht vnd auff eigen vnkosten drucken lassen.“

Kakor je Trubar izkušal dati karakteristiko Jugoslovanov, tako je Bohorič z etimologijo hotel dokazati znamenitost našega rodu. Bili so namreč že takrat ljudje, ki so — kakor pravi Bohorič — ali iz nevednosti ali iz same hudobije zlobno in grdo govorili o Slovanih. In vendar to niso narod, ki bi prebival na ozkem, oddaljenem ozemlju. Saj so Slovani vsi oni, ki govore slovanski ali o katerih izpričuje vsaj njihov jezik sorodstvo s Slovani. Vsi zgodovinarji so edini v tem, da so Heneti, Veneti ali Venedi, Vindi, Vandali in Slovani isti rod.[12]) Vsako izmed naštetih imen zaznamenuje isto ljudstvo. To pa se je mnogo preseljevalo, zato je dobilo toliko imen. Zadnje zaznamenovanje — Slovani — prihaja od slavnih činov, od slave, „hinc Slavi, quaſi laudabiles, celebres et clari dicuntur“. Zakaj nikdar ne moreš pravilneje raztolmačiti kakega izraza nego „ex cujuſque gentis propria lingua“. Kakor so dobili Germani ali Alemani svoje ime — ali po pravici ali

[11]) Konkretne dokaze za praznoverje in malikovanje našega ljudstva podaje Trubar v slovenski „Postilli“, dodani „Enemu regishtru“ (1558), in v nje glagolski hrvatski priredbi (1562). L. 1530. je nad Kompoljem pri Radečah ob Zidanem mostu trdila neka ženska, da prihajata k njej vsako noč o polnoči dva lepa črna moža, Sv. Sebastijan in Rok, ter ukazujeta, naj se jima sezida cerkev, sicer „hozhta zhez te ludi inu zhez shiuino tak pomor inu slishe poslati, de malu ludi inu shiuine shiue oſtane, onadua tudi hozhta vſe Vinograde iuu pole ſtozho pobyti.“ Ko pa jo je Trubarjev vikar poučil, naj ne pravi, da sta črna, ker so svetniki beli, je rekla: „Jeſt hozho rezhi de ſta bela“. Nadalje govori Trubar tu o Sv. Treh kraljih na Bruniku, o Slevici pri Turjaku, o Sv. Gori pri Gorici. O sličnih stvareh (na pr. o Novi Štifti na Tiroseku blizu Gornjega Grada) razpravlja Trubar v „Catehismu s dveima islagama“ 1575, str. 202, kakor je razvidno iz razprave L. Pintarja v „Ljublj. Zvonu“ 1905, str. 205 do 208, 688—689, in iz razprave Oblakove, Let. Matice Slovenske 1891 str. 138. *Ur.*

[12]) Veneti, Wenden! Bohorič veruje v avtohtonstvo Slovanov v srednji Evropi.

krivici, kdo more to povedati? — od „gar manne“ ali „alle manne“ — ta razlaga „Carolo etiam magno placuisse legitur“ — tako se ne moti oni, ki izvaja Slovane od „slava“. Ime samo je za nas zelo pomembno. Zgodovinarji pišejo namreč brez izjeme, da smo bili radi svoje bojevitosti narodom strah. Celo Ciceron, „pater eloquentiae“, ne zanika tega, ko pravi: „Dalmatae semper habiti sunt bellicosi.“ „Neque enim ὁμόγλωττον gentem a nostra diſiungo,“ pristavlja Bohorič k temu. Seveda ne manjka ljudi, ki trdijo, da smo si nadeli to ime zgolj iz bahatosti. Da pa ti nimajo prav in da govori iz njih samo sovraštvo, to nam priznavajo mnogi učenjaki, med njimi celo nemški.

Rod Slovanov je star. Že stari Grki so poklicali Henete na pomoč zoper Trojo. In stari Mizijci, sedanji Bosnjaki, dokazujejo baš tako visoko starost Slovanov. Razprostirajo se Slovani čez velik del sveta, če ne čez vso zemljo.

Na jugu prebivajo ob jadranskem zalivu, ki se imenuje zato „sinus Venetus“. Mogočno in bogato mesto Veneta, „a noſtra gente ſic dicta“, stoji tu. Celo v Afriki, kjer so si bili ustanovili nekdaj Slovani kraljestvo (Vandali!), ne manjka slovanski govorečih ljudi. Na Turškem se poleg grščine govori slovanščina; goje jo zlasti janičarji. Tu je v tolikih časteh, da izpodriva celo domači turski jezik.

Na severu in proti severu bivajo „Moſhi“ ali „Moſhoviti“ in Ruteni, sploh vsi, o katerih piše Ptolomej, da so zasedli „sinum Venedicum Arcticum“. Med tem zalivom in med „venedskim jadranskim zalivom“ bivajo v sredini „Litvani, Poloni, Bojemi, Luſati, uel Wendi,“ ob obeh bregovih Labe pa „Moravi, Walachi, Raſcij et Bulgari pleriq; in Auſria vero magna pars è ſedibus ſuis à Tiranno Turca pulſi, vltra citraq; Danubium ſunt, qui exercent terram et agros. In inferiori Styria magna pars: inde in specie dicti Slavi (vulgo Besjakos appellant): Et paulo infra, tota Poshega: Tota Carniola noſtra, et magna pars inferioris Carinthiae: Coruſci, Hiſriani omnes attingentes eam vrbem, que Pola dicitur Venetis parens, ab Argonautis, vt Strabo refert, condita.“

Vse to je naše! Od morja do morja biva rod Slovanov.

Toda lahko bi prišel kdo in bi rekel: vsi ti rodovi, ki si jih naštel, ne govore istega jezika, ampak se med seboj nekoliko razlikujejo po izgovoru in pisavi, torej niso Slovani! No, Bohorič bi ga vprašal, ali so Svevi in njihovi sosedi Germani, Belgijci, Sasi in drugi pa ne. Vsi ti so Germani, in vendar je razlika v njihovem jeziku večja nego pri Henetih, Venetih in Vindih!

Razen tega govori o imenitnosti Slovanov cela kopa slovanskih imen v Germaniji in izven nje.

„Moſhi" prihaja od moſh, Ruteni ali Rußi od „Roſſojeni, id est diſſeminati", Poloni od pojle, Bojemi od boj, enako Bavari, to je, Bojari ali Vojari = duces, Moravi od reke Morave. „Pomerani" imajo ime od primorje (à primorjú, quaſi dicas marini ſeu accolae maris). Celo Ogrom se je priljubila slovanščina tako, da imajo vojvode, ki jim pravijo napačno wayda. Med temi imenuje Hunjada, ogrskega Ahila, očeta kralju Matjažu.

Beligrad je slovansko ime, enako Carigrad in Gradec.

Tudi „Leipzig" se mora izvajati od lipa, po njegovem domnevanju zato, ker je kraj bogat lip. „Chemnicium civitas" se zove po kamenju, torej Kamenica, „quasi lapidosa dicta". Duben med Lipskim in Witenbergom izvaja od dub, torej dubina — quercetum. Ime „Witeberga" se mu zdi popačeno. Če prihaja „ab albo monte", „vt ex Saxonico Idiomate appellari videtur", ne umeva, zakaj se ne imenuje rajši „Schwartzberg", ker leži mesto v ravnini in ni bele ni črne gore. Zato je mnenja onih, ki izvajajo ime od „beli Brud" ali „Beli Breg", ker je bil nekoč tam brod in se vidi obrežje belo. Enako izvaja „Pretin" in „Prezh" „ab Traiectis", Torga od trg i. t. d.

S temi in podobnimi, srečnimi in nesrečnimi izpeljavami izkuša Bohorič prepričati o starosti, veljavi in slavi Slovanov.[13])

* * *

Nazori naših protestantskih pisateljev o jeziku in narodu so sicer deloma nejasni, nedoločni in prožni, a temu se ne bomo čudili, če pomislimo, da so ti možje živeli v drugi polovici XVI. stoletja in so posvetili svoje življenje verskemu vprašanju. Jezikovno so stremili pred vsem za tem, da bi bili razumljivi; prosijo tu in tam, da bi se jim naznanile morebitne napake v jeziku. Celo do Maksimiljana II. so se obrnili, da bi njih delo dal strokovnjakom presoditi (Gl. na pr. „Catechißmus, mit Außlegung, in der Syruischen Sprach . . . 1561).[14]) Da se narod ni spotikal nad njihovo pisavo, nam kažejo Trubarjeve besede v hrvatskem „Prvem delu novoga testamenta" (1562): Diese Bücher lesen nun, Gott lob, auch die Windischen Bauern vnnd Kinder wol vnnd fertig. Slično se je izrazil 13 let pozneje o petju („Cateh. s dveima islagama", str. 178): „Mi luterski poiemo ſaſtopnu vtim slouenskim ieſiku, de vſi ludie ſaſtopio te pſalme, molitue inu duhouſke peiſmi is s. piſma vſete inu sloshene."

---

[13]) Nekaj podatkov za životopis Trubarjev, vzetih iz predgovorov, podam na koncu tega „Zbornika". *Ur.*

[14]) O kritiki Skalićevi gl. Ilešičev spis „O pouku slov. jezika str. 69.

Odnošaji Primoža Trubara prama hrvatskoj tiskari u Würtemberškoj.

Napisao **dr. Fr. Bučar** (Zagreb).

Trubar je već od prije vodio slovensku tiskaru u Tübingenu, a kad je ovoj g. 1560. pripojena i hrvatska tiskara, bio je iz prvine povjeren Trubaru nadzor i nad hrvatskom tiskarom. Vrhovni nadzor nad tim poduzećima imao je medjutim po nalogu würtemberškog vojvode Krištofa Ivan grof Ungnad, koji se je poglavito brinuo za materijalno stanje čitavog (vsega) poduzeća, dočim je Trubar rukovodio književnom stranom hrvatske kao i slovenske tiskare. Trubar je n. pr. s Ungnadom odlučivao kod hrvatskog poduzeća, što će se štampati i prevoditi, pisao je njemačke predgovore hrvatskim knjigama te je u vanjskom svietu, osobito kako se je Petar Pavao Vergerij ml. prestao zanimati za slovensko i hrvatsko to poduzeće, napose na jugu bio glavnim zastupnikom čitavog slovenskog i hrvatskog protestantskog književnog pokreta.

A Trubar nije aktivno književnički djelovao kod hrvatskog tiska, jerbo (ker) nije bio vješt hrvatskom jeziku niti glagolskom ili ćirilskom pismu, te su za hrvatsku tiskaru, koja je izdavala protestantske knjige na glagolskim, ćirilskim i latinskim pismenima, dobavljeni posebni hrvatski radnici (delavci), vješti glagolici i ćirilici, koji su prevodili, pisali, a iz prvine i sami slagali hrvatske knjige. U tom pogledu dogovorio se je bio Trubar sa Petrom Pavlom Vergerijem, koji ni sam nije bio skroz vješt hrvatskom jeziku i poglavito pismu, te obojica složno nastojaše oko dobave hrvatskih radnika (sta se trudila za . . .).

Pošto (ker) je slovenska protestantska tiskara izdala već (že) mnogo slovenskih protestantskih knjiga, bude odlučeno, da se imadu te iste slovenske knjige samo na hrvatski prevesti te izdati glagolicom i ćirilicom, dočim su kasnije dodana još

k tome i izdanja latinicom. Da se uzmognu knjige štampati (tiskati) glagolicom i ćirilicom, trebalo je najprije dati načiniti takova slova (črke), dalje trebalo je hrvatskih slagara (stavcev) i korektora, a glavno i prevodilaca, čega svega tada u Würtemberškoj nije bilo. Trošak oko novo ustrojene hrvatske tiskare imao se je namaknuti dobrovoljnim prinosima, što je na sebe preuzeo Ungnad, koji je ujedno u tu svrhu predujmljivao i znatne svote. Još prije, dok se je još Vergerije interesovao za hrvatsku tiskaru, bio je i on obećao, da će se zauzeti, da namakne troškove za uzdržavanje protestantske tiskare, nu kako je otišao, ostala je sva briga na samom Ungnadu. Glavna zadaća Trubara i Ungnada bila je sada, da se dobave Hrvati, koji su vješti glagolici i ćirilici, i da preuzmu prevodjenje protestantskih knjiga na hrvatski jezik. Posrednik za dobavu Hrvata za hrvatsku tiskaru bio je Matija Klombner, staleški pisar (tajnik) u Ljubljani, koji je i u glavnom vodio promet sa slovenskim knjigama, te bio glavnim posrednikom izmedju kranjskih reformatora i Trubara. Prvi, na koga je Klombner upozorio, da bi mogao raditi kod hrvatske tiskare kano prevodilac, bio je Matija Flacius Illyricus, koji je tada boravio u Würtemberškoj. Klombner je dva puta, g. 1561. i 1562. preporučao Flacija Ungnadu za hrvatsku tiskaru. Bilo bi dobro, pridjeliti ga Primusovim ljudima, nu ne zna se, što će Trubar na to, jer je on u toj službi glava. Medjutim neka je Trubaru dosta časti i slave, da je on potaknuo čitavo to poduzeće oko izdavanja hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga.[1])

Poradi njegovih vjerskih opreka na polju reformacije, t. j., radi tako zv. Flacijanizma nije medjutim uzet u obzir Flacije, koji bi po svojoj velikoj učenosti i vještini hrvatskog jezika bio mogao biti od velike koristi kod hrvatskog tog poduzeća.

Ungnad je kasnije našao dva svećenika, koji su bili vješti ćirilici i glagolici te su bili odpremljeni u Njemačku. Jedan od tih, Slovenac, umre još na putu, dočim drugi, Dalmatinac, dodje u Tübingen i donese sobom već prevedenu i glagolicom napisanu Vulgatu. Na čudo sviju taj Dalmatinac već poslie četiri dana ostavi Tübingen, jer da je samo htio pokazati, da postoji već prievod svetog pisma, i da bi bilo suvišno i preskupo, prevadjati bibliju na novo. Za istu bibliju rekao je taj Dalmatinac, da ju je prevodio od god. 1547—1554. Ujedno je izjavio, da će njegov prievod biti štampan, nu nije htio reći gdje i kada.[2]) Nije dapače (celo, niti) dao ni, da se njegov prievod sporedi sa drugima, makar da mu je Vergerije obećao bio 200 for.[3]) Trubar je mislio, da je to biblija, koju je stari

[1]) Tübingen, Slawischer Bücherdruck, Fasc. I. 38. rkp.
[2]) Dimitz, Geschichte Krains, II. 228.
[3]) Šafařik, Geschichte der südslav. Lit. II. 170.

Vergerius, olim Pontificum Rom. nunc vero Iesu Christi, Dei gratia, Episcopus & Legatus.

hrvatski knez Bernardin Frankopan dao prevesti petorici popova. O njoj je često čuo pripoviedati, dok je još prije 36 godina polazio školu na Rieci. Prama tome je ta biblija morala biti već gotova, a onaj Dalmatinac tek ju je prepisao i u Tübingenu izdavao za svoje dielo. Trubar je kasnije poduzeo živahnu akciju, ne bi li se pronašla Frankopanova ili onoga Dalmatinca biblija, nu sve potrage ostale su bezuspješne.

Osobito se je na jugu brinuo, da pronadje već gotovu bibliju kapetan riečki Franjo grof Barbo od Waxensteina. U lipnju (juniju) god. 1561. doznao je Barbo od njekog čovjeka sa otoka Raba, da se ondje u samostanu nahodi hrvatska biblija, kojoj je bio vlastnikom fra Nikola Mojses, koji je došao sa otoka Krka.[4]) U studenom (nov.) god. 1562. doveo je Barbo ovog fratra u Ljubljanu, gdje se je konstatovalo, da je taj prievod još djelomično onaj Frankopanov. Ovu bibliju su bez dvojbe prepisivali razni fratri, a tako i po svoj prilici i onaj, koji ju je donio (donesel) u Tübingen. Na dan sv. Katarine god. 1562. skupiše se (so se zbrali) radi toga u Ljubljani u gradskoj viećnici staleži i plemstvo Kranjske, a Barbo dovede tamo tog fratra. Fratar je tamo tvrdio, da je taj prievod njegovo dielo, te da je potrošio mnogo godina, prievodeći iz originala. On bi to dielo odstupio, ako bi mu izhodili mjesto biskupa u Trstu ili u Pićnu kraj Pazina. Ako mu dadu 300 dukata provizije, on da će tu bibliju prepisati za tri godine i prirediti za štampu. Pošto su to bili zahtjevi pretjerani, ne bude od svega toga ništa, te se fratar povrati kući (domov), ali umre na putu na otok Krk. Barbo je, začuvši za to, poslao skoroteču, ne bi li dobio tu bibliju, ali bez uspjeha. Barbo se je nato bio obratio i na njekog prijatelja tog fratra, na Hanibala de Commitibus iz Gradišća (koji je možda ipak došao do te biblije, pošto je jednu bibliju uručio g. 1563. Trubaru, kad se je isti ponovno nalazio u Ljubljani).

Klombner je pisao Ungnadu, ne bi li se on zauzeo i kod kralja Maximilijana, da on nastoji tu bibliju pribaviti iz kojeg samostana, pošto se biblija svakako negdje nalazi.[5]) Klombner se je osobito i kasnije bio zauzeo, da nadje knjigu kraljeva, koju da je Hannibal de Commitibus donio (1563) Trubaru u Ljubljanu. Za tim djelom pošao je i Juraj Cvečić, koji je bio takodjer u službi hrvatske tiskare, na sam otok Krk, te je našao taj dio biblije, koja se je tamo prepisivala. Dapače se je i pogodio za istu pod uvjetom, da je ima za dva mjeseca opet povratiti. Nu nije ništa konačno mogao ugovoriti, jer poglavari samostana nisu bili kod kuće (doma). Ova

[4]) Kostrenčić, Urkundl. Beiträge, 84.
[5]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck, Fasc. I. br. 69. rkp.

Mat. 11. Govori Is. Ht. Pridite kamne vsi ki se trudite i obrêmenjeni este, ja vas hoću ispokoiti.

2. Timot. 3. Vsi koi hote bogoljubno va Is. Hê živeti, prognanie trpeti budu.

samostanska radnja bila bi dobro došla za prispodobu sa radnjama, koju su medjutim već njekoji Hrvati po uputi Trubara bili započeli.[6])

Uza sva nastojanja (kljub vsemu prizadevanju) Trubara, Vergerija, Klombnera, Barba i drugih nije se moglo doći do gotovog prievoda hrvatske biblije, pa se je zato moralo udariti drugim, već napomenutim putom, t. j., naći hrvatske radnike, koji će prevoditi ne samo bibliju nego i druge protestantske knjige na hrvatski jezik te razumieti dobro glagolicu i ćirilicu.

Barbo je g. 1561. začuo i za njekog padovanskog doktora i profesora hebrejskog jezika, rodjenog Dubrovčanina, te je s njim počeo ugovarati, ne bi li došao za prevodioca na hrvatski jezik u Ljubljanu. Sljedeće je godine spomenuti doktor prešao u Mljetke (Benetke), gdje su se pregovori nastavljali. Konačno je taj Dubrovčanin pisao Barbi, da je voljan, stupiti u službu Ungnadu za 120 kruna u zlatu na godinu, i da treba na pomoć još jednog Hrvata. Još na početku sljedeće godine živio je taj doktor u Mljetcima (Benetkah), a u listopadu (oktobru) izjavio se je, da je spreman, preuzeti stari zavjet, ako mu Ungnad osigura mirovinu, jer se više ne će povratiti u strogo katoličku Dalmaciju.

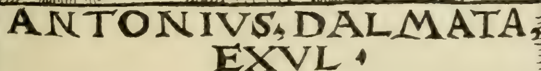
Dvoje je bilo potrebno: radnici za prevadjanje i radnici u štampariji. Dočim bi se po raznim krajevima imalo prevoditi i prepisivati na hrvatski, u Ljubljani bi se pregledalo i odposlalo u Urach za štampu. Hrvatskih radnika trebalo je i u samoj hrvatskoj tiskari, zato se je Trubar pobrinuo, da dobije stalne hrvatske radnike u Urach.

Glavni radnici kod tog poduzeća bili su Stjepan Istranin Konzul i Antun Dalmatin — Aleksandrović (Anton Dalmata).[7])

---

[6]) ib. Fasc. II. 123. rkp.

[7]) Stjepan Istranin ili nazvan Konzul rodio se u Buzetu u Istri, te je g. 1549. radi pristajanja uz novu vjeru prognan, prošao u ljubljansku biskupiju, a poslije i odavle (odtod) prognan, prešao je u Njemačku, gdje se uzdržavaše poučavanjem i propoviedanjem. Posjetivši Trubara u Rottenburgu na Tauberi, a godinu kasnije (1553) u Kemptenu, razmišljao je s Trubarom po nagovoru Vergerija, kako da protestantske knjige prevede na hrvatski. Konzul je služio u to vrieme kao učitelj na evangelijskim školama u Regensburgu i Chamu u Bavarskoj, gdje je sa svojom obitelji živio sa kukavnom plaćom od 80 fr na godinu. Na sam Božić g. 1557. započeo je Konzul po nagovoru Trubara prevoditi bibliju iz slovenskog na hrvatski jezik i to glagolicom. God. 1558. ostavi svoju službu, ponukan (izpodbujen) i opet Trubarom, te se dade sasvim na hrvatsko prevodjenje. U ljetu g. 1559. podje sa svojim glagolskim rukopisom u Ljubljanu i Metliku sa svrhom, da dade svoje djelo izpitati. Konzulov rukopis odobriše glasoviti tada protestantski propovjednik Grgur Vlahović i komptur M. Zmajić u Metlici, Stj. Stipanić u Ozlju i Ivan Kolonić kod Sv. Križa, oba kaplani grofova Zrinjskih, načelnik metlički Ivan Pričnik, četiri gradjanina i još nekoji drugi, koji odobriše Konzulov prie-

Psal. 91. Nate gospodine ufah, da nepostidimse vaveki, pravdu tvoju izbavime i otmi mene.

Ne otvrzime vavrime starosti, i kad iznemore krêpost moja ne ostavime, i proč. —

Prvo dielo Konzulovo bilo je prievod Trubarovog Katekizma s kratkim tumačenjem, što (kar) je već bilo poslano iz Ljubljane u Tübingen, te je Konzul sam s time imao već početi još prije, nego su došli obečani hrvatski pomoćnici. Najprije bude štampan „Abecedarium“ u 200 primjeraka i razaslan u Beć. Ljubljanu, osobito pak strukovnjacima na jug, da izreknu svoje mnienje o slovima. Ti strukovnjaci bili su po Klombnerovoj uputi: Ivan Fabijančić, svećenik u Pazinu; Ivan Lamella, župnik u Toplicama kraj Novog Mjesta u Dolenjskoj, župnik u Vipavi i župnik pod „Starim Gradom“ (unter Altenburg) (valjda Šmarjeta u Dolenjskoj), Grgur Vlahović i Juraj Pišec, pisar u Metlici.

Drugi glavni suradnik kod hrvatske protestantske tiskare bio je Antun Aleksandrović Dalmatin (Antonius ab Alexandro Dalmata), koji je bio pozvan u Njemačku poglavito poradi ćirilice.[8])

Po naputku Dalmate budu sada u Urachu ćirilska slova izrezana i lievana, što je tri mjeseca trajalo. Sam Dalmata bio je iz prvine takodjer i slagar i tiskar, dok nisu došli drugi hrvatski pomoćnici i dok se Nijemci nisu naučili raditi. Trubar

vod (Isp. Steklasovu raspravu!). Ujedno izjaviše, da bi se ove knjige lako izdavale i ćirilicom, te u tom pogledu odmah sastaviše i molbenicu (prošnjo).

Pošto nije bilo nade, da će strogo katolički car Ferdinand dozvoliti utemeljenje protestantske tiskare u Ljubljani, odluči se Ungnad po nagovoru samog carevog sina Maksimilijana, da osnuje n Würtemberškoj hrvatsku tiskaru, te uzme po nagovoru Trubara odmah Konzula u svoju službu sa godišnjih 170 fr. i bezplatnim stanom u dvoru Sv. Amanda u Urachu. Konzul morao je najprije poći (iti) u Nürnberg, gdje su se po njegovim uputama i pod njegovim nadzorom rezala i ljevala glagolska slova. Pošto je Trubar imao u to vrieme poći opet u Ljubljanu za propoviednika, to je prije toga htio vidjeti, kako će se hrvatski štampati, te je još u zimi g. 1560. pozvao Konzula sa slovima u Tübingen, kamo je došao i Ungnad iz Uracha, te su se dogovorili glede štampanja. Ujedno su se dogovorili da kranjski staleži pošalju jedno dva Hrvata u Würtemberšku sa već korigovanim prievodima Konzula, što se je medjutim v Ljubljani obavljalo. Isti bi obavljali korekturu, jerbo (ker) će slagati i njemački slagari, koji slažu i grčki i hebrejski, makar da jezika ne poznadu.

[8]) Dalmata, po svoj prilici Dalmatinac, bio je svećenikom u Istri. Godine 1559. i 1560. boravio je Dalmata u Ljubljani kod Klombnera te je, od Konzula predobljen za hrvatsko protestantsko poduzeće, prevodio na hrvatski i izpravljao Konzulove prievode. Kod toga posla su pomagali Dalmatinu Grgur Vlahović te hrvatski reformovani svećenici Juraj Jurišić i Matija Živčić, koji su sa Dalmatom i jezik dobro prorešetali. Godine 1561. podje Dalmatin u pratnji (spremstvu) jednog ljubljanskog gradjanina Ivana Mošnarja, po svoj prilici na poziv Trubara, najprije k njemu u Kempten, a iza osam dana krene Ungnadu u Urach. Ungnad pošalje Dalmatina vojvodi Krištofu od Würtemberga, koji je uzdržavao to ćitavo poduzeće, te ga primi u službu hrvatske tiskare za 36 fr. na godinu i čitavu obskrbu. Dalmatin je bio čovjek mirne ćudi, pa se je sa svima slagao te je radio u Urachu za hrvatsku tiskaru zajedno sa Konzulom, dok nije ova smrću Ungnadovom god. 1565. prestala djelovati.

se je za prvog izdanja glagolicom, a tako i sada kod početka ćirilskog štampanja knjiga svojski (pošteno) zauzeo, da pribavi za hrvatsku tiskaru što više (čim največ) sredstava. Preko vojvode od Würtemberga nastojao je. da steče moralnu i materijalnu pomoć od kralja Maksimilijana i od strane hrvatskih i ugarskih velmoža te njemačkog plemstva, da priteku u pomoć hrvatskoj tiskari tim više, što imadu svi dosta podanika, koji govore hrvatski, kao što mnogi odnarodjeni Turci, koje da bi laglje bilo predobiti biblijom nego puškom i kopljem. Kada je Trubar g. 1561. izdao popis do tada izdanih svojih slovenskih knjiga, spomenuo je u predgovoru, koliko su se trsili (trudili) za hrvatsku tiskaru, za hrvatske radnike i njihove obitelji vojvoda od Würtemberga i barun Ungnad. Specijalno stavlja na srce Ungnadu, koji se je najviše brinuo oko slovenske tiskare, da se jednakom brigom zauzme i za glagolsku i ćirilsku tiskaru.

Pošto je Konzul sa Dalmatom de fakto sve kod hrvatske tiskare radio, nastala je doskora opreka izmedju njega i Trubara, koji je po svom položaju kod slovenske tiskare htio i kod hrvatske voditi sve glavne administrativne poslove, čemu se je ali Konzul brzo opro (uprl), htijući sam igrati glavnu ulogu kod hrvatske tiskare. Častohleplje Trubara i Konzula urodi velikom svadjom (velik prepir), koja je bila razlogom, da je hrvatsko poduzeće slabije napredovalo i da je skoro i propalo. Uslied zavade (spora) počeo je Trubar sumnjati u sposobnost Konzula i Dalmate. Tako je Trubar pisao (19. III. 1561) iz Uracha svojim prijateljima u Ljubljanu, da sad ima mnogo brige, da li će moći dobro izaći sa prievodom i ortografijom Konzula i Dalmate, jer da prvi nije ni Hrvat, a drugi ne može ni da uredno pročita, što jednom prevede i napiše.[9])

Radi čistoće jezika najradje bi htio Trubar kojeg Bosanca ili Uskoka, koji znade dobro ćirilicu, ako i ne zna latinski i talijanski. Trubar je takodjer (tudi) računao, da će se reformacija laglje razširiti medju svećenstvom, koje je već i od prije upotrebljavalo hrvatski jezik u svojoj crkvi. U spomenutom pismu tužio se je Trubar, da se u hrvatskoj tiskari štampa „Mali Luterov Katekizam“, a drži, da bi bilo bolje, da se je preveo njegov Katekizam. Konzul se je bio emancipovao, te nije u svemu htio da se pokorava Trubaru i da prevodi poglavito samo njegova diela. Trubaru podje u istinu za rukom, te je dobavio za hrvatsku tiskaru dva nova radnika i to Matiju Popovića iz Srbije i Ivana Maleševca iz Bosne, koji su po svoj prilici obojica onda boravili u Žumberku, te je za njih lako mogao Trubar saznati preko Metlike. Klombner na-

---

[9]) Elze, Jahrbücher für Geschichte des Protestantismus in Oesterreich, XVI. 119.

makne putni trošak za oba uskočka popa, jer su baš onda koruški staleži dopitali za hrvatsku tiskaru 100 talira, te se isti uputiše odmah u Urach.

Medjutim iza 13 godišnjeg izbivanja iz svoje domovine dao se je Trubar napokon težkom mukom nagovoriti, te se je opet povratio u Ljubljanu, ostavivši svoju župu u Kemptenu. Nu najviše mu je sad bila na srcu hrvatska tiskara. Kad je već napustio hrvatsku tiskaru, morali su mu staleži obećati, da će mu dozvoliti u Njemačku slati vrstne hrvatske radnike, koje će on sam u Ljubljani naći i savjestno izpitati njihovo znanje. Trubar je, boraveći u Ljubljani, obćio i dopisivao sa svim hrvatskim piscima i svećenicima, zvao ih k sebi u goste, poklanjao im knjige i molio ih, da mu pomognu iste razpačati.[10]

Kad se je Trubar preselio ponovno u Ljubljanu, pomišljao je dapače, da preseli i slovensku i hrvatsku tiskaru u Ljubljanu, što je bilo ali poradi prevelikih troškova neizvedivo, makar da je teško bilo upravljati tiskarama u dalekoj tudjini.

Sam Trubar povede u kolovozu (avgustu) g. 1562. oba uskočka popa u Njemačku. Trubar je vodio sobom još dva glasnika i jednog magarca, koji je nosio uskočke knjige, te jednog mladog Turčina, koji je u Tübingenu imao izučiti tiskarski posao, pa da kasnije podigne protestantsku tiskaru medju Turcima. Putovali su na konjima preko Tirola, Kemptena, Memmingena u Urach. Put trajao je 20 dana, a potrošili su 34 fr., od česa je mnogo odpalo na Uskoke, koji su mnogo pili. Medjutim ti svećenici nisu odgovarali zahtjevima kano prevodioci i korektori te su poslije 20 tjedana poslani opet natrag (nazaj) u Kranjsku; dne 18. III. 1563 stignuli su u Ljubljanu. Tako se je evo taj pokus sa ova dva uskočka popa sasvim izjalovio.

Glavni tadanji faktor hrvatske tiskare Stjepan Konzul Istranin pokušao je naskoro, da se sasvim emancipuje od Trubarovog upliva, kojemu je iz prvine bio donekle (do neke meje) podčinjen, te je htio sebe i svoje drugove i uopće čitavo hrvatsko poduzeće osoviti na vlastite noge. U tu svrhu dobro mu je došla odsutnost Trubara, za koje vrieme je Konzul u istinu i sam sasvim upravljao hrvatskom tiskarom. Za to vrieme pošlo je za rukom Konzulu, sasvim na svoju stranu predobiti Ungnada, o kojem je konačno ovisilo to čitavo poduzeće. Iz tog odnošaja rodila se je velika svadja izmedju Trubara, Ungnada i hrvatskih radnika u Njemačkoj i na jugu. Rezultat svadje bio je taj, da se je još više pazilo u svakom pogledu kod izdavanja hrvatskih knjiga, i to koli na čistoću jezika, toli na štamparske pogrieške, kao i na izbor gradiva.

[10] Kostrenčić, op. cit. 101.

Interesantno je znati, da su čitavu tu svadju započele Trubarova i Konzulova žena. Konzul je bio u prvo doba na hrani i obskrbi kod Trubara u njegovom župnom stanu. Kad je Trubar pošao u Ljubljanu (prvi put), zavade se njihove žene poradi djece i kuhanja, te su svaka počele svog supruga hvaliti, da je najviše učinio kod hrvatske tiskare. Konzul je naravno pristao uz svoju ženu, te se je dapače grozio Trubarovoj ženi i s batinama. Na to su se Konzulovi preselili u posebni stan. Kad se je Trubar povratio, svadja započe na novo, pošto je Trubar pozvao Konzula na odgovornost, te je tu svadju morao dapače i sam Ungnad i njegova gospodja utišati.[11])

I. Klombner je nastojao, da se emancipuje od Trubara, kojemu je takodjer bio podčinjen, te je odmah pristao uz hrvatske reformatore a protiv Trubara. Kako je bio posrednikom Konzula u Ljubljani, poduzimao je s njim u savezu i bez znanja Trubara i njegovog odobrenja razne korake u pogledu prevodjenja na hrvatski, što je sve javljao Ungnadu, bojeći se, da to ne bi Trubar spriečio, a znajući već unapried, da će biti Trubar protiv svakog njegovog koraka. Ne jedanput spominje Klombner, kako je velika šteta (škoda), da Trubar ne drži uz njih, jer da bi čitavo poduzeće mnogo bolje uspjevalo.[12])

Svadja, nastala izmedju Trubara i hrvatskih radnika, vrlo je interesantna i karakteristična koli za odnošaje u čitavom tom poduzeću, toli i za karaktere Trubara i drugova, pa ćemo nastojati, da je što izcrpljivije ovdje (tu) obrazložimo, da što jasnije prikažemo odnošaj Trubara u poslu hrvatske protestantske tiskare i hrvatskih radnika kod toga poduzeća.

Ponajprije pisao je Trubar Ungnadu (4. XI. 1561.) dugo pismo protiv Konzula.[13]) htijući Ungnadu prikazati nesposobnost i nekarakternost Konzula, te ga napada u tom pismu iz pet razloga. Prvi je razlog taj, što Konzul i Skalić tvrde, da po Trubarju pronadjeni i poslani uskočki popovi ništa ne znadu. Trubar je pak pred Konzulom i Ungnadovim tajnikom Filipom Gugerom tvrdio, da su isti, odgojeni i rodjeni u Bosni, dobro poslužili svojim knjigama i jezikom, dočim da Konzul nije do sada ni jedne knjige, dapače ni „očenaš“ dobro napisao. Trubar je naime Konzula smatrao Talijanom, a ne Hrvatom.

Istodobno nalazio se je u Tübingenu i poznati hrvatski pustolov Pavao Skalić (Graf Dr. Scalicius), koji je već za slovenske tiskare htio igrati njeku ulogu. Kad je bio prvi arak (pola) glagolskog Katekizma gotov, dodao mu je Skalić nje-

[11]) Elze, Trubers Briefe, 332.
[12]) Slaw. Bücherdruk, Tübingen, Fasc. I. 69. rkp.
[13]) Elze, Trübers Briefe Nr. 23.

mački predgovor, u kojem je izticao zasluge njekolicine osoba za podignuće hrvatske tiskare, te je to sve poslao bez znanja Ungnada i Trubara kralju Maksimilijanu, htijući tako iztaknuti na dvoru svoju osobu. To mu ali nije uspjelo, jer je čitavu stvar kasnije Ungnad izpričao kralju Maksimilijanu, te je dao onaj predgovor uništiti i na novo štampati, izpustivši sve hvalospjeve pojedinim osobama. Trubar je nadalje spomenuo, da i njeki pisar iz Senja, koji je bio u službi kod kranjskog grofa Herbarta Auersperga i koga je htio na svaki način takodjer Klombner predobiti za hrvatsku tiskaru, istotako tvrdi, da je Konzul nesposoban. Otac toga pisara bio je kancelar u Senju te nije dozvolio, da mu sin ide u to ime u Ljubljanu.

Drugi razlog bio je taj, što Konzul i njegova žena tvrde, da je Konzul glavni pokretač i radnik u tiskari, a Trubar da samo pobira novce. Trubar medjutim iztiče, da se može i izkazati računima, koliko njega tiskara već stoji. Konzul da se nije osobito mučio oko sačinjenja glagolskih pismena, pošto su nürnberški majstori imali kod sebe (pri sebi) mnogo mletačkih (beneških) glagolskih i ćirilskih, ruskih te ostalih hrvatskih i ćirilskih slova. Što je Konzul iz prvine naredio, moralo se je još sve jedared preljevati.

Treći razlog jest, što je Konzul dvojio o poštenju Trubara glede primanja prinosa za hrvatsku tiskaru. Trubar naprotiv da imade dokaza, da Konzul u tom pogledu nije pošten, jer da daje naokolo sabirati novac, tvrdeći, da štampa hrvatsku i tursku bibliju.

Četvrti razlog jest, da je Konzul i dobrog starog Antuna Dalmatu protiv Trubara nahuškao. Kad je on jedared u tiskari zapitao Dalmatu glede jedne zlo prevedene rieči i da se neka ravna po njemu, koji je dobro prema Luteru prevodio, izdere se Dalmata na njega, da se neće on nipošto (nikakor) nanj vezati.

Peti razlog je taj, što Konzul okrivljuje Trubara, da je on kriv, što nije u Tübingen na pomoć došao njeki učeni Srbin Demetrije. Za njega su uskočki popovi tvrdili, da je vrlo učen, jer da zna grčki i druge jezike. Konzul je pak obratno tvrdio, da njegovo pismo i prievod ne valjaju ništa. Uskoci su tvrdili, da je njegovo pismo pravo zlato i da ne bi uz njega više nitko bio nuždan za ćirilicu. Tog Demetrija kušao je pouzdanik kralja Maksimilijana i bečki poznati knjižar te raspačavatelj hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga Ambroz Fröhlich predobiti za hrvatsku tiskaru, kad je Demetrije dolazio g. 1560. i 1561. u Beč. Demetrije je pripoviedao, da je mnogo godina bio notar kod vlaškog vojvode i carigradskog patrijarke. Njeko vrieme bio je u Wittembergu s Melanchtonom, te je prešao na protestantizam. Materinji jezik bio

mu je srbski, nu poznavao je još: latinski, talijanski, grčki, rumunjski i turski. Trubar ga je smatrao za pustolova. Demetrije je odputovao iz Beča, a Fröhlich je za njim pisao još g. 1561. te je onda javio Ungnadu (23 IX.), da je Demetrije pošao u Eperieš njekomu Dr. Sigmundu Tordiju. Fröhlich je na to pisao tome Dr. Tordiju, a istome je još pisao i njeki Dr. Gjuro Tannern, kršćanskim tim stvarima vrlo verziran čovjek i rodjak Demetriju i Tordiju.[14])

Fröhlich je g. 1562. medjutim saznao, da je Demetrije ostao kod vlaškog despote, i tako je i taj učeni radnik bio izgubljen za hrvatsku tiskaru. Despota vlaški protjerao je vojvodu Aleksandra te je trebao učene ljude za podizanje škola i crkava. Zato je ostao Demetrije kod tog despote, gdje je bio u velikom ugledu.[15])

Na koncu tog svog pisma veli Trubar, da je Konzul dobar i prijazan prama ljudima, kad što očekuje, a u protivnom slučaju da će svakog ogovarati i svakome o zlu raditi. On da je dulje vremena hranio i držao Konzula u svojoj kući u Kemptenu i Rottenburgu. a sada ga Konzul hoće učiniti lažcem i tatom. Isto takova mu je i žena, koja neda nikomu mira. Završujući veli Trubar. da Ungnad slobodno pokaže to pismo i Konzulu, da on na nj odgovori, a on da je pripravan, pred Ungnadom, Gugerom i samim Konzulom to sve potvrditi i posvjedočiti.

Na ovo pismo, koje je bilo prezentovano Konzulu, ovaj domala odgovori Ungnadu.[16])

Prelazeći na pojedine točke, odgovara Konzul, da uskočki popovi nisu kadri (sposobni), ni jednog poglavlja sami prevesti; nu za pisanje i korekturu, ako se još bolje uvježbaju, mogli bi se rabiti. Osim (razen) toga da su dobri radi jezika, jer da su pravi i čisti Hrvati. Konzul je medjutim već i prije, nego li su došla ta dva uskočka popa, sam naštampao glagolski i ćirilski Katekizam, koji je prema kritici stručnjaka sasvim dobro uspio. Priznaje rado i pogrieške, jer nije izučeni štampar, te je za mjesec dana sve morao naučiti, a bio je osim toga još i bolestan. Što je Trubar prigovarao, da nemaju ništa gotova za štampu, pa da trebaju za to pomoćnike, odgovara Konzul, da imadu već prevedena i prepisana četiri evangjelista, što se je već moglo i naštampati.

Mnogo je zadavalo posla, raditi uz njemačke slagare, koji nisu poznavali ni glagolice ni ćirilice. Poslije zajedničkog prevodjenja moralo se je sve u štampanim slovima na čisto prepisivati, jer slagari naravno nisu poznavali glag. kurentice.

---

[14]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck Fasc. I, 21. rkp.
[15]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck Fasc. I, 35. rkp.
[16]) Elze, Trubers Briefe, 152.

Na drugu točku odgovara Konzul, da kako je to, da Trubar tek sada iza četiri godine zajedničkog rada opaža, da on nije sposoban za rad — sada, kad se on već toliko godina muči oko svoje službe, dočim je Trubar već dobro obskrbljen. Bolje bi mu bilo, da je ostao kod kuće, gdje bi imao bolju eksistenciju i ugodniju službu.

Na treću točku odgovara Konzul, da nije mislio, da je Trubar što novaca za se pridržao, ali da i on može za sve primljene novce račun položiti.

Na četvrtu točku glede Antuna Dalmate odgovara Konzul, neka se ovaj sam opravda.

Na petu točku glede Demetrija odgovara Konzul, da je Trubar sam iz Ljubljane pisao Fröhlichu, neka Demetrije, koji je imao doći u Urach s njekim Wassermannom, mladim tiskarom iz Beča, ne dodje u hrvatsku tiskaru.

Priznaje da su iz prvine njeke rieči bile netočne kano i (kakor tudi) njeka slova, što se je ali skoro popravilo. Da što Trubaru duguje, za to on (Konzul) ništa ne zna, osim da mu je poslije požara njegove kuće u Chamu u Bavarskoj Trubar posudio jedan dukat, koji će mu on ali što prije i vratiti. Što pak ima pristojno odielo, a istotako i njegova žena, to si je on na pošteni način za četiri godine zaslužio, kao i svoje kućanstvo od cinka. Glede svog poštenja iznaša takodjer i svjedočbu tada veleuglednog superintendenta u Regensburgu Nikole Gallusa, druga Flacijeva, koji je upoznao Konzula za njegova boravka u Regensburgu.

Ungnad je na ta pisma odgovorio u smislu zajedničkog izmirenja, koje će biti samo na korist i slavu čitavog poduzeća. Trubar nije dobio nikakve zadovoljštine, asvadja izmedju njega i hrvatskih reformatora rasla je sve više i više, tim više, što je Trubar onda boravio u Ljubljani, te je Konzul u istinu bio zapremio njegovo mjesto u hrvatskoj tiskari.

Napetost tih odnošaja još se je više zaoštrila, kada je opet Turbar iz Ljubljane pisao Ungnadu, da on na jugu sve pripravlja, kako će udesiti (urediti) s najboljim i najučenijim piscima daljnji prievod sv. pisma na hrvatski jezik, jer da Konzuov i Cvečićev rad mnogo ne vriedi, kako su se izjavili mnogi hrv. popovi, i da je zato bolje, da se sve prevodi na jugu.

U ono vrieme nalazio se je u Ljubljani neki franjevac iz Bihača, kojemu je takodjer dao Trubar da prosudi rad Konzula i Dalmate, i to Novi Zavjet. Dotični fra Ivan poznavao je dobro Konzula, a boraveći jedared u Njemačkoj, pohodio je i Trubara u Stuttgartu; bio je vješt hrvatskom jeziku i pismu. Taj fratar je inače živio u Novom Mjestu (u Dolenjskoj Kranjskoj), a sada se je nalazio bolestan u Ljubljani u franjevačkom samostanu. Kad je njegov liečnik Gjuro

Reuffinger pošao jedared k fratru, dade ga Trubar upitati, što misli o hrvatskom prievodu. Kad je fratar liečniku izjavio, da je prievod dobar, ali da je stil i jezik slab, podje Trubar u društvu baruna od Thurna i tamošnjeg gvardijana, koji je bio Dalmatinac, osobno k njemu, te ga još jednom pred svjedocima upita za njegov sud o hrvatskim knjigama. Fra Ivan opetuje, da je prievod dobar, nu da ima mnogo pogriešaka u frazeologiji, konstrukciji i ortografiji. Katekizam pak da je još lošije preveden te da će se takove knjige teško moći prodavati.[17])

Na tu izjavu fratra skočili su odmah Klombner i Vlahović, da obrane rad hrvatskih reformatora. Klombner piše o tom Ungnadu (15. V. 1563.), da je Vlahović došao u Ljubljanu i da je napao Trubara, neka mu kaže, koje pogrieške je našao fra Ivan. Trubar mu ih je pokazao tek onda, kada se je Vlahović za to napose morao obratiti na kranjske staleže, na što se je Vlahović izjavio, da se te pogrieške mogu kano Errata na koncu knjige dodati.[18]) Kad je Trubar bio s Vlahovićem u Ljubljani, pokazivao mu je i pogrieške u predgovoru Novog Zavjeta, našto mu je ali Vlahović odmah rekao, da je to njegovo dielo, za koje neka sam odgovara. Vlahović je svakako sam htio govoriti s tim fratrom, nu Trubar ga nikako nije htio k njemu voditi.[19]) Vlahović je s mjesta oprovrgao prigovore; odmah je rekao, da fratar ne zna ni jezik ni pismo točno, pa da će zato fratra javno napasti i izazvati, što je i učinio, te ga je javno nazvao bezbožnikom. Klombner je o tome javio obširno Ungnadu dne 24. VI. 1563, te ga uvjeravao, da neka ne dvoji o hrvatskom radu. Ortografija je dosta dotjerana, jasna, a sve je i dobro prevedeno. Neka se ne gleda na osobe, već samo na djelo, koje nije ni od Konzula ni od Dalmatina, već od Boga. Do sada u istinu još nije nitko došao, koji bi znao pogrieške prstom pokazati ili naći više Errata nego Dalmatin sam. Svi, koji tom dielu prigovaraju, nisu ga dostojni, a nitko od njih neće u to ime ni jednu noć radnje žrtvovati, kako su zasliepljeni.[20]) Fratar je medjutim ostavio Ljubljanu, nije više se povratio, te je doskora i umro.

Fratrova kritika uzbunila je silno sve duhove oko hrvatske tiskare, nu najviše se je uzrujavao sam Ungnad. Do konca svog života pisao je neprestano duga pisma u tom smislu na Trubara i na kranjske staleže, tražeći od njih protivne dokaze glede netočnosti hrvatskih njegovih namještenika. Kad su mu kranjski

---

[17]) Elze, Trubers Briefe, 263.
[18]) Slawischer Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 98.
[19]) ib. Fasc. II. 100.
[20]) ib. Fasc. II. 103.

staleži po priedlogu Trubara preporučili, da se korektura hrvatskih prievoda obavlja u Ljubljani, i to, da je obavljaju svećenici pod Trubarovim nadzorom, Ungnad je to srdito i velikom indignacijom odbio.[21]) Pošto se je fratar bio izrazio, da u hrvatskim knjigama ima „viel falsch", bojao se je Ungnad jako, da ne bi bili oni popovi, koje bi u Ljubljani najmili, potajni papiste ili kalvini. A pošto Trubar i onako ne zna dobro hrvatski, kako će on nadzirati posao, koji ne razumije! Za to poduzeće nužna je po Ungnadovom mnienju najveća opreznost, jer čitava tiskara ovisila je skoro od prinosa dobrih kršćana, koji ali traže (zahtevajo) i račun za ono, što podupiru. Tako je n. pr. saski pfalzgraf poslao svog tajnika, da izpita, je li Ungnad i razumije one knjige, koje se štampaju. Činovnik javi, da se Ungnad slabo razumije u to, ali da ima tri pouzdana (zanesljiva) svećenika. Na to je knez klimao glavom i iztaknuo, da se na takova poduzeća mora vrlo paziti. A kad se još pročuje za Trubarov „viel falsch", što će onda biti od svega toga?

Konzul i Dalmata brane se opet na napadaje Trubara glede izjave onog fratra iz Ljubljane o dugim pismom (12. XI. 1562.)[22])

U tom odgovoru vele hrvatski reformatori, da njihov jezik nije tako nerazumljiv, kao u dosadanjim hrvatskim glagolskim brevijarima i misalima, osobito psalmima, gdje da ima mnogo čeških, poljskih i ruskih (a bit će staroslovjenskih) rieči. Medjutim su i hrvatski reformatori u Urachu i Ljubljani rabili i češke i poljske biblije, kako je to spomenuto i u predgovoru Novom Zavjetu. Dalje spominju Hrvati, da su u svojim prievodima, posavjetovavši se sa dr. Skalićem, ispustili slovo „jer", pošto se rabi samo „ornatus causa", nu ipak da su ga gdjedje (kje kje) ostavili, da im to hrvatski popovi ne bi zamjerili i da im ne bi knjige prezreli. Odlučno oporiču sumnju, da su heretici, te istotako izriću sumnju, da bi se to poduzeće moglo nastaviti i iz Kranjske u istom duhu, kako je započeto.

Kano javno mnienje, da su knjige bile razumljive i dobre, možemo uzeti i kasnija svjedočanstva dviju svećenika iz Istre, koji su kano glagoljaši svakako mogli prosuditi rad hrvatskih reformatora. Sačuvala su se dva pisma župnika Vernkovića iz Tinjana (Antignana) u Istri na hrvatskog radnika kod tiskare u Urachu Matiju Pomazanića. U prvom se spominju Konzul i Dalmata kano drugi Ciril i Metodije, koji su sveto pismo i pravu vjeru hrvatskim jezikom prikazali Hrvatima (28. XII. 1562.). U drugom pismu od dne 10. X. g. 1563.

[21]) Elze, Trubers Briefe, 192.
[22]) Elze, Trubers Briefe, 235.

piše isti Verniković Pomazaniću, da je čuo, da njetko iz Kranjske (Trubar) napada na hrvatske knjige, da su loše i krive; ovaj laže bezobrazno, jer su hrvatske knjige dobre i razumljive.[23]) Jednako pišu Pomazaniću i njegovi roditelji i njegov plovan iz Stinjana dne 29. X. 1563, da su čuli, kako je njetko iz Kranjske Ungnadu pisao, da su knjige hrvatske loše. Onaj (Trubar) možda želi, da budu te knjige više na kranjski, nu onda ih Hrvati ne bi razumieli. Na koncu moli glagolski Novi Zavjet i sve knjige, koje će izaći, „da ih se nagledam preje moje smerti“.[24])

Trubaru spočitavaju dalje Konzul i Dalmata njegovu samostalnost u religiji. Oni se drže strogo Lutera i augsburške konfesije, dočim je Trubar sastavio svoju posebnu konfesiju iz tri vjeroizpoviesti, t. j. augsburške, saske i würtemberške, što je učinilo toliku smetnju, da se je kasnije morala izdati ponovno prava augsburška konfesija.

Trubar se brani pred staležima. te prikazuje Konzula u vrlo crnom svietlu.[25]) Tako mu je njeki Jos. Nikolić, vrlo ugledni pristaša reformacije u Istri, javio o nemoralnoj bolesti Konzula i Cvečića. Na osvadu (obdolžitev). zašto nije Trubar odmah ustao protiv Konzula, iztiče on, da je to i učinio, poslavši ga s njegovim prievodima, da ih dade izpitati u Ljubljani, pa da još k tome nije bio Dalmata u Urachu, sve bi bilo vrlo žalostno izpalo.

Na tužbu, da je Trubar želio tiskaru premjestiti u Ljubljanu, odgovara on, da je to htio učiniti i zato. jer je sada nastalo vrlo težko vrieme za uvažanje protestantskih knjiga. Što se tiče prigovora, da je Trubar konfesiju samostalno obradio, upozoruje on na one, koji čitaju i slušaju njegove pripoviedi, a Konzul neka se sjeti radje, kako je on sve račune pobrkao i kakove je smetnje kod tiskanja Katekizma učinio, tako da je nato sam Fröhlich iz Beča upozorio Trubara.

Na daljnji prigovor Trubaru, da se on nije još jasno izrazio o njekim točkama vjere, odlučno on sve pobija i poziva se na svoje slovenske spise.

Ta sumnja je žalibože doprla i do ušiju (segla do ušes) samog kralja Maksimilijana i vojvode od Würtemberga, no on je od svake sumnje slobodan, za što imade i dokaza. Na prigovor, da je Trubar imao dobru župu u Urachu, odgovara on, da je zato i dosta od svojih dohodaka trošio za hrvatsku tiskaru i prievode, što mu nije nikada povračeno.[26])

---

[23]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 119.
[24]) Vjestnik hrv. zem. arkiva, g. VI. 1904, p. 190.
[25]) Elze, Trubers Briefe, 245.
[26]) Elze, Trubers Briefe, 255.

Trubara je bila ta svadja već tako razljutila, da je pisao Ungnadu iz Ljubljane (22. XI. 1562.), da već neće da ima kakova posla sa hrvatskom tiskarom.

Dočim su prije Konzul i Dalmata predbacivali Trubaru, da kani hrvatsku tiskaru prenjeti (prenesti) u Ljubljanu, sada su mu baš protivno predbacivali, da je odbio priliku, da se u Ljubljani osnuje tiskara, kad je bio tamo došao tiskar Augustin Friess iz Strassburga. Trubara su dapače sami staleži morali braniti, jer bi bilo suvišno, utemeljiti novu tiskaru, dok postoji takova u Tübingenu, i jer se sa strane biskupa i intolerancije dvora ne bi ni mogla izhoditi dozvola za takovu tiskaru u Ljubljani.

Kranjski staleži stavili su se u toj svadji sasvim na stranu Trubara, dočim su na nj neprestano još i dalje napadali Konzul i Klombner. Dalmata je samo kano puko orudje Konzulovo sve te navale tek podpisivao. U isto tako rekući vrieme piše Trubar Dalmati vrlo ljubazno pismo (21. X. 1562.),[27]) u kojem mu dapače obećaje, da će ga uzeti k sebi u Ljubljanu za prevodioca, kada je bio namislio prevadjanje na jugu nastaviti, i da je bez dvojbe iz neznanja podpisao Konzulovo pismo protiv njega.

Kako se je Trubar smatrao principalom i hrvatske tiskare, najbolji nam je dokaz, što je on pisao i za hrvatske knjige njemačke predgovore, da njemačku protestantsku publiku, koja se je za to poduzeće zauzela materijalno i moralno, uputi o djelovanju hrvatske tiskare. Sad su hrvatski reformatori ustali i protiv toga, da Trubar i nadalje piše predgovore hrvatskim knjigama, koje da on samostalno sastavlja, mjesto da ih prevede iz drugih raznih diela, od česa bi bila veća korist.[28])

Trubar je medjutim i dalje svoje predgovore većinom originalno sastavljao, čemu imamo zahvaliti mnoge dragociene podatke o Hrvatima i uopće Jugoslavenima, koje je Trubar napomenuo u svojim predgovorima koli slovenskim, toli i hrvatskim knjigama.

Ungnada je najviše boljelo, što je Trubar pisao, da se u hrvatskim knjigama po izjavama onog fratra nalazi „viel falsch", pa kako će on i od koga dalje moći tražiti podpore za hrvatsku tiskaru, kako će se moći pred onima opravdati, koji su za tu tiskaru sve darovali, i kako će on doći do svojih novaca, koje je u to ime tiskari bio predujmio. A kako je Ungnad bio oduševljen za hrvatsku tiskaru, najbolji nam je dokaz, što je, sigurno računajući na njezin najveći uspjeh, od svog novca posudio za tada veliku svotu od 3.500 forinti.

[27]) ib. 260.
[28]) ib. 273

Sve to dopisivanje nije još ništa koristilo te Ungnad nije bio dobro upućen, da povjeruje Trubaru, a da osudi rad hrvatskih reformatora. Da se stvar konačno uredi, pošalje Ungnad posebnog povjerljivog svog čovjeka Cvečića sa pismom na kranjske staleže (19. IX. 1562.) sa zahtievom, da Trubar svoj „viel falsch" prema kazivanju onog fratra Cvečiću točno označi na jednom primjerku koje knjige: na kojim listovima, redcima, u kojim izrekama, riečima ili slovima jest pogrieška, te kako bi se tome moglo pomoći, da se od sada uzmogne dobro prevoditi i štampati.

Kad se je Cvečić nalazio na jugu, pošao je i u Metliku po nova svjedočanstva za izpravni rad hrvatskih reformatora. Kao što su g. 1559. u Metlici mnogi ugledni i pismeni Hrvati pregledali i odobrili prvi Konzulov rad i prievod, tako su i sada ponovno izdali svjedočbe o radu Konzula i druge trojice uglednih Hrvata, i to opet u Metlici, koja je bila prema tome jedno od središta glagolske inteligencije. Sačuvala su nam se tri pisma i sva tri datovana iz Metlike od dne 19. I. 1563.[29]) U prvom pismu potvrdjuje Petar Krajačić Ozljanin, da su mu donieli na ogled najprije Katekizam, a poslije i druge hrvatske knjige, štampane u Tübingenu, koje on pronalazi pravim i dobrim knjigama hrvatskim. Isto su potvrdili i Antun Bočić Modrušanin, bivši kancelar i pisar kneza Bernandina Frankopana (kako je to bio već potvrdio i g. 1559.), te Nikola Drinovački Bošnjanin, koji izjavljuje, da je sa svojim prijateljima, koji znadu hrvatski, sve donesene mu knjige pregledao i našao valjanima za porabu u kršćanskoj crkvi, te da će ih svi Hrvati razumieti.

Trubar se je morao o Konzulu izraziti, da je on kriva svjedočanstva njemu donio o valjanosti hrvatskih prievoda te ga tako zavarao. Klombner piše o tome Ungnadu ističući, da to nije istina, jer je osim Metličana pohvalio Konzulov rad i sam hrvatski ban Petar Erdödy od Eberave, koji se je mnogo brinuo za hrvatsku protestantsku tiskaru, nastojao pribaviti radnike za nju i razpačavati hrvatske protestantske knjige.[30]) Ujedno je Klombner poslao Cvečića u Metliku Vlahoviću, da vidi laži tog fratra.[31])

U velikoj svojoj ogorčenosti nije Ungnad mogao dočekati ni odgovora krajnskih staleža te je doskoro već i opet urgirao odgovor na svoje pismo. U ono vrieme je naravno trebalo i dulje vremena, da je mogao doći službeni odgovor na takovo pismo. Dobivši medjutim i opet odgovor, u kojem su staleži branili Trubara, nije se Ungnad, nahuckan Konzu-

[29]) Vjestnik hrv. zem. arkiva, g. VI 1904, p. 186.
[30]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 88.
[31]) ib. Fasc. II. 98.

lom, još mogao pravo osvjedočiti, na kome je krivnja, te je i opet ponovno pisao kranjskim staležima veliko pismo, opisujući i opetujući sve na daleko i široko, napadajući Trubara, a braneći svoje ljude, koji da su tako marljivi, da se danomice ustaju u dva, tri sata (ura) u jutro te prevode i izpravljaju i prepisuju, a svaku rieč i izreku, koja je išto važnija, ozbiljno pretresuju te izporedjuju s pravim tekstom. Prema tome zaista ne treba više drugih ljudi, dok se ovi bave knjigama Brencija, Melanchthota i Lutera.[32])

Ungnad se je bio tako razljutio, da je na vrieme obustavio svako daljnje štampanje hrvatskih knjiga kao i njihovo razašiljanje na jug, dok se čitava stvar točno ne razbistri. I kada se je poslije Cvečić povratio sa odgovorima Trubara i kranjskih staleža (21. II. 56 3.), Ungnad i opet još nije bio zadovoljan. U Kranjskoj je onda nastalo upravo doba reakcije, koja je osobito bila naperena protiv Trubara, da se izažene iz Kranjske, pa zato ni Trubar ni kranjski staleži nisu imali ni vremena ni volje, da vode i dalje polemiku sa Ungnadom, dočim su već više puta i jasno izrazili svoje stanovište. U ime staleža izpričao se je Ungnadu Jošt od Gallenberga, tješeći ga, da će biti naskoro sazvan kranjski sabor i da će mu se zatim obširnije odgovoriti.

Ungnad nije ni dalje još mirovao, te je dapače o tom svemu obaviestio i samog vojvodu Krištofa od Würtemberga, a Konzul i Dalmata su morali podpisati veliku i obširnu suplikaciju na nj dne 24. II. g. 1563. Vojvoda od Würtemberga nije se htio mješati u taj proces, te je i nadalje ostao Trubaru sklon, pa kada je bio ponovno Trubar morao ostaviti Ljubljanu i austrijske zemlje, primio ga je nanovo i dao mu utočište u svojoj zemlji, kano i prvi put.[33]) Vojvoda Würtemberški je jedno vrieme sumnjao, da je Trubar Zvinglijanac, na što ga je upozorio kancelar tübinške univerze, glasoviti teolog i profesor Jakob Andreä. Ovaj je predložio, da se Trubarova slovenska „Cirkvena ordninga“ dade Konzulu izpitati, da li odgovara posvema augsburškoj vjeroizpoviesti. Trubar je naime u jednom pismu iz Ljubljane (1563.), koje je pisao na Nikolu od Gravenecka, činovnika würtemberškog vojvode u Urachu, izrazio se glede sv. pričesti (obhajila) u Zwinglijevom duhu. Graveneck je to pismo pokazivao svojim prijateljima, a medju inim i župniku i superintendentu M. Krištofu Binderu u Nördlingenu. Binder je to javio Andreju u Tübingen, a ovaj dalje vojvodi od Würtemberga.[34])

[32]) Elze, Trubers Briefe, 280.
[33]) Elze, Trubers Briefe, 337.
[34]) ib. 559.

Pošto se je Trubarova „Cirkvena ordninga" imala prevesti i na hrvatski, to je odmah naravno i opet planuo Ungnad te je obustavio daljnje tiskanje slovenske knjige, koja je bila već na pol gotova. Ungnad je naložio Dalmati i Konzulu, da prevedu točno rieč po rieč sve one stavke, koje se tiču pričesti. O svemu tomu obaviestio je Ungnad vojvodu od Würtemberga i Trubara te Jošta od Gallenberga, tražeći, da mu se što prije razjasne zablude Trubara.

Da se čitava stvar uredi i knjige ponovno izpitaju, bio je odredjen posebni dan, kada su se imali sastati strukovnjaci. Medjutim do toga nije došlo. Kad je Klombner pitao za uzrok tomu Trubara, izgovorio se je on, da je njegov tajnik one osobe, koje su u to ime bile zamoljene, propustio pozvati, našto je Klombner to odmah (28. VII. 1563.) referovao Ungnadu.[35]

Kranjski staleži napokon obširno odgovoriše Ungnadu (9. XII. 1563.), a i samomu würtemberškom vojvodi, uvjeravajući ih, da Trubar nije napustio augsburšku konfesiju. Ungnadu su napose kranjski staleži referovali o vrstnoći hrvatskih knjiga, o čemu je toliko pisao. Pošto su knjige dali na ogled vjerodostojnim popovima i drugim osobama iz bližnjih i daljnih mjesta, prešavši čitavu hrvatsku granicu poradi turskih provala, osvjedočili su se, da su knjige prave i dobro evandjeoske u substanciji, jedino da je jezik djelomice slab, što su priznali i sami korektori u Njemačkoj, a kod te izjave oni i ostaju. Što se tiče jasnog razumievanja tih knjiga, jasno je, da ako i Istrani, Dalmatinci, Hrvati, Bezjaci, Bošnjaci govore donekle in terminis različno, ipak se isti i s malo muke i truda mogu razumjeti, kano što je slično i u Njemačkoj. Istranima i njihovim susjedima Dalmatincima te Bošnjacima su hrvatske te knjige razumljivije nego Hrvatima i Bezjacima, koji nisu glagolici toli vješti. Na koncu savjetuju kranjski staleži Ungnada, da neka bude na oprezu, i da ne da prevoditi bibliju njekim ljudima, koji ne znadu pravo ni njemački ni latinski (naravno Konzul i drugovi), jer je to i za učene velik i težak posao. A velika bi šteta bila, da bude takav veliki posao uzalud.

Trubar je uobće tvrdio, da su hrvatski radnici premalo inteligentni. Konzul ga nije nipošto zadovoljavao, Cvečić još manje, jer je i siromašan, a Dalmata da je prestar i ne predstavlja pred svietom ništa. Klombner zato piše Ungnadu, da Bog hoće, da se baš i s malim ljudima stvaraju čuda, makar da se Trubar od njih siromaka odvaja, nu kad će biti u nevolji, već će uvidjeti, tko mu je dobro savjetovao. Najbolje je, da se Trubar pusti sasvim na miru, a Hrvati neka rade, kako znadu, a za prvi početak su i dosta učinili. Hoće li Trubar pomagati, dobro, ne će li, neka ih pusti na miru.[36]

[35] Slaw. Bücherdruck, Tübingen. II. Fasc. II0.
[36] Slaw. Bücherdruck, Tübingen. II. Fasc. 88.

Uslied tog ponovnog obilnog pisanja savjetovao je sam vojvoda od Würtemberga Trubaru, da pazi što piše, i da ne smije ni na oko napisati šta zla. Razumije se samo po sebi, da se je Ungnad i opet silno razljutio poradi savjeta, da pazi glede prievoda biblije, tvrdeći, da su njegovi ljudi (Konzul i drugovi) do sada sve najbolje radili, jer i sin božji nije razpravljao rieč božju sa naučenjacima nego s jednostavnim ljudima, koji nisu kao ni apoštoli posjećivali sveučilišta i t. d.

Ungnad nije naravno bio zadovoljan odgovorom kranjskih staleža glede Trubarovog „viel falsch" te je stvar tjerao tako daleko, da je dapače pisao Joštu od Gallenberga i grozio se (21. XII. 1563.). da će biti prisiljen čitavu stvar dapače predati i samomu kralju Maksimilijanu.

Još se je svadja više zaoštrila, kad se je Ugnad s Konzulom stao dapače za odsutnosti Trubara miešati u same Trubarove stvari, a da ga nisu ni pitali za savjet. Još g. 1561. odredio je Ungnad, da će se Trubar i Konzul uviek medjusobno posavjetovati glede zajedničkog rada, što će se prevoditi i štampati, a g. 1562. bude dapače zaključeno, da će Trubar upravljati slovenskom, a Konzul hrvatskom tiskarom, pošto su se bili medjusobno zavadili i razišli.

Na nagovor Klombnera, koji je stojao uviek uz Ungnada i Konzula, dao je Ungnad po Konzulu i drugu mu Juriju Juričiću, koji je bio takodjer pridjeljen hrvatskoj tiskari, štampati njeke s l o v e n s k e p e s m e protiv volje i znanja Trubara, koji se je onda nalazio u Ljubljani, a medju inim imenima suradnika spomenulo se je i Trubarevo ime. Medju tim pjesmama bilo je i njekoliko pogrdnih protestantskih pjesama, a iste su se imale prevesti i na hrvatski te izdati glagolicom i ćirilicom, pa da se prošire i po Turskoj, gdje (kje) će sigurno dobro djelovati. Protiv toga su naravno odmah protestovali u ime Trubara sami kranjski staleži, a te pjesme nisu izašle nikada u hrvatskom prievodu.

Klombner se je živo bio zauzeo i za izdanje tih pjesama, kako to vidimo iz pisma od dne 6. XII. 1563., upravljenog na Ungnada. Glede pjesama piše Klombner, neka Trubar označi one, koje ne vriede, jer su ih oni već pjevali prije u Kranjskoj, nego se je Trubar povratio po drugi put u Ljubljanu. Trubar se je tužio, da su njegove pjesme drugim pripisali, što medjutim ne stoji, što on može opravdati, kao što nije takodjer istina, da on radi protiv Trubara, već baš protivno. Klombner tu dapače iztiče, kako je Trubara spasio od zatvora, i da nije bilo njega, Trubar ne bi nikada slovenski ni pisao ni štampao.[37]) Sto se tiče ove poslednje tvrdnje Klombnera,

[37]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 130.

mi je ne možemo kontrolirati, pošto nam je još premalo poznat odnošaj Klombnera s Trubarom u prvotno doba Trubarovog započetog slovenskog književnog rada.

Klombner je spomenuo dalje, da mu je rekao barun Thurn, da su imali te pjesme prije dati Trubaru pregledati, a na to se Klombner izpričava, da kad su god Trubara za što molili, da on nije htio učiniti, jer sve prezire, što nije od njega.[38])

Kako su za odsuća (odsotnosti) Trubara iz Uracha bili svi upravo protiv njega, učinili su mu doskora još jednu nepriliku. Pošto je napokon vojvoda od Würtemberga dozvolio, da se Trubarova „C i r k v e n a o r d n i n g a“ doštampa, ne htjedoše Ungnad i drugovi, da se štampa Trubarov dugi njemački predgovor, pun doktrinarskog razpravljanja, već poslaše staležima novi i kraći predgovor od g. Andreä s molbom, da ga Trubar prevede na slovenski. Klombner je spomenuo, da je Trubar djetinjast u svojim predgovorima, jer neće ništa prevoditi. već sve radi samo po svojoj glavi. Kranjski staleži to neće da uvide, on bi im rado o tome govorio, nu sve ništa ne hasni. Na taj način medjutim Trubar stvari više samo koristi mjesto da škodi.[39])

Staleži ne pristadoše naravno na to, već ostadoše (so ostali) kod Trubarovog predgovora, našto Andreä izposluje kod vojvode od Würtemberga, da se je knjiga štampala bez ikakvog predgovora.[40])

Trubaru su prigovarali, da se ne brine ništa za prodaju hrvatskih knjiga u Ljubljani, jer da tamošnji knjigoveže vežu i razpačavaju osim slovenskih knjiga samo latinske i njemačke. Zato neka Ungnad. tako savjetuje Klombner, predade razpačavanje hrvatskih knjiga jednom posebnom knjižaru, koji neka uz proviziju veže i razpačava samo hrvatske knjige. Vlahović je obećao knjige razpačavati po Hrvatskoj. dočim će ih uskoci po Bosni i Turskoj medju svojim suplemenicima. Trubar se neće ni zašto brinuti, što ne ide po njemu, zato bi najbolje bilo ipak, da se svi slože, što će ali težko ići.[41]) Dapače i kranjski staleži i zastupnici su se obvezali, razpačavati hrvatske knjige, nu sada čine baš protivno, te sprečavaju razpačavanje hrvatskih knjiga po Hrvatskoj, susjednim zemljama, naročito i u Bosnu.[42])

Čitava svadja prestala je napokon pod konac g. 1564., kad je Ungnad umro (dne 25. XII.), a iz njegovog posljednjeg

---

[38]) ib.
[39]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 83.
[40]) Elze, Trubers Briefe 420.
[41]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 94 rkp.
[42]) ib. Fasc. 123, rkp.

pisma od dne 20. XI. vidimo, da se je on sasvim razišao sa Trubarom.

Poslije smrti Ungnadove na sam Božić g. 1564. razpalo se je čitavo hrvatsko poduzeće, koje sinovi Ungnada nisu htjeli nastaviti, a Konzul i njegovi drugovi nisu imali sredstava zato, dočim se nije našao novi i oduševljeni mecena poput Ungnada. Vojvoda od Würtemberga je to čitavo hrvatsko poduzeće doduše pomagao, nu nije ga vodio. Iz Hrvatske nije takodjer bilo dovoljno moralne, a kamo li pak i materijalne pomoći. Posljedica svega toga bila je, da je hrvatska tiskara prestala, da su hrvatski suradnici i radnici bili izplaćeni i odpušteni, te su se razišli kojekuda iz Uracha. Medjutim je pak Trubar, koji je imao za sobom poglavito već protestantske kranjske staleže i čitavu dobro već organizovanu protestantsku crkvu u Kranjskoj, mogao svoj započeti još dalje rad nastaviti, poglavito pak, kada se je opet morao nastaniti u Wurtemberškoj, i to u Deredingenu kraj Tübingena, gdje je do svoje smrti radio za svoju slovensku protestantsku tiskaru. Konzul i Dalmata ostavili su svoju službu u Urachu, dobivši od vojvode würtemberškoga krasne svjedočbe, te krenuše u Regensburg, gdje su izdali „Postilu“ latinicom g. 1568., posljednje svoje dielo i ujedno posljednje hrvatsko dielo iz dobe reformacije. Tu Postilu izdali su Konzul i Dalmatin za ugarske Hrvate, koji su se, pobjegavši iz Bosne, naselili oko Železnog grada. Tamo krene poslije, i Konzul za propovjednika, te je po svoj prilici i ondje umro. Dalmata pak krene kasnije u Ljubljanu, gdje je i umro g. 1579.

Tako su eto ova trojica revnih i vrlo agilnih reformatora završili svoj mukotrpvi život, pun borbe i medjusobne zavade, svaki za sebe i na miru bez ikakvog daljnjeg zajedničkog saobraćaja. Svi zajedno su radili i nastojali oko hrvatske knjige, koliko su samo mogli, pa će zato i njihova imena biti vječno ubilježena u povjesti naše književnosti.

Ungnadovi stiki z mestom Frankfurtom ob M.

Priobčil dr. Ljudevit Pivko (Maribor).

Baron Ivan Ungnad je poleg svojega premoženja uporabil tudi ves svoj vpliv, da bi z nemškimi denarnimi podporami utrdil jugoslovansko književno podjetje in razširil evangelij med Slovenci, Hrvati in Srbi. Že septembra leta 1561. si je naprosil precejšnje podpore nemških knezov, v posebni okrožnici slikajoč versko stanje južnih Slovanov, posebno turških podložnikov, pomanjkanje verskega pouka in dobrih prevodov svetih knjig.

Ta sredstva pa so se kmalu izčrpala. Po dveh letih je Ungnada prisilila potreba, ponoviti prošnjo. Takrat pa se okrožnica ni poslala samo vladarjem in knezom, ampak tudi upravam nekaterih bogatih mest, od katerih se je Ungnad nadejal denarnih prispevkov. Štefan Konzul si je naložil voziček dotiskanih knjig in hodil s prošnjo od mesta do mesta, povsod puščajoč kot Ungnadov dar po en iztis vsake knjige ter pobirajoč podpore.

Med mesti, ki so Ungnadovemu podjetju pomogla z večjim darom, nahajamo tudi državno mesto Frankfurt ob M., ki je poslalo 200 gld.

Bivajoč v tem bogatem trgovskem mestu, sem se spomnil one neznatne zveze naših verskih reformartorjev s Frankfurtom ter sem si predstavljal, kako je po tistih starih ulicah drdral Konzulov voziček s prvimi slovenskimi in hrvatskimi knjigami in z Ungnadovo prošnjo.

Ungnad frankfurtskih mestnih očetov ni prosil samo denarne pomoči, kakor po drugih mestih. Znano nam je pismo frankfurtskega mestnega sveta, pisano dne 14. septembra 1563.

leta, v katerem potrjujejo očetje, da so prejeli Ungnadovo prošnjo in knjige, omenjajo pa še neko posebno Ungnadovo pismo, v katerem se govori o nabavi svetopisemskih slik.[1])

Iz tega pisma je razvidno, da je hotel Ungnad okrasiti slovensko in hrvatsko sv. pismo z biblijskimi figurami frankfurtskih tiskarjev in da se je Štefan Konzul sam ustno pogajal z lastniki onih figur.

Ali so Konzulova pogajanja imela uspeh? Ali se hrani v mestu še Ungnadova prošnja in ono drugo neznano pismo? Ali se hranijo v Frankfurtu še naše knjige? Ali je v mestnem arhivu še kaj drugih sledov književne zveze naših reformatorjev s Frankfurtom?

Ta vprašanja so zahtevala pojasnila.

* * *

V frankfurtskem mestnem arhivu se hrani več listin, ki so v zvezi z Ungnadovim imenom. Njih vsebina nam je deloma že znana iz drugih virov, a vendar je med njimi tudi nekoliko novih, ki nam zopet kažejo Ungnadovo neutrudljivo skrb za jugoslovansko knjigo.[2])

1. Ungnadova prošnja se hrani v arhivu in je zelo podobna prošnjam, ki jih je pisal Ungnad drugim mestom. Podpisal jo je v Urahu dne 1. septembra 1563. leta Ungnad sam, Anton Dalmata in Štefan Konzul.[3])

Po dolgem, lepem pozdravu pripoveduje Ungnad, da je prava beseda božja največja in najblažja vrednost. Ostro obsoja one, ki kvarijo čisto besedo božjo in jo nalašč preobračajo. Posebno naše (t. j., nemško) ljudstvo izgublja pravo vero, ki z njo ravnajo „papisti“ tako, da bi se je lahko usmilil kamen. Kako celo drugačni pa so Slovenci, Hrvatje in druga sosedna ljudstva, ki srčno hrepene po božji besedi, čeravno so neugledna in so bila prej sploh surova in brezbožna, ne poznavajoč niti Boga niti njegovih zapovedi, ukazov, njegove svete besede in volje, in ki tisoč let niso imela nikogar, ki bi jih bil poučil krščansko. Ta ljudstva nimajo in niso imela

---

[1]) Ivan Kostrenčić, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565, Dunaj 1874, str. 185. pismo CXX.

[2]) Pri iskanju listin v mestnem arhivu me je ljubeznivo podpiral tamošnji višji knjižničar dr. Jung. — Treba je še omeniti, da sem pregledal z dovoljenjem frankfurtskega konsistorija tudi arhiv in zapisnike nekdanjega ministerija, a prepričal sem se, da ni v njih nobenega spomina kake književne zveze naših reformatorjev s Frankfurtom.

[3]) Den Edlen Ehrnuesten, Fürsichtigen, Ersamen vnd weisen Herrn N. vnd N. Burgermeister vnd Rath der Löblichen Reichsstatt Frankforth am Mayn Meinen Sonderen Lieben Freundt = Graw Hans Vngnad Freiherr zu Sonnegk. Pismo se je oddalo dne 11. septembra 1563.

nikdar nobenega popolnega sv. pisma niti drugih krščanskih knjig v svojem jeziku. Ponekod že imajo sicer biblijo, toda tako popačeno, da jim je v večjo škodo nego korist.

Sklicujoč se na sveto pismo dokazuje Ungnad, da je treba razširiti pravo vero na vse narode. Tako želi Bog zveličanje tudi imenovanih narodov (Slovencev in Hrvatov) in ga je začel že izvrševati. Mestni očetje naj vedo, da je med Slovenci in njihovimi sosedi že na delu nekaj pobožnih in razsvetljenih mož, med njimi posebno Primož Trubar, ki sedaj[4]) na poziv deželnih stanov pridiga v Ljubljani, Anton Dalmata in Štefan Konzul, ki podpisujeta z njim to-le pismo. Prevajajo se že knjige, sveto pismo in najglavnejše knjige krščanskega nauka na slovenski in hrvatski jezik, slovenske z latinskimi pismenkami, hrvatske pa z glagolskimi in cirilskimi. Da bi se tiskala božja beseda v teh jezikih čista in nepopačena, to se ni zgodilo še, odkar stoji svet.

Z velikimi troški so se rezale in ulivale glagolske črke v Nürnbergu in cirilske v Urahu. Delavstvo, rezarje in livarje in imenovana gospoda (Konzula in Dalmato), ki podajata navodila, ima Ungnad v svoji lastni hiši, ki mu jo je podaril würtemberški vojvoda. Dosle ima še pri sebi vso tiskarno in vse potrebne osebe, stavce, tiskarje, popravljalce, prevajalce, vse na svoj račun, ker se brez prestanka tiskajo knjige. Kake knjige se tiskajo, naj uvidijo mestni očetje iz priloženega imenika in poslanih knjig. Te knjige, posebno hrvatske (glagolske in cirilske) se čitajo in razumejo po vsem Hrvatskem, po Dalmaciji, Bosni, Srbskem, Bolgarskem do Carigrada in bodo sredstvo, s katerim bo pobil Bog Turke.

Toda to sveto veliko delo ima svoje težave in sovražnike. Hudič se ne bode bal nobenega truda, da bi škodoval temu delu, ker si ne da razdejati svojega kraljestva. Zato je potrebno, da se postopa sedaj s knjigami zelo previdno.

Imenovani narodi so zelo ubožni. Tlačijo jih Turki in njihova lastna gospoda, posebno duhovna, da si takih knjig ne morejo kupovati. Ubogi so tako, da se komaj žive. Saj se še duhovniki in župniki morajo pri njih oprijemati pluga in se pečati s poljedelstvom. Če se torej hoče, da pride božja beseda in božje kraljestvo tudi k tem narodom, se jim morajo puščati knjige za polovično ceno in še ceneje, deloma tudi zastonj, a celo vezane, ker nimajo sami nikakih knjigarjev.

Velikega izkupila torej ni upati. Razen tega pa se morajo drago plačevati ljudje, ki razdeljujejo knjige, ker so na daljni poti in po sovražnih deželah v veliki nevarnosti knjige in ljudje.

---

[4]) Od marca leta 1562.

Naj torej presodijo mestni očetje, česa vsega je treba: devet delavcev je pri tisku, katerih nobenega ni možno pogrešati; drago se plačujejo možje, ki so se privabili iz oddaljenih dežel, da prevajajo knjige; nagrade se dajejo učenim možem, ki po naročilu prevajajo knjige doma na Kranjskem in Hrvatskem; končno so še drugi troški za papir, barve itd.

Ungnad opozarja mestne očete, da ga podpira tudi kralj Maksimilijan, ki mu je naložil skrb za to delo in ki mu ponuja svojo pomoč tudi v prihodnje, kakor naj razvidijo iz Maksimilijanovega pisma, ki jim ga prinese gospod Štefan. Tudi drugi knezi in mesta mu pomagajo, posebno würtemberški vojvoda z vsakoletnim darom. Štefan Konzul bo jim poročal, kako so prispevala mesta, na pr. Nürnberg in Ulm.

A vendar vsa ta denarna pomoč ne zadošča. Ungnad je dodajal iz lastnega premoženja, kolikor je sploh mogel, kar hoče tudi v bodoče, in če bo treba sleči i suknjo. Sam je ostavil ljubljeno domovino, visoka ugledna mesta zaradi časti božje in sv. evangelija, iz krščanske ljubezni, da bi z imenovanimi možmi pomagal ubogim, nevednim ljudstvom v blagor in zveličanje, a Bogu v čast in hvalo. Njegova lastna pomoč je preslaba, od dela pa se jenjati ne sme.

Naj torej priskoči tudi mesto Frankfurt na krščansko pomoč temu blagemu in koristnemu delu za slovenski in hrvatski (glagolski in cirilski) tisk, kar mu bo v slavo na svetu in kar mu Bog povrne.

Štefan Konzul prinese pobotnico, ki so jo podpisali Ungnad, Konzul in Dalmata. Prispevek se ne porabi drugače nego za omenjeno delo, o čemer se lahko prepričajo, ker bo z imenovanima gospodoma o vseh dohodkih in troških dajal račun vseučiliškemu svetu v Tübingenu in würtemberškemu vojvodi. Na zahtevo pa pošlje račun tudi frankfurtskemu mestnemu svetu.

Na to slede podpisi in datum.[5])

V prošnji naznanja Ungnad, da prinese Konzul v Frankfurt *a*) imenik vseh dotle tiskanih knjig, *b*) nekoliko knjig, *c*) pismo kralja Maksimilijana, *d*) pobotnico, ki jo pusti kot potrdilo prispevka, *e*) da bo poročal Konzul o prispevanju drugih mest, kakor Ulma in Nürnberga. Nobene opazke pa ni nikjer o Ungnadovi drugi prošnji za svetopisemske figure, ki jo je prinesel tudi Konzul.

2. Imenik tiskanih knjig obsega vse slovenske, hrvatske (glagolske), cirilske in laške knjige, od prvih poizkusnih listov do knjig, ki so bile v tisku dne 1. septembra

---

5) Podobne prošnje je pošiljal Ungnad tudi v druga mesta. Primer je tiskan v zbirki Ivana Kostrenčića, stran 172, CVI.

Ivan Ungnad, baron Sovneški.

1563.[6]) Pri vsaki knjigi se navaja število tiskanih izvodov, kar se strinja vse z znanimi podatki.[7]) Kot zadnje tiskane knjige se navajajo slovenske Duhovne pesmi, 1000 izvodov,[8]) in glagolske pridige o toči, 1000 izvodov. Nato pa se naznanja program, kaj se tiska sedaj in kaj se bo tiskalo v bodočih dneh. O cirilskem Novem zakonu se poroča, da bo dotiskan v osmih dneh.[9])

3. Razen tega imenika je izročil Konzul frankfurtskemu mestnemu svetu seznamek onih knjig, ki jih je daroval Ungnad.[10]) Po tem seznamku je pripeljal Konzul v Frankfurt 15 knjig, namreč prvi in drugi del slovenskega Novega zakona,[11]) prvi del glagolski, glagolsko in cirilsko postilo, glagolske in cirilske loci communes, glagolsko in cirilsko avgsburško veroizpovedanje, glagolski in cirilski katekizem z razlago, glagolski in cirilski abecednik, laški katekizem in laško avgsburško veroizpovedanje, torej 2 slovenski, 6 glagolskih, 5 cirilskih in 2 laški knjigi.

Kje so danes te knjige? — O tem pozneje.

4. Ungnad se sklicuje v prošnji na pomoč kralja Maksimilijana, poznejšega cesarja M. II., čigar pismo je prinesel Konzul, da se o tem prepričajo očetje v Frankfurtu. Konzul je izročil precej točen prepis pisma, ki ga je pisal Maksimilijan dne 5. maja 1561 Ungnadu. Iz pisma seva resnično zanimanje kraljevo za slovensko in hrvatsko knjigo. Maksimilijan naznanja, da je prejel poizkuse prvega glagolskega tiska, in navdušuje Ungnada, naj nadaljuje hvalevredno krščansko delo. Svojo pomoč mu ponuja in poroča, da je daroval za začetek 500 gld. in da bo dajal tudi v bodoče, dobro vedoč, koliko bo še troškov. Naj ga samo opomnijo.[12])

[6]) Verzaichnus, Was für windisch, Crabatisch, Cirulisch, vnd wölfche büecher getrukht Worden.

[7]) Popis knjig in tiskanih izvodov se nahaja v knjižici Chr. Fr. Schnurrerja, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert, Tübingen 1799, v Dimitzovi Geschichte Krains II., v Šafařikovi Zgodovini slovanskega slovstva, doloma tudi v Glaserjevi Zgodovini slov. slovstva in drugod.

[8]) Item (hat man gedruckht) Pfalmen Vnd Kirchengesang Crainerisch mit Lateinischen Buechstaben 1000 Ex., Item ein Summa etlicher Predigten vom Hagel, mit Crabatischen Buechstaben 1000 Ex.

[9]) Item truckht man das Neu Testament mit Cirulichen buechstaben, Welchs Inner . 8 . tagen auch fertig wirdt — 1000 Ex.

Vnd hinfüran, soll man die haußpostill Lutherii, die khinder Postil Viti Dietrichs die Postill Spangenbergi das Wittembergisch, der Ordinanden, Examen, die Repetition der Augspurgischen Confession, Vnd Anndre Christliche Büecher Truckhen.

[10]) Was den Herrn der Stat Franckhfort für Büecher hiemit zugeschickht vnd verehrt Worden.

[11]) Drugi del Novega zakona ima v seznamku opazko: Neu Testament der Ander thail mit Ein Punden, kar menda znači „nit einpunden“ — nevezan.

[12]) Gl. Kostrenčić str. 29, XV., Schnurrer str. 85, Dimitz II. 243.

5. Konzul je imel po besedah Ungnadove prošnje poročati frankfurtskim očetom o podporah, ki so jih poslala nekatera mesta, na pr. Nürnberg in Ulm. Toda v potrdilo svojega ustnega poročila je izročil tudi prepis listin, s katerima sta darovali mesti Nürnberg in Ulm svoje prispevke za jugoslovanski tisk.

Nürnberški mestni svet piše v sredo dne 12. maja 1563. leta Ungnadu, da je prejel njegovo pismo in knjige in da je doznal z velikim veseljem, kaj vse je storil Ungnad, da bi razširil vero med tujimi narodi in v tujih kraljestvih.[13]) Mestni svet ne dvomi, da bo dovršil delo. Po svojih močeh mu hoče pomagati, zato je izročil Konzulu 400 gld. in ni zahteval potrdila. Dal bi še več, toda tarejo ga vojske in druge nevolje, zaradi katerih je zabredel v dolgove.

Podobno odgovarja tudi mesto Ulm, ki piše v petek, dne 2. julija 1563 in daruje 300 gld.[14])

6. Konzul je izročil obenem s prošnjo in omenjenimi prilogami frankfurtskemu mestnemu svetu še drugo, posebno pismo, ki se omenja v frankfurtskem odgovoru.[15]) Tudi ta prošnja je pisana 1. septembra. Podpisala sta jo le Ungnad in Dalmata brez Konzula. Konzul jo je oddal v Frankfurtu 11. septembra.

Ungnad ponavlja, kar je povedal že v prvi prošnji, da se prelaga in tiska Novi zakon v treh jezikih (t. j. slovenski, glagolski in cirilski; o cirilskem pravi v seznamu tiskanih knjig, da se dovrši v 8 dneh). Možje, ki so na delu, imajo namen, preložiti tudi ves Stari zakon, ki ga hoče Ungnad izdati okrašenega s podobami. Toda podob še nima. A znano mu je, da je pokojni vojvoda in volilni knez Oton Henrik začel v Frankfurtu tiskati sveto pismo z lepimi podobami in da je izdajo dovršil sedanji vojvoda in volilni knez Friderik.[16]) Zato prosi, da bi mu pomagal mestni svet pri nabavi tistih figur. Poroča mu naj, kje se hranijo sedaj te figure in če bi se mu mogle posoditi za neko dobo.[17]) Ungnad je voljan, jamčiti ali pa založiti mestnemu svetu kaj za slučaj, če bi se na figurah kaj polomilo ali izgubilo, kar bi povrnil z veseljem. Porabil bi jih še to zimo (1563 1564), ko se začne tiskati vse sveto pismo, če Bog da. Po uporabi jih povrne

---

[13]) „sonderlich bei den betruebten vertruekten Christenn Inn hungern Crabaten vnnd anderen daran stoffenden landenn.

Kostrenčić navaja pismo le po vsebini (str. 179, CVIII.), pisano dne 7. maja 1563.

[14]) Kostrenčić, str. 182, CXII.

[15]) Kostrenčić str. 185. CXX.

[16]) Ungnad misli 1. izdajo svetega pisma s podobami, ki je izšla leta 1560. v založbi tiskarjev Feyerabend, Zöpfel in Rasch.

[17]) Konzul je ponujal 200 gld., če se mu posodijo figure. O tem se govori v sodni razpravi pozneje, str. 53.

nepoškodovane, kakor jih prejme. O vsem tem bo jim podrobneje poročal Konzul, ki mu naj mestni očetje zaupajo, kakor njemu (Ungnadu) samemu in naj so mu uslužni in prijazni v tej stvari, ki je Bogu v hvalo in mnogim ljudem v blagor. Bog jim te skrbi gotovo ne pusti brez povračila. Ungnad jim obeta svojo uslužnost in prijaznost, voljan, postreči mestnemu svetu, kadar bo nanesla prilika.

To je vsebina druge prošnje, s katero se pojasnjuje nekoliko točk v odgovoru mestnega sveta.

7. Koncept frankfurtskega odgovora, ki nam je znan že iz Kostrenčićeve zbirke, se tudi še hrani v arhivu. Kot koncept je seveda pisan zelo slabo. Mnogo se je črtalo in popravljalo v njem. Potrebno je, da se navede kratka vsebina tega pisma.

Mestni očetje so prejeli Ungnadovo prošnjo s poslanimi vezanimi knjigami in tudi ono posebno pismo, ki ga je pisal zaradi svetopisemskih figur. Z osobitim veseljem so čitali, da se je lotil Ungnad takega lepega dela, ter upajo, da ga popolnoma dovrši, k čemur mu naj podari Bog pomoči, moči in dolgega življenja. Tudi oni hočejo dati prispevek iz svojega malega premoženja in so izročili Štefanu Konzulu 200 gld. Radi bi dali več, toda Ugnadu samemu je gotovo znano, da imajo v zadnji dobi polno strašnih bojev, obleganj in nebrojno drugih neprijetnosti, ki so jih gmotno oslabile.[18]) Prosijo torej Ungnada, naj sprejme ta drobni prispevek in ga porabi v prospeh svojega krščanskega dela. Da stori tako, o tem celo nič ne dvomijo, zatorej jim ni treba niti potrdila niti računa, niti ne iščejo nikake slave. Kar pa se tiče svetopisemskih figur, o tem bo mu poročal gospod Štefan, ki se je sam osebno pogajal z lastniki tistih figur. V drugih stvareh so zopet radi na uslugo. V torek, dne 14. septembra 1563.

8. Kaj je poročal Konzul Ungnadu? Bog ve česa ni dosegel, ker je pisal po osmih mesecih Ungnad drugič frankfurtskemu magistratu zaradi figur.

Dne 10. aprila 1564. je pisal namreč pismo s to-le vsebino:

Prejel je odgovor od mestnih očetov, pisan dne 14. septembra 1563., in 200 gld. dne 20. septembra 1563. po Konzulu Štefanu. Zahvaljuje jih za lepo pomoč, ki jo jim povrne Bog. Drugič pa prijazno opozarja gospodo, da Štefan ni prinesel nobenega odgovora od onih oseb, ki imajo svetopisemske fi-

[18]) Mesto Frankfurt je resnično bilo gmotno propadlo, ker je moralo po šmalkaldski vojski skrbeti za cesarske posadke, razen tega pa je imelo izrednih vojnih troškov četrt milijona gld. Tudi vojna leta 1552. je prinesla Frankfurtu nova bremena (gl. Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, 4. sešitek 1847, str. 114 n., 131 n).

gure.[19]) Sedaj pošilja zaradi te in drugih reči svojega slugo in konjarja v Frankfurt, da se pogodita z dotičnimi osebami, če bi se mu posodile figure. Zelo pa ga skrbi, da mu figur najbrž ne bodo hoteli posoditi — ker tako je razumel Konzula. Figure so pa vendar zelo potrebne, ker bi se knjige s slikami brezbožnim Hrvatom mnogo bolj prikupile; zato prosi prijazno in iskreno mestne očete, naj mu jih preskrbe. Če jih ni možno drugače dobiti, naj se kupijo. Iskreno prosi gospode, naj jih plačajo, ako bi jim ne bilo preveč z ozirom na prejšnji veliki dar, in naj jih podarijo njegovemu krščanskemu podjetju za večen spomin. Bog jim povrne to dobroto drugje tisočkrat in tudi oni, ki bodo čitali te knjige, bodo hvalili in slavili njihovo žrtev. — Kjerkoli bi lahko storil gospodi kako prijaznost, dobroto ali uslugo, bo to storil vedno rad in voljan. V Urahu dne 10. aprila 1564. Podpisani so Ungnad, Dalmata in Konzul.

To pismo sta oddala Ungnadova služabnika v Frankfurtu v torek, dne 18. aprila 1564.

Kaj se je zgodilo in kako se je ugodilo Ungnadovi želji, o tem molči arhiv. Ungnad odsle ni več pisal v Frankfurt. Smrt mu je pretrgala požrtvovalno delo še koncem istega leta. —

Prav verjetno pa je, da se je mudil Štefan Konzul še jeseni 1564. leta zopet v Frankfurtu zaradi teh slik.[20])

9. Zadnjič pa se imenuje Ungnadov trud za svetopisemske podobe — pred sodiščem.

Frankfurtski tiskar David Zöpfel je prejel dne 10. julija leta 1563. v Strassburgu 450 gld. kot kaparo (zadav), ki mu jo je izročil Wendel Rihel ob neki kupčiji. Zöpfel pa je umrl decembra istega leta. Dne 25. avgusta leta 1565. tirjajo Rihelovi upniki, naj jim vrneta varuha Zöpfelovih otrok tisto vsoto. Varuha Tomaž Drechsler in Janez Wolff (tudi tiskar) pa sta izjavila, da imata 400 gld. škode, ker sta pokojna David Zöpfel in vdova Rascheva zanemarjala trgovino in tiskarno od Velike noči do jeseni leta 1563, („Handell vnnd Truckerey lassen still stehen"). Razen tega jima je ušlo v tej dobi 200 gld., ki jih je ponujal neki ogerski Freiherr Hans Ungnadt, bivajoč takrat v Urahu na Würtemberškem, da bi se mu prepustile na posodo svetopisemske figure za tisk njegove „Biblije uff Crabatische vnd Zirulische sprach."[21])

---

[19]) To so tiskarji Feyerabend, Zöpfel in Rasch.

[20]) Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 425: Ungnad piše Trubarju dne 20. septembra 1564: „Ihr habt herrn Stephan ein Schreiben gethan, das hab ich eröffnet. Er ist aber zu Frankfurt."

[21]) Gl. Archiv f. Frankfurts Geschichte und Kunst, Neue Folge, herausgeg. v. d. Vereine f. Gesch. und Alterthumskunde zu Fr. a. M. VII. Band, 1881. Bl. 16—21 der Acta Wendell Ruells von Strassburg Creditern contra Dauid Zepflins Kinder vormunder.

Besedilo te tirjatve, ki slučajno imenuje Ungnadovo ponudbo, nam pravi jasno, da je ponujal Ungnad že leta 1563. to veliko vsoto za figure. Z gotovostjo lahko trdimo, da se je vršilo to pogajanje sredi septembra, torej takrat, ko se je Konzul prvič mudil v Frankfurtu. 200 gld. je Konzul prejel kot dar mestnega sveta in — 200 gld ponuja za figure. Zdi se, da je bil pooblaščen, dati vse, kolikorkoli dobi od mestnega sveta, da priskrbi za vsako ceno svetopisemske figure. Da se niti prvič niti pozneje ni mogla skleniti nikaka pogodba, tega je kriva skopost in zanikarnost njih frankfurtskih lastnikov.[22])

Nekoliko besed še o knjigah, ki jih je poslal Ungnad v Frankfurt. Zaradi velike redkosti prvih jugoslovanskih knjig je važno, da vemo za vsak kraj, kjer se hrani kak iztis.

Ungnadov dar se v Frankfurtu ne hrani več v mestnem arhivu. Našle pa so se knjige v javni mestni knjižnici.

Izmed navedenih 15 knjig, ki jih je prinesel Konzul, se jih je našlo 11, in sicer vse razen abecednikov (glagolskega in cirilskega) ter laških dveh (katekizma in avgsb. veroizpovedanja). Toda ni izključeno, da se hranijo še tudi te knjige skrite za kakim nenavadnim naslovom.

„Ta pervi deil“ je dobro ohranjena vezana knjiga z zlato obrezo in z zlatimi podobami na platnicah (Trubar na prednjih, Konzul in Dalmata na zadnjih). Nemškega predgovora nima, kakor več znanih iztisov.[23]) Drugi primerek je v rdečih mehkih platnicah, tudi popoln. Po velikem uvodu sledi najprej „En regishter“, potem šele „Ta evangeli“.

Tudi druge knjige so se skoro vse zelo dobro ohranile. Zlato obrezo in zlato sliko Trubarjevo, Dalmatovo in Konzulovo imajo slovenski „Ta pervi deil“, cirilska in glagolska postila,[24]) cirilski Loci communes in glagolsko avgsburško veroizpovedanje. Zlato obrezo imata tudi katekizma.[26])

V preproste bele platnice s črnimi slikami in brez zlate obreze so vezani glagolski Loci communes, glagolski Novi zakon in cirilska avgsburška konfesija.

---

[22]) Ob tej priliki se lahko opozori tudi na pogajanja, ki so se vršila med Slovenci in frankfurtskimf tiskarji zaradi svetopisemskih podob pozneje, ko se je imela tiskati Dalmatinova biblija. Poleg Egenolfovih figur so zopet najbolj mikale iste Feyerabendove. Gl. Elze, Primus Trubers Briefe, str. 551, 553 in 554. Juri Gruppenbach, tiskar tübinški, naznanja 23. IX. 1582 Dalmatinu, da se je s Feyerabendovimi zelo pridno pogajal za figure, da pa zahtevajo za posojilo 150 gld., „welches gar ein unbillig begehren“, ker so njihove figure že deloma obrabljene in ne več tako krasne kakor nekdaj. Egenolfove so pozneje veljale 90 gld.

[23]) Prim. Schnurrer str. 25.

[24]) Glagolska postila je že precej oglodana in slike na platnicah so deloma nejasne.

[25])) Cirilski katekizem je na hrbtu nekoliko poškodovan.

Preseneti pa nas lahko cirilski Novi zakon, ki se tudi nahaja v knjižnici. Ko je odhajal Konzul prvič v Frankfurt, še ta knjiga ni bila dotiskana; obetal se je nje zvršetek za osem dni. Tudi ta knjiga ima zlate slike na platnicah in zlato obrezo, toda nepopolna je in zelo poškodovana.[26]) Najbrž je prišla nepopolna že v Frankfurt. Pred Konzulovim odhodom se je bilo lahko zvezalo, kar je bilo dotiskanih pol, in tako se je darovala Frankfurtu tudi najnovejša knjiga.

Te listine, knjige in slučajna tožba so spomin naših prvih književnih stikov s Frankfurtom.

---

[26]) Manjka naslov, ves nemški in del cir. predgovora; tega so se ohranili le zadnji trije listi (začetek besedila: vazda napoželenьje . .) Konca tudi ni. Zadnji list je Aa II.

Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562.

Prof. **Ivan Polovič** (Kočevje).

V svoji razpravi „Das dalmatinisch-serbische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliotek“[1]) je opisal prof. Leskien knjigo, ki je cirilski prepis prve (iz l. 1495.) ali druge izdaje (iz l. 1543.) Bernardinovega lekcionarja. V dodatku k svoji razpravi je navedel več primerov, ki nam kažejo veliko sličnost med tem cirilskim misalom in protestantsko-glagolskim prevodom evangelijev iz l. 1562. Zato se mu ni zdelo neverjetno, da sta poznala Anton Dalmata in Stjepan Konzul, prirejevalca protestantskega glagolskega prevoda, enega imenovanih tiskov (iz l. 1495. ali 1543.). Razpravo končuje Leskien z besedami: „Wer diese [namreč lekc. iz l. 1495. in 1543.] einsehen kann, wird nach den von mir mitgeteilten Stücken leicht constatieren können, ob es der Fall war oder ob Abweichungen vorkommen, die darauf schließen lassen, daß jene Männer eine andere handschriftliche Redaktion benützten.“

To Leskienovo domnevo omenjata mimogrede Rešetar[2] in Oblak[3]); Vidic pa misli na možnost dokaza, da se hrvatski glagolski protestantski prevodi evangelijev naslanjajo na stare hrvatske cerkvenoslovanske prevode[4]). In baš Vidičeva misel me je napotila, da sem se lotil raziskavanja v tej smeri. Izkušal sem dognati vire, iz katerih sta zajemala

[1]) Ber. u. Verh. d. kön. sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig. Phil.-hist. Gruppe, 33. Bd. 1881.

[2]) Arch. f. sl. Phil. XIII. str. 184.

[3]) Ljublj. Zv. XV. str. 314. in Arch. XVIII. str. 239.

[4]) Nekaj o razmerju slov. Trub. spisov k prot. hrv. knjigam (Let. Mat. Slov. 1898. str. 128).

Anton Dalmata in Stjepan Konzul, prirejajoč „Prvi del Novoga Testamenta" iz l. 1562., in sem prišel do zanimivih zaključkov; za sedaj objavljam samo rezultate svoje preiskave na podlagi Matevževega evangelija.

Da dobi razpravica trdnejšo podlago, hočem najprej podati kratko zgodovino prevodov sv. pisma pri Hrvatih.

Službo božjo na cerkvenoslovanskem jeziku sta uvedla pri Hrvatih že sv. Ciril in Metod ali pa njiju najbližji učenci in nasledniki, ki so pobegnili z Moravskega in iz Panonije. S službo božjo so prišli k Hrvatom obenem tudi cerkvenoslovanski prevodi sv. pisma (razen nekaterih delov) in obrednih knjig, ki sta jih bila priredila slovanska apostola za moravske in panonske Slovane po grških izvirnikih. Nikjer se nič ne poroča o kakem novem prevodu sv. pisma na cerkvenoslovanski jezik; hrvatska tradicija pripisuje te prevode soglasno sv. Cirilu in Metodu[5]).

Kmalu, mogoče že za sv. Metodija, kakor misli Jagić[6]), ali pa po mnenju Mihajlova[7]) šele proti koncu 11. stoletja, se je začel iztočni obred približevati zapadnemu, rimskokatoliškemu; v tem smislu so se seveda izpreminjale tudi obredne knjige. Lahko rečemo, da so bili za protestantskih pisateljev (v 16. stoletju), kar se tiče obsega, teksti cerkvenoslovanskih in latinskih obrednih knjig skoro v vsem enaki. Posebe o odlomkih sv. pisma za nedelje in praznike razvidimo to jasno, ako primerjamo Berčićeve „Ulomke sv. pisma", cerkvenoslovanske odlomke v Berčićevi „Čitanki" in Jagićevih „Priměrih II." s tekstom latinskih cerkvenih knjig in hrvatskih lekcionarjev.

Že zgodaj, najpozneje v 14. stoletju, so se začele v cerkvah z rimskokatoliškim obredom prevajati epistole in evangeliji na narodni jezik. Prevajalo se je neposredno iz latinskih obrednih knjig, kakor je dokazal Maretić pred vsem iz latinskih besed, ki jih je prevoditelj napačno razumel[8]). O cerkvenoslovanskem vplivu se po Maretićevem mnenju skoro ne more govoriti, razen v par oblikah na nekaterih mestih: slaviši, cesar, cesarstvo . . . Vendar bi se morala stvar še enkrat preiskati, zakaj cerkvenoslovanski vpliv je gotovo znatnejši; poleg lastnih imen (Isus, Irud, Ivan, Jakov . . .), ki se rabijo kakor

---

[5]) F. Mihajlovъ, Kъ voprosu o literaturnomъ naslêdii svv. Kirilla i Mefodija etc. (Russkij Filol. Vêstnikъ tomъ 51. str. 1 d.).
Broz, Crtice iz hrv. knjiž. I. str. 104.
[6]) Glagolitica, str. 6.—8.
[7]) L. c. str. 33.
[8]) Lekcionarij Bernardina Spljećanina, po prvom izdanju iz 1495. izdao T. Maretić (Djela jugoslav. akad. 1885) str. XII.—XIII.

v cksl.[9]) literaturi, nahajamo v lekcionarju na odgovarjajočih si mestih še oblike. kakor n. pr. padet, pridet, odpušćajut se...

Navajam natančneje samo sledeča dva primera: P o g l. 7,19 ima B e r n.: posičet se i u ogań vržet se; po B e r n. stoji v K o n z.: posičetse i voganj vržetse. C k s l.: posêčet se i v oganь vvržet se. P o g l. 8, 12 ima B e r n.: a sinove ovoga kralefstva izrenut se. K o n z.: a sinove ovoga kraljéstva izrenut se. C k s l.: a sinove cesarstviê izrenut se.

V 15. stoletju imamo že tri redakcije lekcionarja: najstarejšo nahajamo v lekcionarju zaderskem, drugo v lekcionarju, ki ga je dal prvič tiskati l. 1495. o. Bernardin Spljetski, v drugi izdaji pa Zborovčić l. 1543. (Bern.), tretjo pa v lekcionarju, ki ga je prepisal l. 1508. Dubrovčan Nikša Ranjina. Razen teh popolnih lekcionarjev in v začetku omenjenega cirilskega prepisa se je ohranilo še nekaj odlomkov. Najbrž izhajajo vse te redakcije iz iste matice. Nekje v hrvatskem Primorju je bil preveden lekcionar iz latinskega in ta prevod se je prepisoval za razna primorska mesta. Pri tem prepisovanju se je prvotna oblika čimdalje bolj menjavala. Menjale so se oblike, besede, celi stavki, pogosto tudi slog, ker je vestnejši prepisovalec pogledal v latinski tekst in videl, da njegova predloga ne odgovarja natančno latinskemu originalu[10]).

Protestantskima pisateljema torej ni bilo več treba ledine orati ob prirejanju Novega testamenta.

Poleg cerkvenoslovanskega in hrvatskega prevoda lekcionarjev sta imela še s l o v e n s k e g a T r u b a r j e v e g a, ki sta ga lakko porabila, saj pravita sama (v hrvatskem predgovoru k „Prvemu delu Nov. Test.), da „kranjski jêzik s hrvackim jezikom mnogo se sklada, tako da jedan hrvackoga jezika človek upotrebê more jednoga Kranjca razumeti."

Ali sta rabila hrvatska prirejevalca te vire in katere druge poleg teh?

V nemškem predgovoru k „Prvemu delu Nov. Test." piše Trubar: „Wie wir haben vnnd gebrauchen gleichwol mehr dann ein Lateinische, Teutsche vnnd Wälische (vnnd von wegen etlicher alten Windischen wörter ein Behömische) Dollmetschungen der Bibel, aber wir halten uns vnnd volgen am

---

[9]) C k s l. = cerkvenoslov. prevod sv. pisma hrvatske recenz. v Berčićevih „Ulomcih."

K o n z. = Konzulov in Dalmatov prot. glag. prevod Novega test. iz l. 1562.

T r u b. = Trubarjev „Ta perui deil tiga Noviga testamenta" iz leta 1557.

B e r n. = Bernardinov lekcionar v Maretićevem izdanju.

V u l g. = vulgata.

[10]) R e š e t a r, Primorski lekcijonari XV. vijeka (Rad jugosl. ak. $^{134}/_{49}$ str. 81).

M e d i n i, Povjest hrv. knjiž. str. 8.—9.

Maisten des Eraßmi und Lutheri Translation." (Gl. gori Lokarjev članek!) Kakor bomo videli, ta Trubarjeva trditev, zlasti nje zadnji del, ne velja popolnoma za prot. glag. prevod, ampak za njegovega slovenskega, ki se tesno oklepa Lutrovega.

Važnejše je, kar pravita prirejevalca sama v hrvatskem predgovoru: „Začeli[11]) jesmo Novi Testamentь vanь izь naibolega Latinskoga, Vlaškoga, Nemškoga i Kranjskoga tlmačenja u Hrvacki jezikь tlmačiti . . .

Mi paki takajše ijure dobro znamo, da vsakomu ovo naše tumačenje, i ova naša slova nebude ugodno. Nato vi predragi dobri Kristiani Hrvatê znajte, da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jezika ljudem služiti hoteli, najprvo vam, Hrvatom i Dalmatinom, Potom takajše Bošnakom, Bezjakom, Srblanom i Bulgarom . . . Toga radi jesmo va ovo naše tumačenje ove priproste, navadne. razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrêmena besede, koje Hrvatê, Dalmatini, i drugi Slovenci, i Kranjci najveće vanjih govorenju govore, hotêli postaviti . . . Da nesmo paki povsuda svih besed, kakono uvaših Misalih i Brvialih stoi vaovo naše tlmačenje postavili, to jesmo volno učinili, zato da v dosta Mestih u Misalih našlismo pismenim načinom (kako niki prave) pisano ili nikim tujim nerazumnim jêzikom, kako sami znate, i nekudê krivo tlmačeno."

Analiza teksta pa mi je dala sledeči rezultat:

I.

Posamezna poglavja evangeljskega teksta niso razdeljena na verze, ampak na večje oddelke, ki imajo na robu kratke sumarije. Ti sumariji se v prot. glag. prevodu skoro povsod zlagajo s Trubarjevimi. Tupatam so vzporedna mesta citirana v drugem redu ali je pa kako drugače kaj malega popravljenega: vsebina razširjena, okrajšana ali kaka manj znana beseda opisana. Na različnih mestih je ušla hrvatskima pisateljema tudi kaka specifično slovenska beseda ali oblika in členek, ki se ga sicer skrbno ogiblјeta. Tudi sta včasi napačno razumela slovenski tekst.

---

[11]) Transkribiram glagolski tekst natančno po originalu v sedaj navadnem hrvatskem pravopisu (ju, ě (ê) = ja, j, č, ć, šć). Polglasnik je, kakor navadno v cksl. knjigah, samo eden = I in se rabi zelo redko; zaznamujem ga z ь. — Črtica nad soglasniki kakor r, k . . . je odpadla iz tipografskih vzrokov.

Primeri:

Pogl. 2 A.[12])

Trub.	Konz.
Kadai inu kei ie Criſtus royen. Tiga ty Vuzheni bogati Aydie is Persie, kir Sonce vshaie, iſzheio, molio, daruio. Luc. 2, Nu 24; Mih. 5; Joh. 7.	Kadi i kad Isukrst rojen jest, toga ti učeni bogati Pogani iz Perzie od istoka išću, Mole i daruju. Lu 2, Čislo 24; Mihea 5; Ivan 7.

Pogl. 5 B.

Pridigary imaio ſoliti te ludi inu nim ſueititi ſuukom. Criſtus ie vſe sapuuidi dopolnoma doperneſſal. Marci 9, 4; Luce 14, 8, 16; Phil. 2; 1. Pet. 2; Jac. 2.	Pripovidavci imaju soliti ljudi, i njim svititi znaukom. Isukrst je sve zapovedi napuno zvršil. Mar. 4, 9, 14, 16; Filip. 2; 1 Pet. 2; Jakov 2.

Popolna odvisnost glagolskega teksta od Trubarjevega se pa posebno jasno razvidi iz mest, kjer sta hrv. prirejevalca napačno razumela Trubarja, n. pr. pogl. 3. B Trub.: vuzhenike, Konz.: učenike. Učenik pomeni v slovenščini učitelja, v hrvaščini pa učenca; hrvatska pisatelja pišeta napačno pod Trubarjevim vplivom ravnotako 7. C „učenici" in 24. B za Trub. „falsh Vuzheniki" Konz.: krivi učenici (falsche Lehrer); 26. A stoji za Trub. „vuzheniki" pri Konz.: „pisci". Navadno pa pomeni Konz. učenici pri Trub. iogri (Jünger).

Trub.: S. Petra Polnico, Konz.: Svetoga Petra nemočnicu 8. B. Polnica pomeni pri Trubarju tašč o. Hrvatska pisatelja sta besedo zamenjala z bolnico in sta tako napisala nesmisel. V dotičnem evangeljskem tekstu imata prav: punica.*)

Drastičen je tudi sledeči primer: Trub.: pred Shoflimi[13]) Deklami inu Hlapci, Konz.: pred Biskupi, Rabinjami i slugi 26. I. Mislila sta, da je „shcoflimi" družilnik besede shcof, pa je le svojilni pridevnik = škofjimi. Napačno sta tudi razumela Trub.: Te bodo Aydi ferdamnouali, Konz.: ti isti budu pogane sudili 12. D; Trub.: inu ga pusti vlouiti, Konz.: i učiniga ubiti 26. G; Trub.: inu byen, Konz. iubien 26. H, kar vse nasprotuje vsebini evangeljskega teksta. Vse kaže, da sumariji niso bili sproti pisani, ampak šele, ko je bil ves prevod končan, in v naglici, tako da prirejevalca nista utegnila pogledati v dotični evangeljski tekst.

Jezik v sumarijih se znatno razlikuje od jezika v evangeljskem tekstu: slovenski vpliv je v sumarijih veliko večji. Konzul ima mnogo besed in oblik, ki se nam zde samoslo-

[12]) Sumariji posameznih poglavij se v obeh tekstih zaznamujejo s črkami A, B, C . . .

*) Polь, s-pol, polьn. Beseda je tudi hrvatska. Ur.

[13]) Pogrešek za: Shcoflimi.

venske, lahko iz svojega istrskega narečja; značilno pa je, če stojijo v slovenskem in hrvatskem tekstu na istem mestu iste besede in oblike.

Besede. Trub. piše offri, Konz. ofri 23. B. V dotičnem oddelku evangelija stoji za Trub. offri Konz. zlato. Trub. lotri, Konz. lotri 23. C; Trub. sonce, Konz. sonce 27. F; Trub. rezh, Konz. rič (v pomenu: stvar) 12. D in 17. B; Trub. hudu gre, Konz. zlo gre 5. A; Trub. Pryti (er droht) Judom, de nih rezh bude zhedale hushi, Konz. Priti žudiem da njih rič bude ča dale huě 12. D; Trub. Criſtus, Konz. Kristus 15. B, drugje pa stoji povsod Isus, Isukrst ali Isukarst.

Oblike. Trub.: po ſodnim dneui, Konz. po sudnim dnevi 20. C. Trub. po vſim ſueitu, Konz. po vsim svitu 24. A. Trub. od sodniga dne, Konz. od sudnjiga dne 24. B. Trub. k ſodnimu dneuu, Konz. ksudnjimu dnevu 24. D.

Večkrat stoji dvojina, tako za Trub. sdueima rybama, Konz. zdvema ribama 14. B. Trub. Dua Jogra proſſita, Konz. Dva Učenika prosita 20. C. Trub.: od dueiu ſinu, Konz. od dviju Sinu 21. E. Da je nista bila prav navajena, kaže sledeči primer: Trub. Dueima Vernima slepzama, Konz. Dvima vernim slipcem 20. D.

Členek. Trub.: ty Vuzheni bogati Aydie, Konz.: ti učeni bogati Pogani 2. A. Trub. timu kushtnimu vprashanu, Konz. tomu himbenomu upitaniju 22. B. Trub. ty Verni, Konz. ti verni 24. A. Trub. Spoſna de ie on ta praui Criſtus, Konz. Spozna da je on ta pravi Jsukrst 26. H.

Večkrat se prevaja členek z ovi, n. pr. Trub. S to pergliho od . . . Konz. Zovu priliku od . . . 21. E, F. 22. A in 25. A, B; Trub. od tih Deſſet Diuiz, Konz. od ovih deset Devoěk 25. A; Trub. ſteimi prauimi Vernimi, Konz. zovimi pravimi vernimi, 25. A; Trub. od tih Centou oli Funtou, Konz. odovih talenat 25. B.

Jedan stoji brez potrebe po Trubarju. Trub. de ie on tudi en Goſpud zhes smert, Konz. da jest on takoje jedan gospodin zverh smrti 9. D.

Na mnogih mestih razširjata, malokdaj okrajšujeta hrv. prevajalca vsebino in opisujeta (glosirata) manj znane besede, n. pr.: Trub. na nih dum, Konz. na njih stan i dom 2. C; Trub. posti 40 dni, Konz. posti 40 dni i 40 noči 4. A; Trub. ſe ſprauiti, Konz. spraviti ili smiritise 5. C; Trub. hynauske poſte, Konz. hinbene i licimirske poste 6. C; Trub. prauim proshnaucem, Konz. pravim molećim i prosećim 7. B. Trub. Summa vſiga piſma, Konz. summa i stan vsiga pisma 7. B; Trub. vſem prauim Pridigariem, Konz. svim pravim i vernim pripovidavcem 10.

B; Trub. ſdueina[14]) Exempla, Konz. zdvimi nauci i eksempli 12. A; Trub. kar ie Bug poſtauil, Konz. štoje Bog naredil i postavil 15. A; Trub. ſtyri taushent mosh, Konz. četiri tisuća muži i žen 15. E; Trub. hualiti, Konz. častiti i hvaliti 21. B; Trub. v nebeſſa, Konz. unebesa ili ukralestvo nebesko 21. E. Pri Trub. manjka, Konz.: sulicu proboden 27. D. Za Trub. „na eni Galileiski gori" ima Konz.: „na jenoj gori" 15. D. Pri Konz.. manjka, Trub.: Criſtus hozhe te sgublene ohraniti 18. A.

V zadnjem sumariju (28. C.) stoji pri Trub.: porozhi nim pridigati ta Euangelium vſem ludem inu te iste kerſtiti Math. 11; Joh. 17, 20; Mar. 16. Konz. ima: zapovidaim Evangelie . . . vse drugo manjka, ker stoji to na predzadnji strani na koncu, na zadnji pa ni več bilo prostora za nadaljevanje.

II.

Pri prirejanju evangeljskega teksta sta imela prevoditelja pred seboj obenem: cerkvenoslovanski misal hrvatske recenzije, Bernardinov lekcionar, Trubarjev slovenski prevod iz l. 1557. in vulgato. Nista pa mehanično prepisovala iz teh predlog, ampak sta jih vestno primerjala in porabila, kar se jima je zdelo najboljše.

A.

Najtesneje sta se naslanjala na Bernardinov lekcionar[15]); to je naravno, ker sta našla v njem edini prevod sv. pisma na narodnem jeziku, v katerem sta hotela pisati; zakaj sama pišeta, kakor smo videli (v predgovoru), da sta „hotela postaviti priproste, navadne, razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrēmena besede". Iz Bernardina[16]) sta jemala ali neizpremenjeno, ali pa sta popravljala po cksl. prevodu, po Trubarju in po vulgati.

Primeri:

[14]) Pogrešek za: ſdueima.

[15]) Vpraša se: ali na prvo izdajo (iz l. 1495.) ali na drugo (iz l. 1543.)? Stvar ni posebne važnosti, ker se po Jagićevi sodbi (Arch. f. slav. Phil. II. 723), ki je imel v Odesi v rokah popoln eksemplar druge izdaje ta izdaja kar se tiče jezika in vsebine, nič ne razločuje od prve; samo tupatam se najde razlika v pravopisu. Maretić je primerjal zagrebški (nepopolni) eksemplar druge izdaje s prvo, pa je našel nekaj razlik; škoda, da navaja samo tri iz Luk. evangelija. Iz teh primerov bi se dalo sklepati, kar je tudi sicer verjetnejše, da sta rabila protestantska pisatelja drugo izdajo (iz l. 1543.). Prva izdaja ima Luk. 22. 21: na stoli; druga; na stolu in Konz. tudi: na stolu. Luk. 22.35 stoji v prvi izdaji: Ne, ništare, v drugi samó: ništare, in istotako tudi Konz. Iz tretjega primera Luk. 22.51 se ne da nič sklepati, ker prevaja Konz. „doselu" prve in „dosle" druge izdaje po Vulg.: do ovde (usque huc).

[16]) V Bernardinovem lekcionarju (in cksl. misalih) se ne nahaja ves Mat evangelij, marveč na pr. celo 2., 26. in 27. poglavje, ostalih poglavij (1., 4. — 25., 28) le oddelki.

Konz. | Bern.[17])

Pogl. 1. 20, 21.

Evo Anjel Gospodnji ukazase njemu usni govoreći: Osipe sinu Davidov, nemoise boěti vazeti ksebi[19]) Mariju tvoju zaručnicu; Jere začetje ko unjoi jest, po Duhu Svetom e. I ona hoće poroditi sina, I budeš imenovati ime njegovo Jsus[20]). Jere on hoće včiniti spasen plk svoi od grihov njih.

Evo angjel[18]) gospodinj ukaza se njemu u sni govoreći: Osipe, sinu Davidof, ne hti se bojati vazeti Mariju tvoju zaručnicu, jere začetje, ko u njoj jest, po svetom duhu jest: ona će poroditi sina, i zvati će se jime[21]) njegovo Isus, jere on će učiniti spasen puk svoj od grihof njih.

Pogl. 4. 3 — 6.

Pisano jest, Neusamom[22]) kruhu žive čovik,. da uvsakoi riči ka ishodi iz ust Bosjih. Tada poě[23]) njega Děval u sveti grad, i postavi njega na vrh crikve, i reče nemu:

Pisano jest: ne o samom kruhu žive čovik, da o fsakoj riči, ka ishodi lz ust božjih. Toda uzvede njega djaval u sveti grad i postavi njega na vrh crikve i reče njemu

Pogl. 6. 24, 25.

Nemorete Bogu služiti i Mamonu[24]): Zato govoru vam, ne mojte skrbiti životu vašimu[25]) ča budete blagovati i piti, ni tilu vašemu čimga hoćete oditi: Nili život veći nere pića, i tilo nego odića?

Ne morete bogu služiti i djavlu. I zato govoru vam: ne mojte se pečaliti životu vašemu, ča ćete blagovati, ni tilu vašemu čim ćete se oditi. Ni li život vekši nere pića i tilo nere odića?

Pogl. 17, 1—4.

. . . i preobrazil se jest pred njimi, i prosvitlise obraz negov kakono slnce[26]), i svite negove učinišese bile kako svitlost[27]). I evose prikazaše Moisei, i liě šnjim govoreći. Odgovorivši tada Petar, reče Isusu. Gospodine dobro e nam ovde biti, ako hočeš, neka učinimo ovdi tri krovi[28]), tebe edan, Moiseju edan, i Ilii edan.

. , . i priobrazi se prid njimi. I prosvitli se obraz njegof kako sunce, a svite njegove učiniše se bile kako snig. I ovo se ukazaše Mojzes i Ilija s njim govoreći. Odgovori tada Petar i reče Isusu: Gospodine dobro jest nam ofde pribivati; ako hočeš, neka učinimo ofde tri pribivališća, tebi jedno, Mojzesu jedno, a Iliji jedno.

---

[17]) Pišem natančno po Maretićevi transkripciji, ki jo zagovarja v izd. Bern. lekc. str. XIV. i. d. Namesto znanega znaka za omehčani „n" pišem „nj".

[18]) Ta oblika stoji v prvi izdaji, ki jo je ponatisnil Maretić, tretja (iz l. 1586.) ima anjel, tako najbrž tudi druga, ker je po njej, ne po prvi, prirejena tretja. Prim. Maretić l. c. str. IX.

[19]) Po Trub, ki ima edini (poleg Lutra) ta dostavek.

[20]) Vulg. Et vocabis nomen eius Iesus.

[21]) Tretja izd. piše ime, tako najbrž tudi druga. Gl. op. 18.

[22]) Vulg.: non in solo pane.

[23]) Cksl.: Tagda poětь i dьěval.

[24]) Na robu: bogastvo.

[25]) Trub. Ne skerbite nashimu shiuotu. Odtod tudi v Konz. nehrvatska oblika: vašimu.

[26]) Cksl. slnce.

[27]) Vulg. ima na robu: lux; Trub. luzh, Cksl. sněgь.

[28]) Na robu: prebivališća.

To seveda niso vsi primeri; a že ti dovolj izpričujejo vpliv Bern. lekcionarja. Pripomniti pa moram, da prirejevalca zlasti od 20. pogl. pa do konca (28. pogl.) skoro kar prepisujeta iz lekcionarja; drugje pa, zlasti od 13. do 20. pogl., bolj odstopata od njega. Popravljata, kakor sem že omenil. po cerkvenoslovanskem prevodu hrv. recenzije (v misalih,) po Trubarju in vulgati.

Govoriti mi je najprej o cksl. vplivu. Stvar je pravzaprav lahko umevna: prirejevalca sta bila, kakor vemo, glagoljaša, znala sta torej, če že drugega ne, vsaj čitati glagolske knjige.

Tudi sta že zavoljo pismen morala imeti v rokah kak glagolski misal. Pa katerega? Poglejmo, kaj stoji o tem v hrvatskem predgovoru:

„. . . Vi znate ošće da slova Glagolska, ni Ciruliska povsuda édnako se nepišu. Mi ésmo světom dosta razumnihь i učenjihь, Latinskimь i Hrvackimь ězikomь Hrvackihь pisac, tere njihь pria pisanjemь gledajući na onu staru Hrvacku štampu u Brvialih i Misalih, ova slova od dobrihь i umetlivihь němškihь Meštar činili izdlesti, izseći, tere izliti...“

Iz navedenih besed se da težko določiti, kaj mislita pod „staro hrvatsko štampo“. S sigurnostjo bi se stvar dognala, ko bi se primerjal protestantski prevod z vsemi glagolskimi misali in brevirji, tiskanimi do one dobe. Meni to še ni bilo mogoče, zato mora ostati vprašanje za zdaj nerešeno. Slutim pa, da sta prirejevalca imela pred seboj misal, ki ga je priredil za tisk l. 1528. frančiškan Pavel Modruški v Benetkah po prvotisku iz l. 1483.*)

Cerkvenoslovanski vpliv se kaže pred vsem v pravopisu. Polglasnik rabita, pa zelo redko, kakor pravita (v predgovoru) „světomь dobrihь Hrvatov, Latinskoga, grčkoga, i Eureiskoga pisma učenihь . . ., zašto da va štenju malo ili ništar prude nego da priprostihь ljudi mute“. V predgovoru jih je več, in sicer ravno tam, kjer pravita, da je nepotreben, kakor da bi hotela to ad oculos dokazati. V sumarijih sem ga našel samo dvakrat: ISь (27. B in 28. A), navadno se pa piše ISUS ali Isus, Isukrst ali Isukarst, okrajšano ISH. V evangeljskem tekstu (v celem Matevžu) se piše polglasnik v sledečih primerih:

Pogl. 15.19: pomišlenьe; 11.18, Dьěvla; 17.17: dьěval, in 25.41 Dьěvlu (sicer brezьa); 21.19: listьé; 21.21, 21.24, — 22.37, 23.1 in 24.4: Isusь; 21.23: oblastьju; 21.31 in 22.29: Božьe (sicer navadno: božie ali božje); 21.35 Kamenьnjem (23.37 stoji: Kamenjem); 22.5: dugovanьe; 22.11 in 22.13: Kralь (sicer kralj ali kral); 22.14: da maloihьe izabranih; 12.15; ugovo-

*) O „Stari Hrvacki štampi“ gl. beležko na koncu tega „Zbornika“!

renьju; 22.16 in 22.30: Božьi (navadno boži ali božji); 22.23: uskrsnutьe; 22.31: uskrišenьě (22.30: uskršeniju); 24.31: Anьele (navadno: angele ali anjele).

Največ primerov je torej iz 21. in 22. poglavja; vzroka ne vem.

Sploh se kaže v pravopisu nekak dualizem med vplivom cerkvenoslovanskih glagolskih knjig in pisavo po narodni izreki. Tako pišeta p l k (cksl. plkь) in p u k, t l m a č e n j e in t u m a č e n j e, s l n c e in s u n c e . . . brez razločka, celo v istem odstavku. Tudi oblike e s i, e r e . . . poleg j e s i, j e r e . . . so po cksl., ravnotako n. pr. k a m e n i e poleg k a m e n j e, t e b ě poleg t e b i, E k o v poleg J a k o v, m o ě poleg m o j a i. t. d., naposled predlog o d, ki se piše tudi o t (cksl. otь) in pridevnik p r a v a d a n (cksl. pravadan) za Bern. p r a v e d a n in prafden.

Lastna imena se pišejo večinoma kakor v lekcionarju: navadnejša v c k s l. obliki (Ivan, Isus, Irud, Jakov . . .), tista pa, ki se rabijo redkeje, po v u l g a t i, samo da se protestantska pisatelja v nekaterih slučajih še bolj naslanjata na vulgato, n. pr. K o n z. Abias, v u l g. Abias, B e r n. Abija; K o n z. Ozias, v u l g. Osias, B e r n. Josija. Vendar pa je ušla protestantskima pisateljema tudi v takem slučaju c k s l. oblika: pogl. 2.22: K o n z. Vjudei, C k s l. v ijuděi, B e r n. u Žudiji; 8.4: K o n z. Moisei, C k s l. Moisěi, B e r n. Mojzes; 12.39: K o n z. znamenje Ijune Proroka, Cksl. znamenie Ijuni proroka, B e r n. zlamenje Jonne proroka, in 12.40,41 (dvakrat): K o n z. Ijuna, C k s l. Ijuna, B e r n. Jona.

Protestantska pisatelja sta pisala v prvi vrsti za preprosto ljudstvo, zato sta marsikak izraz v lekcionarju, ki se jima ni zdel dovolj jasen, nadomestila z drugim, navadnejšim, pogosto iz c k s l. teksta, n. pr. ima v pogl. 1.11 B e r n.: u primišćenju (babilonskom), K o n z.: upreseleniu po C k s l.: v prěselenie, in 1.12 B e r n.: po primišćenju, K o n z.: po preselenju, C k s l.: po prěseleni. 1.18 B e r n.: prvo nego se uvitovaše, K o n z.: prvo negose znidoše, C k s l.: prěžde neže snidosta se. 5.15 B e r n.: i postave ga pod uborkom (sub modio), K o n z.: i postavise pod spud, C k s l.: i polagajutь pod spudom. 6.26 B e r n.: skupljaju u vetere, K o n z.: skuplaju užitnicu, C k s l.: zbirajutь v žitnicu (T r u b.: ute kashte).

6.36 B e r n.: i ova fsa nadodadut se vam, K o n z.: i ova vsa priložetse vam, C k s l.: i siě vsa priložet se vamь. 7.15 B e r n.: a iznutra su vuci razdirati, K o n z.: a iznutra su vuci razhitni, C k s l.: a vnutrě sut vlci razhištni. 11.28 B e r n.: naprćeni, K o n z.: obremenjeni, C k s l.: obrěmeneni. 18.24 B e r n.: prida ga officijalom, Konz,: predaga mučitelem, C k s l.: prěda i mučitelem. 22.15 B e r n.: viće svećaše, K o n z: stvoriše svět, C k s l.: světь stvoriše.

Za jasnost sta si toliko prizadevala, da sta zapisala na robu pod zvezdico še drug in celó tretji izraz, v tekstu iz lekcionarja, na robu pa iz cksl. teksta in narobe, zlasti v poslednjih poglavjih, n. pr.:

2.22 Bern.: ki učini pir, Konz.: ki učini *svadbu (na robu:)* brak, pir, Cksl.: iže stvori brakъ. — 23.37 Bern.: pipliće, Konz.: *pipliće, (na robu:)* ptence, Cksl.: ptěncě. — 25.6 Bern.: nevistac, Konz.: *nevistac, (na robu:)* ženih, Cksl.: ženih. — 25.10 Bern.: na pir, Konz.: *na pir (na robu:)* brak, Cksl.: na brak. — 26.50 Bern.: prijatelju, Konz.: *priětelju, (na robu:)* druže, Cksl.: druže. — 26.51 Bern.: mač, Konz.: *meč, (na robu:)* nož, Cksl. nož. — 26.55 Bern.: s mači i s palicami, Konz.: z meči i *s palicami, (na robn:) *drkoli, Cksl.: s oruziemь i z drkolami. — 28.63 Bern.: hinac, Konz.: *lastac, (na robu:) hinac, Cksl.: lastac.

Seveda nista vsakikrat samo iz tega vzroka jemala izrazov iz cksl. teksta, ampak često tudi zato, ker sta jih bila kot glagoljaša bolj navajena, tako da so jima nevede ušli pod pero, četudi niso nič bolj jasni, n. pr.:

5.46 Bern.: očitnici, Konz. in Cksl.: mitari.

6.18 Bern.: Otcu tvomu ki jest u sakrivenы, i otac tvoj ki vidi u skrovitu, Konz.: Otcu tvomu, ki jest votaine, i Otac tvoi ki vidi votaine, Cksl.: Otьcu tvoemu, iže estь v'taině, i otac tvoi viděv te v'taině.

8.4 Bern.: da pojdi i ukaži se redofniku, Konz.: da poidi i ukažise Jereju, Cksl.: na idi i pokaži se erěomь.

10.27 Bern.: pripovidajte na strihah, Konz.: pripovidaite na krovih, Cksl.: propovědaite na krověhь.

Zaimek čto se menjava s ča (gl. n. pr. pogl. 10.26—29) in što. „Čto“ stoji vsega skupaj (v celem Matevžu), ako se nisem uštel, 36krat, „ča“ tudi 36krat, „što“ pa 37krat. Namesto Bern. „dokle“ se rabi nekolikokrat „doideže“ (Cksl. dondeže in doideže) in za Bern. predlog cića večkrat po Cksl. navadno zapostavljen radi, n. pr. 24.9 Konz.: imena moga radi, Cksl.: imene moego radi, Bern.: cića jimena moga.

Oblike. Cksl. genetivi so: 15.27 Konz.: koje od trpezi gospodov svojih padaju, Cksl.: eže padajut ot trpezi gospodь svojihь, Bern.: Ke padaju od stola gospode svoje. — 11.2 Konz.: dva od Učenik svoih, Cksl: dva ot učenik svoih, Bern.: dva od svojih učenikov. — 16.14 Konz.: jednoga od Prorok, Cksl.: edinoga ot prorokь, Bern.: jednoga od prorokof. — 25.32 Konz.: od kozlić, Cksl.: ot kozlićь, Bern.: od kozlićef. — Tretja oseba na —t. Tu ni nikake doslednosti. Včasi stojijo te oblike na istem mestu, kakor v lekcionarju, včasi jih ima lekcionar, Konz. pa ne in narobe. Navajam samo nekaj primerov, ki so potekli neposredno iz cksl. teksta.

10.17 Konz.: teput vas, Cksl.: teput vi; v Bern. manjka pogl. 10.16—22. — 15.4 Konz.: da smrtju umret, Cksl.: semrьtiju umret, Bern.: da umre osujen. — 15.13 Konz.: izkorenitse, Cksl.: iskorenit se, Bern.: izkoreni se. — 15.14 Konz.: oba včmu padut, Cksl.: oba v ěmu padut, Bern.: oba se u jamu upadu.

Dativ. absol. 13.25 Konz.: a spećim ljudem (doide neprıětel), Cksl.: spěću že člověku, Bern.: i kada spahu ljudi.

Naposled je cerkvenoslovanski slog:

21. 9.

Konz.:	Cksl.:	Bern.:
Osanna Sinu Davidovu. Blagoslovlen[29]) ki pride vime Gospodnje, Osan na va višnih.	Osanna Sinu Davidovu, blagoslovlen iže pride v ime gospodьne, Osanna vь višnih.	Osana, slava va višnjih sinu Davidovu. Blažen, ki prijde u jime gospodinje.

21. 16.

da iz ust mladenac i sasućih svrsil esi hvalu.	ěko iz ustь mladenacь i sasućihь svrsilь esi hvalu.	da iz ust ditinjih i onih, ki sasnu, izvršil si slavu.

Še bi se dalo kaj povedati o cksl. vplivu, pa to mora za zdaj zadoščati. Vsekakor se po vsem tem lahko reče, da sta se prirejevalca poleg Bern. lekcionarja najbolj ozirala na cerkvenoslovanski tekst. To potrjuje tudi sledeči slučaj. Pogl. 10.16—22 manjka v 1. in najbrž tudi v 2. izdaji Bern. lekcionarja, pač pa se nahaja v cksl. tekstu. In v teh par verzih je kar zaporedoma več cksl. oblik: meju vlke; teput; vrh njih i zvrh narod (gen. plur.); čto (dvakrat); ksemrti. Celo v tekstu, ki ga ni ne v lekcionarju, ne v cksl. misalu, se dobio cksl. besede in oblike, n. pr.: 1.25: doideže; 11.19: Se (ecce); 12.4: jereom; 16.4: zlamenje Ijune proroka; 19.19: Počtui Oca, i mater; čto (14krat); 1.22: da isplnitse; 1.23: ča istlmačitse; 23.18 in 22: klnetse; kakih 6krat: budet; 9.19: razderutse, prolietse, ohranetse, in na raznih mestih še druge take oblike.

Vpliv Trubarjevega slovenskega prevoda.

V pravopisu. Konz. Barrabas, Trub.: Barrabas, Bern.: Baraban, Vulg. Barabbas 27.16. — Besede in oblike. Razen tega, kar sem že mimogrede omenil, še pogl. 1.19 Konz.: nehtiše nu raznesti, Trub.: nei hotel no reſneſti. Bern.: nehtiše nju propovidati. — 2.1 Konz.: mudri od Istoka, Trub.: ti Modri od Iutroue deshele, Bern.: kralji od istoka (Cksl.: vlsvi ot istoka). — 6.19 Konz.: arě i moli, Trub.: errya inu molli, Bern.: rja i trma. — 6.28 Konz.:

[29]) V pogl. 23.39 ima Konz. tekst: Blaženi ki pride . . ., po Bern: blaženi, ki pride . . ., Cksl: Blagoslovlenь . . .

Pogledaite na lilie, koje jesu na pole, Trub.: Pogledajte na te Lilie na tim polei, Bern.: Smislite cvitje poljsko. — 9.2 Konz.: Budi dobre volé, Trub.: bodi dobre uole, Bern.: ufaj (Cksl.: upvai, Vulg: confide). — 14.22 Konz.: I premora Isus Učenike svoje, Trub.: Inu Iesus ie sdaici permoral suim Iogrom, Bern.: zapovidi Isus učenikom. — 18.26 Konz.: padši doli tada sluga oni, Trub.: Ta hlapez pag pade doli, Bern.: Pokleknůfši tada pade sluga oni. — 23.5 Konz.: opominave listi, Trub.: opominaue liſtike, Bern.: urešenja od zakona (Cksl.: hranilišća, Vulg: phylacteria). — 27.16 Konz.: uznika razglašenoga. Trub.: resglaſſeniga iednika, Bern.: uznika zamirita (Cksl.: naročita). 24.4 Konz.: da vas ki ne *zapela, (na robu?)* ne prelasti po Cksl.: ne prelastit, Trub.: de uas du ne ſepela, Bern.: da vas nitko ne prihini. — 26.18 Konz.: *Vazam, (na robu:)* Vazmenoga janjca, po Trub.: Velikonozhnu Iagne, Bern.: vazam.

Vsebino razporejata, popravljata in izpopolnjujeta po Trubarju:

5. 44.

Konz.:	Trub.:	Bern.:	Vulg.:
Ljubite nepriatele vaše, dobro govorite od onih, ki vas kunu, dobro činite onim, koi vas nenavide, molite za onih ki vam škode i proganaju vas.	Lubite uashe ſouurashnike, Gouorite tim dobro, kir uas kelnu, Sturite tim dobro, kir uas souurashio, Proſſite za te, kir uas reshaluio inu preganeio.	Ljubite neprijatele vaše, i dobro činite onim, ki vas nenavide, i molite za onih, ki vas progone i ki od vas zlo govore.	Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos.

7. 21.

Konz:	Trub:
Koi čini volju Otca moga, ki na nebesih jest.	Kateri dei tu uolo muiga ozheta kir ie v nebesih.

Drugi teksti imajo tukaj dostavek:

Bern.:	Cksl.:	Vulg.:
Ki čini volju otca moga, ki na nebesih jest, on će ulisti u kraljefstvo nebesko.	... otca moego, iže estь na nebesihь, ta vnidetь v cesarstvo nebeskoe.	... patris mei, qui in caelis est, ipse intrabit in regnum caelorum.

27.34 Konz.: I dašemu ocat piti žučjom zmišan, Trub: dado nemu eſſih pyti ſeltzhio ſmeshan, Bern.: i daše mu vino piti smišano s žučju (Cksl.: vino, Vulg.: vinum). — 20.22 Konz.: i krstom krstitise, skoim sam ja kršćen, Trub.: inu ſteim kerſtom ſe kerſtiti, skaterim ieſt bom kerszhen. —

Bern., Cksl. in Vulg. nimajo tega dostavka, ki je prišel v Konz. tekst preko Trubarja in Lutra iz grškega originala.

Vpliv vulgate.

Pogl. 2.6 Konz.: A ti Betleem zemla Judee, Vulg. Et tu Betlehem terra Juda, Bern.: A ti Betleme grade žudijski.

8.27 Konz.: Kakov jest ovi, jere vetri i more poslušaju njega, Vulg.: qualis est hic, quia venti et mare obediunt ei, Bern.: Koliko je moguć of, da vitri i more poslušaju njega (Cksl.: kolik sь estь . . ., Trub.: kai ie leta ſa eniga Mosha, de . . .). —

13.24 Konz: Drugu priliku im postavi naprid govoreć, Vulg: Aliam parabolam proposuit illis dicens; Bern in Cksl. tega nimata. — 18.7 Konz: Gore svitu pred zmutnjami, Vulg.: vae mundo a scandalis, Bern.: Jao ljudem, ki smućuju i jao svitu cića smućenja. — 22.7 Konz.: *ljudomorce, na robu:) *uboice po Cksl. uboice, Bern. ubojice, Vulg.: homicidas. —

25.9 Konz.: poidite bole k prodajućim, Vulg.: ite potius ad vendentes, Bern.: pojdite brzo k prodajućim.

Še bi se dobila kaka sličnost iz vulgate; vendar lahko rečem, da sta prirejevalca v oddelkih, kjer sta imela na razpolago tri slovanske tekste, primeroma malo vzela iz vulgate.

B.

Ostale oddelke, ki se ne nahajajo v lekcionarju (in cksl. misalih), sta priredila hrvatska prevoditelja po vulgati in Trubarju; na Trubarja se tukaj nekoliko bolj ozirata, zlasti zaradi jezika, ker razen njegovega slovenskega v tem delu nista imela nobenega drugega slovanskega prevoda na razpolago;*) glavni vir pa jima je vendar vulgata.

Primeri.

Pogl.' 3.1—3.

Konz:	Vulg:
Vadni one, pride Ivan Krstitel pripovidajući vpustinji židovskoi i govoreći: činite pokoru, blizubo jest kralestvo nebesko, jere ovo jest oni, od koga Ezaia Prorok govori, ki reče: Glas vapiući[30] vpustinji, pripravite put gospodnji, ravne činite staze njegove.	In diebus illis venit Joannes Baptista praedicans in deserto Iudaeae et dicens: poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum caelorum, hic est enim, de quo dictum est per Isaiam Prophetam dicentem: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius.

---

*) Vendar prim. izjavo v nemškem uvodu „Prvoga dela Nov. test".

[30]) Drugi teksti imajo vsi gen.; sicer pišeta na pararelnih mestih prav: Luk. 3.4 Glas vapiućega vapustinji, Ivan 1.24 Ja jesam glas vapiućega u pustinji.

Pogl. 12.9—12.

I pošadši otuda pride unjihovu Sinagogu: I evo biše čovik imijući suhu ruku, i upitaše njega govoreći: Akose spodobi usubotu ličiti? Da ga potvore: On tada reče nim: Koi budet od vas čovik, ki imati bude ovću jednu, i ako ova vsobotu padet uěmu, ne popadeli nju i dvigneju? Koliko veće boli jest čovik od ovce? Zato spodobise usubotu dobro učiniti.

Et cum inde transisset, venit in Synagogam eorum. Et ecce homo erat manum habens aridam, et interrogabant eum dicentes: si licet sabbatis curare? ut accusarent eum. Ipse autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ovem unam et si ceciderit haec sabbatis in foveam, nonne tenebit et levabit eam? Quanto magis mellior est homo ove? Itaque licet sabbatis benefacere.

Že iz teh primerov razvidimo, kako velik je vpliv vulgate na slog hrv. prirejevalcev. Njunemu jezikovnemu čutu se je nekako upiral Trubarjev skoro popolnoma nemški slog; zato sta v tem rajša sledila vulgato, včasi še preveč in na škodo hrvatskemu jeziku, n. pr. pogl. 12.11 i. d. (gl. zg.).

Latinsko relat. konstr. prevajata dobesedno 28.11: koje kada otidoše, Vulg.: quae cum abiissent; ali vsaj sledijo besede v istem redu 14.13: Ovo kad sliša Isus, Vulg.: quod cum audisset Iesus. — Besedni red pri lat. inquit. 14.8: A ona buduć prvo od matere svoje napućena. Daimi, reče, ovdi uzdeli glavu Krstitela, Vulg.: At illa praemonita a matre sua, Da mihi, inquit, hic in disco caput Ioannis Baptistae. — Konstr. z glagolom sum po lat. načinu. 7.29 in 19.22: bišebo imijući mnoga imenĕ, Vulg.: erat enim habens multas possessiones (Trub.: ſakai on ie imel doſti blaga). — Latinske fraze. 14.3: utamnicu postavil, Vulg: in carcerem posuit; 17.11: i svaka hoće povratiti, Vulg: et omnia restituet (Trub.: inu [ima] vſe na prauu oberniti); 19.17. — Preveč doslovno prevajata: 7.4: pusti nekati izvergu, Vulg.: sine eiciam (Trub.: dershi de tebi iſmem smet); 13.35: tere *izrignuti (hoću) otaine, (na robu:)* izgovoriti po Trub. iſrezhi, Vulg.: eructabo abscondita; 12,12: Koliko veće boli jest, Vulg.: quanto magis mellior est; 17.24: ako meštar vaš plaća dohodak? reče, takoje, Vulg.: . . . dixit, etiam (Trub.: . . . On praui, Ia).

Napačno sta prevedla committere 252.7; naručiti prominjavcem, Vulg.: committere nummulariis. Committere pomeni naručiti in izručiti, v našem slučaju izručiti.

Pogrešek v skladnji. 11.19: Se žeruća človika i Vino pivca, Očitnikov i grišnikov priĕtel, Vulg.: Ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus.

Manj navadna lastna imena pišeta seveda tudi v teh oddelkih po vulgati; odtod se da razlagati pogrešna oblika 4.13; Ukafarnau, Vulg.: in (civitate) Capharnaū, (Trub.: Capernaum). Prezrla sta cirkumfleks nad u-jem, ki pomeni v tedanjih latinskih tiskih m; 11.23 in 17.24 pišeta Kapernaum.

Čeravno je hrv. prirejevalcema v drugem delu vulgata glavni vir, sta se vendar tudi precej ozirala na Trubarja: jezik je v tem delu bližji slovenskemu, ima več slovenskih znakov v oblikah, besedah in v frazeologiji. Ker pišem posebno študijo o vplivu Trubarjevega jezika na jezik hrv. prirejevalcev v celem prvem delu Novega testamenta (4 evang. in dej. ap.) zlasti tam, kjer nista imela nobene druge slovanske predloge na razpolago, naj omenim sedaj samo nekaj stvari.

Trub. piše 13.15 za Joseph (Vulg.) napačno Jofes. in ravnotako Konz.: Iozes. Pogrešek je torej prešel iz Trub. v Konz. tekst. Zanimivo je, da je dotični odstavek sicer popolnoma prirejen po vulgati.

3.3 in večkrat ima Konz.: Ezaia po Trub.: Efaiaf za Vulg.: Isaias.

Po slovenskem načinu tvorita prihodnjik 9.15: se budu postili, Trub.: fe bodo poftili. in 28.10: ondi me budu viděli, Trub.: tamkai bodo oni mene uidili. To sta edina dva primera v celem Matevžu, sicer tvorita prihodnjik vedno z nedoločnikom in budu ali hoću.

Nejasen izraz razlagata na robu po Trubarju 13.21: nego *vrimenan jest, (na robu):* to ē, dokratka vrimena ostane, Vulg.: sed est temporalis, Trub.: temuzh on kratig zhas obftoi. — 19.24: Laglé jest *Kamelu skrozi uši iglene proiti. nego . . ., (na robu): *Misto kamela, morese razumiti on nai debli konop, ki je vnavi, to je Gumina.[31]) Trub.: De ena kamela lashei gre skufi ushefa ene igle, koker . . ., (opomba na robu:) „Kamela, fe more tudi faftopiti ena debela ueruu oli en shtrik.“ Da je opomba res po Trubarju, vidimo že iz tega, ker se rabi v tekstu moški samostalnik (dajalnik) kamelu, po lat. camelus, v v opombi pa po Trub. ženska oblika. — 22.29 Konz.: Vi *bludite, (na robu)* zahaěte, Trub.: Vi fahaiete, Vulg.: erratis. — Členka in sploh germanizmov se ogibljeta, pa jima je vendar tudi v tem delu ušla tupatam kaka malenkost, n. pr. 21.31: I rekoše njemu. Ta prvi, Trub.: Oni prauio knemu, Ta perui. 13.19: pride on zali, Trub.: taku pride ta Hudi, Vulg.: venit malus. — 13.38: a ljul jesu sinove onoga zaloga, Trub.: Ta Lulca, fo ty otroci tiga Hudiga. Vulg.: zizania autem filii sunt nequam. — 23.13: vi negreste unutar, Trub.: Vi ne grefte noter, vulg: vos enim non intratis. — 7.25: i ne pade doli, Trub.: inu ta doli nei pala, vulg: et non cecidit.

---

[31]) Vnavi = na ladji. Gummina je po akad. rječ. „vrlo debelo uže, kojijem se vežu velike adje, tal. gómeno.“ — Rabi se od 16. veka po zapadnih krajih. Med citati manjka v akad. rječ. naše mesto.

Vsi ti in slični germanizmi so prešli iz Trub. v Konz. tekst; direktnega vpliva nemške predloge nisem mogel nikjer zaslediti. Sicer se mi zdi napačno Vidičevo mnenje (l. c.), da ta protestantska pisatelja „menda itak nista dobro razumela nemškega jezika". Vsaj za Stjepana Konzula je neupravičen vsak dvom. Prišel je bil namreč že l. 1549. na Nemško, bil tam l. 1553. kantor (tretji učitelj) na takozvani „Poetenschule" v Reznu in l. 1556. učitelj v Chamu na Bavarskem. Razen tega se je ohranilo več njegovih nemških pisem, n. pr. Elze, l. c. str. 152 i. d. Da kljub temu ni najti nemškega vpliva, prihaja odtod, ker se Trubarjev prevod skoro do besede naslanja na nemško predlogo, ki je torej Konzulu in Dalmati bila nepotrebna: glede sloga sta sledila vulgato, za izraze pa jima je seveda bolj služil slovenski prevod. Pa tudi Trubar ju je pustil dvakrat na cedilu (govorim o oddelkih, kjer nista imela lekc. in cksl. teksta); tako pišeta 10.10: ni tašku na puti, Vulg: non peram in via, Trub.: inu obeniga Karneria na tim potu, Luter: auch keine Taschen zur Wegfahrt. Za lat. pera nista vedela pravega izraza; Trub. karner jima je bila prenenavadna beseda, zato sta morebiti pogledala v nemški tekst in za Lut. Taschen zapisala taška. Vendar pa sta se besede tudi lahko spominjala iz navadnega govora. — 11.16: priličan e dici na placih sideći, Trub.: ona ie glih tim otrokom, kir na tim plazu ſide, Lut.: . . . an dem Marckt. Vulg: . . . in foro. Tukaj je germanizem očividno iz Trubarja.

Tudi o italijanskem vplivu ne morem nič gotovega povedati. Da sta prirejevalca razumela italijanski, za to imamo dokazov. Saj sta izdala leto pozneje (1563) v glagolici knjigo, ki ima naslov: „Govorenje vele prudno od dobročiněnja ili dobrote propetoga Is Ha ka kristijanom", ki je prevod l. 1543. v Benetkah izišle italijanske razprave: „Trattato utilissimo del beneficio di Giesu Christo crocifisso verso i Christiani". L. 1565. sta potem izdala še italijanski original in hrvatski tekst v latinici.[32])

Italijanizem je na vsak način pleonastična raba predloga od, n. pr.: od veće, ital. di piu, starišine od puka i. d. To je že Kopitar opomnil v svoji slovnici (str. 456.), samo takrat še ni mogel vedeti, da imata prirejevalca ravno njegove primere iz lekcionarja.

Primerjal sem italijansko biblijo, tiskano l. 1546. v Benetkah, ki se popolnoma naslanja na vulgato, s Konzulovim tekstom, pa sem se kmalu uveril, da prirejevalca nista rabila te izdaje; zakaj na mestih, kjer se razločuje od vulgate, se nista nikjer ozirala nanjo, ampak na katerega izmed zgoraj imenovanih virov. Ko bi se dobila kaka protest. ital. biblija, potem bi se dala stvar dognati.

[32]) „Slovan" 1906 zv. 8 (Dva glagoljaša . . . priobčil L. Pintar).

Važno se mi zdi za to vprašanje Trubarjevo pismo Bullingerju z dne 13.3. 1557 (Elze l. c. str. 27.), kjer mu poroča: „. . . illa translatio italica, quam nuper a quodam italo Geneve factam, mihi apprime placet et me multum juvat in mea versione schlavica, cum peroptime sicuti germanicam vel latinam intelligo." Temu pismu pristavlja Elze opombo: „Es kann kaum eine andere italienische übersetzung als die des Ant. Brucioli gemeint sein, doch ist mir kein Genfer druck derselben bekannt, der nach Ort und Zeit nächstgelegene wäre wohl die Lyoner Ausgabe des Neuen Testamentes von 1550, dann die von Venedig 1551."

Verjetno je, da sta imela hrv. prirejevalca baš Trubarjev eksemplar na razpolago, čeravno si seveda ne upam tega trditi s sigurnostjo.

Ob koncu samo še nekaj. Zakaj Stjepan Konzul in Anton Dalmata ne navajata med ostalimi viri tudi glavnega. namr. lekcionarja? — Pri vsej svoji verski gorečnosti so bili protestantski pisatelji tudi zelo občutljivi glede pisateljske slave. Vergerij je hotel izrabiti Trubarja, ki naj bi prevajal slovenske knjige, on bi jih pa izdajal, seveda pod svojim imenom ali vsaj skupno s Trubarjem. Kakor vemo, je Trubar kmalu izprevidel Vergerijevo nakano in je potem na svojo roko prevajal in izdajal slovenske knjige. Slično razmerje je bilo med Trubarjem in Konzulom (Ant. Dalmata je bil, kakor se soglasno poroča, mirna duša, ki mu ni bilo nič drugega mar, kakor prevajanje na hrv. jezik). Trubar je hotel biti vodja Ungnadovemu podjetju za izdajanje jugoslovanskih verskih knjig, Konzul se je pa temu upiral in res tudi deloma izpodrinil Trubarja. Izcimila se je iz tega med njima dolgotrajna, strastna polemika, polna osebnih napadov in očitkov; v njo je posegal tudi Ungnand, ki je izkušal braniti Konzula Trubarjevih napadov (Elze, l. c. str. 188 i. d.).* Razen tega je bilo prirejanje cerkvenih knjig glavni, da, edini zaslužek hrv. pisateljev. Bilo je torej njima na korist, da sta skrivala glavni vir, ker bi jima bil sicer utegnil kdo reči: Če sta lahko več kot polovico prepisala iz lekcionarja, kaj pa sta potem pravzaprav delala nad štiri leta?

Kljub temu nikakor ne moremo pritrditi Elzeju, ki govori prezirljivo o delu hrv. pisateljev, češ, da je samo „prost prevod iz slovenščine v sorodno hrvaščino";[33]) moramo biti pravični in pripoznati, da sta svojo nalogo izvršila, kolikor sta mogla, vestno in natančno, kakor smo videli, z najboljšimi in najprimernejšimi pripomočki, ki so jima bili na razpolago.

---

* Gl. dr. Bučarjevo razpravo v tem Zborniku.

[33]) Elze, l. c. str. 158. Elze ima svojo trditev od Trubarja, ki je bil res sam o tem prepričan, kakor je razvidno iz njegovih pisem.

Protestantizem v Istri, v metliški in hrvatski Krajini.

Profesor **Ivan Steklasa** (Zagreb).

—

Več nego pol stoletja pred Trubarjevim književnim delovanjem se je z glagolico tiskala prva hrvatska knjiga.

Dne 12. febr. 1483 je bil nje tisk končan; bil je to misal, ki so ga bili dali glagoljaši tiskati v Benetkah. Deset let pozneje je bil v Benetkah pod nadzorstvom senjskega kanonika Blaža Baromića tiskan brevijar. L. 1494. je misal na novo izšel v Senju in istotam 1496 „Spovid općena". Izza l. 1507. je senjska tiskarna živahneje delovala, zlasti s pomočjo „arhižakna" in vikarja senjskega Silvestra Bedričića („Naručnik plebanušev", „Transit sv. Jerolima", „Korizmenjak fratra Roberta", ritual in „Mirakuli slavne dive Marije"). Z l. 1528. se javijo zopet beneški tiski; misal, ki je izšel tega leta v Benetkah, je priredil najbrž frančiškan Pavao Modruški; iz iste tiskarne je pač izšel tudi „Bukvar" (abecednik, čitanka). Za tisk glagolskih knjig se je posebno brigal modruški škof Simon Kožičić (u. 1536), rojen Zadranin; v njegovi hiši na Reki se je l. 1530. tiskalo delo „Oficii blažene devi Marie", a že l. 1531. je izdal „Misal hrvacki" in pa knjigo „Od žitija rimskih arhijereov i cesarov itd." Nato se je začel protestantski pokret.[1]) Nezavisna od tega pokreta in pred njim je zacvela dalmatinsko-hrvatska poezija.

[1]) Gl. tudi začetek Bučarjeve in Polovičeve razprave. Ta uvod je dodalo uredništvo po Surminovi „Pov. knj.".

A. Istra., Primorje.[2])

Iz Istre so dobili protestanti najodličnejše zagovornike, kakor tržaškega škofa Petra Bonoma (1501—1546) in njegovega naslednika Frana II. Jozefića, pa tudi pokretnike slovanske književnosti; saj je brez dvoma Primoža Trubarja za obsežnejše književno delovanje oduševil senjsko-modruški, kasneje koperski škof Pavel Vergerij (1536—1548), ki ima tudi mnogo zaslug za osnovanje hrvatske tiskarne z glagolskimi in cirilskimi črkami na Würtemberškem. Zaslužna sta za novo vero Matija Vlačić Franković (Flaccius Illyricus) in škof senjski, pozneje nadškof spljetski Marko Anton Dominis (Gospodnetić). Za dober prevod glagolskega svetega pisma se je mnogo trudil Fran Barbo, vlastelin na Kožljaku (Waxenstein) v Istri, sicer stotnik na Reki (1563—1569), a eden glavnih prevoditeljev protestantskih spisov na hrvatski jezik je bil Istranin Stjepan Konzul.[3])

Večina teh mož je delala za razširitev protestantizma izven Istre; v Istri sami se je nova vera prav malo razširila radi gospodstva benečanskega, ki je bilo odločno protivno verski reformaciji ne le radi vere same, nego tudi radi slovanske knjige, ki bi jo bili njeni protivniki radi zatrli tudi v cerkvi. Ker so se oklenili nove vere duhovniki glagoljaši, so imeli tujci dosti povoda, da so preganjali slovanščino iz službe božje. Ko sta bila okoli l. 1545. do 1549. pregnana s svojih škofovskih stolic privrženca nove vere Pavel Vergerij iz Kopra in Fran Ričan Jozefić iz Trsta, se niso mogli v Istri vzdržati drugi pristaši nove vere ter so se začeli seliti. Med prvimi je bil Stjepan Konzul. Ostali so pa v Istri Ivan Fabijanić in Matevž Živčić, vikar cerkve v Pazinu, Fran Hlej, župnik v Gradišču, Juri Cvečić, Juri Stradiot, Juri Iurešić, Nikolaj Mojzes, gospa Moškanova, vlastelinka v Pazinu, in Fran Barbo, ki je kot stotnik na Reki sodeloval pri obrambi hrvatskih mej proti Turkom (zakaj z Reke se je vozila hrana in orožje za čete na mejah). Pri Barbu so se shajali privrženci nove vere.[4]) Sam Stjepan Konzul je bil l. 1563. pri njem, da se dogovori z njim o svojem literarnem delu; ker so bili baš prazniki, niso mogli takrat duhovniki na Kožljak; sešli so se pozneje v Pazinu in

---

[2]) Sestavljena je vsa razprava g. prof. Steklase po sledečih virih: „R. Lopašić, Spomenici hrv. Krajine. — R. Lopašić, Poviest grada Zagreba. (Zagreb, 1879.) — Kostrenčić Iv., Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565. Wien, 1874. — Elze, Trubers Briefe. — Elze, Die Superintendenten. —Starine (Jugoslav. Akad. znanosti i umjetnosti) XIX, XXVI. — Valvasor. — Vrhovec Iv., Zgodovina Novega mesta. — Dimitz, Geschichte Krains etc. Ur.

[3]) Gl. Bučarjevo in Polovičevo razpravo v tem „Zborniku".

[4]) Prim. Nazorov roman „Krvavi dani" (Zagreb), str. 35. sl.

tudi tu je bil prisoten Fran Barbo. Barbo pa je i na Reki hotel pospešiti protestantizem ter zahteval kot stotnik za mesto luteranskih propovednikov.

Posebno se je zavzel Fran Barbo za razširitev že tiskanih protestantovskih knjig. Širil je knjige, tiskane z glagolico, cirilico in latinico. Leta 1562. odgovarja Ivanu Ungnadu Adam Langenmantel, vlastelin iz Kostela pri Kolpi, da gre na Turško prav malo knjig, ker je vse do Bosne pusto, pa tudi sama Bosna opustošena. Le z Reke bi se moglo kaj več knjig prodati, ker je Reka v zvezi s Šibenikom, Trogirom in Dubrovnikom. Zato naj Ivan Ungnad piše stotniku Franu Barbu, on bi mogel v tem pogledu največ koristiti. Fran Barbo poroča leta 1563. iz Ljubljane Ungnadu, da je prejel le nekaj katekizmov; razdelil jih je do sedaj 100, nekaj še jih ima. Knjige naj se tiskajo za Dalmacijo le z latinico, ker gospe tamkaj poznajo le latinska pismena.

Prejemal je Fran Barbo knjige na račun; prodajal je evangeliste po 20 reparjev, postilo po goldinarju, locos in avgsburško konfesijo vezano po 10 ali 12 krajcarjev. V Gradišču se je našel mož, pripravljen, prenašati knjige od duhovnika do duhovnika, vse na račun Barbov. Stjepan Konzul se je nadejal, da bode storil Barbo tudi na Reki, kar bo mogel, da se razproda čim več knjig. Knjigotržec Kirchberger iz Ljubljane se toži Ivanu Ungnadu, da ni dobil od Barba še nobenkrat pravega odgovora, razen, kar je zvedel po Cvečiću, ker je gospod po navadi preobložen z opravki. Prodaja je sploh slaba. Knjige se sicer naročajo, ali ne plačujejo. Tudi Fran Barbo ni točen plačnik. Bržkone se je zahtevalo v tem pogledu od Barba preveč gmotnih žrtev, kajti kakor je bil zavzet za to novo književno podjetje, se gotovo ni plašil primernih stroškov; to nam dokazujejo prejšnje navedbe. Zahteve so bile pač prekomerne, da jih Barbo ni mogel izpolnjevati pri vsej dobri volji. Vsekakor pa si je ohranil Barbo v naši književni zgodovini kot njen vnet pospeševalec časten spomin.

V senjski škofiji, v hrvatskem Primorju novi hrvatski prevodi protestantskih knjig niso posebno vplivali na razširitev nove vere, ker se je tam itak rabila hrvaščina pri službi božji.

B. Metlika in hrvatska Krajina.

V hrvatski Krajini je bil luteranski pokret živahnejši nego v Primorju, ker so ga tam podpirali stanovi kranjski in štajerski.

Znano je, da so vzdrževali kranjski stanovi posadke v hrvatski, a štajerski v slavonski Krajini; zato so pa imeli tudi pravico, da so odlični člani njihovega plemstva dobivali v krajiških posadkah najboljše službe. Razume se, da so bili vojaški

zapovedniki radi vojaških poslov v vedni zvezi s svojo domovino. A ker je baš plemstvo v slovenskih deželah sprejelo skoraj sploh luteransko vero, je bilo naravno, da so bili nje privrženci tudi ti zapovedniki posadek. Najživahneje se je širila nova vera v okolici današnjega Karlovca, ker so ta novi verski pokret podpirali duhovniki glagoljaši okoli Ozlja, Ribnika in Metlike. Takrat so bile v teh krajih še sledeče glagoljaške župe: Trg pri Ozlju, Ozalj pri Sv. Vidu, Ribnik, Lipnik, Sv. Križ v Završju, Hrnetić pri Karlovcu, Mrežnica, Vrhovci, Krašići, Plešivica, Mekušje (Otok) in Kupčina.

Sploh pa je bilo do sredine 18. veka mnogo glagoljašev v zagrebški škofiji, dá, arhidiakonat goriški (okraj karlovški, jastrebarski in lipniški) je bil pretežno glagolski. Isto se more reči za arhidiakonat zagrebški, kolikor ga je bilo preko Save ;slobodno se more trditi, da ni župe v današnjem arhidiakonatu turopoljskem, ki bi ob svojem času ne bila imela duhovnika glagoljaša (Tkalčić v „Katol. listu“ 1873, št. 7., 8., 1883, št. 33.).

Nova hrvatska protestantska literatura ni v zvezi z že takrat obstoječo hrvatsko dalmatinsko književnostjo.[5]) To je res; ali je tudi resnica, da je glagolska knjiga, razširjena iz senjske škofije po župah v hrvatski Krajini in zagrebški škofiji po že zgoraj omenjenih župah, imela znaten vpliv na razvitek hrvatske protestantske književnosti. Pa tudi po sosednih kranjskih župah med Kolpo in Krko je bilo takrat še nekoliko glagoljašev, kar nam dokazujejo imena presojevalcev in sodelavcev pri hrvatskih protestantskih prevodih.

Baš Metlika, stolica Bele Krajine, je bilo najvažnejše središče novega protestanskega pokreta tudi za hrvatsko Krajino. Metlika je bila od početka turških vojsk do postanka Karlovca (l. 1579.) najvažnejša točka za vojaška podjetja v hrvatski Krajini. Tukaj je bilo skladišče orožja in hrane za vojsko v Krajini. Tudi so se tukaj zbirale čete ter urile v orožju, zato so v Metliko zahajali prav pogostoma krajiški zapovedniki in hrvatski bani na dogovore radi obrambe mej in na pregledbo vojaških čet. Obenem je šla skoz Metliko glavna pošta iz Hrvatske na Ljubljano in dalje. V Metliki je bilo tedaj v onih hudih časih, ko si je moral Slovenec s Hrvatom braniti rodno zemljo, prav živahno občevanje. Potem tudi ni najmanj čudno, da se je v Metliki razširila hitro i nova vera, ki se za njo niso zanimali samo posvetnjaki nego tudi duhovniki bližnje metliške okolice na hrvatski in kranjski strani, posebno, kjer se je rabila še glagolica. V bližnjem Črnomlju se je takrat učila v šoli še glagolica in cirilica poleg latinice. Tako je znano, da je 15. novembra l. 1575. poprosil knez Nikolaj

---

[5]) „Prosvjeta“ za l. 1900. 183—186, 219—220.

Frankopan, lastnik Črnomlja, kranjske stanove, da bi v Črnomlju zopet namestili poprejšnjega učitelja Jerneja Mavrinca, ki uči pisati latinska, cirilska in glagolska pismena, češ, da so na Kranjskem koristna in potrebna, pa so se jih radi tega tudi vedno učili v črnomeljski šoli.[6]) Ker se je takrat na Krajini dopisovalo še skoraj vse v hrvatskem jeziku, in sicer s cirilico ali latinico, je bilo potrebno, da so se je naučili tudi tuji zapovedniki na Krajini. Turjaški (Herbart, Andrej, Karel), Ivan Lamberg, Fridrik Sauer, Rudolf Edling, Hanibal Porzia, oba Rabata in celo hudi protivnik Hrvatov Ivan Josip Herberstein so pisali pravilno hrvaščino ter izdajali listine, pisane z latinico in cirilico. Poleg latinice je bila v rabi glagolica in cirilica ne samo pri duhovnikih nego i pri meščanih v Metliki in Črnomlju. Najboljši dokaz za to so nam razne presoje in ocene hrv. prevodov protestantskih knjig. Prva taka presoja se je obavila v Metliki l. 1559. L. 1559. je po nasvetu Primoža Trubarja prišel Stjepan Konzul Istranin v Metliko s prevodom sv. pisma v hrvatskem jeziku ter ga predložil na presojo tem-le presojevalcem . . .[7]): Protestantskemu propovedniku Gregorju Vlahoviću, komturju M. Zmaiću v Metliki, kapelanu Štefanu Stipaniću v Ozlju, kapelanu Ivanu Koloniću pri Sv. Križu na posestvu grofov Zrinjskih, propovedniku Ivanu Feistenbergu (Tulščaku), upravitelju stotnije v Metliki, Sebastijanu Römerju, županu Ivanu Pričiku, štirim meščanom Antonu Bočiću (Voščiću), Andreju Jakšiću, Juriju Pišcu, mestnemu pisarju, in M. Bočiću ter še nekaterim drugim, ki se jim pa ne ve za ime. Le-ti so pregledali prevod, ga odobrili ter se izjavili, da bi se mogel izdati tudi s cirilskimi pismeni, kar bi bilo važno za prebivalce Bosne, Srbije in Turške do Carigrada, ker bi se na ta način mogli pridobiti celo Turki za sveto krščansko vero. Ti razsojevalci so Stjepanu Konzulu dali izpričevalo, da je vešč prevajanju na hrvatski jezik in glagolskemu pismu.

Stjepan Konzul je v društvu z Jurijem Cvečićem nesel še enkrat svoj prevod v pregled na Kranjsko in v Istro; Matevž Klombner, pisar (tajnik) kranjskih stanov, najbolj delavni mož za protestantizem na Kranjskem, je priporočil l. 1560. za ta posel kranjskim stanovom strokovnjake, med njimi tudi župnika iz Kraša in Jurija Pišca, starega hrv. izurjenega pisca v Metliki.[8]) Za prevoditelje sv. pisma na hrvatski jezik pa predlaga Klombner še posebe Ivana Fabijaniča v Pazinu;

[6]) Izvirnik te listine se nahaja v Rudolfinu v Ljubljani. Gl. tudi „Dom in Svet“ 1908 str. 268.

[7]) Gl. Bučarjevo razpravo!

[8]) Ostale glej v Bučarjevi razpravi!

Ivana Weixlerja, župnika v Kostelu; župnika na Bledu; Gašparja Rokavca v Kranju; Ivana Lamelo v Toplicah ter učitelja v Dobojnici na Hrvatskem.

L. 1561. poroča Klombner iznovič iz Ljubljane Ivanu Ungnadu o možeh, ki bi bili sposobni za prevajanje sv. pisma na hrvatski jezik. Med drugimi navaja tudi sina senjskega pisarja, ki ga je hotel poslati Herbart Turjaški, ali mu ni dovolil oče. Pridobil pa je za to delo Fran Barbo Gregorja Cvečića, a le-ta Matijo Živčića, vikarja v Pazinu. Stjepan Konzul omenja tudi nekega Turka, ki je takrat živel v Metliki. Gregor Vlahović je bil celo zato, da bi se prevajale knjige tudi na turški jezik, a pri tem poslu bi mu pomagal Ivan, uskoški svečenik, ki zna turški. Dva pribega bosta za novo vero mnogo storila, ko se povrneta v Bosno. Za hrvatsko Krajino treba hrvatskih knjig na stotine, a tudi vsa Turška bi se morala z njimi poplaviti. A že 20. dec. istega leta poroča Klombner Ungnadu, koliko veselje navdaja vse privržence nove vere radi napredka pri tisku z glagolico in cirilico, tudi en kanonik iz Zagreba je pribežal v Metliko.[9])

Da je dobil Vlahović proštijo v Metliki od bana Petra Erdeda, bi bilo tudi sredstev za prevoditelje.[10]) Če pride do preganjanja, bo ban gotovo vse branil; je tudi dober pisatelj v hrvatskem in latinskem jeziku. Zato naj piše Ungnad banu, da pošlje v Metliko sposobne ljudi za presojo te knjige, a i ban sam naj bo zraven. Tudi Stjepan Konzul je januarja l. 1563. potoval radi presoje knjig k banu v Metliko. Ker ga pa ni našel v Metliki, se je podal na njegov grad v Želin (Sluin? Ur.). Naj se tiska več s cirilico, pravi Konzul, ker duhovniki in trgovci v Metliki zahtevajo knjige s cirilico.

Da bi se delo pospešilo, je Cvečić svetoval, naj se prevod sv. pisma razdeli na tri dele, en del naj se prevede v

---

[9]) G. prof. Steklasa misli na znanega letopisca Vramca, a s tem je primerjati najnovejšo študijo prof. Klaića „Antonii Vramecz: Kronika“ (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores, Vol. V., Zagreb. Jugoslav. Akad. 1908) str. VIII. in XXXIV. — Maja 1561 je poročal Klombner Ungnadu, da je Ivan Weixler prevedel na slovenski jezik Spangenbergevo postilo; Weixler da je učen, zna latinski, grški, nemški in tudi hrvatski ter je prav sposoben za prevajanje. Baš takrat je v Metliki odpadel od katol. vere duhovnik Koloman Špeh, ki je do nedavna še hudo preganjal protestante, sedaj je pa njihov goreč privrženec. V Metliki je ostal le še en katoliški duhovnik.

[10]) Ban Peter Erded si je prisvojil proštijo bratovščine Sv. Rešnjega Telesa v Metliki z vsemi pripadajočimi posestvi ter jo hotel izročiti propovedniku Gregorju Vlahoviću. Toda mestni svet z županom se je uprl temu ter tožil bana 21. oktobra l. 1562 radi nasilja. Vendar so se nagodili tako, da je mestni svet dajal na dan Sv. Rešnjega Telesa propovedniku Vlahoviću na leto 24 goldinarjev. (Dimitz August. Urkunden zur Reformationsgeschichte Krains 1540—1634. Laibach 1868, 4° S. 9. Nr. 24.).

Pazinu, drugi v Metliki, tretji pri banu, kjer je zato dosti učenih ljudi."[11])

Da je bila Metlika važna za prevajanje, se vidi tudi iz tega, da je Jurij Cvečić odšel naravnost v Metliko, ko ga je pregnal škof iz Istre, ker je mislil, da bo tam najlaže kaj zaslužil. L. 1563., 11. nov. pošlje Klombner Ivanu Ungnadu würtemberški cerkveni red, ki ga je prevel Vlahović v Metliki, s prav zanimivim priporočilnim pismom, v katerem sodi o sorodnosti slovanskih jezikov, češ, da imajo vsi temelj in izvor (den grundt vnd vrsprung) v hrvatskem jeziku.

Značilno je, da so dajali tudi metliški meščani izpričevala o pravilnosti prevodov sv. knjig v hrvatskem jeziku. Tako potrdilo jo izdal Nikolaj Drenovački o knjigah, tiskanih z glagolico, kakor tudi o rokopisu Stjepana Konzula (o listu sv. Pavla na Galačane). Drenovački omenja v izpričevalu, da je rojen Bosnjak, a resnico svoje izjave potrjuje s pečatom svojega strica Ivana, upravitelja metliške stotnije. Tudi Anton Bočić, bivši pisar Bernardina Frankopana, Modrušanin, je l. 1563. posvedočil v Metliki, da so vse dotedaj v Tübingenu tiskane hrvatske knjige izdane v pravilni hrvaščini, kakor jih je bil presodil že pri prvi presoji l. 1559. Vse potrjuje s pečatom Vlahovićevim. Isto potrjuje tudi Peter Krajačić, rodom iz Ozlja, s svojim lastnim pečatom v Metliki. Razen teh izpričeval o pravilni hrvaščini v novih knjigah imamo še eno potrdilo od Ivana Lamele, župnika v Toplicah (in der Teplitz vnther Seissemerken). Sploh se hvali pravilnost hrvaščine v vseh do tedaj izdanih knjigah razen nekaterih napak v pravopisu, ki se pa lahko popravijo v drugih izdanjih.

Tudi za razprodajo protestantskih knjig je bila Metlika vrlo važno mesto. Že leta 1561. piše Klombner Ivanu Ungnadu, da treba poslati v Metliko 100 iztisov katehizmov nekemu trgovcu; istotako hoče on poslati njegovemu sinu v Varaždin 100 iztisov in stotniku Rabu v Koprivnici tudi 100 iztisov. Najboljše prodaje knjig pa se nadeja v Benetkah, kamor prihajajo trgovci iz Grške, Moreje, Dubrovnika, Dalmacije in Carigrada; tako se bodo knjige razširile po celem Turškem, celo v Aleksandrijo. V Bosni je bila do zdaj slaba razprodaja, ali bo sčasoma boljša; za Moskovijo bo poskrbel gotovo Ivan Ungnad sam, za Race, Srbe in Požego bi se pa mogel zavzeti njegov sin Krištof; sicer pa naj uredi trgovino s knjigami dunajski knjigar Fröhlich skoz Debrecin in Erdelj na iztok. Leta 1562. poroča Klombner iz Ljubljane Ivanu Ungnadu, da je hrvatskih katekizmov razdelil v Metliko 200, na Reko 410 in

[11]) Med njimi se je nahajal bržkone tudi neki Ivan Drugnič, hrvatski duhovnik, ki ga je priporočil Filip Melanchton, ko se je l. 1557. iz Nemčije povrnil v svojo domovino, kjer bo mogel širiti nauk božji. (Starine. XXVI. str. 166.)

Kiselu 100, a 60 mu jih je ostalo. Dva sodčka cirilskih knjig ležita v Beljaku, ali nikdo ne piše, kaj naj se zgodi z njimi. Ko pride Primož Trubar, bo že vedel, kaj se ima storiti. A Nikolaju Pichlerju, meščanu v Beljaku in tudi trgovcu s knjigami, poroča z veseljem, da napreduje nova vera prav lepo tudi na Hrvatskem in da bodo prispele hrvatske knjige velike koristi. L. 1563. piše Fabijan Kirchberger, stanovski vojaški tajnik v Ljubljani, Ivanu Ungnadu, da prodaja s knjigami ni najboljša; od poslanih knjig je prodal nekim duhovnikom v Metliki in drugod čez 30 izvodov Novega zakona, in še nekoliko onih, ki so bili določeni za Zader. Bolj poprašujejo po postili in po avgsburški konfesiji v hrvatskem jeziku, pa se nadeja, da se bodo s temi knjigami, kadar prispejo, tudi druge prodajale bolje. Tudi Stjepan Konzul je poln nade o dobri prodaji knjig, le dobrega knjigoveza bo treba dobiti, da knjige hitro zveže ter proda v Metliko, na Reko, Ptuj in Istro. V Istri so dobili nekega moža iz Gradišča (Gallione, Galignano), ki bo knjige nudil duhovnikom, in sicer vse na račun Frana Barba, ki bo storil vse dobro za razprodajo knjig. A Stjepan Konzul bo sam gledal v Metliki, da s pomočjo bana Erdeda pospeši razprodajo. Ban Peter Erdedi obeta zares po dogovoru s Stjepanom Konzulom, da bode podpiral prodajo knjig v Metliki in po vseh svojih posestvih, da tako tudi siromaki postanejo deležni božje besede. Ob enem zahvaljuje Ivana Ungnada za poslane knjige, ki jih je precej razdelil med siromašne duhovnike, da se nauče moliti očenaš.

Ban je naznanil svojemu upravitelju stotnije v Metliki, da se bodo lahko in slobodno prodajale hrvatske in cirilske knjige, čim prispejo v mesto. Zato je upravitelj Ivan Drenovački to izjavo banovo razglasil po vsej zemlji, da se bodo mogle omenjene knjige kupiti v Metliki, čim prispejo tjakaj. Tudi on ima v Metliki zvestega moža, ki bo prodajal take knjige in o razprodaji polagal točne račune. Pa tudi okoli Metlike so bogati duhovniki, ki bodo radi kupovali in plačali knjige, siromašnim se bodo pa morale na vsak način knjige ceneje dajati, samo da bodo tudi siromaki poučeni. Že prej omenjeni Kirchberger se toži Ivanu Ungnadu o slabi prodaji knjig, posebno hrvatskih. Knjige se sicer naročajo, ali ne plačujejo. Toži se na Vlahovića v Metliki, na Cvečića in Barba, da se ne skrbe ter mu ne pošljejo denarja za prodane knjige. Kirchberger navaja v svojem pismu tudi vzrok, zakaj se niso hrvatske knjige razprodale tako dobro, kakor je bila želja. Glavni vzrok je ta, da je bila prodaja l. 1562. ustavljena, a šele leta 1563. zopet dovoljena. Med tem se je potrudil, da je navezal mnogo knjig ter jih začel ravnokar razpošiljati v

Metliko, Zagreb, Varaždin, Reko, Senj in Pazin, ter se nadeja boljšega uspeha.[12])

Eden najbolj gorečih luteranskih propovednikov je bil na hrvatskih mejah pop *Gregor Vlahović*, rodom iz Ribnika pri Metliki, kjer je imel še l. 1570. na potoku Obrhu mlin, ki ga je takrat prodal z dovoljenjem kneza Jurija Zrinjskega Ivanu Radićeviću, grajskemu zapovedniku v Ribniku. Vlahović pravi sam o sebi, da je pravi in rojen Hrvat in da razume dobro hrvatski. Zato tudi zahvaljuje Ivana Ungnada v ime siromašnih Hrvatov za dobrote, ki jih izkazuje s pošiljanjem glagolskih

---

[12]) Širitev protestantizma ter slovenske in hrvatske knjige po Kranjskem, Istri in Hrvatskem nam kaže vrlo zanimivi troškovnik in dnevnik o potovanju Stjepana Konzula z Jurijem Cvečičem iz Würtemberškega na slovanski jug radi slovanske tiskarne. Iz Uracha sta odšla 25. novembra l. 1562. ter prišla v Spital na Koroškem 10. decembra. Od tukaj sta šla na Beljak, ob Podkorenski Savi v Kranj. Od tukaj sta se podala na Vrhniko, Planino, Razdrto, Senožeče in Rečico, potem v Sosed, Buzet in Pazin, odkoder sta obiskala prošta v Žminju in v Gradišču župnika Fr. Chlaja, s katerim sta razpravljala o hrvatskem prevodu in o korekturi. Od tukaj je odšel Konzul s Cvečićem v Borut, kjer je govoril z župnikom iz Roča. Pokazal mu je hrvatski prevod, ki ga je pregledal in odobril. Po Novem letu sta se podala iz Pazina v Gradišče in od tukaj na grad Kozjak k reškemu stotniku Franu Barbu. Cvečić je odšel odtod dalje v Ljubljano, Konzul pa je šel v Moščenice in Volosko. Iz Lovrana se je prepeljal na Krk, odkoder pa je prispel že 6. januarija v Knežak na Kranjskem in pod noč istega dne v Postojno. Od tukaj je krenil na Vrhniko in skoz Grosuplje in Sotesko v Metliko. Ker pa tukaj ni našel bana Petra Erdeda, kakor se je nadejal, je odšel na Hrvatsko skoz Petrovino na Turovem polju v Volavje k Nikolaju Dorotiću. Od tukaj je prispel v Mlako k Ivanu Berislaviću in potem k banu Petru Erdedu v Želin, kjer je ostal en dan in dve noči. Od tukaj se je povrnil skoz Brezovico, Jastrebarsko in Petrovino v Prigorju zopet v Metliko. Tukaj se mu je pridružil Juri Vlahović in z njim je odšel v Toplice pri Novem mestu k župniku Ivanu Lameli; skoz Planino in Šmarje sta prispela v Ljubljano 22. januarija. V Ljubljani je počival Konzul pri Klombneru dva dni, Cvečić pa celih 17 dni. V Ljubljani je vzel Konzul s seboj na Nemško Jurija Drenovačkega, sina upravitelja metliške stotnije, da ga izroči Ivanu Ungnadu. kateremu ga je oče priporočil. Skoz Kranj, Jezero in Žitaro Ves so prišli na Koroško ter prispeli skoz Žinek, Sv. Andrej in Wolfsberg v Waldstein, kjer je obiskal Konzul upravitelja Reinholdta. Od tukaj sta šla v Sv. Lenart, Plekovič, Hüttenberg, Starigrad in Sv. Vid v Celovec. Od tod je pohitel Konzul v Beljak, kjer je odprl tri sodčke, polne hrvatskih, slovenskih in laških knjig, ter jih zopet zaprl. Iz Beljaka se je povrnil skoz Ljubno (Leoben) nazaj na Nemško. Na vse to potovanje je potrošil Stjepan Konzul nekaj čez 134 goldinarjev. Na tem potovanju je obiskal Stjepan Konzul vse za protestantizem važne kraje in za novi verski pokret znamenite osebe. Iz tega dnevnika se vidi, kako daleč je prodrla nova vera skoz Metliko na Hrvatsko še prej, nego je bil Karlovec utemeljen. V Želinu, v gradu bana Petra Erdeda, je bilo središče verskega pokreta na Turovem polju, ki je bilo v stalni zvezi preko Pokolpja z Metliko, kamor je prav pogostoma zahajal sam ban. Mnogo vlastelinov turopoljskih je sprejelo novo vero, dasi navaja Konzul samo Nik. Dorotića in Ivana Berislavića. — Po prepisu Iv. Kostrenčića iz vseučiliške knjižn. v Tübingenu je troškovnik tiskan v „Prosvjeti“ (Zagreb) 1900, str. 442 sl.

knjig. Ni znal niti nemškega niti latinskega jezika, a je pri vsem tem širil z vso vnemo novo vero na deset milj daleč, pa ga zato tudi Klombner zove najboljšega med vsemi propovedniki. Seveda so ga radi tega preganjali katoliški duhovniki, posebno ljubljanski škof Peter Seebach (1558—1568), a vrlo so ga cenili in spoštovali glavni zaščitniki nove vere Ivan Ungnad, vrhovni zapovednik pomožne vojske na Hrvatskem (1540—1544) in ban Peter Erdedi (1557—1566), o katerem piše glavar kranjskih protestantov Primož Trubar, da je dober luteran in da se lepo razume s hrvatskimi popi, ki so se oklenili nove vere.

Vlahović je prav pogostoma pohajal razne kraje po Hrvatskem, da bi učil novo vero. Pri tem delu sta ga podpirala razen bana tudi še krajiški general Ivan Lenkovič (1546—1556) in sin sigetskega junaka Juri Zrinjski, ki se je bil odločno zavzel za novo vero. Leta 1563. je propovedal Vlahović v Zagrebu in pod Okićem v prisotnosti bana Petra Erdeda, zagrebškega škofa Matevža Brumana (1558—1563), uglednega vlastelina Luke Sekelja, vrhovnega zapovednika krajiških čet l. 1567., ter Grubera in mnogih drugih plemičev iz kraljevine. Vsem je ugodil. Sam piše o tem dogodku Stjepanu Konzulu, kako so ga poprej vsi preganjali, zdaj ga pa hvalijo, da propoveduje resnico, kajti njegovi poprejšnji protivniki so molčali in med njimi celo škof. Mnogi so postali njegovi prijatelji ter odpadli od papeža. A ena sama njegova propoved v Cesargradu pri Krapini je tako ganila poslušalce, da je prejelo od njega sv. obhajilo pod obema podobama 251 duš, in celo tamošnji katoliški župnik Gašpar je prestopil k novi veri ter pomagal Vlahoviću deliti sv. zakramente. Glas o Gregorju Vlahoviću se je razširil v kratkem na daleč, posebno po hrvatski Krajini, kamor so ga vabili zapovedniki po raznih posadkah. Še posebe so ga zvali Mihael Spalatin (1560—1564) v Bihač, Juri Siegersdorfer (1559—1565) v Senj in Fran Barbo na Reko. Ban pa ga je zval v Zagreb ter ga je prosil, da pripelje s seboj še drugih propovednikov v Slavonijo in še zlasti za Sisek. Tudi drugi plemiči so si ga želeli za propovednika in pri ljudstvu je bil v veliki časti. Proti temu protestantskemu pokretu na Hrvatskem so se vzdignili škofje zagrebški Matevž Bruman, pičanski Daniel Barbo in ljubljanski Peter Seebach ter so se sešli v Zagrebu leta 1563. na posvetovanje. Kaj so sklenili na tem zboru, nam ni znano.

Gregor Vlahovič pa je širil novo vero tudi po Slovenskem. V Metliki je bil posebno cenjen in vpliven. Sedi med presojevalci hrvatskih prevodov svetih knjig, in njegova beseda je v marsičem odločilna. Njega posečajo po navadi sodelavci pri prevodu sv. pisma, in njegov svet je merodajen. Med privrženci nove vere je zavladalo o njem mnenje, da bo pridobil

vso Krajino za novo vero ter ji s svojo gorečnostjo postavil čvrst temelj. In baš vsled njegove gorečnosti za novi verski pokret je postala Metlika tako znamenita, da so se tukaj opravljali važni književni posli, kakor smo jih že zgoraj omenili. Iz Metlike so dobivali tudi novomeški protestanti največ podpore ravno od Vlahovića. Prišel je v Novomesto že l. 1560. ter propovedal novo vero z vso gorečnostjo. Ljubljanski škof Peter Seebach seveda ni mirno gledal tega početja, temveč je dal Vlahovića dvakrat zapreti. To se je zgodilo najprej v Novem mestu, kjer ga je po škofovi zapovedi novomeški prošt Juri Graf imel zaprtega sedem dni. Toda ta kazen ni preplašila Vlahovića. Šel je celo v savinjsko dolino širit novo vero. Ljubljanski škof ga je dal na Vranskem v drugič zapreti blizu škofovega posestva v Gornjem gradu. Tukaj je bil Vlahović zaprt 21 dni ob samem plesnivem kruhu in vodi ter je bil izpuščen iz temnice šele, ko so se odločno zavzeli zanj kranjski stanovi. Klombner ga je vzel na to k sebi, dokler ni okreval. Na to je škof zabranil Vlahoviću, prebivati v njegovi škofiji; toda tako odločno se je protivil temu odloku, da se je Klombner celo bal zanj, češ, da bi mogel lahko postati še kranjski mučenik. Med tem je Vlahović marljivo širil novo vero po metliški okolici in po Hrvatskem. L. 1567. pa je prišel zopet v Novo mesto, kamor so ga bili poklicali meščani za svojega propovednika, a ker mu duhovščina ni dovolila, da bi propovedoval v kaki cerkvi, je storil to v hiši nekega Scheyerja. V kratkem je izpreobrnil mnogo meščanov, zlasti ker je bil arhidiakon za Dolenjsko, trebanjski župnik Ivan Clement, pristaš luteranov; njegov brat je opravljal celo službo deželnega propovednika v Ljubljani. Novomeški prošt je delal Vlahoviću tudi dalje velike ovire; pred vsem mu ni dovolil, da bi propovedal v kaki cerkvi. Toda meščani so potegnili s propovednikom, a ne s proštom ter si izmislili zvijačo.[13]) Vendar se pa zdaj Vlahović ni dolgo mudil v Novem mestu. Že naslednjega leta 1568 je zaukazal nadvojvoda Karel meščanom, naj zapode iz mesta propovednika Vlahovića in Weixlerja, ki je bil prišel iz Krškega pomagat Vlahoviću širiti novo vero. Med tem je bil sezidan Karlovec in Metlika je izgubila svojo poprejšnjo važnost. Vlahović se je preselil slednjič v Ljubljano, kjer je umrl 18. februarja l. 1581.; pokopan je pri sv. Petru.

Gregor Vlahović je bil odločen in silno delaven mož. Omenili smo že, kako mu je hotel ban Peter Erded preskrbeti boljše dohodke, toda brez uspeha, le letnih 24 goldinarjev mu je bilo prisojenih. Zato se toži v svojem pismu iz Metlike (l. 1563.) Ivanu Ungnadu, da je siromak on in njegova rodovina in da je mnogo dolžan. Bil je prisiljen, da se je bavil s

[13]) Gl. Dimitzevo „Geschichte Krains“ III, 20.

čoharstvom, samo da preživi sebe in svojo rodovino. A ko so mu oponašali, da se tako delo ne spodobi duhovniku, je odgovarjal, da se je tudi sv. Pavel bavil z obrtom. Senjski stotnik Herbart Turjaški ga je hotel vzeti za propovednika v Senj ter mu je ponudil popolno oskrbo in dvojno plačo; toda Vlahović ni hotel zapustiti svojih dobrih Metličanov, dasi ni od njih dobival nobene podpore, nego se je vzdrževal sam s svojim delom ter vedno trdil, da je tako pravo krščansko življenje. Znal je na pamet vse sveto pismo in ker je bil dober in spreten govornik — Trubar sam hvali Vlahovića kot dobrega govornika, — so ga povsodi z vnemo poslušali[14]) Bolj učen nego Vlahović je bil njegov drug Ivan Tulščak, ker je znal nemški ter tako mogel rabiti nemške knjige; zato ga Klombner priporoča Primožu Trubarju, naj mu pošlje dosti nemških knjig. Govornik pa bržkone ni bil poseben, ker se sploh malo ve o njegovem delovanju.[15])

Poleg Gregorja Vlahovića je bil glavni prodovednik Lutrove vere okoli Ozlja in Ribnika Peter Lukić, rodom iz Trga pri Ozlju. Tukaj in v Brezniku je imel precej posestva kot svojo dediščino, ki jo je pomnožil z nakupi, kasneje pa vse prodal plemiču Franu Desiću z dovoljenjem knezov Jurija in Nikolaja Zrinjskih. Lukić, ki se je podpisoval „jedan krščanske vere vučenik", se je izselil radi progonstva privržencev nove vere za banovanja Tome Erdeda (1584—1595) ter je bival odsle v Gradu Krupi pri Črnomlju pri vlastelinih Burgštalih, vendar pa je še prihajal med svoje vernike okoli Ozlja in Ribnika.

Še nekaj o Metliki v jezikovnem pogledu. Tudi v tem oziru je bila Metlika, kar je današnji Karlovec. V Metliki so se takrat stikala kakor dandanes v Karlovcu vsa tri narečja: kajkavsko, štokavsko in čakavsko. V Metliki sami se je govorilo čisto hrvatski[16]) v čakavskem narečju, pomešanem s kajkavskim, kakor se govori še dandanes med Kolpo in Dobro vse do Karlovca[17]) Štokavščina pa je prodirala proti Metliki od uskoških naselbin iz Žumberka ter iz okolice črnomaljske, Podbrežja in Vinice.[18]) Metlika je bila tedaj vrlo važno mesto

[14]) R. Lopašić. Poviest grada Karlovca. str. 113. Od rodovine Vlahovićeve se omenja kasneje prav pogostoma Juri Vlahović v ribniških in ozaljskih listinah.

[15]) Glej Glaserjevo „Zgod. slov. slovstva" I, 115.

[16]) Valvazor II. 24; VI. 302.

[17].) R Strohal: Osobine današnjega stativskoga narečja. U godišnjih izvješćih kr. velike realne gimnazije u Rakovcu u Hrvatskoj. God. 1887, 1888, 1889 in 1890.

[18]) Katoliški Žumberčani so še dandanes po obliki in naglasu čakavci, a ves narod od Žumberka do Kočevja govori zdaj kajkavski z znaki čakavščine v obliki, naglasu in poedinnih besedah. (Žumberk. Krajepisna in zgodovinska razprava. Napisal R. Lopašić „Slovenec" l. 1885. št. 146,147.)

v jezičnem pogledu tudi za sosedne Slovence ter se je ta njen vpliv poznal jako daleč po Dolenjskem. Morda ni samo slučaj, da so se tukaj ocenjevali slovanski prevodi ter snovale nove izdaje slovanskih knjig. Kolike koristi za našo književnost, da se je našel takrat mož, ki bi bil s svojim znanjem in ugledom določil ono narečje za književno, ki bi bilo pri tedanjih okolnostih najbolje odgovarjalo potrebam ne samo za Slovence nego tudi za Hrvate! Morda je bilo ravno tedanje metliško hrvatsko narečje za to najbolj pripravno. Nekaj takega so gotovo tudi snovali tedanji prevajalci slovanskih knjig, ker so se s toliko vnemo posvetovali o tem delu ter iskali potrebnih knjig, izvirnikov glagolskih, da jim bodo prevodi čim čistejši. O važnosti hrvatskega jezika so bili prepričani vsi, kar dokazuje Klombnerjevo že poprej omenjeno pismo Ungnadu o o slovanskih jezikih. Volja je morda bila, toda sile so manjkale. Oba najvažnejšä pospeševalca in delavca slovanske knjige Peter Pavel Vergerij (Vergerius) in Primož Trubar nista bila toliko vešča slovanskih jezikov, da bi se bila mogla lotiti takega dela. Pač je bil Vergerij gotovo najbolj bistroumen med vsemi pospeševatelji slovanske knjige, a preveč slavohlepen; hrepenel je po visokih časteh in v to svrho trošil svoje duševne sile. Tudi je smatral slovanščino za manje vredno nego laščino, ki jo je imenoval kraljico med jeziki. Primož Trubar pri svoji slabi splošni naobrazbi in slabem poznavanju slovanščine tudi ni bil mož, da izvede tako znamenito delo, dasi mu se sicer ne more utajiti odločnost in vztrajnost pri delu.

Proti njegovi slovenščini je izšla preko kralja Maksimilijana ocena Skalićeva, zatrjujoč, da je to samo narečje, znano samo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, dočim ga ne razumejo prebivalci gornje Ogrske in drugih bližnjih županij, še manj pa Poljaki, Rusi, Čehi, Moravci, Ilirci in prebivalci okoli Zagreba. Na vseslovanski jezik se je mislilo najbrž po vplivu samega Vergerija. Stjepan Konzul in Anton Dalmata sta bila dobra pisatelja, toda delala sta po poklicu ter nista mogla biti merodajna v takih vprašanjih. Enako se more soditi tudi o drugih sotrudnikih tega knjižnega podjetja.

Krajina.

Zapovedniki po krajiških trdnjavah so zahtevali od kranjskih in štajerskih stanov protestantovskih propovednikov. In dasi so se stanovi vedno tožili na prevelike stroške za Krajino, so v to svrho brez prigovora radi žrtvovali, kolikor je bilo treba, pa se je zato točno vsako leto med ostalimi stroški določeval za Krajino tudi strošek za luteranske propovednike. Tako je v izkazu za l. 1578. navedena plača za vojaškega katoliškega kapelana 12 goldinarjev na mesec. Po izkazu

vojske in vojaških potreb za l. 1579. na hrvatski Krajini je bilo po sklepu zbora v Brucku določenih za luteranskega propovednika 16 goldinarjev na mesec, a za propovednika v varaždinski Krajini se je določilo l. 1580. tudi po sklepu zbora v Brucku celo 20 goldinarjev na mesec, za propovednika v Koprivnici in Ivaniću pa po 16 goldinarjev, dočim je imel propovednlk v Vizvaru je 13 goldinarjev mesečne plače. L. 1564. je dobival luteranski propovednik na Krajini letne plače 140 goldinarjev. Pa tudi sicer so skrbeli stanovi za propovednike na Krajini. Tako so dovolili štajerski stanovi popravek stana luteranskemu propovedniku v Ivaniću l. 1594., a leta 1598. so pozvali štajerski deželni stanovi generala Žigo Herbersteina, da oskrbi v Varaždinu propovednika Ossiuma in Seiza, ker sta morala kot deželna propovednika ostaviti Štajersko.[19]) L. 1582. je poslano deželnim stanovom poročilo o zapuščini propovednika Ivana Gerlacha v Ivaniću, ki je bila spravljena pri Ivanu Kumerseju, graditelju v Koprivnici. Gerlach je imel 12 knjig v škrinji. Propovednik Ivan Scheibiz v Koprivnici pa je l. 1581. pozval štajerske odbornike na svojo svatbo.

Izmed krajiških luteranskih propovednikov so nam znani iz l. 1560. Martin Grgić v Črnomlju, ki je kot vojaški propovednik prihajal na Krajino; l. 1564. je bil Andrej Lelko propovednik v slavonski Krajini. Vojni propovednik Juri Juričić je umrl l. 1578.; njega je nasledil l. 1579. Tomo Jagodić. V Karlovcu sta služila 1582 kot propovednika Anton Novomeščan (Neopolitanus) in Joakim, l. 1584. Sebastijan Semnitzer (glasovit skladatelj) in Seb. Folberger (je hodil službo božjo opravljato tudi v Bihač); Juri Košir (rešen iz turške sužnosti) in Gregor Žitarić 1590—1592. Bartol Knaffl 1591 (po 1592 nemški propovednik v Ljubljani), Bartol Widtman 1596 in Ivan Znojilšek 1599[20].)

Nadvojvoda Karel je moral, dasi je bil močno protiven novi veri, že na zboru v Brucku 1578 podeliti protestantom razne verske svoboščine in povlastice ter dovoliti, da se v Karlovcu namestita dva propovednika, ki sta obavljala službo božjo iz početka v hiši krajiškega zapovednika, generala karlovškega. Za generalovanja Andreja Turjaškega (1589—1593) so imeli karlovški protestanti poleg dveh propovednikov tudi svojega učitelja, kakor že poprej katoliki. Andrej Turjaški se je pa tudi trudil, da dobe protestanti v Karlovcu svojo cerkev in pokopališče. Zato so zbirali prinose med seboj po Krajini,

[19]) Starine, XIX, 70.
[20]) Bila sta pa v Karlovcu brž po nastanku trdnjave tudi dva katoliška svečenika, eden latinski za častnike in tujce, eden glagoljaš pa za Hrvate (Po poznejših listinah; gl. Lopašićevo „Poviest grada K.“, 144.) O Znojilšku gl. „Ljublj. Zvon“ 1898, 627 in 1903, str. 423.

Ivan Znojilšek.

a iskali so pomoči v to svrho tudi pri kranjskih stanovih v Ljubljani, kamor so poslali propovednika Bartola Widtmana in z njim dva vojaka s prošnjo za denarno pomoč in z izkazi o že zbranem denarju. Kranjski stanovi pa so odgovorili 28. aprila 1596, da morajo radi pomanjkanja denarnih sredstev do boljših časov odbiti pomoč. Vendar pa so dali l. 1597. stanovi kranjski, štajerski in koroški sezidati protestantom v Karlovcu za službo božjo lastno cerkev.

Kakor poprej Metlika, tako je bil sedaj Karlovec važen za razpošiljanje hrvatskih in slovenskih protestantskih knjig, ki so se donašale iz Würtemberškega skoz Ogrsko (Debrecin) na Hrvatsko, pa so jih potem odpravljali iz Karlovca največ v Ljubljano, na Reko in Trst, a od tukaj dalje v Dalmacijo. Metlika je izgubila odsle tudi v tem pogledu svojo važnost.

Zaščitniki nove vere so se nadejali, da bo preko Krajine prodrla tudi v turške pokrajine ter da se bodo za novo vero pridobili ne samo staroverci nego celo Turki, ki se bodo mogli na ta način najlaže ukrotiti. V to svrho so bile pred vsem namenjene protestantske knjige, tiskane s cirilico. Za ta posel sta bila poslana na Nemško žumberški pop Ivan, ki smo ga že omenili, in neki drugi duhovnik iz Benetek. Misel o izpreobrnitvi Turkov ni navdihovala samo Ivana Ungnada, nego vse njegove sodelavce, samo da se tako odvrnejo vedni napadi na krščanske zemlje. Smatrali pa so vsi za najboljše sredstvo krščanske knjige, tiskane s cirilico, češ, da se to pismo rabi vse do Carigrada. Da so znali Turki tudi na sultanovem dvoru dobro hrvatski, je znana stvar, saj so bili večkrat prvi svetovalci sultanovi rojeni Hrvati. Četa, zbrana okoli Ivana Ungnada, je bila prepričana o sveti moči krščanske besede, pa so se zato toliko trudili, da izdado sv. knjige tudi v hrvatskem jeziku s cirilico. V mnogih pismih Ungnadovih, Trubarjevih, Vlahovićevih in drugih nahajamo izraženo nado o izpreobrnitvi Turkov. Kako je predlagal Vlahović, da se prevede v to svrho sv. pismo tudi na turški jezik, smo že omenili.[21])

* * *

[21]) Zanimivo je, kako se je Gregor Vlahović o tem vprašanju izjavil v listih, pisanih Stjepanu Konzulu v hrvatskem jeziku. Ohranil se je prevod v nemškem jeziku, in sicer pisem, pisanih v Metliki l. 1563. V prvem pismu pravi: „Schreibt die vskhokhischen (priester) wöllen ime einen drukher auss Türkhey bringen, darumb pitt er, wir sollen ime die cyrullische schrifft inein sckichhen, damit er khüne etwas klein druchken.“ V drugem pismu pa piše: „Woner die oskokhischen priester die druckherei bekhumen, so wolt ich den türkhischen Keiser ein buechel drucken lassen, wie von anfang der welt alle propheten geweisaget vnd gepredigt, dass der herr Christus gottes son sei. Mahomet hatt den Türkhen verfürt vnd der bapst die gantze christenheit. Wir wollten den Türcken bekehren wen gehülfe vnd solche bueher weren.“ (Kostrenčić. Urkundliche Beiträge str. 210.).

Vsled protireformacije, ki jo je izvajal vztrajno in odločno nadvojvoda, kasneje cesar Ferdinand II. v avstrijskih deželah, je ginila počasi Lutrova vera tudi na Hrvatskem, kjer se ni ukoreninila prav za prav nikdar čvrsto. Hrvatski stanovi so se protivili protestantizmu ter odbijali vsako zvezo z ogrskimi protestanti, ki so vabili Hrvate na svojo stran v boj za navidezno svobodo. Hrvati so na taka vabila odgovarjali, da ne marajo nove vere. A ko so se jim Ogri zagrozili, da morajo sprejeti zakon, po katerem se daje svoboda protestantom tudi na Hrvatskem, jim je odgovoril ban Tomaž Erded (1584—1595; 1608—1615) tako-le: „S tem mečem bomo izkoreninili to kugo, ako stopi na naša vrata; še imamo tri reke Savo, Dravo in Kolpo, eno izmed teh bomo dali piti novim gostom; in rajši se odtrgamo s celim kraljestvom od krone ogrske, nego li da bode pod mojo vlado ta kuga v naši zemlji." Hrvati so imeli s Turki strašne borbe, pa so dobro znali, da se morejo vzdržati v tem neravnem boju le, če so složni v veri katoliški, ki jih je navduševala tudi za boj. Edinost v veri jim je zares pomogla, da so si ohranili vsaj ostanke nekdanje hrvatske kraljevine z glavnim mestom Zagrebom, ki ga Turki niso mogli nikdar osvojiti.

Lutrova vera je slednjič našla neko pribežališče le še pri knezih Zrinjskih in nekaterih hrvatskih plemičih ter po krajiških trdnjavah, kjer so bili Nemci zapovedniki. Zrinjski so bili odločni privrženci nove vere. Že o sigetskem junaku se ve, da je bil prijazen novi veri, dasi ni pristopil očitno k njej. Tembolj goreč pristaš Lutrove vere je bil njegov sin Juri, ki je pomagal župniku Mihaelu Bučiču pri tiskanju katekizma v Nedeljišču v Medjimurju. Vsled njegovega odločnega delovanja in krepke pomoči plemiča Nikolaja Mlakovačkega je sprejelo novo vero skoraj celo Medjimurje. Pa tudi po drugih svojih posestvih je skrbel za novo vero. Tako je l. 1567. sporočil Gregor Vlahović kranjskim stanovom, da so se potožili kranjski propovedniki knezu Juriju Zrinjskemu na provizorja grada Dubovca pri Karlovcu, da je nasilen proti protestantom in da daje njihovo že krščeno deco vnovič krstiti katoliškim duhovnikom. Isto tako nasilno se ponaša proti protestantom tudi župnik Nikolaj Vuičić v Ribniku, ki je strogo zabranil luteranskim propovednikom propovedovati. Kaj je na to ukrenil Zrinjski, ni znano. V vojvodstvu (herzogthum), kakor so takrat zvali okolico posestev Zrinjskih in Frankopanov okoli Ozlja, Ribnika, Novegagrada, Skrada, Dubovca itd., je bilo navadno pribežališče luteranskih propovednikov. Ko l. 1574. Metličani niso bili zadovoljni s svojim propovednikom Mihaelom Matičićem radi pohujšljivega življenja, so prosili Gregorja Vlahovića, da jim preskrbi namesto Matičića drugega propovednika, in sicer Nikolaja Tuškanića iz Krupe kraj

Črnomlja, kar so dovolili tudi kranjski stanovi. Mihael Matičić je bil odpuščen, a novo župo mu je podelil Juri Zrinjski v svojem vojvodstvu. V svoji prošnji so se še izjavili Metličani, da bodo s Tuškanićem zadovoljni tudi „papisti“ in da mu bodo pomagali pri zidanju cerkve. Na prošnji so podpisani metliški meščani: Štefan Razumovič, Mihael Vožič, Simon Gund, Juri Gund in Juri Dorčič. Celo knez Peter Zrinjski, ki je bil katolik, je imel na svojih posestvih v vojvodstvu protestanta Zmajlovića in Druzgaja kot svoja služabnika. Grajski oskrbnik Zmajlović je umrl v Primorju ter so ga pokopali v cerkvi sv. Nikolaja pri Grižanih. Te cerkve so se kasneje ogibali katoliki, zato je ostala pusta. Toda sami Zrinjski niso ostali dolgo protestanti. Že Jurijev sin Juri se je po nagovoru pavlinskega priorja Ivana Bakića v Čakovcu l. 1623. zopet pokatoličil. Tudi Nikolaja Mlakovačkega se je trudil pridobiti za katoliško vero zagrebški škof Benko Vinković (1628—1637), ki se je bal, da bi se nova vera ne razširila po okolici zagrebški, kjer je imel Mlakovački Susedgrad in Stubico. Je li se je Mlakovački izpreobrnil, nam ni znano. Popolnoma pa je zatrl protestantizem na Hrvatskem zagrebški škof Martin Borković (1648—1687), ko je pregnal bogatega vlastelina Štefana Jankovića l. 1687. kot privrženca Lutrove vere iz domovine.[22])

Kako dolgo se je vzdržala Lutrova vera v hrvatski Krajini, v Karlovcu samem in Metliki, se ne da točno dokazati. L. 1598. in 1599. je bilo zabranjeno krajiškemu generalu Juriju Lenkoviču, da bi postavljal še nadalje nekatolike za krajiške zapovednike,[23]) a l. 1605. je bilo na saboru hrvatskem sklenjeno, da se morajo pregnati iz Hrvatskega sploh vsi propovedniki nove vere, posebno pa oni, ki so pribežali iz Štajerske in drugih bližnjih dežel v okolico ozaljsko pod obrambo knezov Zrinjskih. Še l. 1609. je pohajal po posestvih Zrinjskih okoli Ribnika propovednik Miško Vrbec, pregnan iz Toplic pri Novem mestu. Proti njemu je bil izrečen istega leta progon, ko bi se povrnil na Kranjsko, kamor je pa zahajal vendarle še večkrat. V samoborski okolici so živeli luterani še kasneje. (Največ luteranov je bilo v Rudah kraj Samobora, kjer se je kopala ruda. Luteransko vero so semkaj zanesli nemški in slovenski rudarji. Okoli župne cerkve v Rudah je bilo pokopališče, katerega del ni bil posvečen, ker je bil določen za luterane). V Rudah je bilo luteranov še l. 1630. deset, a l. 1642. še štirje. Službe božje v tem času niso imeli več, kakor še pred nekimi leti (prout olim habuerunt) v svoji lastni cerkvi, morda takrat, ko je bil v Samoboru luteranski propovednik Jernej Widt-

---

[22]) Starine XXVI. str. 189—194. Listina škofa Martina Borkovića o protestantih.

[23]) Iv. Kukuljević. Jura regni Croatiae II. str. 166.

mann.[24]) Proti protestantom je bil 1618 v Samoboru ustanovljen samostan hrvatsko-bosenskih frančiškanov, ki so luterane izpreobrnili na katoliško vero[25])

Karlovška trdnjava je bila protestantom mnogo let varno zavetišče, tudi še kasneje, ko so bili že luteranski duhovniki prognani iz Kranjskega in Hrvatske. V samem Karlovcu so imeli luterani svojo cerkev še l. 1645.[26]), a poedini protestanti so služili pri karlovški vojski še za generalovanja kneza Vuka Frankopana Trzačkega (1626—1652.[27])

Tudi v Koprivnici, glavni trdnjavi slavonske Krajine in središču stotnije, so se vzdržali protestanti do polovice sedemnajstega stoletja. Ogrski zgodovinar Gjuriković[28]) pripoveduje, da se je prikazala okoli l. 1632. nemška sekta anabaptistov v okolici Ozlja na posestvih Zrinjskih, kar potrjuje tudi kronika te sekte, pisana l. 1648. od Ambroza Rescha.

Tudi v Metliki in okolici se je vzdržala nova vera dlje nego po drugih krajih navzlic ostri protireformaciji. V Metliki se je bil protestantizem močno ukoreninil, posebno vsled vnetega delovanja propovednika Gregorja Vlahovića, pa tudi ostalih propovednikov, kakor Mihaela Matičića, Nikolaja Tuškanića Ivana Weixlerja, Štefana Kovačića, Petra Vukmanića Hrvata in Vida Subtilića (l. 1587. v Črnomlju, Krupi, Križu in Podbrežju).

Razen teh stalno nameščenih propovednikov pa je dohajalo v Metliko še dosti drugih, posebno iz bližnje ribniške in ozaljske okolice ter kasneje tudi iz Karlovca. Vkljub protireformaciji je bila l. 1581. Metlika še skoraj popolnoma luteranska, dasi so bili luteranski propovedniki l. 1572. pregnani iz mesta (a so se povrnili).

Občinski svet v Metliki se je namreč izjavil v tem času, da je kapiteljska cerkev prazna in pusta. Komtur nemškega reda bi moral imeti dva duhovnika in pet kapelanov, ima pa v vsem le enega duhovnika. Zvonovi zvone zastonj; ako odidejo propovedniki luteranski, ne ostane nobeden, ki bi vršil službo božjo, zato ne morejo odpustiti propovednika in učitelja svojega. Vendar pa je bil že sledečega leta 1582. po cesarski naredbi Peter Vukmanić (Wokhmainius) pregnan iz Metlike ter mu je bilo zabranjeno propovedovati. Naselil se je blizu Metlike na zemljišču vlastelina Semeniča, od koder je z latinskim pismom prosil višjo oblast, da se sme povrniti v Metliko. Bržkone

---

[24]) (Zagrebački arcidijakonat do god. 1642. Napisao Janko Barlé. Preštampano iz Katoličkog lista Zagreb. 1903.)

[25]) Fassio pro sex Croatiae Conventibus a ministro Provinciali Godofrido Pfeifer a. 1767. Rokopis v arhivu Jugoslav. Akademije.

[26]) Ivan Kukuljević. Književnici u Hrvata. str. 268.

[27]) Starine XXVI. str. 164.

[28]) Da situ et ambitu Croatie et Slavoniae. T. III. str. 141.

mu ni bilo dovoljeno, ker je še l. 1585. živel na Semeničevem posestvu. L. 1585. pa je ostro nastopil proti luteranskim propovednikom komtur nemškega reda Markvard Podpeški ter jih je pregnal iz Metlike; zato se tudi Vukmanič ni mogel več vrniti na svoje staro mesto, nego so mu postavili leseno kapelo na Semeničevem posestvu, kjer je dalje propovedoval novo vero.[29])

V Toplicah pri Novem mestu sta postavila še l. 1594. kolatorja Herbart in Vajkard Turjaški, ko se je bila izpraznila župa, Andreja Schweigerja za deželnega propovednika.[30]) L. 1598. pa se je zgodilo v Semiču spotikljivo dejanje, ki ni razžalilo samo katoličanov, nego je tudi protestantom mnogo škodilo, tako da so jih preganjali še ostreje. Ko so namreč prišli v Semič deželni konjiki, ki so bili poslani na hrvatsko mejo radi turške nevarnosti, ter so tamkaj počivali, je vojni kapelan deželnih stanov Juri Žitarić iz tamošnje župne cerkve nemškega reda odnesel pozlačen kelih, nekoliko svetinj s srebrnimi okviri, nekoliko stolov in dvanajst oltarnih prtov za podstavo svoje obleke. Radi tega zločina se je potožil komtur Markvard Podpeški pri samem nadvojvodi Ferdinandu. Na to je bil Juri Žitarić izgnan iz vseh dednih dežel, kar pa je bilo po mnenju Valvazorjevem preblaga kazen. Kranjski deželni stanovi so morali poravnati vso škodo po zapovedi samega nadvojvode. Juri Žitarić je pobegnil bržkone na Hrvatsko, kjer je že tudi poprej služil za vojnega kapelana.[31]) Odsle je luteranska vera tudi v Metliki in okolici vedno bolj pojemala radi strogih naredeb, ki jih je izdal proti propovednikom posebno nadvojvoda Ferdinand. Ko je 15. oktobra l. 1615. razglasila protireformacijska komisija v Ljubljani, da se imajo vse v posebnem oglasu popisane osebe luteranske veroizpovedi sniti na škofijskem trgu, sicer plačajo po sto cekinov kazni, je bilo iz Ljubljane popisanih samo 8 oseb, v Metliki pa še 38. Od teh 38 se jih je 15 izkazalo za katoličane, drugi pa so bili ali že mrtvi, bolni ali pa odsotni. V Novem mestu je bilo zapisanih še 17 protestantov, a v Črnomlju le 4 osebe. Iz tega popisa se vidi, da se je vzdržala Lutrova vera v Metliki kot bivšem središču tega verskega in ob enem književnega pokreta dlje nego v drugih mestih.

---

[29]) Valvazor XI. 385; VII. 454.
[30]) Valvazor VII. 461.
[31]) Valvazor VII. 463.

Protestantizem v Iztočni Štajerski in Medjimurju.

Priobčil **dr. Fr. Kovačič**, profesor bogoslovja v Mariboru.

Z izrazom „Iztočna Štajerska“ umevamo tukaj slovenski del Štajerske med Muro in Dravo, torej Slovenske gorice in Mursko polje do ogrskomedjimurske meje in do Hrvatske. Na sever in zapad je seveda v dobi, o kateri bomo govorili, segal slovenski živelj veliko dalje nego dandanes. Vsled znane razdelitve Karla Velikega so Slovenci med Muro in Dravo bili duševno ločeni od svojih rojakov na desni strani Drave; če torej hočemo govoriti o razširjanju protestantizma med Slovenci, je potrebno in primerno, da tej skupini odločimo posebno razpravo[1])

Omejimo jo na naslednje tri točke: 1. Cerkveno-kulturne razmere med panonskimi Slovenci neposredno pred Lutrom; 2. razširjanje protestantizma med Muro in Dravo; 3) katoliška reformacija.

1. Cerkveno-kulturne razmere ob zori Lutrove reformacije.

Za Slovence sploh in zlasti še za panoske Slovence med Muro in Dravo je bilo zelo usodno, da niso imeli v svoji sredi večjega duševnega središča, škofijskega sedeža in višjih učilišč. Odkar je sv. Metodij moral ostaviti Kocelovo zemljo,

---

[1]) O razširjanju protestantizma med panonskimi Slovenci še celotno in sestavno ni razpravljal nikdo; pri slovenskih pisateljih najdemo le raztresene podatke, nemški zgodovinarji pa govore o tem predmetu le o priliki, v zvezi s protestantizmom na Štajerskem sploh. Tudi sledeča razprava je le pregled; zakaj da bi se predmet izčrpal, bi bilo treba mnogih podrobnih raziskav in večletnih arhivalnih študij. Obilo dela se v tem oziru še nudi „Zgodovinskemu društvu za Slov. Štajersko“.

pa do l. 1859., ko je Slomšek prestavil sedež lavantinskih škofov v Maribor, je bilo slovensko ljudstvo na levo od Drave podložno nadpastirski oblasti solnograških nadškofov in pozneje sekovskih škofov. Preogromno ozemlje in pa zgodovinske razmere so prisilile solnograške nadškofe, da so v okrilju svoje oblasti, v obližju slovenskega ozemlja ustanovili tekom 13. stoletja tri škofije: krško, lavantinsko in sekovsko. Lavantinska škofija je na Štajerskem obsegala tako imenovano št.-florijansko okrožje, kraje ob gornji Laznici in Sulmi do Predinga in Št. Ožbalda ob Dravi; sekovska škofija je v 16. veku, v začetku reformacije teritorijalno imela malone isto velikost, kakor ji je bila določena ob ustanovitvi l. 1218., t. j., po priliki 33 kvadratnih milj, a kot taka ni segala v današnje slov. ozemlje[2]) Pod solnograško nadškofijo je spadal ves današnji del Štajerske severno in iztočno od Drave.

Sploh so lavantinski in sekovski škofiji bili prideljeni le oni kraji, ki so bili solnograškim nadškofom predaleč in pa težko pristopni. Da bi pa sekovskim škofom oskrbel primerne dohodke, jim je nadškof iz svojega okrožja na Štajerskem inkorporiral ali izročil vsaj patronate 39 župnij. Izmed inkorporiranih župnij sta v slovensko ozemlje segali dve: Sv. Jakob v Lipnici in Ivan Krstnik v Radgoni. Patronat je pa imela sekovska škofija nad naslednjimi (takrat obstoječimi) slovenskimi župnijami ali vikarijati: D. Marija v Ivniku (Eibiswald), Sv. Miklavž v Lučanah, Sv. Peter in Pavel v Gomilici, Sv. Jernej v Cmureku, Sv. Miklavž v Halbenrainu, D. Marija v Apačah, Sv. Benedikt in Sv. Anton v Slov. Goricah, Sv. Juri na Ščavnici, Sv. Križ na Murskem polju, Ivan Krst. v Ljutomeru. Pri inkorporiranih župnijah so škofje dobivali ves dohodek, kar ga je preostalo od določene užitnine ondotnih dušnih pastirjev, pri patronatih pa so dobivali le gotovo davščino v denarju ali v pridelkih. Imeli so pravico, za te župnije solnograškemu nadškofu v potrjenje predlagati primerne duhovnike (ius praesentationis), ter dolžnost, skrbeti za cerkve in šole.

Poleg tega je pa bil sekovskim škofom izročen generalni vikarijat čez ves solnograški del štajerske dežele, in s to službo so imeli več opraviti, kakor z upravo lastne škofije, ki je še l. 1607., ko je bila že katoliška reformacija dobro razvita, imela samo 17 svetnih in 18 redovnih duhovnikov. Stik med solnograškim nadškofom in našim svetom je bil le rahel.[3])

Ker so v srednjem veku škofje večinoma bili državni velikaši ter so se jim poverjali važni politični in celo vojni posli,

---

[2]) Schuster Dr. Leop., Fürstbischof Martin Brenner. Grar, 1898, str. 105.—107.

[3]) Podrobnejše poročilo o tem seže preko okvira te razprave.

so jih posvetne skrbi pogostoma celo odtegnile njih pravemu poklicu: duhovni upravi škofij. Ta posel so izvrševali večinoma le arhidiakoni, ki so od 8. stoletja dalje v popolnem pomenu pravni organi in nadziratelji cerkvene discipline ter varuhi pravovernosti.

Znanih je pač več slučajev, da so se solnograški nadškofje mudili v Mariboru, še češče pa v Ptuju, ni pa znan od karolinške dobe dalje slučaj, da bi bil solnograški nadškof ali pa sekovski škof osebno posečal službeno svoje pokrajine. „Oko in roka" mu je bil le arhidiakon, in sicer od starodavnih časov pa do l. 1607. vsakateri župnik v Gratweinu nad Gradcem. Ko je l. 1607. solnograški nadškof Gratwein izročil runskemu samostanu (Reun), se je takratni arhidiakon in župnik gratweinski preselil v Strassgang.[4])

Vsekakor je bilo opuščanje škofovskih vizitarij eden izmed vzrokov, da je propadla disciplina med duhovščino, v ljudstvo se pa zajedla verska brezbrižnost in nevednost. Vendar so razmere v cerkveni upravi bile na levi strani Drave boljše nego na desni strani, v zemljah oglejskega patriarha. Razmere so tamkaj postale uprav nenaravne, odkar se je začelo nasprotstvo med Benečani in patriarhi z ene strani, pa med notranjeavstrijskimi vladarji z druge strani. Dalekovidnejši duhovi so že l. 1583. priporočali ustanovitev nove škofije v Gorici, in graški nuncij je podpiral to misel, toda patriarh se je trmoglavo držal svojih historijskih pravic in ves načrt se je izjalovil. Vsled napetosti in nezaupnosti med graškim dvorom pa med oglejsko stolico patriarhi dejanski niso mogli izvrševati v naših krajih svoje oblasti; sčasoma je zavladala popolna cerkvena anarhija.[5]) Še celo res koristnim in potrebnim reformam tridentinskega koncila, ki jih je patriarh objavil v sinodi 14. novembra 1565, so se nadvojvode upirali ter tako nehote in posredno pospeševali propast katoliškega življenja v svojih deželah.

A dasi je cerkvena uprava med Slovenci na levo od Drave bila bolj urejena nego v patriarhatu, vendar versko-nravne razmere med duhovščino in ljudstvom niso bile veliko boljše nego drugod. Francesco Barbaro, vizitator oglejskega patriarha Ivana Grimanija in po njegovi smrti (1592) sam patriarh, se v svojem poročilu pritožuje zoper solnograškega nadškofa in njemu podrejene škofe, da sprejemajo v svoje škofije ubegle duhovnike, ki so v patriarhatu bili kaznovani.[6]) Iz

[4]) V dobi reformacije sta radgonski in ptujski župnik škofijska komisarja.

[5]) Izvestja Muz. dr. za Kr. 1907, str. 123.

[6]) Eine päpstliche Visitation zur Zeit der Kirchenreformation in Steiermark, Kärnten und Krain. Nach einem Manuscripte der Bibliothek della Bona in Görz. „Tagespost" 1864, št. 239.

vizitacijskih zapisnikov l. 1585., 1602., 1607. in še 1617. vidimo, da sta izpočetka dobri dve tretjini duhovščine bili od vseh mogočih vetrov, domačinov pa je bilo jako malo; prav posebno še to velja za naše slovenske kraje, kjer je bila večina duhovnikov iz patriarhata, iz ljubljanske in zagrebške škofije, celo iz Dalmacije. To dejstvo je važno, ker iz njega lahko posredno sklepamo na umstveno-nravno kvalifikacijo duhovščine med Muro in Dravo, drugič pa zasledimo v tem dejstvu tudi dobro stran, namreč da je slovensko ljudstvo, dasi pod nemškimi škofi, imelo duhovnike, zmožne njegovega jezika (slovenskega, hrvatskega), dočim naletimo v patriarhatu včasi na trde Italijane.

Zgodovinarja zelo mika vprašanje, kakšni so bili vzroki, ki so pripravljali tla reformaciji sploh in zlasti pri nas. A zelo težavno je, o tem vprašanju podati jasno in resnično sliko, prav tako težavno, kakor našteti razne vzroke francoskega prevrata. Veliki zgodovinski dogodki so posledek mnogoterih zelo prepletenih činiteljev, ki segajo časovno daleč nazaj, deloma pa koreninijo v globinah individualne človeške svobode in razpoloženosti ter se sploh ne dado zasledovati. Vsekakor je preozko stališče, navajati kot vzrok reformacije le razuzdanost duhovščine in pa kopičenje premoženja v cerkvenih rokah, kakor n. pr. piše Losertih.[7])

Razuzdanost duhovščine je res bila velika in splošna. Kratko pa primerno je orisal duhovščino takratnega časa Henrik Teichner: „Poprej so duhovnike navadno slikali s knjigo v roki, sedaj bi bilo boljše, jih predstavljati z žensko ob strani, z igralno deščico v roki, z mečem ali nožem ob boku.“[8]) Priležništvo, požrešnost in razuzdanost, neotesano govorjenje, popivanje in razbijanje po krčmah se splošno očita duhovščini koncem 15. in začetkom 16. stoletja. Pritožbe se množijo, kolikor bolj se približuje čas Lutrovega nastopa.

Značilne so besede nadvojvode Ferdinanda v tajni instrukciji, da je vsega zla (krivoverstva) krivo zlasti to, ker se na duhovščini kaže veliko bolj meso in svet, kakor pa duh in vera.[9]) Kupovanje, prodajanje, zamenjavanje boljših nadarbin se je izza avinjonskega suženjstva strašno množilo, služba božja in pastirsko delovanje pa zanemarjalo. Škofije, prelature in druge boljše nadarbine so dobivali razni ljudje mnogokrat v nagrado za politične usluge ali kot stalne dohodke, ker vla-

[7]) Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterr. Ländern. Stuttgart 1898, str. 16, 27 i. d.

[8]) Cit. pri Loserthu n. d. str. 17.

[9]) . . . hoc malum potissimum inde excitatum est, qod fere uniuersus Ecclesiasticus ordo referat magis carnem et seculum quam spiritum et religionem. Izvirnik v c. kr. drž. arhivu na Dunaju, priobčil J. Chmel v „Arhiv für Kunde österr. Geschichtsquellen“ I. 1., 2. zv., str. 111.

dar ni mogel drugače plačevati svojih dvornikov. Lastniki premožnih župnij so se dali nadomeščati svojim vikarjem, ki so bili mnogokrat nevedni, nesposobni, slabo plačani in so temu primerno tudi delovali. Občuten nedostatek je bil zlasti za naše kraje to, da je manjkalo višjih šol in duhovskega izobraževališča. Mnogi duhovniki sploh niso imeli nikakšne izobrazbe in se niti ni vedelo, so li res pravilno posvečeni. Odkar sta bili ustanovljeni vseučilišči v Pragi in na Dunaju, so tudi duhovski kandidatje sekovske in solnograške škofije študirali ondi, toda bilo je naravnost nemogoče, da bi od tod dobili dovoljno število duhovnikov, če se je tudi storilo marsikaj, da bi se tudi siromašnejšim dijakom omogočil pristop na vseučilišča. Ker pri nas daleč naokoli ni bilo visoke šole (zlasti pred ustanovitvijo praške in dunajske univerze), so vseučilišča morale nadomeščati škofijske in samostanske šole. V starih časih sta stolna šola v Solnogradu in samostanska v Chiemsee vzgajali misijonarje tudi za slovenske pokrajine, južno od Drave pa Oglej.[10]) Od 11. stoletja dalje so se povzdignile tudi šole v štajerskih samostanih: v Admontu, Gornjem gradu, v Runu, v Sekovi, v Borovju (Vorau), v kartuzijah pri Žičah in Jurkloštru, dominikanska šola v Ptuju, avguštinska na Muti, v 13. stol. pa šola nemških vitezov s Gradcu, ki je bila nekaka prednodnica poznejše univerze. Vendar se je v 14. in 15. stoletju veliko premalo pazilo na vzgojo in izobrazbo duhovščine; to je imelo razne slabe posledice, ki so pripravljale velikanski vihar 16. stoletja. V vizitacijskih zapisnikih sekovskih škofov koncem 16. in začetkom 17. stoletja čitamo opetovano, da se je škof moral zadovoljiti s tem, če je duhovnik znal pravilno formulo za krst in odvezo. V predgovoru Prvega dela Novega zakona (1557) pravi Trubar, da bo prevod tudi mladim slovenskim duhovnikom, ki so prerano zleteli iz šole, služil v to, da bodo vsaj tekst evangeljski na propovednici prav čitali in ga ne krivo tolmačili, kakor je pred leti storil oni v Planini („zu Mampreisch„) pod Celjem, ki je „Invenietis asinam alligatam et pullum cum ea“ prevedel: „Bote nešli ono oslico peruezano inu enu pišče per nee.“ Zgledov nravne propalosti je tudi med Muro in Dravo dovolj in si bomo še ogledali nekatere.

Toda ta kvalifikacija duhovščine mora imeti svoje ozadje in jako pristransko je, če kdo razmotruje le to dejstvo samo za sebe. Družba, ki poraja, vzgaja in redi takšno duhovščino, mora sama bolehati. V resnici nam nešteti zgodovinski viri podajejo jako temno sliko o nravnem življenju plemstva, meščanstva in preprostega ljudstva v 14., 15. in 16. veku v

[10]) Griefsl Dr. Ant., Geschichte des Seckauer Diöcesan-Priesterhauses. Graz 1906. str. 24. — Muchar, Gesch. v Steierm. IV., 77.

Italiji, na Francoskem, Angleškem in v deželah nemškega cesarstva. Vzroki tega pojava so raznoteri in ne spadajo v okvir naše razprave; prepleteni so z zgodovino humanizma in renesanse.

Pretiran, sicer pa v jedru resničen je opis, ki nam ga podaje o življenju na deželi v okolici brežiški dvorni predikant barona Ludovika Ungnada, Andrej Lang v svojih pridigah, ki jih je izdal l. 1571. Pred vsem pripominja, da je med ljudstvom v okolišu le malo Nemcev, in s tem kaže sam, da moramo njegovo poročilo previdno presojati; potem pa pravi, da je ljudstvo zapadlo v malikovalstvo in praznovernost (v ustih luteranskih predikantov so katoliški obredi in zakramenti sploh že malikovalstvo in praznoverje), mnogi se pečajo tudi s čarovništvom. O besedi in volji božji ne vedo nič, jih je tudi težko k temu pripraviti, da bi poslušali. Njih življenje je neredno, pustolovno, divje, živinsko, polno nesramnega nečistovanja in zakonolomstva. Noben kmet ali gospodar ne more dobiti hlapcev ali dekel, če jim ne dovoli, da med seboj uganjajo nesramnosti; z njimi vred pa mora vzeti v hišo tudi njihove nezakonske otroke. Nikdo jih ne opominja k pokori; njih čuvaji so sami slepi. leni in mutasti ter večinoma sami vdani enakim hudobijam. Vrh tega so ljudje v vedni nevarnosti, da jih Turki ne napadejo, pobijejo, oplenijo in odženejo v sužnost.[11]) Slične razmere so bile tudi na levi strani Drave. Senčne strani se javljajo pač tudi med panonskimi Slovenci, vendar splošno je ljudstvo bilo nepopaćeno; večen strah pred Turkom je ljudi varoval, da se niso preveč pomehkužili. Vizitacijski zapisnik iz l. 1528. poroča, da so v župniji Sv. Petra pod Mariborom zasačili 11 zakonolomcev, enako tudi v Jarenini, kjer čujemo še l. 1617., da je bila med kmeti sploh navada, po zarokah skupaj živeti; tako so nekateri živeli leta in leta, ne da bi se dali poročiti. Večja mlačnost je bila v mestih, kakor v Mariboru, v Ptuju, v Radgoni.

Sicer so pa Slovenci med Muro in Dravo živeli v čisto posebnih okoliščinah, ki so deloma tudi prečile razširjanje protestantizma. Če je sploh kmet takratnega časa bolestno vzdihoval: „Kuge. lakote in Turka reši nas, o Gospod,“ je to še prav posebno veljalo za kraje med Muro in Dravo. Po mohaški bitki so se vgnezdili Turki na Ogrskem ter postali najbližji sosedi Murskemu polju in Slovenskim goricam. Turkom so se pridružili ogrski rogovileži, buntovniki in nezadovoljneži, ki niso bili nič boljši od Turka. Kadarkoli je bruhnil plamen na Ogrskem, vselej je obliznil najprej kraje med Muro

---

[11]) Elze v „Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich“ 1893, str. 87, op. 2.

in Dravo. Radgona je bila edina obmejna trdnjava, ki pač ni mogla čuvati odprtega Murskega polja. Srbsko vojvodstvo v Veržeju ni veliko pomoglo, ker so ondi naseljeni Uskoki bili redko kdaj doma, ampak so se v tujini bojevali zoper Turka. Hude rane so tem krajem zadali Turki zlasti l. 1532., ko so se vračali od brezuspešnega obleganja Kiseka. L. 1535. je po naročilu solnograškega nadškofa kraje med Muro in Dravo posečal lavantinski (takrat še pomožni) škof Filip Renner, ki je skoro povsod moral vnovič posvetiti od Turkov l. 1532. požgane in onečaščene cerkve in pokopališča. V takih razmerah seveda o rednem pastirovanju in pouku ni bilo govora; vsled tega se je v ljudstvu vgnezdila velika nevednost in nravna podivjanost.

Dolgo se je tukaj ohranilo prejemanje obhajila v obeh podobah; v dobi reformacije še tu in tam naletimo na njega sledove in mnogi duhovniki so katoličanom delili obhajilo v eni podobi, „novovercem“ pa v obeh. V boju zoper celibat in v rabi obeh podob se je najprej kazal pri nas verski preobrat.

2. Razširjanje protestantizma.

Kdaj, po kom in od katere strani se je prvič zanesel Lutrov nauk v naše kraje, se bo težko kdaj dognalo. Že prvi nastop Lutrov je odmel na Štajerskem med svetnimi in duhovskimi sloji; mnogi so smatrali to za upravičen odpor proti dejanskim nerednostim in zlorabam na versko-cerkvenem polju. Že l. 1528. je deželnoknežja komisija, ki jo je sklical nadvojvoda Ferdinand dogovorno s solnograškim nadškofom in ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem, upraviteljem sekovske škofije, našla na Spodnjem Štajerskem zatrošeno luteranstvo, pa večinoma le po mestih.

V Maribor je prišla komisija v četrtek dne 2. julija 1528. Našla je ondi enega vikarja in 11 beneficijatov; poročilo pravi o njih, da je le malo duhovnikov, ki bi maševali. V verskem oziru so našli v mestu veliko mlačnost; le malo ljudi je zahajalo v cerkev, sicer pa je o luteranstvu bilo malo kaj znanega; a začetki so se že kazali; bilo je oddanih in sežganih več luteranskih knjig; celo župnik v Lempahu jih je imel nekoliko.

Vikar mariborski se je pritoževal, da mu ljudje odtegujejo ječmeno desetino; sploh je tudi drugod nezadovoljnost, upornost in naklonjenost k novi veri dobila najprej konkreten izraz v kratenju desetine, pri duhovnikih pa v boju zoper celibat. Drugi dan so bili zaslišani tudi meščani (17). Župan Wildenrainer je pismeno podal neko pritožbo. Primož Hurnas je ovadil mojstra Hanza, takrat vikarja v Lipnici, da je z nekim samostanskim doktorjem, ki je ta čas bil že gvardijan v

Ptuju, med pridigo mnogo ropotal zaradi luteranskih pridig, neki brivec pa je jedel meso ob prepovedanem času in ga je zato mestni sodnik obsodil na post ob samem kruhu in vodi. Sicer med duhovščino in verniki niso zasledili kake zmote; vsi so ostajali pri svojih starih običajih. — V Maribor so bili poklicani duhovniki, cerkveni ključarji in zastopniki občin iz vsega okoliša na levi in desni strani Drave. Iz *Kamnice* nad Mariborom je prišel župnik Nikolaj Grosman s štirimi kapelani, oziroma beneficijati, župan Ulrik Reiter, ključarja Mihael Pozna in Juri Potuš ter osem župljanov. V verskem oziru ni bilo nikakšne zmote med njimi, pač pa razne pritožbe. Župnik se je pritožil, da župljani duhovnikom ne dajejo jesti, kadar pri podružnicah opravljajo službo božjo. Naročilo se je, da naj dado kapelanom pri podružnicah jesti ali pa po starem običaju nekaj denarja, če ne, pa naj kapelan ostane doma. Zoper cerkvene ključarje so se pritožili, da nočejo polagati računov o dohodkih in izdatkih, župljani pa pravijo, da so nekdaj imeli sedem duhovnikov, ki so župniku pomagali peti in opravljati službo božjo, sedaj pa jih je samo šest, dva izmed njih, Sebastijan Wolfgang in Lenart (Lovrenc?) Paumgartner ne opravljata maš, kakor velevajo ustanove, župniki pa se prepogostoma menjavajo; vsled tega trpi župnijsko poslopje, ker ga nikdo ne popravlja in vsak odpelje vse s seboj. Leta 1545. je bil župnik sam, dočim so pred leti bili še trije duhovniki, ker zaradi slabih dohodkov ni bilo mogoče dobiti duhovnikov.[12]) Od *Sv. Petra* pod Mariborom je prišel k vizitaciji v Maribor župnik Juri Zwelffer, pomožni duhovnik Juri Mombpreis, kapelan Juri Plassitz (Blažič), cerkveni ključarji Peter Schapla, Toman Scheriuk, Peter Rosaman, Juri Kreidsch in trije drugi župljani. Vsi so bili spoznani za pravoverne brez vsake zmote, samo župnik je naznanil 11 zakonskih prešestnikov, ki so zapustili svoje zakonske žene in živeli z drugimi ali so poleg svojih žen imeli še priležnice, ali so pa sicer živeli v divjem zakonu; bili so večinoma iz Metave, Hrenice in Nebove, največ gostači in viničarji.[13])

Protestantizmu ni v dotičnem zapisniku nikakšnega sledu. Tudi o *Jareninčanih* pravi zapisnik l. 1528., da glede vere ni med njimi nikakšne zmote. V *Svečini* je imel župnik Toman Schaff tri kapelane; zato so mu dajali župljani 12 snopov žita; a takrat so mu to odtegovali. Drugače pa ni bilo med njimi nikakšne zmote, tudi ne pritožbe.

V Mariboru, ki je bil neposredno podložen deželnemu vladarju, se protestantizem tudi pozneje ni mogel prav utrditi, dasi je imel med meščanstvom in plemstvom dokaj privržencev.

---

[12]) Orožen, n. d. I, str. 580.
[13]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arhivu v Gradcu.

L. 1576. je na prvo adventno nedeljo organist v mestni cerkvi s šolarji zapel po pridigi luteransko pesem „Aus tiefer Noth schrei ich zu Dir“, na to so meščani ostavili cerkev in ostalo je pri maši le nekaj kmetov, — ki pač pesmi niso razumeli. Dve leti poprej se je mestni kapelan „oženil“, poročal ga je *slovenski* kapelan pred cerkvenimi vrati.[14])

Protestantska služba božja je sicer v mestu prenehala že pred l. 1587., a protestantje so se zatekli v Bednavo (Windenau), ki jo je že od 1585 upravljal Sigmund Herberstein kot jerob maloletnih otrok Jakoba Sekelja; dne 12. marca 1587. pa je najstarejši med njimi, takrat že polnoletni Juri to graščino prodal Wolfu Viljemu Herbersteinu.[15]) Že dne 1. julija je prišel v Bednavo luteranski predikant Sigmund Lierzer ter je ondi začel luteransko bogoslužje. Ker nikjer ni mogel (ali smel) dobiti stanovanja, ga je meščan Lukež Hofer sprejel na svoje posestvo blizu Wildhausa nad Mariborom.[16]) Da bi zagotovili plačo predikantu in si sezidali cerkev, se je ustanovil poseben odbor, ki je med plemstvom in meščanstvom zbiral darove. Iz dotičnih zapiskov[17]) je razvidno, da je po Dravskem polju vse polno luteranske gospode. L. 1588. so napravili pokopališče, za katero je Herberstein daroval zemljišče; ondi naj bi se tudi sezidalo stanovanje za predikanta, kar se je zgodilo naslednje leto. Iz tehtnih razlogov pa Herberstein ni mogel nadalje dovoliti, da bi se v njegovem gradu opravljala služba božja; iskali so torej prostora v Račah, v Slivnici, v mariborskem gradu in naposled so na novem pokopališču postavili prižnico na lesenih stebrih;[18]) potem so z deskami obili začasno bogomolnico, a so jo že l. 1591. morali razširiti, ker množica ni imela prostora v njej; l. 1595. so jo morali zopet razširiti. Dasiravno je bilo meščanom ob kazni 10—30 gl. ali z izgonom prepovedano, zahajati v Bednavo, ni vse nič pomagalo. Vkljub vsem ukazom so l. 1589. celo v mestnem svetu mariborskem sedeli protestantje; povsod se je opažalo kljubovanje, pele so se luteranske pesmi, položaj je postal tako kritičen, da se v letih 1596—1599, kakor poroča takratni mestni župnik Juri Pileator (Klobučar), katoličani, zlasti pa katoliški duhovniki skoro niso smeli pokazati na ulici. Leta 1598. so protestantje sklenili, sezidati v Bednavi novo cerkev in stanovanje za predikanta in za šolnika, ki je prej l. 1596. moral zapustiti mariborsko mesto.

Na okoliško slovensko ljudstvo ta luteranska postojanka najbrž ni imela posebnega vpliva; med darovatelji je sicer

---

[14]) Orožen, n. d. I. 570

[15]) Slekovec, Sekelji str. 44 in 46.

[16]) Orožen n. d. I. 320.

[17]) Orožen I. 321, i. d.

[18]) Loserth. n. d. 531.

več slovenskih imen, a to so obrtniki in meščani ter nižji plemiči, samo leta 1591. čitamo, da je z bukovim lesom pri kopanju studenca za predikanta pomagal neki Primož Zupan iz Gornjih Hoč.

L. 1600. je bil konec protestantske občine. Dne 8. januarija je deželnoknežja komisija s pomočjo vojakov in kmetov deloma v zrak pognala, deloma požgala župnišče, šolo in cerkev; predikant jo je bil že poprej popihal v Rače, šolnik pa v Slivnico. Pozneje je predikant bival v Vurbergu. Protestantsko pokopališče v Bednavi pa je bilo še tudi pozneje v rabi; še dandanes se v ondotnem gradu vidijo ohranjeni nagrobni spomeniki iz l. 1613. in 1627.

Vendar je l. 1601. bilo tudi še med meščani nekaj protestantov, ki so skrivoma zahajali k predikantom v bližnje kraje ter ob sobotah jedli meso. Šole so bile prazne in mladina razuzdana.[19]) L. 1611. poroča župnik Pileator, da so bili v mestu še naslednji nekatoličani: Juri Schlanitz z ženo, Nikolaj Cepec z ženo, ki pa trdi, da je v Marenbergu opravil izpoved; Andrej Turanko; Joahim Haller z ženo; Filibert Merc z ženo je imel dosle rok, ostati v deželi; le-ti stanujejo redko v mestu pa se dado poučevati in so dobili knjige od njega. Vdova Franca Langerja, Mihael Naglitscher in Krištofa Pisine vdova se še niso predstavili, stanujejo zdaj tu zdaj tam. — V *Selnici* je bil nekatoličan Wolf Mosperger z ženo in pa Andrej Klemenčič „ain ledige ergerliche Person in der Religion", oba podložnika Jurija Kristofa bar. Herbersteina v Wildhausu. V *Kamnici* in pri *Sv. Petru* ni bilo takrat nobenega nekatoličana.[20])

Tudi v jareninsko župnijo se je sčasoma zatrosil protestantizem. Župnik Adam Preprost poroča istega leta, da je doma „in dißer Pfar wiendiſsch Jaring" opravilo velikonočno pobožnost 3100. Bilo je še tudi več nekatoliških in upornih oseb, ki so ljudstvu sploh bile v pohujšanje. Blizu Jarenine je na pr. prebival Mihael Schwiegenstan z ženo, oskrbnik v Neuhausu, in sta hodila večkrat na Ogrsko k predikantu k izpovedi. V Št. Ilju je Andrej Kermauz, podložnik Trautendorffov v Weitersfeldu, imel gostilno; bil je cel luteran in je bil s svojim mesojedstvom v veliko pohujšanje. Peter Schmid, ki je prebival z ženo niže Št. Ilja, se ni nikdar izpovedoval po katoliško in je ob postnih dneh hlastno (redlich) jedel meso. Vdova po Hannsu Muratu, podložnica Wolfa Ekhenberga, poprej meščanka v Mariboru, je tudi cela luteranka in gre z gospo Ekhenberg večkrat k luteranom k izpovedi. Za Jurija Sallarja, podložnika Wolfa Ekhenberga, se ne ve, ali je luteran ali ka-

---

[19]) Orožen n. d. I. 572.

[20]) Poročilo priobčil M. Slekovec v „Voditelju" 1899, str. 327.

toličan; že 11 let ni bil pri izpovedi, živi v divjem zakonu in ima poleg svoje zakonske žene 3 otroke z drugimi; je nepoboljšljiv. Za več nekatoličanov v župniji ne ve, razen za Simona Juršiča pri Sv. Jakobu, ki se je pa predstavil mariborskemu župniku po zapovedi avstr. vlade.[21])

Na sumu krivoverstva je bil župnik pri *Sv. Lenartu* v Slov. goricah Ivan Morennus (Möhrhemius). Zasledimo ga pri Sv. Lenartu l. 1600. Po treh letih njegovega župnikovanja so ga spodili kot sumljivega pristaša Lutrovega. Šel je potem za župnika v Maisberg (Monsberg) na Srednjem Štajerskem, pa že l. 1602. se je izkušal zopet polastiti sveto-lenarške župnije. Proti svojemu nasledniku Feliksu Ivanu Cezarju je hujskal župljane ter se 5. febr. 1602 obrnil na Ivana Friderika barona Herbersteina v Hrastovcu, ki je bil tudi pristaš nove vere, celo na admontskega opata, da bi ga zopet sprejela za župnika pri Sv. Lenartu, njegovega naslednika pa, ki še ni bil potrjen, naj bi opat prestavil kam drugam. Toda opat v to ni privolil, ampak sta dne 22. okt. škofijski komisar in jareninski upravitelj admontskih posestev ustoličila Cezarja za župnika pri Sv. Lenartu. Nato se je Morenus vgnezdil v župnišču pri podružnici Sv. Jurija v Slov. goricah,[22]) odkoder je delal grozne sitnosti sveto-lenarškemu župniku. Vzdrževal se je ondi do l. 1607. Ko je škof 9. junija 1607 vizitiral cerkev Sv. Jurija, ki ji je Admont Patron, je Morenus še vedno tičal ondi, škofu pa seveda ni prišel pred oči, ampak se je skril. Škof ga v svojem zapisniku tako-le označuje: „Za vikarja se je sam vrinil Ivan Morenus, ki je prej služil pri cerkvi Sv. Križa (?), je nepokoren človek, ki ne sluša ne škofa ne njegovega komisarja. Dognano je, da kupoma izpoveduje in odvezuje ljudi — po 900 oseb v enem dnevu. Naročeno je župniku pri Sv. Lenartu, da ga spodi od podružnice.“ Župnik je to storil z vojaško silo, a zato mu je Morenus nahujskal ljudstvo, da je prišel v smrtno nevarnost. Potem izgine brez sledu.

V Herbersteinovem gradu Hrastovcu je bil ta čas za oskrbnika neki odpadel duhovnik, a se ne ve, je li delal kako propagando za luteranstvo; pozneje se je povrnil in bil potem pomožni duhovnik v Weizu.[23]) O „skakačih“, ki so imeli pri Sv. Lenartu glavno gnezdo, izpregovorimo na koncu.

* * *

V Ptuj je prišla deželnoknežja komisija, v kateri je bil tudi Slovenec dr. Vincenc Fürbekh,[24]) na Vidovo dne 15. junija 1528 ter je tja poklicala bližnje duhovnike s cerkvenimi

---

[21]) Poročilo objavil Slekovec v „Voditelju“ 1901, str. 303.—304.
[22]) Nekdanje župnišče je stalo na mestu sedanje šole.
[23]) Sporočil mi je to g. Ljubša v Gradcu iz svoje zbirke. Pis.
[24]) Slekovec, Škofija in nadduhovnija v Ptuji. Maribor, 1889 str. 66.

ključarji in župani. Pri Sv. Marjeti nižje Ptuja je bilo takrat pet duhovnikov, župnik (za pravo vikar) Peter Vaselkorcher, duhovna pomočnika Bernard Adelprecher in Miklavž Grasperger ter kapelan Janez Žiher. Duhovniki in župljani so bili vsi pravoverni, Značilno je, da najdemo kakih 80 let pozneje, namreč l. 1607. za katoliške reformacije, ko je škof Martin Brenner prišel v Ptuj, pri Sv. Marjeti le vikarja, nekega Ivana Grabatiusa (Hrvat?) iz zagrebške škofije, ki je imel potrebne listine, da je pravilno posvečen; škof ga je izprašal in potrdil ob pogoju, da ne sme več sprejeti priležnice, ki jo je bil že prej odslovil. Obljubil je, da bo odsle pošteno živel. Brevirja ni znal moliti, za to mu je škof naročil, naj gre v Ptuj in se ga tam z župnikom in kapelani nauči moliti.

V Vurbergu sta Franc in Ambrozij Stubenberg krepko podpirala protestantizem. Katoliškega vikarja pri ondotni cerkvici so luterani vrgli skozi okno, razdejali župnišče ter se polastili župnijskih dohodkov in cerkve; pometali so iz nje kipe in podobe ter jo izpremenili v protestantski tempelj. Baltazar, sin Franca Stubenberga, je napravil celo posebno ustanovo za vzdrževanje luteranskega predikanta, ki so ga imeli nastavljati deželni stanovi s privoljenjem bratov Sekeljev; ta dva sta tudi pripomogla k ustanovitvi luteranske postojanke v Vurbergu. Poslali so tjakaj predikanta Jurija Lauttarschlagerja. Ko pa je nadvojvoda Ferdinand pritisnil tudi na plemstvo, se je Juri Stubenberg izselil iz dežele ter Vurberg prodal že l. 1616. Filibertu Schranzu. Po letih so morali Stubenbergi tudi cerkev prepustiti novim lastnikom vurberškega gradu.

Najmočnejšo oporo in najstrastnejše privržence je imel protestantizem na Spodnjem Štajerskem v *Radgoni*. Dasiravno je bilo mesto podložno neposredno deželnemu vladarju, vendar je kljubovalo vsem vladnim naredbam. Nasprotovanje se ni omejilo samo na versko področje, ampak je bilo sploh politično in se je tako poostrilo, da je šlo celo za obstanek oblasti deželnega vladarja. Radgončani so se zanašali na svoje močno zidovje in na pomoč bližnjih ogrskih ustašev. Razvoj protestantizma v Radgoni, ki so ga opisali razni nemški zgodovinarji,[25]) ima čisto nemški pečat; poročila pripovedujejo, da so se ob vsaki priliki razlegale nemške luteranske pesmi; pastorji so Nemci; glavni agitatorji za protestantizem so priseljenci iz nemških dežel, sicer pa je glede domačih prebivalcev vredno vpoštevati sledečo opombo, iz katere je razvidno, da je radgonsko meščanstvo po rodu bilo večinoma slovensko: Ko je namreč 17. decembra 1599 iznenada došla deželno-

[25]) Rosolenz. Gründlicher Gegenbericht . . . Gradec 1607. Dr. Leop. Schuster, Fürstbischof Martin Brenner; Loserth, Die Reformation und Gegenreformation; Hofrichter, die Privilegien der k. k. lf. Stadt Radkersburg . . . nebst einer kurzgefassten Geschichte . . . Radkersburg 1842.

knežja komisija, je kapitan Paar zahteval mestne ključe, ki mu jih je župan tudi prinesel, potem ga je pa kapitan začel oštevati, kje da so drugi svetovalci: Wo seyndt die Rathsfreundt, das sie nit auch alsbald da seyn, die groben, *windischen*, tückischen Khnöpff? Ich will euch die tückische, *windische* Art wol austreiben.“[26])

Kako so radgonske cerkvene razmere vplivale na okolico, vidimo najbolje pri najbližji podružnici Sv. Petra. Radgončani so katoliške župnike drugega za drugim pregnali; v kakih 30 letih (1570 do 1600) se je v Radgoni vrstilo 12 župnikov, ki se mnogokrat niti na svetlo niso upali; pri Sv. Petru je popolnoma prenehala služba božja. Še l. 1607., ko je bila v Radgoni že izvedena katoliška reformacija, pravi škof Brenner, da zaradi pomanjkanja duhovnikov ondi že dolgo ni več službe božje; otroci umirajo brez krsta, bolniki brez verskih tolažil. Zdaj pa zdaj je prišel tjakaj negovski vikar in ljudje so k njemu hodili k izpovedi.[27]) Ko so se v Radgoni razmere uredile, so kapelani radgonski začeli redno zahajati k Sv. Petru in k Kapeli. L. 1611. poroča Primož Cezar, da je pri Sv. Petru bilo 3000 obhajancev, a po vaseh je še bilo precej takih, ki niso zahajali k izpovedi; to je znak, da se je duh protestantizma iz Radgone razširil tudi na sela. L. 1617. pa se pritožuje kapelan Urban Kern iz Kamnika na Kranjskem, da je jako nevarno, zahajati k radgonskim podružnicam, k Sv. Petru in k Sv. Magdaleni (Kapela), ker so v bližini Ogri in Turki.[28]) K *Sv. Benediktu*, ki je bil od Radgone precej oddaljen in zaradi slabih potov težko pristopen, ni zašla Lutrova vera. L. 1528. je prišel na vizitacijo v Radgono župnik Juri Prosenjak (Prossonakh) s cerkvenim ključarjem Lenartom Saurwasserjem in zapisnik pravi, da ondi ni bilo nikakšne zmote. Tudi škof Brenner je l. 1607. zapisal v svoj dnevnik: „Župljani so vsi dobri katoličani“.[29]) Vendar so razmere, ki so nastale vsled protestantskega gibanja, tudi tu pustile svoje sledove. Župnik pri Sv. Benediktu je moral oskrbovati tudi dve podružnici Sv. Antona in Negovo. Zato je imel navadno po dva kapelana. Ker pa je v drugi polovici 16. veka nastalo veliko pomanjkanje duhovščine, je moral župnik mnogokrat sam oskrbovati celo župnijo. Vsled tega so novorojeni otroci umirali večkrat brez krsta, bolniki brez zadnjih tolažil, versko življenje je pešalo in ljudje so se pogrezali v nevednost in v razne hudobije. L. 1611. poroča benediški župnik Benedikt Forcht deželnemu

---

[26]) Verzaichnus der Rackelspurgischen Visitation vom 17. Dec. 1599, priobčeno v „Steierm. Geschichtsblätter“ 1883, st. 48.

[27]) Kn. šk. arhiv v Gradcu.

[28]) Vizitac. zapisnik v kn. šk. arh. v Gradcu fol. 287.

[29]) Parochiani omnes bene sunt catholici. Knez. škof. arhiv v Gradcu.

knezu, da za uporneža ne ve nobenega, izvzemši mesarja pri Negovi Petra Cerenčiča in njegovo ženo.[30])

V župniji *Sv. Jurija ob Ščavnici* je novi nauk odmeval pri Mali nedelji, o čemer bo govor pri Veliki nedelji.

Da je tudi v *Ljutomeru* Lutrov nauk dobil pristašev, smemo slutiti, ker po mestih in večjih trgih je bilo to takrat moderno. L. 1528. še sicer ni bilo sledu o luteranstvu v Ljutomeru, pač pa je začetkom 17. veka luteranstvo tudi tu pognalo korenine. To potrjuje pritožba ljutomerskega župnika zoper malonedeljskega vikarja in pa poročilo župnika Pavla Simoniča l. 1611. To poročilo pravi, da so omenjenega leta o Veliki noči vsi katoličani opravili izpoved in prejeli sv. obhajilo. Med tržani pa je bilo še šest luteranov, in sicer: Juri Schlosser, Pavel Wagner, Daniel Khüs (Kiš?), Ivan Schneid, Ivan Unger, Baltazar Armstorffer. Slednji je obljubil, da se pokatoličani. Ker so imena celo nemška, so bili najbrž iz Nemškega priseljeni obrtniki (Kiš je morda Oger), saj so tudi v Radgoni jedro protestantske občine tvorili nemški priseljenci. Vsi ti ljutomerski luterani so stanovali v trgu in bili podložniki grofa Petra Draškovića.[31])

V ljutomerskih graščakih protestantizem ni našel posebne opore. Baš takrat so se posestniki Dolnjega gradu često menjavali. Graščaki Rindscheiti so gotovo bili pristaši Lutrovega nauka, zakaj med protestantskimi izseljenci, ki jih našteva neki zapisnik iz začetka XVII. stoletja v monakovski dvorni knjižnici, nahajamo tudi „staro gospo Rindscheit".[32])

Za Rindscheitov in njihovih sorodnikov se je najbrž zatrosil protestantizem v Ljutomer.[33]) Koncem 16. stoletja postane lastnik ljutomerske graščine Peter Drašković, nečak slavnega Hrvata kardinala Jurija Draškoviča († 1587). Peter je večinoma prebival na ljutomerskem gradu. Po njegovi smrti (l. 1616.) je njegova vdova upravljala ljutomerska posestva za svoje maloletne otroke († v Ljutomeru 20. novembra l. 1629). Obitelj Draškovićev je ostala katoliška in torej ljutomerski protestantje niso imeli v njih zaščitnikov; zato je protestantizem v trgu tudi kmalu izginil. L. 1617. so bili že vsi župljani katoličani, izpovedancev in obhajancev je bilo čez 2000, a poslednje olje še vedno ni bilo v navadi in ljudje so se ga zelo bali, češ, da mora potem človek takoj umreti.[34])

V župniji *Sv. Križa* na Murskem polju so sicer župniki imeli večkrat praske s svojimi župljani, vendar o protestantih nimamo v tej župniji nikakšnih poročil.

[30]) Poročilo priobčil Slekovec v „Voditelju" 1901, str. 302.—303.
[31]) Poročilo je objavil Slekovec v „Voditelju" l. 1900, str. 154. do 155.
[32]) Grazer Zeitung 1871; št. 36.
[33]) Slekovec, „Voditelj"; 1906. str. 57.
[34]) Gl. o vsem tem Slekovčev članek „Grad in graščina ljutomerska", „Časopis za zgod. in narodopisje" l. 1904., str. 164 i. d.

Gradič v sosednem trgu *Veržeju* so posedali koncem 16. veka Margetići in Ožegovići, ki jim je vladar poveril vojvodstvo; bili so pravoslavni in so se pokatoličili, ko so vstopili v cesarsko službo in na štajerska tla. Tržani so sicer v sporazumu s protestantskimi deželnimi stanovi prigovarjali in nekaj časa je res višji deželni konjar Juri Rupert baron Herberstein dobil gradič v roke, a deželni vladar ga je zopet izročil Juriju Ožegoviću. L. 1605. pa so Turki uničili gradič in trg. Protestantizem torej tu ni našel opore.

Poglejmo še v področje nemškega viteškega reda okrog **Ormoža! Sekelji, Zrinjski.** Dne 4. julija 1528 so iz *Ormoža, Velike nedelje, Središča* in *Sv. Miklavža* morali priti duhovniki in drugi zastopniki pred komisijo v Radgono. V veri so bili vsi edini in brez zmote, pač pa so se velikonedeljski ključarji pritožili, da župnik pri vpeljavanju žensk zahteva predivo; pritožba se je rešila tako, da župnik nima pravice, tega zahtevati; če pa mu kdo da prostovoljno, naj sprejme.

A proti koncu 16. stoletja so se razmere celo izpremenile. Zakrivili so jih *ormoški graščaki in nemški vitezi.* Leta 1574. je umrl ormoški graščak baron Lukež Sekelj, ki je bil pogumen vitez, mož blagega srca, zvesto vdan svojemu vladarju in cerkvi in ki je opetovano v javnih zborih pred svojimi protestantskimi tovariši dal duška svojemu verskemu prepričanju. Bil je eden najbogatejših velikašev na Štajerskem in tako ugleden, da so ga celo protestantski stanovi večkrat volili za svojega zastopnika v razne zbore in posvete. Po njegovi smrti se je vse to izpremenilo. Njegova sinova Jakob in Mihael sta se na Ogrskem navzela novega duha, odstopila od katoliške cerkve ter postala odločna razširjevalca protestantizma in kalvinizma. Starejši, Jakob Sekelj se je l. 1560. oženil z baronico Sofijo Herberstein ter mu je oče izročil gradove Borl, Zavrč, Wildhaus nad Mariborom ter gospoščino pri Sv. Vidu niže Ptuja. Ondi je imel tudi patronsko pravico ter je od l. 1565. dalje nastavljal za vikarje same ogrske kalvince, ki so razumeli hrvatski. Ti so z ljudstvom ravnali tako kruto, da se je bilo vsak čas bati krvave vstaje; zlasti je bil položaj nevaren ob velikem hrvatskem uporu 1573. Dne 10. februarija t. l. piše Jakob Sekelj sam deželnim odbornikom, da nameravajo vstaši udariti proti Borlu,[35]) kakor je zvedel od zagrebškega škofa. Tla so bila na zemljišču ormoškega graščaka kakor nalašč pripravljena za vstajo. Ne le da so kalvinski pastorji ljudstvo stiskali in dražili, ampak tudi oba brata sta gmotno bolj in bolj propadala in vsled tega podložnikom nakladala vedno hujša bremena. Da l. 1573. ni prišlo do vstaje

---

[35]) Beiträge z. K. st. Geschqu. V, str. 25.

v Halozah, na Dravskem polju in med Muro in Dravo, zlasti okrog Ormoža, je pripisati le naglemu porazu kmetske vojske v Posavju; zakaj agitatorji so že delovali na levi in desni strani Drave, kakor sta poročala deželnim stanovom Erazem Saurau in Ferdinand Rindscheid, ki sta natihoma potovala med kmeti in pozvedovala o položaju.[36]) Mlajši sin Lukeža Sekelja, Mihael je bil istotako slab gospodar in strasten protestant. Vsled dogovora s sestrama in z bratom je po očetovi smrti prevzel Krapino, Ormož in Središče. V zvezi z Jurijem Zrinjskim, ki je bil gospodar v sosednem Medjimurju in ki je l. 1570. ustanovil tiskarno v Nedeljišču, je širil na vso moč „novo vero“ med svojimi podložniki, zlasti v Središču; vizitacijski zapisnik l. 1621. pravi, da je bilo v središki župniji samo 160 katoličanov. Isti zapisnik pravi, da poslednje olje in pa oklicevanje zaročencev ni bilo v navadi zaradi mnogih *kalvincev*, ki so bili raztreseni ob ogrski meji.[37])

Vpraša se, sta li Zrinjski in Sekelj osebno priznavala in neposredno širila kalvinstvo ali luteranstvo avgsburške veroizpovedi. Slekovec oba naravnost imenuje pristaša kalvinizma, toda iz zgodovinskih virov in okoliščin to ne sledi. Vsled pacifikacije v Brucku l. 1578. so štajerski velikaši dobili prostost le za avgsburško veroizpoved, zato tudi vidimo v štajerskem protestantizmu precejšnjo edinost; celo deželni stanovi, ki so bili naklonjeni novemu nauku, strogo nastopajo proti anabaptistom, ki so se hoteli vgnezditi na Štajerskem.[38]) Reformatorne sekte raznih struj so se jako grizle med seboj, a tega ni med štajerskimi reformiranimi stanovi. Med darovniki, ki so pomagali vzdrževati *luteransko* službo božjo v Bednavi pri Mariboru, zasledimo l. 1588. tudi Jurija Zäckhl, sina Jakoba Sekelja iz prvega zakona z Zofijo Herbersteinsko.[39]) Kakor znano, so Herbersteini bili protestantje in ne kalvinci.

Tudi Jurija Zrinjskega, sina slavnega sigetskega junaka, smatrajo hrvatski zgodovinarji splošno za luterana in ne kalvinca. Bržkone je že njegov oče bil naklonjen novemu nauku, vsaj njegova druga žena Eva Rosenberg je bila protestantka iz Češkega; mnogo je občeval z baronom Ungnadom, ki mu je še iz Tübingena dopisoval o svojem delovanju ter mu tudi poslal v dar več knjig.[40]) Juri Zrinjski se je očitno priznal za

---

[36]) Beiträge. n. m str. 28. (Prim. Meškov beletr. spis „Drama izza davnih dni“, Zab. knj. Mat. Slov. 1907. Ur.)

[37]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arh. v Gradcu. Slekovčev izpisek v arhivu „Zg. dr.“ v Mariboru.

[38]) Gl. Loserth, Wiedertäufer in Steiermark. Mitteilungen d. hist. Ver. f. St. XLII, str. 118. i. d.

[39]) Orožen, n. d. I. str. 322.

[40]) Kostrenčić; Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Literatur der Südslaven, Wien 1877, str. 34.

protestanta l. 1570. ter je začel kruto preganjati katoličane; svetovalec mu je bil pri tem njegov prijatelj baron Nikolaj Malkoczy. Iz župnij je pregnal katoliške duhovnike, nekatere cerkve je razdejal ali jih obrnil v svetne namene,[41]) pri drugih je nastavil luteranske predikante. Edina opora katolicizma so bili še pavlinci, ki so imeli svoj samostan pri Sv. Heleni nad Čakovcem. Zato se je pa tudi Zrinjski znesel nad njimi; najprej jim je znižal desetino pri vinu in žitu, samostanske podložnike so njegovi vojaki neprestano napadali, mučili in celo ubijali. Samostanu je vzel starodavno pravico sejma na dan sv. Helene. Protestantje so celo vdrli v cerkev ter jo oplenili in onečastili. Najhuje je bilo l. 1580., ko so samostan malone razdejali, menihe pa pregnali. Samostanskega priorja so dolgo mučili, potem pa ga vrgli v zapor, kjer je umrl.[42]) Vsled pritožbe generala pavlinskega reda Ivana Zajca je Rudolf II. sicer zaukazal Zrinjskemu, da mora storjeno škodo popraviti in povrniti, kar je ugrabil, a ta se za kraljeve ukaze ni veliko zmenil. Znamenito delo Jurija Zrinjskega je pa ustanovitev tiskarne v Nedeljišču blizu Čakovca, ki je bila takrat edina tiskarna na Hrvatskem; zakaj senjska je prenehala že l. 1508., zagrebška 1527 in reška 1531.[43]) Brezdvomno so se odtod širile tudi čez štajersko mejo Bučićeve v Nedeljišču tiskane knjige, Novi zakon pa Krščanski nauk, dasi se je izgubil o tem vsak sled. Povse naravno je, da so vsaj kraji okrog Ljutomera in Ormoža hitreje dobili v roke Bučićeve knjige in Vramčevo v Varaždinu l. 1586. tiskano postilo nego pa knjige kranjskih reformatorjev.[44]) Ugodno priliko za kolportažo luteranskih knjig so nudili veliki sejmi, kjer se je shajala množica ljudstva od vseh strani. Močna ovira je bila to, da je malo ljudi znalo čitati; a temu so odpomogli agitatorji; ti so bili vešči čitanju in so glasno čitali, drugi so pa poslušali. O Bučiću je znano, da se je bil že za svojih bogoslovnih študij seznanil z Lutrovim naukom; v tem smislu je tudi pisal. Smemo torej trditi, da je Zrinjski pred vsem podpiral avgsburško vero. Vzporedno se je pa prav lahko širil tudi kalvinizem, ki je

---

[41]) Tako cerkev sv. Jeronima v Štrigovi, kjer so nekdaj prebivali glagoljaši. Bedeković v svoji knjigi „Natale Solum . . . sancti Hieronymi“ str. 303. (1752) celo pravi, da mnogi mislijo (ob njegovem času), da so glagoljaši bili ondi, dokler jih ni pregnal luteranski vihar.

[42]) Bedeković, n. d. str. 261.

[43]) Dr. R. Horvat, Povjest Medjumurja, v listu „Naše pravice“ 1907, br. 20.

[44]) Prim. „Hrv. utjecaji u starim istočno-štaj. tekstovima“. Rad. Jugoslav. Ak., Zagreb 1905, in „Početki štaj.-slov. knjiž.“ („Časopis za zgogovino in narodop.“, Maribor 1906.). — Vendar je kranjsko-protestantski pokret imel Ptuj za nekako prevaževališče slov. knjig (Gl. Konstrenčić, Urk. Beiträge). Protest. Melchior Pantaleon iz „Kaisersperga“ = Kajžarja pri Ptuju je deloval v Ljubljani (Elze, Univ. Tüb. 18).

zlasti na Ogrskem imel mnogo pristašev. Pod „kalvinom“ (kalavin!) si ljudstvo na Murskem polju in v Ljutomerskih goricah še dandanes predstavlja brezvestnega, krutega človeka.[45]) Ogrski vstaši, ki so tolikokrat dali čutiti svojo pest slovenskemu ljudstvu na Štajerskem, so bili po večini kalvinci. Ker je tukaj veljal boj pred vsem katolicizmu, so seveda velikaši vsaj posredno pospeševati vsako novotarijo, če se tudi ni prav ujemala z njihovo sekto.

Dočim ima torej „nova vera“ ob ogrsko-štajerski meji dva mogočna zaščitnika, Sekelja in Zrinjskega, pa vidimo na katoliški strani popolno razdejanost, in če privzdignemo malo zgodovinsko zaveso, zapazimo uprav obupne razmere. Zakrivil jih je vsaj deloma *nemški viteški red,* ki je bil že izdavna izgubil oni pomen in namen, zaradi katerega je bil ustanovljen.

Velik nedostatek v cerkveni opravi srednjega veka, iz katerega se je izcimilo mnogo zla, so bile mnogovrstne izjeme in predpravice raznih redov.

Časovne razmere so pač nanesle, da so razni redovi dobili od rimske stolice razne predpravice, vsled katerih so bili izvzeti izpod škofovske oblasti; a ko je disciplina v redovih opešala, je ta naprava postala zelo škodljiva. V krajih, s katerimi se bavi naša razprava, vidimo to jasno na nemškem viteškem redu.

L. 1593. je sekovski škof Martin Brenner kot pooblaščenec solnograškega nadškofa vizitiral Veliko nedeljo in Ormož s podružnimi vikarijati v Središču in pri Sv. Miklavžu. Našel je ondi sila žalostne razmere pri duhovščini in pri ljudstvu. Imenovani kraji so bili vsi pod nemškim viteškim redom; pričakovali bi, da bo red energično pomagal odstraniti napake, mesto tega se je komtur pritožil, češ, da je škof z vizitacijo kršil predpravice nemškega reda. Škof mu je odgovoril iz Gradca 7. oktobra 1593 ter ga poučil, da je tridentinski koncil odpravil vse take izjeme in predpravice (non obstantibus quibuscunque privilegiis) ter škofom naročil, vsako leto posečati vse cerkve brez izjeme.[46])

Dalje opozarja škof velikonedeljskega komturja, da vsled določil tridentinskega koncila mora red škofu predložiti na preizkušnjo vikarje, ki jih misli nastaviti, da dobe potrebno jurisdikcijo. Naj torej svojim vikarjem ne daje potuhe k nepokorščini proti škofu, sicer bi moral uporabiti cevkvene kazni.

---

[45]) „Kalavin“ je v ljutomerskem narečju pač le manj ostra psovka porednim, nagajivim dečakom. V istem narečju je „luteran“ = nevernik. Stari ljudje govore: „Smrdi kak lütrš-vera“. Op. ur.

[46]) Kn. šk. arhiv v Gradcu; priloga k zapisniku l. 1617. fol. 931—934. Pismo je doslovno objavil Slekovu v „Voditelju“ l. 1901, str. 297.—301.

Nerednosti, ki so jih uganjali vitezi-duhovniki, so postale prekosmate celo velikemu mojstru, nadvojvodi Maksimiljanu, ki je l. 1594. dne 21. dec. v posebni okrožnici zabičal vsem komturjem, naj z vso resnobo izkušajo odpraviti napake, ker se je zvedelo, da stari in mladi vitezi živijo nedostojno svojega reda, imajo pri sebi nesramne ženske in druge sumljive osebe, vsled česar je prišel na slab glas ves red. To je pa bilo tudi vse; velikonedeljski komtur je pismo shranil med stare akte, storil pa ni ničesar; zato je škof Brenner l. 1607. našel pri Veliki nedelji iste žalostne razmere kakor l. 1593.[47])

Dne 12. jun. 1607. je prišel škof k Veliki nedelji. V cerkvi je bilo vse precej v redu, a vikar Blaž Sokolovski jo je bil popihal z doma.[48]) Škof je prišel vizitirat tudi ormoško cerkev. V cerkvi je med drugim našel, da so vstaši — kruci pomešani s Turki— (l. 1605.) razbili celo krstni kamen, vendar še je za silo držal vodo. Vikar Janez Dvorčič je imel priležnico, s katero je bil navidezno poročen in se je z njo — v veliko pohujšanje ljudstva — vozil po sejmih in gostijah. Škofu se je poročalo, da obhajilo deli v obeh podobah in odvezuje ljudi trumoma, po luteranski navadi. Učil se ni ničesar, živel je zelo pohujšljivo in ni se dal pripraviti k temu, da bi prosil škofa potrjenja, češ, da so mu njegovi redovni predstojniki to prepovedali. Nič boljši ni bil njegov kapelan; bil je cel pijanec in je imel priležnico, o kateri je pa trdil, da je njegova sorodnica.

O teh žalostnih razmerah je škof 3. jul. 1607. poročal papeškemu nunciju Salvagu ter se pritožil zoper nemške vi-

---

[47]) Feliksa Caesarja je komtur Schrattenbach sprejel le ob pogoju, da ne sme priznati nobenega škofa, niti z dušnem pastirstvu.

[48]) Sokolovski (v ordinacijskem zapisniku Martina Brennerja se imenuje Zoccoloczy) je bil rojen Ljutomeržan; „titulum nensae“ mu je dala priorisa marenberških nun, manjše rede je prejel v Zagrebu (1603, 1604), mašniško posvečenje pa na veliko soboto l. 1604. v Celovcu. Hitro po ordinaciji je prišel za kapelana v Ptuj; od l. 1615. dalje je župnikoval pri Sv. Petru niže Maribora, kjer je umrl l. 1623. (Orožen, n. d. I. 65). Posvečen je bil na prošnjo lučanskega župnika, ki ga je dolgo vzdrževal; obljubil mu je bil, da bo služil, pa mu je ušel, isto tako je ostavil radgonsko župnijo; in da bi mogel „prosteje živeti“, je prestopil k nemškim vitezom, ki so takim ljudem radi dajali potuho. Isti zapisnik pravi, da je tudi Mala nedelja inkorporirana nemškemu redu ter da je tudi ondotni kapelan ničvreden človek (homo nullius valoris), ki v heretični obliki deli zakramente; vsled tega vro iz vseh sosednih župnij ljudje k njemu, zlasti ljutomerski tržani, svojim župnikom pa so doma kljubovali; zdi se, da je ta kaplan heretik. Toda ta pripomba je očividna pomota: Mala nedelja ni nikdar spadala pod nemški viteški red, ampak je bila podružnica župnije Sv. Jurija na Ščavnici. Stvarno se poročilo nanaša na Malo nedeljo, ker se je potem pri Sv. Križu ljutomerski župnik Pavel Simonič v tem smislu pritožil zeper malonedeljskega „župnika“ (za pravo vikarja).

teze, ker ščitijo take ljudi, da jim škof ne more do živega.[49])

Vkljub tem razmeram se je red krčevito držal svojih „pravic", ki so mu veljale več nego zboljšanje škandaloznih razmer. Ko se je čez 10 let imela zopet vršiti vizitacija v okolici Velike nedelje, je veliki mojster nadvojvoda Maksimilijan sam prosvedoval zoper to v pismu na solnograškega nadškofa dne 13. nov. 1617,[50]) češ, nemški red je neposredno podložen le papežu in samo deželni komturji imajo pravico, vizitirati njegove cerkve, vendar je zaradi duhovske „discipline in dobrega sosedstva" „do preklica" privolil, da nadškof sam ali njegovi komisarji vizitirajo omenjene cerkve, na katerih so bili takrat svetni duhovniki (Leyen Priester); toda vizitacija se mora omejiti le na duhovno področje (in spiritualicus) ter se mora prej naznaniti komturju, drugače pa nikakor ne dovoljuje, da bi se kršile stare pravice reda.

Stvar se je zavlekla. Vizitacija se je vršila šele l. 1621. Pri Veliki nedelji je bil takrat za vikarja neki Juri Fintić, ki je bil ušel zagrebškemu škofu ter se zatekel pod okrilje nemškega reda, da bi mogel „prosteje živeti". Vendar mu pri vizitaciji škof ni očital nič hudega, le opomnil ga je, da se mora vrniti pod oblast svojega škofa, ker je bil odšel brez dovoljenja. (Dopisovanje škofa z zagrebškim škofom Domitrovićem novembra 1621).

Tudi v *Središču* nahajamo ta čas duhovnika Janeza Simončića iz zagrebške škofije. Star je bil takrat 45 let in je v Središču služil že pet let, poprej pa v patriarhatu, kjer je imel že tri župnije. Poetiko je študiral v Tirnavi na Ogrskem, v bogoslovju pa je bil jako slabo poučen. V poprejšnjih letih je živel v priležništvu in je imel več otrok. Maševal je le ob nedeljah in praznikih, brevir je molil redko, poslednje olje ni bilo v navadi, k bolnikom je zahajal sploh malokdaj. V svoji župniji je imel le 160 katoličanov, drugi so bili kalvinci; dohodki so bili jako borni, vsega skupaj kvečjemu do 50 gl. in še to so bili samo milodari katoliških župljanov. — *Sv. Miklavža* ni posetil škof, ampak se je odpeljal v Ljutomer in še istega dne k Sv. Križu; to je znamenje,, da se je vizitacija vršila jako naglo. O razmerah pri Sv. Miklavžu doznajemo nekoliko iz vizitacijskega zapisnika l. 1617. Takrat se je ljutomerski župnik Pavel Simonič pritožil zoper miklavževskega župnika Tomaža Greciniča, da brez njegovega dovoljenja pokapa, poroča in krščuje njegove župljane, izpoveduje trumoma (turmatim), je očiten, ne samo tajen in pohujšljiv krivoverec, navidezno oženjen.[51]) Da je

---

[49]) Slekovčeva kopija v arhivu „Zg. dr.". Izvirnik v kn. šk. arh. v Gradcu.

[50]) Pismo je doslovno objavil Slekovec v „Voditelju" l. 1901, str. 301—302.

[51]) Zapisnik objavil Slekovec v „Voditelju" 1900, str. 158.

kljubu katoliški reformaciji tak mož še bil mogoč kot župnik pri Sv. Miklavžu, to je pripisati le nemškemu redu.

3. Katoliška reformacija.

Kar se je vsem prejšnjim komisijam izjalovilo, se je posrečilo deželnoknježji komisiji l. 1599. Dne 16. decembra so se zbrali komisarji škof Martin Brenner, baron Andrej Herberstorff, Alban Mohshaimb in Ivan Friderik pl. Paar v škofovskem gradu Sekovi pri Lipnici ter so se posvetovali, kako bi ugnali uporne Radgončane, ki so še prejšnje leto sramotno odpravili deželnoknežjo komisijo ter bili pripravljeni, vstati celo z orožjem, ako bi deželni vladar poslal proti njim vojake. Zaradi varnosti je komisijo spremljalo 150 nemških mušketirjev in 170 škofovih podložnikov. Opoldne istega dne je došla komisija v Cmurek, kjer je hitro opravila svoj posel. Predikant jo je popihal že poprej, izročivši cerkvene ključe šolniku, ki ga je opomnil na njegove pridige, da mora človek tudi kri in življenje dati za evangelij, a predikant se je odrezal: „Der Teufel bleib', der Bischof kommt, Deus me custodiat, da kann ich nicht bleiben!“ Komisija je nastavila katoliškega župnika Andreja Haumanna, tržane pa zaprisegla k pokorščini in takoj odrinila proti Radgoni, kamor je dospela proti večeru v gosti megli. Kapitan Paar je pohitel naprej s svojimi vojaki in v naglici zasedel mestna vrata. Debelo so gledali meščani, ko so videli korakati komisijo s spremstvom proti mestni hiši; mestni ključi so se morali takoj izročiti, posvetovalnico, orožarnico, ulice in trge so zasedle vojaške straže. Ob dveh po polnoči je prišlo v mesto še 500 nadvojvodovih in Herberstorfovih vojakov. Meščanom je upadlo srce. Naslednjega dne se je vse vojaštvo postavilo pred škofovo stanovanje, mestna vrata so zaprli in začelo se je zaslševanje mestnega sveta in meščanov. Škof je imel dolg in odušev]jen govor, v katerem je Radgončanom orisal njihovo nepokorščino proti deželnemu knezu ter iz sv. pisma ovrgel posamezne točke avgsburške veroizpovedi. Meščani so priznali svojo nepokorščino. Za kazen so bile ustavljene vse mestne pravice in listine odnesene v grad, meščanom je bilo orožje odvzeto, izročiti so morali luteranske knjige, ki so jih potem slovenski vojaki z velikim veseljem sežgali na treh krajih. Je li bilo med temi tudi kaj slovenskih knjig, nam poročila nič ne povedo. Tudi sod je bil mestu odvzet in prenesen na grad, mestno svetovalstvo odstavljeno in postavljeno novo. Župan je postal Lukež Lelič, ki so ga bili prej protestantje hudo preganjali; mestni pisar je zaradi raznih prestopkov že prej zbežal na Ogrsko. Kolovodje protestantizna so spravili iz mesta in v treh dneh so morali iz dežele, drugim pa se je pustilo 3 mesece časa za premislek, da prestopijo v katoliško cerkev ali pa se izselijo.

Protestantsko cerkev, šolo in župnišče so pustili na prošnjo Herberstorfovo, ker je sam odslovil predikanta, snel zvonove in podrl zvonik ter obljubil, da ne bo več pustil, opravljati prot. službe božje.

Škof Brenner je 14 dni zaporedoma pridigoval v mestni cerkvi ter zavračal Lutrove nauke. Med 2. in 5. januarjem so večinoma vsi meščani škofu ustno izjavili, da se povrnejo v katoliško cerkev in bodo zopet po katoliških obredih sprejemali zakramente. Dne 5. jan. so komisarji še enkrat pred se poklicali mestno svetovalstvo in župnika ter jim za varstvo na meščanske stroške pustili v mestu malo posadko, potem pa so odrinili proti Sv. Lenartu, kamor so v hudem vremenu in velikem snegu dospeli proti večeru. Pri Sv. Lenartu je bil kratek posel; v trgu ni bilo protestantov, s k a k a č e m v okolici je pa komisija dala požgati leseno cerkvico (Gl. Dodatek).

Proti poldnevu dne 6. januarja je komisija došla v M a r i b o r, kjer ji je mestno svetovalstvo prišlo nasproti. Meščani so se vsi vdali, izvzemši nekatere plemiče.

Dne 15. januarja je komisija odrinila v P t u j. Dne 17. t. m. so zbrali meščanstvo; bilo je kakih 60 oseb deloma ali celo vdanih luteranstvu, a vse so sprejele škofov opomin in izjavile, da se povrnejo v katoliško cerkev. Zdi se, da je v Ptuju protestantizem imel največ pristašev med ženstvom, dočim so možje bili bolj malomarni za eno kakor za drugo konfesijo. Med „nepokornimi" je bila celo gospa, v koje hiši je škof stanoval, Margareta Marenzi; ta je izjavila, da hoče v evangeljski veri živeti in umreti. Škof je postopal jako prizanesljivo in jo le opomnil, naj ne daje pohujšanja, sicer pa do ene ženske ni veliko.[52])

Tudi v Ptuju so na treh krajih požgali (oziroma v Dravo pometali) veliko množino luteranskih knjig. Dne 20. jan. so komisarji ostavili Ptuj in šli v Slov. Bistrico ter dalje proti Celju in Slov. Gradcu.

Na levi strani Drave je na slovenskih tleh komisija s tem dokončala svoje delo. Že iz tega je razvidno, da med slovenskim ljudstvom na selih in v trgih protestantizem ni našel tal; zakaj v Ljutomer, Ormož i. t. d. se komisiji sploh ni vredno zdelo hoditi.

Za mesti so prišli na vrsto plemiči, ki jim je bilo dano na izbiro, ali se izseliti ali pa prestopiti v katoliško cerkev. Mnogo prastarih rodovin se je izselilo iz Štajerskega na Ogrsko, v nemške dežele in celo na Rusko. Z njimi pa se je izgubil tudi marsikateri vir za domačo zgodovino, ker so važnejše listine odnesli s seboj v tujino. Nekateri izseljenci so se

---

[52]) Zahn, Zur Gesch. von Pettau in d. Zeit der Gegenreformation, Mitteilungen 32, str. 7.

pozneje vrnili na Štajersko. Značilna je opazka o naglem prevratu, ki jo je zapisal škof Eberlein o deželnem zboru v Admontu 18. januvarija 1629. Dočim je bila poprej velika večina protestantska, so se ga sedaj udeležili: Škofa sekovski in lavantinski, prelatje runski, neuberški, sekovski in iz Stainza, pa 16 plemičev, med njimi trije protestantje in 13 katoličanov, a od teh 13 sta bila le dva po rojstvu in vzgoji katoličana, vsi, drugi so bili konvertitje.

L. 1613. je prestopil v katoliško cerkev tudi Juri Zrinjski ml. in s tem je odklenkalo protestantizmu tudi v Medjimurju. Protestantske pastorje je Zrinjski izgnal in poklical katoliške duhovnike.

Odsle obitelj Zrinjska ni več podpirala protestantizma; moti se torej Elze, ko pravi, da je šele s smrtjo zadnjega Zrinjskega zamrl protestantizem med južnimi Slovani.[53]) Res je pa, da se je protestantizem natihoma vzdržal dosti dolgo. V listini, s katero je papež Inocencij X. leta 1644. dne 22. novembra dovolil varaždinskim frančiškanom, vzeti v posest neko šumo in vinograd, se med motivi navaja to, da so bratje v veliki potrebi zaradi bližine Turkov in jako velike množine krivovercev in razkolnikov (ob maximam haereticorum et schismaticorum, qua circumdantur, multitudinem.)[54]) Ob tej množini ni moči misliti samo na vojake, ampak tudi na druge protestante, ki so bili raztreseni po Medjimurju in Prekmurskem.

Z energičnim nastopom deželnega kneza in njegovih komisij l. 1599. in 1600. se je pač na zunaj zavrlo napredovanje protestantizma in zlasti ustavila propaganda luteranskih predikantov, ki v svojih govorih in agitacijah niso poznali mere, tako da so jih deželni stanovi sami morali često opominjati, naj zmerneje ravnajo, sicer svoji stvari več škodujejo nego hasnijo. Toda s tem delo še ni bilo končano; trebalo je podrobnega in pozitivnega dela, da se versko-katoliško življenje okrepi in poglobi. O tem sta si bila vlada in škof popolnoma na jasnem. Že pri komisijah je škof gledal pred vsem na to, da z ognjevitimi govori in premišljenim ravnanjem pridobi bolj srca, nego iztisne zunanjo pokorščino. Sicer pa „instrukcije“, ki jih je komisija dajala za ravnanje, obsegajo jako koristne policijsko-nravstvene naredbe za izboljšanje nravnega in družtvenega življenja. V občinski upravi in gospodarstvu je bil tu in tam velikanski nered; komisije izkušajo s svojimi naredbami napraviti red; občinski predstojniki in svetovalci morajo skrbeti za red po ulicah in trgih, prepovedati surovo preklinjanje, pretepanje, popivanje, razsajanje in razbijanje po krčmah,

[53]) Jahrbuch . . . für die Gesch. des Protest. in Österreich 1893, str. 142.

[54]) Arhiv franjevačkega samostana v Varaždinu.

došli gosti se morajo naznaniti predstojnikom, brezposelna druhal pa spraviti iz mest. Strogo je bilo zaukazano, skrbeti za snago ter paziti na ogenj.

To delo je zadelo na velike težave; med ljudstvom, tudi kjer ni bilo luteranstva, je vladala nevednost, mlačnost, razuzdanost, duhovščina pa je bila maloštevilna in slaba; ravno to je bila največja ovira. Zato so arhidiakoni dobili posebna naročila, naj strogo postopajo proti duhovnikom-priležnikom, ker jih deželni vladar nikakor ne mara trpeti v svoji deželi. Deželni sodniki morajo njihove priležnice odpraviti iz vseh dednih dežel.[55])

Naše kraje sta v škofovem imenu l. 1614. kot komisarja posečala župnik radgonski in ptujski, ker je škof Brenner takrat že bil star in bolehav. Radgonski župnik Rupert Winkelberger poroča 27. sept. 1614., da je posetil (na Slovenskem) Apače, Sv. Jurija na Ščavnici (on ga imenuje in den Windischen Büheln), Ljutomer, Sv. Križ in Sv. Antona. V Apačah je bilo precej vse v redu; pri Sv. Juriju na Ščavnici je našel v cerkvi največji nered in nesnago, sicer pa glede osebe župnikove ni bilo nikakšne pritožbe; enako je bilo tudi v kapeli pri Mali nedelji vse nesnažno. V Ljutomeru je bilo v cerkvi in v župnišču še precej vse v redu. Priležnico je župnik (Pavel Simonč) spravil iz župnišča, toda stanovala je še vedno v trgu v neki hiši, ki jo je bil kupil župnik.

Pri Sv. Križu je komisar ostro prijel župnika, ker da ima v hiši sumljivo osebo, a on je to odločno zanikal; v cerkvi je bilo vse ubožno in nesnažno; župnik se je izgovarjal, da cerkev nima dohodkov in da so župljani nepokorni. Tudi pri Sv. Antonu se je vikar močno zagovarjal proti očitanju zaradi priležnice, češ, da je od onega časa, ko je bil od škofa kaznovan, le enkrat prišla v župnišče — po svojo obleko, sicer pa da stanuje tri milje daleč.[56])

Iz ptujskega okrožja poroča župnik Janez Ripšer 20. jul. 1614 o svoji vizitaciji. V Jarenini je našel cerkev v dobrem redu, le cerkvena obleka je bila nekoliko zanemarjena. Župnik Adam Preprost je imel priležnico in tudi kapelan je bil na slabem glasu, pa je vse tajil. Pri Sv. Lenartu je bilo še vse precej v redu, le župnik Mihael Milošič je imel že leto dni priležnico, a je obljubil, da jo odpusti. Cerkev skakačev je bila porušena in požgana. Pri Sv. Lovrencu je bilo vse v redu; vikar je svojo priležnico odslovil že prej, kapelanova se je pa še potikala v onem kraju, zato se je naprosil ptujski deželni sodnik, da jo izžene iz vsega okraja. Vikarji pri Sv. Rupertu, pri Sv. Marjeti, pri sv. Ožbaltu (Ptuj) in pri Sv. Ur-

---

[55]) Rosolenz, n. d. 86—87.

[56]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arhivu v Gradcu str. 374—376.

banu so živeli dostojno; ondotne cerkve in cerkvena oprava so sicer ubožne, vendar snažne.[57])

Boljši napredek se kaže že leta 1617. Duhovniki v Radgoni (župnik in dva kapelana), pri Negovi, pri Sv. Antonu, v Ptuju (župnik in dva kapelana), kapelan pri Sv. Lenartu, prvi kapelan v Jarenini in župnik v Svečini so pošteni in redni duhovniki; poboljšali so se in priležnice odslovili: župnik pri Sv. Benediktu, vikar pri Sv. Urbanu, pri Mali nedelji, pri Sv. Rupertu, pri Sv. Juriju na Ščavnici, pri Sv. Lenartu; tudi župnik v Ljutomeru je zagotavljal, da ni imel z žensko nič opraviti, odkar ga je bil knezoškof Martin Brenner pokaral, ter da hoče z božjo pomočjo odsle živeti pošteno in duhovnika dostojno. Samo župnik pri Sv. Križu je še dotle živel v priležništvu, v Jarenini pa srečamo zopet nesrečnega Preprosta. Zaradi pohujšljivega življenja je bil pozneje odstavljen in se je nekaj časa vzdrževal pri Sv. Lenartu v Slov. gor., dne 1. maja 1621 pa je prišel za slovenskega pridigarja v Maribor. Tukaj je živel še dokaj redno, a ko je 25. januarija 1624 postal župnik pri Sv. Lenartu, se ga je zopet polotil stari demon in zaradi nespodobnega življenja (propter vitam inhonestam) je bil čez 3 leta zopet odstavljen. Pozneje je služboval pri Sv. Antonu v Slov. gor. Dne 12. sept. 1637 je poročal radgonski župnik škofijstvu, da so nekega jutra našli Preprosta mrtvega v mlaki blizu cerkve.

Vizitacijski zapisniki so sedaj zelo natančni in podajejo podrobna navodila glede versko-cerkvenih zadev in oseb. Iz njih razvidimo, da je ponekod primanjkovalo najenostavnejših reči za službo božjo; splošno pa so l. 1617. bile cerkve dostojno opremljene, dasi so bile nekatere tako siromašne, da niti olja za večno luč niso mogle kupovati (na pr. Negova). Iz zapisnikov se pa tudi jasno vidi težnja, vse „modernizirati“: sv. posode, oltarje, tabernaklje, izpovednice, krstne kamene, cerkveno obleko. Na pokopališčih je skoro povsod bila do takrat navada, da je sredi pokopališča stal sramotilni križ za preljubnike (preljamljalce zakona); v vizitacijskih odlokih se odločno zaukazuje, da se mora ta zloraba in onečaščevanje križa odpraviti in na pokopališču postaviti v sredini križ z razpelom, rdeče barvan, kakor je do današnjega dne navada. Duhovnikom se dajejo resni opomini, da naj dostojno živijo in izpopolnjujejo svoje študije, zlasti pa se jim zabičuje, da morajo ljudstvo poučevati v krščanskem nauku. Če katekeza na mnogih krajih ni v navadi, pravijo često zapisniki, ni tega pripisovati zlobi, ampak nemarnosti župnikov. Poslednje olje je na deželi — med Slovenci — malokje bilo v rabi, bolj v radgonski župniji in v mariborskem mestu. Ob nedeljah in

---

[57]) Istotam str. 355—357.

praznikih mora biti služba božja s slovensko pridigo; to se predmneva kot stara navada in se nalaga, da ostani tudi odsle tako.

S starinoslovskega stališča je sicer tu in tam obžalovati, da je reformatorska doba odpravila in zatrla mnogotere oblike srednjeveške obrti in umetnosti, a natančni novi predpisi so pri nas — na levo in desno od Drave — dali umetnosti in obrti nov pravec in polet; v zgodovini domače umetnosti nastopi nova doba, ki je ustvarila znamenita dela kiparstva, slikarstva, stavbarstva in raznih drobnih predmetov cerkvene oprave.

Katoliška reformacija je dala nove stalne župnije Negovi in Sv. Antonu v Slov. goricah, Mali nedelji, v ozemlju nemških križnikov Sv. Miklavžu in Središču, v ptujskem okrožju Sv. Rupertu, kjer je bila sedanja cerkev sezidana l. 1519. do 1538., začetkom 17. veka pa je dobila svojega vikarja. Poživljena verska navdušenost je povzdignila tudi nekatere nove hrame božje, tako zlasti lepo cerkev Sv. Trojice na zgodovinsko zanimivem griču „Gradišče". Postanek te cerkve je v neposredni zvezi z reformacijo.

* * *

Najboljši pozitivni uspeh, ki ga je našim deželam prinesel vihar reformacijske dobe, je bilo spoznanje, da je ljudstvu treba pouka v domačem jeziku, z besedo in pismom. To spoznanje je rodilo slovensko književnost. Neprecenljive vrednosti za duševno povzdigo naših dežel je bila dalje ustanovitev visoke šole v Gradcu. Slovenskim sinovom se sedaj ni trebalo potikati po svetu, ampak so imeli v bližini duševno središče.

V Gradcu nahajamo odsle na jezuitskem vseučilišču mnogo Jugoslovanov, Slovencev in Hrvatov; graška visoka šola je pod svojo streho zbližala Hrvate in Slovence. Po raznih župnijah v zagrebški škofiji zasledimo v 17. in 18. stol. več duhovnikov, ki so v Gradcu dovršili svoje študije, in na raznih župnijah med Muro in Dravo najdemo rojene Hrvate kot župnike ali kapelane.

Velikega kulturnega pomena za iztočnoštajerske Slovence je ustanovitev varaždinske jezuitske gimnazije l. 1649.,[58] ki je tudi sad katoliškega reformatorskega dela. Varaždinski jezuitski kolegij je ustanovil ljutomerski graščak Gašpar Drašković, ki je na svoje stroške postavil v Varaždinu samostan in učilnico iz hrastovega lesa, cerkev pa iz kamena. Komaj je pa bilo delo dokončano, je strahovit požar l. 1646. uničil učilnico in

---

[58]) Glaser, Zgodovina sloven. slovstva I., 134; Smičiklas, Povjest hrvatska II., str. 261.

samostan, dočim je cerkev ostala. Radodarna Draškovićeva roka je postavila nov samostan; v pokritje teh stroškov je moral prodati svoje podložnike v Lukavcih na Murskem polju.[59]) Kot povračilo je premnogo sinov Slovenskih goric in Murskega polja dobilo na varaždinski gimnaziji srednješolsko izobrazbo in natihoma se je tukaj že dolgo pred 19. stoletjem, četudi nezavestno, netil ogenj hrvatsko-slovenske vzajemnosti in ljubezni do rodnega jezika. Razni paberki v središkem in drugih arhivih kažejo, da se je že v 17. stoletju zasebno dopisovanje med hrvatskimi in slovenskimi izobraženci vršilo v narodnem jeziku.[60])

Ako pozneje v narodnem in slovstvenem gibanju zavzema Iztočna Štajerska odlično mesto, je to v znatni meri posledek premis, ki segajo v dobo velikega pokreta 16. in 17. stoletja.

— — — —

Dodatek.

Skakači.

Čuden psihopatičen pojav, ki ga je reformatorska doba rodila na Slovenskem, je sekta skakačev (Springer, Werfer, Purcler, Stiffter). Pojavili so se koncem 16. stoletja na Goriškem in Kranjskem;[61]) ko so jih pa ondi pregnali, so se njihove sanjarije zatrosile na Štajersko. Njih glavno gnezdo je bilo pri Sv. Lenartu v Slov. goricah. Protestantje so jih podpirali — iz opozicije proti katolicizmu — in jih štejejo za svoje. Tako n. pr. Sötzinger[62]) brez vsake razlike našteva med „reformiranimi“ (t. j. pokatoličenimi) kraji tudi take, kjer so bili le skakači. Sicer pa se skakači niso formalno ločili od katoliške cerkve, ampak so cerkveno oblast leta in leta nadlegovali, da jim dovoli, zidati cerkev božjega groba pri Sv. Lenartu; l. 1611. so se obrnili celo na papeža Pavla V. Ljudje so si vbili v glavo, da angeli prineso božji grob iz Jeruzalema k Sv. Lenartu; če pa ne sezidajo cerkve, pridejo velike nesreče in bo konec sveta. Shajali so se zlasti ob večerih na mlade sobote, zbijali različne burke, skakali in se čudno previjali; imeli so svoje vizije in prerokovali, zraven pa uganjali gnusne orgije. Vkljub strogim prepovedim so že leta 1599. postavili leseno kapelo v Radehovi v bližini Sv. Lenarta, na mestu, kjer je nekdaj stal grad. Razširili so se po župniji Sv. Benedikta in Sv. Petra; neko skakaško shajališče je bilo tudi blizu vasi Ruperče med Sv. Petrom in Sv. Marjeto; v samotni dolinici stoji namreč osamljen, najbrž umetno nametan holmec, ki ima zaničljivo ime „prka-fara“; z

---

[59]) Slekovec v „Časopisu“ l. 1904, str. 181,

[60]) Gl. „Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovina“ (Rad Jugoslav. Akademije 1905) in „Početki štajersko-slov. književnosti“ (Časopis za zgod. in narod.“, Maribor 1906), dalje „Časopis za zgod. in narod.“ 1908, str. 107.

[61]) Gl. Dimitz Gesch. Krains. III. 212 sl.

[62]) Najbrž sin kakega emigranta; umrl je v Nürnbergu 1. marca 1652. Spisal je po Rosolengu seznamek vseh krajev, ki so bili „reformirani“, t. j., zopet pokatoličeni, „Acta und Handlungen“ v štaj. dež. arhivu. Prim. Steierm. Geschichtsbl. II. (1881), str. 72.

enakim imenom označujejo tudi kraj v Radehovi, kjer je nekdaj stala skakaška kapela.[63]) Druga shajališča skakačev so bila na visokem bregu pri Lučanah (sedaj Sv. Duh na Ostrem vrhu), pri Soboti, na Plaču blizu Svečine, desno od Drave pa blizu Sp. Polskave. Pri Sv. Lenartu jim je kapelo pognala v zrak reformacijska komisija l. 1900., pa so jo zopet postavili, ko jim jo je ponovno podrl deželni profoz in oskrbnik radgonske graščine. L. 1614. se je dal celo sveto-lenarški župnik Mihael Milošič podkupiti ter jim je dovolil, postaviti novo kapelo, vsled česar ga je poklical knezoškof Martin Brenner v Gradec in ga dal zapreti. Izpustili so ga iz zapora, ko je zagotovil, da bo skakaško kapelo sam dal požgati in imenoma naznanil vodje skakačev. Svoje besede se je držal; ko je škofijski komisar, ptujski župnik Ivan Ripšer meseca julija prišel tjakaj, je našel le pogorišče. Vkljub temu se sekta ni dala iztrebiti in je natihoma životarila še do leta 1622., ko je 15. septembra cesar Ferdinand II. izdal strog ukaz, da se kapela mora podreti, vsi skakači pa poloviti.[64]) Sedaj je polagoma izginila ta čudna prikazen, ki pa se ni pojavila le v neizobraženem slovenskem ljudstvu; slični pojavi spremljajo vse velike verske in socijalne pokrete stare krščanske dobe in poznejših časov. Sicer bi pa natančnejši preiskovalec v skakačih lahko zasledil ostanke poganskih običajev, a psiholog psihopatične bolezni, ki so posledek takratne splošne razdraženosti in nemoralnega življenja. Najrajši so se shajali na visokih hribih in v težko pristopnih šumah in votlinah. Vsled reakcije proti tej nezdravi struji je nastala marsikatera cerkvica na visokih gričih in v samotnih krajih.

---

[63]) Po sporočilu g. J. Jurčiča, bivšega dekana in župnika pri Sv. Lenartu v Slov. gor.

[64]) Schuster, Martin Brenner str. 615—622; Orožen, n. d. I. str. 194—204.

Slovenski rokopis iz l. 1551. in 1558.

Dr. **Fr. Ilešič.**

Pisava rokopisa močno nalikuje Trubarjevi; izprva smo mislili, da bi rokopis utegnil biti Trubarjev, a ta misel je nevzdržljiva.

Rokopis se nahaja v začetku in na koncu stare knjige, ki je last g. nadporočnika Rud. Majstra.[1])

Popisane so štiri strani pred naslovnim listom prvega dela in osem strani na koncu drugega dela. Med slovenskim je tudi italijanski tekst. Evo slovenski tekst:[2])

Stran prva: Gnada nu milost gospodi boga dar suetiga ducha.

Stran druga: Boch oza nebeschi polik tebe je usua Gnada otpri nam nase serze ino misou dabi mi tebe isposnali sa prauizniga boga dainam dar vsuetiga duha dabi mi tebi is prauga serza slusili tuoi sueti Eua: pos. gori vsieli taisti ochranili, ponim diali. dabi potaisti, nam bos ti dau ta vezni leben, amen.

Stran tretja: g n a d a i n o l u b e s a n g o s p o d i b o g a dar suetiga ducha 1551 prefatio ante predicationem scosi gnado ino lubesan Cristusa, ino dar suetiga ducha, zemo mi danas ta sueti euangeli poslusat inu Woga sa gnado prosıt, da mi ie bodemo tako poslusali, da on bode haualen nascha uera perteriena, nasch leben pobolschan, keteri tega seli, ta doli poklecni ino rezi — —

Stran četrta: Lubesniui isuoleni cristiani, mi samo danas vcupaie persli v tem iemeni Xa. nega sueti testa: pos: ob taisto iest opo: Lubesan prio (= primo), da zele vasa serza gospodo bogo vsdignit, da nas oza nebeschi vze svoie boge otroke na semli milostiuo pogledat, ino nas

---

[1]) Knjiga je vezana iz dveh; prva je latinsko delo: „Adunatio materiarum ſparſim contentarum in diuersis locis epiſtolarum ſancti Pauli Apostoli. MDXXVI", natisnjeno v Benetkah „per Joan Antonium & fratres de Sabio: ſumptibus vero Laurentij Lorij: ac Baptiste de Putellettis ſocior." Drugi, privezani del je: „Divi Aurelii Augustini Hipponensis episcopi euchiridion ad Laurentium. II.", tisk. tudi v Benetkah „per Joan. Anto. de Nicolinis Sabien., sumptu vero D. Andreae Ariuabeni„, MDXXXIX.

Knjigo je imel l. 1660. Ivan Ludvik Grimschitz.

[2]) Prepis preskrbel g. kustos dr. W. Šmid.

ott tega hudizouiga kraleuustua hte praui ueri Cristu saui parprauit inu isuoim suetim ducham mozne sturit, nega volo doparnest ino hudizo soperstat ot pocetja.

2. opominam uas, da uizete ta sueti eua: is prauo uero gori vset, sastopit, v serze postauit, ino sahalit to veliko lubesan, cher nam ie Xr. iscasau, scosi efusione sui s. Sang(uinis) et nos redemit ab inferno et diabolo atque ira dei.

Stran peta: prefacio (Scosi [in margine]) Gnada ino lubesan Cristusa ino dar suetiga ducha zemo mi danas ta sveti Euangeli poslusat, Ino Woga sa gnado prosit, da mi ie bodemo tako poslusali, da on bode hualen, nascha vera perteriena (ino) nasch leben pobolschan, in hoc desiderat . . .

Stran šesta: Confesio publica (v italijanskem jeziku).

Stran sedma: ital. molitev in račun.

Stran osma: 1558 pregiamo il padre omnipotente
. . . . . benedica le nostre braide et vigne et ogni cosse che servano li nostre corpi mortali
. . . . . te pregiamo per il imperator nostro et per la nostra superioritá de goritia, che tengano la spata temporale . . .

Stran deveta: pregiamo per tuta la cristianita

Stran deseta: Bog oza nebeskhi polikh cheteriga ie vusa milost inu gnada razaj taisto vunase serze postauit, dabi mi nega prau sposnali ieno slusili dobi (= da bi) [dobili] imeli potem (= po tem) lebni da (= ta) vezni leben . . . (?)

Stran enajsta: . . . . oratio . . . .
qui petit et credit in eum, habet vitam eternam ideo pokleknite dolo ino samano recite pater noster

Milost inu gnada gospoda boga dar suetiga ducha.

V italijanski „očitni izpovedi" (stran šesta) se imenujejo sv. Marija in vsi svetniki. Iz tega sledi, da je rokopis pisal katoliški svečenik.

Na strani osmi se izrecno imenuje „superiotá di Goritia". S tem podatkom se ujema jezik. Pisava „mis**ou**, d**au**, iscas**au**" kaže, da se je v narečju piščevem že sredi 16. veka ł izpremenil v „**u**". Da se je na Goriškem ł precej prej tako izpremenil nego na Kranjskem, je znano iz Sommaripe: naš rokopis kaže, da se je to zgodilo že vsaj v prvi polovici 16. stoletja. (O. Stanislav Škrabec).

S tem rezultatom pa je tudi ovržena prvotna misel, da bi bil to rokopis Trubarjev, kar se je zdelo verjetno o prvem pogledu.

To je sedaj najstarejši katoliški rokopis iz dobe, ko se je po naših deželah že širil protestantizem; eno leto mlajši od prvih Trubarjevih knjig, pomnožuje znane poizkuse slovenskega pisanja, ki so ob koncu srednjega in v začetku novega veka nastali radi bogoslužnih in sodnih potreb (celovški, ljubljanski, beneškoslovenski rokopis, rokopis mesta Kranja in tudi velikonedeljski rokopis). Brezdvomno je bilo takih zapiskov mnogo več in ni verjetno, da bi Trubar nikoli ne bil videl česa takega.

Prvo katoliško slovensko knjigo nam je dal jezuitski red 20 let pozneje, 1574. (Žal da se je jezuita Pacheneckerja katekizem izgubil).[3]) Bil je to plod tekme s protestanti.

Na Pacheneckerjev katekizem se nanaša Trubar še enkrat v „Cat. s dveima islagama" (str. 501), češ: Jeſuitarij, noui Menihi, polni hude kunshti hinauu, Papashoui Slidniki, bogati, Starih ludi inu mladih Otruk Sepelauci, Slouenski pisheio".

Tekma med protestantskimi in katoliškimi slovenskimi pisatelji se je kazala še ob Dalmatinovem prevodu „Biblije"; pregledali so jezikovno in stvarno prevod prav natančno, „weil die Jesuiten auch windisch verstünden". (Letopis Matice Slov. 1891, 137).

Dvanajst let po Pacheneckerjevem katekizmu je izdal varaždinski župnik Anton Vramec postilo (1586) „non duro quopiam et obscuro, sed omnibus obvio animisque legentium accomodo stylo, nostra lingua patria et sclavonica".

Tako je že za protestantske dobe bil položen temelj katoliške slovenske književnosti.

---

[3]) Gl. gori str. 5., 6.

Goriški rokopis 1551.

Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih.

Dr. Jos. Čerin (Praga).

I. Cerkveno petje pred reformacijo.

Latinska cerkvena pesem.

Vesti, ki jih imamo iz prvih stoletij o petju v prvih cerkvenih občinah, so prav redke. Gotovo pa je, da se je ljudstvo udeleževalo petja. Peli so melodije enoglasno ter brez spremljevanja, in sicer ali vsa občina nepretrgoma ali pa — kakor se je pelo že v vsem antičnem svetu — menjaje. Menjajoče petje je bilo ali responzorijalno ali (nekoliko pozneje) antifonalno (s kratkim refrênom).

Z imenom milanskega škofa Ambrozija (374—397) se druži uvedba liturgije in metrično zgrajenega himna z zlogovno melodijo (na vsak zlog 1 ton). Tožbe o izprijanju in rastoči različnosti cerkvenega petja so povzročile reformo, kakor jo imamo v gregorijanskem koralu. Dočim je ambrozijansko petje bilo že iz početka in bistveno tako urejeno, da je ljudstvo lahko pelo skupno, pa je bil gregorijanski koral za to, da ga v cerkvi predava pevski izvežban zbor klerikov.

Papež Gregor je hotel ljudstvo čisto izključiti od petja; ta svoj namen je očitno pokazal z izključno rabo latinščine kot cerkvenega jezika tudi pri petju, z uredbo pevskih šol za klerike in z določitvijo ter izključno rabo antifonarija.

Gregorijansko koralno petje je postalo oficijelno petje krščanske cerkve vseh narodov, kakor je postala latinščina oficijelni cerkveni jezik.

Besedilo so mu večinoma izbrani deli latinskega sv. pisma (vulgate).

Duhovna narodna pesem.

Začetek duhovne narodne pesmi in duhovnega narodnega petja je iskati v vzkliku: Kyrie eleison, ki so ga prinesli grški kristjani v Italijo in ga dalje razširili rimski menihi. Ob izvestnih svečanih prilikah, pri procesijah, cerkvenih obhodih, ob praznikih, pri vojnih pohodih, na proščenjih, pri prenašanju relikvij in ob sličnih svečanostih ga je bilo čuti često več stokrat, često v zvezi z „Christe eleison“. Ta vzklika pa sta bila tudi vse, s čimer

se je ljudstvo smelo udeleževati cerkvenega petja. Verjetno je, da so izza 9. stoletja pred „Kyrie eleison“ postavljali nemške verze, ki so posnemali štirivrstične kitice latinskih himnov in se v tej obliki udomačili med ljudstvom. Enakomerni sklep, refren vsakega verza je bil „Kyrie eleison“; zato so te speve, namenjene verozakonskemu ljudskemu petju, in pozneje sploh vse nemške duhovne pesmi, celo take brez omenjenega refrena, imenovali „Leisen“ ali v polnejši obliki „Kirleisen“. Nemške duhovne pesmi ali „Leisen“ je pel narod le pri takih cerkvenih opravílih ali pobožnostih, ki ne spadajo naravnost v liturgijo. Tu in tam je pač narod v popevanje sekvenc smel poseči s kako nemško pesmijo, na pr. v popevanje sekvence „victimae paschali“ s pesmijo „Christ ist erstanden“. V nekaterih škofijah se je tudi uobičajilo. pred pridigo in po pridigi zapeti kako nemško pesem. V obče pa je cerkev pazno nadzirala nemško duhovno pesem, jo večinoma smatrala za nevarno in jo pogostoma izrecno prepovedala. Šele ko so nemški duhovni narodni pesmi dali mesta tudi v liturgiji, je prišlo do onega razcvita duhovne nar. pesmi, ki je znan kot evangeljska cerkvena pesem.

Posvetna narodna pesem.

Razen prevodov latinskih himnov in samostojno spesnjenih duhovnih pesmi v nemškem jeziku so v katoliški cerkvi poleg gregorijanskega korala prihajale v navado tudi posvetne narodne pesmi. Že v 14. stoletju se je poizkusilo, posvetne pesmi prepesniti v duhovne, da bi se tako izpodrinila posvetna pesem, ki je bila tedaj razširjena deloma v surovi in razuzdani obliki. Zlasti v drugi polovici 15. stol. je posvetna in samostanska duhovščina poizkušala, tako prepesnjevati posvetne pesmi; vso posvetno vsebino je spravila v neko duhovno zvezo ali pa je melodiji, ki je bila med narodom navadna in priljubljena, podložila duhovno besedilo ali pri kaki znani posvetni pesmi porabila oboje v tem smislu, tekst in melodijo. Navadno so brez premisleka stavili začetne besede posvetnih pesmi, po katerih so bile duhovne posnete. kot nadpis nad duhovno popevko z dostavkom „geystlich“ ali „contrafact uff einen geystlichen sinn“.

Dočim so bili nemški prevodi latinskih cerkvenih spevov, ki jih je sčasom bilo mnogo in ki so se udomačili, namenjeni prav posebno za cerkveno popevanje pri službi božji, je prepesnitev posvetnih narodnih in zaljubljenih pesmi ali vsaj poraba njihovih melodij služila bolj nabožnemu narodnemu petju.

Luter in cerkveno petje.

M. Luter je v polni meri uvaževal potrebo petja v domačem jeziku. Preveč je sam na sebi izkusil blažeči vpliv umetnega petja, nego da bi ga mogel pogrešati pri obredju. Vpošteval je tudi latinsko koralno petje in ga gojil redno pri svoji službi božji. Ali to ga ni oviralo, da bi ne dal prostora nemškemu narodnemu petju in ga sčasom ne postavil na glavno mesto muzikalne opreme cerkvenega opravila.

Pri tem pa je postopal previdno in si je iz glasbe katoliškega bogoslužja pridržal vse, kar po svojem besedilu ni baš nasprotovalo njegovemu nauku. Potem je prevel sam celo vrsto himnov in jim pridržal prvotno melodijo; poleg tega je sam zlagal nove pesmi in izpodbujal tudi druge, da bi jih zlagali. Zbiral je porabne pesmi, popravljal izkažene, izpreminjal že obstoječe (deloma jim dodajajoč nove kitice), tako da so se potem ujemale z izpremenjenimi verskimi nazori in njegovimi nauki („christlich corrigierte oder besserte“), ter jih sprejemal v bogoslužje in v za to namenjene pesmarice. Kjer je le mogel, je vnemal svoje privržence, naj goje duhovno pesem, in kmalu so reformiranci vsepovsod imeli v rokah enhiridije (priročnice) za cerkveno petje.

Še do l. 1524. je Luter v bogoslužju pridržal latinske mašne speve in še l. 1523. izišla „Formula missae et communionis pro ecclesia Witten-

bergensi“ ima skoro ves prejšnji red in skoro vse latinske mašne pesmi rimske cerkve. Šele 1524 je izšla pesmarica osmerih pesmi (Achtliederbuch: „Etlich christlich lider, lobgesang vnd psalm etc.“). Osem nemških cerkvenih pesmi s štirimi napevi je vsebina te pesmarice in že prvi božični dan istega leta so v župni cerkvi v Wittenbergu ob popevanju teh pesmi prvič služili službo božjo v nemškem jeziku.

Luter, ki glasbe ni samo zelo ljub l, ampak jo tudi poznal dodobra in jo sam praktično izvajal, je takoj izprva v narodnem petju spoznal najprimernejše sredstvo za razširjanje novih naukov. Ali izbrati je treba, je mislil, ne pesmi skrivnostne, nerazumljive, kakor je bila pesem katoliških duhovnikov, marveč poljudno-narodno, ki pridobiva narod zase, tisto pesem, v kateri je narod tudi sicer izražal svojo srečo in svojo bolest; le tako bi se priljubila narodu nova verska vsebina. Luter je dobro vedel, kaj sega narodu do srca, in je zajel iz bogate zakladnice katoliške pesmi; oprt na svoje glasbeno znanje in zanesljivo sodbo, je od stare duhovne pesmi vzel najlepše melodije, da jih porabi zase; in te melodije so največ pripomogle, da se je reformacija razširila tako zelo in tako hitro. Rimski bogoslovci so se po pravici tožili: Hymni Lutheri animos plures quam scripta et declamationes occiderunt.

Ko se je v bogoslužje uvedla nemščina in narodno petje, je moral zbor v ožjo zvezo stopiti tudi s srenjo, z narodom in njegovim petjem; zbor je pesmi, ki jih je srenja pela enoglasno, ponavljal v obliki umetnega večglasnega stavka, ali pa se je v enoglasnem petju pridružil popevanju srenje. Da bi pa zbor melodijam, ki jih je pel narod, dajal enostavno, skromno harmonsko ozadje in se tako strnil s petjem ljudstva, to je bilo tedanjim skladateljem, vzgojenim v tradiciji cerkvene glasbene umetnosti, popolnoma tuje. V večglasnem stavku so melodijo dajali tenorju, druge glasove pa vodili samostojno kontrapunktno. Melodijo, ki naj bi se odražala in bila srenji lahko umljiva, je skladatelj pri tem često zagrnil, tako da se je skoro popolnoma potopila in da je bilo zelo težko, ali pa kar nemogoče, jo peti za pevcem. Drugačno mesto je med skladatelji one dobe odkazati kantorju in prijatelju Lutrovemu Iv. Waltherju (1490—1575) in D. Luki Osiandru (1586). Dočim je do tedaj umetno petje in petje srenje bilo pri bogoslužju ločeno, je Osiander hotel petje srenje v živo zvezo spraviti z umetnim petjem; zato je preložil melodijo v gornji glas, v diskant, in je umetnemu petju slekel ves nakit v toliko, da so se melodije glasile za vsakogar slišno in jasno in da jih je vsak mogel z družbo peti.

Najboljši skladatelji one dobe so: Hans Leo Hassler (1564—1612), Joachim Möller (Burgck) (1541—1610) in Johannes Eccard (1553—1611).

Uvedba predreformacijskih cerkvenih popevk v evangeljsko cerkev.

Videli smo, da so že davno pred reformacijo v Nemčiji poleg latinskega liturgijskega petja duhovnikov in pevskih zborov imeli tudi duhovne pesmi v domačem jeziku. da so v velikem obsegu napeve narodnega petja porabljali za svete pesmi in da je Luter s svojimi privrženci sprejemal zlasti že obstoječe melodije in jih izpreminjal in predelaval za svoje namene. Ali in katere melodije protestantskih pesmaric iz prve polovice 16. stoletja je smatrati za izvirne tvorbe, ni mogoče določiti; takrat namreč so v časteh imeli edinole umetelno delo glasbenega stavka, ki je že dano melodijo ogrinjal z umetno zapletenimi glasovi; zato so nam v pesmaricah sporočena le imena onih, ki so bili mojstri glasbenega stavka, ne pa tudi imena iznajditeljev melodije. Frid. Viljem Arnold trdi celo, da so vse melodije protestantskih cerkvenih pesmi do 1570 izposojeni starejši narodni napevi.

Ime „koralna melodija“ je ostalo; cantus choralis so rekli vsaki melodiji, ki so jo peli v cerkvi, da, vse petje evangeljske cerkve sploh je dobilo ime „koralno petje“. Ali to petje ni bilo več petje zbora, ampak petje

srenje, petje naroda; to skupno petje vseh, pri katerem je bil zbor podrejen pesmi srenje, je postalo bistveni del bogoslužja.

Pri melodijah, izvirajočih iz nabožnega ljudskega petja, je bilo manj treba preoblikovanja; mogoče jih je bilo sprejeti v njih prvotni sliki in obliki. Imele so melodiko, v katero je bil sprejet že spodnji polovni ton, in ritmiko, kakor jo kaže naravni taktovni čut gibanja in kakor jo narod sam prenaša na besedilo. Vsled teh dveh lastnosti so bile te melodije dovršene, splošno priljubljene in vsakemu ročne.

Pri pesmih, ki so bile vzete iz nabožnega ljudskega petja, so reformatorji večinoma izpreminjali le besedilo, kolikor je izpremembo zahteval novi nauk.

Manjše je število melodij, vzetih iz posvetnega narodnega petja. Često so jih imenovali po motivih, na katerih so slonele, in čitamo pogostoma v nadpisu: „in Thon“, „in der Weise“, na pr. „im Hildenbrant ton“, „auf' Berckreyen weis“ etc.

Najznamenitejše protestantske in katoliške pesmarice iz 16. stoletja.

Izmed mnogih protestantskih pesmaric v prvih desetletjih reformacije naj omenimo le najvažnejše, tiste, iz katerih je večina duhovnih pesmaric zajemala bistveno svojo vsebino in v katerih se nahajajo v veliki večini tudi pesmi naših slovenskih pesmaric.

Za najstarejšo protestantsko pesmarico velja takozvana Pesmarica osmerih pesmi (Achtliederbuch), Wittenberg, 1524. Osmim pesmim te zbirke so dodane štiri melodije, izmed katerih sta dve (št. 1 in št. 3—7) prešli v slovenske pesmarice.

Istega leta je izšla obširna zbirka Ivana Waltherja: Wittenbergisch Gsangsbuchli, zu 3, 4, 5 Stimmen. Nezavisno od teh dveh in negotovo ali pred ali za njima sta l. 1524. izšla oba erfurtska enchiridija (Erf. Ench.).

Waltherjeva zborna pesmarica, tiskana v peterih knjigah (vsaka za enega peterih glasov: diskant, alt, tenor, vagant in bas), vsebuje 5 latinskih in 38 nemških glasbenih stavkov. Izmed 38 nemških Waltherjevih melodij jih ni nič manj nego 18 v slovenskih pesmaricah, (naše št. 1, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 20, 23, 27, 30, 35, 45 b, 50, 52, 56, 64); izmed teh so naše št. 1, 3 (in 7) že v Pesmarici osmerih pesmi in št. 12 in 56 tudi v Erf. Ench.

Najbolj se je pa razširila pesmarica Valentina Babsta: Geystliche Lieder. Mit einer Newen vorrhede d. Mart. Luther, tiskana leta 1545.

V letih 1547, 1548, 1551 so tiskali to pesmarico v novih, neizpremenjenih izdajah; leta 1553. pa je izšla v svojem drugem delu od 40 pomnožena na 70 pesmi. Izdaje 1555, 1557, 1559, 1567 so enake izdaji iz l. 1553. Iz Val. Babstove pesmarice, izdane l. 1545., so v naših slovenskih pesmaricah sledeče melodije:

Štev. 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 67, ... skupaj 41
iz izdaje Babstove 1553 so v naših pesmaricah št. 24, 35, 36, 47 . . . . „ 4

skupaj torej . . 45 melodij.

Vse naše melodije, ki so iz Pesmarice osmerih pesmi, iz Erf. Ench. in iz Waltherjeve pesmarice, ima tudi Babst. Babstova zbirka je bila torej najvažnejši in najznamenitejši vir slovenskim pesmaricam.

Med najpomembnejšimi pojavi pa je pesmarica „Čeških bratov“. Tudi prejšnje čase na Češkem in Moravskem ni manjkalo takih, ki so prosvedovali proti rabi latinščine pri bogoslužju. Vzrok je bil ta, da so bili stare Čehe in Moravce izpreobrnili grški misijonarji (sv. Ciril in Metod). Prosvedujočim ob-

činam so se pridružili pristaši Jana Husa in tako je nastala „Jednota bratrská“.

„Češki bratje“ so že leta 1501. dali tiskati češki Kantional, češko pesmarico z 92 pesmimi: „Pysnicky duchovai“. Za to je prišla že l. 1505. druga pesmarica s 400 pesmimi v češkem jeziku, a te izdaje nimamo nobenega izvoda več. Tako so imeli Češki bratje prvi med zapadnimi narodi cerkvene pesmarice v materinščini. Mnogo teh čeških pesmi je prešlo v poznejše nemške pesmarice Čeških bratov; prvo teh pesmaric je l. 1531. izdal Mihael Weisse (Weys, Wiss, Weiss) „Ein new Gesangbüchlein etc.“. Njegova pesmarica obsega 157 nemških pesmi s 112 napevi. 143 teh pesmi je prevedenih iz 400 pesmi Kantionala Čeških bratov (l. 1505.)

Drugo izdajo je oskrbel škof Jan Roh (Horn) l. 1544.; poznejše izdaje še 1564, 1575, 1583, 1611. Pesmarica Čeških bratov v obeh prvih izdajah je bila merodajna za uvedbo starih himnov in sekvenc, kakor tudi latinskih cerkvenih pesmi 14. in 15. stoletja v petje srenje v evangeljski cerkvi. Kjer ni Luter sam popravil pesmi „krščanski“, tam je navadno imenovan Weisse kot prepesnitelj ali pesnik. Tudi melodije takih pesmi so iz knjig Čeških bratov našle svojo pot v nemške pesmarice in preko teh v naše slovenske, tako da so te češke pesmarice posredno ali neposredno dobro došle tudi Trubarju. V naših slovenskih pesmaricah je namreč 15 pesmi, pri katerih je ali samo melodijo, ali pa samo tekst, ali pa oboje, tekst in melodijo, zvajati nazaj na pesmarico Čeških bratov. To so pesmi št. 1, 2, 8, 10, 24, 25, 47, 62, 63, 67, 68, 71, 76, 79, 99; v naših pesmaricah so torej poleg latinskih in nemških uporabljeni tudi slovanski elementi. Izvanredni uspeh prvih luteranskih pesmaric je pobudil tudi katolike, da so se začeli bolj zanimati za duhovno pesem in izdajati cerkvene pesmarice; tako so mislili izpodriniti med ljudstvom že zelo razširjene heretiške popevke in doskočiti večji škodi.

Prvo katoliško pesmarico, tiskano v Lipskem 1537, je sestavil dr. Mihael Vehe, prošt v Halle. Vehe se ni oziral na predreformacijske katoliške pesmi, ampak je uporabil že izišle protestantske pesmarice; priobčuje stare katoliške pesmi v obliki, kakoršno so jim dali protestanti. V obče je ostala latinska liturgija; pesmi, ki jih je sprejel Vehe, so bile namenjene le za pred pridigo in po njej in pri obhodih in procesijah. Šele Ivan Leisentritt iz Olomuca, stolni dekan v Budišinu, je l. 1567. izdal katoliško pesmarico, ki je bila tudi po svojem obsegu vredna vrstnica množici protestantskih pesmaric.

II. Slovenska protestantska pesem.

Nastanek slovenskih pesmaric.

L. 1550. so dobili Slovenci prvi tiskani knjigi. Tiskarni v Nürnbergu in v Schwäbisch-Hallu sta odklonili tisek. Slednjič se je Trubarju posrečilo, da je za svoje namene pridobil tiskarno v Tübingemu, kjer je pri Ulriku Morhartu l. 1550. pod fingiranim pisateljevim in tiskarjevim imenom izšla prva slovenska knjiga: „Catechismus, In der Windischen Sprach, etc. durch Philopatridum Illiricum“. Ta z nemškimi črkami tiskana knjiga obsega poleg katekizma še 6 verzificiranih razlag njegovih najpoglavitnejših poglavij z melodijami, namreč naše številke:

št. 1: De creatione, imagine, lapsu et renovatione primorum parentum; — št. 2: Decalogi explanatio; — št. 5: Symboli Apostolorum Paraphrasis; — št. 8: Interpretatio orationis

Dominicae; — št. 9: De institutione verbi et baptismi; — št. 11: Quid sit coena Dominica — in razen teh še „litanije“ (št. 17). Pred št. 1 stoji opomba: Sequuntur nunc breues totius Catechismi expositiones numerose seu rhythmice a quodam Christi exule digestae.

Trubar se je torej takoj izpočetka pobrigal za cerkveno pesem v narodnem jeziku, uvažujoč nje važnost za razširjanje evangeljskih naukov. Ko je julija meseca 1565. l. drugič ostavil domovino, je, prišedši na Würtemberško, v aprilu 1567 izdal prvo izdajo cerkvene pesmarice. Najstarejši izvod pesmarice, ki vemo zanj, se nahaja v vseučiliščni knjižnici v Tübingenu (izdaja 1574). Na njega naslovnem listu stoji pristavek: „tretyzh popraulene inu populshane“, iz česar lahko sklepamo na dve prejšnji izdaji.

Letnico prve izdaje navaja Dalmatin v svojem predgovoru k izdaji l. 1584., ki jo je priredil on. Tam pravi: nachdem die vorigen Exemplaria des mehr angeregten Herrn Trubers Gesangbüchlins so im 67. Jar ist durch den Druck ausgangen, nun langest abgangen, etc;“ in na drugem mestu tega predgovora: Dann, nachdem der Ehrwirdige und in Gott wolgelerte Herr Primus Truberus, mein geliebter Herr, Patronus, vnd in Christo Vater noch vor viel Jaren, den gantzen Catechismus in feine Windische Reimen, auff liebliche Melodien, vnd in Gesang gebracht, vnd hernach mit etlichen Windischen Psalmen vnd geistlichen Liedern vermehrt, welche er auch vor siebenzehn Jaren in Druck gegeben etc.“ (Nemški predgovor izdaje 1574 je datiran „zu Deredingen an S. Jörgentag, Im 1567. Jar“, torej je ponatisnjen iz izdaje 1567 in s tem tudi določeno leto te-le prve izdaje. U r.) Seveda je čudno, zakaj omenja Dalmatin le pesmarico 1567, ne pa tudi izdaj 1570, 74 in 79, čeprav mu izdaji 1574 in 79 gotovo nista bili neznani, ker je v oni izdaji ena, v tej-le pa kar 17 njegovih pesmi.

Vsebina in število pesmi in melodij v prvih dveh izdajah nam ni znana. Izmed nadaljnjih izdaj ima:

3. izdaja (Tübingen 1574)	41 pesmi s 35 melodijami. (Hubad jih navaja 43);
4. izdaja (Ljubljana 1579)	62 pesmi („Register te izdaje izkazuje 61 pesmi; vse pesmi te izdaje so brez not.“ Hubad);[1])
5. izdaja (Wittenberg 1584)	79 pesmi z 61 melodijami;

---

[1]) Na knjigi, ki se hrani v Kodanju, je podpis v lat., slov. in nemškem jeziku: Johannes Ostannek Labacensis Carniolanus Anno Domini Nostri Jesu Christi 1594 (Pri slov. podpisu je čitljiva le letnica 1590). Nemški: Hannß Ostannekh Von Laijbach in Kernten (!) Im 1594. (Hubad).

6. izdaja (Tübingen 1595) 69 melodij z besedilom, dalje 31 pesmi in 7 tekstov v prozi brez melodije.[2])

Kot nekak dodatek k izdaji iz l. 1574. so eno leto pozneje izšle „Try Duhouske peissni . . . Od Primoska Truberia, vnega vnuuizhni dolgi teshki bolefni sloshene“ (4 z melodijami, 7 brez melodij).

Viri slovenskih protestantskih pesmaric.

Niti dr. Teodor Elze, najtemeljitejši raziskovalec slovenske protestanske slovstvene in kulturne zgodovine, nam ne daje jasnega pogleda po virih slovenskih pesmaric. V svojih spisih, ki obravnavajo ta predmet, ne pove nikjer nič določnega o virih, iz katerih so zajemali Trubar in njegovi sodelavci; napevov k pesmim se sploh niti ne dotika; o besedilu pesmi pravi v spisu „Slov. protest. Gesangsbücher“ (1884), da je večina prvih slovenskih cerkvenih pesmi in prvega slovenskega slovstva sploh le prevod iz nemščine; to da je pač bilo tedanjim razmeram primerno“.[3])

Nemogoče ali izključeno ni, da je Trubar k svojim pesmim vsaj deloma sam skladal napeve ali pa da je za nekatere pesmi porabljal melodije, ki so jih imeli Slovenci v cerkvenem petju gotovo že pred reformacijo, kakor je v svojo pesmarico sprejemal tudi besedilo slovenskih predre-

---

[2]) Poedini primerki teh pesmaric so skrajnje redki. Tretja izdaja 1574 je v vseučil. knjižnici tübinški, četrta 1579 v kr. knjižnici v Kodanju, 5. iz l. 1584. v licejski knjižnici ljubljanski (ki sem jo porabljal jaz), dalje v knjižnicah v Monakovem, Draždanah, Berolinu in v British Museum v Londonu; šesta iz l. 1595 (ki sem jo tudi porabljal) v muzejski knjižnici v Ljubljani. Razen tega je l. 1893. dr. V. Oblak našel ne popolnoma cel izvod izdaje 1584 pri slovenskih protestantih v vasi Sovče, ne daleč od Podkloštra na Koroškem (Jagić, Arch. f. sl. Ph. 1893); knjižnica semenišča v Gorici ima tudi en izvod izdaje 1595, vezan z Dalmatinovimi Karszhanskimi lepimi molitvami . . . Tubingen 1595. (Pismeno izvestje goriškega stolnega organista č. g. Fr. Setničarja).

[3]) Ko je že izšel Th. Elzejev spis, še je imenoval dr. Križanič v svoji Zgodovini katoliške cerkve (Maribor 1887) prvo Trubarjevo knjigo iz l. 1550: „Katekizem s kratkim navodilom v petje“; Fran Rakuša (v svojem poizkusu slovenske glasbene zgodovine: Slovensko petje v preteklih dobah, Ljubljana 1890) pa spravlja Jakoba Galla, ki „je bil baje najboljši slovenski komponist one dobe“, s Trubarjem v zvezo. Pa tudi Anton Foerster, ki prinaša v svoji „Ceciliji“ (Ljubljana 1883 in 1884) pet protestantskih melodij, pravi o dveh izmed njih (naši št. 18 in 22), da sta „staroslovenskega izvora“.

Naj navedem še najnovejši pojav: Slovenske duhovne pesmi iz 16. in 17. stol. Ljubljana 1900. Pet napevov iz protestantskih pesmaric, ki so, različno obdelani, v tej zbirki, je označenih vobče: „Dalmatinova, Bohoričeva etc. pesem“. Pri šesteroglasno obdelani naši št. 69. je ipak opazka: brez imena skladateljevega natisnjena prvič 1584. Naravnost kot „napev Kastelčev“ sta označeni dve iz Kastelčevega molitvenika (1682) vzeti Marijini pesmi, ki ju je priredil tudi M. Hubad..

formacijskih cerkvenih pesmi. Uvaževati moramo namreč, da je Trubar že v zgodnji mladosti imel zadostno pevsko in glasbeno vzgojo, ker je bil (sin cerkvenikov!) diskantist v kantoriji škofa Bonoma, in je torej brez dvoma poznal takrat med Slovenci navadne cerkvene pesmi. Manjka nam še dokaz, odkod so melodije slov. protest. pesmaric, kdo jih je ustvaril, kako so se prvotno glasile, odkod so vzeta besedila, kako sta zvezana besedilo in napev in koliko časa sta ostala v rabi.

Nekaj pesmi ima pač v čelu latinskih ali nemških spevov začetne vrstice, ki nam razkrivajo, da je „ton", napev izposojen od rimske cerkve ali pa od protestantske nemške cerkvene pesmi. V resnici najdemo vse te napeve, 22 jih je, (8 nadpisanih z nemškimi, 14 z latinskimi začetnimi vrsticami) izvzemši štiri (št. 30, 31, 35, 64, vse Trubarjeve), z istim besedilom v nemških pesmaricah. Vendar nam ostane še prav dosti napevov, kojih izvor ni označen; k tem-le moramo prištevati tudi psalmske pesmi in melodije, ker je večina slovenskih psalmskih melodij v nemških knjigah porabljena za vse drugačna besedila.

Rezultate teh raziskavanj podajejo posameznim napevom dodane opazke. Iz njih sledi, da je od kraja vse napeve smatrati za izposojene, čeravno za napeva št. 66 in 68 ni bilo najti vira in se je st. 65 našla le v neki pesmarici, ki je izšla že po slov. protestantskih pesmaricah.

Nepričakovano ugoden rezultat pa je dalo naše delo glede besedil.

Slovenska književna zgodovina splošno misli, da so besedila slovenskih protestantskih pesmaric vprek zgolj navadni prevodi nemških protestantskih pesmi.

Temu nasproti lahko trdim, da so raziskovana besedila devetinšestdesetih napevov in besedila pesmi, kar jih je v slovenskih pesmaricah brez napevov (31), po večini samostojne pesnitve. Ta trditev velja istotako o besedilih, ki imajo na čelu začetno vrstico latinskega ali nemškega speva; pri tem pa je večina tekstov, ki jim ni videti, da bi bili prevodi, in ki jim ni najti latinskih ali nemških vzorcev, Trubarjevo delo, a njemu se kot drugi z dostojnim številom pridružuje Dalmatin. Naše mnenje o izvirnosti pesemskih tekstov nam drži dejstvo, da so ta besedila v naših pesmaricah podložena takim napevom, kateri spadajo v nemščini (in sicer izključno) k popolnoma drugim, po vsebini prav nič sorodnim besedilom ter se nahajajo v nemških pesmaricah le z njimi, nadalje pa tudi način, kako so Trubar in njegovi sodelavci prevzemali nemške pesmi, napeve in besedila.

Trubar vzame iz nemških pesmaric tekst, ga prevede in brez napeva priobči v slovenski pesmarici; k napevu pa zloži novo, smislu sorodno pesem, tako da imamo pri teh napevih

dvojno besedilo, prevod in samosvojo pesnitev. Pri takih prevodih opozarja Trubar, da naj se pojo po „tonu“ ali „viži“ prejšnjega napeva (v tisti vishi, kakor ta od spreda).

Dvoje takšnih besedil imamo pri št. 19: „Ta dan je vsiga veselja“ (prepesnitev himna „Dies est laetitiae“) z nadpisom: „Ta stara božična peissen, v svoji viži kakor ta od spreda: hvalimo mi danas Boga“; dalje pri št. 26, kjer sta napev, podloženo besedilo in tudi še sledeča pesem samostojna izvirnika; šele šesta pesem, ki pride za melodijo, je prevod; itd.

Pri drugih pesmih zopet je v naših pesmaricah iz nemške pesmi vzeta edinole prva vrstica ali prva misel vsake kitice nemške pesmi, potem pa je dopesnjena popolnoma nova kitica ali „razlaga“ (Auslegung). Pri večini pesmi se Trubar le malo naslanja na vzorec ali pa prav nič; njemu gre le za verno obnovo vodilne misli, temeljnih idej nemške pesmi. Te pesmi torej niso prevodi, ampak svobodne, samostojne, nove pesnitve. Trubar se sploh kolikor mogoče izogiblje suženjskega prevajanja izvirnika, podaja le vsebino, zato njegov lastni duh veje iz pesmi in ji daje znak samoniklosti. In Trubarjev veliki zgled je bil dober za njegove oduševljene pomočnike.

V prvotni, izvirni obliki pa Trubar pušča one pesmi, ki so se mu zdele liturgično svete in neizpremenljive ali kot „Kernlieder“ nedotakljive; prevaja čim najverneje; tako na pr. vero (št. 5), ustanovitev oltarskega zakramenta (št. 11), velikonočno pesem (št. 27), Lutrovo (št. 32), 51. psalm (št. 43) in litanije (št. 17).

S svojimi cerkvenimi pesmaricami in sploh s svojimi knjigami je Trubar predvsem nameraval podučiti in prosvetiti nemščine neuki narod po selih; zato je kolikor mogoče rabil narodno govorico in ostal „schlecht bei der bäurischen windischen Sprach, wie mans auf der Rastschitz redet, da er geboren sei“, kakor sam pravi v predgovoru k svojemu Novemu testamentu.

Še drug rezultat nam daje raziskavanje Trubarjevih pesmi.

Omenil sem že gori mimogrede, da je sprejel Trubar v svoje pesmarice pesmi iz predreformacijskega cerkvenega petja. Trubar daje raznim pesmim nadpis: „ta stara peissen;“ tri pesmi je označil kot „vetus Slavorum“ ali „vulgaris Slavorum cantus“ in o eni pravi „a quodam ante haec tempora translatus“.

Pesmi, ki jih samo imenuje „stare“, so Trubarju od davna mogle biti znane iz latinskega, nemškega ali slovenskega cerkvenega petja, čeprav bi jih najbrže po Trubarjevi označitvi mogli imeti za „stare slovenske“.

Tri pesmi z nadpisom „vetus Slavorum“ pa lahko sigurno smatramo za predprotestantske slovenske cerkvene pesmi. To

so pesmi št. 3, 82, 85, 86, namreč: *a*) Vetus Slavorum decalogus etc. Te stare desset sapuvidi, nekuliku skusi Truberja popraulene (št. 3); — *b*) Vulgaris Slavorum in die Resurrectionis Domini cantus etc. Ta stara velikonozhna peissen v nekuliku mejstih popraulena etc. (št. 82); — *c*) Slavicus Hymnus de resurrectione Domini, per Truberum compositus. Ena druga velikanočna pridna peissen (št. 85). — *d*) Vetus Slavorum veni sancte Spiritus. Ta stara peissen od svetiga Duha, lih v taisti vishi (št. 86). Prve tri je Trubar „popravil" oz. razširil, zadnjo pa je sprejel neizpremenjeno. Melodija je le pri *a*).

Izmed tu navedenih pesmi je velikonočnica pod *b*) v svojih prvih dveh kiticah prevod stare pesmi „Christ ist erstanden," ki je v nemščini znana že izza 13. stol. Za besedilo pesmi o 10 zapovedih ni najti nemškega vira; pesem pod *c*) je nova pesnitev po pesmi *b*); binkoštnica *d*) je predelana latinska „veni sancte Spiritus" z eno kitico kakor pri Trubarju. To so torej pesmi, ki imajo svoj izvor v katoliškem predprotestantskem petju.

Čudno je, da se pesmi, navedene pod *a*) *b*) *d*), in razen teh treh še ena „per il giorno di natale e dell Epiphania di N. S. Giesu Christe", ki je pa ni v slov. prot. pesmaricah, nahajajo v „Vocabolario Italiano e Schiauo itd". Gregorija Alasije da Sommaripa, Udine 1607. Pesmi so tu tiskane z italijanskim pravopisom in se v marsičem razlikujejo od istih Trubarjevih. Trubar pravi pri dveh teh pesmih, da ju je deloma „popravil"; ali bi torej ne kazalo, te pesmi v Sommaripovi obliki smatrati za prvotne, starejše, kakor so bile že pred slov. reformacijo v narodu običajne in razširjene? Oblak pravi v Let. Mat. Slov. l. 1891, str. 66. sl., da je Sommaripa pri svojih pesmih brez dvoma uporabljal starejše tekste, ki jih je tu in tam izpremenil. V dokaz navaja Oblak velikonočnico iz Trubarjeve pesmarice 1584, ki se s pesmijo v Sommaripovi pesmarici docela strinja, izvzemši nekaj malenkosti. Gotovo je Sommaripa sprejel starejše tekste, toda nikakor ne tekstov iz protestantskih slov. pesmaric, marveč tekste, pesmi, ki jih je našel med narodom in ki so obliko, v kakršni jih je priobčil, imele že pred slov. reformacijo. Baš velikonočnica nam je dokaz, da je oblika, v kateri jo je napisal Trubar, „poprava", „poprava" že obstoječe, katoliške pesmi, pesmi, kakor jo ima Sommaripa.

Trubar n. pr. pravi:

„Na tretji dan od ſmerti vſtal,
Tem Shenam ſe je perkasál,"

Sommaripa pa katoliški:

„Na trechi dan ie od ſmerti vſtau
Marie ſam ker ſe ie pricazau."

Istotako pravi Trubar v pesmi „deset zapovedi“ (št. 3):
„Daj nam je Bug dershati
vſelej v pokuri ſtati.“

Sommaripa pa:
„Dai nam ga Bug derzati
Maria Boſia Mati
Ta nam ga ocrati“ —

Trubar je vrstico o Mariji preskočil.

Dalje ima Sommaripa v svoji velikonočnici sledečo kitico o Mariji:
„Maria diuizza
Ta bode naſha pomochnizza
Nebeſcoga ladagna
Duzziſſa ſuetiga raia,“
ki pa pri Trubarju manjka.

Jasno je, da se „popravljanje“, ki ga Trubar sam priznava, nanaša na gornjo v evangeljskem smislu izvršeno izpremembo starejšega, Sommaripovega teksta. In Sommaripova božičnica: „Ta ſuetla ſueiſda ta ie zasla“, ki je n i v p r o t e s t a n t s k i h p e s m a r i c a h in ki je Sommaripa torej ni mogel vzeti iz nobene pesmarice in nobenega molitvenika, ker jih ni bilo razen protestantskih, nam je jasen dokaz, da je Sommaripa neodvisno od slovenskih protestantskih pesmaric svoje štiri pesmi vzel iz naroda; na to pač kaže tudi sam v naslovu knjige: „lodi spirituali solitia cantarsi da questi popoli“ (duhovne pesmi, ki jih narod navadno poje).

Ni torej neutemeljena misel, da so vsaj tri pesmi, ki se nahajajo pri Trubarju in pri Sommaripi, v istini predprotestantske slovenske cerkvene pesmi, da pa ni Trubarjeva, ampak Sommaripova oblika ona, ki je bila splošno znana, prvotna in starejša, čeprav je bila tiskana pozneje. K pesmim, vzetim iz predreformacijskega katoliškega slovenskega cerkvenega petja, pač lahko prištevamo tudi one, ki so v naših pesmaricah označene kot „ta stara peissen“ brez pridevka „Slavorum“; to so št. 16, 24, 72 in 84. Istotako spada k komadom, vzetim iz katoliške cerkve, molitev, ki je v izdaji 1595 natisnjena pred litanijami: „Ena stara Molitou, skuzi M. Kumprehta“. Tudi med pesmimi, kojih pesnik ni imenovan v nadpisu, jih utegne biti precejšnje število takih, ki so jih Slovenci pred reformacijo poznali in prepevali. Saj reformatorji niso mogli kar tako naenkrat prenehati z večstoletno običajnostjo cerkvenega petja; morali so marveč tudi že znane pesmi sprejemati v svoje pesmarice, da jih je ljudstvo tem raje jemalo v roke, molilo in pelo iz njih in da je tako stara katoliška pesem pospešila razširjanje nove protestantovske pesmi.

Trubarjevi sotrudniki.

Kakor smo že omenili, imamo od Trubarja 18 samostojnih pesnitev in 6 prevodov. Izmed njegovih sodelavcev pa ima Dalmatin največje število (28) pesmi; njih polovico je smatrati za pesnitev Dalmatinovo, drugo polovico pa za prevod ali preobrazbo že obstoječih pesmi. Kumpreht ima dve lastni pesnitvi in 5 prevodov, Krelj 5 lastnih in 6 prevedenih. Klinc je prevel 1 pesem, Schweiger je v zbirki zastopan z dvema lastnima, A. Bohorič z 1 lastno, „Snoil" z 1 lastno in 1 prevedeno pesmijo. Anonimnih je 24 pesmi, štiri izmed njih kot „slovenskega izvora", štiri kot „stare," torej prevzete iz katoliške cerkve.

Glede izvora oz. samoniklosti pesemskih tekstov je torej rezultat sledeči:

a) Slovenske pesnitve, oz. take, ki jim ni najti nemškega vzorca, so:

		Skupaj
Trubarjeve št.	1, 2, 7, 8, 9, 19, 20, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 45, 50, 61, 64, 85	18
Dalmatinove št.	12, 22, 39, 40, 47, 48, 53, 55, 58, 78, 93, 95, 97, 99	14
Kreljeve št.	46, 89, 91, 92, 94	5
Kumprehtovi št.	18, 38	2
Bohoričeva št.	60	1
Schweigerjevi št.	66, 73	2
Znojilškova št.	100	1
Anonimne št.	3, 26, 54, 70, 72, 81, 82, 83, 84, 87, 96	11
	skupaj	54 besedil.

b) Prevodi so:

		Skupaj
Trubarjevi št.	5, 11, 17, 27, 32, 43	6
Dalmatinovi št.	10, 14, 23, 41, 42, 44, 51, 52, 56, 57, 59, 62, 63, 65	14
Kreljevi št.	6, 15, 33, 49, 67, 90	6
Kumprehtovi št.	13, 16, 25, 28, 34	5
Klinčev št.	21	1
Znojilškov št.	88	1
Anonimni št.	4, 24, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 86, 98	13
	skupaj	46 besedil.

III. Kako se slovenske protestantske pesmarice uporabljajo v poreformacijski dobi.

Reformirani cerkvi na Kranjskem je naredil nagel konec nadvojvoda Ferdinand (poznejši cesar Ferdinand II). Dne

26. oktobra 1598 je izdal na deželnega glavarja, vicedoma, odposlance in na evangeljske župnike ljubljanske ukaz, v katerem je tem-le in pa evangeljskim učiteljem pod smrtno kaznijo zapovedal, na dan razglasitve ukaza ostaviti Ljubljano, tekom treh dni pa vse nadvojvodove dežele.

Škofu Tomažu Hrenu se je to naznanilo z nalogom, da naj pazi na izvršitev povelja. Dne 30. oktobra 1598 so ga v Ljubljani razglasili in že 2. in 3. novembra je Tomaž Hren s procesijo prišel v Elizabetino cerkev, raztrgal tam evangeljske knjige in potem služil mašo.[4]) Tak je bil konec evangeljske cerkve na Kranjskem, ki se je pod Primožem Trubarjem začela l. 1561. Povsodi po deželi, od mesta do mesta, od kraja do kraja je hodila komisija za iztrebljenje reformacije; izganjali so predikante, zasledovali oženjene duhovnike, uvedli zopet obhajilo v eni podobi, protestantske knjige pa so trgali in sežigali. V Ljubljani so na Mestnem trgu en sam dan sežgali 8 voz krivoverskih knjig.[5])

Popolnoma izbrisati sledove protestantstva se vendar navzlic ognju in prokletstvu ni posrečilo in še danes živi med narodom — četudi malo — nekaj pesmi in napevov, ki jih je Slovencem prinesel Trubar. Da so ti ostanki slovenskih protestantskih pesmi tako neznatni, tega ni toliko pripisovati sili protireformacije kolikor vplivu nemške in italijanske glasbe.

17. stoletje.

Najstarejši vir za dobo po reformaciji so „Bratovske Buquice S. Roshenkranza etc. skusi Matthia Castelza“, 1682. Ta bratovščinski molitvenik ima 6 napevov, vse na sistemu peterih črt, in sicer našo št. 18 (Magnificat) in pa Stabat mater, kakor jo je najprej najti pri Cornerju l. 1625., v menzuralni notaciji 16. stol.; 2 pesmi rožnega venca in 1 Marijino s počrnjenimi notami, in napev „Modus Agonizantes juvandi“ v belih menzuralnih notah, ritmizovan s taktovnimi črtami. Kastelčev, Magnificat“, Peissen Marie Divice, je v napevu verno posnet po zadnji izdaji slovenskih protestantskih pesmaric 1595, celo ponavljalno znamenje, ki je v omenjeni izdaji nenatančno vpostavljeno, je z isto nenatančnostjo verno posneto.

Enako je prevzel Kastelic besedilo vseh 9 kitic, izpremenjeno le v pravopisu, vendar manjka izpevek četrte kitice originala: „Te lakotne inu shejne, s dobruto vſe napolni, na offertnu, tar presvetnu s gnado nikdar neſpumni“. Zakaj so izostale te breztendenčne vrstice, je uganka. Te postranske okolnosti se mi je zato zdelo potrebno navesti, ker smatrajo ne-

---

[4]) Elze, Die Superintendenten etc.
[5]) Križanič, Zgod. kat. cerkve pri Slovencih.

kateri — kakor že omenjeno — Kastelca za skladatelja (ki bi sam skladal napeve). Da pa Kastelec sploh ni bil glasbeno naobražen, smem sklepati iz tega, da za šestorico svojih napevov uporablja tri različne notacije, — podal jih je pač natančno tako, kakor jih je našel v treh različnih pesmaricah.

Da je Kastelec velik del svojega molitvenika kar prepisal iz Trubarja 1595, ne da bi ga le z besedico omenil, nam kažejo ostale iz slovenskih protestantskih pesmaric vzete pesmi, ki jim je pa Kastelec vzel le besedilo, ne pa tudi napeva. Te so: 1. Magnificat (naša št. 18) z napevom; — 2. Te Deum laudamus (naša št. 15,); — 3. Passion iz vseh štirih Evangelistov (naša št. 78); pri Trubarju je ta pasijon (z Dalmatinovim besedilom) tudi brez napeva, s pokazilom na napev št. 12: — 4) Psalm 15 (naša št. 91), ki je v slov. protestantskih pesmaricah tudi brez napeva (pri Kastelcu kot psalm 14); Trubar pokazuje na napev št. 32; — 5) Psalm 31 (pri Kastelcu psalm 30). naša št. 41; — 6) Psalm 51 (pri Kastelcu psalm 50), naša št. 43; — 7) Psalm 91 (Kastelčev 90), naša št. 93; v slovenskih protestantskih pesmaricah brez napeva, pokazano je na „ton“ 25. ali 130. psalma; — 8) naša št. 55, tolažljiva pesem iz XI. poglavja Matevž.; — 9) naša št. 57; — 10) naša št. 58) — 11) naša št. 65.[6])

V navedenih pesmih se Trubar in Kastelec razlikujeta edinole v štetju psalmov. Kastelec jih šteje po latinskem prevodu, po vulgati, dočim so Trubar in njegovi sodelavci prevzeli Lutrovo štetje po grškem prevodu (versio Alexandrina).

Iz slovenskih protestantskih pesmaric je torej Kastelec vzel napev Magnificat s pesnitvijo Symphoriana Polliona v M. Kumprehtovem prevodu, razen tega brez napeva še 10 nadaljnjih tekstov. Ta „Canonicus Rudolphsbertensis„ ibidimque confr. Ss. Rosarii Praeses“ je torej v polni meri izkoristil dovoljenje, ki ga je bil že škof Hren pri papežu izposloval za izvestne zaupnike, da namreč smejo rabiti krivoverske knjige, in si z nenavadno drznostjo prilastil tuje zasluge.

Napeva obeh Kastelčevih pesmi rožnega venca navaja A. Foerster v Ceciliji 1883 kot „staroslovenska“, dočim je M. Hubad en rožnenvenški napev in tretji napev Marijine pesmi v večglasnem stavku izdal kot „Kastelčev napev“. Vendar moramo tudi vse Kastelčeve melodije smatrati za izposojene.

18. stoletje.

Glasbenih, posebe cerkvenoglasbenih razmer slovenskih v 17. in 18. stol. dosedaj ni še preiskoval nihče. Vsi kronisti

---

[6]) O načinu uporabe, oz. o malih, poglavitno le pravopisnih izpremembah Kastelčevih govorim v svojih opazkah k posameznim napevom in pesmim.

poročajo, da se je glasba gojila o vsaki priliki, vsaki svečanosti. Čigava in na kakšni stopinji je bila ta glasba, o tem ne doznajemo ničesar. Šele začetkom 19. stoletja, ko so v Ljubljani začeli izhajati slovenski in nemški listi, zvemo nekaj več tudi o glasbenem življenju.

V 18. stol. izišle slovenske cerkvene pesmarice lahko delimo v 3 skupine. K prvi prištevamo pesmarico iz l. 1729. (Stržinarjevo), pesmarico Lavrenčičevo (1752) in „Mifionske Pefme inu Molitve“, ki so pa izšle brez imena in letnice in brez navedbe tiskališča. V pesmaricah iz l. 1729. in 1752. so tudi napevi. V pesmarici 1729 je razen molitev in litanij 30 pesmi, med temi jih je 11 z napevi. Melodije so notirane s črnimi, oglatimi notami; c-ključ stoji pri 5 melodijah pravilno na 1. liniji, pri šestih pa napačno na 3. liniji.

Pesmarica iz l. 1752. ima 27 pesmi s 14 melodijami v isti notaciji kakor pesmarica 1729. Iz pesmarice 1729 je v Lavrenčičevo 1752 sprejetih 8 pesmi z napevi. Napake pesmarice 1729 so pri Lavrenčiču popravljene in tudi kjuč stoji skoro vseskozi pravilno na 1., samo na nekaterih mestih pomotoma na 2. liniji. Zanimivo je, kako je v obeh knjigah napev k 16. pesmi preobražen, in sicer 1729 k besedilu: „O moi sveti Angel varih“, 1752 pa: K' svetemu Missionu pridite“. V starejši pesmarici ima melodija odločno a-molov značaj, v pesmarici 1752 pa stoje vse note za stopnjo niže s predznamovanim križcem v g-duru. Torej tudi v teh redkih k slovenskemu besedilu zabeleženih napevih nahajamo zgled, kako so se resni in svečani zvoki preobražali v vesele in vedre napeve. Anonimna zbirka „Mifionske Pefme etc“ obsega 28 pesemskih tekstov, dalje litanije in molitve.

Večino tu natisnjenih pesmi je najti v pesmarici 1752, nekaj celo že v pesmarici 1729. Napevov pa ni tu nobenih.

Nadaljnja skupina pesmaric so edicije J. Repeža 1764, 1770, 1775. Kakor pravi v svojem predgovoru k izdaji 1770, je Repež l. 1757. izdal svojo prvo pesmarico, ki je obsegala 12 pesmi. Te pesmarice nisem mogel dobiti v roko. Izdaja 1764 ima 3 pesmi, izdaja 1770 jih ima 25 in izdaja 1775 12 pesmi. S to-le izdajo so skupaj vezane: „Zerkvene pejsmi etc. V Lublani 1788“.

Napevov ni Repež nikjer zapisal. Iz nadpisov pesmi — posebno v obširnejši zbirki 1770 — pa lahko sklepamo na kakovost tedanjega cerkvenega petja. Italijanska opera in nemška instrumentalna glasba, ki jima je bilo, smemo reči, 18. stoletje „zlata doba“, sta zmagovito šli po Evropi in sta naravno tudi med Slovenci pustili sledove. Melodije, ki so očarujoče in zavzemajoče potekale iz tega vira, so bile presladke, preljubke in zavedljive, a da bi ne bile izpodrinile onih idealnih tonov, ki so jih bili nemški reformatorji vzeli iz bogatega zaklada

katoliške cerkve, jih preobrazili, jih na novo poživili, jim dali novo obliko, nov ritem, duha in dušo in ki nam jih je Trubar očuval kot edino pravo cerkveno glasbo. „Na visho koker en Minuet“, „na visho koker ena od nove mashe, katera je na en hiter Minuvet narjena“, „na visho koker en ſtari laſhki Marſh“, ali „na eno gmain nemshko visho“, dà, celo „na visho koker ta gmain teh salublenih Peſem“ — takšni so bili napevi, po katerih naj bi se pele Repeževe pesmi.

Tem zlim razmeram ni doskočila niti zbirka „Osem inu shestdeset sveteh pesm, v Lublani 1775“ (Redeskini). K tem pesmim so na Dunaju l. 1776. v posebni izdaji izšli napevi, v slovenskih pesmaricah prvič tiskani z okroglimi notami, seveda še vedno s c-ključem. Tisk je nenavadno razločen in enakomeren, pri tem skoro brez napake, značaj pesmi pa je vseskozi prav veselosten. Triolni okraski, predudari, trilčki so zelo česti, skoro polovica melodij je v jasno veselem $^3/_4$plesnem taktu. Pesmi same so se po vsej priliki zelo razširile, kajti izšli sta l. 1795. (pri Mayerju v Kranju) in l. 1800. (pri M. A. Raabu v Ljubljani) novi, neizpremenjeni izdaji pesmarice iz l. 1775, pomnoženi samo z dvema mašnima pesmima (brez napevov). — Te tri zbirke jemljemo lahko v 3. skupino pesmaric 18. stol.

V vseh navedenih pesmaricah 18. stoletja ni nikakega sledu o slovenskih protestantskih pesmaricah. Omenil sem jih navzlic temu, da spoznamo elemente, ki so se favorizirali na mesto krivoverskih, prokletih Trubarjevih spevov. —

Važen sled o ostankih protestantskih cerkvenih pesmi je našel dr. V. Oblak pri koroških slovenskih protestantih l. 1895., namreč v novi izdaji Dalmatinovih: Karſzhanſkih molitev (1584) pod naslovom ‚Kristianske buquice etc‘ ki so l. 1784 izšle v Celovcu[7])

Temu molitveniku je prišitih 14 listov rokopisnih pesmi. Oblak meni, da so iz druge polovice 18. stol. Na teh listih so sledeče pesmi:

1) Kradka sastopna jſläga teh deſsetjh sapubadi (naša št. 2); — 2) Jogerske vere obilna jſlaga Truberieva (št. 5); 3) od koga inu sakaj je pridiga inu s. Kerſt gori poſtaulen (št. 9); — 4) Ena drvga nova duhovna peisen od kerſta ſkuſj Jurja Dalmatina (št. 10); — 5) Ena drvga peisen od vcezhierje Criſtusave skuſj Jurjia Dalmatina (št. 12); — 6) Ta stara boshizhna pjeſen prou tolmazhena, ampak nikar pouſod rimana, v' vſvojei Bjshi, kaker Tajiſta: Hvaljmo mj donas Boga; — 7) Ena drvga boshizhna pjeſsen (št. 20); — 8) Ena drvga boshizhna piesen od Lukesha Klinza tolmazhena (št. 21); — 9) Ta hvaleshna bvoshizhna pjesen slöshena ſkusi Jurjia Dalmatjna (št. 23); — 10) Ta stari passion od kristusavjga Terplienja inu Smerti (št. 24);

---

7) Let. Mat. Slov. 1895; Jagić, Archiv 1897. Gl. gori.

11) Ena volikanozhna piesen od Cristusaujga gorj v'ſtajenja, (menda št. 26); — 12) Velikanozhna peisen, v tej ſe prabi jnu u'vzhj, kakov prid inu dobruto je Crjſtus vſem vjerujm sh-(niega) martro inu gorj u'ſtajeniem od Smertj ſturil, odprabil in dobil, ſkusi P. Truberja (št. 27); — 13) Leta pieſen ſe more peti per obhajilu Criſtuſave vezhierje.

Pod 6) navedena pesem je v slovenskih protestantskih pesmaricah brez napeva in je prepesnitev himna „Dies est laetitiae".

Pod 11) navedena velikonočna pesem bi po nadpisu, kakor ga navaja Oblak, mogla biti naša št. 26 ali pa ona, ki pride za njo, brez napeva, „vulgaris Slavorum in Die Resurrectionis Domini cantus", prevod pesmi „Christ ist erstanden", ki smo jo našli tudi pri Sommaripi.

Po Oblaku so vse pesmi dobeseden prepis iz Dalmatinove izdaje 1584; po napakah, ki so v njih, sklepa Oblak z gotovostjo, da so bile prepisane iz pisane, ne iz tiskane predloge.

Za nas je to odkritje Oblakovo v toliko važno, ker iz njega lahko sklepamo, da so Trubarjeve pesmi še danes v rabi in (če ne pri vseh 13 pesmih, vendar pa pri nekaterih) tudi šc dotični napevi, ki so se po ustnem izročilu od roda do roda ohranili delj nego tri stoletja.

19. stoletje.

Glasba je v Slovencih v prvi polovici 19. stol. popolnoma pod vplivom italijanske opere in arije. Rossini vlada na ljubljanskem odru in z njim je prišla v gledališče in v koncertno dvorano cela vrsta italijanskih skladateljev. Prvi dve desetletji so v Ljubljani gojili še Haydna, Mozarta in Beethovna, že leta 1815. so uprizorili „Don Juana" in 21. marca 1823 izvajali „Stvarjenje" že vdrugič; 1821 pa že nastopa italijanska operna stagione, ki ob velikem navdušenju občinstva izvaja Rossinijevega „Edoarda e Cristino", dočim Weberjev „Čarostrelec", „to remek-delo nemške umetnosti", kakor ga imenuje izvestitelj, ob svojem prvem izvajanju 29. dec. 1829 publike ne zavzame prav nič.

Fantazije, kavatine, kvodlibeti, transskripcije, kovaška pesem s spremljevanjem pianoforta in nakovala, operni dueti in arije, to so koncertne programne točke; flavtisti, virtuozi na kitaro, lombardski igralci na mandolino imajo natlačeno polne koncerte; neki Mihevz igra 1837 fantazijo na t r i in š t i r i roke z **dvema** rokama — okus občinstva propada in smisel za pravo umetnost, za pravo glasbo izginja bolj in bolj.

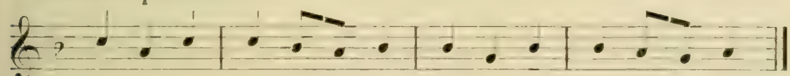
In kakor posvetna, tako se je tudi cerkvena, duhovna glasba morala čutno dobrikati, ni mogla ostati brez lišpa, brez nakita.

Popolnoma osamljena so v tej glasbeni periodi izvajanja Haydnove maše za Cecilijin praznik (1830), Mozartovega rekvijema (istega leta) in Beethovnove maše v C za Cecilijin praznik (1832).

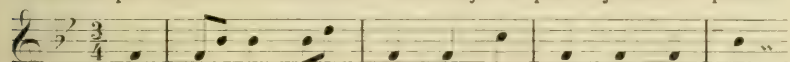
Cerkvena glasba onega časa ni nič drugega nego v cerkev prenesena italijanska koncertna in operna glasba, pa izvajana slabo, kar se da. Valčke, koračnice, operne arije, varijacije, odlomke iz „Fra diavola", „Zampe" in drugih so obdelovali tedanji organisti Kako zelo so takrat pozabili na ozbiljnost cerkvene glasbe in s kakšnimi sredstvi so jo izvajali, naj pokaže en sam kričeč zgled: maša z nemškim besedilom, ki jo je zložil P. Göttersdorfer, oskrbnik graščine Thernberg, in ki je v Ljubljani izšla l. 1816. Ta maša se je dala izvajati na 3 načine: *a*) z orglami in 4 glasovì; — *b*) z orglami, 4 glasovi in s spremljevanjem kitare; — *c*) brez orgel, s 4 glasovi ob spremljevanju mnogih kitar.

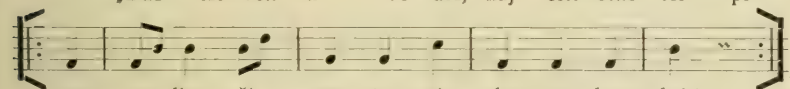
Določena je bila za „graščinske" in domače kapele in sploh za male cerkve na selih in celo za večje cerkve z ozirom na adventni in postni čas, ko ne pristoja šumna instrumentalna glasba.[8])

Kako se je tisti čas v cerkvi udomačila nekaka plesna glasba, nam kaže zbirka cerkvenih in posvetnih pesmi, ki se nahaja kot rokopis v arhivu „der Gesellschaft der Musikfreunde" na Dunaju; tu se končuje novoletna cerkvena pesem s sledečo poskočnico:

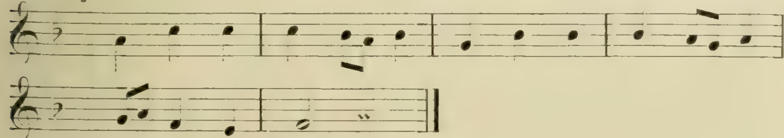

etc., ali pa sledeča „Ländler"-melodija k pasijonski pesmi:

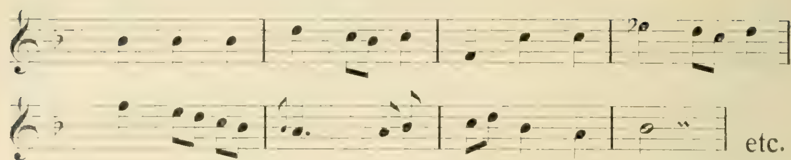

Take in slične melodije so bile koncem stoletja menda prav posebno priljubljene, kajti tudi Redeskini (1775) ima podobno se glaseče „cerkvene" napeve. Njegova pesem št. 18 se končuje takole:

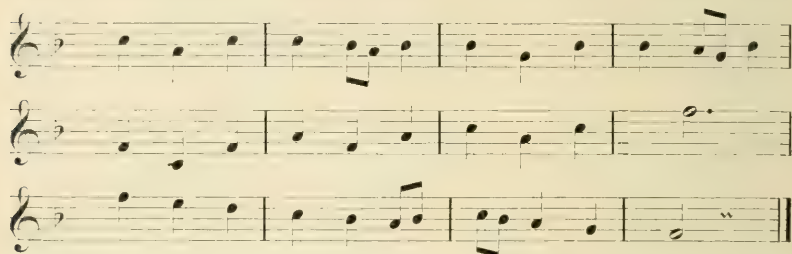

[8]) Vereinigte Laibacher Zeitung 1816.

Njegova št. 39 poskakuje tako-le:

Tudi melodija št. 47 „Mati B. dobrega sveta“ je prav taka, prav tako poskočna, kakor pesem za novo leto iz zbirke 1825:

Ali je pač trobentni signal (5.—8. takt) dajala trobenta? Zadnja nota 4. takta je pri Redeskiniju tiskovna napaka: glasi naj se a.

Tudi sledeči valček je del Marijine pesmi št. 48:

In celo pravi slovenski cerkveni skladatelj tega časa, Gregor Rihar (1796—1863) ki je ustvaril kupe cerkvenih pesmi, ki je bil vsaj pol stoletja gospodar slovenske cerkvene glasbe in ki je deloval na najmerodajnejšem mestu, na stolnem koru ljubljanskem, dalj nego 40 let kot organist in dirigent, je bil popolnoma pod vplivom laške glasbe, organisti in šomaštri pa so ga navdušeno posnemali in častili in širili njegovo „umetnost“ do zadnje gorske vasice.

Ali se pri tem ni čuditi, če častitljive, resne in veličastne koralne melodije slovenskih protestantov niso popolnoma izginile iz naroda, če prav so cerkveni kori postali terišče najbolj razposajenega, najtrivialnejšega in najbanalnejšega glasbovstva?

Že iz omenjene rokopisne pesmarice, ki jo je našel Oblak pri koroških slov. protestantih, lahko sklepamo, da je narod v spominu ohranil napeve dotičnih pesmi; nadaljnji dokaz nam je M. Majarjeva pesmarica (Celovec 1846) s svojim orgelskim spremljevanjem. M. Majar je v štiridesetih letih prošlega stoletja prepotoval vse slovenske kronovine doli do benečanske

škofije videmske, kjer je takrat živelo nad 20.000 Slovencev. Hotel je zbirati cerkvene pesmi in njihove napeve, kakor jih poje narod. Kot sad tega potovanja je izšla l. 1846. „Cerkvena pesmarica“ z 81 pesemskimi besedili, v posebni izdaji kot orgelska knjižica pa je izšlo 39 melodij s primitivnim, na klavirski način prirejenim spremljevanjem, ki ga je oskrbel neki Bauer, glasbe učitelj v Celovcu, ker M. Majar ni bil glasbeno dovolj naobražen, kakor sam pravi v predgovoru knjižice („jaz po nesreči muzike ne znam“). Važne so te melodije, ker so bile nabrane v narodu, ker so, kakor zatrjuje Majar, stare po „sto, dvesto, tristo let“.

O dveh melodijah te Majarjeve zbirke smemo misliti, da sta prvotno pripadali slovenskim protestantskim pesmaricam. To je velikonočna pesem št. 26, ki pri Majarju v nakičeni obliki, živahnejšem ritmu in v zmanjšanih notnih vrstah kaže isti glavni značaj, molov tonski način in bistveno melodično naraščanje in padanje ter prehod v dominanto na koncu prve periode oz. prednjega stavka. Popolnoma enaka pa sta si teksta, oni, ki ga navaja Majar, in oni, ki pri Trubarju pride za našo št. 26 brez napeva, prevod pesmi „Christ ist erstanden“, ki ga torej srečamo tu že v tretjič. Trubar, Sommaripa, Majar: 1584, 1607, 1846.

Trubarjeve pesmi manjka pri M. Majarju 5 zadnjih kitic, na mesto njih je postavil Majar 2 kitici o Mariji, prošnjo in zahvalo neomadeževani roži Mariji in vsej sv. rodbini.

Omenim naj, da je prva Majarjeva kitica o Mariji ona, ki jo je zapisal Sommaripa in ki je Trubar nima.

Sommaripa:

Maria diuizza
Ta bode naſſa pomochnizza
Nebeſcoga ladagna
Duzziſſa ſuetiga raia.

Majar:

Marija roža devica
Bodi naša pomočnica
Pri očetu nebeskemu
In vsmilenemu Jezusu.

Majar imenuje besedilo in melodijo „vsim Slovencem navadno“. Čeprav bi že ponovno omenjena Marijina kitica dopuščala sklep na katoliški izvor pesmi, je vendar melodiji vir iskati vsekakor v slovenskih protestantskih pesmaricah; če te tudi mogoče niso prve spravile melodije med Slovence, pa so jo toliko širile, da je še za Majarjevih časov živela v narodu.

Težavneje je, našo št. 22 izkazati kot izvirnik druge melodije. Njen tonski način je molov, in že to kaže, da Majar ni zapisal kake posvetne slovenske narodne pesmi, ker so slovenske narodne pesmi vse v duru.

Že iz tega vzroka lahko domnevamo. da je izposojena. Majar jo imenuje „vsem Slovencem navadno“. Ritem obeh melodij je različen, pri Majarju dvodelen, pri Trubarju trodelen. Vendar je ritmična člemba pri Majarju nepravilna in nepopolna, če že ni okrnjena. Zato je razloček v ritmu brezpomemben (saj razen tega izpreminjanje dvodelnega v trodelni ritem in narobe ni prav nič redkega). Važno je, da se obe melodiji enako in pogosto dvigata v dominanto in zastranjujeta v lidščino, čeprav je pri izvirni melodiji ta zastranitev zelo odločna in določna, pri modificirani pa le postranska.

Enako značilen kakor ta modulacija je nedostatek vsake druge, zlasti modulacije v dominanto. Krepko, ritmično in melodično izpreminjanje, figuracijo in resni vsebini melodije naravnost nasprotni nakit je smatrati za vpliv italijanskih oper in arij[9])

Poleg skladeb slovenskih organistov in učiteljev in poleg del Ettovih, Wittovih, Greithovih in Mihaela in Jos. Haydna je v Foersterjevi „Ceciliji“ še 84 „starih“, kojih skladatelji niso znani.

Med njimi je 19 preobrazitev gregorijanskega korala, 15 pa jih je označenih kot „staroslovenskega izvora“. Štiri teh staroslovenskih melodij so vzete iz Kastelca 1682, ena izmed njih je naša št. 22 (Puer natus), in sicer močno prenarejena, ena za staroslovensko označena binkoštna pesem „Prid' sveti Duh“ je nemška „Komm', heiliger Geist, o dritte Person“, tako da smemo upravičeno dvomiti o izvirnosti ostalih 9 melodij. Izmed melodij, ki se nahajajo v slovenskih protestantskih pesmaricah, jih Foersterjeva „Cecilija“ prinaša pet. To so naše:

Št. 18. Magnificat; označena kot staroslovenska; — št. 19. Dies est laetitiae; označena kot vzeta iz nemških pesmaric; — št. 20. Hvaljen bodi Jezu Krist; istotako iz nemških pesmaric; — št. 22. Puer natus; označena kot staroslovenska; — št. 23. A solis ortus cardine; označena kot preobrazitev gregorijanskega korala.

Št. 18, Trubarjev Magnificat, je Foerster vzel iz Kastelca 1682, št. 22 iz neznanega vira, ostale tri prejkone iz Wittove zbirke: „300 der schönsten geistl. Lieder der älteren Zeit, Regensburg 1869“. Gotovo je le, da je Magnificat Trubarjev; Kastelic je melodijo vzel iz slovenskih protestantskih pesmaric, Foerster pa iz Kastelca. Samo za to melodijo so slovenske protestantske pesmarice dokazan vir.

[9]) Reformator cerkvene glasbe na Kranjskem, Anton Foerster, je l. 1868. ob malo ugodnih prilikah prevzel mesto stolnega kapelnika v Ljubljani. Učenec Bedř. Smetane, tudi akademično izobražen, je jasno uvidel, da je Slovencem treba temeljite reforme v cerkveni glasbi: Ustanovitev Cecilijinega društva, otvoritev društvene orglarske šole, „Cecilija“. Foersterjevi požrtvovalni delavnosti na polju cerkvene glasbe je pripisovati, da se je v slovenskih cerkvah zopet uvedla prava glasba.

Petero melodijam, ki se nahajajo obenem v slovenskih protestantskih pesmaricah in v „Ceciliji“ — najsi že imajo svoj izvir v predreformacijski nemški narodni pesmi ali pa v gregorijanskem koralu — so dali obrazbo in *obliko*, v kateri jih vidimo danes, protestantski reformacijski glasbeniki in po teh so se melodije splošno razširile. Posreden vir tem peterim melodijam so torej če ne slovenske, pa brezdvomno nemške protestantske pesmarice.

Slovenske protestantske pesmarice je zadnji uporabljal M. *Hubad* 1900.

Njegove izpremembe so starim našim pesnim zabrisale izvirni tonični in ritmični značaj.

Hubadova zbirka prinaša iz slovenskih protestantskih pesmaric sledeče melodije:

1. Našo št. 8, Trubarjev Oče naš; četveroglasen stavek za moški zbor; — 2) št. 60, kot „Bohoričeva pesem“ v $3/2$ in $2/2$ taktu, 4-glasen mešan zbor; — 3) št. 65, kot „Dalmatinova pesem“, melodija sama, brez stavka; — 4) št. 66, kot „Ivan Schweigerjeva“ pesem; tudi samo melodija; — 5) št. 69. kot „brez skladateljevega imena tiskana 1584“ v $3/2$ in $2/2$ taktu, stavljena za 6-glasen mešan zbor.

Ker je Hubad pri nazadnje navedeni melodiji št. 69 izpremenil ritmizacijo, je moral izpremeniti tudi mero in zato deklamuje namesto, kakor je v izvirniku:

Kaj žálujéš sercé mojé etc.

tako-le: Kaj žalúješ sérce móje etc.

Sklep.

Če v kratkih besedah povzamemo rezultat tega raziskavanja, vidimo:

Slovenski reformatorji niso samo ustanovitelji knjižnega jezika in spretni prevajalci, ampak tudi samostojni pesniki, in mnogo besedil slovenskih protestantskih pesmi je smatrati za izvirne pesnitve. Neutemeljeno in napačno pa je mnenje, da bi bili Trubar in njegovi sodelavci tudi melodisti, komponisti; melodije slovenskih protestantskih pesmaric marveč *niso domače slovenske, temveč so brez izjeme vzete iz nemškega protestantskega* cerkvenega petja, najsi imajo potem svoj izvor v katoliškem cerkvenem ali pa v nemškem ali češkem narodnem petju.

Teh melodij, ki bi bile brezdvomno postale prvi temelj našemu samotvornemu muzikalnemu razvoju, da jih ni ognju izročila protireformacija, slovenska glasbena literatura torej ne more smatrati za svoje.

Da je nekaj neznatnih ostankov teh melodij še dandanašnji razširjenih med Slovenci, v tem vidimo njihovo silo, *silo glasbe*!

Sledeče melodije so, evo, po vrsti in notaciji izdaje iz l. 1595. prenesene v današnjo notno pisavo.

K temu prenosu naj omenim sledeče:

Notacija melodij je v slovenskih protestantskih pesmaricah pogostoma netočna in pomanjkljiva. Ona mesta melodij, ki so se v izdajah 1550 in 1584 glasila drugače nego v izdaji 1595, so pri dotičnih melodijah naznačena.

Nepotrebne ali pa napačno postavljene pavze, ki si jih je razlagati z večglasnim stavkom nemških virov, sem izpustil, v „breves" raztegnjene začetne in končne note posameznih verzov sem primerno okrajšal, istotako v izdaji 1595 v „longa" raztegnjene končne note melodij; pri prenosu sem jim dal dolžino, ki jim pristoja po predznačenem taktovnem znamenju. Korone sem vseskozi izpuščal, tako tudi ob začetku melodij stoječe pavze, ako jih ni bilo treba za izpolnitev sklepnega takta ali vsled ponavljanja. Nemalobrojne tiskovne napake sem odstranil in popravil s primerno opazko na dotičnih mestih. K tiskovnim napakam prištevam tudi v izdaji 1595 se nahajajoče nepravilne razrešitve ligatur iz izdaje 1584. Najpravilneje so melodije notirane v izdaji 1550, najbolj netočno v izdaji 1595. Akcidencij nisem nikjer vpisal. Pomembnejše inačice proti nemškim virom sem po potrebi navedel. Naslove oz. nadpise pesmim podajem v celoti. Često mi je delalo težave podstavljanje besedila. Našim pesnikom in prevajalcem je šlo pogostoma le za to, da so dobili toliko zlogov, kolikor not je imela melodija. Pri melodijah, tekočih v načinu pesmi, je šlo lahko, prečesto pa je trpel metrum pri melodijah, nakičenih z melizmi in ligaturami; sedaj je zlogov preveč, drugič pa spet premalo; često se da pravilno podložiti le besedilo prve kitice, v poznejših pa glasbene zareze raztrgajo poedine besede. Ako je bilo v tekstu preveč besed, so Trubar in njegovi sodelavci — Trubar prav redko, njegovi sotrudniki pa često — kar brez ozira na ritem vkrpali eno ali več not, v nasprotnem slučaju pa so note kratkomalo izpuščali, kar je često provzročalo popolnoma napačne melodične zaključke. Zato je bilo včasih kar nemogoče, določiti mero. Pri nekaterih besedilih (n. pr. št. 47) je vsled izpuščenega nastopa (zavzdiga) jambska mera izpremenjena v trohejsko.

Najbolj nepravilna v gradnji verzov je št. 81 (brez melodije), ki ima v 1. kitici 7 vrstic s 50 zlogi, v 3. kitici 8 vrstic s 60 zlogi, v 4. kitici 9 vrstic s 63, in v 5. 9 vrstic celo s 66 zlogi, tako da je med 1. in 5. kitico razločka za 16 zlogov! —

So li bili naši pradedje glasbeno tako spretni pevci, da so znali različne kitice prilagodovati isti melodiji, ali pa niso bili boljši nego današnji pevci, ki po navadi ne pridejo čez prvo kitico?

Še nesigurneje oz. še težavneje je bilo, iz melodije določati shemo mere, ker so iz nemških pesmaric vzete melodije v naših pesmaricah prikrojene za besedilo s popolnoma tujo vsebino. Svoj prenos sem notiral v notnih vrednotah, ki so veljavne v današnji glasbi. Trubar je notiral, kakor je bila navada v prvi polovici 16. stol., ko je „semibrevis" glavna nota; v melodijah št. 39, 42, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 69 pa je že „minima" kot glavna nota; s črnimi notami je notirana št. 25, ki je samo v izdaji 1595. Ključ je c-ključ na 4. ali 3. črti; v f-ključu — pri vseh na 3. črti — so notirane št. 47, 60, 65; izdaje 1584 in 1595 imajo notni sistem z vseskozi 5 črtami, v izdaji 1550 so litanije notirane še na 4 črtnem sistemu z f-ključem na 2. črti. Končno naj še pripomnim, da latinski ali nemški začetki, ki stoje nad mnogimi pesmimi, nikakor ne pomenijo, da je slovenska pesem prevod imenovane latinske ali nemške pesmi; obratno prevodi so le izjema pri teh pesmih, ki so skoro vse svobodne prepesnitve ali pa tudi popolnoma nove pesnitve brez vsake zveze z nemškimi ali latinskimi v nadpisu imenovanimi pesmimi.

1. De creatione, imagine, lapsu et renovatione primorum parentum ex 1., 2., 3., 4. cap. Gen.

Ena peissen iz s. stariga pisma, kokove šege inu nature so naši pervi stariši Adam inu Eva bili, koku so zapelani, skaženi inu spet skuzi Cristusa ponovleni, od Primoža Truberja zložena inu popraulena.

Nu puj- te, puj- te vsi lu - dje i - nu se prou vu-
Spo - znat se - be, gre - he svo - je i - nu prou za- sto-

[1]

či - te, za - kaj je Bug nam si - nu dal, čud-
pi - te,

[2]

ne re - či je on žnim djal, te mer - kaj - te po re - di.

17 kitic.
[1]) Pri Waltherju 1524 tukaj nota es.
[2]) „ „ „ „ note a g c f.

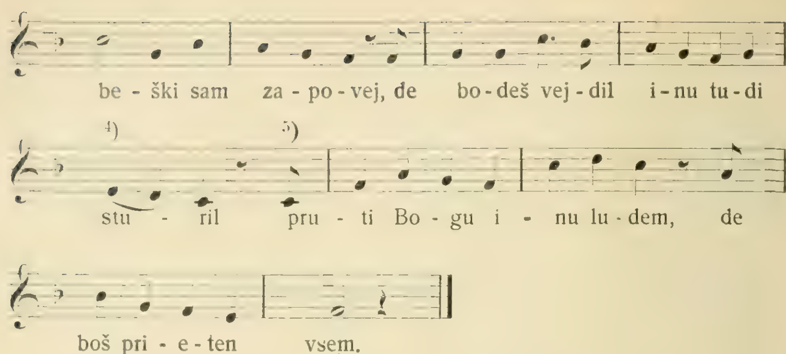
Ta melodija se nahaja najprej v „Achtliederbuchu“: „Etlich cristlich lider etc. Wittenberg 1524“ k pesmi: „Nun freut euch liebe Christen gmein.“ Melodija se je brzo razširila in je prešla tudi v pesmarico Čeških bratov 1531, kjer jo je M. Weisse porabil za pesem: „O glawbig hertz gebenedey.“ Najti jo je v večini protestantskih pesmaric. Tonski način j o n s k i. — V slovenskih pesmaricah se nahaja že v katekizmu 1550, in sicer v enaki notaciji kakor 1584 in 1595. — Za tekst, pesem o izvirnem grehu, o padcu in odrešenju nisem zasledil predloge. Z nemško „Durch Adams Fall ist gantz verderbt“ jo je primerjati le v nje osnovni ideji in ker se razlikuje tudi od drugih pesmi o tem predmetu, jo moramo smatrati za Trubarjevo lastno pesnitev. — („Melodija 1574 je ista kakor 1584, razlikuje se le na dveh mestih notacija in izpisano znamenje repeticije, taktovno znamenje manjka in tudi pavza.“ Op. Hubadova).

2. Brevis ac dilucida Decalogi explanatio P. Truberi.

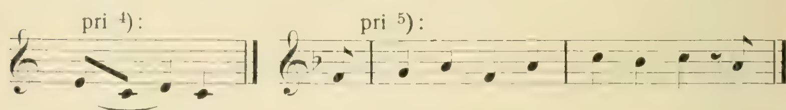
Kratka, zastopna teh desset zapuvid izlaga. Skuzi gospuda P. Truberia.

[1] [2] [3]

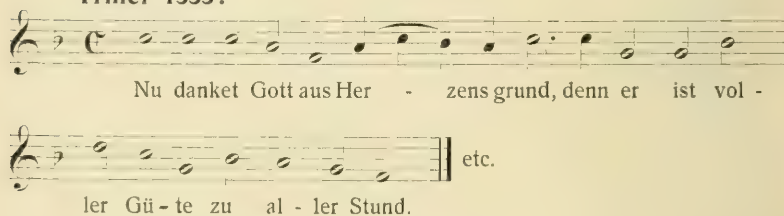
Po - slu - šaj člo - vik, re - zu - mej, kaj ti o - ča ne-

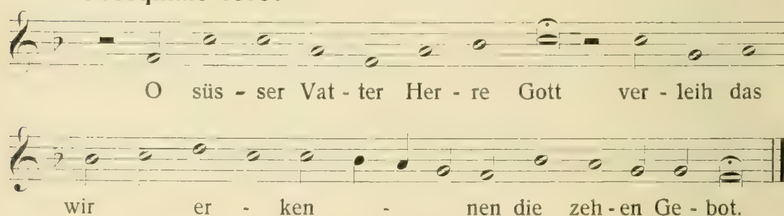
13 kitic. Izdaja 1584 brez takt. znaka. Monakovski rokopis: 1) brez nastopa; pri 2) nota f; pri 3) nota a;

Triller 1555:

Obsequiale 1570:

Erk priobčuje to jonsko melodijo iz nekega monakovskega rokopisa iz 15. stoletja k pesmi o 10 zapovedih: „O süsser Vatter Herre Gott, verleih dass wir erkennen die zehen Gebot." Najstarejše pesmarice, ki jo donašajo, so Trillerjeva 1555 in „Obsequiale, vel liber agendorum etc. Ingolstadt 1570", vendar se notacija Truberjeva razlikuje v mnogočem. Ker so dokazljivi tiskani viri te melodije iz dobe po Trubarjevem katekizmu 1550, kjer jo že nahajamo, se ne more imenovati vir, odkoder jo je vzel Trubar. Tekst je Trubarjeva pesnitev, svobodna razlaga desetih zapovedi po zgledu, kakor je izšla že v Erfurtskem Enchiridiju 1524 in potem pri Weisseju 1531. Od teh dveh „Dies sind die heiligen zehn Gebot" se razlikuje Trubarjev

tekst že po meri in po številu vrstic kitice. Takisto ni prevod peterokitične „O süsser Vater Herre Gott“. — Za primerjanje navedem isto kitico Lutrovo iz Erf. Enchir., 5 kitica:

Du solt ehrn vnd gehorßam sein,
dem vater vnd der muter dein,
vnd wo dein hant yn dienen kann,
so wyrstu langes leben han.
Kyrioleis.

M. Weisse, 5. kitica:

Dein Eltern halt nach Gott in Ehr',
dien und folg ihn'n in guter Lehr,
veracht auch dein Seelsorger nicht,
noch den, so deinen Leib verficht.
Kyrioleis.

Trubar, 5. kitica:

Očeta, mater rad poštuj,
Duhouskih ter deželskih viših se buj,
Družina bodi tudi na vsem zvesta,
Da Bug bode per tebi stal,
Životu odlog dal.

3. Vetus Slavorum Decalogus, simplex textus vtcunque emendatus.

Te stare desset zapuvidi, nekuliku skuzi Truberja popraulene.

(1574: Te ſtare Sapuuidi, nakuliku skuſi Truberia popraulene. — Prepis Hubadov.)

Kir hče Bo - gu slu - ži - ti, ta i - ma o - hra- ni - ti,
Te desset za - pu - vi - di, ve - ruj ve - ni - ga Bo - ga,
lu - bi ga iz tvoj - ga ser - ca i - nu tvoj - ga biiž - ni - ga.
Kyri e - lej - son, Criste elejson.

3 kitice.

Izdaja 1584 brez takt. znaka.

Pri 1) stoje 1584 note h g. Odmor pri 2) manjka 1595. Pri 3) stoji 1595 nota dvojne trajnosti (brevis).

Melodija stoji v Achtliederbuchu, Wittenberg 1524 k pesmi: „Es ist das Heil uns kommen her“ od Pavla Sperata z nadpisom: „Ein lied vom gesetz vnd Glauben gewaltiglich mit göttlicher Gschrift verlegt, D. Pauli Sperati“. V Erf. Ench. 1524 stoji nad pesmijo: „Nu frevt euch lieben Christen gemeyn“; sledeča pesem „Es ist das Heil uns kommen her“ ima nadpis: „Eyn hübsch lied D. Sperati auf den Thon, wie man oben singt „Nu frewt euch lieben christen gemein“.

Pozneje ostane melodija izključno pesmi „Es ist das Heil uns kommen her". Trubarjeva notacija 1584 se natančno ujema z notacijo v Achtliederbuchu 1524 ali pri Walterju 1524. V izdaji 1595 stoje pri drugi vrstici namesto *d h g* note *d g a*, ki jih v nemških pesmaricah ni nikjer najti. Iz prvotne miksolidske melodije se je tekom časa naredila jonska, le prva vrsta z značilnim *f* je ostala nedotaknjena. Že Raselius 1589 priznava „daß in dem zweiten Theile es insgemein corrupt gesungen, und in die jonische Singart sey verändert worden". (Walterjev Mus. Lexikon). — Tekst, ki ga natančno ni dokazati v nemških pesmih, je bil vsekakor med narodom na Kranjskem že razširjen, že pred reformacijo, ker Trubar rabi nadpis „Vetus Slavorum decalogus". Po vsebini se da primerjati z Lutrovo pesmijo „Mensch wiltu leben seliglich" s 5 štirivrstičnimi kiticami, a se od nje razlikuje že po številu kitic in vrstic (tri šestvrstične kitice z refrenom: Kyrieleison). Ta melodija in melodija pod št. 7 sta v nemških pesmaricah isti. Trubar je tu pod št. 3 izpustil vrsto not pred Kyrie, ta-le pa manjka zopet pri št. 7, ki je potemtakem dobila nepravi konec.

(„Melodija je 1574 precej drugače nego 1584." Op. Hubadova).

4. Symbolum apostolicum ad verbum.

Apostolska karšanska vera, od bessede do bessede.

Jest ve - ru - jem v'Buga o - če - ta vsi - ga mo - go - či - ga

stvar - ni - ka ne - bes i - nu te zem - le: I - nu tu - di v'Je -

zu - sa Chri - stu - sa, Si - nu nje - ga e - di - ni - ga, go - spu -

di na - ši - ga: Kir je po - čet od sve - ti - ga Du -

ha, Ro - jen iz Ma - ri - e Di - vi - ce: Ter - pil pod Pon - ci -

om Pi - la - tu - žom: Križan, mer - tou je v'grob po - lo - žen: Do -

li sto - pil h' tem paklom. Na tre - tji dan je od te smer - ti vstal:

Go - ri sto - pil v' nebe - ssa, se - di na de - sni - ci Bo - žji,

ti - ga o - če - ta vsi - ga - mo - go - či - ga, od[1] u - nod pri - de

so - di - ti te ži - ve i - nu te mer - tve. Jest ve - ru - jem

tu - di v sveti - ga Du - ha: E - no sve - to kar - sčansko cerkou:

Gmajno teh svetni - kou: Od - pu-sča - nje teh gre - hou : vstaje - nje

ti - ga me - ssa: I - nu en več - ni le - ben. A[2] - men.

[1]) Izdaja 1595 ima tu g, očividno tiskovna pomota.
[2]) „ 1584 „ „ g, „ „ „

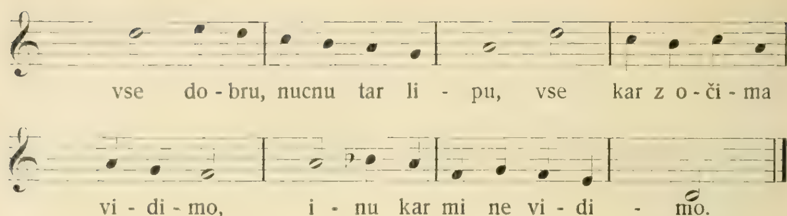
Melodija, jonska, je izšla, dasi z raznimi razlikami, najprej v „Teutsch Kirchenampt, Strassburg 1525“ v koralnih notah z nadpisom „Folget die Predig, darnach der Glaub“. To je pretvorba ambrozijanske melodije simbola. Potreba mnogobrojnih večjih in manjših razlik od melodije v „Kirchenamptu“ je nastala iz podložbe prevedenega prozajskega teksta, ki je prinesel več ali manj zlogov nego nemški izvirnik „Ich glaube in Gott“. Prevodilec nemškega teksta, ki je najbrž izvršil tudi izpremembe v melodiji, ni imenovan. (1574 ima po Hubadovem prepisu v 1. vrsti: veruio. Gl. sledečo pesem! Ur.)

5. Symboli Apostolorum Paraphrasis.

Jogerske vere obilna izlaga Truberieva.

Jest ver - jem v e - ni - ga Bo - ga, v ti - ga vsi-

ga - mo - go - či - ga, kir je stva - ril zem - ljo, ne - bu,

12 kitic. V izdaji 1550 predznačen vseskozi *b*.

Ta melodija je spadala izprva k Lutrovi „Vater unser im Himmelrreich" in je izšla prvič v Köpphlovi pesmarici 1537; pozneje pri Schumannu 1539, Klugu 1543, Babstu 1545 itd. L. 1545. je Sebaldus Heyden na to melodijo spesnil svojo pesem: „Ich glaub an den Allmächtigen Gott"; s to pesmijo jo je najti pozneje in tudi Trubar jo je vzel z njo. Melodija gre v tretji vrstici za malo terco čez ambitus dorske, kar se je baje zgodilo radi besed v prvem nemškem verzu „ruffen an" „ad exprimendum animi ardorem", kakor je menil Walther v Mus. Lex. (Vater unser im Himmelreich, der du uns alle heißest gleich, Brüder sein und dich ruffen an"). To prestopanje oktave pa je sploh posebnost dorskega tonskega načina (Kümmerle). Melodija je najbrž vzeta od neke posvetne narodne pesmi; na to kaže označba v Waltherjevi pesmarici 1544 „Vater unser, auff Berckreyenweiss". Pri Trubarju nahajamo melodijo že 1550 v prvi izdaji, in v poznejših neizpremenjeno, povsem enako nemškemu izvirniku. Pri Seb. Heydenu, ki ga je Trubar prevedel, ima ta pesem 12 kitic, istotako i pri Trubarju. A dočim je Trubar na novo zložil svojo drugo kitico: „on je s' ozhaki govuril", je iz Heydenove šeste in sedme kitice naredil le eno, svojo sedmo, tako da je ostalo število kitic isto. Vendar je prevod Trubarjev čisto svoboden. Za zgled Heydenova osma kitica:

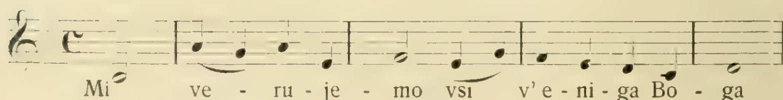
Ich glaub an Gott den heyligen Geyst,
der vns die götlich warheyt weyst,
der vom Vatter vnd Sun außgeth
vnd durch Propheten hat geredt,
der vnserm Geyst auch zeugnuß gibt
das Gott vns als die Kinder liebt.

Pri Trubarju:

Jest verjo v svetiga Duha,
Kir gre od Synu od oča,
Žnima en Bug ene časti,
nas vse živi, trošta, sveti:
Skuzi preroke oznanil,
vse tu kar je Jezus sterpil.

6. Symbolum Lutheri, translatum per Sebastianum Krelium.

Doktoria Martina Luteria vera.

stvar - ni - ka vsi - ga - mo - go - či - ga, kir se je nam ko-

če - tu dal, nas za svo - je o - tro - ke spo - znal.

On nas ho - če vse ži - vi - ti, du - šo tel - lu

o - hra - ni - ti, pred vsem zlim nas va - ro - va - ti,

vsak hip na nas gle - da - ti, on ču - je

NB.

za nas, kir v mo - či svo - ji der -

ži vse svo - je stva - ri tar ri - či

3 srokovani stavki.

Podložba teksta pri NB. po izdaji 1595.

Ta cerkveno-liturgiška dorska melodija je predreformatorska in jo je v nje bistvenih sestavinah našel Hofmann pl. Fallersleben v nekem vratislavskem rokopisu iz l. 1417. To je ena izmed onih treh melodij, („Jesaia dem Propheten das geschah", „Wir glauben all an einen Gott", in „Ein feste Burg"), o katerih misli še Winterfeld, da so sigurno iznajdene od Lutra. V protestantskih pesmaricah se nahaja najprej pri Waltherju 1524. Prešla je tudi v katoliške pesmarice, Vehe 1537, Leisentritt 1567. Slovenski tekst je dobeseden prevod Lutrove „Das deutsche Patrem" s tremi kiticami, kakor je pri Waltherju 1524. Seb. Krelj je prevzel melodijo neizpremenjeno, kakor jo je našel v nemških pesmaricah.

7. Textus orationis dominicae, rhythmice et paraphrastice expositus.

Kratka izlaga tiga oča naša od Truberja.

O - ča, sin, duh ne - be - ški krajl, tvo - je i - me sve -
Čez nas de boš sam kraj - lo - val, tvo - ja vo - la zi -

ti se, Ka - kor ne - be - ški an - ge - li, ta - ku vsi lu - dje
di se.

na zem - li, te - bi vol - nu de slu - že. 2 kitici.

Pri 1) stoji 1584 minima brez prejšnjega odmora.

Melodija, ki je kot št. 3 vzeta za „Decalogus“, je tu vzeta k „Očenašu“, pri drugi vrstici *d h g* namesto *d g a* v št. 3, verno po nemški predlogi. Za tekst nisem našel, dasi priobčuje Wackernagel sam 17 raznih očenašev, nobene nemške predloge. Rastoči zvršetek melodije kaže nje nepopolnost. Prim. št. 3.

8. Orationis Dominicae longior et perspicua interpretatio.

Tiga oča naša obilna zastopna izlaga, skuzi Truberja.

O - ča naš, kir v ne-be - sih se - diš, po - vsod kaj se stu -
Je - zus ta je nas s'ta - bo zmi - ril, nam vsem ne - be - ski

ri, vi - diš, I - nu je nas tu - di vu - čil,
raj do - bil.

de bo - mo prou mo - li - li, u ve - ri te pro -

si - li. Ti si le sam, kir mo - reš nam

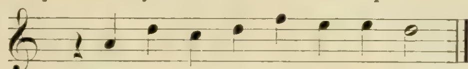
po - ma - ga - ti, va - ro - va - ti du - šo tel -

lu, kar i - ma - mo. Na - tu mi vsi, reu - ni vbo -

zi, mo - li - mo po - tem Je - zu - si. 9 kitic.

[1]) Weisse 1531:

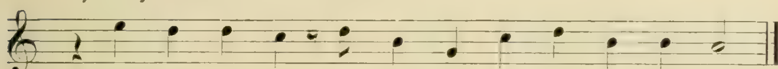
[2]) Se glasi pri Trubarju 1550 in v nemških pesmaricah:

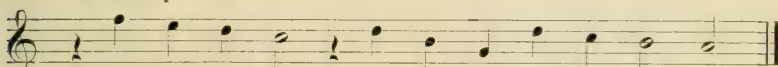
[3]) Ta nota *c* nemških izvirnikov manjka v vseh izdajah Trubarjevih; sledeči verz ima po tem v vseh kiticah le po 6 zlogov.

[4]) Pri Weisseju in drugje je tu nota *a*.

[5]) Izdaja 1550 ima ta zvršetek:

Nemške pesmarice:

Pri [6]) stoji 1584 tiskovna pomota *a*.

Oče naš.

Stavek Mat. Hubada, 1900.

Tenor I. II.

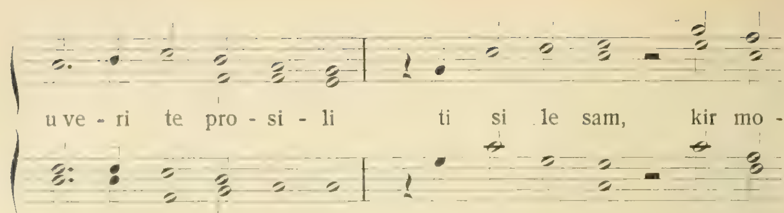
O - če naš, kir v ne - be - sih se - diš, po -
Je - zus ta nas je s ta - bo zmi - ril, nam

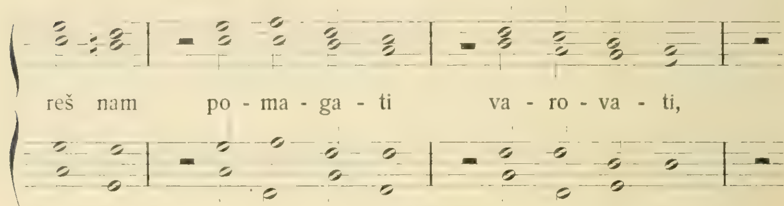
Bas I. II.

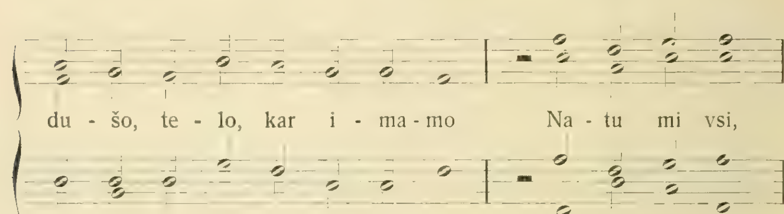
vsod kaj se stu - ri, vi - diš,
vsem ne - be - ški raj do - bil.

I - nu je nas

tu - di vu - čil, de bo - mo prou mo - li - li,

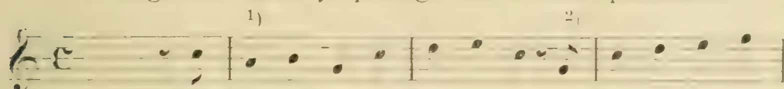

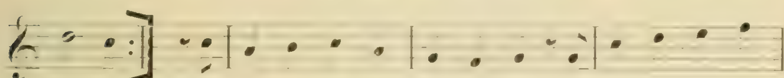
Melodija frigijska, „mojsterski spev" s konca 15. veka k tekstu „Maria zart von edler Art", je v obliki „O Jesu zart in neuer Art" 1531 prešla v pesmarico Čeških bratov in potem v evangeljske pesmarice. Trubar je to melodijo sprejel že v Katekizem 1550, a je nasproti nemškim virom prvo in drugo vrsto melodije v izpevku (Abgesang) skrčil v eno; vsekakor je s tem hotel omogočiti, da bi se melodiji dal podložiti tekst vseh kitic. Izdaji 1584 in 1595 imata na tem mestu pač melodijo pravilno natisnjeno verno po nemških pesmaricah, radi odmora pa, ki je tu postavljen med člene melodije, se morajo raztrgati besede 2., 3. in 4. kitice. Nadalje je Trubar iz začetne note, raztegnjene v brevis, naredil dve noti (pri nas a in b); s tem je jambska mera 1. in 3. vrstice izpremenjena v trohejsko. Za tekst Trubarjev z 9 kiticami nisem našel vira. Za vzorec je služil Trubarju „Das Vater vnser kurtz ausgelegt vnd jnn gesangweis gebracht. d. M. Luther", ki je v pesmarici Schumannovi 1539. Ta obsega 9 šestvrstičnih kitic in se začne vsaka nova vrstica z eno prošnjo „Očenaša", istotako pri Trubarju; vendar je vsebina zelo različna. Ta „Očenaš" je izšel v harmonizaciji M. Hubada in v izdaji „Glasbene Matice" 1900; harmonije hočejo ugoditi strogemu à capella —

stavku, zlasti po ostentativno mnogih praznih kvintah, a vsa melodija je pomotoma shvačena kot jonska s terčnim začetkom in zvršetkom (zato tudi harmonizacija ni prava); v istini je melodija frigijska.

9. De institutione verbi et baptismi, et quis eorum usus seu finis, per Truberum.

Od koga inu zakai je prediga inu s. karst postaulen.

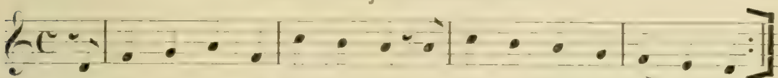
8 kitic.

Pri [1]) ima Walther 1524 noto *h*. Pri [2]) ima Trubar 1550 noto *a*.

Ta jonska melodija se nahaja v Walterjevi pesmarici 1524, dalje pri Klugu 1535, Babstu 1545, a k besedam Lutrovim o 14. psalmu: „Es spricht der Unweisen Mund wol". V pesmarici Čeških bratov 1544 je s pesmijo: „O höchster Gott von Ewigkeit". Za tekst Trubarjev manjka direktna predloga.

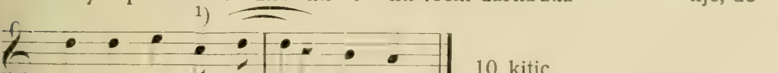
10. Ena druga nova duhouna peissen od s. Karsta.

skuzi Jurja Dalmatina.

10 kitic

Pri [1]) Walther 1524.:

Ta melodija, ki zvršuje nepravilno eolski, dasi se sicer kreta v dorskem tonskem načinu, je v Waltherjevi pesmarici 1524 dodana Lutrovim besedam: „Es wollt uns Gott genädig sein". Pri Klugu 1543 pa jo nahajamo s krstno pesmijo Lutrovo: „Christ unser Herr zum Jordan kam", ki je 1541 posebe izšla v tisku brez melodije. S to so jo pozneje sploh rabili. V pesmarici Čeških bratov je uporabljena za pesem „Ein newe bahn wir alle han", pri Leisentrittu 1567 za pesem: „Aus hartem Weh klagt menschlich G'schlecht." Dalmatin je prevedel Lutrovo krstno pesem s 7 kiticami, a je zamenil prvi dve kitici, tako da je Lutrova prva kitica pri Dalmatinu postala druga. Razen tega je Dalmatin dodal tri zadnje kitice. Druga kitica Lutrova se glasi:

So hört und merket alle wol,
Was Gott heisst selbst die Taufe,
Und was ein Christen glauben soll
Zu meiden Ketzerhaufen etc.

Prim. gornjo Dalmatinovo prvo kitico!

11. Quid sit coena Dominica, et de ejus legitimo usu.

Od te večerie ali prave Maše Jezusove, gdu inu koku je to isto postavil, inu koku se ima dèržati, skusi Primoža Truberja.

NB.

Sve - ti Pa - ul v e - nim li - sti i - nu ti e - van - ge - li -
Ka - dar je Je - zus fra-tan bil, za nas mar-tro ster - pit ho -

sti od pra - ve ma - še pi - šo: za - čne žni - mi ve -
til, z jo - gri gre ve - čer v hi - šo:

[1]) [3]) [3]) [2])
čer - ja - ti i - nu nim no - ge vmi - va - ti, dol - gu nim

[3]) [4]) [3])
pre - di - gu - je, od Bo - ga od mar - tre svo - je, vse svo-

[4]) [3])
je ver - ne tro - štal je, mo - lit, lu - bit vka - zu - je.

7 kitic.
Pri NB. 1595 pomotoma minima.
[1]) Strassburg 1525 in Trubar 1550 tu *A*.

²) 1525 in 1550 tu:

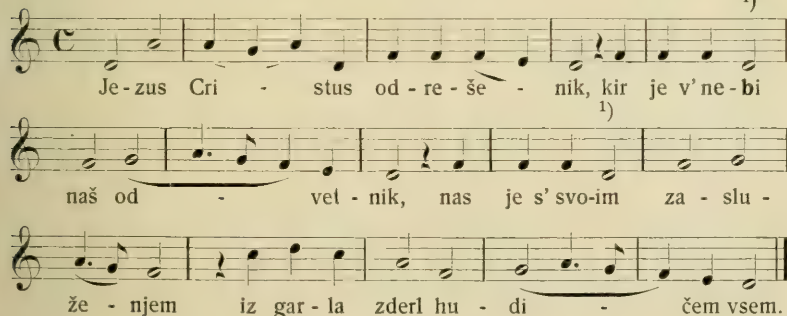

³) Ti odmori so samo 1550. ⁴) 1550 pri tej noti pika, semibrevis z minimo.

Melodija, jonska, je bila že v tretjem delu Straßburškega „Kirchenampta“ 1525 pri besedah M. Greiterja o 119. psalmu: „Es sind doch selig alle, die im rechten Glauben wandeln hie“. Melodija je redka. L. 1544. je izšla v Nürnbergu s pesmijo: „Als Jesus Christus unser Herr“ posebe v tisku, „die einsetzung vnd brauch des heyligen Abentmals Jesu Christi vnsers Herrn inn gesangs weis gestellt. In des Passions Thon. Durch S. Heiden.“ Ta pesem je imela 8 kitic: izmed teh manjka pri Trubarju 4. kitica. Trubarjevo notiranje 1550 se popolnoma zlaga s Straßburškim „Kirchenamptom“; v poznejših izdajah je finalna nota 7. vrstice *c* mesto prvotnega *a*, s tem dobi osma vrstica, ki je ponavljanje sedme, isti konec s to-le.

12. Ena druga peissen od večerje Cristuseve,

Jhefus Chriftus vnfer Heiland, etc. Skuzi Jurja Dalmatina.

12 kitic.

Pri ¹) v Erf. Ench. nota *f*. Znak takta manjka 1584.

Ta dorska melodija (po lat. himnu „Jesus Christus nostra salus“) je prvič v Erf. Ench. 1524 k Lutrovi pesmi: „Das Lied S. Joh. Hus gebessert“ Pri Waltherju 1524 jo je najti dvakrat, v peteroglasnem in v čveteroglasnem tonskem stavku. Pozneje v večini, tudi katoliških pesmaric. Lutrova pesem ni samo prevod latinskega himna; še celo to, da ji je ta-le osnova, se da spoznati le na malo mestih. Tako je tudi Dalmatinov prevod v vseh kiticah povsem svoboden in se vsebina slov. pesmi ne ujema popolnoma niti z nemško niti z latinsko. Razen tega je Dalmatinova tretja in zadnja kitica celo samostalna; tretja posebno poudarja evangeljski nauk o obhajilu: „Im Brot gibt er uns seinen Leib, im Wein sein Blut, das wir alle trinken sollen“, nasproti katoliškemu nauku, po katerem se deli obhajilo le v eni obliki. Primera prevoda: Lat. izvirnik:

Jesus Christus nostra salus
quod reclamat omnis malus,
nobis in sui memoriam
dedit hanc panis hostiam.

Luther:

Jhefus Chriftus, vnfer Heyland
der von vns den tzorn Gottis wand,
durch das bitter leyden feyn
halff er vns aus der helle geyn.

Prim. Dalmatinovo gornjo kitico!

13. Tu kratku Agnus Dei, se more per obhaili trikrat po redi pejti.

Skusi M. Kumprechta.

Jag - nje bo - žje ne - dol - žnu na tem kri - ži off - ra - nu
Vse - lej vol - nu znaj - de - nu, naj si za - špo - to - va - nu. Vse gre - he si no - si - lu, ver - nim ne - bu do - bi - lu. Vsmi - li se čez nas, o Je - zu.

Znak takta manjka. Pri [1]) trajnost note podvojena. Pri [2]) odmori odstranjeni.

Za to jonsko melodijo navaja Meister kot najstarejši vir Spangenbergov „Kirchengesange deutsch“, Magdeburg, 1545, dočim jo stavi Winterfeld v Mih. Lottherja „Geistl. Lieder und Psalmen“, Magdeburg 1540 in Kümmerle v „Christliche Kirchenordnung“, Erfurt 1542. Pripisuje se Nic. Deciju, ki je zložil tudi tekst, izišel še 1. 1531. v rostoški pesmarici. Melodija je pesemska pretvorba „Agnusa Dei“ iz gregor. petja. Slovenski tekst je dobeseden prevod nemškega:

O Lam Gades vnschuldich
am stam des crutzes geſlachtet,
All tydt geuunden düldich,
wo vil du wordest vorachtet,
All sünd heſſtu gedragen,
ſys moſte wy vortzagen.
Erbarm du vnſer, o Jeſu. (Rost. Ges. B.)

V katol. pesmaricah 16. veka ne stoji nikjer niti tekst niti melodija; šele pri Cornerju 1631 z več varijantami v melodiji. — Luter ni sprejel te pesmi v pesmarice, ki jih je uredil on sam. Njegov v „deudsche Messe vnd Ordnung gottisdienst, Wittenberg 1526“ predpisani „Agnus Dei“ je prozajski prevod lat. „Agnusa Dei“: „Christe, du Lamm Gottes, der du trägst die Sünden der Welt“.

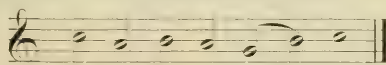
14. Spet ena peissen po obhaili Cristuseve večerje: Gott sey gelobet vnd gebenedeiet. etc.

Skuzi J. Dalmatina.

1)

Čast i - nu hva - lo mi vsi Bo - gu daj - mo i - nu se ti - ga tro - štaj - mo.
Ker nam je Je - zus zdaj dal je - sti pi - ti, svo - je tel - lu tar kri vži - ti.
Ky - rie e - lei - son. O Go - spud sku - zi tel - lu tvo - je, kir je iz - ve - li - ča - NB.
nje mo - je, ter tvo - jo reš - no kri po - ma - gaj nam v'nu - ji vsi. Ky - rie e - lei - son.

3 kitice.
Pri NB 1595 note dvojne trajnosti.
Pri 1) Walter 1524 in Leisentritt 1567 tako:

Melodija in prva kitica teksta: „Gott sei gelobet und gebenedeit“ sta predreformatorska. Luter je pridržal to prvo kitico v obrazbi Miltenberškega Processionala s konca 15. veka in je dodal dve novi kitici. Ta nova pesem

je z melodijo vred pri Waltherju 1524 in v Straßburškem „Kirchenamptu" 1525, potem skoro v vseh pesmaricah. Pri Veheju 1537 ima 5 kitic, prva je vzeta iz Miltenberškega Processionala, ostale je dopesnil Vehe ali eden izmed njegovih sotrudnikov. Ta peterokitična pesem je prišla potem v poznejše katoliške pesmarice. — Osnovni tonski način melodije je miksolidski, pa pade dvakrat (vsakikrat pred Kyrijem) na spodnjo kvinto, na jonsko; po najranejšem viru pa se melodija na koncu druge vrstice dvigne k osnovnemu tonu. Ono pevanje (z zastranitvijo v jonščino), ki ga opažamo najprej pri Veheju 1537 in s čigar notacijo se slovensko pevanje ujema do zadnje note, je bilo pozneje vobče razširjeno. Ob splošni težnji, cerkvene tonske vrste izpremeniti v naš dur in mol, se tudi ta melodija na „nekaterih mestih ni pela čisto in po tem modu (namreč hipomiksolidskem), ampak se je s pomočjo fisa, ki se hoče insinuirati zlasti v konec (v našem notiranju vsled transpozicije *b*-*h*), pela izpremenjena in modum hypoionicum". (Waltherjev Mus. Lex.). — Naš Dalmatinov tekst se zlaga z Lutrovim trokitičnim; le v prvi kitici na mestu: „Herr durch deinen heiligen Laichnam, der von deiner Mutter Maria kam" ne omenja Dalmatin Marije; namesto tega pravi: „Leichnam, der meine Erlösung ist" — „poprava" po evangeljskem nauku.

15. Te Deum laudamus, per Sebastianum Krelium.

S. Ambroža inu Avgustina vera inu hvala Božja.

Te - be Bo - ga hva - li - mo za go - spu - da vsi spo-zna -

[1)]

mo. Te - be o - če - ta več - ni - ga hva - li vse, kar je na zem - li

[1)]

ži - vi - ga, Ti An - ge - li, ne - bu i - nu mo - či. Te - be

sa - mi - ga vse ča - sti, Te - bi Ke - ru - bim i - nu se - ra -

[1)]

fim po - jo z' močnim gla - som ve - din. Svet je Bug naš go-

spud, svet je Bug naš go-spud, svet - je ta več - ni Bug, naš go-spud

[2)]

Ze - ba - oth. S' tvojo moč - jo ter več - no glo - ri - o na - pol - niš

ne - bu i - nu zem - lo. Te - be tvo - ji lu - bi a - po - sto-

2)

li, ter ti sve - ti pre - ro - ki vsi, vsi tu - di mar-ter - ni -

2)

ki glih, ča - ste te - be iz serc svo - jih. Te - be tu sve - tu

2)

kar - ščanstvu spozna po vsem ul - nim svej - tu, Te - be Bo - ga

2)

o - ča vsi - ga - mo - go - či - ga, si - nu tvoj - ga pra - vi - ga e -

2)

di - ni - ga. Te - be tu - di ča - sti - mo, sve - ti duh, naš tro - štar

z' o-čom si - nom e - di - ni Bug. Ti krajl Je - zu Christ, z'Bu - gom

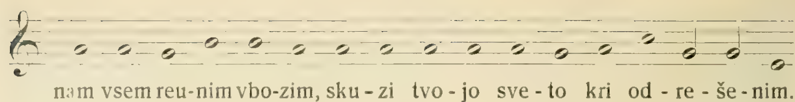
e - ne ča - sti, od o - ča ro - jen v' večnu - sti. Ti ne - si za - žma-

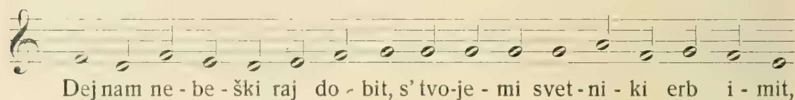
gal tel - lu di - vi - čnu. De bi od - re - šil vbo - gu člo - več-tvu.

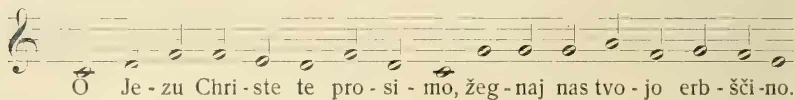
Tej smer-ti si vso muč po - bil, vse ver - ne v' ne-bu per - pra - vil. Na

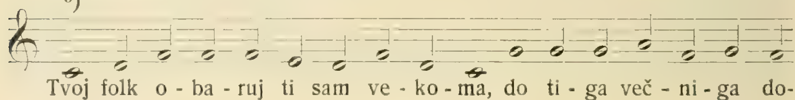
des - ni - ci bo - žji se - diš. Tvo - jo cer - kou vi - diš, mi - riš. Pri - deš

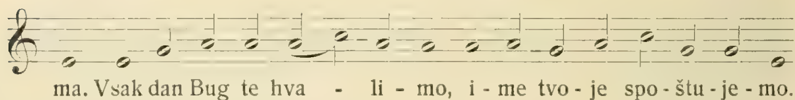
spet lu - di so - di - ti, hu - de od do - brih lo - či - ti. Po - ma - gaj

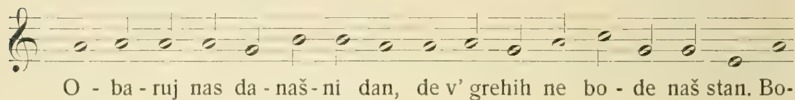

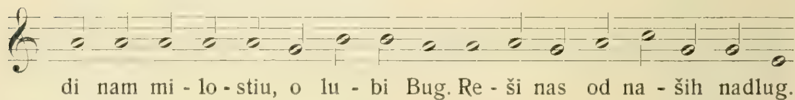

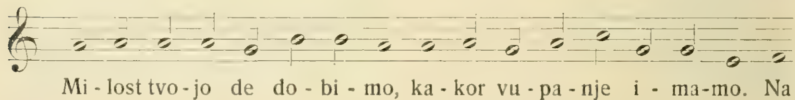

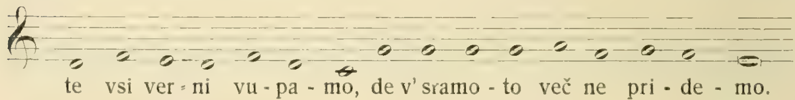

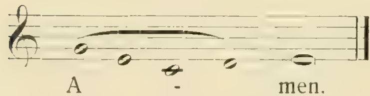

Vse sklepčne note verzov 1584 z 𝄐
[1]) Te note *e* manjkajo v nemških pesmaricah.
[2]) Začetek teh vrstic pri Babstu *a*.
[3]) Pri Babstu:

Melodija, poenostavljena predreformatorska melodija „Te Deuma“, se nahaja naprej pri Klugu 1535, v enakem notiranju potem pri Babstu 1545.

V svoji zgradbi se strinja z gregorijansko, premda se ta-le na mnogih mestih razločuje po svojih okretih in melizmih. Lutrov tekst je prvi metrični prevod ambrozijanskega slavospeva iz 4 stoletja. Ta slavospev se more le v prvotno-posebnem smislu imenovati himnus; zakaj ambrozijanski slavospev ni metričen; niti ne razpada v kitične razdelke niti imajo vrstice izvesten metrum in tudi ni njegova melodija nikoli dobila poljudno-narodne oblike pesmi, dasi se je nekoliko pretvorila. Lutrov prevod daje vsaki vrstici večinoma 4 dvige v jambski meri, vendar prideta tudi dva dviga brez padca med seboj drug za drugim. Seb. Krelj je čim najverneje rabil Lutrove besede; vendar prevod na mnogih mestih ni dal istega števila dvigov, zato se je morala tudi melodija v mnogih vrsticah podaljšati, skrajšati ali več ali manj izpremeniti. — Glavni tonski način frigijski, ki v svoji zvezi z dorskim in jonskim ni samo primeren za žalovanje in pokoro, ampak tudi za najsvečanejše, najozbiljnejše vero- in slavospeve, kakor je baš „Te Deum". (A. B. Marx, Lehre von der mus. Compos.). Kastelic (1682) donaša str. 457.—458. ta „Te Deum laudamus, po Kranski", popoln z neznatnimi razlikami; brez not.

16. Ena stara molitou h Bogu očetu, sinu inu s. duhu, u velikih nadlugah.

Tolmačena skuzi M. Kumprechta.

Vza - mi od nas go-spud Bug, vse na - še gre - he tar
1)
kri - vu dja - nje, de bo - mo v' pra - vi ve - ri i - nu s' či-stim
2)
ser - cem v' tvo-ji služ - bi znaj - de - ni.
3)
Vsmi - li se vsmi - li se vsmi - li se
čez tvoj folk Chri - ste, ka - te - ri si na kri - ži re -
šil, s' tvo-jo reš - no kri - o, ne ser - di se ve - ko-
maj čez nas. Vsli - ši nas, vsli - ši nas,

vsli - ši nas na - še proš - ne Bug o - ča vse

[1]) mi - lo - sti, po - ma-gaj ti nam i - nu nam mi - lo-

stiu bo - di. Vsli - si nas, vsli - ši nas, vsli - ši

nas, na - še proš - ne o Chri-ste, vsi - ga svi - ta zve - li -

čar, pro - si za nas, i - nu nam mi - lo - stiu bo - di.

Vsli - ši nas, vsli - ši nas, vsli - ši nas, na -

še proš - nje. Sve - ti Duh, ti e - di - ni tro - štar,

[5]) resvej - ti nas i - nu nam mi - lo - stiu bo - di. Ka - kor

jest ris - nič - nu ži - vem, pra - vi go - spud Bug jest ne-mam o -

be - ni - ga do - pa - de - nja na smer-ti ti - ga pre-greš - ne - ga

te - muč, de se pre - o - ber - ne i - nu ži - ve.

[1]) Pri Leisentrittu prav.

Ta verz bi se pravilno moral končati z 2 *a* in sledeči začeti z *g*.

2) Leisentritt tu noto *e*.
3) Ta *a* spada pravilno k prejšnji ligaturi, kakor ad 1).
4) Bi vsekakor moralo biti *g*.
5) Tu manjka *g*, kakor gori pri: prosi sa nas.

„Aufer a nobis Domine“, ki je le v zadnji izdaji slovenskih pesmaric, je izšel v enaki notaciji najprej v pesmarici Strassburg 1559 kot „kleine Litanei“, pri Leisentrittu 1567 z nadpisom: „Das Aufer a nobis, Deutsch“. Z latinskim tekstom brez melodije je bila pesem izšla v Psalmodiji Luke Lossija 1553. Po Kümmerleju je melodija zabeležena v göttinškem primerku Spangenbergovih „Kirchengesenge“ 1545 in datovana z letnico 1555. Slovenski tekst je veren prevod nemškega. Podložba teksta pod prevzeto melodijo je na mnogih mestih nenatančna. Tako je pri nekaterih členih melodije preveč not, oz. premalo zlogov, potem pa je zopet treba ligature razvezovati, da se dado podložiti vsi zlogi. Tudi je pri Kumprechtu isto mesto pri ponavljanju notirano z drugimi notnimi veljavami nego prvič in so mnoga mesta pokvarjena. ⌋

17. Letania, ali gmajn molitou za vsiga karščanstva nadluge.

Pervi chor. 1) 2) 3)

Ky - ri - e, Chri-ste, Ky - ri - e

Drugi chor. 1) 2) 3) (1550: Ta drugi Chor.)

E - lei - son.

Chri - ste,

Vsli - ši ti nas.

O gospud Bug ti o - ča naš
„ „ „ „ bo-žji sin
„ „ „ „ sve-ti duh

Vsmi-li se čez nas.

Bo - di nam mi - lo - stiu.

Ze-ne - si nam lu-bi gospud Bug.

1)
Pred vso zmotnja - vo.
(Še 15 prošenj.)

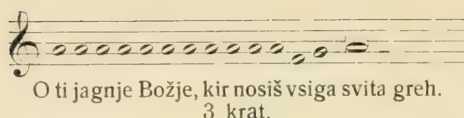
O-ba-ruj nas lu - bi gospud Bug.

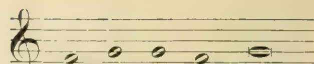
Mi vsi vbozi reuni grešniki te prosimo.
(Še 25 prošenj.)

2)
Vsli-ši nas lu - bi gospud Bug.

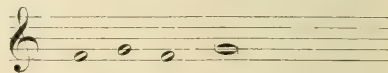
3)
O Je - zu Christe Bo-žji sin.

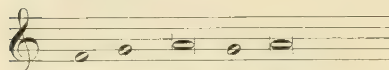
Smi - li se čez nas.

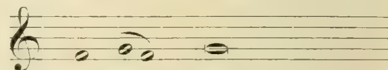

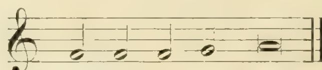

[1]) 1550:

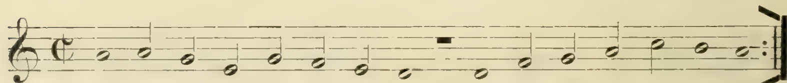
[2]) 1550 tu dva *a*, vsekakor tiskovna pomota.

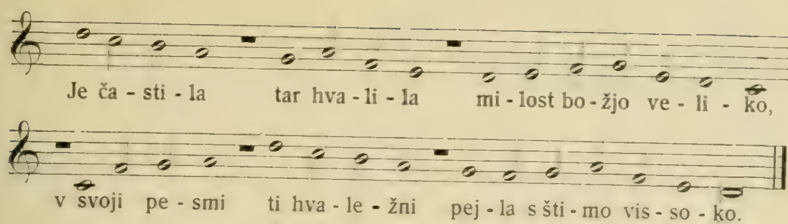
[3]) 1550 tu *g* namesto *f*. V izdaji 1584 so vse finales breves s korono, 1550 in 1595 longae brez korone. Notacija 1550 *F*-ključ na drugi črti, 1584 in 1595 *C*-ključ na tretji.

Luter je želel, da bi se litanija, ki jo imenuje zelo koristno in blagrovito (litania, quae nobis videtur valde utilis et salutaris), očuvala tudi v evangeljski cerkvi; zato jo je l. 1529. nemški na novo izdelal in njegova obdelba je splošno obveljala. Tiskana je melodija najprej pri Babstu 1545. Z nebistvenimi izpremembami jo je Trubar sprejel že v prvi Katekizem 1550, v *F*-ključu notirano na štiričrtni sistem. 1584 prinaša vse sklepne note z 𝄐. — V tekstu, ki ga je Trubar sicer natančno prevedel, je z ozirom na provincijalne razmere vpletel nove prošnje za odvrnitev turških čet in prevaja tudi prošnjo: „Für Krieg und Blut uns bewahr" s „Pred to silno Tursko vojsko" (Vor dem gewaltigen Turkenheere). — Da mu katoliški škofje in duhovniki niso bili več nikaka avtoriteta, priča prevod prošnje: „Alle Bischöfe, Pfarrherren und Kirchendiener in heilsamen Wort und heilsamen Leben behalten", v: „Vse cerkvene služabnike per tvoji besedi in v brumnim svetim lebni ohraniti" (Alle Kirchendiener in Deinem Wort etc.) (V izdaji 1574 sta dve litaniji, vsaka v dveh zborih: Litania versa per Truberum, „stara"; Litania in alio Tono. Gmain Proshne v drugi vishi, Truber, „Tubinska". *Hubad.*)

18. Hvaležna Peisen D. Marie.

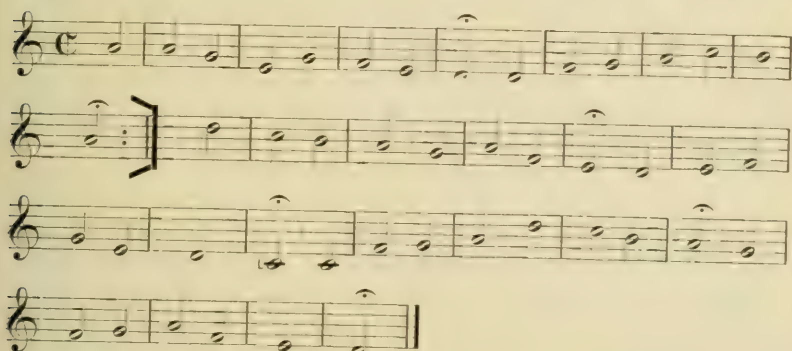
Magnificat anima mea Dominum skuzi Marco Kumprehta.

6 kitic.

Ritmično ob primerni zvedbi (redukciji) nategnjenih začetnih in zaključnih not.

Stavek A. Försterja 1884:

Andante con moto

mf

Po - ve - li - ču - je du - ša mi go - spo - da pre - go - re - če.
Moj duh se v' Bo-gu ve - se - li, ki vir mi je vse sre - če.

f Ker v de-klo me *p* o - zrl - se je

mf in sreč-no bo-do zva-li *p* ro-do-vi vsi

mf do kon-ca dni *f* od-slej me bla-gro-va-li.

3 kitice.

Ta melodija, dorska, je izšla najprej v Straßburškem „Kirchenamptu“ 1525 k pesmi: Mein Seel erhebt den Herren mein“. Melodija in tekst, ki ga je zložil Symphorianus Pollio, se nahaja v večíni pesmaric 16. in 17. veka. Slovenski tekst je svoboden prevod nemškega, razen tega sta prva in zadnja, šesta kitica dodani. Ta magnificat se nahaja v neizpremenjeni notaciji in z istim tekstom — le izpevek (drugi del) 4. kitice je izpuščen — v M. Kastelčevih „Bratouskih buquicah 1682“ z nadpisom „Peiſsen Marie Divice, Magnificat“, istotako v istem notiranju v A. Foersterjevi pesmarici „Ceciliji“ 1884, tu s tremi prepesnjenimi kiticami, in sicer med spevi, kateri da so „staroslovenskega porekla“, katerih avtor ni znan. A. Foerster je vzel melodijo iz Kastelčevega molitvenika.

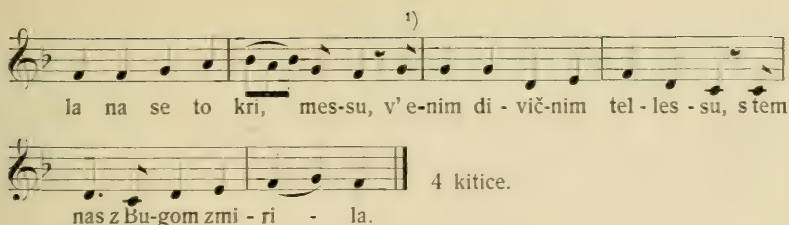
19. In die natali Christi cantinena, per Truberum.

Na božični dan, od cristuseviga rojstva ena peissen.

1) 2)

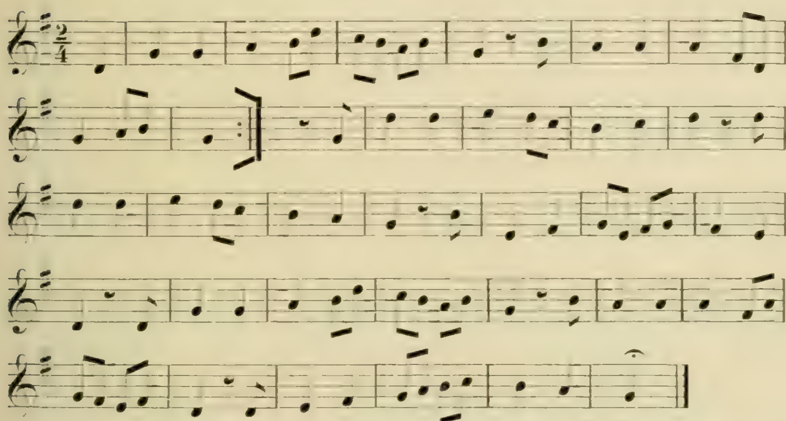
Hva-li-mo mi da-nas Bo-ga i-nu se ve-se-li-mo,
Kir je nam dal si-nu svoj-ga, z'an-ge-li ga ča-sti-mo,

da nas ta bes-se-da bož-ja za-vo-lo vsi-ga člo-več-tva se je k' nam perdru-ži-la, vze-

[1]) Ta nota manjka v virih.
[2]) Tu povsod *f* namesto *g*.

Cecilija 1883. Četveroglasno od A. Försterja.

Ta jonska melodija, ki je prvotno, dokazna že v 15. veku v nekem rokopisu mestne biblioteke Trier, spadala k poljudni enokitični božični pesmi: „Ein Kindelein so löbelich", je izšla pri Klugu 1535 k ponemčeui latinski: „Dies est laetitiae" z 8 kiticami; pri tem je kitica „Ein Kindelein so löb." druga; potem pri Veheju 1537 s 4 čisto različnimi kiticami in v večini protest. in katol. pesmaric. Trubarjeva notacija se od najstarejšega tiskanega vira, Klugove pesmarice, razlikuje v tem, da se pri Tubarju zvršetki melodije v drugi, sedmi in zadnji vrstici dosezajo padajoče, pri Klugu pa je kadenciranje s spodnjim tonom. Pri Waltherju 1537 je k pesmi „Der Tag ist so freudenreich", 1524 je pri Walterju ni. — Za tekst Trubarjev s 4 kiticam nisem mogel najti vira. Niti je prevod osmerokitične pesmi: „Der so freudenreich", niti osmerokitične: „Die Zeit ist nu gar freudenreich" (1544), niti pesmi iz 15. veka: „Der Tag der ist so freudenreich" s petimi kiticami. Tudi pri Veheju 1537, Leisentrittu 1567 so tej melodiji podloženi drugi teksti. Pa tudi tekst pesmi, ki v slov. pesmaricah pride za to pesmijo brez melodije z nadpisom: „Sollemnis ille cantus. Dies et laetitiae, a quodam ante haec tempora bene translatus, rhythmice utcunque compositus", potem nemški nadpis: „Der alte Weihnachtsgesang, richtig verdolmetscht, aber nicht überall gereimt, nach der eigenen Melodie, wie der vorhergehende" (namreč ta melodija št. 19: Hvalimo mi) je samo prepesnitev, ne veren prevod nemške pesmi. Na nemški izvirnik 15. stoletja naslonjena je le tretja kitica, nemški:

Als die Sonne durchscheint das glas
mit ihrem klaren scheine
Vnd doch nicht verletzet das,
nu merket allgemeine:
gleicher weise geboren ward
von einer Jnngfrav rein vnd zart
Gottés Son der werde;
In ein Krippen ward er gelegt,
grosse Marter für vns leid
hie auff dieser Erde.

Slov.: Kakor Sonce skuz glaž gre,
glaž ta se neresbije
v glihi viži rojen je
naš Jezus od Marie.
Kakor ta luč od luči gre,
Sonce svojo svitlust pusti
ter vuner v' nim ostane
lih taku Bug od Buga gre,
Bug oča ta Synu rodi,
večnu v nim prebiva.

V Foersterjevi „Ceciliji" 1853 z melodičnim nakitom kot „vzeta iz nemške zbirke".

20. Alia cantio de nativitate Christi, per Truberum.

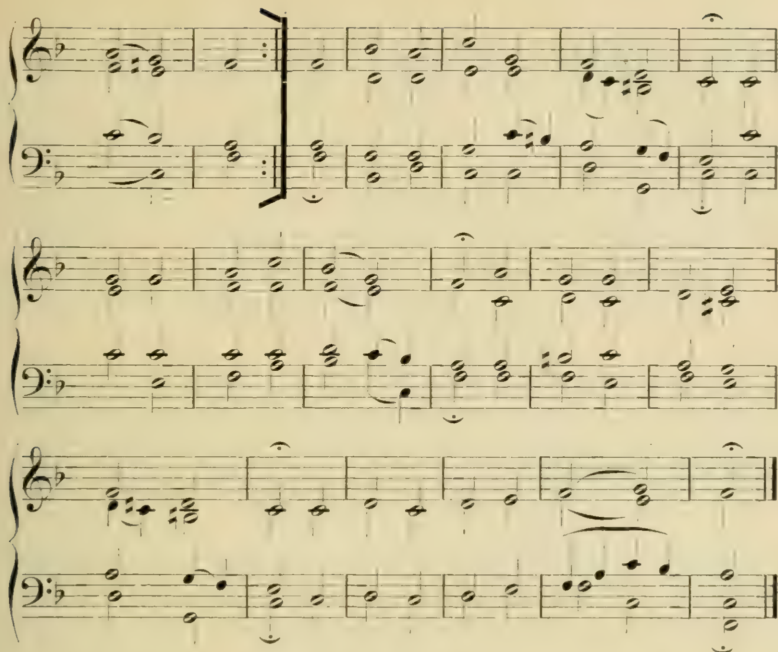
Ena druga božična pejssen.

O Je - zus Cri-stus naš go-spud, kir si z' o-čom ta pra - vi Bug, da - nas mi te - bi po - je - mo, z'an-ge - li te po-[1] štu - je - mo Al - le - lu - ja. 10 kitic.

[1]) Pri Waltherju 1537 in Trubarju 1584 tu pravilno *h*. Znak takta manjka 1584.

Cecilija 1884. Stavek A. Foersterja.

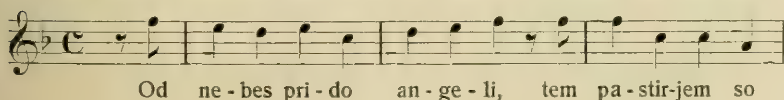
mf

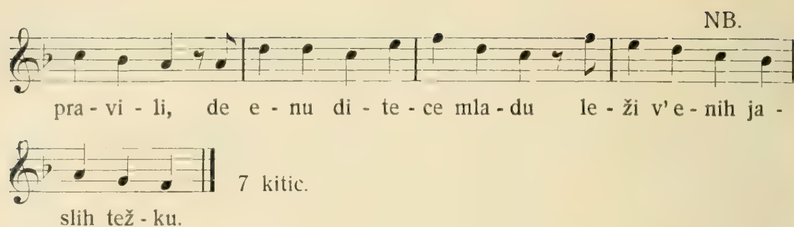

Ta miksolidska melodija in prva kitica božičnice „Gelobet seistu Jesu Christ“ sta spadali že pred reformacijo k nemškemu duhovnemu narodnemu petju. Predreformacijski vir pesmi zasvedočuje Schwerinski Cerkveni red (Ordinarium inclitae ecclesiae Sverinensis), Rostock 1519, kjer je ta pesem navedena. — Za rabo protestantske cerkve je zložil Luter 6 kitic, ki jih nahajamo z melodijo najprej v Walterjevi pesmarici 1524. Starejši da bi bil, poroča Wackernagl, posebni tisk, Wittenberg 1524, hranjen v berlinski javni knjižnici, z nadpisom: „Ain deutsch hymnus oder lobgesang auff weyenacht“. Za katoliško cerkveno petje je zložil Vehe 1537 pet novih kitic. — Notiranje Trubarjevo se ujema natanko z Waltherjem 1524. Tekst slovenskih pesmaric z 10 kiticami, kjer se na kratko razpravlja vse življenje in trpljenje Kristovo, rojstvo v hlevu, obrezovanje, nastop sv. Treh kraljev, beg pred Herodom, Kristovi nauki in čudeži, križanje, vstajenje, vnebohod, je smatrati za samostalno pesnitev Trubarjevo. Niti protest. niti katol. teksti k tej melodiji so ji predloga. — V „Ceciliji“ 1884 se ponavljata vsaki prve dve vrstici; izpremenjen je zvršetek (češ „neznanega ízvora, vzeta iz neke nemške zbirke“)·

21. Cantio illa, De coelo venerat exercitus angelorum.

Ena druga božična peissen, od Lukeža Klinza tolmačena.

Schumann 1530 in Leisentritt 1567 pri NB:

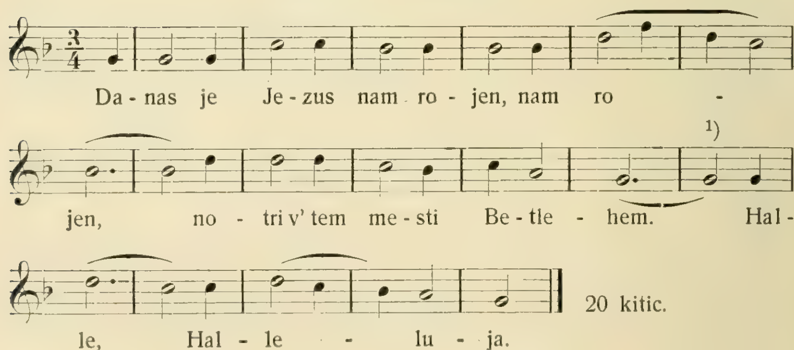

Lnter je dal v Klugovi pesmarici 1535 svoji „Ein Kinderlied auff die Weinachten vom Kindlein Jhesu auss dem 2. Cap. des Euangelii S. Luc." najprej melodijo posvetne pesmi „Aus fremden Landen komm ich her". Potem pa je pustil posvetno melodijo in je vstavil gornjo. Ta jonska melodija, ki je pripadla in ostala Lutrovi božični pesmi „Vom Himmel hoch da komm ich her", se nahaja najprej pri Schummannu 1539, potem v večini protest. in po Leisentrittu tudi katol. pesmaric. Notiranje v slov. pesmaricah se do majhne razlike v zadnji vrstici strinja s Schummannom 1539. Slovenski tekst, edini, ki je od Luke Klinca, je dobeseden prevod Lutra: „Vom Himmel kam der Engel Schaar"; le tretje Klinčeve Kitice ni pri Lutru:

Dejte je Jezus ta gospud,
pravi vsigamogočni Bug,
vsiga svita odrešenik,
v nebu ta pravi pomočnik.

22. Ta božična peissen: Puer natus,

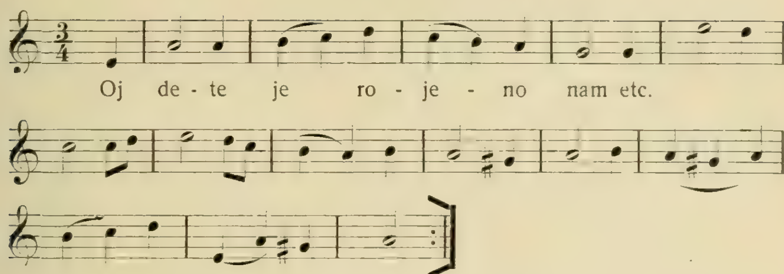
skuzi J. Dalmatina.

Pri ¹) Klug 1543 in Leisentritt 1567:

Cecilija 1884:

M. Majar 1846:

Adagio

Je e-no de - te ro - je - no, oj ro - je - no, notri

v' me - stu Be - tle - hem, no - tri v' me - stu Bet - le - hem.

O tej stari, v evangeljskih in katol. pesmaricah enako in vobče razširjeni božični pesmi „Puer natus“ nemški: „Ein Kind gebor'n zu Betlehem“ se misli, da pripada 14. veku, ker so že 15. veka znani razni nemški prevodi. V evang. pesmaricah se nahaja melodija najprej pri Klugu 1543, potem pri Babstu 1545, v katoliških pri Leisentrittu 1567. Tonska vrsta melodije je dorska, z redko zastranitvijo v lidščino. Dalmatin je, razločujoč se od nemških predlog, za brevis *d* pri prvem vrinil še semibrevis *d*, kar pa je za ritmiko odveč, ker je brevis *d* radi sledeče brevis *c* itak trodelna. Pri Babstu in pri Leisentrittu se nahaja deset kitic (v obeh pesmaricah iste); izmed teh je pri Dalmatinu devet natanko prevedenih, enajst ostalih samostalno zloženih (Babst ima 8 kitic). Dalmatinov tekst je svobodna prepesnitev. Ta božična pesem je do današnjega dne pri Slovencih vobče znana in jo priobčuje tudi J. Scheinigg v svoji zbirki slov. posvetnih in duhovnih narodnih pesmi na Koroškem z 11 kiticami (Ljubljana, 1889). — Pri M. Majarju (1884) in v „Ceciliji“ (1884) ji je melodija znatno izpremenjena, v tej-le zadnji zbirki je pesem označena kot „staroslovenska narodno-poljudna.“ Gl. opombo k št. 74!

23. Ta hvaležna božična peissen, A solis ortus cardine etc.

Slovenski skuzi J. Dalmatina.

Cri - stu - sa mi vsi ča - sti - mo, le -

pu vse - lej za - hva - li - mo, ka - kor

NB.

de - leč son-ce si - e, de se

NB.

nje - ga glas re - skri - e.

9 kitic.

V izdaji 1584 manjka znak takta; tudi stoji 1584 ključ prve vrste na 4. črti namesto na 3.

V izdaji 1584 stoji ligatura *df* pri NB pravilno s črtico navzgor na levi strani initiale, velja torej vsaka nota zase eno semibrevis. 1595 manjka črtica.

V ritmični obrazbi dobimo sledečo obliko:

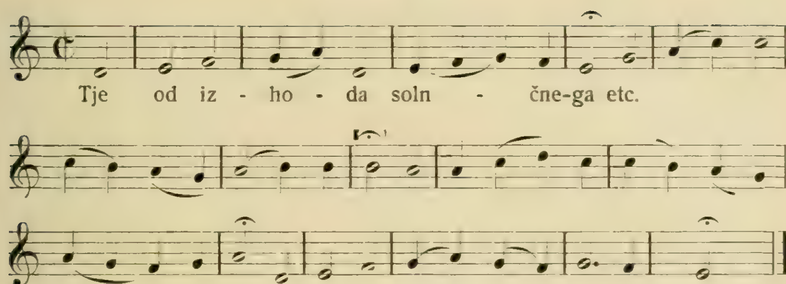
Cri - stu - sa mi vsi ča - sti - mo,

le - pu vse-lej za - hva - li - mo,

ka - kor de - leč son - ce si -

e, de se nje - ga glas re - skri - e.

Cecilija 1884:

Himnus: „A solis ortus cardine
Ad usque terrae limitem
Christum canamus principem
natum Maria virgine." (8 kitic)

Baje jo je Coelius Sedulius zložil nekako v prvi polovici 5. stoletja. Njega prevod „Christum wir sollen loben schon" s prvotno frigijsko koralno melodijo ima najprej Walther 1524, potem Babst 1545, dočim je v Erf. Enchir. 1524 in vratislavski pesmarici 1525 melodija poenostavljena (vse ligature in nateze so odstranjene in vsakemu zlogu je odkazan le en ton). Melodija končuje najprej frigijski, potem jonski, v 3. vrstici eolski, v zadnji frigijski. Glareanus jo imenuje modi Phrygii elegantissimum exemplum (Lib. II. cap. 36.). Dalmatin notira verno staro pevanje kakor Walther, ki ji je po Winterfeldu tudi Luter dal prednost pred narodno-poljudno poenostavljeno. Nemški Lutrov prevod ima osem, slovenski Dalmatinov devet kitic. Iz šeste kitice Lutrove je Dalmatin naredil dve.

Lutrova 6 kitica:

Er lag ym hew mit Armut groß
die krippen hart yhn nicht verdroß
Es ward eyn kleyne milch seyn schleyß
der ine keyn Voglin hungern ließ.

Dalmatin: 6. kit.

v jaslih na seni je ležal
u veliku vbuštvu se podal;
najsi je Krajl čez vus Svejt bil,
s tem nam je večni raj dobil.

7. kit.

S malim mlekom sa dobru vzel
najsi je čez vse muč imel
kir vse ptice sam oskarbi,
De ena gladu netarpi.

V „Ceciliji" 1884 je melodija preobražena, poenostavljena, s 5 novimi kiticami, kakor „gregor. koral".

24. Ta stari passion: Patris sapientia.

Cri - stus naš od - re - še - nik, prez gre - ha pra - vi člo -

vik, vlo-vlen bil ob pul - no - či, od teh ne - ver - nih

lu - di, pred te vi - še bil pe - lan, kri - vu bil ob -

to - žen, zvezan ter za-špo - to - van od ju -

douskih far - mo - štrou. 8 kitíc.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.
[1]) Pri Weisseju *a g* namesto *c h*.
[2]) „ „ *d c* „ *f e*.

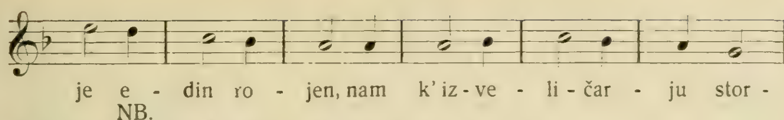
Iz katol. cerkve vzeti „Canticum de passione Christi“ iz 13. ali 14. veka se nahaja najprej v češki pesmarici M. Weisseja 1531 („Christus, der uns selig macht“) z osmimi kiticami kakor latinska pesem in kakor je natanko prevedena v slov. pesmaricah. Prevoditelj ni imenovan. Notacija te frigijske melodije se ujema z notacijo M. Weisseja.

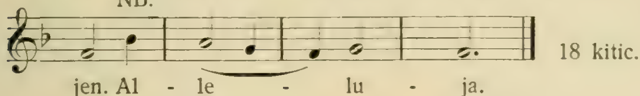
25. Historia Cristuseviga od smerti vstajenja.

Skuzi M. Kumprehta.

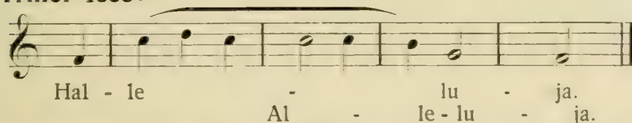
Pravilno:

Bo - di Bug vis - so - ku hva - len, s’si - nom kir

Triller 1555:

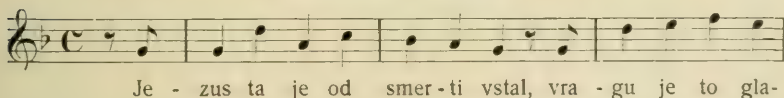

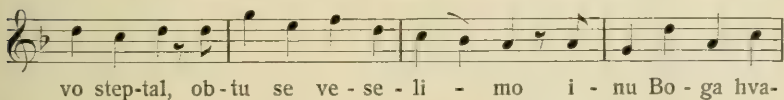
Leisentritt 1567:

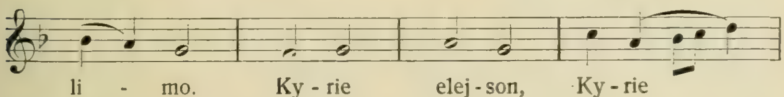

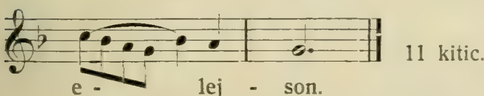
Ta melodija, edina, ki je tiskana z nigriranimi notami, bi po M. Kumprehtu bila eolska z zastranitvami v friščino in jonščino. Vsekakor pa je vsled zamenjave ključa notirana prenizko in imamo opraviti z jonsko melodijo. Melodija, že iz 14. veka (pripadajoč pesmi „Surrexit Christus hodie"), se nahaja z malo razlikami najprej pri M. Weisseju 1531 k pesmi „Gelobt sei Gott im höchsten Thron". Pri Trillerju 1555 jo nahajamo kot tenor troglasnega stavka: „Surrexit Christus hodie", v Nik. Hermannsa Nedeljskih evangelijih 1561 pri tekstu: „Erschienen ist der herrlich Tag", dočim jo rabi Leisentritt 1567 k besedam: „Am Sabath früh Marien drei kamen zum Grab mit Specerei" in Obsequiale (Ingolstadt 1570) k besedam: „Erstanden ist der heilig Christ". M. Kumpreht je prevedel tekst M. Weisseja 1531.: „Gelobt sei Gott im höchsten Thron" z 20 kiticami. Iz 14. in 15. kitice Weissejeve je Kumpreht naredil le eno, a zadnjo je izpustil, zato je v slovenski pesmarici (samo 1595) 18 kitic.

26. In die Paschatis, de utilitate passionis et ressurrectionis Christi.

Notacija brez znaka za takt. M. Majar 1846.

M. Majar 1846:

Izrazno

Je - zus je od smer-ti stal, od svo - je brid - ke

(sic!)

mar - tre, za - to se ve - se - li - mo.

i - no Bo - ga hva - li - mo. Al - le - lu - ja.

(sic!)

Al - le - lu - ja.

Ta dorska melodija, ki jo imenuje Triller 1555 „kot staro navadno“ in rabi k tekstu „Erstanden ist uns Jesus Christ“, je iz predreformacijskega duhovnega nemškega narodnega petja in je zabeležena v nekem berlinskem rokopisu iz 15. veka. V reformacijski dobi se nahaja najprej v izvencerkvenih zbirkah, pri Henriku Finku 1536, Hansu Ottu 1544, in sicer k tekstu: „Christus ist erstanden“. V strassburški pesmarici 1560 se nahaja pri besedah: „In dich hab ich gehoffet Herr“, s skrajšanim koncem. Notacija slov. pesmarice se vobče ujema z melodijo petega glasu šesteroglasnega tonskega stavka Ludvika Senfla 1544, v katerem so 3., 4. in 5. glasu osnova tri razne melodije kot cantus firmus, med temi kot 3. glas melodija naše št. 27 in kot 5. glas ta št. 26. Prvi, drugi in šesti glas dopolnjujejo harmonijo, jemajoč

motive in melod. postope zdaj iz ene, zdaj zopet iz druge teh melodij (Publicationen älter. prakt. u. theor. Mus.-Werke, zv. III. Tudi Winterfeld, Notenbeispiele. Dodatek 6). — Za tekst ni najti direktne predloge. Prevod stare nemške pesmi: „Christ der ist erstanden", kateri je po vsebini in zgradbi kitic pač sorodna, je pesem, ki pride za to-le, z nadpisom: „Vulgaris Slavorum in die resurrectionis Domini cantns, variisque modis seu vocibus canitur", a le v svojih prvih kiticah, ostalih trinajst je predreformacijska katol. slov. cerkvena pesem in za našo pesem ni najti vira niti v kat. niti v protest. pesmaricah (Gl. št. 82!).

Pri M. Majarju (1846) ima melodija, melodijski nekoliko izkičena, tekst pesmi „vulgaris Slavorum in die resurrectionis cantus", ki je bil tudi v „Vokabulariju" Somaripe 1607. Gl. št. 82, 84 in 85.

27. Velikanočna peissen,

vti se pravi inu vuči, kakou prid inu dobruto je Cristus vsem vernim žnjega martro inu gori vstajenjem od smerti sturil, opravil inu dobil, skuzi P. Truberja.

Je - zus je v' smertni je - či bil, tri dni je v' gro-bi le-
V' nim teh ver - nih greh za - kril, smert-ni vo - zal rez - ve-

I. žal. II. zal, de ka - dar u' ve-ri [1)] vmer - je - mo zdaj -

ci v' ne-bes - sa pri - de - mo, tam bo - mo vse - lej pej - li.

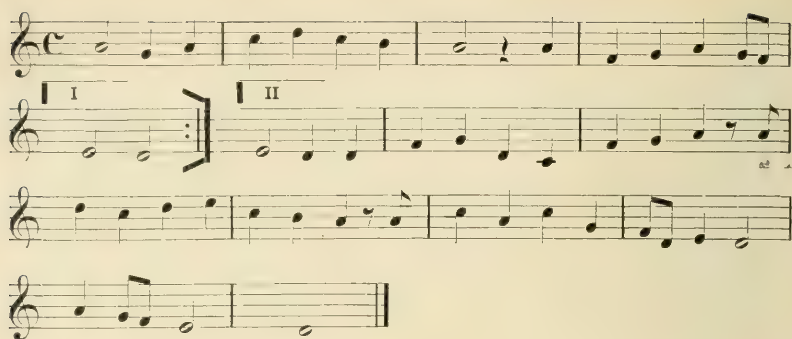
[2)] Al - le - lu - ja. 9 kitic.

Gornja notacija Trubarjeva, ki temelji na tej-le starejši obrazbi pesmi:

Christ ist er - stan - den von der Mar-ter al - le, daß

sol - len wir al - le froh sein. etc.

bi zahtevala izpremembo jambske mere v vseh kiticah; po premeni notne vrednosti nastane ta-le enotna oblika:

Pri 1) je v 1575 nota *g* in *f* namesto *d* in *c*. — Od 2) dalje je v 1575. konec drug.

Melodija, dorska, se nahaja najprej v Erf. Enchir. 1524. Tekst in starejša melodija, oboje pretvorba velikonočne sekvence „Victima paschali", najprej pri Waltherju 1524, z nadpisom „Eyn Lobgesang, Christ ist erstanden, gebessert". Lutrovo obrazbo pesmi: „Christ lag in Todesbanden" s 7 kiticami je Trubar svobodno prevedel; razen tega sta 7. in 9. kitica več. Vsled razrešitve ligature *c h* v prvi vrsti je v vseh kiticah en zlog več nego v nemških pesmaricah, le pri ponovitvi prve kitice manjka v 3. vrstici en zlog.

28. Ena druga velikonočna peissen.

Skuzi Marco Kumprechta.

1)

Je - zus Cri - stus naš odre - še - nik od gre - hou

1) 2)

po - moč - nik, je od smer - ti vstal, pa - klen-sko je - čo

1)

rez - djal. Ky - ri - e e - lej - son. 5 kitic.

Pri 1) odmori odstranjeni.

Pri 2) je v slov. pesmaricah ena brevis več (v nemških pesmaricah se ne nahaja nikjer) in se drugje verz končuje z noto *e*.

Lutrova pesem: „Eyn lobgesang auff das Osterfest („Jesus Christus unser Heiland") se nahaja v prvih 10 letih reformacije s 4 raznimi melodijami. Za naše notiranje je najstarejši vir Klugova pesmarica 1535, potem Schumannova 1539, Babstova 1545 etc. — Melodija, ki se vseskozi kreta v dorskem tonskem načinu in tudi završuje v dveh vrstah dorski, zastrani v ostalih vrstah v eolščino (ta zastranilev je dorščini najbližja) in ima tudi eolski konec. Lutrovo trokitično pesem je M. Kumprecht verno prevedel. V prvi vrsti prve kitice je en zlog preveč. Četrta in peta kitica Kumprehtova, prošnja in zahvala Kristusu, sta novi.

I.

DE CREATIONE, I-MAGINE, LAPSV ET RE-novatione primorum pa-rentum, ex 1. 2. 3. 4. cap. Gen.

ENA PEISSEN IS S. STARIGA PISma, kokove ſhege inu nature ſo naſhi pervi ſtariſhi, Adam inu Eva bily, koku ſo sapelani, ſkasheni, inuſpet ſkusi Criſtuſa ponovleni, od Primosha Truberja sloshena inu popraulena.

Sakaj je Bug nam Sy-

nu

Št. 1 te študije (str. 149). Faksimile po izdaji iz l. 1584.

29. Ena peissen od prida inu dobrute Cristuseviga v nebessa hojenja inu drugiga prihoda na sodni dan,

P. Truberja.

Ka - dar je Je - zus v'ne - bu šal, svo - jo čast spet pos-
vraž - jo smert-no ob - last rez-djal, Bo - gu na stran je

se - dil, Ti - ga zdaj mo - li sled-nja stvar, on
se - dil.

nam da - je vsak do - ber dar, ob tu ga mi ča - sti - mo. Al -

le - lu - ja, Al-le - lu - ja. 13 kitic.

Pri [1]) je 1595 nota dvojne trajnosti.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Melodija, miksolidska, se nahaja najprej v pesmarici Straßburg, Köpphl 1537 k vnebohodni pesmi dr. Iv. Zwicka (1496—1542): „Auf diesen Tag so denken wir". S to Zwickovo pesmijo (5 kitic) je slov. Trubarjevemu tekstu (13 kitic) skupna le vnanja oblika, namreč sedemvrstična jambska kitica in dvojen aleluja na koncu. V ostalem je slovensko pesem smatrati za lastno Trubarjevo pesnitev. Wackernagel priobčuje 21 vnebohodnih pesmi, vsako z drugo vsebino, nego je Trubarjeva. Zwickova prva kitica:

Auf diesen Tag so denken wir,
dass Christus z' Himmel g'faren
Vnd danken Gott aus höchster B'gier
mit Bitt, er wöll bewaren
vns arme Sünder hie auf Erd
die wir von wegen mancher gferd
on Hoffnung hand kein troste.

Prim. Trubarjevo 1. kit.

Že v 1575 s tem-le tonom:

Zha-sti - mo, Al - le - luia, Al - le - lu - ia.

30. Peissen od svetiga Duha,

Nun bitten wir den heiligen Geist, etc. Per Truberum.

Sve - ti - ga Du - ha mi mo - li - mo, za vuk, trošt, po-moč ga pro- si - mo, de nam na - ša ser - za dru-guč pre - de - la, de u'vseh žlaht nad - lu - gah bo - do ve - se - la. O Bug smi - li se čez nas.

6 kitic.

[1]) v nemških pesmaricah povsod *e*.

NB. Pri Waltherju 1524:

Ky - ri - o - leis.

Leisentrit 1567:

Ky - ri - o - leis.

Ta po kontrapunktnih zakonih čez mnogo zaporednih breves razširjena melodija ima po Babstu 1545 in „Psalmen Davids" Heidelberg 1573 sledečo pesemsko obliko:

Sve - ti - ga Du - ha mi mo - li - mo, za vuk, trošt, po-muč ga pro - si - mo, de nam na - ša ser - ca dru- guč pre - de - la, de u'vseh žlaht nad - lu - gah bo - do ve - se - la. O Bug smi - li se čez nas.

Ta binkoštna pesem, ena najstarejših med duhovnimi spevi preteklosti, ki so se nam očuvali („Nun bitten wir den heiligen Geist"), nam je ohranjena v pridigi brata Bertholda Regensburškega (u. 1272). Pesem je imela prvotno le eno kitico in je Luter dodal še tri. Melodija, jonska, se nahaja v protest. pesmaricah najprej pri Waltherju 1524 in se Trubarjeva obnova ujema z Waltherjem, razen kyrioleisa; to razliko pa je povzročilo večje število zlogov v

„o Bug smili se čez nas“ (o Gott erbarme dich unser) namesto „Kyrioleis“. — Trubarjev tekst s 6 kiticami je povsem svobodna prepesnitev četverokitične Lutrove pesmi. Tako se glasi Lutrova četrta kitica:

Du höchster Tröster in aller Not
hilff, das wir nicht fürchten schand noch tod,
das in vns die sinne nicht verzagen,
Wenn der feind wird das leben verklagen.

Trubarjeva šesta kitica:

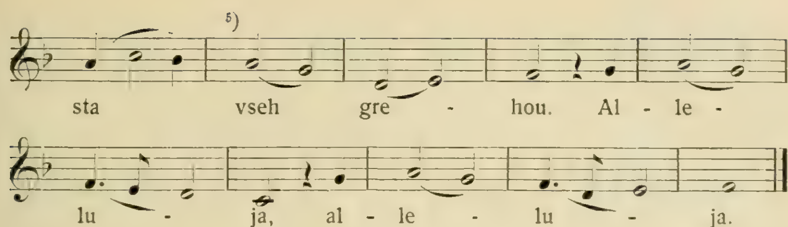
Du heiliger Geist unser getreuer Lehrer,
sei im Tode unser Trost, Helfer,
wenn uns alle Übel umfangen,
tröste uns mit Jesu Wort.

Ti sveti duh naš zvest vučenik
bodi v smerti naš trošt, pomočnik,
kadar nas vsi zlegi povsod obsedo,
troštaj nas sto Jezusovo besedo.
O Bug smili se čez nas. Amen.

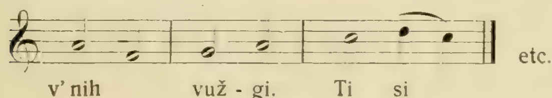
31. Veni sancte Spiritus etc.

Per Truberum. Peissen od s. duha.

Pri - di sve - ti duh, lu - bi Bug, raz -
gla - si po - vsod sam tvoj vuk, na -
pol - ni ser - ca vseh lu - di, lju -
be - zen tvo - jo v'nih vuž - gi. Ti si
stvar - nik Bug vseh ri - či, tvo - ja muč
vse ži - vi, der - ži, vi - žaj, pe -
laj tvo - jo cer - kou, de bo pro -

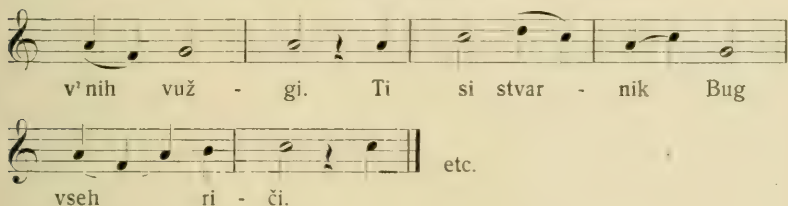

Izdaja 1584 brez znakov za takt.
Pri [1]) tiskovna pomota *g* namesto *f*.
Pri [2]) manjka odmor 1595.
Pri [3]) ima Trubar note tako:

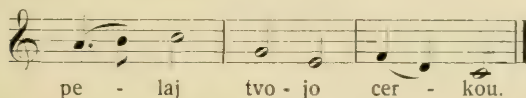

Manjka torej odmor in nastopna nota za sledeči verz; ta nastopna nota je v vseh nemških pesmaricah.

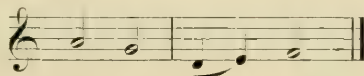
Pravilno bi se torej moralo glasiti, da ostane tudi metrum:

Pri [4]) se glasi 1595 tako:

Ta ritmična nedoslednost je nastala vsled krive razrešitve ligature *ge*. Prim. gori isto mesto pri besedah: vseh ludi.
Pri [5]) je 1595 krivo:

Jonska melodija, ki svoj cerkveni značaj kaže v četrti vrsti po zastranitvi v frigijščino. Ima jonščini lastne zastranitve v gornjo kvinto in veliko gornjo terco in povratek v osnovni ton. Spada k binkoštni pesmi „Veni sancte spiritus, gebessert durch M. Luther“ („Komm heiliger Geist, Herr Gott“), kateri je latinska antifona 11. veka (veni sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium etc.) le daljna osnova. Lutrov izraz „gebessert“ se nanaša na pomnožitev za 2 kitici. — Melodija je dosle najprej rokopišno iz 15. veka najdena v 2 kodicih monakovske knjižnice. Ker je s cerkvenim spevom latinske antifone le malo sorodna, jo smatrajo za osobitost pesmi, razvito v

nemškem duhovnem narodnem petju iz motivov starejših melodij latinskega petja. Za protest. melodijo sta dve pesmarici važni, Erf. Enchir. 1524 in straßburška pesmarica 1533. V prvi je tista enostavnejša oblika melodije, ki se nahaja v Waltherjevi pesmarici 1524 in pozneje pri Babstu 1545. Straßburška pesmarica 1533 ima isto melodíjo v izkičeni obliki, ki se z gori omenjeno v temelju ujema, a je mnogo bogatejša zategnjenih zlogov in ligatur. V tej obliki preide melodija v mnoge pesmarice, Klug 1535, 43, M. Vehe 1537, Magdeburg 1540, in v tej obliki je tudi v slov. pesmaricah. Enostavnejša melodija se šele tedaj razširi dalje, ko se je Babstova pesmarica 1545 izrekla za njo. — Trubar je obdržal le začetek ene edine kitice Lutrovega teksta, konec pa samostalno naredil; druga in tretja kitica Lutrova manjkata popolnoma. Prevod enokitične lat. antifone „Veni sancte Spiritus“ je pesem, ki v slov. pesmaricah pride za to-le, brez melodije z nadpisom: „Vetus Slavorum veni sancte Spiritus!“ Stara pesem o sv. duhu, v isti melodiji (namreč kakor št. 31.)

32. Cantiuncula Lutheri:

Erhalt vns Herr, etc. versa per Truberum. Molitou zuper Turke, papeža. smert inu zludia.

Ne - daj o - ča naš lu - bi Bug, de bi ud nas se

vzel tvoj vuk, za - ter - ri tur - ka, pa - pe - ža, kir

za - špo - tu - jo Je - zu - sa. 4 kitice.

V izdaji 1584 manjka znamenje takta.

Lutrova pesem:

„Erhalt uns Herr bei deinem Wort,
und steur des Papst und Türke Mord,
die Jesum Christum, deinen Sohn,
wollen stürzen von seinem Thron“

s prvotno tremi kiticami se je v prvem stoletju reformacije često rabila kot geslo protestantov proti katolikom. — Eolsko melodijo z okreti v frigijščino in jonščino je zvesti na greg. koral. V protest. pesmaricah se nahaja najprej pri Klugu 1543 v koralnih notah. Z nadpisom: „Ein Kinderlied, zu singen wieder die zween erzfeinde Christi und seiner heiligen kirchen, den Papst und den Türken“ sta po Wackernagelnu pesem in melodija izšli posebe v osmerki v Wittenbergu 1542. Pri Waltherju 1566 ima pesem 5 kitic in je dodano četrto in peto kitico (po Spangenbergu) zložil Justus Jonas. — Trubar ima 4 kitice; prve tri so prevod Lutrovih, zadnja (četrta) Trubarjeva se nahaja pri Waltherju 1566 kot zadnja (peta), tako da je četrta Waltherjeva izostala.

Walther 1566 (Justus Jonas) 5. kitica :

Gott Vater Son vnd heiliger Geist,
ein warer Gott du bist vnd heist,
gib hülff vnd trost in Aller not,
hilff vns zum leben aus dem Todt.

Trubarjeva 4. kitica dobesedno:

Sveto Troico prossimo,
de pred skušno hudičevo
bomo vsak čas ohrajneni
v nebessih izveličani. Amen.

33. Da pacem Domine etc. per Sebastianum Krellium.

Prošna za mir.

Daj mir o Bug kar - šče - ni-kom, va - ri uas pred vsem

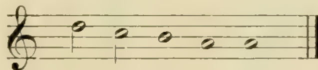
NB.

zle - gom, saj nih - če nej kir bi za nas stal, za tvo - jo cer - kou

voj-sko-val, te-muč ti sam Bug mo - go - či. 4 kitice.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Pri NB. stoji pri Trubarju :

Izpremememba primerna nemškemu viru.

Za najstarejši vir te melodije velja: „Kirchengesenge mit vil schönen Psalmen vnd Melodey, Nürnberg bei Jobst Gulknecht, 1531", k pesmi: „Verleih uns Frieden gnädiglich". Je tudi pretvorba gregor. koralne melodije, kakor prejšnja (št. 32), in sicer melodije „Veni redemptor gentium". Tonski način eolski, zastranitev v frigijščino. Nemški tekst je prevod latinske „pro pace": Da pacem Domine in diebus nostris, quia non est alius, qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster. Da nobis pacem temporis, pacem pectoris, pacem aeternitatis. Prva, tretja in četrta kitica slov. pesmi so prevod treh kitic Lutrovih. S 4 kiticami se nahaja pesem v pesmarici Henrika Steynerja, Avgsburg 1532 in v tej avgsburški obliki tudi v straßburški pesmarici 1537. To dodano 2. kitico je Seb. Krelj svobodno porabil, vpletši v njej prošnjo za odvrnitev turške nevolje.

34. Ena serčna molitou

za mir tar preobrnenje h Bugu, skuzi Marco Kumprehta.

Daj mir se - daj o Go - spud Bug, sil - na nu - ja je
So - vra - žnik se pod - sto - pi hud pra - vo bož - jo ris -

v' pri - čo, tar tu i - me Cri - ste tvo - je za-trejt s' kunštjo na
ni - co,

[1)] [1)]
svej - ti, tu o - hra - ni, z' moč - jo bra - ni, ne pu - sti nas za -

trej - ti. 3 kitice.

Odmori pri [1]) odstranjeni.

Ta frigijska melodija se nahaja najprej pri Köpphlnu, Straßb. 1537, v koralnih notah k trokitični pesmi: „Gieb Fried zu unser zeit o Herr etc.", ki jo je M. Kumpreht natančno prevedel.

35. Ena peissen: Gott der Vater wohn vns bey, etc. Per Truberum.

V letei pejsni se prossi tu cilu Bogastvu v ti s. troici, de karsčenikom v nih nadlugah pomaga.

[1)]
Bug o - ča bo - di per nas, ka - dar nam bo - de vmre - ti,
Na - šo re - vo, žalost znaš, Turk, vrag nas hto po - žre - ti.

Ob tu ska - ži tvo - jo muč, ne pu - sti nas za - tre - ti, vra-

[2)]
gu, la - žam ver-je - ti, hu - do smert, ko - nec vze - ti.

CCVI.

moiga terplejnja, Na leto uro do ſadaj.

K'ſedmimu pred ſmertjo rezhe, Moj duh porozhim v'tvoje roke, Sadaj kir imam v'mreti, Miloſtiu bodi greſhnikom, Nedaj jim konez vseti.

Kir Boshje terplejnje zhaſti, Inu veden na nje ſpumni, Tega nezhe Bug sapuſtit, Temuzh mu ſveti raj v'dilit, Letam na unim ſveti.

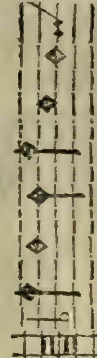
HISTORIA CRISTVSEviga od ſmerti vſtajenia. Skusi, M. Kumprehta.

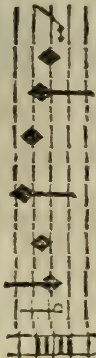
Odi

Bug

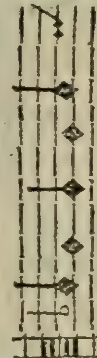
CCVII.

Bug viſ so ku hvalen,

s'Synom kir je edin

rojen, nam k'Isve-

li zharju ſturjen, Al-
L leluja

Št. 25 te študije (str. 180) Faksimile po izdaji iz l. 1595.

Bo - di nam zvejsta po-muč, stuj nam vse - lej na stra - ni, v' pra-

vi ve - ri o - hra - ni, pred tur-sko si - lo bra - ni.

Bo - di naš sčit dan ter nuč, vsli - ši ti nas lu - bi o - ča Bug.

3 kitice.

V izdaji 1584 manjka znak takta.

Pri [1]) je v slov. pesmaricah en odmor preveč, a Vehe ima odmor, pa zato opušča noto *c*.

Pri [2]) ima Walther:

Pri [3]) je v prvi Trubarjevi kitici beseda *ti* preveč. V drugi in tretji kitici se glasi:

vsliši nas Jezus lubi Bug.
vsliši nas lubi sveti duh.

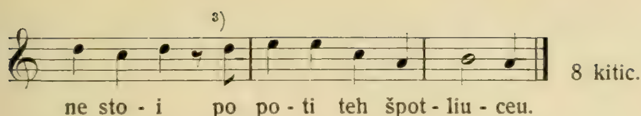
Melodija (jonska. lahko umljiva, poljudno-narodna) in tekst pesmi sta predreformacijskega vira, iz 15 veka. Izmed protest. pesmaric ima oboje najprej Walther 1524 z nadpisom: „Der Lobgesang, Gott der Vater wohn uns bei, Christlich gebessert. D. M. Luther.“ Nadpis „krščanski popravljena“ svedoči o predreformacijskem viru pesmi. M. Vehe 1537 ima pesem z nekaterimi izpremembami v melodiji z nadpisom: „Ein Letaney zur zeyt der Bitfarten vff den Tag Marci vnd in der Creutzwochen“. Tekst je kot „litanija“ imel več enako se glasečih kitic, v katerih so se razen sv. Trojice zvali razni drugi svetniki. Notiranje Trubarjevo je notiranju Waltherjevemu 1524 enako. Po Lutrovi pesmi je Trubar čisto svobodno zložil novo pesem, koje vsebina je prošnja za pomoč proti turški grozi; druga kitica je razen tega naperjena tudi proti papeški oblasti, ki preti uničiti novo cerkev.

36. Psalmus I. Beatus vir, qui non abiit, etc. per Truberum.

Ta I. psalm.

Do - bro bo - de ti - mu mo - žu, kir nes - se - di na

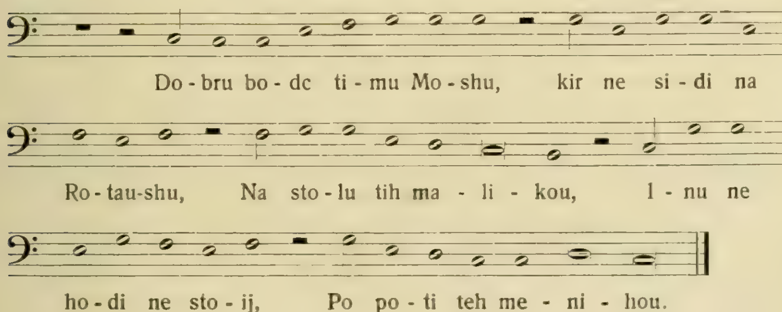
ro - tau - žu, na sto - lu teh ma - li - kou i - nu ne ho - di,

Izdaja 1584 brez znaka za takt.
Berwald 1552 ima pri [1]) noto *d*.
" " " " [2]) noto *c*.
Konec pri Bernwaldu: [3])

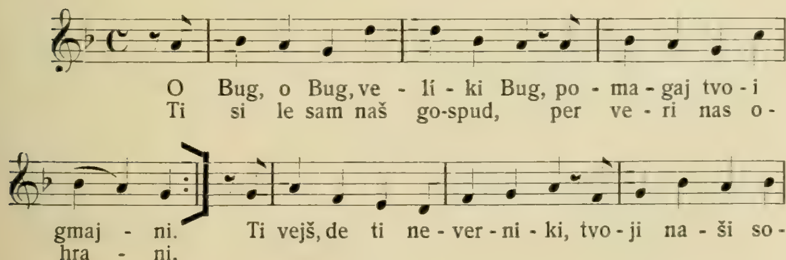

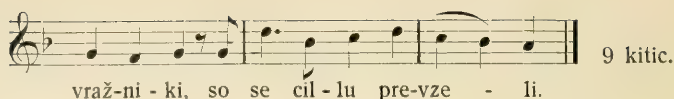
Ta melodija (eolska) je pripadala predreformacijski romarski pesmi: „Wer hie das Elend bauen will" in se nahaja z njo, v evangeljskem smislu popravljeno, najprej pri Berwaldu, Lipsko 1552. Tako je prišla v večino protest. pesmaric druge polovice 16. veka. Trubarjeva notacija kaže majhne zastranitve od prvega tiskanega vira. Trubarjev tekst ni prevod kake nemške predloge, temveč samostalna, svobodna pesnitev I. psalma, ki ji je na koncu dodana doksologija. (V izdaji 1579 št. 33 je o tej pesmi čitati: „vti vishi: In dich hab ich gehoffet Herr oder: Wer hier das elend bawen will etc. V „Tem pervem psalmu žnjega tremi izlagami" (gl. zadi razpravo o „Škrjancu" in „Kukovcu") je melodija ta-le:

37. Psalmus XII. Salvum me fac Domine.

Ta XII. psalm, molitou zuper falš hinauske vučenike, izložen od P. Truberja.

Znamenje takta manjka.

Lutrova iz 12. psalma zložena pesem: „Ach Gott vom Himmel sieh darein" se nahaja brez melodije najprej v Achtliederbuchu 1524. Ta melodija k pesmi, kakor jo je uporabil Trubar, se nahaja najprej v Erf. Enchir. 1524, nadalje pri Klugu 1543, Babstu 1545 itd., a pozneje se mnogo rabi za Andr. Knöphena pesem: „Hilf Gott, wie geht das immer zu". Tonski način frigijski. Trubarjev tekst z 9 kiticami moremo imenovati samostalno pesnitev, ker po vsebini ni nič podoben šestim kiticam Lutrovim; samo ob sebi je umevno, da je glavna misel obeh tista, ki je v prozaičnem tekstu psalma. V tretji vrsti prve kitice manjka en zlog, v isti vrsti osme kitice je en zlog preveč: „k nym se neverni izbirajo".

Prva kitica Lutrova:

Ach Gott vom Himmel sieh darein
und laß dich des erbarmen,
Wie wenig sind der heilgen dein,
verlaßen sind wir armen.
Dein Wort man läßt nicht haben wahr,
der Glaub ist auch verloschen gar
bei allen Menschenkinden.

38. Psalmus XIII. Usquequo Domine oblivisceris me.

Marcus Kumpreht.

1)

Ah, ko - ku dol - gu go-spud moj, češ me - ne po -
Ah, ko - ku dol - gu ob - raz tvoj, ho - češ pred ma -

2)

za - bi - ti. Ko - ku dol - gu vže mo - ram
no skri - ti.

1) 1)

sam, kir ža - lost vsa - ki dan i - mam, v mo - ji du : ši skar-

be - ti. 6 kitic.

Pri 1) odmori odstranjeni.

Pri 2) trajnost note podvojena.

Frigijska melodija z besedami Mateja Greiterja o 13. psalmu (4 krtice) se nahaja najprej v straßburškem Kirchenamptu 1525 v koralnih notah :

„Ach Gott wie lang vergissest mein". Kumprehtova notacija, v slov. pesmaricah le 1595, se natanko ujema z gornjo. Zadnja Kumprehtova kitica (v celem 6 kitic) je dobeseden prevod zadnje, četrte Greiterjeve; ostale so toliko prepesnjene, da je ista vsebina ostalih treh Greiterjevih kitic pri Kumprehtu podana v 5 kiticah.

39. Psalmus XXIII. Dominus regit me etc.

Ta XXIII. psalm Davidou, skuzi J. Dalmatina.

NB.

Go - spud Bug je moj zvest pa - stir, on vse - lej za - me
I - nu moj-mu leb - nu da mir, da več ne po - tre -

ču - je, v' zdravim trau - ni - ku me pas - se, ker ne - be - ska tra -

va ra - ste, nje - ga sve - te bes - se - de. 8 kitic.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.
Pri NB je 1595 minima, 1584 pravilno semibrevis.

Klug 1535:

Ta melodija je v svojem nastopu in v zadnji vrsti tista, ki jo je Klug uporabil za pesem: Nun freut euch liebe Christeng'mein". Prvi dve vrsti izpevka sta vzeti iz nedokazljivega vira. Tonski način jonski. Teksta ni smatrati za prevod, ampak za prepesnitev pesmi o 23. psalmu, kakor se nahaja v avgsburški pesmarici: Form vnd ordnung gaystl. Gesang vnd Psalmen" 1533 in potem tudi pri Babstu 1545 brez melodije: „Der Herr ist mein treuer Hirt". Iz 4. in 5. kitice nemške pesmi sta pri Dalmatinu po dve in dodana je na koncu doksologija, zato pri Dalmatinu 8 kitic proti petim v izvirniku.

40. Psalmus XXV. Ad te levavi animam meam.

Ta XXV. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

NB

Mo - jo du - šo, Go - spud, k tebi, vse - lej go-
I - nu po sa - mi - mu te - bi, ser-čna ve-

NB

ri vzdi - gnem, Moj Bug jest vu - pam
den vzdi - hu - jem.

NB NB

na te - be, ne pu - sti reu - ni - ga me - ne

nig - dar k sramo - ti bi - ti. 12 kitic.

Pri NB odmori odstranjeni.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Ta melodija, jonska, se nahaja najprej v straßburškem „Kirchenamptu“ 1525, a z Lutrovimi besedami 130. psalma (De profundis): „Aus tiefer Not schrei ich an dir“. V straßburški pesmarici 1559 je pri istem tekstu; rabljena pa je bila tudi za pesem: „Herr, wie du willst, so schiks mit mir“, Vehe 1537 in Leisentritt 1584 sta jo rabila za očenaš: „Unsre Zuflucht o Gott, bist du“. Vsekakor je bila vobče znana melodija. Dalmatin jo je uporabil za prevod Andr. Knöpkenove pesmi: „An allen Menschen gar verzagt, zu dir mein Seel will heben“ o 25. psalmu; ta pesem je bila najprej v dodatku za duhovno igro Burkarta Waldisa „De parabell vom verlorn Szohn“, Riga 1527, potem pri Schumannu 1539 in v Burkarta Waldisa Psaltru, Frankfurt 1553. Pri Dalmatinu manjka 7. kitica nemškega izvirnika, a nova je zadnja: „Deine Kirche, o Gott, vergiß auch nicht“ etc., tako da imata izvirnik in prevod po 12 kitic. — 1575 (brez melodije) z naslovom: Ta XXV. Psalm vti Víshi koker ta Nemški Auß tieffer not etc.

41. Psalmus XXXI. In te Domine speravi, etc.

Ta XXXI. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

1) 2)

Na te sim o Bug za - pu - val, me boš pred špo- tom

njega se za - ne - ssi - mo. Zlu-
ka - te - rih zdaj teči - mo.

di se zlo - bi, svejt mu pèr - lo - ži,

NB

kun-štnu rou - na - jo, si - lo ob - ha - ja - jo, ver-

ne ho - te za - tre - ti. 5 kitic.

Pri NB. je v izdaji 1584 semibrevis, 1595 pravilno minima. Izdaja 1584 brez znaka za takt.

„Ein veste burg ist unser Gott", ta obrambna in kljubujoča pesem evangeljske cerkve, ki jo je zložil Luther 1527, se nahaja najprej v Wittenberški pesmarici 1528 brez melodije, z melodijo pri Klugu 1529, 1535, pri Schumannu, Babstu in potem skoro v vseh pesmaricah. Iznajdbo te melodije pripisujejo protestanti s sigurnostjo Lutru in v dokaz navajajo mesto iz Commentarija Iv. Sleidana (Straßburg 1550): Psalmum hunc XLVI . . . numeros etiam addidit et modulos argumento valde convenientes et ad excitandum animum idoneos." Bäumker pa dokazuje, da so tudi tega speva motivi iz gregor. korala. Dalmatin je melodijo sprejel neizpremenjeno v svojo pesmarico in je natanko prevedel Lutrovo pesem, le da je iz zadnje Lutrove kitice napravil dve. Tonski način jonski. Kot zgled prevajanja navaja to pesem Elze v svojih „Slov. protest. Ges. B." — 1575 brez melodije: Ta XLVI. Psalm, v ti Vishi koker ta Nemshki Ein veste Burg ist vnser Gott.

43. Psalmus LI. Miserere mei Deus.

Mólitou, izpuvid Davidova inu vseh ludi, de so grešniki, prossio za dar s. duha, za pravo vero etc. Tolmačen inu zložen skuzi P. Truberja na prošno J. S.

Bug bo - di me - ni mi - los - tiu, ti vejš do-
Ob tu za tvo - je mi - los - ti, re - ši me

3) 4) 5) 6)

va-ru-val ter pred ve-čno sra - mo-to. Jest pro-sim te, o-

7) 8)

hra-ni me, sku - zi tvo-jo do - - bru - to.

7 kitic. Izd. 1584 brez znaka za tekst.

Babst 1545: 1)

2) Nota c. 3) Nota a.

4)

5) Nota g. 6) Nota c. 7) Nota g. 8) Nota e.

Babst 1545:

2) Nota *c*. 3) Nota *a*. 4)

5) Nota *g*. 6) Nota *c*. 7) Nota *g*. 8) Nota *e*.

Melodija frigijska, kakor jo priobčuje Dalmatin, je pripadala izprva stari pasijonski pesmi: „Da Jesus an dem Kreuze stund“. Ta pesem se nahaja pri Veheju 1537 brez melodije, ker jo je Vehe vsekakor predpolagal kot znano. Pri Babstu 1545 pa je z navedenimi razlikami za pesem Adama Reusnerja: „In dich habe gehoffet, Herr“, ki je bila izšla že v Augsburgu 1533 v „Form vnd Ordnung geystlicher Gesang vnd Psalmen“ brez melodije. Z enakim tekstom jo uporablja Sigmund Hemmel, Tübingen 1569 v svojih četveroglasnih psalmskih pesmih. Dalmatinova notacija se v marsičem razlikuje od najstarejšega tiska, od Babsta 1545. Bistven pa je začetek, pri Dalmatinu *c*, v nemških pesmaricah vedno *h*, in konec tretje vrste, ki pri Dalmatinu modulira v jonščino, pri Babstu v miksolidščino; na ta način dobi prvi del melodije bolj značaj jonščine proti prvotni frigijščini. Dalmatinov tekst, ki se ad verbum nahaja tudi pri Kastelcu 1682, je dobeseden prevod A. Reusnerjeve pesmi. V drugi vrsti prve kitice manjka en zlog; nadaljnja tiskovna pomota je beseda „zapuval“ namesto „zavupal“. Nadalje je v drugi kitici 1584: v' nuji ezhim, 1595 pa v'lnuji tezhim. — 1575: Ta XXXI. Psalm, vti Vishi koker ta Nemški In dich hab ich gehoffet Herr.

42. Psalmus XLVI. Deus noster refugium etc.

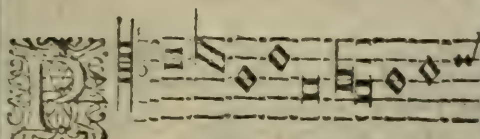
Ta XLVI. psalm. Skuzi Jurja Dalmatina.

Na - ša bram - ba je go - spud Bug, v
On nam po - ma-ga iz nad - lug, v

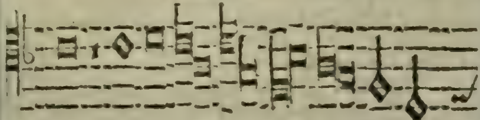
CXLI.

VENI SANCTE SPIRITVS, &c. PER Truberum.

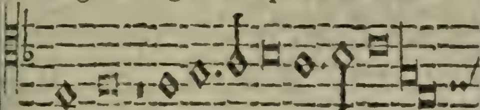
PEISSEN OD S. DVHA.

Ridi ſve ti Duh lu bi

Bug, Res glaſ ſi po vſod ſam

tvoj vuk, napolni ſer za vſch ludy,

St. 31. te študije (str. 188.) Faksimile po izdaji iz l. 1584.

kler je člo - vik žiu, de vnim zgul greh pre - bi - va,
od te tež - ko - sti, brumni - ga me - ne ti stu - ri

v'nim le tu zlu do - bi - va. Te - bi se jest
de bom spet v ti po - kuri.

kriu dol-žan dam, o - či - tu se iz - po - ve - dam,

z gre - hi sim te jest re - ser - dil, vse hu - du pred

ta - bo štu - ril, ti si sam prou ter bru-men.
8 kitic.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta ozbiljna, frigijska melodija brez ritmične menjave je z 51. psalmom, upesnjenim od Mat. Greiterja: „o Herre Gott begnade mich" najprej v „Dem ander (Das ander . .) Theil Strassburger Kirchengesenge 1525", potem pri Schumannu 1539, Babstu 1545 in v večini pesmaric. Po vsej priliki je tudi melodija Mat. Greiterja, ki je bil najprej menih, potem muzik v Straßburgu (u. 1550). Slovenski tekst je v svoji 1., 2., 3., 5. in 6. kitici prevod peterokitične pesmi M. Greiterja; zadnja Trubarjeva kitica, doksologija, in 4. in 7. so nove, njih vsebina je vzeta iz prot. psalma. Tekst ni prevod, ampak svobodna prepesnitev M. Greiterjevega teksta oz. psalma. Notacija Trubarjeva se zlaga z izvirnikom. V 7. vrsti prve kitice je zlog „ti" (du) preveč. Pri Kastelcu 1682 je psalm ponatisnjen, le da sta 6. in 7. kitica izpuščeni in da je zadnja kitica Trubarjeva nekoliko izpremenjena.

44. Psalmus LXVII. Deus misereatur nostri, etc.

Ta LXVII. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

O Bug bo - di nam mi - lo - stiu i-
Bo - di naš o - ča do - brot - liu, pe-

NB

nu nam daj tvoj že - gen. Daj nam tvo-
laj nas u večni le - ben.

je po - ti spo - znat, i - nu vsem aj - dom tu - di,

zve - li - čan - je o - znan-jo - vat po vsem svej - ti ne-

mu - di, de po - ko - re se hu - di. 3 kitice.

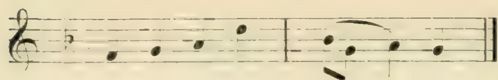
Pri NB. imata v izdaji 1584 v ligaturi pomotoma tudi druga in tretja nota črtico navzgor. V izdaji 1595 je poleg znaka za takt, na desno odprtega prečrtanega polkroga, še številka 2, kar bi dalo podvojeno zmanjšanje notnih vrednosti, diminutionem duplicem. Bolje in pravilno je v izdaji 1584 brez 2.

Ta frigijska melodija se nahaja najprej v „Teutsch Kirchenamptu", Straßburg 1525 k psalmski pesmi Lutrovi: „Es wollt uns Gott genädig sein", ki je bila izšla že prej v Lutrovem spisu: „Eyn weyse Christlich mess zu halten 1524" in tudi v Erf. Enchir. 1524 brez melodije. Notacija Dalmatinova je verna izvirniku in tudi tekst dobeseden prevod trikitične pesmi Lutrove.

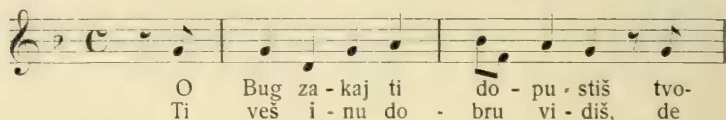
45. Te cerque božie, zuper nje sovražnike, tožba inu molitou,

vzeta iz tih psalmou, suseb iz tiga 74. inu 79. per Truberum.

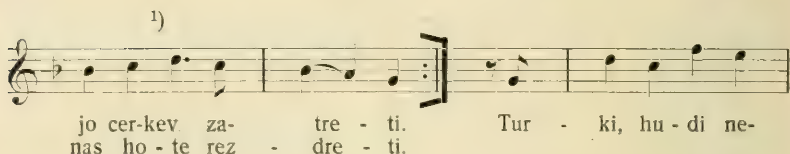
NB.

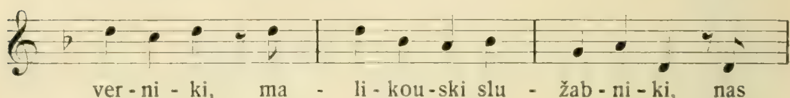
Gornja notacija izdaje 1595 je vseskozi koruptna; to je nastalo po tem, da se je C-ključ, ki je 1584 na prvi vrsti, dvignil na četrto. Še le od NB dalje je melodija korektna. V izdaji 1584 in drugod se glasi tako-le:

O Bug za - kaj ti do - pu - stiš tvo-
Ti veš i - nu do - bru vi - diš, de

jo cer-kev za- tre - ti. Tur - ki, hu - di ne-
nas ho - te rez - dre - ti.

ver - ni - ki, ma - li - kou - ski slu - žab - ni - ki, nas

hte s ko - re - nom zdre - ti. 8 kitic.

Znak takta manjka v obeh izdajah.

Pri [1]) notna vrednost podvojena.

Izdaja 1584 slovenskih pesmaric ima dorsko melodijo, natanko kakor je bila uporabljena najprej pri Waltherju 1524 za pesem: „Ach Gott von Himmel sieh darein" in potem z majhno zastranitvijo v pesmarici Čeških bratov 1566 o 74. psalmu: „Ach Gott warum verlassestu in großem herzen leide" in že prej v pesmarici Straßburg 1560 o 23. psalmu: „Der Herr ist mein getreuer Hirt". Pri Waltherju 1524 je uporabljena za lutrovsko psalmsko pesem: „Ach Gott vom Himmel sieh darein", ki pa obdrži pozneje le frigijsko melodijo, našo št. 37. Rabili so jo pa tudi za besede 2. psalma: „Hilf Gott, wie geht es immer zu". Za slov. tekst se predloga v nemških pesmaricah ne da dokazati; svobodna pesnitev je zlasti iz 74. psalma, dasi se glasi nadpis: „entnommen aus den Psalmen, bes. 74 in 79". Tako se glasi Trubarjeva predzadnja kitica:

Obtu my tudi tožimo,
s gerliskim klagovajnem:
Inu te milu prosimo,
de stvoim pomagajnem
Prideš nam h' troštu, h' pomočam,
Sakaj vsak verni je obdan
vso shlaht revo, nadlugo.

Psalm v prozi, verz 19: du wollest nicht dem Thier geben die Seele deiner Turteltaube, und deiner elenden Thiere nicht so gar vergessen. (Pesem je že v „Treh Duhovskih peismih" 1575).

46. Psalmus LXXXIII. Deus quis similis erit tibi, per Krelium.

Ta LXXXIII. psalm. Molitou zuper sovražnike te cerque.

O Bug ne - spi ter ne - mol - či, na - šo pro-šnjo zdaj
ti vsli - ši, vi - diš ko - ku ne - ver - ni - ki, vsi
zli hu - di sov - raž - ni - ki [1]) zlo - be [2]) tar na - pu - hu - jo
se, sta - [3]) ve čez nas gla - ve svo - je. 12 kitic.

Pri Monoetiju ad [1]) nota *g*.
„ „ „ [2]) note *g g a*.
„ „ „ [3]) nota *d*.
V izdaji 1584 manjka znak za takt.

Ta jonska melodija se nahaja z neznatno razliko v rokopisu iz l. 1565: „Crailsheim Bartholomaeus Monoetius", rokopisni dodatek straßburški pesmarici l. 1560. s petimi melodijami, in sicer k Iv. Frederja pesmi: „Gott Vater in dem Himmelreich, Gott Sohn, Gott heiliger Geist zugleich", ki je imela pri Babstu 1545 drugo melodijo. Pozneje l. 1599., torej po slovenskih pesmaricah, v popolnoma enaki notaciji v „Regenſpurgischer Contra punct etc. 5 stimmig durch Andream Raselium", v pesmarici, ki ima 51 „samih starejših" melodij; tu tudi k pesmi: „Gott Vater in dem Himmelreich". Tekst metričen, srokovan prevod 83. psalma od S. Krelja, se v nemških virih ne da najti.

47. Psalmns CIII. Benedic anima mea Domino.

Ta CIII. psalm, skuzi Jurja Datmatina.

Čast tar hva - lo daj Bo - gu du - ša mo-
Gori v ne - bi vi - sso - ku nje - ga sve-

ja ter vse v'me - ni.
ti - mu i - me - ni, i - nu nig - dar ne

za - bi lu - bu ser - ce mo - je, ker

te on k se - bi va - bi, de vse gre - he tvo-

je mi - lo - sti - vu od - pu - sti, i-

nu te o - zdra - vi, iz vseh tvo - jih brit-

ku - sti gnad - li - vu per-pra - vi. 7 kitic.

Izdaja 1595 ima znak takta, polukrog prečrtan, zraven stoji številka 3. 1584 je številka 3 brez znaka za takt.

Melodija, jonska, in pesem: „Nun lob meine Seel den Herrn" o 103. psalmu se nahajata najprej v zbirki: „News Gesang, mit dreyen stimmen, den kirchen vnd schulen zu nutz etc. durch Joannem Kugelmann gesetzt", Avgsburg 1540, potem v Babstu 1567, v pesmarici Čeških bratov z isto notacijo kakor v slovenski pesmarici. Pri Kugelmannu 1540 je melodija kot tenor večglasnega tonskega stavka, zato v naši pesmarici tudi notirana v F-ključu. Dalmatin je, prejemajoč melodijo, razrešil ligaturo *fg* (pri nas tretji takt) in vsaki noti podložil en zlog; s tem mu je bila nota nastopa (Auftakt) odveč, zato jo je izpustil, a je na ta način v prvih in tretjih vrsticah iz jambske mere napravil trohejsko. Dalmatinov tekst (7 kitic) ni prevod nemškega devetkitičnega I. Gramannovega teksta, ampak samostalna pesnitev o 103. psalmu.

48. Psalmus CXXIIII. Nisi quia Dominus erat, etc.

Ta CXXIIII. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

Ka - dar bi Bug per nas ne bil, i - nu nam ne - po-
Tar sov - raž - ni - kom ne bra - nil, ta - ku bi svejt pre-

NB.

ma-gal. Ka - dar bi Bug cer - kou svo-jo ne bra-nil
ma-gal.

z ne-beš-ko moč - jo, vže bi nas več ne bi - lu. 10 kitic.

NB. Ta odmor manjka v izvirniku, pri Babstu 1545 je. Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta melodija, eolska, se nahaja najprej pri Klugu 1535, v isti notaciji, kakor jo je prevzel Dalmatin. Najti jo je v večini protest. in v mnogih katol. pesmaricah. Tekst Dalmatinov je precej svoboden prevod osmerokitične pesmi Justa Jonasa o 124. psalmu: „Wo Gott der Herr nicht mit uns hält". Bil pa je že tudi pri Waltherju 1524 izšel 124 psalm: „Wär Gott nicht mit uns diese Zeit", a z drugo melodijo. Nova je Dalmatinova 7. kitica in doksologija na koncu, torej 10 kitic. 1575: Ta CXXIIII Psalm Vti Vishi koker na Nemshki. Wo Gott der Herr nicht bey vns helt.

49. Psalmus CXXVIII. Beati omnes qui timent Dominum, per Krellium.

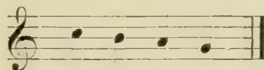
Ta CXXVIII. psalm, trošta vse bogaboječe, de v nih hiši, v zakonu, v mesti, v cerqui bodo srečo imeli.

NB.

Sre - čan, kir se Bo - ga bo-jiš, po nje-ga

po-tih prau ho - diš, kar boš z ro-ka - mi per-de-

lal, tu boš zdrav ve - se - lu vži - val. 6 kitic.

Pri NB. Strassburg 1526:
V izdaji 1584 manjka znak takta.

128. psalm: „Wol dem, der in Gottes Furcht steht" začenja v Erf. Enchir. 1524 psalme. Tu je še brez melodije z dostavkom: „Ynn Melodey, so man synget das voryge lied S. Johannis Huss". V Waltherjevi pesmarici 1524 ima že od naše različno melodijo, pri Köpphlnu, Straßburg 1526 je z našo dorsko. Slovenski tekst je prevod nemškega z dodano doksologijo na koncu.

50. Psalmus de profundis paraphrastice expositus.

Ta CXXX. psalm, od Primoža Truberia izložen.

Mi kir smo v zli glo - bo - či - ni v gre - hih, vpe - kli te-
V ta - ki re - vi e - din - šči - ni le h te - bi Bug be-

či - mo. Ob tu naš vpi Bug sli - ši ti, za-
ži - mo.

vo - lo tvo - je mi - lo - sti u - še - sa k nam o-

ber - ni. 9 kitic.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

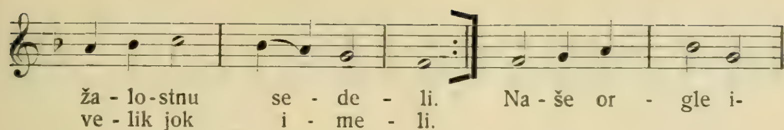
Lutrova pesem o 130. psalmu (den „tröstlichen de profundis") je najprej v Achtliederbuchu 1524, brez melodije, kot zadnja izmed treh Lutrovih psalmskih pesmi. Melodija, frigijska, se nahaja najprej pri Waltherju 1524 in potem v večini koralnih knjig. Po Ambrosu (Gesch. d. Mus.) pripada posvetni pesmi P. Hofheimerja. Ko so 20./II. 1546 mrtvega Lutra iz Eislebna prenesli v Wittenberg in ga v Halle za čez noč nesli v „Frauenkirche", se je ljudstva trlo ob rakvi in v solzah je zapelo pesem: „Aus tiefer Not schrei ich zu dir" (Wackernagel). Pri Leisentrittu 1567 je ob predelanem tekstu: „Aufs hertzen grundt schrey ich zu dir". Trubarjev tekst z 9 kiticami je svobodna prepesnitev Lutrovega s 5 kiticami; pri tem sta si najsličnejši prvi kitici. Lutrova 1. kitica:

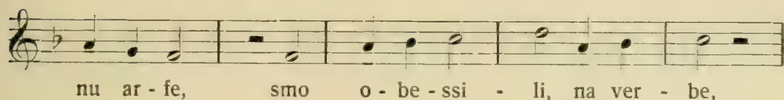
Aus tiefer Not schrei ich zu dir
Herr Gott erhör mein Rufen,
dein gnädig Ohren kehr zu mir
und meiner Bitt sie öffne.
Denn so du das villst sehen an,
wie manhhe Sund ich hab gethan,
Wer kann, Herr, für dir bleiben?

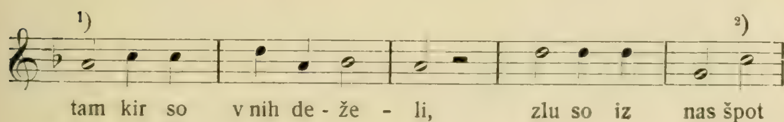
51. Psalmus CXXXVII. Super flumina Babylonis.

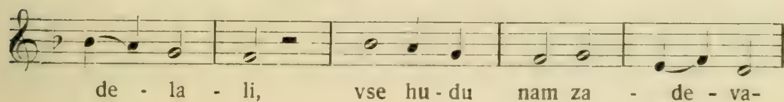
Ta CXXXVII. psalm. Skuzi Jurja Dalmatina.

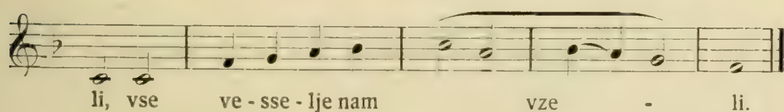
Tam per teh vo - dah Ba - by - lon smo
Kir smo zmi - sli - li na Si - on, smo

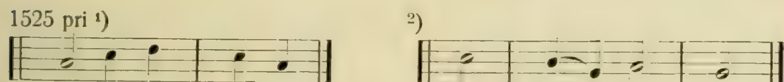

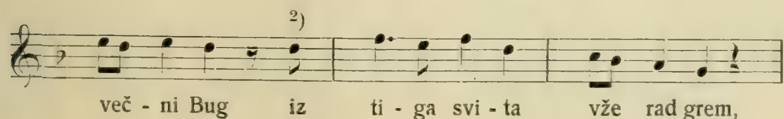
Izdaja 1584 brez znaka za takt.

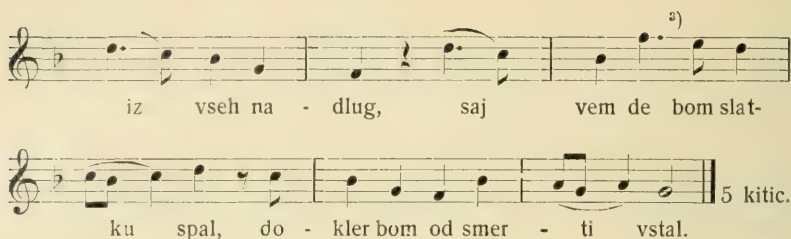
Ta melodija se nahaja najprej v „Dritt. Theil Straßburger Kirchenampt 1525“ ob pesmi Wolfganga Dachsteina o 137. psalmu: „An Wasserflussen Babylon“. Tonski način jonski.

52. Canticum Simeonis, Nunc dimittis,

skuzi Jurja Dalmatina.

Pri [1]) izvirnik brevis.
Pri [2]) v izdaji 1595 *e*, pri Babstu 1545 in pri drugih je tu *d*.
Pri [3]) manjka 1584 pika.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Canticum Simeonis: „Mit Fried und Freud ich fahr dahin", ki ga je Luter sprejel med pogrebne pesmi, izdane 1542 pod naslovom: „Christliche geseng Latainisch vnd Deutsch, zum begrebnis" je bil izšel že pri Waltherju 1524 z dorsko melodijo, ki jo je porabil tudi Dalmatin, in je potem skoro v vseh pesmaricah. Dalmatinov prevod je svoboden ter je iz štirih Lutrovih dal pet novih kitic.

Lutrova 4. kit.:

Er ist das hell vnd selig licht für die heyden
zur leuchten, die dich kennen nicht vnd zu weyden.
Er ist deyns Volcks Israel der preys,
ehr, freud vnd wonne.

Dalmatinova 4. kit.:

On je ta prava večna luč,
kir ajde resvejti,
on nam svejti dan inu nuč,
po vsim svejti.
Na njega jest verujem,
de vekoma ne umerjem

5 kit.:

On je Izraelova čast
inu vseh vernih,
on ne pusti v sramoto past
nas tih reunih,
njega folk bode časčen
u večnem vesselju. Amen.

1575 kot prva pesem brez melodije: Canticum Simeonis. Nunc dimittis etc. Koker ta Nemſki. Mit Frid und Freud etc. Iste kitice.

53. Ena serčna molitov zuper Turke,

v to peissen zložena od M. Jurja Dalmatina.

2)

gaj. Mi smo si - cer zlu pre - šib - ki, de bi nje-
daj.

ga mo - či brit - ki sa - mi se - be vbra-ni-

li, nej tu - di o - dre - še - ni - ka, ka - kor si

ti o - be - ni - ga, ob tu se čez nas vsmi - li.

Pri [1]) manjka 1595 odmor.
Pri [2]) je 1584 nepravilno *e*. Notno trajnost jaz podvojil.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Melodija, eolska, je bila že v „Dritt Theil Strassburger Kirchenampt 1525", in sicer v psalmski pesmi Mat. Greiterja: „Hilf Herze Gott dem deinen Knecht" (Ps. 119). Tekst Dalmatinov je svoboden prevod oz. ponaredba pesmi „O Herr ich ruff dein namen an" od Iv. Kugelmanna, Avgsb. 1540.

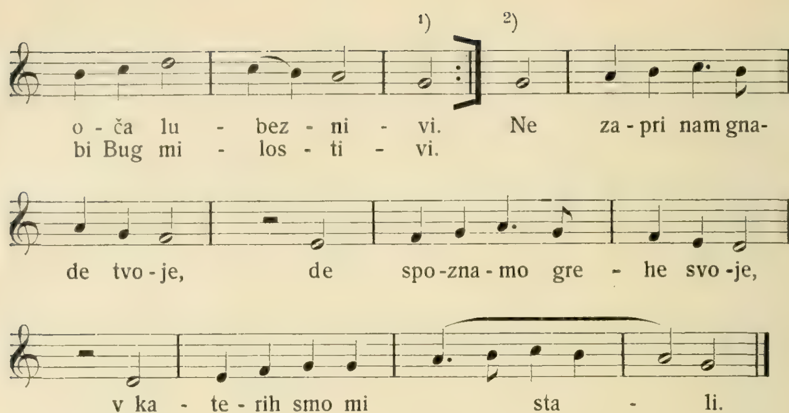
Kugelmannova 1. kit.:

O Herr ich ruff dein namen an
dann mir sonst niemant helffen kann
in diesen strengen zeiten:
Schaw, vie d' Türk so grausam wüt,
daruor vns, lieber Herr behüt,
Vnd hilf uns jn bestreiten.
Wir sein sonst gantz vnd gar verloren:
Ob wir schon haben deinen Zorn
auf vns schwärlich geladen,
So bedenck, daß wir sein getauft,
darzu mit Christi blut erkaufft
deshalb wöllst vns begnaden.

54. Ena druga lepa peissan zuper sovražnika Turka,

katera se more pejti kakor je ozdolaj notiranu ali kakor: O Bug, o Bug, veliki Bug etc. ozgoraj na 157. platu.

O tí mo - goč - ni več - ni Bug, naš
Kar - ščan-stvu vpi - je iz na-dlug, h te-

8. kitic.

V izdaji 1584 ni znaka za takt.

Pri [1]) je 1595 Semibrevis, v naši prenesbi torej trajanje podvojeno. Pri [2]) odmor izpuščen.

Melodija, miksolidska, se nahaja najprej v straßburškem Kirchenamptu 1524, a k pesmi „Ach Gott vom Himmel sieh darein", in s to pozneje v mnogih pesmaricah. Glede na tekst je slovenski pesmi mogla za predlogo služiti pesem: „Ein gaystliches Lied, wider den Türken" z 10 kiticami (izišla v „Christliche Hausgesenge Nürnberg 1569). Najsličnejša je 4. nemška kitica slovenski tretji:

Nemška 4. kit.:

Wir haben ja mit vnser Sünd
diesen Feynd wol verdienet,
Wir sind vngehorsam kind
dein Vort habn wir verhönet.
Kein Buß bisher geschehen ist,
du aber schav an Jesu Christ,
der für vns hat bezalet.

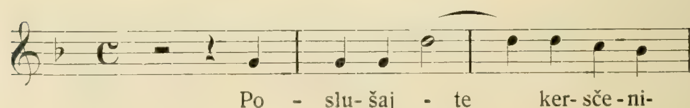
Slov. 3. kit.:

Boshji vuk ſmo ferahtali,
sa Boga nizh rodili,
Njega gnade nizh ahtali
Satu nam Turak ſylli,
Zhez nas vlezhe ſilno Vojſko,
Inu hozhe ſvojo roko
vſe Karſzhanſtvu potreti.

Slovenski prevajalec ni imenovan.

55. Ena troštliva pejssen iz XI. Cap. Matth.

vzeta, skuzi J. Dalmatina.

ki, vsi - vbo - gu reu - ni gre - šni - ki, kaj

vam sam Je - zus pra - vi, on vas kli - če

mi - lu - sti - vu, k se - bi va - bi pri - az - ni vu,

de on vas vse o - zdra - vi. 18 kitic.

Znak za takt manjka v izvirniku.

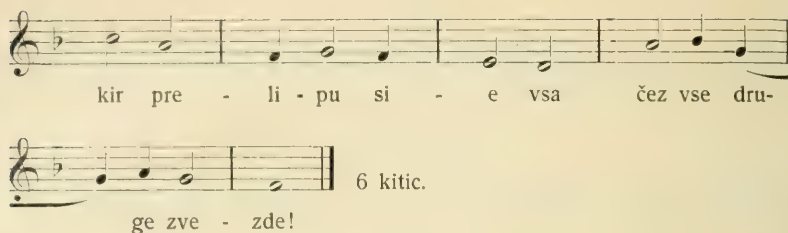
Melodija (dorska) in pesem Jurija Grünewalda: „kompt her zu mir spricht Gottes Sohn“ se nahaja na posebnem tisku: „Ain schöns newes Christlichs lyed. Item die zehen Gebott 1530“, potem pri Ottu, Nürnberg 1534, Babstu 1545 itd. Nemški tekst Grünewaldov s 16 kiticami je Dalmatin podal v 18. kiticah. Pesem brez melodije je prešla skoro neizpremenjena v Kastelčev molitvenik 1682, le končna kitica je pokatoličena.

56. Ena duhouna peissen k našimu gospudu Jezusu Cristusu,

Herr Christ der einig Gottes Son, skuzi Jurja Dalmatina.

O Crist pra - vi sin bo - žji o - če - ta
Jest pri-dem h gna-di tvo - ji, vsli - ši me

več - ni - ga.
vbo - zi - ga, ti si pra - va da - ni - ca,

Ta izprva posvetna jonska melodija je s pesmijo Elizabete Creutzigerjeve: „Herr Christ der einig Gottes Sohn“ najprej v Erf. Enchir. 1524, potem pri Waltherju 1524, Babstu 1545 itd. Dalmatinov prevod je dobeseden prevod nemškega izvirnika.

57. Ena serčna molitov h Cristusu

za odpusčanje grehou, za gmeranje inu stanovitnost te vere, inu za eno dobro smert, skuzi Jurja Dalmatina.

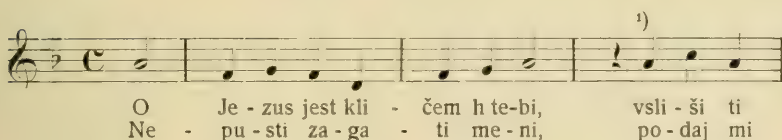
6 kitic.

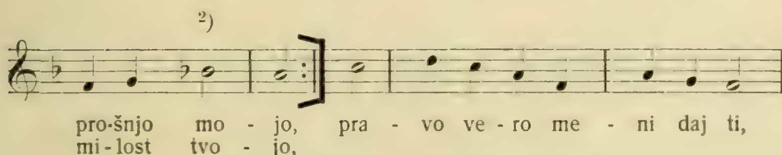
Znak za takt manjka v izvirniku.

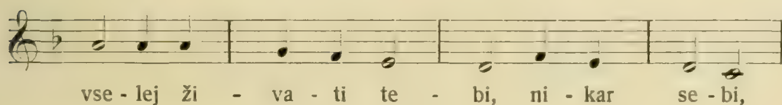
Melodija, eolska, v tej obliki kakor pri Dalmatinu v Babstovi pesmarici 1545, je pozneje prešla v mnoge, tudi katoliške pesmarice. Nahajamo jo pri izpovedni pesmi dr. Ivana Schnesinga: „Allein zu dir Herr Jesu Christ", nekoliko drugačno že v posebnem tisku, Nürnberg pri Juriju Wachterju 1540. Dalmatinov prevod, šest kitic napram 4 nemškim, je neizpremenjenega sprejel Kastelic 1682. Le v 4. kitici pravi Kastelic: „gmeraj volo mojo" namesto Dalmatinovega: „gmeraj vero mojo".

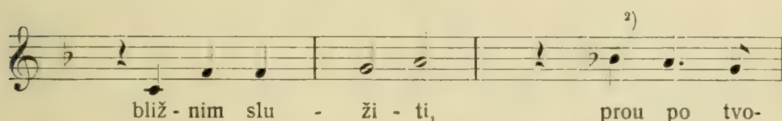
58. Ena serčna peissen

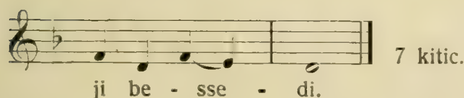
za vero, lubezan, vupanje inu volnu poterplenje. Skuzi Jurja Dalmatina.

7 kitic.

Pri [1]) je 1595 ena brevis, 1584 pravilno semibrevis.

Pri [2]) je v izvirniku predznačen *b*, dasi je v začetku vsake vrstice.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta dorska melodija je bila v Erf. Enchir. 1527 k pesmi Iv. Agrikole: „Gottes Recht und Wunderthat, welches die Überschrift führt: „Eyn geistlich lied, zu bitten vmb glauben, liebe vnd hoffnung", s 5 kiticami. Notacija Dalmatinova je znatno različna od prvega vira. Tekst Dalmatinov se samo

v svoji temeljni ideji naslanja na Agrikolovo pesem, sicer ga je smatrati za samostojno pesnitev. V slov. sedem kitic.

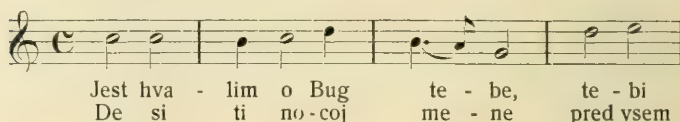
Agricolova 1. kit.:

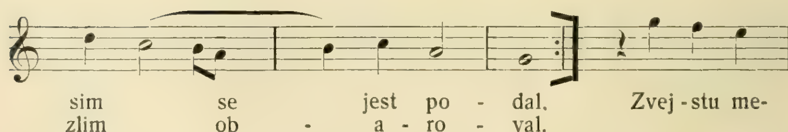
Gottes Recht und Wunderthat
will uns Herr Moses zeigen
dass wir kennen Gottes Rat,
dass Herzen zu ihm neigen.
Er eifert stark, Straf läßt er nicht,
er leidt kein Gottes Genossen,
Vertrauen, herzlich Zuversicht
gefällt ihm über alle Massen.

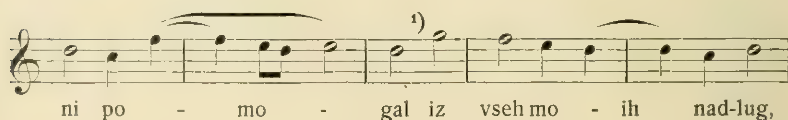
Pri Kastelcu 1682 je pesem brez melodije le z izpremembo v 5. vrstici 1. kitice, kjer govori o pravi pokori, Dalmatin pa o pravi veri.

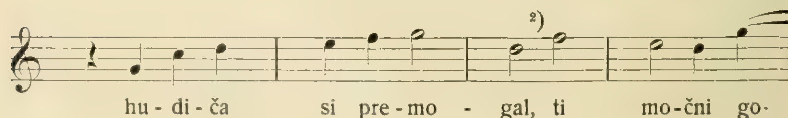
59. Ena peissen kadar človik v' jutru ustane.

Ich dank dir lieber Herre etc. Skuzi Jurja Dalmatina.

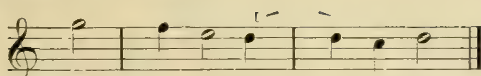

9 kitic.

Izdaja 1584 pri [1]) tako:

Babst 1545 pri [2]) tako:

Pripadajoč izprva posvetni pesmi: „Entlaubt ist uns der Walde gen diesen Winter kalt" in s to-le natisnjena že v: „Hans Gerles Musica Teutsch, Nürnberg 1532", je melodija izšla s pesmijo Ivana Kohlrosa: „Ich dank dir lieber Herre" 1535 v Nürnbergu v posebnem tisku, potem pri Schumannu 1539, Babstu 1545, itd. Tonski način jonski. V pesmarici Čeških bratov 1544 je uporabljena za pesem „Lob Gott getrost mit Singen". Dalmatinova notacija se ujema z Babstovo. Njegov tekst je prevod devetih kitic Kohlrosovih. Zgled prevajanja:

Kohlros 1. kit.:

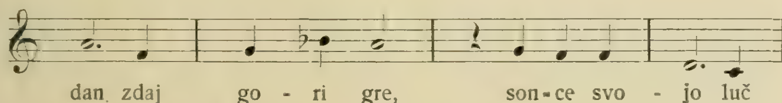
Ich dank dir lieber Herre,
dass du mich hast bewart
in dieser Nacht gefere,
darinn ich lag so hart
mit Finsternis umfangen
darzu in großer Not,
daraus ich bin entgangen,
halfst du mir Herre Gott.

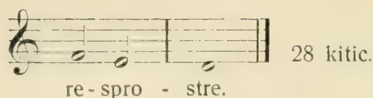
60. Ena druga otročia peissam,

kadar se z' jutra gori vstane, z' večer spat gre, k' naprej petju; svoim otrokom skuzi A. B. zložena. Se more pejti kakor: Nedaj oča naš lubi Bug: ali v' leti viži.

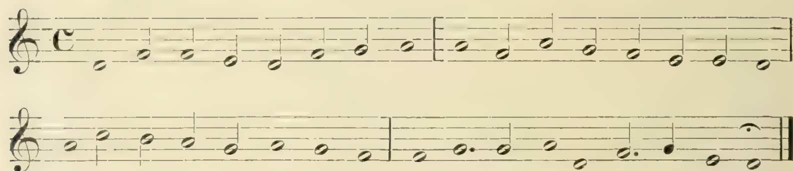

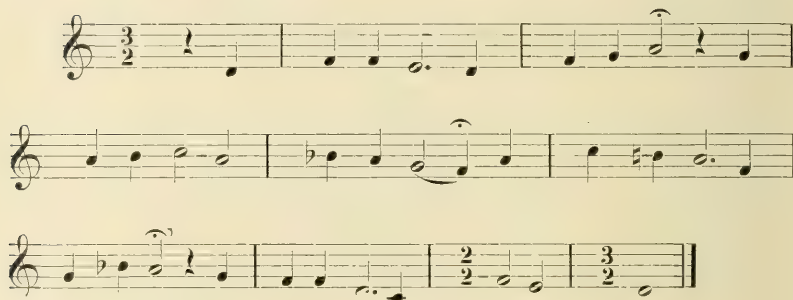

Notacija v F-ključu brez znaka za takt.

Nik. Hermann 1560:

M. Hubad, 1900: „Adam Bohoričeva iz l. 1584“.

Troglasen ženski zbor 1. in 3. kitica. Četveroglasen mešan zbor 5. in 25. kitica.

Naša dorska melodija je močno različna od Nikol. Hermannove 1560 (Sonntagsevangelien) k besedam:

„Sanct Paulus die Korinthier
hat unterweist in rechter Lehr.
Sobald er aber von ihn' kam,
da fingen sich viel Sekten an.“

Za tekst, ki obsega 28 kitic, ni nemške predloge. Obe jutranji pesmi Mih. Weisseja 1531:

„Es geht daher des Tages Schein,
o Brüder lasst uns dankbar sein
dem gütigen und milden Gott,
der uns diese Nacht bewahrt hat.“

in:

„Der Tag bricht an und zeiget sich,
o Herre Gott, wir loben dich,
wir danken dir, du höchstes Gut,
dass du uns die Nacht hast behut.“

Obe s po 7 kiticami in čisto drugima melodijama sta (kakor vse ostale nemške jutranje pesmi) po vsebini čisto različni od A. (dam) B. (ohoričeve). V menjajočem se ritmu, tro- in dvodelnem, je to melodijo v četveroglasnem stavku za mešane glasove obdelal in priobčil M. Hubad 1900. („V monakovski knjigi je tiskano ‚srašna‘ mesto ‚strašna‘.“ Hubad.)

61. Večerna molitou.

P. Truberja.

Cri - ste, kir boš i - me-no - van pra-va luč, zar - ja, be - li dan, svit - lo - bo si v te-mi ob - dan, svej - ti nam v ta tvoj svit- li stan. 8 kitic.

Pri [1]) notna vrednost za polovico skrajšana.

Pri [2]) je 1584 pravilno ligatura, 1595 pa nepravilno razrešena ligatura, dve breves.

Pri [3]) je 1584:

Babst 1545:

Prenarejeno eolsko melodijo latinskega himna „Christe qui lux es et dies" (nemški Wolfgang Meuslin v Erfurt. Enchir. 1526) je Trubar sprejel neizpremenjeno. Tekst Trubarjev z osmimi kiticami je prepesnitev nemškega s 7 kiticami. Več nemških prevodov in prepesnitev lat. himna je bilo že pred reformacijo, a nobenega ni mogoče smatrati za direktno predlogo Trubarjevo.

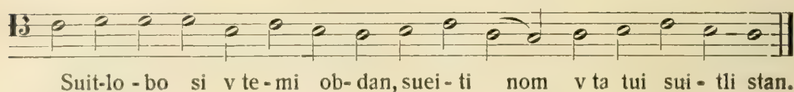
Enchir. 1526, 5. kit.:

Beschirmer, Herr der Christenheit,
dein Hilf stark sei uns bereit.
Hilf uns Herr Gott aus aller Not
durch deine heilige fünf Wunden rot.

Trubarjeva 5. kit.:

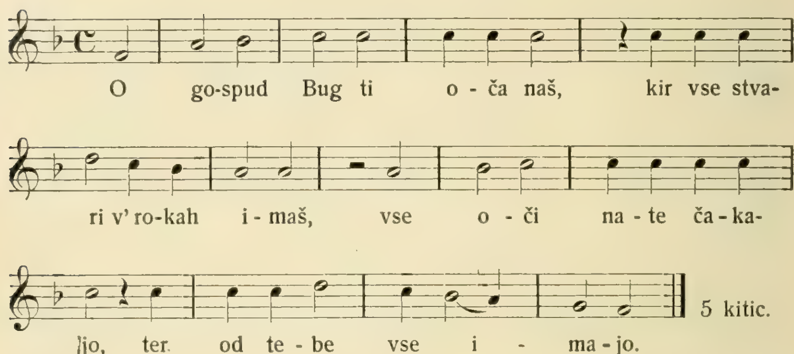
Ti veš, de ti tvoji verni,
kir so tebi podverženi,
so od svita zapuščeni,
od vragu zlu sovraženi.

1575 (z melodijo): Completa. Vezherna Molitou. Notacija v tenorskem ključu, raznovrste varijante glede notne vrednosti in v pavzah; konec je tak-le:

62. Peissen pred jedjo,

skuzi Jurja Dalmatina.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Zamizna pesem Ivan Rohova „Allmächtiger gütiger Gott" v pesmarici Čeških bratov 1544 se nahaja pri Babstu 1545 z malo ritmično izpremembo in pod nadpisom: „Das Benedicite vor dem Tische". Tonski način je jonski. Dalmatinov tekst se ujema z nemškim razen tretje kitice.

Roh 3. kit.:

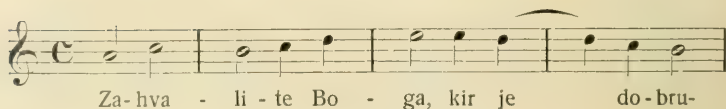
Wir geben vns schuldig, o Herr,
als arme elende Sünder
vnd han keine gerechtigkeyt
zu deiner grossen gütigkeyt.

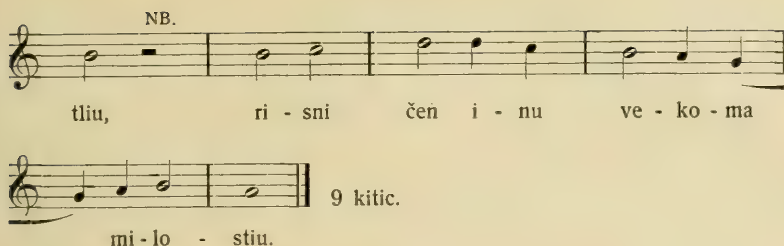
Dalmatin:

Ti ſam nym daſh shpisho, pitje,
ter vſe potrebe obilje,
kakor en ozha oſkerbiſh,
vſakimu njega dejl deliſh.

63. Peissen po jedi.

Skuzi J. Dalmatina.

Odmor pri NB. manjka 1595.

Melodija pesmi: „Danket dem Herrn, denn er ist sehr freundlich“ je v Ivan Rohovi pesmarici Čeških bratov 1544. Pesem s 6 kiticami ima nadpis: „Nach dem Tisch ein Gracias“. Tonski način eolski. Dalmatinova 4., 8. in 9. kitica manjkajo pri Rohu, ostale so natančno prevedene iz nemške pesmi „Danket dem Herrn“, itd.

64. Cantus Media vita etc. per Truberum.

Ena peissen: Mitten wir im leben sind, etc.

Slej-dni člo-vik, kir je žiu, mo - ra v' krat-kim
Bo - di mlad, star, mo - go - čliu mo - ra gnil stro-

I. II.
vmre - ti, hne - ti. Tu vsa - ki prou pre-

mi - sli, per Bu - gi mi - lo - sti i - šči,

NB
de ga v smer-ti ob - der - ži. O sve - ti go-spud Bug,

NB
o sve - ti mo - čni Bug, o sve - ti mi - lo-

sti - vi Je - zus, ži - vi ve - čni Bug. Mi smo cvejt, prah,

sen - ca, gni - la čer - vi - va jež - ca.

Smi - li se čez nas. 3 kitice.

Odmori pri NB. izpuščeni.

To friško melodijo, ki je služila že v 15. veku neki romarski pesmi, ima Walther 1524 ob Lutrovi nemški obdelbi latinske „Media vita", ki jo nahajamo brez melodije tudi v Erf. Ench. Tako obliko, v kakršni jo imamo pred seboj, je melodiji, nekoliko slični melod. postopni „Sancte Deus-a", vsekakor dal Walther. Prvotni latinski tekst (Media vita in morte sumus, quem quaerimus adjutorem, nisi te Domine? qui pro peccatis nostris juste irasceris, sancte Deus, sancte fortis, sancte et misericors salvator, amarae morti ne tradas nos) je baje zložil Notker Jecljavec, menih st-galski (u. 912) spričo nevarnosti, v kateri so bili delavci ob gradbi mostu čez Martinstobel. Melodija in tekst sta prešla v skoro vse pesmarice 16. in 17. veka; najdeta se tudi pri Veheju 1537 in v drugih katol. pesmaricah. Trubarjevo besedilo ni prevod, ampak svobodna, nova prepesnitev Lutrovega teksta.

Prva Lutrova kitica se glasi:

Mytten wyr im leben synd,
mit dem todt vmbfangen,
wen suchen wir, der hulffe thu,
des wir gnad erlangen?
dy büstu, Herr alleyne.
Vns rewet vnser missethat,
die dich, Herr, erzurnet hat.
Heyliger Herre Gott,
Heyliger starcker Gott,
Heyliger barmhertziger Heyland,
du ewyger Gott,
lass vnns nicht versynken
yn des pittern todes nott.
Kyrieleyson.

65. Ena serčna inu troštliva molitou

za eno pravo kerščansko smèrt, inu vesselu od smèrti vstajenje, inu se more pejti kakor je ozdolaj notiranu, ali v ti

viži, kakor ta nemška: Wenn mein stündlein verhanden ist.
Skuzi J. Dalmatina.

Ka - dar pri - de pu - sle - dni
O Je - zu Crist, kir si za

čas, de jest bom mo - ral vmre - ti,
nas tu - di mo - ral ter - pe - ti,

stuj me - ni zve - stu na stra - ni, pred hu - di-

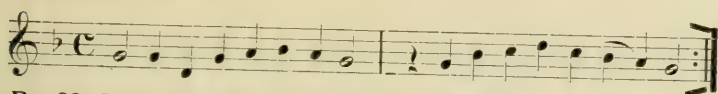
čem me - ne bra - ni, v tvo - je ro - ke

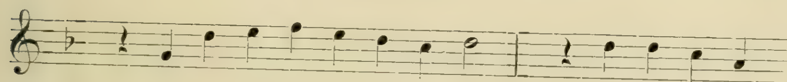
10 kitic.

me vza - mi.

Strassburg 1560:

Ps. 23. Der Herr ist mein getreuer Hirt etc.

Eisleben 1598:

Wenn mein Stündlein etc.

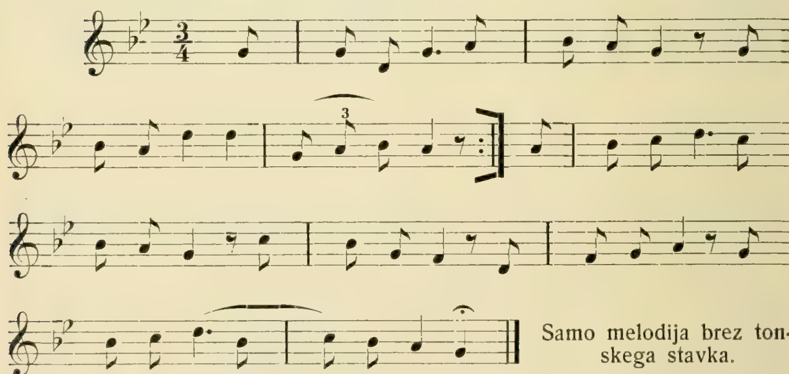

M. Praetorius 1609:

M. Hubad, 1900: „J. Dalmatinova."

Samo melodija brez tonskega stavka.

Melodije v čisto enaki notaciji, kakor jo ima Dalmatin, ni najti v predslovenskih pesmaricah. Znatno različna je melodija o 23. psalmu, kakor je v straßburški pesmarici 1560. V prvi vrstici se straß. melodija popolnoma enako glasi kakor naša; ujema se z njo v svoji periodični zgradbi, v bistvenem naraščanju in padanju, če so tudi poedini intervali in členi melodije različni. Šele pesmarica Eisleben 1598 ima, tudi k smrtni pesmi: „Wenn mein Stündlein vorhanden ist", v vseh delih enako melodijo. Direktni vir, iz katerega je vzel Dalmatin melodijo, se po tem takem ne da določiti. Čisto različna od naše dorske pa je jonska melodija pesmi „Wenn mein Stündlein etc." (Prim. tudi to melodijo v Martina Prätorija „Musae Sioniae" 1609). Za tekst

je bila Dalmatinu v prvih petih kiticah predloga Nik. Hermannova četverokitična „Wenn mein Stündlein etc.", nadaljnje 4 kitice so natančen prevod prvih 4 kitic Nik. Hermannove peterokitične pesmi: „Wie Helias im fewrigen Wagen gen Himel feret" 1559; namesto zadnje kitice te pesmi je dal Dalmatin novo. To zvezo obeh Hermannovih pesmi je najti najprej v Nürnberger Hausgesengen 1569, potem v drugih pesmaricah. Pri Kastelcu 1682 je pesem brez melodije dobesedno, M. Hubad je 1900 priobčil samo melodijo z 2 kiticama (brez stavka) v $^3/_4$ taktu.

66. Ena lepa duhouna peissen,

katera na kratkím v' sebi derži vse štuke karsčanske vere, na katere slejdni karsčenik more vesselu vmreti inu izveličan biti, zložena skuzi Joannesa Schuuejgerja, inu se more pejti, kakor je letu ozdolaj notiranu, ali kakor: Oča, sin, duh, nebeski krajl, etc. ozgoraj na 42. platu. (1584 „na 32. platu".)

NB

Hva - la Bo-gu moj čas je tu, de
S ti - ga svi - ta go - ri v ne - bu, tam

se i - mam lo - či - ti
vseh na-dlug prost bi - ti. Za - tu jest ho - čem

NB

pred smer - tjo, stu - rit du - hou - no šafft mo-

jo v bož - jim i - me - ni. A - men. 27 kitic.

Znaka za takt ni.

Finale pri NB. primerno reducirane.

M. Hubad 1900: „I. Schweigerjeva".

Samo melodija, brez stavka.

Za to pesem se ni dal najti vir niti za melodijo niti za tekst. Pesnitev, smrtno pesem, raztegnjeno na 27 sedmerokitičnih kitic, smemo imeti za last Jv. Schweigerja, ki je samo s to pesmijo zastopan v naši zbirki, ker bi je radi njenega obsega nemški himnologi ne mogli prezreti, ako bi bila v kaki nemški pesmarici. Melodija je kakor vse v naši zbirki brez dvoma nemškega porekla. M. Hubad je tudi to melodijo priobčil brez stavka, s 4 kiticami (1., 2., 26. in 27. kitica).

67. Ena pogrebska peissen,

per Krellium.

Spre - mi - mo h gro-bu tu tel - lu, naj

se v grob po - kop - pa cil - lu, saj spet ži - vu go-[1])

ri vsta - ne, ka - dar se Bug k sod - bi ga - ne.

8 kitic.

1584 brez znaka za takt.

Pri [1]) je 1584 pomotoma nota *f*; 1595 pa je ta nota za polovico prekratka; minima je namesto semibrevis.

Ta pogrebna pesem, jonska, ki v lapidarnem slogu izraža misli in nade, ki z njimi pokapajo kristjani svoje mrliče, je izšla najprej v pesmarici Čeških bratov 1531; v sedmih kiticah jo je zložil M. Weise: „Nun laßt uns den Leib begraben“ brez melodije. Melodija, kakor jo imamo tukaj, se nahaja najprej v G. Rhawa „Gesenge für gemeine Schulen“, Wittenberg 1544, v

peteroglasnem stavku od Iv. Stahla. Pozneje so sprejele pesem vse pesmarice 16. veka. Slovenski tekst je natančen prevod nemškega, zadnja kitica je dodana.

68. De adventu Domini.

Peissen od adventa.

Hva - la bo-di Bo - gu vsak čas, ker

si se sam smi - lil čez nas, nam po-slal si-nu svo-

je-ga, od ve-čno-stí ro - je - ni-ga.

14 kitic.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Melodije te adventne pesmi nikjer ni bilo mogoče najti. Tonski način eolski. Tekst je dobeseden prevod M. Weissejeve pesmi:

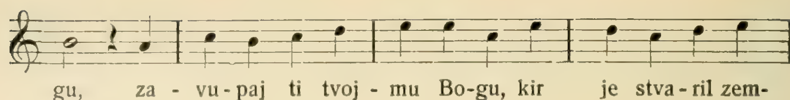
Lob sey dem allmechtigen Gott,
der sych vnser erbarmet hat,
gesandt seinen allerliebsten son,
aus jhm geborn jnn höchsten Thron

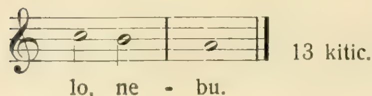
(1531) s 14 kiticami.

69. Ena lepa duhovna peissen.

Kaj ža-lu - ješ ser - ce mo - je, kaj

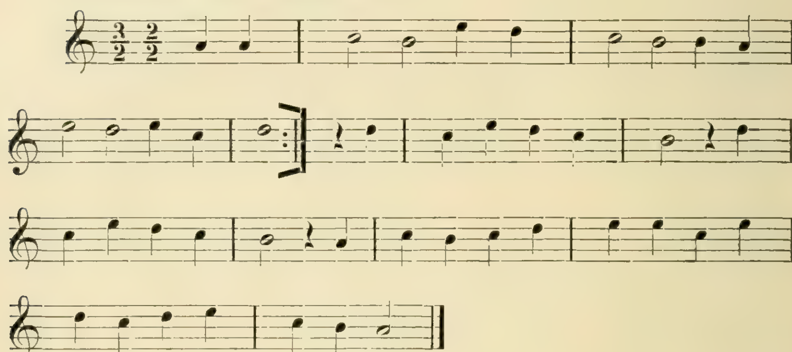
se kum-raš i - nu sker - biš za po-svit-nu bla-

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Hubad 1900: (šesteroglasno)

Ta melodija se nahaja najprej v rokopisu „Crailsheim Monoetius 1565 (prim. št. 46). Nje najstarejši tisk je Joahima Magdeburga: „Christliche vnd tröstliche Tischgesenge", Erfurt 1572. Slovenska notacija je malo različna od najsiarejšega vira. Tonski način eolski. Tekst, dobeseden prevod Hans Sachsove pesmi: „Warum betrübst du dich mein Herz", je izšel kot poseben tisk obenem s pesmijo: „Bis mir gnedig, o Herre Gott" v Nürnbergu 1526, brez not, z opombo: „In dem Thron: Frölich bin ich aus hertzen grund". Osma in deveta kitica pesmi, ki ju v najstarejšem tisku ni, sta dodani iz nürnberske pesmarice 1580. M. Hubad je to melodijo obdelal za šesteroglasen mešan zbor, v ritmu $^3/_2$ in $^2/_2$, tri kitice.

* * *

Pesmi, ki hočem o njih še v sledečem govoriti, so v naših pesmaricah **brez** melodij. Pri nekaterih je opazka: „v ti vishi kakor", ali: „v ſoji suſebni vishi" ali „na eno drugo visho", druge zopet so brez označbe melodije, ki naj se porabi zanje. Teksti so uvrščeni po izdaji 1595 in zaznamovani s tekočimi številkami. Pri vsakem sem posebe navedel, v kateri izdaji, na kateri strani slovenske izdaje je pesem.

70. Izd. 1595. str. 134.

D. Marie hvaležna peissen na eno drugo vižo. 11 kitic po 5 vrstic.

Neposrednega nemškega vira ni najti. Svobodna pesnitev, po mislih latinskega Magnificata ali pa nemške pesmi „Nun lob mein Seel den Herren"

(Nic. Selnecker) s petimi 12vrstičnimi kiticami v Nik. Selneckerjevih „Christliche Psalmen etc.“ Leipzig 1587. — Slov.: „Vesselu Maria poje, vsem ludem naznainje daje“.

71. Izd. 1595., str. 140.

Ena druga v ti viži, o Jezus Christus naš Gospud. 14 kitic po 4 vrstice.

Je veren prevod Mih. Weissejeve pesmi „Lob sei dem allmächtigen Gott“ v pesmarici Čeških bratov 1531 s 14 kiticami. — Isto nemško pesem imamo v drugič prevedeno, (prim. št. 68).

1595 slov.: „Hvalimo Boga vsaki čas“,

1584 slov.: „Hvala bodi Bogu vsak čas“.

Vendar je prevod izdaje 1584 daleko boljši in okretnejši napram nerodnemu prevodu izdaje 1595. Mnogo v izdaji 1595 novih pesmi stoji po svoji vsebini in vrednosti daleč za pesmimi, katere preveva še veliki duh Trubarjev.

V primero navajam iste kitice:

M. Weisse 12. kitica:

Sein erste Zukunft in die Welt
ist in sanftmütiger Gestalt,
die ander wird erschrecklich sein,
den gottlosen zu großer Pein.

Slovenska pesmarica 1584, 12. kitica, štev. 68:

Ta pervi prihod je troštliv,
lubezniv, krotak, dobrotliv,*)
ta drugi pak bode strašan,
tim hudim bo ta pakal dan.

*) Izdaja 1595 ima: dobr*u*tliv.

Slovenska pesmarica 1595, 12. kitica, št. 71:

Njega prihod je bil krotak,
na sodni dan bode strašan
vsem hudim nejovernim ludjem
žnih večnim pogublenem.

72. Izd. 1584, str. 88. 1595, str. 143.

Solemnis ille cantus, dies est laetitiae. A quodam ante haec tempora bene translatus, rhythmice utcunq compositus. Ta stara božična pejssen, prau tolmačena, ampak nikar pousod rajmana, v svoji viži, kakor ta od spreda: Hvalimo mi danas Boga. 5 kitic po 10 vrstic.

O besedilu govorim pri št. 19.

Slovenska pesem se začenja: „Ta dan je vsiga vesselja“.

73. Izd. 1584, str. 95. 1595, str. 152.

Božična peissen iz evangelia s. Lukeža na 2. cap. Johannes Schvvejgerus. V tei viži kakor ozgoraj: Hvalimo mi danas Boga etc. 10 kitic po 10 vrstic.

To pesem je smatrati za samostojno pesnitev o mestu evangelija, navedenem v naslovu, kakor je Nik. Hermannova v njegovih „Sonntagsevangelien“ 1560 izišla pesem z 11 kiticami po 4 vrstice, od te se pa naša razlikuje po vsebini in po zgradbi kitic.

N. Hermann 1. kitica:

Kaiser Augustus leget an
die erst Schatzung auf Jedermann;
da macht sich Josef auf die Fahrt
mit Maria, der Jungfrau zart.

Schweiger 1. kitica:

Ta rimski cesar Avgustus
ta je sam zapovedal,
de bi se šacal ta svejt vus,
nikoger nej pregledal.
Vse Jude od svojga doma,
bodisi lih čigar stana,
je mora šacan biti,
k letej pervi šacingi
inu veliki ceringi
je moral vsaki priti.

1575 brez melodije: Boshyzhna peissen is Evangeliu S. lukesha na 2. Cap., Joannes Schvveigerus. V ti vishi koker ta Nemshki, Der Tag der ist so freudenreich.

74. Izd. 1595, str. 160.

Ena druga božična peissen, v ti viži kakor ta od zgorai. 9 dvovrstičnih kitic, vsaka s pridejanim „Alleluja".

Naša pesem „Dete v betlehemi rojenu" je natančen prevod latinske himne „Puer natus in Bethlehem" z 10 kiticami; deveta latinska kitica je izpuščena. Prvi nemški evangeljski prevod je najti v pesmarici Babstovi 1545, kjer pa manjkata druga in zadnja kitica latinskega izvirnika. Pri Babstu ima pesem le 8 kitic.

75. Izd. 1595, str. 165.

Ena peissen k novimu leitu na vse žlaht stanuve. 21 kitic po 4 vrstice, vsaki kitici je dodan „Alleluja". Je natančen prevod nemške kolednice, običajne ob novoletnih pohodih:

„Nu wolle Gott, dass unser Gsang
mit Lust und Freud vom Herzen gang"

etc. z 21 čveterovrstičnimi kiticami. — Nemška pesem je tiskana v I. Zwickovi reformacijski pesmarici v Curihu 1540 kot „Ein gsang des jungen volcks zuom guoten jar. In der melodey, gelobet seyst du Jesu Christ". Po trditvi Wackernaglovi je natisnjena že 1537 v straßburški pesmarici. — Začetek slovenske pesmi: „Daj Bug de naše petje gre".

76. Izd. 1595, str. 169.

Ena peissen v veliki tedan v ti viži: Rex Christe factor omnium. 15 štirivrstičnih kitic.

Naša pesem „Bug ie en vinograd naredil" je natančen prevod pesmi M, Weisseja, 1531: „Gott hat einen Weinberg gebaut" s 15 kiticami.

77. Izd. 1595, str. 172.

Ena lepa duhovna peissen od terplejnja Cristussoviga v ti iži (sic!) koker je vera. 22 kitic po 6 vrstic.

Slovenska pesem „O Gospud Bug večni oča" je natančen prevod nemške pesmi „O Gott Vater in ewigkeit, dein heiligen Geist gib uns allzeit" etc. z 22 kiticami, ki je tiskana v zbirki: „Geistliche Lieder, etc., 1561, Frankfurt an der Oder, durch Johann Eichhorn". Nemški pesnik ni imenovan.

78. Izd. 1584, str. 105. 1595, str. 178.

Passion iz vseh štirih Evangelistov, v tej viži, kakor ozgoraj ta pejssen: Sveti Paul v enim listi, skuzi Jurja Dalmatina. 30 kitic po 12 vrstic.

(Prvotno na koncu Dalmatinove knjige „Passion" 1576. *Ur.*) To takozvano „veliko pasijo" je smatrati za samostojno Dalmatinovo pesnitev in sicer po vzorcu Sebald Heydenove pasije, ki je v posebnem tisku izšla pri Juriju Wachterju v Nürnbergu 1525. Heyden ima 23, Dalmatin pa 30 kitic, zgradba kitic je pri obeh popolnoma enaka, namreč 8. 8. 7. 8. 8. 7. 8. 8. 7. 8. 8. 7. jambov.

Heyden 1. kitica:
O Mensch, bewein dein Sünde groß,
darum Christus seins Vaters Schoß
äußert und kam auf Erden.
Von einer Jungfrau rein und zart
für uns er hie geboren ward,
er wollt der Mittler werden.
Den Todten er das Leben gab
und legt dabei all Krankheit ab,
bis sich die Zeit her drange,
daß er für uns geopfert würd,
trug unser Sünden schwere Bürd
wol an dem Kreuze lange.

Dalmatin 1. kitica:
O grešni človek, vsaki čas
pomisli ti, kaj je za nas
Jezus moral terpeti.
De bi nas od pekla rešil,
iz neba je na svejt prišil,
njemu je bilu vmreti.
Kakor tu Evangelisti
inu Apostolski listi
po redu vse pričujo,
od njega martre pišejo,
grešnike k njemu vižajo,
v njega verjet vkazujo.

Pri Kastelcu 1682 je tiskana Dalmatinova pasija z neznatnimi izpremembami, ki pa le kazijo pesem.

Kastelec pravi v 1. kitici: „pričujejo" mesto „pričujo", v 6. kitici: „uže", mesto „vže", in v isti kitici: „zdaici", mesto „zdaj", v 22. kitici: „zdaj", mesto izvirno „sadaj", v 27. kitici: „umorili", mesto „vmorili", v 28. kitici: „signilu", mesto „zgnilu", vsled česar je pravilno tekoči Dalmatinov ritem povsod razbit.

79. Izd. 1595, str. 192.

En drugi passion v ti viži Crux fidelis. 24 kitic s šestimi trohejskimi vrsticami s sledečim številom zlogov 12. 9. 13. 11. 13. 11. Slovenska pesem „O človik gledaj večniga tvojga krala" je natančen prevod M. Weissejeve pesmi, 1531:

„O ihr Christen, seht an den König und Heiland,
den uns der Vater hat gesandt,
daß er von Kind auf bis an sein End trug unsre Bürd,
also unser Heil und Seligmacher würd.
O merkt heut, wie er uns hie als ein Knecht hat gedient
und als ein Freund durch sein Tod mit Gott versühnt".

Tudi Weisse ima 24 kitic.

80. Izd. 1595, str. 204.

Ena druga lepa peissen od Cristussovih sedem bessedi na križi. 9 kitic po 5 vrstic. — Naša pesen: „Kadar je Jezus za nas terpil" (že v prvi vrstici je en zlog preveč) je veren prevod nemške pesni:

„Da Jesus an dem Kreuze stund
und ihm sein Leichnam war verwundt"

z devetimi kiticami, ki je bila znana že v 15. stol. in v priredbi J. Böschensteina 1515 prvič natisnjena. V evangeljskih pesmaricah jo je najti najprej pri Schumannu 1539 brez napeva.

81. Izd. 1595, str. 214.

Velikanočna peissen, v ti vishi Jezus je od smerti etc. Sedem numerovanih kitic s sledečim številom vrstic: 7. 8. 8. 9. 9. 8. 8. Kakor je

število vrstic različno v posameznih kiticah, tako je v analognih vrsticah različnih kitic tudi število zlogov različno. Za slovensko besedilo ni najti nemškega vzorca; pesem je preobrazitev oz. razširjenje pesmi „Christ ist erstanden" s sedmimi kiticami. — Začetek pesmi se glasi; „Jezus tu offranu Jagne vrejden časti hvale etc."

82. Izd. 1584, str. 124. 1595, str. 218.

Vulgaris Slavorum in die resurrectionis Domini cantus, varijsq modis seu vocibus canitur. Ta stara velikanočna peissen, v nekuliku mejstih popraulena, na mnogitero vižo. Petnajst štirivrstičnih kitic, k vsaki je privešen „Kyrie eleison" in k zadnji še razen tega trikraten „Alleluja". Naša pesem je predreformacijska slovenska cerkvena pesem. Prvi dve kitici sta prevod nemške pesmi „Christ ist erstanden" ostalih kitic pa ni v nemških zbirkah, niti v protestantskih, niti v katoliških.

Začetek pesmi se glasi:

Jezus ta je od smerti vstal
od svoje britke martre, etc.

V št. 26 pa:

Jezus ta je od smerti vstal,
vragu je to glavo steptal, etc.

Tiskovna pomota v 8. kitici izdaje 1584:

Angel ta je h' tem ženam djali, je 1595 popravljena v „djal". Vide št. 26.

(V izdaji 1574 je ena pesem s tem začetkom označena kot „nova", druga kot „stara", tretja kot „druga nova". *Ur.*)

83. Izd. 1595, str. 221.

Ena velikanočna peissen. 16 štirivrstičnih kitic.

Ta pesem: „Jezus Cristus v enim verti" je samostojna slovenska pesnitev; v pesniškem oziru je žalibog le male vrednosti, zelo neokretna. V nemških pesmaricah je ni najti.

84. Izd. 1595, str. 225.

Ena stara velikanočna peissen. 6 štirivrstičnih kitic s privešenim „Alleluja".

Ta pesem „Jezus ta je od smrti vstal" je narejena iz 1., 2., 3., 9. in 10. kitice pesmi št. 82, ki so po večini tu neizpremenjene. Ne dvomim, da je ta pesem starejša nego št. 82, da so torej kitice, kolikor jih ima št. 82 več, pozneje pripesnjene.

85. Izd. 1584, str. 130. 1595, str. 232.

Slavicus Hymnus de resurrectione Domini, per Truberum compositus. Ena druga velikanočna pridna peissen od Jezusove Martre inu gorivstajenja, v tej viži kakor ozgoraj ta perva velikunočna peissen: Jezus ta je od smerti vstal. Enajst štirivrstičnih kitic. Prve 3 kitice pesmi, ki se tudi začenja z: „Jezus ta je od smerti vstal", so iste kakor pri št. 82 in 84, ostale kitice je smatrati za pripesnitev Trubarjevo.

86. Izdaja 1584, str. 143. 1595, str. 250.

Vetus Slavorum veni s. Spiritus. Ta stara peissen od svetiga Duha, lih v teisti viži. Ena kitica z 9 vrsticami. Mera je nepravilna.

Pesem je prevod latinske antifone: „Veni s. Spiritus". Glej št. 31. Začetek naše pesmi:

„Pridi k nam Bug inu sveti Duh".

87. Izd. 1595, str. 253.

Ena druga lepa duhona (sic!) peissen. Deset 4 vrstičnih kitic. Naša pesem „Obderži nas, o Gospud Bug", ki zanjo nisem našel nemškega vira, je prosta razlaga ali pesnitev po trokitični Lutrovi pesmi: Erhalt uns Herr bei deinem Wort". Prim. št. 32.

88. Izd. 1595, str. 266.

Ena lepa duhovna peissem, v ti viži kakor ta nemška Durch Adams Fall ist gantz verderbt etc. Skuzi Joh. Snoil. Devet kitic po 10 vrstic s sledečim številom jambov 8. 7. 8. 7. 4. 4. 7. 4. 4. 7.

Slovenska pesem „Skuzi Adamov greh smo mi" je svoboden prevod nemške v naslovu navedene Laz. Spenglerjeve pesmi, ki je bila prvič natisnjena 1524, z Waltherjevim napevom. V primero navajam peto kitico vsake pesmi:

Pri Laz. Spenglerju:	Pri I. Snoilju:
Er ist der Weg, das Licht, die Pfort,	On je ta pot, vrata nu luč,
die Wahrheit und das Leben,	risnica inu leben,
des Vaters Rat und ew'ges Wort,	tiga očeta večna muč,
den er uns hat gegeben	brez njega ni obeden;
zu einem Schutz,	kateriga
daß wir mit Trutz	le samiga
an ihn fest sollen glauben,	nam je potreba znati,
darum uns bald	v njega rokah
kein Macht noch G'walt	nas nič ni strah,
aus seiner Hand wird rauben.	s mirom hočmo ostati.

89. Izd. 1584, str. 155. Izd. 1595, str. 273.

Psalmus II. Quare fremuerunt gentes. Ta drugi psalm, skuzi Sebastiana Krellia tolmačen. V ti viži kakor: Kadar je Jezus v nebu šal. Osem kitic po 7 vrstic. Ta psalmska pesem „H čemu Ajdje tapačejo" je zelo slična Lud. Öhlerjevi psalmski pesmi: „Warumb tobet der heyden hauff", ki je s 4 kiticami izšla v Strassburškem Kirchenamptu 1525. Pri Joštu Gutknechtu je 1527 Öhlerjeva pesem izšla v predelani obliki s 5 kiticami: „Warumb thobt doch der Heyden hauff". Za izvirnik Kreljeve pesmi ne morem smatrati nobene izmed obeh navedenih pesmi in tudi nobene izmed drugih 12 pesmi o 2. psalmu, ki sem jih pregledal. Naša pesem je torej samostojna pesnitev na podlagi psalma samega.

90. Izd. 1584, str. 160. 1595, str. 284.

Psalmus XIIII. et LIII. Dixit insipiens. Ta 14. inu 53. Psalm vuk inu molitou zuper hinauce, etc. V ti viži: Kadar je Jezus v nebu šal, od Sebastiana Krellia izložen. Sedem kitic po 7 vrstic. Kreljeva pesem: „Ti Farizei pravio, praviga Boga znamo" je dober prevod Luthrove pesmi „Es spricht der Unweisen Mund wol, den rechten Gott wir meinen", ki je bila z istim številom kitic prvič natisnjena v erfurtskem enhiridiju l. 1524.

Psalma 14. in 53. imata skoro isto besedilo.

91. Izd. 1584, str. 162. 1595, str. 286.

Psalmus XV. Domine, quis habitabit, etc. per Krellium. Ta 15. psalm, navuk, kakovi ludje v nebu slišio, v ti viži: Nedaj oča, lubi Bug etc. 6 štirivrstičnih kitic.

Naša pesem: „O gospud Bug v' svetim nebi, gdu bo prebival per tebi" je prosta Kreljeva pesnitev po 15. psalmu v prozi. Kastelec 1682 jo je v svojo zbirko prevzel z neznatnimi izpremembami.

92. Izd. 1584, str. 186. 1595, str. 318.

Psalmus LXXXII. Deus stetit in synagoga Deorum, per Krellium. Ta 82. psalm, ta vuči, koku se ima gospoščina deržati, tej hudi zlu priti, v ti viži: Kadar je Jezus v nebu šal. Osem 7vrstičnih kitic. K tej pesmi: „Bug stoji v sred gmajne svoje" nisem našel nemškega vzorca, zato jo smatram za samostojno Kreljevo pesnitev.

93. Izd. 1584, str. 192. 1595, str. 326.

Psalmus XCI. Qui habitat in adjutorio altissimi. Ta 91. psalm, v ti viži, kakor ozgoraj ta 25. psalm: Mojo dušo, gospud, k tebi etc., ali kakor 130. psalm: Mi, kir smo v zli globoščini etc. Skuzi J. Dalmatina. 10 kitic po 7 vrstic. Dalmatinova pesem: „Kir na tim svejti prebiva", se po vsebini, po številu kitic in po gradnji verza razlikuje od vseh 19 nemških pesmi o 91. psalmu, ki sem jih imel v rokah. Zato jo smatram za samostojno pesnitev Dalmatinovo. Kastelec 1682 prinaša psalm z neznatnimi izpremembami.

1575 brez melodije: Ta XCI. Psalm Vti Vishi koker ta Nemshki Wer in dem Schutz deß höchsten ist, oder auß tiefer not etc.

94. Izd. 1584, str. 211. 1595, str. 357.

Peissem inu molitov, de Bug svojo cerkov pred antikristovo ter posvitno silo ohrani. V ti viži kakor ozgoraj ta 83. psalm: o Bug nespi ter nemolči, folio 189. Skuzi Seb. Krellia. Dvanajst kitic po 6 vrstic. Za Kreljevo pesem: „O Bug, oča, nebeški krajl" ni nemškega vira.

95. Izd. 1584, str. 225. 1595, str. 376.

Ena peissen od postave inu evangelia, v tej viži kakor: Oča, Sin, Duh, nebeski krajl etc., ozgoraj na 32. platu, skuzi Jurja Dalmatina. Šestnajst kitic po 7 vrstic. Za to Dalmatinovo pesem: „O reuni člòvik zmisli vsaj, koku si izveličan" v nemških pesmaricah ni vzorca.

96. Izd. 1584, str. 234. 1595, str. 391.

Ena lepa ohcetna peissem od svetiga Zakona. 20 štirivrstičnih kitic. Glede mere, števila zlogov in glede rime so kitice zelo nepravilne. Pesem: „Nu pujmo, dajmo čast Bogu" nima nemškega vira.

97. Izd. 1584, str. 251. 1595, str. 415.

Ena duhovna hvaležna peissen po jedi, v' tei viži kakor ozgoraj: o Crist, pravi sin Božji, etc. fol. 229. (Izd. 1595: fol. 381). Skuzi Jurja Dalmatina. 6 kitic po 7 vrstic. Dalmatin je za svojo pesem: „O Bug mi te častimo, de si nas našpižal" porabil prvo kitico trikitične pesmi: „Herr Gott nun sei gepreiset", natisnjene v erfurtski pesmarici 1550 in je po njej spesnil svojih šest kitic.

98. Izd. 1595, str. 439.

Ena lepa duhovna peissen per enim mertvici v soji susebni viži. Devet štirivrstičnih kitic. Ta pesem: „O človik gledaj ti mene" je natančen prevod Nik. Hermannove pesmi: „O Mensch, mit vleis anschawe mich", prvič tiskane pri Juriju Rhaw v Wittenbergu, 1562.

99. Izd. 1584, str. 270. 1595, str. 446.

Ena finkuštna peissen iz Actor. 2. Cap. v ti viži kakor ta nemška: Als Jesus Christus Gottes Son (1595 Sohn) etc. Skuzi Jurja Dalmatina. 19 kitic po 4 vrstice.

Dalmatinova pesem: „Prejden je Jezus, sin božji, v ti videči štalti svoji" je le v svoji prvi kitici prevod M. Weissejeve pesmi 1531: „Als Jesus Christus, Gottes Sohn, mit seiner leiblichen Person", ostale Dalmatinove kitice so popolnoma nove; Weisse ima 14 kitic.

100. Izd. 1595, str. 449.

Ena peissen zuper vse sovražnike te vere, v ti viži kakor ta nemška: Mag ich vnglück nicht widerstahn. Skuzi Jo. Snoil. Sest kitic po 11 vrstic s sledečim številom zlogov 8. 4. 7. 8. 4. 7. 4. 4. 4. 4. 7. Znojilšek je za svojo pesem: „Nesreči tar nemilosti na tem sveti se ne morem vbraniti“ vzel zunanjo obliko in vsebino od nemške trivrstične pesmi „Mag ich Unglück nicht widerstahn“, ki je 1529 izšla pri Klugu z melodijo, pa anonimno, in je po njej spesnil novo pesem s šestimi kiticami.

Razen navedenih melodij s svojimi besedili in razen breznapevnih pesmi se v slovenskih pesmaricah nahajajo še sledeče stvari:

V izdaji 1584, str. 20. Izd. 1595, str. 27.

101. Symbolum Nicenum. Nicenskiga concilia vera inu spoznanie, kateru se more pejti, kakor vsaku Patrem omnipotentem, v' Bukouskim Jeziki.

Prevod nicejske vere. Prva nemška protestantska pesmarica, ki ima nemški prevod, je „Teutsch Kirchenampt Erffurdt 1525“, ki ima tudi melodijo v koralnih notah.

102. Symbolum D. Athanasii. S. Athanasia vera ali spoznanie, kateru je on zupar te kecerje, kir so bili Arianerji imenovani, zlužil: Inu se more pejti kakor se psalmi v bukouskim jeziki po tonih psalirajo. Izdaja 1584, str. 22. Izd. 1595, str. 30.

Je prevod Athanasijeve vere. Henrika pl. Laufenberga nemški prevod v verzih iz l. 1445. se nahaja v nekem rokopisu v mestni knjižnici v Straßburgu.

103. Ena stara Molitou skuzi M. Kumprehta.

Pred litanijami natisnjena edinole 1595.

Po litanijah so (1584 in 1595):

104. Molimo vsi.

105. Druga molitov.

106. Alia Collecta de Tempore. Ena Molitov, katero imajo per sadanim čassu Slovenci vsag dan moliti. (1595: vsak dan).

Te tri molitve polnijo 6 tiskanih strani.

107. Teh angelov Sanctus iz VI. cap. Ezaioviga. (Samo 1595 str. 133).

Prevod iz navedenega poglavja preroka Jezaije. Luther je to mesto sv. pisma spravil v verze in ga namesto latinskega „Sanctus“ sprejel v svojo „Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts“ 1526. V slovenskih pesmaricah stoji „Sanctus“ v prozi in njegov začetek se glasi enako svetopisemskemu besedilu: „Jest sim gospuda vidil sedečiga“, dočim pravi Luther: „Jesaia dem Profeten das geschah, dass er im Geist den Herrn sitzen sah“. Iz vsega tega lahko sklepamo, da slovenski prevod ni narejen po Lutrovi pesnitvi.

Popravki.

Stran 200. naj bi stala pred stranjo 199.!

Stran 134.: „napevu podloženo besedilo“ namesto „napev, podloženo besedilo“; — stran 139.: „s pokazilom na napev št. 11“ namesto „št. 12“;

— str. 143.: ve - del ; — str. 144. nad beseda „Mati B.“: ;

na isti strani niže doli, nad besedo „slovenski“: ; — str. 155.

ri - či ; — str. 157.: „Oče naš“, konec druge vrste: ;

NB

— str. 163.: li - ča ; — str. 167.: v' tvo - ji ; v

zadnji vrsti: čez ; — str. 168. na koncu zadnje vrste Kumpreh-

tove: ži - ve. , istotako na koncu Leisentrittove vrste: ; — str.

171., stavek A. Försterja: - ču - ; — str. 172.: slej ; — str. 174.: Cecilija 1883; nadalje v Försterjevem stavku prva vrsta: , v drugi

vrsti: [music] ; — str. 175. prva in druga vrsta: [music] ; v četrti

vrsti: [music] ; v četrti in šesti vrsti: [music] ; — stran 176.:

Schumannu 1539; — str. 177.: Majar 1846; — str. 182.: [music] ;
mar - tre

[music] ; str. 183.: [music] ; — str. 186.
(sic!) -ja

doli v zadnji vrsti bi moral biti *c*-ključ (na 3. črti); — str. 187. namesto

„NB" naj bi bilo [2]).; — str. 188.: [music] —na strani 192.
vu - žgi

pri št. 34 spada opomba [1]) otam [music] , [music] , [music] ;
Bug sil -me Cri -je za-

— na str. 195. bi znak odmora za besedami „Moshu", „Rotaushu", „stoij"

moral biti nad tretjo vrsto: [music] ; — stran 196., št. 38 prva vrsta:

[music] ; — na str. 197. manjkata pod „čuje" zloga „buje"; — na str.

198. gori v prvi vrsti spada „NB" med „k tebi" in „vselej", „vzdigujem" namesto „vzdignem" in na koncu: [music], — stran 199. v prvi vrsti na koncu:

[music] ; na koncu pesmi: [music] ; stran 200.: [music] „brez znaka za

takt“ namesto „za tekst“; — str. 203. št. 44: [music notation] ; št. 45. konec de

prve vrste: [music notation] ; — str. 209. na koncu opombe

o št. 51.: Dalmatinov tekst e veren prevod nemškega; — str. 211.

na koncu: [music notation] 5 kitic; — str. 212.: Kirchenampt 1525; — str. 215.

na koncu: [music notation]. Na str. 162. bi morale biti Dalmatinove besede slovenski: „V kruhu nam da tellu svoje, kir je odrešenje tvoje, podane u vini je njega prava kry, de jo imamo pyt my vsi“ namesto „Im Brot . .“; — slično na str. 170 ni treba nemških besed „Vor dem . . .“ in „Alle Kirchendiener . . .“; dalje na str. 173.: „Ta stara božična pejssen, prau tolmačena, ampak nikar pousod rajmana, v' svoji viži, kakor ta od spreda“ (št. 19.) namesto „Der alte Weinachtsgesang . . .“; na str. 188. je nepotreben prevod Trubarjeve šeste kitice; — na str. 198. „Tvoje Cerque, o gospud Bug, ti tudi neposabi“ namesto „Deine Kirche“ itd.; — str. 204. „vzeta iz tih psalmou, susebe iz tiga 74 inu 79“ namesto „entnommen . .“; — na str. 215. doli v opombi so nepotrebne nemške besede „welches die Überschrift führt“. —

Tekst pesmi pod notami je transkribiran v gajico, da ga je laže čitati.

Pripombe dr. Ilešiča po beležkah gosp. ravnatelja Mateja Hubada. — Gosp. dr. Čerin je za osnovo svoje študije vzel zadnjo izdajo Trubarjeve pesmarice (1595), a se je oziral tudi na predzadnjo (1584), na katekizem 1550 ter „Tri Duhovne pesmi“ 1575. Gosp. ravnatelj M. Hubad pa je pred leti imel priliko, si ogledati tudi izdajo 1574 (vseučiliščna knjižnica v Tübingenu) in izdajo 1579 (Kodanj). Po njegovih beležkah je mogoče, donekle spremljati razvoj pesmaric.

Vse prve štiri izdaje Trubarjeve pesmarice (ki jih je oskrbel še Trubar sam) smatrata izdajatelja 5. in 6. izdaje, Dalmatin in Felicijan Trubar za en

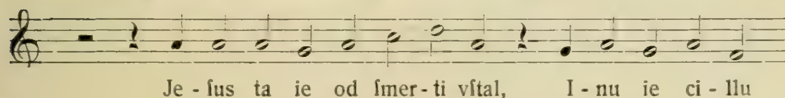
tisk, e n o delo. V tem smislu je umeti Dalmatinovo prošnjo, naj bi Juri Kisel blagovolil sprejeti posvečeno mu pesmarico 1584 „mit gleicher gnad wie das e r s t e" (Gesangbüchlein) in o tej pesmarici zatrjuje, da je izišla l. 1567. V tem smislu je tudi umeti Felicijanove besede, češ, da je Dalmatin izdal pesmarico njegovega očeta, on pa jo izdaje sedaj „für das dritte mal".

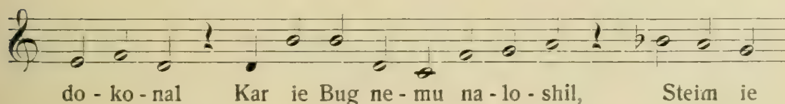
Pesmarica l. 1595. obsega tistih 7 pesnitev Trubarjevih, ki so bile v Katekizmu iz l. 1550. (Čerinova št. 1, 2, 5, 8, 9, 11, 17); verzificirani Trubarjev Očenaš iz Abecednika 1555 (št. 7); Kreljevo pesem „Mi verujemo" iz Klombnerjeve - Juričićeve pesmarice 1563 (št. 6), Klinčevo iz iste pesmarice, „Od nebes" (št. 21). Na novo se nahajajo v pesmarici iz l. 1579. sledeče pesmi (ki jih torej na pr. v izdaji iz l. 1574 n i): št. 12, 14, 24, 27, 29, 36, 40, 41, 42, 45, 48, 51, 52, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 65, to je, v pesmarici iz l. 1579. je v primeri s pesmarico iz l. 1574. dvajset novih pesmi, ki so vse prešle tudi v končno izdajo 1595 (izmed teh novih prispevkov za 1579 je 13 Dalmatinovih, 4 Trubarjevi, 3 anonimni, a izmed teh treh pesmi [Čerinova št. 24, 36 in 62] je ena, namreč št. 62 pri Čerinu označena kot Dalmatinova). V pesmarici iz l. 1584. so v primeri s pesmarico iz l. 1579. na novo Čerinove številke: 4, 10, 22, 23, 39, 44, 47, 54, 56, 58, 60, 68, 69, ki so vse prešle v izdajo iz l. 1595. Zadnja izdaja iz l. 1595. je dodala na novo 7 Kumprehtovih pesmi: št. 13, 16, 18, 25, 28, 34, 38 in dve Znojilškovi (brez not).

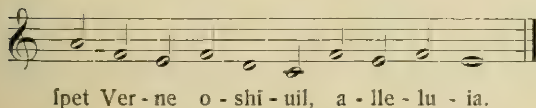
Nekatere pesmi so 1574 še z notami, 1595 pa brez njih. Tako ima v 1574 posebno melodijo: „Jeſus ta je od ſmerti vſtal Inu ie cillu dokonal" (gl. št. 85), istotako Kreljeva: „Hzhemu Aydie tapazheio" (gl. št. 89). Izdaja iz l. 1574. pa ima razen tega še 4 pesmi z melodijo, ki jih sploh v izdaji 1595 in torej pri Čerinu ni, in sicer: 1.) „M u i a D u s h a v e l i k i g a d e l l a T i g a G o s p u d i" (12 kitic) (Magnificat Purus Textus. Diuice Marie Peiſſen, Hvala Boshia, lep Troſt inu Nauuk, koker ie S. Lucas 1. ſapiſſal, Inu ſe per Vezhernizah latinski poye); — 2) Hualen bodi Goſpud ta Bug Iſraelski (14 kitic) (Cantus Zachariae, Benedictus Textus. Suetiga Zacharia Peiſſen, Huala inu prerokouane L. 1. Inu korer ſe Latinski per Juternizah poye); — 3.) Sdai Goſpud puſti tuiga Hlapza puiti ſmyrom, Po tui Beſſedi (6 kratkih kitic) (Cantus Simeonis Nunc dimittis, Textus. Suetiga Simeona Peiſſen, Pridiga inu prerokouane od tiga Diteta Jeſusa, kir ſe poye latinski per Completih. Luc. 1.); — 4.) Hualimo mi ſdai vſi ukupe Jeſuſa (Grates nunc omnes. Ta cerkou huali Criſtuſa, kir ie ni ſui ſueti Euangeli reſodil, no od Hudizha reshil, Tolmazhena od Truberia.

V izdaji 1574 so to povrsti številke 25, 28, 38, 39, 40, 42 (zadnja pesem te izdaje). Hubad je prepisal št. 25, 38, 39, 40, 42. Evo teh melodij:

1.) Slavicus Hymnus de Resurrectione:

2.) Magnificat Purus Textus:

Mu - ia Du-sha ve - li - ki-ga del - la,

Ti - ga Go - spu - di.

3.) Cantus Zachariae:

Hua - len bo - di Go-spud ta Bug I - ſra - el - ski, Sa-

kai on ie ta ſui Folk o - by-skal i - nu o - dre-shil.

4.) Cantus Simeonis:

Sdai Go-ſpud pu - ſti tui - ga Hlap - za pui - ti Smy-rom, Po tu-

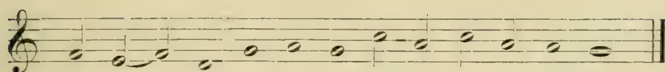
i Be - ſſe - di.

5.) Grates nunc omnes:

Hva - li - mo mi ſdai vſi vku - pe Je - ſu - ſa Kir ie nom dal

to ne - ga be - ſſe - do, Kir ie nas re - ſsil ſto ne - ga mar-

tro od vra - ga, pe - kla, ob - tu pui - mo vſi ſtei mi ſue - ti - mi

Opetovano izdajanje pesmarice priča že samo zase, da se je knjiga marljivo kupovala. Posebe nam pravi Dalmatin v uvodu izdaje 1584, da so že davno pošli „die vorigen Exemplaria des mehr angeregten Herrn Trubers Gesangbüchleins, so in 67. Jar ist . . durch den Druck ausgangen.“ Felicijan Trubar nam poroča 1595, da so Dalmatinove izdaje „Exemplaria, nicht ohne sondere Frucht der Kirchen, den mehren theil abgangen“. (Razprodaja Dalmatinove izdaje je bila mnogo slabša in Felicijan je priredil novo izdajo, ker se mu je baš nudila prilika, ko je radi Postile bival v Tübingenu).

O rabi in priljubljenosti poedinih pesmi nas nekoliko poučuje primerek izdaje 1584, ki ga hrani kr. dvorna knjižnica v Berolinu. Knjiga je močno obrabljena (zadnjih listov že manjka nekoliko), zlasti na straneh s pesmijo „Vetus Slavorum Decalogus“ (Kir hzhe Bogu ſluchiti) — list s str. XI. XII. in pa prejšnji list sta tam iztrgana, kjer ju je držala desna ozir. leva roka ; iz tega se da sklepati, da se je baš ta pesem največ pela. Slično obrabljen in iztrgan je list z Bohoríčevo pesmijo „Minila je že“ (št. 60) in pa zadnja: „Kaj žaluješ srce moje“ (št. 69). Precej obrabljen je nadalje list s Trubarjevim „Očenašem“, Klinčeva božična, manj Dalmatinova božična in ostale božične. V obče so več trpeli listi s pesmimi, ki imajo melodije. Izmed psalmov je bolj rabljen Kreljev: „O Bug ne spi“ (št. 46). Precej so rabljene naše številke 56, 57, 58, 65, posebno obrabljena pa je Schweigerjeva „Ena lepa duhovna peissen“ („Hvala Bugu“), precej tudi pogrebna in adventna (št. 68).

Poleg Trubarjeve pesmarice, ki je doživela šest izdaj, je treba zlasti še omeniti 1.) Klombnerjeve - Juričićeve „Ene duhovne peismi etc.“, (Tübingen, 1563), ki sicer nimajo melodij, a često v začetku pripisane prve besede melodij, po katerih naj bi se pele, in 2.) „Skrjančev“-„Kukovčev“ „Ta pervi psalm shnega trijemi islagami“, 1579. (Glej sledečo razpravo !)

Baš zato, ker stoji Klombnerjeva-Juričićeva izdaja izven direktne struje Trubarjevega dela, kaže tu dati pregled pesmi v tej pesmarici :

1.) Veſeliſe vshe kershanſtuu, G. J., 10 kitic. — 2.) Teih deſet ſueteih ſepuuedi, G. J., 12 odstavkov. — 3.) My veruimo vſi veniga Boga, anon., 3 odstavki (1574 itd., Krelj). — 4.) Ozha nash kerſi vnebeſeih, G. J., 9 odstavkov. — 5.) Ozha, Syn, duh nebeski krail, P. T., 2 odstavka (1555). — 6.) Chriſtus Jeſus kiordani shel, L. Z., 8 odstavkov. — 7.) O Bug ozha poln miloſti, 2 odstavka. — 8.) Zhlouik ima ſmozhio hualit, H. K., 6 odstavkov. — 9.) Jeſus Chriſtus nash odreshenik, H. K., 11 kitic. — 10.) Hvala inu zhaſt bodi Bogu dana, H. K., 6 kitic. — 11.) Chriſte Bug kyr ſi luzh nu dan, H. K., 8 kitic.*) — 12.) Hualimo Boga vſaki zhas, 14 kitic. — 13.) Od Adama ſem vuſs dolg zhas. 12 odstavkov. — 14.) Goſpud kriſt edin boshy ſin, 5 odstavkov- — 15.) Ta dan ie Vſiga Veſelia, Diuiza ie rodila, 5 kitic (1574). — 16.) Ta dan ie veſelia vſiga, Vſaki ſtuari Boshy, 4 kitice. — 17.) Dete Vbetlehemi roienu Alleluia, H. K., (18 verzov z refreni Aleluja). — 18.) Od nebes prido Angeli, 7 kitic (1574, 1579, Klinc). — 19.) Jeſu Chriſt bodi hualen, H. K., 7 kitic z refrenom Kyrieleiſon. — 20.) Is nebeſs angel perleti, L. Z., 15 kitic. — 21.) Od tiga Ceſaria Auguſta, G. R., 15 kitic. — 22.) O Jeſus Chriſtus nash Gospod, H. K., 10 kitic z refr. Aleluja (pr. Čerinovo št. 20). — 23.) Hualimo mi danas boga, 4 kitice (pr. Čerinova št. 19). — 24.) Dai Bug de nashe petie gre, H. K., 21 kitic, „originalna slovenska pesem, — ne prestava kake nemške“ (Hubad). — 25.) Chriſtus nash odreshenik, 8 kitic (pr. Čerinovo št. 24). — 26.) O Goſpud Bug vezhni ozha, H. K., 22 kitic. — 27.) Bug ye en vinograd neredil, 15 kitic. — 28.) O Vy

*) Prim. sledečo razpravo !

hudi fary, kai ſte ſturili, 2 kitici. — 29.) O Verni kershenik ſpomisli ti danas, kakih 48 verzov. — 30.) O Zhlouik gledai vezhniga tuoiga Kralla, L. Z., 24 precej obsežnih odstavkov. — 31.) Chriſtus ye nas vſe odreshil, H. K., 3 kitice (z refr. Kyrie). — 32. Chriſtus ie vſueſe ſmertne, 7 kitic. — 33.) Jeſus Chriſtus ſe obudi, 7 kitic. — 34.) Veſelite ſe vshe, vſi, 10 odstavkov, se menja zbor ... — 35.) Mi danaskai obhaiamo, G. J., 5 kitic. — 36.) Chriſtus ie danas vnebu shal, 1 odstavek. — 37.) Klizhimo duha ſuetiga, 4 kitice. — 38.) Pridi knam Bug inu ſueſti duh, 24 verzov (pr. Čerinovo št. 86). — 39.) Bug ozha bodi per nas keder nam bode vmreiti, 1 odstavek (pr. Čerinovo št. 35). — 40.) Ta beſſeda Goſpudi Boga, H. K., 8 kitic. — 41.) Nu puimo daimo zhaſt Bogu, 20 kitic. — 42.) Dobru timu kir ſe Boga boy, 6 kitic. — 43.) Pokopaimo mi tu tellu, 8 kitic. — 44.) V ſredi shiuota ſmo mi Sto ſmertio obdani, 3 dolgi odstavki. — 45.) V Suetim piſmi mi naidemo, 29 kitic (pogrebna. — 46.) Ta mertui gauuri, O zhlouik gledai ti mene, G. J., 9 kitic. — 47.) Vſaki zhlouik veſel body, G. J., 18 kitic. — 48.) Poite ſem praui ſin boshi, 16 kitic. — 49.) O Bug o Bug veliki Bug, 9 kitic (pr. Čerinovo št. 37). — 50.) O Bug pomagai vſelei nam, 8 kitic. — 51.) Ti Phariſei prauio, 7 kitic (1574, 1579, 1584, Kreljeva). — 52.) O Bug bodi nam miloſtiu, 3 odstavki (pr. Čerinovo št. 44). — 53.) Ker ie Iſrael is Egipte shel, 6 dolgih odstavkov. — 54.) Jeſt klizhem htebi o Chriſte, 5 odstavkov. — 55.) Obdershi nas o Goſpud bug, 10 kitic. — 56.) Ta nuzh ye tia dan gori gre, G. J., 5 kitic. — 57.) Nuzh inu dan ſe lozhi ſdai, 5 kitic. — 58.) Vſiga mogozhi ozha Bug, H. K., 5 kitic, Oče naš in molitev — 59.) Hualite goſpudi miloſtiuiga, 6 odstavkov, Oče naš in molitev. — 60.) V Oshyem imeni gremo mi, G. J., 5 kitic.

Št. 22, 23, (25), (38), 39, 49, 52 Klombnerjeve - Juričićeve pesmarice imajo v Trubarjevih pesmaricah vzporednice Trubarjeve, Dalmatinove (52). Trubar je pozneje dotične pesmi iznova prevedel in baš te vzporednice bi morali primerjati, a k o b i h o t e l i r a z u m e t i T r u b a r j e v e o č i t k e K l o m b n e r j u i n t o v a r i š e m. Ne vidim pa, zakaj si ne bi mogli misliti, da je Trubar v svojo pesmarico sprejel baš iz Juričićeve zbirke Kreljevo pesem (št. 3) in Klinčevo; saj je vendar Krelja tudi pozneje uvaževal, na pr. v izdajo 1574 sprejel 10 njegovih pesmi, pa eno Klinčevo.

Mišljenje one dobe o glasbi (zlasti nabožni) se nam zrcali v predgovorih pesmaric. O važnosti glasbe zlasti za versko življenje so izpregovorili vsi trije izdajatelji Trubarjeve pesmarice, Primož Trubar sam, Dalmatin in Felicijan Trubar; vendar govori Primož najobširneje o tem.

Trubarjeva pesmarica 1574 ima na prvem mestu kratek slovenski predgovor, nato obširnejše nemško posvetilo plemiču Juriju Kiselu in končno slovenski uvod („pričovanje“) v pesmarico. Tako je bilo najbrž pač tudi že v 1. izdaji 1567; saj je nemško posvetilo še 1574 in 1579 datovano „na dan sv. Jurija 1567“,*) torej kratkomalo preneseno iz prve izdaje.

Ponatisniti hočem tu omenjeni slovenski predgovor 1574, iz posvetila in „pričovanja“ pa samo kaj značilnega. Oni predgovor se glasi:

Goſpud Bug hozhe, nekar le ſamuzh skuſi tu Piſmu, Pridigouane inu te, S. Sacramente, Temuzh tudi ſteim Petiem, te ludi hpraui veri perprauiti. Obtu ie tim enim Prerokom, Moshem, Shenom, Diuici Marij inu drugim vernim ſuiga S. Duha Dar podeilil, De so te potrebnishe Kerszhanske

*) Nemško Trubarjevo posvetilo Juriju Kiselu je Dalmatin 1584 nadomestil z drugim, svojim posvetilom istemu Kiselu in z zopet drugim Felicijan Trubar 1595. Trubarjevo „pričovanje“ je v vseh izdajah, tudi v Dalmatinovi in Felicijanovi. Po izdaji 1579 je nemško posvetilo objavil pl. Radics v Schumijevem „Archivu“ II., 131, deloma tudi Evgenij (Lampe) v „Cerkv. Glasb.“ 1894, 44, „pričovanje“ Evgenij (Lampe) istotam pač po izdaji 1595. (Lampe pravi, da je Felicijan ponatisnil očetovo nemško besedilo, dodal pa še svoje — v primerku ljublj. „Rudolfina“ je le Felicijanovo povetilo).

Nauuke, Troshte inu Molytue, vpeiſni slushili, de ſe tih iſtih ty Mladi inu preproſti leshei nauuzhe inu ſamerkaio.

Natu vi mui lubi Crainci inu Sloueni, puite lete peiſni vcerqui, doma inu na puli ſaſtopnu is ſerza, reſmislite kai vſaka beſſeda, nekar kar ta visha oli shtima, vſebi dershi, Ne tulyte, ne bledyte neſaſtopnu, pres vere inu pres vſe Andohti, koker ty Farij, Menihi inu Nune ta Latinski Pſalter, le ſa volo trebuha. Perloshite htim beſſedom cillu ſerze, Molyte, proſsite, hualyte prou Boga. Inu de po tih beſſedah, kir ſo vletih Peiſnih, veruite, Bogu slushite, vash ſtan inu leben pelaite inu dershite, Htimu dai Bug ſuiga S. Duha inu pomuzh. Amen. Vash Truber.

Iz „pričovanja" naj navedem to-le mesto:

Oli per tim ſe ima tudi vediti inu ſamerkati, De Goſpud Bug na tim ſamim Peytiu, na gloſni shtymi, mnogeteri vishi oli ſdoſtimi shtimami, per tim orglanu oli piskanu, p r e s ſ e r z a, andohti inu ſaſtopa, ne ima obeniga dopadena. Sakai Bug, praui S. Cypri. vti Iſlagi zhes ta Ozha nash, Nei en Poſlushauez te Shtyme, temuzh tiga ſ e r z a. Inu Criſtus ſam praui, Math. 6. De te Molítue, kir ſe na Gaſſah k uidezhu inu na hualo Molio, inu ſe veliku dolgu, goſtu, gloſnu mermra, Bug ne uslishi, Glih taku tu Petie, gloſnu vpytie, pres vere, Andohti, pres ſaſtopa inu pres Pokure, nishter ne uela pred Bugom . . .

Obtu hozhmo li prou Peiti oli Molyti, de bomo vſlishani, Inu de ſteim Boga zheſtimo, hualimo inu nemu ſlushimo. Taku imamo Suero, vpokuri inu ſaſtopnoſtio, Peiti inu Molyti, nekar le na shtymo gledati inu mermrati, Te-

„Musica" 16. stoletja.

muzh kai te besſede vſebi dershe, kam kasheio, od zhes gouore, ſakai proßimo oli hualimo Boga . . . .

V nemškem posvetilu pravi Trubar:

Die Musica mit jhren Instrumenten vnnd Orgeln, hat gleichwohl iren vrsprung, wie Moises schreibet, von der Cainischen falschen Kirchen, namlichen von Jubal (wie sie dann hernach vnd jetzund am meisten, vnnd mit grossem vnkosten, bey der Abgötterey vnnd falschen Gottesdiensten, weltlichen Lüsten vnnd Frewden, würdt mißgepraucht.) So hat doch Gott sebst, neben andern Ceremonien vnnd eüsserlichen Gottesdiensten, auch die Psalmen vnd Geistliche Lieder, in der Kirchen zusingen bevolhen . . (Gl. dalje „Slovana“ 1908, 223).

Vnd wir erfahren, wann man in der Kirchen, ohn oder mit Instrumenten fleissig singet, daß wir dardurch vil lustiger vnnd andächtiger werden zum Gebett, Gottes Wort zuhören, zupredigen, vnd das H. Sacrament zuempfahen. Vnd als offt man zu Laibach: Nun bitten wir den H. Geist: oder Ozha, Syn Duh nebeshki kral, etc. mit fünff Stimmen beim Regal, Posaunen, Zincken vnd Schalmeyen in der Kirchen hat gesungen, hab ich dazumal alwegen ein sonderliche frewd, andacht, lieb, lust, vnd ernst zum Predigen vnd Gebet, in mir empfunden. Darumb thun die Reformierten Euangelischen Kirchen recht, daß sie in jhren Kirchen recht, die H. Schrifft vnd Psalmen, nach der Lehre vnd Beuelch deß heiligen Pauli, in gemeiner verstendiger Sprach lesen vnd singen.

Geschriben zu Derendingen an S. Jörgentag, Im 1567. Jar.

E. Ern.

trewer vnd dienstwilliger
Primus Truber Crainer,
Pfarrherr daselbst.

„Škrjanec“ in „Kukovec“

1579.

Dr. Fr. Ilešič.

L. 1579. je izšel „Ta prvi psalm ž njega tremi izlagami, k troštu vsem krščenikom, ki od Turkov inu Papežnikov silo trpe, da se v ti njih pravi veri ne zblaznijo in od nje ne pado.“

To knjigo, ki se nahaja v enem izvodu v Tübingenu, je prvi opisal Elze v „Die sloven. protest. Gesangbücher“, str. 25.—27. (Glaser, I. 120). G. ravnatelj M. Hubad jo je v svojih rokopisnih beležkah natančneje opisal nego Elze. Knjižica obsega 6 listov; na prvih 4 listih je prevod I. psalma in njega trojna „razlaga“ (v verzih, prva kitica prve razlage ima melodijo), na 5. listu in na prvi strani 6. lista je Trubarjeva Večerna molitev; zadnja stran je prazna. Na koncu 4. lista je čitati: Shkurianez inu Kukouez sgurana inu dulana Crainza ſta slushila. „Prvi štirje listi imajo ves drugačen papir, nego je v Trubarjevih pesmaricah; tisk in njega razdelitev po straneh je docela drugačna nego v tiskih, ki jih je redigiral Trubar — tipi, razdelitev prostora, notnih sistemov in teksta izpričujejo, da Trubar ni bil redaktor teh „špotljivih“ pesmi . . . Čudno pa je, da imata zadnja dva lista knjižice zopet tak papir, kakor se je rabil v Trubarjevi pesmarici 1574, in na njiju je kot „completa“ v drugačnem (navadnem) tisku natisnjena Trubarjeva „Večerna molitev“ (Hubad)“.

Knjižica bi po takem v svoji vnanji opremi ne bila enotna. Nje dvojnost se kaže tudi v vsebini; zakaj dočim je na nje koncu Trubarjeva „Večerna molitev“, sta pod prejšnjo vsebino podpisana „Škrjanec“ in „Kukovec“, „gorenji in dolenji Kranjec“; ta prvi del knjižice bi bilo povsem ločiti od Trubarja.

Baš razmerje te knjižice iz l. 1579. — hočem jo imenovati „Škrjančevo“ — do Trubarjevih pesmaric bodi predmet te razpravice.

1. V to svrho hočem najprej primerjati I. psalm Škrjančeve knjižice s I. psalmom, kakor ga ima Trubar v svojem „Psalterju“ (1566).

V Škrjančevi knjižici se glasi I. psalm (v prepisu Hubadovem) tako-le:

Isuelizhan ie ta Mosh, krr ne hodi vta ſuit, tih, kir ſa Buga ne rodio inu ne ſtoij na tim Potu tih greshnikou, inu ne ſidi na Stolu tih Shpot liuceu. —

Temuzh on ima en lusht hti Poſtaui tiga Goſpudi, Inu on gouori od nega Poſtaue po nozhi inu po dnevi. —

Inu on bode koker enu dreuie, kir ie ſa ſaienu poleg tih vodenih Potokou, kir perneſſe nega ſad per prauim redu, Inu nega liſtie ne vuene, Inu karkuli ſturi, tu nemu po ſrezhi gre. —

Ampag tij kir ſa Buga ne rodio, nekar taku, temuzh koker te pleue, katere ta Veiter reſmezhuie. —

Obtu tij kir ſa Buga ne rodio, vti Praudi ne obſtoije, inu tij Greshniki vti Gmaini tih Prauizhnih. —

Sakaj ta Goſpud ſna ta pot tih Prauizhnih, Ampag tih pot kir ſa Buga ne rodio, ſe resijde.

V Trubarjevem „Tem Celem Psalterju Davidovem" (1566) se glasi prevod I. psalma tako-le:

Dobru ie letimu Moshu, kateri ne hodi vta ſuit tih Neuernikou, inu ne ſtoy na tim potu tih greshnikou, Inu na tim ſtolu tih Shpotliuceu ne ſidy. —

Temuzh nega veſſelie inu vola ie vti Poſtaui tiga Goſpudi, Inu od nega Poſtaue nuzh inu dan gouori.

Inu on ie koker enu driuu, kir je ſaſaienu per tih Vodenih potozhizhih, Kateru da ſui Sad per nega zhaſſu.

Inu nega lyſtie ne vuene, Inu kar on dei, tu dobru rata.

Ty Neuerniki pag nekar taku, temuzh koker te pleue, Katere tu Veter*) reſmezhe.

Obtu ty Neuerniki vti Praudi ne obſtoye Inu ty Greshniki vti Gmaini tih prauizhnih.

Sakai ta Goſpud ſna ta pot tih prauizhnih, Ampag ta pot tih Neuernikou pogine.

Prevoda se krijeta; največji razliki sta: v začetku „Isuelizhan ie ta Mosh" in pa „Dobru ie letimu Moshu", nadalje je Trubarjev izraz „neverniki" pri Škrjancu dosledno podan s stavkom: „kir ſa Buga ne rodio" (!). Lampetov novi prevod ima za to: „Srečen mož" in pa „hudobneži".

2.) „Prva izlaga" tega psalma v Škrjančevi knjižici — nje metodijo gl. str. 195. „Zbornika" — se glasi:

Tiga peruiga Pſalma perua Islaga. Paraphrasis.

1. Dobru bode timu Moshu,
Kir ne ſidi na Rotaushu,
Na ſtolu tih Malikou,
Inu ne hodi ne ſtoij,
Po potih tih Menihou.

2. Temuzh kir Nuzh Dan tar vſelei,
Miſli kai Bug ſam ſapouei,
De tu iſtu ohrani,
Inu de Sbeſſedo Boshijo,
Vragu, Suitu ſe vbrani.

3. Tak ie koker en vert ſelen,
Srodouim dreuiem ſaſaien,
V nim dober sdrau ſad raſte,
Kir ne ſegnije ne ſtrohni,
Dotle drugi vnim ſraſte.

4. Vſelei ie ſelen poln ſadu,
Nikomer ne ſturi hudu,
Vſem se puſti vshiuati,
Nega ſerce ne mißal nei,
Koga obgulufati.

5. Vi pag hudi Neuerniki
Boshij, Vernih ſourashniki,
Bote vſi reſpoijeni.
Koker prah, pleue od Veitrou,
Po ſemli reskropleni.

6. Inu tudi na ſodni dan,
Puidete na ta Vrashij ſtan
Pred praudo ne obſtali,
Vasho Neuero hudobo,
V pekli imer plazhali.

*) Zadi med „Errata" popravljeno v: „ta Veiter".

7. Sakai Bug Vernih ne puſti,
Aku glih en zhas dopuſti,
Na ſveitu shalouati.
Na konzu nih ſourashniki,
Moraio klagouati.

8. Bogu ozhu Sijnu Duhu
Koker ie ſdai vſelei bilu,
Vſa zhaſt inu ſahuala,
Od Angelou kerszhenikou,
Se bo vekoma dala.

Melodija te Škrjančeve „izlage" — tiskana je v neurubalnih notah, druga in tretja „izlaga" se pojeta po prvi — se razločuje od melodije tega psalma v izdaji Trubarjeve pesmarice iz l. 1584 in 1595.

Ako pa primerjamo tekst Škrjančev s Trubarjevim (gl. spredi str. 195.), vidimo, da je obema isti. Ves prevod Trubarjev, kakor ga čitam v izdaji 1584 in 1595, se doslovno krije s Škrjančevim prevodom; razločuje se v malenkostih le ortografija in pa konec 1. kitice, kjer ima Škrjanec mesto „špotljivcev" „menihe". V izdajah 1584 in 1595 je prevod izrecno označen kot Trubarjev; Trubarjev prevod imamo torej tudi v Škrjančevi knjižici.

Kdaj je Trubar zložil to prvo izlago I. psalma? V pesmarici iz l. 1574. še je nima; prvič je v izdaji iz l. 1579., torej istega leta, ko je izšla tudi Škrjančeva knjižica. Ker pa Trubarjeva pesmarica iz l. 1579. ni imela nobenih melodij (tiskana v Ljubljani!), sta melodijo dodala Škrjanec in Kukovec.*)

3.) Kot Trubarjeva je izrecno imenovana na koncu Škrjančeve knjižice stoječa „Večerna molitev". Po prepisu Hubadovem — navaja jo tudi Elze, op. cit. 27. — se začenja tako-le:

„Criſte, kir ſi Imenouan,
Praua luzh, Sarya, beli Dan" itd.

Ta „Večerna molitev", ki je Trubarjeva pesmarica 1574 še nima, je tudi v izdaji Trubarjeve pesmarice iz l. 1579., v Kompleti kot tretja pesem pred zadnjo, torej je (kakor prej omenjena Prva izlaga) izšla istega leta dvakrat.

Teksta te pesmi v pesmarici 1579 žal ne poznam, poznam iz Hubadovih beležk le začetek:

„Criſte kir bosh imenouan",

namesto Škrjančevega „si imenovan" torej: „boš imenovan". Ista razlika loči Škrjančev tekst od Trubarjevega teksta v poznejših dveh njegovih izdajah (1584 in 1595).

Baš podana razprava o dvojni priobčitvi „Prve izlage" I. psalma in „Večerne molitve" istega leta 1579. mi kaže to-le: L. 1579. je najprej izšla Trubarjeva pesmarica (v 4. izdaji) in potem kmalu „Ta pervi psalm". Škrjanec in Kukovec sta baš še mogla iz nove izdaje Trubarjeve pesmarice v svojo knjižico vzeti Trubarjevo „Prvo izlago" I. psalma in „Večerno molitev"

*) Pesem 42. v Juričićevi pesmarici 1563: „Dobro timu, kir ſe Boga boy" je pač druga pesem.

in ju dodati na koncu svoje knjižice. Pri tem sta izpremenila na pr. v 1. kitici „boš“ v „si“, v Prvi izlagi pa „špotljivce“ v „menihe“; toliko je gotovo, da je pri tem imel nekdo drug opravit, ne Trubar.*)

4. Preidimo k drudi in tretji razlagi I. psalma v Škrjančevi knjižici. Druga razlaga se glasi:

Tiga peruiga Pſalma druga Islaga. Explicatio.

1. Samerkai vſag Verni zhlouik,
Kir hzhe is reue Vnebo prit,
De Vere prou reslozhi.
Sakaj Turki, Papeshniki,
So na ſueitu mogozhi.

2. Sludi Turski, Papeshou Bug,
Je prauim Vernim ſourash hud,
Zhes nee lashe, fratuie,
Louit, morit, vtopit, ſeshgat.
Suim hlapcem vkaſuie.

3. Abel kir ie prou Veroual.
Bogu ſto Vero offroual,
Je moral ſatu vmreiti,
Taku ſa praue Vere ſdai,
Moramu slu terpeiti.

4. Vſi ti kir hte ſteim Jeſuſom,
Nekar ſteim Anticrishtushom,
Po ſmerti prebiuati,
Tij ſe moraio puſtiti,
Anticrishtu ſaklati.

5. Taku je Bug ſam odlozhil,
Koker ie Jeſus nas vuzhil.
Hozhmo li knemu priti,
Taku imamo Sieſuſom,
Nega kelih ispiti.

6. Obtu mui praui kerszhenik,
Aku Polidor Merzhenik
Tebe slu oblagaio,
Steim niju Bogu Sludiu
Nih zoll, zhinsh ſueiſtu daio.

7. Vpraui Veri ne ſmotiſe,
Catehiſma ti vuzhiſe,
Nega vuka ſe dershi,
Po nim tui ſtan poklizane,
Stonouitu ſauershi.

8. Taku bodesh na Sodni dan,
Odlozhen na to Deſtno ſtran,
Htimu vezhnimu lebnu.
Turki Papeshniki hudi
Hpeklenskimu terplenu.

Tretja razlaga se glasi:

Tretia Islaga. Allegoria.

1. Ta Anticrisht ie ſdai ſposnan,
Papesh Vrijmu kir ie poslan,
Od Hudizheue hishe,
Bogu tar kar ie Boshijga.
Timu on ſuper pishe.

2. Vſe kar ie Jeſus vuzhil ſam,
Inu Smartro ſaſlushil nam,
Tar pred Bugom oprauil.
Tu ie Papesh vſe doli dial,
Druge slushbe poſtauil.

3. Slepi ſueit ga ie poshtoual,
Cilu ſe ie nemu podal,
Satu on Goſpoduie,
Vſe kar on ſmiſli naredi,
Oſtru dershat vkaſuie.

4. Vrag ie dal nemu ſuio zhaſt,
Krali ſo dali nih oblaſt,
Nega Noge kushuio
Nega falsh Mashe Odpuſtke
Ludie dragu plazhuio.

5. Kateri tiga ne ſturi,
Temuzh riſnizo gouori,
Mora en kezar biti,
Sdaici vſi sli Papeshniki,
Hote ga pogubiti.

6. Sa Anticrisht shnega Drushbo,
Meini de dei Bogu slushbo,
Kir te Verne pregane,
Ner vezh kir ludi prou vuzhe,
Koker vnuuizh is Craine.

*) V poznejših pesmaricah je ostal „boš“, dasi je imel Škrjanec boljši „si“. Juričićeva pesmarica 1563 ima pod št. 11.: „Chriſte Bug kyr ſi luzh nu dan“ — H. K., 8 kitica (Hubad). Po takem je Škrjanec l. 1579. rabil tudi Juričićevo izdajo? Ali je to nekak kompromis Juričića in Trubarja?

7. V craini ie sdai en Papeshnik
Tiga Hudizha vuzhenik,
Se ie Smashnimi brati,
Sueitoual inu na prei vſel
Vſe Verne reſegnati.

8. Mercina ie nega Ime,
Prauu Hudizheuu ſeime,
Vſeh shlaht greihih prebiuua
Sebi ſto Platous ko drushbo,
Pekal ſpraudo dobiua.

9. On tag duhouni ſtan pela,
Koker vſaki Curbar dela,
Tiga Papesh ne brani.
O Bug pridi ſtuio Sodbo,
Tuio Cerkou ohrani.

Amen.

Shkurianez inu kukouez sgurana inu dulana Crainza ſta slushila.

Pesmi imenoma „špotujejo“ osebe one dobe, tako 6. kitica II. razlage Polidorja Mrčenika in 8. kitica III. razlage Mrcino. Polidor in Mrcina sta bila katoliška svečenika. Polidor pl. Montagnana je bil l. 1561. prošt ljubljanski, 1567 župnik na Krškem, kjer je preganjal predikanta Ivana Weixlerja, 1579 oskrbnik Admonterhofa v Gradcu, 1580—1604 prošt novomeški. Mrcina (ime je že samo na sebi psovka) je bil 1579 župnik v Kranju, kjer je predikanta Knafelna hotel pregnati.

Polidor je 1579 deloval na Dolenjskem, Mrcina na Gorenjskem; zato je trebalo odgovoriti „Gorenjcu“ in „Dolenjcu“; Gorenjec bi bil (ako se držimo reda) „Škrjanec“, Dolenjec pa „Kukovec“ (Škrjanec: Knafel, Kukovec: Weixler?).

Škrjancu in Kukovcu sta bila Polidor in Mrcina iste veljave, zato ju je bilo tudi enako imenovati; „špotljiv“ koren je nudilo ime „Mrcina“; iz tega je (takorekoč brat mu po duhu) dobil Polidor ime „Mrčenik“, mrkač (psovka pohotnemu človeku — na ta koren me je opozoril g. skriptor L. Pintar).

Ni nič dvoma, da sta „Škrjanec“ in „Kukovec“ psevdonima; ta „Škrjanec“ nas brž spomni onega „Jerneja Škrjanca“, ki je tiskal prvi Trubarjevi knjižici. Ptičje ime je dobilo za psevdonim prednost!

Moža sta pač živela v domovini, ne na Würtemberškem; zakaj tu bi se jima v oni dobi ne bilo treba skrivati za psevdonimom; sicer pa kaže tudi osebna „špotljivost“ prve in druge „izlage“, da si je „Kukovca“ in „Škrjanca misliti na licu mesta, v domovini.

S tem pa nam raste dvom, jeli je knjižica izšla v Tübingenu, kakor misli Elze. V Ljubljani? Trebalo bi primerjati tipe te knjižice z Mandelčevim tiskom. Ako mislimo, da je knjiga izšla v Ljubljani, torej tam, kjer se je istokrat odsotnemu Trubarju tiskala 4. izdaja pesmarice, nam je tem umljiveje, če sta si iz nje Škrjanec iz Kukovec nekaj — recimo — izposodila!

Znano je, kako so bili Trubar in deželni stanovi kranjski nejevoljni radi ostro „špotljive“ pesmi proti rimsko-kat. duhovščini v Juričićevi zbirki (Elze, Ges., str. 13), ker so jo smatrali za politično-inoportuno, in da so v isto zbirko brez Trubarjevega dovoljenja prišle njegove pesmi iz l. 1550.

To se je pač ponovilo l. 1579., ko sta zagonetna „ptiča“ „Škrjanec„ in „Kukovec“ svoje špotljive pesmi pomešala s Trubarjevimi.

Verski pokret na Goriškem v šestnajstem stoletju.

Prof. A. Ipavec (Gorica).

Skrajnji valovi silnega verskega gibanja 16. veka so pripljuskali tudi na Goriško, na najzapadnejšo stran avstrijske oblasti, na mejo Italije, koder se je nekdaj raztezala teokratska država oglejskega patriarha. Oglejski patriarh je bil v začetku šestnajstega stoletja izgubil zadnje ostanke svoje posvetne moči, a njegovi duhovni vladi so bili takrat še vedno neposredno podložni oni okraji, ki tvorijo zdaj goriško nadškofijo. Ta duhovna vlada pa je bila le senca nekdanje moči. Avstrijski vladarji so radi patriarhom delali ovire pri izvrševanju njihove duhovske oblasti. Kot rojeni Benečani so namreč ti cerkveni knezi v dolgotrajnih bojih med habsburško vladarsko hišo in beneško republiko stali na strani republike. Zato se je bila že takrat porodila misel, ustanoviti za avstrijski del oglejskega patriarhata posebno škofijo s sedežem v Gorici. Do uresničenja te misli ni prišlo, ker so se patriarhi in Benečani trdovratno upirali. Med avstrijskim dvorom in patriarhi je vedno vladala neka napetost in ljubosumnost. Sicer so se opetovano vršila pogajanja zaradi ureditve cerkvenih razmer, ali ostala so brezuspešna. Niti pri zatiranju heretičnih naukov niso šli avstrijski vladarji, dasiravno so bili sami odločni katoličani, oglejskemu vladiki posebno na roko. Po pravici toži Jakob Maracco, oglejski generalni vikarij, v pismu na patriarha z dne 27. maja 1565.: „Ne izprevidim, kaj bi mogli mi storiti, da se zatro herezije na Nemškem, ako nas ne podpirajo posvetni gospodje. Vaša Prevzvišenost ve, kako je nadvojvoda Karel vnet za čast božjo, in vendar v njegovih deželah niti na Goriškem niti na Kranjskem ne moremo napraviti vizitacije, niti storiti kaj uspešnega.“[1])

Umevno je, da neiskrenost in spori med duhovno in svetno vlado niso ugodno vplivali na cerkvene razmere in versko življenje. Cerkvena disciplina je bila porušena, med duhovščino je vladala nevednost in razuzdanost, mnogo duhovnikov ni bilo niti kanonično vmeščenih. Ko je prepotoval

---

[1]) Izv. Muz. dr. za Kranjsko, XVII.

papežev legat, opat grof Jernej Porcia 1570. leta Goriško, je našel le malo duhovnikov, ki niso bili omadeževani s splošno infamijo one dobe, t. j., da bi ne živeli v celibatu. Ker je vizitator uvidel, da od oglejskih patriarhov, ki niso navadno niti bivali v Ogleju in ki bi vsled političnih razmer pri najboljši volji ne mogli dosti storiti, v goriški grofiji ni bilo pričakovati obujenja in poživljenja cerkvenega duha, je nasvetoval, da se ustanovi v Gorici naddiakonat, kateremu se poveri del patriarhove jurisdikcije. In res, s patriarhovim dekretom z dne 21. decembra 1574. je bil ustanovljen v Gorici naddiakonat.

Prav čuditi se je, da so izšli kljub cerkveni anarhiji, ki je takrat vladala, iz goriške dežele v oni dobi trije možje, ki so postali steber cerkvi; to so poznejši škofje ljubljanski in goreči protireformatorji Urban Tekstor (Kavčič), Konrad Glušič in Ivan Tavčar, vsi trije sinovi kamenitega Krasa.

V začetku šestnajstega stoletja je povsod vladala podivjanost in nevednost in da niso bile na Goriškem kulturne razmere boljše nego drugje, je jasno, a bile so celo slabše. Ljudstvo ni imelo nikogar, da bi ga dvigal na višjo stopinjo prosvete in napredka. Tavalo je v duševni temi in ni bilo poučeno niti v verskih stvareh, v drugih pa še manj. Saj so se nahajali še v štirinajstem stoletju, torej komaj dvesto let pred reformacijo, na Goriškem malikovalci. L. 1331. je drvila iz Čedada na „brezštevilne Slovence“ (Sclavi innumerabiles) v Kobaridu cela križarska vojska, ki je bila deležna ravno takih odpustkov, kakor če bi šla v Sveto deželo, da iztrebi v Kobaridu malikovalstvo.[2]) Pod vlado onemoglih grofov goriških in propadajočega patriarhata oglejskega, vsled turških navalov in vojsk z Benečani, vsled kuge in mnogih elementarnih nezgod so se bile do šestnajstega stoletja le malo izboljšale prosvetne razmere. Ljudje so bili polni vraž, sicer pa pobožni, radi so romali, posebno na Sv. goro pri Gorici, v Marijino cerkev „auf dem Berg bey Görz vnd Salcon“, kakor pravi Primož Trubar. Tudi Stara gora nad Čedadom je bila že takrat mnogo obiskovana božja pot. Mehka slovenska narava sploh čuti potrebo po veri in išče zaslombe v njej in Slovenec rad razmišljuje o verskih stvareh. Ta činjenica je bila celo ugodna za razširjevanje luteranskih nazorov. Ko so ljudje videli mlačnost svojih duhovnikov in veliko versko gorečnost oznanjevalcev nove vere, ni čuda, da so čutili do teh neko nagnjenje. In ti so trdili, da le oni uče pravo besedo božjo in čisto evangeljsko resnico. Za bistvene razlike med starimi in novimi verskimi nazori kmet ni mogel imeti smisla. Še voditelji protestantskega gibanja na Slovenskem si dolgo niso

[2]) A. Battistella, Il. S. officio e la riforma religiosa in Friuli. Videm 1895, str. 14.

bili na jasnem glede svojega razmerja nasproti katoliški cerkvi. Infiltracija novih naukov se je vršila le počasi. Ljudstvo je tupatam sprejemalo posamezne krivoverske nauke, ne da bi se praz zavedalo, da stopa na drugo pot.

Na Goriškem ni nikjer prišlo do očitnega verskega razkola; večji spori med novoverci in cerkveno oblastjo so nastali le tam, kjer je duhovnik nagibal k protestantizmu in kjer so se graščaki oklenili novih verskih naukov. Plemenitaši so bili i na Goriškem glavni širitelji in pospeševatelji reformacijskih idej; med njimi najdemo tudi zavedne in odločne spoznavalce avgsburške konfesije. Med slovenskim kmetiškim prebivalstvom pa niso našli luteranski nazori globokih tal; seme novih naukov je ostalo le pri vrhu in ni prodrlo globoko v zemljo. Zato je pognalo le šibko drevesce; nasprotni veter, ki je zgodaj zavel, ga je kmalu uničil. Sploh je imel protestantizem med slovenskimi deželami najmanj pristašev na Goriškem. V deželi se ni ustanovila evangeljska občina; nikjer se ni zidala molnica. Vendar nahajamo v sredini in v drugi polovici šestnajstegu stoletja v vseh večjih krajih sledove reformacijskih nazorov in sporadno so se pojavljali novoverci po celi deželi.

Prve sledove heretskega mišljenja na Goriškem najdemo že takoj v začetku reformacijskega gibanja. Že leta 1526., devet let po Lutrovem nastopu, je prišel v Oglej propovednik Schwabe, da bi obdeloval prekrščevalce in luterance.[3]) Okoli leta 1528. je bil izgnan vikar v Fari, ki je sejal tam krivoverske nauke. L. 1539. nalaga papež Marinu Grimaniju, patriarhu oglejskemu, naj očisti svojo škofijo „ab haereticis et de fide catholica male sentientibus". Nekaj časa ni nič čuti o krivovercih. Pač pa je bil na sumu, da ni pravoveren, sam patriarh Ivan VI. Grimani, ker je l. 1549. zagovarjal nekega radi krivoverstva obtoženega meniha.

Ko se je po kranjskih gradovih začelo širiti luteranstvo. ni moglo ostati dolgo neznano goriškim plemičem, ki so bili vedno v tesnih stikih s kranjskimi. Po lepi vipavski dolini, po kateri je šla že stara cesta na Kranjsko, so začeli prihajati nauki nemškega reformatorja na Goriško in po vipavskih gradovih so našli prvo zavetišče. Tudi v Gorici in njeni bližnji okolici je bilo že nekaj pristašev novih idej, ko je v novembru l. 1563. grof Juri Thurn poklical v Gorico Primoža Trubarja. O tem svojem potovanju poroča Trubar sam v poročilu. ki ga

---

[3]) Schmidt, „Die Gegenreformation in Görz-Gradiska" (z nekaterimi arhivalnimi dokumenti.), Dunaj, 1908. str. 86. „Schmidtova navedba je pomota. Hans Schwab je bil l. 1528. akvil. arhidiakon na Kranjskem ali Sp. Štajerskem in je od cesarja Ferdinanda dobil ukaz, naj v teh deželah zasleduje prekrščevalce in luterance (Mitt. des hist. Vereins für Steierm., XLII.. str. 44)." Dr. Gruden.

je poslal 9. decembra 1563 iz Ljubljane baronu Ungnadu.[4]) V Gorici je pridigoval štirinajst dni v slovenskem, nemškem in italijanskem jeziku v hiši pl. Egka na koncu Raštela. V cerkev ga duhovniki niso pustili. Mudil se je tudi v Rubijah in zato se je pozneje podpisoval za rubijskega „ekspredikanta". Krstil je tudi sina pl. Egku, „darob die pfaffen und münichen sindt schier unsinnig geworden". Toda dolgo ni imel Trubar obstanka v deželi. Jakob Maracco je s pomočjo dunajske nuncijature deloval na to, da bi se mu prepovedalo bivanje v goriški grofiji. In res, štirinajst dni po svojem prihodu se je vračal Trubar po vipavski dolini na Kranjsko, jahaje na osličku. Ustavil se je v Sv. Križu ter je v nedeljo pridigal v kriški cerkvi. Poslušalo ga je mnogo ljudstva iz cele vipavske doline (gantz Wippacher Boden); celo več duhovnikov je bilo navzočih in jim je zelo ugajal Trubarjev govor. Ni čuda, saj je Trubar slovel kot izvrsten govornik in njegova apostolska gorečnost je mogočno vplivala na množice. V Križu in v bližnji Vipavi, kjer je bil doma Sebastijan Krelj, drugi superintendent na Kranjskem, so bila tla že nekoliko pripravljena za novo vero. Že pred Trnbarjevim prihodom na Goriško, 24. septembra 1563, je pisal znani kranjski reformator Matija Klombner nekemu prijatelju: „Glaubt mir, wenn wir's stark getrieben hätten, es wär längst anders gangen. Der Krell ist kommen, wir wollen mit Gottes Hilf zum Kreutz in der Grafschaft Görz eine Kirche anrichten." Po Klombnerjevi misli so bili torej luteranci dovolj močni, da bi lahko ob vztrajnejši propagandi ustanovili v Križu svojo cerkveno občino.

Z Vipavskega se je podal Trubar, ta žilavi in neumorno delavni mož, v Ljubljano, odkoder je pisal grofu Juriju Thurnu. Pritoževal se je v tem pismu nad „etlich gottloss görtzerisch personen", ki so ga očrnile pri cesarju. Temu pismu je priložil še drugo na grofa Thurna in goriške deželne stanove, v katerem se je opravičeval radi svojih pridig in v katerem je poudarjal, da je delil svete zakramente z vso spoštljivostjo, kakor jih je Kristus postavil in kakor so jih opravljali apostoli in stara cerkev, „nach inhalt vnnd vermög der augsburgerischen confession". Čudi se, da se najdejo med kristjani ljudje, ki ovajajo njega kot krivoverca in ki imenujejo jasno besedo sina božjega krivoversko.[5])

Trubarjevo delovanje na Goriškem ni ostalo brezuspešno. Kakor je posneti iz Maraccovih pisem, so hoteli stanovi nastaviti v Gorici celo luteranskega propovednika. V svojem poročilu na patriarha dne 10. januarja 1565 pravi generalni vikarij

[4]) Kostrenčič, Urkundl. Beitr., str. 219.
[5]) Kostrenčič, CXXXI, CXXXII.

sledeče: Ko se je pl. Egku rodil drugi sin, mu je Primož poslal enega svojih, ki je na isti način krstil, obhajal, pridigoval, kakor je on sam storil preteklega leta. — — — Ker so njegove pridige ugajale nekaterim plemičem tistega kraja (t. j., goriškim), so sklenili, da ga najmejo za pridigarja na celo leto za plačo 150 goldinarjev. Maracco ima tu v mislih duhovnika Tomaža Ostrmana. Ko je ta Ostrman izginil iz Gorice, je Maracco pozvedoval, kje biva. In ko je slišal, da je v Vipavi, je zahteval od grofa Lanthierija, „da ga ukaže prijeti, odvesti v Gorico in zapreti v ječo gospoda glavarja".

Da so Trubarjeve propovedi zelo koristile protestantski stvari v Gorici, priča dejstvo, da je prav mnogo ljudi zahtevalo obhajilo pod obema podobama. Radi tega se je pritoževal l. 1565. župnik Matija Mrcina pri nadvojvodi Karlu, a ta mu je odgovoril, da ne sme nikomur braniti obhajila sub utraque. „So ist hiemit vnser Ernstlicher buelch an dich das du solche Comunion vnder beijderleij gestalt niemant waigern sondern andechtiglichen vnd willig wie es an andern ortten vnd vnseren Landen beschickt, In christlicher Ainigkeijt, wers nur begert raichen wollest."[6])

Papež Pij IV. je bil 14. julija 1564 dovolil rabo keliha pri obhajilu tudi lajikom, nadejaje se, da se vrnejo heretiki v naročje katoliške cerkve in da se prepreči večji razkol v cerkvi; a njegov naslednik Pij V. je že leto dni pozneje preklical to dovoljenje. Kljub temu je hotel nadvojvoda Karel, da ostane raba keliha v njegovih deželah še nadalje v navadi. Sploh pa je bilo obhajilo sub utraque simbol nove vere. Zanimivo je, da je bil pozneje Mrcina kot kranjski župnik sam za obhajilo pod obema podobama in tudi za odpravo duhovniškega celibata.

V baš omenjenem pismu nalaga tudi nadvojvoda župniku Mrcini, ki je bil takrat nekak voditelj katoliške stranke v Gorici, naj ne pusti nobenega lutrskega predikanta v mesto. Kar se tiče onega, katerega je bil naročil grof Juri Thurn (misli na Trubarja), naj bo že, kakor je, „weil er dovon ist."

Nadvojvoda Karel je bil v začetku svojega vladanja nekoliko popustljiv proti novovercem, ali kmalu je začel odločno nastopati proti verskim novotarijam. Z njegovim dovoljenjem je l. 1570. papežev odposlanik grof Jernej Porcia vršil apostolsko vizitacijo na Goriškem. Poročilo o tej vizitaciji, vizitaciji „in paese in cui non s' è essercitata la giurisditione patriarchale et tutto s' è governato a voglia de' laici", je ohranjeno[7]) in je važen donesek za razumevanje cerkvenih razmer na Goriškem v oni dobi. Lutrovih naukov so se bili že začeli oprijemati duhovniki. Porcia je izkušal napraviti red

[6]) Pismo je priobčil Schmidt, o. c.

[7]) Izdal ga je A. Battistella, Una missione del conte Bartolomeo di Porcia auteriore alla sua nunziatura di Germania. Videm 1907.

in je zahteval kazni za neposlušne duhovnike. Iz Rifenberga je bil izgnan župnik Gašper Feuza (Bevčar?). Temu je bil Porcia dokazal krivoverstvo in ga zato vrgel v ječo. Ali od tod je pobegnil. Vizitator predlaga, da se kaznujejo oni, ki so mu omogočili beg.

V Tolminu se je dokazala herezija Mihaelu Nucliju, tolminskemu kapelanu.

V Vipavi, v tem pribežališču vseh luterancev, so delili župnik in njemu podrejeni duhovniki obhajilo pod obema podobama.

V Gorici je živel v miru duhovnik-heretik Francesco Croco, dasiravno ga je bil Porcia obsodil v prognanstvo iz goriške grofije. Deželna oblast je bila v tem pogledu brezbrižna in nadvojvoda ni imel dovolj moči, da bi pritisnil na njo. Porcia je dosegel še to, da je nadvojvoda l. 1574. poslal v Gorico posebno versko komisijo, z ljubljanskim škofom Konradom Glušičem na čelu. Komisija je zahtevala od protestantov, da se odpovedo verskim zmotam ali pa da ostavijo domovino, in protestantske knjige je ukazala sežgati. Le tri plemenite rodovine so izjavile, da raje zapuste deželo, nego da bi menjale svoje versko prepričanje. Drugi so se, kakor poroča goriški zgodovinar Morelli, navidezno povrnili v katoliško cerkev, v srcu pa so ostali to, kar so bili.

Ali kmalu so začeli luteranci spet samozavestneje dvigati glavo. Na shodu notranjeavstrijskih deželnih stanov v Brucku l. 1578. je zahteval Bonaventura pl. Egk v imenu goriških stanov svobodo veroizpovedanja. Pravega pooblastila v to sicer ni imel, ali gotovo je vedel, da mnogo njegovih rojakov na tihem soglaša z njim. Na tem kongresu je nadvojvoda Karel ustno obljubil svobodo veroizpovedanja, ali kljub temu je ostal neizprosen nasprotnik protestantom. Vplivali so nanj tudi tuji vladarji, posebno pa papež in beneška republika, ker so se bali, da bi se kriva vera ne razširila po Italiji. Papež in Benečani so celo žugali, „die Grafschaft mit khrieg zu yberfallen vnnd die Sectierer vndter dem Schwerdt here geen zulassen". To je razvidno iz odloka, s katerim poziva po nadvojvodovem ukazu 26. februarja l. 1579. deželni glavar grof Thurn luteranske plemenitaše, naj se odrečejo verskim zmotam, ki se razširjajo „Ihe lenger ihe weitter" po goriški grofiji.[8]) Ob enem jim žuga, da bodo primorani, z ženo in deco ostaviti deželo, ako ostanejo trmasti. Posebna verska komisija pod predsedništvom goriškega naddiakona je klicala trdovratneže pred se. Ali se je takrat kateri prostovoljno izselil, ni znano. Nekateri so ostali trdni v novi veri in 8. maja 1579 je dal nadvojvoda deželnemu glavarju povelje, naj se izženejo tekom

[8]) Schmidt, o. c.

enega meseca Scipijon Attems, Leonhardt Formentini, Friderik Orzan, Erazem Dornberški, Jernej Posch, Gregor Kumar ter svetokriški oskrbnik grofov Attemsov, ker se je za vselej odločil, da ne bo trpel v goriški grofiji druge kakor katoliško vero. To povelje pa se ni takoj izvršilo. Preganjani plemiči so prosili Karla, naj prekliče svoj ukaz, in obrnili so se tudi na štajerske deželne stanove, da bi se pri njem potegnili za nje. Toda vladar se ni dal omečiti in ni hotel niti dovoliti, da bi smeli ostati vsaj v deželi, če že ne v mestu Gorici. Prosili so ga nato, da bi se počakalo z izgonom vsaj do novega leta, da urede svoje stvari. Ugodilo se jim je v toliko, da jim je bil o času izgona obljubljen nov vladarjev odlok. Iz pisma, naslovljenega dne 31. avgusta na deželne stanove štajerske, je sklepati, da so bili takrat še vsi v Gorici. Kaj se je pozneje zgodilo, ali so ti luteranci ostali v deželi in se pokorili nadvojvodovim poveljem, o tem ne poročajo več viri. Najbrže se jim ni zgodilo nič hudega in vsa stvar se je mirnim potem poravnala in pozabila. Po vsem tem pa je jasno, da je začela na Goriškem že l. 1579. protireformacija, torej veliko prej nego v drugih avstrijskih deželah. To pa se je zgodilo radi tega, da bi ta mejna deželica s krivimi nauki ne okužila sosedne Italije.

Istega leta je začel nadvojvoda nastopati tudi proti poluteranjeni Vipavi, kjer so se bili močno vkoreninili luteranski nazori.[9]) Pisal je krškemu proštu kot gospodu vipavske fare in ga pozval, naj naredi tam red, kajti krivoverstvo se razširja, duhovščina pohujšuje in raznovrstne zlorabe so se pri njej udomačile. Ta odlok je nadvojvoda po goriškem glavarju poslal grofu Thurnu s pristavkom, da se je odločil, tekom kratke dobe izgnati vse tiste iz goriške škofije, ki so nasprotni stari in pravi katoliški veri. Naslednjega leta, l. 1580., je bil pred Sv. sodiščem[10]) v Vidmu obsojen kot heretik vipavski vikar Štefan d' Arbe, ki se mu je med drugimi stvarmi očitalo, da je pokopaval na katoliškem pokopališču krivoverce. Prisodili so mu pet let zapora in dali nalog, da mora izkopati krivoverske mrtvece, toda oprezno so pristavili: si tamen cognosci poterunt.[11])

Vedno odločneje se je avstrijska vlada upirala protestantom. L. 1581. so že s silo pretili trdovratnim Vipavcem. Ali

---

[9]) Nekaj podrobnosti gl. Schmidt, Evangelfj v Vipavi in okolici, v podlistkih „Soče" l. 1901, 1902.

[10]) Inkvizijsko sodišče za oglejsko škofijo je bilo ustanovljeno v sredi 13. stoletja. Pozneja je imelo svoj sedež v Vidmu, kjer se nahaja tudi pisan register kakih 1000 verskih pravd, ki so se vršile med l. 1551.—1647. (Novus liber causarum S. Offici Aquilejae sive Registrum . . .) Tudi v državnem arhivu v Benetkah so spisi tega sodišča.

[11]) Battistella, o. c. str. 71.

tudi to še ni nič izdalo. Ko je bil generalni vikarij Bizancij l. 1583. na vizitacijskem potovanju po Krasu, goriški okolici in Vipavskem, je poročal patriarhu sledeče: „Pravijo, da je v vipavskem gradu, ki je lastnina Lanthierijeva, v Rifenbergu in drugih vaseh okoli Sv. Križa, ki pripada Juriju della Torre (grofu Thurnu), le malo heretikov, toda jaz sem prepričan in vem za gotovo, da je vse to ljudstvo krivoversko, ker nisem našel osebe v tem kraju, ki bi hotela prejeti zakrament svete birme. Vaša Prevzvišenost ve, da heretiki zelo mrze ta zakrament." Zdi se pa, da je Bizancij gledal preveč črno. Nadvojvoda Karel je storil l. 1584. prav energičen korak proti Vipavcem. Ukazal je grofu Lovrencu Lanthieriju, ki je imel sodno oblast črez Vipavo, ob kazni 1000 dukatov, da izžene vse svoje evangeljske podložnike, kateri se ne povrnejo v katoliško cerkev. Ta Lanthieri pa je bil skrit luteranec in že Trubar ga je imenoval Nikodema. Lanthieriji kakor tudi drugi goriški plemiči so radi nastavljali tam, kjer so imeli patronatne pravice, take duhovnike, ki so jih bile prešinile reformacijske ideje. Dne 21. marca 1584 je poklical Lanthieri 26 oseb iz vipavske doline, ki so bile na glasu, da so lutrske vere, v svojo palačo na Starem trgu v Gorici ter jim razodel vladarjev ukaz. Tri osebe so se spet pokatoličanile, drugih triindvajset pa je s svojim imetjem ostavilo deželo. Že te številke govore, da ni bilo tako hudo, kakor je menil škof Bizancij. Da pa niso z izgnanci odšli vsi oni iz dežele, ki so bili napolnjěni z luteranskim duhom, je umevno. Mnogo jih je še ostalo in na pr. v Rifenbergu je bila pokopana še le 19. decembra 1596 kot zadnja luteranka neka Avgusta Pečenko. „Extra ecclesiam uti heretica sepulta est," je pripisano v mrtvaški knjigi.

Omenjali so se do zdaj največ pojavi reformacijskega stremljenja po Vipavskem in v Gorici, ker so našle ravno tod nove verske ideje še največ pristašev. Ali tudi ostali deli naše dežele so čutili valovanje onih velikih verskih bojev. Po Krasu je pridigal (po Kostrenčiću) Juri Stradiot, na Cerkljansko so bili zaneseni lutrski nauki iz Škofje Loke, kamor je držala s Cerkljanskega že takrat dosti zložna pot. Na Bovško je prišel glas o novi veri po predelski cesti s Koroškega, kjer je deloval v bližnjem Trbižu župnik-heretik. Tudi na Kanalskem, kjer je imela posestva poluteranjena rodovina Egk, so bili posamezni novoverci. V Tolminu, v središču gorateVga dela goriške dežele, je širil nove nazore že prej omenjeni kapelan Nucli. Na Tolminsko, posebno pa na Cerkljansko, so bili vtihotapili tudi veliko protestanskih knjig slovenskih. Zato je bil tolminski naddiakon[12]) zaukazal svoji duhovščini, naj iztrebi povsod, če je mogoče pia fraude, vse krivoverske spise. To

[12]) Na Tolminskem je bil poseben naddiakon iz Čedada.

pa se ni popolnoma posrečilo, kajti še v najnovejšem času so se našle na samotnih kmetijah v cerkljanskih hribih luteranske knjige.

V Tolminu se je mudil tudi, dasiravno neprostovoljno, lutrski predikant Peter Kupljenik. Po noči 27. junija 1587 ga je privedel deželni sodnik kranjski v spremstvu sedmih brižinskih lovcev iz Loke, kjer so ga bili zgrabili, peš črez Cerkno v Tolmin ter ga je izročil tolminskemu glavarju v varstvo. Ta ga je imel nekaj dni zaprtega v tolminskem gradu, potem ga je poslal v Gorico župniku Andreju Nepokoju. Iz Gorice so tirali Kupljenika pred Sv. sodišče v Videm, ki ga je obsodilo 2. avgusta 1587 v dosmrtno ječo, a že po dveh letih je ušel.

L. 1582. je Primož Trubar z zadovoljstvom poudarjal, da ni na Slovenskem nobenega razkola med luterani, da ni ne kalvinistov in ne flacijanistov in drugih, kakor na Nemškem, le papeštvo da morajo gledati poleg sebe in trpeti preganjanje od njega. Res je, da teh sekt pri nas ni bilo, a pojavila se je tupatam druga, ki je bila starejša kakor protestantizem in ki mu ni bila sorodna. Bila je to sekta skakačev, ki se je prikazala pri Sv. Luciji ob Soći. Prvaški župnik Noctua iz druge polovice 16. stoletja piše v svojem farnem zapisniku sledeče: „L. 1584. so odprli pri Tolminu cerkev Sv. Lucije; in ljudje obojega spola so letali tja pa sem ter hiteli po vaseh od cerkve do cerkve, kakor bi bili prišli z uma. Bili so pa lajiki ter so žugali duhovnikom z besedo in dejanjem. Tresli so se na vsem životu, ploskali in tolkli so z rokami, delali se plašljive, nekateri so se valjali po trebuhu okoli cerkva in počenjali, kakor da bi jim bilo to vdihnjeno od Boga.“[13]) Skakaško gibanje se je razširilo po vseh slovenskih deželah in dokazuje, da je bilo takrat ozračje polno verskih vprašanj.

Proti koncu stoletja so bili vedno bolj redki oni, ki so se še glasili k reformacijskim idejam. Pokret je zatrla neupogljivost in odločnost nadvojvode Karla in njegovega naslednika Ferdinanda, paralizirale so ga cerkvene sinode, ki so se vršile v deželi, kakor tudi ponovne vizitacije. Ko je l. 1593. oglejski patriarh Francesco Barbaro potoval po slovenskih deželah, je mogel že z veseljem poročati papežu Klementu VIII., da so se razmere na Goriškem (nel contado di Gorizia) izdatno zboljšale. „Il culto di Dio è accresciuto e la devozione de' popoli si è maggiormenta infervorata e vo' sperando, che questa parte si ridurrà a termine di potersi contentare e che servirà per ante-

---

[13]) Rutar, Zgodovina Tolminskega, str. 164. — Gl. tudi konec Kovačičeve študije v tem „Zborniku“.

murale d' Italia contro gli Eretici.“[14]) Patriarh izraža nado, da postane Goriška branik Italiji proti heretikom. Videti je, da je nevihta, ki je prihrula od severa, le izčistila ozračje ter koristila katoliški cerkvi na Goriškem.

Zadnje ostanke luteranskih nazorov so pa zatrli jezuiti, ki so se l. 1615. naselili v Gorici. Spomin na reformacijo je med slovenskim ljudstvom otemnel in postal nejasen, beseda „luteran“, med beneškimi Slovenci „luteranar“, znači le človeka, ki je neveren in ki se ne drži cerkvenih zapovedi. — Jezuiti so uničili v Gorici nemški vpliv — Die Jesuiten waren in unserem Ländchen die Totengräber der deutschen Reichs- und Einheitssprache, pravi o njih Schmidt —, ali negovali in pestovali so italijanstvo.

[14]) Relazione della visita apostolica in Carniolia, Stiria e Carinzia fatta da Francesco Barbaro Patriarca eletto d' Aquileja l' anno 1593 e presentata a Papa Clemente VIII. — Natisnjeno je to poročilo l. 1852. v Vidmu.

Trubarjeva spominska plošča v Derendingenu.

Dr. Fr. Ilešič.

Pred vrati župne cerkve derendinške je bil pokopan Primož Trubar. Eden izmed najznamenitejših takratnih würtemberških bogoslovcev mu je govoril ob grobu.[1])

V koru derendinške cerkve visi na steni še dandanes lesena, l. 1900. renovirana spominska plošča, 2 in pol metra visoka.

Elze (in po njem Dimitz v svoji Zgodovini Kranjske, II., 110) je v „Mitth. des hist. Vereins f. Kr.“ 1861, 63 opisal ta spomenik. Osebe, ki nam jih kaže, mi je še natančneje opisal sedanji derendinški župnik, Teodor Beck, in sicer tako-le:

Pod Kristusom, vstalim iz groba, kleči devet oseb: 1. mladenič rjavih las, rdeče opravljen, s križem v rokah (Elze-Dimitz: Deček, „očividno sin Felicijanov“); 2. mož, črno opravljen, temno-rjavih las in brade; 3. mož, črno opravljen, rdeče-rjavih las in brade: Primus; 4. mož, črno opravljen, brada in lasje rjavi, močno osiveli, bel križ v rokah: Primus Truberus; — 5., 6., 8., 9. črno opravljene ženske, 7., rdeče oblečena mlada ženska, 6., 7. in 8. z belim križem v rokah; 5. je Agnes, 6. Anastazija, 7. Gertruda (Elze-Dimitz: „Deklica, očividno hči Anastazijina“), 8. Barbara, 9. Magdalena. (Pri 1. je ohranjen le začetek imena A).

Križ v rokah pomeni, da je dotična oseba umrla. Umrl je Primož sam (4) in njegova žena (8), umrli sta pa tudi hčeri (6, 7) in en sin (1). Ob njegovi smrti so živeli: dva sina (Felicijan: 2, Primož: 3) in dve hčeri (5, 9).[2])

---

[1]) Christliche Leichpredig . . . durch Jacobum Andreae D., Probst zu Tübingen . . . 1586. Andreae nam v svojem govoru podaje v pregledu tudi životopis Trubarjev, zlasti pa nam natančno pripoveduje o zadnjih dneh in urah Trubarjevega življenja (Ta del Andrejevega govora je prevel in objavil g. skriptor L. Pintar v „Slov. Nar.“ dne 6. junija 1908.)

[2]) Elze-Dimitz označujeta prvo osebo na desni (s stališča gledalčevega) kot Barbaro, ženo Trubarjevo; da je na čelu ženskam žena Trubarjeva, kakor je Trubar sam na čelu moškim, bi bilo pač naravno. „Neže“ Dimitz sploh nima. Št. 8 mu je hči Barbara, tista, o kateri se je mislilo, da je bila žena Dalmatinova (gl. V. Šmid, Mitteil. des Musealver. 1904, 79/22). — Elze imenuje vse te osebe, ki kleče ob grobu, „donatorje, Trubar . . .“, a Dimitz je tu dodal besedo „dann“: „Die Donatoren, dann Truber, seine Gattin . . .“

1). 2). 3). 4.) 5.) 6.) 7.) 8.) 9.)

Nad sliko je čitati besede: Verwirf mich nicht in meinem Alter: verlaß mich nicht, wenn ich schwach werde. Psalm 71. — 1587.

Pod sliko je čitati latinske verze. ki jih je pokojniku v spomin zložil znameniti würtemberški filolog Martin Crusius in ki se glase:

Vir tumulo hoc sanctus de Slava est gente sepultus
Primus: qui Christi präco fidelis erat.
Imbuit hic primus vera pietate Labacum;
Expulsus Domini nomine multa tulit.
Rotenburga habuit fidum Tuberana ministrum:
Campidoni docuit voce sonante Deum.
Auracum capit hinc in Wirtembergide terra
Laufaque doctorem, post Derendinga diu.

Transtulit in patriam divina volumina linguam:
Sparsit in eoas dogmata sancta plagas.
Pauperibus pater, hospitibus quoque portus et aura;
Vita et canitie quam venerandus erat!
Pulchre certavit, cursum ratione peregit,
Servavit bene, quam debuit usque fidem.
Magno ergo nunc cum Paulo gerit ille coronam,
Tempore quae nullo marceat, äthercam.

Obiit diem suum 29. Junii anno 1586.

V prevodu se to glasi:

Mož v tem grobu leži, mož svet iz slovanskega roda,
Primož, ki bil je glasnik Kristusa svojega zvest.
Prvi napolnil je on s pobožnostjo pravo Ljubljano,
z doma prognan, je povsod božjo besedo glasil.
Rotenburg v njem imel je zvestega oznanjevalca,
v Kemptenu on je slavil z glasom donečim Boga.
Urah nato ga sprejel spet v virtemberško je zemljo,
v Laufenu bil učenik in v Derendingi potem.

V jezik domači on prvi prestavil je svete bil knjige,
božjo besedo glasil daleč na vzhodni je kraj.
Oče sirotam je bil in gostom prijatelj, podpornik,
delo, življenje, kako bilo je vredno časti!
Hrabro se je bojeval in modro končal je življenje,
hranil je nauk čisto, ki ga je vedno učil.
Slava njegova zato bo s Pavlom enako mu večna,
ki ne uniči je čas, ki bo ostala na vek.[3])

---

[3]) Prevod priobčen v brošuri „Primož Trubar in naša reformacija“, v Ljubljani, 1908 in v „Učit. Tov.“ z dne 19. junija 1908.

To spomen-slovo je natisnjeno tudi v gori imenovani Andrejevi „Krščanski obgrobni pridigi“.

Toda pred tem latinskim tekstom je v Andrejevi knjigi to Crusijevo spomen-slovo priobčeno v grškem jeziku; grški naslov mu je: Κυρίῳ Πρίμῳ Τρουβήρῳ, a prvi stih: Ἔνδ' ἁγία κεφαλὰ Σκλαυου Πρίμοιο τέθαπται etc.

M. Paulus Crusius Molendinus, Ecclesiastes Argetinensis je tej spomenici dodal sledeče:

In obitum D. Primi
Truberi, pastoris
in Derendingen.

Primus erat primus pastor: qui munia Primi
pastoris subeat, Primus hic alter erit.
Ossa cubent Primi, sed mens requiescat Olympo:
Crusius haec Primo pectore vota facit.

M. Erhardus Cellius, professor poetices et historiarum in Academia Tubingensi“ pa je verzificiral ves životopis Trubarjev v distihih; sam pravi:

„Ergo, quod Andreae (qui fax divi inclyta verbi:
qua non maiorem magna Tubinga videt:
qua non maiorem Germania magna tuetur)
funebris eulogii concio dives habet:
hoc ego succinctis complectar versibus, ut qui
Teuthona non tenet, is verba Latina legat.

Listek.

Od kod ime Raščica?

Trubar je bil rojen „na Ráščici"; to je znano, od kod pa se razlagaj ime njegove rojstvene vasi, to je manj jasno, kakor se vidi iz nedoslednosti v pravopisu tega imena. Ko je prof. Kleinmayr l. 1881 v svoji „Zgodovini slovenskega slovstva" dejstvo Trubarjevega rojstva izrazil z besedami: „Rodil se je *v* Raśčici", je bila ta njegova stilizacija pokojnemu Levstiku hud spotikljaj in kot ocenjevatelj njegove slovstvene zgodovine se je (Ljublj. Zv. I, 381) oglasil zoper njo s sledečo opazko: „Narod zdaj govori „*na* Ráśici", dasi Trubar sam sebe res imenuje „Raśčičarja". — Glede predlogov „na" in „v" je bila ta Levstikova opazka teoretično popolnoma upravičena. Prvotno se je gotovo natančno razločevalo med vasjo in pa vodo, ob kateri stoji vas in po kateri ima svoje ime. Vzemimo za zgled Bistrico! Ta je hitrotekoča in srebrnočista reka (Lauterwasser), brzotek in kristalnoprozoren potok, Bistrica je pa tudi vas na ali ob taki vodi. V Ritterjevem geografskem zborniku sem našel zabeleženih 26 naselbin z imenom Lauterbach, a tudi z imenom Bistrica (Feistritz) jih je brezštevilno. Vse te naselbine si nam je misliti ob bistrih vodah ali bistricah.

Prvotno se je pač pravilno razločevalo: Šel se je *v* Bistrico (in die F.) kopat, je *v* Bistrici (in der F.) utonil, utopljenca so potegnili *iz* Bistrice (aus der F.) — pa: *Na* Bistrici (in F.) je sinoči gorelo, tudi naši gasilci so šli *na* Bistrico (nach F.) pomagat in so se šele proti jutru vrnili *z* Bistrice (von, oziroma aus F.). Tako je tudi še pravilno: na Dunaju (in Wien), pravzaprav: an der Donau; božja pot sv. Kozma in Damjana je na Krki (in Obergurk) pravzaprav: an der Gurk; na Reki (in Fiume), pravzaprav: am Fiume (lat. ad flumen), an der Fiumara (primeri: St. Veit am Pflaum); *v* Savi (in der Save) so ribe, *na* Savi (in Sava = an der Save) pa plavži in tvornice; enako tudi: *v* Dravi, *v* Zili (v vodi, v reki), a *na* Dravi, *na* Zili (v vasi ob Dravi ali ob Zili) itd.*) Sploh je pa bil izprva predlog „na" vse bolj razširjen od predloga „v", kar nam je že Miklošič izrecno konstatiral v svoji primerjalni slovnici (IV, 662), češ, da pri imenih dežel in mest stoji često „na", kjer bi bilo pričakovati „vъ" n. pr. na Nemcih, na Tirolah, vojevoda na Vlasêhь (dux in Valachia), beg na Hercegovini itd. Saj je tudi popolnoma naravno, da dajemo krajem, ležečim na prostem prostoru ali celo nekoliko na višini, predlog „na", na pr.: na polju, na ravnini, na holmu, na gori — ter da rabimo „v" le tedaj, kadar mislimo na notranjost in nižavnost, na pr. v brlogu, v dolu, v globeli, v koritu, v žlebiču itd. Toda nikjer ni nič stalnega, tudi v jeziku ne; tudi jezik se razvija in izpreminja pod raznimi vplivi in prej ali slej se pojavi sedaj močneje, sedaj rahleje neko teženje za izenačevanjem ali pa za razlikovanjem. Tako se je tudi ta prvotna pravilna raba predloga „na" pod vplivom modernega uniformiranja v konstrukciji krajepisnih imen začela umikati predlogu „v"; zlasti po pisarnah se godi to rado, kajti birokratstvo (posebno še, če mu nedostaje dovoljnega jezikovnega znanja) rado dokaj svojevoljno ravna in vpliva mogočno, a kvarno celo pri zavednejših domačinih. In kakor je v nemščini na mesto prvotnega pravilnega: an der Reifnitz, bei der Felben nastopilo moderno uniformirano izraževanje: in Reinitz, in Velden, tako je tudi Slovenec, izpremenivši pravilno konstrukcijo, začel rabiti za vas, ležečo ob vodi ribnici ali pri véliki vrbi, moderne zveze: *v* Ribnico, *v* Ribnici, *iz* Ribnice, *v* Vrbo, *v* Vrbi, *iz* Vrbe. Kakor tedaj splošno pravimo: *v* Ilirski Bistrici, *v* Sori itd., tako je Kleinmayr

*) Gl. Slovenica v Jagićevem (Jubilejnem) Zborniku *Ur.*

tudi zapisal: *v* Raščici, ker ni vedel, od kod ime, in ni vedel, kako se narod še vedno pravilno izraža; Levstiku pa gre zasluga, da se je potegnil za staro, med narodom ukoreninjeno sestavo s predlogom „na“.

Drugo vprašanje je pa, ali je pravilneje Ráščica ali Rášica. Ker nagiblje, kakor znano, naš sedanji pravopis bolj na etimologično nego na fonetično stran, to je, ker se bolj ravna po izvoru in izvodu besed, nego po njih med narodom razširjeni izreki, kaže po mojem mnenju, dati prednost Trubar-Kleinmayrjevi obliki „Ráščica“ pred Levstikovo obliko „Rašica“, dasi je posneta ta po izgovarjanju naroda. Prvič za izvod oblike „Rašica“ ne najdemo nobene jasno umljive in primerne osnove (na pr.: raha, raša, kakor: duh, duša dušica; grah, grášica, léšica (mala leha), múšica (majhna muha) itd. Drugič je pa Raščica, kakor smo dali slutiti že zgoraj pri utemeljevanju pravilne konštrukcije „*na* Raščici“, prvotno ime rečice, a drugotno šele tudi ime vasi ob tej vodi.

Zdaj pa vzemimo podobna imena vodá in vodic: Begunjščica, Cerkniščica, Borovniščica, Globeljščica, Gradaščica, Poljanščica, Selščica, Lomščica, Nemiljščica, Ravnodoljščica itd. itd. Vsa ta imena pišemo po etimologičnem pravopisu pravilno s „*šč*“, dasi v resnici nikjer ne izgovarjamo „šč“, ampak samo prosti „š“, torej: Begúnjšica (pravzaprav Begúnjšca), Cerknišica (izgov. Cérknišca ali Cérkenšca) itd. Že analogija sama nas pri tem primerjanju dovede do pravilnega sklepa, da moramo, če se držimo etimologičnega pravopisa, kakor Metnajščica, Grdodóljščica, pisati tudi Ráščica, dasi izgovarjamo samo Metnájš[i]ca, Grdodóljš[i]ca, Ráš[i]ca. Pa zakaj? Vsa ta imena rek in rečic, potokov in potočkov so izvedena iz krajevnih imen *preko pridevnka, napravljenega s priponko „-ski“*. Mimo Cerknice ali skozi Cerknico teče cerkniška voda ali Cerkniščica, iz Loma prihaja lomski potok ali Lomščica, a z Blok bloška voda ali Bloščica itd. — Razen jasne analogije pa priča za „Raščico“ izrecno še Trubar „Raščičar“. Iz te pri Trubarju jasno ohranjene oblike se dá sklepati, da se je morala tedaj v prostonarodni izreki še precej razločno slišati glasovna skupina „šč“. Kak povod bi bil imel Trubar, ob jasni izreki prostega „š“ pisati „šč“? Saj je znano, da izkuša jezik težje glasovne skupine upreprostiti, trdost omehčati in ublažiti, težavnost v izgovoru olajšati, ne pa nasprotno. Iz prostega „š“ torej ne bo jezik nikdar storil koraka na „šč“ niti v prostonarodni izreki niti v neučeni, po preprosti narodovi izreki posneti pisavi, kakor je Trubarjeva; nasprotno je pa mogoče, da namreč zahteva izrekljivost, naj se v gotovih slučajih pretrdi skupek glasov ublaži in upreprosti, kar se je res tudi zgodilo ravno pri „šč“, ki je prešel v goli „š“, in sicer po nekod splošno, po nekod pa samo ob gotovih pogojih. Naša gorenjska narečja na pr. so skupino „šč“ dosledno nadomestila z golim „š“, na pr. išem (iščem), periše (prgišče), píšuka (piščalka), košíca (koščíca) itd., dočim jo imajo dolenjska narečja še ohranjeno — vselej, če le ni izginil pogoj za njeno ohranitev, oz. nastopil vzrok za nje odstranitev.

Pa poreče kdo: Jezik v Trubarjevi ožji domovini spada vendar med tista narečja, ki so glasovno skupino „šč“ ohranila prav do današnjega dne; če pa vendarle narod po Levstikovem pričanju izgovarja le „Rášica“ (ne Ráščica!), tedaj se dá sklepati, da bi moral narod, če je „šč“ v besedi etimologično upravičen, izgovarjati pravilno „Ráščica“, oziroma oblika „Rášica“ mora biti, ker jo izpričuje narodna izreka, prav zato že prvotna in pravilna. Prav! Toda obliko „Rášica“ izpričuje samo sedanja narodna izreka, dočim je dolenjščina 16. stoletja po Trubarjevem svedoštvu dokaz za obliko „Ráščica“ — kajti glasovna skupina „šč“ se je tudi v dolenjskih narečjih ohranila le tedaj, če so se ohranili tudi pogoji, ki jo ščitijo; če se je pa umaknil pogoj, na katerega se naslanja izrekljivost skupine „šč“, tedaj se je tudi „šč“ umaknil prostemu „š“; jasneje povedano: v Trubarjevi dobi se je „i“ v končnici „ica“, če ne kot poln „i“, pa vsaj kot poluglasnik ь še razločno čutil v izreki in je kot tak ščitil glasovno skupino „šč“. Beseda se je morala izgovarjati, če ne „Ráščica“, pa vsaj „Ráščьca“, dočim je v sedanji izreki ta „i“ docela izginil iz sufiksa „ica“, tako da bi po izgubi tega „i“ dobili obliko

„Ráščca". Ker je pa neposredna zveza soglasnikov *„ščc"* za naša govorila pretrda, je moral s samoglasnikom vred iz omenjene glasovne skupine izginiti tudi predstoječi „č" in tako smo dobili oblike: Rašca, Gradašca, turšca (t. j. turš[či]ca, Türkischkorn), Poljanšca, Hotaveljšca itd. Voda, ki teče mimo Poljan ali skozi poljansko dolino, je poljanska Sora ali Poljanš[či]ca in ona, ki teče skozi Hotavlje, je h o t a v e l j s k a ali Hotaveljš[či]ca. — Tudi za Valvasorjevih časov se je moral šumnik v naši besedi izgovarjati še prav trdo (kakor s „č" podprt) = šč, ker Valvasor v svojem delu Ehre d. H. Krain na dveh mestih, omenjajoč Ráščico, popravlja svojo pisavo: (II. 216) „Rashiza (oder wie die deutschen Zunge dies lesen muß Raschiza) in (VIII, 731) Kirche S. Bartholomaei zu Rashiza (oder Raschiza). Valvasor se je menda bal, da bi utegnil kdo njegove oblike premehko izgovarjati, kakor da je sh = ž (primeri „rosheniza„ = roženica Schalmey, VI, 321, ali Roshek = Rožek, oziroma Roßeck, II, 115, 243); zakaj neposredno pred „c", ali pa, če je le prav slaboten poluglasnik (ь) vmes, se pač ž in š glasita blizu enako, na pr. mišca (miš), pa Korošca (rod. in tož. od „Korošec"), lušca (lužica), pa rošca (rožica).

Ko smo, kakor mislim, dognali in dovolj utrdili pravilno obliko „Rá*šč*ica", nam je dognati še e t y m o n, oziroma poiskati temu imenu **k o r e n i k o** in tako razjasniti, kaj da ime p o m e n i.

Ko je izdal Trubar l. 1566 „ta celi psalter Davidov", se je za slovenskim predgovorom podpisal: „Vash vseh brat inu slushabnik Primosh Truber is R a *s t z h* i c e". Po tej pisavi bi utegnil kdo sklepati, da bodi podlaga našemu imenu „rast = hrast", kakor je iz „gost" gošča (Dickicht), tako tudi iz „hrast" hrašča ali pa „rašča" = zarastel prostor, vse z istim pomenom, namreč: hosta in grmovje. Toda, kdor bi na ta „st" v obliki Ra*st*zhica opiral tako razlago, bi se po mojem mnenju prenaglil, prav tako, kakor če bi poleg pu*šč*am (pu*st*im) iz sedanjikov „iščem" (iskati) in „piščem" (na flavto) sklepal na osnovo „ist" in „pist" namesto na „isk" in „pisk". To bodi s tem odpravljeno!

Sufiks - ica v imenih voda je različne veljave. Včasih je samo pomanjševalen, na pr. Drava Drávica, Mura Múrica (die Mürz), Kokra Kókrica, Zila (Gail) Zílica (Gailitz), Kolpa (Kupa) Kupica (Kólpica), Sora Sórica, recimo še: Bistra Bístrica, toda pri Sava Savíca imam že nekaj pomislekov zaradi naglasa. —

Brez pomanjševalnega pomena, samo da posubstantivi pridevnik, je sufiks - ica v naslednjih slučajih: brzíca (brza voda Wildbach), toplica (topla voda, die Therme), slapnica, sopotnica: voda s slapovi in sopoti (šumečimi vodopadi), tudi Jarnikova šumnica (die Waldquelle) se javaljne izvajaj iz „šuma" (dichter Wald), ampak iz „šum" (Wasserfall). S temi sorodne tvorbe so nekateri izrazi moškega spola: studen ali mrzel potoček je studenec, mrzlec ali mrzlik; v skokih hrumno sopiha in šumi slapnik, sopotnik, šumnik ali šumec; norniki (Nörnigbach?) vro iz nor ali jam, nírine (Mirna Neyring) isto tako, ponornice, poničnice ali ponikvenice pa zopet v zemljo ponicujejo ali ponirajo. Sušíca ali sušec (Dürrenbach, Maibrunnen) ima ime odtod, ker ne teče zdržema skozi celo leto, ampak poleti presiha, pa se zopet napolni ob nalivih. Po temnejši ali svetlejši barvi struge se imenujejo belica ali beli potok (Weißenbach), svetli potok (Lichtenbach), črni potok (Schwarzenbach) itd. itd.

Imenujejo se pa vode tudi po živalih, ki žive v njih, in po rastlinah, ki rasto na njihovem dnu ali ob njihovih bregovih; na pr. jeguljnik (Aalteich), postrvnik (Forellenbach), ribnik (Fischteich), rakovnik (Krebsbach), „vogrívn'c" = ogrinьньсь (nn, mn = vn, primeri: vnog = mnog, guvno = gumno) od ogrin ali ogor (Aal, primeri: vož Äsculapschlange) je studenec, v čigar vodi ali bližini živi razna jeguljasta ali vijugajoča se živad (anguiculi). Somovico mislim da je primerjati z Welsbach in Schaippach (t. j., Schaidbach?) od „som" Wels ali Schaid(en). Lipnik in Lipnica je lahko imenovan po lipanih v vodi ali po lipah ob vodi, kakor je Aschbach in Aschenbach morda po lipanih (Asch), a Eschbach in Eschenbach po jesenih (Esche)

ob potoku, tedaj prav potok-jesénovec. O Lipnici (Leibnitz) pri Kamni gorici na pr. pravi Valvasor (II, 156): Von Forellen und Alten hat sie eine große Menge und auch viel A e s c h e n in (III, 394) wird von Forellen und A s c h e n häufig durchstrichen. Leščnica (Leskovica Haselbach) je menda med leščevjem tekoč potok. Da ima Brebovnica svoje ime od brebrov ali bobrov, torej Brebovnica = Brebrovnica (Biberbach), ne mislim ravno apodiktično trditi; nemogoče pa tudi ni, — saj ime ni še le od včeraj ali od predvčerajšnjim in tudi v naših krajih je bil menda kdaj bober udomovljen in znan, — toda proti pisavi Brebo/nica (gl. Slovenska zemlja IV, 98) bi pa vendar odločno ugovarjal, dokler nimamo zanjo nobenega verjetnega razloga. Enako kakor Brebo/nico moram zavrniti tudi oblike Hobovica, Hotavljica in Sopotica (ravno tam) namesto Hobovščica, Hotaveljščica in Sopotnica, kakor govori dosledno narod v tistem kraju. V prvih dveh slučajih se ime vode izvaja od imena vasi (kraja), a ne nasprotno. Hobovše (v starih urbarijih „Chodwulsch“ morda = h u d o, t. j., zanikarno o l š j e, niedriges Erlengebüsch?) dá pridevnik hobovški in odtod voda: Hobovščica, enako dá ime vasi Hotavlje pridevnik hotaveljski in iz tega Hotaveljščica. Množina obeh krajevnih imen (t. j., v Hobovšah, na Hotavljah) kaže pač kolikortoliko na stanovniško ime. Če bi se torej ime vasi izvajalo v teh dveh slučajih iz napačno nastavljenega imena vode (namreč Hobovica in Hotavljica), bi se pač moralo glasiti Hoboviče (Hobovičane) in Hotavljiče (Hotavljičane), na Hotavljiče, na Hotavljičah s Hotavljič[an] itd. Podlago tem imenom vodá tvorijo pridevniki, tedaj od sopot (šum ali vodopad) pridevnik: sopotьn in od tod: Sopotník (potok) ali Sopotnica (voda, grapa), enako tudi iz „Nános“ pridevnik nánoški in iz tega menda Nánoš[či]ca, ne pa Nanosica (istotam 101). — Slivnica (Schleinitz) je mogoče z Livnico vred le lińnica (der Schleinbach = Schleihenbach), t. j., voda, v kateri je dosti sklizkoluskih karpov ali l i n j e v. Vidrnica ali Vidrovica (Pibrovica?? kajti po Valvasorju III, 454 so rekli vidri tudi „pibra“, tako ime bi pomenilo morda toliko kakor Otterbach (vidra die Otter), toda Idrijščica (izg. Ideršca, Valv. II, 274 Yderscheza) izvaja svoje ime brezdvomno iz „Idrija“, oziroma iz pridevnika i d r i j s k i; kajti dasi se res ta voda imenuje tudi Idrijca ali Vidrijca (in recimo da Idrija sama, kakor hoté vedeti nekateri, že znači toliko kakor v o d a (ὕδωρ), to vse nas pri razlagi oblike Idrijščica ne sme prav nič motiti. Ker smo že pri imenu Idrija, naj dodam še eno opombo. Naravno se mi zdi, da pride pri imenovanju krajev vobče najprej v poštev to, kar jih posebno odlikuje od okolice, oziroma od drugih krajev. Koliko je vodá, pa naj bi se ravno Idrija imenovala prosto po vodi! Živega srebra (ὁ ὑδράργυρος) pa ni daleč na okoli in prav ta rudnina je za kraj najvažnejši znak, ki ga o d l i k u j e pred vsemi drugimi kraji — in zopet naj nas nič ne moti, če je ime vode Idrijce in kraja Idrija eksistiralo morda že zdavnaj, predno je l. 1497 preprosti pintar pri namakanju razsušenih škafov v potoku zasledil o p o z o r n o množino t e k o č e g a deviškega merkurja.

Nekoliko smo se zastranili, vrnimo se na prejšnjo pot. Kar sem hotel naglasiti, je to: lahko ima kak kraj svoje ime po vodi in zopet ima voda ime po kraju. Naj ima Idrija kot naselbina ime po vodi Idriji ali Idrijci (recimo!), ime Idrijščica, ki ga jasno izpričuje že Valvasor s svojim „Yderscheza“, se more izvajati le iz pridevnika i d r i j s k i. Vzemimo za to še par zgledov. Mestu Dunaju so dali Slovenci ime po reki Dunaju ali Donavi, a Dunajščica (der Wienfluß) ima zopet ime po mestu (podstava je pridevnik d u n a j s k i). Toplico moremo imenovati samo toplo vodo, gorek vrelec, Topliščica je pa lahko navadna mrzla rečica, da le teče skozi vas ali mimo vasi Toplice. Pred dobrimi 40 leti so še kopali rudo (galico) na Ulici na Kranjsko-goriški meji in jo topili pri Toplici, ki ima res ime po toplem vrelcu; spominjam se, da je tedaj naše ljudstvo potok Kopačnico, ki z navadno (hladno) vodo teče mimo Toplice, večinoma imenovalo le Topliš[či]co, kajti tedaj je bila Toplica že toliko znamenita, da je Hotaveljcem lahko zaznamovala tam mimo pritekli potok; katero ime dandanes, ko je Toplica zopet brez pomena, prevladuje, Kopačnica ali Topliščica, to mi ni znano. — —

Zgoraj že smo dejali, da se izvajajo vsa naša imena vodá, končujoča se na -ščica, iz pridevnikov na „-ski“, v našem slučaju torej Ráščica iz „raški“; od kod pa ta pridevnik, to je sedaj pereče vprašanje (ali iz rac-, rač-, radьc-, rag-, rah-, rak-, ras-, raš-, raz-, raž-??). Večina bo bržkone mislila najprej na raco in raka. Na tako misel bi utegnila nagniti čitatelja zlasti Valvasorjeva opomba, ki pravi (II, 239) o Raščici: „Kdor ljubi prav lepe, velike in žlahtne postrvi, glavatice ali druge dobre ribe pa tudi lepe in velike *rake*, tisti bo to vodo hvalil, ker se pogosto nahajajo v njej.“ — Toda raca in rak, kolikor nam je znano iz slovnic in slovnikov, ne tvorita pridevnika s sufiksom „-ski“ (torej oblika „raški“ od teh podstav ni prav verjetna), ampak njun pridevnik se navadno glasi „račji“, na pr. račje meso (Entenfleisch), račja kuga (Krebsenseuche),*) oziroma „račьn“, ki služi za podstavo v besedi račnica (t. j. ali mlakuža za race ali sak za rake), analogno z „ribьn (= ribovit), jeguljьn, postrvьn itd., od rak tudi rakovьn, od koder potem Rakovnik (Kroisenbach) in rakovnica (rakovita voda, Plet. II, 373). Primeri: ribnica = ribovita voda (Fischbach).

Pomniti je pa še nekaj, namreč, da so ti pridevniki na „-ski“, izvedeni iz samostalnikov, lokalnega pomena, na pr. Črnomelj (kraj), črnomaljski, Črnomáljščica, Dobliče (kraj), dobliški, Dóbliščica, Fužine (kraj), fužinski, Fužinščica itd. Več zgledov ne kaže navajati, saj smo jih že zgoraj navedli dovolj. —

Kje pa naj dobimo tak samostalnik s kolikor toliko lokalnim pomenom, da bi se dal iz njega izvesti pridevnik „raški“? Tam v obližju, kakor je videti, ga ni kraja z imenom za naše svrhe prikladnim.

Krenimo jo zopet po ovinku! Čeh na Skalici na pr. je Skalický, Hrvat bi bil Skalićki, a Slovenec zopet Skališki. Pred dvemi ali tremi leti so pisali naši časopisi o reški resoluciji, a hrvatske novine o riječki; v Žalcu imamo delniško pivovarno, a v Zagrebu dioničko tiskaro itd.

Pridevniki, izvedeni iz samostalnikov lokalnega pomena s sufiksom -ski, se rabijo često posubstantivljeni za priimke. Poglejmo doli v Pokolpje pod Kočevjem, tam v banjaloški in kostelski okolici najdemo zelo razširjene priimke Briški, Cetinski, Kuželički, R a č k i. Briški so iz Brige, bodisi iz Brige pri Banji Loki ali iz Brig (Tiefenbach), Cetinski so iz Cetinja, a Kuželički iz Kuželjića. In Rački? — Ti so pa z Rake poleg Račkega potoka pod Kostelom. Pomniti pa je, da so Kostelci, dasi teritorijalno Kranjci, ker na levem bregu Kolpe, vendar po rodu in po narečju Hrvatje. Njihovi Rački bi se prav po slovensko torej imenovali Raški (med nekoliko ponemčenimi Gorenjci so to Arharji). Slovenska Raka se kakor nemška Arche izvajaj iz lat. a r c a; to je tisti oboj ali opaž iz desak, s katerim imajo bregove zavarovane, da jih voda ne izpodmila in ne izpodjeda, ali pa tisti dilnati žleb, tisti z deskami opaženi jarek, po katerem je na pr. napeljana voda na mlinska kolesa ali na žago hlodoreznico itd. Potok, ki teče po rakah, je tedaj ráški potok ali ráščica (der Mühlgang); imenovali bi lahko tako vodo, ker je speljana po rojah, rojsko vodo ali rojščico, in če teče po koritasti ali žlebasti strugi, bi ji lahko rekli koritnica, žlebnica ali žlebščica (od pridevnika žlebьn ali žlebski) itd.

---

*) Tu lahko opomnimo, da se seveda vsak pridevnik „račji“ tudi ne izvajaj iz raca ali rak. Vzemimo na pr. Račje selo pri Trebnjem (Rapelgeschieß). Tu kaže drugotni pridevnik „rateški“ (na pr. rateški mežnar), da je v tem slučaju oblika „račji“ skrčena iz „ratьčji“, kar se izvajaj menda iz nekega osebnega imena Ratko ali Ratek. Ta Ratek je seveda bržkone izpremlajalna okrnjenka (Kurzform, Koseform) iz nekega daljšega osebnega imena Radebald (v sovétu mogočni, Sovêtovlad?), iz katerega je nastal Rappold; kajti verjetneje je, da je Rappelgeschieß = Rappoldova naselbina, nego Schumijev Ruedliebesiez (Archiv I, 90). — Brez jasnih zgodovinskih podatkov se seveda osebno ime, ki služi tu za podlago, ne dá dognati, a to je precej gotovo, da tiči v Račjem selu osebno ime enako, kakor v Ruperč vrh, Regerča vas itd.

Ráščico iz samovidstva premalo poznamo, a oglejmo si jo po popisih. V Tomšičevem popisu Kočevskega okrajnega glavarstva (str. 28) je opisana. Izvira pri Brlogu v lužarski občini ter se imenuje od izvirka pa do združitve s Črno vodo Kolpa, od tod dalje pa do vasi Raščice se imenuje Kopajca, t. j., Kopánjica, od Raščice do Ponikev pa Ráščica, pri Ponikvah se izgubi pod zemljo, ali kakor pravimo, ponikne; od tega ima tudi ta kraj svoje ime „Ponikve". Ker teče zelo vijugasto, potrebuje za 11 kilometrov premočrtne razdalje od izvira do končne ponikve po raznih ovinkih in ključih celih 25 kilometrov. Ob hudem deževju ali spomladnem kopnenju, dasi na kraških tleh, ne more dovolj hitro odtekati, ampak stopa čez brege in poplavlja, ob poletni suši pa, kakor druge kraščice, upade tudi ta. Prvi dve imeni, namreč Kolpa in Kopanjica, nas sicer tu ne zanimata toliko, dasiravno sta bržčas tudi v zvezi s kraškim značajem te rečice; tretje ime „Ráščica" je pa, kakor smo že rekli, od tod, ker jo morajo kot ponikujočo kraščico ali ponično kraško vodo z rakami ograjati in pažiti, da se jim prezgodaj ne porazgubi, predno opravi svojo službo pri mlinih in hlodoreznicah, svoje dni tudi pri fužinah. Raščica goni namreč precejšnje množice žag in mlinov (gl. Izvestja muzejsk. društ. XVIII, 2) in to ne velja le za sedanje razmere, ampak je bilo pač tako že v minolih stoletjih, saj vemo, da sta bila i Trubarjev oče Mihel i Trubarjev stric Gregor malnarja, in ob Fužinščici je bilo še v predvalvasorjevih časih mnogo fužin (gl. Valv. II, 234: vor Zeiten hat diß Wasser [die Fisinschiza] viel Hammerwerke gezogen). —

Pri tej množini mlinov, hlodoreznic in fužin je razumljivo, da je bilo treba na propuščajočem kraškem svetu dosti rak ali deščenih korit, po katerih je bila voda napeljana in tako vsaj deloma ponicanja obvarovana.

Dokler ne pogodimo česa verjetnejšega in zanesljivejšega o imenu Raščica, nam pač mora to zadoščati — in če pišemo túr*šč*ica (= koruza), Grada*šč*ica, Uzmánj*šč*ica itd., pišimo dosledno tudi Rá*šč*ica navzlic narodni izreki „Raš'ca" in Levstikovi pisavi „Rášica"; če se pa etimologična pisava umakne fonetični, da bomo pisali „turšica, Gradašica, Uzmanjšica" (izgov. turš'ca, Gradaš'ca, Uzmanjš'ca), se tudi mi z Ra*šč*ico umaknemo Rášici ali Raš'ci. *L. Pintar.*

Trubarjev koledar.

(Bibliografska črtica.)

V svojem sestavku „Slovenski koledarji in koledarniki" pravi Jos. Benkovič (Dom in Svet VIII, 59): „Prvi slovenski koledar je spisal Primož Trubar. Priložil ga je prvemu delu novega testamenta l. 1557. Ta koledar je posnel Trubar po Melanchtonu." To Benkovičevo opombo bi kazalo nekoliko kontrolirati, da se pokaže, kakšna je ta Trubarjeva posnema (?) kako daleč da sega, pa da je li sploh napravljena po Melanchtonu (?), kajti Trubar sam nikjer ne omenja Melanchtona, pač pa tübinškega učenika „magistra Joanesha Iltebranda, ki je prerajtal in postavil to tablo nedeljskih puhstobov, prestopov, števila nedelj in dni od Božiča do Pustne nedelje, zlatega in rimskega števenja." — Dalje pravi Benkovič: „„Ker je (Trubar) ž njim (s koledarjem) dobro ustregel slovenskim čitateljem, zato je priobčil l. 1582 „Ta slovenski Kolendar" v posebnem zvezku (10 listov) v osmerki"". Tudi ti podatki ne drže popolnoma, kajti Trubarjev slovenski kolendar iz l. 1582 ni v posebnem zvezku in ne obsega 10 listov, ampak 14 listov (oziroma $8^1/_2$ lista ali 17 strani).

In Simonič v svoji bibliografiji str. 231 navaja Kolendar iz l. 1682. (bo pač tiskovna napaka namesto pravilnega iz l. 1582!!) ter dostavlja v

oklepaju opombo, da je to *ponatis* iz celega novega testamenta iz l. 1557. Tudi ta izraz „ponatis“ si moramo dobro ogledati, kajti izdaja iz l. 1582., *je* ponatis in *ni* ponatis. Da vse to prav razumemo, kaže pregledati obe izdaji bolj natančno; podatke za starejšo izdajo posnamem po graškem izvodu (sign. I. 54272), za novejšo pa po izvodu ljubljanske licejske knjižnice (sign. 10016). — Graški izvod 4°) iz l. 1557. se začenja sicer s kolendarjem, toda, kakor je razvidno iz signature kvateren, to ni pravi začetek knjige, ampak manjka spredaj najmanj 12 listov, če ne več. Knjiga je namreč zložena v kvaternah, t. j., v skupinah po 4 liste. Prvi dve kvarti (kvaterni) ohranjenega dela (ki obsegata kolendar in register svetopisemskih knjig z latinskim in slovenskim imenom v kratkem in dolgem pismu in s številom kapitulov) imata vse 4 liste signirane (d, d II, d III, d IIII, e, e II, e III, e IIII), od tretje kvarte (kvaterne) dalje pa (kjer sledi „tiga noviga testamenta ena dolga predguvor“, a za to dolgo predgovorjo novi testament sam) so vseskozi signirani samo prvi trije listi vsake četverke, četrti list je pa brez signature. Ker je prva signatura v tem kolendru *d*, vemo pa, da se začenjajo signature v knjigah z začetkom alfabeta (a, A, Aa, AAa itd.) ali pa z e n o zvezdico * ali z e n i m (:) ali)(ali):(ali ❧, itd. — tedaj sledi iz tega, da manjkajo spredaj vsaj 3 kvarte (kvaterne) s signaturami a, b, c, torej vsaj 12 listov, lahko pa tudi, da več, kajti listi obsegajoči predgovore in uvode imajo često še posebno signaturo n. pr. (:),):(itd. — Ljubljanski izvod (8°) iz l. 1582. je pa zložen v oktavah (oktonah), t. j., v skupinah po 8 listov in sicer tako, da je prvih 5 listov vsake osmerke signiranih (n. pr. *, *2, *3, *4, *5), a zadnji 3 listi vsake oktave (oktone) ostanejo brez signature. Knjiga z naslovom „Ta drugi deil noviga testamenta“ & se začenja z raznimi predgovori in nauki n. pr. „navuk od S. Pisma, navuk od vere v Cristusa, summa vsega S. Pisma“, a za temi sledi kolender še le na 3. listu 3. osmerke, ki bi imel signiran signaturo ***3, kajti prejšnji ima signaturo ***2, a prihodnji signaturo ***4, in ta kolender sega do 3. lista 4. osmerke ali pa z registrom svetopisemskih knjig in z „regishtrom nedelskih epistolov“ vred do konca 4. osmerke, obsega torej 8½ (oziroma 14 listov) t. j. 17 (oz. 27) strani — in potem sledi istiniti „ta drugi deil tiga noviga testamenta“ & in sicer ta z letnico 1581, dočim ima prvi naslovni list letnico 1582. Kolendar tedaj niti tu niti tam ni v p o s e b n e m zvezku, ampak je v obeh slučajih le dodatek ali vložek „novega testamenta“.

Ali se sme imenovati izdaja kolendra iz l. 1582. p o n a t i s k one iz l. 1557.? Če se nahajajo v njej jasne izpremembe, ki očitno kažejo *novo* (če tudi nekoliko površno) redakcijo, tedaj mislim, da ne smemo govoriti o ponatisku — Prva izdaja ima naslov! „Ta slovenski kolendar kir vselei terpi, inu ena tabla per nim, ta kashe inu praui t r y i n u s e d e m d e ſ ſ e t l e i t naprei, kakou nedelski pushtab bode vsaku leitu“ etc. a v drugi izdaji čitamo v naslovu: . . . . . „ta kashe inu praui ſ t u i n u d u a ſ ſ e t i l e i t naprei“ etc. In dotična tabela v obeh izvodih res tudi po večjem soglaša z opombo v naslovnem listu, kajti v prvi izdaji je tabela preračunjena za leta 1558—1630 (to je res ravno za 73 let), a v drugi za leta 1582—1700 (to je natančno za 119, ali okroglo za 120 let) in ona leta, ki so od prve izdaje sem že minila (1558—1581), so v novi izpuščena, ker so za novo izdajo že brez pomena. To vendar ni prost ponatisk!

Vendar se pa nahajajo v tej novi prireditvi kolendra neke iz površnosti izvirajoče netočnosti, ki bi utegnile označbo knjige za ponatisk le opravičiti. Na naslovnem listu je sicer Trubar pravilno napravil izpremembo iz „try inu sedemdeſſet leit naprei“ v „ſtu inu duaſſeti leit naprei“, toda v nadpisu table same je na to izpremembo pozabil ter pustil staro čitanico „try inu ſedemdeſſet leit“, dasi jih sledi v tabli 119 (t. j. 1582—1700). Pa še nekaj drugega. Nadpis table v prvi izdaji pravi, da tabla „saſtopnu vuzhi inu kashe try inu ſedemdeſſet leit naprei vſakiga leita poredu ta Nedelski Puhstab inu ta Prestop, kuliku Nedel oli kednov inu Dni bode od Boshyzha do Pustne Nedele, tu S l a t u i n u R y m s k u S h t i u e n e. Od Magistra

Joannesha Iltebranda Tubinskega Vuzheniga preraitana inu poſtaulena“ in vse te točke se v razpredelnici tudi res nahajajo. Nadpis table v drugi izdaji napoveduje brez izpremembe vse tiste točke, toda v razpredelnici sami sta zadnji dve točki (namreč zlato in rimsko število) popolnoma izpuščeni, — pač zaradi nedostatka prostora, ker ima osmerčna knjiga dosti ožje strani mimo četverčne prve izdaje.

Enake iz površnosti izvirajoče netočnosti se nahajajo v odstavku „Riſnizhna inu gvishna Raitinga, kuliku leit ie od Sazhetka tiga Suita, od eniga zhaſa do druſiga, do letoshniga 1557. (v drugi izdaji 1582.) leita“. Vse številke v tem odstavku so ostale vkljub istiniti diferenci 25 let v drugi izdaji neizpremenjene in so potemtakem napačne. Toda v resumeju se brez pomisleka naglaša: „Ta Leita inu Raitinga od Criſtuſeviga Royſtua do letoshniga 1582. (pravilna izprememba!) leita ſo ſaſtopna inu guishna. Obtu po taki Raitingi ſe shteie od Sazhetka tiga Suita do letoshniga leita 1585 (tiskovna napaka namesto 1582). Vſa leita vkupe 5531 leit“ (zopet neizpremenjeno, prav kakor v prvi izdaji, dočim bi bilo pravilno pričakovati 5556). V tem oziru seveda je glede navedenih netočnosti ali glede opustitve vseh potrebnih izp979memb druga izdaja nekak ponatisk prve. Toda ako je v drugi izdaji za registrom svetopisemskih knjig dodan še „Regishter Epiſtolou“ (7 strani), ki ga v prvi izdaji ni, tedaj to zopet ugovarja označbi „ponatisk“. — Pri opisovanju knjig je treba več rigoroznosti in ni varno govoriti o knjigi, če jo je človek morda samo videl na površen pogled, pa je ni natančno prelistal in primerjal. — Zlasti veljaj to o naših starih, redkih tiskih, o naših literarnih relikvijah; kdor jih opisuješ, jih opiši po avtopsiji, ne kar po površnih podatkih.

V terminologiji Trubarjevega kolendra naštejemo tudi lahko nekatere posebnosti. Za „devica“ n. pr. rabi dosledno le izraz „dezhla“ (gotovo ima kakih 40 dečel), za poznejšega spoznavalca ima le pravilnega izpovednika (ſpouidnik), ki je bil prvotno edino znan kot tisti, ki neustrašeno izpove svojo vero (kdor jo spozna (= se z njo seznani? — spoznavati vero je pač = proučevati jo, seznanjati se z njo) bolje pač prizna, bil bi pripoznalec!) Poleg apatov, škofov, papežev, maternikov, jogrov ima tudi farje in viude (duhovnike ozir. cerkvene učenike in vojevode), 22. avg. Caheja colnarja, 13. sept. sedem zaspanikov (die heiligen Siebenschläfer von Ephesus), 28. sept. „Benceslaia krala Peamſkiga“, 10. jun. Onofrija „anshigla“ (Einsiedler) in 17. dec. Lazarja petlarja. — Sv. Filemon (8. marca) in Sv. Servacij (11. maja) sta označena za „podružnika“ (?), a 29. avgusta je „keffane“ sv. Janža krstnika, t. j., das Köpfen, decollatio, glavosek. 2. novemb. mu ni spomin vernih duš, ampak spomin „vſeh mertvih“. 27. marca je vstanene Kristusovo (ne vstajenje, cf. Plet. II, 567 in 805) in 8. dec. „Marije pozhetie“ (ne spočetje). Rodilnik „od far, colnar“ ima pri Trubarju sploh znano dolenjsko obliko „farye, zolnarie“.

Za kolendrom in za prej omenjeno tablo pa slede še neki „raimi“. Prvi „prauio, kadai ſe dobru Vreme Syma Spomlad Leitu Jeſſen inu te Quatri ſazhneio“.

Na Vezher erdezhe Nebu
Pomeni Vreme bo lipu
Sveti Clemen Symo daie
Petrou ſtol ſpomlat iſgane
Sveti Vrban ta leituye
Sueti Jernei jeſſenuye
Po Luciy po Vinkushtih
Po Vpelnici, Malih Cryshih
Vſelei na to peruo Sredo
Vſake Quatre ſemkai gredo.

Drugi „raimi prauio, kadai ie dan ner dalshi inu nuzh ner kratshi, inu ſpet ner dalshi nuzh inu ner kratshi dan“ itd. Ta dva roka za solnovrat sta mu: Shent Vid za letni, a shent Lucia za zimski solnčni obrat.

Konec teh rajmov pa pravi:

Sueti Gregor, Mali Cryshi
Daſta Nuzh Dan vueni vishi

t. j., rok spomladnega enakonočja mu je sveti Gregor (12. marc), a jesenskega praznik povišanja sv. Križa (14. sept.). „Mali Kriši" imenuje Trubar ta praznik menda zaradi razločevanja od analognega spomladanskega praznika najdenja sv. Križa (3. maja), ki bi moral potemtakem (ali s križevim tednom vred?) biti doba „Vélikih Križev", kajti determinacija z „Véliki" in „Mali" je, kakor znano, zelo razširjena ne le pri krajevnih imenih, na pr. Vélika in Mala Račna, Véliko in Malo Mraševo, Véliki in Mali Osolnik itd., ampak tudi pri časovnih opredelkih, na pr. Mali in Véliki traven (der kleine und der große Grasmonat) za april in maj, pa Mali in Véliki srpan (Sichelmonat) za juli in avgust itd. in pri raznih praznikih, na pr. Véliki Šmaren (vnebovzetje Marijino 15. avg.) in Mali Šmaren (rojstvo Marijino 8. sept.), Véliki Božič (rojstvo Gospodovo 25. dec.) in Mali Božič (obrezovanje Gospodovo 1. jan.) in od todi potem Véliki božičnjak = december, a Mali božičnjak = januar (Sitzungsber. XVII, 22).

Vrnimo se še enkrat k prvim rajmom. Zaznamovati razne roke po praznikih raznih svetnikov je še dandanes med prostim kmetskim ljudstvom zelo razširjena navada, dočim med modernejšim delavstvom in uradništvom vedno bolj prodira modernejše obrokovanje po številu mesečnih dni in po terminologiji rimskega koledarja. Tako je tudi s štirimi letnimi časi. Astronomski urejeni koledar pričenja pomlad 21. marca, poletje 21. junija, jesen 23. septembra, a zimo 22. decembra, toda stari Trubarjev koledar ima za mejne róke med letnimi časi svetniške praznike: „Sveti Klemen (23. nov.) zimo daja (= začenja), Stol sv. Petra (22. febr.) spomlad izganja (na prosto, v deželo, ne: proč iz dežele), Sveti Urban (25 maja) ta letuje (= leto pričenja) a Sveti Jernej (24. avg.) jesenuje (= pričenja jesen)". Letovati in jesenovati sta v tem slučaju opetovalna (iterativna) glagola, a ne durativna, kakor na pr. v pomenu: po letu ali v jeseni bivati (den Sommer, den Herbst zubringen), tedaj nekako v pomenu: leto in jesen začenjati (aestatem inire, autumnescere; primeri v začetnem pomenu (es sommert, es herbstelt): leto se jari, jeseni se). Sicer so taki izimenski glagoli 4. in 6. vrste navadno durativniki, na pr. Vodnik pravi v napisih za mesce: „Kakor Jerni vremeni, jesen cela se drži" (= kakršno vreme ima sv. Jernej, tako ostane celo jesen). Še ena posebnost poleg ravno navedenih glagolov „letovati in jesenovati" je v teh Trubarjevih rajmih oblika „vpelnica", namesto „pepelnica" (Aschermittwoch). Ta oblika se mi zdi, da je v zvezi z etimologijo besede „pepel" iz „po-pel", t. j., to, kar po palu ali izgoru preostane (der Brandrest, das Verbrannte); primeri češki aupal ali upal. Predloga „po" in „u" se tu z istim pomenom menjavata; primeri č. uplatiti = sl. poplačati, č. autrata (t. j., utrata) = sl. potrata (Aufwand), č. auboč (uboč) = sl. pobočje (Abhang). —

Če primerjamo glede razmejnih rokov med štirimi letnimi časi Trubarjev koledar s starejšimi, na pr. s koledarjem v Modrušaninovem misalu, najdemo že tu nekaj sorodnosti, dasi ne popolne enakosti. Za začetek pomladi in poletja se Trubar ujema z Modrušaninom, glede začetka jeseni in zime sta si nekoliko narazen. — Modrušaninovi rajmi se glase tako:

1.) Na prêstol Petra zima zlazi (= odlazi),
jerê nanj protulêtije (= pomlad) vlazi. —
2.) Orban papa lêtu put otvara,
zač protuletije zatvara. —
3.) Šimforian (22. avg.) lêto puja,
jerê od nega jesen buja. —

Tukaj je pa „leto pojati" (= poditi, ízganjati ven iz dežele ali s pozorišča, kjer je dosle leto vladalo). Bujati (turgescere, luxuriare) = boho-

teti (jesen buja — začne kazati obilen sad in bujen dozorek, bohotno razvija svoje plodove.) Trd oreh za tolmača je pa izmed Modrušaninovih rajmov četrti se svojim dostavkom:

4.) Kališt papa (14. okt.) zimu zove
jer od nega list jesenski plove,
hodê v|porat k|ognju
i|k|biljam inoboise (?).

List jesenski plove (po zraku), t. j., jesensko listje odpada in veter je raznaša in goni semtertja kakor vihar ladjo na valovih. Mornarji se vračajo, ker začne postajati morje viharno, s počine ali širokega morja v zatišno pristanišče (porat, porta, Seehafen, ital. porto), k ognju in k drvom za kurjavo (bilja, e, f. = poleno, lignum combustibile). Pri zadnji besedi se nam pa ustavi, da niti ne vemo, kako jo razdeliti; morda „ino bojse" (= alia fortasse, Daničić Rječnik II, 513)!? —

Dočim glede začetka jeseni diferira Trubar od Modrušanina samo za dva dni, je pa začetek zime v imenovanem glagolskem misalu nastavljen skoraj za poldrugi mesec prej. Ali si smemo razlagati ta zgodnji nastavek zime s tem, da je primorcem in brodnikom zima (χειμών) sploh ona doba, ko se začno pojavljati na morju nevihte in viharni vetrovi (Modrušaninovega misala koledar ima pač primorske razmere pred očmi!)

Symforijan in Kalist seveda kot Slovencem malo znana svetnika ne sodita v Trubarjev koledar kot dobodelna termina za mejitev letnih časov, dasi jih v koledarju samem Trubar tudi navaja in sicer „Simforiana Mar." 21. avg. in „Calixsta papesha" 14. okt. — Končno naštejmo po Trubarjevem kolendru še imena mesecev, ta so: Proßimiz, Seezhan, Sushez, Malitraun, Velikitraun, Roßhenzuit, Serpan, Kimouiz, Jeſſenik, Koſopersk, Lystognoi, Gruden. *L. Pintar.*

„Stara hrvacka štampa".*)

„Stara hrvacka štampa" je glagolski tisk starih liturgijskih knjig hrvatskih. Staro hrvatsko pismo je oglata glagolica, dočim je bolgarska glagolica okrogla. Da je razumeti pod „hrvacko azbuko" — glagolico, nam potrjuje med drugim Ant. Dalmatinov predgovor k prvemu delu glagolskega novega testamenta v tem le stavku: „I da to bole ova naša slova znali budete, jesmo Ciruliske i *Hrvacke* tablice ili bukovnjak, to jest *a b v g* i pročaja najprvo činili štampati, is kih svaki lahko ova slova naše nove štampe hoće moći poznati i razumêti". Katero knjižico imata tukaj Dalmata in Konsul na mislih pri izrazu „Ciruliske i Hrvatske tablice", je težko reči. Kukuljević v svoji bibliografiji str. 2. pod št. 15 in 17 navaja: „Azbukvar ili tabla za ditcu. U Prahu, 1561." in pa „Tabla za decu i artikuli ili članci ove prave stare karstjanske vere.

*) Gl. spredi Polovičevo študijo, str. 64.

V Tubingi, 1561"; Sime Ljubić v Ogledalu (str. 39) pa „T a b l i c a azbukom glagoljskom — u Nürnbergu, 1560" in pa „T a b l a za diecu sa glagoljskim azbukom i katekizmom — u Tubingi, 1561." — Tu se je težko spoznati, če nimaš vseh teh knjižic pri rokah, da bi si jih sam ogledal.

Najstarejši proizvod stare hrvacke štampe, slovanska inkunabula, je menda glagolski misal iz l. 1483, bržčas natiskan v Benetkah po mnenju Ljubićevem (Ogledalo, 37) od Andreja de Thoresanis od Asule, a po mnenju Brozovem (Črtice II, 113) od Andreja Paltašića iz Kotora. Toda to je le domnevanje, kajti ime tiskarja tega misala ni izrečno zabeleženo, dočim je tiskar nasiednjih glagolskih knjig izvestno znan, t. j., Gregor iz Senja, ki je l. 1507. v svojem rodnem mestu Senju otvoril glagolsko tiskarno in za senjskega vikarja Silvestra Bedričića natisnil knjigo „Naručnik plebanušev", bržčas tudi hrvatski „misal", a l. 1508. „Korizmenjak" ali „Kvarežimal" (t. j. zbirko postnih pridig). L. 1528. sta tiskala v Benetkah glagolske knjige Francesco Bindoni i Mafeo Pasini. Iz njune tiskarne imamo „Bukvar" in pa misal frančiškana Pavla Modrušanina. Dve leti pozneje (1530) je osnoval glagolsko tiskarno na Reki (Fiume) modruški biskup Simon Kožičić ter dal v njej natisniti „Oficii rimski", „Bukvar", „Misal hrvacki po običaju rimskoga dvora" in zgodovinsko knjižico „od žitija rimskih arhiereov i cesarov". Kukuljevič (Arkiv I, 129) in za njim Ljubić (Ogledalo, 38) sodi, da se je tiskar Gregor iz Senja bil na svoja stara leta preselil na Reko ali da so bila glagolska pismena, t. j., tiskarsko gradivo, iz njegove senjske tiskarne prenesena na Reko. Meni se pa zdi ta sodba prav neverjetna, kajti na prvi pogled vidimo, če primerjamo na pr. Korizmenjak iz Gregorjeve senjske tiskarne s Kožičičevim misalom ali celo z naravnost lično knjižico „Žitije rimskih arhiereov i cesarov", koliko da so reški glagolski tiski čistejši mimo senjskih, ki so že v primeri z Modrušaninovim misalom še precej kosmati. Dokaj večja je podobnost med Bindoni-Pasinijevimi pismeni in pismeni iz Kožičićeve tiskarne. — Ljubić omenja dalje glagolski misal i časoslov, natiskan okoli 1540 „po brinuću Senjskoga biskupa Ivana VI. de Dominis", a Broz trdi, da kolikor se pouzdano znade, je poslije g. 1531. izišla v XVI. veku samo še ena k a t o l i š k a glagolska knjiga, namreč „Časoslov" (s kratkim obrednikom i misalom) Nikole Brozića Omišljanina tiskan v Benetkah leta 1561.—1562. Kar se je sicer še tiskalo v XVI. veku glagolskih knjig, so vse p r o t e s t a n t s k e in so se tiskale v Ungnadovi tiskarni na Würtenberškem pod redakcijo Antona Aleksandrovića Dalmatina in Štefana Konsula Istranina.

L. Pintar.

K Trubarjevemu životopisu.

1. Njegova domovina.

„Noviga testamenta Pusledni Deil“ (1577) ima nemški predgovor, važen za Trubarjev životopis. Važnejše stvari hočem iz njega povzeti:

„To apostolsko knjižico posvečujem Vam, svojim milostivim gospodom in plemičem (Junckherren) — pokroviteljem, iz teh-le vzrokov[1]): Nachdem ich im Lands Crein auff der Rastzhitz den Freyherren zu Aursperg gehörig, nach Christi geburt im 1508. Jar (in wölchem die Venediger im Krieg wider den grozsen frommen Kaiser Maximilianum den ersten, die Statt Triest einnamen, vnd ein jar. ingehabt) bin geboren, vnnd hernach Anno, 30, erstlich in der Grauenschafft Cili,[2]) nachmals im Landts Crein, das Euangelium vom Reich Christi, vnnd Catechismum, in rechtem verstandt neben andern (gleichwohl noch bey der Meß) zupredigen angefangen, vnnd also vor der ersten verfolgung 17. Jar nacheinander gepredigt,“ je dal Bog svojega duha in moč, da so se njihovi predniki in sorodniki oklenili evangelija, propovednikom zvesto pomagali in jim ob preganjanjſh storili mnogo dobrega . . .

Pozneje ko so jih pred 10 leti z njihovimi brati in bratranci, gospodi Wolfom Engelbrehtom Turjaškim (ki je sedaj radi Kristusa in domovine v Turčiji žal poldrugo leto ujet) in Trojanom (ki je v svojem poklicu, marljivem študiranju v Padovi pred 8 leti v Kristusu zasnul) njih roditelji poslali sem v Tübingen, da bi se učili svobodnih umetnosti in jezikov, zlasti pa pravega umevanja sv. pisma,[3]) „habt jhr mich alda in meiner Herberg, nicht wie ewern Landtsman, sonder wie ewern Vattern offt ersucht, vnd von alten Geschichten, die sich in vnserm Vatterlandt zugetragen, gefragt, vnnd haben also einer dem andern alle ehr, liebe, trew, freundtschafft, vnnd ehrliche Geselschafft, wie sich dan Landtsleutten in frembden Landen gebürt, erzeigt vnd bewisen.“

Razen tega so se skozi tri leta, ko so bivali v Tübingenu, pridno učili in se vedli pošteno-plemenito, tako da se je tega radovalo vse vseučílišče, njih učeni učitelji in vsakdo, in da govore le dobro o njih; istotako pa jih je razžalostilo, ko so slišali in potem sami čitali o porazu Herbarta Turjaškega, „eweres Herren Vatters Bruders vnnd Vetters“, kakor sta ga M. Krištof Spindler in Juri Kisel zum Kaltenprunn po istini in v redu in lepo opisala v latinskem in nemškem jeziku; o tem bo obširnejše poročilo v slovenskem predgovoru.

---

[1]) Na robu je tu posnetek: Truber ist der Herren von Aursperg Erbhold, Prediger 47. Jar.

[2]) Na robu: Vntersteyrer haben zeitlich das Euangelium angenommen.

[3]) Na strani: Vier jung Herren von Aursperg, zwenn Jungkherren Gallen haben zu Tübingen studiert. (Trojanus 1566 s starejšima bratoma Krištofom in Wolfg. Engelb. in Andrej 1569).

„In bedenckung vnnd erwegung solliches, nämblich, daß ich ein Kind vnnd Erbhold ewers Landts bin, vnd von ewern Gottseligen ehrlichen ansehenlichen Vorelteren, neben euch vnd andern Creineren, mir vnnd den meinen allerley gutthaten vilmals bewisen, auch in meinen dreien verfolgungen, mit Recht vnnd Hilff trewlich beygestanden“, je iz dolžne hvaležnosti in v spomin sedanjega in bodočega njihovega prijateljstva izdal to „prav apostolsko in katoliško knjižico“ pod njihovim imenom, nadejaje se, da bo na ta način pri pobožnih Kranjcih in Slovencih našla čitatelje in vrednost proti zlogolkim ljudem.

Pa še en vzrok je: z žalostjo v srcu doznava, da tudi v naši domovini nekateri njihovega stanu in njihove starosti, odgojeni izza mladih let pri evangeliju, pozneje pa poslani v tujino na visoke šole, ko se dorastli vrnejo, brez roditeljev ali rešeni strahovanja varuhov, postanejo „grobe Pengel‚ müssiggenger, Seüffer, werffen von sich alle Zucht, Lehr, Gottsforcht, lassen jhre Bücher im Staub ligen, Vnd wölches schröcklich zuhören, fallen etlich auß jnen, von wegen zeitlichs Frides vnd genus zum Bambstumb, vnd verfolgen die recht Glaubigen, erwegen nicht, was sie darfür empfahen werden, gewißlich das zeitlich vnd ewig verderben“[4])

Radi brezbožnosti teh dijakov jih prosi in opominja, naj se čuvajo zapeljevanja vraga in sveta, naj slušajo in verujejo božjo besedo in naj molijo neprestano, to jim bo uteha „v težkem križu, ki ga dan na dan nosijo od Turka in papeštva“, in iz tega bodo spoznali, zakaj Bog pošilja to nad kristjane, namreč, da bi nas s tem odvrnil od krivoverstva in da bi ne bili prokleti. Nabožnost je Bog vselej poplačal; o tem blagoslovu priča zgodovina turjaška in gallenska. „Der Herren von Aursperg Geschlecht, ist alt bey 600 jaren, wie ihre Stifft vnnd Heyratsbrieff, auch daß alt Steines Monument in der Ringkmauer des Geschloß Aursperg, bezeugen darauff ein Aurochs gehawen vnnd geschriben, daß ein Aursperger mit Namen Hörwart, im tausendt ein Jar nach Christi geburt, hab daß ober Gschloß zvbawen angefangen.“ (Ivana Turjaškega, gospoda schönberškega, takrat deželnega glavarja kranjskega, so l. 1529. Turki pred Dunajem ubili.)

Darumb, jhr meine geliebten in Christo, laßt euch von dem vngeschlachten vnnd verkereten Geschlecht vnnd vnartiger Geselschaft, die böse fleischliche Lüsten vnnd begürden, die sambt dem wesen diser Welt bald vergehem, vnd bringen ein böß ende, namlich die ewige pein, von Gott seinem Wort keins wegs abführen, denn es würdet letstlih den Gottseligen wol ergehen, Psal. 37. Malach. 2. Aber die Gottlosen würdt der Tod nagen in der hölle ewiglich, Psalm. 49. Geschrieben zu Derendingen am ersten tag Aprilis, nach Christi geburt im 1577. Jar. Ewer Gnaden Ernuest vnd der Creinischen Windischen Gemein Gottes Trewer vnd dienstwilliger Seelsorger,

Primus
Truber.

2. Reka—Solnograd—Dunaj—Celje.

V „Katekizmu z dveima izlagama“ 1575, str. 241. piše Trubar: „Inu v tim 1519. leitu ie bil en Menih Bolteshar Ybmar, ta ie v tim Meiſtu Renſpurgi per eni Capeli, v kateri je bil en Pild diuice Marie namalan enu taku veliku zuprauu ſturil, de ſo vſi shlaht ludie is te Paierske deshele, Moshye inu Shene h ti Capeli inu pildu koker bi nori inu vſtekli bilí, tekli . . . Tu

---

[4]) Na strani: Ettlich Gottsälig gelehrt Studenten werden Epicurer vnd Athei. — Malo dalje na strani: Fleisch, Welt, Teuffel machen Leut Gotloß, vnd Mamelucken.

em jeſt ſam Vshalſpurgi vidil. Leta Menih je potle to Bidertaufersko Vero gori perprauil, tiga ſo v tim 1528. leitu na Dunaiu ſeshgali i nega Sheno vtupili, tu ſem iest tudi vidil."

O dr. Baltazarju Hubmaierju (Huebmer) iz Friedberga na Bavarskem čitamo v zgodovinskih analah moravskih prekrščevalcev (Wiedertäufer). Hubmaier, „lesmaister" na visoki šoli v Ingolstadtu, je kot propovednik v Regensburgu ostro pridigal proti židom, tako da so bili iz mesta prognani. Tudi je l. 1516. priredil veliko romanje, „ein verkehrtes Laufen" (Beck Jos. Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österr.-Ungarn, Tontes rerum Austr., Dunaj 1883, p. 48.). Postal je prošt, a končno Zwinglijanec, dokler ni zaplul v radikalno strujo švicarsko-južno-nemškega prekrščevalstva ter l. 1526. prišel v Mikulov (Nikolsburg), kjer je nastalo važno središče te sekte, Hubmaier pa je bil nje glavni ustanovitelj.

Z ženo vred, ki mu je bila verno vdana, je bil ujet in najprej spravljen na grad Grentzenstein pri Korneuburgu, potem pa na Dunaj, kjer so ga obsodili in živega sežgali. Osem dni pozneje so utopili njegovo ženo.

V letnici smrti tega Hubmaierja, ki ga Trubar omenja tudi v pismu Bullingerju z dne 13. marca 1557, se anale prekrščevalcev ne ujemajo; na enem mestu je: 1527, na drugem pa: 1528. S tem zadnjim podatkom se zlaga navedba Trubarjeva (1527 je bil Hubmaier pač spravljen iz Mikulova, 1528 sežgan).

Opomba Trubarjeva o Hubmaierju pa je pomembna tudi za životopis Truberja samega. Kaj se je torej prav za prav zgodilo l. 1519.? Ali je Trubar l. 1519. bil že v Solnogradu in videl tam romanje? Po sedanji kronologiji njegovega životopisa Trubarja l. 1519. še ni bilo v Solnogradu; romanje se je seveda ponavljalo in ga je Trubar mogel opazovati tudi v katerem poznejšem letu. Letnica 1519 se najbrž ne nanaša na to, da bi bil on tega leta videl romanje, marveč na delovanje Hubmaierjevo in tu se mi zbuja dvom, ali ni „1519" tiskano namesto „1516".

Kdaj je bil torej Trubar v Solnogradu, na Dunaju in na Reki? Kronologija njegovega životopisa imenuje na prvem mestu Reko in navaja pri tem letnico: 1521.

V zadnjem stoletju srednjega veka je na Reki bila že šola. Najbrž je imel kolegijatni kapitelj reški šolo; brezdvomno pa so kanoniki privatno poučevali bodoče klerike, in sicer posebe „diligenter literam sclabonicam". Služba božja je bila na Reki še 1593 slovanska. Kakor pa je kapiteljska šola, ako je bila, brezdvomno bila slovanska, je bila mestna šola italijanska. Trubar je prišel pač v to italijansko vzdušje (kapiteljska šola je bila, ako je bila, že za kandidate svečen. stanu, dočim je bila mestna šola nižja, saj se imenuje na njej le en šolnik).[5]

Očividno je bil Trubarjev rod cerkveno-konservativen; zato oče ni šel s kmeti v punt, in istotak je bil stric. Trubarja so gotovo s pobožnimi namerami poslali na Reko. Vlekli so morebiti tudi frančiškani reški, tem bolj, ker je n. pr. 1526 bil prednik reških avguštincev neki Primožič, gotovo Kranjec.

Kako je prišel z Reke v Solnograd, je popolnoma nepojasnjeno. Deloval je tu še stari glas tega mesta in njegove št. petrske šole, od koder se je bilo razvilo krščanstvo med Slovenci. Sploh na severu ni bilo višjih šol kar na izbiro; voliti je bilo med solnograško in dunajsko (pri Sv. Štefanu). Od juga, od Reke ga je gnala pač turška nevarnost, ki je baš v onih letih ogrožavala mesto in pokrajino.

Nejasna je tudi zveza med Solnogradom in Dunajem. Solnogračan Pavel Hofheymer, cesarski „kronani mojster organistov", je bil dvorni in stolni organist pri Sv. Štefanu ter si je kot komponist izobrazil imenitne učence. Na drugi strani je uvaževati, da je za Maksimilijana I. bil Ljubljančan, škof Juri Sladkonja ravnatelj, „archimusicus kantorije" pri Sv. Štefanu, to je, pevske šole, ki je bila združena z meščansko šolo št. štefansko.

---

[5]) Fest A., Publica instruzione in Fiume, v programu reške gimnazije 1899/1900.

V „kronanem mojstru“ Hofheymerju vidim zvezo Solnograda z Dunajem in je Trubar najbrž na Dunaj prišel, ne kakor da bi s tem hotel vstopiti v više organizirano šolo, zakaj št. štefanska šola dunajska pač ni bila više organizirana nego št. petrska v Solnogradu — marveč se je preselil na Dunaj, da vstopi tu v pevsko šolo in si s tem služi kruh.[6] Glasbeno se je mogel izobraževati že v Solnogradu: zakaj tamošnja št. pertrska šola, je gojila glasbo in so dečki pevci spadali k konviktu ter niso plačevali šolnine.[7])

Misli se, da ga je kot kantorista spoznal škof Bonomo; kako sta se spoznala, je tem zagonetnejše, ker je Bonomo baš v letih 1512—1523 zavzemal najvišje politično mesto na Dunaju.

Bonomo je imel zveze s Trubarjevo domovino; bil je Tržačan rodom; l. 1497. je dal baš ribniško dekanijo za tri leta v najem; njegova je bila tudi Vipava. Z novembrom 1523 se je preselil z Dunaja v Trst, ker — pač radi zveze s humanisti — ni dobil škofije dunajske -- a je umrl, 88 let star, šele 1846.[8])

Bonomo je bil Trubarju odgojitelj „a teneris“. Ako mislimo, da je bil 1521 na Reki, nam za Solnograd in Dunaj ostaneta le leti: 1522 in 1523. Dr. Gruden („Čas“ 1908, 258) misli, da je treba prvi stik z Bonomom staviti pred bivanje na Reki, in sicer radi izraza „a teneris“.

Nič dvomno pa ni (po gornjem citatu), da je bil Trubar l. 1528. na Dunaju (tega leta, ko mu je umrl oče). Ta činjenica je važna za nadaljnjo kronologijo Trubarjega životopisa. Elze (Briefe, 1) poroča, da je dobil Trubar še zelo mlad, morebiti l. 1527., vsekakor pa pred 1530 kaplanijo Sv. Maksimilijana v Celju.

O začetkih svojega delovanja nam poroča Trubar sam na več mestih.

V „dolgem predgovoru“ „Tiga noviga teſtamenta“ (1557) pravi, da je v dosedanje svoje spise spravil vse nauke, „katere ſem per vas vtim Slouenskim Jeſiku Sedemnaist leit poredu inu potle vtim Nemshkim Jeſiku deſſet leit per Vuzhenih ludeh pridigal“. Iz teh besed dobimo časovne podatke: 1547—1557 je pridigal na Nemškem, prej pa sedemnajst let na Slovenskem, torej izza l. *1530*.

Istega leta piše Bullingerju, kako je o zakramentu sv. Rešnjega telesa, „kjer je pridigoval, govoril v 27 letih“. Tudi tu dobimo l. 1530. kot začetek pridigovanja. Odgovarjajoč škofu Seebachu, govori Trubar l. 1561. o 31 letih svojega propovedništva. Torej zopet 1530! In l. 1577. je „Prediger 47. Jahr“ — da leto 1530, a l. 1582. je „74 let star, 52 pa pridigar“ — da l. 1530.

Propovedovati je torej Trubar začel l. 1530.; to je brezdvomno. Istotako nedvomno pa je tudi, da je bil l. 1530. v Loki, kakor je dokazal L. Pintar v „Ljublj. Zv.“ 1905, 205, 689.

Kako pa je potem s tisto službo celjsko? Stvar se je zdela kočljiva pač tudi dr. Grudnu, ko je v „Času“ (1908, str. 259) kratkomalo preskočil Trubarjevo celjsko službo pred l. 1530. a dodal, da je Trubar, imenovan 1531 stolnim pridigarjem v Ljubljani, obdržal dohodke svoje (loške) župnije, poleg tega pa dobil še kapelanijo celjsko. Po takem bi pa Trubar le užival dohodke celjske kapelanije, v Celju pa ni deloval nikoli. Je li potem misliti, da mu je žena bila Celjanka?

3. V Ljubljani.

V „Katekizmu z dveima izlagama“ 1575 pravi Trubar, da je z dedom Franca Jurija von Rein zum Stermall prijateljeval pred 40 leti, „da er in der

[6]) O št. štefanski šoli prim. „Die Schauspieltätigkeit der Schüler vnnd Studenten Wiens“ v izvestju gimnazije v Oberhollabrunnu 1888, dalje Zeidler, Deutseh.-österr. Literaturg., Mayer A. dr., Die Bürgerschule zu St. Stephan in Wien, Dunaj 1880. — Rektor št. štefanske šole je bil 1501—1537 Juri Ratzenberger, učitelj tudi Žigi Herbersteinu.

[7]) Prennsteiner v gimn. programu solnograškem za l. 1851.

[8]) Beiträge zur Geschichte der niederösterr. Statthalterei, str. 138.

Ersamen Landschafft deß löblichen Fürstenthumbs Crain vil jar nacheinander ein Verordneter Einnemer vnd Beysitzer vnd ich Prediger vnd Thumbherr zu Laibach geweßt ..." L. 1535. da bi bil Trubar kanonik v Ljubljani? To je pač pomota.

4. Nürnberg.

Navadno se poroča, da je Trubar živel in deloval na Würtemberškem, ter se tolmači, kako je mogla Würtemberška takrat biti v takih zvezah z Jugoslovani. Res pa je, da izprva Trubar ni bil na Würtemberškem; zakaj Rothenburg in Kempten sta bili takrat svobodni državni mesti, istotako Nürnberg, kjer je, ostavivši domovino, našel najprej zavetišče. Pismeno znanje z nürnberškim propovednikom-pisateljem Vidom Dietrichom (Vitus Theodorus) mu ga je pripravilo. Prva izdaja 1. dela Dietrichove knjige „Summaria Bibliorum" je izšla 1540, 2. del 1545; to literarno delo ju je pač zbližalo.

Nürnberg je bil takrat Lutrov. Poleg znamenitega učitelja grščine in latinščine Joahima Kamerarija in mojstra — pevca Hansa Sachsa, ki je pel o „wittenberškem slavcu", je omeniti znamenitega propovednika Andr. Osiandra in pa Vida Dietricha, sina nürnberškega čevljarja, prijatelja Lutru in Melanchtonu, „daleč slovečega teologa". „Kdo ne pozna v teološkem svetu našega posvečenega (salbungsvollen) propovednika pri Sv. Sebaldu, magistra Vida Dietricha, ki je svojo temeljito učenost šele zadnjič zopet pokazal v svojih „Summarijih über das ganze neue Testament", posvečenih vojvodi brandenburškemu, in čigar Hišna postila se čita po vsej Nemčiji," je dejal l. 1566. Nürnberžan Nützel.

Književna naročila iz drugih zemelj sta sprejemala baš tudi Osiander in Vid Dietrich.

In ta Vid Dietrich je sprejel Trubarja, ko je prišel na Nemško.

Nürnberg je bil v 16. veku eno izmed najimenitnejših trgovišč Nemčije („quasi centrum Europae propter excursum mercatorum). Izdelki njene industrije in umetnosti so sloveli po vsej Evropi; imel je Nürnberg zveze z Benetkami, Češko, Ogrsko, Poljsko. Prebivalcev je imel kakih 100.000, več nego dandanes.

Bil je Nürnberg znamenito tiskališče in in knjižišče. „Knezi, ki so si hoteli popolniti svoje knjižnice, so se obrnili pred vsem v Nürnberg". „Od tod gredo", poroča l. 1566. Närnberžan Nützel, „časomice po vseh predelih Nemčije letaki (die fliegenden Blätter), novine, kjer se priobčujejo cesarjevi vojni posli in druge politične vesti."[9])

Nürnberg je imel tesne zveze s Češko, zlasti s Prago, Plznom. Mnogo Nürnberžanov je znalo češki, v 16. veku je nürnberški mestni svet iz verskih in političnih vzrokov pazno motril češki živelj svojega mesta. Ni čuda, da je bil Nürnberg začetkom 16. veka pomemben za češki tisk, zlasti za tisk češko-moravskih bratov, ki je bil na Češkem preganjan, dasi je mestni svet (tako na pr. l. 1517.) z verskega stališča natančno cenzuriral češke rokopise.[10])

[9]) Voigt Joh., Blicke in das kunst- und gewerbreiche Leben der Stadt Nürnberg.

[10]) Spina Fr., Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts. Praga 1908 (Prager Deutsche Studien, herausg. von Kraus und Sauer, IX. H.)

Tiskanje knjig sploh je bilo tudi v Nürnbergu sredi 16. veka pod nadzorstvom. „Infolge des jetzt unter den Theologen herrschenden Gezänkes, Schmähens und Lästerns (wovon auch unsere Prediger nicht frei sind) ist von unserem Rat verordnet, daß nichts ohne sein Vorwissen und seine genehmigung gedruckt werden darf. Insbesondere darf nichts Theologisches, selbst nicht einmal ein Gebetbüchlein unter die Presse kommen, bevor es nicht ein hiesiger Prediger gelesen und censiert hat. In des kommt es doch vor, daß ein Ratsherr sich dazu heimlich unter den Predigern seinen rechten Mann auszuwählen weiß.“ (Nützel).

Dr. Fr. Ilešič

O tisku in prodaji nekaterih Trubarjevih knjig.

a) Na koncu svoje pesmarice 1574 piše Trubar:

Vtih drugih buquicah, vketerih ie tiga Gosſpudi Brentia kratki Catehiſem, vtih peruih tryeh pognih, ie vti nemſzhini inu vtim Slouenskim od dueiu mladiu Slouenzoma, kir ſta na muim meiſtu corrigirala doſti inu preuezh gregledanu, Oli tu iſtu vſaki zaſtopni Slouen more ſam lahku poprauiti inu ſaſtopiti, de ſo ty eni puhshtabi preſtauleni.

Brencijev kratki katekizem je „Abecedarium vnd der klein Catechismus“ 1550, ki ga, odsoten, Trubar ni mogel korigirati. Prim. pa tudi „od Drukaria preſtaulene puhstabe inu beſſede“ v „Kat.“ 1555.

Dalje piše:

Inu potehmal ie meni veidozh, de ty eni buquary inu veſary te Slouenske buque predragu prodaio, Satu tih ty boſi ne kupuio inu bodo ſadershane, Obtu ima vſaki veiditi, de tacih Slouenskih buquih Vtibingi kir ſo pres not, neiſo peiſni, ſe vſakimu Shtyri pogne, vti Slovenski desheli pag Try, Ampag letih ſamih kir ſo ſteimi Notami, Vtibingi le try, vslouenski desheli le dua, ſa en kraizar prodaio. Buli oli Laſeshi kup ſe ne mogo drukati. Tu Tolmazhene, piſſane, Islage inu slage ſe vom Slouenom ſabſton ſturi, Satu Boga hualite inu proſite, de taku dellu gre poſrezhi Bogu na zhaſt inu htimu Iſuelyzhanu doſti dush Amen.

Inu ieſt te Buquarie, kir take Buque vesheio, proßim inu ſueiſtu opominam, de vſamo od nih praui ſpodobni lon, de ne bodo Sacrilegi, Cerkouni Tatie, Skaterimi ſe Bug ſilnu ſerdi inu nee na tim ſueitu inu Vpekli oſtru shtraifa, Pred teim nee inu nas Jeſus Criſtus nash Goſpud inu Iſuelizhar miloſtiuuo obari, Amen. Vash Primosh Truber.

V „Pričovanju“ pesmarice 1574 (in še v 1595) pravi Trubar:

Leta prid inu tu neiſrezhenu vezhnu blagu nebeßku, kir ſe vtim Catehiſmi naide, Ie tudi mene pergnalu, de ſem ta Catehiſmus Stryemi iſlagami

pred 20. leiti puſtil drukati, 1.) Ta perui vpeſnih, 2.) ta drugi ſto kratko D. Brenciouo, 3.) ta Trety ſto obilnu Lutersko, Leta ſem vene cilu mahine buquice pres muiga Imena Poſtauil, Letih buquiz ie tyſſuzh, Du ie ima oli prodaie, ieſt guishnu ne veim, Vi Shulmoiſtri puite shzaſom vti vishi, koker ie notiranu, Htimu dai Criſtus ſuiga S. Duha Amen.

Ako si mislimo, da je to „pričovanje" (kakor nemško posvetilo) bilo že v izdaji 1567, potem pridemo s Trubarjevimi 20 leti v leto 1547; to pa je prerano. Najbrž je vzel Trubar tu okroglo število (Katek. 1550, Abec. 1550 in Katek. 1555).

b) Nemški uvod „Psalterju" je pisan januarja 1566, a v njem pravi, da ga je „vor zwei Jahren gar verfertigt"; v ogovoru Slovencev pa poroča: Jest sem lete Buque ainaist leit po zhasu inu resmishlaje tomazil, Inu sdai Shtyri Mesce drukal.*)

c) V Simoničevi „Bibliografiji" str. 201. je naveden Trubarjev „Ta celi catehismus s kratko sastopno islago vzhetertityzh, skuſi Primosha Truberia, iſtolmazhen inu ſdai Slouenski inu Nemshki vkupe drukan. Is tiga ſe ty Mlady, vſe shtuke te praue ſtare Kerſzhanske Vere, inu ta Nemshki Jeſyk, mnogo nauuzhiti . . ." V Tibingi 1567, 12°, 32 str. Knjiga se nahaja v kr. knjižnici v Berolinu. G. ravnatelj Hubad poroča o njej, da ima krasen nemški predgovor in da je posvečena Joštu von Gallenberg zum Gallenstein in njegovemu najmlajšemu sinu Gabrielu. Za posvetilom pride „Ta kratki Birtemberski Catehismus" v vprašanjih in odgovorih, slovensko in nemško. Od kersta, od prave keršanske izveličanske vere. Od Očenaša. Od tih desset ſapuuid. Od maše. Od pridige. Obsega 1 list naslova (zadnja stran prazna), 2 lista predgovora in 12 listov katekizma v vprašanjih in odgovorih. Strani niso numerirane. Finis." (Gl. Jagićev Archiv XXIV, 155, in str. XIX. „Trub. Zb.").

„Četrtič" se nanaša na tri katekizme, ki so gori navedeni.

Z mislijo o končanju prevoda Novega testamenta se je Trubar bavil že okoli 1570 (Gl. Elze: Die slov. protest. Druckschr. str. 96). Izšel pa je zadnji del 1577. „Noviga testamenta pusledni deil", 1577, se nahaja v Stuttgartu; nahaja se pa tudi (kakor poroča Hubad) v knjižnici Muzeja kr. češkega. To knjigo je dne 21. maja 1867 „v biblioteku Českago Narodnago Muzea, na pamatь dorogim bratьamь — Slavjanamь vovrima prebivania ihь vь Moskvě userdnějše prinosil" A. Klupek (?); to je s tinto napisano na tem eksemplarju. Nekdaj pa je knjiga bila lastnina Andreja Lušina, Ljubljančana.

Istotam, v knjižnici Muz. kralj. češkega se nahaja tudi „Ta drugi deil noviga testamenta" 1582; na tej knjigi je tudi s tinto istega dne napisana ista ruska opomba („na pamet prebyvania vь Moskvě dorogih bratьevь — Slavjan") s podpisom A. Jireček (?). Tudi na tej knjigi je pisamo ime Andreja Lušina, razen tega pa še: Sum ex libris (-?) Rosmani Creinburgensis Carniolani 1586, 29 Maij.

d) V posvetilu „Tega celega nov. test." 1582 pravi Trubar, da pred 34 ni bilo slov. pisma kamoli knjige; s tem pridemo nazaj v leto 1548, torej v prvo leto njegovega bivanja na Nemškem. Istotam omenja „den Catechismum mit dreierley kurtzen vnd außführlichen Außlegungen, auch in Reimen vnd Gesangsweiß" (dreierley ? prim. gori!). — Že l. 1558. je obetal Trubar, da hoče „eno obilno islago vkupe spraviti, ako Bug odlog muimu životu, buli čas inu myr da . ."; l. 1577. poroča, da bodo „skorai imeli obilno islago" (v nem. predgovoru se nadeja: še istega leta); l. 1582. pa pravi, da se bo hišna postila kmalu tiskala. Prevedel jo je neposredno pred svojo smrtjo. Celih 30 let se je bavil z mislijo na „obilno izlago" evangelijev.

Dr. Fr. Ilešič.

---

*) Nemški predgovor je dan „aus meinem anderen Patmos", slovenski „is muiga Nigdirdoma".

A n t o n V r a m e c (1538—1587), župnik zagrebški, brežiški in varaždinski, pisec „Kronike“ (v Ljubljani 1578) in „Postile“.

Životopisui podatki o Vramcu so bili dosle prav nedostatni ali krivi; posebe ni bilo jasno, kako stališče mu je odkazati do protestantizma. Bolje poučil nas je letos o Vramcu zagrebški vseučiliški p r o f e s o r V j e k o s l a v K l a i ć s svojo študijo „Antonii Vramecz: Kronika“. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores V, Zagreb, 1907, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti) Knjiga obsega 52 strani uvoda z jezičnim zgledom iz „Postile“ in z dvema arhivnima viroma ter popoln ponatisk „Kronike“. V študiji je faksimile Vramčevega rokopisa, faksimile dveh strani teksta in naslovnega lista.

Ta znamenita študija nam je znatno razširila in popravila nazore o Vramcu, vrstniku naših protest. pisateljev, ki pa je vsaj okoli 1586 bil pravoveren katoličan. Raziskovanje Vramčevega jezika bi moglo razjasniti še to in ono. *Dr. Fr. Ilešič.*

Register

začetkov vseh v študiji „Pesmi slov. protest. pesmaric itd.“ navedenih pesmi. Ležeče številke kažejo, da ima dotična pesem tudi melodijo.

Str.

NB,. O mnogih pesmih so beležke še na str. 238.—250.

Kazalo

najvažnejših imen in reči.

(Številke pomenijo stran te knjige).

Vsebina.

Kazalo slik.

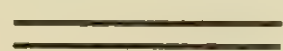

Dr. JANEZ BLEIWEIS.

ZBORNIK

NA SVETLO DAJE „MATICA SLOVENSKA".

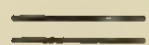
XI. ZVEZEK.

BLEIWEISOV ZBORNIK

UREDIL

DR. JOS. TOMINŠEK.

V LJUBLJANI, 1909.

NATISNIL DRAGOTIN HRIBAR.

Predgovor.

V sejni sobani „Matice Slovenske“ visi med drugimi tudi slika dr. Janeza Bleiweisa. Njemu, bivšemu svojemu predsedniku (1875—1881), je namenila „Matica“ ob stoletnici njegovega rojstva (19. novembra 1808) poseben „Zbornik“, ki naj nosi njegovo ime.

Skoraj pol stoletja, baš v dobi našega preporoda, je stal Bleiweis v središču vsega kulturnega pokreta, realnega in idejstvenega, stal z delom ali z odporom. Zgodovina te dobe je obenem Bleiweisova zgodovina. — Zato je nemogoče snov izčrpati v obsegu ene knjige. Naš „Zbornik“ naj daje podlago nadaljnjim raziskavam. V posebnih (dveh) obširnih razpravah so začrtane splošne smeri glavnih dveh poprišč Bleiweisovega delovanja: za slovenski jezik in za pravice naroda. Trije spisi premotrivajo podrobna vprašanja, tičoča se omenjenih dveh poprišč: zlasti tu je odprta pot bodočim raziskovalcem. Eden članek prikazuje Bleiweisa, delujočega v njegovi stroki, — to polje je doslej še domala neobdelano — in uvodni spis je posvečen Bleiweisovi osebi in osebnosti.

V stvarnem oziru je uredništvo gg. sotrudnikom puščalo seveda popolno svobodo.

Mnogo novih virov je razpravljateljem odprla vslužnost rodbine g. primarija dr. Karla Bleiweisa viteza Trsteniškega, zlasti še njegove soproge Marije, rojene Kosove. Dala je na razpolago poleg javne tudi zasebno korespondenco Janeza Bleiweisa in vse rodbinske spominke, češ: „Nič nimamo prikrivati in ne prikrivamo nič“. Uredništvo ji na tem mestu izreka iskreno zahvalo.

Dr. J. T.

Dr. Janez Bleiweis vitez Tersteniški.

Prispevki k životopisu. Zbral **dr. Jos. Tominšek**.

I. Bleiweisova osebnost.

Skoraj vštric stolne cerkve stoji v Ljubljani „Pred Škofijo" hiša št. 15, trinadstropna, naslonjena na Grad. Priprosta kamenita plošča,[1]) vzidana pod prvim nadstropjem, na levi strani vrat, izpričuje: „V tej hiši je živel Dr. Janez Bleiweis vitez Trsteniški in dne 29. nov. 1881 umrl." — To je torej „Bleiweisova hiša"; kos „stare Ljubljane", bivališče, kakor so jih imeli nekdanji samozavestni patriciji. Za ozkim neznatnim pročeljem se skrivajo dokaj obsežni prostori v nepričakovano velikem številu; kajti ozadje obsega ob polukrožnem dvorišču pravzaprav še eno hišo, ki je v vsakem nadstropju po hodniku vezana s pročelno, in na oni strani peljejo drugi hodniki in stopnice naravnost v strmine Ljubljanskega Grada, ki pa so v obliki terase pretvorjene v zanimiv vrt s krasnim razgledom in poleti s prijetnim hladom.

Hiša seveda prvotno ni last Bleiweisovih; kupil jo je oče Dr. Janeza Bleiweisa, Valentin Pleiweiß[2]), preselivši se iz Kranja v Ljubljano. (Gl. njeg. sliko: pod 1.) Iz kupne pogodbe, z dne 23. februarja 1849., izvemo, da je prejšnja posestnica prodala Valentinu Pleiweisu hišo — s tedanjo št. 307. — „obenem z zemljiščem, ki na njem stoji, ter z vrtom v ozadju in z občinskim deležem v Ilovici"[3]) za 13.500 goldinarjev. — Naš Janez Bleiweis pa se je s svojo obiteljo preselil v to hišo šele mnogo pozneje; prej je stanoval v Souvanovi hiši. A v šestdesetnih letih so bivale v rodbinski hiši tri Bleiweisove družine: v prvem nadstropju lastnik, stari oče Pleiweis, v drugem sin: naš Dr. Janez Bleiweis z ženo, in v tretjem nadstropju vnuk Dr. Karol Bleiweis s svojo obiteljo. Ko pa je stari oče l. 1866. umrl, ostala sta v hiši oba doktorja medicinca, oče in sin,

---

[1]) Vzidati jo je dalo „Pisateljsko društvo dne 12./7. 1891.

[2]) Tako se je oče podpisoval.

[3]) „Gemeindeantheil in Illouza sub Mappe Nr. 174."

vsak v svojem nadstropju, in šele po smrti Dr. Janeza B. (1881) se je preselil sin primarij Dr. Karol Bleiweis v drugo nadstropje.

V tem, drugem nadstropju je preživel „oče slovenskega naroda“, Dr. Janez Bleiweis, svoje najsrečnejše, pa tudi najbridkejše ure. Tu je stal na višku svoje slave in vplivnosti, tu pa je tudi preboleval bridek čut, da se odvračajo od njega mnogi nepokorni sinovi naroda. Vendar doma nikoli ni kazal morečih svojih skrbi; igral se je s svojimi vnuki, ni ga motilo, da so mu, v resne misli zatopljenemu, razvlekli to in ono, ni se sramoval, na izprehodih nositi katerega izmed malčkov v naročju, a zadostoval je tudi resen pogled, da so ga otroci slušali brezpogojno. — Kakor so mu zaradi vsestranske in trajne skrbnosti za slovenski narod nadeli ime „oče“, tako je bil seveda tudi skrben oče v svojem rodbinskem krogu; kakor v javnih in stanovskih zadevah, tako mu tudi v rodbinskih nikoli ni mrzelo vzeti pero v roke in napisati izpodbudno pismo, z značilno majhno, elegantno pisavo, često v obsegu celih razpravic, jedrnato ali lepobesedno, kakor je zahtevala snov in prilika.

Zlasti zazveni iz rodbinskih pisem že zgodaj struna, ki doni iznova v splošni korespondenci izvečine šele v poznih letih: korenita odločnost. Svojemu sinu, tedaj medicincu na Dunaju, piše[1]) 15. oktobra 1853 med drugim: „Mlad človek mora ven med svet iz rojstne hiše. To zadene vsakega ali vsaj večino in je zadelo tudi mene. Že z desetimi leti sem prišel k tujim ljudem in sem bival med njimi naprej in naprej. To je zadelo tudi tvojo mater. Nekaj dni si pač malo melanholičen z mislijo na dom, ali to preide kmalu, ker ne more drugače biti. To je splošna usoda in“ — tu sledi odločilno mesto: „strahopetna, smešna šleva (eine feige, lächerliche Memme) je tisti, ki ne zmore tega, kar zmorejo drugi.“ In nekoliko nižje je podčrtal tele svoje besede: „Človek premore vse nad seboj, le resno mora hoteti in ne se vdajati sanjarstvu.“

Resna, moška volja, nič sanjarstva — to res označuje Bleiweisovo delovanje, v teh dveh lastnostih leži njegova prednost, a v njih so postavljene tudi meje, preko katerih ni mogel koračiti. — Dober hišni prijatelj je bil župan Hradecki in ž njim se je Bleiweis zlagal v svetovnem naziranju. Pripoveduje se,[2]) da je Hradecky v ročaj svoje palice imel vdolbeno življensko svojo devizo: „flegma“; prijatelj

[1]) Pismo se nahaja v Bleiweisovi zapuščini, ki je shranjena pri njegovem sinu Dr. Karlu Bleiweisu-Trsteniškem.

[2]) Za vesti iz rodbinskih krogov imam zahvaljevati v prvi vrsti gospo Marijo Bleiweis-Trsteniško, roj. Kosovo.

Pod. 1. VALENTIN PLEIWEIß.

Bleiweis ga je v tem oziru toliko posnemal, da se v nobenem življenskem položaju, in naj je bil še tako kritičen — a takih je doživel tekom petdesetih let svojega mnogostranskega delovanja dovolj — ni dal spraviti z ravnotežja; ni napadal z drznim naskokom, a branil je in branil se je z žilavim odporom, ne umaknivši se niti za ped; šele kadar se mu je zdel čas ugoden, je oprezno korakal naprej in zasedel sovražno postojanko. — Fabius Cunctator! Čul in čuval pa je vedno. Ta neumorna čuječnost ga odlikuje nasproti Zarnikovi vehementni odločnosti, nasproti Tomanovi elegantnosti in Dežmanovi temeljitosti.

Neprijetna mu je bila vsaka razburljivost, vse posle je opravil najrajši „po očetovsko"; pristopen je bil vsakemu in vedno prijazen, a varoval si je tudi vedno ugled in mnogim reprezentativnim svojim dolžnostim, zlasti v poznejših letih, je zadostil prav dostojanstveno; sploh se njegov lepi nastop hvali že od nekdaj.[1]) Ko je ruski profesor Makušev (v Varšavi) l. 1872. pripotoval tudi v Ljubljano, je posetil v prvi vrsti Bleiweisa in je pisal navdušeno o njem, a njega samega opisuje z besedami: „Pred menoj stoji čvrst starček, še pri polni moči (64 let star), visoke rasti (?), vpadlega lica in prijetne vnanjosti."[2]) Mi smo Bleiweisa vajeni videti v doprsni sliki, posneti prav iz poslednje dobe Bleiweisove: tilnik nekoliko vpognjen, glavo pa vzklonjeno nazaj. Baš zadnja poteza, znak samosvesti, je zanj značilna, v njo je polagal svoje dostojanstvo in ona se je pri njem razvila do prave osebnosti šele tekom let. Ohranjena je njegova slika (po fotografiji) iz prvih moških let, ki ga kaže v družbi njegove žene in sina. Tam tega znaka ne vidimo; sicer mu je tu glava posneta en face, a gotovo se tedaj svoje posebnosti še ni zavedal. Obraz mu je tam še poln, mladeniški, glava sicer karakteristična, s krepko razvitim podbradkom in nazaj potisnjenim čelom, a sicer še ne vidimo v njem nikakega „očeta"! — Slika pa, ki jo prinaša naš „Zbornik" na čelu, je fotografija iz dobe, ko je stal Bleiweis na vrhuncu, nekaj po letu 1860. Izraz obritega obraza (Bleiweis se je že izza mladeniške dobe vedno gladko bril) je postal oster, koščen, pogled pa mu je povzdignjen kvišku,[3]) a nikjer ni tiste utrujenosti, ki jo vidimo na običnih, pri nas razširjenih njegovih slikah.

[1]) Prim. poročilo Dr. Uhrerja v spisu Dr. Prijatlja („Bleiweis. . . pred policijo") str. 252.

[2]) Novice, 1873, 396; dotični spis (prevod Makuševovega potopisa) se začenja na str. 376; tam se tudi brani Bleiweis proti očitanju, da je podal Makuševu le enostranske informacije, zlasti da mu je zamolčal Levstika. — Dobro je opisal Bleiweisa Dr. Vošnjak. (Spom. I. 94).

[3]) Kdor sliko samo pogleda, bi mogel sumnjati, da je položeno v v to kretnjo nekaj poze; razlaga se pa iz bistva slike: na izvirni fotografiji je namreč Bleiweis upodobljen skupaj s Tomanom, in sicer tako,

Starost se mu je bližala, ne da bi jo čutil, in čil in delaven do zadnjega, tudi l. 1881. nikakor ni slutil, da ga poseti bela žena. Leta so mu bila tekla enakomerno drugo za drugim, vsako izpolnjeno z neodložljivim delom, vsako naslednje podobno prejšnjemu. Kajti živel je v natančnem redu; ni se bal javnosti, kjer mu je bilo (pri zborovanjih, sejah, predavanjih, „besedah", v deželnem zboru itd.) mnogokrat nastopati; a to so bile bolj epizode. Poglavitno delo je opravljal doma, vedno tičeč v knjigah in rokopisih, z vedno pomočenim peresom. Po pismih, dopisih, lističih je stal v ozki zvezi z vsemi veljaki v Ljubljani, v slovenskem in slovanskem ozemlju, v političnih, gospodarskih in literarnih krogih; to izpričuje mnogostranska korespondenca, o koje obsežnosti svedočita — dasi je brezdvomno mnogo pisem izgubljenih — spisa dr. Lokarja in dr. Lončarja.

Težje duševne posle je opravljal dr. Bleiweis v separatni svoji sobici, ki ji gredo vrata na hodnik, edino okno pa proti strehi sosednje hiše. V tem mirnem, slabo razsvetljenem prostoru stoji še sedaj trdi njegov naslanjač in njegova omara, polna knjig. Rajši pa je bival v osprednjem, uličnem delu svojega stanovanja; tu je zlasti opravljal uredniške svoje posle. V večji sobi je stala ob steni pri peči stara otomana, najljubši urednikov prostor; tu je čital, zbiral gradivo, popravljal, ne da bi ga motila družba. Ako pa je hotel v naglici kaj zapisati, je smuknil v sosednjo, ozko in dolgo sobo, ki prehaja v teman alkoven, običajen v tedanjih hišah. V poznih svojih letih[1], ko je doživel več in več nasprotnikov, se je češče zatekal v to sobo in je tu preudarjal, kakšna pota naj ubere; postajal je nervozen, a ni hotel svojcev vznemirjati. Zaprl se je v sobo, zatemnil jo je še bolj, nego je bila sama — kajti oči mu niso prenašale svetlobe — in je sam preboleval svojo skrb. Omenjeni alkoven (seveda brez okna) mu je obenem služil za spalnico in v njega temi je, tudi kadar ni zapustil postelje, imel opravka s čitanjem in zabeleževanjem . . .

Tako so mu potekali dnevi. Samolastnih zabav ni poznal.[2]) Šel je le redno vsako jutro na kratek izprehod po mestu, navadno ob vodi, sam ali s svakom Souvanom; ob nedeljah pa se je peljal kam v bližnjo okolico, zlasti rad k mnogoletnemu

da Dr. Toman stoji, a Bleiweis sedeč obrača k njemu kvišku svoj obraz. — Prav nič pa ni podobna pravemu Bleiweisu njegova slika, ki so jo prinesle „Slavische Blätter" (Dunaj 1865) k članku na str. 97 idd. V Bleiweisovi zapuščini je ohranjenih več teh podob, natisnjenih na posebnih, trdih folio-listih.

[1]) Zlasti izza l. 1878, ko je postal deželnega glavarja namestnik.

[2]) Kar piše dr. Uhrer l. 1845 l. c. o Bleiweisu, da je tako „in Anspruch genohmen, . . . dass ihm zur Erholung keine Zeit erübrigt", to velja še bolj za poznejše čase.

kaplanu A. Okornu pri Devici Mariji v Polju. Kar bi bilo sicer prostega časa, so mu ga vzeli mnogobrojni poseti imenitnikov in priprostnikov, ki so se vsi hoteli zglasiti pri njem, ter posvetovanja z ožjimi somišljeniki — bodisi zjutraj zgodaj ali pozno zvečer, ali opravki s stavci in voditelji tiskarne, ki so, kakor mi je pripovedoval eden izmed njih, prihajali z važnejšimi zadevami tudi šele ob času večerje.

Živel je za krog svojcev, a izživel se je v javnosti; prisrčen rodbinski ton bi po njegovih željah naj vladal tudi v družbi in v narodu. Zato je bil, tako mi zatrjujejo njegovi najožji sorodniki, neizrekljivo srečen, ko so se k njegovi sedemdesetletnici (19. nov. 1878) ob njem složno zbrali nebrojni zastopniki nele njegovega tabora, ampak tudi nasprotnih mu slovenskih in nemških strank. „Sedaj rad umrjem“, je tedaj vzkliknil na nagovor P. Grassellija.

Pride moderna doba. Bleiweis počiva pri Sv. Krištofu, svetla njegova sprejemnica je postala po modernih higienskih zahtevah spalnica, a oni temni alkoven je pietetno posvečen Manom »očeta slovenskega naroda«. Ko ga razsvetli električna luč, zapazijo naše temi nenavajene oči obsežno omaro s steklenimi vrati, skozi katera se bleste razni srebrni izdelki, obdani, s trobojnicami in krasotnimi albumi.

II. Častna odlikovanja.

Naj omenim le nekatere izmed teh pomnikov, ki bodo, upajmo, kdaj dičili bodoči — narodni slovenski muzej.

1.) Ne oziram se na imenovanje častnim občanom v poldrugi stotini slovenskih občin; kajti to imenovanje se je v pretežni večini izvršilo o priliki Bleiweisove sedemdesetletnice čisto šablonsko: diplomi so se dobili z že natisnjenim tekstom[1]), tako da je bilo treba vstaviti le še ime občine. Takih diplomov je došlo Bleiweisu kupoma v hišo; vestnega hranjenja pač niso bili vredni, vendar se jih je ohranilo še kak ducat. Izmed izvirnih diplomov, vposlanih pri tej priliki, pa se posebno odlikuje lepo izdelani rojstnega mesta Bleiweisovega: Kranja (s sklepom dne 14. nov. 1878). Tudi vobče ne uvažujem Bleiweisovega častnega članstva[2]) pač vseh slovenskih in nekaterih slovanskih društev, Matic, čitalnic, pevskih zborov (n. pr. hrv. pjev. dr. „Kolo“, 1. lipnja 1869), Sokola, dijaških društev (n.

[1]) Take obrazce si je ad hoc izmislil prebrisanec g. M. v tedanji „Narodni Tiskarni“. Tako se mi poroča.

[2]) Našteta so, dasi ne vsa, v spisu Fr. Levca „Dr. Janez Bleiweis“, Slov. Več. 1880, 22. in v prigodni knjigi „Svečanost o priliki sedemdesetletnice dr. Janeza Bleiweisa itd. sestavil Anton Bezenšek, z uvodom dr. Fr. J. Celestina (Zagreb 1879), str. 92—93.

pr. „Velebit", 17. stud. 1878), Čebelarskega društva; spominjajo se ga celo učiteljiški pripravniki. L. 1879. je postal častni član društva „Beseda Umělecká".

Najstarejše imenovanje, kar sem jih mogel zasledíti, je doletelo Bleiweisa v njegovem 30. letu, ko je bil še na Dunaju, že l. 1838. in sicer za dopisnega člana Kranjske Kmetijske družbe. Ta čast, zelo važna za Bleiweisov življenjepis, kakor bomo še slišali, mu je bila podeljena s temle dopisom: „Die k. k. Landwirtschaftsgesellschaft in Krain hat den Herrn Johann Bleiweis, Doctor der Medicin etcet. in Wien, zu ihrem korrespondierenden Mitgliede ernannt ... Geschehen in der Ausschußsitzung, Laibach am 13. April 1838." Podpisan je grof Lichtenberg, c. kr. komornik in predsednik Kmetijske družbe.

Koncem l. 1842. je bil, tedaj že bivajoč v Ljubljani, s posebnim diplomom (datum 30. dec. 1842) sprejet za člana „Društva deželnega muzeja" na Kranjskem (Verein des Landesmuseums in Krain). Njegov tedanji naslov je „Doctor der Medizin, Professor der Thierarzneikunde und gerichtlichen Arzneikunde am k. k. Lyceum in Laibach."[1])

Leta 1843. je bil kot tajnik Kmetijske družbe izvoljen za dopisujočega člana sosednjih Kmetijskih družb (Koroške, Štajerske, Goriške, Češke, Zagrebške)[2]). Zagrebški dopis (latinski) se glasi: Societas oeconomica croatico-slavonica recipit vigore praesentium Dominum Joannem Bleiweis, Med. doctorem, professorem A. Veterinariae, n. n. Societatis Oeconomicae in Carniolia Secretarium in suum correspondens Comembrum. Zagrabiae, die 14. Septembris 1843. Praeses: Georgius Haulik, Secretarius: Carolus de Klinggräff." — Dopis iz Gorice je italijanski, datovan 22. junija 1843, in je zanimiv zato, ker poudarja, da je signor Giovanni Bleiweis izvoljen za člana dopisnika ne-le kot tajnik Kranjske Km. dr., ampak z ozirom na osebne zmožnosti, ki ga odlikujejo („in contemplacione delle personali qualitá, che lo distinguono".)

Dne 7. decembra 1849 ga je mestna občina Ljubljanska sprejela v krog svojih občanov, a 28. nov. 1867 mu je podelila častno meščanstvo, in sicer, kakor pravi odlok zelo značilno, „in Anerkennung seines langjährigen und erfolgreichen Wirkens auf dem Gebiete der Landwirtschaft"(!); drugih zaslug niso poznali! Podpisan je župan Anton Laschan.

Kmalu je postal Bleiweis znan izven svoje ožje domovine.

---

[1]) Podpisani so na dekretu: Fr. Graf v. Hochenwart (!) kot prov. predsednik, Leop. Fh. Lichtenberg, Georg Pauschek, Domherr, Carl Xaver Raab, Secretär.

[2]) Gl. Uhrer l. c. 252.

„Društvo Srbske Slovesnosti“ je imenovalo leta 1851. Bleiweisa za svojega dopisujočega člana. Zanimivi diplom, pisan v ruski cirilici, ki jo zaradi laglje porabnosti tu prevedem v gajico, se glasi: „U vreme srečne vlade njegove svetlosti, gospodara i knjaza srbskogъ Aleksandra Karagjorgjevića, postoeće podъ pokroviteљstvomъ něgovыmъ, Društvo Srbske Slovesnosti u glavnomъ zasedaniju, držanomъ 3. januara 1851 godine, izbralo e vыsokoučenogъ gospodina Jovana Blajvajza (Јована Блајвајза), Dra. Medicine i učrednika ekonomičnogъ lista „Novice“, iz uvaženija něgove revnosti i truda, upotrěblenъ na umnыj i materijalnыj razvitakъ kraњskogъ kao grane naroda jugoslavenskogъ, za svogъ Korrespondentnogъ Člena, i dae mu ovu diplomu. — U Beogradu, 24. Januara 1851 god.“ Podpis: „Aleksa Simić.

Celo v Carigradu je bil Bleiweis dobro znan v slovanskih krogih, ki so bili, kakor moremo sklepati, prav zavedni. Tudi tukaj so ga leta 1870. izvolili častnim članom, in sicer leto prej ustanovljenega, ondotnega vzajemno-podpornega slovanskega društva. Poslanica je pisana v srbskohrvaškem jeziku z gajico: „Društvo dobročinjenja i uajemne[1]) pomoči slavjanske u Carigradu — Pod zaštitom Njegove Visosti velikog Wezira AAli Paše — Svjedoči — S ovim, da gospodin J. Blejweis Doktor . . . u skupčini od 29. Prosinca bi imenovan člen čestiti. — U Carigradu, dne 26. veljače 1870. — Predsjednik: Pečko Josip, tajnik: P. Sokolović“.

Med Bleiweisovimi knjigami sem naletel na knjižico žepne oblike, v kateri so natisnjena pravila tega Carigrajskega društva, v srbsko-hrvaškem jeziku. in — kakor diplom — v gajici, samo da šumniki (č, ć, š, ž) nimajo nadznakov, ker tiskarna v Carigradu ni imela takih črk. Pa tudi v tej knjižici je nekdo z rjavkasto tinto popravljal dotične črke.

Ker so ta pravila zanimiv prispevek za razprostiranje zavesti o celokupnosti Slovanov v oni dobi, posnamem iz njih v natančnem prepisu poglavitne točke. Pravila imajo naslov: „Zakonik društva dobrocinjenja i uzajemne pomoci Slavjanske podzastitom[2]) njegove visosti AAli Pase. U Carigradu 1869.“ Str. 3. id.:

„Člen I. . . § 1. Društvo dobrocinjenja i uzajmne pomoci Slavjanske ima ce za djelo podpomoci svakojega sina našega Slavjanskoga naroda, koi bi upao u nuzdi ili siromastvu u velikome svome gradu.

§ 2. Ovo je drustvo jedinstveno covekoljubno, zato su daleko od istoga zanimanja s' politikom i svakim drugim predmetom koi se nebi odnosio na cjel ovu, koja je pokrenula njegovo ustanovlenje.

§ 3. Svaka osoba, bez razlike vjere i narodnosti, koja je navrsila osamnajstu godinu svoga zivota i k' tomu koja je sprovedena preporukom pripoznatog postenja, s' odobrenjem Odbora moce postati clen drustva.

---

[1]) Nekdo je popravil: „uzajemne“; isti je pripisal strešice nad šumevce č, š, ć.

[2]) T. j. „pod zaštitom“, kakor v diplomu.

§ 11. Drustvo . . . pomoce[1]) vsakoega siromasnoga ali postena slavjanina, i svakojega coveka[2]) ma koje narodnosti ako je clen drustva. I to kako sleduje:

a) Za Slavjane koi dogju ili koi zive u ovome gradu i nemaju nikakova rada i sluzbe, Odbor postarace[3]) se da im nagje posla i dace[3]) im jesti. Kad nagje za umjestno, dace imi novcanu pomoc do 100 grosa[3]).

e) Slavjani i svaki clen Drustva koi zbog ljenosti nijesu rabotali za godinu, nemogu pitati pomoci Drustva."

Člen II. — Posebno važni sta naslednji točki:

§ 10. Drustvo dobrocinjenja i uzajmne pomoci slavjanske, jest i zove se *Drustvo Slavjansko,* za to treba, da se sva njegova djela vode u slavjanskom jeziku; ali neimajuci jedan obsti[4]) jezik, bi sakljuceno, da se zapisnici i sva unutrnja akta Drustva vode srbskim jezikom a slovima za sada latinskim U odnosenju spoljasnjem, gdje zatreba, moce se upotrebit i kirilica, ... Radi ravnopravnosti i bratske ljubavi, zakonik ovaj bice[5]) pecatan[5]) u svim narjecijama slavjanskim i u sjednicama odborah i skupstinah moce svaki clen govoriti u kojemu nareciju slavjanskome bode umio.

§ 11. Predsjednik, tajnik i svi članovi Odbora moraju biti Slavjani, zato njedan clen druge narodnosti nece nigde i pod nikakovo uslovije biti odbornik."

Zelo strog je tudi predpis v Členu III. § 8:

„Svaki clen Odbora, koi ne dogje tri puta zausob u sjednici a nije naprjed objavio predsjedniku svoje odsudstvo, bice globljen za prvi put pet turskih lira, a drugi put bice sbacen!!"

V soglasju z navedenima točkama člena II. je § 9 člena VI.:

„Nijednomu clenu nije dozvoljeno govoriti u skupstini ma koim stranim jezikom, no samo sa koim bilo narjecijem slavjanskim. Sami clenovi, koi su druge narodnosti i neznaju nas jezik, more u skupstini govoriti sa onim jezikom, u kojem im je najlakse izraziti se; ali ono sto (= što) iskazu,[7]) bice prevedeno skupstini u nasem narodnjem jeziku."

Tudi žene so mogle postati društvenice, vendar čujmo, s kako omejitvijo (član VI. § 1):

„Svaka postena zena, a osobito slavjanka, koja je navrisila svoju 18 godinu, more biti primljena u društvo i uzivace sva (?) prava kao i clenovi muski, samo (!) nece moci prisustvovati u skupstinama i sjednicama i nece moci glasovati." —

Do kake navdušenosti so se povzpeli nekateri častitkarji, za to navajam tri zglede, vsakega iz različnih polj.

Udje pevskega zbora Ljubljanske čitalnice častitajo Bleiweisu v spomenici, ki so jo vsi (na čelu jim Vojteh Valenta in Jos. Noli) podpisali za god (za katerega, ni povedano) med drugim s temi besedami: „. . . Pesem naša pride iz hvaležnih otroških src in prepričani smo, da najde

[1]) T. j. „pomoće" = bo podpiralo.
[2]) T. j. „človeka".
[3]) T. j. postaraće se = se bo potrudil; dace = daće = bo dal; grosa = groša = grošev.
[4]) T. j. obšti — občni, skupni.
[5]) „bice pecatan" — se bo natisnil.
[6]) „Plača globo".
[7]) = izkažejo.

pot tudi do očetovskega Vašega srca. Ostanite Slovenii in nam tudi v prihodnje še skrbni oče, močni steber, hrabri branitelj in junaški boritelj za narodne svetinje. Mi Vas pa zagotavljamo, da hočemo zvesto in trdno stati z Vami... ter se nadejamo, da z druženo močjo preženemo oblake, kteri solnce še pokrivajo Slovenii in za kterim še tuguje mila majka. Njej pomagati do prave svobode, samopravnosti in sreče — to je bil, je in bode Vaš in naš blagi namen; da ga kmalu dosežemo, Bog pomozi! Predno se pa to zgodi, naj Vam britke ure na trnjevi poti slajša vesela svest, da se Vaše junaško prizadevanje gotovo izide Slovenii na blagor in da ves narod stoji za Vami..."

In nasproti takim besedam naj bi se Bleiweis ne bil čutil „očeta"!

V istem zmislu, samo še s poudarjanjem vzajemnosti s sorodnimi narodi, ga pozdravlja k njegovi sedemdesetletnici „Matica Dalmatinska u Zadru" s tole pesmijo, natisnjeno v obliki diploma na svetlem kartonastem papirju:

Slovenskog plemena
Silan budioče,
Svih sgoljnih Slovena
Otče i proroče!

Oko tebe stupe
Domovine svoje,
Slovenci se kupe,
Ko pčele se roje;

Poju tvoju slavu,
U zviezde te kuju,
Dičnu tvoju glavu
Vienci obsipljuju.

A da mi Hrvati,
U rodu ti prvi,
Ne budemo svati
U toj pirnoj vrvi?

Da uz nas Hrvate
Naša braća Srbi
S nami se ne jate
U toj bratskoj skrbi?

Da cigli ogranak
Slavjanskoga roda
Ne svetkuje danak
Čestitog ti goda?

Ta ti uzor nama,
Neumorna rada,
Rodoljubna plama,
Bratinskoga sklada

Neodolna sila
Krepkog duha tvoga
Narod probudila
Od sna stoljetnoga.

Glas tvojih „Novica"
Smeo dušmanina,
Kao što Danica
Razgoni moć tmina.

Tko je pod koprenom
Tvojega barjaka,
Nezna biti pljenom
Nemškutar-kurjaka:

Svojim zastupnikom
Tko god tebe bira,
Sa zemlje krvnikom
Nezna sklopit mira.

A mir gotov s nami:
Pravda i sloboda!
Dolje s verugami!
Prosta rieč nam roda!

Bar do toga mira,
Otče svega puka!
Nek u te ne dira
Kobne smrti ruka!

In kot tretji zgled: čisto privatno mu je neka nemška pisateljica (imena še ne smemo izdati) častitala k sedemdesetletnici, porabivši Kaltenbrunnerjeve verze:

„Ein echter Deutscher bin ich,
D a r u m auch Freund der Slaven;[1])
Ich sondere nur
Die Schlechten von den Braven."[2])

2. Kako obsežne so bile že zgodaj Bleiweisove zveze z raznimi literarnimi krogi, ne samo v ožji domovini, ki so mu kot uredniku seveda pošiljali recenzijske izvode svojih publikacij, ampak po vsem slovanskem ozemlju, to izpričujejo često prav zanimiva **posvetila** vposlanih mu knjig. Tu srečavamo imena vseh vrst: od M i k l o š i č a, ki mu kot „prijatelju" poklanja svoja slavna znanstvena dela, pa do H a d r l a p a, ki pošlje svoje „Pesmi na tujem" Bleiweisu kot „Prvemu rodoljubu slovenskemu", in do še mladega G. K r e k a, ki je zapisal na vposlani izvod svoje epične pesmi „Na sveti večer o polnoči" (1863): „Prosim presrčno, da bi blagovoliti pesmi saj nekoliko omeniti v „Novicah". Seveda tudi n. pr. K o s e s k i, V a l j a v e c, J a n e ž i č itd. — Takisto najdemo hrvaških posvetil: L. 1861. pošlje J. M. Š p o r svojo dramo „Car Murat II." svojemu „milom prianu Dr. Bleiweisu", Velimir G a j in B o g i š i ć mu dostavljata vsa svoja dela. — V u k mu je l. 1857. na vposlan izvod „Primjeri srpsko-slovenskoga jezika" (v cirilici) z gajico lastnoročno pripisal posvetilo. Z znanim H a n k o m je bil Bleiweis v trajni zvezi; vposlal mu je n. pr. svoje „Počátky ruského jazyka". — Dr. J. Š a f á ř i k (tako je ime podpisano) pošlje dne 11/23 aprila 1863 (pisano z gajico) „Gospodinu Dru. J. Bleiweisu u znak visokog poštovanja" knjigo „Hrisobula Cara Stefana Dušana" (v cirilici).

[1]) Citaj: „Slafen"!

[2]) Mnogo dobre volje kaže tudi dopisnica, ki jo je poslal Bleiweisu z Rakovnika grof Barbo dne 30. dec. 1877 in kjer podpisanec „Srečno in veselo novo leto voši" Bleiweisu in častiti rodbini v tejle izvirni pesniški obliki:

„Bog blagoslovi! v novim letu
Orožje kristjansko u slavjanskih rok (?)!
Mir naj daruje ubogim detu (? ?),
Mine v njemu sužnih bratov stok.
Mila domovina naj se odahne,
Prosta bodi Austria le,
Sovražnika naj vojna pahne
Unajniga, če nad njo gre.
Da bi domači se spokorili
Ne trpinčali (!) poštenjake (!) več.
Narode (?) in cesar mili
Mogli enkrat mir doseč."

Jako zgodaj je bil Bleiweis v ozkih stikih z glavnimi zastopniki Lužiških Srbov, najprej s Hurbanom, potem, kakor bomo pozneje videli, s Smoleřem. Hurban mu že zgodaj pošilja knjige Lužičanov; n. pr. l. 1848: „Sserbſke horne Lužizy aby ſtatiſtki Sapisk . . . wudaty wot Ernſta Bohuwjera Jakuba . . itd. W Budiſchini 1848", z naslovom na: „Slovenske Družstvo w Lublanju."

3. Tudi dragocene predmete je dobival za častno darilo.

L. 1861. so mu poklonili štajerski Slovenci po deputaciji, ki jo je vodil Dav. Trstenjak[1]) srebrno majoliko z napisom: „Dr. Janezu Bleiweisu v priznanje zaslug za slovenski narod hvaležni štajerski Slovenci leta 1861".

Prava dika med Bleiweisovimi spominki pa je velik tintnik iz čistega srebra; med obema posodicama je srebrn kipec Slovenije, ki sedi na prestolu in drži v levici ščitec z vrezanim napisom: „V spomin dvajsetletnega vredovanja „Novic" Slovenci na Kranjskem Dr. Janezu Bleiweisu 5. Julja 1863". — K tintniku spada zlato pero, ki mu je držalo okrašeno z dragulji.[2]) — Darilo mu je vročil na slovesen način Dr. L. Toman.

Kmetijska družba za Kranjsko je — tako pravi napis — „Gospodu Dr. Jan. Bleiweisu dne 24. novembra 1875" posvetila velik srebrn bokal.

[1]) Tedaj je bil Trstenjak izmed najboljših prijateljev Bleiweisa; pozneje mu je zelo zameril, da je v Novicah molčal o (Trstenjakovi) „Zori". V nekem pismu Vošnjaku l. 1872 (Vošnjak, Spomini I. 147) piše prav zbadljivo o Bleiweisu: „ne grem več durch dick und dünn z Dr. Bleiweisom, ki po piščalki vetrnjaka Costata pleše". — Iz teh in še pikrejših besed, ki jih je l. 1872. pisal, pa se ne sme sklepati, da je bil Trstenjak morda hudo razprt s Bleiweisom. Ne! Tu imamo dokaz, kako oprezno moramo delati sklepe iz privatnih korespondenc, ki so vendar vselej pisane pod trenotnim vtiskom in so po tendenci nehote prilagodene nazorom naslovljenca. Bleiweis je i poslej pisal Trstenjaku „Dragi prijatelj" in v dolgem pismu, poslanem Bleiweisu s Ponikve, 31. julija 1877, mu T. piše med drugim tele za njiju razmerje zanimive besede: „2. Augusta 1852 sem Te v Ljubljani prvokrat spoznal, torej bo letos 25 let. Med tem se je marsikaj zgodilo in spremenilo, in čeravno jaz nisem imel pri narodnem svojem delu veselih dni, vendar me to veseli, da smo napredovali. Če bo naprej tako pogumnih in neutrudnih delavcev kakor sva midva, bode še naš narod črez 20 let v ugodnišem položaji. — Zdravstvuj in miluj Svojega zvestega prijatelja Trstenjaka". V nekem drugem pismu (brez datuma) se podpiše kot „Stari Špartanec". Kako intimna sta naposled postala, je razvidno iz pisma z dne 7. okt. 1879, kjer T. nagovarja Bleiweisa z „Moj dragi Janez!"

[2]) To misel, da bi Kranjci ne zaostajali za Štajerci, ampak počastili Bleiweisa, podarivši mu „sreberno pisavno orodje in zlato pero, je sprožil Miroslav Vilhar, kakor je razvidno iz letaka, izdanega „V Ljubljani na cvetno nedeljo 1862"; tu se rodoljubi pozivljajo, naj donašajo prispevke, češ, „pokažimo svojemu ljubljencu, da smo Slovenci hvaležni in da se on ne poteguje za nevredne in nehvaležne rojake".

Vprav umetniški, prisrčen in dragocen dar so omislile za 19. nov. 1878 narodne dame. Iz srebra je narejen dvovejičen lavorov venec; ena vejica šteje 41 (srebrnih) listov, druga 39, a na vsakem listu je vrezano ime ene dame. skupaj torej osemdeset; imena so na vsaki vejici razvrščena abecedno (na eni strani n. pr. „Valeska grofinja Barbo" itd.) od spodaj proti vršiču. Vejici sta na spodnjem koncu sklopljeni s srebrnim trakom, ki nosi napis: „Narodnemu buditelju. gospodu Dr. Jan. Bleiweisu. v spomin na sedemdesetletnico". —

4.) Visoka odlikovanja je prejel Bleiweis sledeča:

a) L. 1846. mu je podelil bavarski vojvoda Maks kot pokrovitelj društva zoper trpinčenje živali v znak priznanja za njegovo knjigo „Milosrčnost do živali" (1846) bronasto svetinjo.[1])

b) Ko je rusko carstvo l. 1862 (v Novgorodu) obhajalo svojo tisočletnico, so bili razni slovanski veljaki odlikovani z ruskimi redi.[2]) Bleiweisu, čigar „Novice" so stale tik pred dvajsetletnico, je car Aleksander II. z ukazom z dne 8. septembra 1862 podelil „viteštvo cesarskega reda svetega apostolskega kneza Vladimira četrte stopnje", in sicer „v znamenje posebne . . . naklonjenosti zaradi znanstvenega delovanja", kakor pravi carski patent[3]), dne 19. septembra 1862.

Божіею милостію мы. Александръ Вторый. императоръ и самодержецъ всероссійскій. царь польскій. великій князь финляндскій. и прочая. и прочая. и прочая. Профессору Доктору Блейвейсу. Въ ознаменованіе особеннаго Нашего благоволенія къ ученымъ трудамъ вашимъ. Всемилостивѣйше пожаловали Мы васъ Указомъ. въ 8 день Сентября 1862 года Капитулу даннымъ. Кавалеромъ Императорскаго Ордена Нашего Святаго Равноапостольнаго Князя Владиміра четвертой степени. Грамоту сію во свидѣтельство подписать, Орденскою печатью укрѣпить и знаки Орденскіе препроводить къ вамъ Повелѣли Мы Капитулу Россійскихъ Императорскихъ и Царскихъ Орденовъ. Дана въ Санктпетербургѣ въ 19 день Сентября 1862 года.

O tej odliki je Bleiweisa obvestil soodlikovanec in osebni znanec češki učenjak, dunajski vseučiliški profesor Šembera, s sledečim pismom:

---

[1]) Gl. razpravo Dr. Démetra Bleiweisa-Trsteniškega, str. 323

[2]) Glej spodaj natisnjeno pismo Šembera.

[3]) Ker ta patent utegne zanimati naše kulturne zgodovinarje, ga podamo tu v izvirniku.

„Euer Wohlgeboren!

Gestern wurden mir und den H.H. Miklosić und Kuzmany von Sr. Excellenz dem k. russischen Gesandten H. v. Balabine die uns von Sr. Majestät dem Kaiser von Rußland verliehenen Orden übergeben. Bei der Übergabe bemerkte ich Sr. Excellenz, daß es Euer Wohlgeboren und meinen Freunden Erben und Sušil gewiß angenehmer wäre, wenn Sie die Ihnen verliehene Decoration sammt Diplom unmittelbar und nicht erst im ämtlichen Umwege erhalten könnten und trug mich Se. Excellenz an, beides . . . Euer Wohlgeboren derart zu übersenden, worauf mir der H. Gesandte das Ordenszeichen und das Patent . . erfolgte.

Ich gebe mir daher die Ehre, Euer Wohlgeboren, den ich persönlich zu kennen das Vergnügen habe und hochschätze, den St. Wladimir-Orden IV. Classe nebst Diplom . . . mit dem herzlichen Wunsche zu übermitteln, damit Sie sich dieser Auszeichnung, der Sie in so hohem Grade würdig sind, durch viele Jahre zum Frommen der slowenischen Literatur und Nation erfreuen mögen, und füge die Bitte bei, den Übersender stets im freundlichen Andenken erhalten zu wollen . . .

Euer Wohlgeboren

Wien, den 2. Nov. 1862. ergebener Alois Šembera".

V pismu so vrhu tega navodila, naj Bleiweis potrdi prejem pošiljatve, naj nadalje sestavi za ruskega poslanca dopis, v katerem izreka zahvalo caru in naučnemu ministru Golovninu, in naposled, naj vloži potom deželne vlade pri državnem ministerstvu prošnjo, da sme sprejeti in nositi podeljeni mu red.

Temu pismu je dodejan dopis Bleiweisovega intimnega prijatelja M. Cigaleta, v katerem je ruski diplom prepisan v gajico in povrhu preveden v nemščino.[1]) Ohranil se je tudi še (s svinčnikom pisan) slovenski koncept zahvale, ki jo je po Šemberovem naročilu sestavil Bleiweis; tekst mu je prizadeval, kakor kažejo mnogi popravki, precej sitnosti. Nekdo mu je to zahvalo prevedel v ruščino in skromne njegove besede spravil v bolj dvorjansko obliko. Vsebina seveda ni vredna omembe.

Kmalu nato, dne 11. novembra, je Bleiweis vložil omenjeno prošnjo na državno ministerstvo, in z odločitvijo z dne 6. januarja 1863 mu je cesar (po odloku državnega ministerstva z dne 15. jan. 1863, št. 299) ugodil. — Ker tega reda ni treba vrniti po nosilčevi smrti, se hrani še dandanašnji v Bleiweisovi hiši ta precej veliki, priprosti srebrni križec z rdeče-črnim trakom.

[1]) Tak prevod je moral Bleiweis priložiti prošnji za pravico, da sme nositi ruski red.

Razume se, da je to odlikovanje zbudilo veliko pozornost; utrdilo je Bleiweisu v domovini stališče, ki je v tedaj porajajočih se zlasti političnih nasprotjih bilo izpostavljeno raznim napadom. Jako dobro je situacijo zadela baš ustanovljena Goriška čitalnica; njena častitka, (z dne 19. oktobra 1862), ki jo je podpisal — in po vsej priliki tudi sestavil in celo kaligrafično spisal — v imenu začasnega odbora predsednik And. Winkler, in ki govori kot zastopnica Goriških Slovencev, se glasi v glavnih točkah tako:

„Ni davno, kar se je Evropa radovedno ozirala proti staročastitljivemu Novgorodu. Praznovala se je tam tisučletnica ruskega carstva. Veliki dan ruskega naroda, 8. 20. sept. t. l. je minul . . . . . . Ni pa in ne bo minul spomin tega. kar je ta dan slovanskemu svetu prinesel. Z nekakim nenavadnim zavzetjem je sprejela osupnjena Evropa preważno novico, da med šumom in hrumom novgorodskih slovesnost, ruski Car ni pozabil tudi avstrijanskoslovanskih literarnih veljakov, pokazavši svetu, koliko više je treba ceniti pero memo jekla, krepost uma mem moči dlana. Prebravši vrsto poslavljenih slovanskih prvakov smo naleteli, Blagorodni Gospod, tudi na Vaše že slavno imé. Zadovoljnost, veselje, s kterim to pomembepolno poslavljenje Slovence napolnuje, je preveliko . . . In to je, ki je gnalo podpisani, ravno kar ustanovljeni začasni Odbor „goriške čitavnice“, da je častno in prijetno dolžnost prevzel, Vam prisrčne voščila goriških Slovencov za veselo priložnost pokloniti, ko Vam je bil sv. Vladimira red podeljen. Zaupnicam in mnogim zahvalnim in pohvalnim listom, ki Vam jih je letos narod slovenski za dvajsetletni Vaš trud v „Novicah“, podpisoval, je zdaj Car ruski svoj veljavni pečat pritisnil. Venec Vaših zaslug je spleten! — Eno srčno željo, dovolite, da pri tej priložnosti izrečemo: Naj bi namreč red Vladimirov postal „nomen et omen“ za Vas in za Slovenijo! „Mir“ naj bi „vladal“ krog Vas po slovenski naši domovini, kteri ste Vi Oče; tisti mir, kteremu podlaga je narodska enakopravnost. Kakor daljni ptuji vladar Vaše zasluge za slovensko literaturo in za povzdigo slovenstva sploh pred vsem svetom spoznava, tako naj bi jih domači nasprotniki Vaši spoznali. In tisti dan, ko se bo svetli red prvikrat zalesketal na Vaših prsih, naj bi ves svet priznal, da Vaši nameni so pošteni, in da zahtevanja slovenske, ki jim ste Vi nar krepkejši podpornik, so skoz lojalne in pravične. V Gorici 19. oktobra 1862.“

Da je ta dopis zanimiv že zaradi osebe A. Winklerja, ni treba posebej poudarjati. — Rabi se v njem tudi beseda lojalnost. Ako pomislimo, da je bil Bleiweis že v štiridesetnih letih svojega stoletja na sumu, češ, da so mu dobro znani

ruski srebrni rublji[1]), potem bi se dalo sklepati, da vladi Bleiweisova ruska odlika ni bila všeč. Tudi iz Šemberovega sila opreznega pisma se da nekaj takega slutiti; saj pravi, da je Bleiweisu pač ljubše, če dobi svoj križec posredno od Šembera, nego uradnim potem. Uvaževati je nadalje, da je bil Bleiweis sem od l. 1861 v prvi vrsti politik, in sicer vobče v opoziciji, dočim se njegovo literarno delovanje omejuje zdaj skoraj le na urejevanje „Novic“.[2])

c) Vendar ni dvoma, da so v takih stvareh postali vsi krogi ravnodušneji, nego so bili[3]) pred l. 1850. Pretečejo štiri leta, pride vojska l. 1866, in Bleiweisa odlikuje naš cesar (z dne 10. decembra 1866, odlok drž. ministerstva 13. dec. 1866, št. 7253) z viteškim križcem Franc Jožefovega reda, in sicer, kakor pravi omenjeni odlok »in Anerkennung Ihres verdienstlichen Wirkens während der jüngsten Kriegsereignisse“[4]).

d) Prihodnje leto (1867.) mu je z diplomom z dne 15. oktobra došlo novo rusko odlikovanje: vseučilišče v Moskvi mu je podelilo malo srebrno kolajno za vposlane domovinske prispevke k etnografski razstavi.[5])

---

[1]) Fr. Levec poroča v Slov. Večern. 1880, 16.: Ko je tedanji namestnik Weingarten pri neki (nemški) predstavi v gledališču videl, s kako navdušenostjo ploska občinstvo nekaterim slovenskim pesnim, ki so se pele kot vložke, je vzkliknil: „Vse to je naredil dr. Bleiweis, katerega so gotovo Rusi s srebrnimi rublji podmitili“.

[2]) Kako oprezen je postal Bleiweis pozneje, se vidi iz njegovega pisma Costu (12. XI. 1870), kjer pravi: „Matici“ je došla „ponudba ruske podpore po pismu iz Varšave. Ponudba je bila mikavna, a resnega prevdarka vredna, kajti mogoče je tudi, da so kake nastavljene limanice, da bo vlada aus langer Hand vjela ‚Matico‘. Ponudba zahteva, da odborniki s predsed. prosijo šele podpore, Bog vedi, kam bi lahko ti podpisi prišli.“ Zato menita Bleiweis in Lesar, naj se Costa na Dunaju o stvari previdno informuje.

[3]) Prim. ves članek dr. Prijatelja: „Bleiweis in drugi — pred policijo“.

[4]) Prof. dr. Klun sodi o odlikovanju takole (v pismu, pisanem na Dunaju 14. dec. 1866, v nemškem jeziku): „S pravim veseljem sem danes čital v uradnem listu o Vašem odlikovanju z viteškim križcem Franc Jožefovega reda. Ne da bi Vam najmanj kratil Vaše zasluge „während der jüngsten Kriegsereignisse“, sem vendar trdno prepričan, da ste si stekli še mnogo več zaslug za naš narod, za našo domovino in s tem za Avstrijo, tekom Vašega več ko 25-letnega delovanja na poprišču duševnih in materialnih interesov, dasi si s tem niste pridobili križca, pač pa križe. Pri tej priliki bi vzkliknil z nemškim pesnikom (R. Prutz):

Zwanzig Männern — zwanzig Orden!
Aber Bleiweis — unser Herz!“

[5]) Diplom se glasi:

Императорское Общество Любителей Естествознанія состоящее при Московскомъ Университетѣ въ засѣданіи своемъ Іюля 14 дня 1867 года, припявъ въ соображеніе то содѣйствіе, которое было оказано при устройствѣ Русской Этно-

S tem letom je prekinjena dolga vrsta odlikovanj. Hude politične borbe niso bile ugoden čas za to in Bleiweisova oseba, ki je stala pri njih vedno v ospredju, bodisi hvaljena ali napadana, ni smela biti počaščena v prilog te ali one stranke. Ko je l. 1873. kot c. kr. deželni živinozdravnik stopil v pokoj, so pač vsi krogi pričakovali zanj kako odliko; a ni je bilo. In takisto je ni bilo, ko je čez pet let (18. in 19. novembra 1878) praznoval svojo sedemdesetletnico. Častitk je sprejel nebroj, tudi iz vladnih krogov, a odlike mu je delil le narod. Po slavnostnih dnevih pa se je boj — nadaljeval.

e) Zato je zbujala precejšnje iznenadenje izredna čast, ki so jo javile „Novice“ l. 1881 (št. 153): „Preradostni naznanjamo svojim bralcem danes novico, da ob priliki poroke svetlega cesarjeviča Rudolfa došla je po milosti Nj. Veličanstva . . . slovenskemu narodu velika čast, da je njega voditelj dr. Janez Bleiweis prejel imenitni red železne krone III. vrste. s katero v zvezi je **plemstvo**“.[1])

O cesarjevem ukrepu (z dne 30. aprila 1881) obvešča Bleiweisa deželni predsednik Winkler z laskavim dopisom z dne 11. maja 1881. — Pisarna Železnega reda pa je Bleiweisu odposlala križec in statute dne 4. maja 1881. Na podlagi tega reda je prosil Bleiweis za priznavo plemstva in po daljših pogajanjih in posvetovanjih se je odločil za plemiški pridevek „Tersteniški“[2]) po Trsteniku, pradomu svojih očetov (gl. podobo 2). in si je določil grb v prav slovenskih barvah in v obliki, kakor je bila naposled sprejeta v diplom.[3])

Ta plemiški diplom je tretji, kar jih je bilo podeljenih slovenskim pisateljem.[4]) V krasnem albumu s priobešenim cesarskim pečatom čitamo tole besedilo, deloma z zlatimi črkami:

Wir Franz Josef I. . . . haben mit Unserer kaiserlichen Entschließung vom 30. April 1881 unseren lieben und getreuen Johann Bleiweis, geboren i. J. 1808 zu Krainburg in Krain, Doctor der Medizin, Landeshauptmann-Stellvertreter . . ., gewesenen Professor der Veterinärkunde und der gerichtlichen

---

графической Выставки Иваномъ Блейвейсомъ принесеніемъ въ даръ одѣьнія изъ окрестностей Любляна и описаніемъ одѣяній. опредѣлило единогласно присудить ему малую серебряную медаль. Октября 15 дня 1867 года.

[1]) Zdaj, izza preureditve statutov, plemstvo ni več v zvezi s tem redom.

[2]) Glej „Novice“ 1881, 289.

[3]) Zaradi dragega barvotiska nismo mogli grba prinesti v našem Zborniku v podobi in barvah. Pravijo, da je podoben Jelačićevemu. Opis sledi spodaj.

[4]) Razen Bleiweisa: Ant. Klodiču vitezu Sabladolskemu in Andr. Komélu pl. Sočebranu. Po Levcu, Ljublj. Zvon I. (1881), 641.

Medizin an der bestandenen chirurgischen Lehranstalt in Laibach und Ritter Unseres Franz-Joseph-Ordens, durch Verleihung des Ordens der eisernen Krone 3. Classe ausgezeichnet.

Nachdem nun derselbe auf Grund der Statuten dieses Unseres Ritterordens um die Erhebung in den Ritterstand gebeten hat, haben wir Uns . . . bewogen gefunden, ihm sammt seinen ehelichen Nachkommen den Ritterstand mit dem erbetenen Praedikate „Tersteniški“ zu verleihen und zu gestatten, daß Dr. Johann Ritter Bleiweis von Tersteniški sowie seine ehelichen Nachkommen, sich der nach dem Gesetze mit dem Ritterstande verbundenen Rechte erfreuen und insbesondere sich des nachstehenden Wappens bedienen dürfen (nato sledi na posebni strani vzorno izdelan izvirnik grba, za njim sledeči njega opis):

Ein von Roth über Blau quergeteilter Schild mit silbernem Schildesfuße. In dem oberen Felde ein goldener Stern und im unteren ein goldener Halbmond quer aufwärts gestellt.[1]) Auf dem Hauptrande des Schildes ruhen zwei gekrönte Turnierhelme, von dem rechtsseitigen hängen rothe und vom linksseitigen blaue, insgesammt mit Silber unterlegte Decken herab. Jede Helmkrone trägt einen geschlossenen Adlerflug, vorne ist der zur Rechten roth und mit einem goldenen Sterne geziert uud jener zur Linken blau und mit einem quer aufgerichteten goldenen Halbmonde belegt, hinten aber jeder silbern.“

Za lastnoročnim cesarjevim podpisom ima diplom (datum 17. junija 1881) sopodpis tedanjega ministrskega predsednika grofa Taaffeja.

Ti podatki naj služijo bodočemu slovenskemu heraldiku.

Izmed častitk, ki jih je prejel Bleiweis o tej priliki, sta pomembni dve: Češki voditelj dr. Lad. Rieger, ki je bil z Bleiweisom sploh v stalnem stiku, mu piše iz Prage dne 4. julija 1881 na koncu daljšega pisma[2]): „Sie haben für ihr Volk viel getan, und die Auszeichnung muß uns zunächst deshab freuen, daß endlich der Slave in Österreich ob seines nationalen Strebens oben nicht mehr als verfehmt gilt.“

Bolj familiarno piše stari Bleiweisov prijatelj Matej Cigale, ki je tedaj (od 5. jul. do 5. okt.) bival v Aspangu pri Dunaju, tu opravljajoč svoje posle pri državnem zakoniku, „samo da

---

[1]) Polumesec z zvezdo je bil znak „Ilircev“. Gl. spodaj str. 303.

[2]) V njem pravi Rieger med drugim tudi: „Wir haben nichts gegen die Beibehaltung der deutschen Commando- und der deutschen Amtssprache in der Armee — diese ist Sache der Notwendigkeit und Zweckmäßigkeit. Aber wir dürfen diese ganze Sache nicht aufs Feld des Verfassungsrechtes ziehen.“ Da se dobe — podčastniki, ki umejo dovolj nemški, zato nima nič proti temu, da se poučuje nemščina obligatno v srednjih in meščanskih šolah.

Pod. 2. TRSTENIK.

morem svobodneje dihati zunaj Dunaja", kakor pravi v pismu s 1. sept. 1881, čigar prva polovica[1]) se glasi:

„Zvedevši Vaše povišanje iz novin hitim Vam čestitat; veseli me iz srca, da so Vaše tolike zasluge naposled vendar našle priznanje in odlikovanje post tot discrimina. Stari naši plemiči blagorodniki itak so po večini zanikerni, živeli novi! A pri vsem tem plemstvu vem, da ostanete v prvi vrsti človek. — Ali kar se predikata tiče, ne bi jaz vedel odgovora dati, ako bi me kdo tukaj vprašal (recimo prof. Stritar, kateri tudi v Aspangu biva, ker mu je ženica tukaj). — Upam, da nam Novice stvar razlože. Zdravstvujte mnogaja leta!"

Cigale, rojen filolog-besedomotrec, se je tukaj dotaknil predikata Tersteniški. Da ga je Bleiweis vzel od rodne vasi svojih očetov, od Trstenika[2]), to je hitro pojasnjeno. Z jezikoslovnega stališča pa je k celotnemu plemiškemu imenu pripomniti to-le:

Po diplomu se mora pisati „Tersteniški" ne „Trsteniški"[3]); saj lastna, zlasti osebna imena niso podvržena menjavi v pravopisu. Celotno ime v nemški obliki „Dr. Johann Ritter Bleiweis von Tersteniški" pa je povsem nepravilno: namišljeno je v — slovenski obliki, a povedano v — nemški! Normalno bi bilo, da bi se bilo določilo ime v slovenski **in** nemški obliki, n. pr. tako-le: „Dr. Janez Bleiweis vitez Tersteniški" — Dr. Johann Bleiweis Ritter von Trstenik"; kajti „Trsteniški" pomeni = „von Trstenik", dočim je „von Trsteniški" jezikovno in stvarno nestvor; a ker je v diplom vzeto le eno ime, je (po podobnih vzorcih na -ski) obojna oblika zverižena v eno.[4])

f) Še eno slavnost je pričakoval Bleiweis, ki bi mu bila gotovo prinesla zopet izrednih časti. Dne 15. oktobra bodočega leta (1882) bi bil doživel petdesetletnico svoje doktorske časti; in tega se je v jeseni 1881, ko je dr. Schiffer slavil isto petdesetletnico, res vnaprej veselil. A ni mu bilo usojeno. Svoj god (19. nov. 1881) je še praznoval dokaj veselo, dasi ga je vso jesen nadlegovala stara njegova bolezen, bronhialni katar, ki je koncem novembra postajal hujši in hujši; a Bleiweis je upal, da bolezen preboli. „Novice" poročajo v št. 47 (str. 380):

---

[1]) Drugo polovico je objavil dr. Lokar v svojem članku na str. 81.

[2]) Bleiweis je, kakor bomo slišali, Trstenik komaj poznal.

[3]) Celo uradni akt deželne vlade rabi že l. 1884 (19. sept. št. 9010), ki se tiče uplemljenja Bleiweisovih vnukov, rabi poleg Tersteniški tudi obliko Trsteniški; koliko pride na račun pisarja, ne vem.

[4]) Kakor je sedaj položaj, ki ga v bistvu seveda ni mogoče izpremeniti, bi bilo najbolje pisati: slovenski (kakor zgoraj): „Dr. Janez Bleiweis vitez Tersteniški" (okrajšano za navadne podpise: „Dr. Janez vitez Bleiweis"), nemški: „Dr. J. Bleiweis Ritter Tersteniški" [ne „von(!) Tersteniški"], okrajšano: „Dr. J. Ritter von Bleiweis."

„Vse mesto je te dni pretresla strašna vest, da je gospod dr. Janez B. vitez Tersteniški nevarno zbolel; — pa danes moremo povedati veselo novico, da mu je odleglo." V postelji je še opravljal svoje uredniške posle, a 27. novembra ga bolezen zgrabi hujše nego kdaj; 28. je padel prvikrat v nezavest in zdaj je sam spoznal bližajočo se smrt. Poslovivši se od svojcev je po polnoči 29. nov. izdihnil svojo dušo. Bilo je v torek.

In drugi dan, 30. nov. 1881, so baš izšle Novice (št. 48). Naslovni list je črno obrobljen in obdan z lavorovim vencem, a v tem okviru čitamo te-le besede: „Mrtvaški zvon je zapel, ugasnila je najsvetlejša Slovenije luč, narod slovenski je izgubil svojega očeta: Doktorja Janeza Bleiweisa, viteza Trsteniškega ni več med nami, vzela nam ga je nemila smrt. Včeraj preselil se je njegov preblagi duh v daljno večnost. Kakor narod, solze se tudi Novice za svojim očetom in neutrudljivim svojim urednikom. Božja mu milost!"

Z več in glasnejšimi besedami so pisali drugi listi Bleiweisu nekrologe, a pač nobeden s takim prepričanjem kakor Novice. Novice so bile Bleiweis in so bile ž njim mrtve, dasi so umrle še-le 20 let pozneje (zadnja številka je bila: list 52 tečaja 60., z dne 26. decembra 1902).

Slovenci so izkazali zadnjo čast svojemu očetu v veličastnem mrtvaškem sprevodu (dne 2. decembra), ki je rabil dve uri, da je dospel na pokopališče. Zvonovi po vsej Sloveniji so zvonili, vencev je dospelo do 200, brzojavov iz vsega slovanskega sveta nebroj.[1])

Obitelj mu je preskrbela njega vreden nagrobni spomenik pri Sv. Krištofu, a Pisateljsko društvo mu je dalo v njegovo hišo vzidati prej omenjeno spominsko ploščo.

Naš razvoj pa je dospel preko spomenikov do spominov: Dr. Janez Bleiweis je postal zgodovinska oseba.

III. O Bleiweisovih životopisih.

1.) Zbirajoč podatke o Bleiweisovem življenju, sem se domislil, je-li njegovo ime sprejeto tudi v splošno zakladnico svetovne vede: v velike „Konverzacíjske slovarje"; da je umeščen v češkem „Naučnem slovniku", to se razume. A v velikih nemških? Pogledam v Meyerjevega (5. izdaja); v kazalu nič! A v tekstu, 3. zvezek, str. 82, stoji res „Bleiweis Johann, Ritter von Torsteniski" (sic!) in posvečenih mu je 12 vrst, v katerih se nahaja — razen napačnega imena — še troje grdih napak.

[1]) Kako obsežen je bil krog Bleiweisovih znancev, se da sklepati tudi iz slučajno ohranjenega seznamka oseb, ki jim je bil poslan mrtvaški list. Zastopani so vsi sloji od ministrov, n. pr. dr. Pražaka in barona Conrada, do n. pr. tiskarja Krajca v Novem Mestu.

Odstavek se glasi v doslovnem prevodu: „slovenski pisatelj, rojen 19. nov. 1808 v Kranju, umrl 29. nov. 1881 v Ljubljani, kjer je živel od l. 1841 kot živinozdravnik(?)[1]) za Kranjsko. Bleiweis je utemeljitelj novega priprostega (hrvaškega „chrowatischen") pravopisa pri Slovencih, ki ga je, počenši z letom 1844 (?), utemeljeval v svojem, od leta 1842 (pravilno: 1843), izdavanem kmetijskem časopisu Novice (dolgo časa središče slovenskega gibanja) in v raznih ljudskih spisih. Kot deželni poslanec in deželni odbornik v Ljubljani je bil dolgo časa tudi politični vodja Slovencev."[2])

2.) Vsestranski Bleiweisov životopis bi zahteval obsežne mografije.[3]) Najobširneje je célo njegovo življenje opisal dobri prijatelj njegov, dr. Bogoslav Šulek, ki mu je kmalu po njegovi smrti v seji matematično-prirodoslovnega razreda „Jugoslovanske akademije znanosti i umjetnosti" (dne 10. maja 1882) čital obsežen in vnet nekrolog.[4]) Ta nekrolog, ki je namenjen seveda v prvi vrsti za Hrvate, podaja nekatere za nas nevažne ekskurze, dobrodošle ondotnim bralcem. — Kar se tiče konkretnih podatkov, sloni Šulek v prvi vrsti na že navedenem spisu Fr. Levca „Dr. Janez Bleiweis" (s podobo), v Slovenskih Večernicah, 35. zvezek (1880), str. 3—23. Za splošno informacijo je Levčev spis, ki ima namen proslaviti Bleiweisovo sedemdesetletnico, še vedno najboljši; dodati mu je le zadnji dve leti, zlasti Bleiweisovo poplemljenje in smrt. — Za nujne potrebe zadostujejo Glaserjevi[5]) podatki. Vendar sta zadnji desetletji obdelani zelo sumarno; Glaser ne pozna niti Bleiweisa kot Tersteniškega.[6]) — Druge slovstvene zgodovine (Pypin-Spasovič, Karásek itd.) ne prinašajo itak nič samostojnega.

3.) Prav dober člančič o Bleiweisu je spisal „Lo" (= Jan Lego) za „Ottův Slovník Naučný", v IV. delu str. 163—164

[1]) Živel je res v Ljubljani od l. 1841, a živinozdravnik je postal še le l. 1856.

[2]) Odkrito priznam, da mi dotlej še ni bilo prišlo na misel, o naših možeh vprašati konverzacijske slovarje. Ker pa sem v istini naletel na Bleiweisa v Meyerju, sem poskusil še z drugimi možmi; v Meyerju je dobil prostora res še Prešeren (13 vrst) z resničnimi podatki, a v kazalu tudi njega ni. Brockhausov slovar pač poroča o Prešernu, skoraj dobesedno isto kakor Meyer; našega Bleiweisa pa Brockhaus ne pozna.

[3]) V našem zborniku za njo, kolikor je mogoča z doslej pristopnim gradivom, žal, ni bilo več prostora.

[4]) Šulekov nekrolog „Dr. Ivan Bleiweis Trsteniški" je (z znanstvenimi dodatki) natisnjen v „Radu Jugosl. ak." 62. knjiga, str. 187—229 in v posebnem ponatisu (v Zagrebu 1882), obsegajočem 43 strani. Jaz sem rabil ponatis in bom navajal strani po njem.

[5]) Slovstvena zgodov. III. 55—59 in 237—240.

[6]) Ponatisnil pa je (str. 59) godovno voščilo Bleiweisa Andreju Marušiču.

na skoraj dveh stolpcih. Ker je dotični zvezek izšel l. 1891, obsega ta člančič tudi zadnja leta Bleiweisova. Posebno dobro je pogojen Bleiweisov značaj; med drugim pravi n. pr. „Bleiweis přemohl všecky . . . překášky a nesnáze svym prohlédavým a praktickým duchem.“[1]) Označeno je tudi pisateljsko delovanje Bleiweisovo in našteta so vsa važnejša njegova dela.[2]) — Te podatke je posnel Lego po lastnem svojem spisu, ki ga je z naslovom „Dr. Janez Bleiweis — Řeč na počest' jeho proslovená v Umělecké Besedě v Praze dne 14. května 1881“ objavil v časopisu „Ruch“ VI. 1881, št. 15, str. 179. Povedali smo že, da je bil Bleiweis član „Umělecke Besede“; tako je umljivo, da ga je Lego, ki je naše razmere osebno jako dobro poznal, mogel proslavljati baš tam. Govor, oz. spis, slika narodno ozadje Bleiweisovega dejanja in ono samo, na kratko, v navdušenem tonu.[3])

Vsi važnejši podatki iz življenja in delovanja Bleiweisovega do l. 1854. so sumarično zbrani in s hvalevredno popolnostjo našteti v Wurzbachovem slovarju.[4])

Pregleden životopis (8 strani vel. 8⁰) z zlasti zaslužno zbirko Bleiweisovih knjig in knjižic je sestavil dr. Fr. J. Celestin kot „Uvod“ za knjigo, ki jo je sestavil Anton Bezenšek po stenografskih zapisnikih in poročilih o govorih, dopisih, brzojavih itd. k Bleiweisovi sededesetletnici.[5]) Knjiga, sicer, kakor je umevno, precej panegiričnega značaja, nam jasno kaže obseg Bleiweisovega delovanja in znanja med sodobniki.

Izborno je narisan Bleiweisov življenjepis v „Slavische Blätter“, v I. letniku (1865.), v 2. zvezku na str. 97—103 (v 4⁰). Ta životopis bi bil morda izmed vseh najboljši, ko bi se ne končal že z l. 1865., kajti pisatelj sega globoko v svoji razlagi pojavov in je izborno informovan, tako da se smemo zanašati na vse, kar pove. Članku je dodejana tudi Bleiweisova slika, ki pa je neavtentična in nam ga kaže lepo okroglo-

---

[1]) Da pa poudarja, češ, „zvláště vytknouti služí jeho vytrvalou činnost na sněmě zemském . . . a na říšské radě (?), kdě . . . zaujímaje vynikající místo itd.“, to seveda ne drži!

[2]) V starem Riegerjevem „Slovník naučný“ je v I. zvezku na str. 74 dobil tudi že Bleiweis prostora, a samo 15 vrst, ki povedo za l. 1859 (tedaj je izšel ta zvezek) o Bleiweisu širšim krogom vobče vendar dovolj; imenovan je kot „jeden z najzasloužilejších buditelů slovanské literatury“; naglaša se Bleiweisova skrb za gospodarstveno in umsko ter za narodno probudo Slovencev; o politiki v ožjem zmislu seveda ni govora.

[3]) Posnetek vsebine mi je blagovoljno oskrbel Dr. I. Prijatelj po izvodu Dvorne knjižnice.

[4]) Wurzbach, Biogr. Lex. I. 433. — Ta zvezek je izšel 1857, podatki o Bleiweisu ne segajo preko l. 1854.

[5]) Popolni naslov: Svečanost o priliki sedemdesetletnice dr. Janeza Bleiweisa, dne 19. novembra 1878. Sestavil Anton Bezenšek. Z uvodom dr. Fr. J. Celestina. Zagreb 1879.

ličnega kakor kakega rimskega cesarja, z junaškim pogledom! Pisatelj se je podpisal „Lomski“.

4.) S psevdonimom Lomski, ki so ga poučeni krogi že od nekdaj poznali kot Cigaletovega, smo se dotaknili kočljivega očitka: da je Bleiweis svoje životopise za razne prilike spisoval sam in jih spravljal do objave. Levstik je namreč[1]) Bleiweisu sploh očital, da se v objavljanje svoje lastne slave poslužuje Cigaletovega psevdonima; zlasti ga naravnost dolži, da je omenjeni životopis v „Slavische Blätter“ spisal sam, a se poslužil podpisa „Lomski“. Da je Levstik vsaj v tem konkretnem slučaju, ki pa je zaradi izbornosti životopisa najvažnejši, delal Bleiweisu krivico, je dr. Lokar[2]) sklepal že po vsebini sami. Da tega životopisa prvič res ni spisal Bleiweis, in drugič, da ga je res spisal pravi Lomski — Cigale, za to se mi je posrečilo med tem dobiti dva direktna dokaza. Prvi: Med Bleiweisovimi knjigami sem našel dotično (2.) številko „Slavische Blätter“ in tu je Bleiweis lastnoročno (s svinčnikom) mnogo stavkov in odstavkov, s katerimi očitno ni bil prav zadovoljen, črtal in je na robu in med vrstami dodejal lastne podatke in dodatke, oziroma svojo stilizacijo. Ko bi bil sam pisatelj, bi pač tega ne bil storil. — Še važneji je drugi: Zgoraj smo omenili, da je podelitev Vladimirovega reda Bleiweisu javil A. Šembera in da je Cigale pismu priložil latinsko transkripcijo in nemški prevod ruskega diploma. Na prazni tretji strani te Cigaletove priloge so — očitno v naglici — zapisane te-le besede:

„Dragi prijatelj!

Prosim, pošljite mi, kakor sem že pisal,[3]) nekoliko dat iz Vašega življenja. **Spisal** in dopolnil bom sam. Skrivnost je zagotovljena. Zdvavstujte!

Vaš iskreni

M. Cigale.“

Te Cigaletove vrstice so sicer brez datuma; ali ker je Šemberovo pismo datovano z 2. nov. 1862, velja isti datum za Cigaleta, in ker so se priprave za izdajo „Slavische Blätter“ (1865) vršile več časa in je zlasti z ilustracijami bil križ, zato ni dvomiti, da je Cigale namenil Bleiweisov životopis za ta časopis. Na prvi poziv Cigaletov za životopisne podatke se Bleiweis po vsej priliki ni odzval, tako da je Cigale menda slutil njegove pomisleke, pisati o samem sebi; zato mu zasi-

[1]) Od kod to vemo, poroča dr. Lokar na str. 140, v opombi. Tu je tudi povedano, kake posledice je izvajal Levstik iz svoje domneve.
[2]) Na navedeni str. 140.
[3]) Dotično pismo se doslej ni našlo.

gura molčečnost. — O tem pogajanju je Levstik bržkone nekaj izvedel in je iz njega delal svoje sklepe, seveda čim najneugodnejše za nasprotnika Bleiweisa.

Da je Bleiweis naročene podatke Cigaletu res podal, o tem ni dvomiti; zato so vse navedbe zanesljive; a prav tako gotovo je po navedenem, da životopisa kot takega ni sestavil on, ampak Cigale. — In prav tako jasno je že na prvi pogled. da tiste hvalisave životopisne črtice, ki so se ohranile v Bleiweisovi zapuščini in ki so pri Lokarju na str. 138—140 natisnjene, niso porabljene v „Slavische Blätter"; besedilo in sodržaj, vse je povsem različno.

Razume pa se, da je Bleiweis baš take podatke moral večkrat dajati na razpolago pisateljem in listom; saj se vsak životopisec, če je le mogoče, obrne na pristni vir; to je njegova dolžnost. In ni opisanca, ki bi taki želji ne ustregel ali vsaj moral ustreči. Vprašanje je le, s kakšno tendenco on ustreza željam; le v tem oziru bi bil mogel Levstik Bleiweisu res kaj očitati.

Zanimivo je v tem oziru pismo probuditelja Lužiških Srbov, Smoleřa, ki je pisal 27. aprila 1879 Bleiweisu sledeče pismo[1]:

„Bautzen (Königreich Sachsen), 27. April 1879.

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Sie wollen freundlichst entschuldigen, daß ich, obgleich Slave, an Sie deutsch schreibe, allein ich verstehe wohl alle slavischen Dialekte ganz gut, kann mich aber außer lausitzisch-serbisch nur noch russisch und polnisch schriftlich correct ausdrücken.

Wie Sie aus den beiden, gleichzeitig an Sie gesandten Nummern des „Lužičan" ersehen wollen, gebe ich in diesem meinen Monatsblatte auch Abbildungen von verdienstvollen slavischen Zeitgenoßen. Nun habe ich ein Cliché Ihres Portraits, wie es sich im čechischen „Světovor" findet, wohl schon im Besitze und will es in einer der nächsten Nummern des „Lužičan" veröffentlichen, allein Ihre im „Světozor" gegebene Lebensbeschreibung ist für meine Zwecke ungenügend und Ihre Biographie im „Naučný Slovník" nicht ausreichend, weil darin die letzten Jahre fehlen. Ich habe mich daher entschloßen, mich direkt an Sie zu wenden, mit der ergebensten Bitte: Sie wollen mir gütigst Ihre Lebensbeschreibung in patriotisch-slavischen (sic!) Sinne geschrieben recht bald sen-

[1]) Na to pismo se nanaša tudi Dr. Lokar l. c.

den. oder wenigstens eine Ergänzung zu dem, was über Sie m „Naučný Slovník" gesagt ist.

Indem ich zu hoffen wage itd.

Ihr aufrichtiger Verehrer

I. E. Smoleř."

Smoleř je torej potreboval Bleiweisov životopis za svoj časopis „Lužičan"[1]), a ni imel podatkov zanj. Kar je izvedel iz „Naučnega Slovnika" (seveda starejšega), to je bilo, kakor vemo, le malenkostno in je segalo le (k večjemu) do l. 1859, a Smoleř piše l. 1879., dvajset let pozneje, vsekako pod vtiskom sedemdesetletnice Bleiweisove, ki jo je hotel vsaj post festum proslaviti.[2]) — V „Světozoru" z dne 15. listopada 1878, št. 46 (torej prejšnjega leta) pa je našel na prvi strani Bleiweisovo sliko (po fotografiji narisal J. Mukažovsky, torej neavtentično, a tudi pri nas razširjeno), a na str. 571. je, očitno v prilog bodoči sedemdesetletnici, pol stolpca obsegajoč člančič o Bleiweisu, ki prinaša le nekaj suhih podatkov, pa tudi ti ne morejo izvirati od Bleiweisa. Saj stoji tu huda napaka, da je bil Bleiweis — n. pr. državni poslanec! In bržčas bi Bleiweisu tudi ne ugajala trditev, da se je „njegovo blagonosno delovanje za narod pričelo šele l. 1843." In oprezen, kakor je bil, bi tudi ne bil zdaj — l. 1879 — tako ostro poudarjal svojega nastopa v l. 1848., kakor se zgodi v tem člančiču.[3]) Spominja pa ta sestavek nekoliko na besedilo v poznejšem Ottovem „Naučnem Slovniku".

Preostaja še vprašanje, je li Bleiweis poslal Smoleřu naročen svoj životopis. Rešitev tega vprašanja bi nas posebno zanimala, ker je Bleiweis zdaj imel za seboj malodane vse življenje in bi bilo važno slišati njegovo lastno sodbo o preteklih letih, in nadalje, ker Smoleř izrečno želi sestavek, pisan „v patriotično-slovanskem duhu". Odgovor bi bil najbrže lagek, ko bi pogledali v „Lužičana", a doslej ga nisem mogel dobiti.[4]) Zato ostane to vprašanje odprto.[5])

Takisto nedognano je, kaj je z istinitimi že navedenimi Bleiweisovimi prispevki k avtobiografiji, ki jo je obja-

[1]) Ne za „Světozor", kakor stoji v Dr. Lokarjevi razpravi na str. 140.

[2]) Za sedemdesetletnico je dobil Bl. i od Lužiških Srbov dva brzojavna pozdrava. Gl. Bezenšek, „Svečanost" itd., str. 86.

[3]) Dr. Prijatelj na Dunaju je bil toli prijazen, da je v Dvorni knjižnici zame izpisal gorenje podatke o „Světozoru".

[4]) Nima ga niti „Dvorna knjižnica" na Dunaju, kakor mi poroča Dr. Prijatelj. — Tako niti ne vem, je li Smoleř res objavil Bleiweisov životopis. Naj pogleda v „Lužičana" l. 1879, kdor ga dobi v roke.

[5]) Slutim pa, da je v to svrho Bleiweis preurejal, kakor sem zgoraj povedal, svoj životopis v „Slav. Blätter"; kajti to je bil edini povod, da bi ga mogel porabiti.

vil Dr. Lokar (str. 138 idd.). Ti prispevki so se našli v Costovi korespondenci[1]) kot priloga nastopnemu Bleiweisovemu pismu:

„Verehrtester Herr Doctor! Einige Zusätze habe ich auf die Beilage geschrieben, jedoch wie Sie es aus dem Style gleich entnehmen werden, nur zu Ihrer gefälligen Notiz. Selbstbiographien sind, wenn der Schreiber derselben nur dürre Tatsachen erzählt, eine äußerst trockene Lektüre, die niemand erwärmt, — sagt er mehr, wird er zum eigenen Lobredner, und wahrlich: propria laus sordet!

Machen Sie, verehrter Freund, daraus, was Sie glauben; jedenfalls glaube ich hat die Biographie, wenn sie in einem südslavischen Blatte oder Werke zu erscheinen hat, eine andere Seite hervorzukehren, als die, welche in einem deutschen Biog. Lexicon[2]) ganz an Ort und Stelle war.

Indem ich für die freundliche Mittheilung dieses Gegenstandes danke itd. Ihr ergebenster Freund J. Bleiweis."

Pismo nima ne naslova ne datuma. Da je bilo Costu namenjeno, o tem pač ni dvomiti. Ko bi sodili po pretežni Bleiweisovi korespondenci s Costom, ki je slovenska in kjer dobiva Costa naslov „Predragi!" ali „Predragi prijatelj" in kjer se Bleiweis podpisuje „ves Tvoj", tedaj bi se napeto vljudni ton gorenjega pisma („Velečislani gospod doktor" itd.) zdel malo čuden. Ali ko sem prelistal Costovo korespondenco, kolikor mi je pristopna, sem opazil sledeče: baš do l. 1859. segajo nemški dopisi in nagovori „velečislani doktor" in podobno, z l. 1860. pa se začne prijateljstvo in obojestransko slovensko dopisovanje. — S tem je tudi čas dopisa in sestave tistih životopisnih podatkov nekoliko določen. Ako uvažujemo, da nobeden ondotni životopisni podatek ne sega[3]) preko l. 1860. (omenja se Vodnikov Album, torej 1859, in razpust deželnega medicinskega sveta[4]), a da se ne omenja nobeden izmed važnih dogodkov l. 1861, smemo sklepati, da je Bleiweis ta životopis sestavil koncem l. 1860. ali začetkom l. 1861.

Kak je bil povod, da je Costa sestavljal Bleiweisov životopis in v katerem časopisu, oz. spisu, in sicer jugoslovanskem ga je hotel objaviti, to bi bilo še treba dognati, ako ni morda vse skupaj premetena finta Costova, da bi si pridobil naklonjenost[5]) Bleiweisovo baš v nastopajoči politični

[1]) Costova korespondenca (vsa?) je zdaj pridružena Bleiweisovi. Costa je bil sila vesten mož: shranil je vsak Bleiweisov listič, celo enostavna vprašanja, kdaj ga najde doma itd.

[2]) Kar je podčrtanega, sem podčrtal jaz.

[3]) Gl. Dr. Lokar, spodaj str. 138—140.

[4]) Ta se je izvršil 12. novembra 1860. Akt v Bleiw. zapuščini.

[5]) Že prej ga je Costa jako hvalil v svoji brošuri „Die Literatur des österr. Kaiserstaates vom 1. Jänner 1853 bis Ende Dezember 1854", odtisk iz „Laib. Zeitung" 1857, na str. 36, 40.

dobi, ko je Costa mogel upati, da pride na površje. Kajti to stoji: prebrisani jurist Costa se je znal Bleiweisu nejuristu, poštenjaku in obdarjenemu le z nekako prirodno zvitostjo, kmalu storiti nenadomestljivega, nakar ga je naposled hudo izkoriščal (Bleiweis pleše „po piščalki vetrnjaka Costata", pravi l. 1872. Trstenjak, kakor smo že omenili) in stvar vselej tako zasukal, da se je morebitna nepopularnost kakega dejanja stavila na račun Bleiweisu. Zato bo treba dognati, je li Costa tisto avtobiografijo splo h kje objavil.

„Nemški[1]) ‚Biogr. Lexicon'," ki ga omenja Bleiweis v pismu, je brez dvojbe Wurzbachov, čigar dotični zvezek je, kakor smo že povedali, izšel nedavno prej (l. 1857). Njega pustopašni, dasi točni stavki najbrže niso bili prav pogodu Bleiweisu, ki je vprav v teh letih[2]) pričel uživati slast slave.

IV. Rod Bleiweisovih.

1.) Na vznožju skalnatega Storžiča (2134 m), ki ga Valjavec, njegov bližnji rojak, tako rad opeva, leži vas Trstenik. Ako krenemo iz Kranja peš proti severu, po cesti, ki pelje skozi vas Kokrico čez polje in gozdove, smo v dveh urah na Trsteniku, ali „na Trstenic'", kakor prebivalci govore. Vas, nekoliko vzdignjena nad okolico[3]), ima tem lepšo lego, ker stoje nekatere izmed 31 hiš, ki jih šteje, z lepo enostolpno cerkvijo in župniščem na vrhu male terase. Lega pride tudi zato do vse

[1]) Jeli Bleiweis poznal tudi kratek sestavek v Riegerjevem Naučn. Slovniku, se ne da reči. Dva ljubljanska naročnika na slovar sta navedena v njega predgovoru; a to sta najbrž kaki knjižnici; knjižnic pa Bleiweis ni mnogo posečal.

[2]) Ravno tedaj so izhajale kar po vrsti miniaturne slovenske slovstvene zgodovine, izmed katerih je vsaka pisala o Bleiweisu vprav emfatično: na pr. Zakrajšek, „Abriss der neuslovenischen Litteraturgeschichte." (Prvo letno poročilo realke v Gorici) 1861, str. 23—25. Macun, „Kratek pregled slovenske literature" (Zagreb 1863), str. 50—54. Dr. Klun „Die slovenische Literatur (Ponatisk iz „Österr. Revue") 1864, II, str. 23—25. — V šolski slovstveni pouk pa je bil Bleiweisa že prej uvedel Janežič v „Pregledu slovenskega slovstva", dodanem I. izdaji njegove „Slovenske slovnice", l. 1854. (str. 148—149). Pri tej priliki bodi pripomnjeno, da se pretirano čaščenje Koseskega po krivici očita le Bleiweisu: taka sodba je bila tedaj občna in tudi Janežič imenuje na str. 159. Koseskega „prvaka slovenskih pesnikov" in mu poje hvalo, ki je obenem — kritika Prešerna: „**zraven** Koseskita našega najizvrstnišiga pesnika" (str. 145). — Posebej o „Novicah" in zato posredno o Bleiweisu je najobsežneje pisal (šele po Bleiweisovi smrti) l. 1882. Marn v celem XX. letniku „Jezičnika". — O Dr. Prijatlju gl. spodaj.

[3]) Trstenik leži 513 m nad morjem. Vse podatke o vasi je skrbno zbral Dr. Franc Pernè v spisu: „Trstenik. Prispevek k zgodovini župnij v ljubljanski škofiji. V Ljubljani 1903". — Prehodil pa sem vse one kraje tudi sam.

Pod. 3. PRADOM BLEIWEISOVIH V TRSTENIKU.

veljave, ker je v ospredju prosto polje, segajoče ob cesti, ki pelje v Kranj, kake pol ure pod mično cerkev v Tenetišah, a ozadje je teman gozd, nad njim zeleni pašniki in naposled bela skala.

Vas je stara naselbina. Cerkev — sv. Martina[1]) — je stala že vsaj l. 1495. in je imela tedaj tudi svoje posestvo, obsežno njivo v obmestju Kranja, koje kupna pogodba, baš iz omenjenega l. 1495, se nahaja (v prepisu) v župnijskem arhivu.[2]) Še zanimiveji so za nas stari računski zaznamki cerkve[3]) v Trsteniku, ki segajo — a ne zaporedno — od l. 1574 do 1609. („Urbar Register sanct. Martins Kirchen zu Rohrbach". — Rohrbach = Trstenik!). V teh starih urbarjih se nahaja kot cerkveni podložnik tudi Simon Pleybes (t. j. Pleiweis). In ko je l. 1771. nekaj Trsteniških župljanov kupilo pravico do desetine treh posestnikov na Letencah (zapadno od Trstenika) in jo določilo za mašne ustanove pri domači cerkvi, nahajamo med onimi župljani v kupnem pismu, shranjenem v župnem arhivu, tudi Petra Pleybesa (p. d. Frjanca).

Ti Pleybesi, t. j. Plajbesi, so očetje sedanjih Bleiweisov, oz. Pleiweisov.

Trsteničani so bili pod precej hudo tlako; nekateri so bili podložni Preddvorom, drugi raznim gospodom v Kranju, a v krvi jim je bil nagon, da bi si opomogli do boljšega kruha. Zato so kaj radi zapuščali rodno vas in šli po svetu, tako da je število prebivalcev izza 18. stoletja konstantno padalo. — Med tistimi, ki so šli z roko in duhom za kruhom, je bil tudi Niklas Pleybes. Zapustil je rojstno hišo, vulgo „pri Frjancu", na Trsteniku št. 8, in se je v drugi tretjini 18. stoletja naselil v Kranju, kjer je imel kot spreten tkalec dovolj zaslužka, tako da si je mogel kupiti v stranski ulici hišo št. 167.[4])

Tako imamo Pleybes-Bleiweisov rod v dveh hišah. Na pristnem domu v Trsteniku, v pravi starovrstni kmetski hiši, ki je še dandanašnji ohranjena malodane v prvotnem stanju (glej podobo 3.!), je gospodaril eden rod še nad sto let: leta 1891. je umrl zadnji moški potomec pri „Frjancu" Simon Playbes[5]); zdaj je hiša in posestvo v tujih rokah.[6])

[1]) „Po naših krajih je češčenje sv. Martina cvetelo še pred sklepom prvega tisočletja in največ njegovih cerkva je iz tiste dobe". Pernè, l. c. str. 9.

[2]) O pravdah za njivo gl. Pernè, str. 13.

[3]) V cerkvenem oziru je spadal Trstenik pod Oglejske patriarhe; l. 1156 je patriarh Peregrinus I. podaril Predvor z vsemi župnijami (tudi s Trstenikom) Vetrinjskemu samostanu, l. 1507 je prišel Trstenik pod Ljubljansko škofijo. (Pernè, l. c. str. 9).

[4]) Ne št. 166, kakor navaja Dr. Pernè, str. 66.

[5]) Simonov brat Jurij se je priženil v Naklo in je umrl l. 1871; župnik Fr. Bleiweis (ki je tudi pisatelj) je njegov sin.

[6]) Pernè, l. c. 67.

2.) V Kranju pa se je razvil nov rod v stari temni hiši, z zelo omejenimi prostori. Tukaj (gl. pod. 4) se je Nikolaju Pleybesu dne 12. februarja 1875 rodil sin Valentin, oče Dr. Janeza viteza Bleiweisa. Ded Nikolaj, tkalec, je preživel še célo 18. stoletje, je še videl, kako mu napreduje sin Valentin, in je umrl 14. januarja 1806.

Valentin Pleiweiß (gl. zgor. pod. 1.) je bil izredno nadarjen, podjeten, delaven in energičen mož. Brez njega bi Pleiweißi, oziroma Bleiweisi, ne bili nikdar postali to, kar so: ena izmed najuglednejših naših rodbin; ostali bi bili neznani Plajbesi, skriti v župnijskem in malomestnem arhivu. Valentin Pleiweiß jih je oskrbel z duševno in gmotno dedščino, a trdne volje je imel dovolj za vse. Pričel je s trgovino, izprva čisto z malim. Zamudil ni nobenega sejma ne blizu ne daleč, prinašal in privažal je svoje blago v vsako vas in se je kmečkemu ljudstvu zaradi svoje poštenosti sila priljubil. Spotoma pa se je tudi izobraževal in se je naposled kot samouk povzpel tako, da občuje in si dopisuje z Dunajčani prav tako spretno, kakor je znal po domače ravnati z domačini. Ohranjenih je še nekaj njegovih (nemških) pisem, iz let 1835, 1836 in 1837, oz. brez datuma, pa tudi približno iz teh let. Njegovi nemščini, ki se je je teoretično učil le v sicer popolnoma nemški (ljudski) šoli v Kranju, se pač pozna, da je bil pisec navajen občevati v slovenskem jeziku[1]) — slovenski pisati ga šola ni učila — tudi slog mu je nespreten; a kar pove, to kaže prebrisanega moža, ki nima prav nič malomestnega filisterstva. Saj je on bival pravzaprav malo v svojem Kranju; in ko mu je trgovina od drobnarije rasla v velepodjetje, ni ostajal le v ožji domovini, koje sejme je zdaj posečal s težkimi vozovi, ampak je stal v neposredni zvezi z veletržci v Trstu, v Gradcu in na Dunaju in je zahajal v ta mesta, iskaje trgovinskih zvez in nakupovaje blago. Spotoma pa je spoznaval, kako izobraževalno moč ima širni svet za človeka; češ, preozke razmere ga utesne. Baš to spoznanje poudarja on ostro pri vsaki priliki, n. pr. v prej navedenih dveh pismih. Zato je tudi gledal na to, da pridejo vsi njegovi otroci vsaj nekaj časa iz hiše in ven v svet, da se navadijo hoditi po lastnih nogah. A še v poznejših letih mu je zbujalo nevoljo, da njegovi sinovi, izvzemši našega Janeza — in še ta ne povsem — niso kazali odločnosti, kakor jo je sam želel, zlasti da so v tujini tako težko pogrešali rojstno hišo in so v svojem domotožju vsaj iz početka — po njegovem mnenju mehkosrčno in mehkužno —

[1]) V nedatovanem pismu (po vsej priliki iz l. 1835) n. pr.: „trachte sich (!) du . . genauer zu besprechen“; 2. marca 1841: „Meine Krankheit ist mit der Költe angefangen“.

koprneli po domu. Tega on, vajen neprestanega potovanja, celó ni razumel.

„Predobro se Vam je godilo“, je rekel l. 1853. našemu Janezu Bleiweisu[1]), ki je bil sicer od nekdaj njegov ponos, ker mu je bil v značaju najbolj podoben; „ko bi moral vsak skrbeti za svoj obstoj, prešle bi mu vse domotožne misli. Kam bi bil jaz prišel, ko bi se bil vdajal Vašim domotožnim muham! Tako pa: ti si silil iz Ljubljane domov, češ, da nimaš poklica za učenje, Valentin je hotel v Trstu zapustiti službo v trgovini Benedetto Lavia, rekoč, da mu morski zrak ne prija, in Konrada sem moral, ko jo je iz službe pri Storfu v Ljubljani pobrisal v Kranj, s palico nagnati nazaj itd. Vi vsi ste že res iz tako dolgočasnega testa umešeni .... Gorje staršem, ki se iz opičje ljubezni ne upro muhavosti svojih otrok — oni so krivi njih bodoče nesreče«.

Leta 1853 je strogi „očkà“ (tako so ga imenovali v rodbinskem krogu) pač smel malo pozabavljati; saj je vsaka taka kritična beseda bila z a n j pohvalna: kajti vsi zgoraj naknadno okregani sinovi „iz dolgočasnega testa“ so bili tedaj že ugledni možje in čim bolj so jih očkà poniževali glede prvotnih zmožnosti, tem večja je postala zasluga — očkova. Stremljenje „kvišku“ pa je otrokom vsekako vcepil očkà Valentin Pleiweiß in jim je gladil pot, brezobziren tudi nasproti njim, kadar se mu je zdelo potrebno, a zopet dober, kadar je bilo potrebno. Premetena smotrenost ga sploh odlikuje, dasi je očitno ni kazal.[2])

Valentin Pleiweiß je imel v svoji trgovini v Kranju kmalu toliko sreče, da mu h i š a v Kranju, ki jo je podedoval po očetu Nikolaju († 1806), ni več zadostovala in da si je kupil hišo[3]) št. 187; ker je i ta postala premajhna, je dokupil še sosednjo hišo št. 186, nakar je obe prezidal v eno večjo; tudi njo je potem prodal (zdaj je last Dr. Valent. Štempiharja) in je kupil veliko hišo št. 183/184, ki je še zdaj „Pleiweißova[4]) in kot taka v Kranju znana. V t e j s v o j i h i š i je imel Valentin Pleiweiß svojo t r g o v i n o (sedaj Sajovičevo), ki jo je leta 1843. prepustil svojemu sinu Konradu (Pleiweißu)[5]), a sam se je, kakor smo zgoraj navedli, kmalu nato preselil v Ljubljano, kupivši sedanjo „Bleiweisovo“ hišo v Ljubljani „Pred Škofijo“.

---

[1]) Pismo Dr. Jan. Bleiweisa sinu, Ljubljana 19. okt. 1853.

[2]) „Von dem Lampelgestell schaut oft der Fuchs heraus“, pravi o njem sin Valentin (v zaupnem pismu svaku F. X. Souvanu z Dunaja, dne 4. jan. 1855), seveda o priliki, ko je bil (zaradi tretjega zakona očetovega) nanj hudo ogorčen. Zato teh besed ne smemo jemati preveč doslovno.

[3]) Ta stoji v Kranju „Na Trgu“.

[4]) Lastnik ji je c. kr. notar Karol Pleiweiß v Višnji Gori.

[5]) Za te podatke zahvaljujem gospoda Janka Sajovica, trgovca v Kranju, čigar mati Ivana je hči Konrada Pleiweißa.

V teh hišah se je razvijalo rodbinsko življenje; najživahneje v prvi stranskoulični hiši. Oče Valentin je bil oženjen s Terezijo Smrekar, neizmerno dobro ženico, nekoliko mehke narave; bila je kratkovidna kakor njen brat Anton Sumreker[1]) (tako se podpisuje), ki je bil l. 1833 župnik v Kapelah. Rodila mu je šest otrok, pet sinov in eno hčerko. Prvorojenec je bil naš Janez, rojen 19. novembra 1808 v oni mali hiši v Kranju (vulgo „Berkereževi"), ki je zunaj in znotraj še ohranjena v starem stanju; zdaj je Markičeva (podoba 4.). Tu pa je prebil Janez le detinsko dobo; vsa svoja ostala mlada leta je preživel v drugi, zdaj Dr. Štempiharjevi hiši „Na Trgu", dokler ni odšel na študije (l. 1819) v Ljubljano in na Dunaj. Nikoli pa ni trajno bival v sedanji Pleiweißovi hiši. Le kadar je, stalno že bivajoč v Ljubljani (izza l. 1841), obiskal svojega očeta v Kranju, tedaj je stanoval kot gost v tej hiši.[2]) Pri takih posetih se je shajal s svojimi znanci izza mladih nog; posedal je ž njimi, kakor je bila tedaj in še dolgo potem v Kranju navada, na klopeh, kakršne so imele malodane vse hiše zunaj ob ulici, in je preudarjal važne in nevažne novice. Na taki klopi sta v tistih letih, ko je bil Prešeren že v Kranju, presedela marsikatero uro; rad se jima je še kdo pridružil, ker je Prešeren s svojimi opazkami znal vso družbo dobro zabavati.[3]) Da sta Bleiweis in Prešeren živela tedaj v prav prijateljskem razmerju in se po bratovsko tikala, izpričuje Prešernovo pismo[4]) Bleiweisu, z dne 21. januarja 1847.

3.) Razen Janeza je imel oče torej še petero otrok. Edina hčerka je bila Marija, ki se je kmalu omožila s Souvanom v Ljubljani in mlada umrla. Izmed ostalih štirih bratov so se posvetili trije trgovskemu stanu, Valentin[5]) na Dunaju, Jožef

[1]) Ohranjenih je dvoje njegovih pisem (28. avg. in 14. okt. 1833); ta kažejo pisca kot precejšnjega čudaka, ki je bil neznansko dobra duša, a včasih se ga je „lotilo" in postal je rabiaten; s svojimi predstojniki je imel vedno boje. Največ zaupanja ima do našega Janeza Bleiweisa, ki je bil tedaj na Dunaju, baš postavši doktor; njega prosi za svet glede bolnih oči, za protekcijo pri vladi in za posredovanje, da mu svak Pleiweiß posodi 200 gld. itd. — Kulturno-zgodovinsko bi bili pismi zanimivi.

[2]) Zato je tudi gosp. notar Karol Pleiweiß, lastnik hiše, kakor mi je sam prijazno sporočil, ugovarjal, da bi se v to hišo vzidala Janezu Bleiweisu spominska plošča, kakor se je nameravalo.

[3]) Ustno poročilo Janezovega sina, g. primarija Dr. Karola vit. Bleiweisa, ki je kot deček večkrat poslušal take razgovore.

[4]) Pismo sem našel, založeno med raznimi papirji, v Bleiweisovi zapuščini.

[5]) Tam je postal bankir in si je napravil lepo premoženje, ki ga je deloma zapustil za ustanove, s katerimi se še dandanašnji nabavlja revnim otrokom v Kranju obleka. Ta sin Valentin je moral biti po vsem, kar se da posneti iz rodbinske korespondence, zelo izobražen mož (bival je tudi več časa v Benetkah), a je rad hodil svoja pota. On edini se ni uklanjal očetovi volji. Imel je samo eno hčer Valentino, ki živi na Dunaju

v Ljubljani; in Konrad je prevzel, kakor smo slišali, v Kranju očetovo trgovino. — Oče se je posebno pobrigal za Konrada, ker ga je namenil za naslednika. Poslal ga je l. 1835 na Dunaj v neko trgovino, a sinkotu tam ni ugajalo; zakaj, to spoznamo iz pisma, ki ga je pisal oče dne 21. junija 1835 našemu Janezu, tedaj že ugledni osebi na Dunaju; češ, naj on pripravi Konrada do vztrajnosti; „kajti mlad človek mora marsikatero vtakniti in ne sme vedno na dom misliti in gledati le na tiste, ki žive v razkošju". Kako skrbno je oče preudarjal sposobnosti svojih sinov, je razvidno iz drugega pisma (brez datuma, a pisano kmalu za prvim), kjer vpraša Janeza za mnenje o Konradu, sam pa pravi, da bode s Konradom gotovo vsakdo zadovoljen, „njegova glava sicer ni tako bistra kakor Jožefova[1]), a on je dober, pošten in nepokvarjen".

Takisto je Janez često posredoval pri še ne omenjenem bratu, Francu, ki je bil rojen kot tretji. Ta je vstopil v bogoslovje v Gorici in je vsako svojo srčno željo javil Janezu, da jo je ta zastopal pri očetu, ako mu ni mogel sam ugoditi. Ohranila se je desetorica njegovih pisem; pisana so krasno kaligrafično in se bero kakor novelete; polne so humorja, otroškega veselja nad vsakim užitkom, ki mu ga je nudilo življenje, pa tudi ostrega opazovanja in navihanosti. Škoda, da je Franc, kakor se vidi, izgrešil poklic, dasi čezenj nikjer naravnost ne toži. Obiskal je enkrat (l. 1833) Janeza tudi na Dunaju in ne more tedanjih vtiskov nikoli pozabiti; v pismu 17. okt. 1833 mu je vrnitev zelo zabavno popisal. L. 1834. je bil v duhovnika posvečen in je služboval izprva v Istri, naposled v Trstu. Tu je zgodaj, 6. jan. 1847, umrl.

Iz njegovih pisem naj zabeležim tole dvoje notic: Kot teolog piše iz Gorice, dne 16. decembra 1833: „Ich predigte schon einmahl hier in Seminario in deutscher Sprache; — Ende Jänner kommt wiederum die Reihe auf mich, damals will ich mich in der Muttersprache — »v krajnskimo jesik« hören lassen". — Značilna je tudi tale sodba o Pavšeku, izrečena[2]) 24. marca 1835: izvedel sem, „daß Dr. Tushek an die Stelle des Lippich gekommen, Herr Paushek aber — dem Himmel Dank — zum größten Vorteile der schönen Philosophie — die Lehrkanzel verlassen, zum Domherrn in der Laibacher Domkirche ernannt worden war".

V Trstu se je Franc Bleiweis seznanil tudi z Veselom-Koseskim; kolikor toliko je njegova zasluga, da se je Ko-

[1]) Jožef je bil zelo živahen deček.

[2]) Dotično jako dolgo pismo, ki poroča Janezu Bleiweisu (tudi njegov učitelj na liceju je bil Pavšek) na Dunaj razne novice iz domovine, je pisano v Čepiću, ali kakor piše Franc: v „Österreichisch Sibirien, Cap der Verzweiflung, Ceppich".

Pod. 4. ROJSTNA HIŠA Dr. J. BLEIWEISA V KRANJU.

seski začel zanimati za Novice in da je stopil kmalu po njih početku z Janezom Bleiweisom v ozko sotrudniško zvezo. Kajti jedva so Novice (l. 1843) izhajale eden mesec, že piše Franc Janezu v dolgem pismu (iz Trsta, dne 6. avgusta 1843) na podlagi pogovora s Koseskim, naj pošlje Janez nemudoma pri prvi razpošiljatvi „des landwirtschaftlichen Blattes — solches pro toto anno 1843 — an den Herrn Johann Bapt. Vessel, k. k. Cammeralrath, abzugeben im Cammeral-Gefällen Verwaltungsamthause.. Er hat mir den Betrag von 2 fl 30 kr. richtig eingehändigt und wünscht solches Blat als selbst guter Slave auch zu lesen. Vielleicht wird er auch das Blat scriptis unterstützen". — Iz tega se da sklepati, da Janez Bleiweis dotlej Koseskega ni poznal, a obljubljena podpora „scriptis" mu je kot skrbnemu uredniku seveda mogla biti povod, da je stopil ž njim v dogovor in mu tako dal priliko, da je postal „mojster pevcev".

4.) Tako je očka Valentin Pleiweiß mogel z zadovoljstvom gledati svoje otroke, ki jih je vse spravil na varno pot življenja. V najhujših njegovih skrbeh ga ni več podpirala prva njegova žena, mati vseh njegovih otrok; umrla je že l. 1826. A njena naslednica „mati Agnez", kakor se govori o njej v pismih, in ki si jo je oče — sam skoraj vedno odsoten — moral kmalu izbrati, je bila šestorici otrok najskrbnejša mati. Ker sama ni dobila otrok, se je vsa žrtvovala za svoje pastorke in je blažila in tolažila, kjer je bil oče preosoren. Iz vseh pisem in poročil otrok veje zato srčna vdanost materi, ki so jo vsi smatrali kar za pravo. Pismom svojega moža je tuintam pripisala še z lastnega nekaj stavkov, ki se vsi sučejo le o ljubezni in srčnih voščilih. Najboljša priča za njo je pač brat umrle žene, župnik Ant. Sumreker, ki je l. 1833 obiskal Pleiweißove v Kranju; v pismu z dne 28. avg. 1833 poroča Janezu na Dunaj o tem posetu: „V ljubi materi Agnezi sem našel vredno namestnico svoje sestre v vseh dolžnostih skrbne matere".

A tudi to ženo je preživel oče. Bival je že dolgo časa v Ljubljani, kar se oženi l. 1856. tretjikrat, z Magdaleno Knafelj[1]); bil je tedaj v 72. letu! Tudi s to ženo je imel srečo; živela sta v lepi slogi[2]) do Valentinove smrti l. 1866.

[1]) Ta Magdalena Pleiweiß, rojena Knafeljnova, je avtorica debele knjige „Slovenska kuharica", ki je izšla v prvi izdaji l. 1868. Zdaj jo izdaja Katoliška Bukvarna. — Pisateljica (izborna, prej škofova kuharica) je to knjigo narekovala, a „pisala" jo je Neža Lésarjeva.

[2]) Kakor smo že omenili, je sin Valentin ta zakon očetu hudo zameril in je pisal svaku Souvanu skrajnje ostro pismo (4. I. 1855) o očetu, o bodoči mačehi in deloma tudi o Janezu (ki očetu ni nič oporekal) in se je naposled izrazil zelo skeptično o bodoči sreči tega zakona. — A varal se je!

Nikoli niso mogli v rodbini pozabiti velike nevarnosti, pri kateri je Valentin Pleiweiß jedva rešil življenje. L. 1837 so ga namreč v gozdu pri Jeperci bili napadli roparji. Ves dogodek opisuje Marija (tedaj že Souvanova) prav obširno bratu Janezu na Dunaj; po tem pismu, z dne 7. maja 1837, se je izvršil napad takole: Oče Pleiweiß se je vračal zvečer dne 29. aprila s semnja iz Ljubljane. z vozom in dvema hlapcema. V Medvodah je postal v gostilni in je odrinil okrog 9. ure naprej proti Kranju. Ko se peljejo skozi Jeperški gozd, jim pride moški nasproti. jih pozdravi in gre kakih 50 korakov dalje, kar zažvižga na prste. Pleiweiß takoj vzklikne: „Bog pomagaj! To ne pomeni nič dobrega! Udari po konjih!“ A bilo je prepozno. Takoj na žvižg skoči nekdo iz gozda, zgrabi konja za uzdo, da se voz ne gane; od vsake strani pa priskoči tolovaj in oba udrihata z gorjačami po Pleiweißu. Ta se brani udarcev, skoči z voza in skuša ubežati; a takoj ga ujameta onadva in tisti, ki je držal konja. je venomer vpil: „Le ubijta ga!“ Roparja sta Pleiweißu hitro izpraznila žepe, potem sta, ga pustila in se lotila voza, kjer sta zavoje razrezala in vzela, kar jima je bilo všeč. Nato so vsi trije izginili. — Oče je bil med tem tekel po pomoč (kako sta se vedla hlapca, o tem molči poročilo) in se je kmalu vrnil. O polnoči je prišel v Kranj; zgodilo se mu drugega ni, kakor roke je imel raztolčene, ker se je ž njima branil udarcev, da mu niso padali po glavi. — Roparji so bili domačini: enega, nekega Klemenca, so 17. maja prav slučajno dobili v Terzinu in so ga obsodili v 15 let ječe. Pleiweiß je dobil od njega le 383 gld. nazaj, a oropan je bil za nad 3000 gld.[1])

[1] V Bleiweisovi zapuščini sem naletel še na policijsko ovadbo o tem ropu, zanimivo razen kulturnih ozirov tudi zato, ker nam kaže premožnost Valentina Pleiweißa. Izvlečkoma se glasi tako: „Nro 6412 1233. Beschreibung der, nach Kundmachung der k. k. Polizey-Direktion in Laibach, einem Kaufmanne von Krainburg, Namens Valentin Pleiweiß, in der Nacht auf den 30. April d. J. auf der Commerzialstraße von Laibach nach Krainburg, und zwar in dem Walde bei Jeberza genannt, von 3 unbekannten Männern geraubten Gegenstände: 1 Brieftasche; darin lagen: 12 Stück Banknoten à 100 fl, ferners mehrere Stücke à 50 fl, á 25 fl, á 10 fl. und á 5 fl, deren Zahl er anzugeben nicht vermag; 1 gedruckter Wechsel, ausgestellt in Laibach per 477 fl, zahlbar in Wien, lautend an das Wechselhaus Steiner et Compagnie; 13 Lose, betreffend die Herrschaft Ehrenhausen . . . Ferners wurden geraubt: 1 silberne ovale Tabaksdose; eine namhafte Menge Waaren, . . . unter diesen mehrere Stücke weißen Kammertuches, mehrere Stücke weißen Perkails, 2 Stücke schwarzer Taffet, mehrere Dutzend gefärbter Schnupf- und Halstücher, mehrere Stücke englischer Leinwand verschiedener Farbe, mehrere Stücke franzblaues Tuch . . ., ferner ein blautüchener Mantel und ein blauseidener Regenschirm. — Die Thäter sammt dem Geraubten auszuforschen, bei Betreten gesetzlich zu behandeln; und dieß der k. k. P. O. D. anzuzeigen. — Wien, am 13. May 1837. — Joseph Edler von Amberg, k. k. wirklicher Hofrath und Polizey-Oberdirektor. Franz de Paula Dumbacher, k. k. Regierungsrath und Polizey-Oberdirektors Adj.“

5.) Spregovoriti nam je še o imenu „Bleiweis“ in njegovih variantah. V dobi narodnega navdušenja, ko so si vsi izbirali po možnosti celo „narodna“ krstna imena, gotovo mnogim ni ugajalo Dr. Janeza Bleiweisa očitno nemško ime. In res se je v rodbini še do današnjega dne ohranila tradicija, da je ime Bleiweis pristno pravzaprav slovensko, namreč Plavež, češ, v ponemčevalni jožefinski dobi so to ime pretvorili v sedanjo nemško obliko.[1])

Ta domneva pa je brez vsake podlage in brezdvomno napačna. Zgoraj smo slišali, da se nahaja že v starih listinah, in sicer še pred jožefinsko dobo, dosledno ime „Plajbes“, kar je baš pri nas povsod (nele na Gorenjskem) navadna izreka nemškega „Bleiweiß“; tako tudi narod ondod še zdaj izgovarja to ime in prijatelj Pirc iz Kranja piše našemu Janezu Bleiweisu še okrog l. 1835, ko je bil na Dunaju, pismo z nagovorom: „Mein hochverehrter Freund Herr Pleybeis!“ torej napol v dialektni, napol v knjižni obliki. O „Plavežu“ ni nikjer ne duha ne sluha, ne v govoru ne v pismu. — Vprašal sem se, odkod izvira ta nemogoča razlaga. In odkrilo se mi je sledeče: primarij Dr. Karl vit. Bleiweis mi je vedel povedati, da je njegov oče Janez B. nekoč obiskal rodni kraj svojih prednikov in sicer v spremstvu Dav. Trstenjaka. Bila sta vsa navdušena zaradi lepega kraja in izvedla sta baje tedaj v Trsteniku, da so Bleiweisi pravzaprav „Plaveži“. Kdaj je to bilo, to se ne ve, morda l. 1861, ko je prinesel Trstenjak Bleiweisu častno majoliko (gl. zgoraj!); sicer čas je brezpomemben, a odločilno je, da je bil sopotnik — Trstenjak. Njemu gotovo ni mirovala etimološka žilica, in kakor je prisvajal Slovanom celo vrsto narodov in imen, tako je prav verjetno, da je spotoma preudarjal o imenu svojega čaščenca, dokler mu ni prišla na misel beseda „Plavež“, ki mu je morda, nevajenemu ondotne široke govorice, zvenela iz „Plajbesa“ (ali celo = „Plâbes“).

Barva „Bleiweiß“ spada med prastare bele barve; poznali so jo že Grki in znana je, kakor sem že omenil, našemu ljudstvu tudi drugod; ponekod se rabi še dandanašnji „plajbes“ nadalje v pomenu „svinčnik“ (Bleistift), n. pr. v Savinjski Dolini. Predmet in beseda sta bila torej v Trsteniku znana; ker pa je bil tam, in sicer na ondotnem hribu „Strucu“, v davnih časih rudnik[2]) in gre tod mimo tudi prehod na Koroško, so se mogli vrhu tega tukaj priseliti taki tujci, ki so domačine še bolj seznanili s barvilom „Bleiweiß“. Sploh pa se od barv[3])

---

[1]) To domnevo sta sprejela tudi v svoja životopisa Levec (str. 5) in Šulek (str. 2).

[2]) Gl. Pernè, l. c. str. 9. in 10.

[3]) Na to me je opozoril kustos L. Pintar.

rada jemljejo lastna imena; pri Nemcih jih je vse polno: Weiß, Schwarz, Braun, Grün, Roth; tudi pri nas niso neznana: Črne, Bele, Belec, Belek, Rjavec, (Erjavec), R(u)menec.

Da vprav ime Bleiweis ni tako nenavadno, kakor bi kdo mislil, izpričuje dejstvo, da ga poznajo tudi Čehi, in sicer enega dokaj slavnega, ki je slučajno tudi — Dr. Janez Bleiweiss (pisan z — ss)! V Riegerjevem Naučnem Slovniku je namreč naveden poleg našega Bleiweisa tudi češki „Bleiweiss Jan, roj. 1702 v Jaromeří, † 1760". Bil je jezuit, doktor modroslovja in bogoslovja in je živel zadnja svoja leta na Dunaju. Izdal je več latinsko pisanih teoloških del. — V novem Ottovem Naučn. Slovniku pa tega Bleiweissa ni več.

Bleiweis je torej pristno ime.

Vprašanje pa, naj se li piše Bleiweiß, Bleiweis, Pleiweiß, Pleiweiss, Pleiweis itd., je le formalno. Očkà Valentin se je pisal, kakor sem že omenil, Pleiweiß; tako tudi seveda njegove soproge, in po njem vsi sinovi s trgovskim poklicom[1]), kajpada zato, da se ohrani ime tvrdke. — Brata Janez in Franc pa, ki sta se posvetila študijam, se pišeta in podpisujeta vedno z B, in sicer se je Janez naposled odločil za -s na koncu (Bleiweis), a Franc za -ss (Bleiweiss); s tem B sta nekako izrazila, da se podpisujeta po „pismu", in ne po narečju. — V prvih šolskih spričevalih je Janez Bleiweis pisan: „Bleyweiß"[1]), v nadaljnih listinah včasih Bleiweiss, oz. Bleyweis; naposled je prva polovica redno Blei-, pri drugi pa ni doslednosti sploh nikoli. On sam se pač podpisuje, kolikor sem to mogel zasledovati, menda že izza vseučiliških študij, sigurno pa, odkar je pričel delovati v domovini, z zdaj uveljavljeno pisavo "Bleiweis".[2])

V. Dr. Janez Bleiweis do prihoda v Ljubljano.

Tako je bilo rodbinsko okrožje Janeza Bleiweisa.

1.) Ljudsko šolo („c. kr. glavno šolo") je obiskoval doma v Kranju od l. 1815. do 1819. Že tedaj je bil dober učenec. Ohranilo se je še spričevalo[3]) za drugi tečaj tretjega razreda,

[1]) K večjemu pišejo na koncu -ss, ali -s.

[2]) Njegov lastni najstarejši podpis: listek z datumom 31. avgusta 1814. se glasi: Johann Bleyweiß.

[3]) Spričevalo se v glavnih delih glasi: „Von Seite der kais.-königl Hauptschule in Krainburg wird hiermit bezeugt, daß Bleyweiß Johann öffentlicher Schüler der dritten Classe sich in den Sitten sehr gut verhalten und die für den Sommer-Curs vorgeschriebenen Lehrgegenstände folgender Maßen erlernt hat." — Nato so našteti predmeti z zgoraj omenjenimi redi; ker bi predmeti utegnili zanimati, jih naštejemo po vrsti: „Die Religion, Die biblische Geschichte, Das Evangelium, II. Theil des Lesebuches, Das Lesen: Des Deutschgedruckten, Lateinischgedruckten,

z datumom 14. septembra 1818 in s podpisom ravnatelja Urbana Sicherla in učitelja Leopolda Stattina; izmed 19 predmetov ima Bleiweis („Bleyweiß) le 3 „gut" („Religion", „die richtige Aussprache" — namreč nemščine — in „die Anleitung zu schriftlichen Aufsätzen"), v vseh ostalih „sehr gut", tako, da se mu na koncu priznava odlika.

V jeseni l. 1819 ga je poslal oče v (tedaj šestletno) gimnazijo v Ljubljani, ki jo je dovršil v jeseni l. 1824. Ohranila so se le štiri gimnazijska semestralna spričevala, in sicer za peti razred (ta dva sta menda duplikata, ker imata poznejši datum) in za zadnji razred. V zadnjem razredu ima Bleiweis odliko iz vseh predmetov; prej tega ni dosegel. Spričevalo za zadnji tečaj 6. razreda se glasi: „Nr. 136. Bleyweiß Ioannes, Carn. Krainburg. Stip.[1]) And. Kroen — secundae Humanitatis classi diligentissimam dedit operam atque in tentamine publico secundi semestris anni 1824. e doctrina Religionis, ex auctorum interpretione et stylo, e studio linguae graecae, geographiae et historiae, mathesis, a morum cultura: in classem primam eminenter relatus est atque inter tres praemiferos et quatuor accedentes ultimum locum merito occupavit. — Datum Labaci in C. R. academico Gymnasio die 17, 17. mensis Novembris anni 1824." Podpisana sta: Franc Hladnik, praefectus Gymnasii" in kot razrednik: „Georgius Eichler, professor publicus huius classis."

Nato je vstopil v licej, da dovrši dveletne modroslovske študije; končal jih je v jeseni l. 1826, kakor svedoči odhodnica, ki jo je dobil 5. oktobra 1826; ta našteva vse njegove rede v letih 1825 in 1826 (izmed 20 redov je 12 odlik: eminenter primam). Sicer so dobivali licealci, ki so bili že „gospodje slušatelji", vsak tečaj za vsak predmet posebno spričevalo. Bleiweisova so še vsa ohranjena; naj posnamem eno, ki ga je dal Bleiweisu za prvi tečaj drugega letnika Georgius Paufhek. Professor publ. ord. Philosophiae, dne 22. aprila 1826.: „Nr. 131. Lecturis salutem! — Praesentibus hisce literis testamur, D.[2]) Bleyweiß Joann., Carn. Krajn[3]), Stipd. Kroen.

Deutschgeschriebenen, Lateinischgeschriebenen; das Rechnen: in den Brüchen, in der Regel Detri; Das Schönschreiben deutsch-current-Kanzelley, Lateinisch; Die Rechtschreibung, Das Dictando und Rechtschreiben, Die deutsche Sprachlehre, Die richtige Aussprache, Die Anleitung zu schriftlichen Aufsätzen. Das Lesen und Dictandoschreiben lateinischer Wörter."

[1]) V prejšnjem letu ni bil stipendist, pač pa „šolnine oproščen", „ex. a did.", t. j. exemptus a didactro.

[2]) T. j. dominum.

[3]) Podčrtal jaz. — To je edina slovenska beseda v vseh spričevalih; vsa druga pišejo „Krainburg", oz. „Krainburgensis", tako tudi Pavšek sam v prejšnjem letu.

in C. R, Labacensi Scientiarum Lyceo praelectiones philosophiae moralis diligentissime excepisse atque in examine publico primi semestris in classem Primam relatum esse. — Mores quod attinet, legibus academicis inprimis conformes exhibuit." — Kot ravnatelj je na vseh licejskih spričevalih podpisan Mattaeus Raunicher.

Učitelji na liceju so bili: Jan. Kersnik (za matematiko oz. fiziko), Elias Rebich (za latinščino), Jos. Dagarin (verouk), Georgius Paufhek (za teoret., oz. moralno modroslovje), Jos. nob. de Vest (prirodopis); za splošno vzgojeslovje (paedagogica generalis) v drugem letniku še Georgius Supan.[1])

V jeseni l. 1826. se je Janez Bleiweis vpisal na Dunajskem vseučilišču kot medicinec, čisto po svojem nagonu; kajti oče mu je dal svobodno pot. Izbral si je predmet, ki je bil zanj vsekako v posebni meri usposobljen, tako da je o svoji stroki užival že od početka in potem do konca svojega življenja neoporečno ugled izbornega razumnika. Brez izjeme je dobival povsod le dobre rede, od prvega medicinskega spričevala[2]) o izpitu iz a n a t o m i j e (4. avg. 1827) pa do pohvalnih dekretov, ki jih je kot osivel mož sprejemal od vlade. Njegovi medicinski (in živinozdravniški) profesorji so ga vsi cenili in bil je ž njimi v korespondenci tudi še potem, ko je bival že v Ljubljani.

Njegove medicinske študije so se torej vršile na normalen način; poleg že navedenega je prestal v prvem letu še izpite iz minerologije, zoologije in botanike; v nastopnem letu (1828) iz fiziologije, višjega kurza anatomije in iz kemije; l. 1829 iz teoretične kirurgije, patologije, splošne terapije, farmokologije in (teoretično!) porodništva; l. 1830. iz patologije, terapije in kliničnih vaj, a istega leta tudi — i n t u s e z a č n e n a j p r e j n j e g o v b o d o č i o ž j i p o k l i c ž i v i n o z d r a v n i k a — „Die Seuchenlehre und Veterinärpolizei der nützlichen Haussäugethiere."[3]) L. 1831. iz okulistike, nosologije, specialne terapije in javne medicine („medicina forensis").

[1]) O učiteljih in sošolcih prim. tudi Levec, l. c., str. 5. — Pripomniti je le to, da je bil Bleiweisov sošolec Jernej L e g a t (pozneje tržaški škof, rojen v Naklem in že od doma znan Bleiweisu.) Legat si je z Bleiweisom jako mnogo dopisoval; iz vseh Legatovih pisem, ki jih je ohranjenih mnogo, odseva največje, skoraj sentimentalno prijateljstvo do Bleiweisa.

[2]) To, prvo spričevalo se glasi: Praesentibus hisce litteris testamur Dom. Med. Cand. Ioan. Bleiweis (samo tu je ime tako pisano, v poznejših „Bleiweiß") collegia a n a t o m i c a in Caes. Reg. Vindobonensi scientiarum Universitate diligentissime frequentasse atque in examine publico ad finem cursus instituto in classem Imam cum Eminentia relatum esse. — Mores, quod attinet, legibus academicis conformes exhibuit." Podpisan je kot „Vice-director" Franc. eques de M a t o s c h e k, in profesor Mayr.

[3]) To spričevalo je nemško, vsa druga strogo medicinska so latinska.

In prihodnjega leta, dne 15. oktobra 1832 je bil promoviran za doktorja medicine. Po tedanjih predpisih je moral spisati in v obliki tež javno zagovarjati doktorsko disertacijo, in sicer v latinskem jeziku. Ta knjižica iz l. 1832. z naslovom[1]) „De hirudine medicinali" (o zdravilni pijavki) je prvi njegov natisnjeni spis. — Ko je nastopno leto še z odliko dovršil dvomesečni praktični porodniški kurz (diplom z dne 8. julija 1833), bi bil mogel misliti na zdravniško prakso. A dobro je vedel, da bi še prešla leta, preden bi mogel pričakovati sigurne službe. On pa je hotel čim prej priti do zaslužka; zato se je kar po doktoratu z vnemo posvetil specialnim dveletnim živinozdravniškim študijam, z izbornimi uspehi;[2]) 1. avgusta l. 1835. je dobil diplom živinozdravnika.

Na živinozdravniško polje se je podal zato, ker se je nadejal, da postane tam v najkrajšem času gmotno samostojen. In res je dobil tam že po preteku dobrega leta, še preden je končal svoje študije, l. 1834. v c. kr. živinozdravniškem institutu mesto c. kr. „penzionarja", t. j. nekakega praktikanta (?), s prostim stanovanjem in z letno plačo 300 fl.[3]), vse to na tri leta. — Tako je bil Bleiweis za silo preskrbljen.

2.) Zakaj pa se je mladi doktor tako poganjal za službo, čeprav majhno, a vendar zanesljivo, in je — tako bi kdo sodil — samega sebe vendar skoro poniževal, prestopivši k živinozdravništvu? Vzrok je bila ljubezen! Rad bi se bil čimprej poročil s Karolino Fellner (s svojo „Lotti") in res je v svoje stanovanje v živinozdravniškem institutu že pripeljal svojo ženko s seboj; in še pred koncem leta (3. nov. 1834) se je v hiši oglasil tretji član rodbine, „Das Herzpinkerl" Karl, kakor ga imenuje stara mati Agnez v svojih pismih. — Lotti, majhna, živahna, ljubka ženkica, je bila hči gospodinje, pri kateri je Bleiweis vsaj od l. 1830. dalje stanoval, iz ugledne Dunajske rodbine, z vplivnimi sorodniki (eden stric je služboval pri Nižjeavstrijski vladi) in znanci. Mati je bila vdova; ob strani ji je

---

[1]) Iz običajnega dolgega naslova te disertacije posnamem-le toliko: Dissertatio inauguralis medica de hirudine medicinali, quam . . . pro doctoris laurea publicae disquisitioni submittit Joannes Bleyweiss Carniolus . . Vindobonae 1832. — O vsebini razprave gl. članek dr. Démetra vit. Bleiweisa na str. 320. — Pribiti moram, da je naslov spisu „De hirudine", ne hirundine, kar čitamo pri Bezenšek-Celestinu na str. 4, in v Simoničevi Bibliografiji, str. 38. — „Hirundo" pomeni lastovko! in ne pijavko.

[2]) Tudi v cepljenju koz se je v posebnem zavodu („Schutzpocken-Haupt-Institut" praktično izvežbal; spričevalo z dne 27. jul. 1833.

[3]) Mesto mu je bilo po toplem priporočilu vseh profesorjev podeljeno s cesarskim odlokom z dne 10. febr. 1834; natančne pogoje mu je javila Nižjeavstrijska vlada dne 8. marca 1834, št. 13137. V naslovu je „Doctor Johann Bleyweiß".

stal njen brat, upokojen računski svetnik, neizrečeno dober, malo čudaški samec.[1])

V tem krogu je bival Janez B., kakor bi bil doma; tudi domači so se s Fellnerjevimi razumeli jako dobro in so jih kar po vrsti prihajali obiskat. Otročje-čedno sliko o idiličnem življenju v tem prijetnem krogu, in sploh na tedanjem gorkočutnem Dunaju, dobimo iz malega dnevnika „O popoldnevih nedelj in praznikov v letu 1830“, ki se je našel v Bleiweisovi zapuščini; nekaj podatkov obsega tudi za l. 1831. Pisala ga očitno ni le ena roka, ampak vsaj dvoje, in prav močno se mi zdi, da sta ta posel opravljala Janez in Lotti. Prvotni impulz pa nemara izvira celo od nje. To so bili srečno-nedolžni časi! Ob vsakem takem popoldnevu je šla družba na daljši ali krajši izlet, čigar višek je pomenila kava, ki so jo kje zunaj pili, ali pa whist igra! Izreden dogodek je že bil, ko so enkrat naleteli na prostem na živega gada, in neki osel na paši jim je dal povod za razna — „razmotrivanja“! V tej družbi je živel Janez Bleiweis in tu mu je vzcvetela ljubezen. Značilno zanj pa je, da od svojega cilja, pridobiti si deklico, ni odjenjal in tudi ne odlašal, ampak da je takoj zgrabil prvo priliko, ki ga je mogla dovesti do uspeha, čeprav si je nakopal skrbi. Tak je bil tudi pozneje . . .

Starši so bili z njegovim korakom prav zadovoljni, a on je zdaj, kot družinski oče, v svoji hiši imel trojno bodrilo, da ga je podžigalo za nove napore. V teh odnošajih se je pač — že kot mladenič — navadil: neumornega dela in se je odvadil zabav kot samonamen. Le za gledišče je ves gorel in ni zamudil predstav, kadar se je igral Shakespeare ali zlasti Raimund, posebni njegov ljubljenec. Takisto navdušena za gledišče je bila njegova žena. — V tem nagonu leže pač klice za poznejše Bleiweisovo zaslužno delovanje v prid slovenskega gledišča.[2])

Razvil je v tem času občudovanja vredno delavnost. — Poleg žene in otroka — ki je ostal edini — je študoval svoje živinozdravništvo in je dosegel diplom. A še preden je bil diplomovan, mu je ravnatelj živinozdr. zavoda, Dr. G. Fr. Eckel, trajno dober prijatelj Bleiweisu in njegovi ženi, izročil suplenturo korepetitorja[3]) specialne patologije in terapije

[1] Kot značilna poteza se o njem poroča: šel je vsak dan točno ob svoji uri v kavarno, tam je izpil svojo črno kavo, a koščke sladkorja je točno vtaknil v žep in jih nesel domov v zbirko. Ko je bila ta dovolj polna, jo je izpraznil in je prišel obdarjat Fellnerjeve s prištedenimi sladkorčki.

[2]) V Bleiweisovi zapuščini je precejšen kupček raznih spisov, beležk in načrtov, ki pričajo, kako skrb je polagal Bleiweis na slovenski oder. —

[3]) Dopis Dr. Eckela dne 13. julija 1835.

in adjunkta na kliniki internistnega oddelka, ker je bil dotedanji korepetitor dr. Frisch imenovan za profesorja živinozdravništva (veterinarstva) v Lvovu. — Mogoče je, da je preudarni Bleiweis v Frischevi karieri videl predhodnico za se (Lvov : Ljubljana!) Obenem je spisoval svojo veliko knjigo „Heilverfahren . . . des Pferdes".[1])

Da bo iz namestnika v doglednem času postal pravi korepetitor (učitelj), to je smel tem bolj pričakovati, ker se je še isto leto (1835) meseca avgusta — zdaj že kot diplomovan živinozdravnik — odlikoval pri obrambi živinske kuge, ko so ga namesto odsotnega ali zadržanega deželnega živinozdravnika poslali meseca avgusta v razne kraje na Nižjeavstrijskem, da ukrene vse potrebno. Mladi Bleiweis je svojo nalogo rešil v splošno zadovoljstvo; ta stranski posel je bil tem važnejši, ker mu je štel v živinozdravniško prakso. — Nedavno potem se mu je izpolnila vroča želja: služba c. kr. korepetitorja na živinozdr. zavodu se mu je podelila definitivno, s cesarskim odlokom 2. jan. 1836 (dopis dež. vlade 16. jan. 1836) in po službeni prisegi (3. febr. t. l.) se mu je z odlokom dež. vlade z 10. febr. 1836 nakazala letna plača 400 gl., obenem z naturalnim stanovanjem, „dann des Holz- und Lichtdeputats, bestehend aus drei Klaftern harten und drei Klaftern weichen Scheitern, dann sechs Pfund gegossenen und sechs Pfund ordinären Unschlittkerzen."[2])

Zdaj si je Bleiweis mogel oddahniti; kajti služba je bila za tedanje čase dobra in stanovanje jako ugodno — zlasti mali sinko je imel tu dovolj prostora in zabave. Služba je pa tudi prišla v pravem trenutku; saj mu je mesto c. kr. penzionarja bilo podeljeno samo za 3 leta, in dve leti te dobe sta bili že potekli.

3.) Leto 1836. se je torej srečno začelo in Bleiweis ter žena sta zdaj mogla misliti na izvršitev davno gojene želje: obiskati domovino in starše. In res, ko so prišle poletne počitnice, je dne 6. avgusta odrinila trojica z Dunaja in je 13. avg. dospela v Kranj. Odtod je družba, povečana za nekatere domačine, obiskala Bled, Bohinj s Savico, in pozneje Postojno in Trst. — O teh potovanjih smo natančno poučeni, ker se je ohranil Bleiweisov dnevnik vseh teh potovanj, pisan s svinčnikom, očitno še pod svežim vtiskom vseh prizorov. Ta dnevnik ni tako malobeseden, kakor oni iz l. 1830., ampak kaže prvič ostro opazovanje in se često dvigne do vprav pesniškega poleta; vsekako pa veje iz njega toplo čustvo za prirodo in za narod. Slap Savice je vzorno opisan; Bleiweis se nam tu pokaže v čisto novi luči. Navajeni smo, smatrati ga

[1]) Izšla je l. 1836. Glej spis Dr. Démetra Bleiweisa, str. 321.
[2]) S temi podatki so izpopolniti navedbe spodaj na str. 321.

le za prozaično mislečega praktika stvarnih, neblestečih besed, za razumnika, ne čustvenika. Tu pa je mehak, sentimentalen in pero mu teče, da se čudimo. Prostor nam ne pripušča, da bi pobrali iz dnevnika večje zanimivosti. Le to bodi pripomnjeno, da je vsa družba Dunajčanov in Kranjčanov dne 23. avgusta posetila Trstenik. Oče je imel v Tenetišah posestvo; tam je sedela družba na pokošenem očetovem travniku, je jedla kruh in salamo, si napivala in se navduševala o rodnem Trsteniku ... Košček romantike. — Jeseni se je Bleiweis vrnil na Dunaj.

Pri tem posetu domovine je stopil tudi z ljubljanskimi krogi v dotiko in si je pripravljal pot za pozneje. V vsej Avstriji pa ga je razznanila njegova knjiga „Practisches Heilverfahren"; s tem svojim največjim delom je postal tako znan, da je dobival ponudbe za sotrudništvo pri raznih znanstvenih strokovnih podjetjih. To knjigo je hotel pozneje prirediti tudi v slovenskem jeziku in se je v tem oziru pogajal z založnikom (Braumüller & Seidel na Dunaju), ki je bil zadevi zelo naklonjen[1]); a načrt se ni izvršil, ker pač Bleiweis ni imel časa.

Medtem[2]) so mu leta na Dunaju v službi mirno tekla; dopisoval si je pridno s sorodniki, na pr. s Souvanovimi, a je bil gotovo tudi v zvezi z ljubljanskimi krogi, ki so imeli kaj opraviti z njegovo stroko, torej s Kmetijsko družbo; kajti ta ga je l. 1838. imenovala za svojega dopisujočega člana, kakor smo že slišali. Tako spoznamo iz vsega, da ga je srce vleklo v domovino. In l. 1840. se je odprla zanj pot: izpraznilo se je mesto profesorja živinozdravništva na ljubljanskem liceju; Bleiweis je prosil za njo in je vztrajal pri kompetenci, dasi bi smel računati na nasledništvo za profesorjem Langerbacherjem na Dunaju, ki je med tem umrl.[3]) Razen Bleiweisa so bili še trije kompetenti,[4]) a vsi so bili prever-

[1]) Njegov dopis z dne 3. maja 1843. — Ohranila se je še pogodba za 5. izdajo izvirne knjige (14. nov. 1853); Bleiweis je tedaj dobil 450 gld. honorarja. Knjiga obsega nekaj manj ko 23 pol, v 3. pomnoženi izdaji iz l. 1843, ki sem jo imel jaz v roki; v tej izdaji — za njo je dobil avtor 360 gld., po 15 gld. od pole — se Bleiweisovo ime piše „Bleiweis" in naslov se ji glasi: Practisches Heilverfahren bei den gewöhnlichsten innerlichen Krankheiten des Pferdes nach den Grundsätzen der practischen Thierarzneischule in Wien." Knjiga je posvečena ravnatelju živinozdravniškega instituta, Dr. Georgu Fr. Eckelu, in ima pomemben motto: „Nur die Praxis gilt. So auch in der Thierheilkunde; in Krankenställen muss man sich dieselbe eigen machen, nicht von der Katheder lernen (Von Swieten)." To načelo je postalo res prav Bleiweisovo.

[2]) Prim. o tej dobi tudi članek Dr. Prijatlja, str. 245.

[3]) Pismo prof. Dr. J. W. Lippicha, svaka enega izmed sokompetentov za Ljubljano, Dr. Köstla. (Padua, 4. avgusta 1841). — (Pismo v Bleiweisovi zapuščini.)

[4]) O njih poroča vse podrobnosti Dr. Prijatelj l. c.

jeni[1]), da dobi službo Bleiweis. — Bleiweisovo sorodništvo je iz srca želelo, da bi Janez prišel v Ljubljano na tako imenitno mesto, je skrbno zasledovalo razvoj ter je napelo pri ljubljanski gospodi svoje strune. Zanimivo je pismo[2]) sestre Marije (Souvanove) Janezu na Dunaj (iz l. 1841); poroča mu, kaj je po ovinkih izvedela od gubernialnega svetnika Stelzicha glede Bleiweisove kompetence. Stelzich je rekel: „Kdo drug pa naj dobi mesto kakor Bleiweiß? In sicer iz tehle razlogov: 1. On je deželan; 2. že devet let je korepetitor v živalski bolniščnici; 3. zmožen je kranjskega jezika, in 4. izdal je izborno knjigo." — Bleiweis je bil primo loco predlagan. „Drugi v terno-predlogu je bil," tako poroča sestra po Stelzichu dalje, „Dr. Swoboda, o tretjem ni vredno govoriti", je rekel Stelzich, „saj mesta sploh ne dobi nobeden drug nego Bleiweis." — Zanimivo je, da se med razlogi vendarle navaja znanje deželnega jezika.

Na podlagi teh informacij so Bleiweisovi za sigurno pričakovali ugodne rešitve — tudi mati in oče mu pišeta v tem zmislu — in so delali že pol leta prej priprave za prihod. V Souvanovi hiši so mu hoteli reservovati stanovanje v drugem nadstropju; in če bi slučajno tedaj ne bilo prosto, mu ponudi sestra začasno v porabo „sprednjo veliko sobo"; bodo se pač malo stisnili, kajti „krotkih ovac gre mnogo v eno stajo". — Denarno vprašanje je seveda prišlo tudi v poštev; saj premoženja Janez s soprogo ni imel;[3]) vender je bil oče pripravljen, mu izprva priskočiti, mu plačevati stanovanje i. dr,

S cesarskim odlokom z dne 17. julija 1841. mu je bila podeljena stolica živinozdravništva (das Lehramt der Veterinärkunde) na liceju v Ljubljani s sistemizovano plačo 600 gld. V zvezi s to službo je bil naslov profesorja, s katerim so odslej Bleiweisa običnо nazivljali.

Bleiweis se je hitro preselil, je bil 7. avgusta že zaprisežen pri vladi v Ljubljani in je od tega dne dalje prejemal svojo plačo. V dopisu „c. kr. ravnateljstva kirurgično-medicinskih študij" (podpisan je Sporer) z dne 11. sept. 1841 pa se mu zajedno javlja, da bo z drugim tečajem (torej l. 1842) razen o veterinarstvu, ki je bil zanje nameščen, moral predavati tudi o ž njim zvezanem sodnijskem zdravilstvu in o

[1]) Dr. Lippich piše Bleiweisu naravnost, da bo izgubil Köstl vso nado, ako Bleiweis vztraja pri kompetenci, in on (Lippich) sam potem tudi ne bo storil zanj na Dunaju nobenega koraka, ker bi bilo zaman. Proti kakemu drugemu tekmecu bi s svakom morda prodrl.

[2]) Brez datuma, kakor skoraj vsa njena pisma; iz vsebine pa sledi sigurno, da je pisano l. 1841., in sicer še pred junijem. — (Iz Bleiweisove zapuščine.)

[3]) „Sa dnarje ſe hudo godi. Ka ne de je reſs moj lub bratiz", mu piše sestra v tem pismu doslovno.

reševanju dozdevnomrtvih („gerichtliche Arzneykunde und das Verfahren bei Rettung der Scheintodten"), vsled česar pa naj izvoli staviti svoje zahteve glede povišanja plače.

4.) Tako je prišel Bleiweis v Ljubljano, in sicer v poletju l. **1841.** To poudarjam posebej, ker se je baš v najrazširjenejše Bleiweisove životopise vrinila — za presojo Bleiweisa prav usodepolna — napaka, da je došel v Ljubljano šele l. 1843, ko je prevzel uredništvo in tajništo Novic.[1])

Vsled te zmote je nastal in se povsod razširil napačen nazor, da je Bleiweis neposredno po svojem bivanju na Dunaju prevzel l. 1843. v Ljubljani uredništvo „Novic", da v tistem času ni znal skoraj nič več slovenski in si je moral dati vse prevajati.[2]) Ta sodba torej ne velja. Bleiweis je bival celi dve leti v Ljubljani, preden je postal urednik in se je očitno iznova vežbal v slovenščini, kakor je bil sploh v vseh poslih temeljit. Nabavil si je dotedanje slovnice in je, vsekako v lastno vajo, prepisoval zgledne slovenske spise, na pr. Čbelico. Vsekako je l. 1843. znal svojo slovenščino toliko, kolikor so jo znali tedanji razumniki; korespondenca pa je v tedanjih časih bila med olikanci itak nemška, kakor je bilo vse šolstvo nemštvo. Prevajalce je Bleiweis seveda rabil; saj je bilo treba vsak teden list napolniti — in to niti dandanes, ko je dopisništvo zelo razvito, ni vedno lahko. Tedaj pa se je morala snov jemati iz tuje zakladnice in te mehanične posle prevajanja so mogli uredniku opravljati i drugi (na pr. Malavašič). Mnogokrat je bilo treba prevajati tudi dopise in spise prav slovenskih pisateljev. Dr. Vošnjak je na pr. še l. 1860 (!) poslal Novicam prvi svoj dopis iz Kranja (o neki nesreči pri vojaških vajah) „in sicer nemški, ker še nisem bil toliko vajen, da bi si upal slovensko pisati."[3])

Tako se je godilo priznanemu slovenskemu pisatelju še l. 1860, a Bleiweis je že l. 1843. oskrbel Novicam, ki so morale pisati o prav težavnih, še ne obdelanih predmetih, jezi-

[1]) Tako Levec, l. c, str. 7. in po njem Glaser, Zgod. slov slov. III. 55. Podobno Šulek l. c. str. 8.: „U Beču je Bleiweis boravio (!) sve do god. 1843, kadno (?) je bio pozvan za profesora na ondašnje ljubljansko ljekarstveno učilište (?)." Bleiweis prvič ni bival na tDunaju do l. 1843, in drugič je bil za prof. imenovan že l. 1841., ter je službo nastopil takoj, še istega leta, a l. 1843. je postal ajnik Kmet. družbe! — Napako je najbrž zakrivil Celestin (gl. „Svečanost" p. 4), ki jo je, kolikor vidim, zapisal prvi. — V drugih malih životopisih (Cigale, Naučny Slovnik itd.) te napake ni.

[2]) Opiraje se na Levca in na 17 (?) letno bivanje v tujini, izhaja tudi Dr. Lončar v svoji razpravi (str. 144) od takih premis.

[3]) Vošnjak, Spomini I. 69.

kovno obliko, ki se prav lahko meri z najboljšimi tedanjimi spisi. Kako se je trudil za jezik, je razvidno iz članka Dr. Lokarja. Tudi moramo Bleiweisu priznati, da mu pero, vedno v nekako poljudnem tonu, teče že iz početka prav gladko, očiten znak, da je mnogo občeval s priprostim ljudstvom. Značilno je tudi zanj, da je posebno rad zbiral pregovore; v njegovi zapuščini je vse polno listkov in izrezkov, ki imajo zabeležene pregovore, v prvi vrsti slovenske, a tudi slovanske (srbske in češke), nemške in latinske. I v tem nagonu se kaže naslomba na svojstvo našega naroda. — (Prim. spod. str. 113.)

Pozabiti se naposled ne sme, da je z mehaničnimi posli pri listu, v prvi vrsti s prevajanjem, temu in onemu slovenskemu literarnemu dninarju pripomogel do vsakdanjega kruha. Malavašiča smo že imenovali; zlasti pa je skrbel za „pesnika-trpina“ Cimpermana[1]), ki mu je zato ohranil neomajano vdanost. Cimperman piše v nekem pismu (brez datuma) med drugim sledeče:

„Pred vsem iskreno zahvalo za Vašo plemenitost. Oh, blagi mož, Vi me vedno ponižujete, sramotite, in sicer takim načinom, da moje srce postaja vedno bolj vneto za Vas. Ako jaz sam ocenim par vrstic, ki sem jih pisal za „Nov.“, pove mi moj razum, da jaz Vaših honorarov nikakor ne zaslužim. Se ve, Vi ne gledate na moje delo, jaz vidim v Vaše blago srce in — molčim. Ako pak mi Bog da, upam, da bodem tudi jaz malo pogrel Vaše srce, kakor delate Vi z menoj. Ta čas pa, ker ste dobrostno obljubili biti moj podpornik, ta čas, dokler me ne izpoznate, prosim, pošiljajte mi vedno kako stvar v delo··· Naravno je, da bode treba Vam z manoj potrpljenje imeti, ker jaz še nisem vešt za takove stvari; a dolzega uka jaz tudi ne potrebujem. Tedaj, ako je Vaša volja, pošljem vsak četrtek koga k Vam, da mi prinese kako stvar ali za posloveniti, ali kako drugo željo itd··· Kakor Vi meni, tako bi jaz rad Vam olajšal katero uro dela···

··· Imejte tedaj potrpljenje z menoj in bodite mi vedno milostivi! Vi ste skoro jedin človek pri nas, ki me malo pozna···

Stokrat hvalo! Odgovorite prilično svojemu Vas iskreno ljubečemu Cimpermanu.“

Prelagati je bilo listu treba še pozneje, ko je bil jezik že dovolj razvit; prelagamo za liste — i danes!

Bleiweis je bil torej prišel v Ljubljano in je tu ostal do svoje smrti. Zaradi uredniških poslov je nikoli ni zapustil za več časa; prehodil pa je izza l. 1856, ko je bil deželni živino-

[1]) Prim. Dr. Lokarjev članek str. 134.

zdravnik, vso deželo. Niti za državnega poslanca se ni dal voliti, dasi so mu to v nekaterih krogih zamerili in dasi so želeli baš njega, češ, „Vsi naši bečki poslanci so prav žalostne prikazni. Naš narod bi res zaslužil boljše poslance nego so ti krompirjevci“, Bleiweis bi bil bolji.[1])

VI. Sklep.

1.) Nadaljnji tok Bleiweisovega življenja in delovanja se zaradi omejenega mi prostora celotno ne da zasledovati v pričujočem spisu. Vsak s svojega vidika so to dobo obdelali Dr. Démeter vit. Bleiweis[2]), Dr. Lokar in Dr. Lončar. Sicer je ta doba že vse bolj pristopna, ker jo vsa leta spremljajo vsaj „Novice“[3]). Jaz združim na tem mestu le nekatere dodatke.

Ko se je l. 1850. vsled preustrojbe celotnega šolstva ukinila profesorska stolica veterinarstva, ki jo je zasedal Bleiweis izza l. 1841., so ga koncem leta vpokojili, pustivši[4]) mu naslov profesorja in kot pokojnino polovico plače (300 fl., cesarski odlok z 2. febr. 1851), ki so mu jo nakazali s 1. aprilom t. l. — To pokojnino je izgubil l. 1856., ko je za Dr. Strupijem postal deželni živinozdravnik, a z istim odlokom (18. jan. 1856) se mu je izrečno priznala pravica, da sme pridržati dosedanji „značaj“ in naslov profesorja. L. 1870. je bil pomaknjen v višji in (30. jun.) 1873. v najvišji plačilni razred živinozdravnikov. — L. 1873. je nato prosil za vpokojenje kot živinozdravnik in je bil vpokojen z 9. jan. 1874.

Pri svoji profesuri se je bil tako odlikoval, da je dobil s cesarskim odlokom z dne 26. januarja 1848 odtlej letno osebno doklado 300 gld. (zaradi „ehrenwerthes Benehmen in Erfüllung ihrer doppelten Eigenschaft als Professor“)[5]).

Zaradi plodonosnega delovanja proti trpinčenju živali je dobil od velikega tej svrhi namenjenega društva (Verein gegen Thierquälerei) pohvalno pismo z dne 8. marca 1848

[1]) Iz „Slovenskega Gospodarja“ po Dr. Vošnjaku, Spomini I. 246 id. (k letu 1867).

[2]) V njegov članek je vdelana zlasti uradniška kariera Bleiweisova.

[3]) Prim. o „Novicah“ Dr. Lokarjevo razpravo (zlasti prvo in zadnje poglavje) in moj članek „Bitje in žitje Bleiweisovih Novic“ v Ljublj. Zvonu 1904, 458 idd.

[4]) Dotični akt je naslovljen: „An den Profeßor der aufgehobenen (!) chyrurgischen Lehranstalt in Laybach H. Dr. Johann Bleiweiß.“ — Sanctus Burocratius!

[5]) Vest o tej dokladi sem zajel iz anonimnega pisma (z Dunaja, 26. I. 1848) tiste vplivne osebe, ki je Bleiweisa na odločilnih mestih priporočila in ga očitno jako ceni. — Akta o zadevi nisem našel nobenega.

(podpisan: Prinz von Sachsen Altenburg) iz Monakovega. Najbrže s tem v zvezi je ponudba istega leta, naj prevzame mesto profesorja na kraljevi živinozdravniški šoli v Monakovem.[1])

Na podkovski in živinozdravniški šoli, koje ustanovitev je bila edino njegova zasluga, je bil za ravnatelja in prvega profesorja imenovan 16. sept. 1849, št. 5574 (minist. za bogoč. in nauk). Začetek te šole se more torej datovati z l. 1849. (ne 1850). — Učni jezik je bil slovenski, Bleiweis je opravljal vse posle brezplačno, do smrti. Pohvalnih dekretov je zato cela kopica.

S cesarskim odlokom z dne 29. septembra 1881. se je vzel na znanje njegov odstop kot namestnik deželnega glavarja (izza l. 1878). Obveščajoč ga o tem, pravi dež. predsednik Winkler, ki je Bleiweisa jako cenil (v odloku 4. okt. 1881, št. 1720): „ne morem si kaj, izraziti svoje obžalovanje, da je vsled slabega zdravja Vašega Veleblagorodja Kranjska dežela oropana tako odličnega in izvrstnega namestnika svojega deželnega glavarja“.[2])

Tako je Bleiweis zaključil svojo kariero sam, le dober mesec prej, preden je bila končana njegovega življenja pot.[3])

2.) Zunanje življenje je poteklo Bleiweisu, odkar je prišel v Ljubljano, povsem mirno, patriarhalno, izvzemši politično razburjenje v poznejših letih, ki pa je naravnost nanje

---

[1]) To vest vemo edino iz večkrat omenjenih Bleiweisovih avtobiografskih podatkov.

[2]) Pri tej priliki bodi objavljeno pismo Bleiweisa Costu (brez datuma, menda l. 1871), ki kaže, da je bil Bleiweis v kombinaciji za mesto deželnega glavarja samega:

„Predragi moj Prijatelj!

. . . Če tudi tedaj vse to ni vse skupaj nič druzega kot prazna slama . . . (ozira se na predstoječe besede, ki se tičejo „Sensationsnachricht v „Vaterlandu“. — *Op. izd.)* Te vendar lepo prosim: ako morebiti po priliki naletiš na kak govor v viših krogih o zadevah deželnega glavarja, da odločno rečeš, naj na-me nihče ne misli, ker **gotovo nikakor** (dvakrat podčrtano! *Op. izd.)* ne prejmem te časti in to tem več ne, ker bode le ephemerida — do nove volitve.

To v naglici Tebi, ki me poznaš, da nisem častilakomen in da ni le hinavstvo, ako rečem, da to hočem ostati in tako delati kakor dozdaj — a da ne maram za nobeno drugo čast.

Srčno Te pozdravlja ves Tvoj

Janez.“

Česar Bleiweis ni maral, to pa bi bil imel Costa jako — rad; v raznih pismih prosi Bleiweisa, naj na tihem dela zanj. — (Vsa pisma v Bleiweisovi zapuščini). — Prim. spod. str. 123, 224.

[3]) Splošno sodbo o pomenu Bleiweisa je izborno izrekel Dr. Prijatelj v „Istoriji najnovije slovenačke književnosti.“ (Letopis Matice Srpske 1907, zvezek III. št, 25—29.

on pošiljal druge. Zelo vznemirjali pa sta ga dve pravdi, ki sta imeli namen, da bi bil potisnjen v kot.

a) Prva pravda je bila tiskovna, l. 1863. (Kakor Vilharjeva zaradi „Napreja"). Novice so namreč bile l. 1862 (str. 402) prinesle dopis „Iz savinske doline", kjer se objavlja zaupna okrožnica c. kr. okrožnega sodišča v Celju na okrajna sodišča, naj javijo, v katerem jeziku vlaga ondotni notar svoje akte in dopise. Dopisnik pojasnjuje vzrok te okrožnice: došla je v Celje ovadba, da nekateri notarji stranke nalašč nagovarjajo, naj dado sestaviti listine v slovenskem jeziku. Dopisnik upa, da bo okrožna sodnija take notarje — pohvalila. — — Vsled tega dopisa je bila proti Bleiweisu kot odgovornemu uredniku vložena tožba po § 309 in 310 kazenskega zakonika kot pregrešek zoper javni red in mir.

Stvar je bila opasna in bi — ko bi se bila tožba vzdržala — mogla Bleiweisa do mala uničiti. Imel je na Dunaju zaupnika, njega je vprašal za svet; tudi ta je[1]) smatral položaj za kritičen in je dal Bleiweisu celo vrsto juristovskih zvitih nasvetov, kako naj prepreči obsodbo. — Pri sodišču pa se je pravda vlekla celo leto in — to so najbrž hoteli — na pol zavlekla; kajti toliko je bilo pač hitro jasno, da očitanega pregreška Bleiweis gotovo ni zakrivil. Šele koncem l. 1863., 17. dec., je bila glavna razprava, pri kateri je državni pravdnik sam umaknil tožbo po omenjenih §§ in je bil Bleiweis le po § 32 (novega) tiskovnega zakona obsojen na — 10 gld. globe zaradi zanemarjenja uredniške dolžnosti.[2]) Na to leto se je Bleiweis nerad spominjal.

b) Velikansko razburjenje je zavladalo l. 1869. zaradi d o g o d k o v v J a n č a h, ki se na nje starejši ljudje še dobro spominjajo. Ker so v Novicah[3]) obširno opisani, zabeležim o njih le dejstvo: Dne 23. maja 1869 (v nedeljo) se je ljudstvo dvignilo proti ljublj. turnarjem, ki so naredili izlet na Janče; eden orožnik jn zabodel fanta Rodeta.[4]) Vsa krivda se je pripisovala narodnim voditeljem, v prvi vrsti Bleiweisu, češ, da je obljubil, oz. dal napadovalcem 50 ali 100 gld.

Bleiweisa bi bili radi odstranili. Dokazov seveda ni bilo nikakih, a sum ostane. Preiskava je trajala skoraj deset mesecev, pri glavni razpravi od 3. do 16. marca 1870. je bilo obsojenih 19 kmetov, v ječo od $3^1/_2$ leta do 4 mesecev.[5])

[1]) V anonimnem pismu, ki bi se naj (tako zahteva pisec) uničilo, a se ni!

[2]) Glej „Novice", 1863, str. 414, 421. Na str. 421 id. so navedene vse podrobnosti; datum 27. dec. pa je tiskovna hiba (namesto 17.)

[3]) Novice 1869, str. 169, 170, 177, 226. L. 1870, str. 84, 99. — Podobni ekscesi so se vršili leto prej na Ježici; gl. „Novice" 1868, str. 177, 217.

[4]) „Novice" 1869, 169.

[5]) O očitkih napram Bleiweisu (in Costu) so navedene podrobnosti v Novicah, 1870, 84; kazenje objavljena na str. 99.

S takimi sredstvi torej Bleiweisu nasprotniki (od tod in tam) niso mogli do živega. Kako bi se ga naj znebili? Najenostavneje je — s strupom (!), tako je vsaj sumnjal Anton Brodnik (kapelan v Moravčah) v pismu, poslanem Bleiweisu dne 2. febr. 1875 (kmalu po Costovi smrti). Bleiweis je to pismo bral, kakor mi, pač napol z nasmehom, napol resno; mi ga pa objavimo kot dokaz, kako so skrbeli za „očeta slovenskega naroda" njegovi otroci. Glasi se:

„Častiti Dragi mi Gospod Doctor!

Ne bodite nejevoljni, ker se jest prederznem Vam pisati.

Ko sem natančno zvedil, koliko časa in kako je g. Dr. Costa, moj součenec, pred smertjo bolehal, me je napadla strahovita misel, da je on umerl — za strupom. — Razodel sem to svoje mnenje g. dekanu Tomanu; on me stermo pogleda in reče, da bi jest utegnil prav misliti, ker tudi Dr. Lovro Toman je umerl enako kakor Dr. Costa, po mislih zdravnikov — za želodičnim rakom. Jest nisem poprej vedil, za kakoišno boleznijo je umerl Dr. Lovro Toman; pa ko mi je dekan Toman to povedal; sem bil v svojem mnenju še bolj poterjen, de morebiti oba sta umerla za strupom..

Pa čemu Vam to pišem? — Iz dvojnega namena. Pervič prosim Vas, varujte se! — Če je moje mnenje o Costi in Tomanu resnično, je morebiti sedaj Vam nameravano, Vas spraviti s poti. Premislite vselej dobro, kaj in kje bote jedli in pili, ali kadili etc. etc., pazite dobro tudi na domače posle, ker z denarjem se v našem neznačajnem veku vse spriditi utegne. Varujte svojega zdravja in življenja!!

Drugič Vas prosim, poskrbite blagodušno za časa, kteri možaki bi bili zmožni biti voditelji slovenskemu narodu potem, ko bi se Vam pripetilo, kar je zadelo Costo in Tomana. — Strašno je že le misliti, kaj bo, kadar Vi zatisnete oči. — Dr. Razlag ni hotel postati slovenski Görres; Dežman, če tudi ga še ljubim kot svojega učenega Profesorja, je ves zagrizen, Dr. Poklukar neskušen, in kakor g. Klun premlad; Dr. Ahačič — — —?; Hohenwart je le za višji kroge; Štajarcu pa jest razun Dr. Ulage in Hermana ne zaupam ne enemu več. — —

Kaj bo, ko so naši ljudje postali tako neznačajni, sebični! Brez krepkih voditeljev se bodo le grizli, klali, vjedali, vjedli."

Take skrbi navdajajo otroke napram očetu!

Bleiweis in Novičarji v borbi za slovenski jezik in domače slovstvo.

Na podlagi „Novic" in pisem njihovih sotrudnikov priobčil
dr. Janko Lokar.

Predgovor.

V „Izvestju c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani" je izšel l. 1907. moj članek „Stališče Bleiweisovih „Novic" glede književnega zedinjenja Slovanov" kot predhodnik tu objavljenega spisa.

Jezikovno vprašanje Bleiweisovih „Novic" sem nameraval obdelati izprva v štirih oddelkih, kakor jih poznajo navadne slovnice, namreč z ozirom na glasoslovje, oblikoslovje, debloslovje in skladnjo. Ta načrt bi bil sicer pregleden, a nisem ga izvedel, ker bi se morala snov preveč ponavljati. Kadar so se namreč Noviški jezikoslovci oglasili, izvečine niso pisali samo o eni stvari, ampak o vseh mogočih. Zato sem se držal časovnega reda, ki ima prednost, da podaja bralcu jasno sliko zanimivega razvoja slovenskega jezika v dobi „Novic".

Ker sem imel po prijaznosti g. Janka viteza Bleiweisa-Trsteniškega na razpolago tudi literarno zapuščino njegovega deda, sem pridejal sestavku odlomke pisem, oziroma celotna pisma, poslana Bleiweisu od različnih tedanjih veljakov. Pri odberi pisem sem se oziral samo na ona mesta, ki se tičejo jezika ali so se mi zdela zanimiva v literarnem oziru. Ne glede na to, da nam kažejo nazore naših prednikov o jeziku, da nam torej razjasnjujejo sliko razvoja slovenščine, nam olajšujejo zlasti tudi sodbo o Bleiweisu kot uredniku, ki jo izrečem na koncu spisa.[1])

---

[1]) Za prikaz onodobne slovenske zgodovine je to korespondenco izčrpal dr. Drag. Lončar v svoji tukajšnji razpravi.
Uredništvo.

1. Borbe za knjižno slovenščino.

Ljubljanskemu tiskarju Jožefu Blazniku je dovolila leta 1843[1]) na njegovo od c. kr. Kranjske Kmetijske Družbe priporočeno prošnjo višja dvorna gosposka tisk slovenskega časopisa pod pogojem. da imenuje družba zaupnega urednika in izdela za c. kr. višjo policijo na Dunaju natančen program. Prvi urednik teh „Novic" — popolen naslov so često menjale — je bil „dohtar Janez Bleiweis,[2]) ces. kralj. učenik zdravilstva, tajnik c. k. krajnske kmetijske in odbornik notrajno- in zgorno-avstrijanske rokodelske družbe in pa krajnskiga muzeuma, ud ces. kralj. družtva zdravnikov na Dunaji in ces. kralj. kmetijskih družb na Dunaji, Štajerskim, Koroškim, Goriškim, Hrovaškim in Českim" — tako se je glasil njegov dolgi naslov, ki ga je stavil — po tedanji navadi — pod svoje ime na čelo „Novic". Ta mož jih je „v red deval" od njihovega rojstva do smrti. To smem zapisati brez pomisleka z mirno vestjo, kajti z Bleiweisom so pravzaprav umrle tudi „Novice". Izhajale so sicer še po njegovi smrti, (do 26. dec. 1902), a živele niso več. Ob veljavo so jih spravili časopisi z drugim glasom in nastopom. Marsikdo se je sicer težko ločil od njih, ker je predolgo živel z njimi, a rešiti jih ni mogel. Bleiweis jim je bil duša v vsakem oziru: on jim je določeval vsebino, pa tudi obliko jezika. Mladi so pritisnili Bleiweisa ob steno, njihova glasila pa so zadala njegovemu listu smrtni udarec.

Bleiweis je imel na skrbi torej tudi jezikovno stran „Novic"; a l. 1843. je bil sam še slab poznavalec slovenščine, dá, bil je še njen učenec. Edino veljavne slovenske slovnice še ni bilo, torej tudi ne enotnega jezika. Temu se ne bode čudil nikdo, saj še niti do današnjega dne ni rešeno slovensko pravopisno vprašanje in obeta se nam ravnokar nov boj. Vsak je pisal več ali manj v svojem narečju, večkrat pokvarjenem po različnih neprebavljenih slovnicah. Bleiweis je imel torej težko nalogo kot urednik časopisa, ki je bil namenjen vsem Slovencem. Ti so ljubili že od nekdaj malenkosti in niso poznali višjega stališča. V malih stvareh trmasti in domišljavi, v velikih pa plahi in neodločni, so tavali tudi glede jezika po raznih potih in stezicah.

[1]) Blaznik se je potegoval za list že l. 1841. Po posredovanju Kmetijske Družbe in nadvojvoda Ivana je bil dovoljen 10. febr. 1843. leta. Prva številka je izšla 5. julija 1843.

[2]) Izprva je bil določen za urednika dr. Orel, odbornik Kmetijske Družbe. Ta je bil nabral že mnogo gradiva za prvi začetek „Novic". Ko je pa prišel z Dunaja Bleiweis in bil izvoljen za Družbinega tajnika, je prevzel ta tudi uredništvo, češ da spada po pravilih v tajnikov opravek uredovanje vsega, kar natisne Družba. — Malavašiča so najeli „Novicam" za prevajalca iz tujih jezikov, ker ni bilo dovolj slovenskih pisateljev. Prvi cenzor pa je bil vladni svetnik Ivan Vesel.

Takrat bi potrebovali jezikovno dobro podkovanega urednika, ki bi si upal rabiti svinčnik v obilni meri, a Bleiweis si je sam šele širil jezikovno znanje. Zato so se lovile „Novice“ lepo vrsto let v oblikah in so pogostoma menjavale svoje nazore o jeziku. Kdor bi pričakoval v prvih letnikih „Novic“ enotnosti v jeziku, bi se jako zmotil. Jezikoslovna žilica se je pri nekaterih naročnikih in piscih oglašala takoj od začetka., a uredništvo je imelo še strah pred jezikovnimi prepiri in jim ni dalo na dan. Priča temu so „Pogovori vzhredſhtva“ v 17. št. l. 1843., kjer čitamo: „Is ſpodne roshne doline na Koroſhkim: Shal nam je, de ſe njih piſanja ne moremo poſlushiti, ker rezhi, ki le jesik utizhejo, v naſhih novizah natiſniti nemoremo; kaj drusiga proſimo.“

Da se je branil list jezikoslovnih dopisov, temu ne tiči vzrok morda v omejitvi na dovoljeni **program.** Prvi oglas c. kr. Kmetijske Družbe, ki ga je dala po prejetem c. kr. višjem dovoljenju z Dunaja v nemškem jezíku med občinstvo, se namreč glasi: „Der Inhalt dieser Zeitschrift wird sich auf folgende Rubriken erstrecken: 1.) Landwirthschaftliches. 2.) Industrielles. 3.) Oeffentliche Verordnungen, Verlautbarungen und Belehrungen, die in das Gebieth der Landwirthschaft und Industrie einschlagen. 4.) Vaterländische Ereignisse, Denkwürdigkeiten und Skizzen. 5.) Auswärtige auf die slowenischen Länder Bezug habende Nachrichten. 6.) Gemeinnützige Miscellen, Topographien, Biographien und andere Kleinigkeiten heitern, belehrenden, oder doch den Geist anregenden Inhaltes. 7.) Fruchtpreise. 8.) Anzeige neuer slawischer Bücher nützlicher Werkzeuge u. d. gl.“ Dovoljene so bile torej tudi jezikovne drobtinice, toda Bleiweis se je čutil še preslabega, da bi mogel poseči z uspehom v jezikovne prepire, a dobro ime si je hotel ohraniti na vsak način tudi v stroki, ki jo je do takrat še malo razumel.

Sicer je pa lepo vzgajal svoje čitatelje. Pod naslovom „Poſlavljenje“ pripovedujejo „Novice“ na 44. str. I. tečaja, da je dobil Kopitar red sv. Gregorija Velikega, a pod črto beremo: „Red je beſeda, ki jo veliko Slovenzov morebiti ne bojo rasumeli. Ker pa mi druge beſede sa to nimamo, jo moramo rasodeti. Kaj ſe pravi, de je ta ali un kako ſvetinjo — medaljo od kakſhniga zeſarja ali kralja sa poſebne saſluge dobil, vam je snano. Temu enak je red, ampak ſhe veliko bolj je imeniten; sakaj red je snamnje poſebniga ſpoſhtovanja in malo ljudi je, ktere zeſarji in kralji na to visho pozhaſte.“ — Bernard Tomšič je priobčil v 12. št. istega letnika pesem „Jek novic od pokrajne“, a zraven stoji opomba: „Jek ali odglaſ (Echo)“. Tudi pesem „Spomladanjske misli“ (S.) v 20. št. 1844. l. ima pod črto sledeče „Razjasnjenje“: kititi, zalšati,

lepšati, schmücken. — Biser. Perle. — Ogledalo, zerkalo: Spiegel. — Preproga, Teppich. — Livade se imenujejo lepi in prijetni travniki, njive i. t. d. — Obzor, obnebje, je celi kolobar sveta, ki se vidi okoli in okoli sebe kakor daleč oči neso, ako niso hribi in druge reči na poti.

Isti letnik ima na 20. str. v oddelku „Urno, kaj je noviga?" dopis „Is Planine 24. Profenza," ki poroča, da so prišli v gostilno „K črnemu orlu" trije „Zhernogorzi", med njimi sam vladika, ki jih je vprašal med drugim, če poznajo gospoda Kopitarja na Dunaju. No, tudi tu je ime Črnogorcev razloženo z Montenegriner in še l. 1845. so morale „Novice" k izrazu „poljubiti" pristaviti razlago „kufhniti"[1] (str. 69).

Ti primeri nam jasno kažejo, kako malo jezikovne izobrazbe je imelo tedanje čitajoče slovensko občinstvo. Nam se zde nekatere razlage pretirane in seveda tudi naivne; toda nikakor si ne smemo misliti, da so bile nepotrebne. — Pisatelji sami pa se niso ozirali skoro čisto nič na bralce. A. P. je zapel na pr. v 8. št. 1844. l. „Njega dni!", kjer se glasi ena kitica:

Če se sadnjič na možake
in na njih ozreš sopruge,
ne deržiš jih za rojake,
te za hčere semlje druge.

Zaradi ljube rime je bila potrebna opomba, da so „sopruge" žene. Istotako je zapisal I. Drobnič brez pomisleka v pesmi „Kmeta svèt za zdravje in zadovoljnost" [(Poleg nemškiga); 1845, str. 89] stihe:

De se mnogim grajat hoče
sklepe tve, nebeški oče!

k čemur je bila potrebna opazka: „Pri južnih naših sosedih na Horvatskim i. t. d. se v pesmih nektere prisvojivne zaimena tako pokračujejo:

ma	namesto	moja,	mê namesto	moje,
tva	„	tvoja,	tvê „	tvoje,
sva	„	svoja,	svê „	svoje."

Da bi ne bili slovenski jezikoslovci čisto brez hrane, jim je sporočil v 1. št. II. tečaja Bleiweis sam v „Urno, kaj je noviga?", kako veselo se prepirajo nemški sosedje, češ: (Vojfka — vojfka je)! · · · „Vojfka? Kje?" · · · Bliso naf — v Gradzu! ali faj savoljo Gradza!" — Meri pa na prepir nemških časopisov, ali se naj piše Gratz ali Grätz. To je omenil naj-

[1]) V obrambo tega izraza se je oglasil pozneje J. V. (1853, str. 143), češ da je slovenski, ako so usta slovenska beseda. K-ušniti je namreč enako tvorjeno kakor os-culari!

brže zavoljo tega, ker so imeli tudi v Ljubljani vojsko, ali naj pišejo Ljubljana, Ibljana ali Loblana.[1])

u — v. — Jezika samega se je dotaknil „domſki kaplan" Matija Majer v znanem celovškem pismu z dne 4. prosinca **1844**., priobčenem v „Novicah" z dne 17. istega meseca. Dočim pa govori Majer le splošno o jeziku, ki se bi ga naj posluževali Novičarji, je sprožil Ilir Jure Sodevski (Kobe) vprašanje, ki dela še dandanes preglavico. V 42. št. se pritožuje pod naslovom „Pohlevno vprašanje", da so mu spreobrnili v sestavku „Sled Ciriloviga obreda (ritus) na Krajnskim" skoro vsak „*u*" v „*v*" in dali posebno besedi „uredba" drug pomen. Zato ponižno vprašuje uredništvo za vzrok tega ravnanja in prelomljenja dane besede, da bo dalo natisniti tudi sestavke, spisane v ilirskem pravopisu. Sicer je preskromen, „de bi se opovažil takim možem nauke deliti", vendar pa hoče izpregovoriti o nagibih, zakaj je pisal „*u*" in ne „*v*":

„V" nam dela pisavo nerazumljivo, ker napravlja besede, ki ga imajo za „ukladni glas (Grundlaut)", enake besedam, katerim se stavi spredaj in se ž njimi veže. Tako n. pr. se nam zmešajo izrazi enake korenine z nemškimi besedami: „Würde, würdig, würdig sein — vreden, vrednost, vrediti" z besedami „red, rediti", ako se veže ž njimi „v". Toda kdo ima tako bistre oči, da vé ločiti med „vrediti, vreden — würdig sein" in „vrediti — in die Ordnung bringen", med „vredništvo — Versammlung der Würdigen" in „vredništvo — Redaktion"? „Ko bi se *u* kot predlog povsod predstavljal, bi ta nerazumljivost popolnoma ginila in bi se dobro razumelo, de urediti pomeni u red djati. uredništvo Redaction; vrediti pa würdig sein, in vredništvo zbor vrednih nalik redovništvu sacerdotium." Ko je razmišljeval o vzroku te izpremene, so mu prišli na misel kranjski slovničarji, ki devljejo po njegovih mislih sedanji jezik večjega dela Kranjske v stare okove in trdijo iz starih bukev, ne pa iz izkušnje, da pomeni *u* pri glagolskih sestavah *od* in *pri*, *v* pa vhod v kako reč. Za prvo pravilo navajajo naslednje glagole: udariti, utopiti, usehniti, ukrotiti, uiti itd.. za drugo pa: vpeljati, vriniti itd. Da sta pa pravili brez vsake podlage za kranjski jezik, uči Kobeta izkušnja: Beli Kranjci izgovarjajo povsod svoj neprijetni *v*, in to tudi pri glagolih prve vrste, na priliko: mi je vešel, sim ga vkrutil itd., ter pehajo pri izgovarjanju sapo črez ustnice, da zašumi ko ptica, kadar zleti naglo. Gorenjec, kakor tudi Ljubljančan in izvečega črni Dolenjec pa izgovarjajo *v* kakor *u*,

[1]) L. 1863. (l. 32) so se prepirale „Novice" same z A. R., dopisnikom „Ljubljančanke" (Laib. Zeitg.) zaradi imena Novo mesto — Neustadtl. Prepir je izzval naslov novomeškega gimnazijskega izvestja: Programm des k. k. Gymnasiums in Novo mesto (Neustadtl).

naj že stoji kot predlog pred imeni ali pa je sestavljen z glagoli, in se približujejo s tem izgovorom popolnoma Dalmatincem, Slavoncem, Srbom in Graničarjem, ki ga izgovarjajo povsod čisto. Dalje pomislimo, kako neprijetno bi pehala sapo črez ustnice ljubljanska gospodična, ko bi morala govoriti: v cerkvi, v hrami — beri: *f* cerkvi, *f* hrami, *f* krotiti itd.

Ako se izgovarja tedaj po večji strani kranjske dežele „*v*“ kot „*u*“ in zveni prav ugodno, zakaj bi se ne vpeljal popolnoma v pismeni jezik, posebno ker žali „*v*“ oko, kadar se predloži besedi, ki ga ima že za „ukladni“ glas, n. pr.: vvod, vvrediti (razžaliti) itd.? Zakaj mučimo s tem „*v*“ otroke pri branju, ko je nepotreben? Vedno moramo vpiti: zdaj ga izgovori kot *u*, zdaj kot *v* — beri *w*!

Mi Kranjci se motimo s tem „*v*“ prav tako, kakor so si mešali nekdaj glave stari Nemci, ki so pisali vnd itd. — Ilirci, Srbi, Slavenci, Dalmatinci so ga zavrgli že zdavnaj, zakaj bi ga tudi mi Kranjci ne?! Ali so morebiti oni brez njega nerazumljivejši ko mi z njim? Gosp. Majer zahteva od Kranjcev, naj pišejo v narečju, ki vlada med Ljubljano in Reko. To bi nas, kakor on sam spozna, gotovo jako približalo južnim Slavjanom, ker bi imeli z njimi „vse pridavne imena u srednjem spolu u večim številu na *a*, postavim: dobra vina, rudeča jabelka itd.; tudi bi z njimi imeli enak veznik: *da* namesto *de*“. Ali kako moremo pričakovati to od Gorenjca, „kteri se svojiga koj[1]) in špogati tako terdovratno derži, de rabiti neče, de si lih sam rabo ima? Na celim Dolenskim pri prostih skoraj nobeden teh besed ne ve. Eheu quantus zelus pro loco suo!“ —

Uredništvo je objavilo Kobetovo „Pohlevno vprašanje“. Bilo je torej pripravljeno na odgovor, ki ga je natisnilo takoj pod črto. Najprej poudarja, da mu mrzi vsako „vročinsko“ pisanje, ki napeljuje v prepir, in da odgovarja Sodevskemu le na njegovo izrečno željo.

Med „*u*“ in „*v*“ dela zato razliko, ker je prirojena duhu slavjanskega jezika, tedaj tudi slovenskega narečja. V staroslavjanskem, češkem, poljskem in ruskem jeziku se ločita natanko ta dva predloga, naj bodeta samostalna ali spojena z drugimi besedami in se ne smeta nikdar menjati med seboj brez pomote. Samostalni „*u*“ pomeni, kjer se še rabi, *pri, bei* in se veže z rodilnikom, „postavim: v českim: *u nas* bei uns, nasproti: *w nas* in uns, *u tebe* bei dir, nasproti: *w tebe* in dich itd.“ Z drugimi besedami sestavljen pa pomeni *od, preč* in *pri*. — Slovenski predlog *v', va, vu, vo, v* se pa veže s „toživnim in skazavnim (Accusat. u. Local)“ in pomeni v kako

[1]) T. j. takoj.

reč ali v kaki reči. Ta predlog bi moral imeti pravzaprav samoglasnik zraven sebe, kakor ga je imel v staroslavjanskem in ga ima v ruskem še zmerom, v nekaterih drugih slavjanskih narečjih pa še zelo. Slovenci so pisali od časov Bohoriča, Trubarja in Dalmatina do današnjega dne „*v*“ večidel z apostrofom, enako tudi predloge *s'*, *z'*, *k'*, in to po pravici, ker je izpuščen en samoglasnik. Izpuščen je pa po Bleiweisovem mnenju zato, ker se ne izgovarja vsled narave glasnikov *a, o, u* nobeden izmed njih čisto poleg „*v*“.

Zavoljo ličnosti pravopisa pa so začeli opuščati pri omenjenih predlogih v poslednjem času boljši slovenski pisatelji tudi apostrof „brez kake skaze ali pomote“. Zato je izvršilo uredništvo vsled doslednosti v spisu „Sled Ciriloviga obreda na Krajnskim“ svojo dolžnost glede „*u*“, oziroma „*v*“, pa tudi v drugih pravopisnih rečeh.

Naši južni sosedje so zmešali oba predloga *u* in *v* enega z drugim in pišejo samo „*u*“, čeravno se še vedno ločita v jezikoslovni rabi, n. pr. „u mene ima više djetce nego kruha“; nasproti: „ići u (v) skupštinu; biti u (v) skupštini“ (Berlić's Gramm. 1842). Če je tedaj res, kar trdijo učeni Slovani, da imajo prednost one oblike slovanskih narečij, ki so se oddaljile manj od izvirnega narečja, če damo južnim sosedom prav, da so se oprijeli, odstopivši od lastnega provincializma, dalmatinskega narečja, ki je izgubilo manj od prvotne lepote in cene, tedaj — pravi Bleiweis — je upravičeno tudi naše ločenje med „*u*“ in „*v*“, ker ga potrjujejo staroslavjanski jezik in druga slavjanska narečja.

Na to, kar pravi Sodevski dalje, da nam povzročuje „*v*“ dvoumje, mu odgovarja Bleiweis, da bi nastali še večji dvomi, ako bi pisali po Sodevskega volji „*u*“ namesto „*v*“. Kobe se boji, da bi se zmešale besede „vrediti“ — würdig sein (mislimo: würdig machen — pravi Bleiweis — „ako bi res kje navadno bilo“), „vreden, vrednost, vredništvo“ — Versammlung der Würdigen, „kterim je „*v*“ izvirni glas“, z besedami: red, rediti, ako se spoje z „*v*“. Ne glede na to, da se ne rabi glagol vrediti v pomenu würdig sein, kolikor je znano Bleiweisu, nikjer na Slovenskem, ga vpraša: kako so ločili Latinci toliko enako glasečih se in enako pisanih besedi? Kako jih ločijo Nemci in drugi narodi? Kako bomo ločili mi vse druge enake, n. pr.: léta — die Jahre, léta — er fliegt, läuft itd.? — Če pišemo po dopisnikovi želji: je uredil — er hat in Ordnung, Reihe gestellt, redigiert — z „*u*“, kako bodemo pisali, da ostanemo dosledni: je uredil (živino), od rediti nähren, erziehen; je uredil (žito) od redek itd.? Kako moramo torej pisati, da se bodo ločili ti pomeni? Nekaj drugega je „vlomiti — einbrechen“ in „ulomiti — abbrechen“,

„vrezati — einschneiden“ in „urezati — abschneiden“, vsekati in usekati itd. Pač velja tudi tu pregovor: Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdem.

Kar se pa tiče izreke Belih Kranjcev, je to le jezikoslovna „izopačnost“, ki se je niso naučili iz slovnice; kajti ta pravi, da se izgovarja „*v*“ navadno kakor nemški *w*, ne pa kakor *f*. Tedaj tudi ni nevarnosti, da bi opustile ljubljanske gospodične svoj blagoglasni in pravilni izgovor črke „*v*“ ter začele posnemati Bele Kranjce. Res je, da govore Dalmatinci, Graničarji itd. svoj predlog „*u*“ (*u*, *v*) trdo; to pa je tudi res, da ga ne izgovarjajo Slovenci tako čvrsto. temuč da ima, akoravno je samostalen, glas, ki se bliža glasu „*w*“ in se izgovarja pri branju, kakor drugi brezglasnični predlogi (n. pr. *s*, *z*, *k*) z naslednjo besedo. tedaj tudi pri učenju otrok ne dela večje težave kakor ti. Vse drugače izgovarja Graničar „idem *u* kuču“ kakor Slovenec „grem *v* hišo“. Če trčita nadalje nekaterikrat dva „*v*“ vkup, ne žalita veliko bolj očesa, kakor češki in poljski *w*. ki ni drugo. kakor zloženka iz dvojnega *v*, in vendar se ne pritožujejo preveč črezenj ne na eni, ne na drugi strani.

Za vseslovenski jezik.

V zadevi g o r e n j č e v a n j a „Novic“ pa mora uredništvo odvrniti sledeče: „Dopise, ki jih dobivamo, take natisniti damo, kakoršne smo v roke dobili, zunej tistiga, kar je duhu jezika in gramatiki suprotivno, kar tedaj poleg naše dolžnosti popraviti moramo, naj bo od koder hoče. Sicer pa mi ne pišemo ne za Gorence, ne za Dolence samo, ampak za Slovence. Zavoljo tega bo lahko vsak rodoljub prav vesel, de se je v Novicah sredstvo našlo, po kterim se vsakteri lahko z jezikoslovnim bogastvam matere Slovenje iz vsih krajev oznani in vdeleži, in ne bo želel, de bi se besede zaterale. Kam bomo pa prišli, če bo vsakteri hotel imeti, de naj se besede zaveržejo, ki v njegovim kraji navadne niso, ki so se tu ali tam v časa viharju zgubile? Mislimo, de nobeden. ki svoj materinski jezik in svoje očestvo ljubi. tega želel ne bo“.

Konec tega odgovora nam pove v kratkih besedah skoro ves slovniški prepir Novičarjev. Vsak se je potegoval za besede in oblike svojega kraja, zametaval druge in očital drugače pišočim tovarišem separatizem in provincializem. N o v i c e p a s o s e p o s t a v i l e n a n a j š i r j e s t a l i š č e: h o t e l e s o b i t i s l o v e n s k i l i s t, k i n a j b i p i s a l z a v s e S l o v e n c e s l o v e n s k i j e z i k i n s e n e o m e j i l n a p o s a m e z n o n a r e č j e. Ta Bleiweisov odgovor je pa tudi priča njegovega marljivega učenja slovenskih slovnic.

Prepira za književni jezik se je dotaknil Cafov v 3. listu **1845**. l., kjer poroča v „Pozdravcu vsem Slovencom“, da so „naš slavni slovenski pisavec na Štajerskem Anton Krempl, fajmošter pri Malinédli 20. Grudna 1844 na plučni bolezni, ker poklicanega vračnika ni hitro k redu bilo, umerli ino šli po plačo za svoje velike trude za izobraženje Slovenskega naroda“. Pravi, da čuje o nepriljubljenosti pisanja Štajercev pri Kranjcih, ker ni tako, kakor govore Kranjci. Pa tudi kranjski spisi niso Štajercem po godu. V tem tiči tudi vzrok, da sluje Krempl med Kranjci malo. In tako bo ostalo, dokler bo imelo vsako podnarečje svojo posebno slovnico, kajti Dajnko je Štajerec spodnjega kraja, Murko pokranjčen Štajerec, Metelko cel Kranjec, Gutsmann pa malo drugega kakor Korošec, ob kratkem: „Slovenske gramatike ino slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo!! Po vsi pravici ima zato pravopisna postava: „Piši, kakor govoriš“, ali s pristavkom: „kakor dobro govoriš“ overžena biti, ino veliko bolje tako stati: „Piši, kakor slovensko ljudstvo (po etimologii ino bližnjih slavjanskih narečjih) prav govori.“ Po tem se nadejamo, da bodo „Novice“, ker „jih orel uže vse nebo celega Slovenstva veselo obleta, rade prijemale vsak popravek iz podnarečij v svoji besedi. Na noge! Vzdramite se Slovenci! Tema uže beži iz vašega neba — Hrovatam lepa Danica. Dalmatincom mlada Zora sveti — tude vam se uže deni — poglednite se bratje po edni materi, ino se za take spoznajte, da si prijazno k svojemu izobraženju roke molite. — G. Krempl so se v tej reči veliko trudili, vsem Slovencom, ne le Štajercom z besedo vgoditi.“ Zato si želi Cafov veliko naslednikov v tem prizadevanju. Nikdo pa ni dolžan v toliki meri skrbeti za slovensko besedo kakor duhovnik, ker so strahovito pokazili pisatelji od Trubarja do Kopitarja slovensko reč s tujščino. Saj so jo kvarili skoro 300 let, dokler ni ustavil tega kaženja 1808. l. Kopitar s svojo slovnico

Duhovniki lahko popravljajo pregreho svojih nekdanjih namestnikov s tem:

1. da se sami potrudijo, naučiti se čiste slovenščine, kakor jo govori ljudstvo še zunaj mest;

2. da pišejo sami dobre knjige ali jih prestavljajo iz tujih jezikov;

3. da ne puste dajati šolarjem za darila nemških knjižic, ker je v nebo vpijoč greh, za nič trositi denar, in imamo že dovolj primernih slovenskih bukvic;

4. da napovedujejo očitno v cerkvi dobre slovenske knjige, n. pr. „Duhovnega Tovariša“. Mnogo so krivi tudi

slovenski knjigotržci, ki ne naznanjajo novih knjig nikdar na Štajerskem, dasi prebiva tam dobra polovica Slovencev;

5. da ustanavljajo v svojih župnijah čitalnice.

Za slednje se je zavzel tudi M. Majer v članku „Slovenske besede“ (list 39 id.), ki je opozoril na Čehe in priporočal Babukićevo slovnico, češ da mora znati vsak izobražen Slavjan poleg svojega še kako drugo slovansko narečje. Kdor pa zna eno dobro, si je odprl vrata k vsem drugim. A mi imamo itak samo štiri narečja.

Dalje izraža Cafov svoje veselje nad spisi novomeškega korarja Franca Veritega, ki so spisani „v naj čistejši ino naj glajši kranjščini“ ter želi, da bi se lotil kdo izmed Kranjcev prenovljenja „Nebeškega Cila“ (1684) Matija Kastelca in pa za šole zapovedanih zgodeb sv. pisma. Pred vsem pa pogreša slovenskih zgodbinskih knjig, n. pr. Robinzona in drugih posvetnih spisov, ki bi zbudili veselje do čitanja, ker se samih svetih knjig človek naveliča. —

Cafov se je postavil glede knjižne slovenščine na visoko stališče. Dvomimo pa, da ga je prav razumel kdo izmed tedanjih Novičarjev, saj zahteva, da naj pišejo, kakor slovensko ljudstvo prav govori — „po etimologii ino bližnjih slavjanskih narečjih“. Da so se ravnali Novičarji po Cafovem nauku, bi bili pisali gotovo pravo brozgo. Za slovenskega domorodca namreč še vedno niso prišli tisti jasni časi, o katerih piše Cafov v „Oznanilu novih, za vse Slovenske domorodce imenitnih bukev“ (Novice 1845, str. 67 in 71), da mu ne zadošča več umeti samo besedo svojega kraja, ampak da se mora učiti tisti, kdor se hoče izobraziti v njej, tudi jezika svojih slovanskih bratov. Cafov sicer misli, „da, če Slovencu nekoliko terdovratnosti, s ktero se le svojega pisanja ino govorjenja derži, ino pa nekeliko nemarnosti vzemete, po kteri svojo besedo le kmetiču prepusti, sam sebe pak v kaki drugi izobraža, ino mu nasproti teliko poterpljivosti date, da ne bo svojega bližnjega, ker mu nekaj drugače zavija, s posmehovanjem oponašal, zaničeval ali pak ga celo zato krivoverčil, temoč si z njegovo besedo svojo jasnil, trebil in bogatil, nam bo vnemarpušenim, ki smo le micena veja na dobovem deblu Slavjanstva, rumeno zasvitalo; knjižtvo od svojoglavcov potlačeno bo se vzdignilo ino iz bratovske prijaznosti ino vzajemnosti bo pricvetla naj žlahtnejša rožica na svetu — izobraženost! Veja le na deblu zeleni; odčesnjena povedne ino se posuši“, a kaj, ko se ta operacija nikomur čisto ne posreči.

Tudi to pot se je oglasil Bleiweis. Najprej zavrača Cafa, češ da berejo Kranjci prav radi dobre bukve in spiske vsakega slovenskega narečja in da jim je bil rajni Krempl

ljub pisatelj, kajti nikdo se ne spotika na tem, ali je pisana dobra reč v tem ali onem jeziku. Porok za to so „Novice“, ki objavljajo spise v raznih narečjih, a se vendar ne pritoži nihče črez nje. Bolj ko se bomo seznanjali med seboj s pisanjem, bolj se bomo navajali različnih narečij. Pisati je treba, ne pa premišljevati, kako bi pisali. To je ravno žalostno na Slovenskem, da imamo preveč pismoukov in premalo pisateljev, ki bi pisali koristne reči razne vsebine. Taki prazni pismouki so po prepričanju uredništva domovini v veliko škodo, ker kalijo s kritikovanjem vsega, kar ni po njihovi glavi, veselje do pisanja drugim, ki niso pismenstva tako izučeni kakor sami. Take sovražnike lastne domačije naj bi muri popil! Še dandanašnji veljajo besede, ki jih je izrekel Vodnik 1799, l.: „Kadar koli kake kranjske bukve na dan pridejo, ima sledni kaj čez jezik godernati, enimu je preveč po hrovaško, drugimu preveč po nemško in tako naprej; jez pravim: mi moramo kranjske slovenske besede poiskati sem ter tje po deželi raztresene in na to vižo skup nabrati čisto slovenšino.“ Dobrih slovenskih slovnic ne pogreša uredništvo, a slovenskih besed nam bo toliko časa manjkalo, dokler ne bomo pisali prav veliko od raznih reči. Pomanjkanje besed je pa največji zadržek slovenskega slovstva. Zato pozivlja vse vrle domorodce, naj se poprimejo pisanja v prid in čast domovine. „V „Novicah“ jim je pot odperta, od raznih reži(!) pisati: kdor nam kaj koristniga v natis pošlje, naj bo prosti kmet in rokodelec, ali pa žlahten gospod, z veseljem bodemo vse sprijeli, ne gledavši na pisavca, ampak na to, kar je pisal.“

Borba za besede.

Bleiweis je mislil torej tu samo na besedni zaklad, pomislil pa ni na težave glede oblik, ki morajo nastati, ako piše vsakdo v svojem narečju, dasi mu je razpredelil Cafov sam slovničarje, katere omenja Bleiweis pohvalno, češ da nas učijo pisanja. Nekoliko pozneje (na str. 128.) pohvali tudi Cafa o priliki, ko je poslal veliko slovenskih imen zelišč, češ da „se vseskozi trudijo za prid in slavo slovenskiga jezika in nam veliko veselje pripravljajo. Bog Jim daj zdravje in Njih delu dober tek!“

Na str. 131. se je potegnil Jožef Grahek krepko za „koj“, ki so ga gledali mnogi po strani kot izključno gorenjsko besedo. Samozavestno se vprašuje: „Kdo se more prederzniti, besedo iz slavjanskiga slovarja pahniti, ktera se tako dobro in krepko slovensko izreče?“ Kdo ga prepriča, da „koj“ ni slovenska beseda? Ko bi bilo dovoljeno, v „Novicah“

se prerekati za besede, bi povedal svojim nasprotnikom še marsikaj, reče jim pa samo to: „Če hočemo dobro slovensko govoriti, moramo skerbno paziti, de je beseda živa slovenska beseda, ne pa kje de domuje; zato mislim, de bi prav bilo, ko bi vsaka beseda, ktera pozabljena ali zaveržena le v kakim samotnim slovenskim koti tiči, na svitlobo Novic permahala, de se prevdari, ali je slovenska ali ne — in če je dobro slovenska, de se občinskim slavjanskim besedam vversti. Jez nisim Gorenc, kakor morebiti kdo misli, ampak Dolenc: domačija pa ne brani, za Slovenšino se potegniti. Nej tedaj čversta besedica „koj“ le živi in občno-slovenska bode!“ In uredništvo je hitelo pristavljat: „Tudi mi smo edinih misel“.

Kmalu nato se je vnela „duhovita“ pravda, ali je korun prava slovenska beseda. L. St. iz Vinjega vrha je stavil to vprašanje v 47. l. in obljubil, da razodene za plačilo, kaj so živinske bolezni sajevec, volčič in vrančni prisad in kako se zdravijo uspešno. Takoj pod prošnjo L. St.-a je pristavilo uredništvo, da kaže že prvi pogled, da je korun slovenske korenine. Če se pa hoče naučiti L. St. natančneje slovenskih besednih korenin, naj prebere pazljivo preslavno slovnico prof. Metelka na str. 22 –35. Sicer pa mu bode odgovoril župnik I. Medved iz Loga na Kočevskem, ki je seznanil Novičarje s korunom. Medved je odločno mnenja, da je korun slovenska korenina, ker ima isto podstavo ko koren, korenjak, korenje, korenik, korenika in enake besede. Korun — koren sta iste matere, čeprav ima eden *u*, drugi *e*. Da je pa skovan krompir po nemški besedi „Grundbirn“, mu je ravno tako gotovo. kakor, da prihaja nemška beseda Kartoffel iz laške tartuffoli, „zato ker je bil korun popred na Laškim, ko na Nemškim znan“. K zadnjemu razlogu je pripomnilo uredništvo, da imenujejo Slovenci korun tudi: laška repica, zemljak, podzemljice, čompe itd.

Komaj pa so dale „Novice“ Medvedu besedo, že se je oglasila pri kopici „razboritih“ mož etimologična žilica. Uredništvo se jih je ustrašilo in je izjavilo, da mu je besedno prepiranje grozno, zato se ga vedno ogiblje in zatira na vso moč prepira željne spise. Da ga pa ne bodo dolžili enostranosti, naj spregovori še Juri Podrebernicki. Ta ne oporeka, da je korun slovenska beseda, ker je mnenja, da je le po rovtarsko pokvarjen koren, kakor je: „kej praji“ = kaj pravi. Da bi pa še bolj pokazal svojo učenost, se je zatekel k botaniki, češ da krompir ni in ne bo koren — „Wurzelgewächs, sondern ist ein Knollengewächs. welches am Ende seiner Wurzeln die viel gepriesene Frucht bildet.“ Če komu krompir ne ugaja, naj ga kliče rajši „čompe“ ali pravzaprav

„kepe“, „kar bi vtegnilo „Knollen“ pomeniti, kakor ga Dolinci okoli Krajnske Gore sploh imenujejo.“ Sicer je pa vse besedičenje o krompirju zastonj. Ta se je udomačil pri Slovencih že tako, da jim ga ne vzame noben cesar s celo vojsko, kakor ne še več drugih besed, n. pr.: rinka, pucati, frišna voda itd. Pač je res, da diši krompir zelo po nemščini, a naj „v hvaležin spominj, de so ga Krajnci berzej od Nemcov, kakor pa od Lahov iz Tersta prejeli!“ Sicer so pa posodili tudi nekdaj imenitni Rimljani marsikaj od Grkov in Nemci od Francozov. Z neznanimi rečmi pride vedno tudi tuje ime. In vendar jim ni očital tega še nikdo! Dobro je. če smo „čistoustniki“, a vse, kar je prav, „ker vsaka presiljava slovenske ušesa več žali, ko veseli.“

Modrovanje Jurija Podrebernickega je bilo Bleiweisu vendar prehudo. Pod črto je izjavil. da je natisnil Podrebernickega sestavek le s težkim srcem, da ne vsiljuje nikomur besede krompir, da pa ne bo trpel „frišne vode“, „pucati“ in enakih spakedrank za nobeno ceno v „Novicah“, ker so bile in bodo vodilo uredništva besede škofa Ravnikarja: „Vsak pameten Slovenec mora sam želeti, de se v bukvah saj čista slovenšina perhrani.“ Kar se pa tiče botaničnega dokazovanja Podrebernickega, se je spravil Bleiweis malo bolj nadenj, saj je bila botanika več ali manj njegovo polje, in je poklical na pomoč Linne-ja, Jussieu-ja, De Candolleja in Tratmanna.

V zadevi koruna se je oglasil tudi župnik Čuk, a končan še ni bil prepir. Medved je sporočil v 13. listu **1846**. l. z veseljem, da mu je pisal Jakob Medved, kaplan v Dolini pri Trstu, da je korun res čisto slovenska, znana in še živa beseda, ki se rabi zlasti na otokih Krške škofije. Še prej pa se je potegnil za korun neki S. v dopisu „Od štajarsko-kranjske meje 27. Grudna 1845“ („Novice“ 1846, str. 3); njemu je korun = koren, · *un* pa jako primerna končnica za divje, podolgovato, butičasto sadje. Štiriindvajset strani zatem je naštel Cafov v „Glasu iz Štajerskiga“ razna slovanska zaznamovanja za krompir. —

Etimologovanje.

Napačno etimologovanje je sploh najslabša stran „Novic“. Cele strani so polnili s praznimi, duha morečimi razlagami pomena ali izvora besed ali sorodnosti jezikov. Tako n. pr. se je vnel dolg prepir o „skutniku“, ki je dal Požênčanu povod, da je zajahal etimologično kljuse in napisal članek „Skythae, Skuti, Skutje, ali Skutniki, in Skythia, Skutje, Skutija, Skutško ali Skutno“ (1850, št. 5. id.).

Etimologovali pa niso samo možje, ki so se bavili v resnici z jezikom, ampak vsi, ki so mislili, da jim preostaja časa za tak posel. Kmet in rokodelec, duhovnik in profesor — vse se je skušalo proslaviti na tem polju. Komur ni jezikoslovje španska dežela, ta jim je hvaležen edino zato, ker so mu pripravili s svojimi razlagami marsikak vesel trenutek, in jim glede na njih dober namen ne zameri, da so zapravili toliko časa in truda.

Med etimologi „Novic" pa izvzamem enega moža, da se mu ne bo godila prehuda krivica. Davorin Terstenjak se je namreč s svojimi preiskavami pošteno trudil in je žrtvoval zanje mnogo denarja, zdravja in udobnosti. Dasi so polne čudnih nazorov, vendar zaslužijo v polni meri, da bi se jim posvetil kdo in izbral zrnje iz ljuljke.

Pri vseh jezikoslovcih „Novic" nas pa veseli veliko veselje do dela in goreča ljubezen do materinega jezika in svoje narodnosti. Da bi slednja ne zaostala za drugimi narodi v vedah, je prišel n. pr. neki seljak do novih zaključkov glede vrtenja zemlje okoli solnca ter jih je ponudil Kmetijski Družbi. In skoro milo se nam stori, ko čitamo, kako nerahlo ga je pognal Bleiweis nazaj k plugu.

Etimologični spisi „Novic" pa niso nikakor brez vrednosti. Neposredno ali posredno so povod, da so nabrale „Novice" ogromno tvarino za slovenski besednjak. V tem oziru imajo njihovi sotrudniki eno največjih zaslug, da se smemo ponašati s Pleteršnikovim slovarjem. Dalje so rešili marsikako slovensko krajevno ime smrti ali ga vsaj oprostili tujih priveskov.

Jezikoslovni trud „Novic" pa tudi sicer ni bil brezuspešen. O tem priča začetek četrtega tečaja (1846). Tu je objavljeno na 7. str. Janeza Larnavtija „Odperto pismice pisateljem Novic", pisano v Ljubljani 30. grudna 1845. Mož piše o „Novicah" med drugim: „... Z besedami Vam dopovedati ne morem, kak visoko Vas častim; kolikšno veselje do Vas imam, in kako hvaležin sim Vam. Ve ste me z radostjo do materniga jezika, kteriga sim v svoji nevednosti zaničeval, napolnile; Ve ste me prepričale, de slovenski jezik v besedah tako revin ni, kakor sim jez mislil; Ve ste mi razjasnile, kako žalostno je, če človek materniga jezika še s pravimi čerkami pisati nezna, s kratkim: Ve ste me v veliko rečeh podučile in me dosti koristniga naučile..."

Narodne in umetne besede. Slovanstvo.

Na 11. str. je priobčil zatem Milanko Delimarič „Vljudno prošnjo na Novice", naj bi privoščile majhen kotiček

lepim slovenskim besedam, ki žive tuintam neznane v zabitih kotih. Priobčil jih je sam nekoliko iz Poljanske in Metliške okolice, uredništvo pa je izjavilo, da bi dalo iz srca rado takim zanimivim rečem veliko prostora, a po namenu časopisa jim more prepustiti le majhen kotiček. Delimariču je sledil L. Sevčan z „Nekoliko slovenskimi besedami, ki se bolj poredkama slišijo po Krajnskim“ (št. 41—42), Larnavtiju pa „kmetiški bravci v Kamnjim, na srednjim Ipavskim“, ki se zahvaljujejo v „Zahvaljnih drobtinicah na koncu leta“ (št. 50) za čiščenje predragega jim jezika, vendar pa žele, da bi se jim ne ovrgli ukoreninjeni besedi „oštarija“ in „bokal“, dokler bi ne dobili pravih lepih slovenskih, in da bi se delal razloček med „žlahno“ in „žlahtno“, zakaj „žlahni gospod“ je plemenitnik; „žlahtni fant“ bi pa pomenilo „fanta iz žlahte, iz rodu“ itd.“; ravnotako jih veseli Cafov „Proglas zastran noviga slovenskiga slovnika in slovnice“ (št. 8—11). vendar bi jim bolj ugajal slovnik, ko bi bil čisto slovenski, prirejen za potrebe Slovencev. Ginjenega srca so tudi brali „Prošnjo mesca Listopada na tiste Slovence, ki ga Listovgnoj imenujejo“ (št. 48, l. 1845) in pričakujejo težko novega pametnega imena za deseti mesec itd. Bleiweis jim je odgovoril, da bo dal ob novem letu Slovencem druga imena na ponudbo[1]), da ima Caf obširnejši namen z besednikom, da jim ne bo ovrgel bokala in oštarije, saj imajo tudi Čehi, Poljaki in Hrvati mnogo tujih besed in „prevelika čistost jezika bi utegnila nerazumnost biti“; kar se pa tiče besed žlahno in žlahtno, tudi Rusi. Poljaki, Čehi in vsi drugi Slovani ne delajo razlike. Dalje razlagajo to besedo tako tudi častitljivi gospod Murko v svojem besedniku, „ki nam je še zmirej vsakdanji ljubi pomočnik“. Vipavci pa in nekateri Dolenjci izrekujejo slovenske besede mehkeje, zato zamolče v govorjenju *t* in ga tudi ne pišejo. Žlahno in žlahtno

[1]) Prim. sledeča mesečna imena v 37. listu „Novic“ l. 1848.:

„Jänner	ledni	ali	lednik (česko leden),
Februar	talni	„	talnik (taliti. aufthauen),
März	berstni	„	berstnik (česko in slov. berstni),
April	travni	„	travnik (ilir. travenj),
Mai	cvetni	„	cvetnik (pol. kwiecienj),
Juni	sečni	„	sečnik (ilir. sečanj),
Juli	serpni	„	serpnik (ilir. serpanj),
August	mlatni	„	mlatnik,
September	sadnji	ali	sadnjik.
October	moštni	„	moštnik,
November	listni	„	listnik (poljsko listopad),
Dezember	grudni	„	grudnik („ grudzien).“

Ponudilo jih je občinstvu na izbero „Slovensko društvo“ in priporočilo zlasti ona na —k. Društvo pa jih je dobilo od župnika Potočnika. O mesečnih imenih so pisali še veliko nepotrebnega v „Novicah“. Eden je hotel biti modrejši od drugega. — Kljub najraznovrstnejšim predlogom pa so ostali Slovenci k sreči vendar pri latinskih izrazih.

je torej isto. Če je Vipavcem na „žlahnem“ veliko ležeče, naj ga pišejo, uredništvu pa naj dovolijo, da ne bo delalo razločka med obema besedama, ker bi sicer zašlo predaleč. Namesto žlahtnik (Adeliger) mu je veliko ljubši plemenitnik, ker bi sicer lahko nastala zmešnjava med Adeliger in Anverwandter.

To mesto je zanimivo, ker je pogledal Bleiweis, ki se je skliceval sicer najrajši le na slovenske slovnice, tudi tu, kakor pri Kobetovem „Pohlevnem vprašanju“, vprek slovenskega plota na ozemlje drugih Slovanov.

L. 1847. so začele priobčevati „Novice“ takoj v prvem listu „Prošnjo farmanov do sojiga fajmoštra“, ki se vleče skozi ves letnik, a ji je zaostala kljub temu druga polovica. „Pisavic“ tega članka je zavzel takoj pod črto glede pisave posebno stališče, ki ga je uredništvo odobrilo molče. Da bi pisatelj „Prošnje“ bralcem olajšal branje, je pisal besede z različnim pomenom tako, kakor jih izgovarjamo pri vsakokratnem pomenu. „Tako“ je pisal le kot „prilast«, kot „privet“ pa „toko“; n. pr. on je dobil táko priložnost — er erhielt eine solche Gelegenheit; on je dobil tokó priložnost — so erhielt er die Gelegenheit. Enako je pisal „káko“ — was für eine in „kokó“ — wie, „kaj“ — was in „kej“ — etwas, „kedaj“ — wann in „kedej“ — jemals, „zakaj“ — warum in „za kej“ — für etwas. Tudi „naj“ je pisal „nej“, kadar pomeni „veljaven zakon“, pri tretji primerni stopinji pa „naj“, n. pr. nej boljši dela — er soll besser arbeiten, naj boljši dela — er arbeitet am besten. Pravi, da so pisali starejši pisatelji te besede enako samo zato, da bi pokazali, da so iste korenine. To pa ne briga morda med sto bralci niti enega. In ko bi ga tudi, ne kaže nadlegovati zavoljo enega devet in devetdeset drugih, ki bi si morali poiskati pomen besedi šele iz zveze govora. Če bi delal kdo tako, se mu zdi, „de se nar meči besede posluži, zlo neprimerjeno“. Kdor pa trdi, da moramo slediti zgledu svojih prednikov, trdi z drugimi besedami, da se naj povrnejo naši kmetje pri obdelovanju zemlje od pluga k lopati. Tudi „tvoje, svoje“ je pisal tako, kakor ju je slišal izgovarjati, namreč: „toje, soje“. Sicer je čul izrekovati že marsikoga s trdim govorom: „gvori, dvoli“ namesto „gori, doli«, nikogar pa še ne: „tvoje, svoje“. „Zakaj tedej v pisanji s perstavljanjem nerabljenih in nepotrebnih soglasnikov soj jezik kazimo, in terji delamo kakor pa je?!“ Potem nadaljuje:

„Ko bi smel upati, de bi nekteri bravci, ki so v staro preveč zaljubljeni, ne zamerili, tokó bi hotel tukej še to vošilo izreči, de bi kmalo prišel čas, kjer bi tudi deležja (participia) in druge enake besede, ktere se drugači pišejo in drugači izrekujejo, tokó pisali, kakor jih ljudstvo sploh, ali kar je vse eno, dobra gramatika ali slovivna (vednost) izrekovati ali

brati veléva, postavim: sim dav, sim prejev, dovžnost, obivnost itd. namesto: sim dal, prejel, dolžnost, obilnost. Zakaj pisanje je namestilo govora; v govorjenji pa clo nobenimu v misel ne pride, de bi deležja ali druge enake besede v moškim spoli zató drugači izrekoval, de bi temu, s kterim govori, pokazal, kokó de se morajo te besede v ženskim spoli sklanjati ali pa, od kod de se izhajajo. — Kokó zlo bi bilo s tako šego pisanja bravcam branje polajšano, in verh tega še tudi pisanje okrajšano, kér bi bilo v marsikterih besedah namesto dveh le ene čerke treba."

Matija Majer je nato v „Slovenskih mislih" (št. 1. id.) zahteval, naj bi upotrebovali vsem Slovencem in morebiti še drugim Slovanom znane besede. Opuščali pa naj bi take, ki jih razumejo samo v enem kotu ali pa v nekaterih soseščinah, ker je lepše, če nas ume ves narod. Nadalje bi se naj varovali kovanja novih besed. Vsaka nova beseda je vsemu narodu neznana. Mnogo neznanih besed pa dela ves govor neznan in nerazumljiv. Prej preiščimo vso slovenščino in preobrnimo vse slovenske rečnike, predno začnemo kovati besede! Slovenščini sicer manjka tuintam kakega izraza, ker se n. pr. o znanstvenih in učenih stvareh ne razgovarjajo naši preprosti ljudje. Teh vrzeli pa ne smemo mašiti s skovankami, ampak idimo rajši na posodo k slovanskim bratom! Skrbeti pa moramo tudi za slovanski slog, ker kazi tuje mišljenje naš jezik še bolj nego tuje besede. Čuvati se moramo „nesamostavnih imen (abstracter Hauptwörter), ktere naš jezik delajo, da je nerazumljiv, neotesan, ptuj in neslovansk. V nemščini je lepo, ako je mnogo imen poredama, po slovensko pa gerdo; upotrebluj za to rajši pridavnih imen (Beiwörter), postavim namesto: ta hiša ima 8 seženov visokosti in 16 širokosti, rêci: je 8 seženov visoka in 16 široka; glej obilnost dobrote človeka! rêci: glej prav dober človek! mesto: čudna različitost rib morja, rêci: čudno različne morske ribe; upotrebluj glagoljev (Zeitwörter), postavim mesto: hišovanje peljati, zapersego storiti, se v beg podati, rêci: hišovati (gospodariti, gospodiniti), zaperseči, pobegniti; upotrebluj prislov (Nebenwörter), postavim mesto: iz tega vzroka, na tako vižo, rêci: zato, tako. Večkrat je že lepo po slovensko, ako le tiste samostavne imena izpustiš, postavim: das ist ein Eigenthum meiner Person — je moje; 6 Stück Ochsen — 6 volov; eine unendliche Anzahl Sterne -- neizmerno zvezd; to je lepega vungledanja in dobrega okusa, rêci: to je lepo in dobro. Več ko je v kakem spisu nesamostavnih imen, slabši je slog, nerazumljivši je govor."

A tudi pesniki naj pojejo v slovenskem duhu. Ni še dovolj, da so besede slovenske. Slovenska obleka, a tuj duh —

to ni ne krop, ne voda. To naj bi si zapomnili zlasti prevajalci. Vsakemu slovanskemu pesniku priporoča Vukove in Vrazove narodne pesni, enako Preradovićeve „Prvence" itd.; vsakemu izobraženemu domorodcu pa čitanje slovanskih knjig in časopisov. Slednje je bilo torej poznejšemu Majarju zelo pri srcu.

Obenem vidimo iz tega, da je bil Majer tisti, ki je širil prvi med Slovenci napačno naziranje, da se ne prilegajo slovenščini pojmovni samostalniki, oziroma samostalniki sploh. Vsled edino zveličavnega, a površnega primerjanja slovenščine z nemščino se je utrdilo pri nas polagoma mnenje, da tiči moč našega jezika edino v glagolu.[1])

Navdušenje za slovenščino je raslo od dne do dne. V 5. štev. je dokazoval Malavašič v „Domorodnih listih" s ponosom, da je slovenski jezik med vsemi slovanskimi narečji najbolj pripraven za petje, da se sme torej reči: Južni Slovan je med slovanskimi narodi to, kar je Italijan med romanskimi. „Novice" so ponatisnile v 42. št. iz „Ilirskega lista" (št. 10, l. 1831.) znano zgodbo o „Prednosti krajnskiga jezika" za časa velikega vladarskega zbora v Ljubljani l. 1821. ter leto pozneje z nekaterimi izpremembami Vodnikovo „Povedanje od slovenskiga jezika" (1848, l. 42 id. in 1849, l. 20 id.). P. Hicinger pa je napisal vrstice „Slovenski jezik v starih časih" (1848, l. 29.), kjer pripoveduje o veljavi slovenščine pri ustoličenju koroških vojvod.

Slovani so silili na dan, naglašujoč, da je prišla njihova doba. Herderjevo prerokovanje v „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" jih je navdajalo z najlepšimi nadami. „Slovenija" je prva objavila Herderjeve preroške besede, po njej so ponatisnile „Novice" v 5. št. 1849.: „Kaj je slavni nemški pevec Herder že pred 70 leti od Slovanov prerokoval", češ: „Časov koló se neprestoječe verti, in kader bo pravična politika v Evropi na mestu podjarmenja obveljala, se bodete tudi vé — nekdaj tak blago in pošteno živijoče, zdaj

[1]) Misel (nemščina je per eminentiam jezik samostalnikov, slovenščina pa glagolov) je izrekel Bleiweis v XIII. teč. na str. 75 in v XX. teč. na str. 16, kjer piše v „Listnici vredništva" gosp. A. Drag. P. na I.: „Vaš dopis kaže, da ste sposobni stopiti v vrsto slovenskih pisateljev; le lotite se spisov, ktere ste nam obljubili, samo poglavitne reči ne zabite: pišite po domače, to je, v duhu našega jezika, pa ne ptujega; mislite po slovensko, pa pišite ne zavito v dolgih perijodah, ampak v kratkih stavkih, prosto in lahko razumljivo; ne rabite preveč samostavnih imen (Hauptwörter), posebno abstraktnih se varite kakor živega ognja; glagoli naj nadomestujejo samostavne imena; namesto ptujih rabite domače slavenske izreke, prislovice, usklike itd., ki jih še veliko v narodu živi, pa se žalibog! še preveč pogrešajo v naši pisavi. Vsak jezik ima lastnosti svoje; teh se držimo, pa se ogibujmo ptujih."

pa v sužnost pahnjene slovanske plemena — vzdignile iz dolziga spanja od morja jadranskiga do Tatre, od Dona do Veltave, in boste začele vživati sad svojiga truda in svoje tergovine," Hicinger pa je zapel naslednjo „Slovansko dobo" (1849, str. 11):

De velike prekucije
Pridejo ob svojim času,
Stare, nove prerokije
So pripovedvali glasi.

Nemcu predstvo so pustile
Kralja Višiga razmere,
Prostost de bi otel on sile,
In pa varh bil svete vere.

Ker poklic svoj Nemc je zgrešil,
Popravljaje vse le bega,
Spake té de svet bi rešil,
V delo tó Slován zdaj sega.

Misel to v Slovanov sredi
Modre glave so zbudile,
In bandero o njih besedi
So roke junaške 'zvile.

Ako je nebes usoda
V to Slovane namenila,
Naj modrost pogum naroda
K pravim koncu bi vodila!

S Hicingerjem vred je vstala cela vrsta rodoljubov, ki so dajali duška svoji domovinski ljubezni v slabih pesmih.

Nova doba — nove besede.

Bil je tudi zadnji čas, da so se zavedli Slovenci svojega jezika. L. **1848.** je napočilo in ž njim doba, ko so jeli trkati zatirani na vrata mogotcev. „Slava Bogu v višavah in na zemlji mir ljudem dobrega serca!" (1848, l. 13) je zaklical navdušeni Majer, ko je dal cesar Ferdinand 15. marca svojim narodom ustavo. In sklicevaje se na sveto pismo: „Kdor za svoje ne skerbi, je vero zatajil, in je hujši od nevernika!" (I. Tim. 5. 8.) je pisal: „Kaj pa mi želimo? Kaj bodemo pred vsim drugim naj serčnejši svojim poslanikam naložili, da za nas na zborih govoré?

„Več stvari; — nej imenitnejši pak je: da bode nam slobodno, da moremo v Slovenii kadar koli hočemo in kakor hočemo po malim v šole in v kanclije vpeljati naš slovenski jezik, da nas ne sme noben narod siliti, ptuj jezik nametovati. Italijani imajo v vsih svojih šolah in kanclijah italijanski jezik, Nemci nemški, Magjari magjarski. To je pametno in prav.

Nam mora biti naj ljubši pa naš Slovenski jezik! To pravico si moramo tudi mi zadobiti. To je perva potreba! Ako zdaj zamudimo, preti našemu narodu poguba; ali pak zdaj vsi naš jezik in narodnost branimo, čaka našiga naroda gosposka sreča!“

Nova doba je pa prinesla s seboj nove besede. „Kako bomo konstitucijo po slovensko imenovali?“ se vprašuje Bleiweis v 14. št. in odklanja besedo „ustava“, „ustav“, češ da jo sicer rabijo Čehi, Poljaki in Hrvati, a da ne velja nič, ker ne pomeni in ne pove ničesar gotovega. Pač so zanjo „Horvatje, Čehi in Poljci tudi v slovstvinih rečeh spoštovani in dragi bratje — pa tega nam ne bojo za zlo vzeli, de smo v marsikteri reči bolj zbirljivi, kot oni. Kako slabo je — na priliko — njih beseda ark, arkuš (Bogen) pri papirji. Arcus (Bogen) pri zidu (naš obok) naj bo! akoravno je tudi za ta pomenik ptuja beseda — pri papirji pa clo nič ne velja.“ Korar Jožef Poklukar mu je nasvetoval sovlado, češ da vlada odslej cesar z ljudstvom. Bleiweisu ugaja ta beseda, a odločijo naj Slovenci. Če ve kdo kaj boljšega, naj sporoči, da se izbere in obdrži najboljše. I. Š. iz Celja je bil za konstitucijo, ker je latinskega izvira in jo poznajo Nemci, Francozi, Lahi in drugi narodi. Drugič je beseda lepa, razumljiva in lahko izrečljiva. Tretjič pa ni potreba kovati ob vsaki priliki novih besed (št. 21). Občinstvo se je izreklo za ustavo, češ da je sovlada — Mitregentschaft, konstitucijo pa so zavrgli domorodci.

Istočasno z „ustavo“ je prišel še drug pojem v veljavo. Standrecht — ali stojna sodba „Novic“! Pa kljub grozeči „stojni sodbi“ so postali ljudje živahnejši. Prirejali so „besede“, kateri izraz pa ni prijal Bleiweisu za „Konzert“, ampak za „Konversation“ (str. 110). Na „besedah“ je vskipelo ljudem srce in „živio“ je prišel do veljave. Zato je izpregovoril o njem v „Zmesi“ (str. 178) I., kateremu se pa zdi najlepši klic „Slava!“ „kakor so že angeljci peli, ko je bil Zveličar sveta rojen.“

Ustava naj bi dala narodnostim svobodo. A marsikdo izmed bralcev „Novic“ si ni bil na jasnem, kaj sta narodnost in svoboda, zategadelj je napisal o njiju zopet I. par vrstic (o prvi 1849, str. 87, o drugi 1848, str. 197).

Pa še vse polno drugih prepornih pojmov je prinesla ustava. Tako n. pr. se je vnel prepir glede „župana“, „nadžupana“ in podobnih političnih količin in izrazov. Ker pa igra župnik še večjo vlogo kot župan, so se sporekli tudi glede te besede. Kot zgled teh razmotrivanj se mi zde najbolj značilne sledeče vrstice: „Beseda „župnik“ pomeni v južno slovenskih deželah „fajmoštra“, na Slovenskim je pa prostimu narodu še malo znana, in ker je nemška župa (Suppe) v pomenu juha

sploh zlo vkoreninjena, se ne bo dala še kmalo sploh vpeljati. Bcseda župnik ne izhaja iz „zaúpnik“, ampak iz ravno tiste koreninice ko župan. Sicer pa tudi beseda „fajmošter“ ni nemška, ker je spakedrano vse skupej iz: parochia in magister, in od todi po vsih evropejskih jezikih, na priliko: Meister, maître, maestro, mojster, majstor, mešter itd. — Ako je beseda župnik namesto fajmošter v kakim kraji že navadna, bo toliko pripravniši. ker bodo ljudje imeli za duhovsko reč župnika, za deželsko (to je „politiško“) pa župana“ (1851, str. 68)[1]. Pisec se ni podpisal, a je najbrže Bleiweis, ki se je pobahal v listnici uredništva na vprašanje, čigavi so nepodpisani članki, da so izvečine njegovi.

Na nejasnem so si bili l. 1848. naši predniki tudi glede svojega imena in onega svojih bratov. Dočim so videli nekateri ves blagor v starih Kranjcih in niso hoteli ničesar slišati o Slovencih, so se prepirali drugi zaradi Slavjana, Slovana, Slavena, Slavina, Slovena — spor, ki še dandanes ni definitivno rešen. Še vedno imamo separatiste, ki hodijo svoja pota.

Ker pa so se spuščale „Novice“ vedno bolj v politiko, t. j. v stroko, o kateri se je pisalo do 1848. l. bore malo v slovenskem jeziku, ni čudno, da so se jele množiti nove besede. Naročniki „Novic“ so bili v pretežni večini malo izobraženi ljudje, a navdani z željo po izobrazbi. Nove besede so jih pri branju nekoliko oplašile; zategadelj se je oglasil v njihovem imenu v 19. listu Likar, proseč sotrudnike „Novic“ in sploh slovenskih listov. naj se drže kolikor mogoče slovenskih besed in naj sežejo samo v skrajnji sili po tujih slovanskih izrazih. Le pesniki naj imajo glede besednega zaklada prosto roko z ozirom na to, da ne zanima poezija toliko kmeta in rokodelca. Uredništvo mu je dalo takoj pod črto pameten odgovor: „Namen „Novic“ je, ljudstvo v vsim podučiti, kar mu je za življenje potreba. Ta imenitni namen tudi prihodnjič dosegovati, bo vselej pervo vodilo „Novic“, kakor je dozdej bilo. Z dosego tega namena se pa veže lahka razumljivost „Novičnih“ sostavkov, za ktero je vredništvo, za ktero so gotovo vsi gospodje pisavci v svojih spisih skerbeli. De včasih kaka menj navadna ali clo neznana beseda vmes pride, se v tako različnih rečeh, od kterih „Novice“ pišejo, lahko zgodi. — Kakor je pa od ene strani resnica, de nam je potreba mili slovenski jezik vedno bolj in bolj izobrazovati, pa pridno tudi čisto slovenskih besed iskati, ki so po kmetih semtertje navadne, kterih pa slovenski pisavci še ne vémo — ravno tako

[1]) K temu prim. „Vprašanje“ na 295. str. 1864, katera izmed besed fajmošter, fajmešter, farmešter, župnik ali farnik je najbolj primerna za nemški izraz „Pfarrer“.

je pa tudi od druge strani gotova, de je več tacih kmetov pa tudi gospodov, ki še slovenskiga prav brati ne umejo, kteri, kakor nas je skušnja že večkrat prepričala, marsikterega sostavka niso razumeli, ko so ga sami brali; ako ga jim je pa kak drug vajen človek bral, so ga razumeli, rekoč: „Lejte, kako je pa to?“ Naša misel je: Novice morajo lahko razumljive biti; bravci Novic tudi kmetiškiga stanú morajo pa tudi s časom vred eno stopnjo naprej storiti. V temu obstoji omikanje naroda, za ktero se poganjamo. Ako morebiti veliko kmetov ne razume ustavniga pisma, ali more kdo reči, de tedaj ni umljivo prestavljeno? Z novo vladarsko napravo bomo dobili veliko novih besed, in nič ne pomaga: učiti se jih bomo mogli!“

Veliko radikalnejša ko „Novice“ je bila „Slovenija“, in to v političnih in jezikovnih stvareh. Vpeljala je črez noč celo vrsto novih besed, kakor audiencia, čitavnica, kategorija, uradnik, uniforma, deputacia, blagorečje, manifest, diplom, kronanja, barikada, politiško, nepolitiško, kandidat, deržavljan, katastrofa, provizorno, poslanik, garantirati, objektivnost, subjektivnost, republika in več drugih. Te so delale marsikateremu čitajočemu Slovencu preglavico, kakor nam spričuje Podkorenčanovo „Prijazno vprašanje namesto bravcov, ki druzih jezikov ne umejo razun slovenskiga“ (1848, str. 124). Tu vprašuje „Novice“, ki hodijo semtertja po svetu, vse ovohajo in so zelo prebrisane, če so omenjeni izrazi slovenskega plemena. V tem slučaju se jih bodo oprijeli, ker vedo, da pridejo z novimi rečmi tudi nove besede. Ako so pa tujke, se bodo premislili, prilastiti si jih, ker ne ugajajo tudi manj olikanim stavki, kakor: „Kako bodo puštabi notertalani?“ (vprašanje nekega učitelja). „Novice“ so odgovorile Podkorenčanu v 31.—32. l. v „Pomenkih zastran vprašanja v besednih rečeh „Slovenije“.“[1]) „Deržavski ali politiški“ časopisi se ne morejo ogibati popolnoma prostemu ljudstvu neznanih besed, ker ne poznajo za mnoge stvari slovenskih izrazov in jih nimajo tudi drugi slovanski narodi, kjer bi si jih vzeli na posodo. Vedno pa se bodo ravnale po vodilu: nikar ne kujmo novih besed, ampak povprašajmo rajši poprej pri svojih sosedih, in sicer v tem-le redu: pri Ilircih, Srbljanih, Rusih, Čehih itd.[2]) Šele, če ne najdemo nikjer primernega izraza, ga lahko skujemo. O besedah v Podkorenčanovem vprašanju pravijo, da so latinske, nekaj pa tudi grške korenine. Latinci so jih imeli že v sila

[1]) Prim. Podkorenčanovo „Zahvalo vprašavcov zastran besed“ (str. 154).

[2]) Podlipski zastopa v „Besedici o kovanju novih besed“ (1852, str. 354) mnenje, da se ne sme dati prednost nobenemu slovanskemu narečju, ampak se naj izposodi ona beseda, ki se nam najbolj prilega.

davnih časih. Od njih so jih dobili drugi narodi, celo Slovani, katerih jeziku se nič kaj lepo ne prilegajo, zlasti ker bi se jih bili lahko izognili; saj je slovanski jezik zelo gibčen in se „z njegovimi korenikami in končnicami (Stamm- und Bildungssylben) večidel vse da zaznamjati, ako se prav suče.“ Najmanj moremo zameriti Hrvatom, da imajo polno latinščine v jeziku državnih opravil. Imeli so namreč do današnjih dni latinščino v uradih. Njihovim latinskim imenom se lahko primerjajo naših kmetov besede: Urtel, Verciht, Licitirenga, Protokol itd. Res je pa tudi, da se ne morejo zavreči vse tujke, dasi želimo, da se naj ne tujčuje, kjer ni sile. Z zložnim delovanjem bodemo dosegli, da bo zraslo iz malega veliko.

Majerjeva želja, da bi se vpeljala slovenščina v urade, je bila splošna. Če pa primerjamo današnje čase s starimi, vidimo, da se nismo veliko izpremenili. Kukavic je bilo tudi takrat. Nam že znani Juri Podrebernicki je poslal iz Lozic 4. aprila 1848. svojo „Negodno željo“ „Novicam“ (št. 16), kjer pravi, da je želja po vpeljavi slovenščine v šole in urade še prezgodnja. V šolah na deželi se naj le uči mladina v domačem jeziku, a nikakor ne v velikih šolah po mestih in trgih. S tem bi namreč preveč vklenili sebe, ker nismo udje samo svojega naroda, ampak vsega človeštva. Najmanj zrel pa je naš jezik za urade, saj je še „nebin (to je fantičik, ki še ne zna prav bajati [govoriti]), ker ni še dolgo, kar ga je mati Evropa porodila, kteriga je tavžente let v svojim prostornim telesu varno nosila, de bi ga dobro ugodnila; rodila namreč ga je, ko so nam rajnki svitli cesar Franc na Ljubljanskim učelišu slovensko šolo vterdili in ko so naše drage kmetijske Novice na dan prišle.“

Odgovoril mu je v 18. št. c. kr. kantonski komisar Ambrož, da slovenski jezik ni otrok in se naj vpelje takoj v novem pravopisu v učilišča in pisarnice. Vsak pa, kdor ne želi tega, ni prijatelj domovine. Bleiweis je pristavil nekam čudno opazko: „Vsak pravi domorodec mora to želeti in terjati — ali počakati je treba, de dobimo nove naprave srenjskih kancelij, zakaj nova srenjska ustava (Gemeindeverfassung) bo premenila sedanji stan naših deželnih gosposk. Tudi šole bojo drugači osnovane.“

Nato je napisal Podrebernicki „Odperto pismice gosp. Ambrožu“ (l. 21), kjer odvrača sum, da bi bil sovražnik „osvobodene slovenšine“. Bal se je težkoč pri uvedbi slovenščine v urade, zato se je oglasil z „Negodno željo“. Če pa je v uradnih poslih tako izvežban možak kot Ambrož mnenja, da je čas za uvedenje slovenščine v urade ugoden. potem je seveda tudi on za Ambrožev predlog ter si celo laska. da je pripomogel slovenščini nekoliko do zmage, ker je vzpodbodel s

svojimi vrsticami Ambroža, da se je oglasil. Želel bi si le še, da bi dal natisniti Ambrož svoj zali sestavek tudi v nemškem jeziku v nemških novinah, da bodo brali kantonski komisarji in uradniki Ambrožev lepi in potrebni pouk, ker smrde tem ljudem poleg slovenskega jezika tudi slovenski časniki.

In v podkrepilo vseh dokazov, da je slovenščina uradnikom potrebna, je pristavil Bleiweis nekaj iz izkušnje. Pri volitvi poslancev za Frankfurt je namreč skušal neki uradnik razložiti zbranim kmetom namen teh volitev. „Deutscher Bund" pa je prestavil z nemškim puntom, vsled česar bi ga bili skoro nabili cesarju zvesti kmetje. K sreči je posegel vmes slovenščine zmožen uradnik.

Potrebam teh nemških uradnikov je skušal ustreči Navratil s svojim „Schnell Slovenisch", naslovljenim „Kurze Sprachlehre mit einer möglichst vollständigen Rechtschreibung der slovenischen Sprache, nebst einem praktischen Anhange, enthaltend mehrere Vorladungen von Zeugen und Angeschuldigten, Protokollsköpfe, dann Fragen und Antworten, Urtheile u. s. w., in slovenischer und deutscher Sprache, endlich ein deutsch-slovenisches und slovenisch-deutsches Verzeichniß (Laibach 1850) der nothwendigsten Kunstausdrücke aus der Straf-Pr. O. vorzüglich für Gerichtsbeamte." Oglasil se je tudi P. Hicinger s „Kako in koliko bi bil slovenski jezik precej v šole in kancelije vpeljati" (št. 24). Ta mož je bil še tako naiven, da se je bal za svoje ime, ko bi se postavili hipoma na slovenske noge, češ Nemci bi se nam smejali, „ko bi polno nemških lastnih imen med silno vnetimi Slovenci vidili." Ker je izjavilo uredništvo, da se mu zde slični pomenki jako potrebni, se je vnela cela debata o vprašanju, ki se ga je dotaknil Hicinger, zlasti ker je prišlo tudi vprašanje o slovenskem vseučilišču v Ljubljani na dnevni red. — Stvar pa ne spada v obseg mojega dela, zato jo preidem.

Dr. Muršec: „Kratka slovenska slovnica". — Slovniški pregled.

Vsled novih razmer je postala potrebna tudi mala slovenska slovnica. Spisal in izdal jo je v Gradcu 1847. l. učitelj veroznanstva dr. J. Muršec. „Novice" so prinesle dolgo oceno te „Kratke slovenske slovnice za pervence" (1848, list 29. id.). Dasiravno niso zadovoljne, da se ji pozna v besedi in skladnji štajersko narečje, ji vendar pripoznajo ime „slovenska", ker se jim zdi, da se je potrudil pisatelj, zadovoljiti vse Slovence. To pa je pot, „ki nas k namenu pelje, in tako naj bi vsi pisavci delali, zlasti kader za vednost pišejo." Če se pa „v prid ljudstva z oziram na posebin kraj piše, naj se ogled

občnosti slovenske sicer ne pogreša, vender naj bo namen, ki ga ima pisavec ravno pred seboj, njegova perva skerb".

Iz te ocene navedem nekaj zanimivejših točk. Predvsem nasvetuje kritik, da bi se pisal v kerst, kert, smert.... *e* še naprej, ker pisava brez *e* „oko žali, blagoglasje bega, in je ptujcam v spodtikljej". Obregne se nad Muršecevim pravilom: „*L* pred tihnikam se prerodi v *o (u. a)*." češ da velja to pravilo le za nekatere kraje, ki so bliže Hrvaški, sploh na Slovenskem se pa *l* v besedi pred soglasnikom izgovarja kot *v*, n. pr. dovg, vovk, ne pa dòg, vòk ali pa dug, vuk, kakor pri Ilirih ali južnih sosedih. Na koncu pa se izgovarja *ál* kakor *áv*, *al* kakor *ov* (ali *av*), *él* kakor *év*, *el* kakor *ev* ali *u*, *íl* kakor *ív*, *il* kakor *u* (ali *iv*), *ol* kakor *ov*, *ul* kakor *uv*. Pri tem se sklicuje na Lehrgebäude der slowenische Sprache von Fr. Seraphin Metelko, Laibach 1825. Končni *l* pa ohrani svoj glas večidel v tujih besedah in pa takih, ki se končujejo vsled odpahnjenja glasnika v množinskem rodilniku na *l*. enako pri imenih na — *tel* in še nekaterih drugih besedah. Da bi se ne izgovarjal *l* v teh slučajih kot *v*, pišejo imenovane besede že zelo z *lj*, kar je pa napačno, ker je izgovarjava *l*-a kot *v* le razvada. Da je napačno pisati učitelj, se spozna iz „nategnjene besede" učitelja, kjer ne izgovarja nihče *j*. No, apostel in podobne besede bi se pisale tudi z *lj* lahko, ker se v resnici sliši tuintam.

Ugaja mu „s k l o n" namesto dosedanjega „rabotniga" padeža. Istotako ceni više imenovavnik, rodivnik itd. kakor imenovavni, rodivni itd. Te izraze imenuje bolj pripravne in podvizne (praecis), češ, „kako podvizno se postavim erste Endung der vielfachen Zahl sächlichen Geschlechtes zamore po slovensko reči: množni srednji imenovavnik itd." Namesto „druževnik" predlaga „druživnik" „naravnost iz nedoločivnika družiti, druživen". Sploh naj bi se gledalo v imenoslovju ali terminologiji na to, da bi se povedalo mnogo z eno ali malo besedami.

Največ nesoglasja — namreč takega, ki je bilo vidno tudi za slepca — je kazala takrat s k l a n j a. Kritik Muršeceve slovnice je za to, da se končuje edninski dajalnik („prisvojivnik") moškega in srednjega spola vselej na *u*, „kakor je bilo redno v staroslovanskim jeziku (razun moških, ki so prirastliko dobivale)." V mestniku pa bi izbirali lahko med *u* in *i*, dasiravno bi utegnil tudi tukaj *u* boljši biti ko *i*, „razun morebiti pri imenih, ki pred mestnikovo končnico čerko *j* imajo." To pa zato, ker je *i* ozek ali tesen glasnik, ki ima najmanj polnoglasja. Pravi, da so mislili češki učenjaki pred časom, da so uganili bogvekaj, ko so zamenjavali prav pogosto polne glasnice z ožjimi ali so jih pa celo odmetavali ter pisali če-

kati, jitro, mšica, psati··· namesto čakati, jutro, mušica, pisati··· Pa kakor kažejo „Elemente der altböhm. Gramm. von P. J. Šafařik, herausg. v. Jordan, Leipzig“ str. 14 id. jim ni mlajši rod nič kaj hvaležen za to delo. Zato ne bode napačno, ako se ohrani slovenščina polnoglasna, da se namreč ne krčijo glasniki in ne pišejo namesto širokih ozki, razen tam, kjer zahtevata to ustroj in blagoglasje jezika. To bo tudi naši bodočnosti v korist, ker so se ločili — kakor trdi Štur — Slovaki samo zato v slovstvu od Čehov, ker so ohranili prvotne jezikovne oblike.

O hkrati rabljenih *-om* in *-am* v edninskem družilniku govorim malo nižje.

Posebno ponosen je kritik na dvojino, ker so si jo ohranili edino Slovenci. Drže se je tako krčevito, da nadomeščajo v govorjenju dvojinski mestnik, ki je izgubil svojo nekdanjo končnico *-u*, često rajši z družilnikom dvojine kakor pa z mestnikom množine. Iz tega vzroka — misli kritik — je napravil Muršec v dvojini mestnik enak družilniku, kajti dvojinski mestnik je dandanes večjidel enak množinskemu in nima končnice *-oma, -ama.*

Slika dvojinske sklanje je sledeča:

Kritik skanja:	Muršec sklanja:
1. slon-a	1. slon-a
2. slon-ov (nekdaj -u)	2. slon-ov, u
3. slon-ama	3. slon-oma, ama
4. slon-a	4. slon-a
5. pri slon-ih (nekdaj -u)	5. pri slon-oma, ama
6. s slon-ama	6. s slon-oma, ama.

Muršec se torej še ni mogel odločiti za eno izmed oblik na *-oma*, oziroma *-ama.* Kritik pravi, da imajo *-om* (edninski družilnik moškega in srednjega spola), *-oma, -om* (dvojinski in množinski dajalnik moškega in srednjega spola) to prednost, da so stare oblike; *-am, -ama, -am* so pa bolj okrogle in se izgovarjajo laže, torej je dovolj vzroka, da jih pišimo.

V množinskem moškem in srednjem družilniku so pisali: *-ami, -omi, -mi, -i,* n. pr.

z gospodami, -omi, -mi, -i
z rakami, -omi, -mi, -i
z znancami, -omi, -i,

v ženskem množinskem družilniku: *-imi, -mi, -i,* na pr.

s krepostimi, -mi, -i
s strastimi, -mi, -i
s koristimi, -mi, -i
z nitimi, -im, -i,

v moškem in srednjem množinskem mestniku pa *-ah* poleg *-ih*, n. pr.:

v letah, -ih
pri gospodah, -ih.

Take menjave prijajo kritiku, češ da pripuščajo več svobode, zlasti v pesništvu, in povišujejo blago- in polnoglasje. Edino to ueugodnost imajo, da begajo edinost in nas oddaljujejo od staroslovenščine. Nato primerja novoslovensko slovnico s staroslovensko in pride do zaključka, da se končuje množinski družilnik moškega in srednjega spola redno na *-i*, ženskega spola pa na *-ami, -imi, -mi*. Golega *i* pri slednjih samostalnikih ne more opravičiti in se mu zdi samo izprida. Pač pa se nahaja — pravi — v najstarejših bukvah pri moških in srednjih samostalnikih tuintam končnica *mi*.

Metelkova slovnica, „svetilnica slovenšine", ga uči, da imajo *-mi* v množinskem družilniku tista imena moškega spola, ki devljejo naglas na končnico (dar, -ú), a imena srednjega spola nobenkrat ne. Pokukal je tudi v Dobrovskega, ki deli po trdih in mehkih končnih soglasnikih moška imena v dve sklanji in pravi o množinskem družilniku na 470. in 47. str. „Soc. in prima proprie -i, non -mi, neque -ami, etsi in libris recentioribus inflexiones -mi et -ami utpote russicos, jam reperias. — In secunda plura sunt, quae -mi pro -i admittunt (tantum)."

Iz tega sklepa kritik, da je pravilna končnica množinskega družilnika moškega spola *-i* (izvzemši imena, ki prenašajo naglas na končnico), pri onih ženskega spola pa *-ami, -imi, -mi*, takisto *-ih* za množinski mestnik moškega in srednjega spola; za ženski spol pa le pri tistih imenih, ki se končavajo na soglasnik in obdrže naglas na koreniki, *-ah* pa za ženske samostalnike na *-a*. Moška in ženska imena, ki devljejo naglas na končnico, imajo v množinskem mestniku *-éh*, na pr. v zob-eh, klop-eh.

S svojo razlago pa noče nikomur velevati, kako naj piše. in nikogar grajati, če drugače piše; pokazati hoče samo pravo pot, ki vodi k edinosti. Tako malo lastnovoljnosti so imeli torej takrat kritiki slovnic!

Velika needinost je vladala tudi pri pridevniku glede *-iga : -ega, -imu : -emu, -im : -em*. Kritik pravi, da ima vsaka oblika svoje vzroke. Ličnejše in pripravnejše se mu zde oblike *-iga, -imu, -im*, nekaj zato, ker jih piše večina Slovencev že od nekdaj, nekaj pa tudi zato, ker so končnice *-ega, -emu, -em* neokretne in težke, kar se kaže posebno pri izpremenljivih soglasnikih in pri *j*, n. pr. svojega, druzega, velicega, tacemu, globocemu... Črka *j* si želi vsled sorodstva *i* k sebi, ne pa *e*, torej je tudi zajic, ujic, ptujic... lepše kakor zajec, ujec, ptujec...

In zopet je mož zagrešil posel kritika s stavkom: „Ne tajimo pa tudi, de to je velikrat bolj všeč, česar je človek bolj vajen; kdor je pametin, se nad tim ne spodtikuje, naj bo tako, ali tako pisano (!), de je le slovniško ali gramatikalno."

Dobro pa je nastopil proti še sedaj močno razširjeni nepotrebni rabi osebnih in deloma svojilnih zaimkov. Takoj zatem pa se je potrudil, napraviti zmešnjavo v pisanju slovenščine še večjo. Potegnil se je namreč za sledeče stare oblike:

beh (bih)	béjah
bé	bejaše
bé	bejaše
béhova (bésve)	bejahova (bejasve)
bésta (béste)	bejahota (bejaste)
bésta (béste)	bejahota (bejaste)
béhomo	bejahomo
béste	bejaste
bého (beše)	bejaho,

češ da jih je treba poklicati na dan, dasi so tako „zaptujene, de bi jih smel morebiti komej pesnik le v visokim petji kterikrat sukati." A upal je, da okrevajo sčasoma in vstane s Slovenijo vred še marsikaj k življenju. Umestno pa je bilo, da je poudaril pomen končnic pri tvorbi besed, češ da se mora poslužiti Nemec večkrat dolgih sestavljenk, kjer opravi Slovenec z eno samo besedo s primerno končnico, n. pr. verehrungswürdig — častitljiv, Rauchfangkehrer — stergar, Glockengiesserhütte — zvonarnica, Leinwandhändlersfrau — platnarica, Dichtwaldbewohnersweib — gošavka, Mostbirnwein — tepkovec, Loskauftariff — odkupnina, Fuhrmannslohn — voznina, das Beschäftigetsein mit der Vollendung des Urtheils — razsojevanje...

Seveda moramo priznati, da si je izbral nalašč precej neokretne nemške izraze.

Kar nas prijetno iznenadi, je to, da pogreša v slovnici oddelka o sklanji tujih lastnih imen. To zasluži z ozirom na čas pohvalo, ker glede nje še dandanes nismo na čistem.

Kritik ni podpisan, a je skoro gotovo Bleiweis.

Pravopis in pravorečje.

V naslednjem letu (list 2 id.) je priobčil v „Novicah" „visoko veljavni slovenski jezikoslovec" —r (Jožef Poklukar)

dolg članek „Kako dolgo še ne bomo lažnivosti svojiga pravopisa slovo dali?“ To je tisti mož, ki je trdil. da izhajajo prvotno vsi evropski jeziki razen ogrskega od slovanskih, da torej ni prav, če se sramujemo nekaterih besed, ki jih smatramo krivo za grške, latinske, nemške ali laške, kakor rajtati, kardelo, krona, lilja, vaga, barva. malati, badati in več drugih (str. 29). Lažniv imenuje pravopis: sim mislil, sim djal, perjatel, bel, vesel, dolg, svoj, kdaj, nekaj, zakaj, ko beremo: sim mislu, sim djav, perjatu, bev, vesev, dovg, soj. kdej, nekej, za kej. Mož si stavi vprašanje: „Od kod nek pride ta tako očitno napčina, in per tem že tako stara in vsoljna šega pisanja?“ — in pride do zaključka, da je temu krivo sledeče:

1. Mislimo, da moramo tako pisati, kakor so naši predniki, a ni vse slavno. kar je davno. Pri več besedah celo ne more najti drugega vzroka, kakor n. pr. pri tvoj, svoj, ptica, dolžnost itd. Toda ko bi veljal ta vzrok, bi morali ostati tudi pri kresalu in žveplenkah, pri slamnatih bajtah in obzidanih mestih.

2. Nekateri so mnenja. da se bližamo s tem pravopisom drugim slovanskim narodom. A kaj pomaga bližati se, če se nikdar ne približamo. Končne zloge izpreminjamo, slog in besede pa puščamo iste. Na ta način ne bomo črez sto let drugim narodom nič bliže. kakor so bili naši predniki pred sto leti. Izreka bode ostala kljub pravopisu stara, ker ne more doseči nikdo s pisanjem, da bi govorilo ljudstvo drugače. kakor govori. Pa ako bi se tudi približali enemu narodu, drugemu bi se odtujili istočasno v isti meri. Če pišemo: sim bil, sim imel, se bližamo „horvaškimu slovilu (Dialect),“ a odmikamo se od dalmatinskega in slavonskega: sim bio, sim imao. Edino sredstvo zbližanja je skupen „pisavni in pismovinski“ jezik, ki bi združil mala plemena v mogočen narod in jim pripomogel do visoke omike. Ta pa more biti samo tisti. ki je najmehkejši, najplemenitejši in najlepši — namreč srbski, ki je v lepoglasju enak laškemu. Vpeljati ga je treba najprej v ljudske šole in predno mine en rod (30 let), ga bodo govorili večjidel v omikanih družbah in pisali v njem vse imenitnejše nauke.

3. Drugi zopet menijo, da je jezik imenitnejši, če se piše drugače, kakor se bere. in se sklicujejo na francoščino. Ta vzrok je bral —r v predgovoru nekih starih slovenskih bukev. Pravi pa, da bi morali še čisto drugače pisati in staviti namesto ene po dve, tri ali celo štiri črke, ako bi hoteli doseči po tem potu imenitnost jezika. A kaj bi rekli potem bralci, ki se jim že težko zdi, če se jim zapišejo le tri, štiri črke drugače, kakor so jih bili navajeni doslej.

4. Lažnivi pravopis ugaja nekaterim zato, ker se pišejo do njem vsi „skloni (Endungen)“ in spoli enako in se doseže tv pisavi na ta način edinost in soglasje. Po njihovi misli je sreba pisati besedo „prijatu“ tudi v imenovalniku prijatel, ker Re pišejo z *l* vsi drugi skloni, n. pr. prijatla, prijatlu, prijatli itd. zaavnotako mora imeti tudi moški spol pri glagolih *l*, ker ga hohtevata v končnih zlogih ženski in srednji spol, torej sim hotel, sim hodil zaradi sim hotla, hotlo — sim hodila, hodilo. Toda na tem soglasju temelječa slava pravopisa je nečimerna, „skorej ne veliko drugači, kakor nekdanjih greških bogov, ki so si le nerodovitne drevesa v svoje posvečenje volili. Kaj nam pomaga soglasje v samim pisanji, če se tudi v izreko ali branje in govorjenje ne preseli?··· Nič druziga, kakor de nam na drugi strani novo in veliko nasprotniši nesoglasje med pisanjem in izreko napravi, in bravcam in pisavcam nepotrebno motenje dela.“

5. Edini pametni razlog za lažnivi pravopis je ta, da nam naznanja izvor in sklanjo besed. Tako n. pr. pišemo: „ljudstvo, lepši, nekaj, vse, težko,“ da povemo, da izhajajo te besede od „ljud, lep, nek in kaj, ves, težak,“ dasiravno izpahujemo v navadnem in lepoglasnem govorjenju pri prvi besedi *j*, v drugi pa izpremenimo *p* v *v*, v tretji *a* v *e*, v četrti *v* v *u* in v peti *ž* v *š* in govorimo; ludstvo, levši, nekej, use, teško. Enako se piše namesto „kreh, tópu, brav“ — kruh, topel, bral, da se pokaže, da ima beseda „kreh“ v drugih sklonih *u* namesto *e*, topu, brav pa „v daljnim sklanjanji“ *l* mesto *u* ali *v*, namreč: topliga, toplimu, topla, topli··· bral, brala, bralo itd. Toda, kolikor izprevidi —r, „sta oba namena, ki jih ta vzrok v sebi ima, namreč ishajanje in sklanjanje besedi naznanovati, ne le sploh nepotrebna, ampak tudi željem bravcov in poslušavcov, in skladnosti pisanja, in vsim pametnim pravopisam drugih narodov nasproti.“ Večina bralcev se namreč sploh ne briga za besedni izvor, ampak je zadovoljna, da jih razume in zna prav izgovarjati. Pisanje je namreč nadomestilo govorjenja. Kdor se pa zanima za izvor besed, naj zadosti svoji želji s pomočjo slovnic in svojega uma. Dalje naznanja sedanji pravopis izvor in sklanjo samo pri nekaterih besedah, a ne pri vseh. Mlajši, grajski, gospôski, meči, terši, slajši, krajši, dražji, veči, bistvo··· oče, mati, dete, hči, oko, kolo, gospodar, teme, nič··· sim rekel, sim delal, sim kupil pišemo, ne pa mladši, gradski, gosposki, mehkši, terdši, sladkši, kratkši, dragši, velkši, bitstvo··· očet, mater, detet, hčer, očes, koles, gospodarj, temen, ničes··· sim rekua, sim deloua, sim kupua, slednje „de bi pokazali, de možki spol *u* imeti hoče“, dasi ni več ležeče na ženskem in srednjem spolu kot na moškem. Skladnost pravopisa pa terja, „de se pri ena-

kih vzrokih tudi enako piše.“ Pri lažnivem pravopisu se pa godi velikokrat ravno nasprotno, ker ne pozna doslednosti. Pa tudi pametnim pravopisom drugih narodov je nasproten. Nikdo ne bode tajil, da sta najumnejša latinski in laški pravopis, izmed katerih ne napoveduje nobeden izvora besed in njihovega sklanjanja z drugačnim pisanjem. Tudi Hrvatje, Dalmatinci, Slavonci in Čehi pišejo tako prosto, kakor izgovarjajo, ter naznanjajo s pisavo izvor le v nekaterih besedah, sklanje pa nikjer. Tudi Nemci, ki so si „dolgo časa to šego špogali, de so izhajanje besedi naznanovali“ so jo začeli opuščati. Le Francozi in Angleži delajo izjemo. Vrhutega dela lažnivi pravopis naš jezik trji, tako da zabavljajo črezenj bralci drugih narodov. Saj pa tudi ni čuda, ko pišemo mesto najlepše črke *u* često *il*, *el*, *ev* in *v* ter dajemo besedam veliko več soglasnikov, kakor jih imajo pri govorjenju, ter jih daljšamo po nepotrebnem, ker stavimo dostikrat po dve črki, kjer bi bila ena zadosti.

Vendar pa naj ne misli nihče, da se mora tako pisati, kakor se govori, zakaj vsako govorjenje ni pravo, ampak piši tako, kakor se govori prav ali kakor ti veleva „slovna (gramatika)“, torej prijatu, topu, nekej, tokó, vse, dovg, povn, biv, hodu, imu... Ravnotako bi se moral predlog *v* pisati kakor *u*. „le takrat, kader pred *v* ali za *v* kak glasnik pride, se *v* zamore z glasnikam vred, kakor dvojoglasnik, vender tudi kakor *u* izreči, postavim: Upa v njega, ali pa tudi: upa u njega.“ Pevci (motrine) bi ga smeli seveda izgovarjati tudi kot *f*; v tem slučaju bi ga naj pisali kot *v*, da bi naznanili s tem njegovo izreko. Po tem pravilu bi se morali pisati tudi predlogi s končnim *z*, kakor *z*, *iz*, *brez*, *raz*, *vz*, tako, kakor se izgovarjajo, namreč z „*z*“, kadar so sestavljeni z mehkim soglasnikom; torej zgreti, izbiti, razlomiti, brezvesten, uzdigniti itd., nasproti pa s „*s*“, kadar so združeni s trdimi soglasniki, n. pr. sterniti, ishajati, raskladati, brescuten. vstati... Če stoje predlogi sami zase, potem se lahko pišejo mehko ali trdo, kakor se že začenja naslednja beseda, ali z mehkim ali trdim soglasnikom, n. pr. čez goro, čes pot, pa tudi vedno mehko čez pot, čez njivo, čez prelas. *Pri* bi se moral pisati *per*, ker se tako izreka.

Večkrat pa je izgovor nerazločen in dvomljiv, da se ne spozna, ali ima beseda trd ali mehek soglasnik. Pri imenih skopca, votka, herbta nam n. pr. govor ne pove, ali je srednji soglasnik trd ali mehek, pri besedah premog, let, rob, terd... pa si nismo takoj na jasnem o zadnjem soglasniku. Tu nam prideta na pomoč izvor in sklanja besede. Piše se torej skopca, če prihaja od skopec, a skobca, če se glasi imenovalnik skobec, enako votka od votek, toda vodka od voda. herbta od

herbet; dalje premog, léd, rob, terd, če se glasi rodilnik premoga, ledu, roba, terdiga; ako se pa glasi premoka, leta, ropa, terte, jih pišimo s trdim končnim soglasnikom.

V slučaju nerazločne izreke moramo pisati besede tako, kakor zahteva izvor, oziroma sklanja. Če se izgovarja ista beseda različno, potem vzemimo vedno ono izreko za podlago pisanja, ki je mehkejša in lepoglasnejša. K mehkoti govorjenja ali lepoglasju pa pripomorejo glasniki in soglasniki. Prvi se vrste po lepoglasju tako-le: i, e, a, o, u. Še trji ko *u* je poluglasnik *è*, n. pr. smèrt. Za glasniki pridejo dvoglasniki (—r je torej vedel, da pozna slovenščina dvoglasnike, o katerih ne vedo še dandanes naše slovnice ničesar), med katerimi so ij, iv, ej, ev mehki, aj, oj, uj srednji, in av, ov, uv trdi. Med soglasniki so najprijetnejši gladki (literae liquidae): l, m, n, z in za njimi lj, nj; potem pridejo mehki: j, v, b, f, d, g, h, z, ž in za njimi trdi p, t, k, h, c, s, č, š.

Kakor izpričuje Ciceron, so smatrali Latinci *s* za najtrji glas. Ciceron je ljubil lepoglasje tako, da se je pregrešil rajši zoper navadno sklanjo kakor zoper lepoglasje. Namesto mollities cervicum je zapisal rajši mollitia cervicum, samo da nista trčila vkup *s* in *c*. Ako je torej že *s* sam trd, koliko trja sta šumnika *š* in *č*. Tudi *h* je precej trd; zato ga menda ne poznajo Lahi in Srbi. Če so združeni tudi najtrji soglasniki sami z glasniki, n. pr. rosa, vihar, toča, suša, še takšne besede niso preveč trde, a postanejo trde, ako se združi več soglasnikov — zlasti šumečih, n. pr. različnost, čverst, draščica...

Sploh naj velja glede lepoglasja pravilo: „kolikanj meči so glasniki in soglasniki kake besede, in kolikanj manj ima ona soglasnikov, posebno šumečih zraven sebe, tolikanj lepoglasneji je." Pisati bi morali torej „bote, levši, oba" mesto „boste, lepši, obdva" ali: namesto „ljubiti, ljepo, smješno, dvoli, gvori, jeden, da, ša, žetev, hospod, kteri, marskteri" — „lubiti, lepo, smešno, doli, gori, eden, de, še, žetu, gospod, keri, marskeri...."

Tudi tretja množinska oseba sedanjega časa se naj bi pisala tako-le: kupio, molio, gladio (kakor pišejo Latinci enake besede: cupio, mollio, gladio) ne pa kupjo, moljo, gladjo ali kupijo, molijo, gladijo, ker črke *j* kratkomalo ni treba zraven. Ime Maria pišejo v vseh jezikih, kolikor je Poklukarju znano, brez *j*, samo mi moramo delati izjemo. Celo take besede, katere govorimo navadno z „*j*", bi smeli pisati z „*i*", n. pr. ladia, pričioč, z modrostio, krepostio... Tudi glagoli z *-ejo* v tretji množinski sedanjikovi osebi pogrešajo lahko *j*, n. pr. oni maneo, ganeo, ideo namesto manejo, ganejo, idejo, kakor pišejo tudi Latinci iste besede: maneo (ich bleibe), ganeo (der Schlemmer), ideo (darum) brez *i* ali *j*. „Napčino bi

vunder bilo, v ti reči predelječ iti, in postavim, tudi imena z končnim *j*, postavim, zdravje, poslopje itd. le z *i* pisati, kar bi bilo pravi izreki, ktera mora vselej kraljovavna vladina ostati, očitno nasproti."

Poluglasnik *e* rabimo prepogostoma. V besedah konec, korec, polanec se n. pr. ne sliši poluglasnik. Ko bi pisali Nemci tako kot mi, potem bi morali pisati Lenez, Schmerez, ne pa Lenz, Schmerz. Laščina ga niti ne pozna, ker je preveč nasproten lepoti govorjenja in zlasti petja. Tudi mi bi storili prav, ako bi ga pridržali samo v koreninskih besedah, n. pr. perst, skerb, kjer ga ne moremo zamenjati po pravi izreki z nobenim drugim glasnikom.

H koncu prosi —r, naj bi sprejelo uredništvo „Novic" za poskušnjo v svoj list kako malo pesmico ali sploh kak sestavek v novem pravopisu, ker se izrečejo morda zanj bralci. Zavoljo prevelike „šparovnosti" mu je dovolil Bleiweis „le en kratik izgled" kot prilogo k 22. listu. Iz „Slovenskih pesmi krajnskiga naroda" je priredil —r sledečo pesem o „Lavdonu" po svojih pravopisnih pravilih:

„Lávdon.
(Po navadnim pravopisu)

Lansko leto naša armada
Dolj na Ogerskim leži,
Alj nobeden Belga grada
Se lotiti upal ni.

Lavdon sam je serčin možki,
Terdno sklepat' je začel,
De bo Turkam v svoji vojski
Mesto Beligrad odvzel.

Dosti polka, vso pripravo
Hitro skupaj spravil je,
Tje čez Donavo in Savo
V Turško berž prepeljal se.

Tam šotorje je postavil
In ukopat' se pusti,
Kadar je že vse pripravil,
Glejte! kaj na-zadnje st'ri.

K bašetu in poglavarju
Lavdon pošlje v Beligrad,
Prašal ga in ogovarjal
Z lepo njemu mesto dat'.

„Če ga s silo — pravi — vzamem,
Vam gorje bo vsim takrat,
Kar li koli živ'ga najdem
Vse bom vkazal pokončat."

Lávdon.
(Po novo nasvetovanim pravopisu.)

Lansko leto naša armada
Dolj na Ogerskim leži,
Alj nobeden Belga grada
Se lotiti upov ni.

Lavdon sam je serčin moški,
Terdno sklepat' je začev,
De bo Turkam v soji vojski
Mesto Belgrad oduzev.

Dosti polka, vso perpravo
Hitro skupej spravu je,
Tje čez Donavo in Savo
V Turško berž prepeljov se.

Tam šotorje je postavu
In ukopat' se pusti,
Kadar je že vse perpravu,
Glejte! kaj na-zadnje stri.

K bašetu in poglavarju
Lavdon pošlje v Beligrad,
Prašov ga in ogovarjov
Z lepo njemu mesto dat'.

„Če ga s silo — pravi — vzamem,
Vam gorje bo vsim takrat,
Kar li koli živ'ga najdem
Vse bom vkazav pokončat'.""

i. t. d.

Z odkazanim prostorom —r ni bil posebno zadovoljen, ker ni mogel pokazati na eni strani vseh razločkov svojega in starega pravopisa. Zato je pridejal skoro dve strani dolg zagovor svojega predloga, ki obsega obenem odgovor Podlipskemu (Hicingerju). Ta se je oglasil namreč že v 11. št. v „Dopisu z Notrajnskiga“ proti Poklukarjevim deloma nedoslednim izvajanjem. Ker pa še ni bil dokončan Poklukarjev članek, je črtal Bleiweis tisti del dopisa, ki se je nanašal na slednjega. V drugem delu razlaga Podlipski svoje stališče glede vseslovanskega književnega jezika in predlaga staroslovenščino, ki se naj bi pisala ali s cirilico, ali pa z latinico, ker rabijo tudi Čehi v svojem pravopisu nemške in latinske črke. V prvem, izprva črtanem delu (list 20: „Pišmo, kakor smo pisali!“), pa očita Podlipski Poklukarju, da si je ogledal samo Gorenjsko, ne pa Dolenjskega in Notranjskega; sicer bi vedel, da dosedanji pravopis ni lažniv, ampak resničen in pravilen, ker „mi Slovenci pišemo, in ne bi bilo napek omikani družbi govoriti, kakor en del govore Gorenci in Dolenci sploh, večidel pa Beli-Krajnci in Pivčeni. Ako se pa tega vodila deržimo, se naš pravopis ne more lažnjiv imenovati.“ Če misli Poklukar, da ni prijetno slišati govorjenja s polnimi samoglasnicami in s čisto soglasnico *l*, naj gre enkrat med Belokranjce in Pivčane. Sicer pa naj bi uredništvo skrbelo, da se ne bi več pisalo v očitnih listih o pravopisu ali abecedi, ker se nam posmehujejo nasprotniki. Čehi, Slovaki in Iliri gledajo že dolgo naprej, ne pa nazaj na abecedo!

Bleiweis je odvrnil na to željo, da je istih misli ko Podlipski, da je pa sprejel obširni —rov sestavek le „iz visociga spoštovanja do za slovenšino mnogozasluženiga gosp. —r, de nej svet presodi njegove misli“. Tu omenjeni napadi nemških listov na slovenski jezik so bili v svoji nizkotnosti podobni sedanjim. „Novice“ so jih zavračale pošteno in leto dni po objavljenju svojega novega pravopisa je priobčil —r v „Novicah“ dolg zagovor slovenščine, naslovljen „Od omike slovenskiga jezika“ (1850, l. 24. sl.) in naperjen proti „Ljubljanskemu časopisu.“[1])

Modernizacija jezika. Ilirščina.

Tudi pristašem slovanskega književnega jezika ni bila pisava „Novic“ nič kaj po volji. Zahtevali so zbliževanje v oblikah in besednem zakladu, a Bleiweis jih je odbijal in jim povedal v „Povabilu na naročilo Novic za prihodnje leto 1850“

[1]) Iz takega spora z nemškimi časopisi je nastala D. Terstenjakova jezikoslovna drobtinica „Je-li „čitavnica“ slovenska beseda?“ (1862, str. 351).

(1849, list 50): „Vse pisanje v podučnih sostavkih bo v navadnim čisto slovenskim in lahko umevnim jeziku Novic, ktere slovenskimu ljudstvu namenjene, morajo pred vsim skerbeti, de se v bravcih veselje do branja obudi in se jim ne odtegnejo, rekoč: tega ne razumemo. Prav je, de se drugi časopisi v svojih sostavkih za bolj učene Slovence višjiga jezika poslužujejo, ki se občnoslovanskimu bliža, — namenu Novic se pa v navadnih sostavkih ne prileže drug jezik, kakor naš čisti slovenski, ki ima tudi svoje prednosti."

Da bi ne bilo prav nobenega dvoma o njegovih nazorih glede jezika, je priobčil v 51. in 52. listu l. 1849. članek „Nekaj zastran državniga zakonika", opremljen s sledečimi vrsticami nekega rodoljuba, ki je poznal baje ilirski jezik dobro in ga je tudi cenil in častil po vrednosti: „V ‚Slovenii' l. 98. je rečeno: «de se bo gosp. prestavljavec deržavniga zakonika v prihodnjih listih tudi občno zaželjenih (!!!) novejših oblik poprijel». — Kolika pomota! Ker poterpežljivi Slovenci molčé, in pustijo dva ali tri gospode pri miru, kteri v enim ali dveh listih svoje sladke sanje za sebi tolikanj preljubljeno iliršino pri vsaki priložnosti v slovenšino vrinjujejo, za to tedaj so te neslovenske oblike občno zaželjene?! Mi bi po svoji previdnosti in skušnji svetovali, de saj v tacih rečeh, ki je naj več in naj več ležeče, de jih tudi neučeni, kolikor koli se more, razumejo, de saj v tacih rečeh, kakor so ‚občne postave', bi na stran djali Ikarove perutnice, ter pred očmi imeli ljudski prid. ne svojih sladkih sanj. Kaj bi Horvatje rekli, ako bi se jim postave po slovensko pisale?"

Bleiweis sam pravi, da se oglaša glede jezika državnega zakonika zato, ker mora skrbeti kot urednik „Novic" za prosto ljudstvo, kateremu je zakonik tudi namenjen. Ne mara slovniške vojske in tudi ne daje slovenskim protivnikom orožja v roke, ker so prestavljali naši očetje cesarske postave lepo in gladko, ko je bil nemški jezik še boren in okoren — sklicuje se na slovensko prestavo nemških ukazov cesarice Marije Terezije — a njemu je dobro znano iz dopisov, da si ne želi večina bralcev novejših oblik, ki se ne ravnajo po iz naroda vzetih slovenskih slovnicah, n. pr. po Vodnikovi, Kopitarjevi, Metelkovi, Murkovi, Potočnikovi, Muršecevi, Malavašičevi, Janežičevi. Ti možje niso delali oblik po svoji glavi, ampak so jih poiskali med narodom. Vse je ležeče na tem, da se piše državni zakonik v Slovencu umljivi besedi. Slednje zahteva celo Matija Majer v „Ilirsko-slavenskem jeziku". Pišite Čehu po češko, Srbu po srbsko, Iliru po ilirsko, Slovencu pa po slovensko! Oni gospodje, ki silijo z novimi oblikami na dan, hočejo, da se zmeša naše narečje z ilirskim.

Ta namen bi ne bil napačen, ako bi dobili na ta način brez oškodovanja slovenskega naroda skupno jugoslovansko narečje. Imenovani gospodje si upajo vse to. Tudi Bleiweis pripoznava, da se doseže to lahko v časopisih v enem tednu, „če se vsi pisavci skupej vzamejo in tako pisati začno," toda ljudstvo bo ostalo na suhem, ker ne bo bralo nerazumljivih reči. In kaj bi pridobili s tem učenejši Slovenci, kaj Hrvatje? Slovenci dobe jezik, ki ni slovenski, Hrvatje bi pa tudi ne marali zanj, ker bi ne bil ilirski. Kdor bi hotel razumeti ta „idealni" jezik, bi moral znati slovenski in ilirski. Tega pa nihče ne more zahtevati od prostega ljudstva. Rajši pišimo popolnoma po ilirsko, da bodeta razumela vsaj Hrvat in Dalmatinec, če že Slovenec ne!

Res je, da so Hrvatje naši bližnji bratje, da je njihov jezik omikan in olikan in da si moramo izposojati potrebne besede najprej pri Jugoslovanih, a tudi te izposojenke morajo biti primerne slovenskemu duhu. Ravnotako pa je res, „de tudi naš slovenski jezik je stanovitno narečje, de slovenšina je omikana že začuda, de ima svojo starost, svojo zgodovino, svoje slovstvo. Ta slovenšina ni zmišljena, ni skovana, ni posojena, kakor iliršina Horvatam, temuč je lastno, častitljivo, v narodu vkoreninjeno in z narodam tako sklenjeno ozidje, de se podère in ni več slovenšina, ako začnemo v njene oblike drezati in namesti njih druge nove staviti."

Kdor je vnet za omiko naroda, je z Bleiweisom istih misli. Če se pa že govori o vzajemnem zbližanju, mu bodi dovoljeno pripomniti, naj bi vzeli tudi Iliri od nas one reči, ki so boljše kot njihove. „Pa žalibog! de ne stopnice tega bližanja od njih strani ne vidimo! Zato se pa tudi bojimo — česar nas že skušnja uči — de bi tisti gospodje, ki hočejo, de bi se slovenšina v iliršini „zibnila", starih slovenskih oblik v dar ne prinesli novim oblikam iliršine, na priliko: de bi tudi dvojnika (Dual) ne zapustili, ker 2. sklona pri zanikovanji (Negation) že večidel ne rabijo, — moj, njegov, njih namesti svoj i. t. d. (v povračavni rabi) pišejo, — namesti nedoločivniga naklona (infinitiv) namenivni naklon (supinum) rabijo itd."

„Novice" se bodo ravnale tudi v prihodnje po slovenskih slovnicah in sploh knjigah, gledale na lepoglasje ter rajši pisale „*-am* namesti *-om, -iga, -imu, -im* namesti *-ega, -emu, -em,* — s ženo namesti s ženoj itd., priloge v stopnjah bomo, kakor dosihmal, neredno sklanjali, in ne bomo pisali lepša žena ampak lepši žena, ne veča hiša ampak veči hiša itd. Če pišemo *-om* in sklanjamo stopnje prilogov redno, ali smo s tem kaj posebniga dosegli? Navadnimu pa smo se odtegnili. Kdor pa hoče tako pisati, se ve, de ima tudi prav. Nar menj

navadno je tisto *ega, emu*, in tudi slavni gosp. Murko ima v svoji slovnici *iga, imu*, z opombo, de le v nekterih krajih Štajarskiga, in sicer na ogerski meji se sliši brezglasni *e* namesti brezglasniga *i*. Ilirsko *-oga, -omu* je krepak, nekako častitljiv glas, *-ega, -emu* pa je tako širokousten in brez vsiga lepoglasja, posebno če govorimo «drujega, mojega, svojega» in sploh kjer po *j* sledi, de ne moremo razumeti, kako de je ta *-ega* in *-emu* nekterim gospodam tako silno pri sercu. Večina Slovencov ga ne izgovarja; za kaj ga tedej nekteri pisatelji siloma vpeljati hočejo za občno pisanje?"

Sile ne ljubijo, ker lomi kola in „že z izpušenjem polglasnice *e* so nam Slovencam veliko silo storili in za čmu? Slovenc besed kerčiti in stlačevati ne zna; toraj ušesa in oči neizrečeno boli, ko se bere nevideno: skrbeti, država, vvrstiti i. t. d. Polglasnica se na Slovenskim veliko bolje izgovarja kakor na Českim in Serbskim — in ako bi se tudi ne, je vunder ne smemo nikakor opušati, sicer bi mogli ravnosledno tudi drugod dokaj glasnic in soglasnic opušati. Kam bi pa to prišlo? Tega Slovenec ni vajen, in je tudi negnjusno za oko.

Torej še enkrat prosimo: za Slovence po slovensko! Jezik ni „Modeartikel" — in se tudi oktroirati ne da.

Čistimo ga, pilimo ga, gladimo ga, trebimo mu mah ptujšine, ki ga obraša, mislimo in pišimo v duhu slovenskim, izposodujmo si, posebno kar nas je bližnjih bratov, besede, ki nam jih manjka, — nikdar pa ne pozabimo: de na razumu in omiki ljudstva je vse ležeče.

De si pa zraven svojiga čistiga slovenskiga pridobimo tudi popolnama znanost ilirskiga jezika, naj se na vsacim slovenskim gimnaziji napravi tudi učiliše ilirskiga jezika: le to je prava pot vzajemne književne zveze."

Tu se je pokazal Bleiweis precej neprikrito odločnega nasprotnika ilirizma. Popolnoma se seveda ni upal nikdar z barvo na dan. Delal se je vedno prijatelja Ilirov, le na roko jim ni mogel iti, ker bi trpela pri tem omika ljubega mu slovenskega naroda. Toda v srcu je bil od prvega trenutka med glavnimi nasprotniki „Daničarske druhali". In kot urednik edinega v prvi vrsti nižjim slojem namenjenega lista je bil glavna ovira vseh poizkusov, da bi se združili vsaj Jugoslovani v književno enoto. Ker sem pisal baš o tej točki že v navedenem izvestju c. kr. II. drž. gimn. v Ljubljani, bom govoril v naslednjem le o boju za oblike; vse zagovore in ugovore v zadevi slovanskega književnega jezika pa pustim po možnosti na strani.

„Novooblikarji", (-om, -oma; -ega, -emu; šč i. t. d.)

Naslednje leto se je oglasil Potočnik z „Novooblikarskim viharjem" (**1850**, št. 4) zoper „Slovenijo", Majarja, Ma-

cuna, „Muroslovence“, dunajske novooblikarje in sploh vse „janičarje slavšine“, češ da jih tudi „učeni Slavonec Berlić v svoji „illirische Sprachlehre, 2. Auflage, Agram 1850“ hudo krotoviči.“

Novooblikarji so nastopili zlasti za te oblike:

1. pri imenih moškega in srednjega spola se naj piše *-om, -oma* namesto *-am, -ama;*

2. namesto *-iga, -imu* naj stopi *-ega, -emu;*

3. pri imenih srednjega spola naj dobiva pridevnik v množinskem imenovalniku, tožilniku in zvalniku končnico imena; ravnotako se naj skladajo v spolu z imeni pridevniki druge in tretje stopnje;

4. glagoli druge vrste se naj končujejo na *-uti*;

5. soglasniška skupina *šč* naj se ohrani;

6. namesto „*de*“ pišimo *da*.

Glede *-om, -oma* pravi Potočnik, da imajo novooblikarji prav, a Slovenci na Kranjskem so bolj navajeni na *-am, -ama*, torej se naj dovoli pisati vsaj pesnikom te končnice. Za drugo točko se jim porogljivo zahvaljuje, da so prevzeli v ednino nove oblike iz dvojine in množine, kjer so pisali *-eh, -em, -ema, -emi* namesto *-ih, -im, -ima, -imi.* Zato naj dovolijo drugim pisati še nekaj časa *-iga, -imu*, zlasti ker pišejo tako že nad tristo let Slovenci na vsem Kranjskem in izgovarjajo na Notranjskem, Goriškem in v Istri čisto in jasno *-iga, -imu.* Sicer ljubijo po spričevanju učenega Murka na Štajerskem, posebno na ogrski meji, v nekaterih krajih *-ega, -emu*, a ti kraji niso tako veliki, „de bi smeli vsim drugim Slovencam zapovedi dajati.“ Tudi dokaz „Slovenije“ (teč. III. list 3.) ni prepričevalen za Potočnika. Če se sklanjajo pridevniki s pritaknjenim *i, jega, jemu,* zakaj niso sklanjali potem „Staroslovenì“ lepega ali lepjega, lepemu ali lepjemu, ampak lepago, lepomu itd.? Potrdi pa novooblikarjem zavoljo staroslovenščine *-em* namesto *-im* v edninskem mestniku. O skladu pridevnika z imeni srednjega spola pravi, da naj odpirajo pristaši novih oblik le počasi „nova vrata“, da ne bodo preveč cvilila, — „stare vrate“ namreč bolj „rade teko“.

Tudi drugi del zahteve, stavljene v 3. točki, mu je že zdavnaj znan, „samo da se nam treba zdi, razločiti med določljivim in nedoločljivim prilogam, da ne porečete: ta podoba je lepša — ko una, ampak lepši, pa tudi ne: imenitnišo delo, kakor Muroslovenci pišejo, ampak imenitniše.“ Poleg *-uti* je pri glagolih drugega razpola tudi *-iti* zelo v navadi, torej se ne sme naravnost preklicati. Za *šč* jim je hvaležen, da ga vsaj v *št* niso preobrnili, kakor poskušajo nekateri v staro-

slovenskem, „de“ pa jim bodi dovoljen, da ne bo preveč viharja — novooblikarji imajo še druge „zročenke“, katerih nočejo še naznaniti, a se vidijo v „Sloveniji“, n. pr. neki „be“, o katerem trdijo, da je toliko kakor: „bi bil“, Potočnik pa pravi, da to ni res, zakaj v staroslovenščini se pravi „beh, be“ : „sìm, sì, je bil“; „bi bil“ pa se reče „bih, bi.“ Torej, hodite le počasi, novooblikarji, da ne „budete premnogo tudjega blaga črez medjo prenosili“!

Še bolj kot te Potočnikove vrstice je razveselilo Bleiweisa Podgorskega (L. Svetca) razjasnjenje novih oblik v „Sloveniji“ (1850), češ da vidi iz tega, da tudi Podgorski ni zadovoljen s pisavo nekaterih pisateljev „Slovenije“. Starim oblikam, vzetim iz naroda, se ne bo protivil nihče, najmanj pa „Novice“, katerih geslo je čiščenje slovenskega jezika in neprestano napredovanje. Bleiweisova želja je, da bodi vsakemu Slovencu na voljo dano pisati, kakor hoče, da piše le po slovnici in v slovenskem duhu. Če ne pišemo po ilirsko, ampak čisto po slovensko, še ne nehamo biti prijatelji in bratje Hrvatov, kakor so tudi oni naši, če tudi ne pišejo slovenščine. Oba jezika sta ene matere Slave. Bližajmo se drug drugemu, pa ne zavrzimo svoje lastnine, ki je tudi slovanska! Posebno oni, ki pišejo za prosto ljudstvo, naj ne pozabijo, da je njihovo delo prazno, ako ne pišejo v jeziku ljudstva.

Zopet isti razlogi!

Neupravičen je bil torej strah celjskega dopisnika I. Š. (Dr. Jožef Šubic), da bodo oskrunile nove oblike lepo, milo, krepko in bogato slovenščino „Novic“, in nepotrebno zatrdilo, da tudi Štajerci („saj od krajnske meje do Celja in dalje“) ne poznajo tistih „*-ega, -emu, -oga, -om.*“ (1850, list 3).

Kar se tiče *-ega, -emu, -iga, -imu, da, de* itd., „Novice“ še dolgo niso prišle do enotnosti. Bleiweisu niso bile po godu nove oblike, a črtati si jih ni upal v doposlanih mu sestavkih. Zato je postal pravopis „Novic“ v tem oziru precej pisan, tako da so prosili sotrudniki sami (n. pr. Prifarski) urednika, naj napravi konec temu mešanju. Bleiweis se je izgovarjal s starimi razlogi, da ne mara siliti nikogar, kako naj piše, in se je skliceval na državni zakonik, češ da uide tudi temu večkrat kaka stara oblika. Sicer pa so to po njegovih mislih malenkosti, v katerih ne obstoja slovenska edinost (prim. 1850, str. 186).

Preslovenjeni Nemec Hicinger-Znojemski, mož brez lastnega prepričanja v pravopisnih stvareh — pisal je, kakor mu je kdo veleval — je spuščal takrat na različne nedostatke slovenske pisave „dobrovoljne pušice“. „De gustibus non est disputandum“ (1854, str. 268) je bila namenjena razprtiji zavoljo *-ega,* oziroma *-iga.* Glasi se:

Terst in Gorica derži se bolj star*i*ga,
Pravi še: našiga glasa, ne kvari ga!
Kakor ga slišim, tak pisal ga bom.
Štajer in pa Goratan če le nov*e*ga,
Hoče za vse vse slovenske sinove ga;
Meni, pri njem da slovenski je dom.
Rod je ubog! še Ljubljana razčesa ga,
Grabi za lev*i*ga, prime za desn*e*ga,
V sredi, ne vé se ediniti s kom.

Toda potreba enotnega jezika je postajala vedno nujnejša. Slovenščina si je pridobila nekaj pravice tudi v šolah, zlasti v srednjih. Najmanj pa, kar se mora zahtevati od učne knjige, je to, da ima jezik enotno lice. Tedanje ministrstvo za bogočastje in nauk je sicer uvidelo, da se je pri šele razvijajočem se jeziku težko ogniti različnosti oblik v gramatikalnem in leksikalnem oziru, a minister Thun je izdal obenem z odobritvijo Bleiweisovega „Slovenskega berila za pervi gimnazijalni razred“ dne 6. febr. 1851, št. 927 odlok, da prepusti za naprej le take knjige za učno rabo, ki se bodo ravnale glede slovnice in pravopisa po državnem zakoniku. To velja tudi za drugi natis omenjenega berila, ker ne more nikakor dovoliti, da bi se ravnal skoro vsak pisatelj po jeziku svojega rojstnega kraja in po svojih jezikoslovnih vodilih, ali da bi pisal celo isti pisatelj zdaj tako, zdaj tako. Državnega zakonika se naj drže zato, ker je nastopil za slovensko slovstvo pravo pot, po kateri se morejo združiti vsa podnarečja v en književni jezik, in ker se sme pričakovati, da bo dobil njegov jezik potom uradov tudi v slovstvu prvenstvo.

Kljub tem besedam ministrstva je ostal Bleiweis starih misli: oblika je malenkostna, knjige so potrebne! Čutil je pa vendar, da bo premagala v boju zavoljo oblik „mladost“ njegovo „nespametno stranko starovičev-specifikarjev“. Zato je poudarjal v enomer, da je zanj Metelkova slovnica glavno vodilo, čista slovenščina pa edini cilj. Umikajoč se polagoma pred novooblikarji, je begal bralce „Novic“ vedoma ali nevedoma, ker je videl že v oblikah *-ega, -emu* ilirsko gibanje. Kadarkoli je govoril o teh oblikah, je prišel vedno tudi na vprašanje južnoslovanskega književnega jezika in na svoja zagotovila, da mu vošči največjo srečo in najlepši uspeh ter da se mu ne protivi, ampak da mu le pripravlja za Majarjeva pravila goden in sposoben narod, vodeč ga do omike s knjigami, spisanimi v razumljivem jeziku (1851, str. 45). Oblika ne napravi pisatelja, kakor ne obleka moža. Zato naj bi pokopalo leto 1850 prepir zaradi oblik in pravopisa, da bi se pogovorili o lepoglasju, potrebnem slovenski prozi (1851, str. 62 in 63).

Zadnje besede je zapisal Bleiweis kot zmaganec v novooblikarskem boju. Oblike *-ega, -emu* itd. so prodirale tudi

v „Novice“ vedno bolj, kakor nam pričajo najrazličnejši članki in dopisi. Nekaterim dopisnikom so se celo tako priljubile, da so stavili *e* namesto *i* tudi v končnici edninskega družilnika, v množini pa sploh, kjer so ga le mogli. Teh napak seveda ni mogel in smel trpeti Bleiweis, zato je napisal za 10. št. 1852. „Opazko jezikoslovno“, kjer prosi, da bi se ne vrivale oblike z „*e*“ v sklone, kjer nimajo prostora. To leto piše tudi že Bleiweis sam gori omenjene oblike. Odslej nam kažejo „Novice“ v tej zadevi približno enotno lice. Na izjeme naletimo namreč še vedno; izprva jih je precej, pozneje pa samo kapljajo.[1])

Kot zagovornik novih oblik se je oglasil Bleiweis naslednje leto. (Davorin Terstenjak) je namreč poslal „Novicam“ dopis „Iz Štajarskega slovenskega“, kjer vprašuje, ali je res, da napreduje pouk slovenščine na ljubljanski gimnaziji slabo, ker baje nimajo učitelji dovolj tvarine, in pa, ali so res oblike na *-ega, -emu, -om* nekaterim tak trn v peti, da zametujejo knjige s temi oblikami in zahtevajo od ministrstva preklic modrega ukaza, naj se pišejo vse šolske knjige v jeziku državnega zakonika. Bleiweis odgovarja, da ne ve, če je na prvi stvari kaj resnice, druga pa je žalibog resnična, ker so Kranjci že od nekdaj abecedarji. Prva vojska zaradi črk je imela vsaj kaj na sebi, ker ni malenkost, s kakšnimi črkami bomo zaznamovali glase svojega jezika, druga zavoljo oblik *-iga* ali *-ega, -am* ali *-om* je pa otročarija. „Novice“ so se sicer potegovale izprva za *-iga, -imu, -am* z ozirom na staro pravo, ki so si ga pridobile te oblike od slovenskih pisateljev. Ko so se pa prepričale, da želi večina pisateljev pisati drugače, hoteč se z novimi oblikami približati drugim slovanskim narečjem, in da živijo te oblike v več krajih med ljudstvom, so se vdale tem rajši, „ko smo povpraševaje proste bravce: ali jih „*ega*“ in „*emu*“ in „*om*“ v branji kaj moti, od njih zvedeli, da še tega razločka „zamerkali“ niso. To so nam taki rekli, kteri se novih čerk dolgo niso mogli navaditi. Očitno je tedaj, da groza, ktero „*ega*“ in „*om*“ nekterim prizadevuje, le v glavah enostranskih strastnikov rogovili; ljudstvo ne ve nič od tega.“ Da bi pa bil Bleiweis bolj siguren, je vprašal še profesorja Metelka, kateri obliki bi dal prednost, ali oni z „*i*“, ali oni z „*e*“, če bi volil med tema. In Metelko se je izrekel za oblike z „*e*“, Bleiweis pa hvali od tistega časa ministrski ukaz in upa na zmago novih oblik. Tako je postal iz Savla — Pavel! (1853, št. 80).

[1]) V prilog egavcev je navedel Cigale iz brižinskih spomenikov sledeči stavek: „tebe izpovuede vuez moi greh i zuetemu creztu i zuetei Marii i zuetemu Michaelu“ (Novice 1863, str. 27).

Za enotno pisavo.

Kobeta je izpodbode! Thunov odlok, da se je vsedel za mizo in napisal za „Novice“ dopis „Od Kupe 28. sušca“, naslovljen „Kako bi se mi Slovenci v književnem jeziku zjedinili?“ (1851, št. 14 sl.)

Zediniti se moramo po pisateljevem mnenju, ker nas je samih premalo, da bi se obranili ponemčenja in prišli do obsežne književnosti. Vrhutega je slovenščina samo podnarečje ilirskega jezika, „pars major autem trahit minorem“. K zedinjenju pa vodi po Kobetovih mislih tale pot: Slovenski jezik, ki se govori in zavija po raznih krajih razno, je treba vzeti v celoti v pretres in izbrati 1. najlepoglasnejše, 2. ilirščini najbližje oblike.

Za zgled pravilnega jezika si je vzel Kobe jezik Belih Kranjcev ob Kolpi od Osilnice do Metlike, ker je najbolj oddaljen od nemščine in italijanščine, torej najmanj spačen, ter je ponovil nekaj že znanih zahtev novooblikarjev in stavil nove podrobne predloge, n. pr. kako bomo pisali okrajšano besedo goldinar. Le proti štajerskim oblikam „de, lehko, tenko, denešni, den, ves, meša“ . . . je nastopil ostreje, srdeč se, da govore Štajerci premehko, „skoraj kakor dete, ki še ne premore vsake čerke izreči“, a „kader mi Krajnci kaj taciga beremo, gotovo vsaciga strahovita jeza sgrabi, da z zobmi škriplje zoper tako spakedrijo našega jezika.“ Nasvetuje tudi rodilnik sina, ne sinu in „ilirski“ poudarek Bóga, dúha, príšel, táko, ker stoji na korenskem zlogu in se ne premika. Naglas Bogá, duhá, snegá, prišél, tokó . . . naj bi se rabil kolikor mogoče malo. Čudi se, da se nahajajo v knjigah in časopisih še vedno „barbarske“ oblike Marija, Lucija, Cecilija, Rozalija, Austrija, Austrijanski, Italija, Galicija in „clo milijon, Sijon“ itd. Ako pojde tako naprej, bodemo kmalu pisali tudi najuk ali kaj sličnega. Glede pravopisa tujih lastnih imen stavi ta-le nasvet: „Tuja lastna imena pišimo v izvirnem pravopisu, pri bolj navadnih po zgledu Talijanov namesto *ph* pišimo *f*, nam. *th* *t*, nam. *y* *i*, pri nenavadnih ohranimo popolnoma izvirni pravopis.“

„O zadevi slovenskiga pravopisa tujih besed“[1]) so prinesle „Novice“ v 28. in 29. št. nov članek, ki zahteva v pravopisu tujih imen enakost z Jugoslovani. — Na podlagi „izreke in dejanske rabe“ odsvetuje krpanje tujih besed z *j*: 1. ker *j* ni lep in knjižne rabe vreden; 2. ker je surov; 3. ker moramo priti tudi v tej točki do stanovitnosti; 4. ker je treba gledati na lepo zgodovino jezika in 5. ker se ž njim hipoma

[1]) Prim. A. Breznikov spis „O tujkah in izposojenkah“ (Dom in Svet, 1906).

odcepimo od drugih Slovanov, ki ga nikjer ne pišejo tako pogosto kakor mi. Iliri n. pr. ga ne opuščajo samo v tujih besedah, ampak tudi v drugi stopnji pridevnika (prijetnia reč). Zato bi bilo prav, da bi tudi mi pisali sodnia, komisia, urad-nia, škofia . . . papira, cesara, gospodara . . .

Tudi „*v*“ ne smemo pisati namesto „*u*“, torej vedno le Austria, Europa . . .

Nad te in enake preporne točke se je spravil Podlipski s sledečo „dobrovoljno gazelo“ o pravopisu:

Vsak poljubno piše; jez tud' se pripravim — pa ne smem.
Čerke nar pred kot Latinec vse vse stavim — pa ne smem.
Frank ima in Brit s Poljakam za edin glas čerki dve;
Mislim tak hoditi jez po potu pravim — pa ne smem.
Kdaj Ciril je greške čerke z novimi pomnožil bil;
Ravno tak jih zdaj k latinskim jez pristavim — pa ne smen.
Kljuk Španjol verh čerk prideva, in enako tudi Čeh;
In vesel kaj tako rabo jez pozdravim — pa ne smem.
Kje v besedi glas se vzdigne, to začerta Grek povsod;
Ga posnemam nekaj, spet sim na nepravim — in ne smem.
Stavi Rus in Serb v imenu božje Majke i in ja;
Mu podobno dolgo v svojim onegavim — pa ne smem.
Vsak po svoji volji piše; le Slovenec nimam prav;
Vse se graja, kar počnem pod nebami plavim: de ne smem!

(Kdo kaj sme, in kdo ne, 1851, str. 158).

Tu pa je posegel v razvoj slovenskega jezika Miklošič, toda ne s članki ali s kako slovensko slovnico, temveč z berili za višje gimnazijske razrede. Iz šole je šel njegov jezik v življenje. Dela, s katerimi se je proslavil pred svetom, je poznalo dejanski sicer malo Slovencev, dasi so jih naznanjali naši časopisi s ponosom, a ime „Miklošič“ na naslovnem listu „Slovenskega berila za peti gimnazijalni razred“ (1853) je zadostovalo, da se je obrnil Bleiweis na prvega slovenskega slavista s prošnjo, da naj blagovoli razjasniti v svrho zedinjenja v pisavi načela svojega pisanja. To je storil Bleiweis tem rajši, ker je omenjeno berilo čisto slovensko z ozirom na besede in oblike in ne diši nič po ilirščini.

Namesto Miklošiča je odgovoril Navratil, njegov pomočnik pri sestavljanju beril. Odgovor so natisnile „Novice“ v 85. in 87. l. (1853), „da ga bero vsi, kterim je edinost v pisavi naši draga.“ Ker je vladala v takozvanih novih oblikah že kolikor toliko edinost, omenjam tu iz Miklošič-Navratilovega odgovora samo točke, o katerih še niso razpravljali slovničarji „Novic“ ali pa so se še prepirali o njih. Tako piše Miklošič v nasprotju z „Novicami“ — deloma je bil njihov pravopis samo nedosleden — „sem“ namesto „sim“, in to v prvi osebi sedanjika pomožnika biti in v prislovu. Opira se na izreko in na staroslovenski jesm, češ da nima „si“ druge osebe s prvo

ničesar opraviti in da tudi o dvoumju med glagolom in prislovom ni govora, kakor ga ni med nemškima sein (njegov in biti). A česar ne ločimo v govoru, tega nam tudi v pisavi ni treba. Dalje piše Marija, Terezija, Azija. Perzijansko···, ker ne izgovarja noben nepotujčen Slovan Maria, Terezia, Azia itd; *j* se čuje razločno, če tudi se ne sliši *i* (kadar je breznaglasen): Mari-ja, Terez'ja, Az'ja itd. Piše se pa po istem pravilu [„slovenski jezik nima požirka (hiatus)"], kakor v pijem, pijan, prebijam···, namesto pi-em, pi-an, prebi-am··· Le sredina besed naj bi se ne pačila tujkam (Diogen, ne Dijogen). Pritikline pa prikraja lahko vsak jezik po svoje. Tudi rabi oblike Kranjec, Kranjsko, ne Krajnec, Krajnsko iz sledečih razlogov: Štajerski Slovenci izgovarjajo razločno Kranjec, ne Krajnec. Gorenjci pravijo kón, pán namesto konj, panj, torej tudi Kránc, Kránsko. Dolenjci pa izrekujejo Krajnec, Krajnsko, ker pravijo kojn, pajn, zajn··· Če pišemo torej konj, panj, zanj···, moramo pisati tudi Kranjsko, Kranjec. Izpeljava od kraja (ker leži dežela na kraju) pač ne more veljati, ampak je nastalo ime od Carnia po prestavi glasov, kakor je nastal v staroslovenskem iz Polikarpa — Polikrap.[1]) K temu izvajanju je pristavil Bleiweis otročje vprašanje: Ali tudi Kranja, Ukranja?

Miklošičevo berilo piše tudi Kosezki, francozki, možki, težki — iz: Kosez, Francoz-a, mož-a, težek (težák). Pravzaprav, pravi odgovor, bi se moralo pisati Kosez-ski, francoz-ski, (prim. oblike: francozovski, rusovski), a ker je izpadel *s* popolnoma iz govora in ga ni pisal doslej nihče, je ostal tudi Miklošič pri starem. Kdor pa piše po glasu francoskì, angleški, moški··, mora pisati dosledno skupsti, povetka··, ne skubsti, povedka. Druga je z besedami beraški, nemški, laški itd. namesto beračski, nemcski, lahski. Tu so se izpremenili *čs, cs* in *hs* v *š*, tam pa je izpadel *s*, in *z, ž* se glasita le zato kot *s, š*, ker stojita na koncu zloga. Pred trdimi prehaja namreč mehki glas v trdega, kakor trdi pred mehkimi v mehkega: s klinom, z ognjem. Dalje se glasijo pri Miklošiču prislovi pridevnikov na *-ski*, oziroma *-ški, -a, -o* vedno na *-i*, ne na *-o*, n. pr. to slovensko dete zna po slovenski in (po) laški, ona se možki vede itd.[2]) Njegovo pravopisno načelo se glasi: Piši kolikor mogoče, kakor govoriš, ako ne brani izpeljava (Prim. prej omenjeno Cafovo navodilo!).

[1] Prim. P. Hicinger: „Ali ‚Kranjsko' ali ‚Krajnsko'?" (1857, str. 298) in Poženčan: „Krajna", „Krajnsko", „Krajnjsko"; nikdar pa ne „Kransko" ali pa celo „Kranja" (1857, l. 79). Slednji govori o tej stvari tudi pozneje, nad črto.

[2]) Prim. jezikoslovne drobtinice Sekolovskega v 18. listu 1857.

Napačno bi bilo mnenje, da so pritrdili Slovenci Miklošiču takoj in se oprijeli njegovega pravopisa vsaj v pisavi imena ene svojih dežel. Naletel sem še pred štirimi leti na slovenske šestošolce, ki so pisali razen treh, štirih v prvi šolski nalogi dosledno Krajnec, Gorejnec. To je bilo v kraju, kjer se bori naš narod za obstanek in bi morala biti učiteljem slovenščina nekoliko bolj mar.

Izzval pa je Miklošičev, oziroma Navratilov odgovor „Slovniške pomenke“ „Novic“ v listu 90. in sledečih. Prvi se je oglasil A. Oliban. Žal mu je za oblike Maria, Azia, Perzia itd., ker se mu zde lepše kot Miklošičeve. Najsi tudi izgovarja v omenjenih besedah vsak nepotujčen Slovan *-ija*, bi jih pisali vendar lahko z *-ia*, ker bi s tem ne izpremenili izgovora. Pa če bi ga tudi, bi beseda ne izgubila ničesar na svoji umevnosti in lepoti. Že Vodnik je pisal Maria in celo podertia, ladia itd. Res je tudi, da ima vsak jezik pravico, da ravna s pritiklinami po svoje, toda v besedah Maria, Lucia, Austria··· ne vidi Oliban ničesar pritaknjenega, ampak mu je vsaka pismenka enako bistvena in *i* v Marii mu ni nič manj na sredi ko pri Diogenu. Zato želi, da bi se ne pačil takim tujkam obraz ne spredaj, ne zadaj, in da bi obveljala „novejša“ oblika Maria itd., kakor jo pišejo že kaki dve leti „Novice“ in „Drobtinice“ in se nahaja tudi v najnovejšem „berilu“ za ljudske šole. Tudi bi mu bilo ljubše, ko bi določil Miklošič marsikaj drugega, v čemur vlada največja različnost in svojevoljnost, n. pr. glede *u*, *v* in *j*, in se ne bi spotikal nad pisavo Krajnc in Krajnsko, „ki ni dokazano napčna, in u koji so se pisatelji že zlo poedinili.“

Glede predloga *u*, oziroma *v* si želi Oliban, da bi obveljala pisava „*u*“ kot lepša in splošnejša. Le v pesmih naj bi bilo pripuščeno v polajšanje mere oboje. Večja težava pa je z *v* in *u* v sestavah. Tu ne pišeta dva pisatelja enako. Zato beremo pri enem vkradem, vtaknem, vgasnem, pri drugem pa ukradem, utaknem, ugasnem. In v slovarjih, n. pr. Janežičevem, moramo iskati nekaj takih besed pod *u*, nekaj pod *v*, največ pa pod obema. Le malo besed se piše že zdaj dosledno, kakor vzamem, vstanem, vprašam, umerjem, ukažem, ubožen in še nekatere. Zato bi bilo hvalevredno, ko bi povedal v tej zadevi Metelko ali pa kak drug učen slovničar kaj določnega.

Enako negotova je pisava *lj* in *nj*. Za *v*, *b*, *p*, *m* pišejo skoro vsi dosledno *lj*, drugod pa vlada nesloga, kakor nam pričajo oblike usmiljen poleg usmilen, dobrotljiv poleg dobrotliv, mergoljenje poleg mergolenje itd. Ravno taka je z *nj*. Piše se stopina in stopinja, tanko in tanjko, vganka in vganjka poleg uganka in uganjka itd. — Oliban ne ve nič pravega o

tem, le to more reči, da ne bo obveljal *j* v toliki meri, kakor ga rabi Metelko. Toda „da bi vsak ongavil ž njim, ga tukaj iztreboval, tamkej postavljal, kakor se mu zljubi, to ni po slovniški." Slednje je potrdil tudi Bleiweis z željo, da bi se oglasilo v tej reči več veljavnih mož in da bi razodeli v obči prid vsak svoje mnenje kratko, a dobro.

Prvi je poslal svoj prispevek Metelko (str. 366). O „*u*" in „*v*" je povedal svoje staro pravilo, češ: Piši „*v*" 1. kadar pomeni devanje v kako reč (ein, hinein), n. pr. vrinem, vtisnem, vložim itd.; 2. kadar pomeni na ali gori (takrat je *v* iz predloga *v'z*): vložim (auflegen namesto vzložim), vzamem, vstanem itd. — Sicer pa piši vselej *u*, ki ne pomeni velikokrat ničesar drugega nego izpolnjeno ali dovršeno dejanje dovršnih glagolov, n. pr. utopim, ulovim, ugledam itd. Pri različnem pomenu pa dobiva isti glagol zdaj *u*, zdaj *v*, n. pr. utopiti (ersäufen), udariti (schlagen, perfektiv) in vtopiti (eintunken, einmengen), vdariti (einschlagen, auch perfektiv) itd.[1])

Glede *lj* in *nj* pravi, da pridevajo samo glagoli četrte „oblike" (z nedoločnikovo končnico *-iti*) k trpnemu deležniku *-jen*, torej je pisava mergoljenje, žvergoljenje, poželjenje, boljenje, trohnjenje ... napačna. *Lj* imajo tudi vsi pridevniki na *-iv*. Zahteva ga izreka onih krajev na Gorenjskem in Dolenjskem, kjer ločijo topljeni *lj* od prostega *l*, torej zanašljiv, postrežljiv, dobrotljiv itd., enako tudi ljub, ključ, stopinja, gospodinja, draginja ..., a tanko, vganka in več drugih, ker jih „ne najdemo s topljenim *nj* v tako razširjeni izreki, da bi jih mogli med une šteti".

Dalje želi Metelko, da bi pisali „**ven**", „**vender**" in ne „vun" ali „von", „vunder" ali „vonder"; saj so pisali že nekdaj „ven", ker se izgovarja in izpahuje v tej besedi poluglasni *e* kakor v „oven." Nekateri sicer mislijo, da se mora pisati zavoljo izpeljave vun, ker se izrekuje zunej ali zvunaj. Pač je res, da se izgovarja v zunej *u*, ali kakor se povzdigne velikokrat *u* v *ov* ali *ev*, n. pr. kupu-jem,—kupov-ati, kralju-jem —kraljev-ati, tako se izpremenita tudi *v* ali *ev* v *u*. Tedaj je nastalo zunej iz ven, vnej, kakor bruno iz brevno ali duri iz dveri itd. Torej je tudi treba pisati vsled doslednosti: svetujem, verujem, kmetujem itd., ne svetjem, verjem, kmetjem itd., ker se ne more izpeljati iz zadnjega: svetovati, verovati, kmetovati itd., akoravno se sliši pri pravi izreki v „svetujem, verujem, kmetujem" itd. le poluglasni *u*. — Nikakor pa se mu ne zdi varno vpeljati izpremembo „*v*" v „*u*" tudi pri samostojnem predlogu. Pač pa se poslužijo lahko te svobode pesniki. Končno predlaga „po doslednosti in kakor meni, večini

[1]) Prim. Podgorskega „Pomenke o ‚Zori'" („Novice", 1852, str. 43) in opazko uredništva istotam.

govora“ pisavo: „lepe (in ne lepi) hiši ste bile prodane.“ Sploh pa dvomi, da bi dosegli kdaj Slovenci v pisavi edinost in doslednost, ker nimajo jeziku primerne „pisatve“. — Mož je še vedno bolehal na svojem pravopisu!

Za slovničarjem Metelkom je pristopical Hicinger. Po različnih delih (tudi Dobrovskega in Miklošiča navaja) je posnel nekaj gradiva, a poleg nekaterih napačnih trditev ni povedal ničesar novega ali posebnega (list 94). Da pa ni zamudil Kobe lepe prilike, izpregovoriti nekaj besed za *u* in za druge oblike, ki bi nas približale Ilirom, je samo ob sebi umevno. Saj se je glasil njegov klic še vedno:

Znajte, da je slava veča
z više bratje bratjom biti. — — (Stran 378.)

Kakor smo videli, so razmotrivale „Novice“ doslej, če izvzamemo vprašanje o besednem zakladu jezika, samo osnovna slovniška vprašanja. Cigale se je lotil prvi v „Drobtinici iz slovenske slovnice“ (1853. list 32) prav težke stvari, namreč besednega reda, o katerem nam je odtlej napisal (l. 1908.) Anton Breznik v „Dom in Svetu“ lepo študijo[1]. Cigale si je izbral pravo pot do zaželjenega cilja. Vprašal se je, kako bi Hrvat in Čeh prestavila sledečo nemško periodo: „Wenn man im Herbst die falben Bäume ansieht, die vor Kurzem noch so herrlich grünten, so wird man gewöhnlich von einer gewissen Wehmuth befallen, ohne sich deren Grund erklären zu können; — denkt man jedoch darüber nach, so wird man sich bald überzeugen, daß sie aus der Erinnerung an die eigene Vergänglichkeit entspringt“, in kako bi jo moral preložiti Slovenec. Na ta način je prišel do sledečega sklepa:

1. „Samostavno ime, ali kar ime namestuje, in pa oziravno zaime morate neposrednje skupej stati, da sme razun vejice (coma) samo kak predlog, kak od imena zavisen rodivnik, in k večjemu za imenom postavljeni prilog vmes biti, nikdar pa ne glagol. (To pravilo velja razun vseh slavjanskih tudi v taljanskem in francoskem jeziku, in povišuje zelo razumljivost stavka).

2. Okrajšane osebne zaimena: me, te, ne, ga itd. ne smejo nobenega stavka začeti. Ravno tako se v druzih slavjanskih narečjih nikjer ne najde, da bi se kak stavek začel s pomožnim glagolom: sim, si, je, — na priliko ne: sim ga vidil, temoč vidil sim ga.“

Obenem je opozoril na čisto neslovanski, a skoro udomačeni „brez da“ za nemški „ohne (daß)“, o katerem so

[1]) Prim. tudi njegov članek „O stavi dopovednega glagola“ (Dom in Svet, 1905).

prinesle „Novice“ 1855. l. v 103. l. izpisek iz Navratilovega rokopisa, tičočega se slovanskega glagola.

Svoj nauk o stavi samostalnika in oziralnika je popravil Cigale pozneje v „Drobtinici iz slovenske slovnice“ (1855, str. 263) v toliko, da velja omenjeno pravilo večjidel za vsa slovanska narečja, in dodal dostavek: „Pokladaj v slovenskem stavku vladajoči glagol od kraja ali v sredo, in ne sklepaj ž njim stavkov po nemški šegi.“

Isti Cigale je napisal v „Slovenskem Glasniku“ (1862, št. 2) nekaj vrstic o pravilnem postavljanju pomožnika in osebnih zaimkov. Ker je spoznal iz časnikov, da je bil njegov trud glede besednega reda večinoma zaman, se je oglasil še enkrat v „Novicah“ (1864, str. 316), da bi zatrl stavke, kakor so: „Zastran Maribora mi je bilo posebno žal, da prikrit je bil mojem očem“ ali „Naj omenim, da tudi župan bil je...“ itd.. ter ponovil svoj nauk, ki se krije glede stave v odvisnih stavkih z našimi nazori, v neodvisnih pa po naših mislih stave ne odločuje blagoglasje, ampak poudarek, ki nas uči razvrščati besede tako, da je slog plastičen, logičen in blagoglasen.

Cigaletov članek v „Slovenskem Glasniku“ je nagnil Podgorskega, da je začel natančneje premišljevati o sproženem vprašanju. Svoje misli glede stave breznaglasnic [k tem šteje a) pomožni glagol: *sem, si, je, sva, sve, sta, ste, smo, ste, so*; *bi;* b) zaimena: *me, te, se, mi, ti, si, ga, mu, je, jo, jih, jim, je, nas, vas, nam, vam*] nam podaje v „Slovniških pomenkih“ »Novic“ l. 1862, št. 10 sl. Njegova pravila in njihove izjeme ne odgovarjajo več današnjim. Prva se glase tako-le:

1. Breznaglasnice ne začenjajo stavka, ne glavnega, ne pri- ne poddružnega.

2. Kadar se glavni stavek razpolovi po medstavku v dva konca, one ne začenjajo druzega njegovega konca.

3. One stoje v obeh primerljejih precej za prvo, stavek začenjajočo, samostalno besedo.

Izjem pozna malo: k tem pa šteje tudi take stavke, kakor so: „Naša živina je dobra, samo da noče zrediti se“ ali „Ne ostane, če bote tepli ga“.

Podgorski se je oziral pri svojem razmišljanju preveč na srbohrvaščino, zato je zašel od našega navadnega besednega reda. Glavno krivdo napačne stave slovenskih besed zvrača na nemško mišljenje naših pisateljev. Dokaz zato vidi v tem, da se spozabijo včasih tudi Čehi, nikoli pa od Nemcev oddaljeni Poljaki, Rusi in Srbi. Od stave naslonic preide vobče

na besedni red in na vpliv nemščine na slovenščino, n. pr. na rabo nedoločnika po nemškem zgledu. H koncu govori še o dovršnih in nedovršnih glagolih.

Kar se tiče slovniškega znanja, se pač ne more meriti s Cigaletom.

Pisava „Novic“ kaže splošno manj strahu pred germanizmi nego pred tujimi, zlasti ilirskimi oblikami in izrazi. In vendar so živeli takrat na Kranjskem ljudje, ki so bili močno nevoljni nad „potujčenim“ ali „luninim“ jezikom „Novic“. „Lunin“ jezik je bil pravzaprav noviška iznajdba. Očitale so namreč Razlagovi „Zori“, da piše nerazumljivo mešanico za ljudstvo na luni. — Kot značilno pričo takega nezadovoljnega Kranjca objavljam tu „pesem“, ki so jo dobile „Novice“ za novo leto 1854. Našel sem jo med Bleiweisovo zapuščino. Urednik „Novic“ je namreč ni natisnil, le v „Pogovorih vredništva“ je povedal „staremu Kranjcu“ to-le: „Močno nas je razveselila pesmica Vaša za novo leto, ker vidimo iz nje, da „Novice“ imajo zares dosto podučiti vse uka potrebne. Le to prosimo, da nam naznanite pravo ime svoje; potem bomo „pesmico“ natisnili pervo pot v „Novicah“, da bo slišal svet po vsem Slovenskem: kako nekteri „tiči“ pojo na Krajnskem“ (1854, stran 12).

Evo je:

Novicam
za novo leto.

Zasluge Vaše za povzdigo omike,
Kmetijstva in obertnijstva res velike
   Prizna hvaležno Vam slovenski rod;
De pa ste jezik narodni mu izdale
Za „lunskiga“ — tak pred ga Vi psovale! —
   Polunjene Vas studi kmet, gospod.

Zgovarjate s pisavo se „večine“;
Pa kdo pisavci nje? — Vsi z rodovine
   Preznane ptice s perjem ptujim le!
Ž njim' jezik pišete, ki ni horvaški,
Ne češki, ruski, poljski, ne slovaški
Nar manj slovenski, res le „lunski“ je.

Tako ga ravno Vi same kerstile;
Kak resno, ljuto, strastno čezenj vpile,
   In ravno tega izvol'te v svoj'ga zdej!!!
Kdor tak „z večino“ le po vetru vleče,
Naj v zgovor svoj karkoli že blebeče,
Je ob vero in up nam — Lunski za vselej!

Stari Krajnc.

Dovršni in nedovršni glagoli.

Za Cigaletom se je dotaknil težke snovi M—o (Metelko) z „Opombo o doveršivnih glagolih“ (1854, l. 68 in 69). Naperjena je proti članku „Slovenske Bčele“ (1853, št. 1—8), ki dokazuje, da je raba dovršnih glagolov v določnem naklonu sedanjega časa kriva in tuja ter jemlje slovenščini izvirno posebnost, ker rabi staroslovenščina z vsemi drugimi slovanskimi narečji vred v določnem naklonu sedanjega časa namesto pri nas navadnih dovršnih glagolov le nedovršne ali ponavljalne. — To zanikuje Metelko, češ da so staroslovenski zgledi „Bčele“ po prepisujočih Rusih popačeni in nam ne kažejo prave staroslovenščine. Kdor hoče slednjo dobiti, mora seči po staroslovenskih spomenikih prve dobe in tu najde, da je rabila staroslovenščina tudi dovršne glagole v določnem naklonu sedanjega časa, torej tako kot brižinski spomeniki [„poruču vsa moja (svoja) slovesa“] ali pa Trubar isti glagol pri prestavi Luk. 13, 46. Seveda ga utegne kdo vprašati: kako more biti tvoja trditev prava, saj moram odgovoriti na vprašanje: kaj delaš? — pošiljam, poročam, ne pa pošljem, poročim. Pa tudi to ni nobene uganka — pravi Metelko — za onega, kdor ve ločiti pri slovenskih glagolih dvojno dejanje. Slovenec si misli namreč vsako dejanje od dveh strani: a) od strani nasebnosti, to je, kakšno je dejanje samo na sebi brez ozira na dovršenost, in b) od strani dovršenosti. — Pri govorjenju gleda na to, kar je treba povedati po njegovih mislih od vsakega dejanja. Če hoče torej kdo izvedeti zgolj moje nasebno dejanje, mu odgovorim z nedovršnim glagolom; ako pa mu hočem naznaniti dovršeno dejanje, mu moram reči: „pošljem, poročim“, da ve, da hočem dovršiti dejanje. „In le smešno bi bilo, mu še praviti, da sem se pred spolnjenjem djanja s tem djanjem pečal, ali da mu tudi pošiljam, če mu pošljem; da tudi kupujem, če kupim; da tudi prisegam, če prisežem; da se tudi oblačim, če se oblečem itd. Temu nasproti se pa lahko zgodi, da kdo pošilja, pa ne pošlje; kupuje, pa ne kupi; prisega, pa ne priseže; se oblači, pa se ne obleče itd. Ker so pa: pošiljam, poročam, se oblačim itd. ne le nedoveršivni, ampak tudi ponavljavni glagoli, tedaj tudi od te strani ne more nikakor prav biti, če kdo hoče eno djanje, ako ni nasebno brez ozira na doveršenost, z njimi naznaniti.“

S tem dokazovanjem je upal poučiti Metelko slovenske pisatelje, da je od „Bčele“ enostransko priporočena raba samo nedovršnih glagolov v določnem naklonu sedanjega časa duhu slovenskega jezika nasproti. Končal je čisto po šegi svojih sodobnikov: „Da pa Slovenci od nekdaj pri vsakem

djanji na doveršenost, ki delo venča, radi mislijo, in to pogostniši od drugih Slovanov z doverši vnimi glagoli razodevajo, kdo jim bo to zameril in jih zato grajal?“

Takoj v 71. in 72. listu mu nasprotuje Cigale, čigar slog nam že kaže novo šolo. V članku „Tudi nekaj zastran doverši vnih glagolov“ zastopa mnenje, da nimajo dovršni glagoli v duhu slovanskega jezika določnega naklona pravega sedanjega časa. Pravi sedanji čas nam razloži tako-le: Ako naznanja sedanjik kakega glagola v trenutku govora, torej v določenem delu časa trajajoče dejanje ali stanje brez ozira na tega začetek, konec ali uspeh, je to pravi sedanji čas in glagolu se lahko pristavita besedici „sedaj“ ali „ravno sedaj“; vsak drug sedanjik pa ni pravi, marveč nedoločen čas s podobo sedanjika.

Svojo trditev glede rabe nedovršnih glagolov v pravem sedanjiku podpira Cigale z bistvom dovršnih, oziroma nedovršnih glagolov, s slovensko slovnico, ki ne pozna deležnikov sedanjega časa od dovršnih glagolov, češ da je določni sedanjikov naklon le razkrojen deležnik istega časa, in z rabo dovršnih glagolov pri drugih Slovanih.

Z ozirom na bistvo nedovršnih glagolov pravi, da bi bila velika zmota, ako bi mislili, da naznanjajo nedovršni glagoli dejanja, ki se večkrat gode, torej ponavljajo (Metelko!); takisto pa bi bilo napačno mnenje, da zaznamujejo dovršni glagoli le enkratna dejanja. Pač pa je res, da se nadomestujejo čestokrat nedovršni in ponavljalni glagoli.

Narod sam — pravi Cigale — se drži v neizmerni večini glagolov mojega pravila, ki je posneto po živem jeziku. Samo nekoliko in v primeri k drugim le malo dovršnih glagolov rabi Slovenec zoper naravo svojega jezika in rabo drugih Slovanov tudi v določnem naklonu sedanjega časa, tako n. pr. priseči, povabiti, zahvaliti se, priporočiti se, zarotiti, poslati, prinesti, spovedati se, obljubiti, pozdraviti··· Kriv je temu najbrže kak tuj vpliv, deloma pa tudi to, da nas moti pomen ponavljanja, ki ga dobe ti glagoli, če jim damo obliko nedovršnikov. Imamo pa tudi nekaj glagolov, ki so po obliki dovršni, po pomenu nedovršni, n. pr. poznati (znati), pomeniti (pomen imeti), utegniti (čas imeti) ali: to zasluži, to znese.

S tem pa ni rečeno, da je rabe dovršnih glagolov konec. Samo v določnem naklonu pravega sedanjika mora stati vselej nedovršnik, v drugih naklonih in časih pa le takrat, kadar si mislimo trajajoče, nedognano dejanje ali stanje. Dovršni glagoli pa se smejo rabiti n. pr. v vseh pregovorom podobnih stavkih ali v takih, kjer se dajo pristaviti glagolom besede: navadno, rado, lahko, — ravnotako v pripovedovalnem načinu itd. Prav je: majhen piskerc hitro skipi; človek veliko

pretrpi na svetu; jaz lahko cele bukve na dan preberem itd. Dovršni glagoli imajo lahko obliko sedanjika, ali to ni pravi sedanji čas.

Kar se tiče staroslovenščine in tozadevnih Metelkovih izvajanj, prepušča Cigale vprašanje Miklošiču. Pristavil pa je fino opazko, da je treba gledati pri staroslovenščini, v katerem času stoji glagol v grškem izvirniku. Napisal je tudi „Dostavek zastran doveršivnih in nedoveršivnih glagolov" (list 77), v katerem pravi, da se nasprotno nedovršni glagoli ne morejo rabiti v določnem naklonu sedanjemu podobnega, v resnici pa prihodnjega časa, kakor se dela v nemškem in današnjih romanskih jezikih (prim. morgen gehe ich nach Cilli).

Menda iz kolegialnosti napram Metelku je napisal J. Šolar „Še nekaj od doveršivnih glagolov" (list 75 in 76). Mož je gostobeseden in kljub profesorski časti v glagolu slabo podkovan. Pridevni deležnik sedanjega časa od glagola povabiti — navaja ga seveda samo kot zgled — se glasi pri njem „povabijoč"! Najprej dokazuje na dolgo in široko čisto po nepotrebnem, da se ne more povedati z nedovršnimi glagoli isto ko z dovršnimi, polemikuje s Cigaletom in pride končno do zaključka, da rabimo lahko tudi sedanjikov določni naklon dovršnih glagolov v pravem pomenu, češ da se n. pr. lahko reče: dam, pošljem, udarim···, toda samo v tistem hipu, ko damo, pošljemo, udarimo··· In če bi tudi poznala slovenščina edina to rabo, bi ji je vendar ne smeli odvzeti, ker je naš jezik za nas najboljši in najlepši.

Zanimivejši je Šolarjev članek „Nekaj od naših sostavnih (sintaktičnih) zadev v prevdarek" (1856, l. 78). Sicer razvija tudi tu deloma čudne nazore, a nekateri odstavki so vredni čitanja, n. pr. o rabi „ki" in „kteri" ali „ko" in „kedar"... Glede glagola je še vedno starih misli.

Ker je bil Navratil tisti, ki je sprožil vprašanje o dovršnih in nedovršnih glagolih v „Bčeli", je poslal tudi on „Novicam" spis „Od glagolov doveršivnih" (l. 88 sl.), da bi se porazumeli do dobra v tej stvari. Nasproti Metelku in Šolarju vztraja pri svoji trditvi in navaja v njen prilog množico zgledov, in sicer najprej iz staroslovenščine. Tu priznava sicer, da se nahaja tudi v staroslovenščini dovršnih glagolov v pravem sedanjiku, toda le malo, kakor se vidi v vsaki pšenici nekoliko ljuljke. Da so se res motili staroslovenski pisalci, „slovnice neučeni", to nam kažejo že brižinski spomemeniki, „ki jih pa pri vsem tem jako čislamo, zato ker so naj stariši ostanki milega jezika prededov naših". Tako bere Navratil v I.: Tebě··· porûčû me (namesto: sve) telo, in mû (n.: svojû) dušu, i moja (n.: svoja) slovesa··· in več drugih zmot. Če dalje pomisli, da stoji v II. (v rokopisu) desetkrat *b*

namesto *p* ali pa narobe (bo tom, gosbod, izbovuedati, bripližati itd.), onda mora z drugimi vred soditi, da ni pisal ali vsaj prepisal teh spomenikov Slovenec, ampak tujec, ki se je naučil slovenski. Ne ve tedaj, zakaj bi izpričala dva glagola iz teh 3 neizvirnih spiskov več od vseh drugih staroslovenskih spisov — izvirnih in neizvirnih. Vendar stoji tudi v njih prav po staroslovensko na več mestih nedovršen glagol, kjer bi moral stati po nasprotni misli dovršen, n. pr. v I. dvakrat: tebě se mil tvorju ali ježe pomnjû ili ne pomnjû. Dalje navaja zglede iz Trubarja, Dalmatina in Japla. Prva ne poznata doslednosti v rabi nedovršnih in dovršnih glagolov, zadnji pa, „ki je pisal najpozneje“, ima največ dovršnikov[1]. Sklicuje se tudi na Miklošiča, češ da je glede glagola ž njim istih misli, kakor pričata I. in II. zvezek berila za višjo gimnazijo, kjer se le v pesmih (starih) ni dalo popraviti vse do zobca. Dalje se zlagajo od kraja do konca v izključni rabi le nedovršnih glagolov za pravi sedanjik z drugimi Slovani tudi ogrski Slovenci, ki niso živeli toliko med Nemci, kakor kranjski, štajerski, koroški itd.

Ker je torej omenjena raba nedovršnih glagolov v staroslovenščini navadna in je ne poznajo jeziki drugih narodov, med katerimi žive Slovani, izvira njihova raba iz narave slovanskega glagola. Da pa se je izvrgla v tej stvari ravno slovenščina, si razlaga Navratil tako: Slovenci smo se učili od nekdaj bolj nego drugi Slovani po tujem kopitu: po nemškem, laškem, latinskem, grškem, samo po slovenskem ne. Zato ni znal nihče, kdor ni proučaval slovenskega glagola samostojno, ničesar o dovršnosti in nedovršnosti naših glagolov in je mešal dovršnike z nedovršniki, kakor so mu prihajali na jezik. Kar se pa tiče trdih Slovencev po Kranjskem, Štajerskem, Koroškem itd., ki govore: zahvalim, povabim te, priporočim se, zarotim te, zapovem ti, prisežem, odpovem se, pošljem vam itd., pravi Navratil, da so to do malega besede vljudnosti, verske in pisarske, ki se jih je navzel prostak od gospode. Saj vemo, kako rad posnema vse, kar je gosposkega. Vse omenjene besede je govoril preprosti Slovenec slepo za drugimi, dokler se jim ni privadil. Pod vplivom tujih jezikov je zašla napačna raba dovršnikov v naš jezik in našo literaturo. V slednjo zlasti po prevodih. Znano je namreč, da radi zagazimo v slog in v besede izvirnika, četudi popolnoma obvladamo jezik, v katerega prestavljamo. Tako smo prišli tudi do člena v starejših spisih, o katerem pač nihče ne trdi, da odgovarja duhu slovenskega jezika.

---

[1] Prim. J. Mencej, Zur Präsensfrage perfektiver Verba im Sloven. (Arch. f. slav. Phil. 1906, 40—51.)

Nekateri ugovarjajo, da se godi marsikako dejanje le hip, in trdijo, da moremo rabiti za táko — takó naglo dovršeno dejanje dovršnike. Toda tudi hip trpi, tudi hip je del časa z začetkom in koncem.

V določnem naklonu pravega sedanjika je torej raba dovršnih glagolov kriva, smemo pa rabiti dovršnike 1.) ako hočemo reči, da se bo šele dovršilo dejanje (prihodnji čas); 2.) ako hočemo povedati, da se bo kaj zgodilo, ako se bo poprej dovršilo kako drugo dejanje (preteklo — prihodnji čas); 3.) namesto ponavljalnih glagolov, ker nam naznanjajo taki glagoli dejanje, ki se je že večkrat zgodilo in se menda tudi še bo, ne glede na to, ali se zdaj godi ali ne.

Da je Metelko Navratilu odgovoril, to je bilo že v njegovi naravi. To pot se sklicuje celo na očeta Hrabra Črnorizca, češ: „Kdo najde kje lepšo slovenščino nego je njegova? In vendar je rabil dovršne glagole v mojem smislu!“ S citati iz Miklošičevega berila hoče dokazati, da ni res, da bi se ujemal Miklošič glede glagola z Navratilom. Zavzema se tudi za Kopitarja, s katerim seveda ni mogel biti Navratil zadovoljen, in končuje zopet na precej čuden način: „Kterikoli so se še po Kopitarjevem nauku ravnali, so lepo, prav in razločno pisali, nekteri pa, ki so se njegovemu nauku nasprotnega novovsiljenega vodila prijeli, so že semtertje v temnice zabredli; ker so, postavim, pisali: „Te denarje vam pošiljam“, akoravno so jih le enkrat poslali, in so tako prejemnika v zmoto pripravili, da se je po pravici večkratnega pošiljanja nadjal; kar bi pa bilo po Kopitarjevem pravilu z besedico „pošljem“ brez vse zmote povedano.“ (Še nekaj o dovršivnih glagolih, list 101).

Navratil sam je priobčil še „Dostavek k spisom od glagolov doveršivnih“ (1854, str. 406) in „Zastran glagolov“ (1855, str. 6)[1]. V pravo repliko z Metelkom se ni spustil. Seveda ni mogel zamolčati, da je odobril Miklošič v ustnem razgovoru njegovo stališče glede glagola v polnem obsegu. — Obširen in temeljit odgovor je dobil Metelko 1856. l. v Navratilovih pomnoženih in predelanih spisih o glagolu, tiskanih v nemškem jeziku na Dunaju pod naslovom „Beitrag zum Studium des slavischen Zeitwortes aller Dialekte, insbesondere über den Gebrauch und die Bedeutung der Zeitformen in Vergleichung mit den classischen und modernen Sprachen (deutsch, italienisch, französisch und englisch). Mit einer tabellarischen Uebersicht in allen obigen Sprachen. Ein praktisches Handbuch beim Sprachstudium“, v delu, ki bi ga moral vsaj prečitati vsak slovenski pisatelj (gl. „Pretres dela Navratilovega o glagolih“ v „Novicah“ 1856, l. 100—101).

[1]) Glej tudi J. Bilčev donesek „O notranjskih opetovavnih glagolih“ (1860, str. 360).

Dejanski uspeh Navratilovega truda v vprašanju zastran glagola je bil večji kakor vsakega drugega doslej omenjenega slovniškega dela. Zlasti krog mladih, ki se je zbiral okrog Janežiča, se je ravnal natanko po njegovih naukih. Pa tudi „Novice“ so se zavzele za Navratilove nazore o glagolu in so priobčile v „Slovstvinih pomenkih“ (1855, l. 4) pismo gosp. K. z Reke, kjer izraža ta mož veliko veselje nad Navratilovim delom in iskreno željo, da bi se poprijeli slovenski pisatelji njegovih navodil brez neskončnega pravdanja, kajti tam, kjer je veliko babic, je dete kilavo. Posebe je predlagal sedanjikov deležnik dovršnih glagolov za latinski — rus, ra, rum, n. pr. pojdoči mož — vir iturus, predlog, ki ga je sprožil že poprej neki drug razumen Slovenec, češ da imamo lep zgled za to v stavku: človeška duša je neumrjoča. Toda Navratilu se dozdeva, da je to le napačna izpeljava kakor „rekoč“, ki ga rabimo namesto „govoreč“ ali „rekši“. Pa ako bi bili tudi taki deležniki istovrstni z latinskimi na *-rus, -ra ,-rum*, so vendar to oblike, ki so se pogubile docela. Mrtvi pa naj počivajo na miru! Saj imamo še precej ostankov deležnika na *-ši*, oziroma *-vši* in vendar se ga noče poprijeti ljudstvo tako čvrsto, kakor ga pišejo pisatelji. Njegova misel je tedaj: za živ narod — živ jezik, žive besede, žive oblike! Z mrtvimi jeziki se naj pečajo učenjaki!

Tudi iz Bele Krajine, Navratilove domovine, so prinesle „Novice“ (1855, l. 13) dopis župnika Hueberja, kjer svetuje uredniku „Novic“, naj se poprime glede glagolov brez skrbi od Navratila nasvetovane pisave, ker govorijo v slovenskem jeziku nepokvarjeni Belokranjci ravnotako, kakor je pisal „gosp. Navratil v svojem neprecenljivem sostavku“. Ker pa naši narodnjaki takrat niso pisali pisem samo zavoljo tega, da bi koga pohvalili, je priromal tudi Hueber s slovniško drobtinico na dan. Navratil — pravi — je zašel malo, ker je preslišal v eni točki Belega Kranjca. Raba nedovršnih glagolov je namreč v pripovedovanju prav primerna, v nagovorih pa le tedaj, ako je dejanje trpežno, kakor uči Kopitar. Na priliko: „jez tebi zapovedujem“, „jez tebe rotim“, „jez tebi dajem“ itd. morem rabiti le tedaj, ako se komu pripoveduje, da se mu zapoveduje itd. Toda v nagovorih se mora vedno reči: zapovem ti; zarotim te; na! to tebi dam··· Vse druge Navratilove trditve pa so živa resnica.

Pri našem vprašanju pa se je pokazala tudi ta resnica, da ne more nikdo zadržati razvoja jezika. Tako ga tudi Navratil ni. Dandanes rabimo v določnem sedanjikovem naklonu dovršnike izvečine enako nedovršnikom. Pred leti je to staro pravdo zopet izkopal Aškerc[1]), potegujoč se kot urednik „Zvona“ za nedovršne glagole. Prav po nepotrebnem so govorili in peli

[1]) Ljublj. Zvon, 1902, 711.

o „bomkarjih“[1]) in „antibomkarjih“. Že površen pogled v katerikoli naš list nam pove, da so „bomkarji“ v večini.

Pokazala pa se je pri tej tudi priliki iznova resnica, da večina naših bralcev ni bila in ne bo navdušena za jezikoslovne razprave. Ko so izhajali v „Novicah“ članki o glagolu, so se začeli mnogi naročniki pritoževati nad njihovo dolgočasnostjo. Da se jim ni podal Bleiweis, je lepo znamenje njegove ljubezni do jezika. Vsled pomanjkanja znanstvenih časopisov bi bili takrat pri nas daljši jezikovni spisi nemogoči, da so jim zaprle vrata „Novice“ in njihovi tovariši. Pozneje pa so prišle Bleiweisu ravno te pritožbe prav, da je odklanjal po svoji volji neljube mu rokopise s slovniško snovjo (gl. Pogovore vredništva na 288. str. l. 1855). Pravda o glagolu ga je izmodrila, da je en slovniški spis po navadi povod desetim drugim[2]) in da se urednik kaj lahko zameri, ako ne pusti vseh k besedi, kakor si sami žele. Lahko si mislimo, da mu je bilo zelo neprijetno, ko je moral okrajšati Metelkov članek „Še nekaj o doveršivnih glagolih“. Naš stari znanec Znojemski pa se je skušal tudi to pot izkazati z dobrovoljno pšico „Verba movent, exempla trahunt“ (naslov je vzet iz Navratilovega spisa):

Slab bo le uk ostal
Samo v besedi,
Če ne bo poterdval
Tudi se z zgledi.

Srečen si, glagol ti
Nedoveršivni!
Nima čez te moči
Več doveršivni.

Zgledov nabranih je
Za te gotovih,
Kar je la našlo se
Starih in novih.

Vreden je več ko vsi
Ta morebiti:
Pravde da za te ni
Moč doveršiti.

(Novice, 1850, str. 60.)

Slovniška „akademija“.

Prepir o glagolu je spomnil slovensko občinstvo na glasovito abecedno vojsko l. 1833. Tu in tam veliko krika, trme in učenjaške bahavosti, končni uspeh pa ta, da so bili manj

[1]) Prim. A. Medvedovo „Trtje in povrtje“ št. 47:

Dovršnost, nedovršnost
slovenskih glagolov!
Pritajena površnost,
kje tvoj je blagoslov?!

Ti zapustiš nam dom kar,
predkar poznaš svoj dom.
Le pojdi! Veren bomkar
vsekdar sem bil in bom!

(Dom in Svet, 1902, str. 653)

[2]) Tako se n. pr. Bleiweis na srečo slovenskih pisateljev in še bolj urednikov ni spustil v prepir s prof. Raičem, ki je priobčil l. 1856. v „Novicah“ (list 26 id.) „Pretres „slovenskih beril za 3, in 4., 5. in 6. gimnazijalni razred“, vrejenih po dr. Bleiweisu in dr. Miklošiču“ in silil s svojo znano slovenščino na dan. Obenem se je zavzel tu Raič za kritiko.

izobraženi še bolj zbegani, izmed onih pa, ki so se smatrali za samostojne mislece, so potegnili eni za tem, drugi za onim. Zmešnjava in nedoslednost nista bili nič manjši. Zato je nasvetoval A. M. (Andrej Marušič) višjo slovniško sodnijo (akademijo), ki se naj bi sestavila iz učenjakov in bi bila pooblaščena, slovniške zadeve razsojevati in razreševati. Premotrila naj bi vse članke za in proti kakemu slovniškemu vprašanju ter izrekla na to svoje mnenje. Po tem bi se morali ravnati vsi tako dolgo, dokler ne bi dokazal kdo kaj boljšega. Toda tudi v tem slučaju bi se morala izreči prej sodnija za novi nauk. Seveda bi morala žrtvovati razna narečja svoje posebnosti skupnemu jeziku in iskati svojo čast samo v čisti književni slovenščini. Za zgled si naj bi vzeli Goričane, ki so prikimali vselej drage volje vsemu, kar so spravili na dan v Ljubljani, v Celovcu ali na Dunaju, dasi hranijo sami marsikako zrno. Tako n. pr. je okoli Gorice raba sedanjega časa dovršnih glagolov v pomenu prihodnjega tako v navadi, da bi se zdelo sleherhemu čudno in prisiljeno govorjenje, ako bi govoril kdo: bom prišel, bom pozabil.

Dopisnik (Nasvet višje slovničnice sodnije, 1855, stran 62) se opira pri svojem predlogu na Francoze in Italijane (accademia della Crusca), ki so pridobili — če se ne moti — na enak način svojemu jeziku veljavo. Ker nam priznanih učenjakov ne manjka, se naj ti združijo in posvetujejo ustno ali pismeno o vsaki zadevi svojega jezika. Potem naj slovesno izrečejo svoje dobro preudarjeno mnenje, Slovenci pa naj jim zaupajo. Vsekakor bode laže spraviti pet ali kvečemu deset glav pod en klobuk nego sto ali dvesto. Vsaka dognana slovniška resnica se naj izda v kratki in jasni besedi kot doklada slovnic, kajti brez vobče veljavne slovnice ne bode cvelo naše slovstvo.

Predlog glede slovniške sodnije je bil stavljen ob pravem času. Po Slomšekovem prizadevanju so prestavljali takrat sv. pismo. Da bi to vsled raznih prestavljalcev ne kazalo preveč pisanega lica, so si želeli mnogi slovniške sodnije. Neke vrste sodnija je obstojala pri tem delu že v tem, da je bil določil Slomšek pregledovalce rokopisov.

Najbolj je prijala slovniška sodnija Poženčanu. V članku „O slovniškej sodniji“ (list 34. id.) predlaga zanjo Metelka, Bleiweisa in urednika „Danice“. Vstopila naj bi vanjo tudi po dva s slovenščino dobro znana, v Ljubljani ali blizu nje stanujoča Štajerca, Korošca in Primorca. Zbor naj bi sklepal po „čezpolovičnici“ (per vota majora). Ako bi ne bil zadovoljen kak član s sklepom, mu bodi dovoljeno razložiti ali pismeno, ali v „Novicah“ vzroke svoje nevolje. Zbor mu pritrdi ali pa ne. V drugem slučaju navede vzroke. Ne kaže pa,

da bi vsiljevali slovniška pravila posamezniki, naj bodo še tako učeni, „kjer med nami ga ne bode kmalo dandanašnji tako učenega, da bi se v slovenščini semtertje kaj ne motil, da bi včasih sam soveta ne potreboval, in en sam semtertje kaj zgreši, več oči pa več vidi.“ Toda zbor ne sme poznati samoglavnosti in zamerljivosti, tudi ne prevelike ljubezni do posameznega narečja in etimologičnih izpeljav, ki še niso dognane.[1]) Vsak slovniški presojevalec mora dobro poznati noslovensko slovnico, n. pr. Metelkovo („pismenke izuzeti, je sicer ta slovnica za našo rabo prav dobra“), in pa stari jezik, n. pr. Dobrovskega slovnico. Morebitni ugovor, da imamo dovolj slovnic in nam zato ni treba sodnije, je ničeven. Marsikaj namreč „se ve iz slovnice, ko pride pa na pisanje, se polno pomot vrije, in veliko reči zgrešimo. Tako se godi meni, tako drugim.“ Poleg tega pogrešamo nekatere stvari v slovnicah, ali jih je pa treba šele dognati. Kar se tiče slovenskih spisov, pišejo Poženčanu najbolj po slovniških pravilih „Novice“ in „Danica“. Izmed drugih knjig so nekatere vsled od vseh strani zbranih in po tujem kopitu križem postavljenih besed nerazumljive ali oznanjajo v vsaki vrstici, iz katerega kraja je pisatelj doma. Druge sploh ne poznajo slovnice ali kažejo vsled prisiljene etimologije (že zopet!) posebnosti.

Četudi si je Poženčan v svesti, da je sam potreben slovniške sodnije, vendar hoče navesti nekaj navadnejših napak. Med te šteje Levstikov prednik „Novic“ sledeče:

1. Gledati, poslušati itd. se vežejo z rodilnikom, ne s tožilnikom.

2. Svojilni zaimek („prilastivno namestime“) se rabi često napačno.

3. V nikalnih („odrečivnih“) stavkih stoji predmet v rodilniku, ne v tožilniku.

4. Edninski družilnik („storiven padež“) prilogov in ženskih imen na *-a* se glasi pravilno na *-oj*, n. pr. z lepoj suknjoj. Končnica se sliši v Tuhinju na Kranjskem in na Štajerskem. Izpričuje jo staroslovenska slovnica Dobrovskega in poznajo jo Rusi. Tudi dajalnik in mestnik na *-ej* („dajaven in skazaven“) v ednini ženskih prilogov je pravilen, n. pr. svetej cerkvi. To obliko potrjujeta poleg staroslovenščine naš in ruski jezik. Nekaterim sicer ne ugaja več *-oj* zaporedoma, toda to so prazne marnje. Ko bi se bali tako hudo tautologije, bi morali zametavati tudi vse druge končnice, „ker vsak zlog prevečkrat ponovljen zamore tautologijo napraviti.“ Slab pesnik in „govórec“, ki bi se spotikal nad tako malenkostjo kakor je *-oj* in bi si ne vedel pomagati na deset načinov, če

[1]) Najbrže misli na Miklošičeve Kran*j*ce.

bi se mu zdelo potrebno! Tudi Nemci se ne pritožujejo nad svojimi končnicami, n. pr. nad *-en*, ki se rabi bolj pogostoma ko naš *-oj*, n. pr.: Wenn sie jenen lieben Seelen helfen werden...

Končnica *-oj* je našla v novejšem času zagovornika v Aškercu, ki se opira na svoje znanje ruščine in na govorico nekaterih štajerskih krajev. Toda dandanes je že toliko gotovo, da ne bo oživela nikdar v prozi, in tudi v pesništvu ji lahko prerokujemo skorajšnjo smrt. Naši ljudje jo malomarno puste pri miru in se ne vznemirjajo nad njo, kakor se je onda Znojemski, ki ji je posvetil te-le stihe:

A. Brate, kje si spal nicoj?
B. Ovde spaval Podgoroj.
A. Koga kličeš, brate moj,
Kakor čednik s svojim oj?
B. Kajti s svojoj materjoj
Gledal sem, kde dom je moj.
A. Kteri zleg je nad teboj,
Brate, da spet kličeš joj?
B. Kak brezumen guč je tvoj!
Pitaš s tako čudnostjoj.
A. Meniš, um sem zgubil svoj?
Le ne vem, s čem ti nicoj
Si se pital, brate moj,*)
Tak je čuden govor tvoj.

(Pogovor dveh Slovencov, 1854, str. 296).

5. Pišimo še naprej „Krajnec, Krajnski“, „kjer ni gotovo, da bi to od „kraj“ ne prišlo, kakor tudi to ni dokazano, da od „kar“, „ker“ ali „karn“ pride.“

6. Namesto Cele, Celovec, celski, celovski moramo pisati Celje, Celjovec, celjski, celjovski. Po „krajnsko-slovenskih pravilih se izrekuje *-el* kot *-ev*, in kranjski Gorenjci, sosedje teh dveh mest, izgovarjajo *-lo* kot *-vo*. Niti enega zgleda ni mogoče najti, da bi ga izgovarjali kot *-lo*, ravnotako niti enega, da bi izpreminjali *lj* v *v*. Če je *l* topljen z *j* ali stoje *el, il, al, ol, ul. la, lo, lu* brez *j*, razlikujejo natanko. Iz tega se vidi, da bi morali izgovarjati kranjski Gorenjci „cevski“ in „Cevovec“, če bi ne bil *l* topljen. Tega pa ne delajo, ampak se čuje pri njih v teh imenih *lj*.

7. Cesar, car, Mohor, lopar itd. se sklanjajo cesarja, cesarju, cesarji, cesarjem; car, carja itd. Tako je v navadi na Kranjskem in tako nas uči staroslovenščina, oziroma Dobrovsky, Inst. ling. slav. dial. vet. edit. 2. str. 468.

8. Pri imenih moškega in srednjega spola moramo ločiti v ednini mestnik od dajalnika. Prvi ima končnico *-u*, drugi *-i*. V istih sklonih se razlikujejo tudi prilogi moškega in srednjega spola, n. pr. lepemu vremenu, toda ob lepem vremeni. Solnce

*) „Morebiti s čerkami, ker jih ima toliko v ustih; ta oblika storivnega nima enakosti v nobenem narečji; staroslovensko in rusovsko sicer storivnega bolj iztezuje, pa malo drugače“ (Opomba Znojemskega).

je po kranjsko in rusko v množini moško, kakor je že Vodnik pel: „Dva sedem sto solncov.“

9. Prilogi na *-ži, -ši, -či, -ji* se končujejo v srednjem spolu na *-e*, ne na *-o*.

10. Beli grad, Carji grad itd. se skanjajo Belega grada, Belemu gradu itd., ne Beligrada, Beligradu itd.

11. „Gospod“ se ne sklanja v ednini pred imenom, priimkom ali naslovom. To je bral Poženčan v „rusovskem“ in sliši vsak dan v kranjskem narečju, n. pr. to so gospod Janezove, gospod fajmoštrove bukve…

12. Po kranjskoslovensko ni prav pisano „sonce“, „Kupa“. Na Dolenjskem slišimo „sovnce“, „Kovpa“, kjer spominja *v* na *l*. Gorenjec, ki posebno ne ljubi čistega *l*, pravi „sonce“, „Kopa“.

13. *U* namesto *v* (nemški „in“) ne more potrditi po nobeni ceni. Predlog *u* pomeni „bei“ in zahteva rodilnik, a kranjski Slovenci smo ga že izgubili. Rusi in Čehi ga pač še imajo.

Te Poženčanove kranjskoslovenske „napake“ je pustil Bleiweis pri miru. Odločno pa je odklonil slovniško sodnijo, ker se mu zdi prezgodnja in nemogoča[1]). Prezgodnja za razvijajoči se slovenski jezik („naj vre mošt, da se izdela stanovitno vino!“) in nemogoča pri slovenski neslogi. Ko je velelo naučno ministrstvo, da se ravnajmo po Miklošičevem berilu in državnem zakoniku, je mislil Bleiweis, da primemo vsaj za to vez edinstva, a se je zmotil. Česar pa ne more opraviti minister, to bo doseglo še manj kakih deset ali dvanajst mož, najsi so tudi prvaki slovenščine. Zato se glasi njegov svet: „‚festina lente!‘ to je ‚hiti, pa se ne prehiti!‘ in pa: ‚glej, kaj terja o jeziku večina pisateljev‘.“ Če se drže oni, katerim je draga enolična pisava, glede oblik berila in zakonika in pišejo sicer po Metelkovi in Potočnikovi na Kranjskem, Murkovi na Štajerskem ali Janežičevi na Koroškem natisnjeni slovnici, imamo za sedaj dovolj enoličnosti, ker „čerka le mori, duh pa živi“ (1855, l. 36).

Bleiweisovo mnenje v zadevi sodnije je potrdila večina veljavnih slovenskih pisateljev, predvsem Slomšek in Metelko v dopisih z dne 12. V., oziroma 21. V. 1855 (str. 167).

Lep donesek k slovenski slovnici je priobčil koncem tega leta Hicinger v „Novicah“. Njegove vrstice „Nekaj o sostavljenih lastnih imenih“ (str. 375) pričajo, da ni hodil gluh med narodom. Naslov je netočen, kajti Hicinger govori tu o sklanji krajevnih imen. Dve leti pozneje je napisal članek „V kakošni obliki rabiti imena ptujih krajev?“ (1857, str. 322). Tudi ta sestavek zasluži z ozirom na čas pohvalo in dela Hicingerju čast.

---

[1]) Prim. pozneje priobčimo Cigaletovo pismo z dne 1. IX. 1881, kjer se poteguje za jezikovni kongres.

Strokovnjaki. Od Levstika do Janežiča.

Tla za sodnike slovenskega pisanja, kakor smo spoznali enega v Poženčanu, so bila torej pripravljena. Skoro o vseh vprašanjih slovenske slovnice so bile že govorile „Novice". V njih se je oglasil l. 1858. nov sodnik, toda širjega obzorja in odločnejšega nastopa, kakor je bil Poženčan. V mislih imam Levstikove znamenite „Napake slovenskega pisanja", podprte z lepim brojem značilnih zgledov. Kot glavne napake slovenskih pisateljev navaja Levstik sledeče:

1. Devljemo glagole vedno na konec stavka, kakor bi ne smeli stati drugje.

2. Začenjamo stavke s pomožniki, z okrajšanimi oblikami osebnih zaimen ali glagola hoteti (čem, češ, če ...).

3. Krčimo male stavke s tem, da stavimo dopovedni glagol v nedoločnik.

4. Rabimo stavke v trpni dobi na ta način, da stoji imenovalnik tvornega stavka v rodilniku z „od".

5. Zaznamujemo čigavost z golimi rodilniki samostalnih imen.

6. Prestavljamo pomožnik „werden" z bom, boš, bo ...

7. Grešimo v posameznih besedah (zamorem, imam v pomenu sollen, vsaj in saj itd.).

8. Tvorimo napačne sestave.

To so ob kratkem vodilne misli „Napak", ki so s svojim za Levstika značilnim koncem „Bog živi kritiko!" znane pač vsakemu izobraženemu Slovencu.

Levstik se bojuje v prvi vrsti proti germanizmom in za slovenski slog v duhu živega narodovega jezika in drugih slovanskih narečij. Z nekaterimi izmed navedenih napak so nas že seznanile „Novice", a Levstikova zasluga obstoja v tem, da jih je podal občinstvu v pregledni, deloma zasoljeni obliki. Kar je učil praktično v svojih prozaičnih spisih, to je razvil v „Napakah slovenskega pisanja" kot teoretičen nauk. Njegova proza je bila že takrat na glasu (prim. n. pr. Klunovo pohvalo v praškem časopisu „Kritische Blätter für Literatur und Kunst"), a njegov kritični duh je bil strah raznim prozaikom in poetom, pa tudi „učenim" slovničarjem in literarnim zgodovinarjem. — Uspeh njegove razprave je bil ta, da so se začeli nekateri suženjski ravnati po njegovih naukih. Tako n. pr. tiči mnogim še vedno v kosteh strah, da stavijo glagole preveč na konec stavkov. — In če vprašaš koga: Kako slovenščino piše X? — dobiš za odgovor: Slabo. Poglej samo njegovo stavo glagolov!

Na ta način smo pali iz ene napake v drugo, dasi manjšo, in vklenili deloma jezik v okove. To se čuti zlasti pri

piscih s premalo razvito individualnostjo, torej pri onih, ki nimajo lastnega sloga. A pred petdesetimi leti sta bili pri trdokožnih in svojeglavnih slovenskih pisateljih Levstikova satira in odločnost popolnoma na mestu. In dandanes? Ravno v prvi točki Levstikovih „Napak“, kjer smo se najbolj oprijeli njegovega nauka, se nam obeta preobrat (Breznik!), v drugih mu deloma sledimo, deloma nismo več tako tankovestni ko on, izvečine bi pa potrebovali Levstika št. 2. Nabral bi lahko še več hib slovenskega pisanja. Kritiko bi moral iznova ustvariti, ker odločujeta pri današnjih kritikih z malo izjemami samo osebno znanje in politično prepričanje. Skozi njegovo rešeto bi zdrknilo mnogo „priznanih“.

Takoj za Levstikom se je oglasil Cigale[1]) z „Odločkom iz slovenske sintakse“ (1859, l. 8 in 9) in skušal nekoliko skrhati ost Levstikovih „Napak slovenskega pisanja“. Pravi, da je hvale vredno, „jezik opiliti peg“, toda tudi v tej reči moramo delati s pametno mero, katere je treba povsod. Ni ga namreč naroda čiste, nepomešane krvi, kakor ne tako čistega in samorodnega jezika, da bi se mu ne poznala moč tujega vpliva. Vsi smo sinovi enega očeta Adama, torej enakih dušnih zmožnosti ter podobnega čuvstvovanja in mišljenja. Zato ne more biti drugače, kakor da se povečem ujemajo jeziki med sabo. Vse, kar se komu zdi, ni germanizem. Pa če bi tudi bil, kdo ve, ali ni prvotno romanizem ali grecizem?! Jezik ni človeku cilj in konec, temveč le pomoček pri izražanju misli. Vsaka tujka, vsak tuj rek ne grdi enako slovenščine. „Priti ob kaj“ namesto „izgubiti“ je n. pr. pošten in drugim Slovanom neznan germanizem, nas pa tišči. „Tudi je za razsojo, kaj je naše, kaj tuje, sploh treba redke, redke učenosti — —.“

Te Cigaletove besede končujejo uvod „Odločka iz slovenske sintakse.“ Še dandanes je vreden dobrega preudarka, kajti tudi mi se zadiramo često po krivem nad nekaterimi izrazi, češ da so germanizmi. Na drugi strani pa ne vidimo množice popolnoma napačnih tvorb in zvez.

Sicer govori Cigale v svojem članku o peti točki Levstikovih „Napak“ t. j. ali in kdaj se sme staviti za samostalnikom sam rodilnik drugega samostalnika. Množina samostalnikov in nepregledno število primerov, v katerih se lahko pritikajo samostalniki drug k drugemu na omenjeni način, sta zbudila v Cigaletu željo, da bi nam razjasnil na podlagi lastne izkušnje, naših in drugih slovnic ter Daničićeve srbske sintakse, kaj je prav, kaj ne. Toda vprašanje je bilo preveč zamotano in preobširno. Zato nam je ostal Cigale

[1]) Prim. tudi oblastni Hicingerjev spis „Nekoliko kritike“ (Novice, 1858, str. 290—291), v katerem se zaletava v Levstikovo razpravo, in Bleiweisov pereči dodatek. Hicingerja je pregovoril Bleiweis sam, da je napadel Levstika.

dolžan jasnega odgovora. Kljub naporu se mu ni posrečilo rešiti naloge, česar si je bil sam v svesti.

Tudi on je mnenja, da se ne prilegajo slovenščini kakor latinščini samostalniki, zbog tega mu ne ugajajo čisto naslovi, kakor: Osvojenje Carigrada; Naprava snega; Prihod Uskokov na Kranjsko ali Boji Slovencov s Turki. Boljši se mu zde napisi: Kako so Turki pod se spravili Carigrad; Kako se napravlja sneg; Kako so Uskoki prišli na Kranjsko; Boji, ki so jih Slovenci imeli s Turki ali Kako so se Slovenci bojevali s Turki. Toda ni tako hud nasprotnik samostalnikov kakor nekateri drugi, ker „deržeč se tacega ostrega pravila bi ne dobili nikoli ne kupčijskega ne pisarniškega ali pravdarskega jezika, bi ne mogli dati ljudem nikaeega znanstvenega nauka in še celo sv. pisma ne. Samostavniki in padeži (casus), po kterih se sklanjajo, ne dajo se, kar se tiče razločnosti in očitnosti rekov, nadomestiti z drugim ničimur.“ V znanstvu n. pr. pa je treba ločiti pojme jako natančno. Zato se glasi „in die Hände der Christen fallen“ po slovensko bolje „priti kristjanom v roke“ kakor „priti v kristjanske roke“, ker pomeni zadnje tudi „v dobre, negrozovitne roke“.

Raba golih samostalnikov v rodilniku poleg drugih samostalnih imen se torej ne sme popolnoma zavreči, dasi se je izogibajo slovanski jeziki kaj radi na ta način, da pristavljajo takim rodilnikom prilog (iz ust lažnivega preroka), zaime (nekatere lastnosti našega naroda), samostalnik v istem sklonu (podoba Device Marije), cel stavek ali jih pa nadomeščajo s prilogi, izpeljanimi iz dotičnih samostalnikov, kar se godi najčešče.

V tem času je vrgla politika novo vprašanje med ljubitelje našega jezika. Diplom z 20. oktobra 1860. in patent s 26. februarja 1861 sta jamčila vsaki avstrijski narodnosti ravnopravnost. Kot ravnopravven narod bi morali že vsled doslednosti braniti svoje pravice v svojem jeziku. Toda, ljubi Bog, kako, ko smo čuli slovenščino doslej komaj v šoli in cerkvi! In še tu se je zdelo tuintam poslušalcu, da sliši na prižnici pokojnega patra Marka Pohlina.

Slovenec je torej že od nekdaj na slabem. Naši dedje so hoteli nastopati javno v svojem jeziku, a niso vedeli, kako bi ga govorili; mi pa smo si približno edini glede izgovora, a nas muči zopet izgovor nemščine, da bi se ne osramotili na svoji zemlji pred tujcem.

Prvi članek „O slovenskem govornem (parlamentarnem) jeziku“ so prinesle „Novice“ 1861. l. v 25. l. Tu se nasvetuje: Izgovarjajmo svoj jezik, kakor ga pišemo! — torej „prišel“, ne „pršav, pršev, pršov, pršu, priša, perša, pršel“ itd. Ko bi se ravnali po tem pravilu, bi nam delal po

dopisnikovem mnenju samo še naglas težave. Toda njegovo navodilo velja lahko samo za jezik s stanovitnim, ne vsak hip se izpreminjajočim pravopisom. Kjer tega ni, je treba prej urediti pravopis, potem šele bode sledil pisavi govor. To je pripomnil J. G.(eršak) v „Parlamentarnem slovenskem jeziku“ (str. 216) k zgornjemu nasvetu. V 31. listu je objavil potem M. P. svoj dopis „Od spodnjega Koroškega“, kjer odobruje nasvet prvega članka, češ da se je že obnesel v dejanskem življenju. Bogoslovcem celovškega semenišča so namreč vedno naročali, naj se ne ravnajo pri pridigah po narečju vsakokratne župnije, ampak po knjigah, natisnjenih v Ljubljani in Celovcu. Semeniščniki, poznejši duhovniki so ubogali večinoma svetovalce-učitelje in nikdar ni bilo čuti, da bi jih ne umelo ljudstvo. — I. G.-kov ugovor se zdi M. P.-ju prazen, ker nedostaja slovenskemu pravopisu do stanovitnosti samo malenkosti, ki so za parlamentarni jezik brezpomembne. Težje je pa vprašanje glede naglasa. Dopisnik misli, da naj bi napravili za prvo silo kratko, lahko, pri vsaki priložnosti rabljivo, za vse primere neovrgljivo naglasno pravilo, ki nam ne bo na poti, ko se slovenščina bolj utrdi in se najde boljše pravilo. Kakršni so bili dopisnikovi nazori o naglasu, takšno je bilo tudi od njega predlagano pravilo: „Zgovarjaj sleherni glasnik slišljivo in le stisnjeni zlogi dobijo naglas!“ Do tega pravila so ga privedli ogrski Slovenci, Hrvatje, Štajerci, Kranjci in Korošci, ki „govorijo počasi in zrekajo slednji glasnik slišljivo ter veržejo le na stisnjene, to je, take zloge, kteri so iz več glasnikov skupaj potegnjeni, vekši naglas, n. pr. pojó namesto pójejo.“

Cegnar je povedal svoje mnenje o tej zadevi kratko in jedrnato na 386. str., češ: med književnim in parlamentarnim jezikom ne sme biti razlike. Vsak glas, tudi *l*, se naj izrekuje tako, kakor se piše.

Obširnejši je J. Geršakov sestavek „Parlamentarni jezik, — slovenski naglas“ (lista 45 in 46). Po njegovih mislih se motajo pravila o parlamentarnem jeziku okoli dveh točk:

1. Kako se razlikuje govorni jezik od pismenega?

2. Kateri zlogi so dolgi ali kratki, naglašeni ali nenaglašeni?

Ker je navdušen za jugoslovansko vzajemnost, reši prvo vprašanje na ta način, da nam bodi prva skrb, kako popravimo svojo pisavo po jugoslovanski slovnici. Jugoslovanom moramo slediti tudi v izreki, torej se naj izgovarja *ol* kakor *u*, a *l* pri glagolih kakor *o*, n. pr. gonil, izg. gonio; volk, izg. vuk. Ako bi pisali *o* namesto *l*, bi se oddaljili od slovnice, česar ni treba, ker že itak prav pišemo.

Pri drugem vprašanju zavrača M. P-jevo naglasno pravilo kot nemogoče in predlaga za parlamentarni jezik sledeča:

„1. Enosložne imena so kratko in visoko naglašene; postavimo: bój, sód, sín, lés, póln (pún), stán itd.

2. Višezložne imena imajo naglas na korenini; n. pr. dánas, môžki, potèrditi, razúmiti itd.

3. Pri glagolih na -ováti se naglaša veznica — ova — n. pr. izdelováti, spoštováti.

4. Suffiksi so v obče kratki in brezglasni; dolge in naglašene končnice so pa: *ad, ač, ak, ar, at, en, iv;* n. pr. živád, kováč, siromàk, lončár, rogàt, lesén, bojazljív.

5. Ednosložne besede sostavljene s predlogom naglašujejo predlog, dvojesložne pa korenino; n. pr.: ógled, ogléda; náuk, naúčim; ústav, ustáven.

6. Pri sklanjanju imen ali pregibanju glagolov ostane naglas ondi, kjer je bil v imenovavniku ali v pervi osebi; le stisnjeni slogi dobivajo naglas; n. pr. náglas, náglasa; kônčnica, kônčnicama (na šterti slog); le nektere enosložne besede dišijo po ruskem naglasu, n. pr.: sad, sadú, kost, kostí.“

Čisto po nepotrebnem zaide nato v pesništvo in se povzpne do smele trditve, da jugoslovansko pesništvo sploh ne pozna naglasa, da zanemarja govorni naglas in zloge le — šteje. Ves spis priča, da je bil Geršak pač navdušen Jugoslovan, a slab jezikoslovec. Navdušenje pa ne rodi vsekdar kaj dobrega.

Prvi čitanja vreden sestavek „O slovenskem naglasku ali akcentu“ je spisal za „Novice“ (1863, l. 7 id.) Podgorski. Mož je proučil narodno govorico, slovenske slovničarje, zlasti Metelka, Murka in Dajnka ter Karadžićeva, Daničićeva in A. Mažuranićeva dela o naglasu. Vprašanje je pa pretežko, da bi bil mogel napisati v onih časih kaj dovršenega, saj dela slovenski naglas še dandanes težavo možem, kakor je Štrekelj. Podgorski razlikuje v slovenščini četveren naglas, ki ga imenuje: 1. oster in dolg (grad); 2. oster in kratek (rad); 3. mehek in dolg (glava); 4. mehek in kratek (dala). — Pohvalno moram omeniti to, da se je ozrl glede naglasa tudi na razmerje Slovencev napram Hrvatom in Srbom.

Enako važnega vprašanja, kakor je ono o naglasu, toda precej nehvaležnega, se je lotil Janko Pajk s člankom „Nekateri fonetični zakoni našega jezika“ (1862, l. 39 in 46). Tu preiskuje , kdaj se pišejo *s* (cum, con-), *s* (de, de-), *iz* (ex, ex-) in *vz* (sub-, ex-, empor-) in v kakšnem razmerju si stojijo z ozirom nanje slovenščina, hrvaščina in srbščina med seboj in napram staroslovenščini. Podgorski je dodal ome-

njenim predlogom še *v* in *k* v sestavku „Še nekaj o fonetičnih zakonih našega jezika“ (list 47). Članka sta spadala po vsebini bolj v „Glasnik“. Za bralce „Novic“ sta bila presuhoparna, zato nista zbudila pozornosti.

Poleg teh temeljnih vprašanj nahajamo v „Novicah“ še celo vrsto jezikoslovnih razmotrivanj. Podgorski je napisal celo razpravo „O členkih“ (1862, l. 49 id.) z dodatkom „Še nekaj o besedicah *an* in *ni*“ v naslednjem letniku (l. 50.). V to vprašanje se je vmešal tudi Cigale in je napisal „Še eno o besedicah *an, anti, ni, niti*“ (1863, l. 52). Odvrnil mu je Podgorski v spisu „Nadalje o besedicah *anti, an, ni, niti*“ (1864, l. 4 in 5), temu zopet Cigale z doneskom „Dalje o veznikih ni pa niti“ (l. 8 in 9)...

Tako navdušeni so bili naši predniki za slovnico in — svojo čast!

Cigale je pisal tudi o tvorbi ženskih imen na *-ica* (1857, str. 78), Sekolovski (1857, str. 70—71) pa o tvorbi pridevnikov na *-ski* iz tujih imen (evropejski — evropski). J. Bilc je premišljal o tem „Kako naj Slovenci „sehr“ prestavljajo?“ (1857, str. 27), P. Ladislav pa je predlagal (1863, str. 43) lih za ravno itd.

Največji uspeh je dosegel Levstik z „Zatoženim samoglasnikom“ (1864, l. 9 id.). Izvolil si je obliko v nemškem slovstvu priljubljenih „bella grammatica“ (Klopstock in drugi), ki je pripomogla poleg drastičnih izrazov sosamoglasniku *(r)* do veljave samoglasnika, torej do časti, ki mu jo je že zdavnaj izkazal državni zakonik, jemal pa Metelko s svojo slovnico in Marn z „Jezičnikom“ (1864). „Novice“ so začele pisati *r* kot samoglasnik l. 1862. (prim. isti letnik, str. 34), češ da jim je kažipot Miklošič.

Pisalo se je v „Novicah“ tudi o razliki med „moči“ in „morati“ [Cigale se je skliceval tu (1863, str. 27) na Trubarja — mnogi so bili namreč zoper omenjeno razliko kot izmislek slovničarjev], predlagaia se je oblika: „dve ženi *sta*“ namesto „*ste*“ (Cigale, ravnotam) itd. Med vsemi sotrudniki „Novic“ je vrelo, kar se tiče slovnice. Prerešetavali so najrazličnejša slovniška vprašanja ter se trudili za čistost in bogastvo jezika. Nikodem Ravnikar, pravnik v Zagrebu, je izdal celo „Kratek kranjsko-slovenski besednjak“ (Ljubljana, 1863) z namenom, da pokaže, katera čista slovenska beseda se naj rabi namesto spačene nemške ali laške. Za zgled sledeče iz slovarja:

ajnrajmar — cestnik;	ajnrihtenga — pohištvo, oprava;
ajnrihtat — vrediti, vravnati;	ajnrukat — iti, priti k armadi;
ajfrik — vnet, skrben, marljiv;	ajnšpanar — samec, voz z enim konjem.

Po tolikem slovniškem delu in prepiru pa so potrebovali Slovenci slovnice, ki bi jim izbrala iz velikega števila člankov in razprav zlata zrna in jim jih podala v jedrnati obliki za domačo in šolsko porabo. Kakor smo videli, so pomagale „Novice“ temeljito pri gradnji te slovnice, a izšla ni iz kroga Novičarjev, ampak jo je podaril Janežič „Novicam“ za njihovo dvajsetletnico („Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo. Spisal Anton Janežič, c. k. učitelj više realke. V Celovcu. Nova, vsa predelana in popravljena izdava. 1863“). „Novice“ so jo pozdravile z veseljem in končale svoj pozdrav: „Radujmo se tedaj, da imamo lepo slovnico v lepi slovenski besedi, ki naj bi jo v roko vzeli ne le pisatelji slovenski, temuč vsi naši rojaki, da se naučijo čistega svojega maternega jezika in slovo dajo kolobocii, ktere so se navzeli iz druzih jezikov!“ (1863, str. 322).

Vrhutega je začel (1863) izdajati še I. Marn svoj „Jezičnik ali pomenke o slovenskem pisanji“, da bi razjasnil v razgovorih med učiteljem in učencem razne slovenske književne oblike onim rojakom, katerim se zdi slovnica presuha in premalo mična. L. 1863. je prišla tudi njegova „Kratka staroslovenska slovnica“ (Celovec) na svetlo.

Žito je dozorevalo, in kosci so se oglašali…

Da se je bilo nabralo v teku časa po raznih časopisih in knjigah mnogo slovniškega gradiva, nam priča jako dobro zgoraj omenjena izdaja Janežičeve „Slovenske slovnice“, če jo primerjamo s prvo iz l. 1854.; pričata nam pa tudi naslednja dva popravljena, v kratkih presledkih izišla natisa (1864 in 1869).

Z Janežičovo slovnico so dobili Slovenci knjigo, katero so pripoznali za voditeljico v slovniških vprašanjih. K temu ji je pripomoglo največ to, da je stal Janežič v jezikovnih rečeh pod Miklošičevim vplivom. Da pa je vplivala Janežičeva slovnica na pisavo slovenščine, za to je skrbela šola, sprejemši na podlagi organizacijskega načrta za avstrijske gimnazije sestavljeno delo med učne knjige. To svoje mesto si je — v Sketovi izdaji — ohranila do današnjih dni.

Valovi jezikovnega prepira so se polegli v „Novicah“, toda vrenje in kipenje še ni prenehalo popolnoma. Bilo je še nečistih, motnih snovi, ki jih je bilo treba izvreči, da se izčisti in ustanovi oblika jezika. A jezikovni doneski „Novic“ so bili odslej večinoma drobtine in so tudi izhajali najčešče pod naslovom „Jezikoslovne (slovniške) drobtinice (opazke, mrvice).“

Samoglasni r.

△ n. pr. je čutil potrebo, da se je oglasil v 7. listu l. 1865. „Zastran samoglasnika *r*“ zoper „Jezičnik“, njegove to-

variše in druge spoštovane „erkovce“, ki niso hoteli verjeti Miklošiču, da je *r*, „kakor je bil v ,sanskrtu‘, tako tudi v staroslovenskem in sedanjem jeziku samoglasnik v primerih, kakoršni so: rdeti se, rž, rsketati; brv, črv··· škrbati itd. (prst, krst, smrt).“ Sicer se je zdel tudi dopisniku ta nauk izprva čuden, ker ga je učil njegov prvi „šolmošter“, da so le a, e, i, o, u samoglasniki, vsi drugi pa soglasniki; po tem pravilu nemške slovnice je bilo vse tiskano in pisano, kar je bral od mladih nog do l. 1848. Ko pa je začel čitati srbske in češke knjige ter je dobil v roke tudi Miklošičevo slovensko prestavo državnega zakonika, je videl prvič pisavo: krst, prst···, katero imenuje češko. Slednjo priporoča že zaradi pravilnega čitanja, ki se naj uči „glaskovaje“ (Lautiermethode).

Članek nima slovniške vrednosti in je spisan samo zato, da bi pomiril soglasnikarje in samoglasnikarje. Njegov pisec je namreč prepričan, da bo pel ves svet hvalo onemu, ki bo končal „nesrečno abecedno vojsko“. Zato vzklikne hrepeneče: „Oj, ko bi bil jaz!“ Misli pa, da bomo pisali sčasoma tudi mokr, svedr namesto moker, sveder··· in seveda tudi Rjavec, Ržen··· mesto stare pisave Erjavec, Eržen···, kajti „voz narodne omike se pomika zložno naprej“ in Supanzhizh, Shurga, Zhuk itd. ne pišemo več, ampak Zupančič, Žurga, Čuk itd.

„Zastran *r*-a“ je prijel za pero tudi Lomski (Cigale) v 24. listu istega leta. Zanj ni glavno vprašanje, je-li *r* samoglasnik ali ne, marveč to, ali je nova pisava „zadostna, priležna namenu vsega našega pisanja, kteri ni v tem, da bi ustrezalo kakim starim ali novim naukom, niti da bi dopadalo očem druzega vajenim, zlasti pa nemškim, ampak da čitajočemu na jezik daje glas slovenskega govora, kakoršen je.“ Ta namen pa izpolnjuje novo pisanje popolnoma, kakor so že dobro razložile „Novice“. Nauk, da se „v vsaki besedi mora videti samoglasnik“, naj nas nikar ne moti, saj imamo z drugimi Slovani vred že nekaj dobro služečih besedic brez samoglasnika, na pr.: *s, z, k, v*. Vrhutega je nova pisava krajša, torej tudi hitrejša, kar ni mala stvar za slovenski jezik, ki ima *r* v neštevilno mnogih besedah. Omenjena pisava je pa udomačena tudi pri Čehih in Slovakih, ravnotako pri Srbih in „se prikupuje dan na dan bolj tudi Hrvatom tako, da zastran njene popolne zmage v mestu prihodnje jugoslovenske akademije ne more biti dvombe ali sumnje, — in to nam je tudi pretehten razlog.“ Bolgari sicer še niso dognali pravopisa, a po *e* ne bodo segli nikdar.

Na Poljake, Rusine in Ruse se ne moremo sklicevati v tem vprašanju. Prvi namreč izgovarjajo in pišejo dosledno v sličnih primerih polnoglasni *ie*, n. pr. cierń = trn, wiérzba = vrba; Rusini in Rusi pa imajo glasni, polni *e*, na pr. bérdo,

vérba, vérh ali izpreminjajo „staroslovenski za *r*-om pokladani ъ“ v glasni *e* ali *o*, na pr. krést = krst, drova = drva, krot = krt.

Tudi ugovor, da se ne glasi *r* po vseh kotih Slovenije kot samoglasnik, da pravi na pr. Štajerec: pêrst itd., ne velja, saj je jasno kot beli dan, da ne moremo pisati zdaj po loško, zdaj po tržiško, zdaj po ribniško itd.

Lomskega je izzvala „Danica“, ki je zapisala v 16. listu sledeči opomin: „Ker je Matica ‚*r*‘ dozdaj za samoglasnika rabila, večemu delu slovenskih časnikov pa po stari veri za soglasnika velja; prosimo, da bi kdo temeljito ovrgel g. Marnove tehtne dokaze v II. letniku ‚Jezičnika‘, da ‚*r*‘ ni samoglasnik. Dokler tega nihče ne stori in se vendar ‚*r*‘ za samoglasnika contra consensum populorum rabi, moremo reči, da se dela le po principu: Stat pro ratione voluntas.“

Uredništvo je izjavilo pod črto. da je priobčilo Lomskega dopis le kot odgovor „Danici“, dasi ni mislilo več na to jezikoslovno pravdo, ker je docela prepričano, da zmaga *r* kot samoglasnik kljub začasnemu nasprotovanju sam po sebi, kakor si pridobi veljavo vsaka naravna stvar.

u — v — l.

V 34. listu so priobčile „Novice“ nato dopis „Iz Štirskega“ „O slovniku slovensko-nemškem“, kjer zahteva dopisnik, da „*r*“ ostani samoglasnik, kakor svetinja in lastnina narodova, česar mu narodov pisavec ne sme vzeti.“ Obenem se dotakne dveh drugih prepornih točk, češ da se naj ne pomešata nikoli *v* in *u*, a *šč* se naj piše vedno, kjer ima mesto, le v predgovoru besednjaka se naj omeni, da se izgovarja v nekaterih krajih kot *š*.

Nekaj let pozneje (1878, l. 32) je nasvetoval M. „Novicam“ v članku „Ali *u* ali *v*“, da naj pišejo v prihodnje drugim za lep zgled *u* mesto *v*, ako nočejo, da jih kdo prehiti, kajti dopisnik je uverjen dodobra, da bodemo pisali v kratkem dosledno *u*, ker ima pri nas „domovinsko pravico“. Razlogi, s katerimi podpira svoj nasvet, so nam večinoma že znani. Pravi, da opravlja *v* pri nas in pri Čehih, „ki pa v tem niso posneme vredni“, dve službi, namreč službo samoglasnika in soglasnika; na pr. *v*oda, *v* vodo. Raznih glasov pa ne smemo zaznamovati enakim znamenjem, ampak jih moramo ločiti, kakor so jih ločili prvi pisatelji novoslovenščine, pišoč *v*', pa tudi poznejši, za kar navaja kot primer J. Rozmanovo „Katehetiko ali poduk pervencov u sveti Jezusovi veri“, izišlo „u Celovcu“ (1855). Seveda ga trma drugih „slovnikov“ ni hotela posnemati, ker se jim je zdel *u* menda preveč pravoslaven. *U* govore poleg preprostega ljudstva tudi omikanci,

dasi si sami nasprotujejo, ko pišejo *v*. Dalje se ohrani z *u* prava izreka, kajti štajerski Slovenci izgovarjajo *v* vsled nemškega vpliva napačno kot *f*: fkljub, f mizi, zdraf itd., kar bi se ne godilo, ako bi se pisal ta glas s posebnim in pravim znamenjem. Tudi se približamo z *u* za znaten korak Hrvatom, Srbom in drugim Slovanom. Poljaki na pr. imajo za naš glas *u*, „ki ga napak in nerodno zaznamljamo v *v*, angleški široki *w*, kateri bi se tudi nam priporočal, ko bi se malosrčniki ob-nj ne spodtikali." In — končno pišimo *u*, ker ni prav nobene potrebe, da bi pisali mesto njega *v*.

Ugovor, da je *v* potreben zaradi razločevanja pri glagolih, na pr. všteti in ušteti, po dopisnikovih mislih ni umesten; saj tu sploh ni razlike in je narod ne dela, ker pozna edino glagol: ušteti se. Nemščina pa vendar ne bode učila kmeta, kdaj naj piše všteti ali ušteti, če njegov izgovor tega ne loči! Razlikovanja med „ein- in ent-führen" (vpeljati in upeljati) se izogne narod z „odpeljati". Saj tudi Srbohrvati, „neimajoči tega tankolasnega razločevanja", ne pridejo v zadrego ter se „v svojih pojmovih in v preciznem izražanju nikdar ne motijo. Pa kdor ima rad to rogovilo in pa polglasni *e*, no, naj se mu ne pregovarja to veselje! Raje naj bi se pesnikom privoščila ta licentia, kedar so s kakim zlogom v zadregi. Čudno bi bilo pa res, da bi drugako pisali, drugako pa izgovarjali, kakor počnejo smešni Angleži, ne-le v slovstvu, ampak tudi v dejanstvu, ki so se grdo pridušali, da „Turska mora cela biti", pa so vendar si na tihem najlepši kos odkrhnili, samo zato, da bode Turska ‚cela' ostala!"

Navedeni predlog se je zdel Bleiweisu resnega preudarka vreden, kakor nam pove v opombi uredništva. Možu je delal Stritarjev krog veliko preglavico; zato je porabil priliko in zaklical slovenskim pisateljem, da so „naukom zdrave pravilnosti listine ‚Novic' zmirom odprte", dasi se ne brigajo „za marsikake druge neopravičene novotarije, o katerih je gotovo, da so le ephemeride." A Bleiweis se je bal teh „enodnevnic". Hoteč obdržati krmilo v svojih rokah vsaj na slovniškem polju, je izrazil željo, „da bi nam strokovnjaki ‚sine ira' a ‚studio' svojo misel razodeli o predlogu pisateljevem, ki se sklada s tem, kar trdijo Metelko, Potočnik, Janežič v svojih slovnicah, da se v slovenščini *u* izgovarja kot *u* v nemščini, *v* pa kot *w*."

Proti M-ovemu nasvetu se je oglasil η v „Jezikoslovnem razgovoru" (l. 38 sl.) med Nikiforom Nikilajičem in Borisom Vladimirovičem [Iz Rusije 24. avgusta] ter nastopil za zbližanje slovenščine in ruščine, ker imajo Slovenci baje, ako se hočejo rešiti smrti in se vrniti k slavjanstvu, „samo dve poti: eno okolno in problematično, druga bila bi ravna in naravna. Ako

Slovenci upate, da vam bo skoro mogoče politično združiti se, se ve, da pod Habsburško dinastijo, z vašimi bližnjimi sosedi Srbohrvati, tedaj moško naprej! Sprejmite, a ne po koščekih, ampak celi njihov oficijalni in literaturni jezik. Vendar ne zabite, da ta pot je problematična; vi plavate na malenkem trhlem čolniču po burnem morji, vi iščete rešitve iz potopa na ravno takem Hrvaškem čolniču; al tudi na njihov čolnič oteti se, vam ne bo lahko: Nemci in Lahi vas ne bodo tako z lepa pustili k Hrvatom, in pri tem tudi ni zabiti, da Srbi in Hrvati nikdar ne bodo družni in edini. A ravna in naravna pot bi bila, oteti se na slavjansko-rusko ladijo (ponavljam vam zopet in zopet: jaz ne govorim o političnem združenji z Ruskim narodom, vi ostanete, kakor ste bili vselej, verni državljani vaše Avstrijske države), le v svojo literaturo sprejmite ves Ruski literarni jezik, vendar svojega narodnega jezika ne urezavajte in ne krpajte ga z nepotrebnimi tujimi besedicami; vsaj vam je že Koseski veleval: ‚Jezik očistite peg, opilite gladko mu rujo, — kar je najetega v njem, dajte sosedu nazaj!‘ Vaš narodni jezik pod uplivom više literature se bo polagoma sčasoma po naravni poti bližal čistemu slavjanskemu literarnemu jeziku. Tako bi se vašemu narodu odprl cel nov duševen svet, vaša mladina prejela bi zadosti prigodne jej duševne hrane.“

Da ni prepričal M-a o neopravičenosti njegove zahteve, se ume samo ob sebi, priča pa nam o tem tudi M-ova „Jezikoslovna drobtinica“ v 49. listu. Vsled članka ruskega dopisnika je postal M. z „Novicami“ nezadovoljen in se je zatekel v „Slovenski Narod“ (1879); γ_i mu je odgovoril v „Jezikoslovnih opazkah“ (Novice, 1879, l. 30 id.), postavljajoč se s svojim znanjem ruščine in odklanjajoč M-a kot neenakovrednega nasprotnika [gl. tudi „Opombo k »jezikoslovnim opazkam«“ (Novice, 1879, str. 319)].

Vprašanje, ali se izpeljujejo samostalniki na -ec z glagolskim pomenom iz glagolske osnove ali iz deležnika, oziroma ali naj pišemo „požigavec, morivec, gasivec...“ ali „požigalec, morilec, gasilec...“, je razmotrival P. L a d i s l a v v članku „*v? — l?*“ (1868, l. 9). Njegovo mnenje je, da obrazuje slovenščina glagolne samostalnike iz deležnika ter da moramo pisati pri tistih, „kateri so izpeljani iz I. participa, *v*, (ne *l*), kjer imajo zev“. Pa tudi, ko bi jih izvajali iz debla, ne bi smeli pisati *l*, ker zapirata zev samo *v* in *j* (dati — daati — dajati, davati). Trinajst listov zatem mu nasprotuje R. B. (Raič Božidar) v dopisu „O slovenskem slovniškem imenstvu“ in se poteza za pisavo: b r a l e c, pisalec itd.[1]) Tega vprašanja so se

[1]) Svoj dopis končuje: „Sicer je znano, da je *v* dostikrat *l* v slovenščini, ni tedaj velikanska pogreška, ako se včasih ta za onega postavi v dvomljivih primerih, vendar je treba ozir jemati na druga slovenska narečja, ktera često temo razženo; samo skrbeti nam je, da booemo inači krasno in brezpežno slovenski pisali, kar se redko godi.“

dotaknile tudi „Mrvice slovniške in slovarske“ (1875, str. 65 id.), katerih pisatelj pravi sam, da so pravila „o katerih ga je misel tu spregovoriti, res znana in po slovnici dognana; vendar je nekaj pisateljev, ki se jih dobro ne zavedajo, zato ne bode odveč, če se tu povzamejo.“ Članek ne pove v resnici ničesar novega in kaže malo samostojne sodbe. Naperjen je v prvi vrsti proti mešanju in preminjanju oblik, izmed katerih so se rabile nekatere v več varijacijah. Najbolj je bolelo dopisnika, da ni poznala niti „Matica“ enotnosti v jeziku. Pisala je namreč hkrati: ne bil — ni bil — nij bil; njena hči — jena hči; minuta — minota; čoln — čolen itd.

„Mrvice“ so povzročile nov članek „Še enkrat *l* in *v* v besedah izvirajočih od glagola“ (1875, l. 46), kjer se preiskuje, kaj pravi Miklošič, „mož, kateri je imel — bodi naravnost, bodi posredstveno — največji vpliv na zdanji razvoj slovanskih jezikov, sosebno pa ljube slovenščine“, o tem vprašanju v svojem delu „Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen“, katero je bil ravnokar dovršil, dodavši mu l. 1875. „Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen.“

„Mlada“ slovenščina. „Zvon“.

„Prijazni pogovori z „Vrtcem“ (1874, str. 117) se tudi hudujejo nad vsiljevanjem oblik, kakor so: n i j s e m, nijmam, ciganije (Zigeuner) ali kmetije (Bauern). Odločno so proti *-ij* v ženskem rodilniku množine, na pr. s l a b o s t i j, pa tudi besedice „baš“ ne vidijo radi v slovenskem slovarju.

Proti končnici *-ij* in podobnim novotarijam so nastopile „Novice“ že 1873. l. v pozivu „Vsaj v pisanji kažimo edinost!“ (l. 11), češ, da pride naposled še komu na misel, da bo pisal „brat ij sestra“, „oče ij sin“ namesto „brat i sestra“, „oče i sin“. Rajši čistimo jezik, likajmo ga in si izposojujmo „od prednejših Slovanov zlasti v izrazih in zasukih tiste tenkosti in finosti, katerih v slovenščini toliko pogrešamo ter se nam ona včasih zdi pretrda, preokorna. V obojem oziru nam bi lahko zlasti naši rojaki, ki jih je osoda zanesla v Rusijo ali med Hrvate, hodili na roko ter nam od časa do časa priobčevali svoje opazke in svetovali, kar se jim zdi dobro.“

Istega leta je napadel jezikovne novotarje J. K. pod naslovom „Najnovejša slovenščina“ (list 39 sl.). Posebno pri srcu mu leži pisava B. Raiča, „Naroda“ in „Soče“. Na podlagi zgledov: b r a t i — č i t a t i; b u k v e — k n j i g a; odrešenik — odrešitelj; še — šče; vsaj — konči; kakor — kakti, kakoti; jači, jakši — jačiši; življenje — žitek, žizen; oče — otec; nalik, dakle, obitelj, jednoč, nekoč, naravnoč, soč, uprav, stoprv itd.; prav, vsaj — baš, barem; ni, nij, nije, nej,

ne, né, ně — ali oblik na -čki, -čtvo, -oj in drugih bere levite „mladoslovenskim ekscelencijam“ — kakor je nazval Bleiweis poln radosti nad J. K.-jevim člankom novotarje v literaturi in politiki (str. 314), — češ da pripravljajo dobo, katero je videl Prešeren že naprej v duhu, dobo, ko bomo pisali in govorili:

„Ko žlobodrali so tam v Babiloni,
Ko bil jim Bog je govorico zmedel.“

Sklepal pa je J. K. iz navedenih zgledov sledeče:

„1. Najnovejša, ali boljše rečeno „mlada“ slovenščina je hči nekaterih prenapetih učenjakov in ljubica nekaterih po novotarijah hrepenečih in hlastno se jih oklepajočih mladičev.

2. Njeno bistvo je negiranje mnogih dosedanjih besed in oblik brez stalnega nadomestila.

3. Njeni zlog je čudna zmes staroslovenščine in vseh drugih slovanskih jezikov, v kateri nadvladuje štajarsko-ogersko podnarečje in nemška konštrukcija. V olepšanje jej služijo skovane spake, tu pa tam tudi tuje besede.

4. Njeni karakteristikon je zmešnjava.

5. Njeni nasledki pa so skrunjenje jezika, škrupuloznost in skepticizem v pisavi, ter slednjič propast slovstva.“

Različna slovenska pisava je tedaj nekatere tako razburjala, da je poslal Cigale na odbor „Slovenske Matice“ posebno vlogo (spisano na Dunaju 27. aprila 1874), v kateri je razodel svoje misli o tem, kako naj postopa Matica, da bodo izhajale njene knjige v enotnem jeziku[1]) (gl. „Novice“, 1875, l. 30 sl.).

Zgoraj omenjeni Raič je skušal tudi besedico „*ka*“ (ker) vriniti v slovensko pisavo. Zato so priobčile „Novice“ v 22. l. 1873. l. članek zoper „*ka*“, naslovljen „Ka-kavcem. Za poduk in kratek čas“. Pri tem pa se jim je pripetila ta nezgoda, da so priporočale štiri leta prej (gl. str. 20, 1869. l.) rabo veznika „*ka*“ v Raičevem dopisu „Na slavo vezniku „*ka*“, s katerim je odgovoril na L.-ovo vprašanje glede veznikovega domovinskega lista (gl. 49. list „Novic“ l. 1868). Sicer moramo priznati, da so se pripravljale že l. 1871. (gl. „*Ka* ali *da*, pa še kaj druzega“, str. 290) na odločen nastop proti „*ka*“.

Na tem mestu omenim še slovniško mrvico „Ne mešajmo narečij!“ (1878, list 8), ki zametuje pisavo „*koji, koja, koje*“ za „kteri (kateri) ali ki“, češ da ni za nas nič boljša od pisanja „što“ namesto „kaj“, a mi smo „kajkavci in ne štokavci. Ne bodimo torej mešavci!“

[1]) Na občnem zboru Matice Slovenske dne 27. aprila 1881. se je potegnil prof. Raič za enolično pisavo slovenščine. Stavil je predlog, naj bi se priredili vsi rokopisi po Šumanovi slovnici, katero je tiskala ravno takrat Matica (izšla je pozneje, vendar še isto leto).

Slovniško drobtino „O pisavi prilogov s pripono *sk*“ je priobčil III v 22. listu 1865. l., kjer se zavzema za etimologično pisavo omenjenih pridevnikov (prim. Lomskega odgovor na 191. strani istega letnika). „Kako pisati besede po izviru latinke“, nas uči 13. list 1874. l., 18. list istega tečaja pa dokazuje, da „ozir“, „oziroma“ ni predlog, da se torej ne sme pisati: „Ozir lanske letine smemo reči, da itd.“. V „Pobirkih iz knjig, pa „sine ira et studio‘“ nam kažejo „Novice“ (1874, list 44) „imenitno“ slovenščino primorskega slovenskega zakonika in deloma tudi „Koledarja“ „Družbe sv. Mohorja“ za l. 1875. Na 361. str. 1875. l. odgovarja Cigale na vprašanje „Novic“: „Ali naj pridevnike (adjektive) od zemljepisnih lastnih imen pišemo z veliko začetno črko ali z malo?“, da naj pišemo pridevnike od imen mest, trgov, vasi, gora, voda in podobnih z veliko začetnico. Navratilov nauk, kako prevajajmo nemški „ohne daß, ohne zu“, pogrevajo l. 1876. „Mrvice slovniške in slovarske“ (list 14). Zadnje priporočajo „poučiti, učiti, razlagati“ ali podobne izraze namesto „podučiti“ in „fabriko“, oziroma „tvornico“ (hrvaško) namesto „tovarne“, „kakor le nekateri Čehi pišejo“, ker nimamo Slovenci besede „tovar“. Staroslovenščina in srbohrvaščina jo sicer poznata, a v pomenu „tovor“. „Slovarska mrvica“ 1878. l. nam pa razjasnjuje na 35. strani rabo „prednic“: *vz, iz, s, z* (izkušati ali skušati?).

Ker so se cepili pisatelji glede ženske dvojinske oblike sedanjika in velelnika vedno bolj, zato čitamo v „Novicah“ l. 1876. (list 19) „O ženskem dualu pri glagolih“ in tri leta pozneje na 123. strani majhno opazko o isti stvari. Za *u* kot izključno končnico edninskega dajalnika moškega in srednjega spola ter za pravilno rabo dovršnikov in nedovršnikov se zavzema „Slovniška drobtinica“ na 307. str. 1874. l.

O besednem redu govore „Slovniške drobtinice“ v 13. listu 1873. l. Namesto stavkov: „Deček se ozira za na lipi sedečo srako“, „po noči gleda na z zvezdami posuto nebo“, „poklican je k na 15. dan postavljeni razpravi“, „pisma v nam neznanem jeziku pisana“, „v cerkvi se ne smeje, nego se spodobno drži“ zahtevajo sledeče: „Deček se ozira za srako, na lipi sedečo“, „gleda na nebo, z zvezdami posuto“, („ali morebiti: na posuto z zvezdami nebo“), „poklican je k razpravi postavljeni na 15. dan“, „pisma pisana v jeziku nam neznanem“ ali „v neznanem nam jeziku“, „v cerkvi se človek ne smeje, nego se spodobno drži“. Napačno je torej tudi: „Na poznejše prošnje se ne bode oziralo?“ Tu je pač na mestu vprašanje: „Kdo? Katero bitje se ne bo oziralo?“ Dalje se mora reči: „na kose razdeliti“, ne pa: „v kose“,

ker nas ne sme brigati latinski izraz „in partes dividere“ ali nemški „in Teile teilen“

„Nekoliko vrstic o slovenskem besednem redu“ (Ponovljen, živo potreben opominj nekaterim pisateljem) so prinesle „Novice“ tudi 1875. l. v 5. in 6. listu in dale naslednji navodili:

„*a*) V trdilnih prostih ali jednovitih stavkih in — kjer gre za složene stavke, — v trdilnih glavnih stavkih vprašaj svoje uho ter postavljaj pomožni glagol in druge izmed gori omenjenih besedic najraje pred glagol, včasih pa tudi za njim, samo da se z njimi ne začenja niti nadaljuje stavek. Torej: Prišel sem pod okence (ne: sem prišel), ali pa: Pod okence sem prišel (in zopet ne: pod okence prišel sem). V Londonu, Anglije glavnem mestu, živel je nekdaj (ne: je živel). Takrat sem ga spoznal (in ne: takrat spoznal sem ga).

b) V vseh stranskih stavkih (Nebensätze), ki se začenjajo s: kar, kdor, kateri, ako, če, čim, da, dokler, kadar, kakor, kjer, ko, koder, doklej, ali s katerim koli drugim veznikom (— samo da so res stranski ali pritični stavki in ne glavni —), morajo te besedice stati precej za zaimkom ali veznikom in pred poglavitnim glagolom, ne za njim.“

Zoper stavke, kakor so: „Cislaj mi kmeta, ki obdeluje rodovitno zemljo, iz katere raste rumena pšenica, ki imamo beli kruhek iz nje itd.“, so se oglasile l. 1877. v 15. listu, češ: „Kadar koli vidiš, da ti z enim ozirnim stavkom misel še ni dopovedana, naredi piko in začni nov stavek!“ Drži se namreč pravila, da se odvisniki sploh ne smejo „ploditi eden iz druzega!“ V „Pristavku“ tožijo nato, da ne rode slovniške opombe pravega sadu, kar kaže najbolj napačna, a zelo razširjena raba dovršnih in nedovršnih glagolov.

O takih stvareh so razmišljale „Novice“, odkar je izšla Janežičeva slovnica v drugem natisu. Spomnile so se celo zopet imena Kranjske in objavile l. 1875. v 7. listu vrstice „Od kod ima K r a n j s k a dežela svoje ime? (Spisal Poženčan v letopisu slovenskega društva 1849. l.) ter v 10. in naslednjih listih enako naslovljen odgovor, ki pa ni zgolj jezikoslovnega značaja. Tudi o „ž u p a n u“ so prinesle novo Trstenjakovo „etimologično in pravno-zgodovinsko črtico“ (1869, list 20).

Pečale so se tudi s slovensko z n a n s t v e n o t e r m i n o l o g i j o, na pr. l. 1866 z Jesenkovo zemljepisno. Terminolog „Novic“ je bil Cigale. Glede slovniške terminologije je zahteval Raič 1868. l., da mora biti enaka od najnižje do najvišje šole (gl. „O slovenskem slovniškem imenstvu“, str. 174).

Tako se je približala B l e i w e i s o v a s e d e m d e s e t l e t n i c a. Toda motil bi se, kdor bi sodil po njenem praznovanju (gl. „Novice“ l. 1878.) o ljubezni in spoštovanju, ki ju

je užival takrat Bleiweis med Slovenci. Število njegovih političnih in literarnih nasprotnikov ni bilo namreč nikakor majhno. Sicer je bil poslal „Zahvalo“ za čestitke tudi v (Dunajski) „Zvon“ (1878, str. 384), toda ravno Stritarjev krog „mladih“ je bil že po svojem značaju nezadovoljen s praktično, suhoparno, a koristno delavnostjo „Novic“ ter je ščipal „očeta slovenskega naroda“ in druge „prvake“ ob vsaki priliki. Spor s Stritarjevim „Zvonom“ je postal posebno hud, deloma naravnost oseben (Vodnikov rokopis!), ko so se sporekle „Novice“ z Levstikom, svojim nekdanjim sotrudnikom. Zdaj ni več napadal „Zvon“ glavnih Novičarjev prikrito, ampak očitno in precej nerahlo. Izmed sotrudnikov „Novic“ se pa ni mogel meriti nihče s stilistom in sarkastom Levstikom, ki je pisal v „Pasjih pogovorih“ (gl. „Zvon“, 1870, str. 294) o Bleiweisu:

„Zakaj On, ki mimo naji oblastno koraka, je tist, ki ga imenujemo: Oče!

On germi in bliska po vsej slovenski deželi, jasno vreme dela in dež, sneg in točo v pratiki.

V začetku je rekel: bodi Slovenija! In bila je Slovenija.

Bila pa je še pusta in prazna, in temè so jo krile čez in čez.

In ustvaril je eno veliko luč, ki izhaja na teden, in imenoval jo je: ‚Novice‘.

In eno majheno luč, ki izhaja na leto, in dejal ji je: ‚Pratika‘.

Zato pa ga časte po čitalnicah in gostilnicah, in njegovemu imenu se klanja, kar lazi in hodi od Soče do Drave.

In ko se počasi pomiče po ulicah, lete z glav klobuki in kučme vse vprek.

Njegovo pokrivalo pa stanovitno čepi na trudni glavi.

In ljudstvo pripogiblje kolena rekoč: blagoslovite nas Oče!“

Novičarji so se sicer skušali braniti, a razen osebnih udarcev na Levstika in Stritarja je bilo njihovo branjenje precej klavrno.

„Mladi“ pa so se vzdignili tudi proti „Slovenski Matici“ in grenili stara leta i na tem polju Matičinemu predsedniku Bleiweisu.

V literarnem in jezikovnem oziru je prevzel vodstvo Stritar in je potegnil za seboj celo vrsto pisateljev, dočim je moral gledati Bleiweis pojemanje vpliva „Novic“ in svoje moči. Malo kapljo olja je prilil Stritar sam njegovim ranam, izpregovorivši v „Zvonu“ (Pogovori IX: 1879, list 10) o jezikovnih novotarijah. Tu je namreč javno pripoznal, da jih je deloma sam pošiljal v svet. Ta Stritarjev „confiteor“ je Blei-

weisa za nekoliko časa zopet spravil v dobro voljo. Vesel je ponatisnil v „Novicah“ („Zvon‹ o novotarijah naše slovenščine“, 1879, list 22) omenjeni „Pogovor“, češ: „Res se moramo večkrat na glas smejati, ko dobimo za ‚Novice‘ spisov z mnogimi grdimi slovniškimi pogreški v roke, al — nij, nijso, močij, dnij, in celo grmij, gorij in enake spake so vmes“. Gotovo so mu jako prijale Stritarjeve besede: „Zlasti sem gledal na to, da naj se v mojem listu piše en jezik, kolikor moči pravilen, če tudi ne po najnovejši šegi; jezik slovenski, ne tista neslana mešanica iz slovenščine, nove in stare, iz hrvaščine, ruščine in drugih slovanskih narečij skupaj znešena kakor sračje gnjezdo.“

Vendar so naznanile „Novice“ (1880, str. 330) preselitev Dunajskega „Zvona“ prezirno z besedami: „Lepoznanski list prične ob novem letu tudi v Ljubljani izhajati.“ Pozneje ga pač imenujejo „Ljubljanski Zvon“, toda napram „Kresu“ so se vedle že od kraja veliko prijazneje. Ko pa sta izšla oba lista, so skušale igrati napram njima vlogo modrejšega in izkušenejšega prijatelja. T. Petrov je zavzel stališče pokrovitelja ter jel rešetati v članku „Kres in Ljubljanski Zvon“ (1881, l. 5. id.) jezik obeh časopisov. Najprej pohvali oba urednika (Sketa in Levca) kot slovniški izobražena moža ter jima svetuje, da naj prikrajata oblike po svoji slovnici vsem, tudi izvrstnim pisateljem, da dobi list enolično, ne pa pisano obleko. Nato našteva dolgo vrsto pregreškov zoper enotno pisavo iz „Zvona“ in „Kresa“, priporočajoč Miklošiča kot slovniško avtoriteto.

Petrov članek je izpodbodel Cigaleta, da je zaklical: „Pisatelji slovenski, na pilo nikdar ne pozabite!“ („Novice“ 1881, l. 10 in 11). V tem sestavku pobija neenotnost in nepravilnost pisave, zahtevajoč, da naj ne prime nihče za pero, dokler se ni temeljito naučil slovenske slovnice, posebno tega, kar nas uči Miklošič v primerjajoči slovnici o skladnji in Navratil v znani monografiji o glagolu. Zahteva tudi poznanje hrvatsko-srbske knjige, da se ne bi zaljubljali „v kake slovenske posebnosti in idijotizme, ki morebiti pri vsi dozdevni lepoti svoji z višjega, z občeslovanskega stališča nimajo nikake cene.“ — —

Tako se je izgubljalo ustvarjajoče jezikovno delo prejšnjih letnikov „Novic“ v deloma malenkostno, deloma potrebno kritiko tujega dela. Slabost je grabila utrujenega urednika. Z mladimi, življenja polnimi močmi se ni mogel več kosati. Ugled „Novic“ je ginil. Izpodkopavale so jim ga vroče, nadarjene glave onih, katerim so na vrhuncu moči same zaklicale: „Na beli dan naj stopi, kdor kaj ‚v omari‘ ima!“ (1858, str. 357). In stopili so, začeli boj — duhovit in oster, pa tudi krivičen

-- in strgali „Novicam“ iz rok vodstvo v književnosti in politiki.

Kos tragike leži v tem boju, iz katerega se je umaknil Bleiweis 29. novembra 1881. „Mrtvaški zvon je zapel···“ Tako se začenja naznanilo „Novic“ (list 48) o njegovi smrti. Zapel pa ni samo Bleiweisu, ampak tudi njegovemu listu. Ta se je sicer skušal rešiti najprej z gospodarskimi članki, nato s politiko, a vsi poizkusi so bili zaman: l. 1902. dne 26. decembra je prenehal vsled preživetja.

Jezikoslovje so gojile „Novice“ po Bleiweisovi smrti v mali meri še nekaj časa[1]. A kmalu je izginilo iz lista kar na tihem, ne da bi kdo povprašal po njem···

II.

Pisma sotrudnikov „Novic“.

Sledeča pisma sem uredil najprej po abecednem redu z ozirom na može, ki so jih pisali. Pri vsakem posameznem pisatelju določa vrsto časovni red; pisma brez datuma zaključujejo vrsto. Edino brezimno pismo sem postavil na konec.

Izbral in pobral sem vse, kar sem našel v Bleiweisovi zapuščini takega, da spada po moji sodbi v okvir mojega spisa. Edino pri Koseskem nisem vpošteval vseh najdenih pisem; prvič bi namreč preveč narasla zbirka njegovih pisem, drugič pa označujejo tu podana njegovo jezikovno naziranje prav tako, kakor če bi bil privzel še ostala. Tudi v pismih ostalih sotrudnikov se nahaja še tuintam kako mimogrede vrženo jezikovno zrno, a zaradi malenkosti sem ga pustil.

Vsa potrebna pojasnila k pismom podajem pod črto, na njih vsebino se ozrem v „Sklepu“. Ona, ki so pisana v slovenskem jeziku, so zanimiva že zaradi tega, ker nam kažejo, kak jezik so pisali njihovi očetje v zasebnih potrebah.

1. Matej Cigale.

Na Dunaju, 22./III. 1881.

Dragi Prijatelj!

Prosim, vzemite pričujoči sestavek[2], pisan pro domo, v Novice, vendar ves v en list, ker razdeliti ga ne kaže, in bi

[1] Cigale n. pr. govori v 21—22. listu „Novic“ l. 1882. o rabi predikativnega instrumentala in tozadevnih dandanes silno razširjenih napakah naše pisave. V spisu se naslanja tesno na Miklošičevo primerjajočo slovnico. — Tu opozarjam na izborni članek K. Štreklja: „Die Ursache des Schwundes des prädikativen Instrumentals im Slovenischen und Sorbischen“ (Archiv für slav. Phrl., 1903, 564—69).

[2] Gl. Cigaletovo „Pojasnilo o neki točki moje terminologije“ (Novice, 1881, list 13).

trpelo predolgo. Ta Levstik me pika kakor komar, ali mislim, da se je tukaj blamiral. Etimolog je velikansk, ali pravega razuma ima malo.

Jaz nimam ne Slovenca ne Slov. Naroda; prosim Vas torej, sporočite svojemu tajniku vnuku, katerega jez tu pozdravljam. mojo željo in prošnjo, da bi mi poslal dotični list, ako bi kaj v njem stalo o meni ali zoper mene, da bi mi bilo mogoče oglasiti se.

Letošnje knjige Matičine so prav izvrstne in sem tudi z oblikami zadovoljen. da ni tistih jotov. Mislim, da Cimperman popravlja in meni se zdi, da dobro dela; a Navratil mi je vendar tožil, da mu je nekaj premenil; n. pr. adverb huje. da je premenil v hujše, kar je napačno; saj tudi pravimo: dalje, in ne: daljše.

Še eno željo Vam moram razodeti. Ako boste postavljali tajnika Matici, prosim Vas za živega Boga, ne jemljite Štajerca Prekmurca, marveč le Kranjca ali pa Štajerca ob Savi ali okoli Vranskega. Prekmurci so goli napuh in imajo slovenščino le v kremplјih, a ne v glavi.

Tudi šolska berila je neki Miklošič tako pokazil, da imam veliko delo, predno jim dam nekoliko poštenejše lice.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Zdravstvujte!

Vaš iskreni

M. Cigale.

Na Dunaju, 20. IV. 1881.

Dragi Prijatelj!

Ne zamerite, nisem se hote oglušil želje Vaše, nego imamo premnogo posla in poleg teh me je veliki teden bila zopet bolehnost potlačila. da nisem mogel. Da je tako res, hočem Vam v kratkem popisati načrt, kako sem namerjal spregovoriti.

Izraz veselja nad zanimljivostjo letošnjih Matičinih knjig, sosebno pa Kop. spomenice, nekaj zarad vzorne pisave, zlasti Navratilove; še bolj, ker se vidi, kako se je začel preporod avstrijskih Slovanov, brez katerega bi zdanja stopinja literature ne bila mogoča; zanimljiva je dalje sveta vnetost tedanjih možakov za narodno reč in njih ljubezen do vsakega, kateri je kazal količkaj sposobnosti spisateljske, in kako ljubeznjivo so takega opominjali, učili, svarili, spodbadali.

Žali bože, kako in koliko slabeje stoji zdaj ta reč na Slovenskem!

Namesto nesamopridne oSrečnosti grda mlačnost, revno kruhoborstvo, obrtniška zavidljivost (tiskarnice!), še pisateljske nagrade niso pri nas varne pred novinarskim rešetom.

In kje bi dobili n. pr. v Ljubljani dan današnji takega Mentorja, takega ljubeznjivega učitelja in navoditelja, kakor je bil Kopitar?! Ravno nasprotno.

Vse se odbije, ostraši, odžene, kar koli se drzne na pisateljsko polje, če ga ne brani ščit dotične stranke. Žalostno strankarstvo! Kako more biti kaj pravega ploda brez živega ljubezni ognja! Kako napredka brez zložnosti, brez edinosti! Dunajski Zvon n. pr. bil je izvrsten; kdo ga je izpodkopal, ako ne Ljubljanski „narodovci“ s svojim trdim, prezirljivim molčanjem! Kdo je spretnega mu vrednika Stritarja, v estetiki morebiti prvega, (ki nima drugega za seboj), toliko oziovoljil, da je popolnem utihnil.

So li kdaj narodovci le eno Matično knjigo priznali odkrito in glasno, in koliko upliva na naše slovstvo je imela že marsikatera Matičnih knjig.

Tudi v zadnjem Ljubl. Zvonu se je uže nekdo oglasil zoper letošnje knjige. Vidim ga pisca, kakor bi bil pri njem› kako viha nos, kako napenja šobo, kakor bi hotel reči o Matičnih knjigah: to vse ni nič, nihilum! Res se tu skriva nekaj razdiravnega nihilizma.

Ne da bi se ne smelo nič reči ali ziniti o Matičnih knjigah! Sme se, ali Francoz pravi: c'est le ton qui fait la musique. V tem tonu bi se smela v slovenskem listu zavračati samo kaka nemškutarska brošura, in ne knjige prvega slovenskega zavoda.

Ako Matica ni izdala nič boljšega, krive so okolnosti, kriva je tudi slovenska mlačnost. — Ali Hrvatska Matica je plodovitneša. Bodi! Vendar Hrvatje niso Slovenci, in hrvatska matica ima druga sredstva.

Ona se zdaj lahko peča samo z beletristiko, ker znanstvo obdeluje akademija. Pri nas je drugače! Znanstvo in znanstvena terminologija so za nas važnejša reč, nego novele, ki nam jih prinašata Zvon in Kres.

Ljubl. Zvon očita Matici, da nima originalov, a hvali hrvatsko Matico, katera si še celo prevode slovečih del sama naročuje. Ali ni v tem nekako protislovje?

Matice odborniki nimajo dolžnosti sami pisati knjig; ali oni lahko povprašajo vsakega grajavca: Kdaj si napisal kako tiska vredno delo ter ponudil nam v tisk, da bi ga mi ne bili sprejeli?! „Ujunači se, odgovor daj!“

Zdanja slovenska neplodnost v slovstvu se vendar ne more Matici pripisavati!

Tako nekako, dragi prijatelj, hotel sem pisati, pa ne utegnem. Ako bi mogli to v kak sestavek porabiti, svobodno Vam; samo ne bi rad, da bi se zvedelo, da sem tudi jaz bil prizadet.

Zdravstvujte!

Vaš iskreni

M. Cigale.

V Aspangu, 1. IX. 1881.

Predragi Prijatelj!

. . . . Nedavno mi je frančiškan P. Stanislav Škrabec iz Kostanjevice pri Gorici poslal „Cvetje z vrtov sv. Frančiška." Morebiti so bile Novice že kdaj prinesle kako priznanilo o tem slovenskem mesečniku; ali te posebnosti gotovo niso bile omenile, da namreč na ovitku (na poli ovojnici Škrabec (neimenovan) slovniške sestavke sosebno v glasoslovji, o nekih oblikah i. t. piše, ki kažejo precejšno izurjenost v jezikoznanstvu; ali tudi on ni brez prismojenosti; človek brez dobrega vkusa in nepraktičen, ki svoje dokaze največ zida na Dalmatina, Trubarja in vrstnike tema, ter ne pomisli, da so ti rojaki naši bili do grla pogreznjeni v nemščino, da se torej ni mogoče na nje oslanjati tako, kakor če bi bili sami čisti nepopačeni Sloveni. Največ mu zamerjam jaz, da je brž v svojih spisih in po celem mesečniku začel rabiti svoje oblike, da piše, jeziku blagoglasje kazeč in kakor bi bil v madžarščino zaljubljen: vender, neketere, keder, koliker, kaker, komer, koliker, toliker, blager se (sic!) človeku, kamer, mojga, tvojga (ne: ne mojega), vvanjo (ne: va-njo), gdo (n. kdo).

Jaz menim, da je to predrzna napihnjenost tako — brez jezikoznanskega kongresa — začeti pisati po svoje in ločiti se od večine. Miklošič edini bi bil morebiti smel stopiti na dan z novimi oblikami; ali znano je, da tega ni storil, da se v berilu za gimnazije in v svoji primerjalni gramatiki povsod drži večine, in tako bi moral vsakdo. In ker sem gori omenil kongresa, katerega bi za to treba bilo, moram precej pristaviti, da bi na takem kongresu morali tudi drugi Slovani, sosebno pa Hrvatje imeti vsaj posvetovalen glas, ker se naši jezikoslovci premalo ozirajo na druge slovanske jezike.

Ker me je pa g. Škrabec hotel počastiti s Cvetjem, jaz nikakor ne morem o tej reči javno spregovoriti, a mislim, da bi ga Vi lahko nekoliko posvarili, vendar tako, da ne bode slutil na mene.

Pisal mi je že tudi v Aspang.

Čital sem v Novicah, da je slavni Daničič bival na Kranjskem. Ste li govorili z njim? Bog ve, kako on sodi o takih

novotarijah, zlasti pa o Levstikovih oblikah, o katerih se prepiramo. Morebiti bi njegov glas in glas Jagiča v Berlinu kaj veljave imel med mlajšimi Slovenci. Kaj ko bi se Vi pismeno obrnili na Daničiča in Jagiča ter njun odpis, tudi če bi mojemu mnenju bil neugoden, razglasili po Novicah? — — — —

Vaš iskreni čestitelj in prijatelj

Matej Cigale.

2. Janez Cigler.

Iz Višnjegore 14. I. 1853

Častitliv žlahni Gospod Dohtar!

. . . . . Vi me naganjate za Novice kaj pisati. Prav je. Tudi bi rad jes kaj pisal, ko bi le vedel koga. V X tečajih so Novice že vse povedale, torej je nit potekla. Prazne marne pisati pa ne gre, bravci zabavlajo. Še čez vaši štajerski pravopis ali bolj prav narečje, krajnski bravci zlo godernajo in pravijo: Novice so nehale pisat Krajncam, pišejo le Štajercam kar je kakofonia, n. p. našega dobrega šolskega vsacega lenega debelega etc.. To je res mala reč, ni vredna misel jemat, ampak s tem se krajnski jezik pači. Res je da Štajerci tako govorijo, našega dobrega debelega etc, paj naj govorijo, pišejo naj pa i na mest e da bo edinost. Dolenci tudi govorijo ali zrekujejo ven namest vin posebno okoli Rake, vender če pa kdo piše po krajnsko mu ne pride na misel pisati ven, ampak vselej bo prav pisal vin, če tudi ven izrekuje. Tudi Franozi pišejo vin, če ravno izrekujejo ven. Dragi gospod, nezamerite, jes le povem kar slišim. Za same čerke se jes nisim nikoli vlekel in se ne bom. Tudi Vam morem še nekaj povedat, kar vem, de že veste. Vi imate na Gorenskim nek, kje je, kdo je tega Vam nisim v stan povedat, silniga sovražnika. On je brezimene liste razpošilal po farah in duhovne odgovarjal naročovat se na Novice, in piše: Ne berite več Novic, one so naši veri nasprotne, zapelive nevarne. Kdor se naroči na Novice on olje v ogenj vliva in pomaga zasmehovati in zaterati našo vero. Jes nisim tistiga pisma dobil, meni ga ni hotel Vaš sovražnik poslati, bral sim ga pa pri drugih duhovnikih. Pravi da je iz Radolce, imena ni nič podpisaniga, sostavik je dober, pisarija zlo slaba. Sledite ga morebit ga osledite. Kaže se da je duhovnik, kir le duhovnikam piše, in pravi, da ste Vi nar veči protivnik duhovnov. — Če mi poveste od koga bi radi kaj za Novice (Materia substrata) bom skusil kaj namazat, če Vam bo všeč je prav, če pa ne, ravn tako ostanemo

Prijatli

Cigler
pleban.

3. Dr. Matija Dolenc.

Na Dunaju, 18. XI. 1849

. . . . Es ist mir vollkommen Recht gewesen, daß Sie in Ihrem schätzbaren Volksblatte das erste Heft des Reichsgesetzblattes einem scharfen Tadel unterzogen haben. Ich selbst bin mit der Übersetzung der ersten Nr. nichts weniger als einverstanden, weder in Bezug auf den gewählten Ausdruck noch hinsichtlich der Konstruktion.

Empört bin ich aber insbesondere über die vielen und derart störenden Druckfehler, daß dadurch namentlich der Erlaß des Justiz Ministeriums v. 2. Okt. 1849 pag 2 sub Nr. 1 in seinem Schlußabsatze gänzlich unverständlich ist.

Das erste Heft des Reichsgesetzblattes ist noch Übersetzung des Herrn Dr. Miklošič. Alle Achtung vor seinem umfassenden phylologischen Wissen, zumal in der gelehrten slavischen Phylologie; ich beneide ihn darum u. wenn ich nur ein Zehntel davon wüßte, so würde ich einen großen Werth darauf legen. Als Translator des Reichsgesetzblattes jedoch taugt er nach meinem Ermessen durchaus nicht; das erste Stück des Reichsgesetzblattes dürfte der schlagende Beweis hiefür sein.

Meine Bemerkungen, die ich als Revisor machen zu müßen glaubte, fanden zum großen Theil keine Beachtung; zudem noch eine schlechte oder gar keine Correctur, und das Werk mußte schlecht ausfallen. Das 2. Stück, welches Sie inzwischen bekommen haben werden, floß aus der Feder des Cigale, welcher nunmehr als Translator vorläufig nur provisorisch hier angestellt ist, um binnen nicht langer Zeit einen definitiven Dienst in diesem Fache zu erhalten.

Mein Revisoramt ist mir bei der Arbeit des Cigale ungemein erleichtert, indem ich mich mit ihm auf das Leichteste verständigen kann.

Nächsten Dienstag wird bereits das 3. Stück des Reichsgesetzblattes erscheinen. Ich hoffe, daß sie damit noch zufriedener, als mit dem zweiten sein werden.

Die Kritik über dieses Werk von Sachverständigen ist mir äußerst angenehm, weil ich sie für die Grundbedingung halte, um vom minder Guten zum Besseren, u. von diesem endlich zum Besten zu gelangen.

Ich wünschte jedoch, daß diese Kritik in solcher Art geübt werde, daß sie den Bestand und das Gedeihen des noch jungen Unternehmens nicht gefährde, u. den vielen Widersachen unseres gemeinsamen Bestrebens nicht die Waffen in die Hand gebe, unsere Sache mit solchem Erfolge zu bekämpfen, daß sie uns sogar unsere stillen Anhänger abwendig mache. Die

Natur der Übersetzung eines Gesetzes bringt es mit sich, daß sie vor Allem den Sinn desselben getreu widergebe.

Dieser wichtigste und höchste Zweck kann öfters kaum anders erreicht werden, als daß man sich sclawisch an den deutschen Text hält, — aus Besorgniß, den Sinn zu ändern, und dadurch Veranlassung zu Streitigkeit, zu kostspieligen Prozessen u. zu Reclamationen zu geben, welche nicht wenig geeignet wären, die Regierung zu bestimmen, die den verschieden n Nationalitäten gemachten Conceßionen zu schmällern oder ganz zurückzunehmen.

Dem zu Folge kann in sehr vielen Fällen einer freyen Übersetzung nicht Raum gegeben werden. Bei andern Werken darf u. soll man frei übersetzen; steht nicht ein Ausdruck zu Geboth so kann man einen anderen wählen. Der Aufsatz gewinnt dadurch an Eleganz, gibt nicht selten dem Gegenstande eine neue reizende Wendung u. hat nebenbei den Vorzug, dem Genius der Sprache vollkommen angemessen zu sein. Der Übersetzer eines Gesetzes, welcher für die Richtigkeit seiner Arbeit vermög des abgelegten Eides mit seinem Gewissen haftet, muß leider auf diese Vortheile verzichten.

Ich wiederhohle demnach: Kritisiret nun darauf los, jedoch cum grano salis; u. saget nicht nur immer, es ist fehlerhaft oder schlecht, sondern füget stets noch bei, wie es sein sollte, damit es besser wäre. Dann, aber nur dann dürfte die Kritik zum Besseren führen. Es dürfte ferner sehr zweckmäßig sein, eine solche Kritik uns lieber im Privatwege zu unserer Belehrung zu übermitteln, als solche durch die öffentlichen Blätter bekannt zu machen; denn ein Artikel aus Laibach, welcher in dem heutigen österr. Korrespondenten zu lesen ist, liefert den schlagenden Beweis, mit welcher Gierde von unseren Antagonisten der von einem wahren Patrioten über ein nationelles Unternehmen ausgesprochener Tadel benützt wird, um das Unternehmen selbst zu untergraben.

Um den ebenerwähnten Artikel zu paralisiren, wünschte ich, daß Sie in der nächsten Nr. Ihres Blattes mit Beziehung auf das 2. Stück des Reichsgesetzblattes einige Worte der Anerkennung aufnehmen, u. in Aussicht stellten, daß die Hoffnung gegründet sei, die slovenische Übersetzung des Reichsgesetzblattes werde sich von Tag zu Tag bessern, u. den vernünftigen Erwartungen vollkommen entsprechen. Dieses wäre mir um so lieber, weil ich eine solche in einem öffentlichen Blatte ausgesprochene Anerkennung gern zum Anlaße nehmen möchte, dem Ministerium bemerkbar zu machen, welche gute Wahl sie in dem Herrn Cigale getroffen hat . . .

Bleiweis mu je odgovoril 22. XI. A Dolencu se je zdelo, da ga ni čisto razumel, zato mu je pisal 24. XI. novo pismo,

kjer zatrjuje, da si želi kot urednik državnega zakonika stroge kritike, toda kot ljubitelji domovine se moramo čuvati, da ne damo orožja v roke nasprotnikom najraznovrstnejšega kalibra.

Na Dunaju, 12. I. 1850

. . . . Sie berühren in Ihrem Schreiben auch die Polemik über die *nove oblike*. Meine Meinung diesfalls ist, daß es nicht die Mühe lohnt, sich über derley Kleinigkeiten zu ereifern. Wenn ich mich aber zu einer Partey bekennen muß, so bin ich in dieser Frage Ihr Gegner. Sie sagen: pišite po slovensko! pišite de vas slovensko ljudstvo razume. Wo ist aber jener Slovenec welcher

nicht versteht, wenn man schreibt:	*aber* versteht, wenn man schreibt:
Mi s celim ljudstvom vred ljubimo našega Cesarja zavoljo niegovega dobrega serca in bistrega uma!	Mi s celim ljudstvam vred ljubimo našiga Cesarja zavoljo njegoviga dobriga serca in bistriga uma!
et: et:	et: et:

Wir sind weit entfernt, beym Zakonik den Weg zu betreten, auf dem Mayer und Einspieler wandeln; aber jene neuen oblike, die wir aus sehr triftigen Gründen adoptirt haben, könnten wir nur dann aufgeben, wenn uns bewiesen werden könnte, daß wegen dieser Formen der echt slovenische Inhalt unverständlich oder auch nur schwer verständlich wird, daß diese oblike wirklich neu sind und nicht älter als die sogenannten *alten*, dann daß sie nicht echt *slovenisch*, beim slovenischen Volk wenn auch nicht in Krain selbst (wo sie übrigens auch zu finden sind) gebräuchlich sind. Bünden sie nicht den neuen oblike auf, was vielleicht den schwerfälligen Perioden des deutschen Grundtextes, den wir nicht machen, zur Last fällt. Soll der Grund kein Gewicht haben, daß wir durch die sogenannten nove oblike den gegen die Krainer etwas gereitzten nichtkrainischen Slovenen, entgegen kommen und ihnen beweisen wollen, daß ihnen das exclusive Krainerthum nicht oktroyirt werden soll?

Sie berufen sich für Ihre Schreibart auf vielfältige Zuschriften; auch wir werden durch Zuschriften, sogar aus Krain selbst von bewährten und geschätzten Schriftstellern aufgemuntert, auf dem betretenen Wege fortzufahren. Zudem schreibt der Vedež, die Cilier slovenska Čbela und die Slovenija auch in jenen Artikeln, die nicht vom Einspieler & Majer herrühren, so wie wir. Jedoch hievon genug!!

Sie waren so gütig auf die dortigen Zeitungen zu pränumerieren. Ich danke Ihnen dafür. Alle habe ich bekommen, warum die Slovenija noch nicht? . . .

4. Gregor Jakelj.

V Zatičini, 26. IV. 1872.

Slavno vredništvo!

Prejemam „Slovanski pedagog", toda brati in razumeti ga ne morem zarad tujih jezikov. Zarad tega Vas prosim, da mi naznanite po „Novicah" na primernem mestu, kteri slovarje češki, poljski, hrovaški, srbski, ruski so najbolji in ktera slovnica poljska, hrovaško-srbska, da bom vedel si jih naročiti.

Po mojih mislih bi bilo pa še najbolje, da bi se v novi veliki Volfov slovensko-nemški slovar vpletle po abcedi in azbuki besede vsih slovanskih plemen iz najboljših slovarjev posnete; tako bi bil ta slovar obče slovansko delo. Seveda bi bili stroški veliko veči, in cena slovarju viši, pa vender ne bi znesla toliko, kakor ko bi si hotel kdo kupiti vsih slovanskih plemen slovarje. Zato pa bi se lahko več iztisov napravilo in ne bilo bi se bati, da bi se ne izprodali, ker bi ga ne samo Slovenci, ampak tudi drugi Slovani in Neslovani kupovali.

Kaj ko bi se ta reč nekoliko prevdarila in če je mogoče izvršila.

Slovensko ime bi bilo potem znano in slavno po vsem svetu.

Tudi obče-slovanska primerjavna slovnica bi bila jako koristna in vspešna vsih slovanskih narečij se ob kratkem naučiti.

Prosim tedaj še enkrat, da blagovolite vstreči moji želji.

Z odličnim spoštovanjem
Vaš
vdani
Greg. Jakelj
kaplan.

5. Dr. J. P. Jordan. [1])

V Lipskem, 14. II. 1844.

. . . Die Novize hat in ihrer jetzigen Gestalt und Leitung meinen vollständigen Beifall; ich glaube nicht, daß Jemand einen erheblichen Einwand gegen sie thun wird können. Ein Uebelstand ist freilich die Orthographie, für welche natürlich weder die Novize noch Ihre Herren Mitarbeiter, noch Sie selbst verantwortlich gemacht werden können. Ich weiß es am besten,

Bleiweis mu je poslal 6. I. istega l. „Novice". Jordan se mu v tem pismu zahvaljuje in ga obenem prosi, naj ponatisne njegov članek „Was thut uns jetzt am meisten Noth?" ker je potrebno, da se razširijo v južnih pokrajinah kolikor mogoče ideje sestavka.

welche Schwierigkeiten die Einführung einer neuen Orthographie macht; meine serbische Putnička scheiterte an der Orthographie. Erst allmählig werden Sie wohl im Stande sein, in die illyrische überzugehen. In dieser Hinsicht würde ich vorschlagen, oder respektive im Namen der slawischen Einheit bitten, daß Sie in jeder Nummer wenigstens etwas, seien es auch nur ein Paar Zeilen, in illyrischer Sehreibung gäben. Vielleicht die Hälfte des: „Schnell was gibt es Neues?“ oder ähnliche Dinge, welche das Volk interessiren müssen, damit es eben dieselben lieset. Hübsch wäre es meiner Ansicht nach auch, wenn in jeder Nummer ein Volkslied aus Ihren Provinzen mitgetheilt würde; das Volk hängt an diesen Liedern mit Leib und Seele, und man muß es darin bestärken. Die Orthographie in diesen könnte vorzüglich illyrisch sein. Es könnten teils gedruckte, teils noch ungedruckte gegeben werden; letztere würde Ihnen eine Aufforderung in Ihren Novize gewiß in Maße verschaffen; so daß Sie eine schöne Auswahl zu machen hätten. Abwechselnd könnte wohl auch ein im Volkston übersetztes slawisches Volkslied eines anderen Stammes. der Czechen, Polen, Slowaken, Serben, Russen. bes. Südrussen mitgetheilt werden; Ihr Volk würde es gewiß gern lesen, und sich daran auf rein slawischem Elemente bilden. Und da ich nun einmal im Vorschlag-machen bin. so setze ich noch hinzu: in der Druckerei könnte der Satz dieser Lieder stehen bleiben, und ist ein Bogen beisammen, so könnte er besonders abgedruckt, und dann zu einigen Kreuzern verkauft und unter dem Volke verbreitet werden. So erhalten wir es national und die Kosten sind so gering, daß man nur das Papier ohne den Druck bezahlen braucht. Ein solcher Druckbogen zu 6 Kr. W. W. oder 3 Kr. C. M. müßte reißend abgehen und herrliche Wirkungen äußern. Alle diese Bogen könnten einen gemeinschaftlichen Titel, etwa: Slawische „Volkslieder“ haben und numerirt werden. In einigen Jahren gäbe das eine herrliche Sammlung, welche ihres Gleichen unter den Slawen suchte.

Dieß meine Wünsche, dieß meine Bitten! Vergeben Sie mir dieselben. Sie wissen, aus welcher Quelle sie kommen, aus der Liebe zu unserer Nation, aus dem Streben, dieselbe so bald als möglich geistig zu emanzipiren.

Da Sie mit Herrn Malavašič gewiß sehr oft zusammen kommen, so wage ich Sie zu bitten, Sie wollten mich demselben bestens empfehlen und ihn von mir aus bitten, er wolle die Güte haben, auch mir vielleicht ein oder den anderen Artikel über südslavische Literatur und dergl. zuzusenden; ich bin gern bereit, ihm dieselben nach Kräften zu honoriren, und hoffe daher auf seine Hülfe...

6. Vesel - Koseski.

V Trstu, 3. XI. 1845.

.... Wenn meine Verselein nach Ihrem Urtheile für die Bildung unserer Sprache irgend einen Werth haben, so freut es mich ungemein. Ich muß gestehen, daß ich dann und wann sehr mißmuthig daran zweifle und mehr als einmahl den ganzen Quark bey Seite schiebe. Nur der sehnliche Wunsch, etwas beyzutragen, daß unser Dialekt der kränkenden Geringschätzung nach und nach entrückt werde, die ihm so im vollen Maße zu Theil wird, nöthiget mir wieder das Bley in die Hand. Es ist daher sehr nöthig, daß ich von Zeit zu Zeit gestupft werde, sonst erlahme ich an meiner eigenen Zaghaftigkeit...

V Trstu, 27. XII. 1846.

.... Jetzt in Eile zu meinem Abschiedsgedichte[1]. Ich bin vollkommen einverstanden, daß Sie solches im letzten Blatte nicht abdrucken lassen. Ich habe es auch nur in der Voraussetzung geschrieben, daß Sie es vielleicht zum Schlusse brauchen könnten. Ihre Meinung, daß žélo ein Schreibversehen sey, ist gegründet. Es muß žêlo heißen. Statt kad könnte ko immerhin stehen, obwohl ich wegen darauf folgenden Vocals kjer oder kér für besser, kad aber trotz des serbischen Gedichtes für das beste halten würde, weil wir uns denn doch auf ähnliche Abkürzungen (kad = kadar, sad = sedaj etc.) nach und nach verden gewöhnen müssen . . .

V Trstu, 25. I. 1847.

.... Den Angelček[2] habe ich mit Aufmerksamkeit gelesen . . . Was die Sprachform anbelangt, so machen auf mich, nicht nur hier, sondern überhaupt bey unseren Sängern die vielen, leicht vermeidlichen Apostrophirungen einen unangenehmen Eindruck. Man soll sichs nicht so leicht hingehen lassen, statt „na svetu“ — zu schreiben „na svet'“, um damit bequem „vzet“ reimen zu können. Eben so kann ich die überhäufte Betonung der letzten Sylbe morjé, sercá, takó, svitlé etc. nicht durchaus billigen. Das ist nur krainerisch, aber nicht slavisch; eine Unform, keine Tugend unseres Dialektes — Kopitar und Konsorten mögen reden, was sie wollen. Es kann davon Gebrauch gemacht werden, aber nur sparsam — stets nur mit Absicht, um einen Gedanken pregnant auszudrücken;

[1] Novice bravcam ob novim letu. Tečaj V, list 1.

[2] Angeljček (Po nemškim Antova barona Klesheima) — Malavašič. Novice V, list 2.

nie der Nothwendigkeit eines Reimes nachgebend. Der Reim postljicí — hišicí ist nicht gut, die Form na nébesi ungewöhnlich, die Konstrukzion In vžgeta hart, weil der Leser gezwungen ist das halbe u für ein ganzes zu lesen und er so statt einer — zwey Vorschlagssilben bekommt.

Das ist meine subjektive Meinung, mit der ich nicht gern jemanden kränken möchte. Ich hätte si nicht ausgesprochen, wenn Sie, lieber Freund, mich nicht ausdrücklich darum befragt hätten, weil ich überhaupt über unsere Gesangerzeugniße selten und ungern spreche, denn es liegt noch Vieles im Argen. Mann nimmt viel zu wenig auf Pracht, Vollton und kräftigen Fluß der Dikzion, auf Kunst — Sinn und Form, auf mundrechte Wortstellung für den Deklamator etc. Rücksicht. Fortgesetzte Übung wird es hoffentlich besseren····

V Trstu, 16. X. 1847.

Wohlgeborner Herr!

In Beantwortung ihrer zwey letzten verehrten Schreiben erlaube ich mir vor allem zu bemerkcn, daß ich mich auf Gnad und Ungnad nicht ergebe, wohl aber unter annehmbaren Bedingungen zu kapituliren bereit sey. Ich werde also bezüglich meiner Jungfrau[1]) in einigen Punkten von Ihrer Ansicht abweichen, in andern mich ganz Ihrer Forderung fügen, immer aber lebhaft fühlen, daß sich von meiner Übersetzung ungleich viel schlechteres sagen und beweisen lasse, als ich aus Ihren Briefen entnommen habe.

1. Tregedija erlauben Sie mir beyzubehalten. Alle Nazionen haben diese Bezeichnung, nur die deutschen Kotzebues haben Trauerspiel (žalna igra) und von diesen haben es unsere ilirischen Nachbarn entlehnt. Dem Slovenen ist, wenn er vom Deutschen absieht, gewiß žalna igra logisch nicht klar. Igra ist ihm veselje und Unterhaltung und was traurig ist, kann nicht mehr Spiel seyn, sondern ist Ernst. Man wird sich auf das Wort gewöhnen und wird es verstehen lernen. Zudem hat es ja unser populärste Dichter Prešern in seiner Nova pisarija schon gebraucht, indem er den Učenc sagen läßt, „Romance zdaj pojejo in balade, Tragedija se tudi že obeta.“ Somit behalte ich Tragedija bey, so wie das von Ihnen gut geheißene Predígra, obwohl ich dieses wider meinen

[1]) „Divica orleanska“ je izhajala v prilogah „Novic“ l. 1848., list 38—52. Glede v pismih omenjenih del Koseskega prim. tudi „Razne dela pesniške in igrokazne Jovana Vesela-Koseskiga, finančnega svetovavca“. Na svetlo dala in založila Matica Slovenska v Ljubljani. Natisnil Jožef Blaznik 1870—79.

Willen nur in Ermanglung eines besser mir behagenden Wortes gewählt habe.

2. Čin, für Akt, lasse ich fahren, obwohl ich es mit Rückblick auf začnem, počnem etc., sämmtlich von der Wurzel čin, für gut halte. Für del kann ich nicht stimmen, weil es mir an und für sich zu sehr mit Theil verwandt ist und ich es bey Werken wie Walenstein für Theil auch in der That brauchen müßte. Ich kehre also zurück zu dem bereits von Linhart gebrauchten Djanje.

3. Verhepiskop klingt Ihnen hart — warum? fremdartig — das glaube ich wohl. Nadvojvoda hat einmahl auch fremdartig geklungen. Verhepiskop aber ist viel logischer und der griechischen Bezeichnung besser angepaßt geschmiedet. Indessen, weil es eben von mir geschmiedet ist, so mag es hinfahren, und ich behalte das allerdings sehr unangenehm klingende Višji škof für Erzbischof.

4. Francozje kann ich wegen Mißklang in dem ersten Verse nicht brauchen, indem gerade im selben Verse das gramatikalisch folgerecht gefügte Sosedje voran geht, wir also zwei je hintereinander bekommen würden, was vermieden werden kann. Ich behalte also Francozi, was auch der Lehre unserer Gramatiker besser entspricht.

5. Gegen die Änderung Vasí goré in mesta krog habe ich nichts einzuwenden und lasse sie eintreten. Nicht so gern brauche ich sim für ich bin und sèm für her. Sim und sem für ich bin — habe, ist zwar beides gegen meinen Geschmack und gegen die wirkliche Aussprache; doch ist sem besser und hat die Autorität der Böhmen für sich. Mit sim und simo für her würden wir uns wenigstens wieder mit einem Wörtchen den ilirischen Nachbarn gleichstellen. Da Sie es jedoch bemängeln, so sey es darum, und Ihr Wille ist geschehen.

6. Luíza Jovano objemši — indem sie sie umarmt — wird kaum unrichtig seyn, nur bezeichnet, glaube ich besser als objemaje die einmalige abgeschlossene Handlung. Objemaje läßt wohl auch 2—3—4mal zu, und das Umarmen könnte längere Zeit dauern als es in der Absicht des Dichters lag. Somit kann objemši hier unbeschadet bleiben und ich behalte es bey.

7. Sedeti eno dolgo strašno ženo habe ich entsprechend geändert, obwohl ich das eno hier nicht als Geschlechtswort, sondern für quaedam gebraucht, und unmittelbar aus dem Munde des unverbildeten Slovenen genommen habe. Diesen Nachdruck will der Slovene in gewissen Fällen haben, und muß ihn haben, die Gramatiker mögen darüber denken was sie wollen.

8. Habe ich nichts gegen die Erklärung der čelada einzuwenden.

9. Statt gnječa das oberkrainische drenj — geht nicht. Dieses ist auffallend das aus dem Munde deutschgebildeter Prister von dei Kanzel ins Volk gekommene deutsche Gedräng — sich drängen, se drenjati. Gnječa oder gnéča ist gut slovenisch. Ich habe es nicht gemacht, auch nicht aus Wörterbüchern genommen, sondern am Karste öfter und namentlich auch in Planina gehört. Ich glaube, daß es stehen bleiben könne.

10. Statt rataj habe ich kmet mit prost (ich bin nur ein simpler Bauer) gesetzt, weil ich dießfalls ganz Ihrer Ansicht beytrete.

11. Zur Beseitigung des dvomivši habe ich den Vers so gefügt: „In ko jo tak dvomé po rokah sučem“ Sollte dieses nicht anstehen, so könnte er lauten — In ko dvomé jo tako v rokah sučem, oder — In ko jo tak dvomeči v rokah sučem. Nach meiner Ansicht sind diese beyden letzten Fügungen schwächer als die erste.

12. Noterdamski turn habe ich beybehalten, es will mir nichts besseres gelingen, was zugleich dem Originale entsprechen würde. So muß ich auch nadušene für begeistert beybehalten. Der Böhme hat nadšena, der Ilirier für Begeisterung uzdušanje. Wir können glaube ich mit diesem Worte zufrieden seyn.

13. Jedro für das tändelnde punčica kann ich in einer ernstgemessenen Rede nicht fahren lassen. So muß ich auch das von mir schon ofter geschriebene od les beybehalten. Od tod ist hier wegen der Verwandschaft des *d* und *t* zu hart.

14. Nam gospodar — Warum unverständlich? Das Zeitwort je steht gleich voran, die Fügung „mi je prijatel“ gehört zu den gramatikalischen Vortheilen unserer Sprache. Wollen Sie aber „naš gospodar“ setzen — auch gut. Naš kralj naj bo — kann ich aber nicht gut heißen. Schiller sagt nicht „Unser König soll seyn“, konnte hier auch nicht so sagen; es liegt zuviel Entschluß, zu viel Eigenwillen in diesen Worten, wo doch nur die fromme Ergebung in das Unabänderliche angedeutet werden will.

15. Die letzte Strophe habe ich ganz geändert und in folge dessen ist duh ausgeblieben. Ich hoffe, daß sie Ihnen so zusagen wird. Überhaupt ist die letzte Rede der Seherin nun ganz geändert und besser als vorher.

Auf die Censur werde ich weiter unten zurück kommen, jetzt noch einige Bemerkungen vom minderen Belange.

a) Im Instrumental habe ich nach weichen Konsonanten statt am stets em geschrieben z. B. z mečem, z navdušenjem. Sie scheinen am haben zu wollen, wie ich aus einigen Korekturen schließen muß. Meine Schreibweise ist nichts neues. Unsere ältern Schriftsteller haben so geschrieben und Murko und Metelko lehren das Gleiche. Ich muß also umsomehr dabey bleiben, als ich dadurch mit einer kleinen Untreue gegen die Lehre der letztern einen Unterschied gewinne zwischen dem Instrumental der Einfachen und dem Dativ der Vielfachen Zahl — freylich wohl nur bey weichen Konsonanten, immerhin aber ist es ein Gewinn.

b) Mi ne dopade serce, ko ledeno — habe ich geschrieben. Sie wollen ki haben. Nach Murko und Metelko kann ki, ka, ko für kteri etc. gebraucht und abgeändert. Ich habe davon mehrfach Gebrauch gemacht, daher — kih und kimu etc. und kann diesen schönen Vortheil der Sprache nicht fahren lassen. Erlauben Sie mir daher das „ko ledeno" und alle demselben ensprechende Fügungen beyzubehalten. Das Weibliche ka habe ich für dermalen noch nicht angewendet, werde es aber thun, wenn Gott das Leben schenkt.

c) für somnu tausche ich nicht somnju. Entfernung überflüssiger Buchstaben aus der Schrift ist unsere Pflicht, wenn wir derselben nur besser nachkommen möchten. Behalten wir also „Kupaval sim na somnu Vokulerskim."

d) Vodjev kann ich nach der Lehre vom weichen Konsonanten ad a in vodjov nicht verwandeln.

So glaube ich, werden wir kapituliren, und da ich mich in Hauptsachen nicht eigensinnig benommen habe, so hoffe ich, daß Sie mit mir zufrieden seyn werden.

Was die Cesur anbelangt, so bin ich in dieser Hinsicht ausser Stande, irgend eine Meinung zu äußern. Ich dächte, daß in dieser Hinsicht keine Schwierigkeit obwalte. Ich dachte Ihnen die einzelnen Akte der Jungfrau nach und nach einzuschicken und daß Sie dieselben entgegen in Laibach können censuriren lassen. Wenn die Sache nach Wien gehen muß, so wird für das künftige Jahr aus dem Drucke nichts, denn ich kann bis hin mit der Umarbeitung und Kopiatur der ganzen Tragödie nicht fertig werden, da ich nur wenig Zeit daran verwenden kann. Sie müßten also mit dem dortigen Censor sprechen, ob er die einzelnen Abtheilungen der Tragödie als Beylagen Ihres Blattes passiren lasse. Schade, wenn das ganze Vorhaben zu Wasser würde!

Sollte es zum Drucke kommen, so wäre die Beylage jedem Pränumeranten gratis hinaus zu geben. Die Pränumeranten der Novice sind vor der Hand unsere besten Freunde, diese müssen bey guter Laune erhalten werden. Andere Vor-

theile können später bedacht werden. Sollte die Jungfrau gefallen, so wird eine zweyte Auflage bald nöthig seyn, und dann kann man andere Vortheile ins Auge fassen. Ich behalte mir für diesen Fall die Disposizion vor. Geld für wohlthätige Zwecke wird man mit der Jungfrau auch auf den Theater machen können, zumal wenn sie Diletanten aufführen würden.

Von meinem Projekte einer Vorrede stehe ich ab und werde erwarten, was Matija Mayer in der gleichen Richtung schreiben wird.

Wegen der Censur bitte ich um gütigen baldigen Aufschluß.

Verharre mit Hochachtung zu seyn

Euer Wohlgeboren

bereitwilligster Diener
Vessel.

V Trstu, 13. II. 1848.

Wohlgeborner Herr

Hochgeehrter Freund!

Mit Beziehung auf Ihr geschätztes Schreiben vom 3ten Febr. 1848 sende ich nun den ersten Akt der Jungfrau in der Anlage sub ·/· zurück mit folgenden Bemerkungen:

1. Rujave ključe. Ich habe Ruja für Rost schon gebraucht in dem bekannten „Jezik —, opilite gladko mu rujo“ Gemacht habe ich es nicht, sondern gehört und im Murko unter Rost gefunden. Ich glaube keinen Grund zu haben, rijaste zu substituiren, da mir dieses zwar eine richtige, jedoch neue Bildung zu seyn scheint, die mir wenigstens noch nicht zu Ohren gekommen ist. Ich behalte also anstandlos „rujave ključe“ bey, obwohl ich weiß, daß dieses auch braun heißt.

2. Ich mocht' ihn nicht mit leichtem Sinn verlieren“ scheint Ihnen zu wenig treu! Ich habe nun ein Paar Worte daran geändert. So wird es vielleicht besser entsprechen.

3. Dem „Düšatel“ ein *j* anzuhängen, nehme ich Anstand, weil es sodann einen nicht beabsichteten Klang bekommt und ich das gleiche bey Karol aus gleicher Ursache thun müßte. So müßte ich (um das *l* nicht wie *v* lesen zu lassen) auch die 2te E. V. Z. des „delo“ mit einem *j* versehen etc. Lauter Inkonvenienzen unserer Schreibweise, die ich sehr wohl fühle. Irgend ein eingebildeter Gramatiker weiß freylich gleich Rath; allein, er soll nur etwas zum schönen Vortrage vorbereiten und die leicht hingeworfenen Grundsätze konsequent durchzuführen versuchen, da wird er mit so manchem genial scheinenden Grundsatze bald stecken.

4. Sir! für kralj oder auch sonst für was immer, kann ich nicht fahren lassen. Es hats auch der deutsche Dichter, weil er die französische Majestät mit keinem andern gleich bedeutenden pregnanten Ausdrucke anreden konnte. Was soll denn an Sir! anstössig seyn? Vielleicht, weil es im slovenischen „Käse" bedeutet? Wer sich bey der Lesung meiner Jungfrau darüber des Ärgernisses nicht erwehren kann, der soll „sir" essen, und nicht die Tragödie lesen.

5. Njej, tej kann ich ebenfalls für nji, ti etc. nicht hergeben. Es ist in den gegebenen Fällen auf Wohlklang beym Vortrage berechnet und ächt slovenisch. Die Kärnthner und Steyrer brauchen sogar mit dem Ilirier gleich njoj und toj etc. Diese meine Kaprizen werden hoffentlich nicht zu übel aufgenommen werden.

6. Bij anstatt bi habe ich nach der Lehre unserer Gramatiker geschrieben. Ich lege darauf keinen Werth und schreibe bald eins bald das andere, wie ich eben glaube, daß die Lage des Satzes es fordere oder wünschenswerth macht.

7. Jetzt zu einer Hauptsache! „Dünoa očita hudo jezo". Ich war der Meinung, daß man es für „zeigen, ausdrücken, offenbaren etc." brauchen, oder, wenn Sie wollen, einbürgern könnte, weil „očitno" offenbar heißt, somit očitati in dieser Bedeutung offenbaren heißen müßte. Kaže hat starken Nebengeschmack und eine Menge anderer Bedeutungen. Sie haben nichts gerathen. Was soll also für „Er macht eine heftige Bewegung des Zornes" genommen werden? Ich versuche „Dünoa se trese od hude jeze" oder da viditi, wenn es entspricht, wenn nicht so schreiben Sie statt očita wegen meiner kaže, oder sonst etwas — das böhmische jevi, oder das ilir. javi können wir doch nicht brauchen. Darnach bitte ich den Satz zu zurichten.

8. Kaledonske trume — Caledonia das alte Schottland.

9. Sovét hat für „Rath" schon Vodnik in seiner Sprachlehre geschrieben. Er mag es zwar von den Russen entlehnt haben. Allein, seyen wir froh, daß wir es nun einmahl haben. Ich verschmähe zwar daß svèt eben nicht, wo es mir besser paßt; gebe jedoch auch das sovet nicht her.

10. „Wächst mir ein Kornfeld in der flachen Hand" heißt nun freylich nicht wörtlich „Alj žitnica je moje roke dlan" welches zu deutsch hieße „Ist mir Kornkammer meine flache Hand". Allein, ich habe mich vom Originale eben entfernt, um einen pregnanten slovenischen Ausdruck zu bekommen und ich muß gestehen, daß sich der eitle Sänger auf diese Zitnica einen Fleck eingebildet hat. Lassen wir diesen Ausdruck. Er ist nicht schlechter, als der deutsche, und jedenfalls naturgemäßer und dem augenblicklichen Bedürfnisse näher als der deutsche.

11. „Einen Kniefall machen“, kann nicht gemeint seyn — na kolena (koleni?) pade — nicht auf beyde, nur auf ein Knie — (na kolenu) ist genug, es versteht sich, daß der Rathsherr mit einem Fusse kniend redet.

12. Gegen Še statt Jez (tebe imam) dann gegen biserje anstatt kamenje — habe ich nicht einzuwenden, daher ich es in diesem Sinne korr.

13. Einverstanden bin ich ferner mit „Sim še ubožen“ anstatt „Sim vama vbožen“ um somehr als ich so für ubožen das *u* gewinne, welches nach Metelkos Lehre hier angezeigt seyn soll. So auch einverstanden mit Prijatlica anstatt ljuba — dagegen finde ich die Construction — višje cene dar od kake etc. dann velikodušno für großmüthig und redke podobe bey Obst zulässig. Letzteres habe ich selbst häufig gehört und gesagt. Daran wäre also nichts zu ändern. So behalte ich auch „Abota“ — „ti si abota“ sagt man allgemein für Mann und Weib.

14. Neobhodljiv habe ich in neógibljiv verwandelt nach Ihrem Wunsche. Dagegen finde ich an „Boriti se za nekaj, kar že ima“ kein gramatikalisches Vergehen. Somit behalte ich es.

15. Mit derhal habe ich richtig einen Bock geschossen, und hätte dem zu Folge eine Sau aufgehoben. Nun ist es verbessert.

16. Betford in Gloster sta *o* njemu stala heißt — jeder auf einer Seite — um — und ist meines Erachtens ganz gut konstruirt — viel besser als mit *pri*, demnach wünsche ich es beyzubehalten.

17. „Nobena kraljam svôm“. Dieses erlauben Sie mir beyzubehalten. Was zuvörderst kraljam anbelangt, so wissen Sie aus dem Prologe, daß ich den Grundsatz, nach weichen Konsonanten *em* und nicht wie gewöhnlich *am* zu schreiben, wohl kenne. Ich mache aber im Grunde des mir zu Statten kommenden Sprachgebrauches und der russischen Sprachlehren den Unterschied zwischen dem Instrumental der einf. und dem Dativ der vielf. Zahl dahin, daß ich im ersten Falle *em*, im zweyten *am* zu schreiben trachte. Ein solcher Unterschied würde uns vorzüglich dann nützlich seyn, wenn wir den Instr. einf. Z. bey harten Cons. mit *om* bey weichen mit *em* und den Dativ v. Z. durchaus mit *am* schreiben würden. Dieses ist eine Lehre, die ich nebst vielen, vielen andern Sachen seiner Zeit der Beurtheilung der slovenischen Welt zu übergeben gedenke. Svôm wäre sehr leicht zu vermeiden, wenn ich aus preded — ded mache, somit sage: Nobena kraljam svojim, dedam tvojim — allein, wie übelklingend die nacheinander folgenden svojim, tvojim! Die Ilirier brauchen svôm und

svôga etc. sogar in Prosa; warum sollen wir des Vortheils in der Poesie entbehren?

18. Furje habe ich groß geschrieben als Eigennahme, und möchte zur bessern Erregung der Aufmerksamkeit das große F. beybehalten — sonst laufe ich wohl noch Gefahr, daß irgend einer unserer Literaten burje daraus macht. So wollen Sie mir auch vodja gromovladniga gestatten, als einen bekannt slavischen Kraftausdruck im böhmischen und slovakischen Liede.

19. Alj hočem kakor tista divja žena — finden Sie nicht poetisch und wünschen divji materi enak. Letzteres liegt dem Originale näher. Allein, es ist viel weniger poetisch, lieber Freund, und viel weniger treffend und wahr. Offenbar ist meine Übersetzung hier viel besser als das Original. Schiller erinnert nämlich mit diesem Satze auf das Urtheil Salomons. Nicht die Mutter war es, die das Kind zertheilen lassen wollte, sondern das andere wilde Weib, das fremde. Darin liegt die vom Schiller nicht pregnant bezeichnete Stärke des poetischen Winkes — „Soll ich als ein herzloser Fremder, dem um das Land nichts ist, es zerschneiden lassen?“ Wollte ich den Vers geben „Alj hočem divji materi enak“, so würde ich die Hindeutung auf das alte Urtheil sehr in Dunkel hüllen und eine Unwahrheit statuiren, nämlich die, daß es solche unnatürliche Mütter wirklich gibt. Es gibt aber solche Mütter nicht, daher die Weisheit des Salomonischen Spruches.

20. Naroda tvôga da in kri in blago muß ich beybehalten. Tvôga aus den eben bey svôm erörterten Gründen — in kri in blago dem lateinischen et — et ähnlich und bey uns allgemein gebräuchlich beym gemeinen Slovenen.

21. Ich schreibe jetzt schon drugiga und nicht druziga, weil ich, wie Sie schon wissen, auf seinerzeitiges drugoga spekulire.

22. Bey minder bedeutenden Sachen lösche ich, wo ich es bey meiner Schreibart zu belassên wünsche, lediglich Ihre mit Bley überschriebene Bemerkung, und wo ich in Ihren Gedanken eingehe, schreibe ich Ihr Wort mit Tinte, um nicht den Brief ins Weite zu ziehen.

23. Korači hat für die zarte Johanna allerdings im krainischen (nicht in slovenischen) einen unangenehmen Nebengeschmack. Allein, welches Wort haben wir sonst für „schreiten“, das nicht sterbensmatt wäre? Der Böhme hat auch das nämliche mit „kračela“ übersetzt und es klingt, wie die Böhmen sagen, sehr erhaben. Also — beybehalten! Man wird sich gewöhnen.

24. Pred koncam lune habe ich nach Ihrem Wunsche geändert. Was ich bezüglich der Wunder ändern könnte ist da-

rüber geschrieben. Daß der König ein Bischen zweifelt, kann den Geistlichen nicht in Harnisch bringen, da gleich darauf der Bischof bestätiget, daß Johannas Beruf ein Wunder ist. Immerhin habe ich es weniger grell gegeben als es im Originale steht.

25. Z razločnim korakam „mit entschiedenem Schritt“ ist meines Erachtens ganz gut. Warum den nicht prošenj im Gen. pl.? Man sagt ja auch nicht cerkiv etc.

26. Znam für znamnje ist nicht meine Erfindung (siehe Murko), ich habe es schon öfter gebraucht z. B. in der Glocke etc. Hier kann ich es nicht aufgeben wegen des Reimes tam.

27. Ne čudežam, očesu njenim verjem, ist ganz wörtlich das Originale — njenim bezieht sich offenbar auch auf čudežam. Nedvomno vsigavedna pamet kann ich mit nichts besserm substituiren — Tma als „eine unzählbare Menge“ haben unsere Gramatiker namentlich Metelko etc. und auch das Volk. — An alledem wollen wir also nichts ändern. So finde ich auch „okó viža“ besser, als — „okó pelje“.

28. Nekdajnih kommt zunächt von nekdaj, daher kann ich die Schreibweise „Nekdanjih“ nicht billigen.

29. Znak als Zeichen ist Ihnen unbekannt? In Murko finden Sie es. Auch ich habe es schon öfter gebraucht.

30. Francozka — Wer kann zweifeln, daß es Frankreich bedeute? Die Novine haben nie eine andere Bezeichnung für Frankreich als Francuzka — Horvatska, Irska etc. Ležiše muß ich beybehalten für Lager. Es kommt noch gar oft vor in der Tragödie. Aber auch tabor und taboriše, doch niemals šotor, welches Zelt heißt.

31. Naskok für Sturm habe ich keinen Grund aufzugeben. Ich brauche auch napad in spätern Akten. Es ist eins wie das andere gut und nicht gut — die Zeit wird sankzioniren, was ihr beliebt.

32. Stana zuletzt. Hier stan für Lager muß ich detto behalten des Reimes wegen. Die Wörterbücher haben auch stan für Lager. Im Volke ist die Bedeutung auch. Stan nennt der Alpenhirt sein und seiner Herde Lager.

Tausend Sachen hätte ich noch zu bemerken und auszuführen gehabt; allein die Zeit, der Raum erlauben es nicht. Ich danke Ihnen herzlich für die Mühe, die Sie sich genommen haben, und die um so größeren Dank verdient, als Sie so ungemein stark beschäftigt sind. Wie Sie aus dem Vorausgeschikten ersehen haben, hat diese Mühe ordentlich zur Verbesserung des 1ten Aktes der Jungfrau beygetragen. Daß ich nicht in alle Ihre, mir immer höchst nützlichen, Bemerkungen inging, wollen Sie dem Eigensinne des einbilderischen Versi-

fex zu Gute halten, wenn Sie nicht den skizirt hingeworfenen, daher wohl nicht überall einleuchtenden Gegenbemerkungen irgend ein „Er mag recht haben“ beysetzen können.

In der weitern Beilage sub ·/. übersende ich Ihnen den zweyten Akt. Er ist meines Erachtens bedeutend besser als der erste. Daran werden Sie hoffentlich nicht viel auszusetzen finden, obwohl Sie auch darin auf manchen Eigensinn stoßen werden. So schreibe ich z. B. gegen das Ende kdaj je natora sama sabo etc. anstatt wie gewöhnlich geschrieben wird „sama s sabo“ (mit sich selbst). Letzteres halte ich nämlich für eine harte Aussprache und habe irgendwo — im Kopitar oder Metelko — gelesen, daß bey sabo, seboj im Instrumental die Präposizion s ausbleiben könne. Ich möchte sie überall weglassen, wo sie eine Härte erzeugt und wo ohne sie der Sinn nicht leidet. Abgesehen hievon werden Sie im 2ten Akte höhere Weihe und höhere deklamatorische Kunst finden, besonders in den schönen Reden zwischen Jovana und Montgomeri, wobey man jedoch nicht vergessen darf, daß diese Reden im Trimeter geschrieben sind, daher nothwendig jeder Vers einen männlichen Ausgang haben muß.

Sie haben nun jetzt beynahe die Hälfte der Tragödie in Händen. Der dritte Akt wird nächstens nachfolgen, und so werden Sie wohl das ganze bekommen, bevor sie mit dem Drucke der — etwas zu lang ausbleibenden — zlata vas[1]) (zlatnarska vas? Goldmacherdorf) fertig werden und den Prolog der Divica der Presse übergeben.

Übrigens kann ich Sie aber versichern, lieber Freund, daß relativ auf meine nie stark gewesenen Kräfte diese Tragödie eine höchst schwere Arbeit war. Ich möchte sehr zufrieden seyn, wenn sie 1 Zehntel so gut gefallen möchte, als sie mir vollwichtig Sorg und Müh und Arbeit gekostet hat.

Nehmen Sie vorliegendes Geschwätz nicht zu sehr übel

Ihrem

bereitwilligsten Diener

Vessel

V Trstu, 23. III. 1848.

... Zlata vas läßt sich im slovenischen gut lesen. Der Übersetzer hat viel geleistet. Unmögliches freylich konnte auch er nicht liefern.

Reiniget die Sprache, Slovenen! von der Unendlichkeit der ihr anklebenden Schlacken. So wie sie ist wird sie in

[1]) Šestemu tečaju „Novic“ je bila priložena Zhokkejeva „Zlata vas“ v prevodu Fr. Malavašiča.

dieser großen Zeit sich neben ihren Schwestern nicht behaupten können···

V Trstu, 2. XI. 1848.

··· Im vierten Absatze[1]) etc. rathe ich viža zu behalten. Ich glaube nicht, daß es vom deutschen „Weise" komme, weil wir das Wort in unserer Sprache in den verschiedenartigsten Fügungen vorfinden. In meiner Geburtsgegend heißt Melodie nur viža, sonst besteht für Melodie meines Wissens kein Wort. Ich mußte mir übrigens mit diesem im Originale nicht vorkommenden Worte helfen, weil Stimmen und Töne beydes eben nur glasi heißt···

Obwohl mir eine konsequente Durchführung des Neutrums bey „bandero" nicht absolut nothwendig scheint, weil in den verschiedenen Gegenden Sloveniens thatsächlich das Wort in verschiedenen Geschlechtern, bey uns in Moraitsch sogar männlich „naš bander" gebraucht wird, und wir auch bey pot keinen Anstand nehmen, es männlich und weiblich zu brauchen, so bin ich doch mit Ihnen ganz einverstanden, im tretji nastop in Lahirs Rede — Kak? Se je strah, ki iz bandere tvoje — die zwey letzten Worte in „bandera tvôga" zu verändern, vorzüglich darum, weil der Vers dadurch an Kraft und Bestimmtheit gewinnt···

V Trstu, 10. I. 1850.

··· Bezüglich der bedauerlichen Schreibweise des Svečan, Majes[2]) etc. bin ich ganz Ihrer Ansicht. Sie könnte, wenn ihr überhaupt eine Kraft inne wohnen möchte, zum gänzlichen Zerfall der slovenischen Literatur führen. Schon jetzt hat sie uns ein Reichsgesetzblatt zu Tage gefördert, was wohl in der Regel ungelesen bleiben wird, denn auch dieses ist aus derselben wühlerischen Schule. Indessen hoffe ich, daß auch diese revoluzionäre Bewegung sich bald legen wird, zumal wenn man darauf nicht viel achtet. Es mag jeder Schreibversuche machen, wie er will — sein Schade, wenn ihn das Publikum unbeachtet übersieht. Freylich wohl ist die Verwirrung um so mehr zu bedauern, als sie unsern Feinden zur Belustigung dient. Immerhin aber wird es gerathen seyn, daß Sie den Streit für Ihre Person so bald möglich abthun. Geben Sie in Beantwortung der nove oblike in gemäßigter Sprache Ihr letztes Glaubensbekenntniß, jedem seine Wege überlassend, von Ihrem Blatte aber die Resultate der neuen Lehre abhaltend, insoferne sie nicht auf dem natürlichen Pfade des Fort-

[1]) Govori o Devici orleanski.
[2]) Matija Majer in Andrej Einspieler (Svečan).

schrittes liegen, den Sie bis jetzt gegangen sind, und auch künftig gehen zu wollen erklären müssen. Übrigens wollen wir aber alle gute Freunde bleiben, wenn wir auch nicht alle dieselbe Richtung befolgen können...

V Trstu, 8. X. 1851

Hochgeehrter Freund!

Nach vielen Jahren habe ich nun das Sonett Potažba[1]), nachdem ich es unter meinen alten Papieren kaum aufgefunden, wieder gelesen. Es hat mich durch die vielen Mängel und Fehler höchst unangenehm überrascht. Die letztern gehen nicht ganz auf meine Rechnung. Die meisten darunter sind Druckfehler, die mir schon damals (im Jahre 1818) wie ich mich gut erinnere, die slovenische Poeterey verleideten. Andere wie z. B. na temo sveto habe ich — wie ich mich ebenfalls gut zu entsinnen vermag — im wilden Knabeneifer gegen ausdrückliche Bemerkung des Vodnik dem Leser für poetische Freyheit in den Kauf geben wollen. Der Reim veselje — dežele könnte im Nothfalle bei einer größern Arbeit (nicht aber in einem Sonette) immerhin bestehen. Die verunglückte Durchführung aber kommt ganz mir zur Last, der ich damals Hörer der Philosophie war, und jedenfalls mehr logischen Blick hätte haben sollen. Die Jugend entschuldiget nicht und unbegreiflich ist es, wie diese Arbeit nicht nur dem Meister Vodnik erträglich seyn konnte, sondern sich auch des Beyfalls von Seiten des Čop erfreute. Ich spreche ihr jeden höhern Werth ab, würde wünschen, daß sie nicht bestände, und wollte wirklich ganz desperat bereits an Sie die Bitte stellen, sie auf immer der Vergessenheit zu übergeben. Nun die Furcht, daß sie nicht später einmal, wenn ich nicht in der Lage seyn werde, von ihr die heilbaren Mängel abzustreifen, dennoch hervorgezogen werden möchte, dann der Umstand, daß die gut erzählte Genealogie derselben sich in Ihrem Koledarčik ganz artig ausnehmen dürfte, bewog mich, die Hand an deren Readjustirung anzulegen, und hier übergebe ich sie Ihnen in soweit verbessert, als die mangelhafte ursprüngliche Anlage und die der ersten Bildung schuldige Treue Verbesserungen erlaubten:

Sonet. Potažba.

Nej žuga svet, gorijo nej pušave,
Vihar valove morja nej derví,
Na zemljo tresk, po zraku grom verší,
Divjajo nej znežnikov goličave.

[1]) O „Potažbi“ prim. Dr. V. F. Klunovo naznanilo Bleiweisovega „Koledarčka slovenskiga“ v Laibacher Ztg. 1851, št. 299.

Po pušbi nej razrušene planjave
Serditih vojsk sirovi glas doní,
Pred njim, za njim nemili glad morí,
Množivši strah raztrešnice kervave.

Ta tužni dol, te britke časne sanje,
Nevihti cilj, zaúpnim sercu lom,
Ni bitju tem, ni duhu mojmu stanje.

Čez groba noč in stud beseda sveta
Mi kaže tje, mi kaže krasni dom,
Moj stalni dom, veseli dom očeta.

I. V.

Dieses läßt sich aus der Sache machen, kaum etwas mehr, ohne das ganze vollständig zu ändern. Kleine Varianten lassen sich anbringen. So z. B. könnte man wollend den 4-ten Vers geben mit: Nej puha strup skalovje goličave. Dann aber müßte und könnte 5 und 6 heißen: Na grobnici razrušene planjave — Nej divjih vojsk sirovi glas (oder auch krik) doní. So könnte, wenn der nicht ganz rein auslautende Reim lôm und dóm genirt, der 10. Vers lauten: Nevihti cilj, bolesti tamni kom. In diesem Falle hätte man in dom und kom das geschlossene ó. Allein, der Gedanke wäre schwächer und es träte der Übelstand ein, daß einmal das irdische Leben mit einem Trauerthal und gleich darauf mit einem dunklen Hügel verglichen würde, wenn man kom nicht mit Murko für eine Rundung annehmen will. Ich glaube, kom heiße Hügel oder vielmehr Berg, und ist mit hom eins und dasselbe. Wählen Sie nach Belieben. Wünschen Sie sonst noch eine Änderung, so belieben Sie mir zu schreiben.

Ich wünsche nur, daß man nicht glaube, ich wolle diese Knabenarbeit den herrlichen und mit wollem Rechte bewunderten Sonetten des Prešerin an die Seite stellen. Dieses fällt mir nicht im Traume ein. Glaube aber in Berücksichtigung, daß der verst. Čop sich über mein Sonett im Jahre 1818 ganz entzückt dahin äußerte, der slovenischen Sprache sollten vorzugsweise die italienisch und überhaupt südlich poetischen Formen angeeignet werden, dann in Berücksichtigung, daß Čop später einen so entschiedenen Einfluß auf Prescherns poetische Geistesrichtung nahm, allerdings im vollen Ernste, daß dieses schwache Sonett die wesentliche Veranlassung zu den unerreichbaren Erzeugnissen der Preschernischen Muse im Sonettenfache war — ungefähr in der Art, wie einem vermorschten Holze (um nicht schlechteres zu nennen) oft die schönste Blume und auch die Tulpe, des Gartens Königinn, entblühen kann.

Ob mir übrigens Vodnik für Trost potažva oder potažba gerathen hat, weiß ich jetzt nicht entschieden. Vielleicht ist ersteres nur ein Druckfehler. Sein Wörterbuch müßte darüber

Aufschluß geben. Als ich mit ihm sprach, saß der alte Sänger beym Schreibtische und nahm seine lexikographischen Schriften zur Hand, sagte mir verschiedene Worte für Trost und entschied sich endlich für eines der obigen, das ich aufschrieb und dem Drucke übergab. Tolažba nannte er auch, blieb aber beym ersten. Für mich ist diese Arbeit in der Richtung eine angenehme Erinnerung, daß es mich, wie Sie sehen, mit drey Männern wie Vodnik, Čop und mittelbar Prešerin, die ich so hoch achte, in geistige Berührung gebracht hat. Alle drey ruhen und wissen den Schluß meines Sonettes zu würdigen — si Deus est animus nobis ut carmina dicunt.

Hier habe ich eine Pause gemacht und wieder einen Blick auf das Sonett geworfen. Ich weiß nicht recht klar, warum mich der 5 und 6 Vers unangenehm berühren. Das zu sehr hervorgehobene nej mit scharfer Betonung klingt mir matt und fade. Geben Sie diese zwey Verse, wenn auch die vier ersten ungeändert bleiben lieber so — Na puštinjah porušene planjave — Nej ljutih vojsk sirovi krik doní, das übrige mag bleiben. Leben Sie wohl —

Ihr

Freund Vessel

V Trstu, 16. III. 1852.

. . . . Es wird Ihnen nicht entgangen seyn, daß uns die Klagenfurter Bčela mit der Übersetzung der Iliade unterhält. Der Verfasser ist, wenn ich nicht irre, jener erfahrene Mann, der alles, was ich zu schreiben vermag, schon anderswo gelesen hat. Ohne daß mich dieser Ausspruch im mindesten verletzt, oder ich seine Belesenheit beneidet hätte, habe ich doch seine Verse mit etwas mehr Aufmerksamkeit geprüft, als ich sonst zu thun pflege, und sonderbar! — sie gefallen mir nicht. Ist es wohl Parteilichkeit, Eitelkeit, oder sonst eine verwerliche Stimmung von meiner Seite. Ich bitte belehren Sie mich darüber in Ihrem nächsten Briefe!

Ich spreche nicht gerne über poetische Erzeugnisse anderer Menschen und würde auch über diese Erscheinung am liebsten schweigen. Allein, die Übersetzung des Fürsten der Dichter in eine sich erst entwickelnde Sprache ist von so unermeßlicher Tragweite, daß alle Urtheilfähigen die Augen aufthun und den Weg des Übersetzers beachten müssen, zumal das Werk der Jugend in die Hand kommen muß, und ihr entweder eine gute oder schlechte Richtung gibt, je nach dem Gehalte des darin waltenden Geistes. Ich bin also als Slovene verpflichtet, Notiz zu nehmen von dieser Arbeit, die mich sonst kaum berühren würde.

Was jetzt kommt, bitte ich mit strenger Unparteilichkeit zu beurtheilen. Damit Ihnen dieses leichter gelinge, stellen Sie sich in Gedanken in die Reihen meiner Gegner und vergessen Sie nicht, daß ich griechisch sehr wenig verstehe, damit Sie von dem Eigendünkel, der aus mir spricht nicht bestochen werden.

Wie gesagt, die Übersetzung in der Bčela gefällt mir nicht und die holprigen Verse haben mich in der That entrüstet. Ich wollte sogleich — wie ich glaubte verbessernd — selbst die Bearbeitung des ersten Buches der Iliade beginnen und schrieb wirklich einige Hexameter nieder, die ungefähr so klingen würden:

Bognja, o serdu zapoj, o zlobnim, Pelid — Ahileja,
Ki nakloni, zbujen, nadlog nezmérno Ahajcam,
Pošle v Had nebrojnoma duš pogumnih junakov,
Trupla njihove pa v plen razprostre psam i tičevju.
Cenova tak spolnávala se je volja od ure,
Kjer razdvójila sta nekdaj se britkiga krega
Atreja sin, kardela vladar, in žlahni Ahilej.

Ich bitte diese Hexameter den gleichen der fraglichen Übersetzung des Terdina[1] gegenüber zu halten und dann Ihre geschätzte Ansicht unumwunden mir eröffnen zu wollen. Es ist leicht möglich, daß ich in meiner Eitelkeit ganz unrecht daran sey, indem ich das meine für besser halte; in diesem Falle verdiene ich eine Beschämung und bitte, mir diese zukommen zu lassen.

Als ich so eine Zeit im ersten Buche fortfuhr, fiel mir ein. daß mein Unternehmen den Gegner verletzen könnte. Ich ließ also den Plan fallen und nahm das 19. Buch zum Gegenstande meiner Bemühung[2]. Es steht hier Achilles in seinem Glanzpunkte und die schöne Mythe von der unter die Menschen geschleuderten Göttin Ate kommt darin vor. Die Hälfte des Buches ist nun fertig und in der Anlage erhalten Sie zur Beurtheilung ungefähr ein Drittheil des Buches, in welchem eben die erwähnte Mythe vorkommt. Zur Grundlage meiner Arbeit habe ich die deutschen Übersetzungen des Voß, Monjé und Zauper,

[1]) „Novice“ so naznanile Trdinovo prestavo tako-le; „Poslednji list „Bčele slovenske“ prinese jako imenitno prestavo, namreč začetek pervih bukev Iliade od Jan. Terdina. Prestava je dobra; iz nje se vidi, da neumorni pisatelj lepo napreduje. Ako to delo dobro spelje, si je veliko slavo in zaslugo za slovensko slovstvo pridobil“ (1852, str. 19).

[2]) Koseskega „Devetnajste bukve Homerove Iliade“ so začele izhajati v „Novicah“ 28. avgusta 1852. Uredništvo jim je pridalo dolgo opombo, ki se konča: „Več o prevodu Koseskovim nam ni treba omeniti, ker se, častiti bravci! sami bote radovali z nami vred nad prekrasnim nar novejšim delam Koseskiga, kteriga nam mili Bog ohrani, da bi svojimu narodu še podaril obilno cvetlic svojih nadušenih poezij, za kterimi uvek teži serce slovensko.“

dann eine lateinische wörtliche Nachbildung und das Original, insoweit ich es verstehen kann, genommen. Die Ate habe ich nicht nach der gewöhnlichen Annahme mit Schuld — krivda, — sondern mit Verblendung — zmota — gegeben und glaube eben damit die hohe Bedeutung des Originals erfaßt zu haben. Damit die Götter nicht fernerhin irrten, schleuderte Jupiter die Ate aus dem Olymp und sie flog und fiel — auf die Werke der Menschen. Meine Absicht mit dieser Arbeit ist insbesonders, die Pracht der griechischen Erzählung im slovenischen in würdiger Haltung und strenger Beachtung der Caesur annähernd wieder zu geben. Ob ich mich dem Zwecke genähert, werden Sie mir gütigst sagen wollen.

In der Wichtigkeit des Gegenstandes werden Sie, lieber Freund, unzweifelhaft die Aufforderung wahrnehmen, meiner Arbeit den strengsten Maßstab anzulegen und um so weniger gestatten, daß etwas Mittelmäßiges, oder gar etwas Schlechtes das Licht der slov. Welt erblicke, als sich gewiß hitzige Parteyen bilden werden, sobald dasselbe Opus von zwey verschiedenen Übersetzern zu erscheinen beginnt . . .

V Trstu, 13. IV. 1852

Hochgeehrter Herr und Freund!

Daß mein Probeblatt nicht mißfallen, freut mich. Vieles wird noch daran geändert, was mir nach reiferem Erwägen nicht stichhältig scheint. So z. B. habe ich blind andern nachschreibend für sterblich — umerli, unsterblich — neumerli genommen, was doch gramatikalisch „gestorben und nichtgestorben" heißen dürfte. Ich glaube, daß dieses und dergleichen verbessert werden müßte.

Ihre Bemerkungen finde ich ganz gegründet und werde sie, sofern es nicht schon geschehen, beachten; —ič für Abkömlinge habe ich bereits größtentheils gebraucht, doch schließe ich den griechischen Ausgang nicht völlig aus, weil ich mich nicht um einen schönen Klang im Hexameter bringen will — Kroníd ist denn doch ganz was anderes als mit Terdina „Kronojevič". Überhaupt halte ich das jevič für eine entferntere Flexion — Atrejevič für Nachkommen des Atreus überhaupt; für den Sohn „Ἀτρειδης" aber entspricht nur Atreić als zweifelsohne aus dem erstern entstanden durch Verwischung des End-s und Erweichung des δ durch den nachfolgenden Konsonanten, daher ć und nicht unser č, wobey es nichts entscheidet, daß jetzt das ć eigentlich ein jotirtes t vorstellt. In diesem Sinne denke ich die griechischen ειδης zu gebrauchen und auch dieses mit Abwechslung, die Schönheit und Harmonie des Verses immer als meine höchste Aufgabe betrachtend.

Was Sie von den griechischen Nahmen sagen, wird nach Möglichkeit befolgt. Das oberkrainische „koj" ist ein gutes und sehr erwünscht kommendes Wort. In meinem Geburtsorte kennt man es nicht; allein, ich bin dennoch ganz verliebt in dasselbe, weil kein so poetisch klingendes für jetzt existirt. Ich bitte also für dasselbe um Pardon.

„Und" mit *i* zu geben, kann nicht gefehlt seyn, weil es allein richtig ist, während *ino* „und aber" heißt; weil aber *in* und *ino* der Gebrauch heiliget, so möchte ich diese neben dem *i* beybehalten, je nach den Bedürfnissen des Metrums.

Mit obvarje gnilobe ganz einverstanden, nur bitte ich, mir das *j* bey *n* und so manches ähnliche Schweifchen zu erlassen. Darüber wäre viel zu reden, wenn es der Raum zuließe.

„Kliče v prepir" kommt allerdings im Originale nicht vor. Ich werde suchen dem Verse eine andere Fassung zu geben.

Gegen *da* habe ich zwar nichts einzuwenden, doch ziehe ich *de* vor, weil es mir die dritte Person des Zeitwortes geben ungetrübt läßt.

Govorún hat nach den Gramatikern richtig den von Ihnen bezeichneten Nebengeschmack und der jetzige Sprachgebrauch rechtfertiget die Gramatiker. Nach dieser Lehre müßte aber mein tekún siloviti Ahilej auch eine andere Gestalt bekommen, zumal ποδας ωκυς in der That pedibus velox — berzo — urno hitronogi heißt. Und doch ist mir Leid um den muthigen Renner Achilles. Für Laufer und Springer haben die Wörterbücher auch schon tekún — skakún, letzteres, wie ich glaube, aus meiner Anwendung. Ich bin der Meinung, daß sich nach und nach der besagte Nebenbegriff verwischen würde und wir bekämen dann eine schöne und wohlklingende Form der Vergrößerung.

Nicht kleine Verlegenheit verursacht mir die Nachbildung des κορυθαιολος Ἕκτορ. Die Deutschen geben „helmbuschumflatterte", der Lateiner „magnus bellicosus". Ich habe das etwas ungewöhnliche kop, kopa, kopu für Federbusch nach den Wörterbüchern benützt und gebe kopapresenčen oder kopaprekiman. Weder das eine, noch das andere entspricht, aber sicher doch so gut als magnus bellicosus der Lateiner, was das Griechische gar nicht heißt. Überhaupt sind die stets wiederkehrenden Beywörter der Götter und Helden eine schwere Aufgabe, zumal sie ein sehr bezeichnender und hervorragender Zug des Gedichtes sind. So bekommt Thetis srebronožična und Hero limbaroramna, weil mir srebronoga und beloroka nicht ganz entspricht, obschon auch gegen meine Version manches eingewendet werden kann. Srebronogata würde bezüglich des ersten einen schönen Klang geben. Allein, es ist wegen des Beygeschmackes vom großen Fuß nicht anwendbar, zumal es sich um eine olympische Dame handelt, und die Damen, nach

einen dunklen Erinnerung aus meinen grünen Lenztagen, für dergleichen Anspielungen sehr feinhörig und zartfühlend zu sein pflegen.

Ihre und des Herrn Prof. Dežman Aufforderung, die ganze Iliade zu übersetzen, ist für mich wohl eine große Ehre, wofür ich sehr dankbar bin. Die Ausführung der mir zugedachten Arbeit aber ist eine absolute Unmöglichkeit. So etwas zu denken, wäre bey meinem vorgerückten Alter, bey meiner untergeordneten dienstlichen Stellung, die mich ganz und gar von dem Willen anderer abhängig macht, und bey den Sorgen und Arbeiten, die mir eine zahlreiche Familie auferlegt, geradezu Vermessenheit. Ich müßte zwanzig Jahre jünger und eigener Herr seyn, dann ließe sich so etwas unternehmen, zumal dazu Studien erforderlich sind, die ich erst machen müßte. Es ist schon ein einzelner Gesang für einen Mann, der dergleichen Dingen höchstens ein halb Stündchen des Tages widmen kann, ein großes Unternehmen. Die Sache ist viel schwerer als man glaubt, das Original selbst in vielen Partien so dunkel, daß die Gelehrten daran schon an die dreytausend Jahre krabeln ohne überal volles Licht verbreitet zu haben. Wie dürfte ich mich einer solchen Arbeit unterfangen? Ich werde mich also vor der Hand begnügen, wenn ich den 19 Gesang hinunter würge, und allenfalls seiner Zeit vielleicht noch einen Gesang, der mir am Herzen liegt. Wenn es unserm vereinten Streben gelingt, nur einen Gesang in einer guten Gestalt zu Stande zu bringen, so ist damit mehr gewonnen, als wenn die ganze Iliade mittelmäßig, oder gar schlecht vom Stappel liefe. Denn haben wir einen guten Gesang, so sind die Nachfolger, an denen wir keinen Mangel haben werden, gezwungen, wenigstens ebensogut, wenn nicht besser fortzufahren, und das ist großer Gewinn.

— — — — — — — — — — — — —

Leben Sie wohl! Mit Hochachtung

Ihr

Freund Vessel

V Trstu, 6. VII. 1852

... In diesem Falle [1]) könnten Sie mir Ihre geänderte Ansicht ungescheut sagen, zumal Sie wissen müssen, wie ich ja so gar nichts auf meine Verse gebe und in dieser Beziehung mich kein Tadel unangenehm berühren kann. Sängerruhm ist mein letzter Gedanke, das habe ich Ihnen schon öfter merken

[1]) V slučaju, da bi ne ugajala Bleiweisu Koseskega prestava 19 speva Ilijade.

lassen. Mein Wunsch war und ist, die Slovenen für das Vaterland zu begeistern. Sobald ich die Überzeugung gewinne, daß ich dieses nicht vermag, oder daß es dazu meiner Worte nicht bedarf, oder daß ich in irgend einer Beziehung Ärgernis gebe, verstumme ich zu jeder Zeit sehr gerne, und zwar nicht betrübt und nicht verletzt und um gar nichts weniger freundschaftlich gesinnt für Sie und meines Vaterlandes Sache....

V Trstu, 3. VIII. 1852

... Hier erhalten Sie den 19 Gesang der Iliade bis zum 265 Vers.... Die ersten vier Seiten habe ich gegen die frühere Fassung stark geändert. Das Ino, in und i müssen Sie mir zu Gute halten. Ich kann das nicht ändern; es ist nach meiner Ansicht ein Erforderniß der werdenden slovenischen Prosodie. Ich werde darüber Rechenschaft geben, wenn ich heuer mit meiner Tochter nach Laibach komme. So bitte ich auch, sich an dem ilirischen jako für kakor nicht zu stoßen. Auch dieses zwang mir die Prosodie ab. Auf der letzten Seiten finden Sie bey naroči ein kleines NB — naroči — auf dem Schoße — sey glaube ich als Umstandswort zulässig und anpassender als v naročju, was eine umfangreichere Bedeutung und für den Daktilus eine Härte hat. Sollten Sie damit nicht einverstanden seyn, so möge in Gottes Nahmen für naroči entweder v naročju oder v naročji gesetzt werden — eine Konzession die ich sehr ungern der Grammatik machen möchte...

V Trstu, 14. VIII. 1867

... Res je, de se jez le malo menim za oblike, ter de staro brenkati mislim do zadniga zdiha.[1] Ravno za voljo tega bi rad dosleden (consequent) ostal. To bi se pa overglo, če damo uvodu tako slovesno klofuto. Sicer pa ne smete misliti, da bi bil zaljubljen v *iga* in *im*. Morebiti de se spomnite tiste moje pesmi. se mi zdi, de je bila perva moja daljiga obsežka, v kateri sim poskušal, Raguzanske oblike *oga* ino *om* upeljati? Vi, častitljivi gospod, ste bili temu nasprot in jez sim jih brez dolge pravde koj opustil, čeravno jih še dan današni visoko častim, in to zavoljo toliko krasnih del nekdajnih Dubrovčanov, kakor so na priliko — sve djela Gundulića, Kačiča in drugih. Tedaj sklenem: kakor se Vam zdi, de se bolj vstreže slovenski mladini, tako obernite to reč, ker čez vse drugo je meni,

[1] Govori o natisu Mazepa. Gl. „Mazepa Jovan, Hetman ukrajnski dobe Petra Velikiga. Pravljica zgodbe resnične po Byronovi istiga imena slobodno pel in pomnožil Jovan Koseski. Doklada „Novic". V Ljubljani. Natisnil in založil Jožef Blaznik, 1868."

velimu starcu, ta mladina pri sercu. Ta, ako Bog da, nas bo v korist drage naše domovine daleko prekosila···

Zadnič ponovim prošnjo, de nej se dobro pazi, de ne zabredemo v pomote in nasprotnosti. Teh se bojim bolj ko hudiga vraga···

V Trstu, 23. X. 1867.

Hochwohlgeborner Herr!

Auf Ihr geschätztes Schreiben vom 16./10. 67 bemerke ich zuvörderst, daß mir der schleppende Gang in unserer Verhandlung über Mazepa sehr unangenehm ist. Bittere Zufälle in meiner Familie tragen die Schuld dieser meiner Langsamkeit, indem mein Herz in dieser Zeit durch ganz andere Dinge, als poetische Gedanken bewegt worden ist. Ich bin auch jetzt zum Schreiben noch nicht sehr aufgelegt. Da aber die Sache doch zu Ende kommen muß, so ergreife ich mit einigem Widerstreben die Feder und gebe Ihrem freundschaftlichen Wohlwollen Nachstehendes zur Beherzigung. Es bezieht sich alles auf die Verschiedenheit unserer Ansicht in der slov. Sprachangelegenheit:

1. Roké, nogé in glave več ne rabi. Hiezu verlangt Ihre Bemerkung den Genetiv negationis! Sonderbar in der That! Roké, nogé — ist ja der Genetiv, und zwar wegen Übereinstimmung mit glave, Genetiv der einfachen Zahl, weil der alte Weise zufällig nur einen Kopf gehabt hat, und nicht unzählige, wie die slovenischen Litteraten.

2. V spominu bivših, upu pridših časov — Sie verlangen prisedših. Pridših ist das 2te Mittelwort der vergangenen Zeit. Metelko, Janešič etc. belehren darüber. Im neuen Wörterbuche unter Hinkunft findet Ihr es auch. Ich werde also daran nichts ändern, sowenig als ich die Rechtfertigung des angerathenen prisedših übernehme.

3. Ki vižajo ist mit einem Fragezeichen beehrt worden. Das große neue Wörterbuch unter leiten gibt Antwort darauf. Dort heißt es, de vse Bog viža! Freylich wohl, nicht immer slovenskih glav!

4. Protivno, bey dem ich beharre, heißt gegenseitig. Es kann allerdings gegenseitige Feindschaft, aber nicht minder gegenseitige Liebe bedeuten, so wie nasprotno.

5. Zmenši rechtfertiget sich, wie oben pridši, daher bleibt der Alte dabey.

6. Naklombe Rezne — Das scheint Euch gar komisch zu klingen. „Je le poetično imé Reza" wird sarkastisch ironisch gefragt. Den Nahmen macht die Stellung in der Rede zu poetisch, wie zu prosaisch. An sich sind Nahmen keines

von beyden. Petrarka's Laura ist nur durch seine Gedichte poetisch geworden. Der prosaischen Laureteln gab es zu seiner Zeit genug in Italien.

7. Živečih ni bilo najmanjši sledú. Das ist gramatikalisch schwerer zu vertheidigen, obwohl man es in Slovenien häufig zu hören bekommt. Wahrscheinlich wird darunter tenja oder senca verstanden. Um aber mit Erörterungen nicht Zeit zu verlieren, könnte für naj manjši — naj manje gesetzt werden, oder der Vers lauten: Živečih ni bilo ne tenja sledu.

8. Zu na njemu leži bemerken Sie — njem — lokal — Allerdings ist es der Lokal! Kopitar's Gramatik hat aber eben diesen lokal mit njemu gelehrt, daher bleibe ich dabey.

9. Kak želel tedaj sim si kopje al meč — kann des Reimes wegen nicht geändert werden. Auch ist es ganz und gar nicht nöthig. Kein Mensch sagt: Vam želim oder vošim lahke noćí, sondern: Vam želim oder vošim lahko noč — dobro srečo — lepo ženo, und nicht lepe žene. ausser in der Türkey, wo dieses kostbaren Artikels Mehrheit beliebt wird.

10. Drevesa se zibajo kakor de bi pijane bilé hat vor der abgeschmackten Oblikenverwirung jeder gesprochen und geschrieben. Was damahls unumstößliche Regel war, werdet Ihr mir jetzt doch wohl als licentia poetica gestatten!

11. Zmenši ist durch das unter 2tens Gesagte schon gerechtfertiget, daher verbleibe es dabey.

12. De v temu okrožju narava živí — ist unter 8 schon gerechtfertiget.

13. Odperte vidši de oči imam — Vidši gehört hinauf zu pridši, zmenši etc. Daher ist es schon gerechtfertiget.

14. Splohno habt Ihr unterstrichen, ist aber deswegen nicht minder gut, wie aus dem Wörterbuche des Janežič zu ersehen ist.

15. Občinske želje ist mit občne želje eins und dasselbe, also bleibe es dabey.

16. Ist Euch pristavši, was ich für recht halte, nicht gut genug, so könnt Ihr pridjavši nehmen, was ich auch billige.

17. Unele netila gehört hinauf zu 10 und ich beibe dabey, zum Plunder verweisend alle Eure aus der Luft gegriffene — oblike, hrvacke slike, srbske prilike, druge malike!

So viel zu Euren Bemerkungen. Die meisten sind gramatikalisch widergelegt. Was daran etwa fehlt, bin ich bereit nachzutragen, wenn es zu etwas gutem führen möchte. Wollte ich aber jetzt die in meine Arbeit hinein geschwärzten Fehler bemerken, so hätte ich gar viel zu schreiben, und dann — cui bono? Ich beschränke mich also auf Folgendes:

1. Das Moto ist deutsch, aus einem allbekannten deutschen Dichter, und doch konnte es nicht ohne Fehler bleiben. Man hat nämlich aus erflehn — erflehen gemacht und so den Reim mit stehn zerstört.

2. Ich will nicht Vvod, sondern Uvod — vide Janežič Wörterbuch. Es ist ein sehr bedeutender Unterschied in der Aussprache der beyden *u*. Das erste in offenbar ein Selbst- das zweyte ein Mitlauter.

3. Smo terna v perst! Das *e* ist hier unerläßlich nothwendig des Vergleiches wegen zwischen früher und jetzt, sonst hat der Vers keinen Sinn. Es muß also stehen: Smo terna v perst, ne črke *v* trn se bali. Der Verbesserer hat also den Sinn offenbar nicht erfaßt.

4. Če kaki grm ni vs po volji bil, smo vlke v njem etc. Hier muß nach meiner Ansicht in vs und vlk der Selbstlauter ausbleiben. Ich wollte damit sagen und zeigen, daß mit *r* die gleiche Eigenschaft des Halbvokals alle Mitlauter, nahmentlich *s* und *l* haben. Es ist Sinn in dieser Bemerkung für den, der diesen Sinn verstehen will.

5. Navadnih krajev išče — In meiner Arbeit steht: Navadne kraje iše — Ich bin nicht überzeugt, daß in meinem Satze ein wirklicher Fehler war. Fürs erste verwerfe ich als eine Verunstaltung der slovenischen Sprache die garstigen *šč*. Sie sind mir ein Gräul u. nur ironisch brauche ich sie, wenn ich mich selten, dann und wann derselben bediene. Dann lese ich im 38. Sonete des Dr. Prešern, de preiše vse kraje — und im Eingange des Kerst — de Valjhun zastonj tam iše mlado lice — also nicht vsih krajev, nicht mladiga lica, oder mladih lic. Ich verharre also für meine Arbeit bey meiner Schreibart.

Dieses sey genug, obwohl es mir gar nicht bange ist, die Vertheidigung meiner Schreibart durch die ganze Arbeit durch zu führen. Ich unterlasse es. Ich bin viel zu schwach, meine Gegner zu überzeugen, und doch stark genug, mich von ihnen nicht ins Schlepptau nehmen zu lassen.

Somit schließe ich. Mazepa ist nicht geeignet, in Laibach das Licht der Welt zu erblicken. Schicken Sie mir also mein Konzept zurück. Ich verzichte auf die Öffentlichkeit. Zur Ersparrung des Porto behalte ich den jetzt unnützen Abdruck. Er wird mir zugleich eine Erinnerung seyn an meine letzte Pilgerfahrt nach dem zerstörten slovenischen Jerusalem. Leid ist mir, daß ich Ihnen vergebliche Arbeit verursachte. Allein, dieses geht so hin und her. Auch ich habe viel und doch vergeblich gearbeitet.

N. B. Oben zum ersten 2. muß ich noch nachtragen, daß dort statt zdajnih glasov — zadnjih gedruckt steht. Das ist

gar ein sonderbarer Druckfehler. Zadnih glasov soll ein gebildeter Mann in guter Gesellschaft sich nicht schuldig machen. Dieser Scherz wolle mir gütigst vergeben werden.

Mit Hochachtung dero gehors. Diener

I. Vefsel.

V Trstu, 5. XI. 1867.

Hochwohlgeborner Herr! Anliegend sende ich Ihnen den Abdruck des Mazepa zurück zum beliebigen weiteren Gebrauche. Aus einigen Bemerkungen — alles konnte ich nicht beurtheilen, weil mein Konzept in Laibach liegt — werden Sie ersehen, daß ausser dem bereits besprochenen manches Wesentliche geändert worden ist, was meinen Unwillen erregen mußte. So ist das öfter vorkommende „Prejko“ in der Regel vor dem eingeschobenen „Predno“ verschwunden. In meinem Absatze ist die erste Sylbe kurz und die zweyte lang, wie es der Vers fordert. In der Änderund ist es gerade verkehrt und dadurch der Rhythmus alterirt. Sie sehen, daß der Versifex sich solche Dinge nicht kann gefallen lassen. So und ähnlich ist mehreres, daher muß ich wünschen, daß Mazepa erscheine, wie ich ihn geschrieben.

Durch diese Konzession geschieht der jetzigen Schreibart nicht der mindeste Eintrag. Das alte kleine Griechenland hat, kakor Vam je znano, in vier Dialekten sehr viel Vernünftiges geschrieben. Keinem Dorier ist es eingefallen, vom Jonier zu fordern, er solle seine Formen ändern. Im Gegentheile! Wenn der eine aus den Schriften des andern etwas zitirte, so that er es mit den Formen des zitirten Schriftstellers. Demnach brauchen auch unsere Formen nicht feindlich gegeneinander zu stossen. Sie sollen sich freundlich vertragen, und werden dadurch Gewinn haben eine aus der andern — ako Bog da i sreča junačka!...

V Trstu, 14. XI. 1868.

Hochwohlgeborner Herr!

Auf Ihr werthes Schreiben vom 5. d. M. werde ich nur wenige Bemerkungen machen, um Ihnen nicht zuviel Zeit zu entziehen, die besser verwendet werden kann, als auf das Lesen der Grillen eines alten Brummers.

1tens. Das *da* für *de* ist kein Fort- sondern ein störender Rückschritt. Nicht in Laibach, wohl aber in meinem Geburtsorte habe ich es erlernt und faßt überall in Krain gehört, wo slov. gesprochen wird. *De mu da* heißt ganz verständlich: daß er es ihm gebe. Da mu da — ist aber sichtbar nur eine Wie-

derholung, nur eine Bekräftigung des „gebe“, daher eine Verschlechterung der Sprache.

2tens. Der Unterschied zwischen *om* und *am* ist eine neue Künsteley und mindestens unnothig. — bratom ali bratam! — Es stört niemanden, der da hört, oder sagt: možém! obschon darin des *o* oder *a* Stelle ein engeres *e* vertritt. Der Sprachgebrauch entscheidet hier wie auch sonst allenthalben. Die Deutschen haben sich gar hitzig zu Klopfstok's Zeit mit dergleichen Subtilitäten herumgezaust, bis die superfeinen Denker endlich alle verstummten, und der Sprachgebrauch als Sieger und Triumphator allein am Kamfplatze stehen blieb. So und nicht anders wird es in Slovenien geschehen.

3tens Gelegenheitlich erlaube ich mir, des Halb- oder Vollvokal seyn sollenden Guckgucks ··*r*·· zu erwähnen, wei. er mir in seiner slovenischen Einsamkeit gar sehr erbarmt! Die Čehen haben ihm doch wenigstens eine Gesellschaft mit dem gleich stummen „*l*“ beygegeben und schreiben *vlk*. Das war kristlich gedacht von den Čehen, aber nicht großartig. Die alten Juden waren in dieser Hinsicht ganz andere Kerle. Sie brauchten gar keine Vokale. Mitlauter mußten alle Geschäfte der Schrift besorgen. Da haben sich denn die Juden endlich in die Mitlauter so hinein gelebt, daß sie nun in der neuern Welt selbst weiter nichts sind, als erbärmliche Mitlauter.

Somit bleibe ich beym Alten in aller und jeder Beziehung. Wie meine nun im Grabe ruhenden hochgeehrten Lehrer, Führer, Muster und theilweise auch Freunde, Vodnik, Ravnikar etc.··· Prešern etc··· gedacht, geschrieben und gehandelt haben, so schreibe, handle und denke ich, und dabey werde ich verharren. Somit also: die neuen Fünfe wollen belassen werden in dem Gewande, welches ich ihnen gegeben habe, und ende dieß Gespräch mit den Worten des deutschen Sängers:

„Erworben hab' ich mir der Freunde viele,
Und habe deren manche schon getroffen,
Die Freude hatten an dem heitern Spiele,
Willkommen sey, wer lauschen will, mein Hoffen
Wär' eben, daß es vielen wohl gefiele;
Wem aber unsre Lieder nicht gefallen,
Der stört uns nicht, er wird vorüber wallen.“

— — — — — — — — — — — — — — —

Leben Sie wohl, und ich verharre zu seyn

Dero

bereitwilliger Freund u.
Diener Joh. Vefsel

7. Matija Majer.

V Celovcu, 15. XII. 1846.

Wohlgebohren!

— — — — — — — — — — — — — —

Zugleich übersende ich Ihnen die schon längst versprochenen slov. Musikalien. Künstlich sind sie nicht, aber interessant, weil sie nationell, und mehrere hundert Jahre alt, und sehr einfach sind. Auch Lieder ländliche könnte ich Ihnen einige schicken, aber auf dem Klavier nehmen sie sich nicht gut aus, weil die Klaviersaiten nicht lange genug gleichförmig forttönen, die Arien aber gar langsam u. gezogen werden. Wenn in Laibach slov. Lieder im Theater sollten gesungen werden, wäre jedenfalls zu wünschen, daß darunter ein Paar hübsche echtslovenische Lieder gesungen würden, so wie sie unter dem Volke gebräuchlich sind. Nur darf man solche Volkslieder nicht in der Nähe der Städte suchen, oder gar in den Städten u. Vorstädten, da ist alles zu viel germanisirt, es wird alles viel schmutziger, das reine zarte Volksleben unseres Volkes ist nur weiter von den Städten zu treffen. Alles Slavische, was unser Volk noch von alter Zeit her beibehalten hat, müssen wir hochschätzen, als Alterthümer sammeln und zu erhalten trachten. Wenn wir das was slavisch ist nicht achten u. schätzen, wer wird uns in Ehren haben?

Ich arbeite jetzt an einem sprachlichen Aufsatz u. würde recht nothwendig brauchen:

1. slowakische Sprachlehre von Bernolack, oder überhaupt eine für das Slowakische.

2. die 500 Sprichwörter des Dor. Supan; werden zwar in der Novice erscheinen, ich warte aber hart, so lange.

3. ein Buch vom Johann Muškatirovič, worin unter den Titel: pričte iliti po prostomu poslovice — serbische Sprichwörter enthalten sind. Wien 1787 mit ilirischen (cilirischen) Buchstaben. 2. vermehrte Ausgabe. Ofen 1807.

3. Vuk Štefanovič Karadzič hat mit serbischen Lettern eine Sammlung Volksmährchen u. Erzählungen herausgegeben, wobei auch einige Sprichwörter sind.

In Kärnten sind diese Gegenstände nirgends zu bekommen, ich würde sie nothwendig brauchen nur ein Paar Wochen; in der Laibacher Bibliothek werden sie gewiß anzutreffen seyn; ich bitte Sie angelegentlich, wenn es thunlich ist, mir dieselben auf eine kurze Zeit zu verschaffen u. sie mir durch die Post zuzusenden.

Beiliegenden Aufsatz: Slovenske misli habe ich für die Novice geschrieben, wenn Sie ihn brauchbar finden. Noch

etwas habe ich geglaubt im Aufsatz beizusetzen, habe es aber ausgelassen, weil es zu kleinlich erschienen wäre, nämlich:

Ich glaube — statt Francozj*e*, kristijanj*e*, gospodj*e*, wäre besser zu setzen Francoz*i*, kristijan*i*, gospod*i*, weil Letzteres alle Slaven haben, ersteres ist aber nur ein Idiotismus, blos in einigen Gegenden unsers Slovenenlandes. Dem Allgemeinem sollen wir aber den Vorzug geben;

Dann die eigenen Namen in *i*, böhmisch *y* sind Beiwörter, werden auch immer als solche abgeändert, z. B. 1. Veseli, 2. Veseliga, 3. Veselimu, nicht Vesel*ita*, Vesel*itu*; es ist so wie mit den eigenen Namen auf *ov*, *a*, *o*, z. B. 1. Pirčov, 2. Pirčovega, 3. Pirčovemu, nicht aber Pirčovita Pirčovitu;

Dann ljudski ist entgegengesetzt dem živinski, deshalb würde mir besser gefallen narodne (Volks-) šole, als ljudske; indessen wie gesagt, dieß ist zu kleinlich, als daß ich es in den Aufsatz hätte nehmen mögen, u. ist auch nicht werth wegen solchen kleinen Verschiedenheiten viel zu reden.

Ich wünsche Ihnen, Ihrer Frau Gemahlin u. der ganzen Familie ein glückliches neues Jahr, Gott möge Sie, wie auch alle domorodce noch viele Jahre gesund u. wohl auf erhalten, zum Wohle unseres Slovenen Volkes!

Matia Majer

8. Franc Miklošič.

V Beču, 14. XI. 1849

Dragi prijatelj!

Ja sem pred nekterimi tedni dovršil rečnik staroslovenskiga jezika, in Vas zlo lepo prosim, da bi dobroto imeli in moje delo, s kterim sem se deset let trudil, v svojih novicah oznanili: srbski pisano oznanilo sem priložil. Vi bi morebiti pridati mogli, da je delo posebno za Slovence važno, ker je staro-slovenski jezik. Razvun tega Vas pa tudi prosim, možem, ki slovenščino ljubijo in častijo, in kteri bi knjigo kupili, še posebe to oznanilo pokazati. Predplatniki se bodo natisnili in mene bi malo sram bilo, če slovensko delo Slovenca med Slovenci kupca ne bi najšlo. Bi li Vi tako dobri bili in denarje za knjigo prijemali in meni poslali? V Vaših novicah sem enkrat bral kritiko slovenskiga prevoda postave za občine, in meni se je zdelo, da Vi mislite, da je ta prevod iz Beča izišel in da je moje ali naše delo. To ne je resnica; prevod je izišel iz Ljubljane in je delo gospoda Malavašiča.

Ministerstvo ne hoče učenikov slovenšine v slovenskih gimnazijah postaviti, dokler za ta uk potrebnih knig ne imamo.

Za to sem ja ministru Tunu se ponudil, da se bodem tega dela prijel, in knigo za branje za gimnazije zložil. Ali sam ne morem tega dela tako hitro dovršiti, kakor želim in kakor je potrebno. Za to Vas, Dragi prijatelj, jako lepo prosim, ne bi li Vi sami meni malo pomogli in druge dobre Slovence nagovorili, da mi pomorejo. Izgled moj bode nemški Lesebuch, ki je pred nekterimi mesci izišel, in ni treba, da je vse izvorno, ker tudi Nemci so v svoj Lesebuch nekoliko prevodov postavili.

Pišite skoro

Svojimu prijatelju

Dru. Miklošiču

Brez kraja, 22. VII 1853.

Lieber Freund!

Ich habe einen kleinen Skrupel, den ich nicht recht los werden kann. Navratil hat mir nämlich versprochen Ihnen ein Vezeichniß der Aufsätze zu schicken, die im fünften Bande des Berilo enthalten sein werden: nun weiß ich nicht, ob er es auch wirklich gethan. Hätte er es nicht gethan, so bitte ich mir zu schreiben, und ich werde Ihnen dasselbe mit umgehender Post zusenden. Denn es wäre doch recht fatal, wenn wir uns, wenn auch in unbedeutenden Aufsätzen, widerholten. Ich bin mit dem Bogen 3 fertig geworden und hoffe gegen Ende August mit dem ganzen Opus, das mir Mühe genug macht, fertig zu werden. Sollte ich zwei Aushängebogen erhalten, so will ich nichts unterlaßen, Ihnen einen mitzutheilen, damit Sie sehen, wie ich die Sache eingerichtet habe. Ich habe mich vom Slovenismus so wenig als möglich entfernt und bin überzeugt, daß auch Sie jenes barbarische Gemenge ferne halten werden, daß vielen von unseren Landsleuten so sehr gefällt. Sie wollen sogar *i* für *in* oder *ino* eingeführt wissen und ähnliches mehr. So viel in der Eile.

In Erwartung einer baldigen Antwort, die mich von meinen Besorgnißen befreit, mit Hochachtung und Freundschaft

Ihr

Miklosich

Brez kraja in datuma.[1])

Hochverehrter Freund!

Wie gerne hätte ich Ihnen das Porträt[2]) geschickt! Die Ursache daß es nicht geschehen, liegt darin, daß der Zeichner krank geworden ist und es nicht vollenden kann. Der Abdruck,

[1]) Po vsebini sodim, da je bilo pisano pismo avgusta 1853. l.

[2]) Bleiweisov „Koledarčik slovenski za leto 1854" je prinesel Miklošičevo sliko.

den ich Herrn Navratil zeugte, war ein Probedruck und diesen soll meine Frau nach Gmunden, wohin sie mit ihren Eltern gegangen, mitgenommen, sonst würde ich Ihnen diesen schicken. Wenigstens zehnmal habe ich mich nach dem Porträt erkundigt, allein bis zum heutigen Tage noch nichts erhalten. Ich wollte Ihnen mit dem Porträt zugleich einige Correcturbogen des Lesebuchs schicken, damit Sie mir über dasselbe Ihre Meinung sagen. auf welche ich bei den nächsten Bändchen gebührende Rücksicht nehmen werde; da nun das Porträt doch noch einige Tage auf sich wird warten lassen, so werden sie wahrscheinlich schon vor Empfang dieser flüchtigen Zeilen Correcturbogen unter Kreuzband erhalten haben. Was Ihr Lesebuch[1]) anlangt, so habe ich es nicht erhalten: es wird höchst wahrscheinlich nach Prag an Schaffarik geschickt worden sein: die Lesebücher werden seit einiger Zeit regelmäßig nach Prag geschickt, wie es scheint, aus keinem anderen Grunde,. als weil der Jireček der künftige Schwiegersohn Schaffariks ist. Ich bin darüber nicht böse, da ich ohnedieß Arbeit genug habe. Ich würde Ihr Berilo alsogleich expediert haben. Indes erlauben Sie mir gütigst zu bemerken, daß nämlich die beiden Herren Jeriša und Svetic ein wenig zu sehr von der slowenischen Sprachform abweichen: Sie werden dabei viel, ich glaube sehr viel zu corrigieren haben, um ein slowenisches Lesebuch daraus zu machen. Ich habe mich so genau als möglich an das wirklich Gesprochene gehalten. Versehen, Mängel werden bei mir genug vorkommen, allein ich tröste mich mit dem Gedanken, daß es unter den gegenwärtigen Verhältnissen wohl unmöglich ist, ein tadelloses Buch in unserer Sprache herzustellen. Ich wünsche sehr, daß Sie, hochgeehrter Freund,. mir über mein Berilo Ihre Bemerkungen machen möchten: am besten etwa in mein Schreibpapierexemplar durch Unterstreichen des beanständeten Wortes, oder Satzes aber im Nothfall durch kurze Marginalbemerkungen u. Es wäre sehr gut, wenn es uns gelänge, ein wenigstens billige Forderungen befriedigendes Buch in unserer Sprache zu Stande zu bringen. Ich habe mir mit dem Berilo mehr Mühe gegeben als man dem Buche ansehen wird, und habe dabei mich überzeugt, daß wir vor allem eine kurze, dem gegenwärtigen Stande der Wissenschaft entsprechende Grammatik brauchen, mit welcher ich mich bereits zu befaßen angefangen habe.

Nektere lastnosti živali fand ich schon im zweiten Band Ihres Berilo, wenn es Ihr Ausatz ist, den ich im Sinne habe: die Sache hat mich in Verlegenheit gebracht, da Navratil es übersehen und ich zu spät bemerkt habe.

[1]) Bleiweisovo „Slovensko berilo za tretji gimnazijalni razred“ (1854).

Da ich, wie ich Ihnen oben bemerkt habe, Ihr Berilo vom Ministerium nicht erhalten habe, so kann ich nichts anderes thun, als den Jireček ersuchen es soviel als an ihm ist zu beschleunigen. Wie viele Dinge fehlen es noch! Das fühlen vorzüglich jene, welche bei uns Bücher herauszugeben in der Lage sind. Eines der dringendsten Bedürfnisse ist wohl ein Lexikon, da das Murkoische dem gegenwärtigen Stande der Sprachwissenschaft nicht entspricht. Ich habe viel darüber gearbeitet und einen über 300 Bogen umfaßenden Entwurf dazu zu Stande gebracht, allein die Ausarbeitung ist schwierig. Caf soll auch schöne Materialien haben, zögert jedoch auch mit der Herausgabe. Rathen Sie mir, wie man das Ding anfangen konnte, um zum Ziel zu gelangen.

Leben Sie recht wohl und seien Sie übezeugt von der Hochachtung u. Freundschaft, mit der ich mich zeichne

Ihren

ergebensten Diener und Freund

Miklosich

Donnerstag.

9. Anton Martin Slomšek.

Brez kraja, 30. XII. 1846.

... Es wäre höchst wünschenswerth, daß sich unsere Literaten über den Schreibgebrauch einiger Worte besprechen, und vereinigen möchten. So mache ich den Unterschied zwischen dem Fragewort ali ? wo die Windischbüchler das jeli? gebrauchen; z. B. ali je doma? — und dem Bindewort alj, aber — allein; während die Krainer nur das ali schreiben. Auch klingt mir das lj vor *i* und *e* — wo man es weder braucht, noch aussprechen kann, indem das *li* u. *le* nie mit *v* vertauscht werden kann, nicht gut. So schreiben Viele nedelja, wo offenbar nur ein einfacher *l* stattfinden solle, indem die Aussprache der Kärntner, die mir bei dessen Gebrauche der wichtigste Maßstab ist, ein einfaches *l* fordert; denn man spricht nedelc ein abgebrachter Feyertag immer wie nedevc aus...[1])

Pri Sv. Andreju, 20. VII. 1847

... So erwünscht es mir wäre im Gegenstande unserer Schreibweise zu einer Vereinigung — auch bei einzelnen Terminationen zu kommen, so zweifle ich an einem guten Erfolge

[1]) V „Novicah" l. 1847. se spotikuje na 204. str. Ljubomir (Slomšek) v oceni prvega zvezka Javornikovega „Svetega pisma starega zakona" nad prepogosto rabo *lj*, češ, da se mora pisati nedela, nedele, ne pa nedelja, nedelje.

von Seite Krains; denn dort ist — ich schreibe es mit betrübtem Herzen — das ewige Schisma zu Hause. Kaum hat sich Professor Metelko mit seinem ergänzten Alphabethe erhoben, und ist in unsere Schulen eingedrungen, und wir Steyerer u. Kärtner uns mit Freuden aus Vorliebe zur Einigung angeschlossen, stand sogleich ein Satan auf, und schleuderte die Fackel des verwünschten ABC Krieges unter uns; wir waren genöthiget einen Rückschritt zu machen. Nach mehrjährigem Stillstande haben sich unsere beliebten Novice ein schönes Feld gebahnt, und die böhmisch-Illy. Schreibmethode aus Gründen angenommen, der auch ich mit dem Seminar nach langem Zaudern — blos aus Vorliebe zum Fieden und Einigkeit beigetretten — denn daß diese Schreibmethode auch nicht vollkommen, wie eine jede für lebende Sprachen — ist jedem klar der seine gesunden Sinne hat — schon versucht man aus altangewohnter Pendanterie Alles in Bewegung zu setzen, um uns zu entzweyen, und die sogenannte Gaysche Ortographie untertauchen zu machen. Si res parvae concordia crescunt, discordia maximae dillabuntur. Mir ist die Bohoričica, wie die Gayica gleich; — es ist beides nur ein Krückenwerk, wie die deutsche Schreibweise. Aber dem armen Volke, das erst gehen lernet, reiche man doch nicht so oft nur Krücken; es wird wirr. Bey allen Mängeln der Gays-Schreibmethode hat sie doch große Vorzüge vor der Bohorizhschen; und dieses befestiget mich bey dem Entschluße solche für mich und meine Diözese beyzubehalten. Gott gebe Ihren Landsleuten jenen versöhnl. Geist, der Sie, Hochverehrter, und Ihr segenreiches Wirken beseelt···

Pri Sv. Andreju, 8. XII. 1848

Visoko učeni g. Doktor!

Preljubi Prijatel

Razveselili ste me po Vašim listi 6./12. 1848, ki mi je priča, da me blagi domorodci pozabili niso, naj si ravno na Nemški molčim kakor bi bil Slovencov pozabil. Nisim pozabil še drage matere svoje, tudı ne bratov matere Slave, tode počasen sim ino se prenagliti v sedajnih časih bojim. Kdor se prenagli, se lehko prekucne. Hvala Vam, dragi gospod Joanez! de naše iskrine, mlade domorodce skerbno tažite, de se ne prehitijo. Le po malim dobra trava raste. Bodite oče svojim mladim tovaršam kakor ste jim bili; kjer ste Vi, tam se ni bati prekucij; rad človek pomore, koljkor premore; — pomorem tud jaz. Obširniga Slovarja alj besednika potrebujemo in poželjujemo kakor desnika oka in prave roke; hvalevredniga dela se je slavno družtvo lotilo. Mislim per lepi pripravi, ktiro imamo,

delo pretežavno ne bode; De čvrstih delavcov je potreba, ki ne oslabé, kakor rajni Vodnik in Jarnik onemagala sta. Škoda mi, de ne utegnem z obema rokama pomoziti Vam; saj veste de me polovico leta doma ni, in bodim se tudi per domi, ves raztresen sem in pa žnjutav. Ako pa mislite de bi moja pomoga drugim serca dajala, le pošlite obdelane liste; bom potresil ino pretresil kar mogel, pa še nagrabil kake besede vmes. Plačal poštnino bom sam; kamo in komu pošiljal na dalej? mi pa naznanite. Tode po Binkoštih bi me listi ne najdli; hoče pa korar Jožef Rožman pregledati ino dalej poslati. Naj Vam saj lepo voljo spolnim; bote pa tudi vzeli voljo za delo.

Čudim se, de vse novice ino nove pravice v novim pravopisi beremo, šolci se pa neprenehama stare Abcede učé. Ne poznam še noviga Abcdnika. Celski Slovani so ga ravno skovali: Mali Blaže[1]) mu bo ime; slavni Blaznik nam ga bo povil. Mislim dobro delo učakati ino ga tudi Vam priporočim, de ga priporočite v slavnih Novicah našim in Vašim, naj bo tudi Abcdnik podloga naši zlogi.

Želčen sim novih slovenskih knig; alj v nemško zemljo jih ni, še slovenske gerlice ne poznam. Slovnic pa res na cente imamo; bo jih skoraj ko molitvinih bukvic. Pismenka mori — le duh oživi; daj nam Bog praviga duha!

Slab kmet in še slabej rokodel res slabo delam za Vaše no naše ljube Novice; pa veselim se vender, de me drugi dovolj ino pa bolje od mene zadomesté. Če bom Vam vstregel, še pa bom poslal kako marvico. Godi se nam za Vaše Novice, kakor Vam za naše Drobtince; radi bi, naj bi le mogli. Letošno leto Drobtinc mislim de bo posledno. Kruha je v mnogih časopisih ino listih toljko, de v prihodno po drobtincah prašanja ne bo. Bote za novo teto 1849 Drobtince prijeli, jim pa pogrebnico napišite.

Ako Vam letas viši ne pišem, Vam pa veselo novo leto blagoželim. Bog Vas ohrani zdravih ino veselih

Vašimu

prijatlu

Antonu

Brez kraja, 4. II. 1850.

... So lieb ich die Krainer habe und die slow. Literaten hochschätze, kann ich mich mit Eurem zu häufigen lj u. nj nicht versöhnen[1]). Es scheint dieser Gebrauch eben so zur Lei-

[1]) Mali Blaže v pervi šoli. V Lublani, 1850 (Krajnc).

[1]) Govoreč o pisavi „Drobtinic“ za leto 1850, pišejo „Novice“ (1850, str. 42): „Ker je knjiga slovenskimu ljudstvu namenjena, je pisana tudi v lahko razumljivim slovenskim jeziku, ki se od tega, kakor ga ‚Novice‘ pišejo, le malo loči, *lj* in *nj* pa veliko manjkrat rabijo ‘Drobtinice‘ kakor ‚Novice‘.“

denschaft geworden zu sein, wie einst in Metelčica das tonlose ə. Man glaubt zu hören, und meint schreiben zu sollen, was nur in der Einbildung existiert. Diese Überzeugung gewinne ich bei der Revision der Schulbücher immer mehr.

Das hohe Unterrichts-Ministerium wünschet wie eine gleiche Orthographie auch eine gemeinschaftliche Schul- u. Schriftsprache für alle Slowenen, an die sich die Schulkinder anzugewöhnen hätten. Eine schöne Idee, aber eine schwere Aufgabe. Kdo bo vsem — posebno težko pa Krajncam — nekterim vstregel! —

Bei Verfassung allgemein nützlicher — besonders Schulbücher soll der Marburger Kreis auch vertretten werden.

Übrigens bleibt die alte Wahrheit: Militia es vita hominis. Lasset uns kämpfen und wirken; ruhen werden wir im Grabe···

Brez kraja, 15. III. 1851.

··· Ravno sim Malo Berilo za perošolce spisal, in g. Muršecu v Gradec v pretreso poslal. Žali Bog, de že ne vēmo, kako bi prav pisali, še manj pa, kako bi Slovencam vstregli! Eni kličejo za nemško-slovenske knjige, drugi vpijejo le za slovenske bukve. Radi vsak v svoj rog trobimo; in kdor hoče vsim vstreči, se vsim zameri. De Vaše Novice tako možko svojo pot hodijo, slava Vam!···

Brez kraja 4. I. 1852.

··· Kar mene barate v Vašem pismu 10./12. od pravopisa, Vam v resnici na to odgovoriti ne vem; samo to vēm, da prav pisariti v sedajni dobi ne snam. Po želji ministerstva se imam po zakoniku pri šolskih bukvah deržati; in česar se ne deržim, mi Bečani popravijo po svoji — pa ne vse po moji glavi. Brez glasno *è* ispuščati nočem, kajti je ta šega za naše kraje preterda. Katere pravila pa *li* ali *le* ali *lji* ali *lje* pravijo, v tem se po danešnem pravopisu težko kdo sčajma; vsak piše po svoji termi. Ravno tako nerodno se mi zdi pristavne imena u viši broju rabiti na *a*: dobra dela — lepa dekleta itd. na mesti dobre dela, lepe dekleta itd. Jaz bom pisal svoje le po svojem razumu posnemaje zlato pravilo sv. Auguština: „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas." Razkolnost je Slovanov bila in bo dedna pregreha···

Pri Sv. Andreju, 30. XII. 1852.

··· Ravno sim tudi Veliko Berilo za II. odred ljudskih šol doveršil; le škoda, da Krajnci se odtresajo, in nam nočejo

v roke sežti; torej se tudi mi prisileni moramo na Slovenske gorice ozirati, kar oblike in izreke zadeva. Tako seme razkolništvo neprenehoma med Slovenci kali, in vsak napredek opovera in kasni···

Brez kraja,. 1. III. 1853.

··· Podajamo se, kakor sim Vam naznanil bil, zastran novih oblik v šolskih knižicah in knigah. Jaz na oblike mende premalo — moji nasprotniki pa preveč gledajo; in iz vsega naša razdertija. Nove oblike so si Dunajčani izkovali, in po zakoniku nam posnemati dajali; meni je prav da Krajnci zvonec nosite; pa pozabiti ne smejte, de smo tudi mi Slovenci, in ne terjajte, da bi vselej le Vaša veljala; tudi mi vzamemo mnogo Vaših oblik, ktere niso po naše, posnemaje sv. Aug.: „In necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas!"

Brez kraja, 12. V. 1855.

··· Kar jezikoslovje zadeva, ni slovnica moja, ampak oblike so po vis. c. k. ministerstvu vkazane.[1]) Gledal sim na reč, ne toliko na minlive oblike — vražje spotike v napredovanji slovstva našiga··· Kar ste nam o slovniškij sodnii v Novicah povedali, ste moje misli zadeli in posneli; taka sodnia bi bila cvet brez sadu. Le svoje terme se ne deržimo, pa enokoljko čez prag se ozrimo; posnemajmo, kar je dobro in prav po duhu slovenšine; zloga bo polahoma sama došla; posiloma se doiti ne da. Tudi Nemci jo v pisarii še neprenehoma lovijo···

Brez kraja, na pepelnico 1857.

··· Veseli me hvalevredna marljivost, ktira se je že preteklih pět let pri Vas na Krajskem obudila. Vodnikov. Besednjaka I. Del so mi presvitli Knezo-škof poslali, ki obdelovavcom v resnici slavo pôje; tudi sveto pismo[2]) je čedno, izverstno delo, in mi toliko dopade, de mi ni žal, de smo to izdajo Krajncom prepustili; prepričan sim, de bi ne bili premogli kaj takega tako čedno doveršiti. Zdaj se resniči pesm rajnkega Vodnika: „Sreča (Krajnc) te iše, um ti je dan; najšel si jo, ker nisi zaspán." — Imate dobre glavice — imate po dobrodarnosti Vašega Mecena tudi petice; in to dvojno pospeša slovstvo domače. Bog Vam daj zdravje pa dobro srečo! Mi bodemo pa vprihodno drobtinice radi pobirali, ki bodo od mize bogatih gospodov, Krajncov padale; in če ravno vsake

[1]) Piše o priliki pošiljatve svojega Malega in Velikega berila.
[2]) V Mislih ima „Sveto pismo", čigar urednik je bil Juri Volc.

pičice ne poterdimo, ki jo Krajnci pišete, vendar rajši od Vas poterdimo, ter se veselimo dobr*iga* kakor dobr*ega*, naj si *jaz*, *jez* alj *jest* pišem; bodi si nedelja alj nedela, prijatelj alj prijatel, de smo si le dobri, kar je prav···

10. Davorin Trstenjak.

Brez kraja, na Sveti dan 1854.

··· Obljubil sem Vam pisati recensio o Berilu, ali ni še sem vtegnil. Vendar brez laskanja in perlizovanja Vam povem, da je Vaše bolje po gradivu, zaderžaji in zlogu, kakor berilo matadorov Navratila-Miklošiča. Miklošič ima v svojem zlogu kakor jaz Parvistenbocke. Lehko je pisati v nemškem ali latinskem jeziku učene. gramatiške dela slovenska ali težko v slovenskem jeziku.

Spet se pokaže dalje učeni teoretikarje slabi praktikarji. Navratil je dobro pisal o glagolih, vendar kakor ni še noben slovansk jezikoslovec tega gordiškega vozla razvezal, tako tudi on ni. Jaz zmiraj poslušam, u duhu, kako so mati govorili in tako pišem. Vendar mi ni dosti za zlog mar, ker je moj namen veči: Resnična reč mi je bolje pri sercu, kakor njena obleka.

Zato se Vam lepo zahvalim da Vi gladite mojo rodo Slovenšino. Jas, kakor Vi sem autodidakt po nemški izobražen, ni tedaj drugači mogoče kakor v Germanizme se nolens volens zaplesti.

Mlajina, ktera se temeljito v slovnici podučava bode bolje pisala. Zlo me je razveselila nar novejša uredba za stran gimnazij. Bal se sem, da bode Germanizem v javnem podučenji izklučivo vladal, ali vendar še se za drugim jezikom nekoliko preveč puša.

Da bi le imali druge učitelje. Ali žalibog, kako dolgo so naši slov. mladiči dijaki so vroči Slovenci, ali kadar cesarski kruh dobijo, ter je vse nemško in strašljivo. Tudi to bodemo popravili . . .

11. Miha Verne.

V Trstu, 15. VII. 1852.

Hochwohlgeborener Herr Doctor!

Da sie nun angefangen haben, auch meinen zweiten Aufsatz in die Novice aufzunehmen, so bitte ich Sie, mein

„ulica“ nicht zu ändern[1]. Ich halte das singulare, „ulica“ für ganz sprachrichtig, und der Sprachgebrauch in Innerkrain, auf dem Karste, in ganz Istrien und Dalmazien bestärkt mich in meiner Ansicht. Überdieß ist das singulare ulica so bequem und enthebt so mancher Schwierigkeit, die sich bei Annahme des bloßen Plurals schlechterdings nicht beseitigen läßt, daß, wenn ulica in singulari im Sprachgebrauche nicht wirklich schon vorhanden wäre, man wünschen müßte, es eingeführt zu sehen. Dieses Wort wird in den benannten Gegenden in allen drei Zahlen gebraucht, als: ulica — (dve) ulici — ulice. Ich kann daher nicht begreifen, wie sich die Ansicht geltend machen konnte, daß nur das Plurale ulice zu gebrauchen sey. Wenn ich nicht irre, so behauptet dieß Herr Potočnik in seiner Grammatik. Allein das beweist nur, daß sich auch ein so geistreicher und geschickter Mann, wie Potočnik irren kann. Ich schmeichele mir übrigens nicht, Sie mit diesen Zeilen von der Wahrheit meiner Ansicht überzeugt zu haben, und Sie werden mein ulica vielleicht nie lieb gewinnen, und doch bitte ich, es nicht zu ändern, sondern hiebei mittelst einer Anmerkung zu melden, daß ich das ulica ausdrücklich verlange. Vielleicht wird sich einer oder der andere Ihrer Correspondenten hierüber ausführlich vernehmen laßen, und so könnten wir auch dießfalls ins Reine kommen.

— — — — — — — — — — — — —

Kljub tej odločnosti prosi Verne malo niže Bleiweisa, naj bi prestavo, ki mu jo pošlje po nekem bogoslovcu, natanko pregledal, in nadaljuje: „Hiezu würde ich Ihre Güte und Gefälligkeit auch mit der Bitte in Anspruch nehmen, die etwa sprachunrichtigen oder minder gelungenen Stellen zu verbessern . . . .“

V Trstu, 14. X. 1852

. . . . Jedenfalls aber glaube ich noch die weitere Bedingung beifügen zu müßen, daß an meiner Arbeit durchaus nichts geändert werde. Ich bin zwar kein Feind des lieben *j* — doch will ich demselben mein *u*, welches ich im Dativ und Locativ masc. und neutr. ohne Ausnahme brauche — wenigstens für jetzt noch nicht aufopfern, da ich die Nothwendigkeit dieses Opfers bei allem Respect für die Autorität des Herrn Metelko — nicht einsehen kann. In der gewöhnlichen Aussprache finde ich keinen Grund dazu — unser Volk spricht den Endlaut in den Wörtern pri možu und v poslopju ohne den geringsten Unterschied aus. Die Istrianer und Dalmatiner — und vielleicht auch die Bosnier und Serven schreiben gleichfalls ju und nicht

[1] Prim. najnovejše jezikovno raburjenje o priliki uveljavljenja samoslovenskih uličnih napisov v Ljubljani.

ji, z. B. v poslopju. Und wenn man so viele Schritte thut, um sich ihnen zu nähern, so sehe ich nicht ein, warum man sich dem lieben j zu lieb absichtlich von ihnen entfernen sollte. Darum schreibe ich *ju* — und nicht *ji*, und möchte nicht, daß dieß geändert würde. — Zur Rechtfertigung meiner Orthographie hätte ich noch viel zu sagen, würde aber zu lang werden, wie ich es denn wider meinen Willen schon geworden bin....

V Trstu, 14. IV. 1855

. . . . Prav serčno pa me veseli, da se Vam je jelo nad slovniškem oktroiranjem merziti. Prav imate, da našega *ü*, ki se od Postojne po vsi zgornji Italii in po celem Francoskem do Pirenejev, in znabiti še dalje glasi, ne gre popolnoma zaničevati. Pa še nekaj bi bili lahko zapazili, namreč da naši Notrajnci izobražujejo adjectiva neutra in plurali, kakor serbski, dalmatinski, istrianski in znabiti še drugi jugoslavjani, na *a*, ne na *e*, popolnoma kakor nekdanji Latinci, na primer boni, bonae, bona = dobri možje, dobre žene, dobra jabelka, debela teleta, lepa žebeta. Dasiravno tedaj slovenske pisatelje, posebno Vas, Miklošiča, Metelkota in druge visoko spoštujem, se vendar prederznem naravnost reči, da adjectiva neutra in plurali feminini enaka delati, bi vtegnilo gorensko slovniško oktroiranje biti, ker živ jezik večega dela naroda našega drugač kaže. Ko spet na Notranje pridete, pazite tudi na to . . . .

12. Matija Vrtovec.

Pri Sv. Vidu, 18. II. 1846

. . . . Ohne praktischer Chemiker zu seyn, und ohne eigentlich ein chemisches Werk zu besitzen, Chemie und in slovenischer Sprache zu schreiben, nein, das ist wohl keine leichte Aufgabe, und Sie wünschen noch nebst bey, daß ich, der große Slavist — — — noch recht viele neue und kurze Wörter bilden sollte; dazu wird sich aber nicht mehr viele Gelegenheit geben wollen; žlezik Schleimstoff; vlečik Kleber werden sich vielleicht noch anbringen lassen. Dr. Jordan hat irgendwo gesagt: jenen slawischen Dialekt erkenne er für den vollkommensten, welcher aus seinen Wurzeln schon die längsten Wörter gebildet hat. — So was sieht einem schönen Baume gleich, der aus der Wurzel gewachsen ist. Kennen Sie Herr Doktor, Sanskrit? Man sagt, dieß sey die schönste Sprache auf der Welt, hat aber auch die längsten Wörter . . . .

Pri Sv. Vidu. 19. II. 1847

. . . . Daß Sie von Ihrer Strenge abgesehen, und der weichern, milden und sanfteren Sprache Zugang gestatten. freut es mich sehr. Herr Dr. Gister Professor in Görz, soll sich nach Zeugniß des Herrn Dr. Dolenz, geäußert haben, daß ihm. einem Oberkrainer, unter allen krainischen Dialekten der meinige Wipbacher am besten gefalle. Solche Äußerungen sind mir schon oft und von mehreren Seiten zugekommen;

jugati statt gugati;
sheplo „ shveplo;
orle „ orgle;
maſno „ mastno;
rase „ raſte, lassen sich im reden und singen besser hören . . .

13. Matija Vodušek.

V Celju, 4. III. 1847

. . . . Allein ich muß mich im Gedränge der Geschäfte kurz faßen, und auf das Verehrte vom 29 v. bloß äußern, daß ich mit Ihnen und Ihren Ansichten ganz einig bin, ja sogar das mir widrige jotiren der lieben Einigkeit wegen mir gern gefallen lasse. — — — Eben so angenehm ist mir Ihre Wehklage um des lieben *lj*; und zu meiner Beruhigung finde ich in der heutigen Nr. 5 das *j* hinein restituirt. Daß Sie gleiche Schreibweise in Ihrem Blatte beobachten handeln sie ganz consequent; denn derlei Eigenheiten als ſojiga statt ſvojiga fallen nur auf den isolirten Schriftsteller desto nachtheiliger auf ihn selbst zurück. Leider aber muß ich bemerken, daß die Laibacher an Localismen eben so wohl laboriren, wie wir, weil sie auch nur die einzige Aussprache zur Richtschnur der Schriftsprache nehmen. Es sagt hier kein Mensch Ce*lj*e, bo*žj*a hiša, sondern ganz sein Cele, boža hiša ohne Molirung. Wer hat da Recht, Laibach oder Cilli? Wessen Aussprache ist richtiger und beßer? Dieß vermag nur die Wissenschaft (Gramatik) beleuchten, die nach allgemeinen Prinzipien richtet. Wollte Gott, es käme bald eine solche Gramatik zum Vorschein, die durch Aufstellung der Grundsätze der Eigenthümlichkeit, Einfachheit, Leichtigkeit alle Specialitäten und Provincialismen aus der Schriftsprache zu verscheuchen vermöchte. Zur Unterhaltung nur ein einziges Beispiel eines solchen Provinzialism: die Krainer sprechen und schreiben: gospodje, cesarje, očetje im Nominativ plur. und vermengen die Gattungsnamen mit

den Samelwörtern grozdje, resje, ſmetje; das verstoßt offenbar gegen die Aussprache der übrigen Provinzen und der gramatischen Deklination; nach dieser richten sich die Gattungsnamen mascul. nach Muster rak, raka, raku — pl. raki: also auch gospod — da, du, — pl. — di, cesari, očetí. Kurz, wir suchen noch beide das Centrum des Wahren, und sind Gott lob, seit uns die Novice voranleichten ziemlich vorgeschritten . . . .

14. Brezimno pismo[1]),

oddano na pošto na ljubljanskem kolodvoru 20. IV. 1855, na naslov: Sr. Hochwürden Dem Hochgelehrten Herrn Johann Salokar Pfarrer zu St. Cantian nächst Gutenwerth in Unter-Krain.

Prečastiti gospod fajmošter!

Novica, de je v pospešenje natisa slovenskiga slovnika perva osnova Vam izročena, močno razveseli vse zveste spoštovavce domorodnih oblik neprešemjeniga krajnskiga jezika, ako se smemo zanesti, de ste tudi Vi v številu teh zvestih sinov slovenske matere, ne pa iz derhali tistih šegosužnikov, povetrenjakov in rodotajev, ki ga prestrojujejo na babilonsko zmes novih oblik štajersko-koroških, serbsko-horvaških, lunsko-ciganskih. Slava in blagoslov Vam k prevzetim delu, ako ste iz pervih, — zasramba čert in prekletstvo od celiga naroda, ako ste iz druzih!

Če Vam nič ne veljajo te besede zvestiga spoštovavca domorodnih glasov krajnskiga jezika, naj Vam oči odpre saj zgodovina nar novejšiga slovenskiga slovstva. Kje so „Vedež“, „Slovenja“, „Ljubljanski Časnik“ — ti zali cvetki nove dobe slovenskiga slovstva, začete po Gajevim pravopisu? Kako čversto so poganjali, kako krasno se razcvetali, dokler so se še domorodnih starih oblik deržali svoje lepoglasne materinšine! Komej pa so té izdali (verrathen) za novoskovane, očibodivne in uhoderivne rodotajske, so koj vsi eden za drugim poginuli tistega rodotajstva, kterega so hotli vrinuti vsim svojim domorodcem i celemu narodu zlobencev i šlapencev. Na njih gomilah se vzigneta „Slovenska Bčela“, in „Šolski prijatelj“ — začeto rodotajstvo nadaljevat; ali enaka osoda zadene tudi

[1]) Prim. „Novice“ l. 1855., str. 143, kjer pišejo: „V Gorici je en gospod, ki misli, da vse slovensko slovstvo gre že v gotovo prepad, ker se namesto *iga* piše *ega*, uamesto *am* pa *om* itd. Čeravno morebiti tako hudega nasprotnika ni nobenega več, kakor je ta zastran novih oblik, je vendar še več tacih, ki kažejo — verjemite mi — Vaše (Poženčanove) nasvete pisavi“.

nju in ju pogrezne v zgodnje tamnice. Životari sicer še prestrojen „Prijatel“, ali kako stlačen in pokvečen! Vidi se mu na žoltnim obrazu, da svojega prestroja ne bode dolgo preživel. — Životari tudi še neko družtvo na Dravi, ki po „knjigah za izobraževanje slovenskega ljudstva“ njegov narodski jezik spakuje in to mende zdaj še clo po svetim pismi nameruje. Tode tudi sveto pismo ga več ne reši bližniga pogina, in mu bo tega, v odvernjenje namenjeniga oskrunjenja, le pospešilo.

Derzé se vender še „Novice“, porečete g. fajmošter, — ta nar starši vsih slovenskih časnikov, ki je preživel vse svoje omenjene mlajši tekmenike, in še zmirej čversto napreduje, čeravno je tudi on — svoji začetni pisavi in svojim slovesnim obljubam (l. 1849. str. 228) ravno nasproti, in vkljub slovesnimu izreku, de „jezik ni modeartikel — in se tudi ne da oktrojirati“, vender le potegnil „z večino“ pisavcev novoskovanih, ktere je pred sam imenoval „brez vsiga lepoglasja“, „lunini jezik“, „za ljudstvo v luni“.

Res je, de „Novice“ se še deržé, tode le še toliko časa, dokler je po Slovenskim še kaj tacih zarobljencov in bedakov, ki se od časnika tolike doslednosti in takó zanesljivih obljub pusté za nos voditi, in mu nepresegljivo zasrambo z naročnino še plačujejo, de so ravno oni (pisavci in bravci „luniniga jezika“) to „ljudstvo v luni“.

De se „Novice“ ne sramujejo takó vpijoče nedoslednosti, tako nesramniga veroloma in rodotajstva, temu se ni čuditi, ker njih doslednost, vernost, rodoljubje je žvečina! Ali de slovensko ljudstvo v tolicih létih še ne sprevidi te svoje tolike in še plačevane! — zasrambe, to je žalosten dokáz, kako deleč še njega večina za druzimi izobraženimi narodi v izomiki zaostaja!

De pa vender pri tem tolikostranskim vrivanji ptujinstva še niso zgubili vsi Slovenci svojiga naravniga čuta: kaj je lepši, boljši, popolniši, — še ne zgubili svoje samostalnosti in neodvisnosti od povetrene šegosužnosti in zdajavske rodotajbe, — še ne zgubili spoznanja in spoštvanja prédnost starih krajnskih oblik slovenskiga jezika pred vso novošegno štajerskokoroško jezikomešarijo: tega porok nam je obstoj in marljivo branje slavne „Zgodnje Danice“, ki se vkljub vsim tolikerim nasprotovanji jezikoblodivcev vender le ohrani, in ohrani neomadežano vsega ptujinskega skruna v pervotni čistosti domorodnih glasov. Ravno ta njena nevkrenljiva stanovitnost, de se v sredi toliko odpadov edina ohrani nepreslepljeno in nezapeljano, in de ostane vedno zvesta svojimu „častitljivimu, v narodu vkoreninjenimu“ domačimu jeziku, je njé nar veči slava, je nje zmaga, ktero ji povetrenjaki tudi zavidujejo. Stanovitnost v dobrim je vender le kaj častitljiva, je značaj možakosti, ki jo

še sovražniki spoštujejo! To možko in narodozvesto ravnanje pa tudi spoštvanje do nje le povikšuje, in število nje bravcov tudi med prostim ljudstvam pomnožuje, ker tudi temu je navadna domača oblika veliko prijetniši, kakor uhoderivno lajanje, skulenje in tulenje babilonstva — razun tega, de ga tudi po predmetu Danične zanimive povesti, krajo- in ljudopisi, razlage cerkvenih obredov in slovesnost in verski poduki veliko, veliko bolj mikajo, kakor pa v „Novicah“ vedno gnojenje in nastilanje in vse starinoslovske in starooslovske preiskave in jezikoslovske mešarije.

Iz vsiga rečeniga lahko posnamete, prečastiti g. fajmošter! namen tega dopisa. Jest podpisani in gotovo vsi nepolunjeni Krajnci serčno želimo, de bi Vi, kterimu je izročena osnova slovenskiga slovnika, saj ta vir narodskiga jezika, iz kteriga bodo zajemali še vnukov vnuki, skerbno obvarvali vsega skalenja in zblojenja po novoskovanih, protinarodnih, studnoglasnih oblikah „luniniga jezika, ki je le za ljudstvo v luni, ne pa za slovenski narod na zemlji“. To terja od Vas zvesto rodoljubje, Vaša lastna čast in slava celiga naroda. Ne dajte se premotiti od zmage le začasne rodotajev, ampak zvesti si bodite neodvernljive spolnitve sledečiga preroštva:

„Slovenci bodo brali bukve čiste.
(Besede so Prešerna, pisa luči!)
Cel svet posnemal krajnske bo puriste.
Kar nočte vi umeti k svoji škodi,
Kar ne dopade vaši slepi buči,
Častilì bodo pozni to narodi!“

Nepotujčljivi Krajnc.

Iz Primorskiga, 18./4. 1555.

NB. To pismo je le za Vas, gospod fajmošter! če pa ravno hočte, tudi za druge možake — spoštujoče oblike domorodne, kratko in malo pa ne za rodotajske novooblikarje, nar manj pa za vredništvo Novic, od kteriga Vam je znano iz pretresovanja „Zore“, s kakšno strastnostjo in divjaško ljutostjo napada in terga, kogar se loti — hujši od razdraženiga psa, ki se vterga iz verige!

III. Bleiweis — urednik — človek.

V oznanilu svojega konca (z dne 26. XII. 1902) so zapisale „Novice“ stavek: „Kadar mali dorastejo, ubijejo starce.“ Heine je rekel to o Indijancih, a veljalo je tudi za

„Novice“. Kot tednik se niso mogle povzdigniti poleg dnevnikov do politične vplivnosti, gospodarsko stroko jim je prevzel „Kmetovalec“, za zabavno berilo pa je skrbelo dovolj drugih listov. Tudi doba filologovanja je že davno minula. Slovenski jezik je postal toliko prožen, da se je pisalo lahko o vsakem predmetu, in je dobil približno enotno obliko.

Toda takrat, ko so začele izhajati „Novice“, je bila pisava slovenščine tako malo udomačena, da so morale imeti — kakor sem že omenil — plačanega prevajalca iz tujih jezikov. Ljudi, ki bi bili sposobni, pisati daljše članke v slovenščini, smo imeli bore malo; saj se odteguje naša inteligenca šele v tem desetletju nemški vzgoji in nemškemu mišljenju.

Valentin Stanič je n. pr. pisal dne 27. julija 1843. Bleiweisu pismo, kjer se mu zahvaljuje za laskavo priznanje[1]) za pesem „Kmetovſki ſtan“ (Poleg nemſhkiga), priobčeno v 3. št. prvega tečaja, ter mu obenem pošilja „Vinſko terto“. Tu pravi, da je čisto naravno, da so njegove pesmi polne jezikovnih napak, „indem ich aber alle meine Studien in Deutschland machte, und eigentlich auch nie eine krainische Gramatik studirte... Alles mache ich bloß nach dem Gehör; und die arme Gramatik wird beleidigt!“ Hkrati prosi, da bi mu osnažil od slovniških napak kak dober prijatelj vsako pesem, kakor so mu ono v 3. številki.

O narodni zavednosti za časa rojstva „Novic“ ne moremo govoriti. Pisale so celo same v prvem „Osnanilu“ (1843, št. 1) o Kranjcih, kranjski deželi in kranjskih besedah, dasi so rabile na istem mestu tudi izraz „slovenski“ („v ſlovenſkim natiſnene bukve“). In še leta 1862. je imel Bleiweis v ljubljanski čitalnici poučno-humorističen govor „Slovenski jezik pa ‚Kranjska špraha‘.“

Pravega zanimanja za slovensko knjigo ni bilo. Večino slovenskih izobražencev so tvorili v onih časih duhovniki. O teh piše Stanič v omenjenem pismu, da je razposlal „Zerkvene peſmi“[2]) na vse dekanate, a naročen ni bil nobeden izvod. To si razlaga edino na ta način, da so ali njegove pesmi brez vrednosti, ali „die Priester sind in dießfälligem lethalem Schlafe!“

[1]) Glasi se: „Zhaſtitljivi Goſpod Goriſhki kórar, Val Stanig ſo nam poſlali bukvize polne lepih peſim, ſvetih in drusih nedolſhnih. Is teh bukviz, ktere so v Gorizi v leti 1838 bile na ſvitlo dane, damo gori natiſnjeno sa pokuſhnjo. Kakor je ta lizhna in prijetna, ſo tudi vſe druge, in s priloshnostjo jih bomo ſhe vezh dali, in preprizhal ſe bo vſak lahko, de jih ne priporozhamo s prasnimi beseaami.“ — Naslov teh bukvic se glasi: Peſme sa kmete ino mlade ljudi. Vekſh del is njemſhkih Mildhaimſkih Peſem preſtavil V. St S. II natiſ V Gorizi. Natiſnil Paternolli 1838.

[2]) V mislih ima „Molitve in premiſhlovanja per objiſkovanju ſhtirih k' sadoblenju odpuſtika ſvetiga; – leta odlozhenih zerkva ‚s' perſtavkam 41 zerkovnih ino drugih peſem. Videm 1826.“

Ko bi mu bil rekel kdo pred dvajsetimi ali tridesetimi leti, ko je nastala večina njegovih pesmi, „wenn auch gegen die Wahrheit, daß meine Lieder einigen Werth haben: so hätten vielleicht noch ein Paar hundert bei Haaren herbeigezogen werden können, weil ich am Reimmachen Vergnügen fand. — Freylich ist indessen: Pasſato il tempo, che Berta filava eingetreten."

In to je ena prvih zaslug Bleiweisovih „Novic", da so zbudile v naših ljudeh zanimanje za slovensko knjigo, veselje do dela in ljubezen do jezika in naroda. Brez „Novic" bi ne bil zapisal marsikdo slovenske besede, kakor priznava o sebi Matija Vrtovec v pismu z dne 19. II. 1847.

Naj se sodi o načinu, kako je prišel Bleiweis do uredništva „Novic", tako ali tako, to mu moramo priznati, da je zadel že v prvi številki svojega lista ob pravo struno. Kajti takoj tri številke pozneje so se „Novice" lahko pohvalile, da so „ne ſamo v naſhi desheli, ampak tudi na Shtajerskim, Koroſhkim, Goriſhkim, Tershaſhkim, Horvaſhkim in zlo v Dalmazii veliko prijatlov naſhle".

Čudno ni to. Med urednikom in njegovimi sodelavci ter med temi in med „deležniki" (naročniki) je vladalo v prvih letnikih skoro patriarhalno razmerje. Kako lepo se med seboj onikajo, poučujejo in kratkočasijo! Mi se čutimo sicer vzvišene nad naivnostjo „Novic", ker ne živimo več v otročji dobi slovenskega naroda, a ravno ta patriarhalna naivnost omiljuje „Novice" nam in jih je omilila našim prednikom.

Drugič so pripomogle „Novice" največ do tega, da je dobil naš jezik razmeroma hitro enotno lice. Ravno one so združile slovenska narečja v en slovstven jezik.

Bleiweis sicer ni bil v jezikoslovnih zadevah urednik po našem okusu. Mi zahtevamo od urednika, da pozna temeljito jezik, a Bleiweis se ga je — kakor smo že omenili — šele učil, ko je prevzel uredništvo. Zato se ne čudimo, da je pisava prvih tečajev zelo pisana, zlasti v pesmih. Ker je hotel izdajati list za vse Slovence, je pripuščal oblike in besede najrazličnejših slovenskih kotov[1]). Zavzemal je napačno stališče, da nam bodi prva skrb, kaj bomo pisali, ne kako se bomo izražali. Poleg je poudarjal, da so zanj tiste oblike pravilne, ki odgovarjajo slovnici. Toda takrat smo imeli slovnic na cente, kakor se je izrazil Slomšek v pismu z dne 8. XII. 1848., in Bleiweis je pozabil povedati sotrudnikom, po kateri se naj ravnajo, dasi ga je opozoril Caf 1845. l. na različnost v slovnicah. Krivo je bilo te Bleiweisove

[1]) Seveda si ne smemo misliti, da sploh ni popravljal jezika sotrudnikov „Novic" (gl. n. pr. samo Koseskega pisma).

pozabljivosti to, da je imel v mislih v prvi vrsti besedni zaklad, oblike pa je smatral za stransko stvar. Tako je prišlo, da je hvalil vsak svoje narečje, oziroma svoje besede in se držal krčevito svojih oblik. Kako trdovratni so bili tedanji pisatelji v tem oziru, nam jasno kažejo njihova spredaj objavljena pisma, kjer včasih kar naravnost izjavljajo, da se ne marajo nikakor ukloniti pisavi večine. Drugi zopet (Koseski!) so se sklicevali na celo vrsto slovarjev in slovnic: zdaj na to, zdaj na ono, kakor je pač nanesla potreba. V sili so se zatekli celo k Dobrovskemu, ki so ga poznali po Metelkovi slovnici.

Pisatelj je godrnjal črez pisatelja (prim. Trstenjakovo pismo!), Kranjec črez Štajerca ter narobe itd.

Bleiweis sam se je držal izvečine Metelka[1]. zametaval pa ni, kakor smo videli, drugih slovničarjev. In dasi nas bôde neenotnost jezika „Novic", vendar moramo nehote odobravati Bleiweisovo popustljivost v jezikovnih zadevah z ozirom na to, da nismo imeli takrat zanesljivih jezikoslovcev in estetičarjev. Bilo je torej dobro, da se je čulo več mnenj, preden se je izrekla sodba, kajti Bleiweis ni bil nikakor mož, da bi smel odločevati glede jezika. Za to je premalo poznal živo narodno govorico, manjkalo pa mu je tudi teoretične jezikoslovne izobrazbe. Zategadelj je bilo najboljše, da ni posegal z odločilno besedo v slovniška vprašanja. Zavedajoč se svojih zmožnosti, je pustil, da so se prepirali drugi. Vsakemu je dal besedo in je previdno čakal, da je dozorelo vprašanje. Šele potem je posegel vmes in napravil mir besedi s tem, da je povedal svoje iz priobčenih člankov posneto mnenje. Objavljena pisma nam pričajo, da je skušal izvedeti mnenje drugih tudi po pismih (prim. na pr. Slomšekovo pismo z dne 4. I. 1852). Celo Koseskega je vprašal za svet v jezikoslovju (gl. n. pr. pismo z dne 10. I. 1850). Na ta način se je skušal obvarovati vsake blamaže in si ohraniti dobro ime. Častihlepen je bil mož zelo, dasi je poudarjal ob raznih prilikah ravno nasprotno[2])

V „Novicah" natisnjeni jezikoslovni spisi se nikakor ne morejo imenovati strogo znanstveni. Deloma obsegajo samo podatke o ljudski izreki ali ponavljajo in potrjujejo nauke rabljenih slovnic, deloma pa so čisto zavoženi, zlasti v onih slovniških vprašanjih, o katerih se še ni bilo veliko pisalo. Izmed

[1]) Josipu Cimpermanu je pisal 10. VIII. 1877: „Meni je Metelkova slovnica sveta slovnica, katere še nikdo ni prekosil" (gl. Novice l. 1883, str. 192).

[2]) Prijatelju Costu je pisal n. pr. l. 1871., ko so začeli govoriti o njem kot kandidatu za mesto deželnega glavarja: „To v naglici Tebi, ki me poznaš, da nisem častilakomen in da ni le hinavstvo, ako rečem, da to hočem ostati in tako delati kakor dozdaj — a da ne maram za nobeno drugo čast"

jezikoslovcev „Novic“ delajo častno izjemo edino Cigale, Levstik in Navratil (Larnavti), a tudi tem se pozna pomanjkanje prave šole. Miklošiča ne moremo šteti k Novičarjem. Vplival pa je na slovenski jezik silno po svojih berilih in po državnem zakoniku, a največ po učencih: Cigaletu, Janežiču, Navratilu in drugih. Tudi je nameraval sam spisati kratko slovensko slovnico in slovenski slovar (gl. njegovo pismo brez datuma).

Delali so Novičarji na jezikovnem polju toliko in tako naglo, da nekateri naročniki niso mogli slediti razvoju jezika. O sličnih pritožbah smo že slišali. Še bolj nam potrjuje hitro napredovanje jezika pismo, ki ga je pisal oče Severin Zlate, kaplan v Trnovem potoku pri Dunaju, dne 21. X. 1852. svojemu najdražjemu in nepozabnemu prijatelju Bleiweisu. Tu piše, da ga prestavljajo vedno iz kraja v kraj, zatorej naj blagovoli Bleiweis ustaviti nadaljnje pošiljanje „Novic“, ker bi bilo vedno menjanje naslova sitno in tudi ne brez stroškov. Obenem naj oprosti to njegovo željo in naj mu ne zameri, kajti „nebst dem habet ihr den slovianski jezek so gereiniget und ohne Zweifel gramatisch richtig gestellt, daß ich ihn völlig nicht verstehe“.

To čiščenje in popravljanje slovenščine se nanaša v prvi vrsti na besedni zaklad. Glede tega je zavzel Bleiweis stališče, da si smemo izposojati potrebne besede pri drugih Slovanih, in sicer v prvi vrsti pri Hrvatih, ker so nam najbližji.

Na ta način se je obogatil slovenski jezik v dobi „Novic“ z lepim številom besed naših močnejših bratov. To je bil eden najkrasnejših sadov slovanske vzajemnosti. Mali slovanski narodi so si vzeli za razcvet svoje kulture pri številnejših sorodnikih izraze, kateri so bili pri teh že dobro v rabi. Mi smo si izposodili največ besed od Srbohrvatov, potem Čehov in Rusov, od drugih manj, a tudi od slednjih večinoma iz srbohrvaških knjig. Seveda niso vse izposojenke izvirno slovanske. Vzeli smo jih take, kakršne smo našli, nekatere celo v napačni obliki. Mnogo se jih je že tako udomačilo, da bi večina Slovencev prisegla, da so pristno slovenske, n. pr. iz češčine vzete: naslov, prednost, smer, vloga, zbirka... ali iz ruščine izposojene: načrt, obred, sredstvo, zavod itd [1]) Janežič je sprejel v svoj „Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezìka“ polno z *i* zaznamovanih, t. j. ilirskih izrazov, da bi olajšal z njimi Slovencem čitanje ilirskih knjig. Dasi ne odgovarja njegovo zaznamenovanje povsod resnici, vendar se bode čudil vsakdo veliki množici besed, ki so navedene kot ilirske, a se nam zde zapisane naravnost iz ust našega kmeta.

[1]) Gl. več o tem v Breznikovem spisu „Slovanske besede v slovenščini“ (Čas, 1909).

Tako izposojevanje besed je bilo in je potrebno, ker nismo imeli in nimamo za mnoge pojme primernih in dobrih domačih izrazov. Pa tudi koristno je, ker nas približuje drugim Slovanom. Za Bleiweisovo dobo bi si želeli celo več izposojenk, da bi imeli v jeziku manj ponesrečenih skovank. Zlasti se naj bi zatekali k Srbohrvatom, ker so nam najbližji ne le po jeziku, temuč tudi po zemeljski legi.

Odločno pa je nastopil Bleiweis proti spojitvi našega narečja s štokavskim. Takozvanim ilirskim oblikam se sicer ni mogel ustavljati dolgo časa, a idejo Ilirov je pokopal in rešil slovenščino pogina. To mu šteje marsikdo v — zlo.

Predlog, ki ga je stavil v „Novicah“ [7], da bi sprejeli ruščino kot literarni jezik, ni mogel priti pri naših razmerah v poštev. Novičarji ga tudi niso prerešetavali, a zanimanje za ruščino je raslo med Slovenci. Z njim se je jela širiti grda razvada, da puščajo prestavljalci iz ruščine v prevodih polno za Slovenca nerazumljivih izrazov. Sicer ne izvira ta napaka zgolj iz ljubezni do ruščine. ampak velikokrat iz udobnosti in slabega znanja materinščine.

Zase in za pisavo nekaterih Slovencev (Razlag, Majer itd.) značilno sodbo je izrekel Miklošič v pismu, pisanem 22. julija 1853. Bila ni preostra. ker so jemali nekateri v resnici besede iz slovanskih narečij, kakor se jim je zljubilo. „Novice“ so se držale v tem oziru kolikor mogoče ozkih mej, a niso mogle ustreči kljub temu slovenskim nezadovoljnežem, ki so grozili celo z bojkotom lista (gl. brezimno pismo).

Z vsebino „Novic“ je bil nezadovoljen Jeran. Kako je sodil ta mož o Shakespeareju, sem povedal v „Slovanovi“ 1. št. l. 1909. Zaradi lista, iz katerega se je norčeval „Triglavan iz Posavja“ (Zvon, l. 1870, str. 277), da morajo biti spisi taki, da jih sme brati človek na Veliki petek ali na večer pred obhajilom, je poslal „slavnimu vredništvu Novic“ 13. II. 1857. sledeče ogorčeno pismo:

„Častiti gospod doktor!

Vam pošljem spis g. Korbana, za Novice odmenjeni, in povem ob enim, de sim dobil hud spis zastran nekterih zaljubljenih berklarij, ki se nekterikrat v „Noviških“ pesmih sem ter tje nahajajo, česar sevé de ne bom porabil, zamorete si pa ad Notam vzeti in prepričani biti, de je s takimi rečmi prav veliko bravcov razžaljenih, in de so zlasti mladostni misli škodljive, naj že izhajajo od kogar hočejo.

Vaš

odkritoserčni in resnični prijatel

Jeran“

Toda Jeran ni bil edini nadzornik „Novic“. Ko je poročal Verne v „Potovanju po Laškim“ o asiških menihih to, kar je videl na lastne oči in sam doživel (gl. Novice l. 1852, in sicer 8. pismo na 246. str.), je završelo med duhovniki. To je dalo Vernetu povod, da je pisal Bleiweisu 14. XI. 1852. l. Njegov zagovor je zelo kratek, a piker. Žalostno vzdihne: „Iliacos intra muros peccatur et extra“ in pristavi sledečo slovensko „prestavo“: „Popi so večidel po celim svetu enaki.“

Čudno se nam zdi, da je sprejemal Bleiweis vdano Jeranove ukore, medtem ko je zafrkaval Verne napram istemu Bleiweisu svoje sobrate. Mislimo si namreč, da bi Verne ne storil tega, ko bi bil prepričan, da je Bleiweis v resnici tako veren Jeranov učenec, kakor se je delal. Toda Bleiweis je bil politik in je stremil vedno za tem, da bi ugajal vsem. Trdnega prepričanja ni poznal. Napadal je lahko istega človeka in ga povzdigoval (Grün!), bil je naroden radikalec in zmeren narodnjak itd.[1])

Njegovi vrstniki in dobri prijatelji so ga sodili ravnotako. Letošnjo zimo sem prebirajoč Costove dnevnike našel v njih sledeče zanimivo mesto: Costa se vrača v družbi nekaterih gospodov od gledališke predstave. Govor nanese na Bleiweisa in nekdo ga označi z besedami: „Bleiweis je jezuit,“ nakar mu pritrdijo vsi z besedami: „Četudi ni jezuit, je pa zvit.“

Seveda je imel Bleiweis tudi zvestih privržencev, ki so imeli ravno nasprotno mnenje o njem. Josip Cimperman n. pr. mu je zapel iz hvaležnosti za izkazane dobrote 8. II. 1876. sledeči sonet:

Blagorodnemu gospodu Dr. Jan. Bleiweisu v spomin hvaležnosti.

Pretipal jaz vže srca in obisti
Možem sem našim, a dobil le eno
Srce še blago in nepokaženo
Sem v tej družbi hinavstva in zavisti.

Vže čujem klic: kedó je neki tisti?
Imena s čarko ne povem nobeno;
Onó mi soper lumpov moč strupeno
Kot čarovnikov amulet koristi.

Mož kakor on, prav mnogo nij na sveti:
Gigant je, vendar z malimi občuje;
Sloveč, a kedar hčem, ga smem objeti.

Pošten, pa se nikdar ne povzdiguje,
In plemenit, a hvale nehče žeti;
On rod pred svetom naš reprezentuje!

Tako rigorozni kot Jeran niso bili vsi duhovniki. Misijonar Franc Pirc na pr. je pisal Bleiweisu 13. III. 1851. l.

[1]) Prim. Ciglerjevo, kjer se govori o agitaciji zoper Bleiweisa kot veri nevarnega človeka.

(Abre croche) o „Novicah“: „Ich bewundere mit Entzücken darin nicht nur eine so schön gereinigte, in der ortographie so rationel verbesserte, zur hohen Literatur potenzirte Sprache als auch den vortrefflichen Inhalt···“ Nato obžaluje, da ne more za zdaj zaradi preobilnih misijonskih poslov drugače sodelovati, kakor da moli za uspeh podjetja.

K izvrstni vsebini šteje Pirc gotovo v prvi vrsti gospodarske članke. Zabavno berilo je namreč v „Novicah“ zelo slabo zastopano. Povestice so prazne, polne morale in prisiljenih dovtipov. Najboljše so še smešnice. Poezija je lesena, okorna — prazne, deloma patetične besede. Kup letnikov moramo pregledati, da dobimo kak dober leposloven spis. Vsa krivda seveda ne zadeva urednika. Sprejemal je pač to, kar je dobil. Vendar mu ne moremo prisoditi posebnega estetičnega okusa. Tega ne sklepam iz tega, da je stavil ex offo — pesnika „Novic“, Koseskega, nad Prešerna, kajti to je delal iz posebnih vzrokov. Ne gre mi pa v glavo, kako more na pr. sprejeti v list estetično čuteč urednik resen slavospev krompirju v obliki soneta (Emanuel Tomšič: „Korun“; Novice, 1848, str. 117). Pa če bi se tudi s tem sprijaznil, Bleiweisova opomba: „Korun ali krompir, ki nam dozdaj obilni pridelk obeta, bo mende letas vošila pevca spolnil“, me bo vedno motila. Voščilo pevca je izraženo v zadnji kitici:

Oj! pridi, de nas ta (draginja) več ne zatira,
Darilo, od milost božje nam poslano!
In daj se nam v obilno zopet hrano.

Kljub temu je povzdignil Bleiweis „Novice“ iz neznatnega poljedelskega lističa do časti učiteljice-voditeljice slovenskega naroda. Okrog sebe je zbral lepo število sotrudnikov in pridobil listu glas med slovanskim svetom. „Novice“ so bile nekaka univerzalna slovenska revija in so pravi repertoir našega slovstva v letih 1843—58. Kaj lepo jih je imenoval Dr. Josip Tominšek „dnevnik slovenskega naroda ob njegovem preporodu“[1]).

Povzdignil pa je Bleiweis list z izredno nadarjenostjo in delavnostjo. Pregledujoč njegovo korespondenco, sem se čudil njegovi neutrudljivosti in žilavosti. Neumorno delo mu je pridobilo ugled v domovini in v tujini. O najrazličnejših strokah so ga vpraševali za svet domačini in tujci. Veliko časa so mu vzelej tudi osebne stvari. Ta ga prosi denarne podpore,[2]) oni bi dobil rad službo in išče protektorja,

[1]) Gl. „Bitje in žitje Bleiweisovih ,Novic‘“, Ljubljanski Zvon, 1904.

[2]) Kolikor sem videl iz Bleiweisove korespondence, je rad posojeval denar, a se je skoro brezobzirno držal roka vrnitve. Tako n. pr. je spravil Valjavca (opiram se na njegovo pismo, pisano Bleiweisu iz Varaždina dne 18. V. 1862.) zaradi posojenih 200 K v precejšnjo zadrego.

ali bi rad rešil sina vojaščine, drugi zopet bi si izposodili radi iz ljubljanskih knjižnic knjige in si žele, da bi jim šel pri tem na roko [Majer (gl. njegovo pismo), Rački itd.], ali ga prosijo, da naj naroči zanje časopise (gl. Dolenčevo pismo z dne 12. I. 1850), oziroma, da naj jim naznani, katere knjige so za to ali ono stvar najboljše (gl. Jakljevo pismo). Slovenci, Hrvati in Nemci, celo severni Slovani, na pr. Lužičan Smoleř, se obračajo nanj. Za vsakega ima vsaj prijazen odgovor. Nekaj nepotrebnega dela si je nakopal sam s čestitkami, ki jih je pošiljal raznim veljakom, na pr. Strossmayerju, o osebno važnih trenutkih, kakor so rojstni dan, god, imenovanje ali odlikovanje itd. Toda za ta trud so ga poplačale laskave pohvale, ki so dobro dele njegovemu srcu. Kajti naravno je, da se pozna „oče slovenskega naroda“ z vplivnimi in znamenitimi možmi tujih rodov.

Da je umel povzdigniti svojo osebo do nenavadne veljave, nam priča že to, da ga je prosil Miklošič celo v jezikoslovju svéta.

„Novice“ je povzdignil Bleiweis, one pa njega. Bile so dolgo časa edini slovenski list in glasilo ljudstva, ne morda posameznikov. Kakor v jezikovnih zadevah, tako ni omejeval Bleiweis niti v drugih osebnega prepričanja. „Naj vre mošt!“ je zaklical z ozirom na jezikoslovno pričkanje; „naj se čuje i druga stran!“ je bilo njegovo geslo v političnih in gospodarskih stvareh vsaj prva leta. —

Vse mnogoštevilne dopise in spise je redno pregledal, ne zaupajoč nikomur. V tem oziru je bil vzor urednika. Ko je pisal „Slovenski Glasnik“ pod naslovom: „Česa je Slovencom zdaj najbolj potreba?“ (list od 1. aprila 1862), da potrebujejo v prvi vrsti dobrega političnega časopisa, in je nadaljeval: „Še bolje bi pa bilo, ako bi htele „Novice“, ki so razširjene po vseh slovenskih krajih, vsaj za sedanje razsodne dneve to prevažno nalogo prevzeti,“ mu je odgovoril Bleiweis: „Spodobi se, da prijaznemu temu vabilu tudi odkritosrčno odgovorimo, da prav radi bi to storili, ako bi le mogli. Al kdor naše mnogostranske opravila pozna, nam bo rad priznal, da nam je to nemogoče. Vredovati se dajo časniki res tudi tako, da vredništvo nima prevelikega dela; al naša vest je tako tanka v tem, da to, za kar smo mi odgovorni, tudi mi storimo vse. In večkrat smo že rekli, da le težkega srca bi se ločili od onega polja, na katerem so „Novice“ blizo 20 let za narod delale“ (Novice, 1862, str. 123). Zato nasvetuje, naj bi izdajal M. Vilhar, ki je prosil ravnokar za dovoljenje novega političnega časnika, svoj list namesto enkrat najmanj dvakrat na teden.

Sestavkov pa ni samo prebiral, ampak jih je tudi popravljal (gl. Novice 1846, str. 8). Pesmi je seveda težko popravljati. Zato se je opravičeval na istem mestu napram pesnikom takole: „Pesem pa moramo več na stran položiti, zakaj one se ne dajo tako popravljati kakor drugi sostavki, in vsaka pesem, ktera ni prav, prav dobra, je — slaba pesem. »Nur der singe, dem Gesang gegeben!«“

Enak lep nauk so dale „Novice“ (1863, str. 385) pesnikom v „Odgovoru“ Josipa Novaka:

Otudi vprašal me nekdo,
Kako se pesmice pojo?
„En tolar, al' še več bi dal,
Da bi kovati jaz jih znal.“
Prijatel! mu odgovorim,
Cenejše to te naučim:
Za vsako dal boš pesmico
Krvi iz srca kapljico.

Žalibog je pel skoro vsakdo, kdor je bil navdušen za „majko Slavo“, in le malo srčnih kapljic je kanilo.

Bleiweisova zapuščina obsega cel kup pesmi. Vsem tem pesnikom je bilo treba odgovarjati večinoma v pismih. Na Bleiweisovi uredniški mizi je gorela luč pozno v noč in pero je drsalo po papirju. Drobno in lično pisane besede so navduševale mladino za delo. Nekateri so bili celo tako srečni, da jih je javno pohvalil v listu. L. 1848. je objavil v 2. št. M. Valjavčevo prazno, toda neprisiljeno „Seničico“ in pripomnil pod črto: „S pričijočo pesmico vpeljemo pervikrat veliko obetavniga mladeniča na slovenski Parnas. Matija Valjavec je ime mladiga pesnika, učenca visoko častitega gosp. profesorja Martinaka v šesti šoli v Ljubljani, od kteriga imamo, kakor pričijoča pesmica spričuje, pri kteri nismo ne čerke popravili — v prihodnje veliko pesniških del pričakovati.“

Ali je slutil Bleiweis, da tiči v tej pesmi nekaj več nego v navadnih kovankah? Morda. Najbrž pa je pohvalil učitelj učenca, dočim se je požuril Bleiweis, da napravi obema veselje. Bleiweisu je bilo namreč tudi v poeziji utile več ko dulce.

Vsled velikega ugleda in vestnega, vladi ugajajočega opravljanja uredniških poslov mu je ponudila slednja l. 1849. uredništvo slovenskega uradnega lista, a on je ponudbo odklonil. Poleg tega, da bi mu križalo urejevanje vladnega lista načrte, se mu je zdela skoro gotovo tudi ponujena nagrada prenizka. V pismu, ki mu ga je pisal Dr. Matija Dolenec 24. XI. 1849., čitam namreč: „. . . Die Nachrichten über das einzuführende slovenische Regierungsblatt haben mich insbesondere erfreut und interessiert. Die Ihnen als Redakteur angebotene Bezahlung ist schlecht genug, und ich würde an

Ihrer Stelle mit weniger als tausend Gulden jährlich nicht zufrieden sein. Legen Sie großen Werth auf sich, machen Sie, wozu Sie vollkommen berechtiget sind, Prätensionen, und man wird Sie nicht mit einem so miserablen Blutgelde abfertigen···"

Toda vladi se ni mudilo z izdajo slovenskega uradnega lista. Čisto mirno je pisal Bleiweisu 12. XII. 1849. Dr. Anton Beck[1]: „··· In Betreff der officiellen Zeitung für das Kronland Krain muß ich bemerken, daß die Regierung einen Werth darauf gelegt hätte, Sie als Redaktor an die Spitze zu stellen — was schon von keinem Mißtrauen[2]) zeugt, — Da Sie sich dieser Aufgabe nicht unterziehen zu können glauben u. über Herrn Kastelic Befähigung noch keine Erhebungen vorliegen, wird wohl das Unternehmen bis zur Eröffnung der neuen Behörden verschoben werden müssen, was ich dem Herrn Blasnig bei Gelegenheit mitzutheilen ersuche. Ohnedies wäre es schon zu spät gewesen, die nöthigen Einleitungen zum Beginn des Blattes vor dem neuen Jahre zu treffen···"

List je v resnici izšel v prihodnjem letu pod uredništvom Blaža Potočnika v Blaznikovi tiskarni···

„Vodnika II." imenuje Marn Bleiweisa v XX. letniku „Jezičnika". To ime si je v resnici zaslužil z „Novicami". Zanimiva je pa naslednja Bleiweisova sodba o svoji osebi. Napisal jo je za Costo, da bi jo uporabil pri njegovem življenjepisu, namenjenem za neki jugoslovanski list. Glasi se:

„Über die Novice und deren vielseitigeren Inhalt als in der Biographie angegeben, ließe sich wohl mehr sagen, was ich natürlich nicht sagen darf. Mit diesem Blatte erhielt die slowenische Bevölkerung nach einer Unterbrechung von mehr denn 40 jahren (seit Vodnik's „Novice" — vide „Vodniks Album") wieder eine Zeitschrift in ihrer Muttersprache; daher sie ein neues Stadium unserer Literaturgeschichte bildet.

[1]) Urednik češkega državnega zakonika.

[2]) Bleiweis je bil obdolžen, da ni razsvetlil oken ob prihodu Njegovega Veličanstva. Ob otvoritvi južne železnice so povedali to nekemu višjemu državnemu uradniku, ki je bil prišel v Ljubljano k slavnosti. Vprašanje pa, kdaj je bila Ljubljana razsvetljena, ni tako lahko. Prvi stroj je prišel iz Celja v Ljubljano 18. avgusta (na cesarjev rojstni dan) 1849. l., promet pa se je otvoril 16. septembra istega leta. Cesarja je zastopal nadvojvoda Albreht. Če nazivlje Beck slednjega Njegovo Veličanstvo, potem je Bleiweis ob tej priliki pozabil na razsvetljavo, ker je prišel cesar sam šele spomladi 1850. l. prvikrat na Slovensko. Sicer moramo misl ti na prihod cesarja Ferdinanda in cesarice Ane Marije l. 1844. Potem so porabili Bleiweisovi nasprotniki (nemškutarji!) ugodno priliko ob otvoritvi železnice in ga ovadili po preteku petih let motda celo kot vladarski rodbini nevarnega moža!

Ich kann mir darin das Verdienst vindiciren, den ersten Schritt zu einer Vereinigung der südslavischen Dialekte in Eine Schriftsprache gethan zu haben, indem ich die Gay'sche Orthographie zuerst in die slovenische Literatur einführte, und dieß ohne allen Zwang, ohne allen Streit, wozu doch bei unseren Landsleuten viele Neigung vorhanden ist, wie der berüchtigte „Abce-Krieg" es beweiset. Freilich ist eine gleiche Orthographie noch keine gleiche Schriftsprache, allein eine Annäherung wesentlichen Belanges ist dadurch doch geschehen.

Die Novice redigire ich aber nicht nur, sondern ich kann wohl sagen, daß ich dabei der fleißigste Mitarbeiter bin. —

Bei der „Thierarzneischule" fehlt in der Biographie ein wesentliches Moment, und zwar, daß diese Schule die erste Schule in Krain ist, wo die sämtlichen Lehrgegenstände in slovenischer Sprache vorgetragen werden, also sie eine durch und durch slavische Lehranstalt ist. Ich kann die Entstehung dieser Schule als das Werk meiner Bemühungen betrachten, und auch darin eine Anerkennung finden, daß sie selbst vom Ministerium als eine Musteranstalt bei Gründung ähnlicher Institute in Oesterreich empfohlen wurde. Vielleicht ist es ein kleiner Beweis meiner Liebe zum Vaterlande, daß ich deren unentgeltlicher (unbesoldeter) Direktor und Lehrer bin seit 1850 (alle Tage 2 Stunden Vorträge — in ziemlich weiter Entfernung von der Stadt — und alle übrigen Direktionsgeschäfte).

Im September 1859 wurde mir, ohne daß ich es ersuchte, provisorisch die k. k. Landesmedizinalrath-Stelle übertragen (für deren Besorgung ich das auszeichnendste Anerkennungsschreiben von Seite des Statthalters erhielt).

Im Jahre 1848 erhielt ich einen Ruf als Professor der Veterinärkunde an die k. Thierarzneischule nach München; allein ich wollte mein Vaterland nicht verlassen und blieb in meinem Wirken doma.

Im Jahre 1848 wurde ich zum Präses des slovenischen Vereines in Laibach gewählt, welchen Ehrenplatz ich bis zur Auflösung des Vereines im Jahre 1850 versah; consequent und unerschütterlich festhaltend an der nationalen Gleichberechtigung, jedoch ferne von aller Überstürzung, die ich, genau kennend die Verhältnisse des Landes und der Bevölkerung, der guten Sache eher für nachtheilig als vortheilhaft halte.

In diesem Jahre wurde ich städtischer Ausschuß, Mitglied des verstärkten ständischen (!!) Ausschußes, worin ich manche Kämpfe für unser nationales Recht bestehen mußte unter den vielen entnationalisirten Mitgliedern desselben.

Unter vielen Diplomen als Mitglied von landwirtschaftlichen Vereinen u. s. w. erhielt ich im Jahre 1851 auch von dem serbischen literarischen Verein (srbska slovesnost) in Belgrad das Diplom als Mitglied dies s Vereines. „Bildung unseres Volkes“ ist meine Devise, und da diese nur auf Grundlage der nationalen Sprache erreicht werden kann, Geltendmachung derselben in Schule, Amt und öffentlichem Leben, für welche ich ein Kämpfer seyn werde, bis unserem Volke das Recht wird, welches ihm vor Gott und den Menschen gehört, ohne Feindseligkeit gegen irgend eine andere Sprache.“[1])

Skromna se pač ne more imenovati ta sodba! Precej čudno zvene poleg nje vrstice, ki jih je pisal 1877. l. Josipu Cimpermanu (gl. Novice l. 1883, str. 192): „... Čeravno nikdar nisem iskal in še dan danes ne iščem hvale pred svetom, in mi zadostuje dobra vest, da sem storil, kar je dolžnost moja bila, ko me je previdnost Božja izbrala leta 1843. za borilca zatirane matere Slovenije itd.“

A tak je bil Bleiweis. Zamislil se je v vlogo „očeta slovenskega naroda“ in si je želel, da bi spoznali vsi njegove zasluge. Zato je tudi včasih zavil kako dejstvo tako, da ga je prilagodil novim nazorom.

[1]) Ta pristavek k življenjepisu nam priča, da je Bleiweis rad postregel s pohvalnimi podatki. Tudi Smoleřu, kateremu so se zdele vrstice o Bleiweisu v „Slovniku naučnem“ presuhoparne, je poslal podoben prispevek za list „Světozor“. Nisem pa mnenja, da je pošiljal Bleiweis sam pod različnimi pseudonimi svoje življenjepise v tuje liste. Tega ga je namreč obdolžil Levstik. G. kustos L. Pintar je bil tako prijazen, da mi je sporočil iz S. Rutarjevega rokopisa „Slovensko slovstvo po predavanjih Fr. Levca“ sledeče: „Spisal je sam (sc. Bleiweis) svoj življenjepis in ga dal natisniti v drugem listu Abel Lukšičevih ‚Slavische Blätter‘ (Dunaj, l. 1865). Podpisal se je „Lomski“, kakor je tudi v svojih ‚Novicah‘ delal, kadar se je hotel pohvaliti in kaj o sebi pisati. A. Levstik je zavohal to in pisal je en sestavek zoper Bleiweisa v ‚Slovencu‘ ter se tudi podpisal z imenom ‚Lomski‘. Od takrat je izginilo to ime iz Noviškega slovarja. Njegova slaveča avtobiografija je pa jako karakteristična za Bleiweisov značaj“. — Tako Rutar! Dopisi s podpisom „Lomski“ se nahajajo v prvem letniku Einspielerjevega „Slovenca“ v 56., 57. in 58. št. (t. j. 26. n 29. julija, pa 2. avgusta 1865.). V II. tečaju št. 55, 70, 75, 81, 82 (t. j. 11. VII., 1. IX., 19. IX., 10. X., 13. X. 1866) so priobčeni „Listi iz bele Ljubljane“ s podpisom „Lomovič“(!).

Mislim, da trdim lahko z vso gotovostjo, da se Bleiweis ni posluževal pseudonima prijatelja Cigaleta v omenjene namene in da mu je delal tu Levstik krivico.

Dr. Janez Bleiweis in njegova doba.

Postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko.

Spisal **dr. Dragotin Lončar.**

Predgovor.

Spis „Politično življenje Slovencev" (Ljubljana, 1906) ma informativen značaj. Z naslednjo monografijo pa skušam diodati analizo slovenske politike od Vodnikovih časov do smrti Bleiweisove (1797—1881).

Pošiljajoč ta spis v svet, se hvaležno spominjam vseh onih, ki so mi na ta ali oni način prišli na pomoč. Imenoma omenjam gospode: Janka Bleiweisa viteza Trsteniškega, ki mi je dal na razpolago korespondenco svojega deda; dr. Ivana Prijatelja, ki mi je dovolil uporabo svojih izpiskov iz Gajeve in Vrazove korespondence; končno dr. Josipa Vošnjaka, ki je izročil svojo korespondenco kranjskemu deželnemu muzeju z blagohotnim dovoljenjem, da je splošno pristopna. Nič manj pa nisem hvaležen gospodom Antonu Globočniku pl. Sorodolskemu, Petru Grasselliju, Franu Levcu, Josipu Stritarju in Luki Svetcu, katerih osebne podatke sem uporabljal kot dragocen vir sodobnikov.

Idrija, 1909.

I.
Slovenski narodni preporod.

1. Narodni preporod Slovencev je posledica idej prosvetljenosti in francoske revolucije. Kakor drugi Slovani, tako so se tudi Slovenci narodno prerodili pod vplivom francoske filozofije XVIII. stoletja, ki je povzročila dobo prosvetljenosti in velike revolucije v celi zapadni Evropi.

Francoska filozofija, odvisna od angleških mislecev XVII. stoletja, kritikuje in ruši dotlej veljavne cerkvene in državne razmere. Njene zahteve so: uničenje verskih predpravic, fevda-

lizma in absolutizma, uvedenje verske strpnosti, svobodno znanstvo, svobodna obrt in trgovina, sodelovanje naroda pri vladi ali ustavnost.

Doba prosvetljenosti izpolnjuje le nekatere teh zahtev, n. pr. ustanovitev ljudske šole in osebno osvobojenje tlačanov, ker so bili voditelji tega gibanja višji sloji, zlasti pruski kralj Friderik II., nemški cesar Jožef II. in ruska carica Katarina II. Pri nas sta pridobila v ljudski šoli skromno mesto slovenščini odlična tedanja pedagoga Kumerdej in Japelj.[1])

Na Francoskem so se navzeli novih idej srednji sloji in jih dovedli do zmage: osvobodil se je tretji stan, meščanstvo, gospodarsko in politično. Iz Francije se je potem razlilo to svobodomiselno gibanje kakor povodenj po ostali zapadni Evropi. In ko so padle verske in dinastične, lokalne in stanovske predpravice, potem se je mogla roditi narodna ideja.

2. Prosvetljeni vladarji so na podlagi naukov francoske filozofije reformovali državo, naloga slovanskih in torej tudi slovenskih buditeljev je pa bila, da izvajajo iz njenih naukov posledice z ozirom na narode.[2]) Slovenci so poznali francosko filozofijo direktno in indirektno.

Prvi slovenski pesnik in časnikar Valentin Vodnik (1758—1819) stoji pod vplivom Žige barona Zoisa, ki je bil pristaš francoskih enciklopedistov in je poznal francoske razmere iz lastne izkušnje. Tedanje narodno delo se je gibalo zlasti v dvojni meri: v zgodovinski in jezikoslovni. S prvo je bilo treba vnemati zavest in ljubezen do lastnega naroda, drugo je pa bilo neizogiben pogoj za literarno delovanje. Zato vidimo, da je Vodnik poleg pesnika tudi zgodovinar in jezikoslovec, kakor večina narodnih buditeljev. Zois ga je pa obenem pridobil za to, da je začel izdajati tudi prvi slovenski časopis „Ljubljanske Novice“ (1797. do 1800.), v čemer je predhodnik Bleiweisov. To je bil za tedanje čase smel poizkus, presmel, ker so bile splošne razmere zelo neugodne, tembolj pa še položaj Slovencev. Ni moglo biti drugače, da je zanemarjenost in zaostalost, ki smo se v njej nahajali, onemogočila nadaljnje izdajanje lista.

Dočim so se bili doslej le posamezniki seznanili s francoskimi idejami, je postal ta direktni vpliv splošen, ko je zasedel Napoleon I. slovenske in hrvaško-srbske dežele ter jih združil v eno upravno celoto pod imenom „ilirske pokrajine“ z glavnim mestom Ljubljano (1809. do 1813.). Cela uprava je

[1]) Jos. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem. (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, I. del 1894, str. 253—317; II. del 1895, str. 146—233).

[2]) Razvoj slovanske misli opisuje pregledno in vsestransko dr. Zdeněk V. Tobolka v svoji monografiji „Slovanský sjezd v Praze roku 1848“. (Praga, 1901, I., str. 1—38).

bila urejena po francoskih zakonih, francoščina je bila državni jezik vseh podložnikov, nižje in višje šole so se preustrojile po francoskem vzoru in uvedle so se knjige, ki so bile v rabi pri Francozih.[1]) Odločilno za daljnji razvoj Slovencev je bilo to, da je pri tem francoska okupacija vpoštevala slovensko narodnost. Poleg dobre uprave se ni puščalo v nemar gojenje slovenskega jezika. Naredba cesarja Napoleona iz leta 1811. veli, da morajo biti uradniki rojeni Ilirci. Tudi slovenski narodno-politični program leta 1848. je osnovan na podlagi Napoleonove „Ilirije“. Zaslug, ki so si jih pridobili Francozi za razvoj slovenske narodnosti, prav nič ne zmanjšuje dejstvo. da Napoleona pri snovanju „ilirskih pokrajin“ niso vodili narodni oziri, marveč gospodarski in politični.[2])

Posredno so prišle francoske ideje k nam po Nemcih. Schiller, Goethe, Lessing, Kant in zlasti H e r d e r so bili pristaši francoskih filozofov; od Nemcev so sprejemali te nauke Slovani. v prvi vrsti so čitali in razširjali Herderja, ki je s svojimi optimistnimi nazori o kulturi in življenju starih Slovanov budil slovansko zavest. Š a f a ř í k in K o l l á r sta bivala nekaj časa v Jeni, kjer je bilo središče nemške narodne misli. In K o l l á r je postal oče slovanske narodne misli pri severnih, kakor tudi pri južnih Slovanih.[3])

3. Slovani so posneli po Nemcih narodno misel. Videč svojo malost in nesamostojnost nasproti drugim narodnostim, zlasti Nemcem, so klicali po združenju slovanskih narodov. Kollár je izumel naslov: s l o v a n s k a v z a j e m n o s t. Nastal je kulturni in politični p a n s l a v i z e m. Češki buditelji Dobrovský, Jungmann, Šafařík, Kollár so sanjali o skupni slovanski državi pod ruskim vodstvom, z enotnim slovanskim jezikom, ki bi bil seveda ruski. Rusija je bila up in cilj kot edina samostojna slovanska država. Pozneje se je politični panslavizem Šafařika in Kollárja zamenjal samo s kulturnim, literarnim panslavizmom. Šafařík sploh ni bil naklonjen politični praksi, Kollár pa tega ni mogel, čeprav bi bil hotel, ker niso bile prilike ugodne. Kollár je določil pojem literarne slovanske vzajemnosti, ki ji je bil predhodnik naš K o p i t a r, tako, da naj bi bila vsa slovanska plemena en narod, njih narečja naj bi se smatrala za en jezik in polagoma bi se približevali idealu vseslovanskega jezika. Kollárjevo delo so imenovali S t a n k o

[1]) I. Vrhovec, Francoska ljudska šola na Kranjskem. (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, 1897, str. 147—161).

[2]) Dr. Jos. Gruden, Ob stoletnici Napoleonove Ilirije. (Čas, Ljubljana, 1909, zvezek 4. in 5., str. 145—154).

[3]) Kollárjevo življenje, učenje, delovanje in njegova dela je analiziral dr. M. Murko razven v češkem in nemškem jeziku tudi v obširni, slovensko pisani razpravi: Jan Kollár. (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, I. del 1894, str. 62—137; II. del 1897, str. 162—224).

Vraz, Urban Jarnik, Anton Krempelj, Matija Majar „slovanski evangelij“. Glavni razširjevalec Kollárjevih idej na jugu je pa postal dr. Ljudevit Gaj, začetnik ilirizma.

4. Gajev ilirizem je bilo stremljenje, združiti vse južne Slovane v en narod z enim književnim jezikom. Proti madjarizaciji Hrvaške je iskal Gaj zaveznikov tam, kjer jih je bilo najprej najti: pri Srbih, Slovencih in Bolgarih. Tako je nastala jugoslovanska ideja, ki je blagodejno vplivala na slovenski narodni preporod. Zlasti koroški in štajerski Slovenci kot najbližji sosedje so se oklepali ilirizma, proslavljajoč Gaja in Stanka Vraza, ki je bil glavni njegov oznanovalec med Slovenci. Dr. Štefan Kočevar pravi o Gaju, da je on rešil Hrvate narodne smrti, in dostavlja: „Srečni mi, ki v tem času živimo na zemlji“. Vraza imenuje leta 1835. apostola, ki poslan od slovenskega duha razširja med Slovenci pravo vero. [1])

Prvi Kranjci te dobe, ki so se smatrali za Slovence in Slovane, so bili nekateri dijaki, ki so študirali v Karlovcu in pod vplivom ilirizma začeli širiti narodno misel. Glavno so to bili trije ljubljanski bogoslovci: Lovro Pintar, Anton Žakelj in zlasti Luka Jeran. [2]) Od njih se je navzel slovenskega narodnega duha tudi dr. Janez Bleiweis (1808—1881).

5. Dr. Bleiweis je živel 17 let v tujini (1826. do 1843.), na Dunaju, kjer se je pridno bavil z zdravniškimi vedami. S slovensko knjigo se ni pečal, tem manje s slovensko narodno mislijo; zato je mnogo pozabil, kar je prinesel s seboj znanja slovenščine izza svoje mlade dobe, ki jo je bil preživel na Slovenskem. V njegovi rodbini je vladala nemščina; saj je bil takrat slovenski jezik iztisnjen iz javnega in društvenega življenja, iz višjih šol in uradov, le na kmetih in v cerkvi se je ohranil, toda zelo popačen: ponemčen in poitaljančen. Bleiweisov oče, sestra, brat. mačeha, njegov strijc — vsi mu pišejo nemško. [3]) Postal je zaveden Slovenec v prvi vrsti po občevanju z Jeranom, ko je prišel v Ljubljano kot profesor na tedanjo medicinsko-kirurgično šolo in kot tajnik kmetijske družbe za Kranjsko. V letih 1843. do 1846. je večkrat poiskal Jerana v semenišču zaradi pojasnil v jezikovnem oziru. [4]) Jeran mu je bil sploh pomočnik, kar priznava dr. Bleiweis sam [5]), ko se mu je izročilo uredništvo tednika, ki ga je izdajala kranjska kmetijska družba po posredovanju nadvojvode Ivana: „Kme-

[1]) Korespondenca Vrazova, skrajšano citiram: *K. V.*

[2]) Anton Globočnik pl. Sorodolski, K petdesetletnici slovenske narodne zavednosti. (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana, VIII. letnik, 1898, zv. 1, str. 1—15.)

[3]) Korespondenca Bleiweisova, skrajšano citiram: *K. B.*

[4]) Anton Globočnik pl. Sorodolski, l. c.

[5]) „Novice“, 28. štev. z dne 15. jul. 1863.

tijske in rokodelske Novice“ (pozneje gospodarske, obrtniške in narodne).

„Novice“ so bile drugi slovenski časopis; prvi list, ki je prišel na svetlo dne 5. julija 1843. leta, se je tiskal v 500 iztiskih, a že v drugem četrtletju se je natisnilo 800 iztiskov.[1]) O Bleiweisu in sotrudnikih „Novic“ piše Prešeren Vrazu 1843. leta, da so slovenščine napol zmožni in da njih članke prevaja Malavašič.[2]) Dr. Bleiweis sam pripoveduje, da je bil pri listu nastavljen Malavašič kot prevajalec, ker je bilo takrat še zelo malo slovenskih pisateljev in je bilo treba največ prevajati iz drugih jezikov.[3])

Matija Majar pozdravlja izdajanje „Novic“ v pismu na Vraza z naslednjimi besedami: „Novice“ so za nas v naših krajih (na Koroškem) prva stopinja, pa najpotrebnejša zato, ker nihče ne more storiti druge stopinje, ako ni storil prve. Prav je, da so se začele izdajati v bohoričici, od početka se mora početi in potem dalje. Ko mine pol leta, bi bilo dobro dati kakšen sestavek i v ilirskem pravopisu. Slog v teh „Novicah“ je prav naroden, slovenski, razumljiv vsakemu i najprostejšemu in najučenejšemu se more dati za izgled, dasi se nahajajo tudi provincializmi in poleg tega i germanizmi. „Novice“ bodo zbudile i nas Slovence, da se vzdramimo.[4]) Trdina pravi o „Novicah“: „Urednik tega časnika ni gledal le na to, da bi imel kaj dopisov v svojem listu, ampak je tudi pazil, da so bili dopisi, če ne vselej izvrstni, pa vsaj taki, ki so se z dobro vestjo smeli ponuditi tudi bolj omikanim bralcem“.[5])

„Novice“ so bile središče in ognjišče, okrog katerega so se zbirali slovenski pisatelji, mnogim izmed njih so bile prva šola v pisanju; one so budile med narodom veselje do branja in s tem obenem slovensko zavednost.[6]) Zlasti so navduševale posvetnjake in duhovnike politične pesni, ki jih je priobčeval glavni pesnik „Novic“, Ivan Vesel Koseski, s svojo bombastno-patetično obliko in fantastno-romantično snovjo. Predvsem omenjam slavnostno pesem „Slovenija“ ob priliki prihoda cesarja Ferdinanda I. v Ljubljano 1844. leta, ki je prvikrat rabila izraz „Slovenija“ v javnosti in zbudila posebno v mladini zanimanje za slovensko pesništvo.[7]) Kakor z „Novicami“, tako

[1]) „Novice“, 28. štev. z dne 15. jul. 1863.
[2]) *K. V.* (Priobčil dr. Ivan Prijatelj v Zborniku Slovenske Matice, Ljubljana, 1902, str. 186.)
[3]) „Novice“, 28. štev. z dne 15. jul. 1863.
[4]) *K. V.*
[5]) „Ljubljanski Časnik“, 78. štev. z dne 27. dec. 1850.
[6]) Fr. Levec, Dr. Janez Bleiweis. (Slovenske Večernice, Celovec, 35. zvezek, 1880, str. 3—23.)
[7]) Janez Trdina, Avtobiografska pisma. (Ljubljanski Zvon, 1905, str. 591 — 592.)

je širil dr. Bleiweis slovensko zavest tudi s prirejanjem javnih govorov in s slovenskimi pesnimi v ljubljanskem gledališču. [1])

Važno za nadaljnji razvoj slovenskega narodnega preporoda, zlasti v javnem življenju, je bilo to, da so se slovenski dijaki shajali na Dunaju z drugimi Slovani in se tu navzeli narodne ideje. Med Slovenci sta bila prešinjena narodnega duha posebno Peter Kozler in Matej Cigale; njima se je pridružil Anton Globočnik. Ko sta prva dva leta 1846. odšla, je ostal Globočnik sam; on je edini občeval z drugimi Slovani in jim pomagal prirejati slovanske zabave. [2]) Na Globočnika je kot dijaka v začetku 40. let narodno vplival Luka Jeran. [3]) Sredstvo za zbujanje narodne zavesti so bile v prvi vrsti zabave, plesi in koncerti ali besede. Jeran piše Vrazu leta 1845. o pojedini pri baronu Zoisu, kjer so samo slovensko govorili, in o slovanskem plesu na Dunaju, kjer sta dva Slovenca plesala „kolo“: Peter Kozler in Henrik Martinak, sin profesorja Martinaka. [4])

6. Kulturni in politični panslavizem, kakor sta ga zasnovala Šafařík in Kollár, je naletel na odpor še pred letom 1848. Proti Kollárjevi slovanski vzajemnosti je vodil opozicijo Havlíček, ki je bil sam v mladosti njen pristaš, potovanja po slovanskem svetu so ga pa prepričala o nasprotnem. Spoznal je, da Slovani niso en narod, da se ne more govoriti o slovanskem narodu, kakor tudi ne o germanskem itd. V avstrijskem cesarstvu je najlepša garancija za Čehe in za Ilire. Nemogoče je, da bi vsi Slovani kdaj imeli v literaturi en jezik. Havlíček je nasproti Kollárjevi slovanski vzajemnosti poudarjal najprej svojo narodnost, češ, bolje je, ako ljubimo manj ljudi, a te temeljito in gorko, nego pa vsakega nekoliko. Iz sanjarskega slovanstva, kakor ga je širil Kollár in njegova šola, je ustvaril Havlíček določno obliko, ki je bila zmožna plodonosnega življenja. Njegovi nazori so bili realnejši in so polagoma prodrli. Vzprejel jih je tudi Palacký. V znamenju teh idej se je vodila slovanska politika 1848. leta.

Pri nas na jugu je bil zlasti Matija Majar pristaš Kollárjevih idej, ki jih je skušal uresničiti v kulturnem in političnem oziru. Gaj sam je pa pisal leta 1837. uredništvu „Danice Ilirske“, da je Kollár velik kot poet, majhen kot zgodovinar in najmanjši kot politik. [5]) Tudi Vraz nastopa leta 1840.

[1]) „Novice“, 28. štev. z dne 15. jul. 1863.

[2]) Anton Globočnik pl. Sorodolski, l. c.

[3]) Pismo Globočnikovo z dne 11. novembra 1908. — Pismo Jeranovo Globočniku z dne 30. nov. 1844. (Dr. Fr. Ilešič, Korespondence iz dobe našega preporoda, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana, XIX. letnik, 1909, seš. 3. in 4., str. 99.)

[4]) *K. V.*

[5]) Korespondenca Gajeva, skrajšano citiram *K. G.*

proti prestrastnemu apologetstvu Rusije.[1]) Najodličnejši naprotnik Kollárjevega vseslovanstva, a obenem tudi ilirizma je bil — kakor znano — Prešeren, o čemer govorim v drugi zvezi.

In stališče Bleiweisovo?

Material, ki ga je imel dr. Bleiweis pred seboj, to je bila kmetska masa, zanemarjena in zaostala v vsakem oziru. Kar je bilo zavednih izobražencev, ti niso bili vsi edini, marveč razcepljeni na več strank, izmed katerih je druga drugo poskušala izpodriniti. Kaj je preostajalo Bleiweisu drugega, nego izkristalizovati ta kaos, ki ga je našel, dati mu določeno obliko in ž njim privesti neuko kmetsko maso v kulturno življenje. Kakšen je bil vendar položaj Slovencev v predmarčni dobi! Brez domačega plemstva, ki je pri drugih narodih igralo važno ulogo, brez slovenskega meščanstva; celo nižja duhovščina, ki je še najbolj čutila z narodom, t. j. s kmetom — tlačanom, na Koroškem in Štajerskem običnо ni bila zmožna slovenščine niti za najnavadnejše molitve; po šolah in uradih je gospodovala tujščina; politična in cerkvena razcepljenost je podpirala separatistne težnje in morila narodno zavest; ni bilo skupnega imena, rabile so se tri različne pisave, vsaka po posebnem narečju; peščica izobražencev se je bojevala med seboj za vpliv in duhovniki — janzenisti so v zvezi z absolutistno vlado nasprotovali svobodnemu razvoju slovenskega slovstva: to je slika, ki nam jo nudi predmarčna doba....

Ako je hotel dr. Bleiweis pridobiti kmeta, priprostega človeka, za kulturo, uvesti ga v narodno življenje, potem se mu je moral bližati s tistim sredstvom, ki je bilo temu človeku najbližje in najbolj znano: s staro pisavo bohoričice in z jezikom, ki ga je narod govoril in razumel. Na tej realni podlagi, ki jo je ustvarila slovenska reformacija, je mogel solidno zidati dalje in brez krika in vika uvesti gajico ter obenem polagoma zliti različna slovenska narečja v književno slovenščino. Iz kaosa je bilo treba napraviti najprej diferenciacijo; le določeni, ami v sebi trdni deli morejo tvoriti življenja in napredka zmožno enoto in celoto. Macun[2]) piše Vrazu, da mu je Koseski dejal: „Kako bi se mi pridružili onim ne vem katerim Ili rom, ki v vseh svojih delih niti ne vedo, kdo in kaj smo mi, ki v svoj slovar niso vzeli niti ene besedice, ki ne bi se nahajala v krajih ali knjigah ilirskih, ki se nas ne spominjajo razven takrat, kadar nas je jim treba?“ Macun dostavlja, da je istina, kar je rekel nekoč pozneje Koseski: „Sedaj se ni treba združiti in

[1]) *K. V.*
[2]) *K. V.*

ni koristno, ker bi na ta način zaostalo naše ljudstvo; treba ga je tu izobraziti, potem se more dovesti k ilirizmu".[1])

Dr. Bleiweis sicer ni vedno nastopal povsem trdno in je semtertja omahoval, čemur se pa ni čuditi, ako imamo pred očmi celotni položaj. Vpliv Kollárjevih idej, ki so se pri nas širile pod firmo ilirizma, je bil premogočen in stanje Slovencev preobupno, da bi se ne bil dr. Bleiweis časih nekoliko zaustavil. Misli o vseslovanskem jeziku se popolnoma tudi on ni mogel iznebiti.[2]) Toda najprej je bilo treba podreti doma provincialne predsodke, zamenjati zemljepisno-lokalna imena s skupnim narodopisnim imenom „Slovenec" in zbrati raztresene kose za nadaljnje smotreno delo.

Matija Majar[3]) je leta 1845. pisal Vrazu, da nam je treba resnih znanosti in ne samo pesmi, romanov. „Ako se vse natanko premisli, pravi v drugem pismu istega leta, ni nobena taka škoda, da se ni dovolila Slomšeku ustanovitev društva za izdajanje knjig, ker je bila ta družba namenjena izdajati samo molitvenike in knjižice za premije; za to nam pa ni treba nobene družbe".[4]) In v soglasju z Majarjevim nazorom so imele ravno „Novice" v prvi vrsti namen, da povzdignejo kmetijstvo in rokodelstvo. Ubrale so praktične strune, ker so bile kot redno izhajajoč časopis gospodarskega značaja, ki je prinašal pouk v vsakdanjih potrebah priprostega človeka, najbolj uspešno sredstvo, da se vzdramijo širše plasti. Vpliv Bleiweisa na to, da je imel časopis takoj izprva to praktično smer, nekateri precenjujejo, n. pr. dr. Šulek.[5]) Dr. Bleiweis sam pripoveduje, da je bil takrat na Dunaju, ko so se „Novice"

[1]) Sam Stanko Vraz je pisal Prešernu 1838. leta: „Ich bin der Meinung, daß die Kroaten sehr Unrecht haben, wenn sie das Visier so hoch öffnen und auf uns halbe Nordsöhne wie auf Samaritaner herabblicken; glaube jedoch fest, daß bald solide Kentnisse an die Stelle ihres jetzt bloß durch den hohen Grad der Begeisterung für das Wohl ihrer Nation zusammengehaltenen Wissens und Wirkens treten werden. Diese Zeit wird gewiß kommen; und da werden sie, wenn wir ihnen mit erhärteten Gründen begegnen, ihre Saiten herabstimmen. Übrigens lassen wir ihnen in Hinsicht der Geringschätzung, wenn wir unsere Nieren aufrichtig prüfen, nichts geschenkt". In gotovo je tudi to značilno za tedanjo dobo, da se je dr. Gaj leta 1838. branil prevzeti tisk Korytkovih na Kranjskem nabranih pesni in ga prosil, naj za vselej pri miru pusti njega in vse druge zagrebške slaviste, ker se je bal, da bi občevanje ž njim kot pregnanim Poljakom utegnilo navaliti na njega in druge sum nelojalnosti! (Dr. Janez Bleiweis, Literarna zapuščina doktorja Franceta Prešerna, Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, 1875, str. 168, 173 in 174.)

[2]) Dr. Janko Lokar, Stališče Bleiweisovih „Novic" glede književnega zedinjenja Slovanov. (Izvestje c. kr. II. drž. gimn. v Ljubljani 1906./1907., str. 1—35.)

[3]) *K. V.*

[4]) *K. V.*

[5]) Dr. Bogoslav Šulek, Dr. Ivan Bleiweis Trsteniški. Nekrolog. V Zagrebu 1882.

s posredovanjem nadvojvode Ivana ustanavljale, da je delal začetne priprave dr. Orel in nabral mnogo gradiva za prvi začetek.[1]) Vsekako pa kažejo isto mišljenje naslednje besede Bleiweisove, ki jih je govoril na občnem zboru „Slovenskega društva“ v Ljubljani dne 22. novembra leta 1848: „Najprva, najsilnejša potreba je omikanje našega proštega ljudstva in najsvetejša skrb vseh omikanih Slovencev naj bo: pomagati prostemu, dolgo zanemarjenemu ljudstvu iz temin nevednosti na luč omikanosti. Molitvene in pobožne knjige ter pesni: to je bilo skoro vse slovstvo prejšnjih časov — ali to je vse premalo za otesanje prostega ljudstva!“[2]) In da je način, kako je dr. Bleiweis pri urejevanju postopal glede pisave in jezika, bil pravi, o tem nas prepričuje ne samo uspeh, ki ga je dosegel, marveč tudi namen, ki so ga imele „Novice“, in razmere, v katerih so nastale in delovale.

Ilirizem se ni mogel uresničiti, toda zato njegov pomen ni nič manjši. Ne smemo sedanjosti z rekriminacijami prenašati v preteklost: iz danih pogojev je treba razlagati in uvaževati vsako takšno gibanje. Ilirizem je bil kulturno sredstvo, ki se je ž njim oblikovala brezlika slovenska kmetska masa in po njem dospevala do narodne zavesti. Kdor misli, da je mogel storiti še kaj več, ta prezira temeljni socialni zakon asociacije in diferenciacije, ki mu je razvoj človeške družbe, torej tudi vsakega naroda, prav tako podvržen, kakor priroda svojim prirodnim zakonom.

II.

Leto 1848.[3])

7. Svobodomiselno gibanje zapadne Evrope se ni zaustavilo pred Avstrijo, kljub Metternichovi absolutistni politiki. Februarska revolucija v Parizu in proklamacija druge francoske republike je dala povod k marčevi revoluciji. Liberalni pokret v Franciji, Italiji in Nemčiji je pazno motril Ludovik Košut in je hotel mednarodni položaj izrabiti v prid Ogerske. Že 2. marca 1848. je obenem zahteval ustavno svobodo za vse avstrijske narode. Na Dunaju je zlasti profesor veroznanstva, dr. Anton Füster, navduševal mladino za politično prebu-

[1]) „Novice“, 28. štev. z dne 15. jul. 1863.
[2]) „Novice“, 49. štev. z dne 6. dec. 1848.
[3]) Jos. Apih, Slovenci in 1848. leto. V Ljubljani 1888. — Jos. Apih. Die Slovenen und die Märzbewegung von 1848; Die slovenische Bewegung im Frühjahre und Vorsommer 1848; Die Slovenen und der konstituirende Reichstag 1848/49; Die Slovenen und das österreichische Verfassungswerk von 1848/49. (Helfertov Österreichisches Jahrbuch, Dunaj 1890, 14. letnik, str. 79—106; 1892, 16. letnik, str. 173—208; 1894, 18. letnik, str. 15—35; 1896, 20. letnik, str. 119—154.)

jenje. Bil je rojen Slovenec, ki je okoli leta 1830. kot tedanji stolni kaplan ljubljanski pripadal Čopovemu in Prešernovemu krogu[1]. Pozneje je prestopil v nemški tabor, češ, da se ima vse zahvaliti le nemški izobrazbi, v kateri je bil vzgojen.[2] O Füsterju pripoveduje Andrej Marušič, ki je bil v Gorici njegov učenec, da je bral in znal veliko, da pa je bil bolj leposlovec nego bogoslovec. Govornik je bil izvrsten, če sodimo po lepem jeziku in deklamaciji. Njegova zunanjost je bila prikupljiva. Značilno za njegovo naziranje so besede, ki jih je izgovoril 1847. leta, ko so mu ob imenovanju za vseučiliškega profesorja na Dunaju čestitali učenci modroslovnega učilišča v Gorici: „Ja, ich versichere Sie, meine Herren, daß mich die Ernennung für Wien mehr freut, als wenn mir der Papst den Kardinalshut geschickt hätte.“[3]

Ustavne svoboščine so bile skupne vsem avstrijskim narodom. Veselje nad priborjeno, s človeško krvjo poplačano ustavo je za hip izbrisalo vsa nasprotstva: narodi so v bratovskem objemu vriskali, iznebivši se absolutistnega jarma. To liberalno gibanje se je pa kmalu začelo izpreminjati v narodno. Dočim je bil v drugih državah svobodomiseln pokret le političnega značaja, je postal pri tako mnogojezični državi kakor je Avstrija tudi naroden: boj med narodnimi in političnimi interesi je bil že leta 1848. in je še dandanes življensko vprašanje naše države. Vsak narod je prihajal s svojimi zahtevami, ki so si med seboj nasprotovale.

Leto 1848. je postavilo avstrijsko državo pred vprašanje: Kako urediti razmerje posameznih narodov med seboj, da bo mir in zadovoljnost na znotraj in na zunaj? Ustavna svoboda je zanetila iskro, ki je za absolutizma tlela na skrivnem kljub vsemu dušenju, pričakujoč prilike, da se vžge: narodnostno načelo; na podlagi tega načela naj se v bodoče snujejo države. To je bila ona revolucionarna misel, ki je zahtevala za svoje uresničenje mnogo žrtev. V njenem imenu so nastopali t. zv. zgodovinski narodi: Nemci, Italijani, Poljaki in Madjari. Svobodna in zedinjena Nemčija, Italija, Poljska in Ogrska je bilo geslo teh narodov, ki so porabljali narodno načelo za svoje politično edinstvo in svobodo, ko jih je zgodovinski razvoj postavil za dediče padlega absolutizma.

Kakor so si mislili Nemci zedinjeno Nemčijo in jo hoteli doseči, moramo reči, da so bili njih nazori nejasni, protislovni, z realnimi razmerami ne računajoči, zato tudi neizvedljivi.[4]

[1] Fr. Levec, Odlični pesniki in pisatelji slovenski. (Zvon, Dunaj, 1879, str. 131.)

[2] Anton Globočnik pl. Sorodolski, l. c.

[3] Andrej Marušič, Moja doba in podoba. (Gorica, 1898, str. 32.)

[4] Dr Maximilian Bach, Geschichte der Wiener Revolution im Jahre 1848. (Dunaj, 1898, str. 496 in naslednje.)

Nemško meščanstvo je zahtevalo kot svojo programsko točko zedinjeno Nemčijo, ki je spadala v politični inventar nemškega liberalizma prav tako, kakor ustava in njene svoboščine. Pri tem bi si bili morali biti avstrijski Nemci najprej na jasnem, kakšna bodi nova ustavna Avstrija, kajti to je bilo zelo važno za nemško edinstvo. Gotovo je, da vseh avstrijskih dežel niso nameravali pridružiti Nemčiji, ampak samo tiste, ki so spadale k nemški zvezi. Taka združitev bi pa ne obetala obstanka, ker bi bil samo del Avstrije zedinjen z Nemčijo, a drugi in sicer večji del zunaj nje.

Kako površna je bila nemška politika, nam najbolje kaže postopanje s Slovani. Prvič so bili Nemci slepi za narodnopolitične razmere na Ogrskem; drugič so kratkomalo prezirali fakt, da so prebivalci v nekdanjih zveznih deželah izvečíne Slovani, ki se ne bodo dali mirno pridružiti Nemčiji, zlasti še, ko vidijo, kako se upirajo madjarizaciji nemadjarske narodnosti na Ogrskem. Nemci so si pa domišljali, da so vse te težkoče že odstranili s tem, ako jih niso uvaževali. Sicer si niso bili na jasnem niti glede tega, kakšno bodi nemško edinstvo: ali zvezna država ali sodržavje? V prvem slučaju bi bila morala Avstrija nekoliko popustiti od svoje neodvisnosti. Nemci so pač zahtevali nemško edinstvo, toda ne na pr. pristopa k nemški carinski zvezi, ker bi tega ne vzdržala avstrijska industrija: tako so tožili nemški fabrikantje. Nemško edinstvo poleg neodvisne Avstrije in varstvene carine — to je bil nekako politični ideal poprečnega dunajskega liberalizma 1848. leta! Sam grof Anton Auersperg (pesnik Anastazij Grün), ki je bil med odličnimi nemškimi politiki, ni vedel dati točnega odgovora glede zedinjene Nemčije: Tudi zvezna država lahko oboli na istih boleznih, na katerih hira dosedanje nemško sodržavje; nasprotno je pa sodržavje mogoče, ako ima vsa poroštva za politično moč in edinstvo Nemčije. Zvezna država ali sodržavje pomenja le višjo ali nižjo stopinjo združenja z Nemčijo. Dasi si želi kar najbolj tesnega zedinjenja in bi bil zato naklonjen zvezni državi, vendar se neče vezati, ako bi se prenaglo izrekel za to ali ono načelo, marveč hoče počakati debate v Frankfurtu, da si more na podlagi določenih osnov svoje mnenje po možnosti popraviti in utrditi. Tako je sodil grof Anton Auersperg.[1])

8. Slovansko politiko leta 1848. je vodil Palacký.[2]) Čehi so bili med vsemi Slovani narodno najbolj zavedni in

[1]) Anton Graf Auersperg, Antwort auf das Offene Sendschreiben des Vereines „Slovenija" in Wien. Gradec, 6. maja 1848.

[2]) O Palackem kot politiku in zgodovinarju imamo slovenski pisano razpravo Fr. Šukljeta: Franc Palacký (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, 1877 str. 1—64) in članek dr. Ivana Žmavca: Palackega filozofija povesti in politika. (Ljubljanski Zvon, 1899, str. 438—444 in 487—495.)

kulturno najbolj razviti, zato jim je naravno pripadalo vodstvo nad drugimi. Palacký je bil pristaš prirodnega prava, na čigar podlagi je osnovana ideja o enakopravnosti narodov. Dasi je bil, kar se tiče prirodnega prava v narodnem vprašanju, Kollár njegov učitelj, stoji Palacký, kakor tudi Havlíček, na konkretnejšem stališču, ker je slovansko idejo Kollárjevo formuloval kot češko narodno idejo.[1])

Da se uresniči narodna enakopravnost, je bilo treba boja proti ruskemu absolutizmu, ki ga je evropska demokratija po uvedbi ustave v zapadnih državah smatrala za najbolj nevarnega sovražnika svobodi narodov. V interesu evropske demokratije je bilo, da se ruski absolutizem kolikor mogoče omeji. Gotovo je značilno, da je v tem vprašanju sodil Palacký, zastopnik demokratičnega meščanstva, ravno tako, kakor zastopnika socialistnega proletariata, Marx in Engels. Čisto določno je povedal svoje mnenje v znanem pismu, ki ga je poslal dne 11. aprila 1848. odboru petdesetorice v Frankfurt. Odklonil je udeležbo kot Nenemec z utemeljevanjem, da hoče zedinjena Nemčija samostojnost Avstrije oslabiti in onemogočiti, da pa mora ostati Avstrija močna trdnjava zoper pretečo rusko univerzalno monarhijo, ki bi bila nepregledno in neizrekljivo zlo, nesreča brez mere in konca, ki bi je on, dasi Slovan z dušo in s telesom, v interesu človečnosti zato nič manj globoko ne obžaloval, čeprav bi bila slovanska··· „Ker pa pri vsi gorki ljubezni do svojega naroda stavljam interese človečnosti in znanosti od nekdaj še nad narodnost, zato že sama možnost ruske univerzalne monarhije nima nobenega odločnejšega protivnika in nasprotnika od mene; ne zato, ker bi bila ta monarhija ruska, marveč zato, ker bi bila univerzalna···· V istini, ako bi že zdavnaj ne bilo avstrijske države, bi se morali kar najhitrejše potruditi v interesu Evrope, v interesu človečnosti same, da se ustvari."[2])

Univerzalno rusko monarhijo je skušal preprečiti Palacký s tem, da je med Nemčijo in Rusijo uvrstil Avstrijo kot zvezo enakopravnih narodov. Na ta način je določil Avstriji njeno življensko upravičenost in nalogo. Zaradi tega je ravnal popolnoma dosledno, ako je zagovarjal federacijo ali unijo avstrijskih narodov: zgodovinske dežele se nadomeste z narodnimi ozemlji. Postal je oče narodno-teritorialnega načela, ki ga je zastopal v ustavnem odseku državnega zbora na Dunaju in Kromerižu — brez uspeha. Čehi sami niso bili vsi

[1]) T. G. Masaryk, Česká otázka. (Praga, 1895, str. 87 in naslednje.)
[2]) Celotno pismo je priobčeno v Palackega spisu, „Idea státu Rakouského". (Praga, 1865, str. 69—75.) in v spisu „Radhost" (Praga, 1873, III. del, str. 10—17.).

njegovega mnenja.[1]) Slovanski shod v Pragi[2]) kot najznačilnejši pojav slovanske politike se je vršil pod vodstvom Palackega in jasno pokazal, da ni slovanskega naroda v smislu Kollárjeve ideologije, marveč, da je več narodov z različnimi interesi. Kongres se je izrekel proti političnemu panslavizmu.

Slovak Ljudevit Štúr, ki ga je podpiral zlasti Havlíček, je bil za to, da se ne govori preveč o ohranitvi Avstrije. „Naš cilj je, da ohranimo sebe. Najprej moramo služiti sebi, potem drugim. Ako pade Avstrija, ne pademo mi. Predvsem je treba premagati vpliv Madjarov. Ne govorimo, da hočemo ohraniti Avstrijo, niti da snujemo avstrijsko-slovansko državo. To nas pripravi ob vse simpatije evropskih narodov...“ Havlíček je bil tudi tega mnenja in obenem poudarjal, da je želja Poljakov po samostojnosti upravičena, samo sredstvo se mu ni zdelo pravo; on je bil za diplomatično pot, ki naj vede Poljake do cilja. Ravno zaradi tega, ker so bili Poljaki prijatelji Madjarov, s katerih pomočjo so upali, da dobe svojo samostojnost, bi bili morali priti navskriž z drugimi Slovani, da se ni izpremenil prvotni program shoda. Tudi Slovaki se niso hoteli popolnoma odtrgati od Ogrske, dokler niso dovolj močni in pripravljeni za boj. Niti idejno niso imeli dovolj pripravljenih tal, da bi se bili mogli javno postaviti proti Madjarom in zahtevati takojšnjo ločitev, kakor so to hoteli Jugoslovani. Da, Slovaki so se naravnost bali združenja s Čehi na podlagi narodnostnega načela in niso zahtevali niti združenja z deželami češke krone, ko se je bila večina v češkoslovanski sekciji izrekla za zgodovinsko načelo in proti temu, da bi se države ustvarjale po narodopisnih mejah. Za Slovake je bilo vedno odločilno vprašanje, kaj poreko Madjari; zato so se zadovoljili z zahtevo, da bi bili obe narodnosti, madjarska in slovaška, enakopravni. Kongres se je izrekel, da bodi Avstrija zveza enakopravnih narodov, toda v podrobnostih se ni zedinil; govorilo se je na pr. celó o „češkem in moravskem narodu“, ki si naj zagotovita vzajemno občansko svobodo in narodno enakost...

Značilen je predlog, ki ga je dne 4. junija 1848. leta stavil dr. Václav Červinka, naj se vrše pogajanja z Benečani in Lombardijci. V utemeljevanju svojega predloga pravi dr. Červinka: „Lombardijsko-beneški narod se bori za svojo svobodo, a na tisoče naših bratov se bojuje tam proti njim.“ Slovanski shod je šel na dnevni red preko tega predloga!

---

[1]) Dr. Zdeněk V. Tobolka, Politika Slovanského klubu v Kroměříž r. 1848—1849. (Slovanský Přehled, Praga, VIII. letnik, 1905, 5. zv., str 199—206, 6. zv. str. 263—271.)

[2]) Dr. Zd. V. Tobolka, Slovanský sjezd v Praze roku 1848. (Prag 1901, III., str. 95—166.)

9. Leto 1848. je rodilo tudi slovenski narodnopolitični program. Marčeva revolucija je odstranila absolutizem in fevdalizem ter dala posameznikom osebno svobodo in državljanske pravice, ki jih je bilo treba razširiti i na narod kot celoto. Slovenci smo politično nadaljevali, kar smo kulturno tako uspešno začeli s pomočjo ilirizma. Bili smo jezikovno združeni, daljši korak je bil sedaj ta, da si priborimo politične pravice kot narod, to je, da si ustavne svoboščine prikrojimo tako, kakor to prija našim narodnim potrebam in zahtevam. Rodila se je misel o „Zedinjeni Sloveniji" kot združenju vseh pokrajin, v katerih bivajo Slovenci, v administrativno-politično skupino s postavodajalnim zborom v Ljubljani.

„Zedinjena Slovenija" se je spočela v Napoleonovi „Iliriji". Izza te dobe, ko je Napoleon združil skoro vse slovenske dežele (razen Štajerske) v eno skupino, ta misel ni zaspala; saj je tudi avstrijski cesar Franc I. spojil Kranjsko, Koroško in Primorsko v „Ilirsko kraljestvo" (1816. do 1849.). Ob tej misli so se navduševali slovenski buditelji in leta 1848. upali, da je napočila doba za njeno uresničenje. Matija Majar je prvi v „Novicah" dne 29. marca 1848. priobčil oklic, naj slovenski poslanci na Dunaju zahtevajo, „da nam bode svobodno v Sloveniji, kadarkoli hočemo in kakor hočemo, uvesti po malem v šole in pisarne naš slovenski jezik[1])." Istega dne je 44 dunajskih Slovencev (med njimi so bili na pr. Dežman, Dimitz, dr. Dolenec, dr. Füster, profesor Jenko, dr. Martinak, dr. Miklošič, Toman, dr. Zupanec) podpisalo adreso kranjskim stanovom, v kateri prosijo, naj se zavaruje slovenska narodnost na Kranjskem, Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Slovenska mladina na Dunaju je delala za „Slovenijo" z vso močjo; posebno dva moža sta se je oklenila: Anton Globočnik in Peter Kozler.

Globočnik se je že v začetku 40. let pod Jeranovim vplivom navduševal za njo in je kot tajnik dunajskega društva „Slovenije" napisal v imenu na Dunaj došlih hrvaških in čeških deputacij poziv na Slovence, v katerem izreka to poglavitno točko slovenskega narodnega programa (5. aprila 1848.).[2]) Kozler je pa izdal brošuro o tem vprašanju,[3]) v kateri želi, da bi se tudi beneški in ogrski Slovenci združili z ostalimi svojimi rojaki, kar sta zagovarjala i Matija Majar[4]) in Oroslav Caf. Da je bil Kozler med glavnimi zagovorniki

[1]) „Novice", 13. štev. z dne 29. marca 1848.
[2]) Pismo Globočnikovo z dne 11. novembra 1908.
[3]) Peter Kozler, Das Programm der Linken des österrischen Reichstages mit Rücksicht auf Slovenisch- und Italienisch-Österreich. Dunaj 1849.
[4]) „Slovenija", 16. štev. z dne 25. avgusta 1848.

„Zedinjene Slovenije“, priča tudi to, ker je izdelal celó zemljevid, ki je predočeval zemljepisno razširjenost slovenskega naroda. Načrt tega dela si je moral brezdvomno že zgodaj narediti, ker mu je bilo treba veliko preiskovati in povpraševati. Dr. Bleiweis je zagovarjal to programatično točko v slovesni avdijenciji pri nadvojvodi Ivanu na prigovarjanje dunajskih rojakov. Globočnik in Kozler sta tudi izbrala na podlagi kranjskega deželnega grba kot slovenski znak barve: belo-modro-rdečo.[1])

Slovenska narodna politika se je vodila leta 1848. glavno iz Dunaja in iz Gradca, a ne toliko iz Ljubljane. Trdina pripoveduje, da je v Ljubljani vladala tolika politična nevednost, da je po splošnem mnenju poznal v vsem mestu edini dr. Ahačič bistvo in pomen ustavnega življenja.[2]) Na Dunaju in v Gradcu sta se bili osnovali društvi „Slovenija“, ki sta se potegovali z vso vnemo za slovenski narodni program. Dunajski „Sloveniji“ je bil predsednik dr. Miklošič, graški je bil pa predsednik in duševni vodja dr. Murš ec, poleg njega je bil posebno delaven dr. Kranjec. V prvih vrstah tedanjega narodnega gibanja v Gradcu je stal tudi Radoslav Razlag.[3])

V Celju je nastalo, najbrže po prizadevanju Vincenca Gurnika, „Društvo za gojenje sporazumljenja med Nemci in Slovenci“, da bi nastopalo proti vsem ekstremnostim. Bilo je mrtvorojeno dete. V Celovcu je delal za narodni program Andrej Einspieler v „Slovenskem društvu“, ki pa ni moglo krepko napredovati zaradi narodne brezbrižnosti in nemškega nasprotstva. Enako revna je bila goriška „Slovanska čitalnica“, kjer je bil najdelavnejši ud Doljak. V Trstu je bilo „Slovansko društvo“, ki je štelo veliko udov in nastopalo zlasti proti Italijanom. Prvi predsednik je bil Ivan Vesel-Koseski, ki pa ni imel dovolj vpliva; v društvu so se uveljavljali sklepi, ki se ž njimi ni mogel strinjati.[4])

„Ljubljansko slovensko društvo“ je bilo izprva literarno; kranjski stanovi so zahtevali od vlade, naj svari duhovščino in uradništvo pred društvom, ako prekorači meje „harmloser Liebhaberei für die Landessprache“. Sila razmer je potegnila društvo v politično življenje. Njegov predsednik dr. Bleiweis je določil društveni namen: „Sovražniki Nemcev nočemo nikakor biti, tudi ne moremo želeti, da bi se nemški jezik pregnal iz vseh naših šol, mi samo to tirjamo, da se uvede tudi

[1]) Anton Globočnik pl. Sorodolski, l. c.
[2]) Janez Trdina, l. c. str. 717.
[3]) Dr. K. Glaser, Božidar Raič. (Letopis Matice Slovenske, Ljubljana, 1888, str. 4.)
[4]) Pismo Koseskega z dne 2. novembra 1848. *KB.*

naš slovenski jezik v šole, urade in v vsakdanje življenje."[1]) Najbolj vneto je branil društveni namen dr. Martinak.

Dr. Bleiweis leta 1848. ni stal tako v ospredju slovenske politike, kakor pozneje. V pripravljalnem odboru „Slovenskega društva" nahajamo dr. Martinaka kot predsednika, Ivana Bučarja in Fr. Malavašiča kot tajnika (drugi odborniki so bili Höffern, dr. Hradecky, Kersnik in Jeriša), a Bleiweisa še ni med njimi.[2]) Slomšek svetuje Bleiweisu, naj bo oče svojim mladim tovarišem; kjer je on, tam se ni bati prekucij.[3]) O Ljubljani se sploh toži (Caf, Cigale, Einspieler), da je nedelavna in pohlevna.[4]) Neki odbornik „Slovenskega društva" piše: „Bili smo mirni in trezni ter smo pričakovali tiho boljših časov in, ako bi nam bila vlada vsilila popolno enakopravnost, bi bili najbolj prestrašeni mi, ker ni bilo slovarjev in ni nihče znal slovenščine." A še to politično delovanje, kolikor ga je bilo, ni bilo nekaterim všeč. Matija Vrtovec na pr. piše Bleiweisu, da bi bilo „Slovensko društvo" morda bolje opravilo, ko bi se ne bilo celo nič vtikalo v „zmešnjavo".[5])

Slovenci niso bili edini glede svojega narodnega programa. Nedostajalo je narodne zavesti in politične izobrazbe. V provizoričnem deželnem zboru koroškem in štajerskem se je v § 1. nove deželne ustave sprejela določba, da sta vojvodini nerazdružljivi, a Slovenci temu niso ugovarjali. Cesar je bil koroški deputaciji dal odgovor, da vlada ne bode trpela „separatistnih nakan", to je slovenskih. Porajale so se take absurdnosti, kakor neki poziv, ki pravi: „Mi hočemo sicer tudi z našimi sosedi Slovenci in Hrvati biti prijatelji, ostati pa Kranjci!" Gurnik, ki je bil prvak štajerskih slovenskih deželnozborskih poslancev, toda premehak in neodločen človek, je razlagal, zakaj se je v štajerskem deželnem zboru soglasno sklenilo, naj ostane štajerska vojvodina nerazdeljena in edina: 1. Doslej smo bili veliko stoletij združeni z nemškimi brati in in smo uživali isto usodo. Tako smose navadili te zveze, da bi nam bila ločitev gotovo težka. 2. Nemški Štajerci nas imajo za prijatelje in se smemo nanje zanašati. 3. Kupčijstvo bi zastalo, s čimer bi bil oškodovan denarni promet in deželno imetje. 4. Štajersko deželno imetje se ne da razdeliti, ker ne bi mogli najti pravičnega razmerja in ker bi tisti, ki bi se svojevoljno odcepili, po pravici ne imeli na imetju nobenega de-

[1]) „Novice", 26. štev. z dne 28. junija 1848.

[2]) Nemški oklic „Der slovenische Verein zu Laibach" z dne 26. aprila 1848.

[3]) Slomšekovo pismo z dne 8. dec. 1848. *KB.*

[4]) Dr. Fran Ilešič, Korespondenca dr. Jos. Muršca. (Zbornik Slovenske Matice, Ljubljana, 1905, str. 27, 93 in 97.)

[5]) Vrtovčevo pismo z dne 16. 1848. dec. *KB.*

leža.[1]) Nasprotoval mu je dr. Kranjec.[2]) Celo Slomšek, ki je sam deloval za ločitev Spodnje Štajerske od Sekovske škofije, se je izrekel i zoper Frankfurt i zoper zvezo s Hrvati ter je tudi javno grajal, da so se mnogi duhovniki udeleževal agitacije za „Zedinjeno Slovenijo“. Med odličnimi Slovenci na Štajerskem in Koroškem so nekateri goreli za „Slovenijo“ kot upravni organizem, namenjen za čisto narodne interese, na pr. šolstvo. Koseski sicer ne dvomi, da se slovenska zahteva uresniči, toda v daljni bodočnosti. Sedaj pa ni možno napraviti kaj odločilnega za „Slovenijo“. Te želje niso splošne in slovenska zrelost je še veliko vprašanje. Inteligencija v Istri neče ničesar slišati o Kranjski, Trst tudi ne, najbrže Gorica tudi ne.[3]) V ustavnem odseku je prvi predložil dr. Kavčič načrt za razdelitev Avstrije po narodnostih, ki je bil pa zmes zgodovinskega in narodnega načela: njegova „Slovenija“ bi obsegala slovenski del Štajerskega, Kranjsko in slovensko Primorje brez koroških Slovencev. Za Kavčičev načrt se je izjavil tudi dr. Kranjec, dasi ni soglašal ž njim popolnoma, Gorjup je bil pa izprva za ohranitev starih kronovin, a je pozneje opustil to stališče.

Kar se tiče zveze s Hrvati in Srbi, sta jo vneto zagovarjala koroška politika Matija Majar[4]) in Andrej Einspieler[5]); uredništvo „Slovenije“ je pripomnilo, da je govor le o prostovoljnem pridruženju na postavnem potu. Matija Majar je obenem širil vseslovanski program, po katerem se naj vsi avstrijski Slovani spoznajo za eden narod[6]); vsako slovansko pleme naj ima „svoj domači shod s svojim poglavarjem, vsa slovanska plemena skupaj pa naj imajo slovanski zbor z vseslovanskim upravništvom kot eden slovanski narod.“[7]) Slovanska plemena v Avstriji so mu Slovenci, Hrvatje, Srbi, Čehi, Moravani, Slovaki, Poljaki in Rusini, vsi so si med seboj popolnoma enaki.[8]) To je bila ideologija Kollárjeva brez realnega temelja.

Dunajska „Slovenija“ se je pač krepko potegovala za združenje vseh Slovencev v eno upravno celoto, toda bližja zveza s Hrvati je bila nameravana le za slučaj, ako bi se uresničil nemški frankfurtski program. Graška „Slovenija“ je nasprotno zahtevala, naj se promet s Hrvati olajša s tem, da

[1]) „Celjske Slovenske Novine“, 15. štev. z dne 3 oktobra 1848.
[2]) „Celjske Slovenske Novine“, 26. štev. z dne 20. dec. 1848.
[3]) Pismo Koseskega z dne 11. oktobra 1849. *KB.*
[4]) „Slovenija“, 16 štev. z dne 25. avg. 1848.
[5]) „Slovenija“, 36. štev. z dne 4. maja 1849.
[6]) „Slovenija“, 16. štev. z dne 25. avg. 1848.
[7]) „Slovenija“, 51. št. z dne 26. dec. 1848.
[8]) *KV.* (Priobčil dr. Fr. Ilešič v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana, XIX. letnik, 1909, seš. 3. in 4. str. 106.)

se odpravi carinska meja in oba naroda naj se tesneje združita po skupnosti višjega šolstva. Za tesno zvezo s Hrvati je deloval dr. Muršec in pa Oroslav Caf, ki je v njej videl spas Slovencev, kakor je pisal dne 27. maja 1848. leta odboru za prireditev slovanskega shoda v Pragi.[1]) Dr. Martinak je bil zopet proti temu, češ, da bi se pri zvezi s Hrvati morala slovenska narodnost udati sosednji, močnejši ilirski narodnosti.[2]) Proti temu je bil — kakor rečeno — tudi Slomšek. Ivan Macun se je pa potegoval za uvedenje hrvaško-srbskega jezika v šole in urade po Slovenskem, ker se mu je misel, da bi kdaj cvetlo slovensko slovstvo, zdela prevarljiva; zato se je je treba pravočasno braniti.[3]) Govorilo se je tudi o ustanovitvi jugoslovanskega vseučilišča v Zagrebu.[4])

Velik del slovenskih izobražencev je bil nasprotnik slovenskim naporom; mnogi so bili narodno mlačni in polni različnih predsodkov, le malo je bilo zavednih Slovencev. „Slovenija“ toži: „Slovenski domorodci delajo vse brez osnove in dogovora, onih pa, ki kaj delajo, koliko jih imamo? Politikarji ex professo, učeni juristi, advokati, višji uradniki — vsa ta truma javnosti in mogočnega vpliva se odteguje javnemu življenju in pušča nemočnim mladičem sveti boj...“[5])

Kaj naj rečemo o preprostem ljudstvu? Stokajoč pod jarmom podložništva, je bilo čisto naravno glavno njegovo prizadevanje to, da se reši tlake in desetine, da se osvobodi dosedanjega socialnega položaja. V Poljčanah na Štajerskem se je na pr. ustanovilo neke vrste kmetsko društvo, da bi širilo omiko med poljedelskim ljudstvom, ki pa je imelo smisel le za odpravo tlake brez odškodnine. Po nekem burnem zborovanju je društvo prenehalo.

Nesoglasje je vladalo med Slovenci tudi glede franfurtskega vprašanja. Nemški politiki (baron Andrian, Schuselka, Rizzi) so vabili Slovence, da volijo v Frankfurt, in jim zagotavljali narodno enakopravnost; tudi nekateri Slovenci (dr. Ahačič, dr. Lavrič, Gurnik) so bili za to in za kandidate so se priporočali mnogi znani Slovenci, na pr. Ambrož, dr. Burger, dr. Chrobat, dr. Dolenec, dr. Hradecky, dr. Kavčič, dr. Ulepič itd.[6]) Boj proti Frankfurtu sta pa vodili glavno dunajska in graška „Slovenija“. Najbolj zanimiva je polemika med grofom Antonom Auerspergom in du-

[1]) Dr. Zd. V. Tobolka, Slovanský sjezd v Praze roku 1848. (Praga, 1901, II. str. 39—94.)

[2]) „Slovenija“, 13. štev. z dne 15. avg. 1848.

[3]) „Slovenija“, 3. štev. z dne 11. julija 1848.

[4]) „Celjske Slovenske Novine“, 47. štev. z dne 24. nov. 1849; „Slovenija“, 1. štev. z dne 1. jan. 1850.

[5]) „Slovenija“, 96. štev, z dne 30. nov. 1849.

[6]) „Novice“, 18. štev. z dne 3. maja 1848.

najsko „Slovenijo".[1]) V svojem drugem odgovoru pravi namreč grof Auersperg: „I jaz verujem v veliko lepo bodočnost slovanskega imena, i jaz spremljam z najtoplejšim srčnim sočutjem slovenski narod na njegovi poti k omiki. Naj stopa „Slovenija" še nekaj časa ob rami svoje starejše sestre Avstrije, tega vodstva se ji ni treba sramovati, ker ni namreč manj nadarjena, pač pa je mlajša. Ko nekoč popolnoma dozori, potem bo ločitev naravna in zato manj bolestna." Nato zaključuje z naslednjimi proroškimi besedami: „... Bojim se Rusov (dunajska „Slovenija" je bila namreč mnenja, da se Slovencem ni treba bati Rusov, in je upala, da se jim lahko brez nemške pomoči postavi Avstrija častno nasproti), a ne kot neprijateljev Nemčije, bojim se jih le kot prijateljev Avstrije in avstrijskih Slovanov. Bojim se jih kot naprošenih rešiteljev avstrijske vlade iz onih groznih stisk notranjih razprtij, ki prete naši domovini, ako se ločite od Nemčije; zakaj največja nesreča, ki bi mogla doleteti Avstrijo, bi bila ruska pomoč. O da bi ne doživel uresničenja te slutnje!" Nasproti trditvi dunajske „Slovenije", da na Laškem verolomna frakcija iz nečimurnosti zločinsko tepta pravice postavnega vladarja in interese italijanskega ljudstva, pravi grof Auersperg, da ne more tam brezpogojno grajati, kar ga navdušuje v domovini, a obsoja in preklinja izdajstvo in podla sredstva.

V graški „Sloveniji" je zlasti dr. Muršec deloval zoper Frankfurt. V pismu na Gaja poroča, da po njegovem prizadevanju 16 okrajev ni volilo.[2]) Kratko in jedernato je odgovarjal frankfurtovcem dr. Kranjec: „Ako veljajo zgodovinske pravice, potem velja zvezno pismo z dne 8. junija 1815. leta, ki zagotavlja samostojnost posameznih držav, prištetih Nemčiji; za vsako izpremembo ustavnih zakonov je treba edinosti glasov vseh zveznih udov, t. j. vseh vladarjev. Ako pa zvezno pismo ne velja več, ampak le prirodno pravo in namesto vladarjeve volje le narodna volja, potem velja tudi volja Slovanov, ta pa je proti zvezi z Nemci. Za vsako zvezo je treba edinosti glasov. Slovanov vlada k volitvi v Frankfurt ni mogla siliti, ker še niso v državni zvezi z Nemci. Kakšno edinstvo hočejo zdaj Nemci? Ako narodno, potem ne spadajo sem slovanske dežele; ako državno, zakaj bi se morali zbrati vsi pod nemško zastavo?"[3]) Koseski se je izrekel proti Frankfurtu.

[1]) Anton Graf Auersperg, An meine slovenischen Brüder. Ljubljana. 26. aprila 1848. — Offenes Sendschreiben des Vereines „Slovenija" in Wien an Herrn A. Grafen v. Auersperg (Anastasius Grün). Dunaj, 30 aprila 1848. (Sestavil dr. Matija Dolenec.) — Anton Graf Auersperg, Antwort auf das Offene Sendschreiben des Vereines „Slovenija" in Wien Gradec, 6. maja 1848.

[2]) *KG.*

[3]) „Slovenija", 3. štev. z dne 11. julija 1848.

tudi z gospodarskega stališča, češ, da bodo Nemci napravili carinske meje, ki bodo razcepile našo monarhijo v več delov in nas ločile od slovanskih bratov.[1])

Volitve same so se izvršile različno: na Kranjskem nekateri kraji niso hoteli voliti, drugi z neznatno udeležbo, na Koroškem in Primorskem je bilo volilno gibanje živahnejše, na Štajerskem ponekod sploh niso volili. Slovenci so pozneje protestirali proti frankfurtski ustavi in izjavili, da so volili poslance v Frankfurt zoper svoje prepričanje in le iz spoštovanja do cesarskega ukaza.[2])

Na slovanskem shodu v Pragi ne slišimo veliko o Slovencih. Slovenska zastopnika sta bila Stanko Vraz in Anton Globočnik, ostali so se vrnili kmalu na Dunaj. Glavno delo je slonelo na Globočniku, ki je bil takrat jurist, pripravljajoč se za svoje izpite; zato ni mogel tako posezati v razvoj dogodkov, kakor bi bilo želeti.[3]) Slovanski shod je sprejel slovenski narodno-politični program, dasi ni bil Čehom nič kaj všeč, ker bi se po tem načelu moralo ločiti tudi Češko po narodnostih.[4])

10. Dotakniti se moram v glavnih obrisih obenem političnega razvoja na Hrvaškem.[5]) Do leta 1790. so imeli Hrvatje osebno edinstvo z Ogrskim. Tega leta so osebno edinstvo zamenjali s stvarnim, personalno unijo z realno. Odločevala je pri tem razredno-gospodarska politika hrvaškega plemstva na škodo narodni ideji. Jožef II. je bil izdal leta 1784. naredbo, da se mora v treh letih zamenjati dotedanji latinski uradni jezik na Ogrskem, Hrvaškem in na Sedmograškem z nemškim. Leta 1785. je pa odredil, da bosta tudi plemstvo in duhovščina plačevala davek, ker doslej sta imela ta dva stanova vse politične pravice in vso zemljiško posest, a od nje nista plačevala nobenih državnih davkov, nasprotno je pa moral kmet-tlačan poleg meščana plačevati ves davek: državi in svojemu zemljiškemu gospodu, ne da bi bil imel zato kakšne politične pravice. In na Hrvaškem je bilo skoro 90% kmetov! Da bi se hrvaško plemstvo laže upiralo germanizatorni politiki Jožefa II. in uspešnejše branilo svoje gospodarsko stališče, je sklenilo z Ogrskim realno unijo, ker so imeli ogrski velikaši iste interese kakor hrvaški. Čisto razredno — plemiška korist, namerjena proti socialni in gospodarski osvoboditvi hrvaškega kmeta, je tesneje združila hrvaško plemstvo z mogočnim in

---

[1]) „Novice", 20. štev. z dne 17. maja 1848.
[2]) „Novice", 48. štev. z dne 29. nov. 1848.
[3]) Anton Globočnik pl. Sorodolski, l. c.
[4]) Pismo Globočnikovo z dne 11. novembra 1908.
[5]) Dr. Rudolf Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti. (Zagreb, 1906, str. 5 in naslednje.)

številnim ogrskim plemstvom, upajoč od njega pomoči proti svojemu lastnemu narodu. Na skupnem državnem zboru v Budimu leta 1790. sta se sklenila dva osnovna zakona: 1. Hrvaške županije sprejemajo naredbe od ogrskega namestništva in 2. o hrvaških davkih razpravlja skupni državni zbor, toda ločeno od ogrskih davkov. Zadnji dostavek so dodali Ogri, ki so torej bolje varovali narodno hrvaško samostojnost nego Hrvatje sami.

Germanizatorne tendence Jožefa II. so napotile ogrske plemenitaše, da so začeli uvajati namesto latinščine v javno življenje madjarski jezik kot jezik onega naroda, ki je politično vladal na Ogrskem. Hrvatje pa niso spoznali političnega položaja, marveč so na svojem ozemlju zagovarjali latinski jezik in ne, da bi se bili naslanjali na široke sloje naroda. Pa kako neki? Saj so se vendar tesneje združili z Ogrskim iz strankarskih koristi proti svojim rojakom — kmetom! Zato ni moglo biti drugače, da je madjarizacija na Hrvaškem napredovala in se njen vpliv vedno bolj širil ter postajal od dne do dne mogočnejši. V tej borbi so iskali Hrvatje pomoči pri kroni, ona je postala njih edina zaščitnica — s tem se je razmerje med njimi in Madjari vedno bolj poostrovalo.

Z letom 1830. je nastopil ilirizem v znamenju narodne ideje in je pridobil zase v prvi vrsti hrvaško inteligencijo in meščanstvo; večina plemstva ni bila na njegovi strani, ker se je, malo vešča narodnemu jeziku, bala za svoje pozicije, ako postane hrvaščina uradni jezik. Ko je leta 1843. Ilirec Ivan Kukuljević prvi izpregovoril v saboru hrvaški in predlagal hrvaščino za vladni jezik, ni našel odmeva; šele 1847. se je sprejel predlog, da se uvede hrvaščina v šole in urade. To se je sicer zgodilo soglasno, toda za 50 let prepozno: Madjari so se bili med tem časom silno okrepili.

Prišlo je leto 1848. Dosedanji hrvaški sabor, ki je bil sestavljen iz zastopnikov plemstva, duhovščine in odposlancev kraljevskih svobodnih mest, se je po naredbi bana Jelačića izpremenil v „narodni“ sabor v zmislu meščanstva, ki je postalo političen faktor. Hrvatje so se odločili od Ogrskega, ki je hotelo absorbovati vse nemadjarske narode in dežele v ogrski državi pod vodstvom Madjarov. Na račun kratkovidne strankarske politike hrvaškega plemstva je utrdilo madjarstvo svojo narodnost in 1848. leta uporabilo priliko, da se politično popolnoma osamosvoji in, izrabivši zase politični razvoj nemadjarskih narodov, zlasti Hrvatov, zavlada nad njimi.

Kaj so nasproti temu mogli napraviti Hrvatje? Sklicevanje na zgodovinske pravice ni moglo veliko pomagati, ker so sami sozakrivili svoj neugodni politični položaj in sami sodelovali pri ojačanju madjarske narodnosti. „Hrvatje so kot

slabši iskali 1790. leta pomoči pri močnejših Madjarih, — kako bi jim bilo sedaj pomagalo zgodovinsko pravo, ki so se ž njim okoristili Madjari? Zaščita slabih je možna po prirodnem pravu; zato vidimo, da so Hrvatje 1848. letà, odcepivši se od Ogrske, opustili zgodovinsko načelo in se oprijeli prirodnega načela. Tako je nastal hrvaški narodno-politični program, ki je bil ob enem jugoslovanski narodni program: Avstrija bodi zvezna država, vsaka narodna skupina imej svoj narodni zbor in vlado, na Dunaju je pa skupna vlada za vojaštvo, finance in trgovino, odgovorna osrednjemu zboru, na katerega pošiljajo posamezne narodne skupine svoje poslance. Jugoslovanska narodna skupina bi obsegala Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo z Reko ter srbsko vojvodino in slovenske dežele.[1]) Srbski narodni kongres v Karlovcih je zahteval „srbsko vojvodino“ (Bačka, Banat, Baranja in Srem) in zvezo s Hrvaškim tako, da bi srbskega vojvodo volil sabor v Zagrebu; za srbsko bogočastje in nauk bi bil pa poseben zbor v Karlovcih. Hrvaškega sabora v Zagrebu, ki je sklenil jugoslovanski narodno-politični program, so se udeležili na poziv banskega sveta odposlanci srbski, Slovenec dr. Štefan Kočevar ter Čeha Lambl in Erben.

11. Leto 1848. je šlo na dnevni red preko slovenskega in jugoslovanskega narodnega programa. Ali je moglo biti drugače? Ideje francoskih filozofov, ki so po Nemcih prišle k nam in v obliki Kollárjeve slovanske vzajemnosti ter Gajevega ilirizma vplivale na slovenski preporod, so obudile med nami duševno življenje, narodno čustvo in položile temelj za kulturni razvoj. Marčeva revolucija je pometla z absolutizmom, zmagala je demokratična ideja, ki si jo je bilo osvojilo meščanstvo, tretji stan. Ta proces se je dolgo pripravljal, dokler ni dozorel. Meščanstvo je prevzelo politične vajeti v roke kot naslednik in dedič fevdalizma. A to je bilo meščanstvo t. zv. zgodovinskih narodov: Nemcev, Italijanov, Poljakov, Madjarov··· Meščanstvo teh narodov je bilo poklicano, da zasede politične postojanke, ki so se izpraznile s padcem absolutizma, da naskoči prestolstvo in si ga osvoji. Kaj pa Slovenci?

Absolutizem nas je tlačil narodno in politično. Slovenskih stanov, kakor so jih imeli drugi narodi, ni bilo; kranjski in štajerski stanovi niso bili zastopniki narodnih interesov, ampak samo političnih. Štajerski stanovi so leta 1810. podpi-

[1]) Temeljno načelo tega programa je podrobno razvil Ognjeslav Utješenović Ostrožinski v spisu „Porgramm zur Konstituirung des österreichischen Kaiserstaates nach dem Principe der konstitutionellen Freiheit und der nationalen Gleichberechtigung. (Aus dem Jahre 1848.) Dunaj, 1861.

rali zahtevo po stolici slovenskega jezika v „prepričanju, da se omika priprostega človeka edino pospešuje z materinščino, da se pa na ta način s povzdigo potrebe po omiki tudi najbolje dosega razširjanje nemškega jezika." Ko so se kranjski deželni stanovi leta 1821. razgovarjali o ljudskem šolstvu, je bil baron Karol Zois bela vrana med njimi, ko je izjavil: „Na Kranjskem se morajo ustanoviti samo slovenske šole (namreč ljudske), ne pa nemške." Pritrdila sta mu grof Thurn in vitez Candini.[1]) Ko je doletela Slovence politična svoboda, ni moglo biti slovensko meščanstvo dedič fevdalizma, ker je bilo meščanstvo, kolikor ga je sploh bilo na Slovenskem, nemško in laško. Jedro slovenskega naroda je bil kmetski stan; ta se je pa komaj prebujal iz narodnega mrtvišča in je bil socialno odvisen in nesamostojen; zato je čisto naravno, da slovenski narodni program ni mogel biti drugačen nego prirodnopraven; na podlagi prirodnega prava v zmislu idej francoske revolucije so mogli Slovenci zahtevati svoje narodnopolitične pravice, ker niso imeli nobenega zgodovinskega razvoja za seboj, ki bi bili pri njem sodelovali sami kot narod.

Marčeva revolucija je našla slovenski narod nepripravljen, njegova socialna struktura je bila komaj v povojih. Sedaj pa naj bi bil postal hipoma nositelj političnega razvoja — slovenski kmet, zbudivši se pravkar napol iz dvestoletnega duševnega spanca in ne imajoč za dobe absolutizma kot tlačan niti najmanjše prilike, da bi se bil uril v samostojnem upravljanju političnih opravil! Ali je potem čuda, da so Slovence drugi, t. zv. zgodovinski narodi nadkriljevali, ker so bili socialno naprednejši, na pr. Nemci, in politično izšolanejši, na pr. Italijani in Madjari, ki so imeli svojo samoupravo? Ti narodi so nasprotovali slovenskemu prirodnopravnemu programu, ki je hotel nemškemu in laškemu meščanstvu kot dediču fevdalizma v naših deželah vzeti iz rok politično vlado.

12. Na miren način se ni dal uresničiti slovenski narodni program, to je mogel doseči le boj in sicer na dve strani: nasproti drugim narodom in nasproti absolutistni vladi. Ali so pa bili Slovenci zmožni voditi tak boj? Masa slovenskega naroda ni prihajala v poštev niti narodno niti politično; slovenska inteligencija je bila pa maloštevilna, neodločna, needina med seboj in omahujoča v svojih narodnih čustvih (dr. Füster!).

V prvem državnem zboru so imeli Slovenci kakih 16 poslancev. Ker je imelo volilno gibanje pri nas agraren značaj, je bilo izvoljenih nekaj čisto nesposobnih mož. Slo-

[1]) Josip Apih, Deželni stanovi kranjski od 1818—1847. (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, 1890, st. 152.)

venski poslanci niso nastopali kot narodna celota niti po točnem programu. Ni bilo med njimi solidarnosti in discipline. Med odličnejšimi poslanci so bili Ambrož, Črne, Doljak, Gorjup, dr. Kavčič, dr. Kranjec, dr. Miklošič in dr. Ulepič. Na dr. Miklošiča se ni bilo zanašati veliko, očitala se mu je častilakomnost. Že leta 1837. piše dr. Kočevar Vrazu, da se boji za Miklošiča, njegovo častiljubje ga grozi odvesti daleč od slovenstva. Če bo njegova glava za Slovence izgubljena, kdaj izide druga njemu enaka? Tiste časti, ki ga čaka pri Slovencih, ne dobi pri Nemcih nikdar. „Ni mi prav, toži dr. Kočevar, ko čujem, da je na slovenstvo pozabil; upam pa, da bode tudi za Slovence pisal, ko postane profesor ali advokat.“[1]) Tudi Cigale očita Miklošiču leta 1849. častilakomnost in boječnost, o Ulepiču pa pravi, da nima pojma o domovini in narodnosti.[2]) Dr. Kranjec se opravičuje, da je večkrat glasoval z levico, kar so storili tudi drugi, zlasti poslanci — kmetje. V vprašanjih slovanske narodnosti — pravi dr. Kranjec — je glasoval vedno s češko desnico. Pri vprašanjih svobode pa ne, ker so se Čehi dostikrat izkazali kot prijatelji aristokracije. V čisto političnih rečeh, ki se ne tičejo narodnosti, se je pred oktobersko revolucijo po njegovem mnenju levica bolj junaško potegovala za pravo svobodo nego desnica.[3]) Dr. Kavčiča, ki je zagovarjal v javni seji sekularizacijo cerkvenega imetja, graja „Slovenski cerkveni časopis“, dasi hvali njegov nastop za „Zedinjeno Slovenijo“.[4]) Dr. Kavčič piše glede tega Bleiweisu, da sta bila v ustavnem odseku edino on in neki poljski škof zato, da imej katoliška vera predpravice pred drugimi krščanskimi „sektami“. „Jaz sem bil edini v ustavnem odseku, ki sem pri vsaki priliki odločno in direktno govoril za katoliško vero in dal drugim pogum, da so nazadnje meni pritrdili; jaz sem bil edini, ki sem direktno govoril proti emancipaciji Židov.“ V domovini pa ga obrekujejo, da je brezverec.[5]) Koseski je izpodbujal Bleiweisa, naj se poteguje za poslanca, da ne bode izvoljen kakšen „Deutschtümler“ ali pa v dunajska rovarstva zaljubljeni Ambrož.[6]) Dr. Bleiweis je zastopal ravno konservativno smer, ki se je gibala med narodnim in zgodovinskim načelom. Bleiweisovo stališče označujejo naslednje besede, ki jih je govoril v odboru „Slovenskega društva“ v Ljubljani dne 19. novembra

[1]) *KV.*
[2]) „Korespondenca dr. Jos. Heršca“, l. c., str. 97.
[3]) „Celjske Slovenske Novine“, 22. štev. z dne 22. nov. 1848.
[4]) „Slovenski cerkveni časopis), 10. štev. z dne 2. sept. 1848; 13. štev. z dne 23. sept. 1848.
[5]) Kavčičevo pismo z dne 22. sept. 1848. *KB.*
[6]) Koseskega pismo z dne 23. sept. 1848. *KB.*

1848. leta, ko se je sklenilo protestovati proti frankfurtski ustavi: „Vso čast narodnosti, ki je najsvetejši zaklad; a umestno je, da se nasproti opoziciji poudarjajo še tudi drugi razlogi nego zgolj narodnost; to je potrebno posebno zato, ker narodu na kmetih ni še popolnoma jasen pojem o narodnosti.“ Bleiweisovo zgodovinsko stališče je pobijal dr. Martinak, češ, da je po revoluciji zavrženo: „Ker smo priznali dobre sadove revolucije, moramo dosledno odobravati revolucijo samo.“

Kakšno je bilo politično mišljenje slovenskih časopisov, ki jih je rodila marčeva revolucija?

„Novice“ so bile konservativne v načelih in taktiki. Kakor v literarnih vprašanjih, tako so tudi v politiki puščale do besede tega in onega ter čakale previdno, da je dozorelo vprašanje. Temeljnim državljanskim pravicam, kakor jih je razumeval tedanji demokratični liberalizem, zlasti v cerkvenih rečeh, so bile „Novice“ nasprotne.[1])

„Slovenija“ je bila prvi slovenski politični list v pravem pomenu besede in v večjem obsegu; priobčevala je tudi odlične članke iz drugih časopisov, zlasti slovanskih, in zastopala slovenski narodni program. Uredniki „Slovenije“ so bili Matej Cigale, Dragotin Dežman in Fran Cegnar; glavni politični sotrudniki: Ambrož, Doljak, Einspieler, Konšek, Peter Kozler, Majar, Malavašič, dr. Martinak, dr. Muršec, Praprotnik, Vilhar; literarni sodelavci pa zlasti: Globočnik, Hicinger, Koseski, Levstik, Macun, Navratil, Svetec, Toman, Trdina, Valjavec.

„Pravi Slovenec“ je imel urednika Fr. Malavašiča in samo par sotrudnikov; kmalu se je politike čisto vzdrževal[2]) in nehal — kakor pravi urednik — ne, ker je imel malo naročnikov in malo pomočnikov, ampak zato, ker ni mogel urednik zaradi drugih opravkov izhajati s časom.[3]) V Trstu je izdajalo „Slovansko društvo“ časopisa „Slavjanski Rodoljub“ in „Jadranski Slavjan“; oba lista sta kmalu prenehala. „Jadranski Slavjan“ je izhajal pod uredništvom Simona Rudmaša v slovenskem in hrvaško-srbskem jeziku; svaril je pred tem, da bi zahtevali takoj uvedbo stvari, ki so sicer „potrebne posledice ustavne enakopravnosti in politične svobodnosti, ki se pa ne morejo dopolniti pri tej priči.“ Kot take pretirane in torej nemožne stvari se označujejo zahteve: 1. da naj dobe posamezne dežele vesoljne Avstrije večjo oblast in samostojnost, 2. da imej mate-

[1]) „Novice“, 47. štev. z dne 22. nov. 1848; 48. štev. z dne 29. nov. 1848.
[2]) „Pravi Slovenec“, 26. štev. z dne 25. jun. 1849.
[3]) „Pravi Slovenec“ 52. štev. z dne 24. dec. 1849.

rinski jezik Slovanov v slovanskih deželah vse pravice, kakor nemški v nemških, laški v laških itd. in 3. da se Avstrija odreče nemški zvezi. Ta je potrebna zaradi angleške pohlepnosti, da se obvarujejo meje nasproti komunizmu in socializmu in da se rešijo slovanski kristjani turškega jarma.[1]) Fr. Polak je uredoval v Novem mestu izhajajoči list „Sloveniens Blatt", ki je zagovarjal slovenske politične težnje v nemškem jeziku in ki so ga „Novice" branile pred očitanjem, da ima slovensko ime, a ne piše v slovenskem jeziku.[2])

Liberalno strujo v slovenski žurnalistiki so zastopale „Celjske Slovenske Novine" (pozneje imenovane „Celjske Novine" in „Slovenske Novine") pod uredništvom prof. Valentina Konšeka. Glavni sotrudniki so bili: Caf, dr. Kočevar, dr. Kranjec, Macun, dr. Muršec, Škrebe, dr. Šubic. Priobčevale so članke za ločitev cerkve in šole, za odpravo samostanov, sekularizacijo cerkvenega imetja (Škrebe)[3]), za odpravo celibata (dr. Šubic).[4]) Ko je dr. Muršec tem nazorom ugovarjal, češ, da bi nič ne rekel, ako bi bil dr. Šubic v nemških novinah to objavil, ali žalost: da se v slovenske novine med nedolžno ljudstvo kaj takega seje, tu dostavlja uredništvo: „Bog se usmili! Ali bi ravno slovenski narod moral najdalje ječati v temi?"[5]) Župnik Anton Lipovšek pripoveduje, da njegovi župljani za menihe nič ne marajo, češ, da se naj meniško imetje obrne za druge mašnike, ki so nam edino potrebni.[6]) Drugič omenja, da so po nekod po celih farah odrekli bero, celo ubogim kaplanom.[7]) — Proti „Celjskim Slovenskim Novinam" se je oglasil „Slovenski cerkveni časopis".[8]) Nato je odgovoril urednik, da hočejo nekateri izpodkopati njegov list, ker je preposveten. „Zaradi tega, kar sem doslej pisal in vzel v časopis, bom na tem in onem svetu lahko dajal odgovor. Zdaj se mora odkritosrčno govoriti in delati. Kdor pa zdaj pod grmom čepi in šele čaka, odkod pripiše veter, da bi se po njem obrnil, ta nima nobene ljubezni do domovine. Jelite, prijetno bi vam bilo, ko bi mi orali, vi veterniki, pa za nami želi?[9])

---

[1]) „Jadranski Slavjan", 1. štev. meseca marca 1850.
[2]) „Novice", 23. štev. z dne 7. jun. 1848.
[3]) „Celjske Slovenske Novine", 13. štev. z dne 20. sept. 1848. Tudi mesto Kranj je poslalo peticijo deželnemu zboru, naj cerkveno imetje zapade državi, ona pa naj plačuje duhovnike.
[4]) „Celjske Slovenske Novine", 14. štev. z dne 27. sept. 1848.
[5]) „Celjske Slovenske Novine", 15. štev. z dne 3. okt. 1848.
[6]) „Celjske Slovenske Novine", 16. štev. z dne 11. okt. 1848.
[7]) „Celjske Slovenske Novine", 23. štev. z dne 29. nov. 1848.
[8]) „Slovenski cerkveni časopis", 16. štev. z dne 14. okt. 1848; 18. štev. z dne 28. okt. 1848.
[9]) „Celjske Slovenske Novine", 20. štev. z dne 8. nov. 1848.

Pozneje je pa vendar izjavil, da se bo varoval takih sestavkov, po katerih bi se brez potrebe dražili ljudje, zraven pa ne imeli nobene koristi. Napake bo le tedaj odkrival, če se bo upal jih s tem poboljšati. Če je kaj napačnega storil, bo skušal poravnati.[1]) Pri razlaganju oktroovane ustave zagovarja Konšek enakopravnost glede vere, pridobivanja posesti in izvrševanja obrti; pri tem po pravici in resnici razpravlja o zgodovini Židov in nastopa zoper „peklensko laž", da Židje moré krščanske otroke.[2]) — Zanimivo je stališče lista glede razmerja med Nemci in Slovenci. Urednik pobija očitanje, da je njegova politika dvomljiva. Želi, da bi se Slovenec spoznal za Slovenca in si prizadeval omikati se s svojimi pripomočki, namreč po svojem jeziku. Če je le mogoče, se pa na drugi strani ogiblje vsake besedice, ki bi utegnila razžaliti nemški narod, čeprav nemški časopisi čisto drugače delajo. S takim ravnanjem se sicer iskrenim Slovencem ne prikupi, toda za vsako ceno hoče ohraniti ljubi mir med sosednjima narodoma.[3]) Kako si je Konšek mislil narodno enakopravnost, dokazuje priobčena pesem „Enakopravnost" (A. Povh), ki ima po eno slovensko in po eno nemško vrstico pri vsaki kitici. Ta pesem zopet kaže, pravi uredništvo, da Slovenci vemo, kaj je enakopravnost; ta enakopravnost pa tirja, da tudi Nemci take pesmi zlagajo in prepevajo.[4])

Prva in zadnja kitica te pesmi se glasita:

Kak srečni smo mi brati
In schöner Steiermark!
Nam hudga ni se bati,
Die Einheit macht uns stark.

Sosedno v mir živimo
In schöner Steiermark,
Se braterno lubimo:
So bleiben wir auch stark.

„Celjske Slovenske Novine" so prenehale, ker niso imele kavcije.[5])

„Slovenski cerkveni časopis", ki se je od leta 1849. dalje imenoval „Zgodnja Danica", je zastopal cerkveno politiko. Urednik je bil dr. Janez Pogačar, poznejši škof ljubljanski, glavni sotrudniki pa: Hicinger, Jeran, Marn, Ravnikar, Potočnik, Volc — sami duhovniki. Jeran je pisal zoper one odstavke temeljnih državljanskih pravic, ki se tičejo cerkvenih razmer.. Verske reči naj bi se obravnavale v posebnih zborih vsakega naroda po njegovih potrebah in željah.[6]) Za bistveni del narodnosti označuje vero, drugi posamezni deli narodnosti so le sredstva. Narodnosti preti škoda, ako se

[1]) „Celjske Slovenske Novine", 24. štev. z dne 6. dec. 1848.
[2]) „Celjske Slovenske Novine", 15. štev. z dne 12. aprila 1849.
[3]) „Celjske Slovenske Novine", 9. štev. z dne 1. marca 1849.
[4]) „Celjske Slovenske Novine", 34. štev. z dne 24. avg. 1849.
[5]) „Celjske Slovenske Novine", 52. štev. z dne 31. dec. 1849.
[6]) „Zgodnja Danica", 2. štev. z dne 11. jan. 1849.

njen glavni del, vera, uničuje; nasprotno pa trpi tudi vera, ako se jezik, šege in navade naroda itd. zatirajo, ker se med takim narodom vera težje razvija. Narodnosti imajo svoj začetek v izvirnem grehu. Razdelitev v jezike je posledica greha, ne greh, ki pa nam služi v srečo. V narodnostih je postavljena meja napuhu; če bi bil en sam jezik, bi se pregrehe hitrejše in hujše širile. Razloček med narodi neha z vero, katera kot glavni del narodnosti združuje vse narode.[1])

„Ljubljanski Časnik“ je bil prvi slovenski uradni list, ki ga je urejeval Blaž Potočnik in pozneje s Cegnarjevo pomočjo prof. Melcer; glavni literarni sotrudniki so bili: Cegnar, Levstik, Navratil, Trdina, Valjavec. Ko se je vlada odločila za izdajanje takega lista, je minister Bach mislil na „Novice“ in Bleiweisa.[2]) Dr. Dolenec je svetoval Bleiweisu, naj zahteva za uredništvo 1000 goldinarjev, naj dela pretenzije, ker je za to upravičen; zakaj to, kar se mu ponuja, je „miserables Blutgeld“.[3]) Dr. Anton Beck, urednik državnega zakonika v češki izdaji, je pisal Bleiweisu, da bi vlada zelo rada videla, ako bi bil on urednik oficielnega časopisa za Kranjsko. Obenem mu je povedal, da ni nezaupanja do njega, kakor je domneval dr. Bleiweis, ker se je govorilo, da ni imel razsvetljave pri otvoritvi Južne železnice[4]). Kolikor dr. Beck ve, se o tem uradno ni nič omenjalo. Dr. Bleiweis je odklonil uredništvo in mislili so potem na Kastelca ter so poizvedovali o njegovih sposobnostih.[5]) „Ljubljanski Časnik“ je Slovence polagoma pripravljal na dobo reakcije. V zunanji politiki se je zagovarjala zveza celotne Avstrije in Nemčije s skupnim carinskim ozemljem;[6]) v notranji politiki baje ne potrebujemo ne deželnih in ne državnih zborov, ne narodne straže, ne kovanih dvajsetic, ne svobode tiska, ne odprave obsednega stanja, ampak zaupanja državljanov do vlade.[7]) Katoliška vera je trdna podpora vsake države.[8]) Najprej je avstrijska domovina, potlej slovenska.[9]) Naša vlada je nemška in bo nemška, dokler ne razpade avstrijsko cesarstvo. Naša vlada mora pa tudi ohraniti prvo mesto med državami nemške zveze v prid sebi in v srečo cele Evrope. Nemški jezik je prvi med jeziki avstrijskega cesarstva.[10]) Tudi federalizem bo morebiti nekoč pripravna pod-

---

[1]) „Zgodnja Danica“, 35. štev. z dne 29. avg. 1850.
[2]) „Novice“, 21. štev. z dne 22. maja 1861.
[3]) Dolenčevo pismo z dne 24. nov. 1849. *KB.*
[4]) Gl. dr. J. Lokar, Bleiweis in Novičarji, str. 138. (*Ured.*)
[5]) Beckovo pismo z dne 12. dec. 1849. *KB.*
[6]) „Ljubljanski Časnik“, 5. štev. z dne 17. jan. 1851; 29. štev. z dne 25. marca 1851.
[7]) „Ljubljanski Časnik“, 20. štev. z dne 11. marca 1851.
[8]) „Ljubljanski Časnik“, 21. štev. z dne 14. marca 1851.
[9]) „Ljubljanski Časnik“, 29. štev. z dne 11. aprila 1851.
[10]) „Ljubljanski Časnik“, 30. štev. z dne 15. aprila 1851.

laga za posloje naše ustave. Kdor pa že zdaj oznanuje svoje nagnjenje za federalizem, ta ali ne išče po pravi poti državne sreče in moči, čeprav bi bil poštenjak, ali pa se le hlini, da je prijatelj edinosti cesarstva.[1]) — „Ljubljanski Časnik“ se je poslovil od svojih bralcev na naslednji način: „Pešale in pešale so njegove moči kakor sivega starčka, da je moral svojo usodo zgodaj doseči. To pa ni moglo drugače biti, ker mu je manjkalo studenca, iz katerega bi bil zajemal vir življenja, ker je pogrešal zraka, v katerem bi bil mogel okrepčati svoje slabe ude. Da se ni dvignil visoko, da bi ga bili čislali in hvalili, mu ni zameriti, ker je imel eno perut zvezano, drugo zlomljeno. Sam se je trudil strmo na strmem potu, nobeden mu ni prišel v pomoč, nobeden segel opešanemu pod pazduho, torej ni čudo, da je reva začel slabeti in pešati, da je nazadnje omagal.“[2])

13. Slovenci, kakor Jugoslovani sploh, še niso bili zmožni, da bi bili mogli voditi samolastno politiko. Bili so vladna stranka. Od vlade so se nadejali pomoči; njenim zahtevam so pripomogli često do veljave, dajajoč se izrabljati za sredstvo proti demokratizmu. Umevna je taka taktika edino z ozirom na narodna nasprotstva z Nemci, Italijani in Madjari; drugo vprašanje je, je li bila opravičljiva. Sicer je pa v boju, ki je nastal med avstrijskimi narodi ter med njimi in absolutizmom v prvi vrsti krivda t. zv. zgodovinskih narodov, da so s svojim nastopanjem pognali Slovane v naročje reakciji. Vsakomur, kdor je poznal narodne in politične razmere avstrijskih narodov, je moralo biti na prvi pogled jasno, da je zmaga demokratične ideje brez Slovanov nemogoča. Na vsak način bi bilo treba sporazumljenja s Slovani, ako so hoteli doseči Nemci, Italijani, Madjari svoje narodno edinstvo in svobodo. Slovani so bili najnevarnejši nasprotniki zaradi svoje zaostalosti. Čehi kot najkulturnejši slovanski narod so sicer stali Nemcem najbližje, a se niso mogli ustavljati absolutistni vladi, ker njih demokratično prepričanje ni bilo dovolj močno in se ni moglo opirati na zadostno politično izobrazbo volilcev. In kaj naj porečemo o Jugoslovanih, oziroma Slovencih, z ozirom na to, kar smo doslej slišali o njih?

Madjari so si nemadjarske narodnosti, zlasti Hrvate in Srbe, sami sovzgojili za svoje nasprotnike, ko so jih s svojo šovinistno politiko naravnost silili, da so iskali pomoči pri kroni in tako postali njeni zavezniki. Isto so zakrivili Nemci glede Slovencev in Čehov. S tem, da so hoteli rešiti narodnostno vprašanje na račun narodne in politične nezrelosti slo-

---

[1]) „Ljubljanski Časnik“, 51. štev. z dne 27. jun. 1851.
[2]) „Ljubljanski Časnik“, 104. štev. z dne 30. dec. 1851.

vanskih narodov, so pokazali, da sami niso bili dovolj zreli.[1] — Nemci so prezrli, da je za uresničenje demokratične ideje treba nove Avstrije, ki pa je nemogoča brez zveze s Slovani, in da je baš zaostalost in nezrelost, zlasti južnih Slovanov, največja nevarnost in zapreka demokratizma. Krepka narodna zavest kot posledica večje kulture in politične izšolanosti bi bila najboliša opora v boju z absolutizmom. In tega niso razumeli veliki narodi! Iz posameznih poizkusov se sicer spozna, da so mnogi uvidevali potrebo nekakega zbližanja s Slovani, n. pr. levičarja dr. pl. Löhnerja program o Avstriji kot federativni državi; tu se nahaja tudi „Slovenija“, h kateri bi mogle pristopiti Hrvaška in Slavonija, ali načrt dr. Wildnerja o jezikovnem vprašanju, kjer se odreka nemščini nadvlada nad drugimi jeziki.[2] Toda to so bili le poedini glasovi, v podrobnostih nedosledni in prešibki, da bi bili mogli odmevati.

Poglavitni znak nemškega narodnega čustvovanja na Dunaju, kjer je bil sedež revolucije, je bilo zasmehovanje mladih slovanskih narodov, zbujajočih se h kulturi. To je bilo narodno mišljenje Dunajčanov, da so, neznajoči drugega jezika nego nemščino, proglašali slovanske jezike za živalske glasove! Ali je bilo potem čudno, da so Slovani podpirali reakcijo proti demokratizmu, ki se jim je kazal v tako nekulturni podobi? In vendar je sam ministerski predsednik baron Pillersdorf obsojal stari policijski sistem in priznaval, da ne morejo monarhiji njeni najhujši sovražniki bolj škodovati, nego oni, ki se drže absolutizma in nasilja. Windischgraetz naj bi bil Dunaju s spravljivostjo odvzel revolucijsko orožje. Na Ogrskem je tuja sila pomagala vladi k postavi, ko le skupno delo lastnih moči zagotavlja trajno zmago.[3] Tako je sodil

Kakor glas vpijočega v puščavi se mi zde na drugi strani besede dr. Kočevarja v pismu na Muršeca: Cesar (Ferdinand) samo voljo Nemcev in Madjarov izpolnuje in neče, da bi bili Hrvati pod dunajskim ministerstvom, ker je to slovanska volja in ker se boji, da ne bi razsrdil Madjarov. Čemu potem preliva 40.000 Hrvatov kri za cesarja in nemški prestol? Ako ne pomore Slovanom nadvojvoda Ivan, potem se je bati, da izgube vso ljubezen do prestola.[4]

Stanku Vrazu pa piše dr. Kočevar, naj ban Jelačić ne hodi pred Dunaj in naj rajši brani Hrvaško pred Madjari. S

---

[1]) Dr. Maximilian Bach, l. c. str. 512 in naslednje.

[2]) Dr. Wildner, Die Nationalitätenfrage in Österreich und zwar erstlich die Sprachenfrage. Dunaj, 1849.

[3]) F. v. P. (Freiherr von Pillersdorf), Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849. Dunaj, 1849.

mož, ki je bil vse kaj drugega nego demokrat.

[4]) „Korespondenca dr. Jos. Muršca“, l. c. 1904, str. 140.

svojim prihodom pred Dunaj izgubi simpatije med Nemci, ki mislijo, da imajo zdaj dokaz, da pomaga reakcionarni stranki.[1]) In Palacký je dejal ministru Bachu: Ako nam Avstrija ne more ali noče privoščiti in zagotoviti narodne enakopravnosti, potem nam nič ni do njene ohranitve; zakaj krivice dobimo dosti tudi izven Avstrije in to zastonj[2]).

Leto 1848. je bilo za nas izgubljeno, narodno in politično. Avstrijski narodi niso dosegli svojega narodnega edinstva, marveč so zaigrali še svojo politično svobodo, ker so pobijali reakcijo z reakcionarnimi sredstvi. Nad demokratizmom je zmagal absolutizem; razloček je bil v tem, da so dobili revolucionarni Nemci, Italijani, Poljaki in Madjari isto za kazen, kar se je dalo Slovanom, zlasti južnim, za plačilo. Kollárjeva profesura slovanske arheologije na Dunaju in pa državna podpora njegove fantastne „Staroitalie slavjanske“ sta se prištevali glavnim pridobitvam, ki jih je prinesla avstrijskim Slovanom njih zvestoba leta 1848. in 1849. Malo, ali še tega ni bilo treba! Marsikaterim „Slovanom“ naših dni ta primer lahko služi v svarilo — pravi k temu prav dr. Murko.[3])

14. Izmed vseh slovenskih časopisov, ki jih je rodilo 1848. leto, sta se ohranila samo dva: „Novice“ in „Zgodnja Danica“. Prenehala so politična društva: že leta 1849. se je graška „Slovenija“ izpremenila v bralno društvo, ker bi bili sicer vsi dijaki (in teh je bilo največ v društvu) prisiljeni odstopiti;[4]) istega leta se je „Slovensko društvo“ v Ljubljani odpovedalo politiki in postalo zopet samo literarno društvo itd.[5])

Dasi je bil dr. Bleiweis pri urejevanju „Novic“ previden, kolikor je mogel, vendar ni našel milosti pri vladi in slovenski duhovščini. Župnik Cigler je pisal Bleiweisu v tem oziru, da kroži pri duhovnikih anonimno pismo, v katerem se odsvetuje od naročevanja „Novic“, češ, da so veri nasprotne, zapeljive, nevarne in da je dr. Bleiweis največji protivnik duhovnikov. Cigler sodi, da je ta nasprotnik „Novic“ duhovnik.[6]) Skrbno je svaril tudi Luka Jeran pred priobčevanjem „zaljubljenih brkljarij“.[7]) Davorin Trstenjak se pritožuje zaradi „zelotov“, ki se pohujšujejo nad njegovimi spisi v „Novicah“, in dostavlja: „Sed haec recensio maneat inter nos, quia illa abuti possent Jesuitae en Frak et en Talar, katerih imate v Ljub-

[1]) *KV*. (Priobčil dr. Fran Ilešič v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, Ljubljana, XIX. letnik, 1909, seš. 3. in 4. str. 107.)
[2]) Dr. Frančišek Palacký, Idea státu Rakonského. (Praga, 1865, str. 23.)
[3]) Dr. M. Murko, Jan Kollar, l. c. II. del, str. 224.
[4]) „Celjske Slovenske Novine“, 16. štev. z dne 19. aprila 1849.
[5]) „Pravi Slovenec“, 17. štev. z dne 23. aprila 1849.
[6]) Ciglerjevo pismo z dne 14. jan. 1853. *KB*.
[7]) Jeranovo pismo z dne 13. febr. 1857. *KB*.

ljani več nego mi v Mariboru.“[1]) Ostro se izraža Mihael Verne o slovenski „Klerisey“, ker se pohujšuje nad njegovimi spisi.[2])

Edini posvetni slovenski časopis, „Novice“, je poskušala Bachova reakcija ubiti; „Zgodnja Danica“ je bila cerkven list in zato brez nevarnosti. Matija Majar je priporočal, da se je treba sedaj skrbno poprijeti literarnega dela in v politiki samo opazovati, kaj se godi.[3]) Toda tudi literarno delo ni bilo varno.

Petra Kozlerja so postavili pred vojno sodišče zaradi imena, ki ga je dal svojemu zemljevidu, namreč: Zemljevid slovenske dežele in pokrajin, češ, da slovenske dežele ni med številom „avstrijskih kronovin! Leta 1850. je ponudila vlada Bleiweisu službo deželnega živinozdravnika v Pragi, kar je pa dr. Bleiweis odklonil. Nekateri mislijo, da ga je hotel Bach na ta način odpraviti iz domovine. Pozneje ga je baje zaman skušal z večjo svoto denarja pregovoriti, da bi bil odložil uredništvo „Novic“.[4])

Tako so ostale „Novice“ kot drag spomin preteklosti in edino upanje prihodnosti.

III.

Ustavna doba do dualizma.

15. Bachov absolutizem je napravil finančni in politični bankrot. Na Dunaju se je sešel t. zv. pomnoženi državni svet, ki se je posvetoval, kako se naj izboljšajo državne razmere. Izmed Slovencev ni bil nihče poklican vanj, pač pa sta bila v njem Hrvata Strossmayer in Vranicani. Slovenci na Kranjskem so upali, da jim bo zagovornik v tem zboru grof Anton Auersperg. V spomenici z dne 28. junija 1860. leta navajajo, da ni dovolj, ako se doseže ravnotežje v državnem proračunu (to je bil prvotni namen, da se je sklical državni svet): Auersperg naj deluje na to, da se izpremeni vladno načelo v zmislu reprezentativnega sistema, Kranjsko naj dobi, združeno z ostalimi deželami monarhije, svojo avtonomijo, svojo deželno upravo in zakonodajo.[5])

Ze v državnem svetu sta se pokazali dve stranki, ki sta si ustavo in upravo avstrijske države predstavljali vsaka po svojem: centralistno in federalistno. Centralisti so bili za kar najobsežnejšo osrednjo oblast v duhu in

---

[1]) Trstenjakovo pismo z dne 25. dec. 1854. *KB.*

[2]) Vernetovo pismo z dne 14. okt. 1852. *KB.*

[3]) „Korespondenca dr. Jos. Muršca“, l. c., str. 44 in 49.)

[4]) Dr. Bogoslav Sulek, l. c.

[5]) *KB.*

zmislu dosedanjega sistema, le nekaj koncesij bi bili pripravljeni odstopiti deželam; federalisti so zagovarjali državno edinstvo, v kolikor to zahtevajo skupne potrebe, vse drugo pa prepuščali posameznim deželam. Predlog glede federalistne ustave in uprave je dobil večino. Kot odgovor na to je sledila oktoberska diploma (20. oktobra 1860. leta) ministra Gulochowskega, povračajoča avstrijskim narodom ustavo v zmislu federalizma. Toda z oktobersko diplomo podeljena ustava je naletela na odpor i pri centralistih i pri federalistih: enim je bila preveč federalistna, drugim pa preveč centralistna. Posledica tega je bil februarski patent (26. februarja 1861. leta) ministra Schmerlinga v zmislu centralizma. Vnel se je boj med centralizmom in federalizmom, ki še dandanašnji ni dognan.

Kaj je bilo bistvo in jedro tega boja?[1])

Že od 14. stoletja dalje so skušale vladarske rodbine Anžuvincev, Luksenburžanov in Jageloncev združiti in spraviti pod svojo oblast alpske, sudetske in karpatske dežele. To se je končno leta 1526. posrečilo Habsburžanom, ki so kot nemški cesarji najuspešneje mogli braniti podonavske dežele pred napadi Turkov. In pragmatična sankcija Karola VI. ni drugega nego pravni izraz ali pravna oblika zgodovinskega fakta, da so se podonavske dežele zedinile v zvezo pod habsburškim vodstvom, ki naj zagotovi krščanstvu notranji in zunanji mir pred islamom. V dolgotrajni zvezi so se polagoma razvili in dejansko obstojali skupni interesi, ki so zahtevali skupno zakonodajo in upravo dežel in narodov, združenih pod habsburškim žezlom v celoto na zunaj.

Ko je minila turška nevarnost, je pretila avstrijski državi poguba od krščanskega zapada: avstrijska nasledstvena vojna in francoske vojne. Napoleon Bonaparte je postal cesar Francozov, nakar je izdal Franc II. pragmatikalni patent (1804.), s katerim si je dal naslov dednega avstrijskega cesarja in dve leti potem (1806.) odložil nemško cesarsko krono. Nasproti narodni državi Francozov nastopa Avstrija kot zveza različnih narodov, ki ji je cilj: vzajemna korist na znotraj in skupno varstvo proti sovražnikom na zunaj.

Leto 1848. pomenja za Avstrijo najhujšo krizo. Vse gibanje tedanjega časa je bilo proti njej: ideji narodnosti in konstitucionalizma si mogočno osvajata zapadno Evropo. Toda odločujoče meščanstvo v Avstriji, v prvi vrsti nemško in laško, še ni bilo toliko razvito, da bi bilo izvedlo marčevo revolucijo: zmagal je absolutizem, ki je bil močan dovolj, da si ni

[1]) Rudolf Springer (dr. Karl Renner), Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. (Dunaj in Lipsko, 1906, str. 9 in naslednje.

dal izviti vlade iz roke, in obenem kratkoviden še bolj, da ni poznal položaja svoje dobe. Zato je segel nazaj v srednji vek in hotel imeti Avstrijo kot krščansko-katoliško cesarstvo, ki naj gospoduje Nemčiji in Italiji ter vodi evropsko reakcijo v boju proti protestantskemu severu in brezverskemu, prekucijskemu zapadu: rimsko-nemško cesarstvo Karola Velikega in Otona Velikega v pomanjšani izdaji! Tako je nastal konkordat.

Ta Schwarzenberg-Thunová državna ideja je napravila popolen bankrot; bila je v političnem oziru absolutistno-birokratična, v narodnem centralistno-germanizatorna in v verskem rimsko-katoliška. In vse to v Avstriji, ki ima prebivalstvo raznih narodnosti in raznih ver, kjer zahteva različno kulturno in gospodarsko stanje tudi različno zakonodajo in upravo! Bachov absolutizem je povzročil izgubo Lombardije, velikanski državni dolg in nezadovoljnost avstrijskih narodov, ki je spravljala v nevarnost obstoj države. Prišla je oktoberska diploma, ki nam je prinesla zopet ustavo.

Oktoberska diploma sloni na pragmatični sankciji in računa z Avstrijo kot celoto, ki je sestavljena iz različnih dežel. Težišče te ustave je v kronovinah, oziroma pri narodih, ki so odločilni v tej ali oni deželi. Deželni zbori so pravna podlaga države, v katerih naj vladajo narodi, ki so kulturno in gospodarsko razviti. Ta ustava podreja manjše narode mogočnejšim sosedom in daje odločilno besedo stanovskim skupinam (višji duhovščini in plemstvu), kakor jih nahajamo v starih deželnih zborih do leta 1848. Nemci niso bili zadovoljni z oktobersko diplomo, ker je bilo njeno težišče v kronovinah; ta sistem je nasprotoval njih državni ideji. Zakaj, ko se je izjalovil poizkus z obnovljenjem rimskega cesarstva v naznačenem zmislu, ko se je morala Avstrija umakniti iz Italije, potem ji je ostala še Nemčija in tako se je rodila ideja o narodnem, t. j. nemškem cesarstvu. Oktoberska diploma pa je naletela na hud odpor tudi pri Madjarih, ker so si domnevali, da jim daje še premalo pravic; zato so ponovili svoje zahteve, ki so jih začasno dobili v viharnem letu 1848., a jih po premagani revoluciji zopet izgubili. Slovani so bili z načeli oktoberske diplome vobče zadovoljni in so ugovarjali le posameznostim, na pr. deželnim redom. Ker je bila osnova federalistna, jim je bila oktoberska diploma zastava, okrog katere so se zbirali v ustavnih bojih naslednjih let.

Oktobersko diplomo je izpodrinil februarski patent, ki ni drugega nego kodifikacija ali uzakonitev ideje o nemško-narodnem cesarstvu. Namen februarskega patenta je: vladati avstrijsko državo v nemško-narodnem zmislu, ali nemška kultura naj bi bila vsaj odločilna. Ta ustava je odsev zu-

nanje politike avstrijske, ki naj ji služi: Avstrija pozablja na svojo nalogo, ki jo ima na znotraj nasproti svojim narodom in se lovi za ciljem, ki ji utika korak za korakom z brezobzirno gotovostjo in doslednostjo. Februarski patent prenaša težišče ustave v državni zbor in omejuje delokrog deželnih zborov, ki jih sestavlja po interesnem zastopstvu. To interesno zastopstvo je prikrojeno nemški državni ideji, zato daje vlado v roke veleposestvu in obrtno-trgovskemu kapitalu, ki sta bila najbolj razvita pri Nemcih. Februarska ustava je iz navedenih vzrokov zadela ob odpor vseh nenemških narodov.

16. Leto 1848. je postavilo Avstrijo pred življensko vprašanje: „Kako urediti s krvjo pridobljeno ustavo?“ Gordijski vozel je pretrgal absolutizem s tem, da je vzel zopet sam vlado v roke. Na ta način je bilo vprašanje le odloženo, a ne rešeno. Avstrijska manira! Leta 1860. je stala naša država drugič pred isto uganko.

Avstrija naj bi bila zveza enakopravnih narodov — to je bil program, ki ga je bil leta 1848. formuloval Palacký. Ta program je bil demokratičen, ker je slonel na narodnem načelu. Kromeriški ustavni odsek je zavrgel to načelo in se je poprijel zgodovinskih kronovin. Ravno tako oktroovana marčeva ustava iz 1849. leta, dasi je bil minister Bach naklonjen narodni avtonomiji,[1] in pri tem je tudi ostalo v vseh poznejših ustavah.

K razvoju zgodovinskega načela so največ pripomogli Madjari; nanje so se naslanjali Čehi, Hrvatje in Poljaki, za katerimi so hodili tudi Slovenci. Odločilno je vplival s svojimi spisi imeniten madjarski politik baron Eötwös.[2]

Eötwös razvija v spisu „Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich“ leta 1850. nazore, ki so značilni za madjarsko politiko pred tem letom in po njem. Eötwös zagovarja močno enotno Avstrijo, ki ne sme biti zveza po osebnem edinstvu združenih neodvisnih ustavnih držav (on sam je bil leta 1848. naučni minister v prvem ogrskem kabinetu grofa Batthyanyja, ko je bilo Ogrsko z ostalimi habsburškimi deželami zvezano samo po osebi vladarjevi!), marveč mora imeti enotno ustavo. Enakopravnost vseh narodnosti v državnem življenju je pa nemogoča in se ne da nikdar popol-

[1]) Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich. (Von einem Slaven.) Dunaj, 1885. To brošuro je spisal pod Bachovim vplivom rusinski politik A. vitez Dobrjanskij.

[2]) Eötwös, Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich, 1. izdaja v Pešti 1850. — Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs, 3. izdaja v Lipskem 1859. — Die Nationalitätenfrage, 1. izdaja v Pešti 1865.

noma izvesti. Prvi pogoj načela o enakopravnosti bi bila razdelitev dežel po narodnosti, kar se pa ne da izvršiti. Samo tedaj bi mogla biti ta razdelitev popolna, ako bi se ne izvedla na podlagi ozemlja, ampak po prebivalcih tako, da posamezna občina ne izvršuje svojih političnih pravic v zvezi s svojimi sosedi, marveč v zvezi s svojimi rojaki.[1]) Razmerje poedinih delov do državne celote se naj uredi po zgodovinskih pravicah posameznih dežel.

Iste nazore razvija Eötwös v spisu „Die Garantien der Macht und Einheit Österreichs" iz leta 1859. Enotni državi prepušča zunanje stvari, vojaštvo, denarstvo in trgovino ter priznava, da je bila pred letom 1848. vlada za te skupne stvari na Ogrskem skoro ravno tako absolutna, kakor v drugih deželah. Važna je njegova zahteva, da morajo biti posamezni deli v čisto enakem razmerju do državne skupnosti. Ti deli pa, ki dajejo podlago državi, slone na zgodovinskem pravu posameznih dežel. Vpoštevati se mora zgodovinska narodnost in ne jezikovna, ker zgodovinska narodnost je ozko zvezana, da, identična z deželnimi posebnostmi. Narodno stremljenje pomenja toliko, kakor stremljenje po deželni avtonomiji. Meje posameznih kronovin so zgodovinski dane. Dežele, ki so po zgodovinskem pravu deli ene krone, se lahko združijo. Jezikovnim potrebam narodnih manjšin v poedinih deželah zadostimo, ako uvedemo občinsko in županijsko (komitatsko) samoupravo.

V tretjem spisu „Die Nationalitätenfrage" iz leta 1865. razlaga Eötwös podrobneje svoj nazor o narodnosti, ki mu je zavest skupnosti, pridobljena po vzajemnih spominih preteklosti in vzajemnih interesih sedanjosti. Važen faktor je sicer pri tem tudi skupnost jezika, toda skupni spomini preteklosti ter skupni interesi in upi sedanjosti zbujajo tudi med raznojezičnimi prebivalci enaka, da, časih še bolj krepka narodna čustva.

Tako je Eötwös razvil pojma t. zv. zgodovinske ali politične narodnosti in zgodovinsko-političnih individualitet. Narodnost v tem političnem pomenu, kakor jo je sprejel tudi Gumplowicz,[2]) koristi zgodovinskim narodom, t. j. onim, ki so igrali v zgodovini samostojno, državno vlogo, ki so imeli svojo državno neodvisnost, dočim so drugi manjši narodi, ki niso imeli svojega samostojnega, državnega življenja, ali pa ga zgodaj izgubili, preden so se

[1]) Tu je izražena narodna avtonomija na podlagi t. zv. osebnega načela. Ta način rešitve zagovarja zlasti dr. Karl Renner, med Slovenci Etbin Kristan.

[2]) Dr. Ludwig Gumplowicz, Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn. Inomost, 1879.

mogli politično ojačiti, po tej teoriji obsojeni, da hlapčujejo drugim, dokler se gospodarsko in kulturno toliko ne okrepe, da si izvojujejo priznanje svoje enakopravnosti. Zgodovinskim ali političnim narodom je seveda mnogo do tega, da se jim njih deželo prepuste v vladanje, kjer jim drugi ne delajo napotja; zato se potegujejo za kar največjo avtonomijo svojih zgodovinsko-političnih individualitet.

Proti centralistnim Nemcem, ki so zaslepljeni in omamljeni od svoje državne ideje o narodno-nemškem cesarstvu prezirali ves ustroj in razvoj avstrijske države, nastopajo Madjari, Čehi, Poljaki, Hrvatje in Slovenci za federalizem na podlagi zgodovinskega prava.

Palacký je po letu 1848. opustil svoj narodno-teritorialni federalizem in je leta 1865. v spisu „Ideja avstrijske države"[1]) formuloval svoj program na zgodovinsko-zemljepisni podlagi. Po Eötwösovi teoriji je proglasil Avstrijo za zvezo zgodovinsko-političnih individualitet. Slutil je že takrat dualizem, zato je ravno z ozirom nanj svoje naziranje iz leta 1848. o potrebi avstrijske države modifikoval z izrekom: „Bili smo pred Avstrijo in bodemo tudi po njej." Čehi so bili v letih 60. socialno in gospodarsko še premalo razviti, da bi bili sami političen narod v zmislu Eötwösovem, zato so se pod vodstvom dr. Riegra[2]) oklenili češkega zgodovinskega plemstva. Kaj to pomenja, zgodovinsko plemstvo, je jasno izrazil leta 1845. grof J. M. Thun z besedami: „Ich bin weder ein Čeche, noch ein Deutscher, sondern nur ein Böhme."[3]) To je bila češka politična narodnost, kakor je bila na Ogrskem politična narodnost madjarska.

Revolucionarni Poljaki s svojimi plemenitaškimi veleposestniki, gospodujočimi nad kmetskim prebivalstvom in nad Rusini, so se čisto naravno ogrevali za zgodovinsko pravo, ki naj jim pribori izgubljeno poljsko kraljestvo. Oni so bili političen narod in hoteli tudi ostati vsaj v Galiciji.

Zveza z Madjari je zavedla Hrvate, da so slepo posnemali svoje učitelje v vsakem zgodovinskem salto mortale, kakršnih je vsa polna madjarska politika. Dober poznavalec in očividec tedanjih hrvaških razmer, Fran Erjavec, piše: „Starodavni ustav" je bil malik, kateremu se je zdaj vse klanjalo, od katerega je vse pričakovalo spas naroda. Šovinizem je cvetel kakor nikdar poprej.... Narod pa je prišel iz dežja pod kap. Hrvatje, postavljeni na križpot, so se morali odločiti, s kom

[1]) Dr. František Palacký, Idea státu Rakouského. Praga, 1865.

[2]) O dr. Riegru imamo življenjepis v slovenskem jeziku od dr. Ivana Žmavca: Dr. Frančišek Ladislav Rieger. (Zbornik Slovenske Matice, Ljubljana, 1903, str. 155—181.)

[3]) T. G. Masaryk, Česká otazká. (Praga, 1895, str. 104.)

se hočejo politično zvezati. Vabili so jih v Beč, mamili so jih v Pešto. Vedeli so, da jim pravega prijatelja ni tukaj, ni tamkaj, temveč povsod le zaveznik za silo. Zato so oprezali in odkladali odloko, kolikor dolgo so mogli in to temveč, ker v tej stvari med njimi ni bilo sloge.[1])

Leta 1861. se je nudila Hrvatom prilika, da popravijo, kar so zagrešili njih velikaši 1790. leta, a zaman: „more patrio“ so se zopet izjavili za državnopravno zvezo z Ogrskim in razglasili, da ne priznavajo nobenih skupnih zadev z Avstrijo, prav tako, kakor Madjari kljub zgodovinski resnici, katero je vneto zagovarjal Eötwös še 1859. leta! Pač je manjšina uvidevala, da obstojajo skupne zadeve med Avstrijo in Hrvaškim, ki jih je treba urediti, toda večina ni imela zmisla za dejanski položaj in je, sledeč madjarski politični terminologiji, pripravljala pot dualizmu. A dr. Ante Starčević, odklanjajoč v zvezi z dr. Kvaternikom i Dunaj i Pešto, razglaša narodno dogmo, da more hrvaško državo ustvariti samo „Bog i Hrvati“![2]) To postopanje je bilo v protislovju z zaključki sabora iz leta 1848.: Hrvaška je zatajila svojega Jelačića! V strahu pred dunajskim absolutizmom so pozabili Hrvatje, da morejo svobodo in boljšo prihodnost svojega naroda pridobiti in ohraniti prej v zvezi z vsemi avstrijskimi narodi nego v zvezi z Ogrskim, v katerem gospodujejo Madjari — to je zaman poudarjal Kukuljević.[3]) Andrej Einspieler je obžaloval, da so Hrvatje zatajili celo gibanje iz 1848. in 1849. leta, ter upal, da zdravi in praktični čut hrvaškega ljudstva manjšino iz leta 1861. izpremeni v večino.[4]) „Slovenec“ je svaril Hrvate, naj se ne dado preslepiti Deakovemu „belemu listu“.[5]) In daljši razvoj je pokazal, da so Hrvatje pod vodstvom svojega plemstva delali za madjarsko politično idejo!

In Slovenci?

V boju proti nemškemu centralizmu se oklepajo oktoberske diplome. Središče slovenske politike postaja Kranjsko. Narodni program iz 1848. leta, sloneč na prirodnem pravu, se umika zgodovinskemu načelu. Matija Majar sicer zopet vneto zagovarja združenje slovenskih pokrajin v eno deželo;[6]) tudi spomenica, poslana Schmerlingu z 19.386 podpisi, daje

---

[1]) Fr. Poljanec (Fr. Erjavec), Spomini s pota. (Zvon, Dunaj, 1879, str. 140.)

[2]) Dr. Rudolf Horvat, l. c. str. 200 in nasledoje.

[3]) I. K. S. (Ivan Kukuljević Sakcinski), Narodna moralna snaga užn ih Slavenah i hrvatske političke stranke. (Zagreb, 1865, str. 13.)

[4]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 1862, VI. zv. str. 372.

[5]) „Slovenec“, 94. štev. z dne 6. dec. 1865; 95. štev. z dne 10. dec. 865.

[6]) „Novice“, 11. štev. z dne 13. marca 1861; 12. štev. z dne 20. marca 1861.

ministru v preudarek, ali bi se ne mogla enakopravnost v šoli in uradu lažje in ceneje izvršiti, ako bi se slovenske dežele spojile v eno administrativno kronovino;[1]) isto željo izraža dr. Bleiweis v kranjskem deželnem zboru dne 8. aprila 1861. leta: toda to je bil le vzor, ki so o njem mislili odločilni kranjski politiki, da se mu že približujejo, ako ga imajo skritega v svojem srcu in ga omenjajo ob gotovih svečanostnih prilikah. Za dnevno politiko pa je zahteval od 1861. leta naprej slovenski program: 1) narodno enakopravnost in 2) razširjenje deželne avtonomije v okvirju enotne, ustavne Avstrije.[2])

Odločilni politiki kranjski so upali, da koristi vsemu narodu, kar koristi Kranjskemu; oni so pozabljali, da deželna avtonomija ubija narodno enakopravnost. Uvidevali pa so, da bi bile dežele, kjer stanujejo Slovenci, premajhne za vse one naloge, katere jim odmerja oktoberska diploma. Zato so iskali deželne skupine, historično-politične individualitete, in so jo tudi srečno iztaknili. Kar je Čehom in Hrvatom njih državno pravo, to bodi Slovencem „notranje-avstrijska skupina". Predvsem je delal za ta program Andrej Einspieler; zgodovinsko gradivo, s katerim se je utemeljevala ta skupina, sta pa podajala Peter Hicinger[3]) in Peter pl. Radics.[4]) Tako je nastal narodno-politični program, sklenjen v Mariboru dne 25. septembra 1865. leta. Mariborskega shoda so se udeležili s Kranjskega: dr. Bleiweis, dr. Costa, Svetec in dr. Toman, s Koroškega: Einspieler, s Štajerskega: dr. Dominkuš, dr. Geršak, Herman, dr. Benjamin in Gustav Ipavic, Kapus, Lipold, dr. Muršec, dr. Pavlič, dr. Prelog, dr. Radej, Ratej, dr. Razlag, dr. Sernec, dr. Vošnjak, Davorin Trstenjak, Žuža in drugi. Predsedoval je dr. Bleiweis, poročal pa je Svetec.[5]) Sad tega shoda so naslednji sklepi:

Kranjskemu vojvodstvu se naj povrne zemljiška celota, kakor je bila ustanovljena s pismom cesarja Karola V. z dne 16. marca 1522. Združijo naj se s Kranjskim vzhodna Istra ali grofija Pazinska, potem Trst in Krasa tisti del, ki je zdaj združen z grofijo Goriško.

V deželnih zborih z mešanim prebivalstvom se ustanove narodne kurije. Skupne reči ilirskega kraljestva (Kranjsko, Koroško in Primorsko) in štajerske vojvodine, ki tvorita notranje-avstrijsko skupino, naj zastopa skupni zbor, kamor pošiljajo

[1]) „Novice", 18. štev. z dne 1. maja 1861.
[2]) „Novice", 45. štev. z dne 6. nov. 1861.
[3]) „Novice", 30. štev. z dne 26. jul. 1865.
[4]) „Triglav", 66. štev. z dne 18. avg. 1865, 67. štev. z dne 22. avg. 1865; 68. štev. z dne 25. avg. 1865; 69. štev. z dne 29. avg. 1865.
[5]) Dr. Jos. Vošnjak, Spomini. (Izdala Slovenska Matica, Ljubljana, I. zv. 1905, str. 187.)

svoje poslance deželni zbori te skupine. Narodne potrebe Slovencev zastopa narodni zbor, sestavljen iz poslancev slovenskih deželnozborskih kurij. Skupne državne stvari se obravnavajo v zmislu oktoberske diplome v državnem zboru, kamor pošiljajo svoje poslance deželni zbori in kjer se glasuje po skupinah. Vsako deželo vlada deželna vlada, vsako deželno skupino dvorna pisarna, vso državo pa ministerstvo na Dunaju.

Mariborski program zahteva narodno samoupravo ali selfguvernement s troje upravnih organizmov: soseska, občina in županija po zgledu ogrskih komitatov, imajoča politično in sodno upravo I. stopnje. Na ta način bi se omejeval birokratizem. Končno obsega program določbe glede narodne enakopravnosti: med Slovenci morajo biti vsi uradniki slovenščine zmožni v govoru in pisavi; v vseh ljudskih šolah slovenskih krajev bodi slovenščina učni jezik; srednje šole (gimnazije in realke) naj bodo utrakvistne, da bo kolikor mogoče polovica predmetov s slovenskim, polovica pa z nemškim (laškim) učnim jezikom; slovenščina je v notranje-avstrijski skupini za vsakega obligatna, ker je deželni jezik; na vseučilišču se predavajo pravoslovni predmeti tudi slovenski; pri višjem sodišču morajo biti slovenščine zmožni svetniki po razmerju slovenskega prebivalstva.[1])

Mariborski program, sloneč na zgodovinskem pravu, je izzval živahen razgovor. Dr. Vošnjak, ki ga je zagovarjal pred vojno 1866. leta, je bil po vojni proti njemu, ker so se izpremenile politične razmere, ki so pokazale moč narodne ideje.[2]) Napisal je tudi brošuro „Slovenci, kaj čemo?“ v kateri nastopa proti notranje-avstrijski skupini in zagovarja združenje Slovencev, Hrvatov in Srbov.[3]) Na površje prihaja zopet vprašanje slovenske in jugoslovanske skupine, ker se je govorilo o tem, da misli vlada združiti Kranjsko s Primorskim v eno deželo z enim deželnim zborom v Trstu in priklopiti tej skupini še beneške Slovence.[4]) Poudarja se, da so Slovenci za zgodovinsko pravo, ako ni v nesoglasju z narodnostjo, sicer pa je treba dajati prednost narodnostnemu načelu: ono bodi vodilo pri sestavljanju slovenskega političnega programa, a ne zarjavele reminiscence starodavnih dob, ki se nikakor ne ujemajo več z duhom časa.[5]) Celo Einspieler sam, ki se je najbolj potegoval za notranje-avstrijsko skupino, je začel po-

[1]) „Novice“, 40. štev. z dne 4. okt. 1865. in „Slovenec“, 77. štev. z dne 7. okt 1865,

[2]) „Slovenec“, 78. štev. z dne 11. okt. 1865; 19. štev. z dne 7. marca 1866; 76. štev. z dne 22. sept. 1866.

[3]) Dr. Jos. Vošnjak, Slovenci, kaj čemo? Ljubljana, 1867.

[4]) „Novice“, 34. štev. z dne 22. avg 1866.

[5]) „Slovenec“, 79. štev. z dne 3. okt. 1866.

puščati dosledno zgodovinsko načelo in je govoril o združenju ilirskega kraljestva z južnim Štajerskim.[1]) Jugoslovanski skupini se je z druge strani nasprotovalo, dokler Hrvatje sami nimajo enotnega programa in ne vedo, kam.[2]) Tudi dr. Bleiweis je uvideval, da je notranje-avstrijska skupina neizvedljiva, in je poudarjal potrebo združenja vseh Slovencev v eno administrativno-politično celoto; vprašanje je le: Kako?[3])

Za narodno pravo in jugoslovansko skupino se je potegoval zlasti Luka Svetec, ki je pisal: „Jaz historičnemu principu pripisujem krivico, da Slovani nimamo skupnega programa, pa mislim, da ga niti ne dobimo, dokler se bodemo na historijo opirali. Mi hočemo živeti, razvijati se in napredovati: to je naše historično pravo, naše pravo od veka".[4]) Dobro je tudi pojasnjeval Svetec, da je n. pr. ilirsko kraljestvo le enostranski diplomatičen akt cesarja Franca I., ki ne veže ne vladarja in ne naroda, in da po zgodovinskem pravu ni možno združenje ilirskega kraljestva z južno Štajersko (načrt Einspielerjev). Tudi zedinjenja Kranjskega s Primorskim vlada ne more izvršiti po zgodovinskem pravu. Zgodovinsko je utrjena le notranje-avstrijska skupina, ta je pa zdaj nepraktična tudi zato, ker je Nemci nikakor ne marajo in jih Slovenci siliti ne morejo niti nočejo, torej: „Dajmo historiji in njenim izročilom slovo in primimo se odločno narodne ideje".[5]) Obenem je razpravljal Svetec o sredstvih, ki naj dovedejo do cilja: zbor zastopnikov vseh Slovencev, izvoljen na podlagi splošne volilne pravice, naj se izreče o prihodnji državnopravni uredbi.[6])

Mariborski program je bilo mrtvorojeno dete. Vojna 1866. leta, ko so beneški Slovenci prišli pod Italijo kljub prizadevanju svojih rojakov[7]) in ko se je videlo, kako se Nemčija združuje korak za korakom, je zopet povzdignila narodno idejo, opirajočo se na prirodno pravo. Tako je izginila z dnevnega reda notranje-avstrijska skupina; narodna enakopravnost in razširjenje deželne avtonomije je pa ostal najbližji cilj slovenske politike.

17. Avstrija je mogla obstati izključno nemška in katoliška toliko časa, dokler so bili drugi avstrijski narodi še malo razviti.[8]) Z gospodarskim in socialnim razvojem drugih narodnosti se začenja preobrat. Bachov absolutizem in Schmerlingov cen-

[1]) „Slovenec", 81. štev. z dne 10. okt. 1866.
[2]) „Slovenec", 87. štev. z dne 31. okt. 1866.
[3]) „Novice", 34. štev. z dne 22. avg. 1866.
[4]) „Novice", 40. štev. z dne 3. okt. 1866.
[5]) „Novice", 41. štev. z dne 10. okt. 1866.
[6]) „Slovenec", 88. štev. z dne 3. nov. 1866.
[7]) „Slovenec", 67. štev. z dne 22. avg. 1866; 77. štev. z dne 26. sept. 1866; 86. štev. z dne 27. okt. 1866.
[8]) Rudolf Springer, l. c. str. 32 in naslednje.

tralizem dokončujeta, kar je pripravljala avstrijska politika prejšnjih stoletij, ki je zlasti iz Madjarov napravila to, kar so: narod politikov par excellence, ki pod pretvezo ustavnosti, verske in politične svobode zida svojo izključno madjarsko narodno državo. To je bil politični cilj Košutov. Kar je zgrešila Avstrija v narodnem, verskem in političnem oziru, ker ni priznavala ni narodnega, ni verskega, ni ustavnega gibanja: vse to je bila voda na mlin Madjarov, ki so nastopali za ustavnost in svobodo ter pod tem geslom zbirali okrog sebe vse, kar je bilo protireakcionarnega. Tako so pridobili zase zlasti Hrvate. Schmerling je padel in prišel je Belcredi s septemberskim manifestom (20. septembra 1865. leta).

Septemberski manifest ustavlja februarski patent in hoče na podlagi oktoberske diplome dognati spravo z Ogrskim in Hrvaškim. Nemški centralizem se umika federalizmu, čigar stebri so Madjari, Čehi, Poljaki in Hrvatje. Tako je nastala Belcredijeva „pentarhija“: Habsburška monarhija se razdeli v pet skupin: Avstrijsko, Ogrsko, Češko, Gališko in Hrvaško-Slavonsko. Za celo cesarstvo je skupen državni zbor s skupnim ministerstvom v zmislu oktoberske diplome. Vsaka skupina ima svoj skupinski zbor s kompetenco ožjega državnega zbora in svojega dvornega kancelarja. Vsaka dežela ima svoj deželni zbor s kolikor mogoče veliko avtonomijo in svojo deželno vlado. Vse narodnosti so enakopravne. — Ta ustava bi bila koristila zgodovinskim narodom, Slovence pa potisnila v avstrijsko skupino, kjer bi bili odločevali Nemci. Po januarskem patentu (2. januarja 1867. leta) sklicani „izredni državni zbor“ naj bi se bil posvetoval o tej ustavni izpremembi. A namesto nje je prišel Beust.

Vojna leta 1866. je potisnila Avstrijo končno iz Nemčije in Italije. Sedaj je bila prilika, da najde Avstrija sama sebe, t. j. svoje narode, da najde svoje stališče v krogu evropskih držav; toda tradicija je bila močnejša nego dejanske razmere. In ta tradicija ni mogla preboleti, da je protestantska Prusija odvzela katoliški Avstriji vodstvo Nemčije, iz katere hoče napraviti narodno, protestantsko cesarstvo. Ta misel se je upirala tradicionalni politiki katoliških Habsburžanov, ki so živeli še vedno v preteklosti. Zato je bilo treba sprave z Madjari za kakršnokoli ceno, da je katoliška Avstrija za vsak slučaj zavarovana in združena za boj s protestantsko Prusijo. In tedanji interesi Habsburžanov so bili identični z interesi onega socialnega sloja, ki je predstavljal takrat med Nemci političen faktor: nemške buržoazije. Ker je bila Avstrija iztisnjena iz Nemčije in Italije in ker so izgubili avstrijski Nemci politična tla na Ogrskem, tedaj so hoteli obdržati vlado vsaj v enem delu države. Popustili so boj z Madjari, sklenili

z njimi kompromis in si razdelili plen: Madjari naj vladajo ogrske narode, Nemci pa avstrijske — dualizem je bil gotov. Da si pa pridobe pri tem delu zaveznikov in pomočnikov, zato so dali Nemci primerno avtonomijo Poljakom, t. j. vlado nad Rusini, Madjari pa Hrvatom nad Srbi. Kupčija je bila sklenjena.

Slovani so sokrivi dualizma.

Češka državnopravna politika s svojo pasivno opozicijo se je izjalovila, ker je precenjevala svojo politično moč. Udala se je vodstvu zgodovinskega plemstva, ker je upala, da bo češko plemstvo protiutež madjarski in nemško-centralistni aristokraciji ter nemški buržoaziji, ki sta pripravljali delitev Avstrije. V odločilnem trenotku pa je češka aristokracija zapustila Čehe. Dr. Rieger je pisal 1. avgusta 1866. leta, ko je bil s Palackim, Strossmayerjem in Mažuranićem pri slovanskem shodu na Dunaju: „Jezim se edino na našo aristokracijo, katere matadorji kljub opetovanemu vabilu ne pridejo prav v tem trenotku, ko bi mogli ravno največ koristiti“.[1])

Hrvatje so sicer končno uvideli, kam jih je zavedla dosedanja negativna politika nasproti Avstriji. Večina sabora je 18. decembra 1866. leta sklenila, da se začne samostojno pogajati z Avstrijo, in 19. decembra 1866. leta je sprejela adreso v tem zmislu; toda bilo je že prepozno; Ogrska je odločila usodo Hrvaške brez njenega sodelovanja.[2])

Naravnost uboga pa je bila slovenska politika 1867. leta in to kljub sijajni zmagi na Kranjskem in Štajerskem, ki je zbudila pozornost celo v tujini.[3]) Ladja brez krmarja sredi razburkanega morja — to je slika tedanje slovenske politike.

„Novice“ niso mogle verjeti, da bi češki, hrvaški in poljski federalisti, snujoč Belcredijevo „pentarhijo“ pri slovanskem shodu na Dunaju meseca avgusta 1866. leta, prepuščali Slovence brez njih vednosti in volje nemški skupini, oziroma lastni usodi![4]) Posamezniki so sicer uvidevali, kako so speljali Madjari z zgodovinskim pravom na led avstrijske Slovane, ki na ta način ne morejo priti do skupnega slovanskega programa;[5]) toda to so bili le utrinki, zapadajoči v splošni desorganizaciji in frazeologiji. Shoda federalistov na Dunaju dne 15. februarja 1867. leta, ki naj bi bil določil stališče Slovanov po padcu Belcredija, so se udeležili tudi Slovenci in sicer: dr. Costa, dr. Dominkuš, vitez Gariboldi, dr. Klun, Svetec, dr. Toman in dr. Vošnjak. Sklenil se je solidaren nastop. Dr. Valentin Zarnik je rotil Poljake, naj ostanejo zvesti slovanski solidarnosti, in

[1]) Dr. Ivan Žmavc, l. c. str. 177.
[2]) Dr. Rudolf Horvat, l. c. str. 252 in naslednje.
[3]) „Novice“, 6. štev. z dne 6. febr. 1867.
[4]) „Novice“, 33. štev. z dne 15. avg. 1866.
[5]) „Novice“, 42. štev. z dne 17. okt. 1866.

Slovence, da se morajo držati Čehov in tudi najmanjšega koraka ne storiti brez porazumljenja ž njimi.[1]) Toda Slovani so obračali — Beust je pa obrnil. Slovansko solidarnost je razbila vladna sila: čutili so jo najbolj Čehi, Poljaki so ji previdno ušli, a Slovenci so se spokorili, ker so izprevideli, da jim posnemanje češke taktike škoduje, Čehom pa nič ne koristi, dokler so Poljaki nezanesljivi. To je poudarjal Slovencem tudi dr. Rieger.[2]) Slovenski poslanci (grof Barbo, Črne, dr. Klun, Lenček, Lipold, Pintar, Svetec in dr. Toman) so glasovali za dualizem, dasi sta Svetec in dr. Toman govorila proti njemu in ga imenovala „grob našega življenja“ (besede Tomanove). In zakaj tako? Imeli so sicer namen, da glasujejo proti. Ko so se pa Poljaki izjavili za dualizem, so izpremenili tudi Slovenci svoj namen z ozirom na solidarnost ž njimi, z ozirom na obljubljeno razširjenje deželne avtonomije in z ozirom na to, ker niso hoteli motiti soglasja v zboru.[3]) Kranjska politika, posnemajoča zgodovinske narode!

Glede decemberske ustave (21. decembra 1867. leta), ki izpreminja februarski patent v zmislu dualizma, so bili slovenski poslanci na predlog dr. Kluna sklenili z večino petih glasov (Črne, dr. Klun, Lenček, Lipold in Svetec) proti dvema (Pintar in dr. Toman), da glasujejo zanjo. Pri glasovanju so se pa cepili: manjšina (Lipold, dr. Klun in Svetec) je glasovala za, večina pa proti (grof Barbo, Črne, Pintar in dr. Toman). Svetec je pojasnjeval postanek dualizma in postopanje slovenskih poslancev. Večina, ki je glasovala proti, je to storila z ozirom na Poljake in tirolske Nemce, dasi podpirajo Slovenci Poljake le iz solidarnosti in ne iz prepričanja, da bi bilo vse to dobro zanje, kar koristi onim, ki si hočejo zagotoviti popolno vlado nad Rusini. Manjšina pa je glasovala za decembersko ustavo z ozirom na § 19. o narodni enakopravnosti in z ozirom na razširjeno deželno avtonomijo,[4]) kar je zahtevala tudi spomenica, ki so jo izročili slovenski državni poslanci Beustovemu ministerstvu.[5]) Vsaka stran je imela torej svoj prav: Slovenci so ustregli i svojim zaveznikom i vladi!

18. Podlaga slovenski politiki je mogel biti le kmetski stan. Vodstvo kmetske mase je prišlo v roke nižje duhov-

---

[1]) „Slovenec“, 21. štev. z dne 19. febr. 1867.

[2]) Riegrovo pismo iz leta 1867. in Klunovo pismo z dne 28. avg. 1867. *KB*. (Priobčeni v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. III. in IV. str. 72; zv. VI. str. 133—135.)

[3]) „Novice“, 24. štev. z dne 12. jun. 1867.

[4]) „Novice“, 43. štev. z dne 23. okt. 1867; 44. štev. z dne 30. okt. 1867; 4. štev. z dne 22. jan. 1868; 5. štev. z dne 29. jan. 1868; 6. štev. z dne 5. febr. 1868; 7. štev. z dne 12. febr. 1868.

[5]) „Novice“, 29. štev. z dne 17. jul. 1867.

ščine in poedinih posvetnjakov, izvršujočih t. zv. svobodne poklice. Stališče slovenske duhovščine označuje dr. Jos. Rogač takole: „Mati me je rodila Slovenca, država sprejela Avstrijca, cerkev krstila katoličana, posvetila tudi duhovnika; Nemca v sebi — njega se ne zavedam ne pred Bogom, ne pred ljudmi.“[1]) Višja duhovščina je bila po Slovenskem ali brezbrižna ali celo nasprotna narodnemu gibanju, na pr. škof dr. Vidmar na Kranjskem ali dr. Stepišnik, naslednik Slomšekov, na Štajerskem. Častna izjema sta zlasti primorska vladiki Dobrila in Legat ter ljubljanski kanoniki in bogoslovni profesorji dr. Čebašek, dr. Pogačar, dr. Vončina in drugi.

Vsak narod, najsi bo še tako ubog, ohrani svojo nižjo duhovščino. Cerkvena opravila, ki tako globoko posegajo v notranje in zunanje življenje priprostega človeka, se morajo izvrševati v narodnem jeziku, sicer ne dosegajo svojega namena. Duhovnik — tujec je stalno nemogoč. Kmet ni ofenziven, ker svoje narodnosti ne širi, pač pa je defenziven: on svojo narodnost brani in ohrani. Njegov stan, ki zahteva razsežnost zemljišča, njegova oddaljenost in osamljenost od kulturnih in gospodarskih središč, vse to mu pripomore, da se ne potujči, ako je naseljen na enotnem ozemlju. Dr. Renner (Rudolf Springer) pravi v tem oziru, da bi morali izpremeniti ves gospodarski ustroj današnje družbe, ako bi hoteli kompaktno naseljene narode iznaroditi: po izgledu Rimljanov bi jih morali zasužnjiti in jih prodati v tujino![2])

Zato se je ohranil tudi slovenski kmet kljub tisočletnemu nemškemu gospodstvu, seveda zaostal v kulturi in gospodarstvu, a duhovščina je postala naravna njegova zaveznica in voditeljica v boju za narodno enakopravnost, ko je napočila ustavna doba. Po prvi zarji ustavnosti 1848. leta nas je absolutizem zazibal v desetletno politično spanje. Ko nas je oktoberska diploma zbudila zopet k ustavnemu življenju, se je začelo politično gibanje, ki pa ni moglo biti takoj odločno in jasno. V ospredje so stopale bolj osebe nego načela. Polagoma so se bistrili pojmi in snovale stranke.

Avstrija se je iz stanovske fevdalne države jela pretvarjati v moderno meščansko državo. Vse to je zahtevalo velikih upravnih, sodnih in predvsem gospodarskih preuredeb. Napaka Bachova je bila, da je reformoval od zgoraj doli namesto od spodaj navzgor. Aristokratija v zvezi z birokratijo naj bi bila ustvarila novo, meščansko Avstrijo, kar bi bila mogla storiti le demokratija, sodelovanje narodov. Seveda ne smemo pozabiti, da je Bacha rodila fevdalna protirevolucija. Vse je izha-

[1]) Dr. Jos. Rogač, Narodnost in slovenstvo. (Ljubljana, 1860, str. 55.)
[2]) Rudolf Springer, l. c. str. 67.

jalo iz enega središča: z Dunaja in vladalo je eno načelo: nemško. Ustavna doba je pa poklicala k političnemu življenju narode in naravno se je sedaj vnel boj za vlado. Slovenski kmet je po dvodstvom duhovščine prihajal s svojimi primitivnimi zahtevami, da se naj po šolah uči in po uradih uraduje v njegovem jeziku. Temu so se upirali Nemci in Italijani iz čisto umljivih razlogov, ker bi jih bila uvedba slovenskega jezika izpodrinila iz šol in uradov ali jim pa vsaj delala težave pri poslovanju. Pridružili so se jim v tej borbi meščani in plemiči, deloma tujci, deloma potujčeni domačini, ki se nikakor niso mogli vživeti v novo dobo, ker so bili možje stare šole. Niso si mogli misliti, da bi se slovenščina kdaj povzdignila do veljave. Plemstvo je že tako izgubilo glavno svojo moč z odpravo podložništva, ostala mu je le država z vsemi sinekurami, zato je branilo njen nemški značaj. K tem nasprotnikom so uskočili tudi nekateri slovenski posvetnjaki, bodisi iz sebičnosti, bodisi iz drugih nagibov, kar ni nič nenavadnega v političnem življenju, zlasti v takih prehodnih dobah, ko se iz starega poraja nekaj novega.

Tako sta se polagoma izkristalizovali na Slovenskem dve politični stranki: n a r o d n a, ki je obsegala slovensko kmetsko ljudstvo, kolikor je prihajalo politično v poštev, to je: v kolikor je bilo socialno in s tem tudi narodno samostojno, ter n e m š k a, oziroma l a š k a, obsegajoča vse one sloje, ki so imeli svoje gospodarske interese, da so se upirali prodiranju Slovencev v javno življenje. A izmed onih slovenskih posvetnjakov, ki so se pridružili v tem boju zoper svoje rojake Nemcem, je bil najpomembnejši D r a g o t i n D e ž m a n (1821—1889), ki je postal tip n e m š k u t a r j a, kakor imenujejo Slovenci take uskoke.

Š u k l j e je v svoji izborni razpravi o Palackem napisal naslednje besede: „Celo pri najbolj izobraženih ljudeh je to kaj prav navadnega, da izpreminjajo svoja načela (politična), da zapustijo svoje prijatelje in somišljenike ter sramotno pobegnejo v nasprotni tabor. To se godi iz dvojnega vzroka: Ali ni bilo pri njih onega pravega prepričanja, katero izvira le iz resnega premišljevanja in preudarjanja, katero je nasledek temeljitih študij in mnogovrstnih skušenj, in potem je beguntstvo nasledek duševne plitvosti in površnosti; ali pa so ti uskoki predrugačili svoje mnenje le iz materialnih razlogov, iz grde sebičnosti, iz nizke častilakomnosti, in potem izvira njihov odpad iz podlosti in nemoralnosti.“[1])

[1]) Fr. Šuklje, l. c. str. 54.

Kako si razlagamo ta pojav pri Dežmanu? Levstik,[1]) Svetec,[2]) Trdina[3]) in dr. Vošnjak[4]) sodijo, da sta ga gnali v odpadništvo častilakomnost in ljubosumnost glavno nasproti Tomanu. Brezdvomno je igralo osebno vprašanje svojo ulogo, ker se Dežman po svoji zunanjosti ni mogel kosati z lepim, ognjevitim Tomanom. Zapostavljali so ga, dasi je bil duševno veliko višji nego dr. Toman,[5]) čigar značaj tudi ni bil brez ničemurnosti.[6]) Ze od leta 1858. dalje je imel Dežman znanstvene boje z Davorinom Trstenjakom[7]) in dr. E. H. Costo; potem pa je prišla vmes še politika, ki ga je izvabila popolnoma v nasprotni tabor, kjer je vztrajal do smrti.

Ko je Dežman ob otvoritvi „Rudolfina" dne 2. decembra 1888. leta s slovensko besedo, kakršno je slišati malokdaj, globoko ganjen, navdušeno slavil znamenitosti in krasote Kranjske ter navajaje Vodnikove verze pozival mladino, kako naj ljubi to zemljo, takrat — pravi Levec[8]) — smo še jeden pot živo čutili, kaj je izgubil narod slovenski s tem izrednim možem, čigar pesni se odlikujejo po globokem čutu, plemenitem veselju po prirodi, po zdravem humorju, po politični odločnosti in po pripovedni nadarjenosti; ki se kaže v prozi navdušenega Slovana in temeljitega poznavatelja slovanskega slovstva, ki je pisal obče lep in krepak jezik, ki je, sam vsestransko omikan in navdušen za vsak napredek, vplival narodno, literarno in znanstveno zlasti na dovzetne ljubljanske dijake (Erjavec, Simon Jenko, Kermavner, Levstik, Mandelc, Stritar, Trdina, Tušek, Valjavec, Zarnik), on, ki je bil desna roka Bleiweisova in up Slovencev··· — Kranjska dežela ga je sicer obdržala kot učenjaka, naravoslovca in starinoslovca, toda obenem je izgubila v njem slovenskega politika; zato je pa dobila kot nadomestilo dr. Costo, ki se je iz nadutega nemškega učenjaka čez noč prelevil v Slovenca!

Dežmanovo narodno in politično mišljenje se je razvijalo v dobi slovenskega preporoda, ko so se Slovenci pod vplivom svobodomiselnih idej zapadne Evrope jeli gibati narodno in politično. Ni to naša sramota, da smo se po Nemcih udeleže-

[1]) „Pavliha", 5. štev. z dné 30. junija 1870.
[2]) Pismo Svetčevo z dne 7. novembra 1908.
[3]) Janez Trdina, l. c. str. 720.
[4]) Dr. Jos Vošnjak, Spomini, l. c. str. 88.
[5]) Dr. Fr. Oblak, Dr. Karol Lavrič in njegova doba. (Gorica, 1906, str. 25—26.)
[6]) Davorin Trstenjak piše 1870. leta, da se glasi sodba o Tomanu v pisarni ministerskega predsednika Potockega naslednje: Toman ist ein eitler politischer Geck. *KB.*
[7]) Pismo Trstenjakovo z dne 28. aprila 1858. *KB.*
[8]) Fr. Levec, Karl Deschmann. (Ljubljanski Zvon, 1889, str. 254—256.)

vali splošne kulture, na drugi strani ni bilo dano Nemcem na prosto voljo, ali hočejo ali nočejo biti naši kulturni posredovalci: zgodovinski razvoj, utemeljen v naši zemljepisni legi, nam je odkazal to razmerje dotlej, dokler si ne priborimo vseh onih socialnih faktorjev, ki so v moderni kulturi in modernem gospodarstvu potrebni, da igra posamezen narod samostojno ulogo. Ta doba ni še tako blizu, tem manj je mogla biti takrat, pred 50. leti, ko smo komaj stopali v javno življenje. Ako je zagovarjal Dežman nemško kulturo kot sredstvo k lastnemu napredovanju,[1]) je s tem le glasneje poudarjal to, o čemer so drugi tem manj govorili, čim bolj so v istini to sredstvo uporabljali.

Občevalni in parlamentarni jezik slovenskih voditeljev je bil v začetku izvečine nemški. Pri prvih volitvah za deželni zbor kranjski se priporočajo za kandidate tudi Nemci, na pr. dr. Gauster[2]), ki je razvil v pismu na Bleiweisa naslednji program: „Nemški element je samo, naj bi bil samo duševna vez različnih bratovskih narodov v Avstriji, le duh naj vlada, duh, ki noče drugega nego napredek izobrazbe, in meni se zdi, da je ravno velika naloga nemškega duha v Avstriji: pospeševati svobodni razvoj, individualno samostojnost, v kolikor se to le da združiti z blaginjo celote.“[3]) Šlo se je samo za to, da se mladi slovenski kulturi, opirajoči se na starejšo in mogočnejšo nemško kulturo, daje dovolj zraka in svetlobe, da more poganjati svoje cvetje in prinašati svoj sad. S pesniškimi besedami je pojasnil to razmerje leta 1850. Anton grof Auersperg v pismu na Bleiweisa: Slovensko ljudstvo se mora še nekaj časa učiti in ne more pri tem še pogrešati nemške omike. S tem pa ne oviramo njegove prihodnosti, kakor ne oškodujemo življenskih upov nadepolnemu mladeniču, če ga opozarjamo na nekatere pomanjkljivosti v njegovi izobrazbi, ki jih mora še popraviti. Poslanstvo nemštva je na slovanskih tleh sicer nujno, toda le prehodno in preneha, ko izpolni svoj namen. To ni nič nečastnega za nemštvo, ako izgine nekoč na ta način iz slovanskih dežel, kakor ni sramotna smrt starca, ki je dostojno izvršil svojo življensko nalogo in se bliža po naravnem potu svojemu koncu.[4]) Podobno piše tudi Slomšek 1855. leta, češ, da Slovencem v sedanjih razmerah nikakor ne kaže nemščino odstranjevati, marveč pred-

[1]) Pismo Dežmanovo Valentinu Zarniku, z dne 9. jan. 1861. *K. B.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. 1. str. 13.)

[2]) „Novice“, 11. štev. z dne 13. marca 1861; 12. štev. z dne 20. marca 1861.

[3]) Pismo dr. M. Gausterja z dne 16. marca 1861. *KB.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. III. in IV. str. 68.)

[4]) Pismo Antona grofa Auersperga z dne 12. dec. 1850. *KB.* (Priobčil dr. Janko Lokar v „Carniola“, Ljubljana, I. letnik 1908, str. 195—198.)

vsem slovenščino na noge postaviti in na materni jezik gospodarjevega dodevati, da se mladini skozi domača vrata odpira v sosedno hišo.[1])

Usodno za nas in za Dežmana je bilo to, da je začel nemško kulturo, ki mu je bila izprva le sredstvo, zamenjavati s ciljem. O tem, v koliko bodi nemštvo pripomoček za nadaljnjo, višjo omiko, so mnenja lahko različna; kakor hitro pa prekoračimo to mejo in si stavimo nemštvo za smoter svojega prizadevanja: tu stojimo na razpotju.

Dežman se od zapadne Evrope ni navzel samo narodne ideje, s čimer nam je veliko koristil, marveč tudi svobodomiselne, ki nam je bila pa pri njem v škodo, dasi bi nam bila lahko v korist. Bil je izmed redkih mož na Slovenskem, ki je imel odprt pogled po svetu in je videl, kako velike korake je treba delati Slovencem, da dohite svoje sosede. In tu se je prenaglil! Na Dunaju je v državnem zboru opažal, kako proti centralizaciji, ki je bila zoprna tudi njemu, nastopajo Čehi s posnemanjem madjarske taktike, ne brigajoč se, kaj bo z drugimi avstrijskimi narodi, če oni dosežejo svoje državno pravo. Videl je, kako ljub bi še bil nekaterim absolutizem, in se je bal, da zaradi ustavnih bojev ne pride zopet reakcija na krmilo, kakor 1848. leta.[2]) Kot svobodomislec je imel tudi v cerkveno-političnih vprašanjih svoje stališče, različno od večine narodne stranke. Kje naj bi bil našel tla za svoje ideje? Med kmetskim ljudstvom, ki ga je vodila duhovščina in čigar narodno-politični program je zastopal dr. Bleiweis, ni bilo misliti na uspešno delo. Zakaj, slovenski kmet ni mogel pogrešati vodstva svoje duhovščine, ker je bila vsa naša socialna struktura še v povojih in ni bilo razven duhovnikov in peščice posvetnjakov-inteligentov nobenih drugih slojev, ki bi bili delali za narodno osvoboditev Slovencev. Vmes so prišle še osebnosti s Costo in Tomanom: ljubosumnost in čisto upravičena zavest o svoji duševni veličini sta bili omamili Dežmana, da je stopil na pot, s katere ni mogel več nazaj. Izgrešil je bil svojo politično nalogo: oklenil se je nemštva, čigar interesi so bili takrat identični z interesi plemstva, meščanstva in uradništva, dasi je bil Dežman po svojih narodnih in političnih nazorih, po celem tedanjem socialnem položaju na Slovenskem poklican, da se loti dela po naših nemških in ponemčenih mestih in trgih v znamenju slovenske narodnosti in svobodomiselnosti. Gospodarska nujnost je, da se tujerodna ali potujčena mesta sredi kompaktno naseljenega kmetskega ljudstva

[1]) Pismo Slomšekovo z dne 19. dec. 1855. *KB.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. V. str. 108.)

[2]) Pisma Dežmanova z dne 8., 13. in 30. maja 1861. *KB.* (Priobčena v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. I. str. 14—15, zv. II. str. 37.)

prej ali slej narodno prilagodijo svoji okolici, ko doseže okolica potrebno stopinjo kulture in gmotne neodvisnosti. Brezdvomno bi bil naletel Dežman na odpor konservativnih voditeljev, ako bi se bil v svobodomiselnem zmislu lotil političnega dela po Slovenskem. Ali je bil pa potem, ko je prestopil k Nemcem, brez boja? Nasprotno! Izkušnja nas uči, da se strastna ljubezen časih preobrne v strastno sovraštvo; to se je pokazalo tudi pri njem: slovenski narod ga je črtil kakor nikogar drugega, a na drugi strani si je tudi on prizadeval, da bi ta srd zaslužil. Dežman je v službi Nemcev pač oviral in zavlačeval razvoj Slovencev, toda preprečiti ga ni mogel. Ako bi bil pa ostal slovenski politik v označenem zmislu, za kar je bil usposobljen in kar je bilo potrebno, da si pridobimo meščanstvo, obrtno-trgovski kapital, potem bi bil s tem odlično pospeševal narodno osvoboditev svojih rojakov: tam negativnost, tu pozitivnost. Naj bi bil ostal liberalen narodnjak, potem bi se bila zbrala okrog njega skoro vsa neodvisna inteligentna slovenska mladina — tako je pisal o njem „Slovenski Narod“ leta 1869.[1] Z odpadniki, ki jih je bila gola sebičnost in veternjaštvo, nismo ničesar izgubili; o Dežmanu pa zaključujem z Levčevimi besedami: „Politika je bila nesreča naša in — njegova!“[2])

19. Prve volitve leta 1861. niso prinesle Slovencem v nobenem deželnem zboru večine. Pri drugih volitvah leta 1867. so si kranjski Slovenci pridobili večino in jo odslej tudi obdržali razven v letih 1877. do 1883. Glavni slovenski poslanci so bili v tej dobi na Kranjskem: Ambrož, grof Barbo, dr. Bleiweis, dr. Costa, Peter Kozler, župnik Pintar, Svetec, dr. Toman, Miroslav Vilhar in baron Anton Zois. Na Goriškem so imeli Slovenci v drugi volilni dobi po izpremenjenem volilnem redu približno enako število poslancev kakor Italijani. Najimenitnejši med njimi so bili: dr. Abram, Črne, Anton Gorjup, Marušič, dr. Tonkli, Winkler in dr. Žigon. Na Štajerskem ni bilo izprva nobenega slovenskega poslanca, le Nemec Mihael Herman, voljen od Slovencev, je zagovarjal slovenski program, leta 1865. se mu je pridružil dr. Razlag in 1867. leta še šest drugih Slovencev: dr. Dominkuš, Lenček, Lipold, dr. Prelog, Rak in dr. Vošnjak. Na Koroškem se je ubadal Andrej Einspieler, v Trstu Ivan Nabergoj, v Istri sta pa podpirala Slovane glavno škofa-virilista: Dobrila, in Legat.

Vse narodno-politično gibanje te dobe se je koncentrovalo v čitalnicah in časopisih.

[1]) „Slovenski Narod“, 41. štev. z dne 8. aprila 1869.
[2]) Fr. Levec, l. c.

Čitalnice so se začele ustanavljati od leta 1861. dalje po vseh mestih, trgih in večjih krajih na Slovenskem.[1]) „Novice“ so označile namen čitalnic tako-le: To so društva, v katerih se bo bralo ali čitalo in bodo včasih poštene veselice v domači besedi.[2]) Čitalnice so torej nudile čitanje časopisov in knjig ter zbirale Slovence k t. zv. besedam, kjer sta se z glasbo, s petjem, plesom, z igrami in govori gojili družabnost in narodna zavest. Ustanovitev čitalnic se je vršila nekako boječe, posebno so se ustanovitelji bali tolikokrat ponavljanega očitanja, da kalijo narodni mir, ker cepi čitalnica dotlej složno prebivalstvo v dva nasprotna narodno-politična tabora; toda često so našli glasno priznanje tudi v krogih neslovanskih sodeželjanov in someščanov, ki so uvaževali kulturni značaj narodnega gibanja.[3]) Slovenska inteligencija, ki se je doslej pečala glavno z jezikoslovjem in beletristiko, se je po čitalnicah začela brigati za narodno-politična vprašanja. Slovenščina se je polagoma uvajala v javnost, da je postajala občevalni jezik tudi srednjih slojev. S čitalnicami so se polagali temelji slovenski drami, glasbi in petju, tu se je pletlo in razvijalo vse družabno, narodno in politično življenje Slovencev. To je bila edina takratna oblika javnega nastopanja, priprosta v svojih sredstvih, a uspešna v svojih učinkih, ker je bila izraz svoje dobe, utemeljena v tedanjih razmerah. Z resnostjo se je družila zabava, pri čemer je prevladovala čustvenost, navdušenost, ki je rodila sad zato, ker je bila pristna, prihajajoča iz notranjega nagiba, ko je Slovenec v družbi s svojci mogel dati duška svojim dolgo pritajevanim čustvom. Bilo je pa tudi potreba krepkih, zavednih čustev, da so porajala odločno voljo, ki se ni strašila zaprek, odrekanj in žrtev pri delu za uresničenje svojega prepričanja. Čitalnice so vršile kulturno nalogo, ko so učile in vzgajale slovenski narod za javnost, in s tem izpolnile svoje poslanstvo.[4])

---

[1]) Prve čitalnice so se ustanovile v Trstu, Mariboru in Ljubljani, potem so nastale v Ajdovščini, Andrežu pri Gorici, Barkovljah, pri sv. Benediktu v Slovenskih Goricah, v Ilirski Bistrici, Slovenski Bistrici, Brežini pri Trstu, Črnomlju, Celju, Celovcu, Črničah pri Gorici, Cerknem, Gorici, Idriji, pri sv. Ivanu pri Trstu, v Kamniku, Kanalu, Kaplji, Kastvi, Kranju, Kobaridu, Komnu, Laškem trgu, Škofji Loki, Ljutomeru, Metliki, Nabrežini, Novem Mestu, na Občini pri Trstu, v Planini, v Podragi pri Vipavi, Postojni, Prvačini, Ptuju, Pulju, Rihenbergu, Rocolu pri Trstu, Rojanu, Rušah na Stajerskem, Št. Vidu pri Vipavi, Št. Vidu pri Ljubljani, Sevnici, Skednju pri Trstu, Sodražici, Solkanu, Tolminu, Vipavi, Vrtojbi, Vojniku, Volčah pri Gorici, na Vranskem, v Žalcu itd. (Letopis Slovenske Matice, Ljubljana, 1870, str. 282—297.)

[2]) „Novice“, 38. štev. z dne 18. sept. 1861.

[3]) Jos. Apih, Naš cesar. (Celovec, 1898, str. 154.)

[4]) Sliko čitalniške dobe podaja Anton Kos v svojem potopisu: „Uspomena na Sloveniju.“ Zagreb, 1863.

Kar se tiče časopisov, se je takoj po uvedbi ustavnosti čutila potreba po slovenskem političnem listu, ker „Novice“ niso zadoščale, saj tudi niso imele tega namena in so bile samo tednik. Dr. Bleiweis sam piše v tem oziru: „Živa potreba njegova se kaže čim dalje bolj . . . Če pa spravimo političen slovenski časopis na noge, nikar še ne mislimo, da ž njim ukrotimo svoje nasprotnike in dopisnike v nemških časnikih ter preverimo ž njimi bralce teh zopernikov. Ti ne berejo ali ne razumejo slovenskih reči; za nje je vsa naša beseda bob v steno. Slovanom je živo treba nemškega časopisa na Dunaju, ki bi krepko zastopal slovenske zadeve . . . Potreba bi bilo v vsaki slovenski deželi tudi nemškega časnika v domoljubnem duhu . . . Domača reč, sicer silno potrebna, sama ni zadosti.“[1])

In na drugem mestu zopet: „Uredništvo „Novic“ priznava popolnoma potrebo večkrat na teden izhajajočega političnega časnika. Ako je bilo prigovarjanje in nagovarjanje zastonj, niso „Novice“ krive, marveč to, da nobenega ni, ki bi vzel to zadevo dejansko v svoje krepke roke . . Tistim, ki mislijo sedaj, 1861. leta, da se hočejo „Novice“ vesti kot „političen časnik“ in ne imeti zraven sebe drugega, rečemo danes, da „Novice“ ostanejo, dokler bodo pod sedanjim uredništvom, tudi do konca to, kar so dozdaj bile in da večkrat ko enkrat ali dvakrat na teden ne bodo nikdar izhajale in nikdar ne svojega obsega izpremenile. Sedanje uredništvo ima več drugih opravil, kakor edino le pečati se z novinarstvom, bodisi politično ali kakšno drugo. Da se doslej ni še oživil političen časnik, je po naših mislih najbolj krivo to, da morajo pri nas skoro le tiskarne biti tisti Betlehem, v katerih se rodi novinarstvo . . . Pri nas hočemo vse le od tiskarjev; ti pa — in kdo jim bo to zameril? — se ne spuščajo radi v špekulacije na vrat na nos.“[2])

Dr. Bleiweis je govoril dovolj jasno, da ni moglo biti nobenega dvoma več. Prvi, ki se je oprijel njegovega nasveta, naj vsaka slovenska dežela izdaja nemški časnik v domoljubnem duhu, je bil Andrej Einspieler, odločen človek, eden tistih mož, ki jih mora tudi nasprotnik spoštovati. Andrej Einspieler, Božidar Raič in Davorin Trstenjak — to je bila trojica slovenskih duhovnikov-politikov, ki s svojim kremenitim značajem, s svojo načelno doslednostjo in s svojo požrtvovalno delavnostjo zbujajo občudovanje in priznanje. Einspieler je začel delati za narodno-politično probujo in napredek koroških Slovencev z izdajanjem nemških listov, ker je hotel na ta način poučevati Nemce o slovenskih

[1]) „Novice“, 6. štev. z dne 6. febr. 1861.
[2]) „Novice“, 21. štev. z dne 22. maja 1861.

zahtevah. Prvi tak list so bile „Stimmen aus Innerösterreich“.

„Stimmen aus Innerösterreich“ (1861—1863) je bila izprva nekaka revija, izhajajoča v snopičih. Njen program je bil: narodna; verska in politična enakopravnost.[1]) V cerkveno-političnem oziru zahteva svobodno cerkev v svobodni državi;[2]) poteguje se za uvedbo splošne volilne pravice;[3]) v državnopravnem oziru bodi Avstrija od nemške zveze neodvisna, enotna država,[4]) na znotraj razdeljena na podlagi zgodovinskega federalizma v devet skupin: 1. v ogrsko (za Ogrsko s srbsko vojvodino), 2. sedmograško (za Sedmograško). 3. hrvaško (za Hrvaško, Slavonsko in Dalmacijo z vojaško krajino), 4. nižjeavstrijsko (za nadvojvodini Avstrijo pod in nad Anižo), 5. prednjeavstrijsko (za Solnograško in Tirolsko s Predarlskim), 6. notranjeavstrijsko (za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorsko), 7. beneško (za Beneško), 8. češko (za Češko. Moravsko in Šlezijo) in 9. gališko skupino (za Galicijo in Bukovino).[5]) Proti koncu se je list izpremenil v dnevnik in je imel naročnikov največ Nemcev. Einspieler je skušal. kakor pravi v zadnji številki, vzgajati čitatelje za „človekoljubno in svobodno svetovno naziranje.“[6])

Drugi nemški list Einspielerjev je bil „Drau-Post“ (1863—1866), pri katerem pa ni vedno sodeloval, ker je list opustil prvotno stališče. Pozneje je ustanovil „Kärntner-Blatt“ (1869—1876), ki mu je sledil „Kärntner-Volksstimme“ (1876—1883). Z nobenim teh listov ni imel sreče, dasi je žrtvoval čas, trud in denar zanje: ubile so jih ali tiskovne pravde[7]) ali pa neplačujoči naročniki.

Prvi slovenski politični list ustavne dobe je bil **„Naprej“**, ki ga je ustanovil Miroslav Vilhar in ki mu je bil duša Fran Levstik. Miroslav Vilhar je bil graščak, nemški vzgojen, ki je izprva zlagal nemške pesmi, a je potem postal zaveden Slovenec, zlasti pod vplivom Levstikovim, in je

---

[1]) Program lista datiran z dne 15. jun. 1861.

[2]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 1861, I. zv. str. 57—65.

[3]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 1862, IV. zv. str. 212—225.

[4]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 1862, V. zv. str. 290—304; VI. zv. str. 361—374.

[5]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 1862. VII. zv. str. 409—416.

[6]) „Stimmen aus Innerösterreich“, Celovec, 42. štev. z dne 30. aprila 1863.

[7]) Zaradi dopisa v „Stimmen aus Innerösterreich“, 11. štev. z dne 22. marca 1863. leta o delovanju deželnega zbora koroškega je bil obsojen Einspieler na mesec zapora, izgubo 60 goldinarjev kavcije in na povrnitev sodnih stroškov. List je prenehal.

narodno probujal Notranjsko.[1]) „Naprej“ je izhajal dvakrat na teden od 2. januarja 1863. do 29. septembra 1863. v Ljubljani in je bil pisan v lepem, pravilnem jeziku. Nastopil je z naslednjim programom: „Časnik „Naprej“ misli na ustavnem potu potezati se za vse in vsakoršne pravice slovenskega naroda ter vedno in povsod imeti pred očmi blagost svoje domovine s pazljivim očesom na južne brate, s katerimi smo Slovenci v materialni in duševni dotiki. Da bi „Naprej“ dosegel svoj sveti namen, obeta častitim bralcem take liberalno-politične, lepoznanske in gospodarske sestavke, kakršni so potrebni, da se izve, kar se bode važnega godilo po vsem svetu; da se zbuja narodnost, vnema skrb za občno korist, širi vsestranska omika in luč med Slovenci, in kolikor je mogoče, da se pripomore k splošni izobraženosti na jugu.“[2])

„Naprej“ je ubral kritično struno in učil Slovence ločiti zrno od plev. O slovenskih deželnozborskih poslancih na Kranjskem piše: „Z žalostnim srcem moramo povedati, da slovenska stran v deželnem zboru tava, kakor čeda brez pastirja; da nikakor nad seboj ni pokazala tiste politične združnosti, kateri se čudimo pri Čehih; da so se poslanci ene stranke časih za male stvari v zbornici nepolitično, nepremišljeno zbadali.“[3]) Potegoval se je za zedinjenje Slovencev[4]) in za narodno enakopravnost,[5]) zaradi česar je presedel Vilhar šest tednov ječe! Časopis je prenehal, kar je naznanil Vilhar z naslednjimi besedami: „Današnji list je zadnji „Naprejev“ list. Važne in grenke vzroke te dogodbe zagrebam v svoje srce. Veliko hvalo izrekam zvestim podpornikom in jemljem slovo, rekoč: Živimo za narod, izobražujmo se, krepčajmo se, složimo se v korist svoji domovini in vsemu cesarstvu! Večni Bog je pravičen; on meri pota narodom in tudi nas vidi. Ako tudi nas je malo, pa vendar čutimo, da smo enega debla, ene krvi! Tedaj: Bog z nami!“[6])

Slovenski politični list je prenehal, sledil mu je nemški „Triglav“ (1865—1870), ki so mu bili uredniki Peter pl. Radics, Edvard Pour, Peter Grasselli[7]) in Jakob Alešovec, sotrudniki pa dr. Ahačič, dr. Bleiweis, dr. E. H. Costa, dr. Klun, Levstik, Macun itd. Proti ustanovitvi nem-

[1]) Dr. Jos. Tominšek, Spomenica Miroslavu Vilharju. (Ljubljana, 1906, str. I.—XXXVIII.)

[2]) „Naprej“, 1. štev. z dne 2. jan. 1863.

[3]) „Naprej“, 29. štev. z dne 10. aprila 1863.

[4]) „Naprej“, 14. štev. z dne 17. februarja 1863.

[5]) „Naprej“, 42. štev. z dne 26. maja 1863.

[6]) „Naprej“, 78. štev. z dne 29. sept. 1863.

[7]) Zaradi Levstikovega članka „Unsere Deutsch-Liberalen“ v 25. štev. z dne 3. junija 1868. je bil Grasselli obsojen na tri mesece zapora, ki se mu je potem znižal na pet tednov.

škega lista se je pojavila opozicija, zlasti Levstik se je ustavljal temu listu, ker je bil mnenja, da se s tem zagraja pot slovenskemu političnemu časopisu. Tudi tržaški Slovenci, med njimi Cegnar in Nabergoj, so poslali Bleiweisu spomenico, v kateri nastopajo proti nemškemu listu, ki ne bi dosegel svojega namena, da bi namreč spreobrnil Nemce in nemškutarje, nasprotno bi pospeševal germanizacijo, ker bi odtegoval pomoč slovenskemu slovstvu in bi imeli nasprotniki več vzroka vrivati Slovencem nemški jezik, češ, da sami po tem hrepene. Celó napačno pa je — navaja dalje spomenica — snovati tak list samo za Kranjsko, ker se s tem ubija zavest celokupnosti in širi partikularizem.[1]) Na drugi strani so pa voditelji na Kranjskem zagovarjali tak list in njim se je pridružil tudi katehet Andrej Marušič, pišoč iz Gorice: „Slovenskim bralcem so „Novice“ več nego za deset do petnajst let še dovolj. Nemškega lista potrebujemo za indiferentne, da jih za svojo reč pridobimo, da bodo vedeli, kaj hočemo. Kdor noče verjeti, da nam je še za kakih deset let bolj treba nemškega nego slovenskega časnika, naj pride v našo čitalnico. Tu bo videl, koliko in kako se slovenski časniki bero. Jaz sicer ljubljanskih razmer natanko ne poznam, ali dozdeva se mi, da velika večina tiste stranke, ki se za slovenski politični časnik poteguje, ne le o politiki ničesar ne ume, temveč še morda celo slovenskega pismenega jezika dobro ne razume, pisati pa ga gotovo ne zna“.[2])

„Triglav“ je prenehal, ker ni imel dovolj naročnikov in so še ti zaostajali z naročnino; poleg tega ni bilo sotrudnikov, da je bil zadnji njegov urednik Alešovec — kakor pripoveduje sam — večinoma navezan le nase.[3])

Da bi ustregel potrebi in želji po slovenskem političnem časniku, je začel Andrej Einspieler izdajati v Celovcu pod uredništvom upokojenega duhovnika J. E. Božiča izboren list „Slovenec“ (1865—1867) izprva dvakrat, potem trikrat na teden. Geslo mu je bilo: „Živi, živi, duh slovenski, bodi živ na veke“; program pa: „Prijatelj katoliški cerkvi, enakopravnost drugovercev; prijatelj pravi omiki na podlagi narodne enakopravnosti in prijatelj mogočni Avstriji.[4]) Glavni sotrudniki so mu bili: Levstik, Raič, Trstenjak, dr. Turner, dr. Vošnjak, dr. Zarnik. Naročniki so bili največ duhovniki, šolska mladina in kmetje.[5]) „Slovenec“ je pisal za narodno enakopravnost ne

[1]) Spomenica tržaških Slovencev z dne 30. jun. 1864. *KB.*
[2]) Pismo Marušičevo z dne 23. sept. 1864. *K. B.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. III. in IV. str. 68.—69.)
[3]) „Triglav“, 78. štev. z dne 30. sept. 1870.
[4]) „Slovenec, 1. štev. z dne 14. jan. 1865.
[5]) „Slovenec“, 56. štev. z dne 14. jul. 1866.

glede na levo in desno: proti duhovski in posvetni gosposki. Česar niso sprejele v svoje predale oprezne „Novice“, to je priobčeval „Slovenec“. Prenehal je, ker ga tiskar, ustrahovan po Nemcih, ni hotel več tiskati. Einspieler je bil žilav in odločen žurnalist, vedno odkrit in načelen nasprotnik, ki je delal iz prepričanja in ljubezni do stvari. Vzor mu je bil koroški pesnik in časnikar Rizzi, njegov osebni prijatelj. Vztrajnost in podjetnost Einspielerjevo na časnikarskem polju kaže tudi „Mir“, ki ga je ustanovil leta 1882. že na svoja stara leta in ki se je ohranil do dandanes.

V Trstu je izdajal Ivan Piano leta 1866. list „Ilirski Primorjan“ dvakrat na mesec, ki mu je bil glavni sotrudnik Fr. Cegnar. Z letom 1867. se je izpremenil „Ilirski Primorjan“ v „Primorca“, ki ga je urejal Vekoslav Raič in mu je bil odličen sotrudnik zopet Fr. Cegnar. Leta 1869. je začela izhajati dvakrat na mesec „Jadranska Zarja“ (lastnik Martelanec). Omenjam še „Tržaškega Ljudomila“, ki ga je izdajal štiri mesece 1866. leta Josip Gódina Vrdélski. Gódina ni bil slovenščine popolnoma vešč, poleg tega je njegov list prinašal sestavke smešne vsebine v narečju, kar so grajale „Novice“, „vendar brez zamere, ker domači bralci morebiti ravno te sestavke najrajši bero“.[1]) Vsi listi so služili tržaški prebujenosti.

V Gorici je izdajal Andrej Marušič list „Domovino“ (1867—1869), o kateri je dejal, da ni bil njen glavni namen biti političen časnik.[2]) Program ji je bil: „Domovina“ hoče biti zastava, katera kaže na eni strani: „Naprej!“ — na drugi: „Za vero, za dom, za cesarja!“ Prva naloga „Domovine“ je: buditi slovensko in avstrijsko zavednost; druga naloga: biti jez potujčevanju primorskih Slovencev.... Duh, ki bo preveval list skoz in skoz, bo duh sprave in prijaznosti z Lahi. Tudi vladi ne mara sistematično nagajati. Razmere je treba vpoštevati vsak čas, kakor so, in si pridobivati v narodnih in drugih zadevah izlepa, kar nam gre in česar zares neobhodno potrebujemo.[3])

V Mariboru je začel izhajati 1867. leta (najprej dvakrat na mesec, potem pa kot tednik) „Slovenski Gospodar“, ki mu je bil prvi izdajatelj, založnik in urednik dr. Matija Prelog. Program mu je bil poduk slovenskega ljudstva v domači, lahko razumljivi besedi o raznih gospodarskih pa tudi političnih in narodnih stvareh.[4]) Po zgledu „Novic“

[1]) „Novice“, 29. štev. z dne 18. jul. 1866.

listi te dobe se niso vzdržali dolgo, ker je bilo še premalo

[2]) „Domovina“, 52. štev. z dne 31. dec. 1869.

[3]) „Domovina“, 1. štev. z dne 3. jan. 1867.

[4]) „Slovenski Gospodar“, 1. štev. z dne 16. jan. 1867.

je imel z geslom: „Pouk v gospodarstvu bogati deželo“ v prvi vrsti ta namen, da gospodarski poučuje in dviga ljudstvo, s tem pa ga tudi pridobiva narodno-politično, kar se mu je v resnici posrečilo. Izmed sotrudnikov omenjam: Hermana, Majcigerja, Raiča, dr. Razlaga, Šumana, Trstenjaka, dr. Ulago, dr. Vošnjaka. — „Slovenski Gospodar“ izhaja še sedaj.

IV.

„Mladi“ in „stari“.

20. Dualizem je zbudil odpor po Slovenskem. „Novice“ so pisale: „Glasovanje naših poslancev je osupnilo vsakega in od ust do ust gre vprašanje: Kako to?“ [1]) A takoj so premagale svojo osuplost in so odgovarjale: „Solidarnost s Poljaki in tirolskimi Nemci vtegne pozneje pri važnih praktičnih vprašanjih, ko pojde za prenaredbo februarske ustave, mnogo več koristiti, nego bi bilo koristilo, ako bi se bili Slovenci ločili od Poljakov pri adresi, ki je „jalova formalnost“. [2]) Tudi „Domovina“ se je čudila nedoslednosti slovenskih poslancev. [3]) Ostro je pisal „Slovenski Gospodar“ proti slovenskim dualistom, češ, da so zapustili federalistno načelo, na podlagi katerega so bili izvoljeni, in slovansko vzajemnost s Hrvati in Čehi. [4]) Obžaloval je, da dr. Bleiweis zagovarja to postopanje [5]), da samo v „Novicah“ toži in ostaja doma; če bi bil on na Dunaju, bi se to gotovo ne bilo zgodilo: Kdor je vodja naroda, naj prevzame tudi dolžnosti! [6])

Bolj in bolj se je čutila potreba večjega slovenskega lista, ki bi se pečal izključno s politiko in zagovarjal narodno načelo. V Ljubljani so snovali tak list in ga še pred porodom krstili „Slovenski Jug“. Mlajša inteligencija je pripravljala duševno delo, starejši naj bi bili skrbeli za financialno vprašanje; toda ti so bili še vedno mnenja, da je bolj treba nemškega časnika, zato so oživili „Triglav“, ki je bil zaradi vojne 1866. leta začasno prenehal. [7]) Česar ni zmogla Ljubljana, to je dosegel Maribor: 2. aprila 1868. leta je začel tu izhajati trikrat na teden „Slovenski Narod“.

Ustanovniki „Slovenskega Naroda“ so bili: dr. Dominkuš, Gorup, Herman, dr. G. Ipavic, dr. Kočevar, Lenček, Lipold, dr.

---

[1]) „Novice“, 24. štev. z dne 12. jun. 1867.
[2]) „Novice“, 25. štev. z dne 19. jun. 1867.
[3]) „Domovina“, 24. štev. z dne 14. jun. 1867.
[4]) „Slovenski Gospodar“, 11. štev. z dne 16. jun. 1867.
[5]) „Slovenski Gospodar“, 9. štev. z dne 27. febr. 1868.
[6]) „Slovenski Gospodar“, 34. štev. z dne 5. dec. 1867.
[7]) „Slovenski Gospodar“, 33. štev. z dne 28. nov. 1867; 34. štev. z dne 5. dec. 1867.

Muršec, dr. Pavlič, Pfeifer, dr. Ploj, dr. Radej, Raič, dr. Razlag, dekan Rozman, dr. Vošnjak, Žuža in drugi. Največ je zanj prispeval dr. Dominkuš.[1]) Program „Slovenskega Naroda“ je bil: 1.) Edina, mogočna in svobodna Avstrija, ker le v Avstriji si Slovenci rešijo in ohranijo narodnost. 2.) Poroštvo obstanka in uspešnega razvoja Avstrije je edino v federalistnih načelih; zato združenje vseh Slovencev v eno administrativno celoto, ker le tu dobi enakopravnost slovenskega jezika v uradu, šoli in javnem življenju dejansko veljavo. 3.) Decemberska ustava se naj izpremeni po ustavni poti. 4.) Listu „ne bodo samo verske zadeve, dogme in bistvene cerkvene naprave svete, kakor so vsemu narodu, ampak se bode poganjal n. pr. tudi za to, da se neoskrunjeno ohrani cerkveno imetje, da se ljudska šola ne loči od cerkve, da se oživlja bolj in bolj javno cerkveno življenje“. 5.) Mir in sporazumljenje z vsemi avstrijskimi narodi. 6.) Poudarjanje upravičenih tirjatev slovanskih bratov v Avstriji, posebno Hrvatov in Srbov, kakor lastnih. 7.) Duševna vez in vzajemnost slovanska po zamenjavi literarnih in sploh kulturnih izdelkov med Slovani.[2])

„Slovenski Narod“ je postal glasilo slovenskega izobraženega občinstva, vanj so dopisovali naprednejši politiki in pisatelji posvetnega in duhovskega stanu. Prvi urednik mu je bil Anton Tomšič, bistroumen in odločen žurnalist, kakršnih so imeli Slovenci doslej malo. Tomšič je imel težavno stališče: na eni strani njegovo načelo, da javno delo ne sme biti brez kontrole, čeprav ostre, na drugi strani pomirljivci, ki so pričakovali, da se slovenska politika obrne na bolje tudi brez opozicije. Poleg tega pa je visel nad njim Damoklejev meč državnega pravdnika, da bi uničil list s tiskovnimi pravdami, ki jih je narekovalo celó vojno ministerstvo! Toda Tomšič ni bil samo duhovit časnikar, marveč tudi spreten zagovornik: bil je rojen parlamentarec.[3]) Glavna sotrudnika sta mu bila sorodna značaja: Josip Jurčič in Fran Levstik.

Boj proti dualizmu je vodil „Slovenski Narod“ brezobzirno. Vzor mu je bila češka pasivna opozicija. Pri tem je uvideval, da stoje Čehi na drugem stališču nego Slovenci, toda skušal je premostiti to nasprotje z naglašanjem slovanske vzajemnosti. Tako je zašel v zagato, iz katere ni mogel najti prav izhoda, kar je bilo na kvar načelni jasnosti in doslednosti. Jurčič je želel, da bi se tudi Čehi in Hrvatje držali narodnega načela, ker bi se s tem dosegla edinost.[4]) Na drugi strani pa se pou-

[1]) „Slovenski Narod“, 106. štev. z dne 17. sept. 1872.
[2]) „Slovenski Narod“, 1. štev. z dne 2. aprila 1868.
[3]) „Slovenski Narod“, 63. štev. z dne 3. jun. 1871. (Življenjepis Tomšičev izpod peresa Jos. Jurčiča.)
[4]) „Slovenski Narod“, 76. štev. z dne 29. sept. 1868.

darja federalistna ideja, bodisi, da so posamezne skupine zgodovinske ali narodne, češ, da je Slovanom skupen program: ohranitev slovanske narodnosti, pri čemer imajo Čehi za sredstvo zgodovinsko pravo, Slovenci pa narodno.[1] Dasi je „Slovenski Narod“ priporočal Hrvatom, naj postanejo enaki med enakimi, češ, da so njim stare pravice več nego mlada narodna zavest drugih Slovanov[2]), ko iščejo po starih pismih pravice do kakega kosa Kranjske in mislijo, da so kaj posebnega izvršili, če so proglasili enakopravnost Srbov;[3]) dasi je smatral za napačno, ako kdo misli, da bodo po zadovoljitvi Čehov zadovoljni tudi Slovenci;[4]) dasi je zavračal politiko Poljakov, stremečih po deželni avtonomiji:[5]) vendar je češki taktiki na ljubo žrtvoval jasnost in doslednost svojega narodnega načela.

„Domovina“ je pobijala stališče „Slovenskega Naroda“, odkrivajoč njegove hibe. Pasivna opozicija ne more vesti k zmagi, dokler so Poljaki nezanesljivi. In čeprav se Poljaki pridružijo pasivnemu uporu, to ne odločuje, dokler vladajo v Galiciji velika nasprotstva z Rusini, ki morejo s pomočjo vlade prekrižati Poljakom račune.[6]) Čehi se drže svojega zgodovinskega prava, Slovenci si morejo le v narodni skupini ohraniti svojo narodnost.[7]) Vsa slovanska solidarnost je „pium desiderium“: vzajemno narodno čustvovanje in književna vzajemnost med Slovani je nekaj drugega nego politična solidarnost. Med Slovani je kvečjemu neka negativna solidarnost: nezadovoljnost s sedanjim stanjem. Kakor hitro pa prestopimo na pozitivna tla, tu solidarnosti ni več niti v načelu niti v taktiki.[8])

Razven „Slovenskega Naroda“ je nastopal proti dualizmu in Bleiweisovi politiki „Pavliha“, zabavljivo-šaljiv list, ki ga je izdajal na Dunaju Levstik od 30. aprila 1870. do 31. julija 1870. leta dvakrat na mesec. Namen mu je bil šibati:

Nemškutarje in narodnjake,
Če bodo delali napake.
A kar je poštenjaku sveto,
Nikdar ne bodi v zobe vzeto![9]) (Besede Stritarjeve.)

„Pavliha“ je bil doslej najboljši slovenski humoristični list. Odlikuje se po svojih umetniških karikaturah Klíčevih, po svojem čistem jeziku in njegova vsebina ima trajno vrednost.

[1]) „Slovenski Narod“, 39. štev. z dne 4. jul. 1868.
[2]) „Slovenski Narod“, 80. štev. z dne 10. jul. 1869.
[3]) „Slovenski Narod“, 102. štev. z dne 30. avg. 1869.
[4]) „Slovenski Narod“, 100. štev. z dne 26. avg. 1869.
[5]) „Slovenski Narod“, 18. štev. z dne 12. febr. 1870.
[6]) „Domovina“, 25. štev. z dne 19. jun. 1868.
[7]) „Domovina“, 28. štev. z dne 10. jul. 1868.
[8]) „Domovina“, 25. štev. z dne 19. jun. 1968.
[9]) „Pavliha“, 1. štev. z dne 30. aprila 1870.

Poleg ožjih pristašev Bleiweisovih (dr. Costa, Marušič, dr. Poklukar, Svetec, dr. Toman itd.) je zgrabil tudi dr. Zarnika, kar mu je nakopalo smrt, ker se je tudi „Slovenski Narod" odrekel vsake osebne in stvarne solidarnosti ž njim.[1]) Obžalovati moramo, da se je celó Tomšič dal zavesti strasti nasproti Levstiku, ki je po pravici tožil, da je „pri nas, kjer se vsaka stvar meri na mravljinčjo ped, mnogo lažje napačno delati nego napačna dela grajati".[2])

Razven postopanja v državnem zboru je grajala opozicija tudi domačo dnevno politiko. Jurčič je očital, da se v Ljubljani politikuje od danes do jutri, iz roke v usta, ko se Slovenci pričkajo z Dežmanom in mislijo, da so s tem že precej storili za svojo prihodnost.[3]) „Slovenski Narod" je pisal, da je treba opustiti polemična razpravljanja in po vseh deželnih zborih, kjer so Slovenci zastopani, podati premišljen in določen program v obliki deklaracije ali resolucije. Pridobiti se morajo poroštva za narodni obstanek.[4])

Dne 2. septembra 1869. leta so bili zbrani v Ljubljani slovenski poslanci in so sklenili, da pride v tekoči sesiji v kranjskem, štajerskem in goriškem deželnem zboru na dnevni red zedinjenje Slovencev.[5])

Najprej so slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru interpelovali vlado zaradi zedinjenja Slovencev. Interpelacija, ki jo je sestavil Herman, zahteva na podlagi oktoberske diplome skupni deželni zbor za vse slovenske pokrajine z deželno avtonomijo za notranjo upravo, nauk in bogočastje ter pravosodje, poleg tega najvišje sodišče in vseučilišče. Vladni komisar je odgovoril, da bo vlada odločno nasprotovala zedinjenju Slovencev. V goriškem deželnem zboru sta podobno interpelacijo vložila dr. Tonkli in dr. Žigon. V kranjskem deželnem zboru pa se je sprejela resolucija, ki je slonela na popravljeni decemberski ustavi; zato je tirjala razširjenje avtonomije posameznih kraljestev in dežel, katerim naj se pusti na prosto voljo, da se združijo po svojih zgodovinsko-pravnih razmerah, po narodnem soplemenstvu ali z ozirom na finančne ali sploh materialne okoliščine v državnopravne skupine". Vlada je nenadoma zaključila zasedanje kranjskega deželnega zbora, da prepreči vsako obravnavo o tej resoluciji. Štajerskim in goriškim slovenskim poslancem so se pošiljale čestitke in zaupnice zaradi tega, ker so sprožili vprašanje o zedinjenju Slo-

[1]) „Slovenski Narod", 86. štev. z dne 26. jul. 1870.
[2]) „Pavliha", 7. štev. z dne 31. jul. 1870.
[3]) „Slovenski Narod", 76. štev. z dne 29. sept. 1868.
[4]) „Slovenski Narod", 80. štev. z dne 8. okt. 1868; 100. štev. z dne 26. avg. 1869.
[5]) „Slovenski Narod", 122. štev. z dne 16. okt. 1869.

vencev; nasprotno pa je Levstik bičal in šibal kranjsko politiko, ki je v svoji resoluciji naglašala v prvi vrsti razširjenje deželne avtonomije in prepuščala vse drugo prosti volji deželnih zborov.[1]) „Novice“ so odgovarjale, da kranjski deželni zbor po decemberski ustavi ni kompetenten zahtevati kaj drugega; poleg tega Čehi in Poljaki nasprotujejo načelu, da bi se zgodovinske dežele trgale po narodnosti.[2]) Levstik je grajal, da slovenski politiki na Kranjskem sami dajejo največ gradiva in netiva nemški stranki, ker s svojo nedoslednostjo naravnost izzivljajo njeno kritiko, ki potem neusmiljeno spravlja vse na dan. Vzkliknil je: Res stavimo Slovenijo, da Bog pomagaj![3]) Janko Pajk se je izrekel tudi proti Fischhofovemu nasvetu narodnih kurij[4]), češ, da se ne da natančno določiti njih kompetenca, in je zagovarjal združenje Slovencev.[5])

Nasprotstvo med strujo, ki jo je zastopal „Slovenski Narod“ in med oficialno politiko, ki jo je vodil dr. Bleiweis s sodelovanjem Coste, Svetca in Tomana, je prenehalo, ko so slovenski poslanci (grof Barbo, Črne, Lipold, Pintar, Svetec in dr. Toman) v zvezi z drugimi federalisti izstopili iz državnega zbora dne 31. marca 1870. leta. „Slovenski Narod“ je izstop imenoval znak narodne sloge, češ, da zdaj so nehali razlogi, ki so cepili narod v dva tabora, in je poudarjal, da mora prenehati vsaka delitev: vsi Slovenci, duhovniki in neduhovniki, morajo naglašati narodno stališče.[6]) Sam dr. Toman — tako pripoveduje Jurčič — je priznal Tomšiču, da je bila škoda, ker sporazum ni došel poprej.[7]) In ko je nastopilo ministerstvo Potockega, je kranjski deželni zbor v svoji adresi z dne 30. avgusta 1870. leta prvikrat v ustavni dobi omenjal tudi zedinjenje Slovencev. Adresa govori o razširjenju avtonomije kraljevin in dežel ter se izjavlja obenem za „združenje pokrajin, koder prebiva slovenski narod, v administrativno in kolikor mogoče državnopravno celoto.“ Dr. Bleiweis se je pri tej priliki opravičeval in pojasnjeval, zakaj se doslej še ni izrečno stavila ta zahteva. Po njegovem pojasnilu zato, ker bi jo bili zavrgli po krivičnem volilnem redu sestavljeni deželni zbori na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Trije ustavni faktorji bi jo bili pokopali: deželni

[1]) „Slovenski Narod“, 132. štev. z dne 11. nov. 1869; 133. štev. z dne 13. nov. 1869

[2]) „Novice“, 44. štev. z dne 3. nov. 1869.

[3]) „Slovenški Narod“, 136. štev. z dne 20. nov. 1869.

[4]) Dr. Adolf Fischhof, Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes. Dunaj, 1869.

[5]) J. Pajka Izbrani spisi. (Maribor, 1872, I. zv. str. 34—43.)

[6]) „Slovenski Narod“, 39. štev. z dne 2. aprila 1870; 45. štev. z dne 16. aprila 1870.

[7]) „Slovenski Narod“, 63. štev. z dne 3. jun. 1871.

zbori, državni zbor s svojo centralistno večino in vlada; Slovenci pa so jo hoteli obdržati neoskrunjeno in jo poudarjati ob ugodni priliki. V tem času je Peter pl. Radics iznova sprožil vprašanje o notranje-avstrijski skupini z dednim poklonjevanjem deželnih zastopnikov pred cesarjem kot deželnim knezom Kranjskega, Štajerskega, Koroškega, Goriškega, Trsta in Istre. Radics je mislil, da se bodo slovenski voditelji na Kranjskem zopet postavili na isto historično-politično stališče, kakor so ga odobravali leta 1865.[1]) Toda razmere so se predrugačile: notranje-avstrijska skupina je bila pokopana za vedno.

Čeprav je „Slovenski Narod" naglašal, da v politiki več velja um nego srce,[2]) vendar kaže, da je politikoval bolj s čutom nego z umom, ko je priporočal pasivno opozicijo. Proti nemško-madjarskemu dualizmu so iskali Slovenci naravnih zaveznikov med Slovani: narodno nasprotstvo proti Nemcem in Madjarom jih je družilo s Čehi in Poljaki; toda ta vzajemnost ni mogla izbrisati gospodarskih in socialnih razlik, ki so ustvarjale podlago za politiko češkega državnega prava in gališke deželne avtonomije. V dobi, ko je odločevalo v slovanski politiki češko in poljsko plemstvo, ni mogla biti slovanska solidarnost drugačna nego jezikovno-literarna, nasprotno se je morala izjaloviti vsaka pozitivna politična solidarnost avstrijskih Slovanov, ker ji je manjkalo realnega temelja, t. j. istih socialnih slojev, ki bi bili imeli skupne gospodarske in s tem politične interese. Kakor so se Hrvatje leta 1861. odrekali vsake realne skupnosti z Avstrijo, tako pravi tudi češka deklaracija z dne 22. avgusta 1868. leta (točka 2.), da je bila in da je zveza češke krone z drugimi habsburškimi deželami samo dinastična. Ako je opozicija Jurčič-Levstik-Tomšičeva poudarjala češko taktiko, je bilo to težišče njenega prizadevanja napačno in kritika Bleiweisove politike je v tej točki izgrešila svoj cilj. Na drugi strani je pa treba priznati, da je ravno opozicija mnogo pripomogla k narodni zavesti širših plasti, ker je s svojo agilnostjo in kritiko razgibala slovensko javnost k živahnejšemu življenju.

21. V boju proti dualizmu so Slovenci iskali različnih potov in so si pri tem prišli navskriž. „Domovina" je prva izrekla besedo: Sprava![3]) Tudi Tomšič je uvideval, da s samim priporočanjem pasivne opozicije ne morejo biti Slovenci kos političnemu položaju, marveč, da je treba poiskati si pozitivne podlage, pravnega orožja, Arhimedove točke, na katero

[1]) „Slovenski Narod", 53. štev. z dne 7. maja 1870.
[2]) „Slovenski Narod", 33. štev. z dne 19. marca 1870.
[3]) „Domovina", 28. štev. z dne 10. jul. 1868.

bi mogli naslanjati svoje politično delo.[1]) Tako pozitivno podlago je nudila decemberska ustava s svojo društveno in zborovalno svobodo. „Domovina“ je odgovarjala, da si Slovenci na temelju osnovnih postav lahko zidajo svojo narodno politiko in najdejo torišče skupnega dela.[2])

Tako so nastala politična društva in tabori.

V dobi absolutizma je bilo slovensko delovanje jezikovnoliterarno: tiha literarna delavnost (Janežič, Slomšek) je izobraževala slovenski jezik in gojila slovstvo ter s tem dajala slovenstvu kulturni temelj. Od leta 1860. dalje se je s čitalnicami slovenski živelj širil na zunaj v družabno življenje. S političnimi društvi in tabori pa je stopil Slovenec iz čitalničnega radovanja in rajanja[3]) v politično javnost, zahtevajoč uresničenje svojega programa: Zedinjene Slovenije in narodne enakopravnosti v šoli in uradu.

Politična društva za varovanje slovenske narodnosti so nastala na pr. v Ljubljani (Slovenija), Gorici (Soča), Celovcu (Trdnjava), Trstu (Edinost) in v Mariboru. Poleg teh društev so se ustanovile tudi „Katoliške družbe“ v Ljubljani, Gorici in Mariboru, katerih namen je bil verski in dobrodelen in ki so združevale obe narodnosti. Levstik je nastopal proti „Katoliški družbi za Kranjsko“, ki ji je načeloval grof Wurmbrand, češ, da je plemstvo podpora absolutizma in da ž njim narodnost ne pridobi ničesar.[4]) Zavračal ga je Matej Močnik, ki je poudarjal, da je ravno dandanes treba družbe, katera se zaveda svojega katoličanstva ter katoliško prepričanje in versko zavest stavi pred narodno.[5])

Obenem s temi društvi je našlo pot na Slovensko tudi delavsko gibanje, ki se je začelo v Avstriji krepkeje razvijati po novem zborovalnem in društvenem zakonu z dne 15. novembra 1867. leta. Že tega leta se je v krogih ljubljanskih tiskarjev sprožila misel, da se osnuje društvo, ki bi varovalo in gojilo gmotne in duševne koristi tiskarskih pomočnikov. Črkostavec Karol pl. Rhein je izdal oklic za uresničenje tiskarskega izobraževalnega društva, ki je imelo prvi svoj občni zbor dne 9. februarja 1868. leta. To je bilo prvo delavsko strokovno društvo na Slovenskem, ki so ga podpirali tudi delodajalci in drugi meščanski krogi gmotno in duševno s predavanji znanstvene in humoristične vsebine (na pr. Dežman, Dimitz, prof. Heinrich, dr. Keesbacher, Klein in realčni ravna-

[1]) „Slovenski Narod“, 45. štev. z dne 18. jul. 1868.

[2]) „Domovina“, 31. štev. z dne 31. jul. 1868; 32. štev. z dne 7 avg. 1868.

[3]) Besede Zarnikove v „Novicah“, 31. štev. z dne 29. jul. 1868

[4]) „Slovenski Narod“, 109. štev. z dne 15. dec. 1868; 1. štev. z dne 1. jan. 1869.

[5]) „Zgodnja Danica“, 2. štev. z dne 8. jan. 1869.

telj Schrey). Početkoma se je društveno delovanje raztezalo glavno na prirejanje zabavnih shodov, na javna predavanja in jezikovni poduk. Leta 1879. pa se je izobraževaln društvo preosnovalo po zgledu drugih delavskih društev v kronovinsko društvo (za vojvodino Kranjsko) s podpornim in izobraževalnim oddelkom, ko so se bile že poprej ustanovile bolniška blagajna, blagajna za potujoče pomočnike, ki iščejo dela, blagajna za onemogle in brezposelne.[1]) Društvo obstoja še dandanes.

V Trstu je nastalo dne 6. junija 1869. leta delavsko društvo „Čbela“ z geslom „Marljivo“, ki je bilo namenjeno samo Slovanom. Predsednik je bil Fran Cegnar in tajnik Vekoslav Raič. To je bilo prvo slovensko nestrokovno delavsko društvo, čigar namen je razložil Vekoslav Raič v posebni brošuri, ki je zanimiva zato, ker nam odkriva spor med Schulze-Delitschevim načelom samopomoči in med Lassallovo idejo o državni pomoči. Raič čisto dobro označuje nasprotje med delom in kapitalom, ker kapital zasužnjuje delo, potem pa nadaljuje: Ako si hočejo delavci pomagati, si morajo tudi oni ustanoviti kapital, ki bo služil njim v korist. Za zloženi denar bi se kupoval potrebni živež na debelo, s čimer bi se marsikaj prihranilo, in naraščajoči kapital bi se mogel polagoma uporabljati za dobičkonosna podjetja. Društvo bi obenem podpiralo svoje ude v bolezni ali v kaki drugi nesreči in skrbelo za njih izobrazbo s časopisi in knjigami, s šolami za otroke, s predavanji itd. Državno pomoč je treba zavračati, ker bi bila podpora pičla, država bi zahtevala gospodarstvo in nadzorništvo, kar bi škodovalo delavski samostojnosti, produktivna moč bi padala, ker bi se delavstvo zanašalo na državo in postajalo leno, in končno, odkod bi zadolžena država jemala denar.[2])

V Ljubljani se je ustanovilo dne 20. februarja 1870. leta izobraževalno društvo, namenjeno delavstvu obče. Vlada ni dovolila, da bi se bilo društvo imenovalo „Slovanska Lipa“, in je prepovedala politična predavanja.[3]) Nemec mizar Harrisch je poudarjal, da se je treba ogibati narodnega prepira; Slovenec žurnalist Arko je pozivljal delavstvo, naj se spominja svojega slovanskega rodu, a naglašal je tudi narodno slogo, češ, da nikakor ni prva naloga delavcem, da bi oni rešili narodno vprašanje. „Slovenski Narod“ je nato pripomnil, da se od tega društva ni nadejati ničesar, ako ne krene s ceste, na katero je

[1]) Letno poročilo društva tiskarjev, kamenopiscev in kamenotiskarjev na Kranjskem (slovensko in nemško). Ljubljana, 1894.

[2]) Vekoslav Raič, Potrebe delavcev društva za Slovence v Trstu. Trst, 1869.

[3]) „Triglav“, 8. štev. z dne 28. jan. 1870.

zavozilo.[1]) „Novice“ so pa pisale, da t. zv. delavska društva, katerih pomen še ljudem ni jasen, ne izvirajo iz nikakšne žive potrebe, marveč so stvar nove dobe in le tuji cepovi na domača drevesa. Ljubljansko društvo ima po svojih pravilih prav tak namen kakor družba katoliških rokodelskih pomočnikov. Čemu tedaj še drugo enako društvo?[2]) Dne 8. decembra 1872. leta je občni zbor delavskega izobraževalnega društva sklenil, naj vsi delavci pristopijo ljubljanskemu ognjegasnemu društvu, ki na ta način izgubi svoj nemški značaj.[3])

Poleg izobraževalnega društva je nastalo tudi „Delavsko bolniško društvo“, ki mu je načeloval žurnalist Arko. Začele so se snovati zveze ali asociacije čevljarjev, krojačev in mizarjev. kar ni bilo prav delodajalcem;[4]) čevljarji so v aprilu 1871. leta uprizorili celo štrajk. Kakor drugod, tako se je tudi delavsko gibanje po Slovenskem oklepalo deloma liberalnih Schulze-Delitschevih načel, pri čemer so nemški in slovenski izobraženci skušali pridobiti si delavstvo zase, deloma pa je polagoma prodirala socialistna zavest, ki se je kazala v mednarodni centralizaciji strokovno organizovanega proletariata. V tem zmislu je po poročilu „Slovenskega Naroda“ deloval posebno krojač Kunc, zaradi česar svari imenovani list delavstvo pred njim.[5])

Obenem z liberalno in socialistno smerjo se porajajo prvi zarodki krščansko-socialne misli. Ta nazor naglaša Matej Močnik v svojem predavanju o delavskem vprašanju 1871. leta: Vzrok pariške komune je tudi v krivičnem razmerju med kapitalom in delom, a brezbožnost je ustajo le pospeševala. Lažje je reči, naj krščanska ljubezen napolni brezno med bogatinom in revežem, težje pa je kaj takega pričakovati. Posamezna dobrotljivost ne more odvrniti splošnega zlega. Treba združevanja na podlagi krščanskih načel.[6])

Tu govorim o delavskem vprašanju toliko, kolikor posega v Bleiweisovo dobo, ko je bila vodilna misel slovenske politike narodnost; zato si dovoljujem h koncu samo še splošno opazko. Delavsko gibanje v Avstriji obče in na Slovenskem posebej ni moglo imeti precej iz početka jasnih ciljev pred seboj in se je več ali manj naslanjalo na obstoječe politične stranke. Ker je prevladoval nemški značaj, se je oklepalo delavstvo liberalnega nemškega meščanstva, upajoč, da se z njegovo pomočjo ubrani reakcije in si izvojuje nekatere svoje splošne zahteve, ki so

[1]) „Slovenski Narod“, 23. štev. z dne 24. febr. 1870.
[2]) „Novice“, 9. štev. z dne 2. marca 1870.
[3]) „Slovenski Narod“, 150. štev. z dne 28. dec. 1872.
[4]) „Slovenski Narod“. 61. štev. z dne 30. maja 1872.
[5]) „Slovenski Narod“, 63. štev. z dne 18. marca 1874.
[6]) „Zgodnja Danica“, 29. štev. z dne 21. jul. 1871; 30. štev. z dne 28. jul. 1871.

bile lastne tudi liberalnemu meščanstvu. Ni pa hotelo biti delavstvo le privesek nemški liberalni stranki, kar izprevidimo iz tega, da je bilo leta 1871. pripravljeno podpirati ministerstvo Hohenwartovo pod pogojem, ako se izvede splošna in direktna volilna pravica brez reakcionarnih dodatkov. V tem zmislu so se izjavili tedanji delavski voditelji Most, Oberwinder, Scheu in drugi.[1]) Toda delavstvo je kmalu spoznalo, da se ne more zanašati ne na liberalno in ne na konservativno pomoč ter je očiščeno po notranjih krizah polagoma dospevalo do svoje osamosvojitve.

Misel o prirejanju taborov[2]) so sprožili štajerski Slovenci, ki so se tudi največ zanje prizadevali. Ljubljana je zaostajala za Mariborom, kjer je bilo živahnejše narodno-politično življenje. V vabilu na prvi tabor v Ljutomer, ki ga je priobčil v imenu začasnega odbora dr. Prelog, še ni med nasvetovanimi točkami zedinjene Slovenije.[3])

Tabori so se vršili: 1868. leta v Ljutomeru, Žalcu in Šempasu na Goriškem; leta 1869. v Brdih pri Gorici, v Sevnici, na Kalcu na Notranjskem, v Vižmarjih pri Ljubljani in v Ormožu; leta 1870. v Tolminu, Sežani, Cerknici, pri Kapeli pod Radgono, v Kubedu v Istri, na Bistrici pri Pliberku na Koroškem, v Vipavi in Žopračah na Koroškem; leta 1871. v Buheljah na Koroškem. Na taborih se je govorilo in glasovalo za združenje Slovencev v eno administrativno in politično celoto[4]), za narodno enakopravnost v šoli, cerkvi in uradu; obenem so se razpravljala razna gospodarska vprašanja. Glavni govorniki so bili: dr. Costa, Dolenc, Klavžar, dr. Lavrič, Noli, Raič, dr. Razlag, dr. Tonkli, dr. Vošnjak in dr. Zarnik.

Tabori so zanašali med najširše kmetske plasti narodno in politično zavednost. Udeležba je bila ogromna, ker to niso bili le javni shodi pod milim nebom, marveč obenem narodne svečanosti z zastavami in slavoloki, s petjem in godbo; zažigal se je umetni ogenj, pokali so topiči, po gorah pa so žareli kresovi.... Ni čuda, da je vse to mogočno vplivalo in vnemalo navdušenje! Za spomin so se razdeljevale taborske svetinje. V spomin vižmarskega tabora, s katerim je doseglo taborovanje svoj vrhunec, naj bi se bil pa postavil kamenit spomenik na vižmarskem polju. In res, piramida s primernim napisom se je naročila, izdelala in plačala, a postavila se ni![5])

[1]) Julius Deutsch, Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung. (Dunaj, 1908. str. 68.)

[2]) Dr. Jos. Vošnjak, Slovenski tabori. Maribor, 1869.

[3]) „Slovenski Gospodar“, 26. štev. z dne 25. jun. 1868.

[4]) Janko Pajk prišteva zedinjeni Sloveniji tudi Prekmurce; Trst naj pa bo svobodno mesto s posebnim zborom. (J. Pajka Izbrani spisi, Maribor, I. zv. 1872, str. 21.)

[5]) Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, l. c. II. zv. 1906, str. 79.)

22. Novo smer v slovenskem literarnem in političnem življenju pomenja Levstik. Njegov nastop moremo prav ceniti, ako se dotaknemo temeljev slovanskega vprašanja.

V slovenski literaturi in politiki se pojavljata dva tipa slovanstva: Prešernova „Zdravica" in Jenkov „Naprej" sta njiju klasični priči. Tako genialen človek, kakor Prešeren, je sprejemal slovansko idejo v obliki, ki je bila takrat edino zmožna, da uvede Slovence v kulturo: jezik Trubarjev je bila ona posoda, v katero je vlival vsebino svojega slovanstva. In kakšna je bila ta vsebina? Ko se je napovedoval konec Metternichovega absolutizma in se je bližala pomlad narodov, tedaj je Prešeren zapustil Slovencem v „Zdravici" svoj testament:

Komu najpred veselo
Zdravico, bratje, č'mo zapet'?
Bog našo nam deželo,
Bog živi ves slovenski svet,
Brate vse,
Kar nas je
Sinov sloveče matere!

Edinost, sreča, sprava
K nam naj nazaj se vrnejo!
Otrok kar ima Slava,
Vsi naj si v roke sežejo,
Da oblast
In z njo čast,
Obilnost bodo naša last!

Žive naj vsi narodi,
Ki hrepene dočakat dan,
Da, koder solnce hodi,
Prepir iz sveta bo pregnan;
Da rojak
Prost bo vsak,
Ne vrag, le sosed bo mejak![1])

To je Prešernovo slovenstvo in slovanstvo, ki je bistven del njegovega občečloveškega ideala, ki je zanj žil in se boril! Prešeren je postal svetoven, ne, ker se je bil postavil v tako ostro nasprotje z drugimi narodi, zlasti germansko-romanskimi, kakor je to propovedoval slovanski evangelij Kollárjev, marveč zato, ker je kljub temu, da je izrastel iz pristno domačih tal, združil svojo, do najvišje mere dovršeno slovensko-slovansko individualnost z evropsko univerzalnostjo na podlagi kulture, enakopravnosti in svobode. To ja njegov program, ki ga nam zapušča kot svojo dedščino, de ž njim rešimo problem malega naroda, kakor ga je rešil zase on, naš največji kulturni delavec.

Prešeren je videl pasivnost, nesamostojnost, nezavednost slovenskega ljudstva in spoznal, da je treba narod najprej dvigniti moralno, kar prepričevalno dokazuje dr. Prijatelj.[2]) Prešeren je pasivnost premagal s slovensko kulturo, kakor

[1]) Uporabljam izdajo L. Pintarja.

[2]) Ivan Prijatelj, Več Prešerna! (Prešernov Album, Ljubljanski Zvon, 1900, str. 724—732.) — Dr. Ivan Prijatelj, Dvoje Prešernovih pisem. (Zbornik Slovenske Matice, Ljubljana, 1902, str. 186—202.)

nihče drugi med nami, a Stanko Vraz ji je ušel. Njegova rešitev je čisto moderna, v dobi kaotičnega in meglenega slovanstva je podal umsko, znanstveno formulo pri vsem svojem gorkem čustvovanju: zedinil je evropski razum s slovanskim čutom. Ako dr. Prijatelj kliče Slovencem: Več Prešerna! dostavljam temu klicu: Nazaj k Prešernu!

Vse drugačen je drugi tip slovanstva, ki ga predstavlja Simon Jenko. Jenko je bil mnenja, da učenjaški zbori in znanstvene terminologije, navdušene pesni in učene akademije nikoli ne zedinijo in ne proslave slovanstva, marveč slovanska vzajemnost se osnuje s krvjo. V pesmi „Dan slovanski“ poje:

V potocih prelivaj se kri!
Le zemlja, ki prejšnje si dni
Kri hrabrih očetov popila,
Se s trupli njihovim' gnojila,
Sovražnikov krvco popij,
Sovražnikov trupla pokrij!

Nad črnimi grobi vesel
Slovan bo zastavo razpel,
God svóbode bode praznóval,
Svetá bo straném oznanóval
Veselega petja odglas:
Da tu je odmenjeni čas![1])

Slovanske nesreče — „tega kriv je tuji meč!“ („Adrijansko morje“.) Klasičen dokaz Jenkovega slovanstva je njegov „Naprej“, ki se je rodil, kakor pripoveduje Stritar[2]), najprej v glavi Davorina Jenka in potem postal kot skupno delo obeh Jenkov slovenska marzeljeza.

Naprej, zastava Slave,
Na boj, junaška kri!
Za blagor očetnjave
Naj puška govori!

Z orožjem in desnico
Nesemo vragu grom,
Zapisat v kri pravico,
Ki tirja jo naš dom![3])

Spasa in rešenja slovanstva se je nadejal Jenko od ruske kot edine mogočne slovanske države, zato je bil tudi nasprotnik Poljakov. To je bil dualizem Kollárjev in ruskih slavjanofilov.

Oba tipa slovanstva bijeta boj za prvenstvo med nami v literaturi in politiki. Pravimo, da smo narod **Prešernov**, toda naša marzeljeza je **„Naprej!“** To je **katastrofalno** slovanstvo, ki omogoča velike besede, a tako rado pozablja dejanski položaj in drobno delo. Prvi, ki se je postavil proti temu tipu v literaturi in politiki, je bil Levstik, dedič in nositelj Prešernove tradicije med Slovenci, velik v svojem trpljenju in svojem delu. Levstik je

---

[1]) Fr. Levec, Odlični pesniki in pisatelji slovenski. (Zvon, Dunaj, 1879, str. 371—372.)
[2]) Jos. Stritar, Spomini. (Zvon, Dunaj. 1880, str. 382.)
[3]) Uporabljam izdajo Antona Funtka.

kritik slovenskega rodoljubja, kakor na književnem tako na političnem polju, onega rodoljubja, ki je rodilo Koseskega in Tomana ter doseglo svoj vrhunec v Jenkovem „Napreju“.

Stritar pravi, da nam življenje kaže dve različni vrsti rodoljubov: eni vpijejo, drugi delajo; eni se za mizo gosté, drugi strežejo; eni imajo sad, drugi trud; enih je mnogo, drugi so redki.[1]) Levstik je bil med onimi redkimi, ki ne govore veliko o rodoljubju, ker žive in delajo rodoljubno; zato je bičal ono vrsto rodoljubja, „ki s polnim kozarcem v roki poje: „Naprej zastava Slave!“[2]) Čistil je ozračje in potegnil za seboj predvsem akademično mladino, ki je videla v njem svoj vzor, kar je pokazala na svojih shodih dne 14. avgusta 1868. in 4. septembra 1869. leta.[3]) Saj je bil nauk, ki ga je dajal Levstik mladini. čisto drugega kova, nego ga je doslej bile vajena slišati: „Resničnost je dolžnost, uljudnost ne···· Na bodi te strah sentimentalnega zdihovanja po zlati slogi, miru in spravi, po blagi edinosti; iz tega zdihovanja bomo slab kruh pekli···· V glavnih stvareh: v ljubezni do naroda in in domovine, v poštenosti, v resnicoljubju, v boju zoper svoje nasprotnike smo in moremo biti vsi složni, a v drugih rečeh smo in hočemo biti svobodni.“[4]) To je bila moška beseda, prazna solzave deklamatorike, prihajajoča iz prepričanja, da svoboda naroda zahteva svobodo posameznika v soglasju s koristi celote. Kar je Levstik spoznal za pravo in resnično, to je branil z ognjevito zgovornostjo, z imponujočo odkritosrčnostjo in resnicoljubnostjo; svoje nazore in prepričanje je zagovarjal odločno, brezobzirno. s suverensko samozavestjo, zgrabivši za najostrejše orožje.[5]) In temu poštenjaku je očitala Bleiweis-Costova stranka, da je podkupljen od vlade, tista stranka ki je sama na Dunaju kupovala in prodajala koncesijo za Gorenjsko železnico! Ko ga niso mogli uničiti gmotno. so ga hoteli ubiti moralno! Levstik je upravičeno odgovarjal, da se Slovenci, boreč se z nepoštenimi nasprotniki, sami več ne boje nepoštenega orožja; zaničuje se znanje in prava izobraženost, ker je nima še niti narod niti njegovi prvaki; navideznemu velikačenju in brezobzirnemu absolutizmu

[1]) Jos. Stritar, Levstik (Ljubljanski Zvon, 1889, str. 84; Zbrani spisi VII. zv. str. 176.)

[2]) „Naprej“, 32. štev. z dne 21. aprila 1863.

[3]) „Slovenski Narod“, 59. štev. z dne 20. avg. 1868; 105. štev. z dne 7. sept. 1869.

[4]) Fr. Levstik, Objektivna kritika. (Slovenski Narod, 1868; Zbrani spisi, V. zv. str. 51—64.)

[5]) Fr. Levec, Fran Levstik. (Zbrani spisi, V. zv. str. 323.)

se druži najkosmatejši materializem.[1]) Tako je mogel in smel govoriti mož, ki je rekel o sebi:

Uboštvo, skrb, od vas teptanje
I mraz i glad sem pretrpel,
Izgubil zveze vse nekdanje;
Pred jasli vaše nisem šel!

A vendar glave ne uklanjam
Ter vam ne bodem je nikdar,
I brez bojazni še oznanjam:
Ti slepec si, a ti slepar!
(„Sovražnikom")[2])

Očitanje podkupljivosti ni imelo sicer nobene podlage, kar je bilo znano tudi Bleiweisu;[3]) toda dosegla je le svoj namen: Levstik je plačal s svojim izkrvavljenjem drzen korak, da je učil Slovence književne in politične kritike.

Levstik je prvi krenil za Prešernom in s svojo orjaško naturo trebil kamenje s pota, dokler ni prezgodaj obnemogel. Pobijal je katastrofalno slovanstvo, kakor sem nazval Jenkov tip, ki Slovane samo šteje in ne tehta, „ker, da je moč samo v številu, misli" („Zbor zverine"); ono slovanstvo, ki vso filozofijo slovanske zgodovine izraža s priprosto formulo: Tu German — tam Slovan, kakor bi bilo s tem izčrpano in utemeljeno vse naše kulturno, gospodarsko in politično življenje! Najbolj značilen je v tem oziru sonet „Naša nesreča", priobčen prvikrat v „Mladiki", 1868. leta, ki izrazito nasprotuje dosedanjemu enostranskemu pojmovanju slovenske zgodovine:

1.

Kaj čaka drage naše domovine?
Vsi viri nje živenja so odprti
Od nekdaj, i polagoma jo k smrti
Samo slovenskih grehov kletva rine.

2.

Sramotni dan, ki bode zadnje sine
Kropil stideč jej na mrtvaškem prti,
Brez solze pokopaval rod zatrti —
Ta dan poplača nam vse naše čine

3.

Izdajstvo, samoljubje i mehkôta,
Trepet, domač razpor, neskrb, slepôta,
I svojstvo, s kterim opicami smo v rodi;

4.

Do vsega gnus, kar s tujstva k nam ne hodi:
To šiba naša je, ta nas stvorila
V nesrečno ljudstvo — a ne tuja sila!

V dobi, ko je njegovo življenje viselo tako rekoč na tanki niti in ko ga je zapuščal celo Tomšič s „Slovenskim Narodom", tedaj je Levstik v „Pavlihi" s svojo ironijo in satiro odkrival velike istine, ki kažejo globok vpogled v slovensko dušo.

---

[1]) Fr. Levstik, Gospodom naročnikom „Pavlihe". (Zvon, Dunaj, 1870, str. 272.)

[2]) Uporabljam izdajo Fr. Levca.

[3]) Davorin Bole, stud. phil. na Dunaju, ki je izrabil prijateljske razgovore s Stritarjevim krogom, da jih je po svoje prikrojene priobčil v „Novicah" (40. štev. z dne 5. okt. 1870. in 42. štev. z dne 19. okt. 1870.), piše z dne 8. aprila 1870. leta kot Bleiweisov poročevalec o gibanju „mladih", da se dela Stritarju kakor tudi Levstiku krivica, ako kdo pravi, da sta podkupljena od kogarkoli. *KB.*

Vse, kar se po kranjski deželi godi,
Molčimo!
Ker k zmagi najprvo potreba je sloge,
Molčimo!
Naj v prsih nam bridko srcé krvavi,
Molčimo!
Če staro ošabnost in puhli ves red
Z molčanjem pohlevnim utrdimo spet,
Potlej kričimo! („Molčimo".)

In dalje:

1.
Slogo nebo nam povrni,
Blagi med brate daj mir,
Ko o nezgodi ga črni
Dômač moril je prepir!

2.
Vendar je drugo vprašanje,
Ali pozabiti res
Modro je grehe nekdanje,
Modro nekdanjo vso zmes?

3.
Koliko bridke nesloge
Zaradi sloge nas tre;
Kaj li sramot nas uboge
Z jeklom razbeljenim žge!

4.
Prva zatorej potreba
Glas je zagnati grmeč:
Trepet i lakota hleba
Slogi najhujši sta meč.

5.
Konec slovenstvo mu bodi,
Bodi začetek vsekdar,
Kdor če slovenski usodi
Biti, ostati krmar.

6.
Potlej se sloga povrne,
V srca povrne se mir,
I razkadé se nam črne
Megle — i črni prepir!
(„Slovenska sloga.")

Levstika njegov vzor, da bi se vsi Slovani zedinili v jeziku in slovstvu[1]), nikakor ne odvaja od konkretnosti in realnosti, ker on ni le mož krepkega čustva, ampak tudi kritičnega razuma. Dasi je pisal tako ostro proti nemškemu vladnemu sistemu, kakor dotlej še nihče med Slovenci, vendar obsoja nasilno taktiko s stališča zakonitosti, ki zameta samosilstvo, s kulturno-človeškega in političnega stališča.[2]) Možem, ki so obudili „sveto iskro slovanskega čutja v mrzlih slovanskih prsih", ostane po njegovem mnenju večja slava v slovanski zgodovini, nego da bi z mečem pomagali zopet osvojiti, kar je nekdaj bilo slovanskega, a kar so Slovani pozneje izgubili po svoji in po tuji krivici.[3]) Levstik je bil nevaren človek, ne narodnosti in ne nravnosti, marveč sanjarskemu brezdelju in rodoljubnemu slepomišenju.

V Levstikovi smeri nastopa Stritar, njegov učenec — kakor se imenuje sam[4]) — in popularizator Prešernov med Slovenci, proti golemu čitalniškemu in pivniškemu domoljubju, Jenkova patriotična poskočnica „Naprej" mu ni vrhunec do-

[1]) Fr. Levstik, Vodnikovo življenje. (Zbrani spisi, III. zv. str. 318.)
[2]) „Slovenski Narod", 64. štev. z dne 3. jun. 1869.
[3]) Fr. Levstik, Razgovori. („Slovenski Narod", 1871; Zbrani spisi, V. zv. str. 82.)
[4]) Jos. Stritar, Literarni pogovori. (Zvon, Dunaj, 1876, str. 62.)

movinske ljubezni in rodoljubje mu ni nobena zasluga, ki bi se smeli ž njo ponašati.[1])

Stritar pobija katastrofalno slovanstvo in priznati moramo, da je njegova kritika — zlasti iz poznejših let — mojsterska in trajne vrednosti, posebno v „Dunajskih sonetih“ je naravnost nedosežna.[2])

„Boriš se vedno ti samó s prvaki,
Vse nanje tvoje letajo puščice,
Le njih napake vidiš in krivice;
Glej, kaki so nemškutarji!“ — „Enaki!“

„Zakaj ne mahaš njih?“ — „Prijatelj, čaki!
Lepo po vrsti vse! — Najprej resnice
Pri sebi mi iščimo in pravice;
Sami najprej bodimo poštenjaki!

Ti Schreyi, Schafferji, in kar gospôde
Enake je, kaj meni ti? — Sramoto
Ko v naši krvi čutim, ta me bôde.

Napako tujo vidim pač in zmoto,
A iz domače dvakrat več je škode;
Ta peče me, ta vžiga mi togôto!“

(XIX. sonet.)

Molčanje lepo res je, modro delo,
Ki misli: Kar ne peče te, ne gási!
Z njim človek sitnosti ne nakopa si,
Celo koristi svoje bo imelo.

A vendar, bratje! meni bi se zdelo:
Molčali smo dovolj, — prišli so časi,
Da jasna, krepka se beseda zglasi,
Ki reče: To je črno, to je belo!

Da vse nam gre narobe, kaj je krivo?
Povedati je treba to med brati:
Molčanje naše prepotrpežljivo.

Čas je, da že prestanemo mižati;
Pomislite, vam priporočam živo:
Tuj greh na grehe drugih je molčati!

(XLVI. sonet.)

Pri vsi tej upravičeni kritiki so pa vendar Stritarjevi temeljni nazori o slovanstvu nevzdržni, ker so v ostrem nasprotju z zapadno kulturo, kakor se je glasila zgodovinska filozofija Kollárjeva in ruskih slavjanofilov. Stritar pravi, da je našel tako rekoč intuitivno, do česar so prišli drugi po svojih izkušnjah in preiskavah.[3]) Slovan prinese „ljudstvom bratoljubje sveto“ („Mojemu narodu“) in „človeštvo ena bode naj družina, rešitelj svetu bode naj Slovan!“ („Rojakom“.) Kakor slavjanofili pripisuje tudi on ruskemu narodu ono veliko poslanstvo, ki prinese svetu odrešenje. Slovanstvo edino je poklicano, da reši socialno vprašanje, socialnost mu je — kakor se glasi njegova formula iz poznejših let — eno s krščanstvom in slovanstvom.

---

[1]) Jos. Stritar, Česa je posebno treba našim pesnikom. (Slovenski Glasnik, Celovec, 1868, str. 18.) — Literarni pogovori. (Zvon, Dunaj, 1870, str. 46; 1876, str. 29.) — Pogovori. (Zvon, Dunaj, 1879, str. 30, 77, 302.)

[2]) Jos. Stritar, Dunajska pisma. (Ljubljanski List, 1884; Zbrani spisi, VI. zv. str. 369—425.) — Pogovori. (Ljubljanski Zvon, 1885, str. 548—555; Zbrani spisi, V. zv. str. 437—451.) — Dunajski soneti. (Dunaj, 1. izdaja 1872, 2. izdaja 1873; Zbrani spisi VII. zv. str. 65—96.)

[3]) Jos. Stritar, Pogovori. (Zvon, Dunaj, 1879, str. 78.)

Temeljno vprašanje, za katero se gre, je to: Ali se res ločijo Slovani po svoji plemenitosti, po svojem blagem čutu toliko od Germanov in Romanov, oziroma drugih narodov, da so poklicani rešiti človeštvo? Dejstvo je, da je razloček med Slovani, Germani in Romani, toda kakšen? Pri natančnejši psihologični in sociologični analizi se pokaže, da je ta toliko slavljena slovanska mehkost v resnici le pasivnost, resignacija, naravnost fatalizem.[1]) Znan je v tem oziru zlasti ruski mužik. In Slovenci? Ali ni znak našega značaja potrpežljivost, vdanost, prepuščanje svoje usode tujim silam, brezbrižnost? Ali se ne prepričujemo dan na dan, kako nas šele zunanji vplivi, n. pr. Nemci, vlada itd. pripravijo do dela, navadno potem, ko je že prepozno? Ako ne dobimo sunka, se ne vzdramimo. Tožimo o svoji usodi in igramo radi vlogo nedolžnega jagnjeta, pri tem smo često brutalni na zdolaj in klečeplazi na zgoraj. Navadno se razlaga, da je naše tisočletno hlapčevstvo krivo te pasivnosti. Videli smo, kako ostro je nastopal Levstik proti temu enostranskemu pojmovanju. Deloma je resnično, da sta tlačanstvo in nemško gospodstvo vzgajali v nas servilizem; toda po drugi strani je pa zopet ravno doba fevdalizma in valptovstva rodila slovensko književnost in socialne boje slovenskih kmetov za „staro pravdo". Kje je bila tu pasivnost? Ona ne bi bila mogla spočeti tako velikanskih činov, kakršne je uprizoril krog Trubarjev in Gubčev. A sedaj naj bi se s pasivnim značajem, ki nima dovolj ali nič iniciative, ki mora dobivati povelja od tujcev, dal rešiti svet, človeštvo?

Kaj naj storimo?

Ako hočemo Slovani, Slovenci gospodarski in kulturni napredek, potem nam je treba sinteze krepkega čuta in kritičnega uma, iz katere se poraja odločna volja. Ne Slovani v ostrem nasprotju z germansko-romanskim svetom, marveč premagati slovansko pasivnost in sprejeti vase nekoliko germanske samostojnosti — to bodi naša naloga. Prevelika pasivnost vede do neodkritosti in neplodne sentimentalnosti, ki slabi našo voljo in poraja prazne deklamatorje; prevelika samostojnost pa navaja k brezobzirnosti in krutosti: zato je treba sinteze obeh, seveda ne samo nam, ampak tudi drugim, da nastopi doba humanitete, ki naj obsega značilne lastnosti Slovanov in Germanov. Ako sta Čeh Chelčický, ustanovitelj krščanske sekte Čeških bratov, in Rus Tolstoj tipična zastopnika ideje človekoljubja, ne smemo pri tem pozabiti, da je Chelčický sin reformacije, ki nasproti univerzalnemu katolicizmu postavlja načelo individualnega razuma, in da je filozofija Tolstega v svojem jedru pozitivistna.

---

[1]) T. G. Masaryk, Česká otázka. (Praga, 1895, str. str. 71—78.)

Kar ima slovenska zgodovina velikih momentov: od slovenske reformacije in socialnih bojev za „staro pravdo“ pa do Prešerna, Levstika in današnjih dni — povsod vidimo, da jih je omogočilo premaganje pasivnosti v obliki, ki je bila lastna dotični dobi. Kar posebno hvali na pesniku Stritarju dr. Tominšek[1]): mehkosanjavost, ki je last slovenske duše, ta je sicer polna miline in prinaša morebiti posamezniku srečo in zadovoljnost; toda kulturni in politični program malega naroda ne more biti. V življenski borbi ne odločuje sanjavost, zakaj: Čujte in molite, da ne pridete v izkušnjavo! (Mat. 26, 41). Na drugi strani je pa tudi brutalna in fanatična taktika za moderno dobo zastarela, ker ne dovaja nikdar do trajnih uspehov niti pri velikih narodih, a najmanj je mogoče tako postopanje pri nesamostojnih narodih, ki morejo svojo življensko upravičenost utemeljevati le s kulturo in pravičnostjo. S tega stališča se nam šele prav kaže vsa veličina Prešernova in po njem Levstikova ter njiju pomen za slovenstvo.

23. Z Levstikovim nastopom in z ustanovitvijo „Slovenskega Naroda“ prihaja nekaj svežega in mladega v slovensko narodno življenje. Dne 26. marca 1868. leta je pisal „Slovenski Gospodar“: Poleg narodne stranke se je v najnovejšem času začela ustanavljati t. zv. mladoslovenska. Tudi ona je narodna. Nastala je iz opozicije proti našim prvakom. Prvaki se ji zde premalo odločni, prepohlevni, preponižni. Ni vse hvalevredno, kar hvalijo „Novice“; treba je še vse bolj, še vse več grajati, kakor grajajo „Novice“ — to je prepričanje mladih. Oni spoštujejo „Novice“, toda si ne prikrivajo, da bodo morale izročiti gospodarstvo mlajšim rokam. Prvaki bi mogli pri sedanjih razmerah za naš narod kaj več izkresati nego so izkresali; toda oni so preveč obzirni, boječi, brez zaupanja v svoje moči, v moči našega naroda. Mlada Slovenija se ni odcepila od narodne stranke, ona je prirastla, kakor priraste mladika na drevesu. Ne dela stari nasproti, ampak jo sili naprej. Ona nosi bodočnost našega naroda v svojih prsih, naš narod sme s ponosom gledati na svoje mladike — dela je čaka ogromno“.[2]) Jurčič je bil pa mnenja, da se je le v domišljiji rodila mitična sekta „mladih Slovencev“, češ, da že samo ime vrže razdor med Slovence in da ta ločitev ni upravičena, ker razločki, ki so glede državnopravnih razmer med „Slovenskim Narodom“ in „Novicami“ ter „Triglavom“ ne vladajo samo med mladino in starino: Vsi so ena stranka, v kateri so mladi in stari; mladina neče, da bi se smatrala za posamezno stranko.[3])

[1]) Dr. Jos. Tominšek, Jos. Stritar. (Ljubljanski Zvon, 1906, str. 735—736.)

[2]) „Slovenski Gospodar“, 13. štev. z dne 26. marca 1868.

[3]) „Slovenski Narod“, 17. štev. z dne 9. febr. 1869.

Ko je glede konfesionalnih, t. zv. majnikovih zakonov dr. Srnec priznaval državi oblast v vsem, kar se tiče zunanjih in pravnih razmer o razdružitvi in sklepanju zakona, ter se izrekel zoper izključno duhovsko oblast nad šolstvom in učiteljstvom, sicer pa proti ločitvi šole od cerkve[1]), je Jurčič cerkveno-politično stališče „Slovenskega Naroda“ označil naslednje: Nekateri zahtevajo razpravljanje cerkvenih vprašanj. Mislimo, da je naša narodnost v veliko večji nevarnosti nego katoličanstvo.... Onim, ki zahtevajo v listu člankov o verskih postavah in enakih rečeh, dajemo na pomislek, ali bo raztrganje Slovencev v dva tabora (katero ni nemogoče) koristilo naši narodni stvari v današnjem položaju. Vse za Slovenijo, najprvo! To je naše geslo in zato nismo prijatelji Costa-Wurmbrandovih fuzij.[2])

Značilno za tedanje naše razmere razpravlja o tem vprašanju Davorin Trstenjak: V istini ni niti starih niti mladih Slovencev. „Slovenskega Naroda“ ne vzdržujejo mladi, materialni njegovi podporniki so možje, ki so se že pred 20. leti zbirali okrog „Novic“. Ne ljubljanski nezadovoljneži, ne graški in ne dunajski dijaki niso utemeljitelji „Slovenskega Naroda“, ampak domoljubi iz dob pred konstitucionalizmom in ti imajo ter bodo vedno imeli splošno nanj vpliv. „Slovenski Narod“ bi se ne bil ustanovil kot organ slovenskih domoljubov, ako bi se ne bilo pokazalo, da so poprejšnji politični organi slovenski hodili pot, ki ne vodi do narodne blaginje. Ker so slovensko akcijo bile vzele v roke le nekatere osebe, ne ozirajoče se na večino mislečega naroda in ker so te osebe storile obilo nedoslednosti, škodljivih narodu, ni ostalo nesebičnim ustanovnikom „Slovenskega Naroda“ drugega nego stopiti v pošteno opozicijo in to ne iz trmoglavosti nego iz čiste ljubezni do naroda.... Mi ne tajimo, da bi radi hodili v lepi složnosti z duhovništvom, katero čislamo kot izvrsten steber naše narodnosti, ali zopet mu svetujemo, naj ne išče nikjer drugje zvez nego v narodu, katerega podučuje in z vzvišenim svojim poslanstvom posvečuje. Mi nismo in ne bomo podkopavali večnih resnic niti se uprli napravam in obredom cerkve, katere udje so naši rojaki; ako pa ne polemikujemo zoper napade cerkvenih nasprotnikov, držimo se samo svojega načela, po katerem nismo ustanavljali cerkveno-političnega časnika.... Kako bi se tudi mi mogli postaviti za odvetnika duhovskih koristi, saj še sami, kakor uči izkušnja, niso našli kompasa v novem ustrojstvu držav.... Težko se je tudi držati cerkvenih strank, ker so večidel odvisne od episkopata; da pa ta v po-

[1]) „Slovenski Narod“, 46. štev. z dne 21. jul. 1868; 58. štev. z dne 18. avg. 1868.

[2]) „Slovenski Narod“, 115. štev. z dne 31. dec. 1868.

litičnih zadevah ni edinih misli, ve vsak posvetnjak in neposvetnjak. O tem pa smejo biti naši bralci prepričani, da bo naš list služil onemu duhu, ki veje iz zgodovine cerkve, a ne iz intolerantnih glav···· „Slovenski Narod“ hoče krepko stati za zedinjeno Slovenijo. Svojih političnih načel ne zajema iz najnovejših državljanskih besednjakov, ampak iz zgodovine in izkušnje. Pri Slovencih je preveč občutljivosti in zavisti: toda pri nas mora biti, ker smo majhen narod, vsak narodnjak velik značaj. Idiličnosti v političnem življenju nikdar ni bilo in je ne bo, treba političnega napredka···· Absolutistnost v politiki ne pospešuje nobene stvari···· Naša politična moč ne leži v navdušenih opozicionalnih govorih, ampak le v soglasnih zahtevah vsega slovenskega naroda. Politično zrel narod sè nikdar ne zanaša samo na vladajoče može, ki nam za časa svojega vladarstva utegnejo biti kolikor toliko pravični; toda po svojem propadu nam ne morejo več pomagati, ako si nismo sezidali sami čvrste trdnjave med narodom in za narod. Politika slovenskih voditeljev je pomanjkljiva, ker mislijo, da leži naša politična akcija v ministerskih lopah.[1])

Tak je bil politični položaj na Slovenskem, ko so svetovni dogodki leta 1870. naravnost katastrofalno zadevali Avstrijo, t. j. njeno državno idejo o krščansko-katoliškem in nemško-narodnem cesarstvu, po kateri naj bi bila habsburška Avstrija izvrševateljica evropske reakcije, ki jo vodi rimska kurija s papežem na čelu. In sedaj je padal udarec za udarcem: zedinjena Italija in zedinjena Nemčija! Avstrija je odpovedala konkordat, ko se je sklenila papeževa nezmotljivost, v francosko-nemški vojni je hotela sicer v zvezi s Francijo in Italijo nastopiti proti protestantski Prusiji za prvenstvo v Nemčiji, ker Kraljevi Gradec še ni bil izpametoval avstrijskih državnikov; toda Sedan in tretja francoska republika sta napravila konec tem iluzijam.

Ti svetovni dogodki tudi niso mogli ostati brez posledic na slovensko javnost niti v cerkvenem niti v narodnem oziru.

Že dualizem je povzročil preobrat v slovanskem mišljenju. Avstrijski Slovani (razven Poljakov) so odgovorili na nadvlado Nemcev in Madjarov s tem, da so potovali v Moskvo pod vodstvom Palackega in Riegerja. Izmed Slovencev je bil najimenitnejši udeležnik Matija Majar. To potovanje je dalo Palackemu povod, da je izpremenil utemeljevanje svojega političnega programa. Leta 1848. je bilo vodilno njegovo geslo: Avstrija proti Rusiji, 1867. leta pa: Avstrija poleg Rusije. Palacký ostaja sicer še vedno pri ideji federalistne Avstrije in sicer — kakor vemo — na zgodovinsko-zemljepisni podlagi,

[1]) „Slovenski Narod“, 1. štev. z dne 1. jan. 1870.

rusko univerzalno monarhijo bi smatral še vedno za neizrečno zlo in nesrečo brez mere in konca; toda sedaj se je ne boji več, nasprotno ideja federalistne Avstrije zahteva prijateljstvo z Rusijo in drugimi velesilami. Po letu 1870. skrbi Palackega nemška in madjarska hegemonija, da razmišlja o razpadu Avstrije. V tem slučaju bi se Čehi ne zadovoljili s svojo usodo, najsi bi prišli pod prusko ali pod rusko oblast: Pruse bi smatrali za glavne sovražnike svoje narodnosti, Rusom pa, svojim sorodnikom in prijateljem, bi bili najzvestejši — ne podaniki, nego zavezniki, ne da bi pri tem hoteli sprejeti ruski jezik, ruski pravopis in pravoslavje. Dokler pa ostane vse pri starem, dotlej med Čehi in Rusi ne more biti drugega razmerja nego platonična ljubezen.[1])

„Slovenski Gospodar“ je grajal Bleiweisa, da se ni udeležil etnografične razstave v Moskvi, češ, da ne gre izgovarjati se s starostjo ali z bolehnostjo v tako važnem času — glejmo starčka Palackega![2]) Toda tudi brez Bleiweisove udeležbe so tedanji dogodki vplivali na slovensko javnost. „Slovenski Narod“ je pisal o tem, kaj bi bilo, ako zadene Avstrijo nesreča z nemške strani: izražal je mnenje, da pač vsak Slovenec prej in rajši postane po narodnosti Rus nego Prus.[3])

Rusofilsko vseslovansko stališče dobi v „Slovenskem Narodu“ to formulo: Germansko-romanski zapad sloni na socialni uredbi fevdalizma, na slovanskem vzhodu, v Rusiji, je doma demokratizem, enakopravnost vseh državljanov. „Srednjega stanu“ ali meščanstva v germansko-romanskem zmislu na Ruskem nikdar ne bo. Iz fevdalizma se je razvilo socialno vprašanje, ki loči germansko-romanski svet od slovanskega. S socialnim vprašanjem nastopa doba slovanstva, za slovanstvo socialno vprašanje ni nobena zapreka, zastopnik te dobe je Rus![4]) Namesto pretirane lojalnosti, deklamujoče nemškim mogotcem Koseskega verze „Hrast se omaje in hrib — zvestoba Slovencu ne gane!“ (udarec je pač veljal politiki Bleiweisovi), se poudarja vseslovanstvo kot kulturna, moralna opora, prinašujoča svobodo.[5]) Velika slabost je, da se pred svetom prikriva ideja panslavizma, ki živi enako pangermanizmu in panromanizmu kot zavest o edinosti vseh slovanskih narodov, utemeljena na sorodnosti slovanskih narečij in deloma na skupnosti zgodovine.[6])

[1]) František Palacký, Radhost. (Praga, 1873, III. del, str. 303—316.)
[2]) „Slovenski Gospodar“, 34. štev. z dne 5. dec. 1867.
[3]) „Slovenski Narod“, 45. štev. z dne 17. aprila 1869.
[4]) „Slovenski Narod“, 86. štev. z dne 24. jul. 1869.
[5]) „Slovenski Narod“, 148. štev. z dne 18. dec. 1869.
[6]) „Slovenski Narod“, 144. štev. z dne 10. dec. 1870.

Tu vidimo, kako je mogočno vzkipela nemška zavest izzvala enak odmev na slovenski strani. V svojem odporu Slovenci prvi hip niso našli druge formule za slovanstvo nego navdušenost Kollárjevo in ruskih slavjanofilov. Ni čuda, saj je zgodovinsko neutemeljeni filozofiji o slovanski demokraciji zapadel celó tako kritičen duh, kakor je bil Palacký! To je bila ista zmota, kakor jo je zagrešila na drugi strani v 60. letih ruska inteligencija, ko je hotela preskočiti dobo kapitalizma in namesto fevdalne družbe takoj uvesti socialistno.

Prodiranje nemštva je postavilo Slovence pred vprašanje: Kam in kako? Čustvo jih je zavajalo, da so se tolažili z rusofilstvom, dejanski položaj je pa zahteval praktične, umske rešitve. Koketkanje z Rusi — saj drugega to ni moglo biti — se je naslanjalo na katastrofalno politiko, v kateri bi Slovenci izgubili svojo narodno individualnost, a naj bi prišli tudi pod Rusijo; zakaj slovanski kosmopolitizem ni nič boljši nego vsakteri drugi kosmopolitizem. Palacký je rekel o Čehih — in Čehi niso Slovenci! — 1873. leta, da jim bo čisto vseeno, če že morajo nekoč nehati kot narod, ako potem postanejo Nemci, Italijani, Madjari ali Rusi![1]) Slovenci se morejo pozitivno uveljavljati le v jugoslovanstvu. Ta misel se je tudi zopet pojavila kakor 1848. leta.

V Sisku, kjer je bil takrat Jurčič urednik opozicionalnega glasila „Südslavische Zeitung“, so se začeli razgovori, ki so končno vedli do t. zv. ljubljanskega jugoslovanskega programa. Dne 1. decembra 1870. leta je bil v Ljubljani sestanek slovenskih in hrvaško-srbskih politikov, ki so se ga udeležili Slovenci: dr. Bleiweis, dr. Costa, Kosar, dr. Lavrič, Murnik, dr. Poklukar, dr. Razlag, dr. Tonkli, Trstenjak, dr. Ulaga, dr. Vončina; Hrvatje in Srbi: Barčić, dr. Brlić, Danilo, dr. Kostić, dr. Makanec, Miškatović, dr. Mrazović in drugi.[2])

Ljubljanski jugoslovanski program poudarja edinost južnih Slovanov, ki se kaže v narodnem čustvu in jeziku. Slovenci, Hrvatje in Srbi habsburške monarhije združujejo vse svoje moralne in materialne moči v dosego edinstva na književnem, gospodarskem in političnem polju; svoje delovanje bodo osnovali tudi na to, kako bi pomagali zadovoljiti v enakih potrebah svojim bratom onostran mej, s katerimi so ene narodnosti; delati hočejo z društvi in skupščinami, zbori in časopisi sporazumno v vsakem vprašanju, ki se tiče njih zadev.[3])

Ljubljanski jugoslovanski program je nastal pod vplivom pruske vojne sreče; toda tega, kar je imel pravzaprav namen

[1]) Dr. T. G. Masaryk, Palacký's Idee des böhmischen Volkes. (Praga, 1899, str. 57.)
[2]) „Slovenski Narod“, 143. štev. z dne 8. dec. 1870.
[3]) „Slovenski Narod“, 142. štev. z dne 6. dec. 1870.

povedati, ni povedal: jugoslovanska ideja naj bi bila namreč v pomoč hrvaškemu državnemu pravu.[1]) Velik del hrvaško-srbskih politikov je predlagal, naj se Jugoslovani naravnost izrečejo za zedinjenje svoje politične individualnosti v okviru ogrske krone; toda Slovenci so bili proti temu, kar je grajal „Slovenski Narod".[2]) Program se je potem omejil na omenjeno, vsekako važno izjavo, ki je tako izpodrinila prvotni in glavni namen: državnopravno stališče. Jugoslovansko vprašanje ni niti državno niti dinastično, ampak gospodarsko in narodno vprašanje. Usodna hiba je, da si južni Slovani izčrpavajo svoje moči v boju za državnopravne teorije na korist kapitalistnim državam zapadne Evrope in raznim dinastijam, njih eksponentom. Dočim se mi prepiramo za ime, za vero, za pisavo, prodira med nas tuji veliki kapital, da nas zasužnji gospodarsko, a obenem narodno in politično. Znanost dokazuje, da so Jugoslovani etnografična in kulturna celota, oni pa tvorijo tudi gospodarsko, agrarno enoto, ki jo izrabljata sedaj tuja industrija in trgovina. V tem spoznanju je celo jugoslovansko vprašanje, a ne v državnopravnih teorijah in dinastičnih izpremembah. Leta 1870. in 1871. se je oglasil nekdo v „Slovenskem Narodu", dobro spoznavajoč, da si male države, če si že tudi ohranijo zaradi tekmovanja sosednjih večjih držav navidezno politično neodvisnost, nikakor ne morejo ohraniti gospodarske neodvisnosti, marveč se morajo naslanjati na večje sosede;[3]) zato je tudi podlaga jugoslovanskemu programu gospodarska, pri čemur nam je treba morja, drugače smo zaprti pred morska vrata.[4]) Žal, da nam še vedno kali pogled in spoznanje naša zaljubljenost v paradno navduševanje in prazno čustvovanje.

24. Razpor zaradi dualizma se je za silo polegel, ko se je okoli leta 1870. začela iznova krhati sloga med Slovenci zaradi cerkveno-političnih načel. „Zgodnja Danica" in „Slovenski Gospodar", ki mu je bil urednik dr. Ulaga, sta odločno zagovarjala katoliško politiko. Dr. Šuc je pozivljal v „Zgodnji Danici", naj si Slovenci snujejo katoliško-politična društva[5]), ki so se res jela ustanavljati (v Ljubljani in drugod) in so imela namen varovati in pospeševati katoliško-konservativne koristi v cerkvenih, državnih in občinskih zadevah.[6]) Davorin Trstenjak je pisal Bleiweisu, naj ne podpira Šucevih namenov in naj pove tudi Jeranu in camera caritatis, naj

---

[1]) „Slovenski Narod", 141. štev. z dne 3. dec. 1870.
[2]) „Slovenski Narod", 20. štev. z dne 18. febr. 1871.
[3]) „Slovenski Narod", 145. štev. z dne 13. dec. 1870.
[4]) „Slovenski Narod", 2. štev. z dne 5. jan. 1871.
[5]) „Zgodnja Danica", 15., 16., 18., 19., 20., 22. in 23. štev. 1870.
[6]) „Zgodnja Danica", 18. štev. z dne 5. maja 1870.

se ne da zlorabljati; dr. Šuc je Stepišnikova kreatura in zelo častilakomen človek.[1])

Proti tej struji je zlasti ostro nastopal v „Slovenskem Narodu" Božidar Raič: Slovencem je treba gospodarske povzdige, potem bodo narodni, same nebeške resnice nikogar ne rede. Nerazboritost političnega novinca more zahtevati od poslanca versko izpovedanje. Ne potegujmo se mnogo za reči, ki za naš narod ničesar ne odločujejo, neskvarjen Kristov nauk nam bodi edino svetlo vodilo; prikrpine, ki so se spletle vmes v poznejši cerkveni dobi po strastih in sebičnostih ali kako drugače, pustimo iz misli ali ne polagajmo na nje prevelike vrednosti. Vedrina vladaj in mrak se potlači! Konservativci naj bodo iskreni narodnjaki! Duhovniki so poslani, da prinašajo blagost ljudstvu v vsakem oziru, a ne zato, da se naslanja nanje absolutizem····· Poslancev ne pošiljamo v kak cerkven shod ali rimski koncil nego v Gradec proti zagrizenim vragom naše narodnosti in našega narodnega bitja, za verske in duhovniške stvari so tam vladike··· Protestantstvo je moralo prebuditi slovenski jezik in slovstvo, ni li to skrajna sramota za nas katoliške razumnike in predstojnike? To nam daje največ povoda, da ne hodimo po konservativni poti, ki vodi narodnost in narod v pogubo. Vsak pravi narodnjak mora biti naprednjak, a ta umen svobodomislec. Po mojem mnenju more edini pravičnik biti pobožen, brez pravičnosti je pobožno nravje neumnost in nemogočnost.[2])

Janko Pajk, ki se je v „Slovenskem Narodu" leta 1869. izrekel proti zvezi duhovništva s plemstvom in zahteval, da morajo biti duhovniki najprej in vedno narodni[3]), se je leta 1871. ločil od slovenskih konservativcev, ker je smatral — kakor pravi sam — razcepljenje za naravno in upravičeno.[4]) Dr. Dominkuš je 1869. leta poudarjal nasproti Nemcem, da je „Slovenski Narod" svobodomiselno glasilo, v katerem je dr. Srnec branil konfesionalne postave, ki sta jih zagovarjala tudi dr. Vošnjak in on.[5]) Nasproti temu je pa Jurčič, ko je po smrti Tomšičevi leta 1871. postal urednik „Slovenskega Naroda", pisal dr. Vošnjaku, da Slovenci ne preneso verskega boja poleg narodnega in da se je lahko izogibati verske borba, ker je dovolj drugega dela.[6]) Razlikovanje v „mlade" in „stare",

[1]) Pismo Trstenjakovo iz leta 1870. *KB.*

[2]) Slovenski Narod", 110. štev. z dne 21. sept. 1871; 122. štev. z dne 19. okt. 1871; 123. štev. z dne 21. okt. 1871; 124. štev. z dne 24. okt. 1871.

[3]) J. Pajka Izbrani spisi (Maribor, 1872, I. zv. str. 15—19.)

[4]) „Slovenski Narod", 82. štev z dne 12. aprila 1874.

[5]) F. Dominkuš, Die nationalen Bestrebungen der Slovenen. (Gradec, 1869, str. 4.)

[6]) Dr. Jos. Vošnjak, Spomini o Jos. Jurčiču. (Ljubljanski Zvon, 1889, str. 202.)

najsi je prihajalo od slovenske ali nemške strani, je Jurčič dosledno zavračal, pišoč, da je „Slovenski Narod“ glasilo edino narodne stranke, da bi bil vsak globok razdor poguben ter da je v resnih razpravljanjih vedno odbijal in bo odbijal naslov „mladoslovenske“ in „staroslovenske“ stranke.[1])

Kakor „Slovenski Narod“, tako je stal na narodnem stališču tudi novi list „Soča“, ki ga je leta 1871. ustanovil dr. Lavrič v Gorici. Prvi urednik je bil Viktor Dolenc. Namen „Soče“ je bil: braniti narodnost proti vsem napadom, oživljati in razširjati taborske sklepe o Sloveniji in zvezi Slovanov na jugu v zmislu ljubljanskega programa, oziraje se vedno na druge slovanske narode. Uredništvo prosi dopisnike, naj natanko poizvedo dogodke, preden o njih pišejo, da se preprečijo zmote, popravki in nevšečni osebni prepiri posebno v lastnem taboru.[2]) List je izdajalo politično društvo „Soča“, v katerem sta imela glavno besedo dr. Lavrič in Klavžar in so izprva sodelovali tudi mlajši duhovniki (Stres, Vales) na podlagi kompromisa, po katerem se ni izrečno poudarjalo cerkveno stališče, češ, da društvo ima ta značaj, dasi se ne vtika v verske zadeve.[3]) Že dne 18. junija 1872. leta pa so proti „Soči“ ustanovili goriški duhovniki, med njimi dr. Hrast in dr. Gabrijelčič, tednik „Glas“, ki je poudarjal katoliško stališče in bil glasilo katoliško-političnega društva, pozneje društva „Gorice“, ki mu je načeloval dr. Tonkli.

Preporna vprašanja so vedno bolj silila na površje. Dne 8. in 9. oktobra 1872. leta se je namreč pri konferenci na Dnnaju proti ustavovercem ustanovila „avstrijska pravna stranka“. Pravna ali državnopravna stranka je na podlagi zgodovinskega načela zahtevala samostojnost in integriteto posameznih kraljestev in dežel ter delovala za vpliv cerkve v državnem življenju.[4]) Božidar Raič je nasproti temu dokazoval v „Slovenskem Narodu“, ki se je dne 6. oktobra 1872. leta preselil v Ljubljano, potrebo narodne in liberalne stranke v zmislu umnega, vednostim primernega in ž njimi točno se skladajočega razvoja, češ, v velikih svetovnih vprašanjih Slovenci malo odločujejo, čemu torej nepotrebno pričkanje za stvari, ki gredo z njimi in brez njih svojo zgodovinsko pot. Raič je za resno čiščenje in odklanja smrdljivi mir, kličoč konservativcem: Dokler je na dnevnem redu mlačnost in nedelavnost razumništva, dotlej se Slovenci ne rešimo, čeprav

[1]) „Slovenski Narod“, 82. štev. z dne 18. jul. 1871; 146. štev. z dne 17. dec. 1872.

[2]) „Soča“, dne 31. marca 1871. (To je bila številka na poskušnjo, 1. štev. je izšla dne 12. aprila 1871.)

[3]) „Slovenski Narod“, 143. štev. z dne 7. dec. 1871.

[4]) Viktor Weiß-Starkenfels, Kleiner politischer Katechismus der österreichischen Rechtspartei. Dunaj—Pešta, 1873.

postavite papeštvo na vrh Triglava, narod pa sami nemčite in nemčiti pomagate![1])

Ko so se napovedovale direktne volitve, je „Slovenski Narod“ sicer uvideval, da glede zastopstva ne prinašajo Slovencem škode, vendar je bil s federalistnega stališča načeloma proti njim, češ, da se je treba ozirati na Slovane, zlasti Čehe, in se ne zadovoljevati s pohlevno politiko malih koncesij.[2]) Ko je leta 1873. postal prvi slovenski dnevnik, je izražal kot novoletno voščilo željo, da bi prišli vsi Slovenci na političnem in gospodarskem polju do res krepkega delovanja in v tem delovanju do prave sloge, to je, do ustvarjajoče sloge, ki spoštuje tudi drugo mnenje ali celo čisto protivnost v nevelikih, narodno vprašanje ne zadevajočih rečeh. Priporočal je proti direktnim volitvam pasivni upor, češ, da v tej borbi Slovenci lahko zopet najdejo svojo slogo.[3]) „Novicam“, ki so pisale, da je razdor vsak dan očitnejši in da je potreba ločitev strank, ker je v političnem življenju boljši očiten nasprotnik nego potuhnjen prijatelj[4]), je odgovarjal „Slovenski Narod“, da je on za edinstvo vseh frakcij pod narodno zastavo, nevere ni trosil in je ne bo, ker je prepričan o potrebi vere; toda sedaj gre za narodno in politično borbo: Nikogar ne zametuje, najbo katerekoli vere ali nevere, da le brani tudi narodnost.[5]) In res, začetek je kazal, kakor da ne pride do razkola; toda slovenski federalisti dr. Bleiweis, dr. Costa, Einspieler, Herman so se izrekli za državnopravno stranko. Zlasti „Slovenski Gospodar“ se je potegoval za njo in je pisal: Ideal vsakega Slovenca je naš narodni program; a sedaj, pri direktnih volitvah, hoditi ž njim na dan — to je sleparstvo ali pa sanjaštvo. Sami ne opravimo ničesar, a Čehi in Poljaki stoje nepremakljivo na zgodovinskem pravu. Liberalni Nemci so proti nam, konservativni nam v sedanjem položaju ne morejo pritrjevati. Z narodnim programom sejemo razdor med federaliste, proti liberalnemu centralizmu je treba združene opozicije v državnopravni stranki: z zmago federalizma pride na dan tudi narodni program. Izključno narodni program je paganski in katoliški cerkvi protiven.[6]) Neki dopisnik „Novic“ pa je izrazil mnenje, da se bode liberalnega Slovenca bolj bal in ogibal nego nemškutarjev.[7])

---

[1]) „Slovenski Narod“, 118. štev. z dne 12. okt. 1872; 136. štev. z dne 23. nov. 1872; 137. štev. z dne 26. nov. 1872.

[2]) „Slovenski Narod“, 68. štev. z dne 15. jun. 1872; 147. štev. z dne 19. dec. 1872.

[3]) „Slovenski Narod“, 1. štev. z dne 1. jan. 1873.

[4]) „Novice“, 13. štev. z dne 26. marca 1873.

[5]) „Slovenski Narod“, 73. štev. z dne 30. marca 1873.

[6]) „Slovenski Gospodar“, 19. štev. z dne 8. maja 1873; 24. štev. z dne 12. jun. 1873; 25. štev. z dne 19. jun. 1873.

[7]) „Novice“, 21. štev. z dne 21. maja 1873.

Boj se je vnel na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem. „Mladi“ so ustanovili „Slovenski Tednik“, politični in gospodarski list za kmetsko ljudstvo, ki je začel izhajati v Ljubljani dne 4. julija 1873. leta, Klun pa je osnoval „Slovenca“, „političen list za slovenski narod“. „Slovenec“ je izhajal trikrat na teden in je imel namen zagovarjati celoto Avstrije pod habsburško-lotarinškim žezlom, zedinjenje Slovencev v eno upravno enoto, duševno edinstvo in složnost, obenem pa tudi katoliško cerkev, versko šolo in potrebe kmetskega stanu.[1])

„Slovenski Narod“, ki je do zadnjega pisal, da upa na složnost pri državnozborskih volitvah, je bil po dejanskem položaju prisiljen, da je opustil to upanje, češ, razdor je načelen, a ne oseben: „Mladi“ so v prvi vrsti in nad vse slovensko slovanski narodnjaki, pripravljeni za kompromis na podlagi enakopravnosti in moškega poštenja, ako se kompromis ne dotika narodnega in svobodomiselnega načela.[2]) Božidar Raič se je strinjal s „Slovenskim Narodom“ v narodno-političnih nazorih: le zasebna krepost vsakega posameznika je, ali je pobožen, ali brezbožen[3]). A dr. Bučar se je v pismu na dr. Poklukarja izrazil o verskem vprašanju naslednje: Vera je važen faktor državnega obstanka in čisto nepotrebno bi bilo ter razvitku narodne ideje nekoristno, ako bi kdo skušal slovenski narod spraviti ob njegovo današnjo vero. Toda veliko reči, ki jih dandanes duhovščina tirja in hoče doseči, ne spada v pravi pojem „verskih temeljev“. Ali je res vera ost, okoli katere se vrtijo vse slovenske narodne potrebe? Edina ost, ali vsaj najvažnejša? Ne, ker drugače bi samo katoličani mogli srečni biti, taki pa, ki kaj drugega verujejo, nesrečni, čeprav jim nihče ne krati narodnosti, svobode, jezika in so blagoslovljeni v gospodarskem, denarnem, sploh gmotnem oziru. Ubogi narod, ki dandanes svoje najboljše moči izgublja za idealen spiritualizem ali pa celo v korist njegovih stanovskih nositeljev! Dr. Bučar si želi nazaj onih časov, ko so bili Slovenci edini, ker duhovščina ni stavila svojega dobička v prvo vrsto, ampak jo je narodna zavest držala pri posvetnjakih in posvetnjake pri njej. Osebne mržnje so se potem polastile prepira; treba je, da gredo oni za korak nazaj, ki so ga storili preveč naprej.[4])

Tako so si stali pri državnozborskih volitvah leta 1873. dvojni slovenski kandidatje nasproti na Kranjskem, Štajerskem in Goriškem. „Mladi“ so si priborili štiri poslance, si ustano-

[1]) „Slovenec“, 1. štev. z dne 14. okt. 1873.
[2]) „Slovenski Narod“, 185. štev. z dne 13. avg. 1873.
[3]) „Slovenski Narod“, 229. štev. z dne 5. okt. 1873.
[4]) Bučarjevo pismo dr. Poklukarju z dne 28. sept. 1873. *K. B.*

vili svoj klub in glasovali za Stremayrjeve cerkveno-politične postave, dr. Razlag je bil za samostansko postavo celo poročevalec.

25. Dr. Bleiweis je v dobi narodnega preporoda postal vodja literarnega in političnega gibanja na Slovenskem. Ni bilo dovolj sposobnih mož, da bi se bilo delo delilo, vsak je moral biti vse. A že od 1858. leta dalje hodi po zaslugi Janežičevi („Slovenski Glasnik“) slovenska književnost svojo pot, neodvisno od Bleiweisa in proti njegovi struji. Značaj tej dobi dajeta Levstik in po njem Stritar („Zvon“). Okostenelost, asketstvo, pretirano samoljubje, nedostatek kritike in širšega obzorja — vse to je ravno tako škodovalo razvoju slovenske literature kakor politike. Zato je bilo čisto naravno, da se je odpor na literarnem polju slej ali prej prenesel tudi na politično; zakaj literatura in politika sta — ali bi vsaj morali biti — samo dve obliki istega kulturnega življenja. Proti Bleiweisovim „Novicam“ pomenjata napredek že Vilhar-Levstikov „Naprej“ in Einspielerjev „Slovenec“, tem bolje pa nastaja obrat z ustanovitvijo „Slovenskega Naroda“. Poleg Bleiweisa je stal takrat v ospredju literarnega in političnega gibanja na Slovenskem zlasti dr. Costa.

Tudi politični nasprotnik mora priznavati, da je bil dr. Costa nadarjen in delaven človek. Sam Levstik je pisal o njem, da je „poln talenta in najobširnejšega znanja“.[1]) Kot spreten jurist je bil desna roka Bleiweisu, ki ga je pošiljal v boj zoper svoje nasprotnike, priznavajoč mu, da je v taki borbi bolj mojster nego on.[2]) Dr. Costa je dajal Bleiweisu tudi navodila za odgovore „Slovenskemu Narodu“.[3]) V zahvalo za izkazane uslužnosti ga je dr. Bleiweis kandidoval na najvišja mesta, na pr. 1871. leta za deželnega glavarja in celo deželnega predsednika kranjskega.[4]) Vprašanje pa je: Ali je bila delavnost in nadarjenost Costova v prid slovenskemu narodu in ali ni s svojim vplivom zavajal Bleiweisa na pota, ki niso bila umestna, marveč naravnost škodljiva? Brezdvomno je, da je bilo v njem precej absolutistne in diktatorske narave, ki ni rada prenašala kritike. Neopravičljiva je na pr. njegova pasivna politika glede volitev v ljubljanski občinski svet. Dr. Razlag je svaril Bleiweisa pred „adoptiranim Slovencem“, češ, da se naj iztrga iz tlake neslovenskih elemen-

---

1) „Slovenski Narod“, 7. štev. z dne 16. aprila 1868.

2) Bleiweisovo pismo dr. Costi (brez datuma). *KB.*

3) Bleiweisovi pismi dr. Costi (brez datuma). *KB.*

4) Bleiweisovi pismi dr. Costi z dne 7. maja 1871. in z dne 29. jun. 1871. — Costovi pismi dr. Bleiweisu z dne 3. jul. 1871. in z dne 9. jul. 1871. *KB.*

tov, ki so se sebično vrinili v slovensko delovanje, in potem ostane njegova avtoriteta neomadeževana.[1]) Davorin Trstenjak je že leta 1862. napovedoval Bleiweisu, da ga dr. Costa in ultramontanstvo ugonobita.[2]) Costo imenuje veternjaka,[3]) ki je postal verski hinavec[4]) in prinesel korupcijo med Slovence.[5]) Stritar pa je izrekel o njem v „Dunajskih sonetih“ naslednjo sodbo:

Med Nemci nisi našel svoje cene,
Zató blagó vse svoje pravdoznansko
Prenesel sem v deželo si slovansko,
Češ, dete veselí se zlate pene.

Neumen nisi, to se mora reči;
Oh! le predobro si Slovence sodil,
Ti znaš očitno „več ko hruške peči.“

Prej z blagom si okrog po hišah hodil,
Zdaj jeli vsi sami so k tebi teči;
Kako še dolgo boš za nos jih vodil!

(IX. sonet.)

In dalje:

Sancta simplicitas! — Ti iz pobožnosti,
Smejé se, kuješ trde rumenjake,
Sram ni, poklekar! te v debelokožnosti.

Drugje ti prilike ne najdeš take;
Da z Bogom si in vragom v lepi složnosti,
Za to, pobožnik! šel si med prvake.

(XXXV. sonet.)

„Slovenski Narod“ se je ustanovil, da dela opozicijo Bleiweis-Costovi literarni in politični vladi. Značilno za daljnji razvoj „Slovenskega Naroda“ je to, da sta se zoper konservativno, cerkveno smer, ki so jo začeli ostentativno širiti „stari“, odločno izrekala dva duhovnika: Davorin Trstenjak in Božidar Raič; zlasti Davorin Trstenjak je bil poleg dr. Razlaga skoro edina politična glava „mladih“. Trstenjak je bil nenavadno bistroumen in preudaren mož, ki je mislil politično, a ne samo govoril o politiki, kakor so to delali drugi. Levstik se je bil po letu 1870. vdal resignaciji in se sploh ni aktivno več udeleževal političnega življenja; zato ne moremo reči, kako bi bil umeval položaj on. Duševni vodja „mladih“ je bil Trstenjak, a kot svobo-

[1]) Razlagovo pismo z dne 1. jan. 1872. *KB*.
[2]) Trstenjakovo pismo z dne 10. marca 1877. Korespondenca dr. Jos. Vošnjaka, skrajšano citiram *KJV*.
[3]) Trstenjakovo pismo z dne 10. jan. 1872. *KJV*. (Priobčil dr. Jos. Vošnjak v „Spominih“, Ljubljana, I. zv. 1905, str. 147—148.)
[4]) Trstenjakovo pismo z dne 9. jun. 1872. *KJV*.
[5]) Trstenjakovo pismo z dne 21. dec. 1872. *KJV*. (Priobčil dr. Jos. Vošnjak, l. c. str. 148—150.)

domiselni duhovnik se je moral izogibati konflikta s cerkvenimi predstojniki, ker bi bilo kaj takega škodovalo njemu in Slovencem;[1]) zato ni stopal v ospredje, ampak je deloval s svojim svetom in s svojo iniciativo. Na zunaj je polagoma kot reprezentant nastopal dr. Razlag.

Trstenjak je izpodbijal trmo posameznikov.[2]) Nasprotoval je „starim" v literaturi in politiki, ko je spoznal, da s svojim avtokratstvom tirajo Slovence v sramoto in pogubo. Trdnjavi, izza katerih je hotel prodirati proti Bleiweisovcem, naj bi bili v prvi vrsti lastna tiskarna in pisateljsko društvo: prva naj bi s „Slovenskim Narodom" paralizovala politično vlado Bleiweis-Costovo, drugo naj bi namesto okostenele „Slovenske Matice" organizovalo leposlovno in znanstveno slovstvo med Slovenci. Trstenjak je hotel smotreno delo, zato je tudi zahteval, naj se da „Slovenskemu Narodu" določen pravec z jasnim programom.[3])

Jurčič je bil spreten žurnalist, toda „Slovenskemu Narodu" ni znal dati enotne smeri. Zato ga je grajal Trstenjak, da nima pravega načrta: enkrat piše v zmislu obstoječe ustave, drugič zopet v federalistnem, tretjič se kažejo celo republikanske simpatije.[4]) Lastni pristaši niso bili zadovoljni z Jurčičem zaradi tega ne, ker jim ni bil socialno dovolj visoko postavljen — tu imáte slovensko bahavost! — in ker niso marali, da bi on sam vodil politiko „Slovenskega Naroda".[5]) Trstenjak je z bistrim očesom spoznal, da je treba za uspešno delo organizacije, da je treba vodstva, ki ima jasen program in ne prepušča vsega enemu človeku in to uredniku, ki bi moral biti le organ stranke.[6]) Kako politično je mislil Trstenjak, to je pokazala prihodnost: „Slovenski Narod" je kot trgovsko podjetje donašal koristi posameznikom, a je ubijal stranko, ki bi ji bil moral služiti!

Vreden drug Trstenjaku je bil dr. Razlag: oba Ilirca stare šole in poštenjaka od nog do glave. Dr. Razlag je prebil štiri leta v semenišču in njegov semeniški vodja ga je priporočal, naj bi ga tedanji sekovski škof Rauscher poslal na Dunaj, da postane doktor bogoslovja; toda Rauscher je to odklonil, češ: Das Slavische hat keine Zukunft! Užaljen zapusti Razlag semenišče in se posveti pravoslovju.[7]) Potlitične boje bi bil laže prenašal, ako bi bil imel naravo Levstikovo,

---

[1]) Trstenjakovo pismo dr. Kočevarju z dne 30. dec. 1864. *KJV.*
[2]) Trstenjakovo pismo dr. Razlagu z dne 10. febr. 1872. *KJV.*
[3]) Trstenjakovo pismo z dne 31. avg. 1872. *KJV.*
[4]) Trstenjakovo pismo z dne 20. sept. 1872. *KJV.*
[5]) Trstenjakovo pismo z dne 21. dec. 1872. *KJV.*
[6]) Trstenjakovo pismo z dne 23. dec. 1872. *KJV.*
[7]) „Slovenski Narod", 31. štev. z dne 15. marca 1870.

Raičevo ali Trstenjakovo: bil je namreč mehka duša. Postal je 1871. leta deželni glavar kranjski in se je moral boriti s tiho opozicijo Bleiweis-Costovo, ker je zastopal prepričanje, da se svoboda in javna nravnost ne smeta vtopiti v narodnosti, da se iz narodnosti ne sme delati monopol in za rodoljubje zahtevati nagrada.[1]) Isto načelo je lepo izrazil 1873. leta „Slovenski Narod“: Krivice ne trpi, a je tudi drugim ne delaj! Treba svojo moč zatajevati in pravičen biti celo tam, kjer je Slovencem na škodo. Ako rabijo politični nasprotniki nepoštene pripomočke, ne sledi iz tega, da jih moramo posnemati in ravno tako ravnati. Gledati je treba, da smo v politični morali boljši nego oni. S tem poštenjem morda začasno propadamo in kake izgube trpimo; toda nikdar nas ne sme zapustiti zaupanje, da resnica in pravica zmaguje, da se nam krivične izgube polagoma povrnejo. Kdor hoče pravico, mora sam znati pravičen biti: prijatelju in protivniku; v tem more grešiti, a vedoma ne sme.[2])

Bleiweis-Costova diktatura se je zabarikadovala za Kranjsko in je odganjala zlasti štajerske Slovence, ki so ji postajali neprijetni. Provincialni patriotizem se je zopet začel razraščati. Dr. Razlag je imel namen, da podere Costovo korupcijo, a kranjski Slovenci ga niso popolnoma razumeli ali pa niso imeli poguma, da bi ga bili podpirali.[3]) A ne samo proti „starim“ se je moral boriti dr. Razlag, marveč tudi „mladi“ so ga po strani gledali, dasi jim je bilo težko odločno nastopati proti njemu. Mož je mislil s svojo glavo in ni živel samo iz rok v usta, ampak je zrl tudi v prihodnost. Jurčič, dr. Vošnjak, dr. Zarnik so bili prenagli, prestrastni, kakor je to navada pri mladini, ki se rada zaganja iz skrajnosti v skrajnost. Dr. Razlag pa se je izjavil, da je proti njegovim političnim načelom delovanje za radikalno stranko skrajne levice, ki se v danih slučajih utegne celo združevati z nazadnjaško stranko skrajne desnice.[4])

Poleg tega je igrala tudi tu osebnost svojo ulogo. „Mladim“ je bilo treba glave. Trstenjak je posegal vmes in svetoval, naj se sporazumejo z dr. Razlagom, koliko se smejo zanašati nanj in kako daleč gre ž njimi; tudi Svetca naj ne odbijajo, ampak pridobivajo.[5]) Trstenjak se je strinjal z Raz-

[1]) Poslano Razlagovo. („Slovenski Narod“, 151. štev. z dne 28. dec. 1871.) — Zaupnica zagrebških Slovencev dr. Razlagu z dne 20. jan. 1872. leta. („Slovenski Narod“, 16. štev. z dne 10. febr. 1872; 20. štev. z dne 20. febr. 1872.)

[2]) „Slovenski Narod“, 274. štev. z dne 28. nov. 1873.

[3]) Trstenjakovo pismo z dne 21. dec. 1872. *KJV.*

[4]) Razlagovo pismo dr. Ahačiču z dne 15. dec. 1872. („Slovenski Narod“, 149. štev. z dne 24. dec. 1872.)

[5]) Trstenjakovo pismo z dne 14. dec. 1872. *KJV.*

lagovim nastopanjem in je poudarjal, da je treba gledati na premise in posledice, a ne na trenotne učinke.[1]) Zagovarjal je Razlaga, češ, da ne išče niti slave niti gmotnih koristi; zato hodi svojo pot, ki mu jo narekuje njegovo prepričanje, a ne slepa strast.[2]) Obenem pa se je Trstenjak izrekal proti dr. Zarniku, češ, da je nezanesljiv, veternjak, ki se naslanja zdaj na „mlade", zdaj na „stare"; a dr. Vošnjaka je prosil, naj prepušča vodstvo drugim.[3]) Že Levstik je v „Pavlihi" odrekal Zarniku moralno kvalifikacijo za vodjo kake stranke, ker se je pred deželnozborsko volitvijo leta 1869. uklonil „starim", da jim je podal svoj program,[4]) dasi niso tega doslej zahtevali od nobenega drugega, a leta 1870. se jim je z reverzom vdal na milost in nemilost. Levstik je grajal, da je bilo Zarniku več do tega, da pride v kranjski deželni zbor, nego do tega, skozi katera vrata pride.[5]) Dr. Zarnik je leta 1873. sam priznal, da se je leta 1869. uklonil Bleiweisu iz politične oportunitete.[6]) In Zarnikovi politični oportuniteti na ljubo je Tomšič s „Slovenskim Narodom" odtegnil Levstiku podporo in tako onemogočil izdajanje „Pavlihe"! Leta 1871. je kandidoval dr. Zarnik za deželnega odbornika in je grozil Bleiweisu, ako ne bo izvoljen, da „stante pede" odloži mandat in izstopi iz vseh narodnih društev, v katerih vladajo njegovi osebni nasprotniki.[7])

Dr. Razlagu so „mladi" in „stari" zamerjali njegovo zmernost in premišljenost, dasi je bila njegova slabost le premala odločnost in vztrajnost.

Med odličnejšimi pristaši „mladih" je bil tudi dr. Lavrič, narodni buditelj goriških Slovencev. Dr. Lavrič je bil tip prekipevajočega čustva; v njem je bilo premalo praktičnosti in preveč prenapetosti. To ni bila njegova manira, marveč taka je bila njegova narava. Narodnemu preporodu goriških Slovencev je izkazal velike usluge; njegova nesebičnost in požrtvovalnost ga je upropastila. Ko ni mogel dati Slovencem ničesar več, je v svoji preveliki občutljivosti prostovoljno zapustil ta svet.[8]) Pravi Katon Utičan!

---

[1]) Trstenjakovo pismo z dne 21. dec. 1872. *KJV.*

[2]) Trstenjakovo pismo z dne 23. dec. 1872. *KJV.*

[3]) Trstenjakova pisma z dne 15. marca, 17. marca, 14. dec. in 21. dec. 1872. *KJV.*

[4]) „Triglav", 39. štev. z dne 14. maja 1869.

[5]) „Pavliha", 7. štev. z dne 31. jul. 1870.

[6]) „Slovenski Narod", 220. štev. z dne 25. sept. 1873.

[7]) Zarnikovo pismo z dne 19. avg. 1871. *KB.*

[8]) Dr. Fran Oblak, Doktor Karol Lavrič in njegova doba. Gorica, 1906. —

„Mladi“ so imeli v svoji sredi odlične talente, agitatorje in žurnaliste; nedostajalo jim pa je enotnega vodstva, ki bi bilo vodilo smotreno delo in dajalo določeni pravec. Stritar v „Dunajskih sonetih“ tudi „mladim“ ni prizanašal s svojo kritiko:

„Kje mlada je Slovenija, oj kje je?
Popotniku, prijatelj, mi naznani!
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Kje so možjé, za vzvišene ideje,
Za dom, človeštvo in resnico vžgani?“ —
„Slovenija! — Tu ena je v Ljubljani!
A mlada? — Ne! — Ideje?“ — Mož se smeje!

(XXII. sonet.)

———

Možjé! zakaj sedimo tu pokojno?
Pred nami laž šopiri se, krivica,
Nesramnost ne zagrinja dnevu lica,
Grdob krdelo širi se nebrojno!

In ti, zastavo dvigni nam trobojno,
Orožje svetlo suče naj desnica;
Dom kliče nas, svoboda in resnica,
Naprej! in zmaga venča sveto vojno! —

Kakó? Kaj vidim? — Nikdo se ne gane?
Sovražno pláši vas, možjé! krdelo?
Preveč moči nasproti vam je zbrane?

Borili se ne boste za deželo?
Za svojo mater strášijo vas rane? —
Naprej! pa naj si sam razbijem čelo!

(XXIII. sonet.)

26. Marčeva revolucija leta 1848. je imela namen, da nadomesti fevdalno Avstrijo z meščansko državo. Toda stari stebri, na katerih je doslej slonela družba, so bili še toliko močni, da so za desetletja onemogočevali ustavno življenje. Z oktobersko diplomo in s februarskim patentom je začela Avstrija polagoma zapuščati fevdalna tla in se demokratovati. Ta proces pomlajevanja in prerajanja je pospešil Kraljevi Gradec. Izrinjena iz Nemčije in navezana na svoje lastne moči, je bila Avstrija prisiljena, da si ureja svoje gospodarstvo neodvisno od Nemčije. Z najnevarnejšim svojim notranjim nasprotnikom, z Ogrsko, je sklenila mir in z orjaškimi koraki je sedaj poskušala nadomestiti, kar je bila zamudila. Visoka gospodarska konjunktura je bila posledica tega razvoja, ki je zahteval ustavno podlago, odgovarjajočo ekonomskim in političnim razmeram: industrializacija Avstrije je morala odstranjevati ostanke fevdalne dobe. Pri tem je prišlo do boja s cerkvijo in Slovani.

Kaj naj bi bila Avstrija po mnenju cerkve, to je jasno povedal tridentinski škof Riccabona v nekem pastirskem pismu 1866. leta: Avstrija je najbolj nepotrebna država na svetu, če kot katoliška oblast v imenu in po naročilu rimske kurije ne zagotovi papeštvu srednje Evrope proti protestantskemu severu in prekucijskemu, brezbožnemu zapadu.[1]) Vodja avstrijske cerkvene politike je bil kardinal Rauscher, oče konkordata. Vprašanje po odstranitvi konkordata je postalo pereče, kakor hitro je nastopilo kot političen faktor industrialno meščanstvo. Kapitalistno gospodarstvo ne pozna konfesionalnih mej, svobodna obrt in trgovina se razvija vzporedno s svobodo vesti. Ravno tako potrebuje kapitalistna produkcija in distribucija izobraženega uradništva, ki je kos vsem tem mnogoštevilnim tehničnim zahtevam veleobrti in veletrgovine. V tem boju med cerkvijo in državo je moral zmagati ekonomični razvoj, načelo konstitucionalizma nad absolutizmom; zakaj po letu 1866. in 1870. poskušati še enkrat reakcijski režim, bi bila igra z ognjem, ki bi se najbrže ne bila tako završila kakor 1848. leta, ako je bila sploh še mogoča.

Ko se je Avstrija preustvarjala iz fevdalne v kapitalistno državo, se ni mogla naslanjati na drugo nego nemško meščanstvo, ki je prevladovalo po vseh mestih. Ta nemška buržoazija, zastopnica avstrijske industrije in trgovine, je bila politično centralistna, ker to je bil njen gospodarski interes: enotna zakonodaja in uprava v celi državi, seveda nemška! Poleg nemške buržoazije je prihajalo v poštev bogato in vplivno zgodovinsko plemstvo, zlasti češko, madjarsko in poljsko. Nemci so morali dovoliti zgodovinskemu plemstvu nekoliko koncesij. Stroga centralizacija se ni več dala izvajati: najbogatejši plen so odnesli Madjari, dočim se je drugim narodom vrgla deželna avtonomija. Toda Čehi in Poljaki so po zgledu Madjarov zahtevali vedno več, fundamentalni članki iz leta 1871. so poslednji poskus češkega plemstva, ki bi se bil kmalu posrečil. Da prepreči fevdalno politiko, ki se je zabarikadovala za ozidje deželne avtonomije, sklene nemška buržoazija direktne volitve v državni zbor, uzakonjene dne 2. aprila 1873. leta. Nemška buržoazija zmaguje nad češkimi in poljskimi fevdalci; zakaj kapitalistno gospodarstvo ni samo interkonfesionalno, ampak tudi internacionalno, zahtevajoče svobodo proizvajanja in izmenjavanja. To je bila ekonomična podlaga boja, ki se je na zunaj označeval kot udarec nemškega centralizma proti slovanskemu federalizmu. Ekonomski in socialni vzroki nam torej razlagajo cerkveno-politična in narodno-politična nasprotja teh let.

[1]) Rudolf Springer, l. c. str. 26.

Na Slovenskem ni moglo biti nič drugače.

Pri Slovencih je prihajal v poštev kot politični faktor kmetski stan, a še ta ne povsod in vedno; mesta in trgi so bili v nemških in laških rokah, edino na Kranjskem se je začelo razvijati slovensko malomeščanstvo, ki je bilo pa še zelo nezanesljivo in omahujoče. Po revoluciji 1848. leta, ki je osvobodila kmeta podložništva, je izginjal politični interes med poljedelskim prebivalstvom. Njegovo kulturno in gospodarsko življenje je bilo še prav patriarhalno. Župna cerkev in vaški sejmi vsake kvatre na leto: to so bila vsa kulturna in gospodarska središča slovenskih kmetov, zlasti v oddaljenejših, od velikih cest in železnic ločenih gorskih krajih. Take razmere vladajo še dandanes v marsikaterem kotičku slovenske domovine. Naravno je pripadalo vodstvo te kmetske mase duhovništvu.

To je bil material, ki je iz njega zidal dr. Bleiweis prvo slovensko politično stranko. Preroditelji slovenski, duhovniki in posvetnjaki, so uvidevali, da je narodno-politični razvoj najpopolneje omogočen tedaj, če se vse slovenske dežele, v katerih so naseljeni Slovenci kompaktno, zedinijo v eno ozemlje. Nastal je leta 1848. program „Zedinjene Slovenije“, ki je odgovarjal tedanji socialni strukturi slovenskega naroda. Splošni tok časa je pognal tudi Bleiweisa s seboj, da je postal zagovornik tega programa, slonečega na narodnoteritorialnem načelu. Minilo je pa potem celih 20 let, preden so se Slovenci zopet spomnili svoje poglavitne narodno-politične zahteve. Ta čas so vdano služili deželni avtonomiji, kar se je na zunaj označevalo za boj Slovanov proti Nemcem, v resnici pa se je slovenski kmet boril za mogočnega češkega in poljskega velikaša, ki je bil toliko Slovan, kolikor je to koristilo njegovemu razrednemu interesu. Vodstvo češkega in poljskega naroda je bilo v rokah fevdalcev; politični izraz veleposestniškega gospodarstva je bila deželna avtonomija. Slovenci so hodili čez drn in strn z deželnimi avtonimisti in opozicija „Slovenskega Naroda“ je v podpiranju te politike nahajala svoje izhodišče.

Toda kljub vsi slovanski vzajemnosti, ki je pokrivala razredno fevdalno politiko Čehov in Poljakov, je vendar prodiralo tudi nasprotno spoznanje. Ravno „mladi“ so bili glavni zagovorniki federalizma v zmislu narodnega načela, po katerem bi prišel Slovenec do svoje narodne in kmet-posestnik do svoje gospodarske veljave. Doba taborov je izraz tega spoznanja in hotenja ter v prvi vrsti delo „mladih“: dr. Lavriča, Raiča, dr. Vošnjaka, dr. Zarnika in drugih. „Stari“, z dr. Bleiweisom na čelu, so se vdajali splošnemu pritisku,

dasi ne z vnemo. Dr. Bleiweis piše leta 1871. Costi, da ne gre na noben tabor, češ, da se z govorom napenjati neče, mutast pa, če pride, ne more biti.[1]) Adresi kranjskega deželnega zbora z dne 30. avgusta 1870. leta (za vlade Potockega) in z dne 14. oktobra 1871. leta (za vlade Hohenwarta) sta omenjali sicer zedinjenja slovenskih dežel v „eno upravno in kolikor mogoče državnopravno telo", toda to je bil le okrasek, v svojem jedru se je opirala slovenska politika na oktobersko diplomo in na njeni podlagi zahtevala razširjenje deželne avtonomije. To je bilo čisto v zmislu Einspielerja, ki je pisal leta 1870. Bleiweisu: Vladi naj se naravnost pove, da se je „Slovenija" porodila, ker je slovenski narod izgubil vse upanje v pravičnost Nemcev. „Slovenija", bodi šiba nad tramom, strašilo Nemcem in vladi; vendar slovenski voditelji še niso izgubili vsega upanja do vlade in Nemcev ter jim ponujajo še poslednjo besedo, preden tudi oni sežejo po poslednji rešitvi. Einspieler se izreka za uvedbo narodnih kurij v dvojezičnih deželah, kakor jih je predlagal dr. Fischhof.[2])

Tu se nam kaže stališče „starih" jako jasno: po zgledu tistih staršev, ki svoje otroke strašijo, ako ne ubogajo, so razglašali „Slovenijo" za strašilo Nemcem in vladi! Te politike sv. Miklavža se Slovenci še do danes niso oprostili. „Mladi" so se na eni strani odločno potegovali za zedinjeno „Slovenijo", a na drugi strani so zopet ravno oni krepko poudarjali potrebo slovanske vzajemnosti in so njej na ljubo morali žrtvovati svojo doslednost in načelnost. Leta 1871. je bil shod federalistov v Pragi, ki so se ga udeležili od Slovencev dr. Costa, Herman in dr. Vošnjak; pozneje je prišel še Matija Majar kot zastopnik „Trdnjave". Pri tem shodu so se sprejeli fundamentalni članki za podlago, po kateri se naj urede notranje politične razmere Avstrije. Kakor pripoveduje dr. Vošnjak, so Slovenci omenjali, da se ne morejo ogrevati za strogo zgodovinsko pravo in da bi bila prevelika deželna avtonomija večini Slovencev v kvar, a Čehi so jih tolažili z narodnimi kurijami.[3]) O fundamentalnih člankih so se izrekali „mladi" sploh skeptično. „Slovenski Narod" je pisal, da pozdravlja novo ero samo takrat, ako bodo Čehi uporabljali vso svojo veljavo tudi v korist vseh avstrijskih Slovanov, da ne ostanejo Slovenci sami sredi nemških dežel.[4]) Ostreje je nastopal neki drug člankar, češ, da fundamentalni članki čisto posnemajo državnopravno načelo Madjarov, da prepuščajo ostalo opozicijo same sebi, da federalistno stranko ločijo, a ne družijo, ker se

[1]) Bleiweisovo pismo z dne 13. maja 1871. *KB.*
[2]) Pismo Einspielerjevo z dne 5. maja 1870. *KB.*
[3]) Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, l. c. II. zv. 1906, str. 178.
[4]) „Slovenski Narod", 118. štev. z dne 10. okt. 1871.

opirajo na izkjučno češko stališče, slabejšim deželam daje vsestransko svobodo le parlamènt na najširši podlagi; v opoziciji ni jasnosti niti v sredstvih niti v ciljih, zato tudi ni discipline in ni uspeha.[1]) Izmed slovenskih poslancev se je določno izrekel proti fundamentalnim členkom in proti avtonomiji malih dežel dr. Razlag v deželnem zboru kranjskem dne 7. decembra 1872. leta in v državnem zboru dne 7. marca 1874. leta, kar se mu je takrat seveda štelo za narodni greh.

Vsaka ustava je pravni izraz obstoječih ekonomičnih in socialnih razmer. Ni v tem nič idealizma in nič čustvenosti. Decemberska ustava je bila delo onih družabnih slojev, ki so imeli takrat v rokah gibno silo modernega življenja: industrijski in trgovski kapital. To je bila nemška buržoazija, ki je zastopala svoje interese prav tako, kakor češko ali poljsko plemstvo svoje veleposestniške. Ako so se Nemci politično imenovali ustavoverce, so s tem izražali svoje kapitalistno stališče, kakor je bila na drugi strani državnopravna stranka glasnica fevdalstva; eni in drugi so zastopali narod v političnem zmislu.

Narodni boj med Nemci in Slovenci se je mogel uspešno voditi le na temelju ustave in na tej pravni podlagi dosegati ustavno izpremembo, odgovarjajočo socialnim potrebam slovenskega naroda. Ustava bi bila morala biti sredstvo, s katerim bi bili skušali uveljavljati svojo voljo. Zato pa je bilo treba pridobiti tudi meščanstvo po Slovenskem, ki je bilo v zmislu decemberske ustave važen politični faktor. Pasivno politiko, ki naj bi bila odklanjala obstoječo ustavo, ali pa politiko deželne avtonomije, bi si bili Slovenci mogli dovoljevati, ako bi bili imeli dovršeno socialno strukturo, to se pravi: če bi bili pri njih razviti vsi oni socialni sloji, ki so igrali v tedanjem političnem življenju odločilno ulogo. Tako pa so s svojim posnemanjem fevdalcev odbijali od sebe meščanstvo.

Boj med kmetom-Slovencem in meščanom-nemškutarjem ali Nemcem je mogel biti le ekonomičen in kulturen, ne pa državnopraven v zmislu deželne avtonomije, ki tlači Slovence narodno in gospodarsko. Dokler je kmetsko ljudstvo na nizki kulturni stopinji in njegovo gospodarstvo primitivno, dotlej se godi dobro tujerodnim mestom in trgom sredi njegovega ozemlja. Z večjo omiko pa prihajajo višje telesne in duševne zahteve; čim bolj se razvija ekonomično življenje, denarni in blagovni promet, tem slabše je za meščana-tujerodca, ako nastopa ekstremno v narodno-političnem oziru. Polagoma, a gotovo se vrši asimilacija mest, okolica jih absorbuje, osvajajoč si indiferentne obrtnike, trgovce, inteligente, ki v nastalem konkurenčnem boju nečejo izgubljati svojih odjemalcev.

[1]) „Slovenski Narod", 81. štev. z dne 9. aprila 1873; 118. štev. z dne 24. maja 1873. Te članke je pisal J. P. (Janko Pajk?)

Tega niso razumevali „stari“, marveč so s svojim nastopanjem v kulturnih in cerkveno-političnih vprašanjih odganjali od sebe še take, ki bi jim bili morebiti drugače sledili. „Mladi“ so nasproti temu naglašali narodno nujnost mestne kulture. Janko Pajk je že leta 1868. v „Slovenskem Narodu“ imenoval nedostatek meščanstva Ahilovo peto za Slovence in je grajal predsodek slovenskega kmeta, ki misli, da mora spočenjati same „gospode“ (duhovnike).[1] In leta 1872. je pisal „Slovenski Narod“, da se morajo Slovenci lotiti obrta in trgovine, naseljevati se po mestih na Slovenskem ter se v obrtu in trgovini vzajemno podpirati.[2] Davorin Trstenjak je naravnost poudarjal, da se mora stranka „Slovenskega Naroda“ naslanjati na mesta in trge, „Novičarji“ nimajo zaslombe, ker niso naprednjaki. Treba je tudi, da se organizujejo narodnonapredni učitelji.[3] Dr. Vošnjak je spoznal važnost gospodarskega boja za Slovence s tem, da je začel leta 1872. po češkem zgledu ustanavljati posojilnice in hranilnice, ki naj bi paralizovale nemški kapital. Drastično pa je označil razloček med „mladimi“ in „starimi“ Stritar v „Dunajskih sonetih“ z naslednjimi verzi:

Srce mi krvavi, plamtí mi jeza;
V fevdalstvo, hlapčevstvo in zagorjanstvo
Vklenili nam' pošteno ste slovanstvo;
Nečastna družba mi, ostudna zveza!

Da vedno delj okrog po sveti seza
To žalostno o nas, Slovanih, znanstvo,
Storilo vaše je neotesanstvo,
Ki nas v sramoto vedno bolj pogreza.

Svet čuje naj moj glas: Mi nismo taki!
Sovražniki ideje nismo nove!
Svobodomorci, hlapci in mračnjaki!

Kedó je kriv, da svet takó nas zove?
Oj ti, moj rod slovanski, blagi, jaki!
Razbij sramotne skoraj že okove!

(XL. sonet.)

In dalje:

Izpoved mojo čujte: Jaz svobôdi
Iz srca vdan sem, — mirno poslušajte!
V politiki poštenje mene vodi;

Temo sovražim, — kamen pobirajte!
Za mir gorim in spravo med narodi;
Slovenec liberalen sem, — metajte!

(XLI. sonet.)

---

[1]) J. Pajka Izbrani Spisi. (Maribor, 1872, I. zv. str. 77—82.)
[2]) „Slovenski Narod“, 97. štev. z dne 22. avg. 1872.
[3]) Trstenjakovo pismo z dne 20. septembra 1872. *KJV*

27. Slovenski narod je polagoma odraščal izključno duhovskemu vodstvu, ker se je pojavljalo čim dalje več posvetne inteligencije. Slej ali prej je moralo priti do nasprotij, ker je avstrijski episkopat hotel izrabljati razvijajoče se narodnosti za svoje cerkveno-politične namene proti svobodomiselnemu gibanju tedanje dobe, ki je imelo svoje središče med Nemci. Slovani naj bi se bili potegovali za fevdalno in klerikalno gospodo. Kardinal Rauscher, vodja cerkvene politike, je bil poleg tega velik ustavoverec, centralist in nasprotnik Slovanov. Slovence sta v to struju vodila glavno dr. Costa in Herman, a njima je sledil dr. Bleiweis.

Na dnevnem redu je bil stari spor med cerkvijo in državo. Cerkev in država sta si prilaščali vodstvo drug nad drugim. Sociologični temelj tega boja je dobro pogodil „Slovenski Gospodar“, ki je pisal 1873. leta: Mi branimo zgodovinske pravice cerkve in jih izpreminjamo po medsebojnem dogovoru državne in cerkvene oblasti, ne pa po liberalnem načelu, ki trdi, da je država edini izvir vsega prava.[1])

Teoretična podlaga spora je bil konflikt med prirodnim in pozitivnim pravom. Cerkev se je naslanjala na stališče, ki ga je nekdaj imela, ne ozirajoč se na dejstvo, da so se socialne prilike izpremenile in zato zahtevale novo pravno formulacijo, odgovarjajočo potrebam moderne dobe. Urediti je bilo treba vnanje razmere cerkve in države, ki so morale biti v ustavni državi drugačne nego pod absolutizmom. Cerkev je branila svoje politično stališče v imenu verstva, prisvajajoč si monopol na verstvo, kakor bi verstva izven cerkve sploh ne bilo, dasi je verstvo zmisel, princip življenja, a cerkev le družba, imajoča skupno verstvo! Cerkev je stala na stališču apriorne, absolutne resnice, dasi sta verstvo in cerkev ravno tako podvržena zgodovinskemu razvoju kakor vse druge socialne tvorbe, ker cilj, zmisel življenja je pri različnih narodih in v različnih dobah različen. V cerkvenem naziranju se kaže konservativnost, to je precenjevanje minulosti, ki spaja politiko z religijo ali celo popolnoma nadomešča religijo s politiko. Ta cerkveni nazor je prav tako škodljiv napredku vede in nravnosti, kakor verstvu samemu.

Nasproti precenjevanju minulosti, kojega glavna zaščitnica je cerkev, stoji prirodno pravo, ki popravlja izrastke preteklosti in ureja življenjske razmere v zmislu potreb sedanjosti. To ni prirodno pravo francoske filozofije 18. stoletja, ki v svojem apriorizmu in racionalizmu prezira ves socialni razvoj, marveč to je prirodno pravo v zmislu evolucijske teorije, ki preteklost vpošteva toliko, kolikor soglaša s sedanjostjo in

[1]) „Slovenski Gospodar“, 20. štev. z dne 15. maja 1873.

oboje organsko spaja med seboj. Tako se onemogočuje skrajni racionalizem in skrajni historizem.[1])

Kdo naj ureja medsebojno življenje? Na eni strani si prisvaja to pravico cerkev, kar je anahronizem; zakaj to, kar je nekoč bilo, se v tej obliki ne vrača nikdar več. Na drugi strani pa se naglaša načelo o vsemogočnosti države, kakor bi poleg nje ne moglo obstojati ničesar drugega. Narodnost, znanost, umetnost, nravnost, verstvo — vse naj bi bilo odvisno od države, ki bi si na ta način podvrgla vse panoge kulture. Dva ekstrema si stojita nasproti, ki se pa zopet dotikata: cerkev in država. V zmislu prirodnega prava bi bilo, da si človeška družba sama po raznih svojih organizacijah ureja svoje razmere in prepušča skupni organizaciji vseh skrb za skupne interese. Ločitev cerkve od države je s tega stališča edino upravičena rešitev prepornega vprašanja. Temu se pa upira cerkev, ako ji je politika več nego verstvo; a tudi kapitalistna država se nerada odreka uslug, ki jih more dajati cerkev.

Tako je bilo pri nas v Avstriji, ko je bil z uvedbo ustavnosti onemogočen konkordat in je bilo treba za novo vsebino nove oblike. Ako bi bili cerkev in država hoteli popolno svobodo, bi bili morali zahtevati ločitev. Cerkev pa je skušala obdržati svojo prejšnjo postojanko ob izpremenjenem položaju in se je spuščala v boj z napredkom, ki ga niso izumeli šele konfesionalni zakoni 1868. leta in cerkveno-politične postave leta 1874. Kulturni boj je bil plod socialnega razvoja in uzakonjenje svobodomiselnih zahtev ni bilo drugega nego kodifikacija tega, kar se je dejansko izpreminjalo: prirodno pravo je izpodrivalo dotlej veljavno pozitivno pravo. Na drugi strani so pa državo vladajoči sloji, nemška buržoazija, izvajali izpremembo v svojo korist, kakor so cerkveni krogi zagovarjali konkordat v prid sebi, a oboji so odklanjali popolno ločitev, ker bi bila škodovala interesom obojih. Današnje razmere zahtevajo tako pravno formulacijo, ki daje prostost i cerkvi i državi in ne škoduje ni verstvu ni politiki, nasprotno koristi obema, ker ju osamosvaja.

Na Slovenskem so se v boju med cerkvijo in državo „stari“ naslanjali izključno na cerkev, „mladi“ pa na državo. Dočim so „stari“ vse zlo valili le na državo, si dr. Janez Pogačar, tedanji knezoškof ljubljanski, ni zapiral oči pred dejanskim položajem in ni karal le ene strani. Ob svojem nastopu je v pastirskem listu z dne 6. septembra 1875. leta glede ljudskega šolstva priznal, da se duhovščini tudi po novi postavi odpira široko in rodovitno polje, a mera dobrodejnega vpliva ni odvisna samó od duhovske časti, ampak od osebne

[1]) Emanuel Chalupný, Úvod do sociologie. (Praga, 1905, II. zv. str. 431—466.)

vrednosti. Pomenljiva je tudi naslednja izjava dr. Pogačarja v istem pastirskem listu: „V naših časih se od vseh strani sliši klic: Vera je v nevarnosti! Dobro. Odkod pa prihaja nevarnost? Spominjam se evangelijske prilike: «Ko so delavci spali, je prišel sovražnik in je ljuliko prisejal med pšenico». Preden kamen vržemo na druge, šami sebe vprašajmo: Ni li vera okrog nas zato v nevarnost prišla, ker smo spali, ali — kar je ravno isto — nepristojnosti počeli?"

„Mladi" so uvidevali potrebo nove uredbe in zahtevali državno nadoblast. Šuklje ni bil popolnoma zadovoljen s Stremayrjevimi postavami, ker so se mu kljub naprednosti zdele polovičarske in celó svobodno cerkev v svobodni državi je smatral za nezadostno sredstvo nasproti velikanskemu hierarhičnemu sistemu.[1]) Dr. Razlag se je v svojem državnozborskem govoru dne 7. marca 1874. leta tudi izrekel zoper ločitev cerkve od države, a iz drugih razlogov nego Šuklje, ker je zahteval sporazumno akcijo države in cerkve, zagovarjajoč sicer nazor, da se da pogodba odpovedati, zakon pa izpremeniti. Značilno za slovensko posvetno inteligencijo je dejstvo, da se je izrekal za svobodno cerkev v svobodni državi leta 1861. v „Stimmen aus Innerösterreich" Andrej Einspieler. Utemeljeval je svoj nazor na sledeči način: V področje cerkve spada večnost, v področje države časnost. Idejno stoji cerkev nad državo in sicer po svojem izviru in namenu; toda v resnici, v svoji zgodovinski realnosti stoji cerkev poleg države. Cerkev po svojem namenu nima pravice nad časnostjo, državo, a prav tako se ne sme podrejati državi: obe oblasti delujeta druga poleg druge. Načelno ločitev cerkve in države zahtevajo tudi dejanske, verske razmere. Ustava zagotavlja versko svobodo in enakopravnost raznih verskih družb. Nekatera vprašanja (šolstvo, menjavanje konfesije, zakon) se dajo rešiti le na podlagi svobodne cerkve; ne dajo se pa rešiti na temelju privilegovane državne cerkve in taka cerkev je vsaka, ki potrebuje državnega priznanja. Država ne more dovoljevati cerkvi drugega nego pravico bivanja, cerkev pa ne more od države tirjati drugega nego pravico bivanja in svobodnega razvoja.[2])

Glede razmerja katoliške cerkve do drugih verskih družb pripominja Einspieler, da so po zakonu vse priznane verske družbe enakopravne, toda objektivno je najvišja in najresničnejša srednjeveška ideja. naj bi bil en hlev in en pastir, a doslej še nismo dospeli do tega ideala: duh evangelija

---

[1]) „Slovenski Narod", 27. štev. z dne 4. febr. 1874.

[2]) „Stimmen aus Innerösterreich", Celovec, 1861, I. zv. str. 57—65. Svobodno cerkev v svobodni državi je zagovarjal tudi dr. Klun v pismu na svoje volilce z dne 15. nov. 1867. *KB.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. IX. str. 201—204.)

pa prepoveduje vsako nasilno in nečiste nagibe uporabljajoče poseganje v verski razvoj človeštva.[1])

28. Meščanstvo po Slovenskem je pri državnozborskih volitvah 1873. leta glasovalo za nemške ustavoverce in „Slovenski Narod" je upravičeno pisal, da se zanesljivi sobojevniki ne pridobivajo samo z lepimi besedami o domovini, narodu in svobodi.[2]) Politični boj med „mladimi" in „starimi" je bila le epizoda. Karakteristiko temu boju daje izvolitev Hohenwarta, nemškega fevdalca, ki jo je „Slovenski Narod" odobraval. pišoč: „Mi smo čisto zadovoljni, da je Hohenwart izvoljen, ker smo odločni anticentralisti, samo proti temu smo morali biti, da bi ga nam dr. Costa na Notranjskem diktiral proti možu, ki smo ga mi hoteli. Če bi bili „stari" Hohenwarta takoj kandidirali na Gorenjskem, bi mi ne bili ničesar rekli."[3])

Prvi poskus sprave med obema slovenskima strankama sta napravila dr. Geršak in Božidar Raič. Slovenci naj bi se zopet združili pod geslom: Blagost naroda in upor germanizaciji! Kar se s tema točkama ne ujema, se naj opusti; kar je indiferentnega, naj se da na prosto voljo posameznikov. Na svojem polju naj dela vsak po svojih posebnih stanovskih ali socialnih pravilih in isto prosto gibanje pripušča tudi svojemu sosedu. Pravomočne dosedanje postave se sprejemajo z vsemi posledicami; kar je kvarnega na njih, se odpravi po zakoniti poti.[4]) Dr. Ulaga je v imenu konservativne stranke zahteval n. pr. cerkveno avtonomijo, odstranitev „Narodovega" in „Slovenčevega" urednika ter izročitev teh listov drugim močem; Herman pa sploh ni bil za pogodbo.[5])

Raičev predlog je bil kompromis, ki je izražal premalo konkretnosti in ni imel upanja, da prodre v tej obliki na obeh straneh. „Stari" so dobro poznali „mlade" in vedeli, da so pripravljeni ne le za kompromis v taktiki, marveč tudi za kapitulacijo v načelih.

„Slovenec", ki je pisal, da se mu izrek „rajši volim nemškutarja nego Mladoslovenca" ne zdi več trd, zakaj nemškutarstvo in krščanstvo se ne izključujeta, dočim mladoslovenstvo pomenja brezverstvo,[6]) je mesec pozneje začel govo-

[1]) „Stimmen aus Innerösterreich", Celovec, 1861, II. zv. str. 139—156.

[2]) „Slovenski Narod", 249. štev. z dne 29. okt. 1873.

[3]) „Slovenski Narod", 242. štev. z dne 21. okt. 1873. V notranjskih kmetskih občinah je proti Hohenwartu zmagal dr. Razlag, nakar je bil Hohenwart izvoljen v gorenjskih kmetskih občinah, kjer mu je prepustil mandat dr. Poklukar.

[4]) Raičevo pismo z dne 16. sept. 1874. *KJV.*

[5]) Raičevo pismo z dne 6. okt. 1874. *KJV.*

[6]) „Slovenec", 108. štev. z dne 12. sept. 1874.

riti o spravi[1]) in je naglašal naslednja načela: Osebni liberalizem ne kali edinosti. toda takoj je izpodbit steber, na katerem sloni prijateljstvo, kakor hitro bi „mladi“ veri na škodo delali propagando za liberalizem; zakaj boj za slovensko narodnost se bojuje na Slovenskem, a boj za liberalizem ne bo izbojevan na Slovenskem in najmanj v uredništvu „Slovenskega Naroda“.[2]) „Slovencu“ je prvo Bog in sveta vera, češ: kakšne narodnosti bomo po smrti?[3]) Vera in narodnost sta mu na Slovenskem eno in neločljiva.[4])

„Starim“ je bil posebno na poti dr. Razlag. „Slovenec“ ga je označil naravnost za izpodtiko sloge, pišoč, da je „petra scandali“.[5]) V seji kranjskega deželnega zbora dne 12. oktobra 1874. leta je nastopal dr. Razlag za enakopravnost učiteljic z učitelji in za zvišanje učiteljskih plač. „Stari“ so bili proti temu. dr. Bleiweis je bil mnenja, da nič ne de, ako manjka učiteljev, ker jih lahko nadomeščajo duhovniki, ki so gotovo dobri učitelji. V seji dne 10. maja 1875. leta so bili „stari“ v šolskem vprašanju poraženi, ker so poleg Nemcev glasovali proti njim tudi dr. Razlag, dr. Zarnik, Grasselli in še dva druga slovenska poslanca. Dr. Razlag je kmalu potem zapustil Ljubljano in se ločil od političnega delovanja; „stari“ so se oddahnili. „Slovenec“ mu je pisal v slovo, da je vrl in blag mož povsod, samo na političnem polju je kakor jelen na ledu.[6]) „Glas“ pa je uganjal hinavščino: po smrti Costovi, ko je bil dr. Razlag še nevaren, mu je očital neznačajnost;[7]) toda, ko je jemal slovo od politike, potem je pa omenjal, da so mu tudi politični nasprotniki priznavali značajnost in zmernost.[8])

Smrt nepriljubljenega dr. Coste in odhod dr. Razlaga — oboje 1875. leta — sta olajševala „mladim“ umikanje. „Slovenec“ je gladil pot, pišoč, naj bi smrt Costova združila Slovence v eno dušo in eno telo.[9]) To se je tudi zgodilo in sicer sta se najprej na Goriškem glasilo in društvo „starih“ spojili z glasilom in društvom „mladih„ v skupno glasilo „Sočo« in skupno društvo „Slogo“. Za kako ceno? Politično društvo „Sloga“ se ne vtika v strogo verske zadeve in ne učini ničesar, kar bi utegnilo žaliti vero, njene zavode in duhovski stan; politično glasilo „Soča“ ne razpravlja cerkve-

[1]) „Slovenec“, 122. štev. z dne 15. okt. 1874.
[2]) „Slovenec“, 25. štev. z dne 27. febr. 1875.
[3]) „Slovenec“, 33. štev. z dne 18. marca 1875.
[4]) „Slovenec“, 34. štev. z dne 20. marca 1875.
[5]) „Slovenec“, 144. štev. z dne 5. dec. 1874.
[6]) „Slovenec“, 70. štev. z dne 17. jun. 1875.
[7]) „Glas“, 6. štev. z dne 5. febr. 1875.
[8]) „Glas“, 25. štev. z dne 18. jun. 1875.
[9]) „Slovenec“, 18. štev. z dne 11. febr. 1875.

nih ali verskih vprašanj in torej ne dela propagande za vero, za njene zavode ali za duhovski stan; na drugi strani pa tudi ne sme kritikovati vere, njenih zavodov ali duhovskega stanu![1]) Ta poravnava in sprava se je sklenila dne 6. decembra 1875. leta. „Slovencu" ni bila všeč, češ, da se je katoliška stranka čisto udala liberalni.[2])

Kaj je privedlo „stare" na Goriškem, da so sklenili spravo z „mladimi"? Ali rodoljubna skrb za bodočnost naroda? Rodoljubje dr. Lavriča in dr. Tonklija se sploh ne da primerjati. Dr. Lavriču, protestantu, tudi katoliški „Slovenec" ni mogel odrekati nesebičnosti in poštenosti.[3]) „Glas" je prvi pozival goriške Slovence k slogi in jih vztrajno klical k spravi.[4]) Ob enem s temi vabečimi glasovi pa slišimo tudi tožbe, da ima „Glas" premalo delavcev[5]) in „Slovenčev" goriški dopisnik je po dognani spravi priznaval, da je bil „Glas" duševno in gmotno na slabem.[6]) In to je bil eden poglavitnih vzrokov, da se je sklenila sprava, ker se „Glas" ni mogel vzdrževati zaradi pomanjkanja duševne in gmotne podpore. Tudi društvo „Gorica" je bilo le bolj na papirju; voditelji „starih" (dr. Gabrijelčič, dr. Tonkli) so hoteli svoje nazadovanje prikriti s spravo, o kateri sami niso bili prepričani, a „mladi" vsega tega niso vedeli. Tako je pojasnil Bleiweisu politične razmere na Goriškem mož, ki jih je gotovo dobro poznal: Andrej Marušič.[7])

„Mladi" so v svoji nezavednosti in zmedenosti pograbili prvo priliko, da naprte vso politično odgovornost „starim"; ti so pa v boju zoper Auersperg-Lasserjevo vlado sukali staro orožje fevdalstva in reakcionarstva. Ali se je potem kaj čuditi, da so mesta in trgi obračali hrbet Slovencem ter da si je kranjsko nemštvo in nemškutarstvo s pomočjo vlade (Vesteneckove mahinacije!) pridobilo leta 1875. večino v obrtno-trgovski zbornici in nato pri deželnozborskih volitvah leta 1877. potisnilo še enkrat — a to zadnjikrat — slovensko večino na Kranjskem v manjšino?

V tem času je ustanovil Ivan Dolinar polmesečnik „Edinost", ki je začela izhajati v Trstu dne 8. januarja 1876. leta in ji je bil izprva s Cegnarjevo pomočjo urednik Dolinar, potem pa Dolenc.

[1]) „Glas", 53. štev. z dne 31. dec. 1875.

[2]) „Slovenec" 14. štev. z dne 1. febr. 1876.

[3]) „Slovenec", 33. štev. z dne 18. marca 1876. 37. štev. z dne 28. marca 1876.

[4]) „Glas", 2. štev. z dne 8. jan. 1875; 5. štev. z dne 29. jan. 1875; 9. štev. z dne 26. febr. 1875; 22. štev. z dne 28. maja 1875; 41. štev. z dne 8. okt. 1875.

[5]) „Glas", 52. štev. z dne 24. dec. 1874.

[6]) „Slovenec", 19. štev. z dne 14. febr. 1876.

[7]) Marušičevo pismo z dne 9. jan. 1876. *KB.* (Priobčeno v Naših Zapiskih, Ljubljana, 1909, zv. III. in IV. str. 71.)

Z izvolitvijo grofa Hohenwarta se je težišče slovenske politike preneslo na Dunaj; zakaj Hohenwartu se je pokoraval dr. Bleiweis v vseh važnih vprašanjih. Vso svojo prihodnost so zidali Slovenci na konservativno plemstvo: poleg grofa Hohenwarta so bili namreč od 1879. leta dalje slovenski poslanci še knez Windischgrätz, baron Gödel in vitez Schneid.

Slovenci so tvorili s Čehi, Poljaki in konservativnimi Nemci „železni obroč desnice", ki je dajal vladi Taaffejevi državnozborsko večino. Slovenski poslanci, združeni v Hohenwartovem klubu, so pod vplivom omenjenih konservativnih aristokratov zvesto podpirali Taaffeja, dasi je na pr. grof Barbo pisal Bleiweisu ob Taaffejevem nastopu, da ni nikdar nič držal nanj in se ne smemo nadejati, da bi nam bil pravičen.[1]) In Davorin Trstenjak je pisal dr. Vošnjaku. naj kranjski Slovenci pazijo, da se ne bodo še kesali svojih Hohenwartov, Windischgrätzov in Schneidov, ker so preveč zaupljivi in še niso uvideli, kaj je „avstrijanstvo".[2]) S slovensko pomočjo se je vzdrževal dalje, zlasti pri obmejnih Slovencih, protislovanski sistem, ki je bil poleg tega reakcionaren. A največja ironija je bila menda pač ta, da je Taaffeja v trenutku, ko bi bil s svojo volilno reformo vsaj nekoliko koristil Slovanom, vrgel ravno Hohenwart, ker mu je bila ta volilna reforma prenapredna.

O baronu Gödelu piše dr. Bleiweis že 1871. leta, da nima lastnega prepričanja in da vse dela le „ad maiorem sui gloriam". Dr. Razlag ga je označil za moža, ki nima trdnega značaja, ki se dela Slovenca in se rad suče v duhovniških krogih, da bi po Slovencih dospel do visokih mest.[3]) Tudi Schneid mu očita častilakomnost in ni mu všeč, ker se tako tišči v ospredje.[4]) Gödela so volili štajerski Slovenci v državni zbor.

Knez Windischgrätz je bil vladni kandidat, ki je nanj opozarjal Slovence grof Hohenwart.[5]) Schneid, ki je zanj delal, piše Bleiweisu, da bi bila izvolitev Windischgrätza zelo ljuba Taaffeju, ki si je želi. a ne more za to takoj kaj ponuditi.[6]) Drugikrat piše Schneid, da je Windischgrätzova kandidatura zbudila senzacijo v dvornih krogih.[7]) Zakaj je bilo vladi in grofu Hohenwartu toliko do tega. da prodre knez Windischgrätz, pojasnjuje Schneid s tem, češ, da

[1]) Pismo grofa Barba z dne 16. avg. 1879. *KB.*
[2]) Trstenjakovo pismo z dne 7. avg. 1880. *KJV.*
[3]) Bleiweisovo pismo dr. Costi z dne 13. maja 1871. *KB.*
[4]) Schneidovo pismo z dne 19. sept. 1879. *KB.*
[5]) Hohenwartovo pismo z dne 11. dec. 1879. *KB.*
[6]) Schneidovo pismo z dne 21. dec. 1879. *KB.*
[7]) Schneidovo pismo z dne 23. dec. 1879. *KB.*

so z vstopom Čehov v državni zbor zapustili tudi konservativni aristokratje svojo pasivnost, da aktivno paralizujejo vpliv liberalne aristokracije, ki je imela doslej odločilno besedo pri kroni. Zato imenuje Schneid kandidaturo Windischgrätzovo „einen staatsklugen Schritt“, „eine sehr antiauersperg'sche Tatsache“, zakaj, čim bolj se udeležuje visoko konservativno plemstvo političnih bojev, tem bolj gotovo kulturno napredujejo razni narodi.[1]) In tako je po zaslugi dr. Bleiweisa in grofa Hohenwarta tvegal slovenski narodič svoje skromne moči za fevdalstvo konservativnega plemstva!

Vitez Schneid je delal na to, da bi se zmerne želje konservativne stranke izražale v konciliantnih oblikah brez razburljivih debat v časopisju in brez demonstrativnih priredeb.[2]) Zato tudi ni odobraval prošnje za razpust kranjskega deželnega zbora,[3]) ki je imel od 1877. leta nemško večino in v katerega so Slovenci leta 1880. vstopili z izjavo, da prihajajo iz patriotizma, ker kaže Taaffejeva vlada voljo, biti pravična vsem narodom; a ker tudi ona ni hotela pred koncem volilne dobe razpustiti deželnega zbora, sta ga zapustila dr. Bleiweis in Klun, dočim so drugi ostali. Schneid je priporočal, naj Slovenci izrekajo Taaffeju zaupanje v zmerni obliki, ker bi preveč narodno in preveč enostransko ovacijo utegnili nasprotniki izrabljati, da bi delali vladi nove težkoče.[4]) Grof Taaffe pozna želje Kranjske in jih vpošteva, v kolikor ne nasprotujejo njegovemu programu, to je: držati se mora poti, ki ne užali zlasti Nemcev in ne ustvarja političnih mučenikov.[5]) Schneid je bil tudi mnenja, da bi bilo velikega pomena, ako bi se baronu Schweglu, ki je bil vodja ustavovercev na Kranjskem, postavil mostiček do Slovencev.[6]) Pri tej priliki bodi omenjeno, da so Slovenci leta 1879. ponudili baronu Schweglu kandidaturo v Ljubljani, a on jo je odklonil.[7])

Schneid je bil nasprotnik vsakemu koraku v nekoliko radikalnejši obliki, češ, da bo to možno takrat, kadar se osnuje strankarska vlada iz „desnice“.[8]) Če bi Slovenci takoj silili vlado h koncesijam, bi jo spravljali v nevarnost, ker se mora poprej okrepiti, preden stopi v akcijo. Vsaka koncesija, ki bi jo dal Taaffe, bi bila okrepitev opozicije.[9]) S tega stališča je

---

[1]) Schneidovo pismo z dne 23. dec. 1879. *KB.*
[2]) Schneidovo pismo z dne 29. jul. 1879. *KB.*
[3]) Schneidovo pismo z dne 22. avg. 1879. *KJV.*
[4]) Schneidovo pismo z dne 15. dec. 1879. *KB.*
[5]) Schneidovo pismo z dne 21. dec. 1879. *KB.*
[6]) Schneidovo pismo z dne 5. sept. 1879. *KB.*
[7]) Schweglovo pismo z dne 20. junija 1879. *KB.*.
[8]) Schneidovo pismo z dne 4. jan. 1880. *KB.*
[9]) Schneidovo pismo z dne 13. sept. 1880. *KJV.*

nastopal Schneid proti Čehom, ker so mu bili preglasni v svojih zahtevah.[1])

Na eni strani kaže Schneid veliko zaupljivost v Taaffeja, a na drugi strani so prišli tudi nadenj trenotki, da je tožil zaradi brezuspešnosti slovenskih prizadevanj.[2]) A zopet se je tolažil, da nam je Taaffejeva politika ugodna, čeprav nam zaradi svoje mnogostranske obveznosti ne more pomagati v malih rečeh.[3]) Želel je, naj bi se Slovenci proti ustavovercem izrekli za zahteve nemške demokratične stranke, ki jo je vodil dr. Kronawetter: za znižanje cenza za volitev v državni zbor in za progresivni osebno-dohodninski davek.[4])

V zmislu Schneidovih načel je pisal leta 1881. v Mariboru ustanovljeni list: „Südsteierische Post". V programu se pravi: Strankarski politični boj absorbuje najboljše moči. To ne vznemirja ljudstva, je li na krmilu Herbst ali Hohenwart ali Taaffe, marveč to, kako se dela gospodarska politika, ali ima trgovina trg, prometna sredstva, tarife, ki jo pospešujejo, ali se ščiti obrtni stan pred propadom, kakšna je carina. Žurnalistika podžiga strasti in neti narodni prepir. „Südsteierische Post" ne stoji brezpogojno v službi nobene stranke, ona hoče delati v zmislu narodnega sporazumljenja, objektivno presojati dnevne dogodke in zmanjševati nasprotstva.[5]) Schneid je tožil, da „Slovenski Narod" in „Slovenec" niti ne omenjata lista, dasi je edini časnik na Štajerskem, ki je naklonjen Slovencem in piše časih za nemške odjemalce še preveč v slovenskem zmislu.[6])

Schneid je bil kot človek poštenjak, resničen prijatelj Slovencev, toda kot politik poosebljenost Taaffejevega sistema, čigar glavni znak je bilo uspavanje narodov, ki naj brezpogojno zaupajo vladi kot svoji dobri materi.

* * *

Dr. Bleiweisu se je posrečilo kljub epizodi 1873. leta zbrati vso slovensko politično javnost pod konservativno streho, v kateri sta igrala odločilno ulogo duhovščina in plemstvo. Kakor se mu je izmaknil svobodni napredek slovenske literature, tako mu je tudi v politiki ušlo važno spoznanje, da konservativnost ne more biti vez, ki naj spaja slovenski narod s plemstvom: plemstvo si je, naslanjajoč se na cerkev, hotelo ohraniti svoje politične postojanke, ki jih je z demokratizacijo vsega

[1]) Schneidova pisma z dne 21. sept., 30. sept. in 17. okt. 1880. *KJV.*
[2]) Schneidovo pismo z dne 5. okt. 1880. *KJV.*
[3]) Schneidovo pismo z dne 21. okt. 1880. *KJV.*
[4]) Schneidovo pismo z dne 28. okt. 1880. *KJV.*
[5]) „Südsteierische Post", 1. štev. z dne 6. aprila 1881.
[6]) Schneidovo pismo z dne 30. dec. 1881. *KJV.*

javnega življenja bolj in bolj izgubljalo, Slovenci so se pa morali za svoje politično stališče še le boriti. Dr. Bleiweis je bil prvi politični vodja narodnose prebujajočega slovenskega kmeta-posestnika, čigar kulturni varuh je bil duhovnik. To je bil delokrog, ki je v njem dr. Bleiweis živel in se izživel.

Splošno se dandanes priznava pomen Levstikovega in Stritarjevega nastopa v literaturi, ki sta jo dvignila nad Bleiweisovo stališče in ugodno vplivala na kulturni razvoj Slovencev s svojo kritično smerjo, če že ne vedno v snovi, pač pa gotovo v obliki. In glej! Kar se v literaturi priznava, da je bilo nujno potrebno, to se izpodbija v politiki z ene in z druge strani. V tem tiči ravno nemetodičnost in nesistematičnost in zato tudi neuspešnost slovenskega političnega razvoja, da ne hodi vzporedno s kulturnim napredkom. V literaturi je zavladala mestna kultura, v gospodarstvu in politiki pa so se „mladi" po prvem zaletu ustrašili samega sebe; zato so ostali na polovici pota in so samo eksperimentovali. In to je bila hiba. Poizkus je umesten in potreben v teoretičnem znanstvu, a v socialnem življenju, kjer imamo opraviti z živo materijo, s človekom, je eksperiment nevaren. Politično misliti in delati, a ne samo o politiki govoriti, se pravi: poznati socialni razvoj ter s smotreno organizacijo ta razvoj uravnavati in pospeševati. Tega niso znali „mladi": dr. Razlag je bil osamljen zapustil politično torišče, a Jurčič, dr. Lavrič, dr. Vošnjak, dr. Zarnik so se pobotali s „starimi"; od vsega političnega „mladoslovenstva" je ostal samo Zarnikov narodni radikalizem, ki ga dobro označuje Levec, češ, da je mogel ugajati zlasti širjemu občinstvu, da je pa morala njegova slava oveneti povsod, kjer se je obravnavalo stvarno.[1]) Posvetna inteligencija, ki ji je bil vzor Zarnikov radikalizem, ni našla politične ideje za slovenski narod. Posledica tega je bila reakcija, ki jo je začel in dovedel do zmage dr. Anton Mahnič.

[1]) Fr. Levec, Dr. Valentin Zarnik. (Ljubljanski Zvon, 1888, str. 307.)

Bleiweis in drugi — pred policijo.

Priobčil **dr. Ivan Prijatelj.**

I.

V dunajskem arhivu notranjega ministerstva se nahaja med policijskimi in cenzurnimi listinami iz l. 1845. v fasciklu 1748 pod številkami 7314, 6467 nekaj aktov, nanašajočih se na dopisovanje med Bleiweisom[1]) in Koseskim.

Akti vsebujejo policijsko preiskovanje, povzročeno po Bleiweisovem pismu, ki ga je pisal Veselu-Koseskemu 13. ju-

---

[1]) O Bleiweisovem dunajskem življenju in delovanju pred njegovim prihodom v Ljubljano se dá po aktih, kar jih ni uničenih (v naučnem ministerstvu) posneti naslednje: Leta 1834. — kakor je znano je promoviral 1832 — je bil z odlokom študijske dvorne komisije poslan na Moravsko, da opazuje živinsko kugo. Prihodnje leto (1835) je postal suplent, skoro potem (2. jan. 1836) korepetitor na c. kr. živinozdravniškem zavodu na Dunaju. Tu je ostal ves čas, dokler ni prišel v Ljubljano. V jesenskem času je oskrboval internistično kliniko in cepljenje na oddelku za cepljenje koz pri istem zavodu. Skozi več let je zdravil po Nižjeavstrijskem živinske bolezni, ako je bil dunajski živinozdravnik zadržan. L. 1840. se je izpraznilo mesto profesorja za živinozdravništvo na ljubljanskem liceju. Za to mesto so se potegovali štirje prosilci: dr. Franc Köstl iz Cerkljan, dr. Gustav Swoboda, Jože Dworzak iz Klokota na Češkem in dr. Janez Bleiweis. Svetnik ilirskega gubernija v Ljubljani, Sporer, jih je kvalificiral. Pri Bleiweisu opisuje njegovo dunajsko delovanje, pohvalno omenja njegovo knjigo o „praktičnem zdravljenju najnavadnejših notranjih bolezni pri konjih“ in pristavlja, da je bil prosilec z odlokom štud. dvorne komisije z dne 20. junija 1840 št. 3777 pri kompetiranju za profesorsko mesto na ljubljanskem liceju konkurzne izkušnje oproščen. Izdelke treh ostalih kompetentov so poslali v pregled ravnatelju dunajskega c. kr. živinozdravniškega zavoda. Ta se je dne 24. apr. 1841 o vsakem posameznem podrobno izjavil in pristavil končno naslednjo svojo sodbo: „H koncu pa moram pripomniti, da se ne more meriti nobeden iz predloženih mi izdelkov, celó izvrstni izdelek ranocelnika Dworzaka, ne glede na notranjo vsebino, ureditev, jasnost in kratkočo obravnave s tiskanim delom in različnimi sestavki tukajšnjega kliničnega korepetitorja in asistenta med. drja. Janeza Bleiweisa, ki tudi prosi za to izpraznjeno stolico in čigar znanje, delovanje in zasluge v živinozdravniški stroki je ravnateljstvo zavoda že v svoji izjavi o prosilčevi prošnji za dispenzo od konkurzne skušnje podrobneje ocenilo“.

nija 1845 in ki ga je policija prestregla in v izpisku poslala na Dunaj. Pismo se glasi:

„Dr. Jleiweis (unleserlich) Von Triest.
[s svinčnikom pripisano: Bleiweis]

an

Herrn Kameralrath Vefsel — Triest

Laibach, 13. Juni 1845.

Auszug.

... U jamo pade, kdor jo drugimu koplje macht hier allgemeines Furore. Es ist ein Meisterstück der Prosa u. von so schöner sittlicher Tendenz. Die Slavisten im Seminar sind alle wie verzückt davon. Viele wissen noch nicht, von wem es ist. Nächsten Mitwoch werden sie es erfahren; denn ich werde Ihre Unterschrift beisetzen, weil ich mit dem Gang in den Eisenhammer, — welches ebenfals ein Labsal für die gebildeten Novizeleser sein wird — die 2te Jahrgangshälfte damit beginnen werde, damit die allenfalls neu eintretenden nicht ein Bruchstück bekommen.

Ju praša — ist richtig gestellt.

Ihr Versprechen, mit Zeit u. Gelegenheit wieder für die Novice etwas zu senden, war mir eine höchst erfreuliche Nachricht u. wird allen Novize-Lesern eine ungemein willkommene Spende sein. Aus Steiermark hat man sich schon angefragt: ‚ob H. Koseski krank sei, oder ob sonst was inzwischen gekommen sei, dass so lange kein Gedicht von dem berühmtesten Dichter erscheint, dessen Werke dauernden Werth haben. Selbst Ognjislav Oftrožinski und Preradović sind für die südlichsten Slaven nicht das, was Koseski für uns.‘ So lautet der Brief. — Ich aber freue mich, dass unser Koseski weder krank ist, noch dass sonst etwas dazwischen gekommen ist, sondern dass er immer dieselbe Liebe für unser Kindlein „Novice“ hegt. Die Unterschrift von U jamo pade etc. wird die Fragenden beruhigen.

Ihre neuerliche Eröffnung bezüglich des im Plane habenden Sobiesky hat mich inniglich erfreut. Gott erhalte E. W. bei ungeschwächter Gesundheit, u. wir können einen 2. Osman erwarten! Das wäre fürwahr ein herrliches Thema, u. wer wäre dieser grossartigen Aufgabe mehr gewachsen, als der Dichter der ‚Slovenija‘! Wie würde die ganze slavische Welt darüber jubeln — u. wie stolz könnten wir Slovenen auf unsern vaterländischen Dichterfürsten blicken! — Diesen Gedanken dürfen Sie nicht fallen lassen, um Alles in der Welt

nicht; — denn Aller Blicke sind jetzt auf Sie gerichtet. Mit der „Novice“ geht es immer besser. Die Leute werden wach, u. die gemeinschaftliche Orthographie verbreitet sich immer mehr. Ich hoffe, dass wir mit 1846 nur mit Einer Orthografie schreiben werden können. Slomšek war neulich in Laibach. Mit der Slovenska Matica wird nichts — staunen Sie! Sie hat die Genehmigung **nicht** erhalten! — Panslavismus ist das Gespenst, was man fürchtet, und doch denkt bei uns gewiss Niemand darauf. — Sie werden nun ohne einen Verein Bücher herausgeben, weil man einen Verein nicht duldet. Die Sache bleibt im Grunde dieselbe. Auch Slomšek ist ganz für die illirische Orthographie; nur meint er, soll man langsam damit vorwäts gehen, weil kaum die Metelčica begraben ist, u. wieder eine neue! — Diess würde die Leute schrecken, dass sie alle 5 Jahre Etwas Neues lernen müssten. Er hat Recht. — Metelko opponirt nicht offen gegen die illyrische — er ist apatisch und geht fleissig spazieren. Prešern habe ich gewonnen, u. dass ist ein wichtiger Gewinn. Potočnik ist ein obstinater Alterthümler, eigentlich Metelkianer. Doch das thut eben nicht viel. Stanig und Vertovec sind auf unserer Seite. Die Theologen mit wenigen Ausnahmen fast ganz.

Sonstige Novitäten haben wir nicht etc.“

To Bleiweisovo pismo je važno v prvi vrsti zato, ker izvira iz prvih let njegovega delovanja na Slovenskem. Pisano je bilo tudi v izvirniku po nemško, kakor vsa[1]) korespondenca med urednikom „Novic“ in njih glavnim pesnikom (po privatnem sporočilu drja. Lončarja, kateremu je Bleiweisova zapuščina na razpolago). V pričujočem pismu se nam kaže ves Bleiweis, z njegovo veliko skrbjo za težko porojeno „detece“ Novice, z njegovim brezmejnim občudovanjem Veselove Muze, v čemur je Koseski iskal in našel izpodbudilo k nadaljnjemu delovanju. Da je skromni pesnik v Bleiweisovem proslavljanju videl bodrilo, kaže njegov odgovor Bleiweisu z dne 3. nov. 1845, ki se glasi (po sporočilu drja. Lončarja): „Wenn meine Verselein nach Ihrem Urtheile für die Bildung unserer Sprache irgend einen Werth haben, so freut es mich ungemein. Ich muss gestehen, dass ich dann und wann sehr missmuthig daran zweifle und mehr als einmahl den ganzen Quark bei Seite schiebe. Nur der sehnliche Wunsch etwas beizutragen, dass unser Dialekt der kränkenden Geringschätzung nach und nach entrückt werde, die ihm so im vollen Masse zu theil wird, nöthigt mir wieder das Blei in die Hand. Es ist daher nöthig, dass ich von Zeit zu Zeit geschützt werde, sonst erlahme ich in meiner eigenen Zaghaftigkeit.“[2]) Končno pripoznava veliko večjo veljavo Prešernu. — A Bleiweis je izpodbujevan po ta-

[1]) Vsaj eno slovensko nam je zdaj znano. Gl. zgoraj str. 107. *Ur.*
[2]) Gl. zgoraj str. 88. *Uredništvo.*

kih pismih, kakor enega sam navaja s Štajerskega, vendar resno videl v Koseskem „Dichterfürsta".

Za Bleiweisovo obzorje je zanimivo, da je že takrat imel pred očmi ves slovanski svet, češ, da bodo vsi Slovani vzradoščeni nad veliko pesnitvijo Slovenca.

Kar se tiče podrobnosti, naj zadostuje nekaj pripomb: V „Novicah" 1845. št. 21. z dne 21. mal. travna je bil začel priobčevati Bleiweis Koseskega spis „V jamo pade, kdor jo drugimu koplje" v dveh oddelkih. Stev. I. obsega v prozi kratek uvod in potem leposloven sestavek, enega izmed prvih v „Novicah". V njem Koseski pripoveduje pravljico, posneto iz knjige „Hekathomithi" italijanskega pisatelja Giov. Batt. Giraldi Cinthio. Dejanje se vrši na dvoru turškega sultana Selima. Pripoveduje se o odaliski Tamuliji in sultanovem ljubljencu sužnju Lamprinu, ki se kot ukradena slovanska otroka spoznata za brata in sestro. Konec, ki je izšel 18. junija, pripoveduje, kako pride dvornik Lamprin pri sultanu v zamero, obrekovan od rivala Hasana-Kizlarage. Imel bi ga raztrgati ris ob priliki, ko ga sultan pošlje vprašat, če je že zverina napitana. Kizlaraga pa ga prehiti, medtem ko Lamprin moli v krščanski kapeli, in pade namesto njega opojenemu risu v kremplje. Oddelek II., ki je izšel v št. 29. „Novic" z dne 16. mal. srpana, obsega v vezani besedi Koseskega prevod Schillerjeve „Hoje na plavž".

Dalje govori Bleiweis o podjetju Slomšekovem; ta je bil dne 23. febr. 1845. vložil pri ilirski dež. vladi v Ljubljani prošnjo, da se mu dovoli ustanovitev društva za izdajanje ljudskih in premijskih knjig[1]) pod imenom „Slovenske Matice". Slomšek je bil morebiti izpodbujen po članku Cafa v štev. 3. „Novic" 1845 — o katerem bo govor nižje — kjer Caf priporoča, naj se šolarjem za darila ne dajajo nerazumljive nemške knjige, ampak naj se v ta namen pišejo ali prevajajo slovenske knjige ter izdajajo v lepi slovenščini. Da je Slomšek delal v sporazumu s Cafom, se vidi tudi iz tega, da je poslednji prvi sporočil javnosti o nameravanem podjetju, pišoč[2]): „N o v o, celo posébno veselje za vse Slovence. Komur čest, čest. Rim. XIII. 7. Slavni pisavec naš, naj boljšega glasa, vsi vživo do serca vneti za naše dušno in umsko izobraženje, prezaslužen gosp. A. Slomšek, kanonik in školastik Lavantski, — gkdo li med Slovenci Jih ne pozna, Jih z spoštovanjem ne imenuje? gdar Jihove ljube duše po osobi ne pozna, vsej jo pozna po Jihovi mili pisavi: nedolžni otročič kaže ves vesél na „Dober Dar" — „Blaže in Nežica" sta mu naj ljubljejša tovariša;

[1]) Dr. Jakob Sket: Štiridesetletno književno delovanje društva in družbe sv. Mohorja. Slovenske Večernice. V Celovcu, 1892, str. 5.

[2]) Novice, 1845, štev. 8, z dne 19. svečana.

deklica kaže na „Devištvo“ — na „Sréčen Pót“ hlapčič — kmet in gospod hvaléžna na „Hrano“ in „Filotejo“ in še na veliko pisem — vsej kaj li bi govoril, kar vsaki Slovenec vé? — naš gosp. Slomšek, pravim, nam pripravljajo novo, novo življenje: družbo v izdajanje cenejih Slovenskih knjig naréjajo, kar bo nam „Slovenska Matica“. 26. Prosenca t. l. pišejo prečast. gosp. Slomšek: „Družba v izdajánje cenejih rodoljubnih knjig je začeta: pretečene dni so postave in vodbe viši c. k. vladii isporočene bile“. Véčni Bog! oča vseh narodov daj dober tek tej napravi in dolgo življenje skerbnimu gosp. napravljavcu! — Dvojne želje si zraven tega ne moremo zderžati: 1. Da bi ta le „Matica“ vse Slovence od Madjarske do Vlaške meje, od Nemških gor do Ilirskih logov prijazno objemala, in 2. da bi ga ne bilo spačeniga Slovenca, kteri bi ves voljen te Matice z glavo in mošnjo ne hotel podpirati!“ Podpis: „—fov“.

Ilirski gubernij je (v sporazumu s štud. dvorno komisijo) Slomšekovo prošnjo odbil dne 15. mal. travna 1845, štev. 434[1]). O tem je Slomšek sporočil nekemu prijatelju: „Da je dvorni odbor za nauke našo prošnjo za izdajanje knjig odbil, ne da bi navedel vzrok, že veste. Meni je s tem težko breme odvzeto, žalibog pa tudi dobra stvar pokončana. Pojedini uporabljamo svoje moči ter omagujemo. To vidijo sovražne sile in zabranjujejo vse dobro pod najrazličnejšimi razlogi. Vendar me to ne bo zadrževalo, po močeh delovati k večji božji časti in v blagor ljudstva, med kojega me je postavila previdnost. Naše načelo bodi: Malo govoriti, veliko storiti, vse pretrpeti“.[2])

Slomšek je potem res — „brez društva“ — z novim letom 1846 začel izdajati „Drobtinice“.

Zanimivo je v pismu dalje mesto, kjer Bleiweis govori o Prešernovem razmerju do gajice. Na prvi pogled bi človek skoraj sodil, da se s tem sodobnim sporočilom potrjujejo besede, ki jih je Bleiweis zapisal, izdajajoč Prešernovo zapuščino v l. 1875.: „Bohoričica je kraljevala tako omnipotentno, da silno nerad se je Prešern ločil od nje in se gajice poprijel še le potem, ko je videl, da ves upor nič ne pomaga in je že leta 1846. „Novicam“ obveljalo vpeljati gajico“.[3]) Ta dva dokaza, o katerih resničnosti se je že večkrat dvomilo, bi imela več prepričljivosti, ko bi ne prihajala oba izpod peresa — drjal Janeza Bleiweisa, in ko bi ne bilo dokaj verjetnih — nasprotnih dokazov. Ko bi se bil Prešeren tako „trdovratno drža.

[1]) Sket, l. c. str. 6.

[2]) Glej: Dr. Anton Medved: Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja. V Celovcu, 1900, str. 54.

[3]) Glej: Dr. Janez Bleiweis: Literarna zapuščina doktorja Franceta Prešerna. Letopis Matice Slovenske za leto 1875, str. 119.

Bohoričice", kakor trdi Bleiweis na navedenem mestu, bi ne bil že l. 1838. Korytko, čigar desna roka in glavni sotrudnik je bil Prešeren pri urejanju narodnega blaga, tako določno napovedoval svojih zbirk v češkoilirskem pravopisu.[1]) In ne bil bi že l. 1840. pisal najboljši prijatelj Prešernov v tej dobi, Andrej Smolé, Stanku Vrazu: „Der Herr Dr. Prefhern arangirt jetzt seine Gedichte, um sie zur Censur zu geben, und dann wird er sie drucken lassen. Wahrscheinlich auch mit die neuen Lettern".[2]) Tudi bi ne bil izdal Smolè l. 1840. „Matička", „Varha" in „Vodnika" deloma v gajici, ker mu je vse te stvari, kakor vémo, urejeval baš Prešeren. Nekatera teh izdanj je pripravljal Prešeren s Kastelcem že od l. 1833. In leta 1838. je pisal Malavašič Vrazu, da bo vse to izšlo „s novim pravopisom, in dvomiti se ne more, de bodo v kratkem vse zaderge noviga pravopisa zaterte in de si bode gladko stezo tudi med kranjske Slovence nadělal".[3]) Res da ima Prešeren še v „Novicah" 1845. z dne 15. prosenca pesem „Vodniku" v bohoričici, dne 16. mal. travna istega leta pa „Pesem od železne ceste" že v gajici, istotako dne 28. vel. travna 1845. legendo „Kaj se sme in more peti" (pozneje „Orgljar") in 2. mal. srpana istega leta „Janezu N. Hradeckitu" tudi v gajici, vendar govori gori skicovana predzgodovina gajice na Kranjskem za to, da je stal temu pravopisu Prešeren blizu že veliko pred letom 1846, v katerem je „Novicam" „obveljalo upeljati gajico".

II.

Ko je dobil Sedlnitzky, predsednik dunajskega policijskega in cenzurnega dvornega urada, zgoraj navedeno Bleiweisovo pismo Koseskemu v svoje roke, je takoj odredil preiskavo. Pisal je ljubljanskemu gub. svétniku in policijskemu predsedniku drju. Uhrerju pismo, ki se v prevodu glasi: „Iz vsebine proti vrnitvi priloženega prepisa tu pričujočega pisma drja. Bleiweisa (najbrž urednika od c. kr. kmetijske družbe v Ljubljani izdavanega literarnega časopisa ‚Novice') c. kr. komornemu svétniku Jovanu Veselu v Trstu bo Vaše Blagorodje povzelo več podatkov o literarnem razmerju, obstoječem med piscem in adresatom z namenom, razširjati slovanski jezik in literaturo. Ker bi jako rad dobil podrobnejših pojasnil o poprejšnjem življenju, kakor tudi o sedanjih osebnih in drugih razmerah pisca zgoranjega pisma, o načinu njegovega življenja in delovanja, dalje o njegovih moralnih in državljanskih načelih s posebnim ozi-

[2]) Prim. moj članek: Dvoje Prešernovih pisem. Zbornik Mat. Slovenske. IV. 1902, str. 191.

[1]) Primeri moj spis: Emil Korytko. K 70letnici njegove smrti. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko, XVIII. seš. 1—4.

[3]) l. c. str. 194.

čom na slovanske tendence, ki jih, kakor se zdi, zastopa, in prav tako o osebnosti ostalih v zgoranjem pismu omenjenih oseb in o razmerah, ki govori o njih pismo: zato si usojam prositi Vaše Blagorodje, uvesti o zgoraj označenih odnošajih natančne, vendar popolnoma tihe preiskave in mi naznaniti njih uspeh obenem z Vašim odkritosrčnim mnenjem o osebnosti drja. Bleiweisa in stopnji važnosti njegovih zgoraj oznaenih stremljenj.

Z odličnim spoštovanjem i. t. d.

Na Dunaju, 27. junija 1845.

Sedlnitzky m. p.

Dr. Uhrer je odgovoril Sedlnitzkemu s pisanjem, ki ga zaradi njegove važnosti priobčujem v izvirniku, dodajajoč pod črto najpotrebnejše opazke:

„Nro. 193.

An Seine
des Herrn Praesidenten der k. k. Obersten Polizei- und Censur-Hofstelle Grafen v. Sedlnitzky etc. etc.
Excellenz in

Wien.

Hochgeborner Graf!

Euere Excellenz!

In Befolgung des hohen Auftrages vom 27ten v., Empfang 5ten d. M., über den Dr. Bleiweis, und über die in dem rückfolgenden Communicate genannten Personen und die darin berührten Verhältnisse nähere Aufschlüsse zu ertheilen, unterfange ich mich, Euerer Excellenz Folgendes ehrfurchtsvoll zu unterbreiten.

Der Schreiber des mir im Auszuge mitgetheilten Briefes ist sonder Zweifel der Doktor der Medizin Johann Bleiweis, Redacteur des krainischen ökonomisch-industriellen Wochenblattes, — Novice — das seit dem Jahre 1843 hier erscheint. — Bleiweis ist von Krainburg — einer circa 3 Stunden von Laibach entfernten Stadt — gebürtig, der Sohn eines dortigen Händlers, circa 38 Jahre alt, und seit dem Jahre 1841 mit einer Wienerinn verheiratet. In Wien studirte und absolvirte er die medizinischen Studien, nahm dort das Doctorat, erhielt auch den Grad eines Magisters der Geburtshülfe, ward als Thierarzt approbirt, befand sich als Correpetitor einige Jahre im dortigen k. k. Thierarznei-Institute, correpetirte auch in andern Fächern, und war Assistent der medizinischen Klinick; muss also in Wien sehr gut

gekannt sein. — Seit dem Schuljahre 1842 ist Bleiweis Professor der Thier- und gerichtlichen Arznei-Kunde bei dem hiesigen Lyceum. Im Mai-Monate des Jahres 1842 wurde er zum Secretär der hiesigen Landwirthschaffts-Gesellschaft ernannt, und in Folge dieses Postens ward er Mitglied der Landwirthschaffts-Gesellschaften in Kärnten, Steyermark, Görz, Böhmen u. Agram, mit welchen die hiesige in Correspondenz steht.

Bleiweis wird von seiner Kanzel, von den mit obigem Secretär-Posten verbundenen vielen Geschäfften, von der Redaction der Novice — und der damit verbundenen Correspondenz, dann von seinen Arbeiten für dieses Blatt, ganz in Anspruch genohmen, so dass ihm zur Erholung quasi keine Zeit erübrigt. Deswegen führt er auch ein zurückgezogenes Leben, u. man sieht ihn sehr selten in Gesellschafft. Sein moralisches Betragen ist nicht dem mindesten Tadel unterworfen; er ist ein liebevoller Familienvater, überhaupt freundlich, ruhigen Charakters, u. von guten Formen. Seine Lebensweise ist sehr geregelt, und seine ökonomischen Verhältnisse sind von der Art, dass sie ihm und seiner Familie einen anständigen Unterhalt sichern. Er erfreuet sich in allen obenangeregten Beziehungen, und eben so hinsichtlich seiner litterarischen Bildung eines wohlklingenden Rufes. — Betreffend seine staatsbürgerlichen Grundsätze zeigt er bei jedem Anlasse die besten Gesinnungen, und äussert seine Dankbarkeit für die ihm zu theil gewordene Beförderung zum Professor. — Dem durchlauchtigsten Erzherzoge Johann Baptist — der oberster Protector der hiesigen Landwirthschaffts-Gesselschaft ist — ist Bleiweis sehr zugethan, und scheint sich auch Höchsdessen Schutzes zu erfreuen. — Bei aller der scheinbaren Anspruchlosigkeit des Bleiweis glimmt aber im Hintergrunde eine Portion Ambition, sich in der litterarischen Welt einen Nahmen zu machen, und die Hebung der slavischen Sprache u. Litteratur liegt ihm sehr am Herzen.[1])

Der Cameral-Rath Johann Veffel (der sich — in den in die Novice gelieferten Artikeln — aus seinem Geburtsorte Koses — in der Pfarre Morautsch Laibacher Kreises — den Nahmen Koseski czechisch gebildet hat) ist derselbe, der in den Jahren 1823, 1824 u. 1825 als Concepts-Practicant bei dieser Polizei-Direction diente, und sohin als Concipist zur provisorischen k. k. Demanial-Inspection in Triest übertratt. Schon als Student hat sich derselbe in Versen u. Prosa mit Erfolg versucht,[2]) und seine spätern Aufsätze, so wie seine

[1]) Poslednji stavek si je Sedlnitzky s svinčnikom občrtal.

[2]) Tu je morebiti na mestu, da se objavi pismo, nahajajoče se v ljubljanski licejki med Čopovo zapuščino. Pisal ga je tedanji profesor matematike na ljubljanskem liceju, Leopold Gunz, dunajskemu vseučiliškemu profesorju filozofije Remboldu (o njem glej: Zbornik, IX. str. 4., 236.) Glasi se tako (glej prihodnjo stran!):

dermaligen unter obigen Nahmen gelieferten Arbeiten, besonders U jamo pade etc. erhalten den allgemeinen Beifall. — Während des hiesigen Aufenthaltes war das Betragen des V e ſ ſ e l unklagbar.

In praša[1]) ist noch nicht in Vorschein gekommen.

Das Streben der slavischen Litteraten geht dahin, auch bei den krainischen Slaven eine den übrigen gemeinschafftliche Orthographie einzuführen, um so ihre Werke andern verständlicher zu machen, und auch jene der Andern leichter zu verstehen. — Zu dem Ende rückte der Kaplan des K l a g e n f u r t e r Doms M a t h i a s M a j e r in der ersten Nr. der N o v i c e dieses Jahres einen e r k l ä r e n d e n Artickel ein, und sprach den Wunsch aus, es möchte dieser Artickel zu Anfang jeden Jahres eingerückt werden.[2])

Wirklich wird diese Ortographie (die sie die i l l i r i s c h e, und auch c r o a t i s c h e nennen) immer mehr ausgebreitet, und die ehemalige krainische ist von ihr quasi verdrängt. Auch ein Aufsatz von C a f o v, Kaplan von F r a u h e i m b e i M a r b u r g, — der in der Novize im Blatte Nr. 3 d. J. eingerückt

„Herrn Professor Rembold

in Wien.

Am 24. Sept. 1818.

Darf ich Ihnen einen Schüler anempfehlen? Nicht als ob die andern aus Laibach mit ihm einrückenden dadurch nachgesetzt würden, aber weil er mich darum angegangen ist, weil er gar sehr liebenswürdig und guter Anlage ist, endlich weil er Unterstützung brauchen kann, um auszukommen. Nämlich Hrrn. Vessel (sprich Vesseu), dem ich diesen Brief übergebe, ein Landsmann Vegas, der ebenfalls aus der Pfarr Moraitsch in Unterkrain; übrigens einer der drey Dichter, mit welchen die diessjährige Physik geprangt hat; denn wir lassen uns nicht spotten.“ — (D o s t a v e k. — Baš med natisom pričujoče razprave je objavil L. Pintar v Ljublj. Zvonu 1909, 703. isto pismo s podatki o prof. Gunzu.)

[1]) Tega mesta v Bleiweisovem pismu Uhrer in njegovi zaupniki niso razumeli. Koseski je bil najbrž poprosil urednika „Novic“, naj neko stvar popravi v njegovem že odposlanem prevodu „Hoje na plavž“ v šesti kitici (odzad šteto!), kjer se nahajata stiha :

Ju praša: *Je storjena reč*
Od kneza ukazana ?

[2]) Tudi Majarjevega sestavka ni Uhrer prav razumel. Članek, natisnjen na drugi strani „Novic“ za l. 1845., nosi naslov: „Novicam k novimu letu iz Celovca!“ in v dialogu med piscem in izmišljenim Radoslavom razlaga prednosti gajice. Sestavek se končuje z naslednjim pojasnilom :

„c, s, z ſe izgovarjejo kakor stari z, ſ, s,
č, š, ž, „ „ „ „ zh, ſh, sh, —

in to naj bi se tiskalo v vsake bukve, ki se pri nas v tem pravopisu izdajajo, v novicah pa na pervi list vsakiga pol leta, in to d o t l e j — dokler se ta pravopis pri nas v š o l e ne vpelje, de ga bode vsaki znal, kteri se brati uči.“ Torej ne cel sestavek, ampak samo navedeno pojasnilo o izgovarjavi novih črk naj bi se po Majarjevem mnenju ponovno tiskalo!

ist, und aus dem man den Verfasser als einen feuerigen Slaven entnimmt — empfiehlt neue slavische Sprachlehre, und allen slavischen Stämmen verständliche Schrifften. — Dieser Aufsatz scheint mir der hohen Aufmerksamkeit nicht unwerth, und es ist zu wundern, dass derselbe aufgenohmen werden durfte. -- In demselben werden 5 Mittel angegeben, um der slavischen Sprache aufzuhelfen und selbe zu verbessern.[1])

Ist dieser Artikel nicht einverständlich mit Slomſek (Anton, Consistorial-Rath, Domherr, und Schulenoberaufseher in der Lavanter Diöcese) ein gerückt worden, (was ich hier nicht in Erfahrung bringen konnte) so dürfte derselbe den Slomſek zu dem Project bestimmt haben, unter seiner Leitung einen Verein zur Verbreitung slowenischer Volks- und Praemienbücher — wie es übrigens scheint bloss für Kärnthen — zu bilden; Project, welches auch dem hiesigen Landes-Praesidium vorgelegt, und der hohen Studien-Hof-Commission unterbreitet wurde, von welcher es aber als nicht zulässig zurückgegeben, und dem Slomſek zurückstellen gemacht wurde, nachdem ihm vom hohen Praesidium schon gleich nach der Übergabe des Projects bedeutet worden war, bis zur höhern Entscheidung alle Schritte zur Bildung eines Vereines zu suspendiren. — Wahrscheinlich wäre dieser Verein Slovenska Matica getauft worden. — Diese höhere Entscheidung erfuhr Bleiweis durch Slomſek, welcher im Mai mit dem — wegen Gesundheitsrücksichten hieher gekommenen — Fürstbischofe[2]) von Lavant einige Zeit hier war.

[1]) Tudi to mesto je Sedlnitzky s svinčnikom občrtal. — Clanek Cafova v „Novicah“, 1845, štev. 3 nosi naslov „Pozdravec vsem Slovencom.“ V njem Caf bridko toži, da „slovenskega pisanja po vseh podnarečjih neimamo“, ter poudarja, da „nigdo ni teliko dolžen, slovensko besedo po vse pote podpirati ino popravljati, kakor ravno le duhovniki z učenjem ino pisanjem dobrih knig“. Nato priporoča v petih točkah, naj se duhovniki uče čiste slovenščine od kmetskega ljudstva, naj dobre knjige pišejo, ali jih iz drugih jezikov prevajajo, naj „ne pustijo šolarjem za premije nerazumljivih nemških knižic davati, kar se, Bogu bodi potoženo! v naših krajih tolikokrati godi: take neumne igračice se hitro v kaki kot veržejo — ino prav, vsaj neso za nič. Ali to ne vpije v nebo, dnarje za nič potrositi ino mladeži razumne Slovenske bukvice (vsaj jih uže za premje zadosta imamo!) pritergati?“ Dalje svetuje, da se v cerkvi dobre slov. knjige napovedujejo, ter končno, da se po farah ustanove čitalnice, kakor „smo ́v svojem kraju z velikim trudom začeli ino za tej namen vse Slovenske knige kupili.“ Konča z besedami: „Vse to se izvira iz serca, vsega vnetega za Slovence ino Slovenšino.“

[2]) Lavantinski škof Fr. Kuttnar je Slomšeka zelo ljubil (prim. Medved, o. c. str. 55). Ko se je leta 1844. izpraznilo mesto kanonika lavantinske stolne cerkve, predlagal je škof primo loco Slomšeka, secundo Aliča, dekana v Vidmu. Prvega je karakterizoval zelo podrobno, češ, da se odlikuje po talentu, dušni in srčni izobrazbi, pravi pobožnosti strogo religioznosti, solidnosti značaja, temeljitem bogoslovskem znan, in izivrstni vporabnosti v dušnem pastirstvu. Dovršil da je filozofskeju in bogi

— Der Fürstbischof, welcher vom Praesidium um die Bekanntgebung des obenangeregten provisorischen Verfügung an Slomſek ersucht wurde, erklärte dessen Bereitwilligkeit in Befolgung des höhern Willens. Indessen ich werde von einer andern Seite versichert, dass diese abschlägige Antwort den — übrigens ruhigen — Slomſek aufgeregt habe[1]), und dass er wünschen soll, lieber eine Pfarre zu erhalten, um etwas wirken zu können, als sich als Canonicus u. Schulenoberaufseher zu versizen. — Man sagt mir, Slomſek sei im Cillier-Kreise geboren, ein slavischer Litterat, von guten Grundsäzen u. sehr geschäzt. Slomſek schreibt wirklich, in dem Paar in dem heurigen Jahrgange der „Novize“[2]) enthaltenen Auf-

slovske studije z odliko in jih marljivo nadaljuje, delujoč zlasti s slovensko spisanimi mladinskimi spisi in pridigami. Plodonosno je bilo njegovo delo kot spirituala v celovški bogoslovnici in je v polni meri opravičilo nade, ki sta jih stavila nanj oba ordinarijata, celovški in lavantinski. Kot dušnega pastirja ga je odlikoval sam cesar z Najvišjo pohvalo. Vuzeniški dekan je že od 23. oktobra 1838. in se odlikuje s svojo razboritostjo, redoljubnostjo, spretnostjo, natančnostjo in neumorno pridnostjo. Za njegovo spretno in vneto delovanje na šolskem polju mu je gubernij poslal pohvalno pismo. Potem našteva škof Slomšekove lokalne zasluge za vuzeniško župnijo in cerkev ter cerkveno premoženje. Z ozirom na to ga je imenoval cesar Ferdinand dne 17. avg. 1844 za kanonika in škofijskega šolskega nadzornika. — Predlagan čez dve leti (1846) za celjskega opata poleg Antona Žuže in Jakoba Westermayerja ni bil karakterizovan od referenta Mešutarja nič manj ugodno. Hvali se njegovo delovanje pri sv. Lovrencu na Bizeljskem („in Kraina“), Novi Cerkvi (do 25. okt. 1829), v celovški bogoslovnici (od 26. okt. 1829 do 23. okt. 1838). Posebno poudarja Mešutar, da je Slomšek kot kaplan prostovoljno podučeval v slovenskih nedeljskih šolah in kot spiritual istotako prostovoljno učil slovenščine bogoslovce in „druge, ki so potrebovali znanja tega jezika“. V svojih ljudskih spisih in pridigah da se kaže ravno tako pobožnega duhovnika kakor gorkega patriota. Zato da je bil 7. maja 1834 imenovan za konsistorialnega svétnika, med 23. okt. 1838 in 1. okt. 1844 pa nastavljen v Vuzenici kot dekan, okrožni šolski nadzornik, od 6. maja do 1. okt. 1844. je bil tudi prov. škofijski šolski nadzornik in konsistorialni referent. Dalje se poudarja, da opravlja Slomšek službo šolskega nadzornika neumorno, obiskuje bližnje in daljnje šole, pomaga ob prostem času z veliko požrtvovalnostjo na prižnici in v spovednici in spisuje nabožne knjižice. Ordinariat ga bo sicer težko pogrešal, vendar bi ga rad videl kot celjskega opata, ker pričakuje od njegovega delovanja posledic, polnih blagoslova. Nato ga je cesar imenoval 3. marca 1846. (Tozadevni akti v arhivu naučnega ministrstva na Dunaju, fasc. 97 in 222).

[1]) Dr. Medved piše o. c. str. 54 o tem: „Slomšekovi prijatelji so bili užaljeni, potrti; le on sam ni zinil žal besede; s čudno potrpežljivostjo je videl svoj sladki up splavati po vodi. Vendar poguma ni izgubil“.

[2]) Vidi se, da dr. Uhrer o pisateljih „Novic“ ni bil dobro poučen. V prvi polovici l. 1845. namreč „Novice“ niso prinesle nobenega sestavka izpod Slomšekovega peresa. Morebiti je on smatral članek v 11. štev., podpisan s „—k—“ za njegov, kjer stoje stavki (v gajici): „Slovensko mladost posebno na kmetih naj potrebniših reči po nemško učiti, je okna zamašene pustiti in dan v hišo nositi . . . . Ko bi vsi Slovenci jabelka, hruške in drugo domače sadje v nemar pušali in fige pa mandeljne sadili,

säzen, die croatische Orthographie. — Unter der Metelčica wird jene Orthographie verstanden, die Franz Metelko, Professor der slovenischen Philologie am hiesigen k. k. Lyceum, durch seine im Jahre 1825 hier herausgegebene slovenische Grammatik zu verbreiten suchte, die aber wenig Anklang fand. — Dieser Orthographie wegen enstand bald nach dem Erscheinen der Grammatik der sogenannte A B C Krieg, der fast ein Jahr dauerte, und zu heftigen Artikeln Veranlassung gab, da die Parthie des damaligen Bibliothekärs Tſchopp (zu welcher der Scriptor Kastelliz, Dr. Preſchern u. a. gehörten) dieselbe angriffen, wogegen sich Metelko standhaft vertheidigte[1]), und im Verlaufe des Streites durch den verstorbenen Hof-Bibliothecar Hofrath Kopitar, der selbe sehr zweckmässig fand, Succurs enhielt, wesswegen Tſchopp u. Preſchern sich gegen Kopitar wendeten, wobei gegenseitige Grobheiten fielen, so dass es hier zum Sprüchwort wurde; er ist grob wie ein krainischer Litterat. Den Krieg schloss endlich Kopitar mit Anführung der bekannten Verse

Hoc scio pro certo, quod, si cum stercore certo,
Vinco vel vincor, semper ego maculor.

die Metelkische Orthographie ist, dessen ungeachtet, quasi zu Grabe gegangen, und Metelko zeigt sich deswegen indifferent.

Die Bestimmung des Dr. Preſchern zur neuen Orthographie kann wirklich als ein grosser Gewinn betrachtet werden, weil seine Opposition sehr zu fürchten gewesen wäre — denn seine Artikel[2]) gegen Metelko waren geharnischt — und weil seinem Beispiele, da er ein geschäzter Litterat ist, Andere folgen werden. Wirklich ist er von der alten Orthographie — die noch in einer Nr. des heurigen Novice zu lesen ist —, zur neuen croatischen übergetreten.

Dieser Dr. Preſchern ist Mitarbeiter des hiesigen Advocaten Crobath, und ein sehr tüchtiger Jurist. Er ist von Velben im Bezirke Radmannsdorf in Oberkrain gebürtig, circa 44 Jahre alt, ledig. Über seine Redlichkeit lässt sich nichts Nachtheiliges sagen; aber bei seinem Hange zum Trunke, und zur Sinnlichkeit, bei seinen excentrischen Grundtäzen, u. bei seiner Tadelsucht, welche — die eigenen Fehler übersehend — alles andere launenhaft u. rücksichtslos geiselt, ist ihm die

---

bi na zadnje vse sadje lahko spravljali". Da pisatelj ni Slomšek, se razvidi iz stavka: „kako je v ti reči ravnati, so Vam gosp. Slomšek naj lepši izgled dali".

[1]) Metelko se, kakor znano, sam ni branil.

[2]) Prešeren ni polemikoval s Kopitarjem v sestavkih, ampak v pesmih, priloženih Čopovemu sestavku.

öffentliche Meynung nicht günstig, und deswegen ward er auch bei seinen Bewerbungen um die Advocatur nicht berücksichtigt; was ihn freylich erbitterte.[1]

Den Pototſchnik (Pfarrer von St. Veit bei Laibach) u. Metelko (Professor), welche beide für den krainischen Kalender Aufsätze liefern, habe ich schon in meinem gehorsamsten Berichte vom 15. Juny v. J. Nr. 124 als tüchtige Slavisten u. unbescholtene Priester bezeichnet. Diese bleiben ihrer bisherigen Orthographie getreu.

Stanig (Valentin) ist Domherr, Consistorial-Rath, und Schulenoberaufseher der fürsterzbischöflichen Diöcese zu Görz. Es wird mir als ein in Jahren sehr vorgerückter, aber in jeder Beziehung schätzenswerther Mann, und als ein geschätzter krainischer Litterat geschildert. Vertove ist nicht bekannt, es dürfte aber Vertovz, oder Vertouz geheissen haben, und darunter der Vicar von St. Veit bei Vippach Mathias Vertovz, gemeint seyn, welcher in der heurigen Novice eine lange u. fassliche Abhandlung über den Weinbau — nach der croatischen Orthographie — einrücken liess, und sich überhaupt eines sehr guten Rufes erfreuet.

Richtig ist, dass diese neue Orthographie auch unter den Theologen grossen Anklang findet.

Bei diesen Verhältnissen, und bei den angedeuteten Eigenschaften des Dr. Bleiweis darf man nach meinem untergeordneten Dafürhalten mit Sicherheit schliessen, dass seine Bestrebungen bis nun bloss die Hebung der slavischen Sprache und Litteratur beabsichtigen, damit die Krainer nicht hinter andern Völkern, die ebenfalls ihren Muttersprachen Aufschwung zu verschaffen suchen, zurückbleiben. An Panslavismus denkt Bleiweis bis jetzt sicher nicht.[2])

Ob Majer u. Cafov mit ihren Aufforderungen auch nur dieselben Zwecke verfolgen, kann ich nicht aussprechen, da selbe in fremden Jurisdictionen sich aufhalten, und ihre persönlichen und sonstigen Verhältnisse mir unbekannt sind.

Sohin aber wird dieses Einführen einer gemeinschafitlichen Orthographie mit dem Verlaufe der Zeit zur Folge ha-

[1]) Primeri, kaj piše v tnm oziru o Prešernu Betty Koglova v „Slov. Narodu“, 1875, štev 92: „(Na policiji) mu nijso mogli nič. Splošno so mislili, da bi bil Preširen izvrsten advokat, a advokacije mu samo za to nijso dali, ker je bil ‚freigeist‘. Birokratje ga nijso iskali, ampak samo neodvisni možje; družbe nobene nij kalil, govoril je malo, a govor njegov je bil sarkastičen, dovtipen in dobro osoljen . . . Nikoli nijsem nič slabega o njem slišala, temveč milovali so Preširna kot povsod preziranega ženijalnega moža, kar je sam najbritkeje čutil, pa se vendar nikoli proti nobenemu ni pritožil. Nego v svojih prsih je nosil svoje bolečine, otožen in hud na osodo, se je vsak dan bolj vinu udajal, in kedo se upa zaradi tega prvi kamen vzdigniti nanj?“

[2]) Tudi ta odstavek je Sedlnitzky s svinčnikom občrtal.

ben, dass die dermalige Indifferenz der Krainer für die übrigen Slaven einer grössern Hinneigung zu selben Plaz machen, und Sympathien für selbe erwachen werden.

Ich kenne nicht die Cautellen, unter welchen das Erscheinen der Novice gestattet wurde; indessen da dieselbe nicht bloss Oeconomisch-Industrielles, sondern auch Litterarisches enthält, so könnte es wohl seyn, das dass Blatt sich nicht innerhalb der ihm angewiesenen Gränzen bewege, und es dürfte dann zweckmässig seyn, es in selbe zurückzuweisen; für jeden Fall aber wäre bei Zulassung der Artickel mit aller Umsicht vorzugehen. — Bemerkenswerth scheint mir immer der Umstand, dass auch 2 Schulenoberaufseher Slomſek u. Stanig — beide ebenfalls ausser dem Kreise meiner Wirksamkeit — sich dieser Neuerung angeschlossen, und ersterer sogar — wie oben gesagt wurde — einen Verein zur Verbreitung slovenischer Volks- und Praemienbücher bilden wollte, da es doch diesen 3 Männern bei ihrer angegebenen Eigenschaft am Herzen liegen sollte, für die Verbreitung der deutschen Sprache besonders thätig zu seyn, und ich muss der höhern Weisheit die Beurtheilung überlassen, ob bei dieser ihrer Vorliebe der Zweifel an eine entsprechende Ueberwachung zur genauen Befolgung der bestehenden Schulforschrifften, und auch die Befürchtung ganz ungegründet sey, dass, da in diesem Gouvernements-Gebiethe mehr als ein Drittel der Curazien keine ordentlichen Schulen hat, die ohnehin auf dem Lande wenig verbreitete deutsche Sprache nach und nach werde vergessen, und so die guten Absichten der Regierung werden vereiltelt werden.[1])

Ich verharre in tiefster Ehrfurcht

Euerer Excellenz

Unterthänigst Gehorsamster

Franz Johann Uhrer m. p."

Laibach, am 25ten July 1845.

---

[1]) Iz poslednje, strašno dolge periode, ki jo je Sedlnitzky tudi s svinčnikom občrtal, veje ves grozni policijsko-germanizatorni duh predmarčne avstrijske vlade. Ta stavek si naj preberejo oni, ki si še danes upajo grajati takratne naše pisatelje, ker niso ob enem z gajico sprejeli tudi ilirščine za naš književni jezik. Ta periodna kača mislim, da bo preverila končno vsakega, ki je dosedaj mislil, da bi se bila dala ilirščina uvesti v naše ljudske šole. Saj je celo uvajanje lokalnega jezika v ljudskošolski pouk bilo v očeh takratnjih birokratov naperjeno zoper „dobre namene vlade"! In izza češkohrvatskega pravopisa jim je grozil vsaj iz prihodnosti — panslavizem — „Sympathien für selbe (die Slaven)." Kdor vse to preudari, ne bo mogel dovolj visoko ceniti narodno političnega instinkta in uma Prešerna in Bleiweisa, ki sta nas, odločivši se za slovenščino, obvarovala pred riskiranimi eksperimenti in položila soliden temelj našemu rednemu slovstvenemu razvitku.

Zdi se, da to poročilo Uhrerjevo ni imelo drugih poslesledic, kakor edino to, da je dal Sedlnitzky štev. 3. „Novic“ z osumljenim Cafovim člankom enemu svojih dunajskih slovanskih cenzorjev v presojo. Cenzor je moral biti Čeh, kakor kaže deloma čehizovan naslov „Novic“ v njegoven poročilu in pa podpis — Nejebse! Poročilo, datovano z dne 20. avg. 1845, izvaja: „Von den in der vorliegenden Zeitung enthaltenen Artikeln wäre nur der Aufsatz Seite 10 u. 11 „Gruss an alle Slovenen“ (!) aus politischen Rücksichten wegen seiner panslavistischen Tendenz, nnd wegen der darin herrschenden feindseligen Gesinnung gegen die deutsche Regierungs-Maxime, zu beanständen gewesen.“ Nato podaja cenzor kratko vsebino Cafovega članka brez vsakih drugih opomb. Tretjo točko, v kateri govori pisatelj o tem, da ni treba dajati otrokom za šolska darila nemških knjig, si je tudi v tem poročilu Sedlnitzky dvakrat s svinčnikom občrtal.

O kakem daljnjem postopanju proti „Novicam“ po tem povodu ni najti nobenega sledu v aktih policijskega in cenzurnega dvornega urada, iz katerega je bil, kakor se vidi, zaenkrat srečno pregnan strah pred — slovenskim panslavizmom.

Opazke k Levstikovemu življenjepisu.

Napisal **Ivan Grafenauer**.

Ni še vse tako jasno v Levstikovi biografiji, kakor bi si človek želel, najbolj zategadelj, ker življenjepisni dokumenti, pisma, akti itd., tičoči se Levstika, domala sploh še niso izdani in so torej raziskovalcu večinoma nepristopni. — Tudi v teh vrsticah ne morem priobčiti ravno obilo novega gradiva, pač pa hočem, v kolikor je to na podlagi dozdaj nam znanih dokumentov mogoče, nekoliko razjasniti hronologijo njegovega življenja od leta 1853 do 1858, ki je še najbolj temna.

Najprej: kaj pravijo o tem času Levstikovi življenjepisci? V poštev prideta samo Fr. Levec[1]) in Jos. Stritar[2]); drugi življenjepisci[3]) nimajo samostojnega biografskega gradiva, vsaj za to dobo ne. Najprej, kaj pravi Levec? Leta 1853. je dovršil Levstik brez mature osmi gimnazijski razred in je odšel na Dunaj. „Tu je pri jezuvitih v palači vojvode Modeneškega v Beatričinih ulicah na Kostanjevici prebil nekak noviciat[4]), potem pa gojenec nemškega viteškega reda bil poslan v duhovsko semenišče v Olomuc, kjer se je v kratkem popolnoma udomačil. Akoravno je z izvrstnim uspehom zvršil prvi semester bogoslov-

[1]) Levstikovi zbrani spisi, V. zvezek, Ljubljana 1895. str. 309.—352. — Popravke gl. v Žigonovi razpravi „Donesek o razmerju med Janežičem in Levstikom“, Časopis za zgodovino in narodopisje, IV. (Maribor 1907) str. 85.—171., posebej še str. 93.—94., 97.—99., 129.—130.

[2]) Ljubljanski Zvon, IX. (1889.), str. 13.—27., 79.—84. = Jos. Stritarja zbrani spisi, VII., Ljubljana, 1899, str. 139.—177; gl. tudi „Spomine“ v „Lešnikih“ družbe sv. Mohorja v Celovcu (1906), posebno št. 7. (Juntez), str. 192—202.

[3]) Literaturo gl. pri Glaserju, Zgodovina slovenskega slovstva, III., str. 311.

[4]) Po obvestilu o. Karla Leiferta D. J. na Dunaju nimajo tam pri jezuitih o Fr. Levstiku nobenega zapiska, iz česar sledi, da o kakem pravem noviciatu pri jezuitih na Dunaju ne more biti govora. Noviciata jezuitje tačas na Dunaju sploh niso imeli, ker so prišli oficialno tja šele leta 1856. Leta 1853. so bivali samo trije očetje mimogrede v palači vojvodinje Modenske, ki jim je iz prijaznosti prepustila nekoliko sob. Kakor vse kaže, je Levstik bival pri teh očetih le mimogrede (nekoliko tednov kvečjemu) na poti v Olomuc.

nih študij, je bil radi „bogokletnosti“ in „razuzdanosti“ svojih „Pesmi“, ki so izšle tisti čas (1854) v Ljubljani, iz semenišča izključen, ko jih ni hotel preklicati. Z viatikom 100 gl. je šel Levstik na Dunaj, kjer se je hotel zapisati v tehniko, ker ni imel mature, a je rajši hodil poslušat Miklosicha in se pomenkovat s starim Vukom. Ko mu v nekoliko tednih pridejo novci, se odpravi peš v Ljubljano in potem domov v Spodnje Retje, kjer so njegovi starši tisto leto (1854) prodali hišo in kupili novo v Prečni pri Novem Mestu. Levstik pa je ostal pri sosedu Iliju (Jožefu Oblaku), dokler ni dobil službe domačega učitelja pri grofu Pacetu na Turnu pri Čatežu. Tu je ostal čez tri leta. Ker pa je en njegovih učencev, grof Vilko, umrl[1], drugi, grof Rudolf, pa odšel na Dunaj v Terezijansko akademijo[2]), je bil zopet brez kruha in zopet je bil pri sosedu Iliju v Spodnjih Retjah, dokler ni prišel jeseni leta 1858[3]) v Senožeče in na Kalec k Vilharju za domačega učitelja.[4]) — Potemtakem bi bila hronologija sledeča: pesmi bi bile izšle še pred Veliko nočjo 1854., po Veliki noči bi bili Levstika izključili in po nekolikotedenskem bivanju na Dunaju bi se bil odpravil domov k Oblaku, kamor bi bil dospel najbrže okrog junija meseca; od poletja 1854 do jeseni 1857 — čez tri leta — pri Pacetu, potem do jeseni 1858. pri Oblaku.

To bi bilo vse dosti jasno in verjetno; motilo bi nas samo pismo Antona grofa Paceta, objavljeno v „Levstikovih zbranih spisih“ I. 305., kjer govori samo o „približno 2½ letih“ Levstikove službe pri Pacetovih. Čas izstopa je približno trden (jesen 1857) — dasi drugi Levčev razlog, vstop Rudolfov v Terezijansko akademijo, ne stoji, je prvi dovolj trden, da so lahko nastale razmere, v katerih je bil Levstik potem nepotreben — torej bi se vstop v službo premeknil za pol leta naprej, t. j. do pomladi 1855. — A komu naj bolj verjamemo, Pacetu ali Levcu? Pace je sicer črpal iz lastnih spominov, a bil je leta 1857. še zelo mlad, Levstik ga je ravno šele začel poučevati; Levec pa je dobil večino svojih podatkov od Levstika samega, deloma še na Dunaju, deloma potem v Ljub-

[1]) Umrl je v Turnu pri Sv. Križu dné 8. septembra 1857. in je bil dne 10. septembra 1857. pokopan pri Sv. Petru pod Novim Mestom. Levstikovi zbrani spisi, I. zv., str. 305.

[2]) Ravnateljstvo tega zavoda me je prijazno obvestilo, da Rudolf grof Pace, rojen l. 1847., l. 1857. še ni prišel v zavod, marveč da je bil gojenec Terezijanske akademije od l. 1863. do 1870.

[3]) Levec piše leto 1859. Toda Avg. Žigon je v „Časopisu za zgodovino in narodopisje“, IV. (1907), str. 91., 97.—99., na podlagi pisma učitelja Sorina z dne 24. avgusta 1858. in Janežičevih pisem z dne 13. oktobra in 6. novembra 1858. dokazal, da je Levstik dospel k Vilharju že jeseni 1858. ne šele 1859.

[4]) Glej Levstikove zbrane spise, V. zvezek, str. 316,—320.

ljani; Levec je poleg tega poznal Pacetovo pismo, saj je bilo njemu samemu pisano in ga je sam objavil; zakaj se torej ni držal pisma? Pač zato, ker je imel v spominu gotovejše izporočilo iz Levstikovih ust. Tako bi človek mislil; samo pojasnila bi bili želeli od življenjepisca za to razliko.[1])

A videli bomo, da stvar ni tako jasna in preprosta, zakaj Stritarjevi dati v njegovem „berilu“ se prav slabo skladajo z dati Levčeve biografije. Ko so Levstikove pesmi izšle v Ljubljani, pravi Stritar, je bil v osmem razredu, ne več v Alojzijevišču. Dijaki so slastno prebirali drobno knjižico, „učili so se pesmi na pamet in deklamovali jih v slovenski uri“. Toda nekaterim so se zdele njegove pesmi nevarne, posebno nekemu duhovnemu gospodu na ljubljanski gimnaziji, in delali so urno. Najprej so zasegli dijakom vse njihove iztiske; ko so si hoteli kupiti novih, pri Blazniku ni bilo več „Levstika“, vse je bilo „razprodano“, to se pravi pod pečatom. Medtem pa je Stritar še zmeraj pridno dopisoval Levstiku v Olomuc in prejemal odgovore, ki jih je potem javno v šoli prebiral. Tako pozornega poslušalstva ni imel nobeden učitelj, tudi ne učitelj verozakonski![2]) „To ni bila več nepokorščina, to je bil upor“, pravi Stritar. Nekoč pa je bil oni vsemogočni duhovni gospod, pravi vodja gimnazije, v fizikalnem kabinetu poleg učne sobe 8. razreda in je poslušal tako branje, nakar je zastavil vse, da bi bil Stritar izključen, a rešil ga je učitelj latinščine in grščine, Peter Petruzzi.[3]) Kar se mu pa ni posrečilo v Ljubljani

[1]) Avg. Žigon se pa drži raji Paceta, ko pravi: „Prebil je izmed teh let (t. j. 1854.—1858.) menda skorajda celo prvo leto pri „Iliji“ v Spodnjih Retjah“; a podčrtani „menda“ kaže dosti jasno, da s sodbo še ni bil gotov, ko je to zapisal.

[2]) Učitelj verouka v tem razredu je bil Anton Globočnik. Gl. Programm und Jahresbericht des k. k. akademischen Gymnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1855 (t. j. 1854/55, str. 16. in 20., program prejšnjega leta pa str. 14. in 18.) — Citat po Ljublj. Zvonu, IX., 20. = Jos. Stritarja zbrani spisi, VII., 153.

[3]) Dr. Jos. Tominšek je mislil (Ljubljanski Zvon XXVI. str. 402.), da je ovadil Stritarja profesor fizike dr. H. Mitteis, in sicer na podlagi tega, da je ovaditelj prisluškoval v fizikalnem kabinetu. A ovaditelj je bila druga oseba. Iz Stritarjeve stilistike („Bilo je tedaj v Ljubljani nekoliko mož, posebno duhovnih gospodov — eden (sc. duhovni gospod!) na gimnaziji naši — ki niso bili navdušeni za mladega pesnika“) se že da sklepati, da je bil dotični gospod **duhovni** gospod, posebno še, ker Stritarju ni mogel pozabiti, da se ni dal pregovoriti za vstop v semenišče. Mitteis pa ni bil duhovnik, pač pa Metelko in Anton Globočnik; Jos. Kogej in Janez Jelenc kakor tudi Jan. Šolar in Ant. Brodnik kot suplentje ne pridejo v poštev, kadar se govori o pravem vodju zavoda. Metelko ni znan kot tak mogočnež; ostane torej samo še Anton Globočnik, učitelj verouka. Da je bil Levstikov ovaditelj Globočnik, mi je poleg tega povedal še g. nadzornik Fr. Levec. Iz tega se tudi razvidi, zakaj je Stritar nalašč dejal, da tudi učitelj verozakonski ni imel tako pozornega poslušalstva kot on, ko je prebiral Levstikova pisma.

proti Stritarju, je Antonu Globočniku, zakaj ta je bil ovaditelj, uspelo v Olomucu proti Levstiku: Levstik je bil izključen. Bival je nekoliko časa na Dunaju, prišedši v Maribor je vrgel zadnji krajcar v Dravo in šel potem domov, kjer je dobil mesto odgojitelja na neki graščini na Dolenjskem, odkoder se je vrnil potem zopet domov k „Iliju“.[1])

Glavna razlika med Levčevimi in Stritarjevimi dati je čas Levstikove izključitve. Po Levcu bi se bilo to zgodilo po Veliki noči leta 1854., po Stritarju pa šele prihodnje šolsko leto (1854/55); po Stritarju bi bile tudi Levstikove pesmi izšle šele, ko je bil on v osmi šoli, torej šele jeseni 1854, ne pa v prvi pomladi, kakor bi se moralo sklepati po Levčevih podatkih. In zdaj se nam vriva nebroj vprašanj, ki nanje brez novih virov ne bi mogli odgovoriti: ali je bil Levstik samo en semester v olomuškem duhovskem semenišču, ali je bil eno leto, ali še dalje; če je bil gori samo en tečaj in je bil izključen v šolskem letu 1854/55. kakor pravi Stritar, kje je bil do svojega vstopa v semenišče, ker je na Dunaju pri jezuitih mogel bivati samo nekoliko dni, kvečjemu nekaj tednov?

Navidezno se nam zdi, da je mogoče rešiti ta vprašanja, to kolebanje med Levcem in Stritarjem, na podlagi nekega izporočila Stritarjevega v njegovem „berilu“ o Levstiku v zvezi z nekim mestom v Levstikovem „Popotovanju iz Litije do Čateža“. Stritar nam pripoveduje, da so igrali Levstik, on, neki uradnik, neki dijak in neka deklica iz Kočevja v gostilni zunaj Lašč Levstikovo igro „Juntez“: Junteza upijanita dva dijaka in „komisar“, da mu vzamejo hčer, Žefrančku namenjeno, da bi se poročil dijak ž njo. Ljudstvo je bilo z igro zelo zadovoljno, neki gorenjski kupec pa se je jezil na „te potepuhe“, ki so upijanili moža in ga hočejo še okrasti, in je pretil, da ga ne bo več v to krčmo, kjer se take stvari dogajajo.[2]) Temu pa sledi oni za nas važni odstavek: „Lepa večerja, katero nam je napravila hvaležna krčmarica, končala je lepi večer. Ob enem smo tu obhajali Levstikovo slovo. Odhajal je na Pivko za odgojitelja k znanemu, jako čislanemu pesniku in skladatelju slovenskemu.“[3]) Dotično mesto v „Popotovanju“ pa se glasi: „Igrali so pred trémi léti v Laščah učenci kratko burko v domačem jeziku, in vidil sem, kako so prosti ljudje na uho vlekli in kazali, da jim je všeč.“[4]) Povsem jasno nam je, da

[1]) Glej Ljublj. Zvon, IX (1889), str. 18.—21. = Jos. Stritarja zbrani spisi, VII, str. 150.—155.

[2]) Gl. Ljublj. Zvon IX. str. 26—27. = Jos. Stritarja zbr. spisi VII, 164—166.

[3]) Glej Ljublj. Zvon, IX., 27. = Jos. Stritarja zbrani spisi, VII., 166. Dotični pesnik in skladatelj je M. Vilhar.

[4]) Glej Levstikove zbr. spise, III, 187.

morata biti „Juntez“, ki ga omenja Stritar, in ona kratka burka eno in isto. Stritar se je torej zmotil, ko je dejal, da je tačas Levstik odhajal k Vilharju, ker je tja odšel šele jeseni leta 1858, in je bil ta odstavek „Popotovanja“ že natisnjen v 4. številki prve polovice prvega letnika „Slovenskega Glasnika“, 1. aprila 1858; in tu govori Levstik o tem, da so igrali dijaki to burko pred tremi leti.

Ker pa nimamo vzroka dvomiti o verodostojnosti Stritarjevi zastran Levstikovega slovesa pred odhodom na odgojiteljsko mesto sploh, moramo sklepati, da se Levstik po „Juntezovem“ večeru ni odpravil na Notranjsko k M. Vilharju, pač pa na Dolenjsko k grofu Pacetu. — In res je Stritar to pomoto sam popravil v svojih „Spominih“, objavljenih v „Lešnikih“ Družbe sv. Mohorja, v 7. oddelku, naslovljenemu „Juntez“.[1]) Tu namreč piše (str. 193.): „Bližal se je čas, ko je moral (Levstik) zapustiti svoje ljube Lašče in nas ter odriniti tja doli na Dolenjsko, kjer je bil dobil službo za domačega učitelja pri grofu Pace-tu.“ V sledečem potem pripoveduje, kako so igrali Junteza — nekaj ga je celo po Levstikovem rokopisu dal datisniti (str. 194—501.) — in kako so se potem poslovili od Levstika.

Kdaj pa je bilo to? Odvisno je od tega, kdaj je Levstik napisal omenjene besede. Velik del „Popotovanja“ je Levstik gotovo že zgotovil pozimi leta 1857, kajti v prvih dveh „Glasnikovih“ številkah je izšla približno ravno polovica vsega „Popotovanja“. Ker se kaže, da je Janežič 1. aprila objavil v „Glasniku“ samo še zadnji kos rokopisa, kolikor ga je imel v rokah (v „Glasniku“ poldruga stran I. 113.—114.), je moralo biti to mesto pisano vsaj še februarja 1858.[2]) „Pred tremi leti“ je torej s stališča pisateljevega prej konec počitnic l. 1854. ko pa leta 1855.; na Veliko noč 1855. je pa težko misliti že radi dijakov-igralcev, pa tudi radi tega, ker je Velika noč cerkveno prepovedan čas za hrupne prireditve, kar je bilo tačas gotovo odločilno. Če je pa Levstik s tovarišijo koncem počitnic 1854. igral, odhajajoč k Pacetu, „Junteza“, ni mogel biti izključen iz olomuškega semeniška šele recimo pozimi 1854/55 ali celo pomladi 1855. Prav bi imel torej Levec in ne Stritar. — Toda tak sklep bi bil močno prenagel. Levstik se je mogel postaviti tudi na stališče bralčevo, ki bi pozneje njegove besede tiskane bral in bi računil od l. 1858. tri leta

[1]) Jos. Stritar, „Lešniki“, knjiga za odraslo mladino, Celovec, 1906, str. 192—202.

[2]) Popraviti moram tu še Žigonovo pomoto v „Časopisu z. zgod. nar.“ IV. 88, kjer pravi, da je sklep „Popotovanja“ izšel šele v 6. številki I. „Glasnikovega“ letnika. Tiskan je namreč že v 5. številki, str. 136.—141.

nazaj in bi moral misliti na leto 1855; natančnejšega časovnega določila ni dal, torej se mu je lahko zdel zadosten že tudi površen račun po koledarskih letih. Gotovega torej tudi tukaj nič ni.

Tako je bilo stanje tega vprašanja do leta 1906., ko je naznanil profesor K. Štrekelj v „Časopisu za zgodovino in narodopisje“[1]) knjigo varšavskega vseučiliščnega profesorja V. A. Franceva „Materialy dlja istorii slavjanskoj filologii. Pisьma kъ Vjačeslavu Hankě izъ slavjanskichъ zemelъ, Varšava 1905.“ V tej knjigi sta objavljena dva Levstikova lista, ki ju je pisal z Dunaja v Prago Václavu Hanku. Hankov odgovor na prvo Levstikovo pismo je našel Avg. Žigon med Levstikovimi papirji, objavil ga pa je prof. K. Štrekelj v „Časopisu za zgodovino in narodopisje.“[2]) V prvem pismu ponuja Levstik svoj prevod „Kraljedvorskega“ rokopisa za primeren honorar Hanku, ker je čul, da sprejema vse slovanske prevode. Želi pa honorar, ker je v zelo žalostnih razmerah. Potem pripoveduje o nesreči, ki ga je v Olomucu zadela radi njegovih pesmi vsled ovadbe nekega ljubljanskega duhovnika. Pripoved se popolnoma strinja s tem, kar pravi o tej stvari Stritar v svojem „berilu“ o Levstiku. Novo nam pa je pred vsem sledeče: „Sie („Pesmi“) wurden von einem Supplenten, der zugleich Pater[3]) ist, am Gymnasium zu Laibach als Vorlesebuch eingeführt, aber die Folge war eine traurige.“[4]) Dijakom so njegove „Pesmi“ javno zaplenili in neki duhovnik ljubljanski (t. j. Anton Globočnik) ga je ovadil pri semeniškem ravnatelju v Olomucu. Ta je verjel denunciaciji vse, njemu ničesar, vsled česar je moral iti iz semenišča, ker ni hotel svojih pesmi preklicati. „Jetzt ist er (t. j. on sam, Levstik) in Wien und gedenkt die Philosophie zu studieren.“ Pismo je datovano z Dunaja 20. januarja 1855.

To pismo nam je jako dragoceno! Sicer ne govori prav nič o tem, kdaj se je vse to godilo v Ljubljani in v Olomucu, toda ključ za rešitev imamo zdaj v rokah. Prvič lahko trdimo, da Levstik še ne more biti dolgo na Dunaju, da je marveč šele pred kratkim časom dospel tjakaj, ker pravi, da šele namerava tu na Dunaju študovati filozofijo, t. j. seveda slovansko jezikoslovje pri Miklosichu. Še dragocenejša pa je druga vest, ta namreč, da je suplent-duhovnik vpeljal njegove „Pesmi“ kot šolsko berilo na ljubljanski gimnaziji in da je to

[1]) Gl. nav. delo, III, (1—2 zv.), str. 95.—99.
[2]) Gl. IV. letnik (1907) str. 171 in dalje.
[3]) Tukaj rabi Levstik besedo Pater pač v pomenu, kakor se sliši na Moravskem in Češkem, kjer se z njo zaznamuje tudi navaden svetni duhovnik. Opomba K. Štreklja v ČZgN., III. 96.
[4]) Gl. ČZgN., III., 96. in Francev, Materialy, str. 617.

bilo povod za postopanje ostale, na zavodu zaposlene duhovščine (sosebno torej A. Globočnika) zoper Levstikove pesmi in pesnika samega.

Kdo je bil ta suplent-duhovnik? V poštev moreta priti samo šolski leti 1853/54 in 1854/55. V šolskem letu 1853/54 sta bila na ljubljanski gimnaziji dva suplenta, Janez Šolar in Anton Brodnik, oba duhovnika; a prvi je učil samo v prvih treh razredih, slovenščine nikjer, drugi pa je sicer učil slovenščino, toda samo v obeh odelkih prvega razreda, v drugih razredih pa sploh ni imel opraviti.[1]) Šolsko leto 1853/54 torej ne more priti v poštev za Levstikovo zadevo, zakaj v prvem razredu se pač Levstikove pesmi niso prebirale kot šolsko štivo. — V naslednjem šolskem letu (1854/55) je prišel vsled razpisa deželne vlade z dne 4. oktobra 1854. nanovo kot suplent na zavod svetni duhovnik Jožef Kogej, ki pa je učil samo v obeh oddelkih I. razreda latinščino, nemščino in zemljepisje, Anton Brodnik pa ravnotako samo v I. a in b latinščino, nemščino in matematiko.[2]) Ostaneta nam torej samo še dva: Janez Šólar, ki je učil od 15. septembra do 14. novembra 1854., t. j. do svojega imenovanja za pravega profesorja v Celju (min. odlok z dne 30. oktobra 1854, št. 16523), „latinščino, grščino, zgodovino in slovenščino v II., IV,, V. in VI. razredu 19 tedenskih ur,[3]) in Janez Jelenc, imenovan za suplenta po Šolarjevem odhodu (razpis dež. vlade, 27. novembra 1854.); učil je poleg drugih predmetov tudi slovenščino v I. a in b, II., III. in VI. razredu.[4])

Kateri je pravi? Poglejmo! Levstik je dne 30. januarja 1855. pisal z Dunaja Hanku v Prago. Prej pa se je zgodilo najprej, da je suplent-duhovnik rabil Levstikove „Pesmi“ za šolsko štivo, potem, da je ostala duhovščina to izvedela in po ravnatelju Nečásku dala dijakom odvzeti njihove izvode;[5]) nadalje je sledilo dopisovanje med Stritarjem in

[1]) Gl. Jahresbericht und Programm des k. k. akademischen Gymnasiums zu Laibach für das Schuljahr 1854, str. 18. — Da sta oba, Šólar in Brodnik, duhovnika, se sicer iz tega mesta ne razvidi, pač pa za Šólarja iz „Izvestja“ za prihodnje šolsko leto (1855), str. 24., za Brodnika pa iz „Izvestja“ za šolsko leto 1856., str. 22.

[2]) Gl. Jahresbericht etc. für das Schuljahr 1855., str. 24. in 20.

[3]) Glej Jahresbericht etc. für das Schuljahr 1855, str. 24. in 20. Latinščine v II. je bilo 8 ur, grščine v IV. 4 ure, zgodovine v vseh razredih enako po 3, slovenščine pa po 2 uri. Po nekoliko nejasnem besedilu „Izvestja“ bi bil učil lat. II. (8 ur), gršč. IV. (4 ure), zgod. V. (3), slov VI. (2 uri), a to dá samo 17 ur; učil je torej slovenščino (2 uri tudi v V. razredu.

[4]) Glej Jahresbericht etc.. f. d. Schj. 1855, str. 20. in 24.

[5]) To se pa ni zgodilo tako kmalu, kar lahko sklepamo iz Stritarjevih besed, da so se dijaki Levstikovih pesmi učili na pamet in jih deklamovali v slovenski uri. To se torej ni godilo eno uro ali drugo, ampak dalje časa. Prim. Stritar, zb. spisi VII., 150.

Levstikom, ki mu Globočnik gotovo ni precej prišel na sled, nato disciplinarno postopanje proti Stritarju in ovadba zoper Levstika: potem šele sledi izključitev Levstikova iz semenišča v Olomucu, nakar je popotoval Levstik peš[1]) iz Olomuca na Dunaj. To vse se ni moglo zgoditi šele po 15. novembru, neglede na to, da se začetnik kakor Jelenc ne bi bil upal uvesti Levstikovih pesmi kot šolsko štivo, ne da bi bil prej vprašal kakega „starejšega gospoda". Vse govori torej za to, da je oni suplent-duhovnik Janez Šolar, znan pozneje kot izvrsten učitelj, navdušen tolmač staroklasičnih in slovenskih pesnikov in iskren ljubitelj slovenskega naroda, poznejši učitelj Gregorčičev. Tudi po svojem značaju bi bil on zato najbolj zmožen.[2])

Iz prvega Levstikovega pisma smo torej izvedeli, da se je gonja proti Levstiku in njegovim pesmim vršila v skrajnih mejah od 15. septembra 1854 do 30. januarja 1855. Konfiskacija knjig se pa bržčas pred oktobrom še ni mogla izvršiti, tudi morda pred 14. novembrom še ne, ko je bil Šolar še v Ljubljani, ker bi v tem slučaju konfiskacija bila grdo, javno osramočenje učitelja pred učenci. Disciplinarno postopanje zoper Stritarja se je godilo bržkone še pred Božičem 1854.[3]) Levstik pa je moral biti izključen malo pred ali ne dolgo po Novem letu 1855. Seveda je torej tudi umljivo, da službe pri grofu Pacetu ni mogel nastopiti že o počitnicah ali v jeseni 1854. Dobrodošlo pa nam je to pismo tudi, ker nam popolnoma jasno in za gotovo pove, da je bil v začetku l. 1855. prevod „Kraljedvorskega rokopisa" že gotov, dasi je izšel v Celovcu šele l. 1856.

V odgovoru na to pismo (7. februarja 1855.) je želel Hanka, da bi dobil Levstikove pesmi; posebnega veselja pa

---

[1]) Glej: Levstikovi zbrani spisi, V., 318,: „Vsi bogoslovci so ga spremili jedno uro daleč", in „Ljubljanski Zvon", IX., 21, g. Jos. Stritarja Zbr. sp., VII., 155.: „. . . kako so ga tovariši vsi, v dolgi vrsti, spremili daleč ven iz mesta, . . . Popotoval je peš."

[2]) Glej o Jan. Šolarju Levčev nekrolog v Ljublj. Zvonu III., str. 253.—256. in Glaser, Zgod. slov. slovstva, III, 200., IV, 33.

[3]) Da radi neke stvari Stritar v I. tečaju šolskega leta 1854/55 ni bil v posebni milosti, dokazujejo tudi katalogi ljubljanske gimnazije. V tem semestru je bil Stritar po lokaciji le četrti odličnjak izmed 37 učencev (gl. Tominšek, Ljublj. Zvon XXVI. 402), dočim je bil v prejšnjem letu v prvem tečaju prvi izmed 44., v drugem pa prvi izmed 41 učencev; v drugem tečaju 1855 pa je bil že zopet drugi odličnjak in kot tak je dobil tudi drugo darilo. — V zadržanju pa je dobil Stritar v tem tečaju samo red „den Vorschriften vollkommen gemäß", dočim v prejšnjem letu obakrat „musterhaft", v drugem tečaju 1855 pa že zopet „sehr lobenswert". — Kaže se, da je Stritarju stvar v šoli vendar le škodovala, dasi ni bil izključen, kakor je bila Antona Globočnika srčna želja. Protokola o dotični konferenci v arhivu I. drž. gimnazije v Ljubljani nisem mogel najti, ker se protokoli niso vsi hranili.

ni kazal za to, da bi za honorar prevzel Levstikov prevod, češ, težko bi ga bilo razpečavati; vendar pa ga vpraša, koliko bi zahteval zanj. Levstik mu odgovarja dne 22. aprila 1855., drugo nedeljo po Veliki noči, z Dunaja: Pesmi mu ne more poslati, ker mu založnik nobenega iztiska ne mara poslati; „Kraljedvorski rokopis“ pa je prodal Družbi sv. Mohorja v Celovcu in s honorarjem se je dozdaj siromašno preživil. Ker pa zdaj nima nobene pomoči in ne ve, ne kam ne kod, prosi Hanka za podporo. Upa, da bo v kratkem mogel izdati drugo izdajo svojih „Pesmi“; knjigarji v Ljubljani in drugod bi jo radi prodajali, to ve za gotovo; tudi odjemnikov bi bilo, saj zdaj, ko so njegove „Pesmi“ pod pečatom, hočejo plačevati za njegovo drobno knjižico po pet gl. in več, a kdor je v njeni srečni posesti, je ne dá. Nato vpraša, ali bi se mogla mogoče natisniti v Pragi. — Odgovora Hankovega na to pismo ne poznamo, tudi ne, ali je dobil kaj podpore od Hanka ali ne, za gotovo pa vemo, da Levstikove skrite prošnje, naj mu poišče založnika, ali ni razumel, ali pa ji ni mogel ustreči; zakaj druge izdaje svojih „Pesmi“ Levstik ni doživel.

Vse kaže, da se je Levstik kmalu nato odpravil domov, toda 22. aprila 1855, štirinajst dni po Veliki noči, je bil Levstik še na Dunaju! Ostal je torej na Dunaju dalje nego samo „nekoliko časa“ (Stritar) ali „nekoliko tednov“ (Levec); ker je prišel gotovo že kaj malega pred 30. januarjem in je gotovo tudi še po 22. aprilu 1855. nekoliko časa čakal na Hankov odgovor, je bival na Dunaju skoro gotovo še kaj malega več ko tri mesece. Iz tega pa sledi tudi, da službe odgojitelja pri grofu Pacetu tudi o Veliki noči 1855 ni mogel nastopiti, marveč šele o počitnicah leta 1855, in sicer bržčas ne popolnoma proti kraju počitnic. Stritar namreč pripoveduje, da so ljudje po Levstikovem odhodu na vsak način še hoteli videti „Junteza“, „če ne že pravega, pa vsaj ponarejenega. Še dolgo časa potem so mene, kjer sem bil v veseli druščini, silili, naj pokličem Junteza, če tudi sam. Kaj sem hotel? Poskusil sem, če tudi je bil moj Juntez Levstikovemu podoben, kakor češarek grozdu.“[1]) — Če je Stritar po Levstikovem odhodu, čez „dolgo časa“ še sam igral Junteza, Levstik ni mogel oditi k Pacetu šele proti koncu septembra recimo, saj je tudi Stritar moral v začetku oktobra iti na Dunaj. Ali pa morda Stritar „Junteza“ ni igral več o tistih počitnicah? Besedilo ravno ni preveč jasno. Prav v začetku počitnic (tačas, od l. 1855. naprej, so se začenjale s 1. avgustom in nehale s 30. septembrom)[2]) pa tudi ni nastopil službe; najprej govori proti temu „Juntez“, potem

---

[1]) Stritar, Lešniki, str. 202.
[2]) Gl. Jahresbericht etc. f. d. Schulj 1855. str. 26.

pa tudi pesem „Na sv. Róka dan“.[1]) Leta 1855 je namreč tudi po Dolenjskem razsajala kolera in na dan sv. Roka (16. avgusta) tistega leta je prišla velika množica ljudi k podružnici sv. Roka blizu Spodnjih Retij v velikolaški župniji. Prišli so

„S Polja, z Roba in Škocjana,
Pôleg naših farmanov.“

Pesem pa dokazuje, da je bil Levstik pri tem cerkvenem shodu navzoč. — Če pa je prišel Levstik šele o počitnicah po 16. avgustu in recimo pred 15. septembrom) leta 1855. k grofu Pacetu, ni mogel biti pri njem ne „čez tri leta“ (Levec), niti „dveh let in pol“ ne (Ant. grof Pace), temveč k večjemu le kaj malega čez dve leti, do jeseni 1857. Pozimi 1857/58 je bil namreč že zopet brez službe v Spodnjih Retjah pri prijatelju Jožefu Oblaku-Iliju in je pripravljal in pisal „Popotovanje“ in »Napake“ na podlagi velikolaške govorice.

Kolikor smo torej mogli dognati, je od l. 1853. do 1858. sledeče gotovo: Brez mature je Levstik dovršil osmi gimn. razred julija 1853;[2]) o počitnicah 1853 (?) je bival nekoliko časa kot gost pri dunajskih jezuitih; v času po 15. septembru in pred 14. novembrom 1854 je prebiral Jan Šólar z učenci v šoli Levstikove „Pesmi“; pred 30. januarjem 1855, prejkone okrog Novega leta, je bil Levstik izključen iz olomuškega semenišča in je potem, pred 30. januarjem 1855., dospel na Dunaj, odkoder je odrinil po 22. aprilu 1855 (bržčas v začetku majnika) peš proti domu v Ljubljano in Lašče. Po 16. avgustu in pred 30. (ali 15.) septembrom 1855 je šel k grofu Pacetu za domačega učitelja, kjer je ostal do jeseni 1857. Do jeseni 1858 je potem ostal pri „Iliju“, nakar je prišel na Notranjsko k Vilharju. —

Odprto pa je še vedno vprašanje, kje je bil vse šolsko leto 1853/54, ali je bil ves ta čas v olomuškem semenišču, ali je bil kje v kakem noviciatu? Dozdaj na to vprašanje še ne morem odgovoriti. Na dvakratno tozadevno prošnjo mi slavno ravnateljstvo kn. nšk. duhovniškega semenišča v Olomucu dozdaj še ni blagovolilo ničesar odgovoriti.

Naj sledi še kot dodatek za nas tako dragocena korespondenca Levstikova s Hankom iz leta 1855., ker je knjiga Francevova nam na Slovenskem zelo težko dostopna:

[1]) Levstikovi zbrani spisi, I., str. 143—146. in 301.

[2]) Pismena matura je bila 16, 17, 18, 20, 21. junija, ustmeni izpiti pa 18—21. julija; izmed 38 učencev 8. šole se je javilo k izpitu zrelosti samo 19 in še izmed teh so štirje pred izpitom odstopili, ostalih 15 je izpit napravilo (trije z odliko) Treba pa je opozoriti na to, da se je tačas zrelostni izpit potreboval samo za vstop na vseučilišče.

1.

(Levstik Hanku).[1]

Euer Wolgeborn!

Der Gefertigte nimmt sich die Freiheit, an Euer Wolgeborn, ohne Ihrer ehrenden Bekanntschaft sich zu erfreuen, den gegen- (str. 617) wärtigen Brief zu richten. Da er in Erfahrung gebracht, dass Sie alle slavischen Übersetzungen der „Königinhofer Handschrift“ annehmen, um sie den schon bis jetzt existirenden beizuschliessen, so wagt er hiemit eine „slovenische“ Übersetzung der gesammten im „rukopis“ vorkommenden Gedichte gegen ein anständiges Honorar anzubieten. Er würde wol nicht davon erwähnen, wenn er jetzt nicht in einer sehr beängstigenden Lage wäre. Er hat einen Band „slovenischer“ Gedichte erscheinen lassen, die sich in seinem Vaterlande einer enthusiastischen Aufnahme zu erfreuen die Ehre hatten. Sie wurden von einem Supplenten, der zugleich Pater ist, am Gymnasium zu Laibach als Vorlesebuch eingeführt, aber die Folge davon war eine traurige. Die am Gymnasium bethätigte übrige Geistlichkeit erhob einen grässlichen Sturm und brachte so weit, dass in allen Gymnasialklassen die Exemplare, welche sich die Studenten angeschafft hatten, öffentlich konfiscirt wurden. Aber die Bosheit ging noch weiter. Da sich der gefertigte Verfasser im f. E. Seminär zu Olmütz in Mähren als Deutschritterordenskleriker befand, so schrieb ein Pater von Laibach einen Brief mit einem beigeschlossenen komentirten Exemplare seiner Gedichte an den Seminärvorsteher. Im Briefe standen unwerschämte (sic!) Lügen, dem Werke wurden die skandalösesten Blasphemien aufgebürdet. Der Vorsteher drang auf Widerrufung der Gotteslästerungen. Der Verfasser erklärte umsonst, dass das Werk die Censur mit Ehren bestanden, dass diese Denunziazion eine abscheuliche Lüge sei. Er versteht unsere Sprache nicht und glaubte dem Briefe jeden Strich, dem Verfasser nichts. Die Folge davon war. dass er das Seminär verliess, weil er sich zur Widerrufung nicht bequemen konnte. Jetzt ist er in Wien und gedenkt die Philosophie zu studieren, hat aber keine Aussicht auf irgend eine Unterstützung. darum kann er in diesen Umständen wol entschuldigt werden. wenn er vom Honorar Erwähnung macht. Er bittet um gefällige baldigste Beantwortung,

Mit Hochachtung etc.

Fr. Levstik.

[1]) Francev, Materialy etc., str. 616.—617.

Adresse: Franz Levstik in Wien, Landstrasse, Untere Reisnergasse H. Nr. 497, II. Stock, Thür Nr. 22.

Wien
am 30. Jänner 1855.

2.[1])

(Hanka Levstiku).

Vaše Blahorodí!

Kdybyste mi byl překlad slovenský nabídl když sem vydaval polyglottu Kralodvorského rukopisu, bylo by mi to velmi vítáno. však pro všecko račte mi psáti, cobyste zaň žádal, neboť posud žádný překladatel honoráru nežádal, jsa spokojen s nějakým počtem zvláštních výjtisků. Sám nevím kdybych to tisknouti dáti mohl. Nejhorší při tom jest to, že se Vám ta smutná nehoda stala, tak že snad kdybychom to i tisknouti dali — Vaši nepřáteli by to ani na slovenska gymnasia nepřipustili — a kdyby toho nebylo, kdo by nám to pak kupoval? Na nové vydání polyglotty není ani pomyšlení, já sem ji posud více darmo rozdal než prodal: vůbec nyní jest tak špatný odbyt na knihy, že sotva kdy tak bylo. Každý při té náramné drahotě šetří co nejvíce může.

Ten svazeček Vašich slovenských básní bych rád měl, neboť od Vás nic jiného neznám, než Božičnu i Dekle i Tícu a posílám Vám zde zaň Polyglottu Kralodvorského rukopisu, moje Písně i Krakoviaky.

Poroučeje se laskavé paměti mám čest zůstavati nejoddanější

Václav Hanka.

[V] Praže 7. unora 1855.[2])

3.[3])

(Levstik Hanku)

Euer Hochwolgeborn!

Ich komme erst jetzt der schuldigen Pflicht nach und bitte desshalb tausend Mal um Vergebung. Ich wusste sehr wol, dass (str. 618.) es meine Pflicht sei, Euer Hochwolgeborn

1) Gl. Časopis za zgodovino in narodopisje, IV. 1., str. 172.

2) Na Hankovo vprašanje o Levstiku (16. III. 1855) mu odgovarja 22. marca 1855. profesor biblijske vede v goriškem duh. semenišču Štefan Kociančič: „ . . . Gospod Levstik, od kterega mi pišete, da je Kraljedv. rokopis poslovenil, je pri nas znan ko dober pesnik; gotovo bo tadaj tudi to njegovo novo delo svojega mojstra hvalilo“. Gl. Francev, Materialy, str. 550, Casopis zgod. nar. III. 96.

3) Francev, Materialy, str. 617—619.

ein Bändchen meiner Gedichte zu überschicken, und diess um so mehr, da Sie selbst ein slavischer Schriftsteller und ein Freund unserer Nation sind. Dieser Pflicht wäre ich schon in meinem ersten Schreiben gerne nachgekommen, wenn es mir nur möglich gewesen wäre. Nach Olmütz hatte ich nur 3 Exemplare meiner „Pesmi" erhalten, wovon ich 2 bei meiner Abreise von dort an meine Mitschüler abzutreten gezwungen wurde; so sehr interessirte man sich dort um mein kleines Werk. Ich befinde mich also nur noch im Besitze eines einzigen Bandes, der hier in Wien, unter meinen Landsleuten von Hand zu Hand geht.

Sobald ich von Euer Hochwolgeboren das Schreiben nebst den beigelegten Werken, wodurch ich mich sehr geehrt und zu grossem Danke verpflichtet fühle, erhalten hatte, schrieb ich alsogleich an den Verleger nach Laibach, er soll mir wenigstens noch ein Exemplar zuschicken; aber drei Briefe an ihn blieben ganz unbeantwortet, erst auf den vierten von etlichen Tagen würdigte sich der stolze Mann herab, mir eine Antwort zu geben: „Alle Exemplare liegen unter Siegel und kein Mensch sei im Stande nur Eines davon zu bekommen!"

Ich würde Euer Hochwolgeborn mit grösstem Vergnügen mein einziges, obwol schon sehr abgeriebenes Bändchen zusenden, wenn ich es nur irgendwie entbehren könnte, allein das Manuskript liegt beim Buchdrucker, welches er mir übrigens zur weitern freien Verfügung gegen Erlegung von 35 f. C. M. (soviel hatte ich erst an Honorar bezogen) abzutreten gesonnen ist, und da ich in der Kürze eine zweite Auflage zu veranstalten gedenke, so kann ich das einzige Exemplar unmöglich entbehren. Euer Hochwolgeborn hatten die Güte, an mich die Frage ergehen zu lassen, wieviel ich für die Übersetzung der „Königinhofer-Handschrift« verlange? Diese Frage muss ich dahin beantworten, dass ich, in Erwägung, dass Euer Hochwolgeborn durch eine Drucklegung derselben mir, ohne weitere Aussicht auf Absatz, ein Opfer gebracht hätten, dieselbe nach Klagenfurt bereits dem Verein des h. Mohor abgetreten habe, von dessen Honorar ich bis jetzt kümmerlich mein Darein gefristet. Nun aber bin ich in der schlimmsten Lage. Meine Eltern beantworten mir keinen meiner Briefe, hier in Wien habe ich viele. doch lauter arme Freunde, aber keinen Gönner und keinen Verdienst, trotz meiner bisjetzigen grossen Bemühung darnach. Ich weiss nicht, wohin ich mich wenden, was ich anfangen soll! Alles scheint sich gegen mich verschworen zu haben. In Laibach soll (str. 619.) ich wol so manchen stillen Gönner besitzen, aber leider weiss ich nichts davon!

Ich wage mich daher an Euer Hochwolgeborn mit der Bitte um eine Unterstützung. Mein Selbstgefül hielt mich von

solchen Schritten zurück, solange ich nicht in das bitterste Elend geraten war, aber nun steht mir keine Aussicht mehr offen, bis zur 2-ten Auflage meiner Gedichte, die in ein Paar Monaten erfolgen würde, wenn ich einen Verleger hätte. Dabei könnte ich viel gewinnen. In Laibach wollen jene, die sich im Besitze meines Werkes befinden, dasselbe nicht um enorme Preise von 5 f. und noch mehr, an andere abtreten. Wäre es vielleicht möglich in Prag den Druck irge(n)dwie[1]) zu veranstalten? In Laibach und überall sonst giebt es Buchhändler genug, die es gerne verschleissen wollten, das weiss ich genau.

Mich noch einmal wegen der so lange schuldiggebliebenen Antwort exkusierend, bleibe ich etc.

Franz Levstik.

Adresse: Wien. Vorstadt Wieden, Wehrgasse, H. Nr. 854 zu ebener Erde, Thür Nr. 1.

Wien,
am 22. April 1855.

Gori[2]) sem dejal, da se konfiskacija Levstikovih „Pesmi“ bržčas ni izvršila pred oktobrom, morda tudi še ne pred 14. novembrom. Ta čas se določi lahko še nekoliko natančneje; zakaj Jožef Blaznik, založnik Levstikovih „Pesmi“, jih v „Oglasniku št. 38. k 96. listu Novic, 1854“ (ki je izšel 2. decembra 1854.) še priporoča: „V ravno ti založbi (kot Alb. Stolz-Olibanov „Oče naš“, v Blaznikovi namreč) se dobivajo PESMI. Zložil Fr. Levstik. Mehko vezane veljajo 30 krajc.[3]) Pred 2. decembrom 1854. torej „Pesmi“ niso dali v zapor! Prvič pa je bilo priporočilo objavljeno v „Oglasniku št. 35. k 92. listu Novic, 1854“ (18. novembra 1854). Ker pa Blaznik knjižice tu ne priporoča kot „ravno zdaj na svitlo prišle“, kakor v isti številki Giontini svoj „Koledar za Slovence“ ali v 29. številki „Oglasnika“ (30. avgusta 1854.) Blaznik že omenjeni „Oče naš“, moramo sklepati, da so izšle „Pesmi“ pač že nekoliko časa pred 18. novembrom. Kakor se sploh kaže, se Jož. Blaznik za Levstikove „Pesmi“ ni baš preveč potrudil — mislil je pač morda: „Kaj bom pri pesmih profitiral?“ — in jih tudi oglasil ni precej, ko so bile izšle, morda šele tačas, ko so postajali kupci redkejši. Prodal jih je pa do konfiskacije, ki se je morala izvršiti kmalu po 2. decembru, precejšnje število; v zaporu

[1]) Črka „n“ je izginila v tisku.

[2]) Gl. stran 267. Med natisom se je g. pisatelju posrečilo dognati sledeča važna dejstva, ki so se še mogla sprejeti v naš Zbornik. — Uredništvo.

[3]) Starega denarja seveda, 1 gld. = 60 kr.

jih vsaj ni moglo več biti dosti. Celovški „Slovenec“, tečaj II. str. 100 poroča namreč v dopisu iz Ljubljane, datovanem z 21. marc. 1866., da jih je začel Wagner prodajati po 50 kr. (nove veljave 30 kr. stare veljave) in da jih „ni prav obilo iztisov“.[1]) Iz vsega tega, in ker se konfiskacija pač ni mogla izvršiti pozneje ko v decembru 1854., moramo sklepati, da je moral Blaznik prodajati „Pesmi“ pač dalje časa, nego šele od srede novembra nadalje, da so morale pesmi iziti na vsak način že ob začetku šolskega leta ali malo pozneje. Značilno za Jož. Blaznika pa je, da je od Levstika po konfiskaciji zahteval za povrnitev rokopisa ves honorar nazaj (celih 35 gl.!), dasi so morali biti njegovi stroški že davno pokriti — pri visoki ceni „Pesmi“ (pol goldinarja za ne celih 6 pol prav majhne osmerke) in pri nizkih tedanjih tiskarskih stroških, ko je pri 500 izvodih ena pola velike osmerke (Glasnikove oblike) stala 19 gl. (l. 1857) in je pri 1200 izvodih tisk in papir Prešernovih „Poezij“ (12 pol 8° na najboljšem papirju) stalo 257 in pol goldinarja (l. 1846.). A to razumemo pri človeku, ki je plačal po Prešernovi smrti za njegove „Poezije“ dedičem po 13 kr., jih dal po 3 kr. broširati in jih potem prodajal po — celem goldinarju s 375% dobička (pri izvodu 44 kr.), na stroške revnih Prešernovih dedičev.

Zanima nas tudi vprašanje, kdaj je Levstik Blazniku izročil rokopis svojih „Pesmi“. V pomoč nam morejo biti sledeče pesmi: „Božična“, tiskana v Bleiweisovem „Koledarčku Slovenskem za leto 1854.“, str. 54.—57. „Deklica in tica“, objavljena istotam, str. 62., in pesem „Hrepenenje mladega pesnika“ („Uvod“ v „Pesmih“), ki je bila prvič tiskana, na kar nihče dozdaj še ni opozoril, v „Novicah“, tečaj XII., „V Ljubljani, v sredo, 5. julia 1854.“, list 53., str. 212.[2]) Vse te tri

[1]) Časopis za zgodov. in narodop. IV, str. 140.

[2]) Ob tej priliki naj opozorim tudi na Levčevo pomoto v Levstikovih Zbranih spisih V., 331., kjer piše, da se je Levstik „petošolec leta 1850. prvič javno oglasil v „Sloveniji“ (l. 18.) s svojo pesmijo „Vile“, katero je pozneje prekrstil v „Povodnjo deklico“. — Res pa je le, da je Levstik nastopil prvič že kot četrtošolec; v „Sloveniji“, list 42. „V petek, 25. Velkiga travna 1849.“, str. 168, je razglasil s podpisom „—k“. pesem „Želje“ (7 kitic). To je ona pesem, ki jo beremo v „Pesmih“ na str. 31.—32. pod naslovom „Pesem strunarja“, okrajšano za dve kitici in tudi sicer precej močno predrugačeno; v „Zbranih spisih“ pa ima ta pesem zopet naslov „Želje“ in spodaj dostavek „Sušca meseca 1849“, kar se ujema. Opozorim naj pa tudi na to, da i Levstikova „Ura“ („Pesmi“, str. 60., „Zbrani spisi“, I., 183.—185.) ni prvič tiskana v „Pesmih“ (kakor pravi Levec v kazalu Levstikovih zbranih spisov, I.), ampak v „Ljubljanskem Časniku“, No. 44. „V torek 3. Rožnika 1851.“, str. 176. in da je isti „Ljubljanski Časnik“ Nr. 15. „V torik 21. Velkiga travna 1850“., str. 60., objavil Levstikovo dozdaj neopaženo balado „Kamniti svatje“ (s podpisom Gornicki kakor v „Sloveniji“, v kateri obravnava v precej nerodnih kiticah, podobnih nibelunškim, znano ribniško pripovedko.

pesmi kažejo razne premembe, ki so časih tolike, da si ne moremo misliti, kako naj bi jih bil povzročil kdo drug nego Levstik sam, zlasti, ker so te inačice — sicer ne vselej, a večinoma — metrično ali pa frazološko res boljše od onih v „Pesmih“. N. pr. „Božična“: „Pesmi“, str. 64.: „Do Betlehema hitite, — v jaslih ga iščite“ (naglas „jaslìh“), „Koledarček“, str. 55.: „Do Betlehema hitite, — Ga v jaslih iščite.“ „Pesmi“, str. 65.: „Deva je Mesija rodila“ (naglas devà); Kol. str. 55.: „Je deva Mesia rodila“. „Pesmi“, str. 65.: „Viditi je želel . . .“ (naglas „vidìti“), Kol. str. 56.: „Je viditi . . .“ — „Dekle in tica“: „Pesmi“ str. 23: „Pogleda se v vodo, vidi si obraz“ (naglas „vidì si“), Kol. str. 62.: „. . . si vidi obraz“. „Pesmi“: „Kar rekel si tiček, to gerda je laž“, Kol.: „Kar tiček si tiček, . . .“ (tiček je apozicija). »Pesmi“: „Čeprav siromak i revež bi bil“ (tavtologija), Kol.: „Čeprav siromak in bos bi bil“. — „Uvod“: „Pesmi“, str. 4.: „Hladni rosi je nedrije zakrila“. Novice, 1854., str. 212.: „In rožica . . . Je hladni rôsi nedrije zakrila“. „Pesmi“, str. 5.: „Od vsih strani strune so divno pele“ (naglas „strunè“), Nov.: „Od vsih strani so krasno strune pele«. — „Pesmi str. 4.: „I zdajci se mi duša v persih vname — Podoba ta me vsoj močjo objame.“ Nov.: „Podoba ta me z vso močjo objame — Brezimeno mi željo v persih vname“. „Pesmi“, str. 6.: „Mrak pade“, Nov.: „Mrak seda“. — „Pesmi“, 6.: „Ko ž njim se dvignem na stezo gotovo, — Bežijo brezna pred nogo njegovo“. Nov.: „Sabo veli mi na stezo gotovo. — Zbežé vsa brezna pred nogo njegovo.“ — Nekatere stvari so pa ravno v tej pesmi očitno poprave, pravzaprav „pokvare“, tuje roke, zlasti od 6.—8. kitice, morda tudi katera izmed navedenih, v splošno resničnih poprav, dasi utegnejo biti po večini Levstikove: „In“ mesto „i“ je bržčas urednikov, „sem“ m. „sim“ pa skoro gotovo Levstikov; „Novice“ imajo v vsem letniku 1853. še skoro vseskozi »sim“ (gl. str. 197, 198, 375, 412 itd.), v letniku 1854. pa že „sem“ (str. 62, 80, 104, 152, 180 itd.). Nobene teh poprav, tudi „sem“ m. „sim“ ne, ni v „Pesmih“, torej tudi v rokopisu ne. Kaže se torej, da je Levstik rokopis svojih „Pesmi“ moral prodati že l. 1853., in to še preden je dal svoje prispevke za Bleiweisov „Koledarček Slovenski“. Za to domnevanje govori tudi to, da kaže „Hrepenenje mladega pesnika“ mnogo več in večjih izpremememb nego „Božična“ in „Dekle in tica“, ker je večja razdalja med rokopisom „Pesmi“ in novo inačico.[1]) Prispevka za „Koledar-

[1]) To moje domnevanje bi se moglo utrditi ali pa ovreči, ako bi dobili v roke potrebno rokopisno gradivo, Levstikov rokopis, ki je ostal pri Blazniku (ali ga pozna kdo?) in rokopise onih treh Levstikovih pesmi z eventualnimi popravami tuje (urednikove?) roke. Naj pogleda, če kdo ima!

ček“ je moral Levstik poslati potemtakem uredniku vsaj septembra 1853., najkasneje v začetku oktobra, ker je bil 5. novembra že dotiskan.[1])

Tačas pa je bil rokopis „Pesmi“ že pri Blazniku in je ležal pri njem nad eno leto, preden so izšle „Pesmi“. Levstik je torej prodal svoje „Pesmi“ bržkone že poleti 1853., ker je pač tačas najbolj potreboval denarja, ko je obračal svoje korake proti severu, da bi vstopil v Nemški viteški red in se enkrat vrnil kot duhovnik tega reda v Ljubljano.

To pa se je godilo ravno poleti 1853; gotovega dokaza sicer zopet nimamo, a verjetnost je največja. Od vodstva knezoškofijskega semenišča v Olomucu sicer še zmeraj nisem dobil nobenega odgovora, dasi je sicer običajno, da se na pismo vsaj negativno odgovori, če je priložen retourporto, vendar pa se mi je po ljubeznivem posredovanju g. dr. Avg. Žigona posrečilo dobiti v porabo važen Levstikov dokument, ki nadomešča popolnoma odgovor, ki ga iz Olomuca nisem dobil, Levstikov „Wohlverhaltungszeugnis“ namreč, ki ga je dobil ob izstopu iz semenišča. Glasi se:

Wohlverhaltungszeugniss.

Der Gefertigte bestättiget anmit, daß Herr Franz Levstik, Hörer der Theologie des ersten Jahres, sich in dem Fürst.-Erzb. Alumnate zu Olmütz, als dessen Zögling, vom 1. Oktober 1854 bis zum 25. Jänner d. J. aufgehalten, und sich stets den Hausstatuten gemäß benommen habe.

Olmütz am 25 Jänner 1855.

Th. Bećák m. p.
Sem. Rector.

V olomuškem semenišču je bil Levstik torej samo od 1. oktobra 1854. do 25. januarja 1855.; torej še celih štirih mesecev ni bival v njem. Kje pa je bil vse leto od poletja, oziroma jeseni 1853. do 1. oktobra 1854.? Le poglejmo! Iz Levstikovih pisem, Hanku pisanih, vemo, da je Levstik prinesel na Dunaj s seboj zgotovljen prevod „Kraljedvorskega rokopisa“. Ali je mogel to delo izvršiti poleg teoloških naukov v manj kot štirih mesecih, neglede na to, da se Levstik na gimnaziji s češčino očividno še ni dosti pečal? Pač težko da. Moral je bivati med Čehi dalje časa. V prvem pismu piše Levstik Hanku, da je bil v semenišču kot „Deutschritterordenskleriker“, kar se ujema z vsemi dosedanjimi dati, kakor tudi s prijaznim pojasnilom č. g. o. Bernarda Polaka v Ljubljani, da je študoval Levstik teologijo v Olomucu na stroške

[1]) Gl. Oglasnik št. 31. k 89. listu Novic 1853 (t. j. 5. nov. 1853.).

Nemškega viteškega reda, ki je imel tačas svoj glavni konvent v Sovinškem gradu (Sovinec [Eulenberg] na severni strani Moravske med Rimažovom in Šternberkom), odkoder so ga pozneje preložili v Opavo. Da pa je mogel biti Levstik klerik Nemškega viteškega reda, je moral prebiti na vsak način enoletni noviciat, ne sicer na Dunaju pri oo. jezuitih, pač pa skoro brezdvomno v Sovincu. Pozitivnega potrdila za to domnevanje sicer zopet pogrešamo, toda upam, da ga še dobimo.

Še nekaj je treba v razpravici dopolniti. Levstik je šel od Pacetovih stran jeseni 1857., bržkone koncem septembra, in je potem šel k prijatelju Oblaku v Sp. Retje; to je bilo dozdaj tako trdno, da ni bilo treba stvari dalje preiskovati. A ni tako. V razglasu „Bukve Vodniku v spomin“ našteva dr. E. H. Costa v „Novicah“ 3. februarja 1858[1]) med pisatelji, ki so poslali prispevkov, tudi našega pesnika: Franc Levstik v Ljubljani. To pač še ne pravi, da bi Levstik še 3. februarja 1858. bival v Ljubljani, pač pa gotovo, da je bival tu še pred kratkim časom, gotovo pa še tačas, ko je poslal svoje prispevke. Kdaj se je to zgodilo? „Novice“, XV. tečaj, list 90., 11. novembra 1857., so objavile Costov poziv „Zastran bukev v Vodnikov spomin“, v katerem prosi, da mu pošljejo pisatelji „izdelke saj do srede mesca decembra“. Če pregledamo množino Levstikovih pesmi v „Vodnikovem spomeniku“ (4 strani velike četvorke), moramo priznati, da jih je moral pač dalje časa pripravljati za tisk, ker vemo, kako vestno je Levstik svoje pesmi pilil. Pred začetkom decembra svojih prispevkov pač ni izročil še Costu, zlasti ker je bil rok „do srede decembra“. Tačas, morda tudi še kaj dalje, je moral Levstik bivati v Ljubljani, dasi morda že ves čas od začetka oktobra brez službe, iskaje si novega zaslužka. Šele ko mu je vse izpodletelo, se je zatekel v leseno kolibo pri Iliju v Spodnjih Retjah. — V „Vodnikovem spomeniku“ samem (str. 268.) je označen „Franz Levstik“ kot „Hofmeister in Senosetsch“. „Novice“ pa poročajo v XVII. tečaju, 19. listu, 11. maja 1859.: „. . povemo veselo novico, da Vodnikov spomenik (album) je dokončan; vidili smo že vezano knjigo“. — Torej nov in star dokaz zato, da je šel Levstik k Vilharju v Senožeče prej nego v jeseni 1859.

---

[1]) Gl. „Novice“, XVI. tečaj, list 5., str. 34.

O slovensko-hrvatski zajednici 1848/49.

Priobčil dr. Fr. Ilešič

Ko se je začetkom l. 1849. pripravljala oktroovana ustava in je umirala politična svoboda, je glasilo takratnega ministerstva, „Der österreichische Correspondent“, začelo pisati zoper Hrvate, jih imenovalo „od nemških demokratov zavedene rovarje“ ter svarilo „Čehe in Hrvate in vse, ki morebiti z njimi simpatizujejo, namentlich die von einem slovenischen Doktor aufgeregten Slovenen.“[1])

Dvoje se trdi v teh besedah, namreč, da je „doktor“ (Bleiweis) vzbunil Slovence in pa da Slovenci simpatizujejo s Čehi in Hrvati.

O tej zadnji točki, o slovensko-hrvatskih odnošajih leta 1848/49 hočem govoriti v pričujoči razpravi, in sicer o političnih, ne o literarnih odnošajih slov.-hrvatskih. Razprava naj natančneje pojasni besede Apihove („Slovenci in l. 1848.“, str. 90.), češ, da so bili precej osamljeni glasovi, ki so zahtevali tesno zvezo s Hrvati, a da so jo Hrvati često zahtevali. V to svojo svrho bo razprava razločneje orisala in izrisala ozadje delovanju navedenega „slovenskega doktorja“.

Na kratko bi se dalo to-le reči: Najsi je bilo res ali neres, kar so poročale „Pražske Noviny“ dne 5. jan. 1849, češ, da je program Jelačića bana najti v vsaki hiši v vseh jugoslovanskih pokrajinah tja do bregov Soče, gotovo je, da Bleiweis ni bil med tistimi, ki so ga najbolj širili. Bleiweisu je bil ta program prerevolucionaren.

---

[1]) Slovenski dopisnik v „Slav. Centralblätter“ z dne 30. apr. 1849 je smatral tako trditev za naivnost ter dodal: „Wäre ich so ein allmächtiger Minister, der verteufelte slovenische Doctor müßte mir zur heilsamen Buße eine kleine Erholungsreise nach Kufstein machen . . .“

1.

Preden se je ustanovila dunajska „Slovenija“ (29. marca 1848), je spričo marčnih dogodkov dunajskih med tamošnjimi Slovani očividno prevladovala misel o političnem ilirizmu. Pod proglasom, ki so ga dne 20. marca dunajski Slovani poslali na jug, predlagajoč, naj se Gaj, Vranycani in Kukuljević „odmah bez svake misli nesloge i razdora“ priznajo za začasni upravni odbor „našega naroda“, so poleg mnogobrojnih Čehoslovanov in drugih Jugoslovanov podpisani tudi „Petar Kozlar, Krajnac, Jur. Jenko, Krajnac, Ant. Globočnik, Krajnc, Lud. Perona, Krajnc“ (Séirac Franceschini, Primorac?)[1])

Ta odbor je sklical na dan 25. marca v Zagreb narodno skupščino, kjer je bilo med drugim enoglasno sklenjeno „krěpko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodivštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacie s kraljevinom hrvatskom i slavonskom, kao takodjer cěle naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i sviuh ostalih tečajem vrěmena izgubljenih s ugarskimi varmedjami i s austrianskimi deržavami sjedinjenih stranah domovine naše.“ Državni sabor naj bi se sestajal vsako leto na izmeno v Zagrebu, Oseku, Zadru in Reki.

Ti sklepi so bili izročeni posebni deputaciji z Gajem na čelu, da jih predloži cesarju v sankcijo. Dne 26. marca je deputacija zapustila Zagreb in 31. bila sprejeta v avdijenciji.

Dne 2. aprila se je udeležila velike slovanske svečanosti v Sperlovi dvorani na Dunaju.

Istega dne popoldne je zboroval slovanski odbor, sestavljen iz najvrlejših mož hrvatskih, čeških in poljskih. Med ostalim so se posvetovali tudi o tem, kako bi se najlaže utrdila in okrepila zveza vseh Slovanov v Avstrijski monarhiji, „i odmah se sastavi proglas na Slovence u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj, kojim će se takodjer u slavjansko kolo pozvati.“

In res so dne 5. aprila slovanski deputati (400 po številu) z Dunaja poslali „svojim bratom Slovencem na Kranjskem, Primorskem, Štajerskem in Koroškem“ oduševljen poziv, kjer so naglašali potrebo narodnosti ter jih pozivali, naj bi si „stavili v mislih in srcih Slovenijo, ki jo kroji politika“, naj bi svoje prošnje podstrli cesarju, da jim da „tudi politika Slovenijo,“ naj bi podali svojim bratom na Hrvatskem, Slavonskem in Dalmatinskem bratsko roko in jih spoznali za tiste, „k katerim se imajo posebno obrniti in z njimi zjedinjeni doseči svoj visoki namen“, naj pa bi ne pozabili tudi vzajemnosti s Čehi in Poljaki, „ker v sedanjih okoliščinah bode le

[1]) Gajeve „Novine“ dne 25. marca 1848.

ta mogla obstojno (?) zavarovati in utrditi avstrijski prestol." Podpisali so ta poziv poleg drugih Gaj, Vranicani in Kukuljević, izmed Čehov tudi L. Rieger.[1])

Ta manifest kaže sicer značaj celokupnega avstroslavizma, vendar priporoča Slovencem naravno na prvem mestu zvezo s Hrvati ter je dokaz, da so hrvatski voditelji kakor Gaj, Kukuljević tudi v zgoraj navedenem sklepu narodne skupščine z dne 25. marca mislili na zedinjenje s Slovenci.

Jako radikalno jugoslovansko stališče je zavzel Vukotinović v svoji brošuri „Někoja glavna pitanja našeg vrěmena", ki ji je predgovor pisan v Zagrebu dne 15. aprila 1848. V njej zahteva „da se u administrativnom obziru od Ugarske posve odcepimo.... Nu kruna ugarska nek ostane i naša"; namesto dolgega izraza „hrvatsko-slavonsko-dalmatinski" priporoča nadstrankarsko ime ‚ilirski', „i tim imenom da se nazivaju sve tri kraljevine i one strane, koje i jezik i sila historičkog zvanja tamo vodi, da se jednom s njim slože.... (str. 16.). Brez dvojmbē naše je lěpo i plemenito sada zvanje uzdignuti krěpku rěč i pozvati južno Slavjanstvo u kolo naše. Barjak literarni smo podignuli, trěba da i barjak politički razvijemo. Za stalnu našu sreću neobhodno potrěbito je, da se svi Slavjani na jugu, skopčani po srodstvu jezika, i u političkom životu užje svežu. Tamo teže sada svi narodi, da jih ne razděljivaju više granice skrojene polag rekah, brdinah i drugih vladaočkih interesah, nego da se slože svi oni, koji jednim govore jezikom.... Banat, Bačka, Srbija, Slavonija, Bosna, Bugarska, Hrvatska, Dalmacija sa otocima, Crna gora, Hercegovina, Kranjska, Koruška, Štajerska kolike su to krasne zemlje, gdě se svada čuje naša rěč?... Pa je li moguće, da se pokrajine ove ne bi upoznale; da leže i u buduće u tmini, ko što su ležale do sad? Nije moguče!... Već su ukazuje posvuda duh sloge, duh obće ljubavi, duh onaj blagi, koji će nas uvesti u kolo velikih narodah.... (str. 24. —25.).

V okviru monarhije in gori navedenega manifesta ostaja Kukuljević s svojim uvodnikom v Gajevih „Novinah" z dne

[1]) Gajeve „Novine" 15. aprila 1848. V spominskih listih g. A. Globočnika na l. 1848. se nahaja izvirnik tega poziva v nemškem jeziku. Globočnik je pozneje pripisal: „Diesen Aufruf habe ich im Jahre 1848 als Jurist in IV. Jahre gelegentlich der zur Dankabstattung nach Wien aus allen Landen gekommenen Deputationen verfaßt und sie den einzelnen Deputationen mit dem Ersuchen zur Unterfertigung herumgetragen. Die Cechen und Kroaten entsprachen meiner Bitte, nicht aber die Pohlen, von denen sich nur einer (Jan Dobrzański) unterschrieb, später aber, als er sah, daß sich die anderen nicht unterfertigen wollen, noch seinen Namen ausstrich. Eine Abschrift dieser Urkunde habe ich dann dem Dr. Bleiweiß geschickt und er ließ sie als besondere Beilage in der Novice erscheinen."

20. aprila, pišoč: „Očekivamo (od vladajuće dinastije), da nam one strane što bèrže pridruži, koje po historii i zakonu, ili po kèrvi i poreklu, našoj dèržavi ili našemu jugoslavjanskomu narodu pripadaju. Po onih razuměvamo Dalmaciu, istrianske otoke sa istriansko-hèrvatskimi okružji i někoja pogranična města Kranjske; na druge spada sva Kranjska i slovenska Koruška i Štajerska.[1]) Samo se po sebi razuměva, da sve te dèržave ništa ne bi s nama vezalo nego obćeniti sabor i banska čast; jer bi se svakoj dèržavi njezino posebno privlastjeno unutarnje upravljanje neoskvèrjeno uzderžati moralo. Ne bi se po tome misliti moglo, da koja od ovih dèržavah pod nas spada, nego da je s nami sdružena. Priklopljenjem ovim došle bi one samo u slobodan savez s Hervatskom i Slavonijom, kao što je onaj izmedju Hervatske, Slavonie i Reke. Svi bi tim stupili u kolo istoga duha, a zadèržali bi i nadalje svoje posebne forme."

To načelno stališče je prišlo do veljave tudi v hrvatskem saboru, ki ga je sklical Jelačić začetkom junija.

2.

Jelačićev sabor.

Tri velike slovanske skupščine so se l. 1848. vršile na avstrijskih tleh.

V prvi polovici maja je bila velika srbska skupščina v Sremskih Karlovcih, ki so jo po St. Vrazu hoteli pozdraviti tudi koroški in štajerski Slovenci;[2]) koncem maja je bil vseslovanski shod v Pragi.

Slovanski kongres v Pragi je bil razgnan, Praga je bila pod prekim sodom. Takrat se je sestal hrvatski sabor. „Otvoritev zagrebškega sabora je (sedaj) najvažnejši pojav vse naše politike; odslej se obračajo oči vseh Slovanov cesarstva v Zagreb, med Jugoslovane ... Saj se sledeči shod avstrijskih Slovanov tako mora vršiti v Zagrebu in tako se koncentruje v tem mestu istotako južni slovanski element kakor v Pragi severni," tako so „Slaw. Centralblätter" začele svoja poročila o hrv. saboru dne 27. junija 1848.[3])

[1]) Jaz podčrtal.

[2]) Gl. o tem „Zbornik Matice Slov." 1907, str. 28 sl.

[3]) Dne 2. julija poroča isti list: „Der Herr Baron Kušlan und L. Štur sind beide in Agram angekommen. Überhaupt zeigt sich gegenwärtig eine zahlreiche Menge junger Männer nach den südlichen Provinzen, um sogleich bei der Hand zu sein, wenn ein leicht mögliches Ereignis eintritt. Unter ihnen sind sehr viele Prager Studenten, die ihren Brüdern zu Hilfe eilen, da sie daheim ohnehin nichts tun können, was dem Lande jetzt einen Nutzen brächte.". — Dne 10. julija poroča: Nach Agram kommen immer mehr Slovaken . . ."

Otvoril ga je ban Jelačić dne 5. junija. Na sabor je bil pozval tudi zastopnike ostalih avstrijskih Slovanov. V § 8. naredbe o sezivu sabora je bilo določeno, da bode tudi drugim avstrijskim Slovanom v saboru odkazano „dostojno mesto, ako ga hočejo razveseliti s svojo navzočnostjo.“.[1])

Sabor bi postal na ta način nekak državni zbor avstrijskih Slovanov — seveda ono „dostojno mesto“ bi ne bilo tako, kakor so ga zavzemali zastopniki trojedne kraljevine — zavetišče vseh slovanskih probitkov.

Srbohrvatska enotnost je na tem saboru postala živa podoba: Srbski patriarh Rajačić je ustoličil bana Jelačića.

Tudi Čehi so z radostjo sprejeli Jelačičevo vabilo na hrvatski sabor ter so v seji narodnega odbora z dne 3. junija imenovali „za sedaj svojima poslancema in zastopnikoma na saboru hrvatskem Karla Jaromira Erbena in Viljema Lambla,“ ki sta bila baš tedaj od praškega odbora za slovanski kongres odpravljena v Hrvatsko. („Hrvatski pokret“, II. 77).

Slovake je na saboru zastopal Hurban.[2])

Mi Slovenci nismo imeli narodnega odbora in zato tudi ne zastopnikov za vse slovenske dežele na hrvatskem saboru.[3])

Graška „Slovenija“ je poslala na zagrebški sabor Vrazovega prijatelja, dr. Kočevarja; uverjena, da morejo Slovenci vršiti nalogo časa le v „vzajemni slogi in trdnem pouzdanju

---

[1]) Početkom aprila 1848 se je Jelačić na Dunaju s Šafařikom dogovarjal o potrebi tesnejše združitve avstrijskih Slovanov (Věstnik Evropy' 1879, Perwolf, Avstrijskie Slavjane 1848—1849).

[2]) „Pražské Nov.“ z dne 9. julija 1848 poročajo iz Zagreba (d. d. 4. jul.) o Hurbanu, da je „důtklivými slovy, které všech prytomních až k slzám pohnuli, ličil smutný stav svých slovanských bratři. . . Reč jeho pohnula sněmovniky tak, že v representancí k J. C. Výsosti take Slovaků co nejdůrazněji se ujmati uzavřeli.“

[3]) „Agramer Zeitung“ poroča dne 8. junija 1848: „Den 6. Juni kam die sehr zahlreiche krainerische (slovenische) Deputation hier an und übergab dem Landtage eine mit mehreren tausend Unterschriften bedeckte Petition um Vereinigung mit Kroatien; sie wurde auf eine angemessene freudenvolle Weise empfangen.“ Niti Gajeve „Novine“ niti Bleiweisove „Novice“ ne poročajo o tem, pač pa „Laibacher Zeitung“ z dne 15. junija in „Klagenfurter Zeitung“ z dne 19. jun. (ta dva lista sigurno po Agramerici).

V „Sloveniji“ z dne 25. avg. pravi M. Majar: „Naši sosedi in bratji Horvati in Serblji so se prijateljsko združili na zboru v Zagrebu v početku Junia letos in tudi Slovenci želimo z njimi se združiti, zato so tudi iz Štajerske in iz Kranjske deželе nekteri slovenski poslaniki v Zagreb prišli, da bi Hrvate in Serblje prijateljsko pozdravili.“ Ta kranjska deputacija je doslej še nepojasnjena. (Pri več saborskih sejah je bil navzoč „Radoslav“ [Razlag?] po „Luni“ z dne 12. avg. 1848). O Majarjevi tozadevni peticiji bom govoril pozneje.

Narodna skupščina v Poličanah (avgusta) je sklenila „pisane besede in priporočbe banu Jelačiću“ (Glaser, III, 15).

v naše drage brate Slavjane, posebno pak v Vas, bližnje bratske sosede Hrvate, Slavonce in Dalmatince in ostale Jugoslavjane“, je svojemu zastopniku naročila prošnjo, naj bi sabor trojedne kraljevine „previdel in podprl“ tudi to njeno željo, „v bližnjo in ožjo zavezo stopiti z Vami, svojimi brati, v duševnem in materijelnem oziru, tako da bi naša občna prizadevanja bila jednaka in se pravice slovanske narodnosti zdržale neoskrunjene.“ (Apih, Slov. in leto 1848, str. 129.—130.)

Kočevar je v hrvatskem saboru govoril tako-le:[1])

„Poslalo me je na ovaj preslavni sabor trojedne kraljevine družtvo štajerske Slovenije. — Nas je Slovence udes i vražja sila kroz stolětja i stolětja ugnjetavala i od vas razdruživala; nu sada se i mi po něšto te sile izbavismo, i u nama proniče klica narodnosti, i probudi se narodna savěst, a moć, koja nas k vama vuče, moć je neodoljiva. Za sada političko sjedinjenje s vama biaše nemoguće, no narodni naš duh sveudilj jačji biva, i tim nam se i sve većja potrěba nameće, s vama se sjediniti, koji ste podpor jugoslavjanstva. Vi ste se sabrali na ovaj sabor, od koga zavisi obstanak trojedne kraljevine, bez koje ni Slovenia neima obstanka, neima budućnosti. — S ovim saborom nova počinje doba i za vas i za nas. Za što najviše imademo zahvaliti vama, preuzvišeni gospodine bane! Vi ste nadvladali sve zaprěke ilirstva, vi ste duša Dalmacie, Hèrvatske i Slavonie; vaše ime biti će zabilježeno u historií, a kasno potomstvo s uzhitjenjem će ga spominjati: i mi Slovenci se u vas uzdamo, od vas sve očekujemo i svema se nadamo.“ — Ban na to: „Dà, ako mi vi svi od pomoći budete.“ — Dr. Hočevar nadaljuje: „Od vas, slavni zastupnici naroda, ufamo se: pouzdanje ovo jest uzrok, zašto me družtvo Slovenie amo šalje, jer mi znademo, da rodoljubje vaše i u nas Slovence zasěca — a mi Slovenci jednako s Vama čutimo. — Duže bi se ja s radostju medju vama bavio — da me važni poslovi kući ne pozivlju. — S Bogom dakle, bratjo trojedne kraljevine, budite zdravi i srětni i nezaboravite na vaše štajerske susěde, na vašu bratju.“ Na to je odgovoril poslanec Met. Ožegović: „Mi smo pozdravljeni od bratje naše Slovenacah, trěba dakle prie svega, da odzdravimo pozdravu ove naše bratje, koi se u sèrcih i duši našoj tako sladko odziva. Mi blagosivljamo onaj hip, kad smo ga imali priliku poćutiti. Ćuti ćete vi u izvěstju, da kao što nismo na bratju našu Serbe tako nismo ni na vas zaboravili. — Odnesite dakle bratji našoj

[1]) Apih pravi po Springerju (Gesch. Österreichs II., 437: „Es pries der Abgeordnete eines slov. Klubs den Zusammentritt des Landtages als eine Epoche in der Geschichte der Slaven“), da je Kočevar govoril ognjevito in slavil ta sabor kot epoho v zgodovini slovanski. Faktično se dr. Kočevar ni držal besedila svojega pooblastila.

i vašoj ljubezni vrući pozdrav od bratje hervatsko slavonsko-dalmatinske, izrecite jim, da ćemo mi tek onda najveću sreću dokućiti, kad se i oni k nama približe i u užji savez s nami stupe.“ Temu je pripomnil dr. Kočevar: „Naša je najveća želja, sjedinit se, nu kad zreli budemo, kad narodni duh prodre i ojača.“[1]) Še istega dne popoldne je sabor sprejel resolucijo o odnošajih s Slovenci.

Zaključilo se je, „da kraljevine ove (sc. Hrvatska, Slavonija) ne samo s Dalmaciom i budućom vojvodinom srbskom, nego i sa susědnimi slovenskimi pokrajinami u užji politički savez stupe, što se tako pred Nj. Veličanstvom kako i kod državnog sabora avstrianskoga zahtěvati ima“. V tem zmislu se je sprejela adresa na cesarja ter se izročila „sijajni deputaciji“, ki jo je z Jelačićem na čelu — Jelačić je bil vsled madžarskih spletk pozvan pred cesarja — nesla v Innsbruck pred najvišji prestol. Šesta točka te „reprezentacije“ se je glasila: „Buduć, da je to naravno, da se sorodni puci pribljubljuju i kraljevina dalmatinska tako po starih, zakonom ukrěpljenih pravah, kako takodjer po prisegi, koja se prigodom krunenja polaže, i po svečanih obećanjih vašega veličanstva cělo-viti dio ovih kraljevina sačinjava, ima se rečena kraljevina dalmatinska tako glede zakonotvorstva kao i glede administracie iliti upravljanja s ovima kraljevinami posve sjediniti, a ostale jugoslavjanske pokrajine velike cesarovine, kao što je novouskersnuvša serbska vojvodina, za kojo mi time želimo, da ju vaše veličanstvo po starih naroda serbskoga pravih, premilostivo potvèrditi dostoji se, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami metnu.“. („Hrvatski pokret“ II. 55—56; nemški v Pejakovićevih Aktenstücke, 83 in 38.)

Ta sklep se je gibal v okviru pragmatične sankcije iz l. 1723., ki določa nedeljivost habsburške monarhije, in je ustrezal določitvi hrvatske pragmatične sankcije iz l. 1712., po kateri vladaj Hervatski Habsburžan, ki stoluje na Dunaju in je obenem gospodar Kranjske, Štajerske in Koroške. To je vodilo Jelačićevo politiko.

V točkah, o katerih naj bi se vršila pogajanja z Ogrsko, je zopet govor o Slovencih. Osma točka naj bi določevala:

„Da se narodni prebitki naših sosednih in sorodnih slovanskih bratov čim tesneje zvežejo s probitki trojedne kraljevine, naj bo tem kraljevinam svobodno, po zgledu zgodovinske minu-

[1]) „Duh jugoslovanstva ali po tedanjem ‚ilirstva‘ je prešinil skoz in skoz slovenski Štajer, žali Bog, dogodbe leta 1848 so nas našle še malo pripravljene in politično nezrele“, piše Dav. Trstenjak v „Zori“ 1872, str. 54. - Prim. tudi „Radoslavova“ izvajanja v „Luni“ 12. avg. 1848.

losti ne le s Kranjsko in z Malim Štajerjem, marveč tudi z ostalimi sosednimi slovenskimi provincijami brez škode za celotnost avstrijske države stopiti v ožje odnošaje". (Pejaković, 115—116).

Nazadnje se je stvar formulovala tako-le: „Trojedni kraljevini se priznava pravica reakvizicije njenih nekdanjih sestavin, kakor tudi pravica, s svojimi po jeziku sorodnimi sosedi stopiti v ožje odnošaje". Ker se govori o srbski vojvodini posebe, je pri zadnjih besedah misliti le na slovenske pokrajine. (Pejaković, 122).

Končno je sabor sprejel manifest do vseh avstrijskih Slovanov, hoteč z njim pred vsem svetom dokazati, „da trojedna kraljevina ne teži po ničem drugem nego, kar ji gre po naravnem in zgodovinskem pravu". S stališča naravnega prava „smo se bratski zvezali z zopet oživelo srbsko vojvodino in pričakujemo pristop vseh jugoslovanskih bratov, da bi tako kot v svojih delih homogenski organizem z drugimi enako konsolidiranimi narodi avstrijskimi v mirni, na podlagi enakopravnosti osnovani zvezi delovali za ohranitev avstrijskega cesarstva. Ostalim nam po jeziku in enakih pritožbah bližnjim bratom obetamo, da bodemo njih pravične zahteve vedno podpirali kot svoje in si vzajemno čuvali svoje narodnosti". (Pejaković, Aktenstücke, 95).

In ko je bila dne 4. marca 1849 oktroovana ustava, je odbor sabora sestavil načrt zakona o razmerju med Hrvatsko in državo; 5. točka tega načrta se je glasila: „Trojedna kraljevina more po vzajemnih dogovorih v ožjo politično zvezo stopiti tudi z drugimi bližnjimi slovanskimi deželami avstrijskega cesarstva. Prirojena pravica zedinjenja se nikakor ne more odreči niti kratiti ne trojedni kraljevini ne tistim avstrijsko-slovanskim deželam, ki bi se zaradi enake ali sorodne narodnosti rade združile z njo".

3.

Hrvatski in slovenski javni glasovi.

Take izjave sabora so spremljali javni glasovi v novinah. „Bogdan" iz Križevec je pisal v Gajevih „Novinah" z dne 18. maja:

„Ujedinjene posestrime živo su srce, za koje će prionuti iz na okolo sve, što je srodno: naša krv u Banatu, u Bačkoj, u Baranji, u Medjimurju, u Kranjskoj, Korutanskoj, Štajerskoj, Istrii, nagnut će u to svoje srce i tijelo na povodu duha našeg vremena i prirode večne, oživit će ga jače, spasati snagom, koja će napokon znati skršiti turski jaram".

„Saborske Novine“ so v svoji prvi številki dne 1. junija 1848 izpovedale, „da je trojedna kraljevina duhom věka i potrebom političnom na sjedinjenje s ostalimi granami naroda jugoslavenskog gonjena“. Osobito se je Vukotonović, ki so ga vodili „sveobći interesi južnoslavenski“, nadejal, da dobi ban Jelačić Dalmacijo in „možebiti više, ako budemo složni“. Andrija Uhernik je (v listu z dne 23. junija) zahteval popolno samostalno jugoslovansko ministerstvo, ne samo delomičnega, kakor so ga želeli drugi, zakaj v taki samostalni vladi bi ugledali „svi južni Slaveni garanciju budućnosti svoje, složili bi se rado i združili u jedno telo, koje će napokon i morati biti, jer drugčije ni oni ni mi budućnosti neimamo“. In dne 29. julija je klical B. bratu Slovencu (Štajercu, Kranjcu, Korošcu): „Znadem ja, da tebe tvoje slavensko srce vuče k tvojoj slavenskoj bratji; znadem, da ti rado bistro tvoje oko obračaš prama jugu, ali ti oči zaslepi magla gusta nemačkih lažih i klevetah, razsutih medju nas, da nas bratju razbrate“.

Ko so proti koncu novembra stali hrvatski polki ob Litvi, je iz hrvatskega tabora pisal v „Agramer Zeitung“ (30. nov.) Sasić Kirinsky, da se zahtevaj reinkorporacija Dalmacije („nicht nur des Gottscheer Kreises!“) pa tudi „Slovenije“ do Soče in preko Drave, do koder sega slovanski jezik.

Ko je pisal Sasić, je bila Hrvatska v vojnem stanju, vendar je upravni odbor županije zagrebške sklenil, pri ostalih županijah sprožiti vprašanje o sezivu vseslovanskega shoda. Križevška županija je dne 15. oktobra načeloma pritrdila temu predlogu, a izrekla željo, da bi se ta slovanski zbor vršil v Ljubljani kot „najnepristranejšem mestu“.[1])

Izmed Slovencev so bili hrvatskim dogodkom najbližji iztočni Štajerci.

Večstotinska narodna deputacija hrvatska je šla zadnje dni meseca marca l. 1848. čez Varaždin, Ptuj, Maribor in Gradec na Dunaj. Znano je, s kakim sijajem je bila sprejeta v Gradcu in na Dunaju; pa tudi Mali Štajer jo je pozorno spremljal. „Optujčani takodjer oživiše, gledajući toliko kolah, toliko cèrvenih kapah, a kud god idemo, idemo pěvajući, i sve nas gleda sèrdcem punim nade, i svuda viču: srětno srětno; da Bog da, vaše se želje izpunile! — U Maribor dodjosmo opet pěvajući, i ondě nas opet dočeka nekoliko od naše hervatske bratje (sc. ki so bili šli naprej), i veliki dio mariborskog žiteljstva. — Para zazvižda, i zaori gromoviti »živio! Glückliche Reise!« a mi zapěvasmo ćutljivo i uzhitjeni: »Još Hèrvatska ni propala!« Povsod so hrvatske zastave smatrali uzorom svo-

[1]) Obratno je predlagal Caf slovanskemu shodu v Pragi, naj bi se tak shod priredil tudi v Belgradu, ako ne za vse Slovane, pa vsaj za „Ilirce“.

bode. Svoboda je bila oni pojem, ki je tej deputaciji pridobil na potu toliko vzhičene in vzbunjene pozornosti; razgrela je z njim zlasti štajerske seljake, „koji kažu, da će za nami i svedjer s nami. — P. I., P. i T. putuju u seljačkih haljinah, i neima skoro kèrčme do Optuja, gdě nebi stali bili, i sa prostimi Štajerci se razgovarali; ova trojica su veliku simpatiu kod štajerskih seljakah za nas probudili,[1]) a može bit, kad vam ovo pišem, da je već i buklo, jer jedan glas biaše: „S Hervatskom, u kojoj su svi slobodni!“ — Meni jedan pripovědaše u S—u (Središču?), da će udariti na gospodski grad, koi ih tako guli, da već nisu kadri tolike terete podnašati, pak da će odmah za nami u Beč. Ja ga nagovarah na mir i opomenuh ga, da bi tim sebi i nami mogao škoditi, zato neka čekaju, dok se mi vratimo, i neka se samo s nami slože, da će bit sve dobro. Jedva što se je umirio Štajerac, ali ja se ipak bojim neredah. — Pitao me je, bi li davao daće, a ja sam mu samo odgovorio, da su u Hérvatskoj sve daće izim štibre prestale. — »Hudič — reče on — pa i mi ne bomo nič davali!« — S tim on meni »s Bogom!« i ja njemu i tako se razstasmo“.[2])

Ni nič dvoma, da je ta sijajna slovanska manifestacija ugodno vplivala na narodno-politično mišljenje ptujskega okraja. To se je pokazalo ob volitvah v Frankfurt. Zastopniki „velike Germanije“ so slepili volilce, češ, da pridejo pod batine hrvatske in v robstvo madžarsko, ako ne bodo volili za Frankfurt[3]), a tamošnji Slovenci so baš obratno odgovarjali: „Mi se želimo zediniti z našimi brati Hrvati in Slavonci“[4]) in frankfurtski kandidati niso nikjer tako pogoreli kakor baš v teh hrvatofilskih krajih.

---

[1]) „Extrablatt zur Gratzer Zeitung“, je prinesel dne 29. marca opis slikovite hrvatske deputacije, poudarjajoč besede, da so v njej zastopani vsi stanovi, ‚der Edelman neben dem Bauer‘. Dne 12. aprila pa je neki Raunning v istem listu to izvestje mrzko popravljal, češ: Kdo pa so bili ti kmetje? Ali ni nikdo spoznal kmetski preoblečenega tistega Pisačića, ki je v pustu l. 1847. s svojo obiteljo posečal plese tukajšnje resurse? Drugi ‚kmet‘ je bil advokat, tretji pa zagrebški študent. A že naslednjega dne (13. aprila) je „Gratzer Zeitung“ prinesla pojasnilo nekega Čeha in Hrvata; ta dva priznavata, da je bil Pisačić z dvema advokatoma preoblečen, a njih namera ni bila, se za svojo obleko zatajevati ali celo z njo varati. „Ehrenvoll, keineswegs entwürdigend ist es, wenn Leute, einem höheren, ja gebildeten Stande angehörend, Grafen- und Doktorentitel vergessend, sich in die schlichte Kleidung eines Landmannes bequemen . .“ Trije drugi pa so bili pravi kmetje.

[2]) Tako poroča udeleženec te deputacije v Gajevih „Novinah“ z dne 6. aprila.

[3]) „Beogradske Novine“ z dne 30. jul. 1848 v Dodatku (pismo Vrazovo z dne 11. maja?)

[4]) Gajeve „Novine“ z dne 16. maja.

Sploh je iztočno-štajersko ljudstvo pazljivo spremljalo dogodke po Slovenskem, Hrvatskem, Madžarskem in Nemškem ter hrepenelo po časopisih („Slovenija" 18. avg. 1848). Vneli so ga bili mnogoštevilni svečeniki, sami hrvatoljubi kakor Modrinjak, Jaklin, Cvetko, Krempl itd.; tri leta pred temi dogodki je ljudstvo dobilo v roke A. Kremplna „Dogodivšine štajerske zemlje." Ta knjiga je veliko pripomogla zoper volitve v Frankfurt. „Lepo je bilo slišati in srce je radosti v kipečih prsih trkalo, kadar so prosti kmetje svoje protivenje po Dogodivšinah s primernimi razlogi izraževali" („Slovenija" 1850, 29. marca). In ko so avgusta meseca 1848. začeli Madžari rovati po Murskem polju, je E. Mladen pisal v Gajeve „Novine" (19. avg.): „Malo će cvětja narasti Madjarom na murskom polju. Slovenia je u rukuh božjih i iskrenih domorodacah, k tomu naš slovenski narod dobro je naučio Magjare poznavati iz obćenja, kako takodjer iz marljivog čitanja povestnice Antuna Krempela, koja je pravi ribež za Magjare".

Naravno tesne zveze s Hrvatsko je imelo slovensko dolnje Posavje. V Sevnici ob Savi so kmetje pač prišli volit za Frankfurt, a so izvoljenemu kandidatu zažugali, „naj se jim ne povrne živ domov, ako v Frankfurtu (!) ne doseže, da se vsi Slovenci združijo s Hrvatsko in Slavonijo. Ko pa v to ni privolil, mu je bilo zlo in jedva se je živ rešil, svečano izjavivši, da ne pojde v Frankfurt".[1])

Tudi izmed ogrskih Slovencev je odmeval glas: „I mi gledamo na plemenite viteške Hrvate ino si od njih narodnega osvobodjenja iščemo. Le sloga i ujedinjenje — i Bog je z nami!"[2])

Iz zapadnih slovenskih pokrajin je prvi glas o ožji politični zvezi s Hrvati prispel iz Celovca. Predno se je zganila Ljubljana, še predno je mogel priti v Ljubljano manifest dunajskih deputatov, je bil sestavil celovški mestni kaplan M. Majar spomenico s slovenskimi zahtevami; med temi je bila tudi ta, „da se imaju Slovenci kao jedan narod smatrati i posebni sabor deržati", in pa, „da bi s našom carskoj dynastii věrnom bratjom u Hèrvatskoj, Slavonii i Dalmacii u bližnji savez stupiti mogli". To spomenico so poslali celovški rodoljubi, med njimi osobito bogoslovci, po vseh slovenskih krajih, da bi iskreni rodoljubi podpise zbirali in pripomnili, kar bi se moglo izpremeniti ali dodati.[3])

[1]) Belgradske „Srbske Novine" 30. jul. (Dodatek), dopis iz Zagreba z dne 11. maja.

[2]) Gajeve „Novine" 16. maja.

[3]) Tudi v semenišču celovškem so zbirali podpise. Prvo četrt ure jih je bilo že 30, kar pride ravnatelj, jim spomenico iztrga iz rok ter odnese k spiritualu, ki je podpise po sredi podrapal, in ravnatelj je izja-

Ko bi bilo dovolj podpisov nabranih, bi se poslala deputacija, pomnožena z dunajskimi Slovani, k cesarju.[1]) „Svaki verli Slovenac izpoveda, da se je probudila pèrvo neznana spavajuća idea uzajamnosti i ljubavi prama bratji Hervatom. Ja i ostali věrni sinovi Slovenie propovědamo po poslanicah bratinsku ljubav: Bože daj, da bi ovaj glas probudio svakog Slovenca sèrce na čast rodu i jeziku, da se živa volja ne bi plašila nevoljah". Tako so mislili in želeli početniki one peticije v Celovcu, a na poti je peticija izgubila točko o zvezi s Hrvati. Objavile so jo obenem z manifestom „slovenskega zbora v Beču", sestavljenim 20. aprila, Bleiweisove „Novice" kot prilogo dne 10. maja, a brez hrvatske točke.[2])

Kako je izginila? Dne 7. aprila je šel Bleiweis v deputaciji na Dunaj „s prošnjami kranjskih deželnih stanov v rečeh slovenskiga naroda" („Novice", 12. apr.),[3]) ki so bile medel kompromis nemških deželnih stanov z istinitimi razmerami in „zahtevami časa"; med dunajskimi Slovenci je Bleiweis razločeval „spoštovanja vredne" idealne Slovence, ki zahtevajo, „da bi drevo v enim mahljeji padlo", in pa „tudi zaslužne rodoljube", ki oportunitetno računajo z realnimi razmerami in potrebami naroda ter se ujemajo z glavnimi mislimi prošenj kranjskega deželnega zbora; taka „praktična Slovenca" da sta na pr. dr. Miklošič in dr. Dolenc.

Taki „praktični" Slovenci so pač črtali vsako ožjo zvezo s Hrvati. Saj Bleiweis niti misli o združeni Sloveniji ni smatral za svojo, marveč za željo „nekterih za povzdigo naše narodnosti vnetih Slovencev" („Novice" dne 19. aprila).[4])

Kljubu temu je ona Majarjeva okrožnica krožila med narodom. Do 16. maja je imela samo na Štajerskem več tisoč podpisov.[5]) („Novine" z dne 16. maja). Tretja točka se je glasila, „da bi s našom vitežkom, vaš. ces. veli-

---

vil, da kleriki ne smejo podpisati. „Izdao nas je rodjeni Slovenac. Ali mi se zato ne bojimo, podpisat će se svaki, koji želi dobro naroda. Jedino me veseli, što su se sada mnogi Slovenci probudili, i sve plamti za narod i domovinu," piše neki klerik v Gajeve „Novine" z dne 11. aprila (datovano v Celovcu dne 4. aprila).

[1]) „I gledaj, brate, ravno kad ovo pišem, dojde vest, da su i ljubljanski i gradački djaci i Slavjani baš ovake petitie sastavili, kako mi, i sabiraju podpisnike," piše isti dopisnik „Novin".

[2]) Prim. „Hrv. Pokret" I. 38.

[3]) V tej kranjski deputaciji so bili poleg Bleiweisa n. pr. grof Hohenwart, baron Kodelli, Mühleisen itd. Značilno je, da je Bleiweis objavil manifest dunajskih deputatov tudi šele 10. maja.

[4]) Aleks. B-(ačovsky) je v Havličekove „Narodne Novine" z dne 2. sept. 1848 poročal iz Ljubljane o Bleiweisu, da v začetku naše svobode ni hotel, kakor je primerno, vgrizniti v jabolko.

[5]) „Sav. Centralblätter" z dne 21. jul. 1848.: „Es sind 1000 und über 1000 Unterschriften für den Anschluß an Kroatien gesammelt worden."

čanstvu uvěk věrnom bratjom u Hèrvatskoj, Slavonii i Dalmacii u užji savez stupili. Dok se ovo ne učini, slabo će nam se pomoći."

Poleg Majarja je tu omeniti še dr. Muršeca v Gradcu in Cafa v Framu pri Mariboru. Dr. Muršec si je želel združene Slovenije, a v tesni zvezi s Hrvati, „damit wir wechselseitig uns die nationalen Interessen fördern und so unter Österreichs weitem Szepter ein starker Doppelstamm werden, ihm zum unüberwindlichen Bollwerk"[1]), in Caf je „gorel za ustvaritev kraljestva „Slovenije", a je njega spas videl v spojitvi z ostalimi Slovani ter je želel, da bi bili Slovenci s Hrvati ože združeni.[2])

Pojavil pa se je tudi predlog, naj bi se vsi trije slovenski škofje (celovški = koroškoštajerski, ljubljanski in lavantinski) kot sufragani podredili zagrebškemu vladiki („P. K—r" v „Allgem. Slav. Zeitung" dne 6. okt. 1848).

Zadnje dni meseca oktobra l. 1849. se je iz Trsta pisalo v zagrebške „Narodne Novine" (jaz posnel iz „Moravskih Novin" z dne 4. novembra) med drugim tako-le: „Jako koristno bi bilo za južno slovanstvo, ko bi se mu tudi Slovenci z ostalimi brati pridružili, po zemljepisni legi in rodu mu sorodnimi. Čuditi se je treba temu, da se v to svrho še ni nič učinilo niti se ljudstvo v dnevnikih in novinah pripravlja na to. Ako ti bratje naši ostanejo osameli, se jim sigurno ne bo godilo dobro in težko bodo mogli odoleti navalu tujstva. Mi tržaški Slovani komaj čakamo, da bi se v tem oziru kaj zgodilo. I sama uprava, težeča povsod po sredotočju, bi bila s tem mnogo olajšana in nemalo državnih dohodkov bi se prihranilo. Radi te dobre stvari bilo bi prekoristno, ko bi se Slovenci sami o tem uverili in izrekli, da hočejo biti združeni s Hrvatsko in vojvodino srbsko. Zdaj je za to primerna doba in še čas, ko moremo nekaj doseči, kar bi nam za bodočnost moglo zelo koristiti. Kolikor smo Slovence tukajšnje poznali, ne dvomimo o tem, da bi se radostno zedinili s svojimi brati. Zakaj drugače preveč oslabi ta krvorodna betva slovanska, za katero bi to bila velika sreča, ko bi se okrepila z ostalimi južnimi brati."

4. Društva.

Važno je vedeti, kako stališče so o tem vprašanju zavzela naša društva. Svoboda l. 1848. jih je rodila celo vrsto, tako dunajsko „Slovenijo", graško „Slovenijo", „Slov. društvo" v Ljubljani, v Gorici in Celovcu, „Slavj. društvo" v Trstu, za-

[1]) „Gratzer Zeitung" dne 26. aprila 1848.

[2]) Tobolka, Slovansky sjezd v Praze roku 1848, str. 87. K „Sloveniji" naj bi prišli tudi ogrski Slovenci.

grebško in zadersko „Lipo". Manjša društva so nastala tudi v Celju, Radgoni, Novem Mestu in v Poličanah, v Postojni (v Radovljici?).

Celjska „Družba za gojitev sporazumljenja med Nemci in Slovenci", osnovana 16. maja 1848, je sklenila v svoji prvi seji — raznesel se je bil glas, da pride deputacija iz Hrvatske — sprejeti deputacijo prijazno, Hrvate kot brate pozdraviti in njih težnje z besedo in činom podpirati, ako se hočejo „z nami" združiti in stopiti pod dunajsko vlado.

Drugače je govorila graška „Slovenija", ki sta jo vodila Čeh Dragoni Křenovsky in Vrazov prijatelj dr. Muršec.

Že smo slišali, da je graško društvo v dr. Kočevarju poslalo svojega oficijelnega zastopnika na Jelačićev sabor.

V smislu zajednice je zložen tudi manifest graške „Slovenije" do Hrvatov, objavljen v Gajevih „Novinah" z dne 1. junija: »Slovenci Hèrvatom. Mili brati! Primite serčen pozdrav bratov vaših slovenskih, kteri domorodnim duhom prebudjeni, krepko gibanje vaše z radostnim ino veselim sercom pozdravljajo ino sprevadjajo; al ne samo da se mi Slovenci veselimo nad verlim postupanjem tako slavnega junačkim duhom dihajočega naroda, tudi mi, dozdaj zastran narodnosti zapušćeni ino potlačeni Slovenci se začnemo gibati, začnemo vas naše ljube brate nasledovati, vaše želje našim pridružiti, ino najblažešo posestvo zemeljskega življenja: narodnost ino iz nje izvirajućo telesno ino duhovno dobro priljublivati, ino za njo se boriti. Vi dragi brati! ste bili pervi, ker' ste slavno delo narodnosti se poprimiti, med jugoslavjanskimi narodi najpred skoz vašega velikega probuditelja začeli, priljubili ino na visoko stopnjo zveršenosti dotirali, kader še smo mi ubogi Slovenci terdno spali. Da smo se tedaj mi Slovenci zdaj prebudili ino narodnost temelj sreče vsakoga naroda priljubili: to slavno nakanjenje ino veselo preporodjenje ste Vi spružili, ste Vi podpirali. Primite zato za Vaš lepi trud, našo iz globokega sèrca izvirano zahvalo, primite naš serčni pozdrav, kterega vsi v Gradci prebivajoči Slovenci ino Slavjani u obče Vam pošlejo.

Mi Slovenci, kterim je ptuji element vse domorodne moči ino čutjenja izsisati namenil, bili smo v velikoj nevarnosti, našo najdražešo blago naimre: narodnost izgubiti. Al previdnost božja je tomu konec naredila. Milost cesara nam je narodnost v ustavi poterdila. Zdaj se tedaj glas vesti vsim obznanuje: „Čuvajte muževno, kaj nam je po večnoj pravici v del prišlo." To si zdaj mi Slovenci ino vsi Slavjani čemo k serci vzeti. zakaj mi Slovenci, Vi dragi brati ino vsi Slavjani mamo ljute protivnike, kteri vse moči upotrebljivajo, našo narodnost podkopati ino nas v staro sužanstvo zaverči. Bog jih bode na skoro sodil.

Mi poznamo, brati! Vaš junački duh! al tudi mi Slovenci smo od njega napunjeni, naj pridejo sovražniki naši odkod hočejo, videli bojo, da je z nami Bog in večna pravica, da je Slavjan pripraven kerv ino življenje za narodnost posvetiti. Brati! Vaši neprijatelji so tudi naši neprijatelji, proti kerim Vi idete, proti tistim čemo tudi mi združeni z Vami junaki iti. Vi ste nam izgled, Vi naša duša vu vsem. Vi ste na veke naši ino mi na veke vaši brati, zato sam Bog terja: Vsi za enega, eden za vse!!! V imenu Gračkega slovenskega zbora", (Podpisi niso natisnjeni).

To je boja Bog, ki govori iz zadnjega odstavka, to je Jelačićev duh, ki je zapretil Madžarom iz par dni pozneje otvorjenega hrvatskega sabora.

V imenu graškega „Čeho-slovensko-ilirskega" društva je J. Dragoni-Křenoský pisal v Havličekovih „Nar. Novinah" z dne 13. maja 1848, češ, želimo si čim najtesneje biti spojeni s Hrvati in brzo odstraniti vse, kar bi nas v tem oviralo. Stoječ pod istim žezlom, ne nahajamo v tem nikakih potežkoč; dalo bi se to doseči enostavno z novo razdelitvijo avstrijskih dežel.[1])

Ko je Jelačić zmogel Dunaj in bil — bi rekli — gospodar Avstrije, je ljubljansko „Slovensko društvo" (dne 28. nov.) sklenilo nastopno adreso nanj:

„Vaša Prevzvišenost! Noč tisučletna je krila slovenski narod in ni dala razplameneti se njega dušni iskri, narodni zavesti. Po krivičnih in protinaravnih mejah razdrobljen, od enokrvnih bratov svojih ločen, brez vodja svojiga, zraven pa od žalostne, iz nenarodniga vladarstva izvirajoče nezaupnosti in zavisti med posameznimi udi zajedan, je v neizrekljivo brezpomočnost vpadal in malo po malo v taisti popolnoma vterpnel.

In ko je nepremagljivi duh časa razsul zastarane okove in ko so presvitli cesar Ferdinand izrekli mogočno besedo, de imajo vsi narodi avstrijanskega cesarstva enakopravni biti, se je še jasneje pokazalo, kako zapušen de je narod slovenski bil. Razdružen sam v sebi, ne poznaje se, svojiga praviga namena in konca vgledati ni vedil ter je bolniku enak, ki ozdravivši od predolge bolezni pri vsaki stopinji omaguje, brez premisleka se srednje podpore poprijemal.

Tu zasije luč rešivna!

Bratovski narod junaških Hervatov, zbran pod zmagonosno zastavo svojiga vitežkiga za pravico navdušeniga bana

[1]) Apih, op. cit. str. 88 poroča, da je graška „Slovenija" v svoje zahteve sprejela tudi točko, naj bi se olajšal „promet z našimi presvetli dinastiji vsekdar zvestimi, viteškimi brati Hrvati" (načrt prošnje z dne 16. apr.). Ko pa je izšla ustava z dne 25. aprila in ni ugodila slovenskim zahtevam, jih je graško društvo skrčilo baš za hrv. točko.

otrese nevredne verige, stopi mogočno na polje svetu znaniga djanja in pokazaje Evropi veljavnost in ceno slavjanskiga imena, na mah tudi slovenskimu narodu odkrije pot, ki mu je po božji previdnosti odkazana.

Na čelu naših hrabrih bratov je Vaša Prevzvišenost slavjanstvu moč in vrednost podala, Avstrijo kot veličansko zvezo svobodnih bratovskih narodov perteče pogube otela, postavnimu redu pa čast in veljavo ohranila.

Zavoljo teh slavnih del se razlega po celi Evropi ime Vaše Prevzvišenosti in ga vpiše zgodovina med zvezde. Ali vročejši od solnčniga žarka prešine slavno to ime vse slovenska srca in z neizrekljivo radostjo jih napolnjuje.

Zato spozna podpisano slovensko družtvo za svojo dolžnost, tem gorečim občutam slovenskiga naroda izraz dati in v imenu njegovim Vaši Prevzišenosti nezmerno občudenje in iskreno zahvalo izreči, zraven pa krepki brambi in zaštiti vekoslavniga jugoslavjanskiga vodja ga priporočati. — Ljubljana, 6. grudna 1848. („Slovenija“ z dne 2. jan. 1849.[1])

Tržaško društvo že po svojih členih ni bilo le slovensko, ampak vobče slovansko.

*

Dne 29. aprila 1848 je sprožil Lj. Štur ustanovitev slovanskega društva, ki bi imelo za svrho uresničenje narodne enakopravnosti in okrepitev slovanske vzajemnosti. Sestre in podružnice naj bi imelo po drugih slovanskih deželah. Misel se je izvedla in se ustanovilo društvo — izprva se je mislilo na ime „Slovanska Orlice“ — pod imenom „Lipa slovanska“ v Pragi.

Jeseni l. 1848. je Kurelac pisal Šafaříku, naj pripravi „Lipo slovansko“, da bi pozvala Slovence na spojitev z Iliri. V. Dušan Lambl, znani navdušeni Čeh, predsednik „Slavie“ v Pragi[2], je ta list prinesel odboru „Lipe Slovanske“ s pripombo, da se Šafařík popolnoma ujema s tem predlogom. In res je sredi novembra 1848 mislila „Lipa Slov.“ pozvali Slovence, naj se združijo s Hrvati. Predno pa je sklenila tak poziv, je vest o tem prišla že tudi v Ljubljano (najbrž so se Čehi pred končnim sklepom hoteli uveriti o mišljenju Slovencev samih). Toda J. Bačovský[3]) je iz Ljubljane „Lipi“ odgovoril tako-le: „Vest, da hoče Lipa Slov. pozvati Slovence, naj

[1]) Omenjena je adresa v Apihu, str. 211.

[2]) Gl. o njem „Zbornik“ Mat. Slov. 1906, str. 13. sl. O Kurelčevem pismu itd. gl. „Lipo Slov.“ z dne 18. dec. 1848.

[3]) O njem gl. „Zbornik“ Mat. Slov. 1906, str. 29. V dopisu, ki je datovan „dne 21. nov.“, govori Bač. o „včerajšnjem zborovanju „Slov. društva“; to zborovanje pa je bilo 22. nov.; po takem je datum dopisa napačen; moralo bi biti: 23. nov.

bi se združili s Hrvati, je tu zbudila raznojake misli, zlasti zato, ker se je na ta način pokazalo nekako neznanje tukajšnjih razmer. Zakaj če bi se tudi takoj Kranjska združila s Hrvatsko, kaj bi pa bilo s Koroško, kaj s Slov. Štajerjem? Bolje bi bilo, te-le pozvati, da bi skupno stopili pod eno upravo in na ta način s Kranjci ustvarili eno telo. Naklonjenosti do Hrvatske je tu pač mnogo, a vsakdo vidi, da se tu ne da postopati po nemškem načinu, z golo besedo staviti narode kamorkoli. Administrativna uredba za Slovensko v federativni državi mora biti v Ljubljani. Zagreb je že daleč. A kar se tiče tega, da bi se morebiti literatura mogla na nekak način približati, se tudi to ne da tako naglo prevreči in je tu dosle misel slovanstva čisto v kali in s tem rodoljubje zelo lokalno, da (nego?) bi se približanje moglo izvršiti brez boja. Mislim, da se kaže s tem pozivom nekaka supremacija, kar bi moglo tu povzročiti samo nejevoljo, kakor se je zgodilo na drug način na Moravskem, in tako se da vzrok za prazno kričanje in pisanje, a druge važnejše reči se pozabijo.[1])

Ta dopis Bačovskega se je prečital v odborovi seji „Lipe Slov." dne 28. nov. „Lipa" je opustila poziv in izrekla samo „radost nad probujajočo se narodnostjo slovensko".[2])

Na veliki skupščini ljubljanskega „Slov. društva" dne 22. nov. Bleiweis ni omenil te stvari, pač pa je Hicinger z „gladko tekočimi besedami" predlagal tesnejšo zvezo slovenskih društev v Gradcu, Gorici, Trstu in Celovcu, nadalje, da bi se sicer držali lastnega narečja, vendar ne opustili prilike, svoj jezik približevati v nekaterih besedah, in posebno uvedli pri glagolih srbohrvatski aorist in imperfekt: „bih" in „bijah". Jeriša pa je na isti skupščini izrazil željo po zgodovini ne le Slovencev, ampak vseh Ilirov.

Iz takega miliêja je „Podlipski" razpravljal o odnošajih med Slovenci in Iliri v „Sloveniji" dne 1. dec. Podlipski priznava, da potrebujemo tesnejšo zvezo z Iliri, toda pred vsem nam je treba zedinjene Slovenije, „potem bo slovenski narod skupaj mogel svet in sklep storiti, kako in koliko se z Iliri združiti", nadalje ker še nikdo ni povedal, kakšna naj bo ta zveza, bodo deželni zbori, urejeni po ustavi, sodili o tej stvari in končno Slovenci pri tej stvari ne smejo popolnoma izginiti.[3])

[1]) „Lípa Slov." 4. dec. 1848. „Sl."(avomil Vávra?) je bistvo pisma Bačovskega posnel z besedami, da spojitev Slovencev s Hrvati „še ovira partikularno rodoljubje".

[2]) Prim. „Slovenijo" z dne 8. dec.

[3]) „Slav. jug" je (po „Sloveniji z dne 1. dec.) predlagal nekak jugoslov. narodni svet „Srbov in Slovencev, ki uživajo obče zaupanje naroda in veljajo kot avtoriteta v svojem narodu", in Hrvatov; ta svet bi se potegoval o zedinjenju jugoslovanskih dežel in njih razmerju do osrednje oblasti.

O tej priliki je izpregovoril tudi M. Majar. V „Lipi Slovanski“ z dne 14. in 18. dec. je objavil članek, pišoč: „Srčno nas je tešilo, ko smo čitali v čeških novinah, da nas mislijo naši češki bratje opozoriti, naj bi se mi Slovenci združili in spojili s Hrvati! Mi slovenski rodoljubi želimo to iz celega srca, samo da nam dosle ni bilo možno, v naših novinah „Slovenija“ o tej stvari toliko pisati, kolikor bi bilo tega treba. Ta nesrečna nemščina in frankfurtovščina nam je naredila mnogo, premnogo škode in truda. Morali smo vse sile napeti, da bi politično zbudili narod, da bi se čutili Slovence in se odvrnili od Frankfurta.“ Ako hočejo Slovani svojo bodočnost na trden temelj zasnovati, morajo biti, pravi Majar, vsa slovanska plemena v našem cesarstvu enorodna in med seboj ravnopravna: Slovenci, Hervati, Srbi, Čehi, Moravani, Slovaki, Poljaki in Rusini naj imajo med seboj ista prava in iste dolžnosti. Tu torej Majar poudarja samostalnost Slovencev, a iz drugega vzroka, nego v Ljubljani. Drugo načelo slovanske politike namreč bodi: Vsa slovanska plemena v našem cesarstvu naj so vkup en narod. „Zato se mi Slovenci nečemo združiti le s Hrvati, temveč hočemo pristopiti kot svobodno pleme, drugim enako in isto, k vsem Slovanom naše države. Zato naj Čehi, Moravani in Šlezijani ne govore le o združenju „krone češke“, zakaj njih politično občestvo in domovina mora biti mnogo večja, mnogo obsežnejša, namreč: vse avstrijsko slovanstvo.“[1])

Ob koncu leta 1848. je v Zagrebu vzklila „Slovanska lipa na slovanskem jugu“ (dne 10. dec. je bilo prvo zborovanje). Dragotin Kušlan je predlagal, naj bi se na slovanskem jugu ustanovile 4 Lipe, in sicer poleg zagrebške še ena za Slovence, ena za Dalmatince in ena za Srbe, vsekakor pa naj zagrebška Lipa išče najtesnejših političnih zvez s Slovenci in z vojvodino srbsko („Slov. Lipa“ 14. dec. 1848).

Zagrebška „Lipa“ je dne 22. dec. „Slovenskemu društvu“ v Ljubljani „kao najbližjoj miloj braći svojoj“ javila svojo ustanovitev ter svojo svrho.“[2])

„Glavna je naměra naša, koju mi odkrivamo pred širokim světom, načelo slobode jugoslavenskog naroda u jedinstvenom slobodnom austrijskom carstvu uživotvoriti i štititi.... Věrn

---

[1]) Majar je čutil, da je tu posegel daleč. Zato je rekel ob koncu svojega članka: „Mogoče, da je ena ali druga teh mojih misli nekoliko enostranska, a to prihaja odtod, ker sem vedno med temi visokimi gorami, oddaljen od domoljubov, s katerimi bi se mogel razgovarjati in se orientovati.“ (Članek je pisan v Žabnicah). Zato je mislil, prošnjo vložiti na naučno ministerstvo, da bi prišel v Celovec ali v katero drugo mesto na Slovenskem za učitelja slovenščine, četudi brezplačno, dokler se ne ustanovi plača.

[2]) Podpisan Vranicani kot predsednik, E. Vrbančić kot tajnik.

ovom načelu, ćemo sve sile naše upotrěbiti, da se želje vaše i naše, na saboru našem članKom XI. 6. ove godine primljene, poradi užjeg saveza izmedju nas i mile slovenske bratje naše što prie u život pretvore. Povodom priložene protestacie naše bratje istrianske· · · · učinili smo več u tom obziru kod světlog bana, kao takodjer kod novoimenovanog ministra našeg Barona Kulmera shodne korake, te ponovili smo kod te prilike i naše medjusobne želje o užjem savezu slovenskog naroda sa trojednom kraljevinom, moleći, da se u tom smislu kod prestolja Nj. Veličanstva izpunjenje tieh željah izposluje.

Mila i ljubljena bratjo! Uvěravajuć vas tako činom o ljubavi našoj, nadamo se od vas, da ćete i vi nas tako ljubiti, kaošto i mi vas ljubimo.

Nadamo se, da ćete i vi u tom obziru u najužje medjusobno obćenje s nami stupiti, za da se bratinski posavětujemo i pobrinemo, kako da se savez taj naš pobratimski što prie uživotvori." Končno opozarja „Lipa" na Istrane in prosi, naj bi se tudi „Slov. društvo" oziralo „na taj slavjanstvu věrni puk."

Dne 31. dec. 1848 je „Slov. društvo" odgovorilo na ta poziv, in sicer Šporer[1]) v hrv. jeziku: „Ljubezna bratjo! Ustavenos (!) družtva „Lipe slavenske u narodu jugoslavenskom — i opogovor bratje istrianske o namjere zlobne utaliandjenosti mi podpuna radosno doznasmo, prignući sve naše duhoskladje dogodjajma veloprudnim za narodnos slavjansku. Veće jošter se okripiše ćutje nase, čitajući premilu vašu knjigu od 22og — prijetu 28og prosinca tek.

Štogod snaga i kripos i domoljubje vaše o narodnoj sjedinjenosti i zvišenosti tvara, i u našemu sercu ljubezno se objavlja. Ako poslovi naši i naši obziri o užjem savezu naroda raširenog dosada malo zaglave očivetne dokazati mogoše, zato i kod nas — vjerujte — manja ni ljubav ni žudja nije, u slobodi i jednačinosti narodskoj po zakonskih upravah napriditi. Da i o tome pridnie gospoditi okolnosti u nas nedopustiše, to vrimenah težoči i osebnoj nahodi, koje nas okružu, naložite. Uz to vjeru čverstu uzamite, da za narod slavjanski i njegove pravne za njegvu izobraznos i diku mi raditi i živiti srečeno mislimo." —

4. Jelačić.

Med pojavi hrvatskega pokreta, ki so mogli buditi posebno pozornost, je bil viteški ban Jelačić sam, način njegove izvolitve banom in njegova osebnost.

---

[1]) O njem gl. „Kolo" „Mat. Hrv." III. (1907, str. 317.)

„Obću radost i veselje poćutismo takodjer i mi Slovenci, što ste si poslě dugog vrěmena ipak jedan put opet sami po svojoj staroj pravici bana izabrali, i to pravoga, hrabroga sina domaćega, to je pravo, ne dajte si uzeti toga prava, da bi vam Magjari narivali čověka inostranskoga, koi niti vas, niti vaše narodnosti ne ljubi," je pisal „Jernej", Slovenec iz Ormoškega okraja, v Gajevih „Novinah" z dne 22. aprila.

Ko je ban proti koncu meseca julija potoval na Dunaj, so „slovanskega sokola" na vsej poti svečano pozdravljali. Šel je čez Varaždin, Ptuj in Gradec. Neki „Bogdan" pa je udaril čez Rogatec in Poličane, „pak i tu se sve spremilo bilo, da ga dočeka koli se samo može slavno. Tu je bilo i gospojah i djevojakah, u narodnom odijelu, čekajući i želeći, vidjeti Jelačića bana. Ali kad im kazah, da ban neće ovuda, nego da je već krenuo u Beč na Varaždin, onda se sve jako razžalosti. Nekakav starac štajerski, sjedoglavac, reče mi, da od kako je čuo za Jelačića, živo se je osjetio svoga slavjanskega porijekla i da se ponosi, da je Štajerac Slavjanin. A kako ga nijesam mogao dočekati evo ovdje, a ja idem, reče mi, u Zagreb, da ga se nagledam, pak onda, ako se Bogu svidi, da se preselim u drugi svijet."[1] („Novine" z dne 1. avg.)

V Ptuju je njegov prihod zbudil veliko pozornost; hoteli so Ptujčani videti in od obličja do obličja poznati junaka, ki se je o njem toliko pisalo. Ko se je vračal z Dunaja, kjer so mu Slovenci priredili veliko serenado, si je v Gradcu izposloval pri njem avdienco Vinko Gurnik, celjski poštnar in voditelj slovenskih deželnozborskih poslancev, pozneje poveljnik celjske narodne straže, „da ga v imenu vseh Slovencev zagotovi časti in goreče ljubezni do njega in našega srčnega nagnjenja do zvestih in junaških Hrvatov. Gotovo ne vem," piše o tej avdienci Gurnik v „Celjske Slovenske Novine" z dne 9. avgusta 1848., „ali sem svoje občutke, ki jih je srce bilo polno, v besedah prav razodel. Moje srce je tako kipelo, ko sem stal pred viteškim, pa vendar tako milim banom, da sem svoje besede celo pozabil . . . Ta mož vsakega vname za se. Kdor le enkrat govori ž njim, gotovo je za vselej njegov. Sedaj razumem vnetost Hrvatov — tega junaškega naroda . . . In ko sem po naročbi razlagal, da mi južni Slovani v njega stavimo svoj up kot v moža, ki je poklican, kakor Avstrije steber varovati nje ustavno samovlado, da smo pripravljeni, iz tega namena se zbrati okoli njega: ustavil mi je ban, očito vnet, besedo, rekoč:

[1]) Neki starček iz Litmerka na Štajerskem (Ptujski okraj), ki je l. 1848/49. služil v Kinskega 47. pešpolku, se je še nedavno rad spominjal „tistega Jelešica, ki je prišel s svojimi zvestimi Hrvati l. 1848. nam pomagat Madžarov krotit, katerega se spominja vse, še danes pri življenji, takrat stoječi pred krutimi Madžari".

„Ne zaslužim tolike časti, nisem nikak poseben človek, sem le vsakdanji pa pošten mož, gorim za svobodo, za svojega cesarja, za svoje ljudstvo. Hvala Vam in Vašim slovenskim bratom, ki so mi kot bratje enega rodu tako dragi. — Ako nas do zadnjega prisilijo, potem, prijatelji, meč v roke! Vi ste moje srce razveselili, zato Vam prav iz srca roko podam, jo podam Vam in vsem Slovencem."[1])

„Illyrier, Serben! Ich sah Eueren Ban, ich sah Eueren Patriarchen; ich wohnte mehreren Eurer Landtagssitzungen bei, ich vernahm die süßen Laute unserer Mutter Slava aus dem Munde Eueres Bans, aus dem Munde Euerer Deputierten: wie Honigseim floß es von ihren Lippen, wie Leierklänge scholl's in meinen Ohren," je vzklikal „Radoslav" v „Luni" z dne 12. avg. 1848.

Neki Ljubljančan — bil je to A. Reš, svečenik, prim. „Novice" 1849., str. 75[2]) — je potoval avgusta meseca čez Dolenjsko na Hrvatsko, da se sam uveri o narodnem gibanju, ter prišel v Karlovec baš 19. avg., ko je došel tja tudi Jelačić ban. Očaran o banu, „priljudnem, lepem možu, kako se je, kakor general konjikov po huzarsko opravljen, prijazno obnašal, kako je Sluinske graničarje, narodno stražo, serežane, slobodnjake in druge vojščake pregledoval", je končal svoj dopis z vnemo za Zagreb: „Krajnci! pojdite sami v Zagreb, in gotovo vam bo lepo mesto dopadlo, še bolj pa prijazni prebivavci . . . Bog vas obvari, dragi Hrvatje in vašega vitežkiga bana, spasitelja vsih Slovanov!" („Novice" z dne 13. sept.)

Očividno je zadnje besede že rodil glas o vojni.

Odločni nastop Jelačićev je otvarjal srca in budil sveže nade. „Prišel bo čas odrešenja . . . (od Madžaronov in nemškutarjev). Poleg lepih slavjanskih zvezdic bomo nosili beločrne trake na znamenje, da hočemo v svobodi živeti, ali pa za svobodo umreti. Pomislite samo k našim sosednim bratom, kako bežijo tam ponočne ptice pred belim dnevom . . . o, da nam je samo za dva tedna Jelačića bana!" (Ognjeslav v „Sloveniji" z dne 29. sept. 1848.)

[1]) Glas o tej avdienci se je kaj prijetno dojmil celjskih domorodcev. „Prav prisrčno nas je," piše v njih imenu dne 14. avg. 1848 v javnem pismu („Celjske Slov. Novine" z dne 16. avg.) Gurniku, „razveselilo slišati, da ste Vi, mili brat, v Gradcu obiskali slavnega gospoda Jelačića, bana hrvatskega, in ga v imenu nas Slovencev spodobno počastili. — Srčno nas je razveselilo, da so Vas slavni ban, čigar imena hvaležna Slovenija nikoli ne bo pozabila, posebno prijazno sprejeli. Naj živi še leta mnoga! — Hvaležnega srca smo tudi sprejeli srčen pozdrav, ki ste nam ga od slavnega bana po Novinah naznanili. Beseda je preslaba popisati, kako živo nas je ganilo krepko in goreče govorjenje Vaše in visokega gospoda bana o mili materi Sloveniji in nje sinovih. Zato naj v veselje in srečo naroda v slavi dočakata še mnoga leta!"

[2]) Skozi Ljubljano je potoval Jelačić v Insbruck dne 13. jun., a najbrž incognito.

Meseca novembra 1848 je pisal nekdo „z gornje Save“ na Kranjskem pismo na Dunaj, ki se je izročilo nekemu „H. T.“; ta je iz tega pisma dne 30. nov. poročal v „Slav. Centralbl.“ o razpoloženju v „Sloveniji“ vsled oktoberskih dogodkov na Dunaju in končal svoje poročilo: „Ideje slovanstva se zaveda ljudstvo, celo najnižji, najbolj zanemarjeni, sloji vedno bolj; ta ideja se kaže v najiskrenejših, najtoplejših simpatijah za naše hrvatske junake in slavljenega bana. Sam sem bil priča na primiciji, kako so Slovenci ob vojnem pohodu Hervatov proti Madžaronom jubilirali in nebrojnokrat klicali „živio“.

„Samo ime „Bog“ se je l. 1848. čulo tolikokrat kakor ime „Jelačić“, mi je odgovoril g. G., vadniški učitelj v Ljubljani, ki je imenovanega leta že pisal v „Novice“.

Bleiweis je skupščino „Slav. društva“ (22. nov.) programski sklenil z besedami: „Bog živi Ferdinanda, ustavnega cesarja, Jelačića bana, branitelja Avstrije in vseh Slavjanov!“

Ob svečanosti zavladanja Franca Jožefa I. se je v Ljubljani brž za narodno himno pelo „Hej Slovani!“, na to pa je neki mlad mož zaklical: „Zivio ban Jelačić“ in klic so ponavljali več ko stokrat vsi prisotni („Nov. Lipy Slov.“ 3. januarja 1849.)

„Mnogo simpatij za Hrvatsko, dà, penatsko ljubav za junaka Jelačića“ je moral med štajerskimi Slovenci v Slov. Goricah konstatirati mariborski nemško-liberalni profesor dr. Puff.[1]

Med Muro in Dravo ni bilo slavnosti, kjer bi se ne slavil Jelačić. Ko se je dne 6. avgusta na primiciji pri Sv. Rupertu v Slov. goricah napilo Jelačiću, „ni bilo od živio ne konca ne kraja“[2]); l. 1849, sta bili pri Sv. Bolfanku v Slov. Goricah dve primiciji; v uti enega novomašnika se je svetilo trobojno slovansko kolo, nad njim kip božji, na desno podoba Jelačića, na levo Radeckega („Slovenija“ z dne 14. sept. 1849.)

Ko je dne 17. septembra l. 1848. na stolpu ormoške cerkve vzplapolala slovenska trobojnica, je ljudstvo na mestnem trgu pelo cesarsko pesem in končno vikalo: „Živio ban Jelačić!“[3]) In sredi celjskega mesta v Gosposki ulici je na cesarjev rojstni dan l. 1849. hrvatsko-narodni trgovec Ogrizek poleg transparenta: Živio kralj Franjo Josip! in: Živio maršal Radecki! tudi pokazal transparent: Živio ban Jelačić! („Slovenija“ z dne 4. sept.)

Dne 11. avg. l. 1848. se je bratila narodna straža ljubljanska in akademska legija z narodno stražo v Kranju. Pri zajutrku, ki ga je dal akademikom Bleiweis, je grmelo tudi: Živio ljubljenik naš, ban Jelačić!, v kazini potem zopet in pri

1) „Konstit. Blatt“ dne 26. avg. 1849.
2) „Slovenija“ 18. avg., skrajšano v „Slav. Centralbl.“ 1. sept.
3) „Slav. Centralbl.“ 4. okt.

obedu na otoku Save zopet. Pa tudi dovoljenje današnjih slovenskih boj (bele boje namesto rumene) je Ljubljančanom izvabilo pozdrave za Jelačića.

Dne 10. septembra so se bratile narodne straže novomeška, dvorska, trebanjska in mokronoška v gozdovih graščine Wördl; napivalo se je tudi Jelačiću („Sloveniens Blatt" z dne 12. sept. 1848).

Ko je Jelačić ukrotil Dunaj, so ga Nemci in Madžari črnili kot reakcionarca. Tedaj (dne 16. okt. 1848.) je pisal Andrej Einšpiler iz Celovca „Slov. društvu" v Ljubljano: »Nemconi in nemškutarji so me tako razkačili, da sim se podstopil, jim moje misli od našiga ljubiga Jelačića-bana očitno razodeti. Ali tukaj, kjer je takih velika truma, bi blo to preveč nevarno; zato tebe, častito društvo! lepo molim, de ta moj zastavk (alj ga vrednega spoznaš) v Ljubljanskih novicah natisniti daš. Oj borni, borni ban, kako ga črnijo!"

„Slovensko društvo" pa je že en dan prej, 15. oktobra 1848 izdalo letak, kjer svari pred emisarji, ki hočejo ljudstvo krivo informovati o dunajskih dogodkih; v istini je dunajski punt delo Madžarov in njihovih prijateljev, ki vsi hočejo Slovane zatreti; zato je bil Jelačić prisiljen, se obrniti proti Dunaju. „Kje bom pa tebe zagledal, jugoslavjanska zvezda", vzklika D.(ežman??) v „Sloveniji" z dne 2. jan. 1849., pišoč o slavi slovanski, „ki si boljši junak od Kraljeviča Marka, ponosniši vitez od Miloša Kobiliča, bolj znajden od Sibinjanina Janka, kterega slava je že vse štiri strani sveta napolnila? Kje te bom zagledal, ko na bojišu, kjer mora tvoja slava te vravnat, kar ste izdaja ter oholost kriviga storile? Kjer koli hodiš, te spremljate tvoje drugarice, tvoje posestrime, ena je ponosna Avstrija, druga je domača vila iz Velebiča. Kadar se boriš, ti junaško čelo ohladite, kadar vtrujen od sile junaštva počivaš, nad tvojo glavo prepevate: Slava Slavjanom!"

In meseca februarja je prinesla „Slovenija" po „Slav. jugu" uvodne članke „Avstrija v l. 1848", kjer se prikazuje Jelačić kot edini značaj v celi Evropi, živi svedok moči in vrednosti naše, poosebljenost vseh naših teženj.

In istega meseca (dne 20. febr.) čestita s celjskimi „Slov. Novinami" Dalmatincem, da „so slavnega Jelačića bana za deželnega poglavarja dobili, moža, kateri se kot juterna danica na obnebju Slavenstva blišči; on, naša sladka nada, sredotočje Jugoslavenov, on, orodje v rokah božjih, da se toliko ugnjeteni, osramoteni Slaveni na stopnjo vzdignejo, katera jim po prirodi gre. — Srečna dežela, katera ima Jelačića bana za poglavara!"[1])

[1]) Tako je pisal Vlastimil v celjskih „Slov. Novinah" z dne 15. febr. 1849. Govorilo se je, da bode Jelačić tudi poglavar avstrijskega Primorja.

Tako je narod, ki je čital „Slovenijo“, „Kmet. Novice“, „Novine d.-h.-s.“, „Danico“ in „Zoro“, ki o Benetkah in Milanu ni znal skoro nič, a o Ljubljani, Reki, Zagrebu mnogo, vzdihal za Jelačićem banom ter vedno vprašal, kako je banu, kdaj pride k nam.“[1])

Jelačić je zbudil tudi slovensko pesniško liro. Lovro Toman je zložil bojevito pesem „Za Horvate, naše brate!“, Koseski pa „Naprej Slavenski jug!“ Fr. Muršić Ljutomerski je pel:

„Živi, Bože, ti Slavena
s krainskog, štajarskog plemena,
Horvat — Slavon — Dalmatina,
Ilirije svakog vernog sina! . . .

Bože živi sve Ilire,
da se slože i razšire
v jezika kreposti
i vu staroj vernosti.“

Hraberski je v „Sloveniji“ z dne 19. sept. 1848 objavil pesem „Jelenska doba“, kjer pravi:

„Slovenski že lovec na lov se napravlja
od Jele Jelačev viteški sin,
slovenske junake okoli nastavlja,
da carske države reši zverin.“

V „Sloveniji“ z dne 5. jan. 1849 je objavila pesnica F. Haussmann pesem „Hervatov zvezda“, kjer pravi:

„Od roda do naroda
hvaležno imen'van
bo še od poznih vnukov
Hrvatov žlahtni ban
— — — — — — — —
O blagor vam, Hrvati,
da Bog vas poživi
in Jelačića bana,
ki slavo vam množi!“

Cegnar je objavil v „Sloveniji“ z dne 31. jul. 1849 pesem „Jelačiču banu“, ki se začne:

Kdo se na čelu armad tam bliska z lavorovim vencem,
v desni neuskrunjeni meč, v levi svobode pečat . . .?“

Vendar se mnogi, odkar je Jelačić dal tudi na Hrvatskem proglasiti oktroovano ustavo, ki je pripravljala tla absolutistnemu centralizmu, začeli dvomiti o njem; tako je njegovo postopanje bolelo Vrazovega prijatelja dr. Kočevarja.[2])

---

[1]) „Novice“ (?) po Gajevih „Novinah“ z dne 4. jan. 1849.

[2]) Marljivi zagrebški dopisnik praške „Lipe Slovanske“, Čeh „— oh —“ je Jelačića porogljivo imenoval „p. Jelen“, ko je ginila njegova zvezda („L. Slov.“ z dne 9. marca 1849).

Vsaj sliko Jelačićevo so hoteli videti tisti, ki ga osebno niso mogli videti. „Ako ima v Zagrebu obraz (portrait) světlega bana Jelačića, a vi nam pošaljite několiko eksemplarah, naši ljudi bi rado gledali barem sliku ovega našega jugoslavenskoga spasitelja, kad ne mogu licě, pravi dopisnik Dr . . . l . . iz Štajerskega v Gajevih „Novinah“ z dne 3. avg. Uredništvo je dostavilo, da dosedaj še njegove podobe ni.

Bralci »Novic“ so prejeli Jelačićevo podobo še le naslednjega leta, dasi so jo bile „Novice“ že izdavna obljubile; bila je „od domorodniga umetnika gosp. Kurca Goldensteinskiga na kamen pisana“ ter pridejana listu z dne 2. maja. „Pravi Slovenec“ pa je prinesel podobo Jelačičevo dne 30. aprila 1849, a životopis dne 7. maja.

Tržaškemu ‚Slavjanskemu zboru‘ je poslal srbski kamenopisec Ivanović iz Dunaja sliko Jelačića bana v narodni banski obleki. (»Slovan« 1886, 168). Jelačićeva slika je krasila dvorano, kjer se je dne 6. dec. 1848 vršila prva glavna skupščina tržaškega „Slavjanskega društva“ (Pražskě Noviny z dne 16. dec. 1848, št. 97).[1])

Sredi decembra 1849. l. se je igrala v Ljubljani Jelačićeva igra »Rodrigo und Elvira«, „tode ni dopadla, pa je bila večidel tudi slabo igrana. Kakor slišimo, je sedanji ban to igro kot mladeneč pri nekakih 20 létih zložil — z ozeram na take mlade léta ne smemo preojstri biti v pretresu imenovane igre“.

Tržaško „Slavjansko društvo“ je julija meseca l. 1850. poslalo posebno deputacijo poklanjat se banu Jelačiću na Reko. Člani te deputacije so bil German Angelić, A. Marinović, Ferdo Šporer, Andrija Stojković, dr. Aleksander Stojković. Deputacija se je peljala črez Reko v Senj mu nasproti. Že v Senju so bili trije Jelačiću predstavljeni; ban je bil deputacije vesel in je rekel, da je pred nekaj časom hotel priti v Trst, a neke okolnosti so mu to preprečile; ko pa poseti svoje graničarske bataljone, bo Trst pohodil in se tam mudil. Še istega dne (9. julija) sta bila dva odposlanca na Reki pozvana na pojedino, ki jo je banski poverjenik za Primorje Bunjevac priredil banu na čast. Dne 10. julija so bili končno v avdienci sprejeti. Ban je na njih izraz vdanosti, „rukujući se čas s jednim, čas s drugim“, odgovoril ter končno dejal: „Pozdravite mi vašu milu obštinu slavensku, meni drage Slavene terstanske“. Popoldne se je deputacija še udeležila banu na čast prirejenega banketa.

Ob takem razpoloženju ni čuda, če so Slovenci, ko je buknila vojna hrvatsko-madžarska, prispevali s 1800 fl za Jelačićevo armado[2]).

[1]) O Ivanoviću gl. Slav. Centralbl. z dne 21./II. 49.

[2]) O tem natančneje v „Kolu“ „Matice Hrvatske“ III. (1907), str. 315.

Ni se tudi čuditi, če so najognjevitejši slovenski rodoljubi dopisovali v novine pod grbom „ilirskim" ☪. V „Novicah« sem zasledil to šifro le pod podpisom vnetega branitelja slovenskega učnega jezika za verouk v listu z dne 11. apr. in 2. maja l. 1849.; prigovarjal mu je v listu z dne 18. apr. neki Reš; imenujoč ga ‚ultra Slovena', je dejal, da si je ‚ilirski grb kakor šemo na obraz obesil'. Novice niso bile političen list; zato se ob njih niso zbirali najvnetejši „domorodci"; pa tudi Bleiweisova cela smer ni bila Bog ve kako naklonjena ‚ilirskemu', revolucionarnemu grbu.

V političnem listu „Sloveniji" je te šifre mnogo. Vneti Slovenci koroški so v tem znamenju dali duška svoji narodnostni vnemi (prim. dopis v »Slovenijo" z dne 26. sept., 29. sept., 10. okt., 24. okt. 1848; 15. jun., 10. julija in tudi uvodni članek 31. julija 1849), takisto štajerski (29. nov. 1848, pač tudi članek Slovenci! Bratje 24. okt. 1849, 1. jan. 1850, 22. marca 1850, 29. marca 1850); poln slovanskega ognja je dopisnik iz Štajerskega, ki se je v „Sloveniji" z dne 27. febr. beležil kar z dvojnim grbom ☪ ☪; tudi navdušen Slovan goriški je volil to šifro; iz Ljubljane je vsaj en tak dopis.[1])

Pod šifro ☪ je dopisoval „Slav. Centralblättern" nekdo „Aus Slawisch-Steiermark (v listu z dne 24. febr., 31. marca 1849, pač tudi v listu z dne 30. marca in 20. aprila). Tudi v celjskih ›Slov. Novinah" jo nahajamo (n. pr. 22. dec. 1849 in 24. maja 1848).[2])

Tudi znana poljska pesem, ki je postala na Hrvatskem „Još Hrvatska ni propala", je odmevala v teh letih po Slovenskem. Brž v prvi številki »Slovenije« (4. jul. 1848) je D.(ežman) pozdravljal lepo prihodnost s pesmijo »Še Slovenija ni zgubljena«, koje vsaka kitica se končuje s tem refrênom. Dopisnik J. F., vesel probujenih podravljanov, rodoljubnih krajev Sv. Petra, Sv. Eme, Zibike, Prevarja itd. na Štajerskem, si je v Sloveniji (z dne 8. avg. 1848.) svobodno zapel: „Še Slovenija ni zgubljena!" in Kranjec se je tolažil, češ, dokler so Bleiweisi in Strupiji, ‚še Slovenska ni zgubljena'.

„Živio" se je udomačilo pač tudi tega leta. („Novice", 1848, št. 42).

L. 1848. je prišel v 7. šolo v Ljubljano iz Novega mesta Teršinar in je prinesel s sabo hrvatsko surko in ognjevite hrvatske bojne pesmi ›davorije«. Surko si je omislilo potem še več drugih dijakov. Začele so se prikazovati na mladih

[1]) „Slovenija", 4., 25. maja, 12., 22. jun. 1849; 24. nov. 1848 in uvodnik, ki se začenja 29. sept. 1848.

[2]) Križ cerkvenega zvonika ormoškega na Štajerskem je imel in ima najbrž še sedaj luno in zvezdo na koncih poprečne grede. (Danjko v svoji rokopisni kroniki ormoške cerkve). In na oboku prezbiterija sredişke cerkve se nahaja turški polumesec s tremi zvezdami.

glavah tudi rdeče kape naših hrvatskih in srbskih bratov (Trdina v »Zvonu« 1905, 720).

Za predpust 1849 se je ljubljanska mladina učila »hrvatsko in slavonsko kolo plesati«.

5.

Odpor proti vsenemštvu.

Vsaka nevarnost sokoli, a tudi druži sorodne elemente. V tem zmislu je bila želja po zedinjenju s Hrvati in kooperacija z ostalimi Slovani med drugim tudi naraven odpor proti vsenemštvu.

Proti Frankfurtu se je zbralo vse avstrijsko slovanstvo; obsojal se je separatizem (»Sonderinteressen«). Nemški pritisk, zlasti ob volitvah v Frankfurt, je povzročil, da so si Slovenci želeli od »nemških dežel« avstrijske države tja, kjer ni nihče skušal izsiliti frankfurtskih volitev, in to tem bolj, ker je za Prago postal Zagreb politično glavna slovanska točka Avstrije in je hrvatsko orožje obetalo, narediti veliko slovansko Avstrijo.[1])

Kako je splošna oživelost in napeta pozornost Hrvatske delovala na Slovence, nam priča „Radoslav" (»Luna«, 12. avg. 1848), pišoč: »Ich durchzog einen großen Teil Kroatiens und der Greis wie der Jüngling spricht mit sichtbarer Begeisterung von ewiger Treue seinem Gotte, seinem Kaiser und seinem Ban bis zum letzten Tropfen Blutes. Von Freudentränen überströmten mir die Augen bei dem Anblicke soviel des Erhabenen; großer Gott, dachte ich mir, ist es möglich, daß ein solches Volk nicht reif sein sollte zur nationalen Selbstentwicklung«. »Serbo-Illyrier,« je pisal dalje, „Ihr habt euch bereits die Bruderhände gereicht, Ihr kennt keine Sonderinteressen mehr, Ihr habt euch mit liebender Wärme der armen Slovaken angenommen, o vergesset auch der Slovenen nicht, wir sind nicht minder hilfsbedürftig. Erst kürzlich beschloß das Parlament in Frankfurt, die österr. Regierung solle in den deutsch-slavischen Provinzen die noch nicht bewirkten Wahlen erzwingen. Auf Euch, Brüder, richten wir daher unsere bangen Blicke, man will uns ja gewaltsam von Euch trennen; zu Euch halten wir die Hände flehend um schnelle Hilfe.«

[1]) Kako so celo na severu cenili hrvatski pokret, nam priča pismo P. Stalmuch (Poljak?) iz Tešinja z dne 15 jul. 1848 v „Slav. Centralbl." (28. jul.): „Unsere Politik sei also, unsere Kräfte jedesmal auf einem einzigen Punkte zu konzentrieren. Die Südslaven treten heldenmütig auf und schauen treu nach Österreich; schließen wir unsere Herzen ihnen an, dort möge sich zuerst eine Macht für uns aufstellen, dort sich zuerst wenigstens e i n e slavische Nationalität konzentrieren, kräftigen, festsetzen. Dann wird von dort aus die weckende Kraft nach den nördlichen slavischen Nationalitäten ausgehen".

Posebno so Slovenci začeli misliti na jugoslovansko organizacijo, ko se je vsled dunajske bune meseca oktobra 1848 bilo bati, da Nemci zapuste dinastijo in da obvelja frankfurtski program.

»Ako Nemec zapusti Austrio, Magjar jo je že, drugo ne ostane, kakor da južni Slavjani svoje odrešenje išejo, kjer je naravno in nar bliže, Štajerski Slovenci in Vi, Korošci, ter drugo ne bo ostalo, ako drugači hočete svojo slovensko kožo obvarvati, da se ozko Kranjski deželi pridružite, in cela Slovenija pa se na Hervatsko nasloni,« je pisal dne 28. okt. 1848. E. (Trstenjak?) od Drave v „Slovenijo“ (z dne 3. nov.).

Slično je sestavljen poziv, ki ga je Jozipić M(acun) poslal v »Slovenijo« (z dne 21. nov. 1848): „Bratje Slovenci in Horvati! Vi že znate, kar so Nemci v Frankfurtu v § 2. in 3. odločili, namreč Austrio v dva dela razdjati, v nemški in nenemški del; k nemškem delu pa ne dodavajo samo dežel, v kterih se nemški govori, ampak tudi en dober del slavjanske zemlje; Čehi, Moravci, Slezaki, Slovenci poprek in Iliri po Istriji bi morali za naprej vojski, brodarstvu in vsemu drugimu pripomagati, kaj bi ravno za nje ojster meč bil . . . . Zato moramo to že zdaj na tanjko prevdarjati; vas Slovence bo najhujša zadela, vam je tedaj kervavo treba, da se z bratmi Hervati koljko je le mogoče in kak naj hitrej zjedinite, ker ste za se preslabi; gledajte, da vas ne bo čez noč nepazlivosti podlezel vuk. Alj tudi vi Horvati premislite, de je za vas zjedinjenje s Slovenci enako potrebno koker nam; premislite le, da nas je čez en milion in da pri vas turški brat Slavjan še ne zna, da je tudi naše kervi. Premislite slednjič, da ako Slovenci k nemški deržavi pripadnejo, jadransko morje za Slavjane gre rakom žvižgat. Zato trikrat: ‚Sloga od Boga, nesloga od zloga'“. In ko so spomladi l. 1849. bile zopet volitve v Frankfurt ter so se Nemci laskali, je pisal »Patriot aus Slavisch-Steiermark 21. marca«: »Euer Treiben führt uns Slovenen nur zu einer festeren Verkettung mit den ritterlichen Serbo-Illyriern und den energischen Čechen und vielleicht werden euch unsere Nachkommen einst noch dafür dankbar sein«.[1] Ob isti priliki je v »Sloveniji« (z dne 27. febr.) dopisnik ⁂ iz Štajerja ostro pisal zoper nakane Nemcev, češ, „Slovenci! tudi mi smo Jugoslavjani, bomo li tedaj našim bratom slovo dali? Bomo li pozabili na one, kateri so toliko bratovske kervi, toliko blaga z veseljem žertvovali za uzderžanje cele Austrije, — mi pa bi jo po lahkomiselno razdjali?“ Ne hoteč biti „partes adnexae' t. j. podrepine novega ‚Magyar' (sedaj ‚Nemet') orszaga, bomo sreče v belo Ljubljano šli iskat, tam so naša serca, tam so naše želje, k vam, bratje, se oziramo ino k junaškemu banu

[1]) „Slav. Cetralbl.“ dne 5. marca 1849.

Jelačiču! . . . . Serčno podajmo zjedinjeni Jugoslavjani našim severnim bratom krepke desnice . . . in pa bodo kot v starodavnoj dobi veselo slavjanske Vile kolo vodile po svobodnih livadah, pa bodo milo popevale slovenske gerlice v domačih logih«.

Pod plaščem oktroovane ustave se je bližal nemški absolutizem; ob njegovi sapi je „polje slovensko obraščalo trnje in kopriva"; tedaj je rodoljub graški (marca 1850) nasvetoval zadnjo pomoč: „Komur je še sreče mar slovenskega naroda, naj pri bratih Ilirih srečo in tolažbo išče. Ako to z vso iskrenostjo storimo, bode tudi pred naša vrata blago solnčece posijalo."

6.

Gospodarski razlogi.

Ob težnjah po zedinjenju s Hrvati so se navajali tudi gospodarski razlogi.

Olajšatev prometa z „našimi presvetli dinastiji vsekdar zvestimi, viteškimi Hrvati" je sprejela že graška Slovenija v načrt prošnje do cesarja, ki ga je sestavila brž po svoji ustanovitvi (16. april 1848. l.) ter ga objavila 22. aprila; odpravi naj se carinska meja in višje šolstvo naj se osnuje po medsebojnem sporazumljenju po načelu vkupnosti (Apih, 188).

„Jernej", najbrž duhovnik Ciringar iz Ormoškega okraja, je 22. aprila pisal v Gajevih „Novinah", da bi trebalo porušiti kitajski zid, ki loči Hrvate kot „inostrance" od Slovencev; sicer da se štajerski vinotržci boje zjedinjenja, misleč, da ne bodo mogli svojega vina tako drago prodajati, a „Jernej" je uverjen („i svaki blagomisleči domorodec mora to želeti), da je za državo bolje, ako se živež prodaja ceneje. Vinotržci bodo tudi ceneje kupovali, ako bodo ceneje prodajali, in bodo plačevali manj davka. Nadalje bi po združitvi tudi prenehala carina („hranovina" = Verzehrungssteuer); tudi drugi davki se bodo znižali ali čisto ukinili.

In zares so se kmetje iz Brežiškega okraja, iz Rajhenburga, iz Sevnice ob Savi in še iz nekaterih obmejnih krajev po deputacijah pogajali s Hrvati v Dobovi o združenju obeh strani in o ukinitvi carinske črte.[1])

Tudi M. Majar je potrebo ožje združitve s Hrvatsko med drugim utemeljeval s cenenostjo soli, s svobodnim sejanjem tobaka, s svobodo kolka (Članki v „Sloveniji" z dne 15., 18., 22. in 25. avgusta.)

Gospodarski moment je naglašal med drugim takisto „Svečan" (Einspieler) v „Sloveniji z dne 2. maja 1849. Ko se

[1]) Orožen Muršecu z dne 24. maja 1848.

je odbor hrvatskega sabora načeloma izrekel za to, da se prirojena pravica zedinjenja ne more kratiti ne trojednemu kraljestvu, ne tistim avstrijsko-slovanskim deželam, ki bi se z njim zavoljo enake ali sorodne narodnosti rade združile, je pozval „Svečan“ Slovence, naj bi razmišljali, kaj hočemo mi storiti, kako odgovoriti na mili poziv jugoslovanskih bratov, ako bo nam dano po postavnem potu nanj odgovoriti . . . . „Ponosni Dunaj, bistra Sava in deroča Drava nam kaže pot proti jugoizhodu; po teh mogočnih rekah plavajo barke, ki nosijo naše železo, naš svinec, našo obrtnost in naše izdelke v daljnoležeče dežele: na jugoizhodu se razprostirajo z žitom, vinom, rudo, živino in drugim žlahtnim blagom obdarovane ravnine, gore in planine; tam se razlegajo proti milim nebu mični glasi in sladke pesmi našega jezika; tam teče v junaških žilah hrabrih bratov slavjanska kerv; narava, korist, jezik in kerv nam Slavjanom kažejo proti jugoizhodu; tam prebivajo naši brati, naši najzvestejši zavezniki, sinovi velike matere Slave! . . . Zahvalimo se Hervatom, da nas Slovence niso pozabili, da se poganjajo nam vrata odpreti, da stopimo u kolo jugoslavjanskih narodov! Tam, kjer sonce izza gor priplava, tam, na jugoizhodu sveti Slavjanov sreča in svoboda, tam cveti Avstrije Slava in budočnost! Zato:

Samo sloge duh jedini
budi naša obča dika“ itd.[1])

„Slavische Centralblätter“ so 21. julija l. 1848. po nekem pismu opisovale narodno gibanje na Slovenskem ter dejale: „Die Slovenen streben jetzt den Anschluß an Kroatien an (es sind 1000 und aber 1000 Unterschriften dafür gesammelt worden), wie sich auch für die Čechen hier warme Sympathien regen.

Im Grunde genommen haben wir Slovenen hier keine andere Aussicht, wollen wir unsere Nationalität wahren. — Übrigens, welche Vorteile zieht der Slovene vom Deutschen? Es ist mehr als ein Sprichwort des Wenden: „Iz Nemškega druga ne pride kakor toča“, d. i. vom Deutschen kommt nichts als Schauer. Brod, Fleisch und Wein führt hingegen der Slovene nach Deutschland ein, während andererseits aus dem gesegneten Kroatien (nach Verbesserung der Urbarialverhältnisse ein Paradies) Getreide, Borstenvieh, Leder, Holz u. dgl. nach Slavonien geliefert wird. Ferner welche Vorteile zieht der Slovene vom Deutschen? In der Bildung haben uns die deutschen Brüder durch gar viele Jahrhunderte nicht weiter gebracht, als daß sie selber ihren Zöglingen unmutig zurufen: „Du dummer

[1]) Uredništvo „Slovenije“ je pripomnilo: „Opomnimo še enkrat, da je tu le od prostovoljniga pridruženja na postavnim potu govorjenje.“ To je pač zavarovanje proti — globam.

Bindischer!" Auf der anderen Seite hat nur der Ilirismus den deutsch-geknechteten, schon geistlosen Slovenen litärarisch wachgerufen. Die ganze deutsche Bildungszeit gab nur ein Paar religiöse Bücher für Geistliche.

Beim Erwachen des Ilirismus erschien 1843 die erste slovenische periodische Schrift: „Kmet. in Rokod. Novice" in Laibach, ein stark Brod für schwache Magen, leider nur zu stark mit dem Germanismus liebäugelnd itd."

Z dalmatinskega stališča je stvar motril Matija Ban („Zora Dalm." z dne 8. maja 1848.). Brez kontinentalnega ozadja si bosta — pravi Ban — Dalmacija in Kranjska večni neprijateljici, ako se združita; zakaj Tržaška luka ubija dalmatinske luke.

„Kranjska i Dalmacija mogle bi se onda samo bez svoje štete sadružiti, kada bi obe imale nad sabom jednu veliku i plodovitu kontinentalnu zemlju, njima pripadajuću, kojom bi njina primorja cvetila. To su Kranjci već uvideli, i zato kod njih je sada velika težnja, da se sa Hrvatskom, koja izviše njih leži, sajedine."

Poudarjalo se je že tudi, da bi bilo treba začeti z ožjimi trgovinskimi odnošaji med avstrijskimi in turškimi Jugoslovani, ako naj se kdaj sklene narodno bratimstvo. Trgovinske pogodbe s Srbijo so se nadejali v zahvalo za pomoč, ki so jo čete srbskega kneza izkazale Avstriji v vojni z Madžari. Trgovina avstrijska po Balkanu pa bo le tedaj mogoča, ako si Avstrija pridobi simpatije Jugoslovanov, „kar se le tedaj doseže, ako se jim da po narodnem partikularizmu nevzkračeno pravo"; dosedaj veljajo Avstrijci južnim Slovanom v Bosni in Srbiji še za „Švabe".

V zmislu potrebe trgovinskih zvez s turškimi Slovani je dne 12. februarja v kromeriškem zboru interpeloval vlado kninski poslanec dr. Petranović. (Südslavische Zeitung" z dne 16. februarja 1849.)[1])

7.

Prigovori proti zvezi s Hrvatsko.

Čuli so se pa tudi glasovi, ki so baš z gospodarskega stališča govorili proti zvezi z Hrvatsko in za zvezo z Nemčijo.

Državnozborski kandidat dr. Karel Lavrič je v „Laibacher Zeitung" (27. apr. 1848) zagovarjal pripadnost slovenskih dežel k nemški zvezi; zakaj v kaki jugoslovanski državi bi se

[1]) Nasprotno so tudi nemško politiko vodili gospodarski interesi. To je izprevidel že Kurelac, ki je na skupščini v Poličanah avgusta meseca dokazoval, da so Nemci zato proti Sloveniji, ker bi z njo izgubili Trst; oni hočejo imeti tudi Dalmacijo, da si do Carigrada osvoje zemljo.

glavna struja trgovine pomaknila dalje na izhod, dočim gre glavna trgovinska pot nemške zveze baš skozi slovenske pokrajine.

Nevarna se je tudi zdela opustitev carinske črte med Hrvatsko in dednimi deželami; zakaj potem bi Hrvatska obilje svojih pridelkov lahko prodajala za ceno, ki je enaka naši obdačnini („Extrablatt zur Gratzer Ztg.", 28. apr.)

Neki „Domolubić" je v „Sloveniens Blatt" z dne 19. septembra l. 1848. odsvetoval okrožitev Avstrije po narodnostih, češ, sicer je italijanski Trst za Kranjsko izgubljen. „Eine Vereinigung mit Croatien könnte Krain dafür nicht entschädigen und werden sie jene Landwirte in Krain nicht wünschen, denen es erinnerlich ist, daß ihre Naturprodukte während der einst bestandenen Vereinigung mit Croatien keinen Wert hatten und das bereits seit der Aufhebung der Weinaufschlagsgrenze zwischen Steiermark und Krain der krainerische Wein dem steiermärkischen gegenüber um 52 kr. beim Eimer am Werte verlor." Uredništvo je temu pripomnilo: „Die Vorteile und Nachteile der Vereinigung Krains mit Croatien haben noch andere Grundlagen als die Landwirtschaft, welche selbst auch bei jedem politischen Ländergestalten seine Geltung, aber nicht ausschließliche Geltung verlangen kann.... Überhaupt scheint der Herr Domolubic dem Systeme der Zollschranken ohne Berücksichtigung des nationalen Entwickelns, der Bedingung jedes Staatslebens, zu huldigen, indem er das Fallen derselben gegen Steiermark bedauert; was doch zur freien commerciellen und geistigen Entwicklung so wohltätig war."

V istini marsikateri tak „domoljubic" ni vedel, kaj dela, ni vedel, da podpira protislovansko stališče vlade. Zakaj taki razlogi so vladi dobro došli, da je z njimi prikrivala svoje slovanstvu nasprotne, razdružujoče nakane. Razsodni motrilci so to brzo uvideli. „Nek mi nitko nešepèrtlji s razlikom materialnih i duševnih interessah, koje je vlada (braneč se ene edine jugoslovanske kronovine) više u obzir tobož uzela neg jedinstvo narodnosti! Da je zadaća našeg ovog člančića dokazivat jedinost materialnih interessah, to bi mi lahko izbrojili i one, koje sada imamo sa ‚Sloveniom i Dalmacijom' jedno, i one, koji bi se naravno porodili, da smo jedna krunovina", je pisal dopisnik †* iz Prage v „Slav. jugu" z dne 24. okt. „Zemljepisna lega in narodni probitki nas silijo k združenju" (isti list, gl. „Slovenijo" z dne 1. dec. 1848).

Nemške tendence v ločitvi Slovencev in Hrvatov je odkrito priznal znani ocenjevatelj Prešernovih poezij V. Rizzi. V „Klagenfurter Zeitung" z dne 3. julija 1848 je objavil uvodnik, kjer pravi: „Die politische Bedeutung der Slovenen in Kärnten, Steiermark, ja selbst in Krain, obwohl dies ein ganz

slavisches Land ist, liegt vorzüglich darin, daß sie sich an jenen gewaltigen slavischen Grundstock anlehnen, der sich tief in südöstlicher Richtung hin erstreckt und dessen westnördliche Ausläufer sie sind. — Wir begreifen die Sympathien der Slovenen für die Stammesgenossen, die ihre Nachbarn obendrein sind, wir begreifen, daß der gebildete Slave im deutschen Bunde trotzaller politischen Gleichstellung, trotz dem brüderlichsten Verkehr mit den Deutschen doch nie so recht voll und frei aufatmen wird, wir begreifen es, weil wir an uns selbst erfahren, was Stammesliebe ist, weil unser deutsches Herz uns das slavische Herz kennen und achten lehrt, aber wir haben auf die Abtrennungsgelüste nur ein Wort der Erwiderung, ein trauriges, unerbittliches: Politische Notwendigkeit.[1] Der Besitz Triests und des Weges dahin, das ist eine Lebensfrage Deutschlands — es ist sein einziger südlicher Hafen."

Drugi Nemci so šli za istim ciljem pod krinko.

Maja meseca l. 1848. (24. maja) je „Odkritoserčni Krajnc" izdal v Ljubljani letak z nadpisom „Krajnc Krajncam". V začetku priporoča svojim „ljubim rojakom", naj se njih sinovi uče materinskega jezika, „zraven tega pa ne smejo nemškiga jezika, kateri se v šolah uči, opustiti.... Naša domovina je majhna... Kranjc bo povsod, posebno pa od dobrih in poštenih Nemcov dobro sprejet... pa kako lepo, kako koristno je, de toliko gospodarjev, kmetov, žen in deklet zraven materinskega jezika tudi nemškiga govore in se v vseh pisarnicah vesti znajo; tudi so na to ponosne, pa po pravici, kjer to njih višji isobraženost kaže.... Zató moramo tudi s ptujimi narodi posebno z Nemci v prijaznosti živeti, ki so nas pred več sto leti kristijansko vero učili, in nas omikali, od kterih še zdaj veliko dobriga se naučiti zamoremo. Koristno in častno bi bilo za nas, ako bi naš Cesar nemško krono, katero so rajni Cesar savoljo Napoleona odložili, sopet dobili, kar bi mi Austrijani pri zboru v Frankofortu narediti zamogli. Zatorej moramo z Nemci v Austrijanskih in vnanjih deželah bratje ostati...

Pred zavezo z Nemci so vas svarili, in sicer, kakor časopisi pravijo, de bi mi Hrovatje ali Rusi ne ratali. Pred neki leti smo že s Hrovati združeni bili, pa noben dober Kranjc take zveze si ne bo nazaj vošil, dobro se še spomnimo, kako

[1]) Nemci so dobro vedeli, kaj bi pomenila združitev s Hrvati. „Donau-Zeitung" je 25. jun. razpravljala avstrijsko slovansko vprašanje ter zatrjevala, da bi radi pomešanosti slovenskega prebivalstva z nemškim centralizacija Slovencev v kaki „Sloveniji" bila pač nemogoča; „und so wird das Schicksal der Wenden von dem abhängen, was die übrigen slavischen Stämme der Monarchie für ein Los trifft. Den direktesten Einluß auf die Wenden wird das Schicksal Croatiens haben."

majhno ceno so takrat naše vina, naše žita, naša živina in drugi deželni pridelki imeli, ker se je tako blago iz Hrovaške dežele prosto upeljati smelo. Tudi bi zaveza s Slovenci na Štajarskim in Koroškim in z Hrovati, kar morebiti ti žele, narediti znala. de bi se naše deželno poglavarstvo v Zagreb, v Varaždin ali Bog ve kam preneslo. Kakšina škoda bi bilo to za Ljubljano in za deželo! Kdo bi potem naše poljske pridelke, ki jih zdaj na tergih v Ljubljani prav dobro prodamo, pokupil, ker bi imenovano mesto velik majn ljudi imelo. Rusovske oblasti se moramo pa še bolj bati, ker bi nas siliti znali, našo vero zatajiti. Od Rusov in Hrovatov nočemo nič hudiga misliti, od Nemcov pa mi zvunaj njih jezika se tudi njih navade učimo. Mi se torej nočemo od naših nemških bratov ločiti. Mi hočemo sicer tudi z našimi sosedi Slovenci in Hrvati prijatli biti, pa Krajnci ostati, naši veri in našimu Cesarju svesti, z našimi nemškimi bratami pa edini ostati, kakor smo že več let bili, potem bomo Kranjnci našo narodnost nar lepši pokazali."

Prof. Martinak je na to odgovoril ter dejal, da ima letak radi tega vsaj na pol oficijelen značaj, ker je bil po „okrožnih poslih" (Kreisboten) razposlan na okrajna poglavarstva v razširitev po deželi. Notranji znaki kažejo, „da je letak bil prvotno nemški sestavljen, dasi se pisec „einen offenherzigen Krainer zu nennen nicht entblödet".

Med drugim poudarja Martinak nezmisel: Nemci so bratje Kranjcev, Slovenci pa sosedje! To je tako, kakor če bi rekli: Die Deutschen sind Nachbarn der Braunschweiger.

Iz strahu pred našo celokupnostjo so Nemci bili zelo zoper to, da bi bil sedež okrožne vlade v Celju namesto v Mariboru; „in der Nähe von Krain und Kroatien gelegen, bieten sich in Cilli die Slavomanen in Wort und Schrift die Hand zum gemeinsamen Werke." (Südslav. Ztg." 9. avg. 1859.)

Spričo vsega tega je umljivo, da so vodo na nemški mlin vodili tudi vsi tisti, ki so s Slomšekom govorili, da hočejo ostati avstrijski Slovenci, ne pa spadati k Frankfurtu, a tudi ne k Hrvatski.

Slomšek je bil proti ilirskim tendencam, zlasti tudi vsled svojega pobožno konservativnega mišljenja; že l. 1837. se je ustrašil v Zagrebu „revolucionarnega stremljenja in nepremišljenega radikalizma ilirskega".

In l. 1848., ko so Hrvati med svojimi narodnimi zahtevami imeli tudi odpravo celibata, se je štajerski kaplan Mirko Bratuša, ki je sicer jezikovno-literarno bil Ilirec, ustrašil takega brezbožnega radikalizma in je odklonil zvezo vernih Slovencev z njim.

Načelne opreke, ki so se pojavile ob prvem pokretu ilirizma, so tu in tam delovale tudi še l. 1848. Splošno jih je izrazil slovenski delegat na praškem vseslovanskem shodu, Šparavec, ko je pisal Muršecu: (Es) sind nach meiner unmaßgeblichen Meinung die Interessen der Slovenen wie wohl im allgemeinen so doch in speziellen Richtungen nicht mit jenen der Serben und Ilyrier vollkommen im Einklange."

Težko je pogoditi smisel te splošne trditve; najbrž jo je narekovala konservativnost mišljenja, ki je računala le s staro pripadnostjo k dednim deželam ter se tu krila z nemškimi željami.[1]) Na tihem je v mnogokom deloval dalje provincialni antagonizem med Hrvatsko na eni strani in Kranjsko na drugi strani, kakor je tak antagonizem bil nedvomen v razmerju med Kranjsko in Štajersko.

Za pojmovanje prejšnjih in sedanjih naših razmer je v tem oziru značilno, kar je zagrebški dopisnik konstatoval v listu „Konstitutionelle Blätter aus Steiermark" (dne 6. sept. 1849), ko je že bila oktroovana ustava, češ, „falls man die Verwaltung (in Kroatien) nach deutschem Fuße einführen wollte, würde das Landvolk sicherlich unzufrieden werden, da es unter dem vorigen Druck einen großen Stolz auf seine eigentümliche Verfassung legte und die Deutschen, ja selbst die stammverwandten Slovenen verachtete."

Očividno so pred l. 1848. kranjski in štajerski delavci dobili na Hrvatskem mnogo dela in vzeli mnogo zaslužka. Banove odredbe o ukinitvi tlake so se hrvatski seljaki dakako veselili, zato ker so pričakovali, da jim bo gospoda odslej delo morala plačati. Neki selski beležnik, ki je seljakom naznanil banovo odredbo, jim je svetoval, naj ne bodo predragi, drugače da bodo gospoda dozvali „stranjske ljudi, Kranjce i Štajerce, koji će u priličnu cěnu dělati te će oni zaslužiti, što bi vi mogli. A onda ćete opet vikati poleg stare navade, da se nije moći od Kranjca pomoći, da on sve meso poje, a Hrvat da mora kosti oglabati. Ali braćo moja, nije temu kriv Kranjac, nego naša lěnost. Budimo mi marljivi kano Kranjac, pak će svaki voliti nam domačinu dati služiti nego drugomu."[2])

Ob takem antagonizmu bo voditelj naroda rekel, da nam je baš radi razlike navad in lastnosti treba združitve; združeni bomo drug na drugega vplivali ter pod primernim vodstvom izgubili svoje napake. „Kdor je poln čuvstev naj poda svojo mehko roko drugemu, da se ta-le okrepi in omočni."[3])

---

[1]) Prim. „Extrablatt zur Grazer Ztg." 28. apr. 1848.

[2]) „Prijatelj puka" z dne 16. avg. 1848 v „Seljanskih razgovorih o ukinutoj tlaki."

[3]) Aleksander B. (pač = Bačovsky) z ozirom na Jugoslovane v Nov. Lipy Slov." 2. jan. 1849.

8.

Politični časopisi.

Kako so o našem vprašanju sodili poedini jugoslovanski časopisi, je deloma razvidno že iz prejšnjih poglavij te razprave. Kot popolnilo naj v označbo našega novinstva navedem tu še nekatere stvari.

Edini list, ki ga je našlo med Slovenci leto 1848., so bile „Kmetijske in rokodelske Novice". Stoječ na stališču legalnosti, so svarile pred ustajami in se bale vojske. Prav v zmislu kakega propovednika, ki opominja k skromnosti, ponižnosti in udanosti, poročajo o vojski, češ, „z žalostjo smo slišali (Bog dej, de bi res ne bilo)", o razprtiji itd., ali: „Miru, miru nam je silno treba; brez miru ni sreče in blagostanja v v nobeni deželi..."

Namenjene probitkom kmetskega in rokodelskega stanu, o dogodkih na Hrvatskem do 7. junija ne poročajo nič. Tega dne pa pišejo: „Tudi iz Hrovatskiga nam Novice vedno toliko laži pišejo, de prijatelj resnice na zadnje ne ve, kaj de bi verjel." Ta stavek kaže, kako slabo poučen je bil od začetka Bleiweis o hrvatskih dogodkih, kako slabe zveze je imel z Zagrebom. Poučil ga je še le „občinski avstrijanski časopis" (Allgem. österr. Zeitung), de je gerda laž, če kdo trdi, de Njih ekscelencija ban Jelačič ni našemu cesarju serčno in zvesto udan in de misli sebi izročene dežele Cesarstvu odtergati."

Odslej so Novice kratko beležile dogodke hrvatsko-ogrskega razpora.

V Celju je izhajal slovenski časopis, ki se je od početka (od 1. julija 1848 do 27. sept., prve tri mesece) zval „Celjske Slov. Novine", potem do konca leta „Celske Novine". Za prihodnje leto so se naznanjale kot „Štajerske slovenske novine" ali le „Slov. novine.[1])

Ta list, ki ga je urejal prof. Val. Konšek, je bil kakor „Novice" namenjen kmetom, a je bil liberalen ter je pisal n. pr. odločno proti celibatu.

Spričo svojega namena ni razpravljal slovensko-hrvatskega vprašanja; le poročal je o Jelačićevem pohodu. O Hrvatih so te novine obširneje izpregovorile s svojega splošno-liberalnega

---

[1]) V Celju je izhajal tudi nemški list (Cillier Zeitung? Cillier Wochenblatt?), a doslej pač ni znan noben eksemplar. „Novice" pišejo o njem dne 8. nov. 1848: „Nemške Celjske Novice pravijo v naročivnim povabilu, da „si bojo prizadevale most sezidati za svojo goreče ljubljeno nemško domovino, in sedaj zaupajo na živo podporo vsih nemško mislečih mož." Kako je to razumeti? Ali bo ta most za Nemce v Celje, ali za Slovence iz Celja napravljen?"

stališča, ko se je Jelačiću od mnogih strani očitalo reakcionarstvo, ker je zatrl dunajski upor, in se je govorilo o črni vojski za Dunaj. „V resnici naše brate Hrvate častimo," so pisale dne 18. okt. 1848, „ne samo zato, ko so z nami enega rodu, ampak zato posebno, ker so enake zvestobe proti ustavnemu cesarju vneti kakor mi. Kakor hitro bi pa Hrvati svobodnost zadržati hotli, tedaj bi se mi pri ti priči proti njim vzdignili. — Zdaj če bi mi nad hervaškoj armadoj, ki je v Avstriji, vstali, kdo bi pa varval domovino? Mi smo na hrvaški meji; Hrvati bi gotovo nad nas pritekli in nas kaznovali; kdo bi našo domovino varval? . . ."

Možje okoli „Celjskih Novin" so bili za zvezo z liberalnimi Nemci, za obstoj Avstrije in ohranitev zgodovinskih kronovin. „Dokler Avstrija stoji, stojimo tudi mi z našimi nemškimi brati eden za vse, vsi za enega. Če pa Avstrija pade in če bi bili Nemci tega krivi, tedaj pa z Bogom! Od severa se bomo k jugu obrnili in se po drugih bratih ozirali. Težka bo sicer ločitev, pa Nemci je bodo krivi, ne mi". (Škrebe v „Celjskih Novinah" z dne 18. okt. 1848).

Naravno, da bi se bili težko od nemških »bratov« ločili možje, ki so tudi ustanovili „Društvo za posredovanje interesov Slovencev in Nemcev."

Naš najvažnejši politični časopis l. 1848. je bila „Slovenija".

Ko je 4. julija 1848 začela izhajati, je imela v svojem programu te-le točke:

1. Obstoj avstrijskega cesarstva kot neločljivega telesa, samostalne države habsburg-lorenske,

2. enakopravnost vseh narodov in našega jezika,

3. „de se kakor hitro bi avstrijansko cesarstvo federativna deržava postala in se na samovladanju posameznih dežel osnovala, krajnski, štajerski, koroški in primorski Slovenci v eno deželo z imenam Slovenija sklenejo, ki bi imela zase svoj deželni zbor. Scer pak se moramo vsi Slovenci in tudi vsi avstrijanski Slavjani za jednokervne brate spoznavati in vzajemno podpirati;"

4. pristop k nemški zvezi ne bodi dopuščen drugače, kakor pristop države k državi s polnim obdržanjem avstrijske samostalnosti.

Slovanska vzajemnost je tu precej teoretično označena, Hrvati niso posebe omenjeni.

V povabilu na naročbo za l. 1849. zatrjuje sicer, da se bo v bodočem letniku držala istih načel, a brž na to zatrjuje, da misli priporočati „zedinjenje vsih Slovencev in zvezo Jugoslavjanov". S tem je povedano že mnogo več. Nastop Jelačićev

v saboru in proti Madžarom je obzorje pojasnil in pota razsvetlil.

Ko pa je „Slovenija“ zopet vabila naročnike (za drugo polletje 1849), je morala že vpoštevati oktroovano ustavo ter je govorila: „ . . . Kakor si je od perviga lista lanskiga leta do pričijočiga vedno vse Slovence v polni enakosti kakor eno deblo pred očmi imela, kterimu pa le edino iz krepkiga in čverstiga Jugoslavjanstva oživljajoči sok pritekati zamore, ravno tako bode tudi zanaprej v vsih Slovencih, če prav med več kronskih dežel razdeljenih. čut edinstva in enorodstva buditi in njih pogled na jug obračati si na vso moč prizadevala“.

Zadnjič ji je bilo usojeno, govoriti o svojih načelih za novo leto 1850 — zakaj koncem meseca marca 1850 je prenehala, skrčivši se že z novim letom na manjši obseg —; zatrjevala je, da bodo Slovenci na podlagi ustave z dne 4. marca „tudi pri zidanju krasnega poslopja (prerojene, svobodne, edine Avstrije) veljavo svojega dlana in uma skazali — ako Bog da in sreča junaška in sloga jugoslavenska. V dosego tega namena si bo Slovenija prizadevala ljubezen do ustavne deržave vnemati, narodni občut v domovini zbujati in ožjo zvezo med Slovenci raznih kronovin in tudi med vsimi avstrijanskimi Slaveni vterditi . . . . Nepolitiško polje bo tudi zanaprej obdelovala in slovstveno slogo Jugoslavenov na vso moč podpirala.“[1])

Za ‚Slovenijo' je ugasnil meseca avgusta tudi kratkoveki tržaški ‚Jadranski Slavjan'; končal je, ker mu je ‚pamet svetovala umolkniti ter boljega vremena čakati'; tolažil se je s prihodnostjo: „Nadejamo se, da bodo nadloge Slovane zjedinile ali vsaj do spoznanja prignale, da se vsaka posamična paličica lahko prelomi . . .“. Iz teh njegovih lastnih besed (prim. „Slovana“ 1886) je razvidno, da vzrok njegovega konca ni bil toliko skorajšnji odhod urednika Simona Rudmaša za nadzornika v Celovec, nego politična konstelacija, pa najbrž notranja needinost v trž. „Slavj. društvu“.

S početkom l. 1849. je v založništvu Demetrovem in pod uredništvom J. Prausa začela izhajati „Südslavische Zeitung“. Stala je na stališču narodne federacije in je Jugoslovane smatrala za enoto, za en narod: „Die südslavische Zeitung stellt sich die Aufgabe, das treue Organ der Südslaven zu sein“. Od začetka ima poročila le iz Celovca, zlasti od A. E. (inspielerja?), potem iz Štajerske od „E“ (Trstenjak!), proti koncu prvega letnika pa se pogosto oglaša —žž— (Živkov Muršec?) iz Gradca. Iz Kranjske vsaj v prvem letniku ni poročil.

---

[1]) Jaz podčrtal.

O širšem obzorju tega lista priča to-le: Dne 18. decembra so mu Gajeve „Novine“ zbadljivo priporočale, naj le prinaša uradna izvestja, „da die „Südslavische Zeitung“ ohne dem selten Nachrichten aus dem Innenlande empfängt“, a naslednjega dne je Prausov list odgovoril, da je spričo mrtvila v domačem političnem in javnem življenju bolje „statt der wenig ansprechenden lokalen Verhältnisse die speziellen und Gesamtinteressen der Südslaven zum Gegenstande unserer Betrachtung zu machen, die allgemeinen Bedürfnisse derselben hervorzuheben und wo möglich zur Geltung zu bringen“.

S „Slavenskim jugom“ vred je bila „Südslavische Zeitung“ nekako radikalen, opozicijonalen list. Kadar sta vladna lista „Agramer Zeitung“ in „Narodne Novine“ govorila o domačem „radikalnem novinarstvu“, sta mislila vselej na „Slav. jug“ in „Südslavische Zeitung“ (prim. Südslav. Zeitung z dne 14. avg. 1848).

Kakor je „Slav. jug“ svaril pred dunajskim nemškim centralizmom, tako je „Südslavische Zeitung“ pokazala svojo opozicionalnost, ko je bila izdana oktroovana ustava z dne 4. marca 1849, ki naj bi veljala tudi za Hrvatsko. Hrvatski opoziciji zoper to ustavo so nemški in vladni krogi prigovarjali, češ: Želeli ste si lansko leto enotne ustavne Avstrije, sedaj ko jo imate, pa je ne marate. Zato je „Südslavische Zeitung“ dne 29. avg. 1849 ponatisnila XI. člen sklepov sabora iz leta 1848 ter pokazala, kako malo je ustava ustregla tam izraženim željam. Baš v onem členu se nahaja tudi točka o pravici reakvizicije južnoslovanskih dežel.

Z 9. avgustom l. 1848. je kot doklada „Slavenskega juga“ pod uredništvom Drag. Kušlana začel v Zagrebu izhajati „Prijatelj puka“.

V prvem pozdravu narodu pravi: „Na te paze sva ina slavjanska plemena, pozorno te motre braća Slovaci, braća Česi, braća Poljaci, braća Rusi.“ Iz tega je razvidno, da mu je narod vse jugoslovanstvo.

V broju tretjem (z dne 23. avg. 1848) našteva v pogledu na vso našo zemljo cesarstva in kraljestva in med temi le poleg Portugalske, Angleške Češko, trojedno kraljevino pa Ilirijo, „u kojoj su Kranjska, Koruška, Istrija i slobodna luka Trst, države, u kojih ljudi živu od našega naroda.“

„Zora dalmatinska“, ki se je navduševala za zvezo s Hrvatsko, je pač tudi poudarjala jugoslovanstvo, a ta južna Slavija ji je bila bolj poetična nego politična. Dalmatinci naj se združijo s Hrvatsko, Slavonijo in vojvodino srbsko, a „ove će zemlje opet sjedinit se i zvezat s ostalom braćom slavjanskom, s Českom, Galicijom i Lodomerijom, Iliriom, Štajerskom i Slovačkom“ (Andrej Torkv. Berlić v Zori z dne 14.

avg. 1848). In Matija Ban, „stare Dubrave plemeniti sin“, je pel v „pismi dubruvački („Zora“ z dne 6. jan. 1849): Dalmatinac, Bulgarin, — Hrvat, Bošnjak, Srb, — i sinovi štajerski, — kranjski sinovi! Vrime došlo je, — svi u jedno kolo, svi; — oj živili Slavjani, silni Slavjani!“

9.

Hočemo se še malo ozreti po češkem novinstvu, koliko se je namreč zanimalo za naše vprašanje.

Med najvažnejše češke publiciste l. 1848. 49. spada Karel Havliček Borovský. Kot 25letnega mladeniča ga je sam Palacký l. 1846. priporočil urednikom „Pražskih Novin“. Še istega leta je v tem listu z dolgo razpravo „Slovan a Čeh“ ustanovil svoje nazore o slovanstvu: Slovani, to je, Rusi, Poljaki. Čehi, Iliri itd. niso en narod; to so štirje, bistveno različni narodi, „izmed katerih je vsak (izvzemši Ilire) že izdavna en samostalen narod . . .“ Češka očetnjava je Češka, Moravska, Slovaška in Šlezija; to je enota, ki je Štur-Hurbanove separatistovske-slovaške težnje naj ne bi motile. „Najnesrečnejši izmed vseh slovanskih narodov je bil ilirski: Madžari, Nemci, Turki, Grki, Italijani so jim gospodovali, vera jih je ločila in končno še abeceda. „Slovanstvo in slovanska vzajemnost sta dali v tem pogledu Ilirom najvažnejšo pomoč, po njiju so se naučili južni Slovani, se smatrati za en narod: Srbi, Bosnjaki, Hercegovci, Črnogorci, Dalmatinci, Hrvati, Graničarji, štajerski in kranjski Slovenci so otvorili oči in opazili, da so si sličnejši nego so doslej mislili; razumeli so, da v ničnosti izginejo in utonejo v boju z velikimi narodi, ako bodo še dalje negovali množino malih literaturic, vsako z drugim čudnim in nerodnim pravopisom . . . Po pravici so se tri narečja ilirskega časopisja že spojila v eno literaturo, in to spajanje se bo vedno utrjevalo in širilo . . . Ako se vseslovanstvo ne da spojiti v en narod, v eno literaturo, naj bi se vsaj to ne zanemarilo, kar se more zgoditi . . . Spojitev ilirske literature in ilirskega naroda . . .“ Tako je govoril realni češki politik, ki je s ponosom klical: „Já jsem Čech“, a nikdar: „Ja jsem Slovan“ (Karl Havl. Politické spisy I. 70).

L. 1848. je Havliček ustanovil „Narodne Novine“, ki so izhajale do l. 1850. V tej prevratni dobi Havliček ni izpremenil svojih nazorov o slovanstvu in o številu slovanskih narodov.

Dne 1. aprila 1848 je „Österreichische Zeitung“ (prej „Österreichischer Beobachter“) prijavila načela o bodoči uredbi Avstrije, razločujoč te-le dele: nemško državo, češko, poljsko, italijansko, madžarsko in ilirsko. To načelo je Havliček odobraval. Prav tako je v „Narodnih Novinah“ z dne 19. aprila

avstrijske Slovane ločil v Čehoslovane, Jugoslovane in Poljake. „Slovence“ imenuje posebej tam, kjer tudi loči Čehe, Moravane, Slovake. („Nar. Nov.“ z dne 14. dec. 1848 in 11. jan. 1849). O Majarjevih „Pravilih kako izobraževati ilirsko narečje“ pravi dne 17. I. 1849, da se „mohou skoro všechna skutečně do života uvěsti, čím by zajisté idea slovanské jednoty nemálo ziskala“. Ilirsko-srbsko pleme mu biva v nepretrganem prostranstvu „v Srbsku, Bosně, Hercegovině, Černé Hoře, Dalmatsku, na ostrovech, v Pomorí, v hranici vojenské, ne vojvodině srbské, v Horvátsku a ve Slavonsku, ba přidejme zrovna Krajinu, Dolní Stýrsko, Istrii.“ („Nar. Nov.“ z dne 14. dec. 1848). Ta narod, dosle razkosan in zato neznamenit, ima veliko, slavno bodočnost, ako se spoji: zato delajo na to spojitev vsi prosvetljeni rodoljubi jugoslovanski (Pol. sp. II., 2, 938).

Havliček je torej stal na stališču jugoslovanske enote. Isto je reči o enem izmed prvih Čehov, ki so po lastnem opazovanju poznali jugoslovanski svet, namreč o Viljemu Dušanu Lamblu. Nadejaje se zbližanja jugoslovanskih vej — zakaj, kar Bog spaja, tega ne sme človek niti vlada trgati (Havl. „Nar. Nov.“ 14. novembra 1848), in hvaleč Slovenijo, ki se približuje Hrvatski, „brez katere bi njih literatura v duševnem svetu slovanskem ne dosegla nikakih uspehov“ („Nar. Nov“. 3. apr. 1849), je v „Moravskih Novinah“ z dne 28. nov. 1848 objavil članek „Kako je sedaj pri Jugoslovanih“ ter pisal o Sloveniji tako-le: „Koliko je tu imen za jedno vejo, ki jedva šteje toliko duš, kolikor naša posestrima Moravska? Kranjci.. Štajerci... Korošci... Istrani.. končno še peščica Furlanov.. Ko bi zopet vstal svoboden vladar, ki bi videl, kar je prirojeno, in slišal, kaj narodi zahtevajo, bi pogledal na zemljevid kakor Napoleon, ko je ustvaril kraljestvo ilirsko, in bi izkratka rekel: To bodi Slovenija. Tri besede bi oblažile narodič in mu osigurale bodočnost. A stara je stvar na svetu, da vladarji niso pesniki in učenjaki in pesniki in učenjaki ne vladarji.

Avstrijska — ali da se bolje izrazim za naše čase — nemška birokracija cvete v vsej Sloveniji med prostim ljudstvom, a kdor iznese slovansko misel, na pr. o spojitvi s sosedno Hrvatsko, — ta je puntovnik, Wühler, Übelgesinnter in kakor se imenujejo vse te gadne zablode in nestvori iz fantastične družbe „Gutgesinnter“. Zato pa je Frankfurt Meka nemških birokratov in nobeden ne leže drugače spat nego z obrazom, obrnjenim proti Frankfurtu.

Ugajati nam mora gorečnost Slovencev in njih lepa, skoro otroška radost nad vsako zabavo, gledališčem in vsakim rodoljubnim korakom, kakor presrčno pišejo v novinah. A pravo svedočbo življenja dado Slovenci šele tedaj, ko se oglasijo za uresničenje „Slovenije“ in pripojitev k Hrvatski. S plamenimi črkami bi to zapisal v srce vsakega Slovenca.

Dr. Janez Bleiweis kot zdravnik in živinozdravnik.

Po virih in spominih napisal **dr. Démeter vitez Bleiweis-Trsteniški.**

Dr. Janez Bleiweis živi v spominu svojega naroda kot najodličnejši zagovornik in neustrašeni branitelj deželnih in narodnih pravic slovenskega ljudstva v prehodni dobi. Zgodovinska slika nam ga kaže kot narodnega preporoditelja, a le malokdo se danes spominja, da je bil ta svetovalec in učitelj svojega naroda po poklicu zdravnik in živinozdravnik. Opis njegovega življenja in delovanja pa bi ne bil popolen, če bi se ne ozrli tudi na to stran njegovega bitja, tembolj, ker bodemo videli, da vladajo ozki stiki med Bleiweisom zdravnikom in politikom in da je njegova narodno-gospodarska in politična delavnost takorekoč vzklila iz njegovega ožjega poklica kot deželni živinozdravnik in tajnik c. kr. Kmetijske družbe Kranjske.

Ko je s takozvanim filozofskim oddelkom dovršil srednjo šolo v Ljubljani, vpisal se je Janez Bleiweis leta 1826. — tedaj 18 let star — na dunajski medicinski fakulteti. Tu je po šestletnih študijah izdal v latinskem jeziku disertacijo „De hirudine medicinali“ (o zdravilni pijavki). Zanimivo je, da je v tej razpravi za uporabljanje pijavk in puščanje krvi označil prav tiste stroge indikacije, ki so danes zopet pripoznane. Zdravstvena veda je namreč puščanje krvi skozi več časa sploh zavračala. Vzrok temu je bilo nezmiselno puščanje sredi in koncem preteklega stoletja, ko je ta v nekaterih strogo določenih slučajih izvrstni pripomoček zadobil tak obseg, da se ljudje niso čutili zdrave, če niso vsako leto izgubili vsaj pol litra krvi; osobito v gorkih kopelih, tako tudi v naših dolenjskih, se je dragocena kri naravnost — prelivala.

Na podlagi imenovane disertacije je bil Janez Bleiweis dne 15. oktobra 1832 promoviran doktorjem zdravilstva. O priliki promocije je moral zagovarjati štirinajst tez. Med temi sta dve, sicer ne znanstveni, kakor ostale, temveč

nanašajoči se bolj na zdravniški poklic v obče, a sta vredni, da se zabeležita. Ena se glasi: „Medicus, qui nimis pulsum tangit, morbum nondum tetigisse videtur“, druga: „Non occasio multum videndi, sed ingenium bene observandi facit medicum bonum, propterea medicus canus nondum medicus bonus.“

Po promociji se je bavil dr. Janez Bleiweis po tedanjem učnem načrtu še s porodniškimi študijami in je dne 8. julija 1833. dobil diplom porodniškega magistra.

Na to je dobil državno štipendijo in je glasom Najvišjega odloka z dne 10. februarija 1834 vstopil kot penzionar v c. kr. živinozdravniški zavod na Dunaju. Leto pozneje, in sicer dne 1. avgusta 1835, je dobil diplom živinozdravnika, ki pravi, da je po dovršenih predpisanih študijah z izvrstnim uspehom napravil stroge izpite in mu dovoljuje po vseh krajih Avstrije izvrševati živinozdravništvo, delati operacije na živalih in služiti uradom, sodniji in zasebnikom kot svetovalec in izvedenec. Že mesec preje, in sicer dne 14. julija 1835 pa mu je vodstvo c. kr, živinozdravniškega zavoda poverilo razpisano mesto korepetitorja specialne patologije in terapije ter adjunkta na notranji kliniki.

Na živinozdravniški visoki šoli je ostal dr. Janez Bleiweis do leta 1841. Tekom tega časa ga je odposlalo vodstvo zavoda opetovano na deželo, da odvrača tedaj razsajajočo kugo, za kar ga je c. kr. okrožni urad na Dunaju z dekretom z dne 2. septembra 1835 posebno pohvalil. V tej dobi je izdal tudi knjigo o zdravljenju bolezni konj, ki je leta 1836. izšla pod naslovom: „Praktisches Heilverfahren bei den gewöhnlichen innerlichen Krankheiten des Pferdes nach den Grundsätzen der praktischen Tierarzneischule in Wien“, v zalogi Braumüller & Seidel na Dunaju; knjiga obsega v veliki osmerki 373 strani. S tem delom si je mladi dr. Bleiweis na mah pridobil glas izvrstnega živinozdravnika strokovnjaka. Znamenitost knjige dokazuje tudi to, da je v 15 letih doživela 5 izdaj. Za tedanji čas kaj lep uspeh!

Okolnost, da je dr. Janez Bleiweis dovršil zdravniško in živinozdravniško visoko šolo, je bila merodajna za njegovo poznejše poslovanje, tekom katerega ga skozi nekaj časa na Kranjskem vidimo ob enem opravljati službo c. kr. deželnega zdravstvenega referenta in deželnega živinozdravnika. Živinozdravniške študije pa so posredno prav gotovo tudi vplivale na to, da se je dr. Bleiweis posvetil službi svojega naroda. Ako bi se bil kot zdravnik vrnil v svojo domovino, kdo ve, ali bi se bil kdaj poprijel politike. Kot živinozdravnik pa je prišel v dotiko s c. kr. Kmetijsko družbo Kranjsko in je

spoznal potrebo, gospodarsko probujati svoj narod. Najboljše sredstvo v to je bil časopis. In „Novice“ so ga morale nehote spraviti v dotiko s slovensko literaturo in z narodnimi potrebščinami Slovencev. Prišlo je leto 1848., ki je razburkalo duhove in prebudilo avstrijske narode iz mnogoletnega spanja, ustanovilo se je „Slovensko društvo“ in kmalu vidimo dr. Janeza Bleiweisa na čelu vseh gospodarskih, političnih in narodnih zadač Slovencev.

Bleiweis je kot strokovnjak na zdravniškem in živinozdravniškem polju tako zaslovel, da je tudi vlada obrnila svojo pozornost nanj. Z Najvišjim odlokom z dne 17. julija 1841. ga je imenovala profesorjem živinozdravništva na tedanjem medicinskem in kirurgičnem učilišču v Ljubljani. Sčasoma je predaval dr. Janez Bleiweis na tem zavodu tudi sodno medicino.

Celih 15 let je tedaj bival dr. Janez Bleiweis izven domovine, a ne da jo pozabi, temveč da si prisvoji kar največ vede in zmožnosti, ki bi jo potem uporabil v korist svojega naroda. S prihodom v Ljubljano se pričenja nova doba v njegovem življenju. Njegovo delovanje je odsihdob v prvi vrsti posvečeno gospodarski in narodni prosveti domovine. O tem se razpravlja zgoraj na drugih mestih, tu pa hočemo še dalje zasledovati dr. Bleiweisovo zdravniško in živinozdravniško delavnost, ki mu za njo seveda preostaja vedno manj časa.[1]

Leta 1843. ga je imenovala c. kr. Kmetijska družba Kranjska svojim tajnikom. Isto leto je izšla prva številka „Novic“. O pomenu „Novic“, za duševni in politični razvoj slovenskega naroda tu ne govorimo; tu bodi le poudarjano, da so bile „Novice“, ki so bile izpočetka le poljedelske in gospodarske, kmalu pa tudi jezikoslovne, literarne in politične, dr. Janezu Bleiweisu ob enem sredstvo, podučevati svoje rojake o praktično najvažnejših zdravstvenih in živinozdravniških vprašanjih. Leta 1850. je ustanovila c. kr. Kmetijska družba Kranjska podkovsko in živinozdravniško šolo in je dr. Janeza Bleiweisa imenovala nje ravnateljem. Vse tri ravnokar imenovane posle — tajništvo Kmetijske družbe, uredništvo „Novic“ in vodstvo podkovske šole — je opravljal dr. Janez Bleiweis z veliko vnemo in neomahljivo marljivostjo do svoje smrti.

Akoprav mu je uredništvo „Novic“ prizadevalo mnogo truda, je našel dr. Janez Bleiweis vender še časa za znanstvena dela in literarne spise. V tej dobi so izišle izpod

---

[1]) Kako so ga cenili v merodajnih krogih kot zdravnika, sledi iz tega, da ga je kmalu nato „c. kr. društvo zdravnikov“ (k. k. Gesellschaft der Ärzte) na Dunaju imenovalo za dopisujočega člana (30. junija 1843.).
Uredništvo.

njegovega peresa naslednje knjige, ki se nanašajo na zdravstveno in živinozdravniško vedo:

„Bukve za kmeta, kako se ima pri kupovanju, plemenenju, reji in opravljanju konj sploh obnašati." V Ljubljani. 1843. I. del. (Ostale dele je spisal dr. Bleiweis skupno z dr. Strupijem od leta 1850—52.)

„Milosrčnost do živali". Na svitlo dala c. kr. kmetijska družba v Ljubljani. 1846. S podobami. (Za to knjigo je dobil dr. Janez Bleiweis od bavarskega vojvode Maksa, pokrovitelja društva zoper trpinčenje živali bronasto svetinjo „als Anerkennung erwiesener Humanität".)

„Nauk podkovstva." V Ljubljani. 1850.

„Nauk murve in svilode rediti in svilo pridelavati. S podobami. V Ljubljani 1851.

Leta 1850. je vlada razpustila medicinsko in kirurgično učilišče v Ljubljani, na katerem je, kakor smo poročali, dr. Janez Bleiweis predaval živinozdravništvo in sodno medicino. Nakrat se je torej videl brez službe. V tem trenotku mu ponudi Bachova vlada, dobro poznavajoč Bleiweisovo izvrstno usposobljenost, mesto c. kr. deželnega živinozdravnika v kraljevini Češki. Skoro da niso napak sodili oni, ki so v tej potezi videli namero vlade, odstraniti Bleiweisa od njegovega političnega delovanja. Saj so ga tudi pozneje skušali in z mnogo odkritejšimi sredstvi pridobiti v to, da bi se odpovedal uredništvu „Novic", ki so bile vladi kaj na poti. Toda Bleiweis se ni vdal. Akoravno je bila ponudena mu služba izredno ugodna, ni hotel zapustiti rodne zemlje in svojega naroda. Uredništvo „Novic" pa se mu je tako omililo, da ga je le smrt mogla ločiti od njih. Ostal je torej v Ljubljani, da nadaljuje svoje delo, če tudi brez službe in plače. Obdržal je le naslov c. kr. profesorja.

Leta 1851. ga je imenoval notranji minister z dekretom z dne 26, julija, št. 8969 članom stalne zdravstvene komisije za Kranjsko. V tej je dr. Bleiweis deloval do njenega razpusta leta 1870., tedaj skoraj dvajset let, za kar mu je c. kr. deželna vlada imenovanega leta izrekla svoje polno priznanje. — Leta 1856. se je izpraznila služba c. k. deželnega živinozdravnika za Kranjsko. Javno mnenje je bilo, da za to službo nikdo ni tako usposobljen in poklican, kakor Bleiweis, in res mu je c. kr. ministerstvo za notranje zadeve to mesto podelilo z dekretom z dne 18. januarija 1856, štev. 11.150. V tem svojem novem delokrogu je deloval dr. Janez Bleiweis do leta 1874, v katerem je na lastno prošnjo po skupaj skoraj 40letnem službovanju šel v pokoj. Služba c. kr. deželnega živinozdravnika je bila osobito v onem času zelo naporna, ker so se pogosto pojavljale živinske kuge

in je moral dr. Bleiweis mnogo potovati po deželi. A to mu je zopet dalo priliko, priti v najožjo dotiko z narodom, spoznavati njega želje in težnje in preučavati njega gospodarske odnošaje, o katerih je potem obravnaval v „Novicah“ in ki jih je zastopal v svojem političnem delovanju osobito v deželnem zboru.

Ko se je leta 1860. izpraznilo tudi to mesto, je imenovala c. kr. deželna vlada dr. Janeza Bleiweisa, vpoštevajoč njegovo izredno usposobljenost in žilavo delavnost, z dekretom z dne 26. junija 1860, št. 1785 začasnim deželnim zdravstvenim svetnikom. Tako je skozi nekaj časa zastopal službo najvišjega zdravstvenega in živinozdravniškega referenta v deželi. C. kr. namestništvo v Trstu pa ga je z dekretom z dne 28. januarja 1861, št. 2621 imenovalo ravnateljem c. kr. porodniščnice v Ljubljani. Od obeh teh služb ga je odvezala c. kr. deželna vlada kranjska z odlokom z dne 29. junija 1861, št. 393, ko je novoimenovani deželni zdravstveni svetnik nastopil svoje mesto. Imenovana urada, tako c. kr. namestništvo v Trstu kakor c. kr. deželna vlada kranjska, izrekla sta mu za to nadomestovalno službovanje najlaskavejšo zahvalo. Dopis deželne vlade naglaša osobito, da je dr. Janez Bleiweis pod napornejšimi okoliščinami v vsakem pogledu izvrstno opravljal posle deželnega zdravstvenega svetnika in vodil ves zdravstveni oddelek deželne vlade, da je pri tem dokazal temeljito vsestransko strokovno izvedenost in neumorno marljivost in da je podajal izborna in jedernata službena poročila. S tem priznanjem c. kr. deželne vlade se je moral zadovoljiti dr. Janez Bleiweis, službo so pa podelili drugemu... Čisto naravno! Bleiweis je bil v prvi vrsti v službi svojega naroda in kot tak je prišel često v nasprotstvo z vlado.

Leta 1855. ga je poklicala c. kr. deželna vlada v komisijo, ki se je sestavila v svrho odvračanja kolere. Z odlokom z dne 23. decembra 1856, št. 3808 se mu je izreklo zahvalno priznanje za njegovo smotreno delavnost v tej komisiji.

Velike zasluge si je stekel dr. Janez Bleiweis s svojim postopanjem proti živalskim kugam. V tem pogledu ni le kot deželni živinozdravnik skrbel za to, da so se kuge kolikor moč hitro omejile in odpravile, temveč je obenem v „Novicah“ podučeval prebivalstvo, mu razlagal postanek kug, podajal potrebna sredstva in ga svaril pred neprevidnimi koraki. To je velike važnosti osobito pri kmečkem prebivalstvu, ki, boječ se za svojo živino, bolezenske slučaje često prikriva, s čemur pa lahko celo okolico, da, celo deželo pripravi v veliko škodo. Svarilne in prepričevalne besede „Novic“ so v tem oziru vedno več zalegle, kakor še tako strogi uradni ukrepi. Živalske kuge in njih veliki narodnogospodarski pomen so dale dr. Bleiweisu

tudi povod k znanstvenim preiskavam. Tako je s poizkušnim cepljenjem dognal, da je kuga ovac, ki se je pojavila v Preski, identična z govejo kugo, oziroma da se ta loteva tudi drugih živali. To dejstvo, ki ga je on prvi dognal, in rezultate svojih preiskav je objavil v knjigi „Die Identität der Rinder- und Schafpest", ki je leta 1864. izšla na Dunaju. — Za svoje tozadevno delovanje je dobil Bleiweis obilo priznanj. Tako mu je c. kr. deželna vlada izrekla svojo zahvalo z odlokom z dne 5. avgusta 1857, št. 14.590 za odvračanje sramne kuge pri plemenskih konjih, ki se je pojavila v Radovljici, c. kr. ministerstvo za notranje zadeve pa z odlokom z dne 12. maja 1858, št. 10.910. C. kr. državno ministerstvo mu je z odloki z dne 30. januarija 1863, št. 306 in z dne 17. avgusta 1863, št. 15.789 izreklo svoje priznanje za njegove odlične zasluge pri odvračanju goveje kuge na Kranjskem in za njegovo poizkušno cepljenje, s katerim je dognal identiteto goveje kuge s kugo, ki se je pojavila pri ovcah.

V deželnem zboru je posegel dr. Janez Bleiweis v vsako razpravo, ki se je tikala zdravstvenih vprašanj. Bil je na tem polju pravi veščak in njegovi argumenti so bili vsikdar prepričevalni. Največ po njegovem prizadevanju je sklenil deželni zbor povečati deželno bolniščnico in zgraditi deželno blaznico.

S prezidialnim odlokom deželne vlade z dne 25. januarja 1870 št. 661 je bil dr. Janez Bleiweis poklican kot član v stalno deželno konjerejsko komisijo.

Posebno koristno tako za našo ožjo domovino, kakor za državo v obče pa je bilo delovanje dr. Janeza Bleiweisa kot ravnatelja in učitelja podkovske šole in živinozdravniščnice. Ta šola se je — kakor smo poročali — vsled žive potrebe ustanovila leta 1850. in jo je dr. Janez Bleiweis vodil od tedaj pa do svoje smrti, in sicer ves čas brez odškodnine. Na njej je učil prirodopis in rejo naših domačih živali, predaval v svrho razumevanja drugih predmetov osnovne nauke fizike in kemije, dalje porodništvo, sodno živinozdravništvo, ogledovanje živine in mesa. Na tej šoli se je šolalo več sto kovačev, živinozdravniških pomočnikov in ogledovalcev živine in mesa iz Kranjske, Štajerske, Koroške, Primorja in Hrvaške. — Živo se spominjam, da sem imel v mladih letih večkrat priliko prisostvovati poduku, tako teoretičnemu predavanju v šoli, kakor tudi praktičnemu poduku pri podkovanju in pri ogledovanju bolne živine v hlevu. Spremljal sem deda na vseh njegovih potih, tako tudi čestokrat v živinozdravniščnico. Po navadi sem se pač zabaval na prostornem vrtu, nekolikokrat pa — ob slabem vremenu — sem moral mirno čepeti v učilnici. Dobro mi je v spominu, da je predavanje

dr. Janeza Bleiweisa prevevala neka k srcu idoča dobrohotnost in bonhomija. Posebno rad je rabil priproste prispodobe, ki so tudi manj nadarjenim omogočevale razumevanje.

Za svoje delovanje na podkovski šoli in živinozdravniščnici je dobil dr. Janez Bleiweis obilo priznanj, tako od strani svojedobnega ministerstva za deželno kulturo, potem od ministerstva za poljedelstvo in rudokopstvo, dalje od ministerstva za uk in bogočastje in od notranjega ministerstva.

Za ožjo našo domovino pa je razvijal dr. Janez Bleiweis morda še koristnejše delovanje kot tajnik c. kr. kmetijske družbe kranjske. V tej svoji lastnosti je največ pripomogel, da se je slovenski narod duševno izobrazil, da je gospodarsko in narodno napredoval. Smelo trdimo, da je vse, kar je ta domorodna Družba dosegla tekom 40 let, zvezano z imenom dr. Bleiweisa. Njegovo tozadevno delovanje je našlo povsodi priznanja, največ pri c. kr. Kmetijski družbi sami, ki ga je pri vseh ponavljajočih se volitvah enoglasno izbrala svojim tajnikom in ki ga je pri izvolitvi leta 1875. počastila s posebno laskavim dopisom. Laskavo pismeno priznanje je vposlal dr. Bleiweisu nadvojvoda Ivan; c. kr. Kmetijske družbe na Dunaju, v Pragi, Brnu, Gradcu, Celovcu, Gorici, Zagrebu, Lvovu in Černovicah pa so ga imenovale svojim častnim članom.

Tudi v tej stroki je bil Bleiweis delaven na znanstvenem in literarnem polju. Razven že imenovanih knjig in razprav je izdal še naslednje, nanašajoče se na zdravstveno in živinozdravniško vedo:

„Nauk, kako se pri porodih domače živine ravnati." S podobami. V Ljubljani, 1852.

„Zgodovina c. kr. kmetijske družbe s statističnim popisom kmetijstva na Kranjskem." V Ljubljani. 1855.

„Nauk živinoreje." V Ljubljani 1855.

„Nauk ogledovanja klavne živine in mesa." V Ljubljani. 1855.

„Zur Reform des Findelwesens im Herzogtume Krain." V Ljubljani 1868.

„Nauk o umni živinoreji." S podobami. V Ljubljani, 1871.

Leta 1878. je slovenski narod na veličasten in sijajen način slavil sedemdesetletnico dr. Janeza Bleiweisa. Slavil ga je kot svojega „očeta", kot svojega narodnega preporoditelja. Pri tej priliki je slavnostni govornik, narodni poslanec gosp. Peter Graselli med drugim omenil to-le: „Skoro bode štirideset let, kar ste — dozorel mož z veleobširnim znanjem — vrnili se v svojo domovino. Bistro Vaše oko je brzo izpoznalo tožno njeno stanje. Želječ rojakom koristiti in pomagati, iskali

ste kakor umen zdravnik uzroka gospodarskemu in duševnemu hiranju prebivalstva in se zdravljenjem začeli pri korenini. Takoj ste sprevideli, da narodni preporod mora izvirati iz narodovega jedra, iz še zdravega kmetskega stanu, in zato ste obračali vso svojo skrb v prvej vrsti na podučevanje slovenskega kmeta. Treba mu je bilo poduka o vsem. Tujka mačeha, ki je v sinovih tlačenega roda, ki od prvega tukaj stanuje, videla le robove, nikdar ni brigala se za njihove težnje in bolesti; kaj čuda, da je ta naš rod zanemarjen zaostal? Vi ste jeli podučavati ga o poljedelskem in obrtniškem napredku, ter zlasti v to ustanovili si glasilo, čestitljive „Novice", katere od tistih časov do zdaj skozi trideset in pet let redno hodijo med Slovence, obilen sad rodeče".

Da je bil dr. Janez Bleiweis tako zelo usposobljen, izpoznati gospodarske in druge potrebe našega naroda, da mu je mogel biti dober vodnik in učitelj, v to torej mu niso nemalo pripomogle izkušnje, ki si jih je pridobil v svojem zdravniškem in živinozdravniškem poklicu. Če motrimo delo njegovega življenja, reči moramo, da je bilo izredno mnogostransko. Kakor malokdo je bil zmožen, nspešno sodelovatl v vseh panogah narodnega življenja.

Kazalo.

(Številke pomenijo *strani;* namesto rimskih v prvem članku so vzete *ležeče* arabske. — Kazalo se tiče le važnejših imen in predmetov.)

Vsebina.

Slike:

ZBORNIK.

NA SVETLO DAJE »MATICA SLOVENSKA«.

UREDIL DR. FR. ILEŠIČ.

V LJUBLJANI 1911.

NATISNILA »NARODNA TISKARNA« V LJUBLJANI.

KAZALO.

Spomini na Francoze.

Uredil in objavil: **Dr. Josip Gruden.**

„Matica Slovenska“ je pred tremi leti izdala poziv, naj se zbero in zabeležijo ljudski spomini na francoske čase. Storila je to v zavesti, da ljudsko sporočilo v marsičem izpopolnjuje suhoparne zgodovinske podatke. Dočim nam zgodovinska veda navadno podaje le medel pregled tedanje dobe, se ljudstvo nasprotno rado ustavlja pri posameznih osebah in dogodkih, jih opisuje po svojih vtiskih in s tem daje celotni zgodovinski sliki novih, živih barv in novega življenja.

Žal, da se je to gradivo začelo prepozno zbirati. Tretji rod je že legel v grob, odkar je francoska nevihta vznemirjala naše pokrajine in odkar je tuje gospodstvo našemu narodnemu življenju zastavilo nove cilje. Le iz pripovedek starega deda ali babice je zvedel sedaj živeči rod o tistih burnih časih. Ni čuda, da so ljudski spomini že marsikje izgubili ostre konture in določne poteze in se vedno bolj gube v neki legendarni temi. Spomini na turške čase se stapljajo s poročili o Francozih. Tu in tam se tudi že pozna, da je ljudska domišljija pričela prepletati tedanje dogodke s svojimi nakraski in da se iz njih razvijajo bajne pripovedke.

Vendar nabrano gradivo ne bode brez vrednosti. Marsikaj je tu živo in nazorno popisano, kar zgodovina komaj omenja. Seveda celotne slike o francoski dobi ti ljudski spomini ne nudijo. Preveč vrzeli je ostalo v krajevnih sporočilih, zlasti manjka podatkov z Notranjskega in Goriškega in tudi kar se je nabralo, se nanaša mnogo bolj na krvave boje, kakor na kulturnozgodovinske razmere. Pred vsem bi kdo zaman iskal sledov ilirske ideje med tem narodopisnim gradivom. Bil je pač le omejeni krog Vodnikovih tovarišev in učencev, ki jih je vžigala in prepojila ta ideja. Ljudstvo je čutilo samo vojne nadloge in gospodarska bremena. Zato se o njih pripoveduje največ. — Vsekakor so ti spomini znamenit donesek k zgodovini francoske dobe.[1])

[1]) Največ gradiva je nabral g. Fran Stelè, cand. phil., dalje učiteljstvo črnomaljskega okraja (gg. Krist. Engelman, Ivan Bantan, Anton Kadunec, Fran Dular, Anton Navratil, Andrej Šest, Rihard Megušar, Ivan Barle, Fran Lovšin, Anton Jeršinovič, gčna. Hermina Gosler), M. Suhadolčev v Ljubljani, M. Mikuž, učitelj v Logu pri Bovcu, Rudolf Vrabl, učitelj na Vranskem, Matevž Perne, žel. mojster v pok., Iv. Borštnik učitelj v pok., in dr. Ivan Lah v Ljubljani.

Boji l. 1809.

Opetovano so se vršili krvavi boji s Francozi na naših tleh, tako že l. 1797., ko je general Massena prodiral iz Italije čez Pontebo in Predel na Koroško, Bernadotte pa zasedel Ljubljano; zopet l. 1805., ko je francoska armada slovenskim pokrajinam izžemala strašne vojne davke; l. 1809., ko je prišlo do okupacije „ilirskih provincij," in slednjič l. 1813., ko so se za slovenske in hrvatske dežele bojevali zadnji boji med Avstrijci in Napoleonovim pastorkom, italijanskim podkraljem Evgenom.

Med temi boji so se zlasti krvavi dogodki l. 1809. globoko vtisnili ljudski duši. Vzrok je očiten. Dočim so se v drugih letih izvojevali boji med regularnim vojaštvom obeh držav in je bojna vihra divjala preko glav preprostega naroda, se je to leto ljudstvo samo, organizovano v „deželni brambi", udeleževalo odpora proti nasilnemu tujcu. Tisti čas je zlagal Vodnik svoje brambovske pesmi in so nastajale na raznih krajih slične narodne popevke, kakršna je n. pr. „Nova brambovska pesem sa sveste Gorenze," ki se pričenja:

„Svetli cesar so votli
Povele ven dat
de tisti Podloshni
se morjo meshtrat" [1])

Takrat je prišlo do malih prask med francoskimi oddelki in posameznimi četami deželne brambe, do krvavih dogodkov v Črnem Grabnu, do ponesrečene vstaje na Notranjskem in v Beli Krajini. Nameravanega splošnega ljudskega upora po tirolskem vzorcu pa ni bilo. Za tako podjetje je manjkalo enotnega vodstva.

Največ je trpelo prebivalstvo po onih sovražniku izpostavljenih krajih, koder je vdirala francoska armada v avstrijsko ozemlje, namreč po krajih blizu Pontebe, Predela in Razdrtega. Tu so se bili trdovratni boji in vršili zanimivi dogodki, o katerih ve ljudstvo še dandanes mnogo povedati. — Posebno ogrožena točka je bil tedaj Bovec in avstrijska trdnjavica na Predelu, ki jo je junaško branil stotnik Hermann s svojimi Hrvati. Na Bovškem so nasilna dejanja Francozov in nesrečna smrt hrabrega stotnika še v živem spominu.[2])

Francozi so bili pridrli po soški dolini in našli na Tolminskem le slab odpor. Deželne brambovce je vodil tamkaj grof Pompej Coronini, ki se pa ni mogel ustavljati sovražni premoči. Prišlo je do malih bojev pri Sv. Luciji in pri Kobaridu,

[1]) Casopis za Zgodovino in narodopisje 1906. str. 96. sl. —

[2]) Sledeče po spisu g. M. Mikuža, učitelja v Logu pri Bovcu: „Kaj pripoveduje ljudstvo o Francozih v Logu pod Mangartom?"

potem so se pa brambovci umaknili na Gorenjsko. Francozi so upali hitro zavzeti Predel in se združiti pri Trbižu z ono vojsko, ki je prodirala preko Pontebe. Toda zadeli so pri predelski trdnjavici na nepričakovan, trdovraten odpor; poleg tega pa jih je še mučilo občutljivo pomanjkanje živeža. Ljudstvo je bilo svojo živino odgnalo v gore ali pa skrilo v stranskih soteskah in oddaljenih planinah. Ložani so imeli svojo drobnico skrito na Planji v Možnici. Nad edino ozko stezo, ki vodi tja, pa so imeli pripravljeno kamenje, da ga navale na Francoze, ako bi jim hoteli ugrabiti borno imetje.

Na koroški strani so skrivali živino na Šortni (nad Rabeljskim Jezerom). Dva francoska vojaka, ki sta prodrla tja, sta morala svojo predrznost plačati s smrtjo. Neki Rabeljčan, ki je varoval živino, ju je ubil in trupli zakril z vejami.

Umevno je, da Francozi, ki so bili zaradi živeža v veliki stiski, niso posebno obzirno ravnali s prebivalstvom. Plenili in jemali so, kar so dosegli.

Kjerkoli so zasegli kako živinče, je moralo iz hleva. Nekemu posestniku so od 21 ovac pustili komaj tri. Drugi je imel od devetih le še eno ovco in enega prašiča. Pa tudi za tema je že tekel francoski vojak z golo sablo, da bi ju posekal. Tedaj je zaropotal boben, ki je oznanjal napad na trdnjavo, in je kmetu rešil živali.

Na zapadni strani Loga, pod hribom Črnim Vrhom, so se Francozi utaborili, ubijali živino in kuhali. Krav, ovac in prašičev niso klali (zabadali), ampak so jim kar odsekali glave. Kadar jim je zmanjkalo drv, so kar slamo trgali s strehe in jo devali na ogenj. Domačini so jih prosili, naj puste vsaj glave njim, da si jih skuhajo v živež. Toda pridrla je druga četa Francozov in je Ložanom z bajoneti pobrala kuhane glave iz loncev.

Tudi sicer je prebivalstvo mnogo trpelo. Ložane so Francozi prisilili, da so jim pomagali porivati vozove čez Predel. Celo loškemu duhovniku so naložili municijo, da jo je nesel vrh sedla.

Ker se trdnjava ni takoj podala, je prišla francoska armada vsled pomanjkanja živeža v hudo stisko. Ujetemu tvorničarju Mošiču iz Žabnice, ki je moral pri Francozih ostati štiri dni brez jedi, je general Serras na njegovo pritožbo pokazal kos črnega kruha na svoji mizi rekoč, naj si ga polovico vzame, drugo polovico pa pusti njemu. — Zato se je Francozom zelo mudilo, vzeti Predel in hitro zapustiti nerodovitno, nevarno bovško pokrajino.

Štirikrat so napadli trdnjavico. Bila je sicer napravljena po večini le iz lesa in prsti, pa je vendar vsled hrabrosti svojih braniteljev uspešno zadrževala prodiranje sovražnikov.

Kadarkoli so navalili Francozi na njo, so zagrmeli topovi iz trdnjave in med napadalci se je napravila velika drča. Sicer se je kmalu zopet zaprla, ker so na mesto padlih stopili novi vojaki, vendar je ogromno število Francozov v bovški soteski našlo smrt. —

Ljudstvo pripoveduje, da je francoski general hotel stotnika Hermanna podkupiti. Nekega dne sta se baje sestala in se v znak prijateljstva poljubila. Toda vse prigovarjanje je bilo brezuspešno. Niti padec trdnjave Čalabaj pri Naborjetu ni mogel oplašiti pogumnih braniteljev. Sklenili so, se bojevati do zadnjega diha.

Za usodo trdnjave je bilo odločilno, da se je štirim stotnijam francoskih lahkih peščev posrečilo, po ovinku priti do sedla Predela in od tod po skalovju in gozdu do nekih visočin, ki so bile nad trdnjavo. Pot čez tiste strme grape jim je pokazal neki pastir. Francoski vojaki so bili tedaj že tako sestradani, da so smukali listje, trgali travo in jo jedli. Ker so na potu nekateri popolnoma omagali, jim je pastir pomolzel kozo in jim dal piti mleka. Ko so pa došli na višino, je bila usoda trdnjave odločena. Začeli so goreče, smolnate vence metati na leseno streho in ograjo. Veter je razvnel plamen, ki se je hitro razširil na vse strani. Pa ko je gorenji del trdnjave že gorel, so iz spodnjega še vedno grmeli streli in trumoma podirali goste čete napadovalcev. Toda zaradi ognja in dima ni bilo več mogoče vztrajati. Hermann je poizkusil z mečem v roki prodreti skozi sovražne trume in se rešiti na bližnje višine, a našel je smrt s svojimi tovariši vred pod razvalinami goreče trdnjave.

Dasi so Francozi premagali odpor Avstrijcev pri Predelu, Razdrtem in Colu in zasedli slovenske pokrajine tostran Karavank, je bil vendar njihov položaj v deželi vsled organizovane deželne brambe še vedno nevaren. Več mesecev se je prej ljudstvo bodrilo, naj z orožjem v roki brani svoje domovje proti nasilnemu tujcu. Kaj čuda, če je ta iskra še vedno tlela pod pepelom in se tu in tam razplamenela v obupen upor. Francozi so se dobro zavedali svojega položaja in so hoteli s strogostjo strahovati prebivalstvo, kar je pa ljudi le še bolj razdražilo.

Nič manj jih niso gnali k uporu veliki vojni davki v denarju in živilih, tlaka z živino in vozmi, ki je bila veliko hujša od tiste, ki so jo morali opravljati graščakom. Komaj so francoske čete zasedle deželo, že so morali kmetje od vseh strani voziti v Ljubljano pšenico, rž, seno, da napolnijo obsežne vojaške shrambe. — Vsak poizkus upora se je kaznoval po

vojnem pravu. Dne 9. junija so Francozi zasedli vas Naklo na Gorenjskem. Nekdo je osumničil prebivalce pri poveljniku, češ, da nameravajo napad na francoske vojake in jim hočejo ugrabiti blagajno, ki je bila shranjena v neki hiši („pri Zgubi"). To je bilo dovolj, da je francoska konjica tri ure plenila vas in Naklancem povzročila silno škodo.

Še resnejši so bili dogodki v Črnem Grabnu.

Napačno je misliti, da je šlo pri znanih napadih na Francoze v Št. Ožbaltu in Trojanah le za navadna tolovajstva. Tu imamo ponesrečene poizkuse onega ljudskega odpora, ki ga je imela izvesti deželna bramba. Tudi niso napadi veljali le francoskim blagajnam; ljudska poročila nas uče, da je prišlo še do drugih, večjih krvavih prask med domačini in francoskim vojaštvom. Žal, da je tej deželni brambi manjkalo pravega vodstva in da se je nameravan odpor končal z obžalovanja vrednimi poboji posameznih vojakov. —

Duša odpornega gibanja v Črnem Grabnu je bil šentožbaltski župnik Ivan Rozman[1]). Vnemal je ljudi za boj in jim stavil hrabre Tirolce za zgled. Ob nedeljah popoludne po krščanskem nauku so se vadili brambovci v orožju.

„Kakor hitro se je raznesel glas, da pridejo sovražniki, so kmetje zapustili svoje hiše in se poskrili po hribih in gozdih. Ako so Francozi koga dobili doma, so zahtevali od njega, da jih je dobro pogostil, potem jim je pa še moral pomagati, prevažati blago in ljudi. Voziti je bilo treba zelo hitro. Ker se je kmetu smilila živina, je hotel včasih počasneje voziti. Toda Francoz mu je iztrgal bič, ga neusmiljeno nabil in vrgel z voza. Potem je sam v najhujšem diru podil naprej.

Nekoč je šla večja francoska četa preko Št. Ožbalta v Celje. Zahtevali so, naj jim prebivalci dostavijo v Smrkolovo hišo, kjer je bila pošta, dvanajst parov volov in bariglio vina. Ko so prišli, niso našli nič pripravljenega. Zato je poveljnik ukazal, naj gredo vojaki pol ure daleč na okoli in ugrabijo vse, kar jim pride pod roke. Ako ne dobe v tem okrožju dovolj živeža, naj gredo eno uro daleč na okoli. Vojaki so to storili in plenili po vsej okolici. Pri eni sami hiši so vzeli 12 prašičev. Celo slamo so trgali s streh, da jim je služila za kurivo in ležišče."

Ob takih nasilnostih ni bilo treba mnogo podžigati ljudske nevolje.

„Župnik je bil s prižnice oznanil, naj se zbero kmetje in hlapci in udarijo na Francoze, češ, da ni greh, ker je papež Napoleona izobčil. — Vstaši so imeli svoje taborišče na hribu

[1]) Prim. „Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko" 1809. str. 161. („Francozi v Črnem Grabnu"). Sledeče po zapiskih Frana Steleta.

„Samoglav“ med Št. Gothardom in Blagovico. Od tod so napadali posamezne francoske čete. Mnogi vojaki, ki so jim prišli živi v pest, so bili na mestu pobiti. Izkopali so najprej jamo. Potem sta dva kmeta privlekla ujetega sovražnika k njej in ga trdo držala. Tretji ga je udaril po glavi, in potem je bil precej zakopan. Žena nekega „generala“ (poveljnika) je bila baje še živa zagrebena. — Pri Krašni so vstaši podžagali drevesa in jih na vrvi navezali, pa tako, da ni bilo nič mogoče zapaziti. Ko so Francozi prišli mimo, so kmetje pritegnili za vrvi, da je drevje padlo na cesto in mnogo sovražnikov zmečkalo. V Krašni jih je poleg šole mnogo pokopanih.

Največ vedo ljudje povedati o napadih na francoske blagajne. — Med temi je najbolj znan dogodek s štirimi oficirji, med katerimi sta bila tudi Boissac in Vernazz, prvi adjutant, drugi tajnik maršala Marmonta [1]). Oficirji so bili pobiti. Blagajno so napadalci odpeljali v Krašno.

Sličen napad se je zgodil „pri Kristofču“ med Blagovico in Trojanami. Neki kmet z Vranskega je tedaj ugrabil Francozom železno kaso, v kateri je bilo baje mnogo zlata. Zakopal jo je na skrivnem kraju v gozdu, da ni nihče vedel za njo. Ko je pozneje zbolel in že ni več mogel govoriti, je kazal proti onemu kraju. Pa nihče ni razumel, kaj to pomeni. Njegov sin, ki je bil za imenovanega napada še majhen, se je spomnil, da sta tedaj z očetom nekaj peljala v gozd. Prekopal je vse hribčke po okolici, pa ni našel ničesar. Baje leži blagajna še danes tamkaj pokopana.

Krvavi dogodki so se v tistih časih zlasti pogosto vršili na št.-ožbaltski pošti, kjer je bilo postajališče in prenočišče francoskih oficirjev in vojakov. — Nekega poveljnika je baje sam poštar s pomočjo nekaterih kmetov ubil. Ko je Francoz spal, so mu zadrgnili zanko okoli vratu in ga vlekli po stopnicah. Prosil je, naj ga puste pri življenju, ker ima ženo in štiri otroke doma. Pa vse ni nič pomagalo. V gozdu so ga pobili in še na pol živega zakopali. Mislili so, da bodo našli pri njem mnogo denarja, pa je imel komaj par sto goldinarjev za pot. Zakopan je v „Zavrhu“ nad hribom Orčakom.

Posledica teh grozodejstev je bila stroga vojna sodba nad šentožbaltskimi kmeti in vsemi tistimi, ki so čuvali ljudi. Večinoma se je krivcem posrečilo, pobegniti na Štajersko, ki je bilo pod avstrijsko oblastjo. Med temi beguni so bili: Anton Rozman, župnik iz Šent Ožbalta, Pavel Zore, „šolmašter“ v Šent Gothardu, Ignacij Fajenc, sodnik gamberške graščine, in mnogo kmetov. Pet obsojencev pa je bilo 31. januarja 1810 v Ljubljani ustreljenih.

---

[1]) Glej popis v Izvestjih Muz. dr. 1909. str. 163.

„Črnemu Grabnu so rekli Francozi „Krvavi graben“ in zagrozili, da si bodo tiste kraje dobro zapomnili in da bo hudo, če bi še kdaj prišli tja“.

Pa ljudska govorica ne pripoveduje le o krvavih napadih in grozodejstvih v Črnem Grabnu, temveč tudi o drugih, nežnejših dogodkih.[1])

Ne daleč od Trojan se je neki francoski častnik seznanil s kmetskim dekletom. Prihajal je pogostoma v hišo njenih staršev, ki jim je dajal po večje svote denarja, Manci, tako je bilo dekletu ime, pa je prinašal razna darila. Sčasoma se je v hiši popolnoma udomačil in tudi za silo lomil slovenščino. — Čez več časa, ko je že oficir odšel, povije Manca lepega dečka. Ko je otrok imel par let, pridrdra nekoč pred hišo krasna kočija, kakršne še ni bilo videti v vasi. Pripeljal se je oni častnik in z njim elegantno oblečena, priletna gospa, ki je bila videti njegova mati. Ko gospa zagleda dečka, ki se je igral pred hišo na kupu peska, zakrikne vsa srečna nekaj nerazumljivih besedi, pohiti k dečku in ga poljubi. Bil je neki popolnoma podoben očetu. V tem prihite iz hiše domači in začudeni pogledujejo tujo gospo, ki joka od samega veselja. Častnik, ki je bil civilno oblečen, pristopi med tem k Manci in ji ponudi tisoč zlatov kot odkupnino za otroka, češ, da ga hoče vzeti s seboj na Francosko in poslati v vojaške šole. Manca o tej ponudbi ni hotela nič slišati in je s povzdvignjenimi rokami prosila, naj ji ne vzamejo otroka, ker bi ne mogla živeti brez njega. Toda njene prošnje so bile zaman. Ko sta oče in mati zagledala svetle cekine, sta sama zahtevala, naj izroči otroka častniku, češ, da se mu bode pri očetu bolje godilo nego doma, sami pa bodo obogateli.

Dečka so odpeljali na Francosko. Manco pa je ta izguba strašno zadela. Prebedela in prejokala je več noči in vidno hirala. Slednjič sklene, da gre za otrokom, da ga še enkrat vidi, predno umrje. Odpravi se v oni smeri, v kateri je preje oddrdrala kočija. Odšla je, pa se ni več vrnila. Pravijo, da je na potu obupala in našla smrt v valovih Drave.

Upor na Dolenjskem in v Beli Krajini.

Najobsežnejše podjetje kranjske deželne brambe l. 1809. je bil upor na Dolenjskem. Pričel se je na posameznih krajih že v juliju in avgustu in se pojavil s posebno silo mesca oktobra v Beli Krajini. V okolici Novega Mesta je spravil francosko posadko v resno nevarnost.[2]) Tudi tu je manjkalo

[1]) Zapisal g. Rudolf Vrabl, na Vranskem.

[2]) Popis pri Vrhovcu: Zgodovina Novega Mesta, str. 777.

ljudem pravega vodstva. Avstrijski komisarji in nekateri graščaki so sicer organizovali in vadili brambovske čete, tudi duhovniki so deloma zastavili svoj vpliv, vendar se je nameravani splošni ljudski upor razbil v male krvave praske, napade in poboje.

V šmarijski okolici pripovedujejo ljudje o tem uporu sledeče: [1])

„Leta 1809. je bilo hudo. Takrat je Francoz vse premagal. Naše je premagal pri Razdrtem in cesar mu je moral odstopiti deželo. Moški so morali takrat v „črno vojsko“. Vsem cerkvenikom je bilo naročeno, naj bijejo plat zvona, kadar pride sovražnik, da bodo ljudje skupaj drli in ga zapodili. Zato so bili Francozi na cerkvenike zelo hudi in so jih pometali iz turnskih lin, če so jih zasačili, da so bili plat zvona. Šmarijski „šomašter“ se je iz strahu pred njimi skril v tron za Mater božjo. — Vendar Francoz v Šmariji ni nikomur nič žalega storil. Le nekaj mož je prisilil, da so mu kazali pot proti Škocijanu in Turjaku. Med tem pa so se zbrali dolenjski kmetje in so pognali francoske čete nazaj v Ljubljano. Bilo jih je le malo, kmetov pa veliko. Bežeči vojaki so večkrat streljali nazaj na kmete in marsikoga pobili. Uporniki so tudi Šmarčane silili, naj se jim pridružijo, pa niso hoteli. Ko je v vasi obležal neki francoski vojak, so ga celo spravili v Mokarjevo hišo in mu stregli. To je bila rešitev za Šmarje. Nekaj dni pozneje pride iz Ljubljane močna francoska četa z dvema topoma. Šmarijski dekan baron Gallenfels je sredi vasi pokleknil pred francoskega poveljnika in ga prosil, naj prizanese prebivalcem, češ, tukaj so mirni ljudje, uporni kmetje so prišli od dolnjih strani. Še več je izdalo, ko je tudi ranjeni vojak prosil usmiljenja za Šmarčane in mu pravil, kako so ga rešili in mu dobro stregli. Zato so Francozi Šmarjam prizanesli. Niže doli okoli Št. Vida in Radohove Vasi, ker so se bili kmetje uprli, pa so vse požgali.“

Resnejši je bil upor meseca oktobra. Pričel se je na Kočevskem in se razširil preko Poljan do Črnomlja in Metlike.[2])

Najprej so udarili na Francoze Poljanci. Ti so bili bojeviti ljudje, potomci nekdanjih Uskokov, privajeni vojski in ropu. Bili so pravi vragi, pravi neko poročilo, napol roparji, pred katerimi so bili tudi domačini v vednem strahu. Nosili so rdeče kape, rdeče plašče (dolmane), puške, pištole in handžarje.

Osmega oktobra so napadli po hišah stanujoče francoske vojake, po dva ali tri zvezali in jih pahnili v Kolpo. Kmalu potem je došla mala francoska četa z vojaško kaso iz Kočevja. Poljanci so napadli pri Knežji Lipi (Graflinden), pobili vojake,

[1]) Zapisal dr. Ivan Lah.
[2]) Sledeče po zapiskih učiteljev črnomaljskega okraja.

denar pa odnesli. Enako se je zgodilo s francoskimi eksekutorji v Dolu pri Kostelu. Trije so bili utopljeni, devet pri Severinu usmrčenih. Gozdar Pobst in kapelan v Starem Trgu sta organizovala upor.

Razne epizode iz tega poboja je ohranil ljudski spomin. — „Med Francozi, ki so jih bili Pregrajci ujeli, je bil tudi lep, mlad oficir, opravljen v krasno uniformo s srebrnimi gumbi. Zajeli so ga bili pred cerkvijo v domači vasi Predgradom. Prestrašen jih je vpraševal, kaj bodo z njim napravili, ali ga nameravajo umoriti. Tresočih rok je izvlekel zlat križec iz nedrij in ga kazal razsrjeni množici rekoč: „Ja katolik, ja katolik!“ Večini ljudstva se je mladenič smilil. Odvedli so ga v neko hišo in imeli zaprtega, dokler se ni množica razšla. Zvečer, ko se je napravila tema, pa so ga uporniki na tihem vlekli h Kolpi, mu zvezali roke in ga vrgli v vodo. Ko je vzlic temu priplaval nazaj na breg, so ga ljuti Pregrajci brez pomisleka pobili.“

„V dragatuški okolici sta dva Francoza iztirjavala vojni davek. Nekaj Obršanov in Zapujcev je v dragi „Črnica“ pod Cirnikom napadlo neljuba eksekutorja in ju gnalo proti cerkvici Sv. Ane v Snegopolju. Vojaka sta med potjo opetovano streljala proti svojim preganjalcem, pa se jih vendar nista mogla rešiti. V bližini cerkvice so jima bili preganjalci že tako blizu, da je eden izmed njih zagnal sekiro in nekega vojaka tako hudo ranil na mečih, da mu je meso proč viselo. V begu ni bilo več rešitve. Zato sta vojaka prosila milosti. Toda Obršani so ju neusmiljeno posekali in vrgli v neko jamo poleg cerkvice.“

„Kakih 150 korakov nad potom iz Obrha v Tančigoro nad Breznikom je zelo globoka jama, v katero so Belokranjci pometali 15 francoskih vojakov. Graščak Panovič v Turnu pri Brezniku je dal one nesrečneže, ki so še ostali živi, izvleči iz jame.“

„Enaka usoda je zadela tudi francoskega sla, ki je prenašal pisma iz Novega Mesta v Metliko. Bil je vojaški kurir in je na konju predirjal svojo pot. Trije vstaši, Mecan in Raženk iz Gradca in Saje z Otoka so ga počakali v Primostku, ga potegnili s konja in vrgli v Lahinjo. Zaman jih je nesrečni mož prosil, da naj ga puste pri življenju, zaman jim je zatrjeval, da ni Francoz, ampak Ljubljančan, da le prisiljen služi Francozom. Kazal jim je rožni venec, češ, da je kristjan, in klical, naj se vendar usmilijo njegove žene in sedmero otrok, ki jih ima doma, a vse ni nič pomagalo. V obupu se je prijel za mostni steber in „po babi“ hotel splezati navzgor. Toda Sajetov hlapec, ki je tam blizu kosil travo, je pritekel in mu s koso presekal prste, da je vznak padel nazaj in utonil.“

Napad na Francoze v Poljanah je imel biti znamenje za splošno ljudsko pobuno. Poročila naravnost vele, da je od „Poljanske komisije“ izšlo povelje, naj vsi, ki morejo rabiti orožje, gredo nad Francoze. Pogum jim je še podžigala navzočnost avstrijske armade, ki je taborila na hrvatski strani. Toda manjkalo je enotnega vodstva, zato je prišlo le do posameznih pobojev.

Ko so Poljanci opravili doma krvavo delo, so sicer drli „na jagmo“ v Črnomelj in med potjo prisilili vse može, da so morali iti z njimi, pa že v Tanči Gori so zadeli na odpor. Ljudje so se obotavljali in so hoteli prej vprašati avstrijske komisarje, ali naj potegnejo z vstaši. Tudi drugod ni bilo bolje.

Edini, ki je pri tem uporu ravnal po nekem določenem načrtu, je bil grof Lichtenberg, graščak na Smuku in Podturnu, ki je vadil svoje podložne kmete, oborožene z vilami, sekirami, kosami in drugim kmetskim orodjem. Potem je vedel svojo „črno vojsko“ vrh Gorjancev Francozom nasproti. Menda se je hotel združiti z uporniki novomeškega okraja. Toda spričo mnogoštevilne francoske posadke je četi upadel pogum in vrnila se je brez boja domov. — Pozneje je prišlo do krvave praske s Francozi pri Črnomlju. Dvanajstega oktobra so uporniki napadli malo francosko četo. Vojaki so jih sicer z nekaterimi streli prepodili, vendar so se morali umakniti v Gradac.

Položaj je bil izprva za Francoze zato zelo nevaren, ker je bilo v deželi le malo vojaštva. V Novem Mestu je bil neki italijanski regiment pod generalom Zucchijem, ki je pa moral krotiti upornike svojega okraja, drugod so bile le male čete. Zato so se Francozi izprva umikali. Toda naenkrat je bilo drugače, ko je došla pomoč iz Ljubljane.

Zdaj so Francozi nastopili z vso strogostjo. Uporne vasi: Predgrad, Stari Trg in Kostel so oplenili in zažgali. Ljudje pa so zbežali v gore in se v skalnatih jamah skrivali pred sovražniki. Vsakdo, ki je nosil orožje, je bil ustreljen.

„Taka usoda je zadela tudi Jurija Šnelerja, kovača iz Dola, in njegovega tovariša. Pridružila sta se bila upornim Poljancem, ko so šli proti Tanči Gori. Ko z nameravanim uporom ni bilo nič, sta ostala pri nekem znancu, Štajarju, na pijači. Na povratku zadeneta pri Sv. Ani na Tanči Gori na francosko stražo, ki ju je takoj prijela in odvedla pred poveljnika. Brž se je sestal „preki sod“. Kot tolmač je posredoval kapelan iz Podzemlja, ki je bil vešč francoščine in je moral hoditi s poveljnikom po deželi. Poznal je kovača Šnelerja, ker je bil nekdaj napravil cerkveno uro v Podzemlju, in ga vprašal: „Kaj počenjate tu, Jure?“ — Šneler se je izgovarjal, da je knežji lovec in gre po svoji službi, upajoč, da se s tem upraviči in reši iz zagate. Toda niso mu verjeli. Tudi kapelan je prosil

zanj in za njegovega tovariša. Poveljnik pa je bil gluh za vse prošnje in je kratko razsodil: „Kdor nosi orožje, mora umreti.“ — Duhovnik je potem oba spravil z Bogom. Takoj so ju prislonili k staremu, širokovejnatemu kostanju. Poveljnik je zaklical: „Ogenj!“, pok pušk se je razlegal po gorah in — moža nista bila več med živimi. Pokopana sta nedaleč od cerkvice Sv. Ane. — Žena ustreljenega kovača je dobivala pozneje od avstrijske vlade 24 srebrnih goldinarjev pokojnine na leto, ker je izgubila moža, ki je šel na ukaz poljanske komisije nad Francoze in bil še poleg tega grajski kovač.

Isti dan kakor upornika iz Dola, je izdihnil dušo tudi pregrajski Markič pri Velikem Kalu blizu Močil. Ko se je vračal s Tanče Gore, so ga ujeli Francozi in ker so našli v njegovem žepu malo pištolo, so ga na mestu ustrelili.

Edini slučaj, da so Francozi pomilostili upornika, se je dogodil na Božjakovem. — Za nameravani upor so imeli biti kaznovani zlasti župani tistih občin, iz katerih se je bila „črna vojska“ zbrala. Tudi božjakovski župan bi bil moral umreti. Toda utekel je vojakom in se skril v veliko skalno votlino pod vasjo, kamor so mu domači na skrivnem nosili hrano. Neki Smuk, posestnik v Metliki in sorodnik nesrečnega moža, je zvedel, kaj ga čaka. Ker je bil dober s francoskim poveljnikom, gre k njemu in ga prosi, naj mu stori neko uslugo. Poveljnik mu obljubi, storiti vse, kar je v njegovi moči. Ko Smuk prosi za županovo življenje, reče Francoz: „Ker sem vam že naprej obljubil, da ugodim vaši prošnji, ostanem mož beseda. Ako bi bil vedel, kaj imate v mislih, ne bi bil obljubil ničesar, ker upornikov ne pomilostim nikdar, ampak jih s smrtjo kaznujem.“

Umevno je, da je moralo zdaj vse belokranjsko prebivalstvo občutiti strogost vojnega stanja. Dočim so bili Francozi izprva obzirni in prijazni proti ljudem in so živila dobro plačevali, so zdaj razkošno živeli na stroške ljudi in si ugrabili, kar so potrebovali.

„V Božjakovem so ljudem pobrali vso kuretino in s silo jemali govedo zdaj iz tega, zdaj iz drugega hleva. Zato so gospodarji začeli živino skrivati po votlinah in jamah, ki jih je tamkaj mnogo. To pa je Francoze le še bolj razkačilo. Za vsak najmanjši pregrešek so bili ljudje strogo po vojaško kaznovani.

Iz prešernosti so se dali francoski vojaki od ljudi celo na rami prenašati čez mali potok Metličico. To priliko je porabil neki kmet iz Božjakovega, da se je nad njimi nekoliko zmaščeval. Ko je stopal z vojakom na hrbtu iz potoka, se na videz opoteče, kakor da mu je izpodrsnilo in pade s svojim bremenom nazaj v vodo. Vojak je ležal spodaj, a kmet na

njem. Ko se je Francoz že dosti napil vode, se kmet dvigne in opravičuje, češ, da ni kriv nesreče, a na tihem se je veselil, da mu je tako zasolil. Posledica tega dogodka je bila, da je poveljnik odpravil prenašanje vojakov, ker se je bal, da bi se kdo zares ne ponesrečil.

V Gradcu so Francozi ljudem pobrali ves živež: meso, krompir, koruzo. V grajski kleti so točili in pili najboljša vina, ne meneč se za gospodarjev ugovor. — Posebno so se bali maščevanja Francozov Črnomaljci, ker so se blizu njih vršile krvave praske z Lichtenbergovo „črno vojsko." Prišla je tja močna vojaška posadka. Ko so se bližali mestu, so jim šli mestni župnik, župan in mnogo odličnih meščanov v izprevodu nasproti, izročili poveljniku na pozlačenem krožniku ključe od mestnih vrat in prosili milosti za prebivalstvo. Francozi niso storili Črnomaljcem nič hudega, še veseli so bili, da je prišlo mesto izlahka v njihovo oblast. Le žitnico Nemške Komende so razstrelili, misleč, da je kaka trdnjava. Meščani so pozneje na tistem kraju postavili kapelico. — Vojaštva pa je bilo poslej v Črnomlju kakor listja in trave. Vse hiše so jih bile natlačene. Gospodinje so jim morale streči in kuhati vse, kar so zahtevali. Vendar so bili Francozi zelo previdni in so se bali zastrupljenja. Vsako jed so dali najprej gospodinji ali domačemu otroku pokusiti, preden so sami jedli."

Posebno značilna oseba v tistih časih je bil adlešički župnik Ivan Devilla. Ljudje pravijo o njem, da je bil Francoz ali pa vsaj njihov prijatelj. Znal je dobro francoski in je pogosto prijateljski občeval z novimi gospodarji. Zato avstrijski stranki ni bil priljubljen. Imeli so ga za francoskega vohuna. Ko se je pripravljal upor, so se izkušali tudi njega iznebiti. Graščinski oskrbnik Vrbančič na Pobrežju ga je nekoč povabil na obed in mu postregel z jedmi, ki so bile baje z mišico otrovane. Takoj po obedu so obšle župnika hude slabosti. Sumil je, kaj se je z njim zgodilo, takoj zajahal konja in hitel k Berbiru, domačemu zdravniku v Adlešičih. Zaklical mu je: „Pomagajte mi, otrovan sem!" Berbir mu da nato kislega mleka in še nekaj drugih zdravil, da je izbljuval zaužito jed. To ga je rešilo smrti. Čeprav je bil že ukazal, zvoniti zadnjo uro, vendar ni umrl od zastrupljenja.

Prav ta Devilla je rešil pozneje krupskega barona gotove smrti. — Ko je imel izbruhniti splošni ljudski upor, je bil dal tudi njegov oskrbnik v Pobrežju, že imenovani Vrbančič, povelje za napad na Francoze. Toda ko se je stvar izjalovila, je Vrbančič zbežal preko Kolpe v hrvatsko selo Mrzljake, kjer se se je skrival na nekem podstrešju. Francozi so imeli krupskega barona za povzročitelja rabuke. Zato so poslali na Krupo patruljo, ki je graščaka zvezala in ga privedla v Pobrežje. Tu

ga je vojaško sodišče hitro obsodilo na smrt in le še pet minut je manjkalo do izvršitve obsodbe. Kar prihitita župnik Devilla in Berbir iz Adlešič dokazovat, da ni baron hujskal ljudi k uporu, temveč njegov oskrbnik, ki je pobegnil. Tako je bil krupski graščak rešen.

O župniku Devilli pripovedujejo ljudje, da je znal hudo vreme na mah ustaviti. „Če so se prikazali oblaki in je pretila nevihta, je kar s prstom mignil proti nebu in huda ura se je razvlekla nad župnijo.“ Med ljudstvom je bil priljubljen. Toda po zmagi Avstrijcev nad Francozi je odšel s tujimi gostmi. Kakor je z njimi prišel, tako ga je tudi z njimi vred vzela noč, da ni znal nikdo, ne kdaj, ne kam.

Kulturno-zgodovinske črtice.

Doba francoskega gospodstva je bila prekratka, da bi bila mogla zapustiti trajnih sledov v našem ljudstvu. Francoska vlada je zasnovala sicer obsežen program za preosnovo šolstva, prometa, trgovine, obrti, toda ostal je večinoma na papirju, ker so redne vojske izčrpale vse moči naroda in pogoltnile ves denar, ki se je imel porabiti v kulturne namene. Zato so slike o gospodarskem položaju tedanje dobe temne. Ljudstvo ve povedati večinoma le o neznosnih bremenih, ki so mu jih nakladali tuji gospodarji.

Veliko olajšavo je donesla ljudstvu odprava tlake.

Po načelu osebne svobode je odpravila francoska vlada vse tiste služnosti, ki so jih morali preje kmetje osebno ali z živino opravljati graščakom. Ljudje pravijo: Pod Francozom se je kmetu dobro godilo. Napoleon je vso tlako odpravil, češ, kaj bo kmet za gospodo trpel, gospoda naj sama dela. — Zato so graščaki obubožali. Boštanjski grof Blagaj je moral zastaviti Rakovnik, ker ni imel denarja, da bi plačal 20.000 frankov, ki so mu jih za davke naložili. Vendar je ostala še desetina. Kmetje so sicer poizkušali, se tudi te oprostiti, pa francoska vlada jo je ukazala strogo iztirjevati, ker bi bile sicer vse graščine prišle na kant.

Tem težjo tlako pa so morali kmetje opravljati Francozom s priprego pri prevažanju blaga. Vsakemu posestniku so napisali „šihte“, to je: določili dneve, ob katerih jim je moral služiti s svojo živino. Treba je bilo tako naglo voziti, da so kmetom mnogokrat konji pocepali na tla. Tu in tam pripovedujejo ljudje, da so pozneje za opravljeno tlako dobili odškodnino v obliki obligacij. — Tudi Šmarje in okolica je baje dobila tako odškodnino. Izročili so jo grmiški cerkvi, kjer se je napravila

iz nje ustanova za reveže in poštene hčere grmiške vasi, kadar bi se omožile(?).

Hudo je zadela deželo vojna kontribucija, ki jo je Napoleon l. 1809. naložil vsem osvojenim provincijam. Kranjska sama je morala plačati 15,260 000 frankov. Ker so se odmerjene svote le počasi nabirale, je ukazal francoski guvernêr okoli 20 najodličnejših mož svetnega in duhovskega stanu prijeti in jih odvesti v Palmanovo na Laško, kjer naj bi ostali toliko časa, dokler ne bi bila določena svota vplačana.

Med talniki, ki so bili odvedeni na tuje, je bil tudi baron Hugo Lazarini, graščak na Čušperku pri Dobrepoljah. Ljudje pravijo, da so ga Francozi imeli dve leti zaprtega. Popolnoma potrt se je vrnil nazaj, tresel se je po vsem životu in le še malo časa živel. Ob njegovem pogrebu je zložil narodni pevec Andrej Klančnik, znan pod imenom „Šmarijski šomašter", posebno pesem in jo pel v cerkvi ob spremljevanju z orglami. Pričela se je z besedami: „Baron Ugo Lazarini".

Slično se je zgodilo z županom Kavčičem v Senožečah. „Poklicali so ga v Postojno, da pove, kateri posestniki so najbolj bogati. Izpovedati je moral pod prisego. Vendar so ga vzeli Francozi kot talnika s seboj in zahtevali zanj veliko odkupnino. Vse njegovo posestvo so morali prodati, da so ga rešili. Ko je prišel domov, je bil popoln siromak."

Najbolj so se vtisnili ljudstvu v spomin francoski davki. Imenovali so jih „fronke" in davkariji so rekli „fronkarija". — Dočim so preje plačevali avstrijski vladi „deseti in dvajseti denar" (deseti in dvajseti del letnih dohodkov), je s Francozi prišla „životna štibra" (osebni davek), obrtni davek (patent), zemeljski davek, davek od premičnin, ki se je odmerjal po stanovanju in hišni davek. „Plačevati je moral vsakdo tolikokrat po dva franka, kolikor peči je imel v hiši."

Med indirektnimi davki je bila najvažnejša loterija. Francoska vlada jo je preuredila in izdala o njej poseben pouk v slovenskem jeziku, ki ima naslov: „Loteria Zesarska v' Illirii nasnanje ludem, kakſhna je in kako se lozhi od eſtrajſke". Navodilo obsega tri liste v četverki. Tiskarna in letnica nista navedeni. Papir nosi vodeni znak „Timbre Illyrie".

Gospodarski položaj v deželi je bil tem neznosnejši, ker je že l. 1810. avstrijski papirnati denar izgubil svojo veljavo. Francoski generalni intendant je 10. januarja 1910 izdal odlok, ki je znižal vrednost dunajskih bankovcev na eno šestinko. Za papirnat goldinar se je dobilo torej le 16—17 krajcarjev v srebru. Lahko si mislimo, kako usodna je bila ta denarna kriza za gospodarstvo. Ljudje so rekli: „Denar je crknil." Tudi pravijo: „Francoz je cesarski denar preklical. Če si je pa kdo kaj pridobil v francoskih časih, tudi ni nič izdalo, ker je potem naš

cesar francoski denar preklical." — Mnogo zgledov iz življenja poočituje hude posledice tega gospodarskega prevrata: Navaden klobuk je stal tedaj 25 goldinarjev papirnatega denarja, plašč je stal tedaj 45 gold., krava 400 gold. — Gospodar neke hiše je rekel v gostilni: „Kdor mi da 40 srebrnih grošev, mu dam hišo." Pa jih nihče ni mogel dati, ker so imeli le papirnat denar. Mnogi so takrat bankovce shranili po skrivnih krajih, meneč, da pridejo pozneje zopet do veljave. In marsikje še pri podiranju starih stavb nalete na papirnati denar iz tistega časa.

Neki Kamničan je bil tedaj, „ko je denar crknil", s štirimi konji v Trstu po kupčijskih opravkih. Pri nekem gostilničarju je izmenjal izkupljene tolarje in srebrne dvajsetice za papirnati denar v znesku 300 goldinarjev. Ko je nazaj grede prišel v Sežano, že nihče ni hotel več sprejeti papirja. Hitro je nakrmil konje, da bi čim preje prišel v Ljubljano, kjer je še upal denar zmenjati. Toda ker je preveč podil, sta mu med potjo dva konja obležala. Prišedši v Ljubljano, že ni mogel nikjer več papirja v denar spraviti. Pri nekem trgovcu je dobil za vseh 300 goldinarjev komaj blaga za eno suknjo. Večkrat je pozneje pravil svojim otrokom: ,,Glejte, ta suknja je stala pod Francozom 300 goldinarjev."

Hudo je trl prebivalstvo tudi krvni davek. V navadi je bil tedaj konskripcijski sistem. Vsaka dežela je morala postaviti določeno število novakov, ki so se izbrali iz krepkih in zdravih mož. Ti konskribiranci so potem morali služiti dolgo vrsto let in so postali vojaki po poklicu. Napoleon je visoko cenil ilirske vojake, pa jih je tudi ob mnogoštevilnih vojskah za svoje armade rabil vedno več. Zato je nakladal ilirskim provincijam visok kontingent: osemnajst tisoč mož na leto. Kranjska je morala dajati sama več ko tretjino.

Slovenski fantje niso radi služili Francoza. V mnogih okrajih (kantonih) se konskripcija niti izvršiti ni mogla, ker so vsi za orožje sposobni ljudje ubežali. Ušli so navadno na Štajersko, kamor jim je bilo najbliže. Večkrat so se oblekli tudi ko ženske, vzeli s seboj trlice in šli kot terice čez avstrijsko mejo. Zato se je pričel lov na zdrave in krepke fante, ki so jih s silo vtaknili v vojaško suknjo in potem poslali v daljne kraje, da ne bi mogli ubežati. Ako je bil kje cerkveni shod, so navadno žandarji in policaji čakali pri cerkvenih vratih. Izmed ljudi, ki so prihajali iz cerkve, so ugrabili vse tiste, ki so bili sposobni za vojaško službo, jih zvezali, odvedli in — ni jih bilo več nazaj.

Za lov na fante so bili postavljeni posebni biriči, ki so bili pa večkrat z njimi v prijateljski zvezi in jim celo pomagali, da so ušli. O tem priča sledeča dogodba:[1])

[1]) Zapisal g. Fr. Stelé.

V kamniški okolici je živel okoli l. 1809. neki Nagraškov Miha, ki je lovil fante za vojake. Spal je navadno v podstrešju neke samotne bajte pod Kamniškimi Planinami, od koder je napravljal svoje lovske pohode za fanti, ki so se skrivali po okolici. Med begunci je bil tedaj tudi Fajdigov Jaka, Mihov dober znanec, ki se je že dalj časa potikal po planinah, ker se je bal vojaščine. Da bi bil na varnem, sklene, se zateči k svojemu prijatelju — lovcu, dobro vedoč, da ga tam drugi lovci ne bodo iskali. Res potrka nekega večera na Mihova vrata, ki ga je prijazno sprejel. Z Jakom sta prišla tudi dva njegova prijatelja France Stelé in Miha Ažman. Vsi trije so varno spali pri svojem najhujšem sovražniku.

Še predno se je zjutraj zdanilo, je Miha vstal, da bi šel zopet za svojim poslom. Ne meneč se za svoje goste, pokliče prijatelja Jaka in mu naroči, naj skrbno zapre duri, kadar odide. — Dobro četrt ure pozneje jo uberejo tudi naši trije prijatelji proti Štajerskemu, da ubeže na avstrijska tla. Ko pridejo vrh Črnivca, je začelo po cerkvah dan zvoniti. Tudi iz Kamnika se je čulo zvonenje. Bridko so zajokali prijatelji, ker so morali zapustiti domači kraj.

Ko gredo nekoliko časa dalje, zagledajo na travniku ugašajoč ogenj. Sluteč nevarnost, primejo tesneje za svoje gorjače in se pripravijo, da bi branili svojo slobodo. Toda ostalo je vse tiho. Ogenj so bili zakurili stražniki ob ilirsko-avstrijski meji, ki so po noči čakali na begunce in tihotapce. Ko je pa že dan odzvonilo, so bili odšli domov. Veselo so korakali tovariši proti Celju, vedno se ogibajoč človeških selišč. Pred Celjem, kjer so bili že na varnem, jih dobi policaj in jih vpraša za potne liste. Ker jih niso imeli, je odgnal vse tri v mestno hišo. Vendar se jim ni zgodilo nič žalega. Ko so povedali, da so ubežali francoski vojaški službi, so jih izpustili. Potem so se razšli: Ažman, ki je bil krojač, je šel v neko župnišče šivat, Jaka v neko graščino za kočijaža. Stelé pa za lakaja, toliko časa, da je bilo francoskega gospodstva konec.“

Mnogo naših ljudi je Francoz vzel v vojsko in so se morali zanj bojevati po tujih krajih. Prišli so v Italijo, na Nemško, Francosko, Rusko in mnogo pripovedali, kako huda se jim je godila. Marsikdo pa je našel tudi svojo srečo na tujem in se vrnil bogat, dočim so nekateri drugi ostali na Francoskem in se tamkaj poženili.

Francoska vlada je za kratko dobo svoje oblasti v Iliriji največ storila za povzdigo prometa in trgovine. Za dobre ceste so Francozi prav tako skrbeli, kakor nekdaj Rimljani. In za te obče koristne naprave je bila zaukazana še tlaka. Župani ali mêri, kakor so se tedaj nazivali, so bili za to odgovorni, da so bile ceste v dobrem stanu. — Največ dobička je tedaj nesla ljudem transitna kupčija iz orienta, od koder se je izvažal bombaž, volna, nojeva peresa, tobak, živalske kože preko naših dežel v gorenjo Italijo in južno Francijo. Podjetniki in vozniki ob velikih prometnih progah so si tedaj zaslužili lepe denarje. Marsikatera hiša je obogatela. Francoska vlada je za prevažanje blaga ukazala posebne vrste vozov. Morali so biti močni in imeti železne osi, ki pri nas še niso bile v navadi. Zato so jim rekli „železni vozovi“ ali „parizarji“.

Uvoz angleškega blaga je bil vsled Napoleonovega kontinentalnega sistema strogo prepovedan, čeprav se ni dal popolnoma preprečiti. Opetovano so na tržaškem in ljubljanskem trgu sežigali zaplenjeno blago ob velikem številu radovednih gledalcev. V Devinu, na Reki in v drugih jadranskih pristaniščih pa so zmetali cele bale takega blaga v morje.

Tudi pošta je šla iz Carigrada preko Ilirije v Italijo in na Francosko. Za pošto so rabili vozove trojne vrste. Najhitrejša je bila „štefeta“ (estafette, Eilpost). Za njo so rabili majhne vozičke, pred katerimi je bil vprežen po en konj. V najhitrejšem diru je šlo dalje. Na določenih štacijah so izmenjavali konje. Iz Ljubljane do Lukovice je bila ena pot. Tam so prepregli, in šlo je zopet do Trojan. Če je med potjo kak konj obležal, so imeli že drugega pripravljenega.

Ilirska meja je bila proti Avstriji zavarovana s carino na kolonialno blago in deloma tudi na domače pridelke. Zato je bila skrbno zastražena. Pri mitnicah v Krašnji, Lukovici in Trojani so bile takozvane „vahte“ ali finančne straže za colnino. Ako se je tem stražam kdo približal, je francoski vojak zaklical: „Qui vive?“ (Kdo je?). Popotnik je moral odgovoriti: „Bon amì“. Z besedo: „Passez!“ ga je vojak pustil dalje. Kmetje so se drug od drugega učili teh besed. Na Trojanah je bila glavna straža. Tam niso pustili brez carine nič prenesti, kar je prišlo iz Italije: ne sira, ne riža, ne kave, ne sladkorja. Vsak poizkus tihotapstva je bil silno strogo kaznovan. — Neka ženska je nesla hleb sira iz Trsta črez Trojane. Skrila ga je pod obleko. V Krašnji so jo svarili, naj nikar ne nosi sira v „kontrobant“, ker jo bodo Francozi preiskali in vsakega, ki ima za več ko 5 gold. „kontrobanta“ ali ki je 5 gold. ukradel, ustrele na mestu. Ženska je srečno prišla preko francoske straže na Trojanah, pa je na Vranskem od prestanega strahu zbolela.“

Ljudje štejejo Francozom posebno v zaslugo, da so v deželi skrbeli za varnost in red.[1])

Pred njimi je bilo po naših krajih mnogo tatov in rokovnjačev, ki niso le napadali samotnih potnikov, ampak celo pri belem dnevu vlamljali v hiše in odnašali, kar jim je bilo všeč. O njihovi predrznosti se pripovedujejo razne zgodbice: kako so porezali vrvice pri stenski uri, z njimi zvezali kmeta, potem pa vpričo njega oropali hišo, kako so nekega drugega za jezik k mizi pribili i. t. d.

Za francoskih vojen je to zlo še bolj naraslo, ker sta siromaštvo in podivjanost zavladali med ljudstvom. Mnogi kmetje so tedaj šli med rokovnjače, ropali in plenili, kakor so drugi delali z njihovim imetjem.

Francozi so v kratkem času napravili red. Postopali so s tatovi in roparji kratko, po vojnem pravu. Kakor hitro je bilo dokazano, da je kdo ugrabil za 5 goldinarjev vrednosti, so ga usmrtili. Navadne roparje so obešali ob cesti, zločinske kmete pa pred njihovimi hišami. Prepovedano je bilo, obešence snemati in pokopavati. Viseti so morali, dokler niso razpadli ali jih pa roparske živali niso raznesle na vse strani. To je bilo seveda kruto postopanje, vendar je povsod zavladala neverjetna varnost. „Človek bi bil lahko tedaj ob belem dnevu cekine na dlani nosil.“ Izgubljeni denar je obležal na tleh, in nihče se ga ni dotaknil.

Pa tudi s svojimi ljudmi so Francozi strogo postopali, ako so se kaj pregrešili proti disciplini. Maršal Marmont je bil izdal ukaz, da vojaki ne smejo nasilno ravnati z Ljubljančani in si ničesar s silo prisvojiti. Neki vojak se je pa v pijanosti vendar spozabil in je neki deklici — baje natakarici „pri Kolovratarju“ pred škofijo — siloma ugrabil zlate uhane. Deklica pogumno hiti k samemu maršalu, ki je stanoval nasproti gostilne v škofiji, pritožit se o krivici, ki se ji je storila. Na Marmontovo povelje so vojaka takoj prijeli, obsodili na smrt in ga ob šenklavški cerkvi ustrelili.

Naši fantje so vroče krvi. In kadar pride do pretepa, radi sežejo po nožu, da le prevečkrat teče kri. Ko je francoska vlada to opazila, je izdala ukaz, da razen mesarjev nihče ne sme imeti špičastega noža, temveč morajo biti vsi na oblo brušeni.

S koliko odločnostjo so znali Francozi tudi v manj važnih rečeh napraviti red, priča sledeča humoristična dogodba:

Pri urah na ljubljanskih zvonikih je bil že tedaj velik nered, kakršen je večkrat še dandanes. Ure so kazale in bile, kakor je že slučaj nanesel. Zvonilo je zdaj prepozno, zdaj pre-

[1]) Po zapiskih M. Suhadolčeva. — O „rukačih“ v Hrvatskem Primorju gl. „Slovana“, 1911, št. 10. *Ilešič.*

zgodaj. Posebno opoldne ni bilo zvonenja po cerkvah ne konca ne kraja. To je težko prenašal francoski maršal, ki je stanoval v škofiji. Opominjal je in žugal, pa bilo je zaman. Enkrat se razjezi, ukaže poklicati vse cerkvenike v mestno hišo in vsakemu odšteti po deset palic. In glej čuda! Odslej so vse ure bile ob istem času in vsi zvonovi ob istem času zvonili poldne.

-

V živo je zadela francoska vlada ljudstvo s svojimi cerkvenimi reformami. Odpravila je vse zapovedane praznike razen štirih: Božični dan, Vnebohod, Vsi Svetniki in Veliki Šmaren, ki je bil Napoleonov rojstni dan. Ob odpravljenih praznikih je bilo prepovedano vsako znamenje slovesnosti: n. pr. zvoniti delopust. Žandarji so hodili okoli po hišah in ljudi priganjali k delu. Vsa javna dela so se morala opravljati, kakor ob navadnih dneh. Ljudi so te odredbe zelo užalostile. Tudi nekatere druge pobožne navade, n. pr. kajenje po hišah in razne procesije so Francozi prepovedali.

Vedne vojske so pogoltnile mnogo denarja. Zato so se tudi plače iz državne blagajne zelo neredno izplačevale. To so občutili posebno duhovniki po malih župnijah, ki jih je bil ustanovil cesar Jožef II. in ki so dobivali kongruo iz verskega zaklada. Trpeli so veliko pomanjkanje, in sicer tem bolj, ker je tudi ljudstvo vsled slabih gospodarskih razmer trla revščina. Tudi ljubljanskemu stolnemu kapiteljnu ni francoska vlada nakazala nikake plače. Za to pravijo ljudje, da so pod Francozom ljubljanski kanoniki hodili po hišah jest. — Enako se je godilo tudi ljudskim učiteljem, ki jim vlada po celo leto ni nakazala plače, tako da so mnogi zapustili svoje službe.

Za francoske vlade se je osnovala v Ljubljani prvikrat tajnostna družba prostozidarjev (framasonov). V „Reduti“, ki je stala na mestu sedanje „Mestne dekliške šole“, so imeli baje svoj urad in svoje zbirališče. Koliko čarovniško moč pripisuje ljudska domišlija tej družbi, priča sledeče poročilo: V red francoskih prostozidarjev se je dal vpisati neki odličen ljubljanski meščan. To pa nikakor ni ugajalo njegovi soprogi, ki je bila verna, pobožna žena. Šla je torej k načelniku družbe in ga silno prosila, naj izbriše njenega moža iz reda. Gospod takoj vede ženo v veliko dvorano, kjer so na stenah visele slike vseh članov. Ko mu žena pokaže svojega soproga, potegne načelnik iz žepa samokres in prestreli tisto sliko rekoč: „Tako, sem ga že izbrisal.“ Ko žena pride domov, najde moža mrtvega s prestreljeno glavo(!)“

Ivan Borštnik, cerkljanski mêr.[1]) Mesto županov so načelovali pod Francozom posameznim občinam (komunam) mêri, ki pa so imeli večjo oblast nego oni. Za to važno službo so Francozi izbirali zaupne ljudi, ki so jim bili naklonjeni. Na ta način je prišel do službe francoskega mêra v Cerkljah na Gorenjskem Ivan Borštnik.

Ta mož je bil doma iz Rakitne in je bil nečak tedanjega cerkljanskega dekana Mihaela Borštnika. Ker je dekan Borštnik zidal novo župno cerkev, se ni utegnil pečati z župnim gospodarstvom, ki je bilo zelo obsežno. Župnišče je imelo tri zemljišča, 72 podložnih kmetov, ki so dajali župniku desetino, beneficij Sv. Tomaža in sodno oblast nad 118 hišami.

Zato je dal v šolo svojega nečaka Ivana, da bi ga izobrazil za oskrbnika. Šolal se je Ivan v Trstu in se naučil nemški, italijanski in nekoliko francoski, poleg tega pa se je izučil tudi za geometra, da je razsodil mejo, delil pašnike in meril njive. Izprva je bil oskrbnik župnijskega imetja, pozneje pa mu je stric kupil hišo in zemljišče v Cerkljah. Po njegovi smrti leta 1801. je tudi podedoval vse njegovo premoženje in postal imovit kmet. Dekan ga je bil oprostil vseh služnosti, desetine in tlake, tako da je bila Borštnikova hiša popolnoma neodvisna in je plačevala le cesarske davke.

Do francoske vlade je Ivan gospodoval doma. Hkrati je bil župan in notar cerkljanski. Pod Francozi pa je postal mêr, ker si je pridobil njihovo naklonjenost. Zgodilo se je namreč tako:

Ko so Francozi že zasedli Ljubljano in so se cesarski umikali čez Savo, je zašel od glavne francoske armade adjutant nekega generala in se izgubil v gosti megli. Prišel je v pest kmetom iz vasi Zaloga, ki so ga hoteli najprej ubiti, potem pa so se premislili in ga vedli k županu Borštniku v Cerklje, da ukrene, kar se mu zdi potrebno. Adjutant je ostal pri županu čez noč. Zjutraj zgodaj pa ga je peljal županov hlapec, skritega na vozu slame, ki je bila namenjena cesarskim vojakom, in ga izpustil pri Črnučah k Francozom. — Ko so Francozi zasedli Gorenjsko, je prišel isti adjutant z vojaki v Cerklje in se ustavil pri Borštniku. Povedal je, da bi bil vsak deseti kmet ustreljen, ako bi se njemu zgodilo kaj žalega. Zato se imajo kmetje le svojemu županu zahvaliti, da so še pri življenju.

S posredovanjem tega adjutanta je bil Ivan Borštnik od francoske vlade imenovan za mêra cerkljanskega. V tej službi je moral v nedeljo pred cerkvijo ljudstvu čitati vse vladne ukaze in mu jih tolmačiti. Napravil je tedaj na stari cerkvenikovi hiši hodnik in od tod oznanjal dekrete francoske vlade.

[1]) Sporočil Iv. Borštnik, učitelj v pok.

Pod hodnikom je stala straža dvajsetih mož, ki ga je vojaško pozdravila, kadar je prišel in odšel. Tudi je imel oblast, ljudi poročati in take, ki so se pregrešili zoper francoske naredbe in postave, obsoditi in v 24 urah ustreliti. Borštnik je ostal mêr v Cerkljah, dokler so bili Francozi pri nas.

Težko si je napraviti jasno sodbo o razmerju Francozov do prebivalstva, ki je bilo deloma prijazno, deloma pa sovražno. Poročila si v tej točki zelo nasprotujejo.

Mnogi hvalijo Francoze, da so bili prijazni, pravični ljudje, ki so se obzirneje in pametneje vedli, kakor naši cesarski vojaki. Zahtevali so sicer od kmetov živila, pa vse dobro plačali. — Drugi zelo tožijo nad njihovo nasilnostjo in krutostjo, češ, da so ropali, kar jim je prišlo v pest, celo otroke morili, jetnike konjem za rep privezovali i. t. d. Tu je pač razločevati med vojnim stanjem in poznejšo dobo miru.

Za vojske in uporov l. 1809. je bilo razmerje z obeh strani sovražno. Prišlo je do nasilstev, ropov in pobojev. Vendar je splošno francoska vojska ohranila dobro disciplino in pri vsej strogosti vojnega prava njeni poveljniki poudarjajo „ozire na humaniteto".

Naravno je, da so bili Francozi proti prebivalstvu v deželi skrajno previdni. Kadar so jedli v kaki hiši, so postavili v kot gospodarja, gospodinjo, domačega sina ali hčer, ki je morala od vsake jedi najprej sama pokusiti. Prav tako so ravnali, kadar so pili v gostilni. Bali so se namreč — zastrupljenja.

Med ljudstvom kroži mnogo zgledov francoske ošabnosti in predrznosti. Omenil sem že, kako so v Beli Krajini morali domačini prenašati čez reko vojake. V kamniškem okraju pripovedujejo, da je nekje francoski oficir prišel v hlev, pokazal na najlepše tele in rekel: „Jezik tega teleta mi pripravite za kosilo!" — Najbolj pa je znana po Gorenjskem neka druga epizoda: V kmetski hiši so se bili nastanili francoski vojaki. Eden izmed njih se uleže v zibel in ukaže, naj ga gospodar ziblje. Hudomušni Gorenjec se ni branil in hladnokrvno zibal prevzetneža, zraven pa pel: „Vsaka reč le en cajt trpi." Naenkrat krepko zaziblje, da se je vojak zvrnil na tla. — Ne vem, koliko je resnice na tej pripovedki, ki jo je videti večkrat naslikano na končnicah čebelnih panjev, gotovo pa dobro izraža mišljenje ljudstva, ki se je ob raznih nadlogah tolažilo s tem, da jih bode kmalu konec.

Mnogo težav je napravljala razlika jezika. Ljudstvo je težko umelo svoje nove goste s Francoskega. Treba jim je bilo uporabljati razne geste, simbole in druga nazorna sredstva, da so ljudstvu dopovedali, kaj hočejo. Vendar je prišlo do raznih

smešnih konfliktov in pomot. Tudi takih spominov je še mnogo med ljudstvom ohranjenih.

Naj jih nekaj tu navedem!

Na Dolenjski Cesti je bila poleg mitnice nameščena francoska straža, da je nadzirala prihajajoče in odhajajoče. Neki semanji dan je prišlo po cesti več Dolenjcev, ki so nesli razna živila v Ljubljano na prodaj. „Qui vive (Kdo je?)“, zakliče stražnik. „Ej, mi smo mi, piščeta nesemo,“ odgovori eden za vse. „Passez!“ (Pojdite dalje!). Kmet je mislil, da ga vojak kliče na korajžo, češ: pa se — udarimo! Zato odgovori: „Ej pa se nočemo, gremo rajši nazaj.“

V Cerkljah sta bila pri nekem krojaču nastanjena dva francoska vojaka. Zahtevala sta z gestami jedi in pijače, grozeč: „Čé ne — pa kaput (Te ubijeva)“. Mož jima je vesel postregel z jedjo in pijačo rekoč: „Le jejta in pijta, jutri bo pa kaput, saj strgana sta res reveža.“ Mislil je, da pomeni „kaput“ suknjo. Francoza, ki sta besede po svoje umela, sta se pa spogledala in takoj hitela mêru pravit, češ, da čakajo cesarski in da jih bodo jutri napadli. Mêr je poklical krojača in pojasnil zmoto. Vsi so se na to od srca smejali. Francoza pa sta krojača potrepljala po rami rekoč: „Kaput dal Napoleon.“

Nekoč je prijahal v vas francoski konjik in izpraševal ljudji: Wo sind kaiserlich?“ Ljudje ga niso razumeli, kaj hoče imeti. Le neki starec mu odgovori: „Tam doli za grabnom so sami kajžarji.“ Povedal je to glasno in pokazal proti dolenjemu koncu vasi, kjer so res sami „kajžarji“ stanovali. Francoz pa se ustraši, obrne konja in oddirja.

V ljudskih sporočilih o Francozih imajo posebno veliko vlogo ugrabljene blagajne in zakopani zakladi. Gotovo je, da so se v tedanjih burnih časih velikokrat vršili napadi na vojaške blagajne, prav tako je resnično, da so domačini kakor Francozi v sili večkrat svoj denar zakopali. Vendar je ljudska domišljija te dogodke zelo pomnožila in ve pripovedovati o napadih na tem in onem kraju. Mnogim podjetnikom, ki so prevažali blago ali preskrbovali živila za francosko armado in si tako opomogli, podtikajo ljudje, da so obogateli z ugrabljenim francoskim denarjem. Zato je v posameznih slučajih težko ločiti, koliko je na pripovedki resnice in koliko izmišljotine.

Razen že omenjenih napadov v Črnem Grabnu in Beli Krajini, ki sem jih omenil, se tudi precej soglasno poroča o sličnih atentatih med Razdrtim in Postojno in na Savi pri Litiji.

O poslednjem sledeče:[1]) Francozi so se posebno trudili, da bi dvignili plovbo po Ljubljanici in Savi. Zato so napravili posebno komisijo, ki je imela izdelati načrte za regulacijo teh

[1]) Sporočil Iv. Perme, želez. mojster v pok.

rek in odstraniti zadržke nameravanega brodarstva. Po zgledu pošte na kopnem so uvedli tudi poštno ladjo, ki je prevažala blago in ljudi iz Zaloga v Sisek. Tudi vojaki so često rabili to prometno progo. Podjetniki iz Litije, Zaloga, Radeč pa so prevzemali prevažanje. Neki podjetnik iz Litije je hotel to priložnost po svoje izkoristiti. Ko so enkrat vozili po Savi vojni materijal in vojno blagajno, so njegovi brodniki spremljajoče francoske vojake upijanili, potem s podjetnikom vred blagajno izpraznili in z denarjem pobegnili. Vojaki so bili strogo kaznovani, toda krivcev, ki so si z denarjem dobro opomogli, niso dobili v pest.

Resnično je tudi, da je bila na holmu Sv. Katarine pri Bledu zakopana železna skrinjica z veliko svoto denarja in mnogimi dragocenostmi. L. 1860. so prišli trije Tolminci črez Bačo na Bled in na podlagi nekih načrtov in popisov ondi kopali. Odšli so, ne da bi se vedelo, če so kaj dobili. Za stvar se je pričela zanimati tudi gosposka. Bile so preiskave v Radovljici, Kanalu in Gorici. Zvedelo se je le toliko, da je l. 1812. neki francoski general tamkaj zakopal mnogo denarja in dragocenosti. Tolminci so zvedeli o zakopanem zakladu po neki ženski, ki je bila znana z generalom. Pripovedujejo tudi, da so dobili skrinjico, ki je bila prav plitko zakopana pri stopnici, ki drži v cerkveno lopo. Od takrat so že mnogi drugi kopali za skritimi zakladi. Videti je dokaj jam okoli starodavne cerkvice na Homu. Vendar jim sreča ni bila mila.

Sličen dogodek se je zgodil tudi pri „Bežjem Gradu“ ob Dunajski Cesti v Ljubljani. Poleg tega poslopja se je nekdaj širil velik vrt. Nekaj let po odhodu francoskih čet obišče tuj gospod lastnika tega posestva in se mu predstavi kot potnik s Francoskega, češ, da mu je njegov rojak, ki je kot višji častnik bival dalj časa v Ljubljani, pogosto hvalil to mesto in tudi vrt za „Bežjim Gradom“. Zato prosi dovoljenja, da si sme vrt ogledati. Posestnik je tujcu to rad dovolil, in večkrat so ga videli domači, ko je šetajoč po vrtu ogledoval to in ono. Nekega jutra pa so pod nekim drevesom sredi vrta opazili precej veliko jamo. Ko si to drevo natančneje ogledajo, zapazijo, da je bilo ovito z medeno žico. Iz vsega se je dalo sklepati, da je francoski častnik nekdaj tamkaj zakopal dragocenosti, drevo zaznamoval in svojega mlajšega rojaka natanko poučil, kje mu je iskati zakopanega denarja. Temu pa se je posrečilo zaklad najti in odnesti.

Taki dogodki so še bolj razvneli ljudsko domišljijo, ki je sanjala o francoskih zakladih, skritih po raznih krajih. Nekatera poročila se čitajo kakor pravljice, češ, „da je zaklad skrit tam, kjer raste lipa s stremi vrhovi, pa da se je začela tresti gora, ko so ga hoteli dvigniti“.

Med spomine na Francoze, ki jih imamo v deželi, moramo prištevati tudi nekatere rodbine, ki so francoskega pokolenja. Marsikateri obrtnik in trgovec je prišel za Napoleonove vlade v Ilirijo, vzljubil kraj in ljudi in se tu nastanil za vedno. Tudi nekaj vojakov je po odhodu francoske posadke tu ostalo. Priženili so se v kmetske hiše, kjer njihovi potomci še sedaj gospodarijo.

Francoskega pokolenja so v kamniškem okrajo rodbine Abé in Botjé. V Ljubljani so bili še pred nekaterimi desetletji znani: Charles (gravêr na Starem Trgu), Francois, Jean; na Štajerskem: Renier. Omeniti je tudi F. Fetticha-Frankheima, deda mnogih še zdaj na Kranjskem živečih potomcev. Bil je rodom iz Štrasburga v Alzaciji in je kot uradnik državnega knjigovodstva v Iliriji jako uspešno posredoval med tujimi zmagovalci in ljubljanskimi meščani.[1])

Drugi francoski spomeniki so med narodom čedalje bolj redki. Pred desetletji se je našla še tu in tam kaka Napoleonova soha ali slika. Posebno priljubljena je bila slika „princa Lulu" (Napoleonovega sina), čigar rojstvo se je po vsej Iliriji zelo slovesno praznovalo. Naslikan je bil z lepimi, plavimi kodri, ki so bili spredaj lepo razdeljeni in počesani. Imel je modro, žametovo suknjico s širokim, zobčastim, nabranim in nazaj položenim ovratnikom. Pri doprsni podobi se je spodaj videlo tudi malo pasu in meča.

Razen tega hranijo še tu in tam kako sablo, nož, francoski občinski grb in razne listine. Tudi izpričevala ilirskih gimnazij in licejev so še precej pogosta[2]). Druge zanimivosti so že davno zbrane v deželnem muzeju.

---

[1]) Glej: Spomenica ob dvestoletnici uršulinskega samostana v Ljubljani str. 39. — Poroča se mi, da so tudi štajerski Frangeši potomci „Francozov". Frangeši so tudi na Hrvatskem in v Banatu; v Banatu so tudi Masoni, Grandžani in Buržeti. *Ilešič.*

[2]) G. višji živinozdravnik Josip Nikolaj Sadniker v Kamniku hrani sledeče spomenike iz franc. dobe: Kovinski pečat, ki so ga pritiskali mesto kolkov. V sredi sedi klasična žena s čelado na glavi, poleg nje grb s franc. orlom. Zgoraj na levem robu nadpis: „Ilirie". Par sabelj, kupljenih od kmetov kamniške okolice z napisom francoske firme. — Lesen občinski grb ovalne oblike, 70 *cm* visok, na katerem so z rimskimi številkami zaznamovane kohorte. Spodaj napis: „De maire de Commune de Vodiz". — Lesen pozlačen francoski orel. — Ura iz istega časa, ki jo nosi na razpetih perutih enoglavi francoski orel. — G. Potokar v Kamniku ima: Nekaj nemških in francoskih listin. „Passeport a l' etranger (Potni list)", ki ima za glavo francoski grb. Zraven je pritisnjen črn avstrijski orel za 15 kr. Izdan je bil „20 mars 1811. za nekega Jaques Schaffer" iz Kamnika. Podpisani so: „Le Comissaire General de Police" in „Le secretaire général de la Carniole". — Gospa Marija Stele v Kamniku: Obrtni patent iz l. 1811.

Boji leta 1813.

Zadnji spomini na Francoze so združeni z velikimi boji, ob katerih se je zrušila njihova oblast nad Ilirijo. Italijanski podkralj Evgen, Napoleonov pastorek, je tedaj branil francosko postojanko proti avstrijskim četam. Evgenova vojska je prodirala čez Pontebo in Ljubljano proti severu, dočim so Avstrijci iz Celovca in Celja izkušali vdreti v Kranjsko. Ob celi liniji Karavank so se tedaj vneli krvavi boji, ki so še živo v ljudskem spominu.[1])

General Belotti je dobil od podkralja Evgena povelje, naj se polasti Ljubelja. Branila ga je le kompanija lovcev pod stotnikom Molom, ki so napravili okope v „Hudinovih klancih“ pri Tržiču. Devetindvajsetega avgusta je bilo naenkrat v Tržiču vse polno francoskih vojakov, ki so bili pa večinoma Italijani. Tedanji mêr tržiški, ki se je pisal von Wiederkehr, jim je moral pokazati pot in podati popis Ljubelja. Pogumno naskočijo avstrijsko postojanko. Lovci so bili zavarovani za „štuci,“ kakor stolp visokimi skalami in so izza njih pošiljali morilne svinčenke v goste trume napadovalcev. A vedno se je ponavljal njihov klic: „Avant! Avant!“ (Naprej). Tedaj so začeli cesarski hlode in skale doli valiti, ki so napravljale velike drče v francoskih četah. Odločilen je bil padec nekega višjega oficirja, ki ga je ustrelil avstrijski lovec izza skale. Zdaj so se francozi spustili v beg. Zvečer so pripeljali v Tržič vse polno ranjencev, ki so ljudem kar v rokah umirali. Po vseh hišah so morali pripravljati obveze za ranjence. „Ko so pri posameznih odelkih klicali imena vojakov, tedaj se je zgodilo, da je stotnik klical po petdeset imen, pa se je komaj eden oglasil. Vsi drugi so padli.“

Za Ljubeljem se je vnel srdit boj za mesto Kranj. Avstrijska vojska je gnala bežeče Francoze iz Tržiča proti Kranju. General Belotti se je moral umakniti črez Savo proti Medvodam, pa dobil je od podkralja Evgena povelje, naj zopet zasede Kranj. Zdaj se je pričel hud boj za važno postojanko. Francozi so z „Gašteja“ obstreljavali mesto. Kranjci so poslali vso živino na Rupo in v druge vasi. Sami pa so se poskrili po kleteh. Francozom je bilo tem težje zajeti mesto, ker so bili sami prej podrli most čez Savo. Treba je bilo torej reko prebresti in preplavati. Pri Majdičevem mlinu so morali lesti črez kolesa. Tedaj pa je eden mlinarjev spustil vodo, kolesa so se začela vrteti in mnogo vojakov je bilo pokončanih. Trikrat so Francozi napad ponovili. Slednjič se jim je 2. septembra posrečilo vzeti Kranj.

[1]) Zapisal Fr. Stelé.

Belotti je po srečno izvršenem napadu takoj hitel po levem bregu Save proti Černučam, da zasede most in varuje prehod čez reko tja do Zaloga. Toda tu ga je zadela usoda. — Avstrijska vojska pod generalom Fölseisom mu je prišla naproti iz savinjske doline preko Trojan in Brda. Na velikem, prostranem polju, ki se razteza med Mengšem, Komendo in Holmcem, trčita sovražnika skupaj. Ljudje imenujejo to bitko po neki mali vasi ob potoku Pšata „boj pri Mostah".[1])

Francozi so došli iz Kranja preko Cerkelj in se razširili med Mostami in Mengšem, dočim so „cesarski" zasedli Holmec, višave okoli Križa in Drnovo (pusto peščeno polje med Križem, Šmarco in Kamnikom). Bilo je osmega septembra, na Mali Šmaren. Boj se je pričel s topovi, ki so obsipali s kroglami zlasti kriško graščino in Holmec. Veliko radovednega ljudstva iz Kamnika, Blagovice, Črnega Grabna in drugih sosednih krajev se je zbralo po teh višavah, da gledajo krvavi prizor. Avstrijcem se je posrečilo, obiti levo francosko krilo in s strani napasti Belottijeve čete. Pri „krvavem znamenju" je bil boj posebno srdit. Veliko oficirjev je padlo. Odločilno pa je bilo za bitko, da je padel general Belotti sam. Ustreljen je bil pri „Boštjanovem kozolcu".

Ljudska poročila pripisujejo srečen izid te bitke pomoči Matere božje na Holmcu, ker se je bila prav na njen praznik, ki so ga Francozi odpravili.

„Naših je bilo malo, Francozov se je pa kar trlo. Cesarski general je pa rekel: „Le nič se ne bojte, dokler je na Holmcu Mati božja." — Naši so imeli na Holmcu v cerkvi mašo, dva oficirja, ki sta stregla, sta svoje sable na oltar v križ položila, molila in prosila Marijo za pomoč. Po maši sta ukazala svojim vojakom, iti okoli cerkve. Bilo jih je le 200 (!), Francozi pa so mislili, da jih je silno mnogo, ker so vedno marširali po griču in so bili zelo prestrašeni. — Ko so se pričeli bojevati, se je od Holmca sem kar bela meglica potegnila in padla na Francoze. Zato so začeli bežati, kolikor je kdo mogel. In ko so francoski konjeniki naskočili naše na Holmcu, so se konjem kar noge vdirale v zemljo, da niso mogli naprej[2]). — Tudi pri Sv. Mavriciju v Šmarci so se tisti dan kar naprej brale maše in on je napravil, da so Francozi vse polno naših vojakov videli in zato zbežali."

Tudi s to bitko je združena zgodba o neki vojni kasi. „Francoski general je spravil svojo kaso v Mengšu „pri Kra-

---

[1]) Dimitz (Geschichte Krains IV. 368.) pravi kratko, da je bil Belotti „pri Utiku" zajet, ranjen in ujet. Ljudska poročila o tej bitki so mnogo natančnejša. Sledeče po zapiskih g. Frana Steléta.

[2]) Slične poteze se nahajajo v pripovedkah o turških bojih in so menda od tamkaj povzete.

marju", češ, da jo hoče potem vzeti s seboj, ko se vrne iz bitke. Bežeči Francozi so raje vrgli kaso v vodnjak, da bi jo skrili. Ko so pa vodnjak čistili, so Kramarjevi dobili kaso in obogateli." —

Za Francoze je bilo usodno, da se je tudi ljudstvo postavilo na stran Avstrijcev, videč, da je prišla ura odločitve. Kmetje okoli Trzina so se dvignili, napadli francoske čete na begu in nekaj vojakov pobili. Še sedaj stoji v Trzinu štirioglata, na steber pribita tabla z ravno, malo strešico, ki spominja na ta dogodek. Naslikana sta dva Francoza v belih oblekah. Eden se ravno obrača, drugi pa pobija kmeta, ki leži na tleh.

Slični boji, če prav v majšem obsegu, so se vršili še niže doli ob Savi, okoli Litije in Zaloga.

„Avstrijci so se bili utrdili na desnem bregu Ljubljanice vrh kašelskega hriba, kjer je še videti okope. Od tu so obstreljavali Francoze, ki so se zbirali okoli Zaloga, in jih tudi porazili. V tem boju je bil neki višji francoski častnik zvijačno ustreljen. Zgodilo se je tako: Oddelek francoskih vojakov je bil nastanjen blizu „kanala", kjer so pristajale ladje, njihov poveljnik pa v gostilni sedanje Lovrenčkove hiše št. 22, in sicer na onem koncu hiše proti Ljubljanici, kjer se skozi okna vidi na bližnje hribe. Avstrijci — bili so Hrvati — so se z natakarico dogovorili, da je pri večerji svečo tako na mizo postavila pred častnika, da ga je bilo z bližnjega hriba videti skozi nezagrnjeno okno. Nato so top tja namerili, ustrelili in tudi dobro zadeli. — Sledove tega boja je bilo še dolgo videti na poslopjih v okolici. Tudi grobovi padlih vojakov so tamkaj zelo mnogoštevilni.[1])"

Nič bolje kakor njegovim generalom ob Savi, se ni godilo podkralju Evgenu na Dolenjskem. Tu so prodirali Hrvati pod generaloma Miljutinovičem in Rebrovičem proti Ljubljani. Sam Evgen jim je šel nasproti, da bi jih vrgel nazaj, toda godila se mu je slaba. Pri Šmarju je prišlo do velikih bojev, o katerih ljudje sledeče pripovedujejo.[2]):

„Francozi so imeli zasedeno Ljubljano, dočim so naši prišli z doljne strani. Tudi cesto iz Ljubljane do Šmarja so imeli dobro zastraženo. Vsak dan so tu jezdile francoske čete. Ljudje so rekli tem jezdecem „grivarji", ker so imeli velike grive na čeladah.

---

[1]) V gostem borovem gozdiču na južni strani obzidja deželne blaznice na Studencu je tudi še ohranjen neki grobni spomenik, ki je pa iz prejšnje dobe. Na štirivoglati piramidi je sledeči napis: „Den biedern Kriegern verschiedener Nationen, welche im Notspitale zu Kaltenbrunn starben und hier der ewigen Ruhe geniessen. 1800." Spomenik je dal postaviti posestnik fužinske graščine, g. Simonetti.

[2]) Sporočil dr. Ivan Lah.

Vzlic temu skrbnemu nadziranju so se prerinili avstrijski vohuni v Ljubljano. Najbolj zvit je bil neki „pomarančar“ iz Lanišč. Naložil je solato in druge zelenjave, šel črez Barje do Ljubljanice, od tam pa se je po čolnu peljal v mesto. Vsi so mislili, da je iz Krakova. Natančno si je ogledal francosko posadko, ponoči zopet po čolnu odšel iz mesta in se odpravil naravnost k avstrijskemu generalu v Višnjo Goro. Za vsako sporočilo je dobil cekin. Še v poznejših letih se je rad pobahal s temi nevarnimi podjetji, češ, „pa me le niso dobili.“

Dvanajsti dan septembra je podkralj Evgen s svojo armado šel proti Šmarju. — Francozi so se utaborili ob „Zaloškem hribu,“ med Drglerijo in Glinkom. Hrvati so jih ponoči napadli. Ker so bili napadovalci v hosti dobro zavarovani, Francozi pa na griču ognju izpostavljeni, je teh zelo mnogo padlo. Sam podkralj se je razjokal, češ, najboljše ljudi so mi pobili. V Zelenikah leži pokopanih čez tri sto Francozov. Ob stezi iz Šmarja na Grmišče stoji kapelica v spomin na ta veliki grob. Na polju okoli Zaloga in Drglerije pa kmetje še danes izorjejo mnogo krogel in odlomkov raznega orožja, ki spominjajo na to bitko. Po teh poročilih soditi, je bila bitka pri „Zaloškem hribu“ največji boj, kar jih je bilo l. 1813. na Kranjskem.

Toliko ljudska poročila o bojih l. 1813. Odločitev se je izvojevala drugod. Podkralj Evgen se je proti koncu meseca septembra odločil, se umakniti iz Ilirije, ker mu je avstrijski poveljnik Hiller preko Tirolske hotel priti za hrbet. S tem je bilo konec francoskega gospodstva.

Ljudje pravijo, da so Francozi napravili „železna pisma“, da jih ne bode več nazaj, ker se jim je slabo godilo pri nas.

*

Spisu g. dr. Grudna naj tu dodam še sledeče:

Dr. Val. Zarnik piše v „Slov. Narodu“ z dne 6. apr. 1871 v članku „Pad Francoske in Slaveni“: „Da ima pa res francoski narod veče simpatije nego kteri drugi tuji narod med nami Slovenci, ne le samo pri izobraženih, temuč tudi med prostim našim narodom, posebno pri kranjskih kmetih, dokaz so nam temu spomini iz časov prve republike in prvega Napoleona. Še dandanes ti navdušeno sem ter tje kak starček pripoveduje, kako uljudni, dobri, postrežni in pravicoljubni ljudje so bili Francozi.“

Zagrebški dopisnik „Slovenskega Naroda“ (30. dec. 1871) pripoveduje sledeče: „Iz časov francoskih vojsk pripoveduje se pri nas sledeča burka: Ko je Napoleon rekel: „Ilirija vstan'“ ter je pod Ljubljano kot glavno mesto postavil vse, kar je onostran Save doli do Siska in tja do Senja, ustavljali so se temu zlasti Turopoljci. Prišlo je med njimi in Francozi do praskanja. Francozje so hteli namreč Turopoljcem njih zastavo vzeti. Turopoljski barjaktar ruval in pipal se je dolgo z nekim francoskim grenadirjem za zastavo. Dolgo sta se brez vspeha sem ter tje suvala. Nobeden ni bil drugemu kos. Francozje in Turopoljci stali so okolo onih dveh ter čakali „boja kon'c“, kakor pravi slov. narodna pesem, kar se nenadoma eden Turopoljcev oglasi rekoč: „Jurič! pusti Francozu zastavu, mi jih imamo vu Lukavcu gradu još tri!“ Barjaktar Jurič si je te besede k srcu vzel ter je res Francozu dragovoljno zastavu prepustil, ki jo baje še denes nekde na Francoskem kažejo.“ *Dr. Fr. Ilešič.*

Korespondenca med Prešernom in Vrazom.

Priobčil **Fr. Kidrič.**

Še dr. Br. Drechsler[1]) in prof. dr. Matija Murko[2]) trdita, da je začel korespondirati Vraz s Čopom, Kastelcem in Prešernom po svojem prvem obisku v Ljubljani med velikimi počitnicami 1834, D. Trstenjak, L. Pintar[3]) in J. Grafenauer[4]) pa se pozivajo na mesta v tobožnjem Prešernovem pismu Vrazu iz l. 1838., ki jih v ohranjenih pismih ni.

Iz teh trditev bi sledilo: 1.) da pred jesenjo 1834 Vraz s čebeličarji ni imel zveze, 2.) da so se izgubila iz korespondence med Vrazom in Prešernom vsa pisma iz let 1834—36 in eno iz l. 1838.; in ta sklep bi bil — prenagljen.

* * *

Čopu je pisal Vraz že 24. januarja 1834. Pismo se doslej še ni našlo, vprašati pa je moral Vraz v njem po usodi IV. bukvic „Čbelice“ in pa po oceni Murkovega slovarja, ki jo je bil menda Čop Murku obljubil: v odgovoru z dne 13. aprila 1834 pravi namreč Čop: „Ich muss recht sehr um Vergebung bitten, dass ich Ihr werthes Schreiben vom 24. Jänner so spät beantworte. An dieser Verspätung sind zunächst schuld meine vielen . . . Geschäfte . . ., dann aber auch der Umstand, daß ich Ihnen hinsichtlich des weiteren Erscheinens der Zhbeliza nichts Bestimmtes zu melden hatte . . . Was die Recension des Murkoschen Lexikons betrifft, so hatte ich allerdings vor einen Artikel über dasselbe, sowie über die philologischen Arbeiten Jarnik's, Metelko's und Dainko's für die Wiener Jahrbücher der Literatur zu machen . . .“[5]) Čop ne pošilja Vrazu niti Kastelčevega niti Prešernovega pozdrava, migljaj, da je bilo tudi Vrazovo pismo naslovljeno le Čopu.

[1]) Stanko Vraz (Hrvatska knjižnica Mat. Slov. IV) 11.
[2]) ČZN VII. 273.
[3]) LZ XXI. 490.
[4]) Zgodovina novejšega slov. slovstva I. 132, 151.
[5]) Vrazova korespondencija v zagrebški vseuč. biblioteki; za prepis jamči dr. F. Fancev.

Za dobo med Vrazovim prvim in drugim obiskom v Ljubljani so samo Vrazova pisma Kastelcu pozitivno dokazana. Po jeseni 1834 je pošiljal Vraz Kastelcu pismo za pismom, četudi je zaman pričakoval odgovora.[1] Je-li pisal po 13. aprilu 1834 še tudi Čopu, ki ga je odnesel že 6. julija 1835 val Save? Nobenega migljaja ni, ki bi pomagal dati odločen odgovor! Je-li začel res dopisovati takoj po jeseni 1834 s Prešernom? Za to domnevo ne govori nobena okoliščina, vsaj dve govorita proti njej: še 22. avgusta 1836 je pokvaril Prešeren Vrazov takratni psevdonim: Jakob Cerovčan v: neki Ćerovnik[2]); prav sprijateljila sta se Vraz in Prešeren šele ob Vrazovem drugem obisku zadnje dni januarja 1837.[3]) Zdi se, da je polagal Vraz v začetku veliko važnost na Kastelčevo uredniško šaržo ter se obračal po svojem prvem obisku radi tega v prvi vrsti nanj.

O priliki Vrazovega drugega obiska so si obljubili Vraz, Prešeren in Kastelic vrsto uslug: Vraz Prešernu, da mu pošlje za Grüna nekaj narodnih pesmi, Vraz Kastelcu, da mu naroči pri svaku Mohoriču v Ilovcih sodček ljutomerčana, Kastelic Vrazu, da odpremi v Zagreb njegovo pismo Gaju in pa naročnino za „Danico“ in „Novine“. Nobeno teh naročil pa se ni vršilo s hitrico, kakršne so se interesenti želeli. Prvi je prijel radi tega za pero Vraz in pisal v Ljubljano pismo, ki se doslej še ni našlo a se da iz Prešernovega odgovora približno rekonstruirati: Vraz je v pismu prosil, naj mu pošlje Prešeren 24 izvodov „Krsta“, Kastelic pa recepis za pošiljatev naročnine Gaju, da bi mogel urgirati „Novine“ in „Danico“, ki niso in niso hotele dospeti. Na koga je bilo to Vrazovo pismo naslovljeno? Ker odgovarja Prešeren, pač na Prešerna! *Prvo* kolikor toliko izpričano *Vrazovo* pismo Prešernu je torej pismo, ki ga je poslal Vraz v Ljubljano med *28. januarjem*[4]) *in 4. marcem 1837* in po vsej priliki je to pismo *začetek* korespondence, **Prešernov** odgovor, **napisan 4. in odposlan 6. marca 1837,**[5]) pa **prvo** Prešernovo pismo Vrazu. Obenem s tem pismom je odposlal Prešeren Vrazu zaprošenih 24 iztisov „Krsta“, katerim je dodal Kastelic 9 „popolnih izvodov“ Čbelice, t. j.: 9 × 4 bukvice = 36 bukvic. Ko je bilo Prešernovo pismo napisano in najbrž tudi zapečačeno, je našel tudi Kastelic založeni recepis in javil 5. marca 1837 Vrazu vzroke zamude: „Das Recepisse habe ich aufgefunden. Nach Agram geht kein Postwagen, ich mußte daher über den Brief eine neue

[1]) Vraz Kastelcu 10. VI. 1837, LZ XXX. 496.
[2]) Prešeren Čelakovskemu, LZ II. 49; prim. sicer Štrekelj, ZMS IV. 7.
[3]) Prim. Prijatelj, ČZN VII. 147, 153.
[4]) Datum Vrazovega odhoda iz Ljubljane; prim. Vraz Gaju 27. I. 1837, Gradja VI. 315.
[5]) LMS, 1875, 159—60

Couverte machen, um die Leute nicht auf das Geld aufmerksam zu machen, und habe den Brief der Briefpost anvertraut." Recepis in pisemce je odnesel Vrazu jurist prvega leta Sertich, ki mu je izročil Kastelic za Vraza še tri popolne izvode = 12 [1]) bukvic „Čbelice".[2])

Vraz je odgovoril Prešernu med *16.—26. marcem 1837 z dragim*, doslej le v odlomkih slovenskega prevoda upotrebljenim pismom[3]), ki se nahaja v Kristanovem zborniku Korytkove ostaline str. 388 in 393:

„Hier schrieb ich Dir, lieber Freund, einen Theil der versprochenen Nationallieder ab[4]) zwar nicht mit der Auswahl wie ich es wünschte, aber entschuldige die schwächern durch den Umstand, daß ich durch dreissig Tage am Kreutze hing, und erst gestern vom Hr. Schreiner[5]) herabgenommen wurde. — Berichte aber gefälligst dem Herrn Grafen Auersperg, daß ich mit der nächsten Folge schönere Kinder unserer National-Poesie zu senden hoffe. Ich habe Dir einige Anotaten beigefügt;[6]) sey nicht darüber böse, meinend, ich bezweifelte Deine Kenntniſs unseres Dialektes. Du lerntest die Idiotismen unserer Gegend aus Grammatiken und Lexicis, aber leider giebt es bei uns vieles, worüber sich noch unsere Aristarchen nichts träumen ließen. Und so giebt es auch noch in Krain vieles, was mir nicht bekannt ist. — Du schriebst mir, daß sich wiederholt der Herr Graf um die Lieder erkundigte, aber es daücht mir dieselben im Laufe April einzusenden versprochen zu haben. Was den Herrn Cunctator Luttenberger anbelangt, habe ich alles mögliche gethan, und möge Herr Kastelic, den ich vielmal zu grüſsen bitte, versichert seyn, daß er gewiß ankommen wird: K a j s e p r e n e s e s e n e o d n e s e. — Vukotinović hat mich gestern mit einem Brief eingeladen, ich möchte zu Ostern nach Agram kommen, um mit den jungen Illiren dem soirée beim alten Grafen Drašković beizuwohnen, wo man über die Einrichtung des neuen illirischen Nationalinstitutes debattiren wird.[7]) Mir ist leid, daß ich nicht folgen kann. — Ich danke Dir einstweilen für den K e r s t und die Zhbelica. Deine Übersetzung[8])

[1]) 36 + 12 = 48; v tem smislu je treba razumeti Vrazovo pismo Muršcu, Děla V. 154: „To Vam pošljem 12 čbelic in 6 Kerstov, kterih (= Čbelic) so mi Krajnci 48 ex (= bukvic) poslali."

[2]) Vrazova korespondencija v zagrebški vseuč. biblioteki; za prepis jamči dr. F. Fancev.

[3]) ČZN VII. 209—10, LZ XXX. 497, 452; datum: l. c. 364—65.

[4]) Seznamek teh pesmi glej v ČZN VII. 208—9.

[5]) G. F. Schreiner, profesor statistike v Gradcu, pri katerem je delal Vraz semestralni izpit; gl. ČZN VII. 196, 198, 202.

[6]) Pripombe gl. v ČZN VII. 209—10.

[7]) V Vrazovi ostalini tega Vukotinovićevega pisma ni; gl. LZ XXX. 365.

[8]) Nemški prevod Mickiewiczeve: „Resygnacija", ki ga je prinesel „Illyr. Blatt" z dne 3. III. 1837.

hätte füglicher slovenisch seyn können. Warum Wasser ins Meer tragen? Ich möchte Dir gerne einige Balladen schicken, wenn Du ihre Aufnahme ins Illyrische Blatt erwirken wolltest. Darf ich auf eine baldige Antwort warten? Herr Sertizh sagte mir, du wärest vollendst restaurirt, das freut mich. Lebe wohl.
Stanko Vr."

Tega v naglici napisanega pisma pa Vraz ni smatral za zadosten odgovor na Prešernovo pismo z dne 4. marca 1837, ampak je pisal *2. aprila 1837* prijatelju *tretji* list, čigar prva, doslej le v odlomkih in prevodih upotrebljena polovica[1]) slove:

„Theurer Freund! Gleich nach Empfange Deines Schreibens v. 6. März, in welchem Du — versteht sich nur im Scherze — unsere Kenntniß des mosh befeda bezweifelst, schrieb ich unter einiger Galle meinem Schwager,[2]) er möchte die verabredete Absendung des Fäßchens Luttenbergers beschleinigen. Vor beiläufig einer Woche berichtete er mir er habe schon vor Empfang meiner Mahnung das Fäßchen in Begleitung eines kurzen Schreibens an Herrn v. Kafteliz einem Fuhrmanne aus Polsterau, der in einigen Tagen nach Laibach zu fahren beabsichtigte, übergeben. Ich meinte Herr v. Kaftelitz werde mir nach Empfang desselben schreiben, um mich alles weiteren Sorgens und unnützen Nachdenkens über diesen Gegenstand zu entheben. Da aber das bis jetzt nicht eingetretten ist, so appellire ich an Deine bewährte Großmuth, und ersuche Dich mir gütigst zu berichten, ob dieses zögernde Sujet Luttenbergs bereits nach Laibach gelangt ist oder nicht? damit ich im letzteren Falle — was doch äußerst unwahrscheinlich ist — das nöthige treffen kann. — Der Güte des Herrn Sertich hab' ich bei seiner Abreise einen Brief an Dich aufgedrungen, welchem zugleich 18 Nationallieder beigeschlossen waren. Wie hat sie der Herr Übersetzer aufgenohmen, und unter welchem Nahmen, und wo beabsichtigt er sie zu verlegen? Das zu wissen würde mich interessiren. — Diesem Briefe leg' ich die weitere Folge v. 19—67 bei?[3]) Die Ergänzung der versprochenen Anzahl wird mit meinem nächsten Schreiben folgen,[4]) zu deßen Übersendung ich mich alsogleich nach Emfang einiger Zeilen von Dir verbinde. — Das Abschreiben der Nationallieder nimmt meine Geduld ungemein in Anspruch. Die originale Sammlung dieser Lieder besteht aus mehreren Zetteln, auf welche ich sie aus dem Munde unserer Mädchen mit Bleifeder übertrug. Manche dieser Sängerinen waren würdige Descendentinen der ersten Schönheit und der ersten Sünderin, man kann sich daher leicht bei

[1]) A. Grüns Werke, ed. Castle V. 16; ČZN VII. 207, 214; LZ XXX. 553—4.
[2]) Mohorič v Ilovcih.
[3]) Seznamek teh pesmi gl. v ČZN VII. 210—13.
[4]) Se ni zgodilo; prim. ČZN VII. 214 sl.

weniger Fantasie, als Du besitzest, denken, daß die Kopie mit dem Originale nicht so genau übereinstimmen konnte. In der Folge hab' ich mir zwar von älteren Personnen manches Lied vorsingen lassen, es auf förmliche Bögen leserlich abgeschrieben, jedoch da die Worte nicht immer in das Metrum, das ich in der ersten Strophe zu erblicken vermeinte, passen wollten, so erlaubte ich mir eine kleine literärische Tyranei, und zwang sie gewaltsam hinein, behufs dessen ich einige Abkürzungen z. B. mojga, frota, rožca, ljubca vornehmen mußte, was bei uns niemals stattfindet, und daher auch beim Nationalliede nicht zu gestatten sey, da dasselbe nach meiner Meinung ein treues Bild des poetischen Charakters des Volkszweiges, in welchem es wirklich lebt, mit allen den vollkommenen Zügen der Örtlichkeiten etc. geben soll. Daher ließ ich auch jedem Liede seine Lokalismen, was viele nicht billigen, so z. B. wirst du in manchem Liede prišô, znô, minô in manchen prišâ, znâ, minâ statt prišel, znal, minol treffen. Deshalb macht' ich es mir auch bei der Auswahl zur Aufgabe, das Volk als Dichter in seinen verschiedenen Situationen zu zeigen, und nahm nur insoferne auf den aesthetischen Werth Rücksicht, als es sich mit Befolgung des aufgestellten Grundsatzes vereinbaren ließe.

Herr v. Kasteliz beliebe aus dem überschickten Vorrathe soviel für das V Heft der Zhbeliza — welcher die Göttin Εἰλείθυια beistehen möge, damit sie bald das Licht der Welt erblicke — nehmen, als es ihm thunlich scheint.[1]) Ich werde durch häufige Nachfragen nach demselben gepeinigt. Für die Besorgung des Briefes an Hr. Dr. v. Gaj danke ich Herrn v. Kastelitz verbindlichst.[2]) Weil ich die Danica et novine ilirske erst vor acht Tagen erhielt, so war ich in der Zwischenzeit um das Geld sehr besorgt, da mir der Herr v. Kasteliz berichtete daß er dasselbe ζουζδεν dem rekommandierten Briefe beigeschlossen, in welchem Falle es schon oft durch die Unredlichkeit der Postbeammten, die die Briefe gewöhnlich sondiren, verlohren gegangen ist. — In dem Numero 8 der Danica d. l. J. befindet sich ein pseudonymer Brief aus Kärnthen an Herrn Dr. v. Gay, in welchem der Verfasser ihm mit prophetischer Begeisterung zu seinem patriotischen Unternehmen Glück wünschet, und einige auf allgemeine Verständlichkeit abzweckende Veränderungen in der illyrischen Gramatik besonders

[1]) V Kastelčevi ostalini se je res ohranilo nekaj prepisov po tem Vrazovem rokopisu: prim. naš seznamek s seznamkom, ki ga je priobčil Iv. Grafenauer, Iz Kastelčeve zapuščine, 121.

[2]) Pismo z dne 27. I. 1837 (Gradja VI. 314—6)?

in den Deklinationsformen in Vorschlag bringt, was gewiß nicht unter Distel und Dornen gefallen seyn wird. Dieser Gottes-Mann kann niemand anderer als Herr Jarnik seyn, der Styl des Aufsatzes erklärt sich für ihn; überdies zweifele ich immer, daß es dort ausser ihm einen Mann gibt, dessen Geist mächtig wäre sich über die Gränzen und Linien, die zwischen uns Südslawen der schwache Mensch gezogen, hinaus zu setzen, und nur auf den uns von Gott eingeprägten Character, der bei allen der nähmliche ist, Rücksicht zu nehmen sich wagte. — Du könntest auch die gute Sache Illyriens um einige Stufen höher bringen, wenn du das Treiben der Illyren in einem freundschaftlichen Briefe an Herrn v. Gay oder in einem eigens für die Danica bestimmten Aufsatze öffentlich billigtest. Der Aufsatz müßte jedenfalls sehr panegyrisch sein, denn die Danica bleibt immerhin des weiblichen Geschlechtes, obgleich sie gewöhnliche Weiber überragt; Du müsstest vieles von Freiheit, Vaterland, Nationalität, Einigkeit — gemildert durch Gott und den segentriefenden Scepter des Österreichischen Kaiserhauses, einfließen lassen. Ein mit solchen Farben entworfenes Bild würde gewiß die Illyren (Kroaten, Slavonier, Dalmatiner, Serben), bei welchen alles Herz ist, entzücken, daß sie darüber die aufgedrungenen Vorurtheile über ihre nördlicheren Brüder vergässen. Setze, lieber Freund, meinen Vorschlag ins Werk, wenn es nicht mit zu vielen Entsagungen verbunden ist. Was macht das Polnische? Deinem Wunsche in Hinsicht des Mickiewicz kann ich nicht entsprechen, zumal da ich die Überzeugung habe, daß es unter meinen Freunden Männer gibt, welche in dem Falle mehr und mit geringerem Kraftaufwande zu leisten vermögen. — Das Manuscript der überschickten Nationallieder bitte ich, nachdem sie der Herr Graf wird übersetzt haben, gütigst aufzubewahren und es mir bei Gelegenheit z. B. durch H. Sertich rückzusenden,[1]) damit ich zum Behufe der Herausgabe derselben die zerstreuten zum Theil unleserlichen Zettel nicht wieder hervorzusuchen brauche. — Ich danke Dir vorläufig mit Worten für die überschickten Kerste. Ich habe sie samt der Zhbeliza, für die ich Herrn v. Kasteliz zu danken bitte, nach Untersteuer verschickt, wo sie zweifelsohne eine gute Aufnahme finden werden.“ Nadaljevanje išči v LMS 1875, 163—4 in v Dělih V. 157—8. Razen prve polovice še manjka v Bleiweisovi objavi in nje nepremišljenem posnetku v Dělih: 1. k besedi „4 Stücke“, LMS 1875, str. 164., vrsta 18. od zgoraj, podčrtna opomba: „*) Könntest Du nicht ihre Aufnahme ins Illyrische Blatt bewirken, mit der Bemerkung, daß sie aus dem 5. Hefte der Zhbeliza entnommen seyen“; 2. pred podpisom dva stavka: „Lebe vielmal wohl!

[1]) Se ni zgodilo, rokopis je dobil Korytko; prim. ČZN VII. 230.

Die Herren Miklofhizh, Murko et Kufhar grüßen Dich sammt Herrn v. Kasteliz.“[1])

Prešernov odgovor na Vrazovi pismi, torej Prešernovo **drugo** pismo Vrazu[2]) je zaostalo dolgo časa v Gradcu pri dr. Russu, pisal ga je pa Prešeren med **13. majem in 10. junijem 1837**: Prešeren omenja namreč v pismu balado, ki „je izšla pred kratkim v »Illyr. Blatt«“ in to morebiti le „Zdravilo ljubezni“, ki je izšlo 13. V. 1837; 10. junija pa Vraz odgovora še ni dobil, ker ga istega dne v pismu Kastelcu urgira,[3]) a tudi Prešernu Vrazovo pismo Kastelcu še ni prišlo pred oči, ko je pisal Vrazu, ker še nanj ne replicira.[4]) Kake dni na to je dobil Prešeren v roke Vrazovo pismo Kastelcu z dne 10. junija 1837, ki ga je poslal Vraz na Prešernovo adreso;[5]) a tudi tista Vrazova pisma Kastelcu, kjer se je govorilo o potrebi, da se vpošteva pri ustvarjanju enotnega slovenskega literarnega jezika tudi štajerska slovenščina,[6]) je Prešeren po vsej priliki videl: na te stvari odgovarja **Prešeren** v **tretjem** pismu Vrazu z dne **5. julija 1837**,[7]) kjer izrecno poudarja, da piše „iz posebne milosti“, češ, Vraz mu „na zadnje pismo (= pismo med 13. V. - 10. VI. 1837) še ni odgovoril.“ *Vraz* je odgovoril sedaj na obe Prešernove pismi v *četrtem* pismu z *dne 1. avgusta 1837*, ki se je ohranilo v Kristanovem zborniku Korytkove ostaline in bilo doslej le v odlomkih slovenskega prevoda upotrebljeno:[8])

„Aus Mangel des Raumes am Schlusse: Gratz am 1. August 1837.*)

Theurer Freund! Vorerst dank ich Dir für die Gnade, daß Du mir unaufgefordert geschrieben hast. Dein vorletztes Schreiben hätt' ich Dir alsogleich beantwortet, wenn ich nicht so tief im Naturrecht und Criminale vergraben gewesen wäre, überdies wußt' ich nicht, daß der Brief so lange bei Herrn Dr. Ruſs gelegen ist, weil er nicht datirt war. — Dass dem Herrn Grafen die ihm mitgetheilten Volkslieder nicht gefallen, nimmt uns mit Miklofhizh wirklich Wunder. Ich hab' daher abgelassen die weitere Folge für ihn abzuschreiben, und ersuche Dich zugleich freundschaftlichst, mir die bereits Überschickten

[1]) Prepis je kolacijoniral prof. dr. Fr. Ilešič.
[2]) LMS 1877, 188—9.
[3]) ČZN VII. 214—5.
[4]) cfr. et corrige o. p. 215[2].
[5]) Prim. niže dodatek dr. Ilešiča.
[6]) Prim. LZ XXX. 554.
[7]) LMS 1877, 161.
[8]) ČZN VII. 192, 193, 194, 198—9, 216—7; LZ XXX. 552—6.

*) NB. Nur diesmal verzeihe mir die Rücksichtlosigkeit meines Schreibens, ich konnte wirklich nicht ordentlicher und korecter schreiben, wie ich es mir vornahm, da ich die Abschickung durch den Hr. v. Rudesh zu versäumen befürchtete. — Addressire meinen nächsten Brief an meinen Freund St. Kočebar, Dr. et Physikus zu Windischlandsberg. (Op. Vrazova.)

mit Beginn des Schuljahres durch Damian et Sorge rücksenden zu wollen.[1]) Ich hab' einige davon ohne Auswahl Herrn Schafařik zur Einrückung in die Museumszeitschrift mitgetheilt, welcher sich mit Freude dafür erklärte,[2]) wie er mich in seinem Schreiben selbst versichert, auch Herr Professor Schreiner hat auf die Übersetzung von Schulheim[3]) das Original verlangt, welches im nächsten Hefte der Zeitschrift erscheinen soll. Ich fürchte daher nur, da im Allgemeinen der Geschmack sich auf dieselben Eigenschaften der Objecte bezieht, dass der Herr Graf, da ihm unsere Sprache mit ihren verschiedenen Provincialismen nicht bekant sein wird, die Lieder nicht grammatisch verstehen wird.

Du schreibst mir von einer Vereinigung aller Slavischen Dialecte in eine allgemeine Schriftsprache, mit deren Realisierung wir uns schmeicheln sollen. Ich nähre nicht diesen schönen Wunsch, und dachte nicht mal in meinen früheren Jahren, wo ich noch an manches Jugendliche — nicht Ausführbare glaubte. Noch weiter davon bin ich zu glauben, unseren südoststeirischen Dialect einst zu dieser Autokratie gehoben zu sehen. Ja um Dich vollends vom Gesagten zu überzeugen, bekenne ich offen, daß euer Krainische Volks-Dialect an Originalität dem Steirischslavischen voransteht. Ich sage, daß unser Dialect besonders an der Gränze viel Kroatische Fügungen angenommen — aber ich will dadurch nicht auch vollends die Schreibweise der krainischen Autoren billigen, weil sie für den Steirer und den Slovenen Ungarns durchaus unverdaulich ist. Mein bisjetziges Bestreben, welches vielleicht nicht vollkommen richtig — doch nicht verkehrt genannt werden kann, war nur eine Einheit in die Form der Sprache, welche ich Schreibeweise nenne, zu bringen. Dieses Bestreben fußt aber etwa nicht auf einer Caprice meines Kopfes, sondern das ist der Wunsch vieler Wolmeinenden, der aber nur noch von niemanden außer Hrn. Jarnik*) ausgesprochen wurde. Herr Zhop, der uns unvergeßliche Mentor, hat das nähmliche Bedürfniß gefüllt. Wol einsehend die Unzulänglichkeit der überladenden Neuerungen des Herrn Metelko suchte er das Heil in der Accentuation zu finden. Jedoch da er auch dadurch bei der bestehenden Schreibeweise der Autoren keine vollkommene

[1]) Se ni zgodilo; prim. spredaj 34[1].

[2]) V Časopisu českého Muzeum niso izšle; prim. ČZN VII. 217.

[3]) Hiazynth v. Schulheim, čigar prevodi slovenskih narodnih pesmi so izšli v „Steiermärk. Zeitschrift", Neue Folge IV (Graz 1837) I. Hft. 1—8, prim. ČZN VII. 217.

*) Im erwähnten Briefe an Freund v. Gay, der wirklich von ihm herrührt, indem er die nämlichen Ansichten mit den nämlichen Ausdrücken enthält, wie er sie gegen mich beiläufig zwei Monathe früher in einem Briefe ausgesprochen mit dem Bemerken, er werde sie Hrn. v. Gay mittheilen. (Op. Vrazova.)

Einigkeit herbeigeführt sah, weil noch immer pes, ves, sem (sum) našem, welches man auf gleiche Weise p's, v's, s'm, naš'm ausspricht, doch verschieden als erstere zwei mit *e* letztere mit *i* geschrieben wurden, so war er schon gesonnen, wie er mich im Jahre 1834 selbst versicherte, ganz so zu schreiben, wie man in Oberkrain spricht d. i. mit Weglassung aller Vokale, die nicht gehört werden, weil er der Meinung war man habe in ganz Slowenien diese, wie Ihr sie nennt, Halbvokale. Er forderte mich einmal, (es war in Deiner Gegenwart)[1]) auf ihm etwas nach unserem gangbarem Dialecte vorzulesen. Ich las ihm Deinen Ṣonetni venez vor. Er staunte zwar und wollte mir nicht glauben, wie schon das erste Wort ganz anders klang, wie er das Pev'z — pėvez und nicht peuz aussprechen hörte. Wie ich ihn aber versicherte daß ich es nicht allein an der Wiege so gehört, sondern daß man es so in allen westlichen Comitaten Ungarns und mit Ausnahme des an Krain gränzenden Theiles in Steiermark spricht, so stand er nicht ferner an, die Richtigkeit unserer Schreibeweise anzuerkennen. Nur Murko, sagt' er, verleitete ihn, alle Arbeiten des Herrn Dainko (der sich streng an die Aussprache des Volkes hält), als eine elende Compilation anzusehen, besonders, da ersterer ganz in die Fussstapfen der Autoren Krains getreten ist. Daß aber Murko so schrieb, war nicht die Folge seiner Überzeugung, sondern vielmehr geschah es aus Groll gegen die Koterie Dainko, welcher ihn wegen des Bochoritschischen Alphabetes haſste und durch mancherlei Intriguen die Auflegung seines Werkes zu hintertreiben suchte. Daß er die steirische Aussprache vorziehet, beweiſst die Vorrede seines letzten unter seinem Nahmen bekannten Werkes.[2]) — Jedoch um auf den sel. Zhop zurückzukommen: — Er sagte mir, er wolle die Sache in nähere Betrachtung ziehen und bei Gelegenheit einer Recension der Werke Dainkos und Murkos, die er, falls er sich auf einer damals bevorstehenden Reise mit Hr. Kopitar versöhnen sollte, für die Wienerjahrbücher vor hatte, — die Aussprache der Steirischen und Ungarischen Slowenen als die beständig consequente anrühmen, und sie seinen Krainischen Brüdern in den zweifelhaften Fällen als Richtschnur anrathen werde. Ob sich Herr Zhop mit Kopitar versöhnt und ob er darüber wirklich etwas geschrieben, werdet ihr wiſsen ?[3]) — Ich las oft zu Hause Krainische Bücher unseren Hausleuten vor, ward aber entweder gar nicht oder nur nothdürftig verstanden. Darauf versuchte ich dieselben nach unserer Ausprache mit Beiziehung des stummen *i* in ſrota

[1]) O velikih počitnicah 1834; prim. ČZN VII. 191 sl.

[2]) = Leopolda Volkmera . . . Fabule ino Peſmi. Spravil . . . Janez Murko. V Gradzi. 1836.

[3]) Čop se ni niti sprijaznil s Kopitarjem niti napisal nameravane ocene.

etc. und *e*, und mit Veränderung des geschriebenen *i* in *e* bei kupiz, vujiz, lahik, kratik, wie es bei uns vollaus klingt, nahmlich mit (*è*), so wurde ich zu meiner Freude vollkommen verstanden — mit Ausnahme von einigen Wurzelwörtern, — die bei uns nicht gang und gebe sind z. B. perſt (humus), sali (formosus) etc. Und ich zweifle nicht daran, dass ihr unsere Bücher für das Volk benützen könnet, wenn ihr sie dem Volke in die Hände gäbet, denn demselben wird es gleich viel, ob es ein *i* oder *e* ausläſst, zumal bei der vom Zhop vorgeschlagenen und von Dir angewandten Accentuation, wo nur die stummen Vocale unaccentuirt bleiben. Nicht so ist es bei uns, welche wir nichts verschlingen, sondern alles, wie es geschrieben wird, auszusprechen gewohnt sind, daher uns eure ungegründeten *i* und ausgelassenen *i* nicht nur nicht chokiren, sondern ein Nichtverständniſs verursachen. Ihr braucht eurer Aussprache gar nichts zu vergeben, wenn ihr statt lepiga, lepimu, lepim (loc.), kupic, peviz, kratik, metuljzhik, ſim etc. lepega, lepemu, lepem, kupez, pevez, metuljzhek, kratek, ſem etc. schreibet, da man doch mit Ausnahme einiger Affectanten auf der Kanzel nirgends so, sondern wenn nicht lepega etc. durchaus lepga, lepmu, lepm, kupz, peuz, metulzhk, kratk, ſm etc. sprecht, wie ich mich selbst auf meinen Ausflügen in diever schiedenen Gegenden Sloweniens überzeugt habe. Übrigens schreibt ihr selbst bei dem nähmlichen Laute bald *e* bald *i* wie gesagt in pes, ves (omnis), poſeben dober, venez, und ſim, naſhiga. Du hast diese Inconsequenz gar wol eingesehen und in Deinen K e r ſ t p o ſ e b i n, s r e z h i n und P r e ſ h e r i n zu schreiben angefangen, jedoch warum schreibst du darin d o b e r und nicht d o b i r? — Soviel vom (*e* oder *i*?). Eine gleiche Anomalie herrscht bei den übrigen nicht accentuirten und zum Theile accentuirten Vokalen. Um Dich nicht länger in dem Priesterdienste der Themis zu stören, und da es mir nicht Raum und Zeit gestatten, so will ich Dich nur an das *a*, wofür wir *o* schreiben und sprechen, im Instrumental sing. num. der männlichen in sächlichen Hauptwörter aufmerksam machen. Wenn Du Dein untrügliches Gehör bei der Aussprechung eures sbogam, ſ detetam, prijatlam etc. prüfest, so wird es Dir sagen, daß es nicht vollends *a*, aber auch nicht *o* klingt, sondern beiläufig so, wie das englische *o* in God, Lord, world, work, go, woc etc. Die Russen haben einen änlichen Laut z. B. im govorju, dovolju, Bog etc., aber sie halten sich bei diesen Zweifellfalle an das Kirchenslavische. Was für sie das Kirchenslavische ist, das soll für die Krainer in dieser Hinsicht billig das Steirische und Ungarische Slowenische seyn. Das sind im Allgemeinen meine Ansichten über diesen Gegenstand, und diese Meinung theilen viele meiner Steirischen Brüder, nicht nur meines Alters, sonder auch Leute, welche bei diesen

Ansichten ergraut sind. Und zu denselben wird ein jeder Vernünftige geführt, welcher es einsieht, daß ein Volk nur durch seine Sprache vor der gänzlichen Entsittlichung gerettet werden kann; daß es ohne Beachtung der Sprache kein Nationalgefühl, und ohne Nationalgefühl keine Tugend — als allefalls die der Demuth und der blinden Furcht vor Gott etc. geben kann. — Was trägt Schuld an den Schattenseiten unseres Volkes? Die Frage kannst Du Dir selbst beantworten. Manche meinen zwar noch immer alles durch das Deutsche bewirken zu können. Und was ist seit Joseph geschehen? Ein Volk in fremder Sprache bilden zu wollen ist beläufig gesagt — bessere Früchte vom Weinstocke erwirken zu wollen, wenn man einen Nuss- oder Apfelzweig darauf propft. Der fremde Zweig wird entweder verdorren, oder die dem Weinstocke zum gedeihen nöthige Nahrung entziehen, dabei aber doch selbst nur karglich vegetiren. Wenn wir unser Volk heranbilden wollen, so kann es nur in der Muttersprache gedeihen, wenn wir aber unsere Kräfte nicht unnöthiger Weise zersplittern wollen, so müſsen wir vereint wirken, in die Sprache eine Einheit bringen, wenigstens in die Formenlehre derselben. Redensarten und Worte sind für das Ganze von Wichtigkeit, und müssen daher mit gegenseitiger Liberalität geduldet und angewendet werden. Eine Vereinigung thut uns um so mehr noth, wenn wir bedenken, wie klein unsere Anzahl ist, so dass man beim sanguinischesten Kalkuli nicht eine Million zusammenbringt. Wie nothwendig daher eine Einheit! hier handelt sich um nichts mehr und nichts weniger als um das be or not be Hamlets. — Ich muss schlüſsen. Nächstens beantworte ich Dir den übrigen Theil des Briefes, weil ich nicht, wie ich mir schmeichelte, Dich in Laibach besuchen kann. Ich bin von den Strapatzen des heurigen Jahres zu sehr erschöpft. Seit gestern bin ich wieder einiger Gedanken fähig. Vor einigen Tagen kam ich von der Statistik Prüfung nicht anders wie durchgebläut am Leibe, und ganz leer am Kopfe. Mich kostet gewiß jede Prüfung ein Paar Jahre meines Lebens. Und doch bekomme ich immer um eine Classe weniger, als ich es nach meinem Fleiße verdiene. Da ich nie durch meine juristischen und mathematischen Kenntnisse die Welt von der Tyranei der Ungerechtigkeit und der vielen Verrechnungen befreien wollte, so verlegte ich mich nicht mit grösseren Fleiße auf die Erlernung dieser Gegenstände, als jene Leute, welche eine gute erste Claße zu bekommen pflegen, jedoch ich war immer betrogen. Jetzt sehe ich mich genöthiget, so viel zu studieren, als jene, welche Eminenz zu bekommen pflegen, noch mehr, als viele derselben. Der Gegenstand ist nicht der meiner Liebe, ich betrüge mich dabei wissentlich, so zu sagen gezwungen um die schönste Zeit, die ich ander-

wärtig mit Wucher anlegen könnte. Herr Professor Edlauer[1]) sah wol ein, dass ich zu dem Gegenstand keine Freude habe, er rieth mir daher, mich wohin anders zu wenden, aber wo ich immer hin will,[2]) fordert man an der Linie die juridischen Zeugniſse als Pass. Ich warf mich daher mit aller Verzweiflung auf die Erlernung der Obligatfächer, und glaubte durch Fleiß das zu erzwingen, um was ich mit Liebe nicht zu werben vermochte. Und was war das Resultat? Ich ruinierte meine Gesundheit — und konnte mich unwohl nicht der Prüfung aus dem Naturrechte et Criminale unterziehen. Meine um mein Wohl mütterlich besorgten Freunde glauben zwar, weil ich ihnen auf ihre Fragen nicht antworte, ich hätte die Prüfung abgelegt, aber mit schlechten Erfolg; ich benehm' ihnen nicht den Wahn. — Thue für mich bei Prefeſsor Edl. dadurch etwas, dass Du die Schattenseiten, welche vielleicht seine Vermuthungen, meinen Charakter beilegen, zu verscheichen suchest, gesetzt daſs ich zur Sprache kommen soll. — Lebe wohl. Genüsse gesund den Herbst, welchen nicht fröhlich genießen kann Dein aufrichtiger Freund Stanko Vraz."

To je filološki program, ki ga je hotel uveljaviti Vraz kot slovenski pisatelj! Pisan je v času, ko sta že bili pretekli skoro dve leti, kar je Vraz zaman iskal plodov svoje ilirske Muze v „Danici".[3]) Da je Prešeren koj odgovoril, bogve, kam bi bil krenil Vraz. Toda 2. septembra 1837 so začele izhajati v „Danici" „Djulabije", Prešeren pa je še vedno molčal in povzročil *Vrazovo peto* pismo z dne *19. novembra 1837,* čigar začetek, doslej le deloma v prevodih odlomkov uporabljen,[4]) slove:

„Theurer Freund! Wenn ich Dir nicht wegen Deiner Verdeithigung (!) meines Leumundes bei Professor Edlauer verbunden wäre, so würd' ich auch dieses Schreiben als einen Act der Gnade betrachten, weil Du[5]) aber gedachtem Herrn die Angriffswehre in soweit abgestummpft hast, daſs er sich nach einen halbstündigem Schein-Kampfe zurückzog und mir die fünf Städte überließs, deren ich zum ferneren[6]) Vegetiren im Lande der Jura (nicht des Jura) unumgänglich benöthige — so muſs dieser Brief als eine moralische Pflicht dahingehen. —

[1]) Fr. Edlauer, profesor za kriminalno in naravno pravo, znanec Prešernov še menda izza dobe, ko je bil adjunkt juridične fakultete na Dunaju; prim. ČZN VII. 196.

[2]) Nedatiran koncept ene take Vrazove prošnje za mesto v kaki kancеliji na deželi se je ohranil v njegovi ostalini: prim. Fr. Petračić, Vienac, X. 562.

[3]) Prim. ČZN VII. 325-6.

[4]) ČZN VII. 199—200; LZ XXX. 557.

[5]) „mich" je tu prečrtan.

[6]) Izprva: fortvegetiren.

Wie Du aus dem vorangehenden Periodengebäude ersiest, so bin ich im zweiten Jahre etc. — Der juridischen Pflicht gegen Dich und Herrn Kaſteliz entbind' ich mich auch, indem ich Dir n e u n Gulden überschicke mit dem Ersuchen 3.[1]) davon Herrn Kasteliz als den Rest für die drei vollen im noch nicht bezahlten Exemplare der Z h b e l i z a, der Gott bald wieder einen Frühling erstehen laſsen möge, zu übergeben." Nadaljevanje išči v LMS 1875, 164—6 in Dělih V. 161—5. Pod postskriptom Bleiweis-Petračićeve objave, ki je v resnici postskriptum k Vrazovemu pismu Kastelcu z dne 10. junija 1837 [2]) se skriva: „P. S. Ich habe Dir abermals alles untereinander geschrieben, wird [3]) es wol da je besser aussehen? Ab . . .[4]) secundo alite!" [5])

Z Vrazovim petim pismom je prišel nov element v to korespondenco: poganjanje za in proti ilirizmu. Pozabiti se pa ne sme, da se Vrazovi dati o svojem prestopu v pismu z dne 19. novembra 1837 [6]) s prejšnjimi pismi ne dado spraviti v sklad.[7])

V prvi polovici 1838 je poslal Vraz Prešernu in Smoletu potom Gajeve tiskarne po en izvod Kollárjeve „Wechselseitigkeit" [8]) kakor vse kaže, brez kakega pisma Prešernu. **Prešerna** pa je izzvalo še le Gajevo pismo Korytku z dne 8. julija 1838,[9]) da je pisal **19. julija 1838** Vrazu **četrto** pismo, kjer ga je zahvalil tudi za „Wechselseitigkeit".[10]) Da Prešeren Vrazu med 5. julijem 1837 in 19. julijem 1838 ni pisal, sledi iz sledečih dejstev: 1. šele sedaj zahvaljuje Prešeren Vraza za denar, ki mu ga je poslal ta 19. novembra 1837; 2. Vraz piše v naslednjem pismu Prešernu, da je izkušala [Prešernova] roka že d o l g o njegovo potrpežljivost.[11])

Na Prešernovo četrto pismo je odgovoril *Vraz* s *šestim* pismom z dne *1. avgusta 1838*,[12]) toda odgovora je pričakoval zaman. Ko so izšle sredi avgusta 1839 „Narodne pěsni ilirske",[13])

[1]) Izprva: 4.
[2]) Prim. Prijatelj, LZ XXII. 544 - 5.
[3]) To ni čitno v izvirniku.
[4]) Ab . . . ostali del besede ni čiten; najbrže je daljša beseda, morda latinska.
[5]) Prepis je kolacijoniral prof. dr. Fr Ilešič.
[6]) V izvirniku pisma z dne 19. nov. je: „Seit dem Jahre schreibe ich . . .", potem je nad „dem" pripisan „v.", in to je Bleiweis izvedel v „vorigen".
[7]) LZ XXX. 557.
[8]) Prim. LZ XXX. 558.
[9]) Zapysky Nauk. Tov. Im. Ševčenka LXXXVI. 113—4.
[10]) LMS 1877, 161—3.
[11]) LMS 1875, 166.
[12]) LMS 1875, 166—68; Děla V. 428—32; PS. ob robu v IMK XIX. 89 sl. (comple ČZN VII. 362).
[13]) ČZN VII. 330.

je poslal Kočevar po Vrazovem naročilu 15 izvodov tudi Prešernu, da jih razpeča.[1]) In ko tudi poročilo o usodi te pošiljatve ni hotelo in ni hotelo priti, je podregal *Vraz* Prešerna s *sedmim* listom z dne *7. septembra 1840.*[2]) Sedaj se je končno **Prešeren** zganil ter odgovori **26. oktobra 1840** s **petim** pismom kot postskriptom Smoletovemu pismu Vrazu z dne 20. 26 VIII 1840.[3]) Fr. Marković sicer piše, kakor da je poslal Vraz Prešernu v tej dobi Kollárjevo „Slavy dceru“, Prešeren jo pa v pismu odbijal,[4]) in to ponavlja za Markovićem tudi Fr. Ilešič.[5]) Če bi bilo to res, bi moralo eno Prešernovo pismo iz te dobe manjkati. Toda Marković je le Prešernovo četrto in Vrazovo šesto pismo napačno razumel in zamenjal Kollárjevo „Wechselseitigkeit“ s „Slavý dcero“. Da Prešeren Vrazu med 19. julijem 1838 in 26. oktobrom 1840 ni pisal, se sme sklepati z gotovostjo iz sledečih stavkov v šestem Vrazovem pismu: „Že dve leti nisem prejel od tebe niti zloga. Ah, najina korespondenca je že dolgo časa pretrgana. Kdo je temu kriv? Najbrž tvoji juridični-stanovski posli.“ Zelo verjetno pa je, da je bilo Prešernovega molka krivo tudi tisto Gajevo pismo Korytku z dne 4. decembra 1838, v katerem je prepovedal Gaj Prešernovemu prijatelju v svojem in vseh zagrebških slavistov imenu vsako bližanje.[6])

Na Prešernovo peto pismo je ogovoril *Vraz* dvakrat: prvič dne *7. decembra 1840* v obliki naročila Smoletu,[7]) ki se sme smatrati za njegovo *osmo* pismo Prešernu, drugič z *devetim* pismom z dne *15. decembra 1840.*[8]) Prešernov odgovor bi se bil moral ozirati na sledeče momente v Vrazovih pismih: 1. na obrambo in razlago ilirskih tendenc; 2. na usodo Vrazovega pisma Smoletu z dne 3. decembra 1840, ker je bil Smole med tem umrl; 3. na vprašanje, kaj se naj zgodi s Smoletovo zbirko narodnih pesmi, ki jo je bil poslal ta Vrazu 31. oktobra 1840;[9]) 4. na prošnjo, naj pripomore Prešeren narodni biblioteki v Zagrebu do Smoletovega izvoda Valvasorja; 5. na vprašanje, ali hoče plačati Prešeren „Narodne pěsni ilirske“ v denarju ali s „Krstom“, „Vodnikom“, „Matičkom“ in „Varhom“. Toda doslej se ni našel niti kak tak Prešernov list niti dokaz, da je res eksistiral.

[1]) LMS 1875, 158.
[2]) LMS 1875, 168—70; Děla V. 190—194.
[3]) ZMS IV. 191—2.
[4]) Stanko Vraz, Izabrane pjesme XXIV.
[5]) Prešeren in Slovanstvo, 10.
[6]) LMS 1875, 173—4.
[7]) ZMS IV. 202.
[8]) LMS 1875, 170—2; Děla V. 198—203.
[9]) Prim. ČZN VII. 164.

Naslednje ohranjeno pismo iz korespondence med Prešernom in Vrazom je Prešernovo pismo z dne 29. julija 1843,[1]) ki je Prešernov odgovor na dvoje Vrazovih pisem, ker pravi v njem Prešeren: „Na Tvoje mi drago pismo z dne 26. t. m. Ti bodi povedano, da se je mlajša Metkina hčerka omožila . . . Pismo iz leta 1841. objednem s spremstvom 5 fCM sem prejel in Kastelcu Tvoj dolg v znesku 2 fM plačal." Vrazovo pismo iz l. 1841. karakterizira v Prešernovem odgovoru le stavek o spremstvu 5 fl; iz okoliščine, da je bival Vraz med 4. aprilom in 19. majem 1841 večinoma v Ljubljani,[2]) se mora sklepati, da je pisal Prešernu med 19. majem in 31. decembrom, sicer bi se bil o usodi pošiljatve osebno informiral. Bolje se da rekonstruirati iz Prešernovega odgovora Vrazovo pismo z dne 26. julija 1843, ki je obsegalo po vsej priliki vsaj sledeče točke: 1. pozdrav za hčerko krčmarke „Pri Metki"; 2. vprašanje, ali je dobil Prešeren l. 1841. Vrazovo pismo z denarjem; 3. pozdrav za dr. Chrobatha in vprašanje, je li prejel ta Korytkovo zbirko o običajih in navadah Kranjske, katero mu je bil vrnil s pimom z dne 24. marca 1843;[3]) 4. vprašanje, jeli izvršil neki gospod Tangl pri doktorju Chrobathu neko naročilo, radi katerega mu je bil pisal; 5. prošnjo, naj mu pošlje Prešeren Korytkova izdanja: 2 lista narodnih noš, portret Vodnika in Čopa, dalje 4 zvezke Korytkovih „Pefmi krajnikiga naroda" in pa kopijo Ziljanke iz Korytkove zbirke; 6. prošnjo, da mu pošlje Prešeren neko rusko knjigo, ki jo naj Kastelic poišče; 7. vprašanje, kdo je Bleiweis; 8. kak izraz nezadovoljnosti z Gajem. Iz vsega pa sledi: 1. da je pisal Vraz Prešernu med 1. januarjem 1841 in 21. julijem 1843 samo omenjeni dve pismi; 2. da Prešeren med 4. aprilom 1841 in 29. julijem 1843 ni pisal Vrazu nobenega pisma. Tok korespondence počenši s Prešernovim odgovorom na Vrazovo pismo z dne 15. decembra 1840 je torej po vsej priliki ta: **Prešeren** je odgovoril na osmo Vrazovo pismo ali **med 15. decembrom 1840 in 4. aprilom 1841** pismeno (s šestim pismom) ali pa med **4. aprilom in 19. majem 1841** ustno, verjetnejša pa je zadnja eventualnost. Med *19. majem in 31. decembrom 1841* je pisal *Vraz* svoje *deveto,* a ker ni dobil odgovora, *26. julija 1843* svoje *deseto* pismo, na kar je odgovoril **Prešeren 29. julija 1843** s **šestim (sedmim)** pismom. Kot dopolnilo tega pisma je pisal **Prešeren 12. decembra 1843** Vrazu **sedmič (osmič)** ter mu poslal obljubljeno Ziljanko.[4])

[1]) ZMS IV. 186–7.
[2]) Prim. Prijatelj, ČZN VII. 169, 173.
[3]) Prim. Kres III. 427–8; LZ XXX. 367.
[4]) Prešernov Album 821.

Da bi *Vraz* na nobenega teh dveh pisem ne bil odgovoril, je precej neverjetno. Za odgovor na vprašanje, jeli potem Prešeren zopet odgovoril in jeli sta si prijatelja v letih 1844—46 tudi dopisovala, pa manjka vsakega migljaja. Zadnje ohranjeno **Prešernovo** pismo z dne **5. februarja 1847,** s katerim je poslal Vrazu „Poezije",[1]) pove le toliko, da Prešeren Vrazu med 1. septembrom 1846, ko je dobil advokaturo v Kranju, in 5. februarjem 1847 ni pisal, ker mu javi svoje premeščenje še le tega dne. Da bi ga *Vraz* za „Poezije" ne bil zahvalil, je zopet zelo neverjetno. In to Vrazovo pismo bi bilo tem interesantnejše, ker bi vsebovalo morda Vrazov odgovor na — Narobe Katona!

∴ ∴
∴

Kronološki red

korespondence med Vrazom in Prešernom je torej sledeči:

Vraz Prešernu:	Prešeren Vrazu:
(28. I. — 4. III. 1837) — — — →	
	← — — — — — — — 4. III. 1837.
16. — 26. III. 1837 — — — — →	
2. IV. 1837 — — — — →	
	← — — — 13. V. — 10. VI. 1837.
	← — — — — — — — 5. VII. 1837.
1. VIII. 1837 — — — — →	
19. XI. 1837 — — — — →	
10. XI 1837 — 4. VI. 1838: Wechselseitigkeit — — — — — — →	
	← — — — — — — — 19. VII. 1838
1. VIII. 1838 — — — →	
7. IX. 1840 — — — — →	
	← — — — — — — — 26. X. 1840.
7. XII. 1840 — — — — →	
15. XII. 1840 — — — — →	
	? 15. XII 1840. — 4. IV. 1841 ? Občevanje v Ljubljani: 4. IV. — 19. V. 1841
(19. V. — 31. XII. 1841) — — →	
(26. VII. 1843) — — →	
	← — — — — — — — 29. VII. 1843.
	← — — — — — — — 12. XII. 1843.
? ←—————————	—————————→ ?
	← — — — — — — — 5. II. 1847.
? ←—————————	—————————→ ?

Z gotovostjo se sme trditi, da manjkajo pisma, ki jih je pisal Vraz Prešernu med 28. januarjem in 4. marcem 1837, med 19. majem in 31. decembrom 1841 in pa dne 26. julija 1843.

[1]) O. c. 823.

Da je odgovoril Vraz Prešernu na pismi iz l. 1843., da se je torej ta Vrazov odgovor izgubil, je precej verjetno, manj verjetno je, da bi bilo eksistiralo in se izgubilo kako Prešernovo pismo iz časa med 15. decembrom 1840 in 4. aprilom 1841, čisto neverjetno pa je, da bi si bila dopisovala Prešeren in Vraz že od l. 1834. in bi torej manjkala vsa korespondenca iz let 1834—36. Od 4. marca 1837 pa do 15. decembra 1840 se klobčič v ohranjenih pismih nemoteno razvija, kako Prešernovo pismo iz l. 1838 torej ne manjka.

Najživahnejša je bila izmenjava pisem v prvih šestih mesecih po Vrazovem drugem posetu Ljubljane, ko so bile skupaj prebite ure in skupno zasnovani načrti novima pobratimoma še v lepem spominu in ko je Prešeren še mislil, da gre njuno literarno stremljenje za istim ciljem: da se usposobi slovenski jezik za dostojno posodo vsem utrinkom poetove duše in se pritegne na ta način slovenska inteligenca v interesno sfero materinščine.

Črna pičica ostane na obeh: Vraz Prešerna o svojem boju pred prestopom med čiste „Ilire“ ni obveščal in proti pobratimu v tem odločilnem momentu svojega literarnega razvoja ni bil tako odkritosrčen, kakor je ta lahko zahteval, Prešeren pa se je prepustil prehitro komodnosti in odlagal celo na „filološke nazore“ v Vrazovem pismu z dne 1. avgusta 1837 z odgovorom, čeravno si je moral priznavati, da pobratim odgovora nestrpno pričakuje.

Dodatek.

Gori omenjeni list z dne 10. junija 1837., namenjen Kastelcu, je Vraz izrecno naslovil na Prešerna: Seiner Wohlgeboren dem Hochgeehrten Herrn Franz Salesius v. Preschern Doctor utriusque juris, abzugeben in der Amtskanzlei des Herrn Hof und Gerichtsadvokaten Dr. v. Krobath zu Laibach. Vraz je poslal list Prešernu morda zato, da bi ga oba vzela na znanje — saj se je tikal obeh — morda pa tudi zato, da bi Prešeren malo podrezal zaspanega Kastelca. — Morda je ta naslov kriv, da je Bleiweis konec lista prilepil k Vrazovemu listu na Prešerna z dne 19. nov. 1837 (in pri tem kratkomalo črtal zadnjo opombo o Prešernu, ki ga je morebiti motila).

V nastopnem priobčujem v dodatku k razpravi dr. Kidriča ta Vrazov list, ki ga hrani sedaj ljubljanska licejska knjižnica:

Verehrter Freund! Ich bin wirklich sehr in Verlegenheit um eine Waffe Ihr hartnäckiges Stillschweigen zu durchbrechen. Oft vermag ein gleichmäßiges Verhalten stumme Zungen zu lösen, jedoch dessen kann und will ich mich nicht bedienen, weil es zu langwierig ist, und es mir wahrlich : Sie werden es bezweifeln wollen : nicht um mein Individium zu thun ist, sondern um unsere Sache — um die Sache der Slovenität, welche nur bei unserem reciproken Eifer gedeihen kann. Was ist die Ursache daß wir uns in der Schreibweise so weit ent-

fernen d. i. daß oft Ich Sie oft Sie mich nicht verstehen? Die Ursache mag wol einzig und allein in dem einfachen Grunde ligen, daß Sie mich weder fragen wohin Ich will, noch mir eine Antwort geben, wenn ich Sie zu fragen wage, welche Bahn Sie einzuschlagen gedenken. — Ich weiß, daß Sie dringende Geschäfte von einem ausführlichen mit Gelehrsamkeit wollgepfropften Schreiben abhalten, aber Sie sind auch versichert, daß es sich dabei nicht im Geringsten um schwierige Gelehrsamkeit handelt, sondern daß meistens die Beantwortung durch ein Paar Worte — durch ein J a oder N e i n abgethan werden könnte. — Sie können sich gar nicht vorstellen wie sehr ein nicht beantworteter Brief entmuthigen kann, indem er nebst dem daß er vielen peinlichen Vermuthungen Raum giebt — oft an den jugendstlichen (!) Hoffnungen verzweifeln macht. Durchzählen Sie gefälligst die von mir seit dem J. 1834 erhaltenen Zuschriften, und fragen Sie Ihr Gedächtniß wie viele Sie mir beantworten haben und Sie werden gewiß diese kleine Aufwallung meines Blutes freundschaftlich entschuldigen. Ich hab' Ihnen durch die Post geschrieben, nachdem ich vergebens über ein Monat auf eine Antwort auf mein an Herrn Dr. Preſhern von 4. April datirtes Schreiben gewartet, — Sie inständigst bittend, mir kurz anzuzeigen, ob Sie den v e r s p r o c h e n e n Wein, dessen Absendung mir mein Schwager angezeigt, erhalten, ferner ob unserm Freunde Dr. Preſhern obiges Schreiben sammt einer Beilage von Volksliedern und 5 fl C M. als Rechnung der überschickten Slovenika's zugestellt werden ist? — Überschicken Sie mir gefähligst fernere d r e y vollständige Zhbelizen und ein einziges 4. Bändchen, d. h. also 13 Zhbelizen — wo möglich durch Herrn Jurist Sertich in Begleitung wenigstens einiger nothwendigen Zeilen; damit ich mich doch einmal überzeigen kann, daß Ihnen „mosh beſeda“ nicht allein dem Klange nach bekannt ist. Wenn Sie die Materialien für das 5. Bändchen schon zusammen tragen sollten, so bitte ich Sie wohl sehr, nichts von meinen noch unreifen Producten anzunehmen, mit etwaiger Ausnahme der letzthin Herrn Dr. überschickten 4 Stücke, an den zwei Sonetten jedoch — müssen die Schlußverse 13 sylbig werden — aus Gründen die ich wohlerwogen auf mich nehme, daher werden sie also lauten:
Am Sonette „Kana“:

Zavež mi barem rano, dok ji kerv ne mine.

Am Sonette „Lepota“:

Da kleknola pred njo bi Diogen in Kato.

Sonst bleibt alles unverändert, wenn nicht Herr Dr. Preſhern hie und da eine nottwendige Adiustirung zum Behufe des Kranjischen Lesepublikums für nothwendig erachtete. — Den Betrag für die Zhbelizen werde ich Ihnen zum Theil durch

Herrn Sertich überschicken, zum Theil aber, wann ich den Betrag für die auf das Land gesandten werde erhalten haben, — später nachfolgen lassen. — Leben Sie wohl. Ich bitte unseren Freund Dr. et Dichter in meinem Nahmen herzlichst zu grüßen, welchen auch der Herr Baccalaureus und interimer Professor der Philosophie an hiesiger Universität Mikloschitsch grüßen läßt. P. p. Likawcowi ljbam ruce. Der Ihnen stets aufrichtige Stanisl. Vraz.

Meine Adresse ist:

An

St. Frafs Privatstudierender der Rechte zu Gratz, wohnend auf dem Glacis T. 507 bei Herrn Prof. v. Quas.

Gratz am 10. Juni 1837.

Herr Dr. Šafarik hat mir geschrieben und mich um ein Orts-Fluß- und Bach-Nahmensverzeichniß Steiermarks ersucht, mit dem Wunsche, ich möchte ihm nach Möglichkeit ein Fluß und Bach-Nahmenverzeichniß Krains zu Stande bringen. Ich könne (!) Niemanden, der mir allenfalls das entwerfen könnte, als Sie un Herr Prefhern. Die Erfüllung dieses Wunsches hängt daher nur von Ihnen ab.

Das Neueste ist hier [ist] die Bildung eines Fondes zur Herausgabe Slovenischer Bücher. Das Präsidium und die Kassa führt ein begeisterter Slovene H. Dominkoš der als Steuercontrolleur einen großen Einfluß auf das Land nimmt. Die Bücher erscheinen mit čehoilirischer Orthographie. Wir bitten Sie und Hr. Prefhern um Beiträge.

⁂

Naj natisnem tu še Vrazovo pismo Smoletu z dne 3. dec. 1840 iz Bistrice, ki ga tudi hrani ljubljanska knjižnica:

Hochgeehrter Freund! Ich habe Ihre 2 Briefe sammt dem Manuscripte Ihrer Volksliedersammlung wirklich erhalten. Sie ersuchten mich in einem der Briefe, Ihnen sogleich den Empfang Ihres Manuscriptes zu annonciren. Vergeben Sie, daß ich es so spät thue. Ich befinde mich bereits seit einem Monathe zur Wiederherstellung meiner angegriffenen Gesundheit auf dem Lande, und es kamen mir die Sachen viel später in die Hände. Aus eben dieser Ursache muß ich Sie inständigst um die Verlängerung des Termins bitten, welchen Sie mir gestellt haben, Ihre Handschrift bei mir behalten zu dürfen. Ich bin hier (so zu sagen) ganz auf mich beschränkt. Nur einen Freund habe ich der mir behülflich seyn könnte; aber er ist als fungierender Stuhlrichter von seinen Berufsgeschäften zu sehr in Anspruch genohmen, und so bleibe ich bei der schreibung der Lieder allein.

Ich finde in Ihrer Sammlung mehrere Lieder in Duplo, ja sogar in Triplo. Dürfte ich nicht ein Exemplar von solchen Stücken zurückbehalten, um mir das wirklich langweilige Ab-

schreiben zu ersparen? Ich werde es jedoch nur mit Ihrer Einwilligung thun. —

Von Ihrer Auflage des Varh, Maticek und Vodnik hat weder Hirschfeld noch Suppan etwas erhalten. Unsere feurigen Patrioten sind darüber sehr aufgebracht; ja einige haben sogar in der Danica gegen diese Unterlassung die Stimme erhoben. Ihre Buchändler sind wirklich nichts weniger als solid. Sie wollen nur gegen Vorausbezahlung Bücher versenden. So indiscret ist (wie ich glaube) schwerlich eine Buchhandlung irgend einer andern Provinzial-Hauptstadt Österreichs. Den Handel belebt mehr der Credit, als das baare Geld. — Da ich nicht in Agram bin, so kann ich Ihnen gegenwärtig nicht genau den Betrag angeben, den man hier per Druckbogen in Tausend Exemplaren ohne Papier bezahlt. Ich kann Ihnen vorläufig nur so viel melden, daß ich bei der Drucklegung meines letzten Werkchens „Djulabie" für den Druckbogen (16") in 1000 Exemplaren samt Papier (Velin) 12 fl bezahlte. — Ich habe gehört daß Herr Korytko mehrere Nationaltrachten des krain. Volkes aufgenommen und einige davon sogar hat litographiren lassen; wenn das wahr ist, so würden Sie mich ungemein verbinden, wen Sie mir von jeden der herausgekommenen Blätter ein Exemplar verschaffen wolten. Auch das Portrait von unseren unvergeßlichen Zhóp soll erschienen seyn; auch das wünsche ich zu besitzen (versteht sich) ohne Ihrer pecuniären Kosten.

En del pisma je priobčil dr. Ivan Prijatelj v ZMS IV., 202, vmes je izpuščenih par besed; glasi se namreč v izvirniku: .. daß sie fortbestehe, und reichliche Früchte trage. Nur wünschen wir, daß Sie eine die Panillyrische Literatur . . .

Könnten Sie mir nicht berichten, wer der Verfasser des Aufsatzes ist, der unlängst im illyr. Blatte unter dem Titel „Die Slawen" erschienen ist? Der Herr Verfasser giebt viel zu viele gute Eigenschaften den Slaven, daneben aber auch zu viel Unvortheilhaftes. Er hat wahrscheinlich aus deutschen Quellen geschöpft, wo mit Slawen: Anten, Gothen, Vandalen, Sarmathen untereinander gewürfelt findet; welche letzteren (Völkerhorden) nach den neuesten Forschungen slawischer Historicker und Ethnographen keine Slawen waren. Das Studium aller slaw. Dialecte ist unserer Jugend nicht genug anzuempfehlen. Der Verfasser wird wahrscheinlich ein junger wohlmeinender Krainer seyn, der aber auser Krainisch nichts mehr slawisch kennt, sonst würde er nicht mašovanje von mož ableiten. Mašovanje kommt von dem slaw. msta (Rache), mstit (zürnen). — Leben sie recht wohl. St. Vraz.

S tem je objavljena korespondenca, kolikor je hrani ljubljanska licejska knjižnica kot korespondenco Vrazovo-Prešernovo. *Dr. Fr. Ilešič.*

Prispevki k zgodovini našega preporoda.

Priobčil dr. Fr. Ilešič.

I.

Slovenci med hrvatsko in kranjsko deželo.[1])

To so iztočnoštajerski Slovenci. Za njih je bil napisan abecednik, ki ga je † prof. Žitek izročil kanoniku dr. Jos. Pajku.

Po vseh znakih sodim, da je ta rokopis iz predvrazove dobe. Nov dokaz je, da se je iztočni Štajer takrat smatral za (da tako rečem) posebno narodnost, ki s Kranjsko ni v bližji zvezi nego s Hrvatsko.

Naj opišem malo rokopis!

Naslov se glasi:

ABC
KNIZHICA
za
Slovénce med hrovachko, ino krajnsko
Dezhélo
z-enim
od obojih potrébno raslochenim Glasom néhternih Ch'rchk za volo lézhiſhega, ino zaſtoplivéishega Pisanja, ino Branja.

Na drugi strani je pod abecedo: Opomin za Vüchenike. Raslochek navadnega Glaſa néhternih Ch'rchk. C, c, vſigdar ino povſodi kak krajnsko Z, z, ali nemſhko Z, z. Ch, ch, kak krajnsko Zh, ch, ali nemſhko Tſch, tſch. — E, é, z-eno Chogico to oſtro, kak nemſhko E, e. — E, e, pres Choge to blechecho z-odpréjtimi Vüstami. — S, ſ, s, vſakſhni vsſigdar kak oſter Es. — Sh, ſh, sh, to oſtro, kak nemſhko Sch, ſch. — Z, z, ti gladek s, kak sé. — Zh, zh, to gladko, kak krajnsko sh. — aj, oj, uj, eu, eo, io, au, se imajo zrechti kak ſtojÿjo, Samo p'r éj, ali éi se j ali i kumaj zachüje.

[1]) Ta izraz kaže, da v dobi Vrazove mladosti še nikakor ni bila prodrla zavest o enotnosti naroda štaj. slovenskega in kranjskega. Prim. izraz Šerfov: „Ein Krainer kann nicht das windische kroatische u. s. f. mit dem Krainischen verbinden."

Table zlogovnice so urejene očividno slično kakor ena vrsta abecednikov Felbigerjevih časov (1774—1805), gl. „O pouku slov. jezika“, str. 9. Pri zvezi „B'r“ je opomba: „P'r totih ino vechih takſhnih stojy odzgorah ena Chogica na meſto Samglasnika, ki se véj kélko Ch'rchk se p'r Ch'rchkavanji (Puſhtabiranji) vküp v-eno Zrechenje (Sylbo) vſéti ima.“

Izmed besed, ki služijo zlogovanju, naj omenjam: Aga, bejlo, céna, déjte, mooja, menka, Sooze, Bedaaſti, bogaati, Fauſhyja, G'rmlavca, Kadionca, Zhoodniki. — V stavkih še nahajajo: Pauc, Mozhjani, Chréjve, navuchio, Vüra kole, Küroſlep, vrezo (= vrezal), ſegno, Metionca, Zhmauc, Hmeo (= hmelj?), mujejo (= umijejo), Latvice ino Dojionce, zvujati (= zuvijati), Tkalci, arjavo, Mürke, zmladleta, Jaushje.

Vsebina stavkov, kjer se nahajajo te besede, spominja 1. dobe Rottenhannove (od 1805—1825 ali 1830).

Očividno naj bi bilo do str. 27 rokopisa vse natisnjeno s tiskanimi črkami; zakaj na tej strani je opomba: „Dieß folgende mit Schriftbuchstaben“. In tu nahajam besede: Metén, püva, Sojo she pa drüge Félle Antv'rhari.

Na koncu teh stavkov (nazornega nauka o opravilih staršev) je:

Vyzhanje

P'r Ch'rchkavanji (:Puſhtabiranji:) ino Branji.

1. Zrechi vſakſhno Ch'rchko zastoplyvo, ino ki ſe k-chasi od drügih raſlochi.
2. Raslochi dobro v-Glaſi, é, e, éj, — éu, eo — i, y — u, ü — s, z — ſh, zh.
3. Sponi ſe, ki tebi p'r néhternih Zdrügimglasnikih tota Chogica ' kazhe, kera na méſto Samglasnika ſtojy, kélko njih v-eno Zrechenje vſeti imash, kak: k'rst no.
4. Chi en Zdrügimglasnik méd dvéjma Samglasnikoma Stojy, ga vſémi k-prihodnem Zrechenji; gdéj ſta dva, tam talaj; gdéj ſo t'rje ali vech, vſemi le tega zadnega k-prihodnem.
5. Vsi tisti Zdrügimglasniki, kéri p'r Zachétki ene Beſéde vküp Stojyjo, oſtanejo tüdi v-Sredyni vküp, kak ſt, ſht, ſhp, zhm, gl, tr, kv, nj, ino tak dale.
6. Kak je ena Beſéda is vechih vküp zastavlena, tak se tüdi ima talati.
7. Gdéj nad Besédo eno takſhno Stréhico ^ najdesh, tam ſe sponi, ki je Beséda ſk'rchena; kak poſtavim; mi, na méſto meni — ti na meſto tebi; ga — njega, ino tak dale.
8. aa, ali oo, je Znamenje natégjenega Glasa.

Nato pridejo povesti, moralizujoče, kakor na pr. v enem tipu Felbirgerje dobe, tako: „Potêrpeshlyvoſt“, „Vmanjost“, „Kmet“ (želod, tikev).

Za povestmi pride nauk o številu.

Vuzhitel: Videk snaſh ti ſhteti?

Vid: Ja, Goſpod Vuzhitel.

Vuzh: Pa bi ſi snal tudi sasnamnati kelko ſi naſhtel?

Vid: Jaſ bi pazh proti na kaj zhêrzhke delal.

Vuzh: Moj lubi Videk! s tem bi tebi nebilo velko pomagano; da bi htel vediti kelko ſi naſhtel tak bi mogel zherzhke preſhteti al pa rejzhi drugazh; zhres tō bi ti s-zherzhkanjom ſkoro telko proſtōra potrebuval, kak s-ſtiſtimi rejzhmi kere bi ſteti htel. Jaſ pa bodem deneſ vam ene snamena pokasal, s-kerimi le enimi ſi vnogo preſhtetih rejzhih sasnamnati sna, tote ſojo:

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 0. ino pomenijo po redi; ena, dvej, tri, ſhtiri, pet, ſheſt, ſeden, oſen, devet. Kolze samō sa ſe nepomeni nizheza, pa k drugim pêrſtavleno pomeni nar ménje deſet. Tote se imenujejo glavne * ſhtevylke; zhi nje vkup vſtavlaſh, tak ſnaſh s-njimi od ene do ſtotine od tote do jesare, od jesare do jesare jesarov, ino ſhé dale ſhteti, ino snamnavati, poſtavim tak:

(Tu učitelj napiše številke do 100.)

Vid: To je reſen ſlo dobro, no haſlyvo.

Vuzh: Antonek! da bi vnogo rejzhi pred ſeboj mel, ino bi mogel vediti kelko njih posoſeb je, pa bi vedil tam njih je telko, to telko, tiſti njih mā telko, toti telko, kaj bi ſtoril?

Ant: Jaſ bi pazh vſakſho poſebe ſhtel.

Vuzh: Té bi ſi kêrvavo plazho saſlushil, poglej tō bi ti snal s-ſhtevilkami hitro porazhuniti, in tō ſe bote od sdaj tudi vuzhyli, namrezh razhuniti. Jaſ pa bodem vam dal enega pomozhitela k-razhuni, kerega vſakſhni dobro is glave vediti more, toti je:

Razhunni Pomozhitel.

(Sledi poštevanka do 100 in pa latinske številke.)

Vishar.

Sa srekavanje ino branje.

1. Is rezhi vſakſho zhêrzhko saſtoplyvo, ino zhêrstvo, ki ſe lehko od drugih raslozhi, kak b, p, d, t, ſ, v, g, k, g.

* zifre.

2. Mej pofebno pafko na e, é, ê, na ā, no ō.
3. Zhi eden sdrugimglafnik méd dvejma famglasnikoma ftojy, ga vsemi k-prihodnem, zhi dva rafdeli nji, zhi têrje ali vezh le sadnega k-prihodnem.
4. Sklejeni sdrugimglafniki, keri pêr sazhetki ene befejde vkup ftojyjo, oftanejo tudi na srejdi vkup, kak gl, tr, ft, dn, tl, kl, kn, nj, i. t. d.
5. Kak je ena befejda is drugih vkup faftavlena, tak fe tud rasdeli.

Po gori navedenih jezičnih zgledih se bo dal dognati kraj, od koder je bil pisec doma. Vse kaže na štajersko Podravino med Mariborom in Središčem.

II.

Danjkov „furtim“ iz l. 1831.

a)

V literarni zapuščini Jakoba Košarja, sošolca in zemljaka Stanku Vrazu in Fr. Miklošiču (* pri Sv. Juriju ob Sčavnici 1814, dijak v Mariboru 1824—1830, filozof v Gradcu 1830—1833, † kot sekovski knezoškofijski kaplan 1846) se nahaja seznamek 75 oseb, duhovnikov, učiteljev in (2) profesorjev.

Seznamek se nanaša na slovenski del sekovske škofije, na 10 dekanij, ki so bile takrat združene pod okrožno dekanijo mariborsko (dekanija Maribor, Marenberg, Sv. Lenart v Slov. Goricah, Jarenina, Hoče, Slivnica) in okrožno dekanijo ptujsko (dekanija Ptuj, Zavrč, Velika Nedelja, Ljutomer) ter na dekanijo Luče okrožne dekanije Deutschlandsberg.

Imena krajev, ki so tiskana ležeče, sem dodal jaz po „Personalstandu der Sekular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums Seckau 1832“ (Abgeschlossen am letzten November 1831).

Evo zaznamek:

Dechante.

And. Kotziper	*Zavrč.*
Joh. Meglitsch	*Ptuj.*
Thom. Jereb	*Slivnica.*
Mich. Spesitch	*Hoče.*
Fr. Leich	*Sv. Lenart.*
Ign. Fasching	*Luče.*
Jos. Pichler	*Maribor.*
F. X. Gollob	*Jarenina.*

8 Dechante

Pfarrer.

Andr. Tscherniwetz	*Kapela pri Radgoni.*
Alo. Manner	*Sv. Križ pri Ljutomeru.*
Geo. Deutscher	*Sv. Nikolaj pri Ljutomeru*
J. Schwarz	*?*[1]
Geo. Wagner	*Ormož.*
Ant. Selischegg	*Sv. Barbara pri Borlu.*
Bl. Kossi	*Leskovec.*
Joh. Domeingo	*Margareta pri Ptuju.*[2]
Phil. Kuresch	*Sv. Lenart pri Veliki Nedelji.*
And. Tschulegg	*Polenšak.*
Ant. Krempl	*Sv. Lovrenc v Slov. goricah.*
Josef Puscheniagg	*Sv. Juri ob Ščavnici.*
Joh. Schulla	*Sv. Andraž v Slov. goricah.*
Ant. Koroschak	*Sv. Vrban pri Ptuju.*
L. Cassian	*(Ptuj).*[3]
Sim. Powoden	*(Ptuj).*[4]
Wil. Tacher	*Sv. Peter in Pavel v Ptuju.*
Osw. Grill	*Hajdin.*
Joh. Kurnigg	*Marjeta na Pesnici.*
Mich. Nekrep	*Sv. Petcr in Pavel pri Gamlici*
Ign. Wellebil	*Arnfels.*
Geo. Gollob	*Sv. Juri pri Svičini* (Witschein).
Math. Drasch	*Gornja Sv. Kunigunda.*
Jak. Standegger	*Kamca.*
Fr. Zwetko	*Lembah.*
Casp. Harman	*Sv. Peter pri Mariboru.*
Jak. Markowitsch	*Sv. Martin pri Vurbergu.*
Geo. Donau	*Vurberg.*
Jos. Wisiag	*Barbara pri Vurbergu.*
Flor. Murko	*Sv. Rupert v Slov. Goricah.*
Fr. Murko	*Sv. Trojica v Slov. Goricah.*
30 Pfarrer.	

[1]) L. 1831. je bil Ivan Schwarz župnik v Fehringu, Simon Schwarz kaplan v Riegersburgu, Ivan Schwarz kaplan v Jarenini, Martin Schwarz (1831/32 bogoslovec 4. letnika v Gradcu, Josip Schwarz pa dekan v Mahrenbergu. Izmed teh bi prišla v poštev le jareninski kaplan in marenberški dekan; ker pa je Josip Schwarz že izza l. 1827. dekan v Marenbergu, ni lahko misliti, da bi njega bil kdo pomotoma uvrstil med župnike. Jareninski kaplan Ivan Schwarz je bil l. 1830. še kaplan pri Sv. Antonu v Slov. goricah, l. 1828. provizor v Rušah s Šerfom kot kaplanom. Misliti je torej najbrž na tega Ivana Schwarza; Ivan Schwarz „Stir. W o r o v e t z“ je l. 1816/17. bil v 5. šoli v Mariboru.

[2]) V shematizmu je Josip Domaingo župnik pri Sv. Marjeti poleg Ptuja. „Josip“ je tudi v drugih shematizmih, tako v shematizmih za l. 1831. in 1833. Leta 1826. in 1827. je bil ta J o s i p Domaingo kaplan pri Sv. Marjeti, l. 1828. in 1829. pa vikar v Vurbergu. — E d u a r d Domaingo, korar v Borovi, 1831. vikar pri Sv. Juriju v Waldbachu, ne pride v poštev.

[3]) Ignacij Cassian je bil že jeseni 1826. „Curmeister und einstweiliger Benefiziat der Leebischen Stiftung“, očividno torej naslednik Antona Krempla, ki je bil „chorimagister“ do 11. sept. 1826. Od l. 1827. počenši je bil kormešter Cassian „einstweiliger Benefiziat der Stiftung zum h. Dismas“; tako se imenuje še tudi l. 1831. in 1832. Cassian torej l. 1831. prav za prav ni bil župnik!

[4]) beneficijat Golobove ustanove v Ptuju.

Kapläne.

Gr. Sorman . . . . *Qrmož.*
Joh. Schrey . . . . *Schwanberg (?)* [1])
Math-Ferenz . . . . *Sv. Anton v Slov. goricah.*
Gr. Kotzmuth . . . . *Velika Nedelja.*
Pet. Schischegg . . . . *Sv. Barbara pri Borlu.*
Bl. Klementschitsch . . . . *Zavrč.* [2])
Mart. Tscherniwetz . . . . *Sv. Juri ob Ščavnici.*
Ant. Scherf . . . . *Sv. Juri ob Ščavnici.*
Jos. Serianz . . . . *Ptuj.*
Fr. Tschech . . . . *Ptujska Gora.*
Bl. Vaupotitsch . . . . *Cirkovce.* [3])
Joh. Rotter . . . . *Luče.*
Jak. Schalamun . . . . *Suče ali Sv. Križ pri Ljutomeru?* [4])
Mich. Pesserl . . . . *Ahrenfels.*
Mart. Glaser . . . . *Karlau* (Gradec). [5])
Thom. Pugschitsch . . . . *Sv. Trojica v Slov. goricah.*
17 Kapläne.

Schullerer.

Andr. Schäff.
Bl. Dominik.
Kollaritsch.
Math. Paweu . . . . *Sv. Lenart pri Vel. Nedelji?* (Gratzer Zeitung 3./5. 1832.)
Wisiagg . . . . Sv. Juri ob Ščavnici? (Lapajne, Zgod. št. Slov. 246).
Kornbüchel . . . . (Josip) pri Sv. Jurija na Ščavnici?
Perschag . . . . *Koloman?* (Izza l. 1835 učitelj pomočnik pri Sv. Juriji ob Šč.)
Regholetz . . . . Fran, pri Sv. Antonu („Stanko Vraz u školama" str. 80).

[1]) Andrej Schrey je bil l. 1831. župnik pri Sv. Ivanu v Schwanbergu, prej pa (1826—1830) v Eibiswaldu. Drugega Schreya l. 1831. ni bilo v sekovski v škofiji. Schwanberg je dekanija Sv. Petra v Sulmski dolini okrožne dekanije Deutschlandsberg v mariborskem okrožju.

[2]) Blaž Klemenčič, „Stir. Negau", je študiral na mariborski gimnaziji od 1816—1822 (sošolec Marka Glaserja in Antona Šerfa); bogoslovje je zvršil l. 1828., kaplanoval je najprej v Leskovcu, med dec. 1830. in nov. 1831. je pa prišel v Zavrč, a se v shematizmu 1832 nakrat imenuje Matija, tako tudi v shematizmu 1833. Ta „Matija" je očividno pomota shematizma. Shematizem 1840 ima zopet Blaža Klemenčiča, župnika v Kamci.

[3]) Filip Vaupotič je bil tega leta kaplan v Cirkovcah; l. 1826. je kaplanoval pri Veliki Nedelji, l. 1832. je bil že župnik v Cirkovcah. Markus Vaupotič je bil v onih letih lokalkurat pri Mariji Snežni. Blaža Vaupotiča ni bilo. Misliti je torej gotovo na cirkovskega kaplana.

[4]) Eden Jakob Šalamun je l. 1831. bil kaplan v Lučah, eden pa pri Sv. Križu poleg Ljutomera.

L. 1826.—1830. je bil Jakob Šalamun „providierender Kaplan" pri Sv. Martinu v Sulmski dolini, gotovo oni, ki ga l. 1831. nahajamo v Lučah; zakaj tisti Jakob Šalamun, ki je bil l. 1831. pri Sv. Križu, je bil tam vsaj že l. 1826. in še 1832., torej nepretrgano vsaj 1826—1832.

Na katerega izmed teh dveh je misliti, ne morem dognati. Oni prvi Šalamun, kaplan v Lučah, je bil rojen 1799 pri Sv. Bolfanku v Slov. goricah.

[5]) Nastopil je službo kurata v Karlovu 1. nov. 1831, prej je bil kaplan Pri Sv. Parbari v Slov. Goricah.

Ferlitsch.
Plochel.
Roiko.
Rosmann.
Hammer.
Maurus . . . . Fran? (1827./28. učitelj pomočnik v Slivnici.
Niedorfer.
Twersky.
Ticheritsch.
Schmerr . . . . 1830 učitelj pri Sv. Urbanu pri Ptuju, 1832 v Vurbergu (Gratzer Ztg.).

18 Schulmeister.

Suppantschitsch Humanitäts Professor, Kol. Quaß prof. d. slow. Sprache 2 Prof.

75 Personen.

Izmed navedenih so v „Gratzer Zeitung" one dobe kot šolski prijatelji imenovani dekani: Meglič, Jereb, Leich, Fasching, Pichler, Golob; župniki: Manner, Deutscher, Selišek, Kosi, Domanjko, Čulek, Cvetko; kaplana: Klemenčič, Glaser.

b)

Iz katerega časa je ta seznamek? Že ime mariborskega profesorja Zupančiča svedoči, da ni sestavljen po jeseni l. 1831.; zakaj takrat je Zupančič ostavil Maribor, premeščen v Koper. S tem se tudi zlaga činjenica, da v seznamku še ni nobenega izmed bogoslovcev, ki so l. 1830./31. dovršili četrti letnik bogoslovja (na pr. Muršec, Kostanjevec, Korošak, Breznik itd.). Terminus post quem non je torej poletje 1831.

Bogoslovci četrtoletniki 1828/29 so v seznamku navedeni že med kaplani (tako Črnivec Martin). Ostane nam torej razdobje 1829—1831. V tem okviru pa je najodločilneje to, da je Juri Donau v seznamku naveden že med župniki; Donau pa je bil po shematizmu, ki kaže stanje svečeništva koncem novembra 1830, kaplan v Ptuju, a l. 1831. je že župnik v Vurbergu.

S tem je dognan tudi terminus ante quem non: namreč december 1830.

Seznamek je torej sestavljen med decembrom 1830 in avgustom 1831 (v prvi polovici leta 1831).

c)

V kak namen je bil sestavljen ta seznamek? Nahaja se seznamek v ostalini Jakoba Košarja, učenca Danjkovega, ki je v dijaških letih pisal, kolikor nam je ohranjenega, le v danjčici. V ostalini istega Košarja se nahaja tudi rokopis „Dainko's Con-

ferenzen über die in der Beilage vom P. T. Herrn Allitsch, ihm in der Verwindischung des Machnerschen Nahmenbüchleins für Landschulen aufgelasteten Verstöße"; to je vloga na vlado, s katero je zavračal Danjko nasprotnike svojega pravopisa.

Rokopis našega seznamka in Danjkovih „Konferenc" v Košarjevi ostalini je očividno isti. Iz tega sklepam, da je seznamek v zvezi z ono Danjkovo akcijo.

Pa v kaki zvezi?

Ko je Danjko zvedel, da se je večina referentov (Krempl, Harman, Alič, Slomšek) izrekla zoper njegov prevod Machnerjeve knjižice, je romal od župnika do župnika ter je dosegel, da se je večina duhovnikov in učiteljev slovenskega dela sekovske vladikovine s podpisi izrekla zanj; pretvezel jim je bil namreč, da lavantinski ordinarijat in celjsko okrožje odobravata njegov izdelek. Izjave na ta način za sebe pridobljenih mož je poslal guberniju v Gradec ter jih spremljal z vlogo o neporabnosti metelčice in o prednostih njegovega pravopisa (6. junija 1831). Vloga je obsegala dva dela: „Des Peter Dajnko Detail" in („Dajnkos) und der Mitarbeiter Konferenzen"; posnel jo je prof. Košan v Izvestju mariborske gimnazije 1890, in sicer prvi del od str. 15.—18., drugi del kratko na str. 18. Košarjev rokopis obsega samo prvi del, a ima naslov drugega dela, torej „Konferenzen". Očividno je ta Košarjev rokopis sestavljen pred 6. junijem 1831 kot nekaka priprava za končno vlogo.

In baš tako je priprava za ono končno vlogo z dne 6. junija 1831 tudi naš seznamek, pisan od iste roke. Kaže nam torej očividno imena onih mož, ki jih je Danjko hotel pridobiti (ali pridobil?) zase. To je torej organizacija čet, s katerimi je Danjko „furtim" zmagal.[1])

d)

Vredno je tudi pogledati, koga vse ni v seznamku.

Izmed dekanov slovenskih dekanij manjkata: dekan Jos. Schwarz, dekan marenberški, in dekan Mihael Jaklin, dekan ljutomerski. Iz marenberške dekanije ni v seznamku niti enega duhovnika,[2]) manjkata pa tudi oba ljutomerska kaplana, namreč Matija Großkopf in Jos. Kotzmut, vobče izmed 16 duhovnikov te dekanije 10.

[1]) Košan si v arhivu graškega ordinarjata ni prepisal imen tistih, ki so dali Danjku podpis, pač pa se spominja, da je na vlogi videl „lepo vrsto duhovnikov in učiteljev".

[2]) Za dve izmed teh župnij, namreč za Cirkovce in Ptujsko Goro sta imenovana kaplana Vavpotič in Čeh.

Župniki.

Okrožna dekanija mariborska:

	Število župnij oz. lokalij	Število manjkajočih župnikov
Dekanija Maribor	10	3
Dekanija Marenberg	9	9
Dekanija Sv. Lenart v Slov. Goricah	8	6
Dekanija Jarenina	7	5
Dekanija Hoče	6	4
Dekanija Slivnica	7	5 (3)
	47	32 (30)

Okrožna dekanija Ptuj:

	Število župnij oz. lokalij	Število manjkajočih župnikov
Dekanija Ptuj	10	2
„ Zavrč	5	2
„ Velika Nedelja	8	3 [1])
„ Ljutomer	9	6 (5)
	32	13 (12)

Primeroma manj jih manjka v okrožni dekaniji ptujski nego v mariborski.

V okrožni dekaniji mariborski mu je bila najugodnejša dekanija Maribor, najneugodnejša (ker pač obstranska) dekanija Marenberg.

V okrožni dekaniji ptujski mu je bila najugodnejša dekanija Ptuj, najneugodnejša dekanija Ljutomer (Jaklinov vpliv?)

Poprek pa je izmed 79 župnikov in dekanov na seznamku jih nekaj čez 30, torej manjšina.

Ako prebrojimo vse duhovništvo poedinih dekanij, najdemo to-le razmerje:

V dekaniji	mariborški	je	izmed	18	dušnih	pastirjev	v seznamk	7
„ „	marenberški	„	„	11	„	„	„ „	—
„ „	lenarški	„	„	13	„	„	„ „	3
„ „	jareninski	„	„	11	„	„	„ „	2 (?)
„ „	hoški	„	„	11	„	„	„ „	2
„ „	slivniški	„	„	10	„	„	„ „	3
„ „	ptujski	„	„	18	„	„	„ „	10
„ „	završki	„	„	10	„	„	„ „	5
„ „	velikonedeljski	„	„	13	„	„	„ „	6
„ „	ljutomerski	„	„	16	„	„	„ „	6 (7 ?)

[1]) Danjko je na vlogi z dne 6. jun. 1831 podpisan še kot kaplan radgonski; torej še ni bil dekan velikonedeljski, ko se je pisal naš seznamek. Pred njim je bil dekan velikonedeljski Pichler, ki je na to prišel v Maribor; po smrti dekana Lešnika (9. I. 1830) do prihoda Pichlerjevega je mariborsko dekanijo opravljal jareninski dekan Golob.

Izmed 136 duhovnikov je v seznamku 44; toda to razmerje ne pomeni mnogo, ker so kaplani pri Danjkovem vprašanju prišli gotovo le v drugi vrsti v poštev.

Pač pa se tudi iz tega razvidi, da se je Danjku v ptujski dekaniji godilo primeroma najbolje.

*

Sličen „furtim“ se poroča o Danjku tudi še v poznejši dobi. Danjko je kot dekan bil okrajni šolski nadzornik in kot tak je imel besedo v učiteljskih skupščinah, ki so se začele l. 1848. Pa Danjko se je nekoč ognil vzajemnega razgovora; „Südslawische Zeitung 1851, št. 184 poroča o „nekem čudnem učiteljskem shodu pri Veliki Nedelji,“ češ, dekan P. D. je baje sestavil neki spis, se vozil z njim od župe do župe, pobiral podpise in je poslal to kot „protokol učiteljske skupštine“ deželni šolski oblasti — za to pa je dobil pohvalni dekret („Slov. Bčela“ 1851, 79/80).

III.

Natečaj za stolico slov. jezika v Gradcu l. 1834.

Ko je St. Vraz študiral v Gradcu, je zavzemal tam stolico slovenskega jezika oz. je bil učitelj slov. jezika Koloman Kvas. Kar je postal Vraz v Gradcu, je postal sicer poleg Kvasa in kljubu Kvasu, vendar je za razjasnjenje ozadja Vrazovemu razvoju važna tudi Kvasova stolica slovenskega jezika.

Provizorno je to stolico imel Kvas že izza l. 1823. Toda 14. avg. 1834 je dovolil cesar, da se to mesto sistemizira s 400 fl. C. M. iz stanovskega domestikalnega fonda. Vsled tega je bil dne 26. sept. konkurz za slov. razpisan za dne 18. decembra t. l.[1])

O tem natečaju sem našel v večinoma še neobjavljenih korespondencah več podatkov in to naj priobčim tu-le:

Dne 17. septembra 1834 je poročal gub. svetnik kanonik Krauß svojemu prijatelju dekanu Danjku pri Veliki Nedelji: „Ich berichte Ihnen, daß die Lehrkanzel der windischen Sprache mit sistemisierten 400 fl. C. M. errichtet ist; es wird der Concurs dafür ausgeschrieben; vielleicht meldet sich einer der geistlichen Literaten aus Ihrer Gegend.“

Ta Kraußov list je Danjko poslal mestnem kaplanu in katehetu radgonskemu, Antonu Lahu, pristašu svojemu, danjčičarju.

Dne 26. nov. 1834 je pisal o tej stvari A. Lah Danjku. Nato mu je Danjko dne 2. dec. odgovoril tako-le: „Ist es Ihr

[1]) Krones, Geschichte der Karl Franzens Universität, str. 151.

lebendiger Ernst, den Concurs für die windische Lehrkanzel zu Gratz am 18. d. M. mitzumachen, so habe ich Ihnen dagegen nicht das Geringste einzuwenden. Man wünscht sogar, daß dieser Posto von einem Priester besetzt werde — wegen der Theologen. Nur der 10jährig provisorische Profeßor Hr. Quaß wird mit den stärkesten Competenz-Gründen vortreten, sonst würden Sie bald den Vorzug behaupten, denn schwerlich wird sich ein Priester aus der Diözese dazu entschließen. Der Diabolus tentator — od. Concursfragenmachermeister, war etwas unvorsichtig, darum wollen Einige schon in Voraus wißen, was beyläufig gefragt wird; aber dieses Wissen wird sich am Prüfungstage so bewähren, wie beim Lotto-Ziehen die vorausbekannten Nummern, darum dürfen Sie auf die Fragen wirklich recht begierig seyn. Ungeachtet dem aber schrecken Sie Sich nicht ab, an jenem Tage in Gratz beym Kanzley-Tischlein einzutreffen. Fünfmal leichter wird dieser 400 f. C. M. Concurs immer seyn, als nur eine 400 f. C. M. gebirgige Pfarre. Und wenn Sie dem Herrn Gubernialrath Krauß Ihr Compliment machen kommen, so werden Sie auch leicht abnehmen, wie man für den Herrn Quaß gestimmt ist; die Landstände werden vermutlich für den Herrn Quaß arbeiten; denn aus Ihrer Casse fließt das Solarium, und die windische Literatur soll nicht einseitig, d. i. nicht bloß theologisch, sondern auch profan werden, theologische Slovenisten, sagt man, gibt es ohnehin schon, aber juridische, medicinische, oeconomische windische Schriftsteller sind noch nicht geboren, also ist ein weltlicher Profeßor an diesen Fache nothwendiger. Kurz man zieht darüber los, wie bey der Frage, ob der Staat in der Kirche, oder die Kirche im Staate ist . . ."

Danjko je poznal položaj in Lahu ni zbujal preveč nad.

O tem konkurzu je pisal dne 18. dec. 1834 znani danjčičar Ant. Šerf, takrat provizor v Središču, v Gradec Marku Glaserju[1]): „ . . . Heute sollte der Concurs für die windische Kanzel in Gratz seyn. Ich hörte, daß sich Herr Lach unser geliebter, ja was sag ich, vielgeliebter College und Dein Augapfel, auch bey diesem Concurse einfinden sollte, was mich sehr freuen würde, wenn es wahr wäre, und er die Kanzel erhielte. Schreibe mir doch bald, ob es wahr ist, und wer alles diesen Concurs gemacht hat, wie er ausgefallen, und wer wahrscheinlich diese Professur erhalten wird. Herr Dominkusch, Steuerkontrollor beym Gubernio, war heute bey uns in Polstrau,

[1]) Pismo je nemško, a naslov je slovenski, vsekakor zanimiv pojav. Pisal je nemški, ker je mislil in se izražal laže nemški, a svoje rodoljublje je hotel pokazati vsaj v — etiketi. Naslov (v danjčici) se glasi: Središe. Visokovrednemi, Visokopoctüvanemi, Visokozvüčenemi Gospodi Marki Glažari, naj vrednešemi Dühovnemi vozničkemi Radovniki v' Gradci.

und erzählte mir, daß sich viele um diese Kanzel melden, auch Ausländer, welche man freylich nicht brauchen könnte. Ein Krainer' kann nicht das windische kroatische u. f. f. mit dem Krainischen verbinden; aber ein Wende kann und versteht alle diese Dialecte. Es wäre daher am besten, daß ein windischer Priester dieses Fach bekäme, damit die Theologen auch einen Unterricht in der windischen Grammatik, im Style und in der Redekunst erhielten . . ." [1])

Imena vseh konkurentov nam dosle niso znana. Nekatera so znana iz korespondence Vrazove.

Dne 26. „listognoja" = novembra 1834 je znal Vraz Gaju poročati („Gradja Jugoslav. Akad., VI, str. 308): „Konkurs na stolici Slovenskega jezika u Gradzi je na 17. gruden (dec.) [2]) postavljen. Meni snani konkurenti so: Murko, Kvas, Mikloshizh, Zav i neki drugi neimenitni dezhki, alj med njimi mene ne."

Odločitev o slovenski stolici se je zavlekla. Še dne 6. avg. 1835 je pisal Miklošič iz Gradca Vrazu (Vienac 1883), češ, Kvas ima jako malo nade, da bi postal profesor slov. jezika; svečeniki so proti njemu. Robič je presojal elaborate in rekel, da je Kvasov najslabši. Miklošič ne more razumeti, kako more mož, kakor je Robič, soditi kaj takega, ter misli, da bi za to trebalo malo več znanja našega jezika, nego ga ima Robič. Boljši bi bil za to še Danjko. A kaj hočemo, ako se naša zemlja hoče uničiti . . .

In vendar je dobil mesto dotedanji „provisor" Koloman Kvas.

---

[1]) „Kranjec" je bil Šerfu še „inozemec," obratno mu je „slovenščina", t. j. govorica Slov. Goric in hrvaščina enota, ki jo stavi poleg „kranjščine".

[2]) Danjko navaja 18. dec.! Tudi Šerf navaja 18. dec. in to je po Kronesu pravi datum.

O koleri na Kranjskem.[1])

Poljudna razprava.

Sestavil **Franc Kobal.**

Že nekaj let nam v poletnem in jesenskem času dnevniki skoro dan na dan zopet donašajo vesti, da se je kolera nenadoma pojavila zdaj tu zdaj tam, v velik strah ne samo tamošnjega prebivalstva, ampak tudi sosednjih pokrajin. Nas južne Avstrijce te vesti izvečine niso vznemirjale, ker smo se zaradi oddaljenosti od okuženih in ogroženih krajev čutili precej varne. Kajti večinoma je razsajala kolera po širnem ruskem carstvu ali pa po balkanskih državah. Drugače pa je bilo prošlega 1910. leta, ko je kolera nenadoma prestopila severovzhodne avstrijske meje in se je pojavila celo v osrčju naše države ter pretila, da potrka tudi na naša domača vrata. Tedaj je ob časniških vesteh marsikomu v strahu zatrepetalo srce: videl je že, kako mu izpod domačega krova odnašajo mrliča za mrličem, kako mu ud za udom izumira rodbina in družina. In ta njegov strah so le še bolj utrjevali oblastveni oklici, govoreči o tem, da seveda ni izključeno, da se kolera pojavi tudi v naših krajih, in podajajoči kratka navodila, kako se treba v slučaju njenega izbruha ravnati. Pa naj so tudi ti oblastveni oklici zatrjevali, da se dandanes kolere ni več tako zelo bati in da so oblastva ukrenila vse, kar jo more zabraniti, omejevati in udušiti, ljudstvo svojega strahu vendarle ni pustilo docela. Kajti nepoučenost o bistvu kolere in o modernih uspešnih sredstvih proti njej je vedno še tolika, da ljudje rajši verjamejo besedam starih ljudi, ki so doživeli prejšnje njene moritve, nego pa oblastim, ki „vse to le kar tako govoré“. Je pač taka, da je ljudem v mozgu ostalo še dokaj strahu iz prošlih let, ko je kolera v istini kruto divjala tudi po naših krajih. — Nič drugače ni bilo letos, ko se je kolera plazila ob zapadni in južni meji naše domovine in pretila, da vsak hip zarohni tudi po naših gorah in poljanah.

---

[1]) Za prijazno pregledovanje rokopisa na tem mestu presrčno zahvaljujem gospoda dr. Demetra Bleiweisa viteza Trsteniškega. Pis.

In tako, mislimo, ne bo napačno, ako ob tej priliki pogledamo, kako je kolera svoje dni gospodarila po naši ožji domovini Kranjski.

Ker pa se je v pravo umevanje položaja treba po možnosti ozirati na vse odločujoče činitelje, se v tej razpravi ne bodemo smeli omejevati na suho podajanje števil njenih žrtev, ampak se bodemo morali ozirati tudi na mnenja, ki so tedaj vladala glede bistva te bolezni, na včasih kaj zelo smešna varstvena in zdravilna sredstva, kakršna so rodila tista izvečine povsem neutemeljena, na prosto izumljena mnenja, na vsakočasne zdravstvene razmere i. t. d. i. t. d. Na ta način bodemo to šibo božjo ob roki tiskanih in deloma pisanih virov na njenih potih po naši domovini spremljali od prvega njenega pojava pa do danes. Da ta zgodba ne bode presuhoparna, bodemo vpletli tudi marsikateri smešen dogodek, kakor ga nam sporočajo naši viri.[1])

Upamo, da bodemo s tem spisom, ki pa nikakor ne aspirira na predikat dovršenosti, ustregli tem bolj, ker se o zgodovini kolere na Kranjskem doslej še ni pisalo.

Ker nesmiselnosti, ki so jih glede kolere počenjali naši predniki, ni mogoče dodobra presojati, ako sami ne vemo, kako je pravzaprav z našim ljudskim strahom, s kolero, nam ne preostaja nič drugega, nego da pogledamo, kaj je o koleri zanesljivega dognala moderna zdravilska veda. Tako si bomo za pogled v proślost razbistrili oči, poučili se pa bomo tudi o tem zdaj tako perečem vprašanju.

Moderna veda govori o koleri tako-le:

Kolera je huda bolezen, ker jih izmed sto za njo obolelih ponavadi umre 40—50. Loti se samo človeka, nikdar

[1]) Viri: Kolera. Potrebno poduzhenje sa kméta, kako naj ſam ſebe in ſvoje ljudi te ſtraſhne bolesni obvaruje. V' vpraſhanjih in odgovorih. V' Ljubljani, 1831. Natiſnil Eger; — Dr. Flor. Sentimer (iz Kranja): „Die Cholera heilbar!“ Quedlinburg & Leipzig 1836; — Dr. Raim. Melzer (zdr. v Ljubljani): „Die asiat. Brechruhr als Volkskrankheit“, Wien 1856; — Dr. W. Kowatch, Stadtphysikus und Magistratsrat (v Ljubljani): „Denkschrift des Laibacher Stadtphysikates betreffend die sanitären Übelstände der Landeshauptstadt Laibach und Vorschläge zur diesbezüglichen raschen u. billigen Abhilfe an die zufolge Gemeinderathssitzung vom 18. Juni 1875 einberufene Sanitäts-Enquete“; — Dr. Keesbacher: „Gesundheit in Krain“, 1883; — Dr. Franz Zupanc: „Krain und seine öffentl. Gesundheit vom Jahre 1881 — incl. 1890 (1893); — dr. K. Vesela, zdravnika iz Postojne, prošnja na deželno vlado za podelitev mesta c. kr. dež. zdravstvenega svetnika iz l. 1859.; rokopis v muz. arhivu; — tiskan letak iz l. 1836.: Franz Graf von Hohenwart: „Vorschläge zur Heilung der wüthenden Cholera-Anfälle“; — „Illyrisches Blatt“ letniki 1830, 31, 32, 37, 49; „Laibacher Zeitung“ letniki 1831, 32, 36, 37, 49, 50, 55, 66, 86; — „Novice“ letniki 1847, 49, 51, 55, 73; — „Mittheilungen des hist. Vereins“ letnika 1853 in 67; — „Besednik“ 1872; — „Slov. Narod“, 1886; — „Laib. Wochenblatt“, 1886.

živali. Za človeka pa je tem nevarnejša, ker je nalezljiva. Tistega, ki jo je nalezel, najprej nekaj dni muči huda driska. Telo se začne prazniti z neznansko hitrostjo, blato in izmečki so čimdalje redkejši, zvodeneli, riževi vodi ali redkemu močniku podobni. Bolnika se poloti neznosna žeja, ki je pa ne more ugasiti, ker gre neprestano vse od njega in ker svojpot bljuva. Ker gre toliko tekočine od njega, mu jame telo upadati, da se v kratkem času kar izsuši; poteze mu postanejo šiljaste, glas je hripav, poti se bolnik čim dalje manj, čim dalje manj je slin in jokati se ne more, ker ni solz: vse je izsušeno. Telesna toplota je manjša in manjša, žila skoro nič več ne bije, ni dolgo, ko zastane popolnoma. In tedaj pristopi k bolniku bela žena smrt. — Še huje je, ako iz telesa ne gredo tista riževi vodi podobna izločila; v tem slučaju imamo opraviti s takozv. „suho kolero“ (Cholera sicca), ki pa se pojavi le poredkoma. — Ni pa v vsakem slučaju tako hudo, kakor smo opisali zgoraj. Mogoče je namreč tudi, da se kolera pojavi edinole v obliki hude driske ali pa v obliki driske, združene z bljuvanjem, pa brez drugih spremljajočih pojavov. V tem slučaju okrevajo bolniki ponavadi že v par dneh. So pa tudi težji slučaji (n. pr. gori omenjeni slučaj suhe kolere), ko umro bolniki v nekaj urah, ne da bi jih sploh bila napadla huda driska. Umro namreč za zastrupljenjem. — Marsikdo okreva, tudi če ga je napadla huda kolera: pojenjavajo driske in bljuvanja, bolniku zopet začne krepkeje biti žila, zopet se začne potiti, zopet se mu pravilno zbirajo sline in dane so mu solze. Včasih pa se sredi takšnega zboljšavanja bolezen nenadoma prevrže na slabo: tresti ga začne mrzlica ali pa hudo oboli na ledvicah in umre.

Kolera (njeno ime izvajajo nekateri iz grške besed χολή = žolč, drugi iz hebrejske besede Cholē ra = huda bolezen) svojega pravega domovja nima v Evropi, marveč v Aziji, in sicer v Vzhodni Indiji, zlasti ob ustju reke Ganges. Iz tega svojega domovanja pa prihaja nenasitna ta morilka — prav kakor so nekdaj Turki hodili v naše kraje morit in plenit — v Evropo, da si tam nažanje svojo mrtvaško žetev. Noč jo prinese, noč jo odnese, ne hodi po velikih cestah, ne vozi se po rekah, danes je tukaj, jutri tam, ali koderkoli je ustavila svoj korak, odmeva za njo jok in stok, povsodi je za seboj pustila najžalostnejše sledove: cele vrste svežih grobov. V svoji domovini Indiji mori in davi že izza davnih časov, v vzhodno Evropo pa je prvič prišla šele 1821. leta, in sicer po tej-le poti: zapustivši svoje domovje, je preko Perzije in Astrahana krenila proti Volgi; ob tej orjaški reki pa se je ustavila. Drugič se je odpravila na pot v Evropo l. 1826.: najprej je porazsajala po Bengaliji, potem pa jo je (1829) iznova udarila proti Volgi, jo

prekoračila in se kot nepričakovan in vse preje nego ljub gost nenadoma javila prebivalcem Moskve. Ko se je tam nekoliko oddahnila, se je spustila prvič, v kolikor je to znano zgodovini, nad zapadno Evropo: preko vse evropske Rusije je prišla v Avstrijo in Nemčijo, od tod pa je prestopila na angleški otok in na Francosko, odkoder se je s potniki vred črez ocean pripeljala v Ameriko. Očitno se ji je morala Evropa na tem njenem potovanju zelo prikupiti, kajti odsihmal jo je posečala ob vsaki priliki in nepriliki in jo poseča še današnje dni, včaših celo v družbi slabejše svoje sestre, kuge, z malimi izjemami se držeč prvotnega svojega pota: preko Rusije.

Zgodovina trdi, da je kolera prvič prišla v Evropo 1821. odnosno 1829. leta. Pismouki pa so trdili drugače: da se je v Evropi zglašala že pred več tisoč leti. To svojo trditev, ki so jo zabeležile tudi naše „Novice" (1855), so opirali na besede sv. pisma Eccl. 37, 33 in pa 31, 33, kjer se kolera opisuje kot posledica nezmernosti: „In multis enim escis erit infirmitas et aviditas appropinquabit usque ad choleram", in pa na Ciprijanovo pismo kristjanom iz 3. stoletja po Kr., v katerem tolaži plahe in zbegane in jim priporoča srčnost kot najboljše sredstvo proti hudi bolezni, ki je tista leta kruto morila po rimski državi in se l. 252. pojavila tudi v Kartagini. Dolgih 15 let je davila Rimljane in divjala tako grozno, da so ljudje v silnem strahu bežali od bolnikov in od mrtvecev, ki so v celih kupih nepokopani ležali po cestah in ulicah in razširjali neznosen in smrtonosen smrad. Popis tedaj med Rimljani razsajajoče bolezni pa se bistveno krije s popisom kolere, kakor smo ga podali zgoraj. — Malavašič in Bleiweis nista mogla prav verjeti, da bi bilo v zgoraj omenjenih slučajih misliti na pravo ali azijsko kolero. Treba namreč vedeti, da razločujemo dve vrsti kolere: kolero, ki ima svoje pravo domovanje v Aziji in se zato imenuje azijska ali prava kolera (cholera asiatica) — govorili smo o njej zgoraj — in pa kolero, ki ima svoje domovanje pri nas in se zato imenuje domača kolera (cholera nostras). Ta poslednja izdaleka ni tako nevarna, kakor je njena azijska sestra. Nastopa pa v obliki hude z bljuvanjem združene driske, kakršna se po naših krajih tako pogostoma pojavlja v poletnem času med odrastlimi kakor tudi med dojenčki. Domača kolera pomori razmeroma le majhen odstotek obolelih. — Malavašič je torej bil mnenja, da je tista leta le prav hudo razsajala cholera nostras ali po njegovem „bljuvodriska" (nem. „Brechruhr"), o kateri, kakor pravi Malavašič, govori že oče medicine Hipokrates (roj. krog l. 460. pred Kr.) v 5. knjigi takole: „Neki mož v Atenah je dobil bljuvodrisko. Bljuval je, driska ga je gonila in velike bolečine je trpel. Bilo je nemogoče, mu drisko in bljuvanje ustaviti in

izgubil je tudi svoj glas; črno se mu je delalo pred očmi in oči so mu upadle. Krč ga je vil, ki se je v črevih začel in se v želodcu ustanovil. Kolcalo se mu je. Driska je bila huja kakor bljuvanje. Po životu je bil mrzel kakor led.“ Nadalje navaja Malavašič, da je že Hipokrates razločeval suho kolero (Κολερα ξηρά) in vlažno (Κολερα brez pristavka). Istotako, pravi, sta kolero poznala že stari zdravnik Aretes in Galenos (roj. 130. po Kr.), ki jo je popisal na podoben način.

Mi se ne bodemo spuščali v raziskavanje učenega vprašanja, ali je takrat po Evropi morila naša domača ali je po njej žela prava ali azijska kolera, marveč se hočemo držati tega, kar je zanesljivo dognala zgodovina. Ta trdi, da je prava ali azijska kolera — in samo le-te morilke pustošenja po Kranjskem hočemo zasledovati — v zapadno Evropo prvič pridivjala l. 1829. po Kr. Od tedaj pa do danes štejemo šest večjih njenih navalov na Evropo: ob prvem navalu (1829—1838) je tekom 9letnega divjanja po vsej Evropi pomorila skoro milijon ljudi. Utrujena od tolike moritve, se potem ni več prikazala v Evropo dobrih 8 let. V drugič je prihrula l. 1846. in pustošila do l. 1859., torej celih 13 let, neusmiljeno daveč tudi po slovenski zemlji, po Kranjski, Koroški in Štajerski. Tretjič je v divjem plesu zaplesala po Evropi v letih 1864—1875. V nekoliko dneh je iz Arabije po morju dospela v južno Evropo in se v nekoliko tednih razpasla po vsej celini. Ta slučaj je tem bolj zanimiv, ker je sicer za svojo pot iz azijske Rusije, od koder je po navadi prihajala, v Evropo rabila po več nego leto dni. — Četrtič so jo l. 1884. v Evropo zanesle francoske ladje, ki so iz Indije prišle v Toulon in v Marseille. Od tod je zadivjala po Italiji in po Španski, oglasila pa se tudi po naših krajih. — Petič je v Evropo pridrla preko Astrahana in Rusije l. 1892. in pustošila zlasti po Nemčiji, Belgiji in Francoski. — Šesti njen naval na Evropo pa štejemo poslednja leta.

Prava kolera tedaj ni v Evropi doma, temveč v Aziji. Da bi se za stalno naselila v Evropi, ji ni dano. Kajti čeprav se je kje v Evropi vgnezdila, za dalj časa na istem kraju ne more strpeti, marveč je liki Ahasver obsojena na večno potovanje. Stvar je namreč takšna:

Kakor vsaka bolezen, ima tudi kolera svoj vzrok, bolje rečeno, svojega povzročitelja, in sicer majčkeno, majčkeno, za prosto oko sploh nevidno glivico, nekoliko zakrivljeni paličici podobno, ki jo imenujemo komabacil (bacillus = paličica, komma = vejica). In kakor vzklije žitno seme le tedaj, če je zasejano v rodovitna tla, umre pa, če obleži na pusti skali, tako more tudi ta glivica živeti in kaliti le tedaj, če je prišla v zanjo ugodna „tla“. Te glivice ali, da jih imenujemo

s pravim imenom, ti komabacili ali vibrioni pa imajo to last-nost, da rasto in se množe z neverjetno hitrico, ako so prišli na dovolj topel kraj (16—40°), ako do njih prihaja zrak in ako so na vlažnem. Vlaga pa ne sme biti kisla, kajti kisline, zlasti proste, jih hitro pomore.

Če torej pride tak komabacil v človeški želodec in če v le-tem slučajno ni zmanjkalo navadnega želodčnega kislega soka, je komabacilu odklenkalo: v par urah je mrtev. Na ta način je naša želodčna kislina — zakaj, to bodemo videli kasneje — eden najuspešnejših naših varuhov pred kolero. Zato nam bode razumljivo, zakaj nam zdravniki, kadar preti kolera, svojpot dopovedujejo, naj gledamo na to, da si s preobilim zauživanjem jedi in pijače ne skvarimo želodca.

Kaj hudo denejo tem bacilom tudi prevelika toplota in pa kemična takozv. razkužujoča ali dezinfekcijska sredstva: dvoprocentna karbolna kislina ali pa sublimat 1:2000 jih zanesljivo umori v malo minutah. Istotako jim vzame živ-ljenje suša: na človeški roki izumro približno v dveh urah, na suhih predmetih, oblačilih itd. poginejo v 24—48 urah. To dejstvo si moramo zlasti zapomniti, ker nam jasno izpričuje, da je izključeno, da bi se mogli kolerni bacili v obliki prahu, kot suha tvarina torej, vzdržati v zraku. Videli bodemo, da so prej mislili, da se povzročevalci kolere nahajajo v zraku, ki ga vdihavamo, in da je torej zrak tisti činitelj, ki pravzaprav raznaša kolero. Da je ne more raznašati zrak, so neovrgljivo dokazali neštevilni poizkusi.

Torej so gotovi odnošaji (mraz, suša, brezzračnost) in gotove snovi (kisline, karbol, lizol, sublimat itd.), ki te bacile umore. Hvala bogu, da je tako, kajti sicer bi bili kolernim bacilom izročeni na milost in nemilost. Tako pa jih lahko odpravimo, kjerkoli so se naselili. Treba le, da r a z k u ž i m o a l i d e z i n f i k u j e m o s takimi sredstvi prav vse, kamor so se utegnili bacili naseliti. Zlasti vestno se morajo umivati vsi tisti, ki bolniku strežejo ali prihajajo z njim v neposredno ali posredno dotiko.

Nasprotno pa za komabacile ni ugodnejših „tal", nego je vlaga. V vlagi, zlasti v vodi, kakršno rabimo za pijačo in za ostalo domačo rabo — (Če ni prekuhana! Saj smo povedali, da jih velika toplota umori!) — in pa v človeških izmečkih se drže dolgo časa. Prav tako ohranijo vso svojo življenjsko moč v svežnjih vlažnega perila, vlažnih cunj itd., ki so zaradi tega najnevarnejša gnezdišča kolernih povzroči-teljev in najopasnejši njeni raznašalci.

Potemtakem nam bo razumljivo, odkod dejstvo, da se k o l e r a n a j r a j e p o j a v l j a v krajih, ki imajo slabo vodo ali pa tla, po katerih ali v katerih postaja voda, največkrat še celo pomešana z gnojnico, ki se je iz slabo napravljenih greznic

razlezla po zemlji. Razumljivo nam bode, kako to, da se kolera najraje pojavlja na poletje, ko se je pomladanska voda že razlezla po zemlji in je zrak primerno topel, ali na zgodnjo jesen, ko pada mnogo dežja in rose in toplota še ni ponehala. Zanimivo je, kar je dognal učenjak, ki je preštudiral 341 izbruhov kolere po raznih krajih Evrope. Dognal je, da se kolera najraje pojavlja v mesecih od maja do konca novembra (271 izbruhov), dočim se je v zimskih mesecih (december do konca aprila) pojavila samo 82krat. Razumljivo nam bode tudi, zakaj skoro redoma prizanaša krajem v gorah in zakaj celo v enem in istem večjem mestu vse huje mori v tistem delu, ki stoji na vlažnih tleh ali ima slabo oskrbljena tla (slabo kanalizacijo, slabo pitno vodo itd.) nego v tistem, ki je na skalnatih tleh ali je v zdravstvenem oziru sploh bolje oskrbljen. Očividno je njena sila odvisna od kakovosti tal, od vodnih odnošajev, od čistote i. t. d. Da je temu res tako, je spoznal že Pettenkofer, ki je v obrambo proti koleri v prvi vrsti zahteval zdrava tla, osušenje tal in odstranjevanje vseh nečistih odpadkov človeškega gospodarstva, kanalizacijo, preskrbo s čisto vodo, odstranitev greznic in sploh vsega, kar utegne onezdraviti tla, na katerih stoje naša domovanja.

Omenjeni povzročitelj prave ali azijske kolere ima pa še neko drugo, z našega stališča zelo hvalevredno svojstvo: to namreč, da se na evropskih tleh nikakor ne more udomačiti. Najsi se je tudi naselil tu ali tam, v reki, v tolmunu, v vlažnih tleh: trajno se na evropskih tleh ne more vzdržati pri življenju. Živi nekaj časa in si ohranja svojo morilno moč, potlej začne razpadati, nič več ne more povzročati bolezni, končno pa pogine. Stalno more prebivati edinole v Indiji, in še tam le ob Gangesovem ustju, kjer je menda na celem svetu edini kraj, ki je ustvarjen, proklet ali blagoslovljen tako, da more trajno preživljati kolerne bacile. In tako kolera v Evropi, potem ko je enkrat ugasnila, ne more izbruhniti vnovič, če njenih povzročiteljev ni kdo na novo zanesel vanjo. In v istini kolera še ni izbruhnila v Evropi, ne da bi jo bil kdo zanesel.

S tem pa smo prišli do drugega važnega kolerinega svojstva, do njene nalezljivosti.

Znano je, da za kolero nikoli ne zboli en sam človek: koder je zbolel eden, jih zboli in umre mnogo, če niso zdravniki še pravočasno posegli vmes. Kolera je torej nalezljiva ali kužna bolezen. Je pa tem nevarnejša, ker se ne širi korak za korakom, temveč v skokih: celo vrsto hiš ali celó vasi in mest preskoči in nenadoma izbruhne tam, kjer so se je najmanj nadejali: naenkrat je je polna vsa krajina. Zato jo imenujemo ljudsko ali epidemično bolezen (ἐπί + δῆμος, razširjajoča se po vsem okraju) in govorimo o kolernih epidemijah

Nastane vprašanje: Kako pa se kolera pravzaprav naleze?

Zdravniki-učenjaki nam odgovarjajo tako-le:

Kakor je l. 1883. dokazal nemški zdravnik dr. Robert Koch, ki je kolero proučeval v Egiptu in v njeni indijski domovini, treba le, da pride kolerni bacil v človeško črevo. Ker je vlaga v človeškem črevesu kakor zanalašč zanj ustvarjeno gnezdišče, se bacili v črevesu razmnože z neznansko hitrico in povzročijo one hude driske in bljuvanja, o katerih smo govorili zgoraj. V druge dele telesa se kolerni bacili ne razširjajo, zato pa tem huje delujejo v črevesu. Najbrž zadostuje že en sam tak bacil, da končno, ko se je zaplodil in razmnožil v nešteto množico oprod, spravi človeško življenje v nevarnost.

Z izmečki pridejo ti „izpitani“ bacili zopet na dan in v vodo, med perilo, v greznice in bogvedi kam povsod. Tako se jih lahko abereš neposredno ali posredno. Neposredno jih moremo nalesti, ako se brez potrebne previdnosti dotikamo za kolero obolelega človeka, njegovih izmečkov, njegovega perila, njegove obleke, posode, ki jo uporablja i. dr. Posredno pa jih moremo nalesti, ako pridemo v dotiko s predmeti, na katerih ali v katerih so se kakorkoli naselili vibrioni, to je, s predmeti, s katerimi je prišel v dotiko okužen človek. Pridejo na obleko, na orodje, na roke, od tod v usta in če so enkrat tam, so že skoro docela na dobrem: treba le, da se srečno zmuznejo skozi želodec, oprezno se izogibajoč svojemu smrtnemu sovražniku, želodčni kislini, in da srečno dospo v črevo. Le redkoma se pripeti, da bacili potem, ko so dospeli v črevo četudi zdravega človeka, ne povzročijo bolezni. Zgodi se to le tedaj, če je dotičnik posebno trdne narave. V tem slučaju gredo bacili od njega, ne da bi mu bili kaj zlega prizadeli, izvzemši morda hudo drisko. Pripomniti pa treba, da bacili, ki pridejo iz človeka, v katerem so se začasno nastanili, ne da bi mu povzročili kaj hujšega, za drugega človeka niso prav nič manj nevarni nego njihovi tovariši, ki prihajajo iz koleri zapadlega človeškega trupla. Človeka, ki nosi v sebi bacile, pa ne zboli za kolero, imenujemo bacilonosca. Bacilonosci torej niso nič manj nevarni nego za kolero najhuje oboleli ljudje. — Posebno nevarno je sadje, sočivje, mleko, surovo maslo, sveži sir, s katerimi treba ravnati nadvse previdno. Ne jej teh stvari surovih, v kolikor se dado skuhati, ali pa se jih rajši izogiblji! Zlasti se varuj nekuhanega mleka. V obče ravnaj previdno z vsemi predmeti, ki prihajajo iz okuženih krajev! Nevarna razširjevalka kolere je tudi voda. Vode, v katero so utegnili priti človeško blato, človeška voda, kuhinjski odpadki ali druga nesnaga in ki torej ni čista, se moramo strogo izogibati. Sumljiva je voda, ki jo s sesalkami (vodnjaki) dvigamo iz tal pod obljudenimi

kraji, ker vanjo bržčas ponica nesnaga človeškega gospodarstva, nadalje voda, ki jo dotakamo iz močvirij, tolmunov, tekočih rek, če ni skrbno precejena (filtrirana), zlasti nevarne pa so vode, na ta ali oni način onesnažene z odpadki okužencev. Ne velja to samo o vodi, ki jo rabimo za pijačo. Saj se okuževalci prav tako lahko primejo posode, ki jo s tako vodo umivamo, perila, ki ga izpiramo, poda in oprave, ki jo čistimo, od tam pa preidejo na nas same. S tega stališča je poudarjati, da misli povsem napačno, kdor meni, da je za svojo varnost storil dovolj, če sumljive vode ne pije razen prekuhane, dopušča pa, da se s prav isto vodo ravna v kuhinji ali sicer v gospodarstvu. Saj se mu kaj lahko zgodi, da je posoda, iz katere uživa razkuženo vodo, umita v vodi, ki jo je dodobra okužila! Voda iz vodovodov je, kar je lahko umljivo, ker prihaja iz studencev in se pretaka po zaprtih ceveh, navadno zdrava, izvzemši slučaj, da je kraj njenega izvira sam nezdrav ali da se je medpotoma kakorkoli okužila, kar pa se ne zgodi tako izlahka. Zelo opasna je lahko voda potokov in rek, zlasti pa plovnih veletokov. Tekoče vode, v katere izpraznjuje obrežno prebivalstvo svoje gospodarske odpadke, morejo postati pravcata gnezdišča kolere, ki so tem nevarnejša, ker so obrežniki ponavadi z vodo v neprestani dotiki, bodisi da jo pijejo, da jo rabijo v gospodinjstvu ali da se v njej umivajo.

Ker se ti bacili, kakor smo zgoraj pokazali, kaj dobro drže v vlagi, v vodi itd. in ker se vlaga hitro razleze po tleh, če niso dovolj trda, je razumljivo, kako to, da se kolera razširja s toliko hitrico in docela nepričakovano, kakor da je eksplodirala. — Posredne razširjevalke kolere so končno tudi živali, zlasti muhe, ki tako rade posedajo prav tam, kjer bi jih najmanj bilo treba. Znani so slučaji, v katerih so kolero zanesle uprav te božje stvarce. Poglaviten razširjevalec kolere pa je in ostane človek, bitje, ki mu je pred ostalim stvarstvom mimo drugih dodeljena tudi ta prednost, da more edino on oboleti in umreti za kolero.

Dočim nalezemo kugo, če le pridemo v okužënčevo ozračje, nalezemo kolero le tedaj, če se po svoji nepazljivosti nalezemo od bolnika izmetanih kolerabacilov. To treba zapomniti.

Iz vsega, kar smo o svojstvih komabacilov ali vibrionov navedli prej in kar smo povedali pravkar, je torej jasno, da kolera ne more nastati, če ni bacilov, in drugič, da se kolera naleze edinole na ta način, da pridemo v dotiko z bacili, odnosno jih nalezemo. Kakor pri mnogih drugih boleznih je končno tudi pri koleri tako, da se tistega, ki jo je enkrat srečno prestal, za nekaj časa ne loti izlepa. Kdor pa še ni docela okreval in ravna neprevidno, ji lahko takoj zopet zapade iznova.

Najboljše sredstvo proti razširjenju kolere je osebno in javno varstvo. Ker se bodemo, zasledujoč kolero na Kranjskem, morali ozirati tudi na vprašanje, kaj so naši predniki ukrepali, da bi se kolere obvarovali, je potrebno, da pogledamo, kaj nas moderna zdravilska znanost uči v tem pogledu.

Trditev, da se posameznik koleri najlaglje izogne, če se pravočasno odstrani iz okuženega kraja, velja — pa le deloma — samo tedaj, če se je dotičnik odstranil, še predno je nalezel bolezensko kal. Povsem pogrešeno pa je, če nekateri zdravniški spisi odstranitev priporočajo na prvem mestu, pogrešeno zategadelj, ker se v občem pobegu ne da nadzirati, kdo je docela neokužen, in se torej ne da preprečiti razširjenje kolere, drugič pa sploh ni nujno, bežati pred kolero. Kdor ravna z vso potrebno opreznostjo, se je lahko obvaruje tudi sredi okužencev. Beg pred kolero tudi radi tega ni umesten, ker se pač vsakdo v svoji domačiji, v svojem navadnem življenskem redu laglje ubrani kolere nego pa med tujimi ljudmi, ki so ali pa niso dovolj oprezni. In kdo mi jamči za to, da kolera, ki skače kakor konjiček na šahu, ne priskaklja za mano, pa naj pobegnem kamorkoli? Končno pa je skrajno nemodro, izdajati parolo: „Bežimo!“, ker zbuja taka parola le še večji, pa povsem neupravičen strah. Strah je zlasti pri koleri škodljiv, kakor je ob koleri škodljiva vsaka duševna razdraženost. In zato uči moderna veda: Naj kolera v tvojem kraju divja še tako zelo, ostani! Če si oprezen, se ti ne bo zgodilo nič hudega. Treba pa vestno gledati na to, da smo zmerni v vsakršnem uživanju, da se varujemo motenja prebave in prehlajenja. Svojega navadnega življenskega reda naj nihče na noben način ne izpremeni. Izogiba naj se vsakdo bolnikov, zlasti pa naj ne uživa stvari, ki rade povzročajo grižo (češplje, kumare, dinje). Vse jedi morajo biti dobro prekuhane, prav tako tudi pitna voda.

Priporoča se kozarec dobrega rdečega vina, malo ruma ali dobro uležanega piva. Mnenje, da je dobro, če se ob koleri zauživa mnogo opojnih pijač, je krivo. Kdor ni vajen rdečega vina, temu rdeče vino lahko škoduje. Vinopivcem je nujno priporočati zmernost. Mošt, mlado vino in prekislo vino škodujejo, prav tako tudi mlado ali skisano pivo. Vobče se opaža, da koleri najrajši zapadejo alkoholiki. — Vsakdo naj vestno gleda na snago. Roke naj si izmija večkrat na dan, zlasti pa pred jedjo, s prekuhano vodo in z milom. Kdor ima opraviti s kolerabolniki, se umivaj z lizolovo ali karbolovo raztoplino in menjaj obleko. Če se je pojavila tudi le lahka driska, pokliči zdravnika, ker utegne postati hujša in opasna, lezi v posteljo in popij nekaj čašic črne kave ali melisnega čaja.

Glede javnega varstva so države določile to, kar je sklenil veliki mednarodni zdravstveni zbor v Dresdenu dne 15. aprila 1893, in sicer:

Čim se le sumi, da je kdo obolel za kolero, treba to nemudoma javiti oblastim in treba dotičnika strogo ločiti od vseh drugih stanovalcev ali ga izolirati (osamiti). Vse, karkoli je bilo ž njim v dotiki, se mora vestno razkužiti, zlasti njegovi izmečki, posoda, stranišče. Zanalašč za slučaj kolere sestavljene posebne krajevne zdravstvene komisije morajo strogo gledati na snago cest, ulic, trgov in javnih vodnjakov, nadzirati izčiščevanje pretokov, grezišč, stranišč in gnojišč, nadzirati prenočišča, javna stanovališča itd., pa tudi zasebna stanovanja, zlasti delavska. Nadalje je ob takih časih strogo prepovedati vsakršno zbiranje večjih ljudskih množic, kakor n. pr. sejme, romanja, procesije itd., kakor tudi vojaške vaje. Ker se bacili radi oprijemljejo sadja, sočivja in perila, je uvoz takih stvari iz okuženih ali sumljivih krajev zabraniti. Mrliče, za kolero umrle, treba umiti s sublimatom in spravljati v posebne prostore; razpostavljanje mrličev in večji pogrebi so prepovedani. Manj vredno mrličevo zapuščino je požgati, ostalo pa v vroči pari ali v suhi vročini razkužiti. Zlasti pa naj zdravstvene komisije ljudstvo mirijo, ker je nepotrebni strah najhujši pospeševatelj kolere. V ta namen naj priobčujejo primerne pouke in navodila.

Države, ki so med seboj v dogovoru glede boja proti koleri, si morajo neprestano natančno poročati o njenem stanju. Da se po možnosti zabrani njen prehod iz države v državo, morajo na vseh obmejnih postajah, skozi katere gre glavni promet, biti urejeni zdravstveni uradi za nadziranje potnikov in njihove prtljage. Za kolero obolele ali sumljive potnike morajo pridržati in jih nemudoma izolirati in spraviti v bolnice, njihovo prtljago pa vestno razkužiti. Seveda veljajo te varstvene odredbe samo za potnike, ki dohajajo iz okuženih ali sumljivih krajev. Perilo, stara in obnošena obleka, rabljena posteljnina, cunje itd., ki prihajajo iz takih krajev, sploh ne smejo v državo. Za njihov prevoz skozi državo veljajo posebna določila. Uvoz korespondenc, tiskovin, knjig, časnikov i. sl. ni prepovedan, niti jih ni treba razkuževati. Železnične vozove treba razkužiti. — Slična določila veljajo za postaje ob plovnih rekah, za pomorska pristanišča itd.

Če se vestno izpolnjujejo vse te varstvene odredbe, se nam modernikom ni bati, da bi se kolera nevarno razširila. Koliko take odredbe zaležejo, ako se v resnici natančno izvajajo, kaže dejstvo, da je v dobro zavarovani Nemčiji v letih 1892. do 1894. za kolero umrlo samo 9000 ljudi, dočim jih je v istem času na Ruskem ugrabila kolera krog 800.000.

Bolnika, ki je zapadel azijski koleri, zdravijo zdaj s tem, da mu dajejo kalomela,[1]) ki s krepkim odvajanjem iz bolnikovega črevesa odganja morilne bacile, obenem pa razkužuje črevo, nadalje opijeve preparate ali salol, ki omejuje prehudo, sušečo drisko; italijanski zdravniki vlivajo v črevo mlačnega razpuščenega tanina in druge razkužujoče tekočine. Vrhu tega povijajo bolnike v tople rjuhe, jih drgnejo ali mažejo z gorkim oljem; včasih koristijo tudi gorke kopeli. Proti neznosni žeji dajejo koščke ledu, proti bljuvanju in bolestnim krčem v mečah brizgajo pod kožo morfija. Čim manj bolniku bije žila, tem hujših dražil mu dajejo (vina, močne kave, ledenomrzlega šampanjca) ali mu vbrizgavajo kafro ali eter. Da se mu preveč ne strja kri, mu pod kožo vbrizgavajo večje množine kuhinjske soli.

Da končno sklenemo to poglavje, dodajmo še to, da se kolera le poredko loti ljudi od 6.—20. leta, dočim kaj rada napada dojenčke in starejše ljudi. V posameznih rodbinah, v posameznih hišah oboli ponavadi samo nekaj oseb. Povprek težko oboli za kolero 2—3 % prebivalstva, dočim je lahkih slučajev kolere mnogo več.

Dandanes kolera za dobro urejeno državo izdaleka ni več tako strašna, kakor je bila svoje dni, ko še niso prav nič zanesljivega vedeli, kaj je pravzaprav, kaj jo povzroča, kaj jo raznaša in kako bi se je uspešno branili. Razumljivo je, da je kolera tedaj med prebivalstvom povzročala velikansko zbeganost in tolik strah, da je bežal, kdor je le mogel. Mnogokrat so še celo oblastva izgubila glavo, ob vso razsodnost so bili zdravniki in duhovstvo. In tako se je le premnogokrat dogodilo, da ni bilo ne zdravnika, ki bi zdravil, in ne strežnika, ki bi stregel ubogemu bolniku, prepuščenemu sebi in velikemu svojemu trpljenju, pa tudi duhovnika ne, ki bi ga tolažil. V obče treba priznati — o tem govore naši viri soglasno — da je duhovščina za hudih kolernih epidemij storila mnogo dobrega tako bolnikom kakor zaostalim sirotam. Težavnejše je izprva bilo stališče zdravnikov. Kajti prvič sami niso prav vedeli, kaj in kako bi, in drugič jih je bilo tako malo, da tudi najpožrtvovalnejši ni mogel s pridom zmagovati ogromnega posla. Vsi skupaj, z mestnimi, občinskimi, deželnimi in državnimi gosposkami vred, pa so se le premnogokrat pošteno ubadali povsem zaman, ker so se vse njihove dobro mišljene naredbe izjalavljale ob neukosti in trmi naroda. Pri nas nič manj, nego drugod. K vsemu temu pa se je pridruževalo še to, da so bila

[1]) Prečiščenega živega srebra. Op. pis.

mesta kakor vasi v zdravstvenem oziru skrajno zanemarjena. Dobre volje, te zdravstvene nedostatke odstranjati, izvečine ni manjkalo, manjkalo pa je potrebnih denarnih sredstev. Saj so bile deželne kakor državne blagajne skoro večno prazne, ker so domalega vse dohodke požirale neprestane vojne.

Najhuje je pač bilo v letih 1830. in 1831., ko je kolera prvič pridivjala v Evropo.

Tista leta je namreč na Balkanu besnela rusko-turška vojna (l. 1829. mir v Jedrenu) in kakor večkrat v tistih časih, je tudi tedaj za vojsko v deželo pridivjala kuga. Morila je tako grozovito, da so še l. 1831. novembra meseca v Bukareštu noč na noč vozili cele vozove mrličev iz mesta. Iz Valahije so jo koncem l. 1829. zanesli tudi v Brašov (Kronstadt) na Erdeljskem, in sicer se je bila poskrila v staro ponošeno obleko.

Na poletje l. 1831. pa se je v Moldaviji nenadoma pojavila druga bolezen, ki sicer ni bila prav nič podobna kugi, ki pa ni morila z nič manjšo neusmiljenostjo. Tako je početkom junija meseca v Jassyju požela do sto ljudi na dan, sredi istega meseca pa že do tristo oseb na dan. Preplašenost prebivalstva je bila velikanska, poročila pa, ki so prihajala iz nesrečne dežele, so še ostali svet vznemirjala do skrajnosti, in to tem bolj, ker nihče ni prav vedel, kakšna je ta šiba, s katero je bog tako neusmiljeno tepel uboge Valahe.

Slaboten žarek so v temo tega vprašanja poslala poročila iz Peterburga. Povedala so namreč, da po širni Rusiji pustoši kužna bolezen, ki se je bila že l. 1821. priklatila do Volge in ki se imenuje Cholera morbus. Strah, tako so govorila ruska poročila, ki ga zbuja ta kruta morilka, je nepopisen. Ljudje si ne vedo pomagati. Pravijo, da je dobro, kaditi s klorovim apnom ali s tobakom, in zdaj prekajajo s temi kadili vse hiše, da bi se obvarovali groznega gosta. Ruska vlada je sicer ukrenila vse, kar bi utegnilo pomagati, vendar so bile doslej še vse njene naredbe brez uspeha, ker nihče ne ve, kaj in kako. Da, niti to še ni dognano, ali je cholera-morbus nalezljiv ali ni. Edino to je dognano, da najbolj divja med revnejšimi sloji.

In ker so se popisi bolezni, ki je morila po Valahiji, ujemali s popisi morilke po Ruskem, je bilo ugotovljeno, da v obeh državah straši in davi cholera-morbus in da menda proti njej pomaga kajenje. Drugega se ni vedelo nič. Pač, eno še; to namreč, da dela ta nepoznana morilka prečudne skoke, da se nenadoma prikaže na kraju, kjer so se je najmanj nadejali.

Med učenim svetom se je seveda takoj začel hud prepir. Vsakdo se je delal, kakor da v resnici ve kaj zanesljivega, v istini pa so vsi ti učenjaki na slepo ugibali.

Vse je kazalo, da je divji cholera-morbus svojo pot naravnal proti zapadu. Kaj čuda torej, če se je Avstrijcev polotil smrtni strah. Cesar Franc I. je sicer takoj zaukazal, da naj oblastva store vse, karkoli bi moglo avstrijske dežele in kronovine obvarovati preteče nevarnosti, toda kaj so hotela oblastva ukreniti, ko niso vedela, s kakšnim sovražnikom jim je opraviti?

Ker je na podlagi vedno zopet dohajajočih poročil o velikanskem številu žrtev, ki jih zahteva neznani cholera-morbus, jelo prevladovati mnenje, da preti avstrijski meji kugi podobna bolezen, je cesar zaukazal, da je proti preteči koleri uporabljati vse tiste varstvene naprave, ki so bile nekdaj v veljavi proti kugi. Do tega ukrepa so ga dovedle izkušnje na gališki državni meji. Ko se je namreč „pod imenom cholera-morbus znana bolezen“ koncem l. 1830. iz ruskega carstva jela bližati avstrijski meji, je bil cesar zaukazal, ob državni meji ukreniti vse, karkoli bi utegnilo neznani morilki zabraniti vstop v avstrijsko ozemlje. In res so gališka oblastva navidezno pogodila sredstva, ki so za nekaj mesecev koleri zastavila pot. Kajti na zimo je kolera pojenjala in že se je zdelo, da so jo ob avstrijski gališki meji užugali. Nastalo je prepričanje, da so kolero ubranile edinole tiste stroge obmejne odredbe. Komaj pa je prišla topla pomlad, kolera ni le začela razsajati s podvojeno silo, temveč je z drznim skokom preskočila tudi avstrijsko mejo in nenadoma začela svoj mrtvaški posel po Galiciji, kjer je kmalu kaj neljubo presenetila Levovčane. Seveda so bili vsi prepričani, da se je to moglo zgoditi le zato, ker meje niso bile zadostno zastražene in ker se sploh ni ravnalo dovolj previdno.

Zdaj je bilo treba odločnega nastopa. Da bi se z združenimi močmi ukrenilo kaj v resnici uspešnega, je cesar zaukazal, za Galicijo sestaviti posebno zdravstveno komisijo, ki naj ima v svojih rokah vso politično moč deželne vlade in vso vojaško moč generalnega poveljstva. Opremljena z različnimi specijalnimi pravicami, naj ta komisija posluje na podlagi opravilnika proti kugi, o katerem hočemo podrobneje izpregovoriti kasneje. Iz previdnosti je cesar nadalje zaukazal, slične zdravstvene komisije sestaviti tudi za Erdeljsko, Ogrsko in za moravsko-šlezijski gubernij. Vrhovno vodstvo vseh teh komisij je poveril centralni dvorni komisiji na Dunaju, katere prvomestnik je bil predsednik dvornega vojnega sveta (feldcajgmajster grof Gyulai).

Te svoje ukrepe je dal cesar razglasiti po vsej državi, hoteč prebivalstvo pomiriti. Dosegel pa je ravno nasprotno. Ljudstvo se je še bolj razburjalo, ker je bil nekdo raztrosil vest, da namreč ni nič res, da bi sploh kje bila kolera, da so

si vso povest o koleri naprosto izmislili vlada sama in pa visoki stanovi, ki bi z bajko o moreči koleri radi prikrili grozno dejstvo, da so iz gotovih vzrokov dali zastrupiti javne vodnjake, živila in pijače, da so vsa zdravila, ki jih vlada in njeni zdravniki tako toplo priporočajo, sam strup in da zdravnikom in duhovnikom ne gre za nič drugega nego za to, da bi na povelje visokih stanov in vlade s strupom odstranili vse neljubo ljudstvo. Najsi so bile te govorice še tako nesmiselne, ljudstvo jim je vendarle verjelo,. kakor že v obče raje verjame lažnivemu klevetniku nego pa besedi iz modrih ust. In tako se je zgodilo, da so na Ogrskem te govorice tako razkačile ljudi, da so seljaki zgrabili za orodje in v velikih trumah navalili na plemstvo in na duhovščino. Morili so, požigali, rušili in plenili in uganjali najkrutejša grozodejstva. Šele ko je vlada poslala nadnje vojaštvo in uveljavila preki sod, se ji je posrečilo, jih ugnati.

Sredi junija meseca se je kolera naenkrat pojavila tudi na Ogrskem in davila tako okrutno, da je do svojega konca (aprila 1832), torej tekom 10 mesecev v 4965 krajih po vsej Ogrski za kolero vsega skupaj zbolelo 530.339 ljudi; od teh jih je umrlo 298.541, ozdravelo 237.408, dočim jih je bilo ob imenovanem roku še bolnih 2390 oseb. Ali se bomo zdaj še čudili, če so se je ljudje prav tako bali kakor kuge?

Zanimivo je, kar nam iz tistih časov pripoveduje pismo iz Pešte. Pravi namreč: „Ko je po Pešti začela razsajati kolera, so droguisti in lekarničarji razprodali neverjetne množine najrazličnejših zdravil. Po vseh gostilnah, v gledališču, po vseh kavarnah, vinarnah in pivarnah se je govorilo samo o dveh stvareh: o koleri in sredstvih proti njej. Vsakdo je imel drugačen recept in vsakdo je bil prepričan, da ima najboljšega; ta je imel na želodec položeno blazinico z dišečimi snovmi, drugi je s sabo nosil stekleničico z vonjavami, zopet drugi je imel s sabo „tolovajskega kisa“ (Räuberessig), s katerim se je pridno mazal po obrazu; videl sem celo nekoga, ki si je bil krog telesa povezal posteljno blazino znatne velikosti, tako da so se mu kljub žalostnemu času vsi smejali. Marsikdo, ki prej vina ni pokusil, ga je zdaj popival za zdravje“ in (tako smemo nadaljevati) marsikdo, ki ga je rad pil, se ga je tiste dni še z večjim zadoščenjem dodobra navlekel, ker je imel izgovor, da vino pomaga proti koleri. Pa ne samo na Ogrskem, temveč tudi po naših krajih, kakor se to razume po sebi in kakor se bo to tudi še izpričalo.

Hudo je kolera gospodarila tudi po Galiciji: kajti od početka (od maja meseca) pa do srede novembra, ko je ugašala, je za njo obolelo 259.805 ljudi; od teh jih je umrlo 97.654, ozdravelo pa 162.083, dočim jih je ob imenovanem roku še bolnih bilo samo 68.

Čim je cesar zaznal, kako pustoši kolera po gornjem Ogrskem, je nemudoma sklical svet, ki mu je sam predsedoval in ki je sklenil te-le ukrepe: Da se po možnosti zabrani nadaljnje razširjanje kolere, naj se nemudoma poleg vojaškega kordona,[1]) ki je razpostavljen ob reki Soli do njenega izliva v Vislo, razpostavi še drug vojaški zdravstveni kordon, ki začenši od imenovanega kordona zasede črto ob moravski meji (da bo varoval mejo proti koleri, ki bi iz Gališke utegnila udariti na Moravsko) in dalje po črti ob meji nižjeavstrijski, notranjeavstrijski, kranjski in avstrijsko-primorski (da bo te kronovine ščitil pred kolero, ki bi utegnila priti iz Ogrske). Na vsej tej črti morajo biti na primernih krajih prirejene kolibe za kontumaciranje,[2]) morajo biti prirejeni rasteli[3]) in naprave za prekajevanje pisem.[4]) Na ta način je varno zastražiti vso mejo proti Galiciji in Ogrski. Za ves promet iz obmejnih kronovin veljajo predpisi za varstvo proti kugi. — Nadalje je cesar zaukazal tudi za Češko, Nižjeavstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko pod predsedstvom guvernerjev (dež. predsednikov) sestaviti posebne deželne zdravstvene komisije, kakršne so tedaj že imele kronovine Gališka, Moravska, Ogrska in Erdeljska. Končno mora vsako glavno mesto imenovanih dežel sestaviti še posebno krajevno zdravstveno komisijo.

Ker smo že večkrat omenili, da je cesar zaukazal, naj se proti preteči koleri uporabljajo vse tiste varstvene naprave, ki so bile nekdaj v veljavi proti kugi, je že skrajnji čas, da natančneje razložimo, kakšne so bile te naprave.

Ker se očividno opravilnik proti kugi iz l. 1770., na katerega se opirajo cesarski ukazi iz l. 1831., ni dosti razlikoval od opravilnika iz l. 1625., ki ga je izdal cesar Ferdinand II., naj tu sem postavimo, kar je o vladinih naredbah proti kugi v 18. stoletju napisal Ant. Koblar.[5])

Kadar je deželi pretila kuga, so „na gotovih krajih, posebno ob deželni meji in pri večjih mestih, postavljali kolibe za kontumac. Zastražili so mejo proti okuženi deželi z vojaki (vojaškimi zdravstvenimi kordoni). Ostro je bilo prepovedano,

[1]) Crta, obstoječa iz vojakov, razpostavljenih v določenih razdaljah. Njihova naloga je, stražiti začrtano mejo. Op. pis.

[2]) Kontumaciranje obstoji v tem, da se kdo oblastveno prisili, za gotovo dobo ostati pod oblastvenim, v našem slučaju, pod zdravstvenim nadzorstvom. Op. pis.

[3]) Rasteli [nem. Rastell iz ital. rastello = rastrello, „das Gattertor“] so bile zastražene pregrade, ki so bile kakor n. pr. dandanes naše mitnice, po mejah rapozstavljene povsodi, kjer je v deželo držala cesta ali pot ali plovna voda. Kako so v rastelih poslovali in pa

[4]) o prekajevanju pisem bodemo izpregovorili malo niže. Op. pis.

[5]) Izvestja muz. dr. za Kr. 1891, p. 45.

stopiti črez mejo po malih gorskih stezah. Zato so taka pota zasekali ali sploh napravili nehodna. Ako dotične mestne ali zemljiške gosposke tega niso izvršile, plačati so morale globe. Vse ladje na rekah, ki niso stale pod nadzorstvom, ležale so vedno na suhem. Posebno pazno so stražili vojaki pri jezovih, da niso ljudje uhajali. Vsak tujec je tedaj moral priti po glavni cesti. In koliko ceremonij je prestal, predno ga je straža pustila potovati dalje. Pri njegovem prihodu na mejo se je najprej zakuril ogenj, da je plamen švigal med njim in med stražo. Od daleč so obojni vpili, kaj da hočejo. Bolni popotniki in taki, ki so prišli iz okuženega kraja, so se zavrnili. Zdravi so se pa morali izkazati s spričevalom ali „fede", da so nesumljivi. Potem so šli po šest tednov v kolibo za kontumac, predno so smeli iti dalje. Če je kdo v teh kolibah obolel za kugo, so ga prepeljali v 200 sežnjev oddaljeno bolnico, vsi kontumacovani so pa znova morali nastopiti svoje priprtje. Kadar je prišla pošta, obesiti je morala vsa pisma na dolgo ranto in jih tako pomoliti črez mejo deželni straži. Ta je pisma odprla in jih dobro prekadila nad brinjevim plamenom ali pa nad ocetnim soparom, da je zadušila v njih kužnino, in potem ja je sama zapečatila in odposlala. Kontumac je prestalo tudi razno blago. Platno so na meji preprali in posušili. Suhe sadeže, kavo, riž itd., so presušali po šest tednov; zavitke so oprali ali pa sežgali in naredili nove. Prepovedano je bilo, prevažati kože, kožuhovino in plahte. Denar so zdrgnili, ker papirnatega še niso poznali, z milom in soljo, češ, da je denar najbolj nevarna stvar, zato, ker gre med ljudmi in se ga od potnih rok najlažje prime kuga. Še celo zaboje pušk so na meji odprli in s puškami streljali, da so razkužili cevi in potem so jih položili v nove zaboje."

Tako so torej poslovale obmejne straže proti kugi v 18. stoletju.

Ko je l. 1831. našim mejam pretila kolera, zdravstvene mejne straže niso postopale nič drugače. Saj smo ponovno slišali o cesarjevem ukazu, da se jim je ravnati po starem opravilniku proti kugi (Pestreglement). Dodamo naj samo še nekoliko podrobnosti, ki jih posnemamo iz navodil za obmejno zdravstveno stražo na bavarsko-avstrijski meji iz l. 1831. Saj je brez dvoma, da so ista navodila vobče veljala za vse obmejne zdravstvene straže.

Bavarsko ministrstvo za notranje zadeve in finance je 24. junija 1831 glede obmejne straže proti Češki in Avstrijski določilo to-le:

„Potnikom, živini in blagu, ki prihajajo iz Rusije, iz Poljske ali iz Galicije, je prehod črez bavarsko mejo le na določenih, imenoma navedenih krajih dovoljen, pa tudi na teh

le tedaj, če se izkažejo s popolnoma veljavnimi potnimi listi ali z izpričevali, da je od tedaj, ko je oseba, živina ali blago zapustila dotični kraj, preteklo najmanj 20 dni ali pa da je na meji zgoraj imenovanih dežel prebila kvaranteno[1]). Kdor hoče črez mejo spraviti perje ali peresa, žimo, ščetine, lan, konopljo, surove kože in kožuhe, usnje, juhto in kožuhovino, platno, vrvi, bombaž ali druge take stvari, v katere se rad ulovi kolerni strup, mora še po vrhu z oblastvenim izpričevalom dokazati, da so vse te stvari na meji imenovanih dežel razkužili."

Na Kranjskem sta bila l. 1831. glavna rastela ali cestni pregradi na Dolenjskem, na kranjsko-hrvatski meji, in sicer pri Jesenicah in pri Metliki. Uredili so ju zaeno z vojaškim obmejnim kordonom meseca julija l. 1831. na ukaz ilirske zdravstvene komisije, ki je pod predsedstvom deželnega guvernerja imela svoj sedež v Ljubljani in je poslovala v mestni magistratni posvetovalnici. Ta dva rastela pri Jesenicah in pri Metliki sta bila velikega pomena, ker sta bila prirejena na potih, po katerih se je razvijal zelo živahen promet z žitom in s soljo. Ker je iz Hrvatske preko meje hodilo tudi mnogo živine, so pri teh pregradah priredili tudi kopeli za živino. Kdor je svoje živinče hotel spraviti čez mejo na Kranjsko, ga je moral tako globoko pognati v vodo, da je živinčetu prišla črez glavo. Šele ko ga je tako razkužil, ga je smel gnati dalje.

Videli smo, kaj vse ni smelo črez mejo na Bavarsko. Na kranjsko-hrvatski meji pa so bili v tem oziru še vse drugače strogi. Kaj se je l. 1831. brez zadržkov smelo spravljati črez mejo, razvidimo iz seznamka, ki navaja, česa ni smatrati za „struponosno" in veleopasno: apno, balzam, bob, cimet, citrone, čebulja, češplje, čokolada, datlji, diamanti in sploh žlahtni kameni, drva, fige, fižol, gobe, jadreniki, jajca, kadilo, kamenje sploh, nagrobni kamni, mlinski kamni, kava, kemikalije, kovine, kremen, mah, marmor, maslo, surovo maslo, mast, maža, med, melone, meso, presoljeno in prekajeno, orehi, orodje in orožje vsake vrste, ostrige, panji, pipe za tobak, pločevina, prtljaga, puške, raki, ribe, sadje, semena, sir, sladkor, slama, smodnik, solata, steklo, steklenice, razni strupi, šparglji, ure, vino, vitriol, zelje, železo, žito, žganje itd. itd. — Kdor je hotel kaj plačati, je moral kovinast denar iz dalje vreči v posebno posodo, v kateri je bila razkužujoča tekočina, papirnat denar pa je moral zatakniti v precep na koncu dolge palice in ga pomoliti črez mejo, kjer so ga lepo čedno na ročni prekajevalnici razkužili, predno je smel v deželo. — Za vse te posle ob meji ni bilo plačevati nikakih pristojbin, nasprotno je deželni guverner Josip Kamilo grof Schmidburg 4. avgusta 1831 nastavljencem

---

[1]) Toliko kakor kontumac. Op. pis.

obmejnih zdravstvenih uradov pod strogo kaznijo prepovedal, sprejemati kakršnakoli darila. Strogo je bilo prepovedano, gnesti se krog teh pregrad, ker se je bilo bati, da bi se kdo v gneči ne zmuznil črez mejo, ne da bi ga bila obmejna komisija ogledala. Potujočih rokodelcev, beračev, ljudi, ki so prišli po odgonu, in pa takih, o katerih se ni dalo natančno dognati, kdo in odkod so, sploh niso puščali skozi pregrado, istotako tistih ne, ki niso mogli izkazati toliko imovine, da bi se mogli ves čas kontumaca preživljati. Take so kratkomalo zavrnili, naj se denejo, kamor hočejo. — Kdor se je hotel razgovarjati s človekom, ki je bival onstran meje, je moral k pregraji priti med 9.—12. ali pa med 2.—5. uro. Pogovarjati pa sta se morala iz tolike daljave, da sta morala dobro kričati. — Prav tako so bili za črezmejni trgovski promet določeni gotovi dnevi in pregrajski semnji. — Vsi posli ob pregraji so se smeli vršiti edinole pri belem dnevu, od jutra pa blizu do mraka. Preveč blizu pregraje ni smel, kdor od komisije ni imel v to izrecnega privoljenja. Vso korespondenco (pisma itd.) so, ko so jih prejeli na dolgi lati, preluknjali in nad ročno prekajevalnico razkužili.

Gorje tistemu, ki bi se ne pokoril strogim predpisom za obmejno poslovanje! Zapadel bi ostrim paragrafom cesarskega zakona od 21. majnika 1805. leta, ki določa, da je v okrajih, od kužne bolezni ogroženih, vsako dejanje, ki bi utegnilo kužno bolezen povzročiti ali raznesti, smatrati za težek prestopek. Zakrivi ga: 1. kdor brez dovoljenja prekorači kordon; 2. kdor se izogne kontumacu; 3. obmejni nastavljenec, ki svojih dolžnosti ne izpolnjuje vestno; 4. kdor prikriva pretečo nevarnost itd. Stražam je bilo naročeno, naj na mestu ustrele vsakega, ki bi brez dovoljenja prekoračil kordon in se kljub trikratnemu pozivu ne hotel umakniti. Prav tako je ravnati s tistim, ki bi hotel rabiti silo. Sicer pa se tak prestopek kaznuj s hudo 5—10letno ječo. Kdor bi brez dovoljenja kordon prekoračil zgolj iz neprevidnosti, naj jih dobi s palico, povrhu pa ga je še za nekaj časa zapreti. — Obmejnega nastavljenca, ki svoje dolžnosti ne vrši dovolj vestno ali pa ki sprejema napitnine, spušča ljudi preko meje, izdaja zdravstvena izpričevala proti predpisom, zdravnik, ki se sicer zaveda, da se je pri svojem ravnanju z bolniki okužil, a se vendarle iz lastne volje ne poda v kontumac, zapade ječi od 1—10 let. Če bi se ljudstvo ob zelo nevarnem času predpisov proti kugi ne hotelo držati, je nemudoma razglasiti preki sod. Kdor po razglasitvi prekega soda hudo greši proti kužnim odredbam, tistega je ustreliti.

Kontumac je bil ponekod (v Trstu) določen na 40 dni, ponekod na 20 dni. Sčasoma so ga znižali na krajšo dobo.

Tako tedaj so ravnali ob mejah, državnih in deželnih pa tudi okrajnih, predno jih je še kolera prestopila.

Kadar pa je kolera mejo že prekoračila in se pojavila znotraj meja, je bilo, kar se razume po sebi, izpolnjevati vse drugačne zdravstvene odredbe. In sicer so se morali v okuženih krajih vse dotlej, dokler se ni izkazalo, da je kolera nekaj povsem drugega, nego je kuga, prav tako ravnati po naredbah, ki jih je bila vlada svoj čas uveljavila v obrambo proti kugi. O tem, kako se je prebivalstvo vedlo v že okuženih krajih, nam Koblar (l. c.) pripoveduje tako-le:

„Če se je prikazala kuga v mestu ali vasi, prišla je naglo straža in nihče ni smel več stopiti iz okuženega kraja in nikdo ne čez prag hiše, koder je bil na vratih narejen z apnom bel križ — znamenje, da notri že roji morilka. Zaprli so vsakega, kdor je količkaj prestopil postavo. Po sobah in ulicah se je zapovedalo pridno snažiti. Hiše so prekajali z brinjem in po dvoriščih so kurili grmade . . . (Za verno ljudstvo) se je v lopi pred cerkvijo postavil oltar in ljudstvo je nekoliko oddaljeno bilo zbrano pod milim nebom k najsv. daritvi. Lahko se misli, kako so ljudje v taki stiski klicali na pomoč Boga in svetnike in delali slovesne obljube (kakor ob velikem potresu v Ljubljani leta 1895. — Op. pis.). Za kužne patrone so si izbrali Marijo Devico, sv. Roka, ki je sam poskusil, kaj je kuga, sv. Boštjana, sv. Barbaro, sv. Rozalijo in druge. Po raznih krajih so postavljali tem svetnikom na čast oltarje in nove cerkve . . . (tako n. pr.) v Dravljah pri Ljubljani . . . (katero so) zgradili . . . ob strašni kugi l. 1646. . . . (Čudno oblečen je bil mašnik, ko je prišel kužne previdet:) Bilo je tudi med njimi nekaj srčnih, ne boječih se smrti pri izvrševanju svojega poklica . . . A ni se čuditi, če je koga prevzel strah, da je pobegnil, kakor n. pr. motniški vikarij l. 1646., ko je videl polovico svoje fare okužene. Bila je taka plašnost (tudi kasneje ob divjanja kolere — Op. pis.) le redka izjema. Mnogo duhovnov se je radovoljno oglasilo za duhovno pastirstvo med kužnimi, dasiravno so slišali, kako smrt pobira njihove sobrate. Kadar je kuga toliko duhovnov pomorila, da se je začelo čutiti pomanjkanje, odredilo je škofijstvo, da se smejo deliti sv. zakramenti s posebnimi pripravami, ako se jih kdo hoče poslužiti. Dandanes, ko smo že pozabili, kaj je kuga, se nam komaj mogoče zdi kaj tacega. A takrat so posebne okoliščine prisilile ljubljansko škofijstvo, da je razglasilo sledeče: Duhoven naj nosi, kadar gre obhajat kužnega človeka, obleko iz povoščenega platna in na glavi ima enako kapo, ki mu sega čez vrat. Zjutraj naj užije malo kruha s surovim maslom, potem kozarec sredstva zoper kugo in žličico kisa. Pri obhajilih naj mu na levi roki visi škatlica z dišavami, da se med potjo večkrat namaže; na prsih naj

nosi burzo, v levi roki pa dolgo belo palico s srebrno lunulo na koncu. Po tej palici naj pomoli bolniku od daleč sv. hostijo, vtaknivši jo v lunulo. Strežnik kužnega naj pomaga, nameriti na koncu zakrivljeno palico z lunulo do ust bolniku, ki mora biti proč obrnjen, da ne diha po ljudeh. — Cerkvenik ni nesel v roki samo zvončka, ampak tudi torbo. V njej je bila steklenica hudega kisa, s katerim je škropil po poti in posebno v kužni hiši, dalje posodo z vodo, da se je mašnik umil precej po sv. opravilu, imel je tudi škatlo z živim ogljem, v desnici pa ugasnjeno baklo. Pred vežo kužnega bolnika je cerkvenik prižgal baklo, katero je držal ves čas duhovniku pred obrazom. Odstranili so se ljudje med spovedjo, ki je bila precej glasna, ker je mašnik stal toliko proč, da je le videl bolnika. Pri postelji premožnega kužnika so gorele še tri bakle, da je njih plamen požiral smrad in strup. Obhajali so kužne tudi tako, da so sv. hostijo položili na pateno in podali bolniku ali pa spustili v kozarec vode, katero je izpil, ali pa poslali mu jo celo v malem korporalcu, kojega so potem sežgali. Kadar je dovršil mašnik obhajilo z lunulo na palici, potegnil je lunulo skoz gorečo baklo, jo snel in nataknil srebrno bunčico ter jo pomazilil s sv. oljem. Tako je po palici bolnika mazilil, a le po eni strani života in potem, navezavši bombaža, istotako izbrisal sv. olje. Tudi tu mu je bolnikov strežnik vodil palico. Če je duhovniku bilo treba krstiti otroka, prinesli so mu ga iz kužne hiše pod milo nebo. Kadar je kdo hotel dati v hiši ali med potjo denar za sv. mašo ali za kaj drugega, povedal je od daleč, kaj da hoče, vrgel cerkveniku denar v posodo s kisom in razšli so se molče. Doma se je duhoven brž preoblekel in vrhnjo obleko prekadil nad ognjem . . .

. . . Kakor pogrebcev, nedostajalo je ob času kuge tudi strežnikov in zdravnikov. Jetnike so izpuščali, da so kužnim stregli . . . (Zdravniki' so bili tedaj le kaj na redko posejani po deželi.) . . . Navadne ljudi so zdravili mazači in brivci po svojem umu z domačimi sredstvi. (Da ob koleri ni bilo nič bolje, bodemo videli kasneje. Op. pis.) Zdravniki so se branili, priti h kužnim, da so ponekod morali pripeljati vklenjene. In če so prišli, kako so bili čudno našemljeni in zavarovani, da bi ne nalezli kuge! Nosili so dolgo haljo iz povoščenega sukna ali platna in velike irhaste rokavice. Obraz so si zagrinjali z obrazino (larfo), ki je imela všito veliko nosnico in steklene očali. V nosnico so nadegali različnih močnih dišav, kakor: limone, melise, mete, pelina itd. Okuženih se nikdar niso dotikali z roko, ampak s palico so jih tipali in dajali ukaze. Bežalo je pred temi „kljunači“ staro in mlado že od daleč.

Pred kužnim mrličem je bežalo vse. Razširjal je tako grozen smrad, da živa duša ni mogla ostati blizu. Najeli so

brž domači kakega pogumnega moža za pogrebca. Prišel je z dolgim akom (železnim kaveljnom na dolgem drogu), da je ž njim potegnil mrliča iz hiše in ga tako tiral do jame, katero so izkopali na vrtu za hišo ali pa na bližnjem polju zunaj vasi. Mrliča je potresel z živim apnom in zagrebel. Cesarske postave, ki so branile razširjenje kuge, so bile sicer ostre, a mnogokrat jih ni bilo môči izvesti. Za drag denar včasih ni bilo dobiti človeka, ki bi pokopal smrdljive mrliče . . . Kužna trupla so večkrat ležala nepokopana po polju in goščah, da so ja trgali psi in divje zveri, ali pa so gnila tedne in mesece po zapuščenih hišah . . . Na določenem kraju zunaj vasi so bile izkopane jame, kamor so včasih privlekli več mrličev naenkrat. Na blagoslovljenih pokopališčih, ki so ležala takrat še navadno okrog farnih cerkvâ, kužnih niso smeli pokopavati, da bi se bolezen še huje ne razširila med ljudi, prihajajoče v cerkev . . . Kadar je pretila deželi kuga, razglašali ste duhovska in deželska gosposka razne ukaze za nje odvrnitev . . . (Cerkvene oblasti so zapovedovale) molitve in sprevode in . . . zvonenje po vseh cerkvah z vsemi zvonovi . . . Še dandanes zvoni ob sedmih zjutraj z velikim zvonom pri vseh cerkvah po Kranjskem (zoper kugo) . . . Cesarski patenti zoper kugo so se pričenjali z opomini k molitvi in poboljšanju . . . Ljudje naj gredo k spovedi, da se operó velikih grehov. Poleg tega je postava velevala: Ogni se prej ko mogoče od kuge napadenega in beži iz okužene hiše! Vsled tega je bil pregovor med ljudmi: Če gre kuga v deželo, kupi si par močnih čevljev in beži tako daleč, da se ti strgajo podplati. Plemenitniki so res brž pobegnili iz mest in se pozaprli po svojih gradovih, kamor niso zlepa spustili tujca. Če se je gradu bližal berač prosit milodara, streljali so nanj, da so ga odpodili. (Prav tako kakor pred kugo, bežali so ljudje tudi pred kolero in to še celo v 60. letih prošlega stoletja; ne toliko naši ljudje, kakor Italijani, pri katerih so celo zdravniki z begom trgali podplate. Op. pis.) . . . Pač jih je mnogo zapustilo grešna pota, ko je okrog in okrog trkala na vrata črna smrt, ali nekaj hudobnežev je tačas kar zdivjalo, da jih je morala svariti gosposka. Zadnje ure, so menili, morajo vtopiti v samopašnosti in pijančevanju (zlasti ob koleri, ko so jim zdravniki priporočali, naj uživajo vino, in dajali nekakšno licenco za popivanje. — Op. pis.)“

Tako Koblar.

Gosposka je spoznala, da proti kugi ni sredstva razen obrambe. Zato je določila[1]) posebne „provisores sanitatis“, ki so imeli po vsej vesti skrbeti za to, da se razširjenje kuge čim najbolj zabrani ali vsaj omeji. Podeljene so jim bile vse

[1]) Glej: Vrhovec, Die Pest in Laibach, Mittheilungen d. Mus.-Ver. 1899.

tozadevne pravice, nasprotno pa so bili tudi za vse svoje korake odgovorni. Njihov posel je bil nad vse težaven, ker se jim je bilo boriti z dokaj trmastim občinstvom, nevaren pa tudi, ker so bili vse bolj nego drugi ljudje izpostavljeni kugi. Kako so morali paziti na to, da kuga ne prestopi deželnih, okrajnih ali mestnih mej, smo že videli.

Okužene hiše so zaklenili, ključe pa spravili. Če se je bilo bati, da bi stanovalci v takih hišah vendarle poizkušali priti z ostalim svetom v dotiko, so jim hišo zagradili z visoko leseno ograjo. Da bi taki ločenci ne ginevali gladu, so jim hrano, pa tudi zdravila donašali posebni, od gosposke nastavljeni „donašalci". Donašali so jo v posebnih košarah, ki so jih ločenci po vrveh sprejemali skozi okna. Zdravniki, donašalci, pogrebci, sploh vsi, ki so ravnali s kugo, so na svojih oblekah imeli prišite daleč vidne znake: bele velike križe na roki ali na prsih, tako, da se jih je lahko vsakdo že od daleč izognil. — Posedanje po pivnicah je bilo strogo zabranjeno. — Ker so se jih bali, so berače siloma izganjali, ravnotako krošnjarje. Prepovedano je bilo razpečavanje sadja, pobijali so mačke in pse kot nevarne širitelje kuge, odstranjevali smeti in pocestne odpadke in ostro zapovedali rejo prašičev po mestih. Pravega seveda niso zadeli z ukazom, da je vsakršno mrhovino pokopati daleč zunaj selišč ali pa jo vreči v vodo! Pa kdo je mislil tiste dni, da se kužna kal tako dobro ohranja v vodi in da je voda nevarna raznašalka kužnih bolezni!

Na tak način torej in po takšnih navodilih so se podložniki avstrijskega cesarja, kakor nekdaj njihovi predniki zoper kugo, izprva borili zoper kruto neznanko, ki je l. 1831. z ruskih planot sem prodirala globlje in globlje v osrčje avstro-ogrske države. Poznali so pač njeno taktiko, niso pa poznali njenega orožja, vedeli so, v kakšnih okoliščinah napada, da mori strahovito, da se pojavlja skokoma, da sicer ni prav isto, kar je kuga, da pa ji je, kar se tiče žalostnih učinkov, precej podobna, da je na Ruskem že nekaj časa kakor doma in da ji pravijo cholera-morbus, nihče pa tedaj ni vedel nič gotovega ne o bistvu nove morilke, ne o sredstvih proti njej. Navzlic temu je vsakdo gonil svojo; modrijanov, ki so, dasi niso vedeli ničesar, vedeli vse, je bilo na vseh koncih in krajih polno. Zlasti so se razčeperili zdravilci, ki izvečine niti niso bili izučeni zdravniki, ampak navadni mazači, kakršne je država le prerada nastavljala, ker so ji služili za male denarje. Tem se je zamalo zdelo, da bi oni o koleri ne vedeli ničesar, pa so se postavili in v svet spuščali modrosti, da bi se človek zjokal nad njimi, če bi ne bile tako smešne. Pravici na ljubo pa treba zabeležiti, da se je tiste dni tudi marsikateri zdravnik

grdo zarekel. Če je izpregovoril, ker so ga silile tedanje razmere, mu ne zamerimo, zamerimo mu pa, če je govoril zgolj iz nepoučenosti ali celo iz koristolovstva.

Kolik vtis so l. 1831. in naslednja leta napravljale vesti o koleri, nam z veščo roko opisuje dr. Florijan Sentimer[1]) v svoji l. 1836. izišli brošuri „Die Cholera heilbar". Dr. Sentimer pravi:

„Zaman bi v veliki knjigi svetovne zgodovine prebiral vrsto za vrsto, besedo za besedo, našel ne bi v njej zabeleženega ni enega svetovnega dogodka, ki bi bil v toliki meri razburil vse človeške slabosti in strasti in obenem človeško pamet udaril s toliko slepoto, kakor kolera. S slepoto!, da niti najbolj enostavnih, niti polovico cola od oči ležečih resnic ne vidi več. . . Vsak človek, izvzet ni niti eden, niti najzadnji pastirček ne, niti ne najzadnja kuhinjska dekla, ve za sredstvo, ki prav zagotovo z matematično zanesljivostjo pomaga, in vendar umirajo ljudje za kolero povsodi, na vseh koncih in krajih, izprva, ko se je pojavila prvič, skoro vsi, ki so za njo oboleli, pozneje pa dve tretjini ali pa vsaj večja polovica. — Po vseh družbah in razkošnih dvoranah, po vseh gostilnicah in žganjarnicah in nič manj po vseh vojašnicah stikajo z nekako razjarjenostjo ali besnostjo za vprašanjem, kakšna je pravzaprav kolera. Najsi tudi umirajo bolniki povsodi v velikem številu, vendar ne govore o ničemer drugem nego o čudnih posrečenih zdravljenjih. Ne da bi se zadovoljevali s samim besedovanjem in s postrežbo bolnikom, so celo vsi vprek začeli spisavati in priobčevati učene razprave o koleri. Da, celo krasni spol je prijel za pero in si svoje polne, nežne, v jutranjo in rožno zarjo namočene prste pomazal s tinto, samo da bi nam zdravnikom kar najprepričevalneje in čim najjasneje razložil, kaj je pravzaprav s kolero in kako je pravzaprav treba zdraviti. Z eno besedo, besedovalo se je toliko, sodilo toliko in do konca so se izčrpavale možganske sile tako zelo, da jih naposled zlasti damam za nadaljnje sodbe in pametno sklepanje ni preostalo niti za en naprstnik ne, da, niti ne za pol grana. In dandanes (l. 1836.) tudi še ni nič bolje. Ko bi že to veljalo

[1]) Ta dr. Florijan Sentimer je bil iz Kranja doma. Rojen krog l. 1785., je svoje študije l. 1804. dovršil na ljubljanskem liceju, l. 1805. pa je prestopil na dunajsko medicinsko fakulteto. Kasneje je študiral v Heidelbergu in prišel v Pariz, kjer se je kot polkovni zdravnik pridružil Napoleonovi „veliki armadi", s katero je l. 1812. prišel tudi v Rusijo. Ko se je Napoleonova armada v Rusiji razbila, se je Sentimer nastanil v Moskvi, kjer se je tudi oženil. Ko je l. 1831. v Moskvi izbruhnila kolera, je bil dr. Sentimer še tam. Pravijo, da se je tedaj zelo odlikoval kot zdravilec kolere, in v Ljubljani se je raznesla vest, da je kolera v Moskvi ugrabila tudi njega. — Tako je o dr. Flor. Sentimerju na platnico omenjene brošure, ki jo hrani ljubljanski „Rudolfinum", zapisal Karel Jerin. — Vsekakor je bil ta dr. Sentimer odličen zdravnik, o čemer priča vsaka stran njegove z veliko živahnostjo pisane brošure.
Op. pis.

samo o ljudeh, ki z vso to stvarjo nimajo nič drugega opraviti, ki o koleri nočejo nič drugega slišati, naj bi že bilo. Toda, če celo osebe, katerim je izročeno državno zdravstvo in nadzorstvo nad nami, zdravniki, za tistega, ki jim govori o koleri, nimajo drugega nego nevoljen posmeh, potem ni čuda, če gre vse narobe.[1])"

Zmeda je bila vseobča. Nihče ni vedel, kaj je kolera, kaj jo povzroča, kaj jo raznaša, zdravil pa jo je vsakdo, vsakdo po svoje.

Naj govori o tem naš temperamentni dr. Sentimer sam:

„Kakor nekdaj Amoniti Molohu, tako so zdravniki izprva koleri darovali najraznoličnejših dišav in žgalnih darov: cele kupe gorečih, smrdečih kupov gnoja in plesnive slame; pa ne samo po dvoriščih, po javnih trgih, marveč tudi po hišah, da, celo v izbah samih; tako, da bi moglo potemneti solnce in da ljudje samega smradu in vonjav končno že več niso vedeli, od kod naj bi sicer še jemali navadni, za vdihavanje potrebni zrak. Profesor Lüders v Kielu je celo govoril, da bi kazalo, požigati cele gozdove in streljati s topovi, da bi se na ta način očistil in pretresel zrak in da bi iz dima od gozdov in iz smodnikovega dima nastala gosta, neprodirna stena, ki bi koleri branila dostop v kraje, katerih dotlej še ni bila dosegla." — Ob takih predlogih upravičeno vzklika dr. Sentimer: „Povej mi, evropska kultura! kdo je neumnejši, Siamezi ali mi prosvetljeni Evropci, ki še dandanes v Genovi in Livornu n. pr. izkušamo pregnati kolero s požiganjem velikih grmad po vseh cestah in kotih in z živahnim streljanjem s puškami iz oken? Siamezi ali mi, ki potem, ko je ta kužna bolezen, kakor zmerom, pojenjala sama od sebe, vrhu vsega še s trompetami in s pavkami bobnamo v svet in se ustimo, da smo jo srečno pregnali s svojo vedo."

Dr. Sentimer sam je menil, da zoper kolero ni posebnega zdravila in da ga nikoli ne bo, kakor ga po njegovem mnenju ni proti kugi. Pač pa bi se po njegovem prepričanju dala najti zdravilna metoda, po kateri bi sodelovalo več različnih zdravilnih sredstev in ki bi vestno uvaževala vse na bolezen vplivajoče bolnikove okoliščine. Izvor kolere se nikdar ne bo dal zamašiti, pravi, pač pa se dado ublažiti njeni pogubni učinki: le-tem treba postaviti meje, kakršne narekuje zdrava človeška pamet. Kadar je kolera že znotraj mej, jo treba izkušati premagati in za vselej pregnati nazaj preko zavarovanih mej. Pri njenem zdravljenju treba vpoštevati samo te-le tri

[1]) Dr. Sentimer tukaj pač ne govori samo o razmerah na Ruskem. In tudi če govori, smemo vendarle te njegove besede z vso upravičenostjo navesti kot značilne tudi za naše razmere. — To nam kaže ves tedanji položaj. Op. pis.

bistvene točke: 1. treba izkušati ohraniti in oživiti hitro propadajoče življenske sile obolelega; 2. treba ustaviti izmetavanja in 3. zatreti drisko. — Zavzemši proti koleri to stališče, je dr. Sentimer (l. 1836.) ustvaril povsem nov način ravnanja proti koleri, kar je za nas tem večjega pomena, ker je doktor Sentimer rodom Kranjec. To svojo novo zdravstveno metodo, s katero je stopil v nasprotje proti veliki večini tedanjih zdravnikov, pa ne samo avstrijskih, ampak zdravnikov sploh, je obširno utemeljeval v omenjeni svoji brošuri „Die Cholera heilbar". V podrobnosti se ne bodemo spuščali. Sentimer pravi, da bode dokazal, da je njegova „metoda boljša nego vse ostale, to pa zlasti zaradi tega, ker je oprta na pravo mnenje o bistvu kolere. Pa mi pri tej priči v vseh do današnjega dne izišlih predpisih, navodilih, sestavkih in spisih o koleri, v vseh svojih modrujočih besedovanjih in recenzijah pokažite tudi le samo dve ali tri vrstice, iz katerih vsebine bi se dal izvesti omenjeni moj trojni smoter zdravljenja!" vzklika z upravičenim ponosom dr. Sentimer že l. 1836., z upravičenim ponosom, kajti kasnejša zdravstvena veda je svoje postopanje proti koleri uvedla po prav istih načelih, ki jih je izkušal uveljaviti že dr. Sentimer. Z ozirom na podrobnosti postopanja je čas seveda prinesel marsikaj novega, uspešnejšega, od Sentimerja začrtana smer pa je ostala zmagalka. Dočim je dr. Sentimer povsem pravilno gledal, kako bi omejil ozir. ustavil izmetavanje in drisko in zaviral propadanje telesnih sil, so drugi zdravniki ravnali z bolniki, obolelimi za kolero, kar nekam na slepo srečo, ne da bi se dosti trudili, ukreniti kaj takega, kar bi utegnilo omenjenim trem bistvenim pojavom ustvariti koristonosno protiutež. Zdravili so na koleri obolele s tem, da so jih drgnili ali jih kopali, da je šel pot od njih; dajali so jim piti ledeno mrzlo vodo in jim nastavljali pijavke, zagrebali so jih v pesek in jim navezavali vreče kuhinjske soli, ovsa, ječmena i. sl.

Naj navedem iz tistih časov nekaj istinitih primerov.

Revizor kraljevega višjega urada tridesetnikov (Oberdreißigamt) v Kašavi, Ferd. Eckmayer je l. 1831. v „Illyrisches Blatt" poslal pisanje, v katerem kot najuspešnejše sredstvo zoper kolero priporoča krepko drgnjenje z raskavim suknom ali s krtačami. Dobro je tudi, pravi, če se v telo krepko vdrgne akvavit ali špirit in če se na stopala na nogah in med noge polože razgrete opeke, da se telo hitreje razgreje. Obenem priporoča, krog želodca in trebuha pokladati vroč močnik. Ta sredstva so po njegovem zatrdilu izborno pomagala nekemu židu iz Kolomeje. Izumili so ga baje kolomejski židje, med katerimi je po njihovem pripovedovanju kolera divjala že pred200 leti.

Na str. 106. istega (1831.) letnika poroča „Illyrisches Blatt", da se proti koleri menda še najbolje obnaša pitje tople vode in

na vsake tri ure 3 grane magisterii Bismuthi z dodatkom sladkorja; puščanje krvi in kalomel pa škodujeta, opij je prenevaren.

Na strani 187. istega letnika se zoper kolero toplo priporoča kurjenje s premogom, češ, ker premogovi plini varujejo vsakršne nalezljive bolezni. Da je to res, najbolje dokazuje London, kjer mnogo kurijo s premogom in kjer se nad mestom ulega tolik dim, da so v tem mestu nalezljive bolezni zelo redke, ker pač ne morejo do njega.

O dveh zelo smešnih načinih zdravljenja kolere nam poročajo „Novice“ l. 1855., in sicer so en način porabili na Ogrskem, drugega pa na Tirolskem. Ko se je namreč v trenčinskem komitatu pojavila kolera, so vaščani neke bližnje vasi do nagega slekli dva fantiča in dva dekliča; fanta so vpregli pred plug, enega dekliča pred brano, eno dekle pa je poganjalo; tako je ta dražestna družba z brano in s plugom oraje in ravnaje okrožala vas, dokler niso bili vsi vaščani za trdno prepričani, da so zdaj prav tako na dobrem, kakor so bili l. 1831., ko jim je takšno zavarovanje tudi pomagalo. — Na Tirolskem pa je neka soseska ostro zaukazala, da nihče ne sme stopiti vanjo, dokler ga niso dobro prekadili. In v resnici so vsakogar, domačina kakor tujca, prekajali do dobra in pri tem uganjali marsikatere burke.

O drugih čudnih sredstvih, ki so si jih izmislili ob poznejših kolernih epidemijah, bom govoril kasneje. L. 1831. so ljudje včasih uganili tako modre, da se je končno že njim samim zdelo preneumno in da je končno res že moral migniti neznan strupen jezik in spustiti v svet zafrkljivko, ki je to vseznalost po vsej zaslugi osmešila. Tudi naš „Illyrisches Blatt“ je l. 1831. priobčil dotični velehumoristični „Porträt eines Cholera-Präservativ-Mannes“ (podobo človeka, ki se je zavaroval proti koleri), ki naj ga tukaj podam v prevodu:

„Kdor si je preskrbel vsa varstvena sredstva proti koleri, mora hoditi našemljen tako-le: Na golem životu mora nositi kožo iz raztegljivega gumija, nad to kožo obsežen smolnat obliž, črez oboje pa mora imeti ovit vsaj 6 vatlov dolg flanelast povoj. Nad srčno jamo nosi bakren krožnik, na prsih pa vrečo toplega peska. Krog vratu ima ovit dvojen, z brinjevimi jagodami in s poprovim zrnjem napolnjen ovoj. Ušesa ima zamašena s celim kosom bombaža, nadevanega s kafro. Pod nosom mu visi stekleničica Vinaigre des quatre voleurs (dehtečega protikužnega kisa[1]), da more te dišave vdihavati. Pred usti ima

[1]) Vinaigre de quatre voleurs, pravzaprav „kis četverih roparjev“, je kemičen kis, ki dobro služi kot razkuževalno sredstvo (Räuberessig, Acetum aromaticum). Svoje čudno ime ima odtod, ker so ob kugi v Marseillu štirje možje potem ko so se bili s tem razkuževalnim sredstvom proti kugi zavarovali, ropali po stanovanjih kužnih bolnikov. Op. pis.

vejico kolmeža. Nad povoji, ki jih ima ovite krog života, nosi s klorovim apnom napojeno srajco, vrh nje jopič iz bombaževine, nad njim vročo opeko in vrh te „spodnje obleke“ s klorovim apnom napojen telovnik. Na golih nogah ima v kisu prekuhane nogavice iz sukanca, vrh teh s kafro nadevane volnene nogavice, pod stopalom ima z vrelo vodo napolnjene bakrene steklenice, vrh vsega pa ima obute čevlje; nad mečami mu bingljata vrča z vrelo vodo. — To spodnjo obleko mu ogrinja topla volnena, s klorom prepojena vrhnja suknja, nad katero nosi plašč iz povoščenega platna. Glavo mu pokriva prav tak klobuk. V desnem žepu nosi s sabo funt melisnega čaja in pol funta bodeče neže; v levem žepu pa funt bljuvnega korena in pol funta žajblja. Telovnikov žep mu hrani stekleničico kamilčnega olja, hlačni žep pa steklenico kafrinega etra. V klobuku nosi s sabo nekaj meric vrele ječmenove juhe; v desni roki cel brinjev grm, v levi pa celo akacijo. Za sabo vlači na život pripasano samokolnico, na katero si je naložil 15 vatlov flanele, parni stroj za peko, žehtnik, 10 krtač, 18 opek, 2 kožuha in pa sobni potrebnjak.[1]) Obraz mu zastira krinka iz testa iz konjske mete, v usta pa si je zatlačil $^1/_4$ funta kolmeža. Tako oborožen in opremljen je gotov, da se ga bode kolera prav zagotovo — prijela.

Kakor se smemo Slovenci upravičeno postaviti s svojim dr. Sentimerjem, tako se smemo z zadoščenjem ozreti na neznatno brošurico, ki je 1831. l. izšla pri Egerju v Ljubljani in v kateri neimenovan pisatelj v nenavadno lepi, čisti slovenščini, očividno gorenjščini, Kranjcem na poljuden način daje „potrebno poduzhenje sa kméta, kako naj ſam ſebe in ſvoje ljudi te ſtraſhne bolesni obvaruje“.[2]) V učena vprašanja glede bistva kolere se pisatelj ne spušča, ker očividno ne mara z lažnivo vseznalostjo govoriti o stvareh, ki jih ne ve, pač pa daje povsem modre nauke „od tega, kar moreſh ſturiti, de kolere ne boſh dobil“, in „od tega, kar moreſh ſturiti, kadar je kolera she v' tvojim kraji, ali zhe imaſh bolesen morebiti she ſam“. Ne bode napak, če podamo tukaj nekaj beležk iz redke brošurice, ki se po svoji treznosti tako ugodno razlikuje od splošne žlobudravosti tistih let in je tudi v drugih ozirih zanimiva. Podajmo jih prepisane v gajico, pravopis pa naj ostane neizpremenjen.

„Vem, de ste že veliko od bolezni kolere slišali govoriti. Sej vse zdaj od nje govori, gospod in kmet, visoki in nizki, mladi in stari. Pa kdo bi tudi ne govoril, če slišimo, de je že toliko tavžent ljudi umerlo od nje, in de bolezen če dalje

[1]) „Bequemlichkeitstuhl.“ Op. pis.
[2]) Kolera. Potrebno etc. — V' vpraſhanjih in odgovorih. 35 str. Op. pis.

bližeje prihaja. — Kakor se je bila po Ogerskim razširila, so naš ljubi Cesar hitro začeli skerbeti, tudi Krajnce in Korošce te nesreče obvarovati; zato je na Hrvaški granici veliko soldatov, ki nobenega človega ne puste skozi, kteri, kakor per kugi, ni dvajset dni na kontumacii perderžan, zato de se za gotovo vé, de ne bo v' našo deželo bolezni zanesil. Vsa obleka, kar je ima kdo na sebi, in vse blago se očedi in očisti, de se kdo od nas od kaj taciga bolezni ne naleze."

„Kolera je grozovitna bolezen, ki se je človek od človeka naleze, ali pa jo tudi dobi, če se tacih reči dotikuje, ktere so okužene . . . Mogoče je se je obvarovati . . . če se vse to stori, kar jo zaderži, in vse to pusti in ne sturi, kar jo perpelje, in če se človek nobene reči ne dotakne, kar je od te strašne bolezni morebiti že okuženiga . . . Od premrazenja bolezen na enkrat dobite . . . Če imate kak požirk žganja, je dobro, de ga požrete (zjutraj), preden greste iz hiše . . . posebno brinovca, pa malo dobro zapečeniga kruha . . . Žgance z gorkim mlekom smete tudi kositi[1]), tudi kuhan krompir, pa glejte, de ne bo še nezrel ali pa spriden in gnjil. Pa vender tudi zdraviga krompirja ne smete preveč jesti, in dobro je, de ga vselej solite. Močnika (soka, podmeta) ali kaše smete jesti kolikor hočete. Vselej pa morete ali kaj močniga ali pa kaj gorkiga kositi. Prav dobro je, če piskerc kamilčniga, melisniga ali metniga tè spijete, tega si vsak še tako reven kmet napravi . . . Kisliga zelja pa vohrovta in druge zelenjave ne smete kositi, tudi ne kisliga mleka in sadja, kar nekteri radi sturé. Vsak dan okna in duri hišne[2]) odprite, de zdrava sapa vanjo pride . . . vežne vrata pa spredņje in zadnje, kadar je bolezen že v deželi, morete zmiraj zaperte in zapahnjene imet, de kak ptujc, ki je morebiti že bolezen dobil, v hišo ne pride . . . Dobro bi bilo, ko bi tudi na sekret ključavnico napravil . . . pred šterno prav dobriga psa perkleni . . . Vse more čedno, čisto, nič ne sme umazano biti. Vse kar prehudo diši, se more iz hiše in iz kamre, kjer spiš, spraviti; posebno ne sme biti v hiši ne sadje, ne kaka kislina, ne kaj druziga taciga . . . Tudi se ne sme mokro perilo v hiši obešati, ali kokuši in druga perutnina terpeti. Gnoj in blato spred hiše in z dvoriša pospravi; zakaj gnjiloba in hudi duh od luž je škodljivo. Luže in gnojnico morete čisto iztrebiti in posušiti, in gnoj daleč od hiše na kup zložiti . . . Kdor ima čevlje in štumfe, ali škorne (štibale), naj jih zmiraj nosi, ali če jih ne more vsak dan nositi, naj jih saj nosi, kadar je mokro vreme, ali kadar mu ni kaj dobro.[3]) Ne le v nedeljo, ampak vsak dan se lepo in dobro

[1]) kositi = zajtrkovati. Op. pis.
[2]) hiša = soba. Op. pis.
[3]) Podčrtano v izvirniku. Op. pis.

obujte . . . život imejte čeden; umite si večkrat cel život, ne le obraza in rok, z vodo ali pa z gorkim jesiham, to je še bolji . . . Če komu izmed vas per delu na enkrat ni dobro v životu . . . naj hitro domu gre in se v posteljo vleže . . . Ne smete jesti, kadar je kolera v deželi, temuč se varovati pinjeniga mleka, nezreliga, zeleniga sadja, ohrovta, kolorab, kumar in dinj (melon), kisliga mleka, in vsih reči, ktere so kisle in vodene, in ktere želodec prehlade. Tudi zreliga sadja morete manj jesti, kakor scer. Kjer vino raste, ne smejo veliko grojzdja jesti . . . Varujte se pa noviga vina, ki se še ni skisalo, tega smete le malo piti . . . Od vode je studenec nar bolji . . .; če pa nimate studenca, in vodo iz šterne zajemate, morete iz šterne blato iztrebiti, če je že let in dan, kar je niste trebili. Per tem je dobro, če šterno iztrebite, de dva ali tri funte soli vanjo veržete . . . Prav zdravo in dobro za kolero je pa glažek vina, posebno per jedi . . . Tode dobro zamirkajte, ljubi moji! kadar je kolera v deželi, ni nič bolj škodljiviga, kakor pijanost . . . Pijanec kolero gotovo dobi, če v deželo pride, in on le še zmiraj pije; to se je povsod vidilo, kjer je bila že kolera . . . Kdor po noči okoli hodi, kolero posebno rad dobi . . . Posebno se varujte jeze, ona nar bolj škoduje . . . Kadar je kolera tukaj, nikakor po nepotrebnim med ljudi ne hodite, tudi ne v oštarije, in sploh nikamor, kjer je veliko ljudi vkupej . . . Če je tudi bolezen že v tvoji vasi, je ne boš dobil, če se prav skerbno varuješ . . . Ne smete se nobeniga ptujiga človeka, in nobene ptuje reči po nepotrebnim dotikavati, ker je že morebiti okužena . . . Z ljudmi, kteri iz kakiga druziga kraja pridejo, morete varno ravnati, in jih ne hitro v hišo jemati . . . Za božjo voljo vas prosim, če vam je hudo, pustite precej vse delo . . . precej se vlezite v posteljo in se odenite. Vaših domačih kdo naj vam hitro da majhen piskerc gorciga kamilčniga, melisniga ali pa metniga tè. — Tega tè morete vselej prav gorkiga vsako četert (firtelc) ure eno majhno škedelico, to je kake 3 do 4 požirke piti, za premenjo smete tudi malo vroče čiste župe vzeti . . . ob enim morete pa tudi vroče rute okoli života pokladati; v rute lahko suhe gorke otrobi, ali pa gorek pepel denete, de dalej prav gorke ostanejo. — Pot je vaša sreča . . . Pa morete 12 celih ur tako dobro odeti biti . . . in ta čas nobene kaplje merzlega piti . . . med tem pa, de tako skerbite, da bi se spotili, pošljite po zdravnika . . . De sami bolezni ne nalezete, morete bolnika precej od drugih domačih ljudi odločiti in ga morete samiga v eni kamri imeti, in naj nihče drug vanjo ne hodi, kakor le tisti, kteri mu strežejo. Ti naj mu pa neprestrašeni strežejo in naj se ne boje . . . Ti morejo gledati, de bo v kamri zmiraj čist in zdrav zrak (ljuft) . . . pa naj imajo tudi prav hud jesih per rokah, in ga v pocinjenem piskru zavreti

pusté, in ga na sred kamre na tla postavijo, de se bo kadilo iz njega. To bo zrak v kamri zmiraj zdraviga delalo . . . Pa morete tudi vso obleko, vmazano perilo, čevlje in druge reči vse iz kamre pospraviti. Kar bolnik iz sebe da, morete precej pokriti in ven nesti, pa ne na sekret, ampak v globoko jamo, ktero nalaš skopljite. Posodo pa, ki jo za to rabite, morete vsak dan večkrat dobro izplakniti, in zmirej na pol z vodo nalito imeti . . . Če ni treba, ne smete nikoli bolnika z golo roko prijemati, in morete tudi obraz od njegove sape in od njegove soparice preč obračati. Kadar ste per bolniku, ne smete sline požirati, ampak izpljuniti; večkrat usta z vodo izplaknite, in ruto pred nosam deržite, ki je v jesih pomočena, ali pa brinje zobljite . . . tobakar naj tobak pije, kadar je per bolniku. V kamri, kjer bolnik leži, ne smete ne jesti, ne piti, pa tudi glejte, de ne bote iz tiste žlice jedli, ali iz tiste posode pili, iz ktere je bolnik pil. Kadar od bolnika pridete, si morete hitro roko in glavo z merzlo vodo z jesiham zmešano prav dobro umiti, pa usta si morete tudi izplakniti, in nos iztrebiti, in lase izčesati (skampljati) in šet pa, ali glavnik, dobro izmiti. Tudi je dobro, če se preblečete, in obleko . . . nekaj časa na veter obesite. Le dobro glejte, de v taki postelji, v kteri je kak koleren bolnik ležal, noben drug človek ne bo ležal, dokler je tako ne izčistite, kakor vam bo zdravnik povedal . . . Kar morete še sturiti . . . vam bo že tudi zdravnik povedal. Zdravnika pa morete vselej že per pervih znamnjih bolezni precej pcklicati."

Tako torej naš brezimni gorenjski bojevnik zoper kolero. Ponatisnili smo vse glavne misli, da pokažemo, kako razumno je učil kmete v času, ko se je uganjalo toliko nesmiselnosti, in pa, ker hrani brošurica poleg kulturnih sličic obilo zlatih naukov zlasti glede snažnosti, ki bi se tudi dandanes še morala poudarjati z nič manjšo upravičenostjo. Zdravnika bo zanimalo, da pisatelj brošurice ne govori o drugih razkuževalnih sredstvih nego o vodi in kisu.

Za zboljšanje javnih zdravstvenih odnošajev se tedaj ni brigal skoroda nihče. Javne ulice so bile nesnažne, tudi po mestih, postajale so po njih luže in pretakala se je po njih gnojnica. Človeški odpadki so padali v odprte greznice, da je dehtelo daleč naokrog, in ker so bile te greznice izvečine le prav slabo izdelane, se je redka nesnaga iz njih kaj lahko razlezla po zemlji. O kanalih ni bilo govora, gnoj in smeti so pospravljali in odvažali le neredno. Če pa je bilo kje kaj kanalov, so bili tesni in tako malo nagnjeni, da se je nesnaga le slabo odtekala. Ob slabem vremenu se je često zgodilo, da se je nesnaga dvignila na ceste in trge in razširjala neznosen smrad. Za dobro pitno vodo je bilo malokje poskrbljeno. Imeli

so skupne javne vodnjake, v katere pa se je zaradi njihove slabe zgradbe le premnogokrat razlezla nesnaga iz greznic. Velik je bil smrad okrog klavnic. Klali so kar v zasebnih hišah, ne da bi bogve kako gledali na snažnost. Za zdrava stanovanja se ni skrbelo. Zlasti nižji sloji so stanovali v beznicah, kakršnih si danes še prav misliti ne moremo. Drug vrh drugega so prebivali, mladi in stari, zakonski in samci, snaga pa jim je izvečine bila docela neznana. O kopališčih ne more biti govora.

Dočim je Francoska že l. 1802. v Parizu sestavila svoj posebni zdravstveni svet, ki je gledal na to, da so se po državi ustanavljali zdravstveni zavodi in da se je smotreno delalo na zboljšanje zdravstvenih razmer sploh, je Avstrija pač že izza razsajanja kuge imela svoje posebne zdravstvene komisije, ki so bile gubernijem (kasneje namestništvom) ter okrožnim gosposkam (kasneje okrajnim glavarstvom) dodeljene, toda te komisije so poslovale le v posebnih slučajih (kuga, kolera, legar in druge epidemije etc.) in so imele edinole nasvetovalno pravico, izvrševala pa je vse zdravstvene naredbe vlada sama. Sestajale so te komisije iz deželnega zdravstvenega poročevalca ali deželnega zdravilskega svetnika in iz 4 do 6 od vlade imenovanih prisednikov. Pravice do izvrševanja ti sveti niso imeli. Sličen zdravstveni svet je bil prideljen ministrstvu.

Očitno je torej, da je bilo v obče za zdravstvo kaj slabo poskrbljeno. Nihče se ni zmenil zanje, izvzemši, če je porazsajala ta ali ona epidemija. Pa kako naj bi v tem slučaju v resnici izdatno zalegle tudi najboljše zdravstvene naredbe, če je primanjkovalo zdravilskih zavodov, zdravnikov in potrebnega denarja. Neorganizovano zdravilstvo te dobe ni moglo in ni moglo ukreniti nič trajno uspešnega. — Mesta z lastnim štatutom so pač imela po enega ali tudi po več mestnih zdravnikov, ki so jih navadno imenovali mestne fizike, bili pa so do malega tako revno plačani (prejemali so 300—400 gld. letne plače), da so hočeš nočeš morali zanemarjati svoj fizikatski posel in si pomagati z zasebnim zdravljenjem, če so hoteli živeti. Razumljivo je, da niso mogli z vnemo delovati na zboljšanje zdravstvenih razmer dotičnega mesta in najsi bi njihove instrukcije še tako poudarjale to stran njihovega posla.

O gojenju zdravstva po kmetih se niti govoriti ne more. Zdravnike bi lahko seštel na prste, bolnice pa še laže. Po navadi so po kmetih zdravili ranocelniki, ki pa so bili kaj malo naobraženi, tako da so komaj zadoščali za prvo pomoč ponesrečencem.

Za mesto Ljubljano je strah pred kolero l. 1831. izzval prvo oblastveno zdravstveno instrukcijo, ki pa je obveljala še-le

leta 1836., ko je po Avstriji drugič zaplesala kolera: toliko časa je potreboval ta načrt, predno je mogel, prepotovavši vse višje oblastvene pisarne, postati veljaven.

Na bolje se je v Avstriji obrnilo še le l. 1850., ko se je zdravilstvo povsem preosnovalo, pravzaprav šele uredilo. Tedaj so se po pruskem zgledu tudi pri nas ustanovili stalni zdravstveni sveti, ki so imeli nalogo, poskrbeti za zboljšanje zdravstvenih odnošajev sploh. Toda o tem kasneje.

Ob takih razmerah se torej ne bodemo čudili, da je vest o veliki morilki koleri tudi na Kranjskem povzročila velik strah, prav tako, kakor ga je povsodi, kjer se je pojavila kolera. Tako je n. pr. „Preussische Staatszeitung" še l. 1835. (14. sept.) poročala iz Genove v Italiji: „Naše mesto kaže nad vse žalostno lice. Prodajalnice so zaprte, ulice so prazne. Kdor že mora na ulico, hodi s povešeno glavo, robec stiskaje pred usta, da ne bi vdihal kužnega zraka. Vsak hip naletiš na mrliče ali na umirajoče in kdor pride mimo njih, izpljune in stisne stekleničico z dišavami ali s kafro pod nos. Vendar pa nihče neče verjeti, da se kolera naleze z dotikanjem, in zato strežejo bolnikom brez strahu, pa tudi brez uspeha. Vsa zdravila so brez koristi, ozdravi le tisti, ki je krepkejši, nego je bolezen. Mnogo jih bolezen pobere tekom treh in pol ure, drugi se bore dalj časa. Ali tri četrtine obolelih jih umre. Po vseh trgih požigajo velike grmade, da bi očistili zrak, čeprav doslej še ni bilo uspehov." — Da slične vesti, ki so tedaj prihajale z vseh koncev, niso ravno zmanjševale strahu, je jasno.

Zdaj, ko smo obširno govorili o varstvenih odredbah, kakršne je bila zoper kolero zaukazala državna oblast, in pa o zdravilnih sredstvih, kakršne so izumljali tedanji večji ali manjši modrijani, treba, da pogledamo še to, kakšno je bilo njihovo mnenje o bistvu kolere.

Dr. Kowatsch nam v svoji zgoraj navedeni knjigi poroča, da si je večina tedanjega učenega sveta nastanek epidemij, kolere prav tako kakor kuge, izkušala tolmačiti iz takozvanih kozmiško-telurskih vplivov (vplivov neba in zemlje). Govorili so učenjaki o nekaki constitutio pestilens (o strup raznašajočem stanju), o nekem genius epidemicus (o bolezen pospešujočem činitelju) in bili mnenja, da je izbruhe epidemij v prvi vrsti pripisovati posebnemu vplivu solnca in lune, planetov, solnčnih in luninih mrkov, proti katerim se človek seveda ne more zavarovati. Šele ko se je kolera 1831. širila s toliko hitrico in morila s toliko krutostjo, so učenjaki resno začeli misliti na to, ali epidemij morda vendarle ne povzroča kdo drug nego tisti

tajnostni kozmiško-telurski vplivi, ki prav za prav niso bili nič drugega nego doneča beseda, ki pa ni odevala prav nikakega določenega pojma. In začeli so nervozno iztikati za kletim povzročiteljem, tako nervozno, da se je marsikomu ob dobri volji razbil hladni preudarek. Tako se je tedaj pojavila cela nebrojna vrsta najraznoličnejših mnenj in trditev in začel se je prepir, obsegajoč ves kulturni svet, ki se niti tedaj ni hotel prav poleči, ko je 1883 dr. Robert Koch odkril pravega povzročitelja kolere, takozvani komabacil, in ko je bakteriološka veda natančno in nepobitno dognala njegova svojstva.

Leta 1830. so o bistvu kolere in o njeni nalezljivosti vedeli tako malo, da so, kakor pripoveduje dr. Sentimer, na Ruskem 10—15 bolnikov posadili v eno in isto kad in jih kopali v eni in isti vodi. Nič jih ni motilo, da so bolniki v to vodo bljuvali, da so vanjo šli njihovi odpadki in da so skoro vsakega iz nje izvlekli na pol mrtvega. Da bi bil kdo vodo izlil, prinesel sveže pogrete, izpral kad i. t. d., nikomur ni prišlo na misel in bi dalo preveč opraviti. In, pristavlja dr. Sentimer, tako se ni godilo samo na Ruskem, temveč tudi drugod. — Dr. Sentimer sam je bil mnenja, da se kolera ne naleze tako kakor kuga, marveč z dotikanjem; zato ob dovoljni previdnosti ni nevarno, streči za kolero obolelim. Torej je Sentimer učil popolnoma prav, to pa, kakor sam zatrjuje, zato, ker se ni dal preslepiti angleškim zdravnikom, ki so bili iz Vzhodne Indije v Evropo prinesli najneverjetnejše izmišljotine in laži o koleri. Ti angleški zdravniki so namreč trdili, da kolero razširja neka kužna plinasta snov, nekak mijazma, ki ga raznaša zrak; zato da kolero nalezemo, že samo če pridemo v bližino okuženca ali v njegovo s kužnim mijazmom prepojeno ozračje. Razume se, da je ta trditev ljudi močno oplašila in da se nihče prav ni upal v bližino bolnikovo. Od tod tudi tisti znameniti nasveti, naj se kurijo velike grmade, da se prekadi in očisti zrak, ali celo, da naj se s topovi strelja v kugonosni zrak, da se ta-le prežene. Tako je tudi dr. Hufeland l. 1831. o koleri govoril kakor o nekaki zračni bolezni in o tem, da se kolera naleze po zraku. Značilno je, kaj k temu dostavlja okrajni ranocelnik Josip Kos (Illyr. Bl. 1849). Kos pravi: „Dasi dr. Hufeland trdi, da kolero najbolj razširja zrak, dopušča vendarle tudi to misel, da se kolera poleg tega naleze tudi z neposrednim dotikanjem. Temu mnenju pa oporeka večina zdravnikov, ki trdi, da se kolera sploh ne naleze z neposrednim dotikanjem, da torej ni neposredno kontagiozna bolezen, marveč posredno kontagiozna, s posredovanjem zraka nalezljiva bolezen.“ — Torej večina zdravnikov, če smemo verjeti Kosu, je bila tedaj popolnoma napačnega mnenja! Zato ni čuda, da so bile odredbe tolikrat tako na moč nesmiselne. — V istem

smislu poroča „Ill. Bl.“ 1831. na str. 170, da kolera ne more biti neposredno, z dotikanjem nalezljiva bolezen, ker nalezljivost pri koleri ni pravilo, ampak izjema in napada „prijatelje kolerne nalezljivosti“. Skoro na to pa priobčuje isti „Ill. Blatt“ članek, ki ga je posnel iz berlinske „Theaterzeitung“ in ki ga je bil napisal „nek velezmožen, veleizkušen in visokočislan berlinski zdravnik“, in trdi, da je „skoro z največjo gotovostjo dognano, da kolere ne povzroča in ne raznaša nikakšna v zraku skrita kužna snov (Miasma), ampak da se kolera širi z raznašanjem neke kužne, v bolniku izzorele snovi, tako da je torej kolera kužna bolezen, ki se naleze z dotikanjem, bodisi da pride človek v dotiko z okuženim človekom ali z okuženimi predmeti. In v tem spoznanju priporoča dotični zdravnik, stanovanje škropiti s klorovim vapnom in živeti redno, zlasti ne uživati težko prebavljivega mesa. — Kako blizu je bil ta mož temu, kar je veda neovržno dognala še-le dobrih 50 let kasneje! — Da njegove dobre ideje niso bile zmagovite, kaže dejstvo, da je l. 1836. dr. Buzzorini na zboru monakovskih zdravnikov razkladal, da vzroka epidemičnih bolezni sploh in azijske kolere posebej ni iskati v ničemer drugem, nego v vplivu imponderabilij.[1]) Vsak pot, ko zasopemo, pride po njegovem mnenju prosta zračna elektrika v skoro neposredno dotiko s krvjo in če na njo vpliva dalj časa, podleže vitalna zmes krvi deloma kemičnemu učinkovanju elektrike, da nastane v krvi nekak kemizem, katerega influira način in množina zračne elektrike in vsled katerega nastane paraliza krvnega življenja. Ta kemizem nam razlaga patogenijo cholere-morbusa in njegove značilne pojave. Iz vsega tega pa sledi, da vse zapiranje mej i. t. d. zoper kolero nič ne more pomagati.

Iz takega učenjaškega besedovanja, ki je tiste dni preplavljalo vso čitajočo Evropo, se je dobro ponorčeval tisti pretkanec, ki je podal to-le definicijo kolere, ki jo je svojim čitateljem v veliko zabavo prinesel tudi „Illyrisches Blatt“ (1832) in ki jo hočemo v prevodu postaviti sem-le:

„Menimo, da bodemo veleČastitim čitateljem neposredno in na prosto častitim čitateljem posredno storili bistveno uslugo, ako definicijo te bolezni iz spisov najbolj branih zdravnikov priobčimo v čim najkrajši, jasni obliki. Po njihovih globokoumnih raziskavanjih je kolera absolutno kontagiozna, na pol mijazmatična, na pol nemijazmatična, parcielno epidemična, totalno endemična, kozmiški-telurska, električno-galvanično-magnetična, siderično-infuzijorelna, tifozno-epileptična, asfiktično-eksantemična, kataralno-koliška afekcija živčnega, krvnega, kožnega in črevesnega sistema sploh ali nervi vagi, nervi sym-

[1]) Nezaznatnih telesec brez zaznatne teže. Op. pis.

pathici, hrbteničnega živca ali ganglijev spodnjega telesa posebej. Po tej obsežni definiciji bo celo vsakemu lajiku lahko, tega nenaprošenega gosta ob prvem posetu z opijem ali s kalomelom, s kafro ali terpentinovim oljem, s pijavkami ali s puščanjem krvi, s slano vodo, obkladki, vročim pepelom siloma prepoditi iz telesa ali ga s krtačami, obkladki in vdrgavanjem, z vrečami, polnimi moke, ali z blazinami, polnimi zelišč, s toplimi steklenicami in mrzlo vodo ali s kolera-žganjem spodobno izkomplimentirati in ga, v slučaju da bi še hotel ostati v hiši, z ogljikom, s kisikom, s klorom ali s kafrovo paro, z octovo kislino ali dušikovim oksidulom pregnati iz nje." —

Prav kakor so si zastran vprašanja, kaj je kolera, kdo jo povzroča, ali je nalezljiva ali ni, in kakšna so sredstva zoper njo, zdravniki in lajiki bili hudo v laseh prva leta njenega rogoviljenja po Evropi, tako so se, kakor bomo videli, prekljali tudi kasneje. Najbolje se je pri vsem tem še godilo lekarnarjem, ki so razpečavali zdravil, kolikor so jih le imeli, in pa koleri sami, ki se za učenjaški bojni žvenket ni menila, ampak je plesala po Evropi, kakor se ji je zljubilo, in srečno priplesala tudi v Galicijo in na Ogrsko.

Vse zgoraj obširno naštete in opisane varnostne odredbe, vse mejne straže, vsi kordoni in rasteli ji niso mogli ubraniti, da ne bi drzno preskočila stavljenih ji meja in se nenadoma, kakor da je pognala iz tal ali padla z neba, pojavila tostran zastražene meje na kraju, kjer so se je najmanj nadejali. Nihče si ni vedel pomagati. Kolika zbeganost je vladala celo na cesarskem dvoru, kažejo cesarjeve naredbe tega leta, ki kmalu preklicujejo to, kar so bile šele nedavno zaukazale.

Leta 1830. je bil cesar ob gališkili in nadalje ob ogrskih mejah zaukazal potegniti vojaški kordon in vobče ob mejah, od kolere ogroženih, poslovati tako, kakor da mejam preti kuga. Ker pa se je na spomlad 1831 kolera nenadoma pojavila tostran zastražene meje, je cesar, prepričan, da zoper kolero ni obrambe, zaukazal, da je vse stroge odredbe proti njej (kordone, kontumaciranje etc.) opustiti.

Javnosti ta cesarski ukrep ni bil všeč, ker si je od omenjenih odredeb vendarle obetala vsaj nekoliko varstva. Zato so početkom junija 1831. l. vse razveljavljene odredbe zopet postale veljavne. Zopet so kakor za divjanja kuge zapirali in zastraževali okužene hiše in vasi in cele okraje, čim najbolj se je dalo, prekajevali in molili in varovali meje, kolera pa se je navzlic vsem stražam širila bolj in bolj. V Galiciji se je bila kolera tako hudo razpasla, da ni imelo prav nobenega smisla, v tej deželi še nadalje vzdrževati kordone. Saj je vsak hip zdaj na tem zdaj na onem koncu pre-

skočila kordon in mu za hrbtom zaplesala svoj divji ples. Zato so gališke kordone že julija meseca razpustili. — Prav takšne so bile izkušnje na Ogrskem. Tudi tukaj vse stroge odredbe, ki so nekdaj branile kugi, niso mogle ubraniti koleri, da se ne bi pasla iz komitata v komitat. — Komaj je bila kolera izbruhnila v sosednji Galiciji, so že po vsej gališko-ogrski meji potegnili kordon. Toda že 13. junija je kolera ušla preko meje na Ogrsko in izbruhnila, kjer je niso prav nič pričakovali, kajti preskočila je bila dva komitata. — Drugim kordonom se ni godilo nič bolje, tudi onim na Ruskem ne, ki jih je kolera prav tako imela za norca kakor naše. Vse zapiranje deželnih ali okrajnih ali mestnih ali vaških meja ni pomagalo nič, pač pa je povzročalo mnogo sitnosti in težav, ker je oviralo svobodni promet, in sicer, kakor je vse kazalo, brez koristi. „Vse to zapiranje," pravi „Illyrisches Blatt" 1831, „je brez koristi, povsodi pa povzroča sitnosti in bedo, strah in razburjenje, razdira krvne in prijateljske vezi, ki vežejo človeka s človekom. Plašen beži otrok pred starši, beže starši pred otrokom, mož pred ženo, žena pred možem, takoj ob prvem izbruhu bolezni, bolnika pa prepuščajo brez pomoči in brez rešitve njegovi usodi. Tako marsikdo ni bil toliko žrtev bolezni, kolikor je bil žrtev kazni vrednega pritajevanja in popolnega pomanjkanja potrebne pomoči. Vse je razbito, občevanje, promet, trgovina. Zato se ni čuditi, če je prav ista javnost, ki se je bila, zapeljana, prevarana ali slabo poučena, tega zapiranja oklepala kakor rešilne bilke, na vseh koncih, kjerkoli se je pojavila moreča kolera, brez ozira na nasprotja in na nasprotujoča si naziranja glede bistva in kakovosti razsajajoče kužne bolezni, prva jasno spoznala, kje je resnica, in vse te odredbe, katere je bila preje slavila kot rešilne, zavrgla kot pogubonosne. Ta pojav se bode ponavljal povsodi, kjer se tem izkušnjam nočejo vdati, dokler je še čas, in kjer se iz pretiranega strahu trudijo, se v bran postavljati zlu, zoper čigar razširjanje vse zgoraj omenjene naredbe nič ne zaležejo, kakor je to v zadostni meri pokazala dosedanja izkušnja."

Jasnejših besed obupanost tistih dni ni mogla najti.

Cesar Franc že več ni vedel, kaj naj začne. Rad bi pomagal, pa ni znal Nihče mu ni vedel svetovati. Saj ni bilo nikogar, ki bi vedel, kaj naj se započne, da se grozni morilki zaustavi pot.

5. septembra 1831. l. je cesar razpustil osrednjo zdravstveno dvorno komisijo in njene posle poveril c. kr. združeni dvorni pisarni.

4. oktobra 1831 je cesar Franc, kakor piše „Laibacher Zeitung", „v svoji modri skrbi in z ozirom na dotlejšnje iz-

kušnje, da se namreč vse zapiranje hiš in stanovanj, v katerih leže bolniki ali mrtveci za kolero, ne le prav nič ni obneslo, da sta marveč strah in zbeganost, ki se v takem slučaju ponavadi polotita zaprtih rodbin, še povečala duševno razdraženost, kar je razširjanje bolezni le še bolj pospeševalo, zaukazal, da je odslej vsakršno takšno zapiranje opustiti in da se je omejevati edinole na čim najskrbnejšo snažnost posteljnega in telesnega perila in stanovanja. Nadalje: ker kordoni zelo mnogo stanejo (koliko vojaštva je treba za njihovo vzdrževanje, koliko neštetih troškov!) in ker kordoni ovirajo trgovino po vsej državi, je odredil, da razen kordonov, ki že stoje, ni postaviti nobenega novega kordona več, da se je marveč omejevati na krajevne varstvene odredbe, kakršne narekuje zdrav preudarek in kakršne so se dobro odnesle."

10. oktobra 1831. je cesar Franc iz Schönbrunna poslal najvišjemu kancelarju združene dvorne pisarne, ki je tedaj opravljala posle najvišjega zdravstvenega sveta, to-le kabinetno pisanje:

Ljubi grof Mitrowsky!

Ko je epidemična kolera pretila vdreti v Moje države, sta bila narava in način postanka in razširjanja te bolezni dvomljiva.

Zato sta Mi previdnost in preudarnost kakor tudi skrb za zdravje Mojih zvestih podanikov velela, uporabiti vsa tista sredstva, ki so se v prejšnjih mnogoletnih izkušnjah zoper najnevarnejšo vseh nalezljivih bolezni izkazala kot dobra, in zato smo uveljavili predpise opravilnika zoper kugo.

Toda navzlic izpolnjevanju teh predpisov se je kužna bolezen (kolera) širila nevzdržema in proti njej uveljavljene naredbe in naprave so imele za posledico škode, ki so očividno celo dosti pogubnejše nego sila, ki jo je povzročila bolezen. Razširjale so bojazen in strah in plašile duhove.

Zlasti pa je zapiranje v nevarnost stavilo zdravje v zaprtih krajih, uporabljene čete pogostoma izročalo obolenju in pospešavalo bolezen, katero naj bi zaviralo.

Strah pred nevarnostjo okuženja, ki so ga vse te naredbe povzročale in podžigale, je mnoge bolnike spravil ob potrebno postrežbo in je oviral medsebojno pomoč, rešilno oskrbo. Končno so te odredbe ovirale trgovino in promet kakor tudi obrtno gibanje, izpodkopavale so blagostanje posameznikov in zdravim odtegovale doslejšnjo pridobnino.

Zato sem predpise opravilnika proti kugi v Svojih državah v vseh na kolero nanašajoših se poslih sklenil razveljaviti in obenem zaukazati, da je z ozirom na kolero ravnati po predpisih, veljavnih zoper epidemično nalezljive bolezni.

Opirajoč se uprav na one izkušnje, ukazujem nadalje, da je vse še obstoječe zdravstvene kordone, stoječe ob mejah posameznih sosednih pokrajin Moje države, razpustiti.

Edinole ob meji onih južnih pokrajin monarhije, katerih izvoz in trgovina je v neposredni zvezi s sosedno italijansko državo in s pomorskimi lukami, naj še vnaprej začasno stoji zdravstveni kordon, in sicer naj ostane zaradi posebnih razmer in ozirov na pomorsko trgovino in na doslej v italijanskih sosednjih državah še vedno vladajoče mnenje in bojazen glede narave in načina razširjanja kolere. S tem kordonom se želim izogniti možnosti, da bi različne italijanske prijateljske sosednje države posamič zapirale meje, in želim vzdržati ž njimi promet in važno pomorsko trgovino z inozemstvom motenja in prekinjenja obvarovati dotlej, da na izkušnje oprto mnenje o postanku in razširjanju epidemične kolere zadobi splošnejšo veljavo. Iz prav teh vzrokov sem tudi zaukazal, carinski kordon tostran Trsta kakor tudi onega v ostali svobodni krajini Primorske in Dalmacije preustrojiti v zdravstveni kordon.

Da pa se promet v ravnokar omenjenih odnošajih kolikor mogoče olajša, sem sklenil, da se kontumačna doba za potnike in za blago na vseh zatvornih postajah proti inozemstvu kakor tudi ob kordonih, po domačem ozemlju znotraj meja postavljenih, kolikor jih še stoji, zniža na dobo petih dni. Samo za lombardsko-beneško kraljevino in za Primorje se kontumačna doba začasno določa na deset dni.

. . . . Schönbrunn, 10. oktobra 1831. Franc.

To cesarjevo pismo je za nas velezanimivo, kajti kaže nam, da se je na cesarskem dvoru mnenje o bistvu kolere bistveno izpremenilo. Spoznali so, da je kolera vse kaj drugega nego kuga in da torej ne kaže, proti koleri uporabljati varstvenih odredeb, ki so svoj čas veljale zoper kugo. Pravega sicer tudi sedaj še niso mogli vedeti, vedeli so le, da je kolera brez dvoma nalezljiva bolezen, da zapiranje ne pomaga in da je snažnost najboljše varstveno sredstvo proti njej. To naziranje je moralo tedaj vladati po vsej Avstroogrski, v kolikor je bila prosvetljena, saj smo videli, kako so odpravo strogih naredeb proti kugi zahtevali vsepovsod prebivalci sami. Ni pa to naziranje moglo na površje v Italiji. Italijani, o katerih bomo še večkrat slišali, da se niso držali prepogumno, so se radikalnih protikužnih naredeb držali s krčevitim strahom in se nikakor niso dali prepričati, da so v zmoti.

S tem pismom je torej cesar Franc odpravil vse na predpise zoper kugo opirajoče se naredbe in naprave, znotraj meja svojih držav odpravil kordone in zaukazal, da se je odsihmal z ozirom na kolero ravnati po predpisih zoper epidemično nalezljive bolezni sploh.

Da vsaj nekoliko razumemo obupno splašenost, ki je tedaj vladala po Avstriji, naj navedemo nekaj številk.

Kako je kolera 1831. divjala po Galiciji in po Ogrskem, smo že povedali.

Na Dunaju, kjer je kolera izbruhnila koncem avgusta meseca, je v mestu in predmestjih tekom 4½ meseca (31. VIII. do 15. XII., ko je pojenjala) za kolero obolelo 4058 ljudi; od teh jih je umrlo 2059 (torej dobra polovica!), ozdravelo 1941, ostali pa so bili ob sklepu poročil še v zdravniški oskrbi. — V Pragi je do 5. januarja 1832. na koleri obelelo 1064 ljudi; od teh jih je umrlo 495 (torej nekaj manj ko polovica), ozdravelo 285, v oskrbi pa jih je takrat bilo še 284.

Glasom navedene cesarske naredbe z dne 10. oktobra 1831 je torej odslej proti koleri bilo postopati po predpisih zoper epidemične nalezljive bolezni, ne več po predpisih zoper kugo.

Ti predpisi zoper epidemično nalezljive bolezni, ki datirajo iz leta 1806. in ki so jih takoj priobčili in prebivalstvu države v spomin poklicali vsi avstrijski vladni listi, se v prevodu glase takole:

„Normative z dne 27. februarja 1806 glede ravnanja ob epidemično nalezljivih, zlasti tifoznih boleznih.

1. Sedaj črez večji del Evrope več ali manj razširjeno bolezen[1]) povzroča ponajveč že tako dolgo trajajoče vlažno, mokro in celo pozimi tako malo mrzlo vreme. Dogodki v vojski[2]) seveda tudi znatno pospešujejo njen razvoj in njeno razširjanje.

2. Bolezen potemtakem ni nova, marveč smo jo že videli, kako se je vedno pojavljala ob sličnem dolgo trajajočem neugodnem vremenu in v sličnih okoliščinah. Tudi smemo, ker je letni čas že toliko napredoval in ker že nastopa boljše vreme, zanesljivo upati, da nam bode Bog to bolezen kmalu popolnoma odvzel.

3. Da se pred to boleznijo zavarujemo, ni treba nikakšnih zdravil. Še prav zelo škodovalo bi, če bi si kdo dal puščati kri ali če bi zdrav jemal trebušna in čistilna sredstva ali druga hvalisana zdravila, da bi se te bolezni obvaroval.

4. Treba biti vedrega duha in trdno treba zaupati v Boga; pri tem pa treba živeti redno, opravljati svoje posle, ogibati se nezmernosti v jedi in pijači in vsakršne razbrzdanosti, najvestneje treba paziti na snažnost stanovanja, obleke, večkrat treba menjati perilo. Vsaj enkrat, še bolje po dvakrat na dan odpri okna svojega stanovanja, in sicer med 10. in 4. uro. To odpiranje je tem potrebnejše, čim manjša je soba, čim niže leži in čim več ljudi biva v njej. Izogibaj se uživanja nezdravih

[1]) Namreč legar, ki je 1806. l. divjal po Evropi in ki je izzval pričujoče zdravstveno navodilo. — Z ozirom na legar imajo ti predpisi veljavo menda še danes. Op. pis.

[2]) 1806. l. Napoleonska vojna. Op. pis.

in pokvarjenih jestvin. Tem je prištevati skoro vse jestvine, katere si za navzočnosti vojnega sovražnika zakopal ali jih skril na zatohel kraj. Če so popolnoma skvarjene, jih uniči, če pa niso, jih moraš, predno jih zaužiješ, razpoložiti na suh, solnčnat kraj in jih večkrat obrniti, da jih zračni pih izboljša in napravi manj škodljive. Zlasti se tudi varuj prehlajenja in ne zamudi, če se čutiš bolnega, takoj stopiti k zdravniku po pomoč.

5. Iz vsega tega je pač razvidno, da tistim, ki so živeli redno in pametno, ni treba prav nič premeniti načina življenja, ker bi si sicer utegnili škodovati.

6. Če se pripeti, da kdo v rodbini oboli, treba obolelega, če le mogoče, spraviti v posebno, prostorno sobo. K njemu naj hodijo samo tisti, ki mu strežejo.

7. S podvojeno pozornostjo treba skrbeti za čistoto bolnikove sobe in postelje. Vsak dan po enkrat ali večkrat treba eno okno odpreti tako, da zračni pih ne more do bolnika. Bolnikove izmečke (otrebke) treba vedno takoj odstraniti iz sobe. Bolnikovo perilo in njegovo posteljno perilo treba večkrat izmenjati s poprej zadostno pogretim, svežim perilom, to pa tako oprezno, da se bolnik pri tem ne prehladi.

8. Ako bolnik ozdravi ali če umre, ne sme njegovega perila, njegove obleke in posteljne oprave uporabljati nihče, dokler ni skrbno oprano in očiščeno in dokler ni obleka, ki se ne da izprati, nekaj tednov visela na zračnem prepihu.

9. Slamo, na kateri je bolnik ležal, treba sežgati na prostem, v sobi pa, v kateri je bil bolnik, morajo okna in vrata nekaj dni biti odprta.

10. Prav tako treba ravnati, če so bili v hiši nastanjeni vojaki, zlasti še, če so bili bolni. Slamo, na kateri so ležali zdravi vojaki, je uporabljati edinole za pognojitev,[1]) ono pa, na kateri so ležali bolniki, je pod milim nebom sežgati.“

Tako torej.

Kolika razlika med prejšnjimi strogimi naredbami in temi skoro docela modernimi navodili!

Sicer pa, kakor bodemo videli, ni ostalo pri teh ponižnih odredbah, marveč so jih sčasoma sledile še druge, bistvu kolere vse bolj primerne. Ta navodila so bila naperjena v prvi vrsti proti legarju, čigar žalostne učinke so tedaj dobro poznali. Proti koleri so jih uveljavljali zgolj zaradi tega, ker niso vedeli boljših sredstev.

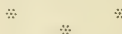
Tako je bilo tisto leto po Avstriji; tako so se odločujoči možje kretali proti koleri, — končno treba vendar že pogledati, kaj so tisto leto počeli pri nas na Kranjskem.

---

[1]) Tudi za to bi se ne smela uporabljati! Op. pis.

Utegnil bi kdo očitati, da smo z naslovom svoje razprave pravzaprav edinole to obljubili, da bomo pripovedovali, kako je bilo v Kranjski, ko je nadnjo prihrumela kolera, zdaj pa govorimo o vsem mogočem.

Proti takemu očitku bi postavili mnenje, da ne more škodovati, če ob tej priliki povemo še kaj drugega, kar se tiče našega predmeta, čeprav leži nekako zunaj začrtanega ožjega okvira, zlasti ker utegne v teh dodatkih kaliti marsikatero poučno zrno. Naposled pričujoče razprave ni smatrati zgolj za zgodovinsko pripoveden, ampak tudi za zdravstveno poučen spis, ki naj marsikomu da nekaj koristnih migljajev za priliko, katere si ne želimo. Kolera se zadnja leta drži v Evropi tako trdovratno in se plazi krog naših domačih meja tako vztrajno, da ni izključeno, da se ne poslovi, dokler ni posetila tudi nas.

Najsi je kolera 1831. l. še tako hudo gospodarila po Galiciji, Moravski, Nižjem Avstrijskem, Ogrskem in sosednjem Hrvatskem, na Kranjsko je tega leta ni bilo. „Illyrisches Blatt“ iz l. 1832. piše (p. 175), da se je „usodi zdelo, tem krajinam z imenovano boleznijo prizanesti“ in da „se sme upati, da jim bode prizanašala tudi zanaprej“. Žal, to upanje se ni izpolnilo, kajti poslej se je, kakor pravi dr. Keesbacher,[1]) prav vsaka v srednji Evropi izbruhla kolerna epidemija dotaknila tudi Ljubljane, seveda tudi večjega dela Kranjske.

Toda kdo je mogel vedeti, ali pride kolera na Kranjsko ali je ne bo? Od njenih grozodejstev prestrašena gosposka, državna kakor deželna in občinska, se je odločila, da za vsak slučaj že vnaprej ukrene vse, da se „Ilirska provincija“ kar najbolje zavaruje proti preteči nevarnosti.

Osrednja vlada je že mnogo prej, predno se je kolera, ki je tedaj morila in strašila po Hrvatskem, približala mejam, za provincijo Ilirijo ustanovila posebno vrhovno deželno zdravstveno komisijo. Poslovati je začela ta komisija dne 12. julija 1831. l., predsedoval ji je deželni guverner Josip Kamilo baron Schmidburg, protomedicus (vrhovni zdravnik) pa je bil gubernialni svetnik Johann Schneditz.

Tej deželni in vrhovni zdravstveni komisiji (Gubernial-Sanitäts-Commission) so bile podrejene številne okrožne zdravstvene komisije (Distrikts- S. C.), ki so svoj okoliš zopet delile v manjša okrožja. Tako n. pr. je c. kr. ljubljanski okrožni urad s cirkularjem z dne 23. avgusta 1831, ki ga priobčujemo, ker je zanimivo, videti razmerje med številom zdravnikov in rano-

[1]) Die öffentlichen Gesundheitsfragen der Stadt Laibach, Separatabdruck aus der „Laibacher-Zeitung“ 1880, p. 21. Op. pis.

celnikov, ljubljansko okrožje razdelil tako-le: Glavne občine okolica ljubljanska, Črnuče, Zalog, Dobrunje, Bokavce in Šent Vid, so se pridelile okrajnemu ranocelniku Ivanu Hočevarju v Ljubljani; glavne občine Medvode, Smlednik in Vodice ranocelniku Josipu Steinmetzu v Medvodah; glavni občini Brest in Želimlje ranocelniku Karlu Pintarju na Studencu pri Igu; glavne občine Križ, Mengeš in Kapljavas ranocelniku Matiji Košci na Klancu; glavni občini Šmartno in Motnik okrajnemu ranocelniku Ivanu Mucku v Kamniku; glavni občini Krumperk in Dolsko ranocelniku Josipu Ahčinu v Dolskem; glavna občina Moravče ranocelniku Jakobu Zalokarju (Sallocher) v Moravčah; glavni občini Lukovica in Št. Ožbolt okrajnemu ranocelniku Mihaelu Taboretu v Prevojah; glavne občine Ponovič, Kandrše in Zagorje okrajnemu ranocelniku Urbanu Tratniku (Trattnig) na Vačah; glavni občini Loka in Stara Loka ranocelniku Josipu Grbcu (Gerbetz) v Loki; glavne občine Poljane, Trata in Stara Oslica okrajnemu ranocelniku Antonu Grbcu (Gerbetz) v Poljanah; glavne občine Sorica, Železniki in Selce ranocelniku Luki Kadivcu (Kadiuz) v Železnikih; glavni občini Kranj in Naklo okrajnemu ranocelniku Luki Pircu (Perz) v Kranju; glavne občine Cerklje, Šenčur in Dvor okrajnemu ranocelniku Francu Ahčinu (Achtschin) v Velesovem; glavni občini Tržič in Loka okrajnemu ranocelniku Ivanu Einwalterju v Tržiču; glavne občine Radovljica, Begunje in Bled ranocelniku Lovrencu Schauppu v Radovljici; glavni občini Kropa in Kamna Gorica okrajnemu ranocelniku Lovrencu Pogačniku (Pogatschnig) v Kropi; glavno občino Bistrica okrajnemu ranocelniku Ivanu Kilarju (Küller) v Bistrici in glavni občini Jesenice in Kranjska Gora okrajnemu ranocelniku Pavlu Galoviču (Gallovich) na Jesenicah. Teh devetnajst distriktov so spojili v štiri glavne sekcije, katerih prva, sestoječa iz okrajev okolica ljubljanska, Ig in Smlednik, je bila v vrhovno zdravstveno vodstvo dodeljena okrajnemu zdravniku drju. Pobru v Ljubljani, druga (Krumperg-Ponovič-Brdo-Mekinje) distriktnemu zdravniku drju. Lašanu (Laschan), začasno njegovemu namestniku drju. Pretnarju (Prettner) v Kamniku, tretja (Loka-Velesovo) distriktnemu zdravniku drju. pl. Nagyju v Kranju in četrta (Radovljica-Bled-Bela Peč) distriktnemu zdravniku drju. Papežu (Papesch) v Radovljici. — Na sličen način je bila razdeljena ostala dežela. Vidi se, da je deželna gosposka kranjska mogla v boj zoper kolero poslati le malo zdravnikov, pač pa razmeroma precejšnje, seveda vedno še izdaleka ne zadostujoče število ranocelnikov.

Poleg okrožnih zdravstvenih komisij, katerih je bilo vsega vkup 19 in katerih vsaka se je delila v štiri glavne sekcije, so po večjih krajih na deželi poslovale krajevne zdravstvene komisije.

Krajevne komisije so od 17. julija nadalje poslovale v Postojni, v Idriji, v Vipavi, v Senožečah, v Planini, na Vrhniki, v mestih Kamnik, Kranj, Loka, Radovljica, v trgih Tržič, Gornji in Spodnji Železniki, v Kropi, v Kamni Gorici, v Jesenicah-Savi, v Moravčah itd.,[1]) v katere je vsaka občina odposlala po dva zastopnika.

Stolno mesto Ljubljana je seveda imelo svojo posebno zdravstveno komisijo, ki je uradovala v mestni hiši v magistratni posvetovalnici in začela poslovati 20. julija.

Sestavljena je bila takole: načeloval ji je okrožni glavar, c. kr. gubernijalni svetnik Josip Fluck; člana sta bila Anton pl. Frankenfeld, c. kr. prvi okrožni komisar, kot načelnikov namestnik, in dr. Anton Pober kot c. kr. okrožni zdravnik. Prisedniki komisije so bili c. kr. svetnik in župan ljubljanski Ivan Nep. Hradecky, magistratni svetnik Bernard Klobus, mestni sodnik Gašper Kanduč (Kandutsch) in občinski svetovalci. Stalni aktuar je bil Anton Perko. Izredni člani komisije so bili c. kr. korar, tehant in stolni župnik Andrej Albrecht, šentjakobski župnik Zlatoust Pohlin (Pochlin), župnik predmestne fare Marijinega oznanjenja Felicijan Rant, župnik predmestne fare šentpetrske Ivan Benedičič in župnik predmestne fare trnovske Franc Barlič.

Slične komisije so poslovale drugod. Tako n. pr. je kamniški zdravstveni komisiji načeloval okrajni komisar Alojzij Erazem Murgel, njegov namestnik je bil mestni blagajničar in upravitelj bolnišnice Franc Avarnig, prisedovali pa so mestni župnik in tehant Ivan Prelesnik, distriktnega zdravnika namestnik dr. Pretnar in mestni sodnik Vrban Čerin. — V Kranju je bil načelnik zdravstvene komisije okrajni komisar Ivan Nep. Elsner, nadomestoval ga je graščak Mihael vitez Pagliaruzzi, prisedniki pa so bili mestni župnik, tehant in častni korar Avguštin Sluga, distriktni zdravnik dr. Ludovik pl. Nagy in mestni sodnik Josip Škarja (Skaria). — Tržiška komisija je sestajala iz okrajnega pristava Ivana Pogačnika kot načelnika in župnika Ivana Zalokarja (Salohar), ranocelnika Ivana Einwalterja in višjega sodnika Josipa Peharca kot prisednikov. — V Loki je zdravstveni komisiji predsedoval okrajni komisar Matija Dekleva, nadomestoval ga je c. kr. komornik Franc baron Wolkensberg, prisedniki so bili mestni župnik in tehant Leopold Janežič, ranocelnik Josip Grbec (Gerbetz) starejši in mestni sodnik Maks Cebal (Zeball). Komisiji za Zgornje in Spodnje Železnike je predsedoval višji sodnik in rudničar Globočnik, prisedniki so bili župnik Blaž Kersnik, ranocelnik Luka Kadivec in rudničar Andrej Varl. — Radovljiške ko-

[1]) Nadrobnejše glej „Laib. Zeitg.", uradna priloga k 1. sept. 1831.

misije načelnik je bil c. kr. komornik Vincenc grof Thurn, njegov namestnik pa okrajni komisar Mihael Rieger. Prisedovali so farni vikar Kancijan Stibelc, distriktni zdravnik dr. Franc Papež in trgovec Josip Šporn. — Komisiji za Kropo in Kamno Gorico je predsedoval rudničar in višji sodnik Franc Šolar (Schuller), prisednika pa sta bila župnik Jernej Uršič (Urschitz) in ranocelnik Lovrenc Pogačnik. — Komisijo za Jesenice, Savo in Plavž je vodil graščak Franc Kos, nadomestoval ga je okrajni komisar Luka Zupan, prisedniki so bili župnik in bivši tehant Ignac Jugovic, ranocelnik Pavel Galovič (Gallovitsch) in višji sodnik Luka Kerstein. — Moravški komisiji je načeloval graščak Josip Žurbi (Schurbi), prisedovali pa so župnik in tehant Andrej Jeras, ranocelnik Jakob Zalokar (Sallocher) in višji sodnik Andrej Brvar (Berwar). — Poleg navedenih oseb sta v vsakem kraju zdravstveni komisiji pripada a še po dva občinska odbornika. Okrajni komisarji, ki niso bili imenovani za predsednika tamošnje zdravstvene komisije, so imeli nalog, da se nemudoma pouče o vseh ukrepih komisije in da so ji v vsakem slučaju nemudoma na pomoč.

Te zdravstvene komisije, ki so sestajale iz državnih, okrajnih, krajnih ali občinskih zastopnikov ter enega zdravnika in enega ranocelnika, so takoj od početka imele vse polno dela, kajti izvečine jim je bilo poskrbeti prav za vse. Saj ni bilo ne bolnic, ne primernih krajev, kamor bi v sili spravljali bolnike, niti ni bilo dovoljnega števila zdravnikov, niti ranocelnikov. Za to, da bi bila občina zdravstveno urejena, ni bilo poskrbljeno skoro prav nikjer, niti ne v stolnem mestu Ljubljani. Ljudstvo, pažnje na zdravstvenost nevajeno, se ni dalo poučiti in se za ukrepe teh zdravstvenih komisij ni hotelo dosti zmeniti. Pa saj smo o tem že o priliki govorili. Z eno besedo: zdravstvene razmere so bile v obče tako mizerne, da ni čuda, če je po vsej deželi med lajiki, kakor med zdravniki zavladal velik strah, da se Kranjska zaradi zanemarjenih odnošajev ne bode mogla ubraniti kolere.

Odprtih in razdrapanih greznic te komisije prav tako niso mogle odpraviti črez noč, kakor niso mogle črez noč poskrbeti za zdravo pitno vodo, za kanalizacijo ali za zdrava stanovanja. Zato so morale svoje delo omejevati na laže in hipno izvedljive naredbe, ki so pri vladajočih odnošajih seveda morale ostati več ali manj le akademske vrednosti. Izdajale so vedno in vedno zopet zdravstvene oklice in poučne letake, kako se je varovati „bljuvodriske iz jutrovih dežel“.

Ker so ta navodila prav zanimiva, naj podam tukaj izvadek (izvleček) iz letaka, ki je datiran z dne 11. junija 1831 in podpisan od guvernerja Schmidburga in protomedika Schneditza ter ponatisnjen v uradnem listu Ljubljančanke (14. VII. 31.)

Zanimivo je, da je ta letak izšel v nemškem in slovenskem jeziku, kakor napoveduje „Laibacher Zeitung“ v svojem inseratu: „In der Egerschen Buchhandlung in der Spitalgasse Nr. 267 ist za haben: Currende des k. k. illyrischen Guberniums zu Laibach Nr. 16842. Die Belehrung über die (!) Cholera Morbus betreffend in deutscher und krainerischer Sprache, Preis 4 Kr. C. M.“. Žal, da slovenskega izvirnika nismo mogli najti. Pri istem Egerju je istega leta izšlo že zgorej omenjeno „Poduzhenje sa kmeta“, čigar vodilne misli so z vladnim ietakom bistveno sorodne.

Ta letak torej pravi, da divja po nekaterih komitatih Ogrske azijska kolera in da je c. kr. osrednja zdravstvena dvorna komisija zaukazala, meje proti kraljevini Ogrski in k njej pripadajočim provincijam zapreti. Potem popisuje kolero, kako se pojavlja, kako se razvija i. t. d., povsem pravilno, kakor smo jo tudi mi že popisali uvodoma. V drugem poglavju govori o tem, da treba na vsak način zabraniti dotiko med zdravimi in za kolero obolelimi. Bolnike treba ločiti po vseh onih predpisih, ki veljajajo proti kugi. Kontumačne naprave morajo zopet začeti poslovati v vsem obsegu in v vsem obsegu je izpolnjevati vse znane stroge varstvene predpise, ki veljajo zoper kugo. — Spomniti se je treba, da je cesar početkom prvega kolernega navala vsem svojim deželam zaukazal, se ravnati po predpisih zoper kugo, in da je ta ukaz šele kasneje razveljavil. — V tretjem poglavju govori o skrbi za splošne zdravstvene razmere prebivalstva, zlasti pa za zdravje tistih, ki pridejo z obolelimi v kakršnokoli dotiko. Varovati se je prepiha in prehlajenja, „vsaj dvakrat na dan treba bolniško sobo s kisovo paro ali, kar je še bolje, s klorovimi parami prekaditi, ali pa jo dvakrat na dan z razpuščenim klorovim vapnom poškropiti.“ Nikdar naj zdravniki, ranocelniki, duhovniki in bolniški strežniki svojih poslov ne opravljajo s teščim želodcem, ne da bi bili popreje zaužili kaj opojnega. Kolikor mogoče naj se varujejo, vdihavati bolnika obdajajoči ali iz njega izdihavani zrak, ker se zdi, da ni nič manj nevaren okuževalec kakor bolnikova izločila. Tudi naj si vsakdo, predno gre v bolniško sobo, roke umije s kisom, s sabo pa naj vzame stekleničico z razpuščenim klorovim vapnom ali hudim (tudi aromatičnim) kisom, da se z njim omoči krog nosu ali da ga duha. Usta naj si izpere z razredčenim kisom, kolonjsko ali drugo vonjivo vodo. Po končani bolniški viziti se mora preobleči, obleko pa vestno prekaditi. Prav tako oprezni morajo biti grobokopi, ki se morajo po možnosti izogniti vsakršni dotiki s kužnim mrličem. Anatomično raztelesenje se sme vršiti samo s skrajno opreznostjo, in sicer le potem, ko je ves mrlič, zlasti pa odprto črevesje, z razpuščenim klorovim vapnom oškropljeno ali omočeno. —

Da se uniči miazma odnosno kužna snov, treba ravnati natančno tako, kakor se je ravnalo s kugo. Ravnati se je po (zgoraj že navedenih) navodilih, kako treba čistiti vse, karkoli je v neposredni ali posredni dotiki z bolnikom ali kar prihaja iz sumljive strani. Da se zabrani razširjanje kolere, treba vse okužene in vse sumljive osebe strogo ločiti in zavarovati po že zadostno opisanih predpisih. Zabraniti je vsakršno odvzemanje ali odpošiljanje nerazkuženih predmetov, paziti je na to, da nihče ne spi pod milim nebom ali hodi bos, ne je surovega sadja, ne uživa piva ali kvasu (Quaß) v preveliki meri i. t. d. i. t. d.

Seveda se zdravstvene komisije niso omejevale zgolj na objavljanje takih varnostnih predpisov, marveč so z vso možno strogostjo morale paziti, da so se v istini tudi izvrševali. To pa je bila kaj težavna naloga, kajti dežela je bila v zdravstvenem oziru tako zanemarjena, da se je le premnogokrat dobra volja razbila ob nepremostljivih nedostatkih. Da bi se le-tem vsaj nekoliko odpomoglo, je deželna gubernijalna vlada ponovno pozvala prebivalstvo, naj po zgledu Dunajčanov z radovoljnimi darili v denarju ali v porabnem blagu priskoči praznim državnim blagajnicam na pomoč, da se bo vsaj za silo preskrbelo, česar treba za varstvene kakor tudi za zdraviliške naprave.

In prebivalstvo se je temu vabilu odzvalo z veliko, hvale vredno vnemo. Dajalo je, karkoli je moglo: denarja, kruha, poljskih pridelkov, stole, mize, postelje, posteljne oprave za zasilne bolnice in za ubožce, mila, soli, lonce, posodo, vsega v obili meri. Kranjski stanovi so zdravstveni oblasti brezplačno dali na razpolaganje svoj grad Podturn pri Ljubljani (sedaj takozv. Tivolski Grad), naj v njem nastani reveže, ki bi vsled kolere zapadli bedi. Poleg tega so ji darovali znaten znesek 1000 gld. v prehranjevanje nadložnih. — Ribniški graščak Josip Rudež je iz svojih obsežnih gozdov brezplačno prepustil ves les, kolikor ga treba za napravo 15 čardakov[1]) ob sanitetnem kordonu. Knez Auersperg je prav tako daroval les za napravo čardakov ob poljanskem sanitetnem kordonu na Kočevskem. — Šneberški grad je iz lastnega oskrbel napravo čardakov ob postojnskem sanitetnem kordonu. – Občinski zastop občine ljubljanska okolica je na lasten trošek prevzel oskrbo bolnikov in pa onih, ki bi vsled kolere prišli v bedo. Kajti tudi na te je bilo treba misliti. Saj se je neredko zgodilo, da je kolera iz hiše pobrala najboljše moči, nedoraslim otročičem uropala starše, onemoglim staršem ugrabila edino oporo, delavne sinove, in zaostale pahnila v največjo bedo. — Ljubljanski lekarnarji so sklenili, da bodo, če izbruhne kolera, tako

[1]) Čardak (Csartaque) se je v hrvatski Vojaški Granici imenovala deloma iz kamenja, deloma iz lesa zgrajena stražarska koča. Op. pis.

za Ljubljano kakor tudi za ljubljansko okolico zdravila prodajali za polovično navadno ceno. Isto se je sklenilo za postojnski okraj. -- Nabiralo se je po vsej deželi in ljudje so, kakor pričajo v Ljubljančanki objavljeni izkazi, dajali radi in obilo. Zlasti mnogo zaslug si je z nabiranjem prostovoljnih darov stekla domača duhovščina, ki je celo raz prižnice ljudstvo vnemala k delu milosrčnosti in — samoobrambe. Tako je bilo po darežljivosti prebivalstva kolikor toliko preskrbljeno za vse slučaje.

Kakor pa je nedostajalo gmotnih in praktičnih sredstev za obrambo in za morebitno zdravljenje kolere ter za oskrbo od kolere nesrečno prizadetih, — država je imela na drugem koncu toliko troškov v iste svrhe, da za Kranjsko pri najboljši volji ni mogla dosti storiti —, tako je nedostajalo zdravnikov in strežnikov.

Zdravniki so bili tedaj tako na redko posejani, da je na vsakega prišlo tako obsežno zdravstveno okrožje, da pri najboljši volji ne bi mogel zmagati vsega dela, tudi če bi imel sto rok, sto oči in sto jezikov, ki bi s potrebno zavestno odločnostjo ukazovali, česar treba. In končno se od okrožnega zdravnika za 400 gld. letne plače res ne sme in ne more zahtevati čudežev. Zato ne smemo zameriti, če je marsikje šlo kaj narobe, če se strogi in dobro zamišljeni zdravstveni predpisi niso izvajali tako točno, kakor bi se bili morali, tem manj, ker se jim je ljudstvo le nerado uklanjalo in jih vršilo samo tako dolgo, dokler ga je kdo nadziral in priganjal, sicer pa se jih je izogibalo in delalo „po svoji pameti“.

Ranocelniki, ki premnogokrat niti izšolani niso bili, nikakor niso mogli biti zanesljiva opora zdravnikom. To je povsem razumljivo in zato se gospoda zdravniki črez nje gotovo niso pritoževali iz konkurenčne zavisti.

Bolniških strežnikov je pomanjkovalo celo v mestih, kaj šele na kmetih! Da bi si jih vsaj za Ljubljano nekaj vzgojili, je dr. Napreth vsak četrtek in vsako nedeljo od 4.—5. popoldne brezplačno predaval v starem licejskem poslopju, in sicer ob četrtkih nemški, ob nedeljah pa slovenski, in jim po končanem strežniškem tečaju dajal veljavna strežniška izpričevala.

Ker tudi za bolnice nista dovolj poskrbeli ne država ne dežela, so skrbeli zanje zasebniki. Kjer ni bilo posebnih bolnic, so napravili zasilne bolnice ali pa najeli primerne prostore. Stanarino so pokrivali iz zasebnih prispevkov, za opravo, prehrano in vso oskrbo so skrbeli zasebni dobrotniki.

Tako torej se je 1831. l. ilirska provincija po predpisih zoper kugo oboroževala na boj zoper kolero.

Oboroževala pa se ni samo na znotraj, ampak si je tudi zastražila svoje meje po tistem načinu, ki smo ga zgoraj opisali, ko smo govorili o obmejnih stražah proti kugi.

Ker je najhujša nevarnost pretila od hrvatske strani, je oblast že 14. julija ob hrvatski meji razpostavila vojaški obmejni kordon, v dolenjskih Jesenicah in pri Metliki pa je napravila glavna rastela, ki ju je otvorila 31. avgusta. Kako se je ob teh rastelih postopalo, smo že zgoraj opisali.

Pripravila pa je kordone tudi za notranjščino dežele. Če bi bila sila, bi vsaka občina morala svojo mejo zavarovati s sličnim kordonom in sličnimi varstvenimi napravami. Kolera bi se bila morala boriti za vsako ped zemlje posebej, korak za korakom zadevajoč na novo branečo trdnjavo.

Sčasoma pa se je, kakor smo videli, osrednja dunajska vlada preverila, da vsi kordoni in ves tisti strogi in dragi protikužni aparat proti koleri ne zaleže, in tako so tudi ilirsko obmejno zdravstveno stražo ob hrvatski meji razpustili. Razšla se je 26. septembra 1831. l. ob šestih zvečer. Ob mejo postavljene kolibe so potem razdrli, les pa na dražbi razprodali. Obveljali pa so še predpisi glede potnih listov: vsakdo, kdor je hotel črez mejo, se je moral s policijskim potnim listom izkazati, da prihaja iz nesumljivega kraja. Sicer pa je bil odslej promet neoviran.

Končno naj mimogrede omenimo, da je tiste dni življenje bilo precej ceneno: 1 funt govejega mesa je stal 6½ kr., 1 mernik pšenice pa 3½ gld.

Ilirska provincija je bila torej po svojih močeh pripravljena, kolere pa na vso srečo tega leta ni bilo na Kranjsko. Ljudstvo si je globoko oddahnilo, ko so listi majnika meseca 1832. leta prinesli vest, da je kolera po avstroogrskih krajinah pojenjala, in je hitro pozabilo strah, v katerem je pravkar še trepetalo, pozabilo tako temeljito, da niti njemu niti oblastim ni prišlo na misel, v miru odpraviti kričeče nedostatke, ki so se bili pokazali ob obrambnih pripravah prošlega leta, in poskrbeti za temeljito izboljšanje zanemarjenih zdravstvenih razmer.

Tako se je zgodilo, da se razmere do drugega navala kolere l. 1836. niso bistveno izpremenile. Sicer je strah iz l. 1831. povzročil, da se je tedaj v Ljubljani prvič izdalo uradno navodilo mestnemu zdravstvenemu osobju, toda uveljavila so se ta nevodila še le l. 1836., ko se je kolera v divjem plesu zasukala v deželo: dotlej so oblasti potrditev teh navodil z vso malomarnostjo zavlačevale, brezskrbno zaklepajoč jih v predale svojih uradnih miz, dokler ni prišla sila. Ta magi-

stratna navodila so natančno določala, kakšne zdravstvene posle imata opravljati mestna fizika, izmed katerih je vsakemu bil odločen poseben del mesta. Ljubljana takrat ni bilo veliko mesto, štela je manj nego 20.000 prebivalcev, tako da je torej vsak mestni fizik imel nadzirati in oskrbovati nekako 10.000 oseb. Paziti sta morala na vse, karkoli je v dotiki z zdravstvom, po možnosti pospeševati zdravstvene naprave in odpravljati, kar je bilo opasnega ali kvarljivega. Umevno je, da ta dva moža nista mogla opraviti bogve koliko, tem manj, ker sta bila vsled slabe plače, kakor pravi dr. Kowatsch v svoji že omenjeni knjigi, prisiljena, skrbeti za svojo zasebno prakso, tako da jima ni preostajalo časa, ki bi ga mogla uspešno posvečevati zdravstvenim razmeram njima določenega mestnega okrožja. Da se v mestu, v katerem ni bilo kanalizacije, ampak se je vsa nesnaga stekala v greznice, ki so ponajveč bile v uprav mizernem stanju, v mestu, ki ni bilo preskrbljeno z dobro zavarovano, zdravo pitno vodo, v mestu končno, v katerem so mesarji klali kar doma po hišah, da se je nesnaga stekala na cesto in da se je smrad od vseh strani dvigal v megleni vlažni zrak, ni dalo dosti dobrega ukreniti, je jasno.

Na deželi pa so zdravstvene razmere ostale prav tako zanemarjene, kakršne so bile prej.

L. 1836. so na Kranjsko zanesli kolero iz Italije prihajajoči avstrijski vojaki.

Vojaštvo je že od nekdaj najnevarnejši razširjevalec kužnih bolezni. „Če vojaška truma,“ pravi dr. Melzer, „v kateri se je razpasla kolera, premeni svoje taborišče, slede novi izbruhi te bolezni v časovnem in v krajevnem oziru natančno njenemu gibanju. Bolezen koraka po isti cesti dalje, po kateri hodi vojna truma, ustavlja se na istih mestih in ob istem času kakor truma, ki po svojem potu razsipava bolezensko seme kakor sejalec žitno seme po polju. Po hišah, v katerih se je truma ustavila, zapušča bolezen in smrt, da se odtod razpase mnogo milj na široko, držeč se od vojne trume začrtane poti. Zbole ljudje, ki jim poprej niti najmanj ni bilo slabo in ki bivajo v hišah, v katerih se ne preje ne pozneje ni zglasila kolera, zbole nenadoma potem, ko so nedavno poprej prišli v dotiko z okuženci. Vse to so dejstva, ki morajo tudi najbolj zakrknjenega nasprotnika prepričati, da je kolera bolezen, ki se naleze z dotikanjem.“

K poslednjim Melzerjevim besedam bi bilo opomniti, da si še 1856. leta, ko je izšla njegova knjiga „Die asiatische Brechruhr“, zdravniki kakor lajiki niso bili edini, jeli kolera v resnici nalezljiva bolezen ali ne, in če je nalezljiva, dali se naleze edinole z neposrednim dotikanjem ali jo, kakor kugo,

raznaša zrak. Pa to sporno vprašanje je ostalo tudi kasneje še nerešeno, dokler ni dr. Koch odkril pravega povzročevalca kolere. Zato je ves učeni in neučeni svet imel najprostejšo priliko, prodajati modrost po svoji pameti. Tako je 1836. leta Franc grof Hohenwart, hoteč pomagati svojim kranjskim od kolere trpinčenim sodeželanom, izdal tiskan letak „Vorschläge zur Heilung der wüthenden Cholera-Anfälle", v katerem je kot najzanesljivejše sredstvo proti koleri priporočal laško olje, sok limon, lipov čaj in melise.

Spremljala je kolera vojaštvo tudi še preko kranjskih meja in zanesla smrt in bedo, jok in stok preko Koroške, Štajerske in Avstrijske noter na cesarski Dunaj.

Po Kranjskem se je kolera razširjala s strašno hitrico. Zadivjala ni, kakor pravi uradni letak ilirskega gubernija, samo po ljubljanskem mestu in ljubljanskih predmestjih, temveč z morečo roko posegla tudi v druge kraje ilirskega ozemlja, na vse konce se šireč z nasilnostjo, ki zbuja strahoto.

Ni čuda, kajti razmere kakor podnebje so bile zanjo več ko ugodne. Zdelo se je, da je majnik, sicer toli radostno pozdravljani pomlajevalec vse narave, za to leto prevzel ravno nasprotno vlogo. Od svojega početka ni prinašal drugega nego nalive in vetrovno vreme, planine pa je prav do vznožja odel v belo sneženo odejo. Na Gorenjskem je še 11. maja po dolinah zapadel nov sneg. Z drugo polovico junija meseca pa je nenadoma nastopila neznosna soparna vročina in iz zemlje, z vlago prepojene, dvigala nezdrave pare.

C. kr. ilirski gubernij je dne 2. julija izdal uradni letak, Currende, obrazložil neugodnost vremenskih vplivov in po nam že znanem načinu klical v spomin, kako se je treba v teh nevarnih časih ravnati. Guverner je bil Josip Kamilo baron Schmidburg.

Najprej se je kolera pojavila v Ljubljani. Dr. Vesel pravi: „Sie war zuerst in der Hauptstadt Laibach bedeutend ausgebrochen." Dr. Vesel je bil tedaj mestni zdravnik v Ljubljani in je imel v oskrbi poseben okoliš. Ko pa je drugi mestni zdravnik, dr. Soklič, nenadoma obolel za kolero, je moral dr. Vesel oskrbovati tudi še sosedni mestni okoliš. Dela je bilo črez glavo, kajti kolera je tisto leto po Ljubljani kaj hudo gospodarila in dan za dnem pod zemljo spravila povprečno po 5—7 oseb, včasih tudi več, vsaj še enkrat toliko pa jih je obolelo. Kakor ve povedati gospod zdravnik Tomic, je kolera 1836. l. po Ljubljani povzročila tolik strah, da je gosposka prepovedala, zvoniti mrličem, da bi se prebivalstvo preveč ne vznemirjalo. V eni sami noči je na Starem Trgu na štev. 158 umrlo devet oseb. — Izbruhnila je, kolikor se da izslediti iz uradnega lista, ki pa se je na-

tančnim podatkom vedno previdno izogibal, v prvi polovici junija meseca in tlačila in morila do konca avgusta. Opustošenje je moralo biti veliko, kajti uradni list sam piše dne 16. julija: „Epidemija, ki se je že pred več nego štirimi tedni nastanila v mestnem zidovju ljubljanskem, toliko rodbin spravila v strah in žalost, pobrala tako ogromno število žrtev, je sedaj z božjo pomočjo polegla. Slučajev obolenja je čim dalje manj in število smrtnih slučajev se omejuje na čim manjše zneske. Razmere pa so bedne: koliko hišnih gospodarjev je ugrabila kruta morilka, koliko ljudi je zaradi nje prišlo ob svoj kruh, uboštvo in reva vladata na vseh koncih.“ Zato se vlada obrača do milosrčnih duš, naj pomagajo v teh stiskah, kakor so pomagali svoje dni, kajti beda da je tolika, da se vlada vidi primorano, prositi milih darov. — Koliko oseb je tiste hude dni za kolero umrlo, nismo mogli dognati, kajti uradni list je beležil nenatančno in kot vzrok smrti pri nekaterih označil drisko, pri drugih koliko, pri tretjih zopet kolero, brez dvoma zato, da bi pravo stanje prikril in prebivalstvo nekoliko pomiril. Prav iz istega vzroka „Laibacher Zeitung“ tudi ni priobčevala poročil o gibanju kolere po kmetih. Umirali pa so vojaki in civilisti. Ne bodemo se motili, ako zabeležimo, da je tega leta kolera samo v Ljubljani pobrala krog 300 vojaških in civilnih oseb in da jih je približno isto število okrevalo, vsega vkup torej na koleri obolelo 6—700 oseb, torej v istini neprijetno visoko število za mesto, ki je štelo jedva 20.000 prebivalcev.

Pohvalno je omeniti, da se te je tudi to pot ljubljansko prebivalstvo izkazalo dobrosrčno in darežljivo, ko je bolnikom preskrbovalo zdravila in zdravniško postrežbo in z juho in mesom in dobrim vinom brezplačno oskrbovalo bolnike kakor tudi vsled kolere bedi zapadle someščane. Ljudje so dajali radi in razmeroma obilno, kakor to s hvaležnim zadoščenjem beleži uradni list.

Kolera pa tega leta ni zadivjala samo po Ljubljani, kjer je bila glavna vojaška bolnica, iz katere je nedvomno izšla, ampak se je pasla ob vseh potih, po katerih je hodilo okuženo, iz Italije vračajoče se vojaštvo. Vojaštvo jo je zaneslo na Notranjsko, vojaštvo jo je zaneslo na Gorenjsko; globoko na Dolenjsko pa to pot ni zašla. Da se je vojaštvo tiste dni moralo premikati peš, je znano, saj o Južni železnici tedaj še ni bilo ne duha ne sluha.

Kronika postojnske fare ima zabeleženo, da se je 1836. l. in sicer 6. junija v Postojni nenadoma „prvič pojavila tam dotlej povsem neznana, pač pa v časopisju mnogo prerešetana bolezen, cholera morbus, pred katero vse trepeta. Proti poldnevu 6. junija je namreč v Postojno dospel drugi bataljon

Rothkirch pešpolka štev. 12, ki se je iz Italije vračal v Galicijo. Komaj so bili vojake nastanili, je kolera hipoma tri može izraelitskega veroizpovedanja napadla s toliko silo, da so v nekoliko urah izdihnili. Ta vsem nepričakovani dogodek je povzročil splošen strah in grozo, ki sta bila tolika, da so občutljivi ljudje (sentimentale Individuen) že ob samem pogledu na koleri zapadle mrtvece oboleli in da so jih morali spraviti v postelje. Nekateri od teh so tudi umrli.“ No, to poročilo pač pretirava, kajti od samega strahu ti ljudje gotovo niso umrli, pač pa so bržčas vsled neprevidnosti prišli z okuženci v dotiko in tako na povsem naraven način morali zapasti isti morilki, ki je bila one nesrečnike položila na mrtvaški oder. — Bolezen se je hitro razširila in hudo zagospodarila. V mesecu juniju jih je pomorila 12, v juliju 47, v avgustu 12, v septembru 20, in v oktobru do 27. t. m., ko se je morilka upokojila, pa še toliko, da je ves ta čas od 2232 prebivalcev, kolikor jih je tedaj štela postojnska župnija, pobrala 95 oseb. Od teh jih je na trg Postojno odpadlo 75, na občino Veliki Otok 9, na Zalog 9, na Staro Vas 2. — Ako primerjamo zgoraj navedena števila s številom v Ljubljani za kolero umrlih, treba reči, da je kolera v postojnski župniji pobirala z veliko krutostjo. Saj jih je moralo gotovo še enkrat toliko oboleti. Po končanem delu se je kolera od Postojne poslovila, da se zopet zglasi v nesrečnem 1849. letu.

V bližnji Slavini jih je od 23. junija pa do 10. julija z večjo ali manjšo silo napadla več nego 150, umrle pa so, glasom uradnega lista, samo 3 osebe, med njimi ena ženska, katere se je kolera baje na polju sredi dela lotila s toliko nasilnostjo, da je revica morala pri priči umreti.

Po stranpotih je potem kolera zašla na Turjak, v ribniški in kočevski okraj in tam, kakor pripoveduje dr. Vesel, hudo pustošila.

V Ribnici je že po osmih dneh pobrala edinega tamošnjega zdravilca, okrajnega ranocelnika, tako da se je moral dr. Vesel, ki so ga bili tja dol poslali, „skozi več dni in noči brez vsake druge zdravniške pomoči sam boriti proti epidemiji, ki se je prav takrat vzpenjala na vrhunec“. Zanesla jo je v te okraje in v Ribnico stotnija pešpolka št. 17. Hohenlohe, ki je pod poveljstvom nadporočnika Stadlerja prišla v Ribnico, kjer je bila nastanjena v nekakšni začasni vojašnici (Quasi-Caserne). Bolezen se je širila z veliko hitrico in zahtevala mnogo žrtev. Vojaškega zdravnika ni bilo nobenega, zato je moral vse posle opravljati dr. Vesel sam. Moštvo je bilo po Veselovem poročilu vse obupano, ljudstvo pa nič manj preplašeno. — Hudo je obžalovati, da je iz arhiva deželnega muzeja neznano kam izginil dr. Veselov rokopis, v katerem je

zbral podatke o gibanju kolere na Kranjskem od njenega prvega pojava pa do okrog leta 1855.

Z vojaštvom je kolera tega leta zašla tudi na Gorenjsko, bržčas na mnoge kraje, zanesljivo se nam to poroča le o Kranju in o Železnikih.

V Železnikih se je mudila dolgo časa, v Kranju pa je, kakor poročajo „Novice", celo storila čudež. V obče se namreč po staroznanem pregovoru žganjar takrat preobrne, kadar se v jamo zvrne. V Kranju pa je kolera vendarle izpreobrnila nekoga, ne da bi se bil zvrnil v jamo. Tam je namreč „eden najhujših žganjarjev H., čeravno hudo zbolel, (koleri) srečno pete odnesel, pa, — kar nikdar sicer ne pomnimo — od tistihmal se je tudi tako spokoril, da se ni ne kapljice žganja več dotaknil in potem še več let živel."

Državna oblast je bila vsled velikih človeških žrtev, ki jih je kolera terjala na vseh koncih, vznemirjena. Storila pa ni bogve kaj. Omejevala se je na papirnate znane zdravstvene odredbe, kaj več pa ni mogla storiti, ker ji je zaradi znanih skrajno neugodnih denarnih razmer nedostajalo potrebnih denarnih sredstev. Končno tudi ni mogla vedeti, kako naj si pomaga. Saj si zdravniki sami niso bili na jasnem, kaj začeti, kako se koleri uspešno postaviti po robu. Bolnic graditi država ni mogla, ni bilo denarja, tudi je vsakdo upal, da se nepozvani gost nenadoma poslovi, kakor je nepozvan nenadoma prišel. Iz istih razlogov država ni nameščala večjega števila zdravnikov, pač pa je v okužene kraje po možnosti pošiljala nalašč proti epidemiji najete, le začasno v državni službi stoječe zdravnike.

Te nevzdržljive razmere so nam pač najboljši tolmač dejstva, kako to, da je kolera tista leta zahtevala toliko žrtev, dočim bi sedaj, ko so razmere vse drugače urejene, po trdnem mnenju veščakov v naših krajih nikdar več ne mogla grabiti s toliko neugnanostjo. To odločno mnenje je vsekakor dobrodošla tolažba nam, ki v trenotku še ne vemo, kaj nam nakloni prihodnost.

∴ ∴
∴

Potem ko si je bila l. 1836. prelepo našo Kranjsko domovino dodobra ogledala in se po njenih zelenih livadah do sita napasla, je nemirna naša popotnica krenila v druge kraje, druga mesta, skoro bi rekli, hvala Bogu, ko ne bi bližnjega ljubili kakor samega sebe, in se domačila po širni Rusiji.

L. 1847. pa so se ji morali nenadoma zbuditi spomini na prelepo Kranjsko deželo in tedaj jo je ošvrknila z enim samim pogledom in že je padla žrtev: 18. septembra so imeli v Ljubljani za kolero umrlega mrliča. Zopet je njen pogled

švrknil v druge kraje, spomini na prelepo Kranjsko deželo pa so ostali in neodoljivo, neblagoslavljano domotožje jo je privedlo črez dve leti nazaj v pisani kranjski svet.

* * *

Leto 1849.

Tega in naslednjega leta so Rusi taborili na Ogrskem, ki je bilo torišče znanih prekucij izza 1848. leta. Z Rusi je kolera prišla na Ogrsko, od tod pa na Dunaj. Pojavila se je v Monakovem in se utaborila ob spodnji Donavi, odkoder jo je črez nekaj let ona groze polna vojna med Rusi in Turki, (od l. 1854–56), ki so se je udeleževale zapadne evropske sile, Francija, Anglija in Sardinija, zanesla med vojaštvo in med mornarico teh držav in jo raznesla po vsej Evropi in preko njenih meja v Azijo, Afriko in Ameriko.

Leta 1848. so se v Gorenji Italiji uprli Italijani. Treba je bilo vodstva genijalnega feldmaršala Radeckega, da se je Avstrijcem posrečilo ugnati sardinskega kralja Karla Alberta, zopet zavzeti lombardsko-beneško kraljestvo in izsiliti mir.

V takšnih nemirnih časih je bila država prisiljena, neprestano premikati svoje vojaške čete. In ker se je bila tako v Italiji kakor na Ogrskem in Gališkem med vojaštvom pojavila kolera, kaj čuda, če je z vojaštvom zašla tudi na Kranjsko, ki je bilo najvažnejše prehodišče selečih se vojaških trum. Vse te čete so se vsaj za nekaj časa ustavljale v Ljubljani, ki je bila začetek in konec tedaj še ne docela zgrajene železniške proge Dunaj-Trst. Proga od Dunaja je tedaj segala samo do Ljubljane. Stoprav 16. septembra meseca 1849. l. so bili namreč ob prisotnosti nadvojvode Albrehta, sina junaškega zmagovalca aspernškega, v Ljubljani slovesno otvorili od Celja do kranjske prestolice segajoči najnovejši del proge, ki so ga bili zgradili v dveh oddelkih: del od Celja do Zidanega Mostu so dovršili l. 1844., tehniški težavnejši oddelek Zidani Most-Ljubljana pa so zgradili v letih 1845 do 1849. — Po tej novo zgrajeni progi torej so od severa prihajajoče vojne trume z vlaki dospevale v Ljubljano, da odtod peš nadaljujejo svojo pot v Italijo, nasprotno so iz Italije do Ljubljane peš prikorakale čete, ki naj bi jih „črni vrag“ jadrno potegnil na sever.

Dokler ni bilo vojaških prehodov, ni bilo kolere. Ko pa so se koncem poletja in na jesen jeli množiti vojaški prehodi, se je kranjskemu prebivalstvu, pred vsem pa Ljubljančanom, z vso svojo gnusno vsiljivostjo prisnudila nebodijetreba kolera.

Tako smo 1849. l. doživeli nenavadni slučaj, da se kolera ni pojavila ob vlažnotopli pomladi, marveč šele v poznem po-

letju, tako da do zime, ki ji je s svojim mrazom kmalu odvzela vse veselje do bolj razposajenega rajanja in jo razmeroma hitro iztisnila iz dežele, ni imela preveč časa na razpolaganje.

Sicer se je bila že sredi junija po Ljubljani raznesla plašna vest, da sta v bolnici dve osebi umrli za kolero. Toda ta novica je bila neosnovana, kajti dotičnika nista obolela na azijski, marveč na takozvani domači koleri (cholera nostras), ki ni niti na pol tako nevarna kakor njena azijska sestra. „Novice“ so to neosnovano vest sicer energično zavrnile, pa modro dostavile, da se lahko še oglasi, ker se je že v več deželah prikazala.

To prorokovanje ni bilo brez podlage, kajti iz Italije so neprestano prihajale vznemirjajoče vesti. Tako pišejo „Novice“ z dne 1. avgusta t. l.: „Ravno zvemo žalostno novico, de se je na Laškim v več mestih, posebno pa v Veroni, Padovi in Trebižu v naši armadi tako hudo kolera začela, da je en sam dan 70 vojakov umerlo.“

Početkom julija je počila vest, ki se je tudi kasneje rada ponavljala, da je kolera ob železniški progi s Štajerkega sem že prodrla do Zaloga in da hudo mori med železniškimi delavci. Tem vestem nasproti je deželno predsedstvo kranjsko konstatiralo, da se ob vsej progi Zidani Most-Ljubljana, ki so jo tedaj še gradili, ni pojavil niti en sumljiv slučaj, pač pa da delavci češče obole za grižo. Od 1. do 7. avgusta pa so med železniškimi delavci vendarle že imeli devet kolera-bolnikov, od katerih jih je troje kmalu umrlo, tako da se je 1849. l. kolera na kranjskem ozemlju najprej pojavila med delavstvom, gradečim južnoželezniško progo Zidani Most-Ljubljana. Bržčas so jo tja zanesli vojaki, prihajajoči iz vstaške Italije. Vendar je bila kolera izprva v svojih zahtevah tako skromna, da do konca avgusta že v nobenem okraju ni bila epidemična, ampak se je pojavljala le v posamičnih slučajih. Kajti v vsej tej razmeroma dolgi dobi je v okrajih Zalog, ljubljanska okolica in Kočevje, v katerih se je bila pojavila, v celem izmed 99 za kolero obolelih umrlo samo 50, dočim je ostalih 49 ozdravelo, v postojnskem okrožju pa jih je v okrajih Logatec in Postojna od 11. septembra, ko se je v teh okrajih prvič v tem letu pojavila, pa do 24. septembra posamič za kolero zbolelo 31, od katerih jih je umrlo 9, 10 ozdravelo, 12 pa jih je preko tega roka ostala bolnih.

Čeprav se je kolera 1849. l. izprva pojavljala le sporadično, posamič in na raznih koncih in ne da bi zadivjala z vso besnostjo, se je prebivalstva polotil strah. In zopet po listih kakor po zasebnih družbah ni bilo važnejšega pogovora nego o koleri. Prerešetavalo pa se ni samo vprašanje o bistvu kolere in o vseh mogočih in nemogočih sredstvih, ki prav za

gotovo zoper kolero pomagajo, marveč čuli so se tudi prav energični protesti proti dejstvu, da vlada navzlic temu, da se je kolera že ponovno pojavila na Kranjskem, in navzlic dejstvu, da je Kranjska kot prehodišče vojnih čet, prihajajočih iz okuženih krajev, koleri hudo izpostavljena, še vedno ni storila ničesar, kar bi moglo kolero zavrniti ali pa vsaj zanesljivo omejiti. Tem vedno in vedno ponavljajočim se protestom so končno tudi „Novice“ dale duška, sicer samo v neki uredniški opombi, vendar pa tako odločno, da se nam vidi čudno. „Novice“ so namreč zabeležile:

„V Ljubljanskih bolnišnicah so zdravniki beraško plačani. Dohtar dobi za 300 bolnikov na dan cele 3 gold. in pa polič vina! Če zboli ali umerje, ima bolezin ali smert povèrh. 300 bolnikov enimu samimu dohtarju! Ali ni to od sile!? Dobro vemo, de zdravnikov v malih mestih in po deželi manjka, de tedaj ni moč toliko domačih zdravnikov dobiti — zakaj pa se ne razpiše razglas na Dunaji in po drugih velicih mestih, kakor je bilo za kolero v navadi. Pa plača naj se jim na dan saj 5 gold., zaslužijo jih 50 goldinarjev!“

Prebivalstvo je bilo po pravici kaj slabe volje in se je vdajalo strahu. Razglasi „za Ljubljano postavljene zdravniške komisije[1]) zastran ravnanja zoper kolero“ (podpisan je Andrej grof Hohenwart, „c. kr. dvorni posvetovavec“, kot predsednik komisije), ki so jih prijavljali listi, ljudstva niso mogli pomiriti, pa naj si so naglašali, da so „gosposke vse storile, kar je bilo v njih moči, da bi se javno zdravje obvarovalo.“ Saj je javnost vedela, da gosposke pri najboljši volji niso mogle ukreniti bogvekaj hasnovitega. Neprestane vojne so požirale toliko denarja, da ga za kulturne naprave ni bilo dobiti. Zato so tudi neuradni listi čutili dolžnost, vplivati pomirjevalno. Slovenskim bralcem so „Novice“ prinesle „Tolažbo o koleri“ in ponovno priobčevale poučne in tolažljive članke. Zanimala bosta najbrž ta dva, ki ju hočemo tukaj posneti, ker dobro ilustrujeta tedanje mnenje. Na strani 121. letnika 1849. prinašajo „Novice“ članek „Kako se kolere ogibati in kako v koleri živeti“ in pravijo: „Aziatska kolera je čudna bolezin, dostikrat se očitno kaže, de jo zdravi človek od bolniga naleze, — večidel pa ni tako, in skušnje kažejo, de duhovni, zdravniki in strežniki bolnikov, ki so imeli vedno z bolniki opraviti, je

[1]) Zdravstvena komisija v Ljubljani je bila za leto 1849. sestavljena takole: Predsednik grof Hohenwart, c. kr. dvorni svetnik; zdravstveni poročevalec: dr. Juri Matija Sporer, gubernialni svetnik in deželni protomedikus; pomožni poročevalec: dr. Rajmund Melzer, ravnatelj bolnice; sodelujoča člana: policijski višji komisar Suchanek in magistratni svetnik Köstel; stalna sodelavca: občinska svetovalca Ignac Bernbacher in Josip Eržen (Erschen). Op. pis.

niso nalezli. Ta potrjena skušnja nam zamore biti močna tolažba, se kolere ne preveč bati.“ Pisec teh vrstic si očividno glede kolerne nalezljivosti ni bil na jasnem, ali pa je dejstvo, da se s previdnim ravnanjem okuženju lahko izognemo, uporabil v pomirjenje preplašenega naroda. Nič manj zanimiv ni drugi članek „Novic“ (p. 126), „Kako s človekam ravnati, ki ga je kolera napadla“, katerega je napisal dr. Bleiweis sam. Dr. Bleiweis govori takole: „Natora kolere še ni sicer prav popolnama znana, v tem pa so vunder večidel zdravniki edinih misli, de je kerčna bolezin (Krampfkrankheit), pri kteri nanaglama vsa kri iz vnanjiga života noter vdari proti čevam, pljučem, možganam.“ Zato treba bolniku dajati ledu, na vsako uro po 10 koščkov, „ki so kot grah veliki“. Če ni ledu, naj se mu večkrat po malem daje mrzle vode. Paziti pa je, da ostane telo toplo, da je zrak čist in da sta snažna bolnik in vsa njegova okolica. Priporoča se tudi puščanje krvi. Na vsak način pa treba poklicati zdravnika. Bolezen je zato tako opasna, „ker gosta in črna kri v notranjih delih života zaostaja in bolnika strašno nadležva, se vname prisad v njih, posebno v čevih, in od ondot driska postane. Če se pa preveč krvi na persi ali na možgane verže, pa bolnika zaduši in ga mertud (božji žlak) naglo umori.“

Nemškim svojim bralcem pa je pomirjevalne vesti in „nedvomno učinkujoča zdravilna sredstva“ priobčeval „Illyrisches Blatt“. K temu dejstvu pripominjajo „Novice“ (1. avg.): „V Ljubljanskim ilirskim listu smo unidan brali celo réšto zoper kolero nasvetovanih zdravil, zdej pa beremo v mnogih časopisih od eniga, ki po amerikanskih skušnjah vse preseže, in to je žveplo. V Indiji vžije vsak vojak, kader potuje, 40 zern žvepla na dan, kadar pa počiva, 20 zern in s tem se po teh pripovedkah tako gotovo ubrani koleri, kakor je „Amen“ v očenašu. Kakor smo kupili, tako vam tudi prodamo to reč, dragi bravci.“ K tem besedam „Novic“ bi pristavili, da so iz Indije vračajoči se angleški vojaki o koleri in o sredstvih proti njej po Evropi in po Ameriki razširili toliko bajk, da so zdravniški krogi z evropske celine po vsej pravici postali do skrajnosti nezaupni tudi proti angleškim in amerikanskim zdravnikom. Zlasti je po njih udrihal naš rojak dr. Sentimer v Peterburgu.

Neki dr. Francesco Maganza, c. kr. zdravnik v tržaškem lazaretu, je kot preizkušeno in zagotovo uspešno sredstvo zoper kolero priporočal $^1/_2$ grama cinkove svetlice s sladkorjem na vsake pol ure, če je driska prav huda. Če pa velja hitro ustaviti krč, treba na trebuh položiti v močnem, mrzlem kisu namočene rute. Za to, da ta enostavna sredstva zagotovo učinkujejo, je jamčil, kakor piše „Illyrisches Blatt“, z vso svojo odgovornostjo.

Kakor vedno popreje, tako je tudi sedaj „lahkovernost nevednih iskala tako imenovanih pomočkov zoper bolezni, ki se od dne do dne množijo“ („Novice“), nikar da bi se ljudje obračali do zdravnikov. Ker so zvedenci proti koleri priporočali uživanje opojnih pijač, se je marsikdo tega „zdravilnega sredstva“ lotil s toliko vnemo, da so „Novice“ zoper tako nespametno in, kakor sedaj vemo, škodljivo in v časih kolere skrajno nevarno početje ponovno povzdignile svoj svareči glas in pisale: „Škodljiva vêra je pa, v uživanju močniga vina in žganja varstvo zoper kolero iskati,“ kajti najbolj zdrava pijača je čista studenčnica, dobro pa je tudi, če ga je že kdo vajen, „vola (= pivo) zmerno piti“.

Zdravstvena komisija je ljudstvo pridno poučevala, kako „se zna slednji posamesni obvarovati“ kolere. Vsi listi so prijavljali njen pouk, ki se da strniti na te-le točke: 1. Ne omalovažuj in ne zanemarjaj nikakršne vrste griže; 2. na rabi zoper njo domačih sredstev; 3. pazi na jed in pijačo in bodi zmeren; 4. pokliči zdravnika, kakor hitro se ti pokaže kaj sumljivega; 5. ne jemlji vsakega sredstva; 6. varuj se prehlajenja; 7. glej, da boš na dobrem, čistem zraku; 8. ponoči spi in ne roji naokrog, varuj se vsakršne razuzdanosti; 9. pazi vestno na to, da se ne opijaniš, žgane pijače uživaj le zmerno; 10. zjutraj zaužij kaj toplega; 11. pazi na snago; 12. žgi brinjev les in 13. ne vznemirjaj se! — Dobra sredstva proti koleri pa so „lahka pijača iz lipovega cvetja, iz mete, melise, kamilic, katera se mora mlačna in večkrat piti.“

Tako torej se je l. 1849. rešetalo, svetovalo, modrovalo in ukrepalo po Ljubljani in po deželi, kolera pa se je pasla po holmih in dolinah in žela po Kranjskem.

15. avgusta se je pojavila v Zagorju ob novozgrajeni južni železniški progi in pobirala po okolici.

Početkom septembra je naenkrat v Ljubljani počil glas, da je že tudi v Ljubljani. Lahko si mislimo, kako so se Ljubljančani te novice prestrašili in koliko je bilo njihovo veselje, ko so v svojih listih čitali (5. IX.), da vse to zopet nič res ni.

Pretila pa ni samo iz Zagorja, tudi iz bližnjega Trsta so prihajale skrajno vznemirjajoče vesti. 26. septembra so „Novice“ prinesle žalostno vest, da je v Trstu dotlej za kolero umrlo že 395 ljudi, štirinajst dni na to so poročale, da je število v Trstu za kolero umrlih naraslo že na 847 oseb, obolelo pa jih je bilo do 4. oktobra 2193. Vojaštvo je prihajalo iz Trsta in kužne sledove puščalo po vseh svojih potih.

Najhuje je bilo v Postojni, kjer je h koleri pritisnil še legar. C. kr. vojaška marodna hiša v Postojni je imela samo pet postelj na razpolago, bolnikov pa je bilo vse polno. Dan

na dan so se od Vipave sem valile vojne trume in dovažale novih bolnikov. Postojnska bolnica, ki je bila skrajno slabo preskrbljena, je bila kmalu tako prenapolnjena, da se vsled tesnobnih razmer okuževanje več ni moglo zabranjevati. Dasi pa je kolera nastala in divjala med vojaštvom, v Postojno ni bilo nobenega vojaškega zdravnika, tako da je moral vojake kakor civiliste oskrbovati postojnski okrožni zdravnik dr. Vesel, ki mu je pomagal okrožni ranocelnik. Končno pa sta, čemur se pri tako zanemarjenih razmerah ni čuditi, tudi ona dva od svojih oskrbovancev nalezla kolero, tako da ni bilo nikogar, ki bi bolnikom stregel po pravilih zdravilske znanosti. Okrožni ranocelnik je za kolero umrl že 9. dan po svojem obolenju, dr. Vesel pa se je po dolgotrajni bolezni rešil. Z ranocelnikom vred je tudi za kolero umrl poveljnik postojnske vojaške bolnice, nadporočnik Pellegrini. V Postojni se je kolera v družbi legarja vgnezdila tako trdovratno, da je niti zima ni pregnala docela.

Konec septembra se je kolera zglasila tudi tam, kjer so jo bili že toliko časa napovedovali, v Ljubljani. Ni čuda! Skoro vsak dan so šli ogrski honvedi skozi Ljubljano na Laško in so v mesto od juga ali od severa prihajale vojne trume, zdaj večje, zdaj manjše — 13. novembra je naenkrat prišlo 3820 mož, da se z železnico potegnejo proti severu — pa naj so prihajale od juga ali od severa od obeh plati se je bilo bati kolere. In da kolera kot nevidna spremljevalka koraka med vojaškimi vrstami in zagrlja s svojim smrtonosnim objemom zdaj tega, zdaj onega, Ljubljančanom ni ostalo prikrito, saj so žrtve njene moreče ljubavi dan za dnem odvažali iz ljubljanske vojaške bolnice. Takoj prvi teden (od 29. sept. do 8. oktobra) so v njej imeli 32 kolerabolnikov, od katerih je umrlo 17; drugi teden je število vojaških bolnikov narastlo že na 51 slučajev, pokopali pa so jih 24. Ker so ta velika števila prebivalstvo vznemirjala, oblastva odslej več niso objavljala izkazov o stanju kolerabolnikov v vojaški bolnici, ampak so pavšalno poročala o stanju kolere v mestu in ljubljanski okolici sploh, vštevši tudi slučaje v vojaški bolnici. Sploh pa je sredi oktobra kolera tudi med vojaki pojenjavala. 23. oktobra so imeli v njej samo še 6, 29. oktobra pa samo še enega bolnika.

Da preskoči kolera od vojakov na someščane, je bilo pričakovati in tako je tudi med Ljubljančani in bližnjimi okoličani prav pridno pobirala. Civilna bolnica ljubljanska je tedaj imela dokaj opravka. Prvi teden (od 29. sept. do 8. oktobra) so imeli 9 bolnikov, od katerih pa sta umrla samo dva, drugi teden (8. X. — 15./X.) so imeli že 18 bolnikov, mrličev pa 5, tretji teden so imeli še 10, četrti teden še 8 bolnikov, peti teden še 7, šesti teden (od 5. do 12. novembra) niso v bolnico

prinesli nobenega novega kolerabolnika več. Prav zanimivo je, primerjati, koliko bolnikov je umrlo v vojaški in koliko v civilni bolnišnici. Dočim je v civilni bolnici razmerje med obolelimi in umrlimi kakor 9 : 2 odnosno 18 : 5, je isto razmerje v vojaški bolnici kakor 32 : 17 odnosno 51 : 24. Potemtakem je v civilni bolnici umrla približno ena tretjina za kolero obolelih, v vojaški bolnici pa dobra polovica. Kje so vzroki? Ali so bila obolenja vojakov akutnejša ali pa so v civilni bolnici zdravili z večjo spretnostjo in vestnostjo.

Med civilnim prebivalstvom Ljubljane in ljubljanske okolice je kolera torej začela svoj posel h koncu septembra in se hitro razpasla. Svoj vrhunec je dosegla sredi oktobra, ko je bilo v Ljubljani in okolici hkrati 154 bolnikov, ki so jih deloma zdravili v bolnicah, deloma pa na domu. Tudi v jetnišnici na Gradu jih je nekaj pobrala, in sicer, kakor pravijo „Novice“, „4 nar večih malopridnežev“. Potem je polagoma ponehavala, tako da je 12. novembra uradna objava izkazovala v celem samo še 4 bolnike, ki pa so bili bolni še od preje. Poslej so se pojavljali samo še posamezni slučaji, tako da ni moglo več biti govora o kaki kolerni epidemiji. Kakor v postojnskem okraju, je nekoliko ljudi tudi v Ljubljani za kolero obolelo celo še prihodnjo pomlad, pa tudi kasneje, vendar se kolera n a s l e d n j e g a 1850. l. po naših krajih ni razvila v epidemijo, pač pa je posameznike pobirala zdaj tu zdaj tam. V ljubljanski c. kr. vojaški bolnici so od 20. avgusta pa do 21. nov. 1850 skoro vsak dan imeli vsaj po enega koleramrliča, umirali pa so sami prostaki, in sicer so skoro vsi pripadali tujim polkom. Tako je 1850. v Ljubljani za kolero umrlo do sto vojakov. Umrlo pa je tudi precejšnje število civilnih oseb bodisi v deželni bolnici ali doma. Kakor je razvideti iz uradnih poročil, so to do malega bili revnejši ljudje, dninarji, delavci, hlapci i. dr., meščanov je za kolero umrlo le malo. Pa najsi se je kolera pojavila po najrazličnejših delih mesta — tudi v Trnovem in na Barju se je zglasila opetovano — epidemična ni postala. Šteli pa so vendarle od konca avgusta pa do konca novembra, ko je docela ugasnila, skoro vsak dan po enega mrliča. Da ni bilo nič hujšega, nam izpričujejo uradni izkazi umrlih, ki beležijo, da so v Ljubljani septembra meseca v celem pokopali 91, oktobra meseca 94, novembra pa 77 oseb, v katerih številih pa so vračunani tudi vsi za drugimi boleznimi (legar, jetika, griža, vodenica etc.) umrli. Ko so se sredi septembra jele širiti govorice, da je kolera v Zidanem Mostu izbruhnila z vso svojo epidemično silo in da se je od tam tudi že zanesla v Ljubljano, je uradni list — pa ne morda v svojem uredniškem delu, marveč med oznanili — priobčil pomirjujoče pojasnilo, da je dotlej vsega vkup za kolero obolelo „približno 30 oseb, od

katerih jih je 13 ali 14 umrlo. Izvzemši eno inženerjevo ženo,“ pravi ta izjava, „so vsi oboleli delavskega stanu, ki so spričo svojega manj urejenega preživljanja povsem naravno temu krog sebe segajočemu zlu bolj izpostavljeni, k čimer vrhu tega mnogo pripomore uživanje nezrelega sadja, katerega je žalibog tudi v Ljubljani prav mnogo videti in ki bi ga bilo treba strogo nadzirati“. Posegla pa je kolera novembra meseca tudi v ljubljanske preiskovalne zapore („Inquisitenhaus“) in od 5.—12. ugrabila 4 + 3 + 2 + 1 + 1 + 3 inkvizite, 10. novembra pa na mrtvaški oder položila tudi upravitelja Schuberta. Rogovilila je tudi po kaznilnici in si osvojila zdaj tega, zdaj onega.

Pa da se povrnemo k 1849. letu!

Če vštejemo vojaške bolnike, dobimo o kretanju kolere l. 1849. v Ljubljani in njeni okolici ta-le pregled:

	Teden od	do	Od bolnikov	je umrlo	je ozdravelo
I.	29./IX.	8./X.	58	24	17
II.	8./X.	15./X.	138	51	56
III.	15./X.	23./X.	154	30	102
IV.	23./X.	29./X.	52	18	45
V.	29./X.	5./XI.	27	5	15
VI.	5./XI.	12./XI.	23	4	15

Potemtakem je v celi šesttedenski dobi v tem okolišu za kolero zbolelo približno 300 ljudi, od katerih jih je umrlo približno 140, za to kratko dobo vsekakor znatno število, toliko, da je 1849. l. v Ljubljani na raznih koncih zavladala beda. Zato je 18. oktobra „vodstvo glasbine družbe“ (Philharmonische Gesellschaft) v ljubljanskem gledališču priredilo koncert „v pomoč ubozim kolerabolnim“. Na tem koncertu so, kakor pripovedujejo „Novice“, „govorili, prepevali, klavir igrali v slovenskim, nemškim in italijanskim jeziku. — Med vsimi nar veči dopadajenje in nar glasniši in nar živši ploskanje pa je obudila prosta le 36 vrstic dolga narodna slovenska pesmica „Kaj je ljubezin?“, katero je gospodična Vesel, igralka Ljubljanskega glediša tako izverstno govorila, de je ni moč prijetniši govoriti“. Vrgel je ta koncert 110 goldinarjev čistega, kar je za tiste čase precej denarja.

Kočno se je vendarle tudi od Ljubljane poslovila. Lahko občutimo, kako iz srca je moral priti vzklik, ki ga čitamo v „Novicah“ z dne 21. novembra 1849.: „Kolera nas je hvala Bogu! zapustila“. Ali kaj, ko je ostal legar, ki se je jel širiti iz vojaških bolnic!

Epidemija iz l. 1849. je oblasti vendarle vsaj nekoliko predramila: l. 1850 je Kranjski prineslo prvo zdravstveno organizacijo (Sanitätsorganisation): uredile so se stalne medicinalne komisije. Pri teh skromnih začetkih je ostalo do l. 1870., ko je izšel prvi zakon o organizaciji javne zdravstvene službe na

Kranjskem. Začele pa so se tudi vedno odločneje oglašati zahteve po večjem številu zdravnikov. Popolnoma upravičeno so listi naglašali, da so epidemije pač dovolj jasno izpričale, da s tako neprimerno majhnim številom zdravnikov ni mogoče uspevati. Toda razmere so nanesle, da je po večini ostalo zgolj pri akademičnem prerekanju, storilo pa se je bore malo. Kolera se je bila poslovila in kdo bi mislil na to, da se še kdaj povrne.

* * *

Pa se je povrnila, prej, nego so se je nadejali, povrnila in po šestletnem odpočitku silnejša nego prej kdaj po deželi vihtela svojo koso, da se je jok in stok lovil po kraških dolinah, se lomil v gorenjskih planinah in odbijal od dolenjskih gričev. — 1855. leta je po naših krajih stopal smrtni angel. Vsa dežela se je odela v žalost, zastajalo je delo na polju, beda je rastla od dne do dne, ljudstvo je obupavalo, vilo roke in tarnalo in tožilo, da se je tožbe glas dvigal visoko gor do neba in se tam družil z obupnimi klici, ki so tja gor doneli iz spodnjedonavskih krajin, kjer se je v velikanskih potokih mesila ruska in turška kri, prelita v grozote polni krimski vojni, in s tarnanjem, ki je ječalo iz vse vzhodne, zapadne in južne Evrope, po kateri je tisto leto neusmiljeno morila prav tista kolera, ki je bila svojega odposlanca poslala tudi nad verno kranjsko ljudstvo.

Leto 1855. je bilo leto smrti. Vojne in kolera so tistega leta pobrale milijone ljudi. Samo Avstrijcev je kolera na oni svet poslala blizu 230 tisoč, potem ko jih je bila krog 600 tisoč položila na bolniške postelje, da si izmed njih izbere svoje žrtve.

Uradna statistika o divjanju kolere v l. 1855. kaže te-le številke:

Za kolero je l. 1855. umrlo:

na	Ogrskem	60.575
„	Beneškem	34.663
„	Lombardskem	34.114
„	Gališkem	30.653
„	Moravskem	14.842
„	Tržaškem in Goriškem .	13.123
„	Nižjem Avstrijskem . .	10.259
„	Češkem	6.705
„	Tirolskem	6.247
„	Kranjskem	5.748
v	Vojvodini	4.422
„	Dalmaciji	3.972
„	Hrvatski in Slavoniji . .	1.963
„	Šleziji	1.774 ljudi.

Na Kranjsko je kolera tudi tega leta prišla iz Italije. Tudi to pot so jo k nam zanesli vojaki. Ko se je namreč početkom junija 1200 dosluženih mož c. kr. 62. linijskega pešpolka nadvojvoda Henrik, sami Ogri in Rumuni, iz Mantove vračalo v Maros-Vasarheli in na Erdeljsko, so se v Pordenone med moštvom pojavili prvi slučaji kolere. Moštvo je seveda svojo pot nadaljevalo, v Logatcu na Notranjskem pa je kolera med moštvom izbruhnila s toliko silo, da je moral z njimi potujoči vojaški ranocelnik Saurau v Logatcu v vsej hitrici dati zgraditi zasilno bolnico. Obolelo je naenkrat 38 mož.

Okužena je bila vsa Gorenja Italija. V Bellunu je početkom junija kolera v tamošnjem vojaškem vzrejališču (kadetnici) nenadoma zagospodovala tako okrutno, da je v 24 urah obolelo 59 vojaških gojencev ali soldatičev, kakor pravijo „Novice". Od teh jih je 28 v kratkem času umrlo. Grozno je bilo videti, kako so se mali Martovi sinovi vili v bolečinah. Kolikor jih kolera ni položila v posteljo, so jih rešili na neko graščino blizu mesta, nekateri pa so pred strašno boleznijo ubežali domov na Laško, na Primorsko in tudi v Ljubljano. Branil jim ni nihče. In tako so tudi ti mladi kadetki raznesli kužne kali na vse vetrove.

Velikanski strah je kolera povzočila Tržačanom. Kajti jedva je početkom junija v Trstu nekaj ljudi za kolero obolelo (od 1. junija do 14. julija jih je v Trstu od 70 obolelih umrlo 28), že so se Tržačani razpršili na vse konce, kakor da je med golobe planil jastreb: vse vprek so na vrat na nos bežali iz Trsta proti Gorici in proti Ljubljani. Ti pred kolero pobegli Tržačani — „gerdo je slišati", pravijo „Novice", „da med množico begunov so tudi trije zdravniki (!!), ki so se kolere zbali in jo potegnili drugam" — so potem s svojo strahopetnostjo povsodi, kamor so se prikazali, samo zgago delali. Tako tudi v Ljubljani. Komaj so namreč privreli v belo kranjsko prestolnico, že so jo vsi preplašeni „spet preč popihali, tako, da neka velika gostivnica, ki je bila pred polna ptujih gostov, je bila ko bi bil trenul prazna". Bili so namreč iztaknili, da je v ljubljanski vojaški bolnici baje za kolero umrlo troje popotnih vojakov in to jih je tako splašilo, da so jo, popustivši vso posvetno rabo, nemudoma potegnili drugam. Z umestno zbadljivostjo pripominjajo „Novice": „Nam se smilijo ljudje, ki so tako nezmerno plahi; al to ni prav, da drugim nepotreben strah delajo, Serčnost res ni na Laškim doma". — Krog 25.000 Tržačanov je, če smemo verjeti „Novicam", na ta način pobegnilo pred kolero, ki je od svojih početkov pa do 20. oktobra v Trstu in okolici pomorila 1753 izmed 4255 obolelih. Tržačani so bili baje tako zbegani, da so se mnogi ulegli v posteljo in poslali po zdravnika, domišljevaje si, da so oboleli za kolero, dočim

jim ni bilo nič drugega, nego da so bili od straha vsi zmoteni in omamljeni. („Novice“).

Nekoliko pretirane so te vesti prav gotovo. Saj se je tudi za golo istino raznašalo, da je na Reki 200 hiš docela izpraznjenih in zapuščenih, da na reških ulicah žive duše ni srečati razen zdravnikov, duhovnikov, fakinov in mornarjev in da je iz mesta pobegnilo 5000 ljudi, pa vendar vse to ni bilo tako. Istinito je, da jih je tudi z Reke pred kolero mnogo pobegnilo v Primorje ali na bližnje Kranjsko, da so za nekaj časa zaprli šole in da je kolera hudo pobirala.

V Pulju so po zgledu italijanskih mest po mestnih cestah in ulicah kurili brinjev les, da bi pregnali kužni zrak in se ubranili kolere.

Od Trsta sem je kolera udarila na Kranjsko.

Do 16. julija se je že razpasla po vsej Vipavski Dolini. V Ajdovščini je iz tamošnje tvornice pobrala mnogo delavcev, potem pa jo je preko Vipave krenila na Col, preko Zagorja pa na Pivko in v bistriški okraj.

V Vipavi je le malokdo ozdravel, obolelo pa jih je mnogo. Pojavila se je na Vipavskem nekako julija meseca, najhuje divjala začetkom avgusta, začetkom septembra pa je tam docela polegla. Klasičen slučaj takratnega besnenja kolere po Vipavski Dolini mi je sporočil znani, še sedaj živeči starosta kranjskih zdravnikov[1]), g. Tomic, ki je tedaj kot pomožni zdravnik zoper kolero v Vipavski Dolini stanoval pri cerkveniku v Šturjah. Nekega dne je cerkvenik kmalu po večerji prišel domov povedat, da v Žapužah umira neka za kolero obolela stara ženska, da jo župnik pojde previdet in da naj bi gospod

[1]) Dovoljeno mi bodi, da g. zdravnika Tomica, ki mi je podal nekaj zanimivih slučajev kolere iz l. 1836. in 1855., na tem mestu prav iskreno zahvalim. — Ker je gospod Tomic doživel marsikaj za nas, ki se bavimo s kolero, zanimivega, naj tukaj na kratko podam njegove doživljaje, kakor mi jih je pripovedoval sam. Pravil pa mi je tako-le: „Leta 1848. in 1849. sem v Solnogradu študiral medicino in kirurgijo. Vojne zmešnjave in rogoviljenje kolere so 1849. l. vlado prisilile, da je v listih objavila oklic, da sprejema zdravniške kandidate tretjega letnika kot zasilne zdravnike, zdravniške kandidate prvega in drugega letnika pa kot zdravniške pomočnike. Jaz sem bil tedaj v drugem letniku. Javil sem se takoj in bil takoj sprejet. Poslali so me najprej v podružniško bolnico tretjega ogrskega vojnega lazareta v Kaiser - Ebersdorf, potem pa kot asistenta v Požun. Tam sem se avgusta meseca 1849. leta prvič na lastne oči prepričal, kako brezsrčna morilka je kolera in kako nepreračunljiva je njena moritev. V Požunu se je tedaj zbiralo vojaštvo in se pripravljalo, da odkoraka dalje notri v Ogre. Med čakajočimi je bila tudi devetorica zdravnikov, ki je bila nastanjena v gostilnici „Pri rdečem volu“, jaz pa sem stanoval tik zraven v sosedni gostilnici „Pri zlati roži“. Ker ni bilo opravka, se je omenjena devetorica ves dan zabavala po mestu, zvečer so bili v gledališču, zjutraj pa je vseh devet bilo mrtvih. Tisto noč je kolera samo „Pri rdečem volu“ pobrala 29 oseb. Kdo bi si bil mislil! Čudno! V sosedni gostilnici, kjer sem stanoval jaz, ni obolel niti eden, v hiši tik zraven pa so pomrli vsi do zadnjega. In kako hitro je bilo po človeku!

Tomic šel ž njim. Pa sta šla. Svetil jima je krepak, osemnajstleten fant. Duhovnikom je bilo tedaj dovoljeno pušiti, tudi če so šli obhajat. Sredi pota je tisti krepki fant naenkrat začel bruhati, ni bilo pet minut, pa je obležal mrtev. Ona dva sta opravila svojo pot in se vrnila domov. Ponoči pa je kolera prav tako nenadoma ugrabila župnika: zjutraj so ga v postelji našli mrtvega.

V Postojni, kjer je kolera istotako izbruhnila julija meseca, je zaradi nje nastal „strašen hrup", dasi je do 1. avgusta za kolero umrlo samo 29 oseb. („Novice".) Prav vzorno se tiste dni tudi Postojnčani niso vedli, kajti nekdo jih v „Novicah" ošteva takole: „Pri nas je res vse narobe: namesto da bi se ljudstvo tolažilo v nepotrebnem strahu, ni drugega glasu kot le en glas od kolere in mertvaškiga zvona — in namesto da bi zdravniku njegov težavni posel lajšali, same težkoče: kamor pride, sto vraž, sto misel, sto zdravil. Vsaka baba se vtikuje v ozdravljanje, vsak hvali drugo robo, eden to tinkturo, drugi to in vsaka je bolja. Koliko ima zdravnik opraviti, predno bolniku dopove pamet in premaga modrijane in mojstre-skaze, vraže in dobičkarijo, ki stoterno glavo moli iz tistih tinktur in špecifikaciji. — Res škoda pri takih razmerah za vse dobre nasvete in opominjovanja skerbne vlade, škoda za vsaciga zdravnika, ki jih pošilja kolero zdravit. Vsaka baba hoče zdravnik biti!" — Ali, če hočemo biti pravični, moramo priznati, da tako ni bilo samo v postojnskem okraju, marveč tudi drugod po naši preljubi kranjski deželi, kajti v sličnih tožbah so si vsi tedanji zdravilci edini. — Sicer pa je kolera v Postojni res okrutno postopala. V okraju, ki je štel

Pravkar še se je počutil povsem dobro, naenkrat pa je dobil težko sapo, postal je ves višnjev, ni se mogel ganiti, črez par minut je začelo iz njega zgoraj in spodaj bruhati, pa je bilo po njem. Ves napad je trajal 4—5 minut. — Iz Požuna sem prišel v Pešto v vojni lazaret, kjer je tedaj kolera davila tako neusmiljeno, da je bilo po 40—50 mrtvih na dan. En dan pred Božičem se je lotila tudi mene. Počutil sem se docela zdravega, ko me je nenadoma zgrabil koleratifus in me vrgel na bolniško posteljo. Ležal sem dolgo časa nezavesten. Nekako enaindvajseti dan po svojem obolenju sem se zavedel v toliko, da sem očutil neznosno lakoto. Moledoval sem toliko časa, dokler končno od bolniškega strežnika nisem izberačil cmoka s čebulno omako in kos komisa. Utolažil sem si lakoto, povzročil pa, da se mi je bolezen povrnila: v dveh urah me je zopet imela. Strežnika so za kazen prestavili, jaz pa sem kot nevarno obolel obležal. Ko sem okreval in zopet čutil strahovito lakoto, sem skrivaj pobegnil iz bolnice in hitel, napolnit si izstradani želodec. Pa je zopet bilo po meni. Zbolel sem tretjič. Topot sem bil previdnejši in sem venderle okreval. Ker so 1. majnika 1850. l. bolnico razpustili, so me odslovili in me prestavili v Brescio na Laškem k osmemu italijanskemu vojnemu lazaretu. Septembra meseca so me, ker zdravnikov več niso potrebovali, odslovili. Šel sem v Gradec, skončat svoje študije". — 1855. l. je bil g. Tomic kot pomožni zdravnik zoper kolero najprej v Vipavi, potem v Postojni, v Košanski Dolini, na Kočevskem in končno v Starem Trgu pri Poljanah. Njegove doživljaje v teh krajih glej zgoraj nad črto. Op. pis.

komaj 11.400 duš, je bilo nekatere dni po 30 mrličev. Kraška pokopališča so majhna, pripoveduje naš izvestitelj v „Novicah“, treba pokopavati truplo pri truplu, drugo vrh drugega in ker ni dosti prsti, mrličev ni mogoče pokopavati globoko. „Postrežbe že celo nobene ni, revščina pa ljudstvo čez silo tare. Od bolnika bežijo kot od kužnega, ne obljube, ne darila, ne žuganja in kazni mu strežaja ne pripravijo, če nima morda bližnjega sorodnika, ki je še zdrav. Mnogokrat leži tudi po več bolnikov v eni sami sobi, starci, mladi in otroci, kdaj celo merlič včasih med njimi.“

V Cerknici, pripoveduje isti izvestitelj, so razmere dosti boljše: tam si ljudje pomagajo, kolikor le morejo, zvesto služijo in strežejo: sosedje in znanci prihite k bolniku in mu strežejo, grejejo ga in „dergajo, ga smerti branijo po vsi moči“. In v istini jih je v Cerknici med velikim številom obolelih umrlo le malo.

Vsekakor zanimive beležke!

Neusmiljeno se je „grozovinska“ kolera vrgla nad Pivčane. V Zagorju je v enem mesecu (do 17. avgusta) pobrala krog 50 ljudi, v Knežaku jih je spravila pod rušo krog 60, v Trnovem pa krog 140; nič manj ni pobirala v Košani, Suhorju in Premu. G. Tomic, ki je zdravil tudi po Košanski Dolini, ve povedati, kako je kolera iznenada v grob spravila kaplana Josipa Božiča, pri katerem je stanoval. Ponoči so ga bili poklicali na Kal. Ko se je vračal domov in se ni nič kaj krepkega počutil, je nekje prosil nekaj slivovke, kmalu pa se mu je trebuh čudno napel, da je bil ves zabuhel, in v štirih ali petih urah je po kaplana prišla bela žena. Pomagati mu ni bilo, ker je odklanjal vsako zdravilo. — Nekega dne je g. Tomic bil v Suhorju na Ostrožnem Brdu, gledat, kako je tam. Našel ni niti enega bolnika in se vesel, da je zdravstveno stanje tako ugodno, vrnil domov. Zjutraj zarana pa mu je nekdo prinesel pretresljivo vest, da je skoro ves kraj izumrl. Od sedmih zvečer pa do šestih zjutraj da je umrlo krog 150 ljudi. Kolera si jih je v eni noči nažela, kolikor si jih je mislila, potem pa odšla drugam, ne da bi se še kdaj tam pojavila. Drugi pot zopet je nekje v Košanski Dolini pregledal 17—20 hiš in ni našel niti enega bolnika. Dve uri kasneje je v prav istih hišah že bilo 7—9 mrtvih. Pa kakor da bi odrezal! kolere pozneje ni bilo več. Ljudje so bili skrajno nespametni in si prav nič niso dali dopovedati. Sredi avgusta ob najhujši vročini so v sobah kurili, meneč, da to pomaga zoper kolero, in niso hoteli odpreti oken, da bi v sobe prišel sveži zrak, pa naj jim je g. Tomic še tako prigovarjal. Ker si ni mogel pomagati drugače, jim je končno v spremstvu orožnikov pobil okna. — Do srca sega žalostno poročilo, ki ga

o divjanju kolere čitamo v „Novicah“ in ki pravi: „Vsi Pivčani so pobiti in prestrašeni, vse je žalostno! V Zagorju je v 100 hišah 40 ljudi manj nego jih je bilo o sv. Jakobu, nad 100 pa jih je še bolnih. Sosed se sosedov ogiblje in nosače umerlih je treba večkrat s silo vkup spravljati.“ — Še huje je bilo v vasici kneške fare Koritnicah. Od 290 prebivalcev jih je kolera v 14 dneh pobrala več nego 50, v mnogih hišah so ob enem in istem času ležali po trije, štirje brez postrežbe, „brez čedenja, v strašnem smradu in neznanih bolečinah — le groza je misliti.“ V Koritnicah je neki bolnik ležal v hlevu, ker v hiši ni bilo prostora. Do njega se je prišlo po lestvi, „za zglavje mu je bil šopek sena, za odejo šop slame, za preprogo pajčevine, za strežaja okuženi zrak. Bolezen je vse iz pravega reda spravila, le malokdo kosi travo.“ Pšenica, ki je bila to leto posebno lepa, je dolgo ležala nepožeta, ker so domačini morali streči bolnikom.

V Križni Gori zgoraj Loža na Notranjskem je istotako delo na polju počivalo, dokler je po hišah davila kolera. V dveh mesecih, od 27. mal. srpana pa do 27. kimavca, je pobrala 165 oseb. Ljudje so, ko se je kolera prikazala, trumoma drveli v cerkev na Križni Gori, tako da je bila cerkev skozi 10 dni nabito polna. „Spovednice so bile od spovedancev okrožene kaker Sevastopol od vojakov.“

O Logatcu smo že nekaj omenili. Do 22. septembra je kolera v Logatcu, vštevši vojake, pobrala krog 100 ljudi. Velikih zaslug sta si pridobila tamošnji župnik in njegov kaplan, ki sta neumorno stregla bolnikom in učila ljudi, kako treba z njimi ravnati.

Kako pa je bilo tistega leta v Ljubljani?

Do 25. julija med ljubljanskim civilnim prebivalstvom še ni bilo nič hudega; pač pa je v vojaški bolnici koleri zapadlo že precej veliko število popotnih vojakov. Govorilo se je, da jih je umrlo preko 70. Kako so prve razburljive, iz vojaške bolnice prihajajoče vesti nagnale one tržaške nesrečne Italijane, smo že videli. Koncem julija so Ljubljančani vedeli povedati, da je v vojaški bolnici kolera ugrabila že krog 140 mladeničev. Prijetne te vesti gotovo niso bile, pomirjevalne tudi ne. Tolažilno za meščanstvo pa je bilo dejstvo, da se kolera civilnih ljudi nič kaj ni lotevala. Saj jih je do 28. avgusta v celem na mrtvaški oder položila samo 70, torej povprečno 3 osebe na dan. To pač ni bilo tako hudo, kakor so se bili bali, in zato ni čuda, če so Ljubljanci postali prešerni in si celo dovoljevali šale, ki so bile seveda vse preje nego umestne. Tako n. pr. je nekega večera v avgustu pred civilno bolnico prihrumela petorica Ljubljančanov in z glasnim krikom in vikom zahtevala, naj se jim hitro odpre, ker imajo v svoji sredi re-

veža, katerega je nenadoma in z neznansko silo napadla kolera. Naj jim vendar za božjo voljo odpro, da jim bolnik ne pogine na cesti. Tarnanje, tuljenje in obupno klicanje je bilo toliko, da so bolniški strežaji v istini prihiteli vsi splašeni in reveža, ki ga je po izpovedi njegovih tovarišev imela kolera, jadrno spravili v postelj. Bolnik se je izprva branil, opletal je krog sebe in kričal, da nima kolere. Pa mu ni nič pomagalo. Obdržali so ga v bolnici, njegovi tovariši pa so se v splošnem dirindaju proti vsem pravilom izmuznili. Revež je bruhal, da je bilo veselje, ali pa žalost, kakor se vzame. Kakor pa ima vsaka reč svoj konec, so naposled tudi njegovi viri usahnili, ves oslabljen je omahnil na postelj, objel ga je dobrodejen spanec in ga trdno objemal do jutra, objemal tako trdno, da je vsak hip bilo slišati, kakor da kdo prav neusmiljeno vleče dreto. In to je bolniku očividno dobro storilo. Kajti ko se je zjutraj predramil, o snočnji koleri ni bilo ne duha ne sluha več. Kako tudi, ko je sploh imel ni, marveč se ga je bil le tako nekrščansko navlekel. Dodobra prespavši se, je potem „trezen domu odkoračil“, kakor pravijo „Novice“, ki spričo tega dogodka sodijo, da so „nekateri ljudje res hujši kakor živina“.

V Ljubljani torej tega leta še ni bilo tako hudo: početkom oktobra je kolera že precej pojenjala. Vendar je tu pa tam še kdo obolel, ker je, kakor pravijo „Novice“, „že to posebna lastnost te bolezni, da h koncu nenadoma še en malo porogovili, preden do dobrega slovo vzame“. Od 11. junija, to je, od početka pa do 26. oktobra jih je v Ljubljani vsega vkup za kolero obolelo 382 oseb, umrlo pa 140, 4 so še ostali bolni.

Iz Ljubljane je kolera preskočila v Kamno Gorico na Gorenjskem in hudo pobesnela. Med ondotnimi žrebljarji si je žrtev nabrala tem laže, ker ji je na roko bila velika tamošnja revščina. Beda bi bila še hujša, da ni dr. Lovro Toman za svoje revne kamnogorske rojake nabiral milodarov in samo med Ljubljančani v kratkem času nabral krog 300 gld. Pobrala je tudi znamenitega slikarja Matevža Langusa (20. okt. 1855).

V Železnikih je v celem pobrala samo 5 ljudi. Zato se je tudi nič niso bali.

V Predoslje pri Kranju pa je zanesla veliko žalost, ko je v štirih tednih požela 61 izvečine doraslih oseb. Lepo se je tiste dni izkazal Anton baron Zois, ki je za Predoseljce prav po očetovsko skrbel, med nje deleč govejo juho, meso, vino, pa tudi denar.

Iz Predoselj jo je mahnila naprej po beli cesti gor v prelepo radovljiško faro in žela in kosila tako neusmiljeno, da je Radovljica štela med najhuje prizadete kraje.

Na Dolenjskem je največ žrtev zahtevala v kočevskem in črnomaljskem okraju. V črnomaljskem okraju so po njenem odhodu šteli 147 novih gomil, v Kočevju pa se je, ko jih je bila že 120 podrla v grob, še le prav ugnezdila. „Je pač taka," tarna kočevski dopisnik v „Novicah", „da si Kočevci nobene stvari ne dado dopovedati. Nočejo in nočejo ubogati! Čim bolj dežuje, tem več Kočevcev postopa brez obuval, in čim več se jim dopoveduje o škodljivosti pijančevanja, tem več je žganjepivcev. To je še dobro, da ga prodajavci v prid svojega žepa z vodo kerste." — V Nemški Loki so tega leta imeli 105 za kolero umrlih, v Starem Logu pa je podavila 199 oseb. Zaman so zdravniki in duhovniki preplašeno ljudstvo opominjali, naj se kolere ne boji tako hudo, in zaman so svarili, naj bolnikom ne dajejo vina. Ljudje se po zdravnikovih navodilih niso marali ravnati, zato njegove odredbe niso mogle imeti uspeha in tako je strah bil tem večji, ker zdravniku po krivdi njih samih skoro pri nobenem bolniku ni šlo po sreči. Končno so bili ljudje tako preplašeni, da so se celo bali nesti mrliča in da so naposled morali 3—4 mrliče obenem na pokopališče voziti.

Mnogo je kolera nažela tudi krog Zidanega Mosta, kjer je dan za dnem umrlo 3—5 oseb. Kaj pomaga najboljša medicina in zdravniški nasveti, če pa ni krepke hrane in če sploh manjka potrebnih živil? Revščina je bila še vedno najzvestejša zaveznica kužne bolezni.

V celem je kolera tega leta v deželi, ki je štela krog 400.000 prebivalcev, pomorila krog 6000 ljudi, torej dobro tretjino vseh, ki so za njo oboleli. Obolelo pa je za njo na Kranjskem 19.000 oseb, ogromno število, ki nam opravičuje prestrašenost prebivalstva in nam dosti jasno obrazlaga vzroke tedanje velike bede. — Da govorimo natančneje po uradnih poročilih: od početka njenega divjanja, to je, od 11. junija do 26. oktobra, ko je po vsej deželi že precej pojenjala, torej v približno štirih mesecih, je na Kranjskem za kolero obolelo 18.906 oseb. Od teh jih je umrlo 5586, ozdravelo 13.140, v bolniški oskrbi še nadalje ostalo 174. Tem številom pa treba prišteti še tiste posamezne slučaje, v katerih se je kolera pojavila zdaj tu zdaj tam, ne da bi se razpasla v epidemijo.

Kako si je svoj posel razdelila po posameznih okrajih vojvodine Kranjske, lahko sklepamo iz tega-le uradno objavljenega pregleda, ki sicer ne sega prav do konca kolerne epidemije, torej ne do Vseh Svetih, marveč samo do 12. septembra, ki pa nam vendar more dobro služiti, ker je do tega dne kolera svoj poglavitni posel že opravila in je od 12. sept. pa do Vseh Svetih, torej v skoro dveh mesecih, na Kranjskem na novo obolelo samo še 3400 ljudi.

Od 11. junija do 12. septembra 1855:

	Ime političnega okraja	Površina v kvadratnih miljah	Od prebivalcev	jih je za kolero obolelo	Od teh jih je za kolero umrlo	ozdravelo	12. sept. še bilo bolnih
1.	Bistrica	3·5	11.118	1.919	523	1.161	235
2.	Vipava	4·6	12.215	1.662	376	1.001	285
3.	Senožeče	3 3	8.090	795	242	765	188
4.	Postojna	4·5	11.381	1.834	693	953	188
5.	Planina	5·5	10.014	886	320	409	157
6.	Lož	9·1	12.265	334	117	186	31
7.	Idrija	5·6	14.534	107	22	73	12
8.	Vrhnika	6·6	16.691	339	135	186	18
9.	Ljubljanska okolica	9·5	33.552	337	169	152	16
10.	Kranj	6·2	24.425	961	314	477	170
11.	Loka	8·7	25.023	13	5	7	1
12.	Radovljica	12·3	19.643	318	88	220	10
13.	Tržič	2·7	5.943	50	17	22	11
14.	Kamnik	6·4	23.106	392	122	148	122
15.	Brdo	4·1	18.087	76	27	45	4
16.	Litija	6·9	17.413	54	8	41	5
17.	Višnja Gora	4·2	12.912	177	49	111	17
18.	Trebnje	3·8	10.910	152	31	115	6
19.	Žužemperk	3·6	10.062	428	65	204	159
20.	Novo Mesto	6·4	24.331	1.079	181	762	136
21.	Kostanjevica	3·8	10.456	1	—	—	1
22.	Novi Dvor	3·1	9.027	49	7	42	—
23.	Krško	4·3	15.853	7	3	4	—
24.	Metlika	2·9	12.018	213	43	137	33
25.	Črnomelj	7·2	20.565	1.066	255	653	158
26.	Kočevje	11·5	24.078	989	365	472	182
27.	Ribnica	4·5	12.712	656	167	404	85
28.	Vel. Lašče	3·7	9.842	375	65	244	66
29.	Mesto Ljubljana	0·6	20.074	343	114	183	46
	Skupaj	159·1	456·418	15.582	4.463	8.777	2.342

Koliko mladih, upapolnih moči je ugrabila okrutna tujka iz Azije, koliko kmetskih dvorov opustošila! Primanjkovalo je delavnih moči, zaostalo je delo na polju, prišla je beda.

Beda je bila splošna, dosti hujša, nego je bilo pričakovati. S to neizogibnostjo je merodajna gosposka za vse slučaje računala že v naprej. Zato je „zdravilski odbor v Ljubljani", ki mu je predsedoval Andrej grof Hohenwart, že 31. julija 1855 razglasil, da bodo zdravniki za one bolnike revnega stanu, ki jih bo moči zdraviti doma, recepte pisali „na rajtingo ubogih" in da je „mestna gosposka apotekarjem vedeti dala in poskerbela", da se bodo na take recepte, na katerih pa mora biti označeno ime in stanovanje bolnika, brez vseh ovir zdravila dajala brez-

plačno. Tudi se je zdravnikom dala pravica, obolelim in okrevajočim ubogim dajati nakaznice na brezplačno hrano, vendar pa mora resnično uboštvo biti izpričano.

9. avgusta je zdravilski odbor v Ljubljani razglasil prošnjo „do miloserčnih prebivavcev Kranjskega“, v kateri pravi, da je do tega dne po vsem Kranjskem za kolero obolelo 3747 ljudi, od katerih jih je umrlo 942, dočim jih je okrevalo 1307, v zdravniški oskrbi ostalo pa 1498. Največ jih je pomrlo v okrajih Planina, Vipava, Kočevje, Radovljica, Bistrica in Črnomelj. Potreba je vsepovsodi huda, zato treba revežem priskočiti na pomoč: zapuščeni, osiroteli otroci jokajo ob parah svojih staršev, stari in slabotni očetje in matere so izgubili svoje otroke, ki so jim bili edina opora in tolažba. Tem siromakom nihče ne bode mogel odreči milodarov, ki jih bodo sprejemali kantonski poglavarji, v Ljubljani pa c. kr. policija, mestni magistrat in pa zdravilski odbor, poleg njih tudi knjigarni Kleinmayr in Lercher ter uredništvo „Novic“. Imena milosrčnih darovalcev se bodo priobčevala po listih. — Temu oklicu so „Novice“ povsem pravilno dodale, da je revščina in pomanjkanje najhujši pospeševalec kolere in da bode najbolje, če se ubogim bolnikom deli živež: meso in kruh. Da bi se delile denarne podpore, ni priporočati, ker se je opetovano izkazalo, da so ga „mnogi malopridni siromaki zapili, zaigrali ali kako drugač potratili“. — In v istini se milodari niso delili v denarju, marveč v živežu (juha, meso, kruh, sol, če je bila sila, tudi vino). In kakor je bilo kranjsko prebivalstvo še vedno dobrega srca in odprtih rok, tako so se tudi sedaj darila stekala v prav izdatni meri. Tako je bilo že do 29. avgusta, torej v komaj treh tednih, samo v čistem denarju nabranih 3832 gld. in $^1/_2$ kr., vsota torej, ki je mnogo izdala, ako vpoštevamo, da je tistega leta žemlja iz najboljše moke in seveda dosti večja, nego so naše dandanašnje, stala 1 kr., 1 funt govejega mesa, od pitanih volov in brez doklade, $9^1/_2$—11 kr., 1 mernik pšenice $3^1/_2$ gld. 1 mernik rži krog 3 gld., ječmena pa $2^1/_4$ gld., dočim je stari cent špeha, kakor so tedaj pisali, stal 35—37 gld. — Do 19. oktobra je bilo pri zdravstveni komisiji ljubljanski nabranih že 7208 gld. Še raje in še več nego v čistem denarju se je prostih daril nabralo v obliki živeža. Po nekaterih okrajih so bolje situirani posamezniki, zlasti graščaki, na svoje stroške prevzeli oskrbo vsega okoliša. — Najizdatnejša podpora pa je prišla iz cesarskega Dunaja, ko je neznan dobrotnik po koleri prizadetim Kranjcem naklonil bogato podporo 20.000 gld. — Da se o bednem stanju po deželi prepriča in ga po možnosti olajša, je deželni poglavar grof Chorinski prepotoval vse huje prizadete kraje in povsodi z besedo in dejanjem delil tolažbo. In tolažiti jih je imel mnogo. Kajti do 1. septembra, ko je

nastopil svoje potovanje, jih je bilo po vsej Kranjski za kolero obolelo že 10.234. Od teh jih je umrlo 2811, ozdravelo 5118, drugi pa so še bili v zdravniški oskrbi. Samo v Ljubljani jih je bilo dotlej od 276 obolelih umrlo 84, 146 pa jih je bilo oskrbovati.

Za podporo bolnikom in bednim je bilo torej precej dobro poskrbljeno.

Kako pa je bilo v zdravstvenem oziru?

Že leto popreje, l. 1854., je nemški učenjak Pettenkofer v Monakovem na podlagi svojih raziskovanj dokazoval, 1.) da je zmotno trditi, da se kolera širi edinole od človeka do človeka na ta način, da jo zdrav človek nabere od bolnika („kolera je nalezljiva ali kontagiozna bolezen"), kakor je 2.) zmotno trditi, da izhaja kolera edinole iz nezdravih, okuženih tal („kolera je miazemska, to je po kužnem, iz zemlje prihajajočem izparivanju povzročena bolezen"), marveč je istina, da povzročata razširjevanje kolere obe te činjenici, ki nikakor ne delujeta vsaka zase, ampak sta med seboj v tesni zvezi. In sicer ne more biti drugače, nego da pride še neznani povzročilec (Pettenkofer bacila še ni poznal!) iz bolnika v tla, kjer se nekako preustroji, da potem, ko je v ugodnih tleh dozorel, od izparivanj iz tal na prosto zanesen, kakorkoli dospe do človeka in ga okuži (Neuinfektion.). Na ta način da nastanejo, potem ko se je enkrat kolerni kal zanesel v ugodne razmere, one tako hitro šireče se epidemije. Kolere torej ne širi samo občevanje ljudi, ampak jo prav tako, če ne še v večji meri, negujejo in širijo tla in jo pospešuje podnebje. Zato je menil Pettenkofer, da proti koleri ne morejo pomagati ne kvarantene, ne zapiranje mej, ne dezinfekcija bolnikovega perila, pomagati more v prvi vrsti osuševanje in ozdravljanje tal, odpravljanje vseh nečistih odpadkov človeškega gospodinjstva, kanalizacija in preskrbovanje z zanesljivo zdravo pitno vodo; zlasti naj se odpravijo vse greznice, ki so najhujše okuževalnice. V drugi vrsti pa treba gledati na to, da zdravi ljudje z bolnimi ne pridejo v neposredno dotiko. Vendar pa se dado izolacije (osamljenja) in kvarentena le težko izvršiti.

Tako je Pettenkofer pripravljal popoln prevrat v naziranju o načinu razširjanja kolere. Njegovi tozadevni dokazi so bili tako dobro podprti, da se mu je pridruževalo čim dalje več učenjakov.

Pettenkoferju se je pridružil tudi naš dr. Melzer v svoji brošuri „Die asiatische Brechruhr als Volkskrankheit, Wien, 1856", kjer poudarja, da ne kaže zapirati celih dežel, temveč da treba seči po sredstvih, ki zabranjujejo, da bi se povzročevalec bolezni od bolnika širil na zdrave: edinole bolnike, njegovo rodbino in njegove stvari treba ločiti od okolice, izva-

jati je torej edinole na okužence ali sumljive osebe in efekte omejeno, torej delno kvaranteno, ne pa splošne, cele okoliše ali pa cele dežele obsegajoče splošne kvarantene, ki ovirajo ves promet, pa ne morejo prida koristiti. Ker tajinstvenega povzročevalca kolere po Melzerjevem mnenju očividno raznaša od nezdravih, iz tal prihajajočih izparivanj okuženi zrak, treba vso pozornost obračati na to, da se zrak, katerega vdihavamo, očisti. Kajti nedvomno pridejo kolerne kali z zrakom vred v naša pljuča, od tod pa v krožečo kri Da jim zabranimo dostop, je najbolje, če si pred nosnice, skozi katere vdihavamo, pritrdimo nekakšno drobno sito, skozi katero mora vdihavani zrak: mašeč se skozi sitce, se bode očistil. Usta je uporabljati edinole za govorjenje in za uživanje jedi in pijače, ne pa tudi za dihanje. Če pa bi kdo že moral dihati skozi usta, naj si tudi pred nje pritrdi slično sitce, katerega nadrobni popis se nahaja v omenjeni Melzerjevi brošuri. — Da današnja zdravilska veda ne bi potrdila vseh Melzerjevih misli o povzročevalcu kolere in o borbi proti njemu, niti ne bi bilo treba pripominjati. Saj vemo, da kolere ne raznaša zrak in da je torej tudi ne vdihavamo, da jo marveč raznašamo le z dotikanjem.

Najopasnejša gnezdišča kolere, nadaljuje dr. Melzer povsem pravilno, so naše greznice in naša stranišča. Iz lesa skupaj zbita, gnijejo zaeno s svojo vsebino. Dobe pa se grozna stranišča, pravi, ki niso samo polna nesnage, ampak so od nje celo čez in čez pokrita tako, da se do njih pride le skozi cele sklade blata in cele gnojne mlakuže, da torej treba reči, da nesnaga ni samo v njih, ampak da so tudi ona v nesnagi. Takih stranišč je vsepovsodi, ne samo na velikih, odprtih dvoriščih, kjer se smraja vsaj nekoliko razpuhti, ampak tudi po hišah, katerih stanovalci kažejo v tem oziru grozno malobrižnost (Cynismus) in se ne zmenijo za to, da dan za dnem vdihavajo kužen zrak. — Nič bolje ni z našimi greznicami, pravi, nad katerimi se prav mnogokrat gor do prvega hišnega nadstropja dvigajo piramide gnoja, od katerih se gori do oken in skozi nje vzpenja neznosen smrad, dočim se gnusna gnojnica po vsem dvorišču ugreza v zemljo. Da iz takšnih tal ne more prihajati čista, neokužena pitna voda, je jasno. Pettenkofer je nepobitno dokazal, da so uprav te razmere najhujši povzročevalec kolere; zato naj se nemudoma odpravijo.

No, na Kranjskem jih navzlic Pettenkoferjevim neizpodbitnim izvajanjem do 1855. l. niso odpravili, ker se tako hitro tudi ob boljši volji oblastev ne bi dale odpraviti. Pač pa so se po bridkih izkušnjah 1855. l., ki so v vsem obsegu potrdile Pettenkoferjevo mnenje, v tem pogledu začele priprave, ki so končno, čeprav še le čez 20 let, rodile dober sad.

Prav tako bridko se dr. Melzer v svoji brošuri pritožuje nad slabotno zdravstveno policijo. Zdravnikov je tudi še vse premalo, pravi, in še ti, kar jih je, so slabo razdeljeni. To je uvidela tudi že vlada, pa ni mogla pomagati drugače, nego da si je za čas divjanja kolere z Dunaja naročila štiri zdravnike in si pri ministrstvu izposlovala pravico, da si jih za slučaj potrebe naroči še več.

Bolnice dr. Melzerju niso delale nič manjših skrbi. Premalo jih je, je naglašal, in še te so slabo urejene. Oskrba ljubljanske bolnice se je s 1. novembrom 1855. l. izročila usmiljenim sestram, ki so imele skrbeti za kuho, perilo in postrežbo bolnikom, dočim je vodstvo, upravništvo in zdravništvo še nadalje ostalo v deželnih rokah.

Za slučaj sile je bila mestna gosposka ljubljanska pripravljena, za zdravnike preskrbeti vozove, da bodo mogli urno od bolnika do bolnika. Zdravniki so odločali, ali je bolnika zdraviti doma ali ga je spraviti v bolnico. Za prenašanje bolnikov je mestna gosposka pravočasno oskrbela dovoljno število nosil.

Sicer si je lahko vsak bolnik sam izbral zdravnika; zaradi revežev pa, ki so bili navezani na javno oskrbo, je zdravstvena komisija Ljubljano razdelila v pet „razdelkov“ in vsakemu dodelila posebnega zdravnika. Razdeljena pa je bila 1855. l. Ljubljana tako-le (glej „Novice“ 1855:

I. Okraj: Ulica sv. Florijana, Rožna ulica, Žabjek, Hrenova ulica, Karlovško predmestje, Kurja vas in „močirje“:
zdravnik: Gospod dr. in operatêr F. Fuchs, stanujoč v mestu hiš.-št. 231.
Pridružnika: gospoda ranocelnika Janez Köchel v mestu hiš.-št. 34 in Luka Erwerth v kazini.

II. Okraj: Predmestji Ternovo in Krakovo in Luža:
zdravnik: Gospod Dr. Ed. Kolereto v koliseju.
Pridružnik: Gospod ranocelnik Anton Vukotič, v mestu hiš.-št. 203.

III. Okraj: Šent-Petrsko predmestje s Kravjo dolino in Blatno vasjo:
zdravnika: Gospoda dr. Franz Skedl, v Šentpetrskem predmestju hiš.-št. 11 in Dr. Adolf Eisel, tudi ondi, hiš.-št. 140.
Pridružnik Gospod Franc Ves, ondi, hiš.-št. 98.

IV. Okraj: Poljane in pod Golovcom:
zdravnik: Gospod Dr. Emil vitez Stökl, v mestu hiš.-št. 277.
Pridružnika: Gospoda ranocelnika Matevž Finc v mestu hiš. št. 311 in Boštjan Rogel, na Poljanah, hiš.-št. 2.

V. Okraj: Gradišče in Kapucinsko predmestje z ostalim delom mesta:
zdravnika: Gospod Dr. Fr. Schiffer, v mestu hiš.-št. 239 in gospod Dr. Janez Bleiweis, v mestu hiš.-št. 260.
Pridružnik: Gospod ranocelnik Andrej Gregorič, v Kapucinskem predmestju hiš.-št. 52.

„Ker se kolera ponuja v Ljubljani in ker se je tudi že v drugih krajih Kranjske pokazala, je 25. julija gospod deželni poglavar[1]) pod predsedstvom dvorniga svetovalca grofa Hohenwarta v Ljubljani ustanovil zdravstveno komisijo, kteri so izročena vsa opravila v zadevah kolere v Ljubljani, pa tudi po deželi." Referent te komisije je bil skozi 4 mesece naš znanec dr. Vesel.

Kako je 1854. l. o koleri sodil Pettenkofer, smo videli; kakšno mnenje pa je o njej mimo Melzerjevih izvajanj vladalo na Kranjskem, o tem nam pričajo od zdravnika dr. Bleiweisa urejevane „Novice", ki menijo:[2]) „To je zdaj gotovo, da se ne more šteti med posebno nalezljive bolezni, ker ravno tisti ljudje, ki imajo noč in dan največ opraviti z bolniki, namreč zdravniki in duhovniki, prav nič bolj pogosto ne umirajo kot drugi ljudje, ki nikdar ne pridejo k bolnikom. S tem pa nočemo reči, da bi se prav nikoli ne nalezla kolera. Zakaj ne bi bila nalezljiva, če se včasih tudi že navadna griža in druge navadne bolezni nalezejo?"

Iz teh besed smemo posneti, da si je bilo javno mnenje glede kolere kaj malo na jasnem, kajti težko je gorenja kaj optimistična izvajanja spraviti v sklad z dejstvom, da je kolera tega leta samo po Kranjskem izkopala do 6000 svežih grobov. Istina, da je marsikdo, ki je neprestano imel opravka z okuženci, ostal zdrav, dočim je koleri zapadlo premnogo takih, ki z okuženci niso prišli v dotiko, kolere torej „niso nalezli", je zdravnike kakor lajike spravila v popolno negotovost in ker je Kranjec že od nekdaj pobožen, si je tudi divjanje kolere razložil po svoje, kakor to čitamo v „Novicah", ki pravijo (1855, p. 238): „Da zdravniki še nimamo gotovega zdravila, ki bi vselej pomagalo, ne more noben umen človek nam očitavati,[3]) ker so neozdravljive bolezni bile na svetu in bodo, dokler bo svet stal, in zakaj? Po naših mislih so bolezni tista dolga roka Višje Previdnosti, ktera žive stvari kliče iz tega sveta, preden so še dosegle najvišjo starost, da delajo drugim prostor.[4]) Kaj bi neki začeli, ako bi vsak človek

[1]) = dež. predsednik. Op. pis.
[2]) „Od kolere popoln nauk", 4 pisma, „Novice" 1855.
[3]) — Namreč „nam zdravnikom". Op. pis.
[4]) Razprto tiskano! Op. pis.

še le umerl, ko ga je starost pod koš spravila! Že zdaj hoče eden drugega snesti — kaj bi še-le tedaj bilo, ako bi vsi ostali do najvišje starosti!“

S takšnim naziranjem, ki, logično izvajano v praksi, terja slepo vdanost v vladanje Višje Previdnosti in ne bodri h korakom, ki bi mogli to vladanje zaustaviti ali omejevati, se slabo sklada, če „Novice“ v isti sapi priporočajo, da treba v obrambo proti koleri paziti na čistočo stranišč in greznic, ki jih je polivati s klorovim vapnom, pomešanim z vodo, torej razkužiti ali dezinficirati.

Vsekakor je stvar ta, da so „Novice“ hotele nekako pomirjevalno vplivati, da pa jim je pri tem preudarnost ušla s plemenito željo, tako da so za hip zapustile svoje sicer trezno stališče.

Da so si v tej negotovosti vedno še precejšnjo besedo lastili lajiki in zdravniški mazači, o tem pričajo iste „Novice“, ki ponovno svare pred takimi vseznalci in vseboljevedeži, češ, da so zdravila, ki ne prihajajo iz zdravnikovih rok, vedno lahko opasna. Tako se je t. l. „nek višji c. kr. vojaški zdravnik hvalil, da je našel proti koleri sredstvo, ki ozdravi prav vsakega bolnika: „na trebuh namreč se bolniku položi „žakljiček“ se sogretim ovsom, na želodec pa žakljiček s sogretim lanenim semenom; nad vsak žakelj se položi vroč cegel, k nogam pa tudi vroč cegel“. „Mi temu sredstvu sicer ne verjamemo,“ dostavljajo „Novice“, „priobčujemo ga pa vseeno.“

Kolera je končno na zimo prenehala in ljudje so se oddahnili, za trdno upajoč, da jih je Bog s svojo šibo zadosti udaril in da jim odslej prizanese. „Novice“ pa so bile treznejšega mnenja: „Ni nič verjeti, da bi se ta bolezen spet ne ponovila. Leto dan se ta bolezen kuja ali kuha, in iz slamnate bilke bo še poskočila in po ljudeh lomastiti jela.“

Ali topot se je vendarle za dalj časa poslovila. Za celih enajst let je Kranjski dala slovo in ko je leta 1864. tretjič navalila na Evropo, je Kranjski prizanesla, „kakor bi ne bila našla rodovitnih tal.“ Zato pa se je Kranjcev s tem večjo silo lotila l. 1866.

* * *

Leto 1866.

Za razvoj proti koleri naperjenega boja na Kranjskem je važno dejstvo, da so „Novice“ že 1855. l. opozarjale na to, da je zelo uspešno, stranišča polivati s klorovim v vodi razpuščenim vapnom, ker se na ta način neznani povzročevalec kolere nekako zamori. To razkuževalno ali dezinfekcijsko sredstvo se je bilo v istini že na mnogih krajih izkazalo kot izvrstno

učinkujoč obrambni pripomoček, tako da je v soglasju s Pettenkoferjevimi izvajanji vprašanje o razkuževanju stranišč, greznic in kanalov namah stopilo v ospredje javnih zdravstvenih razprav. In ko se je 1866. l. kolera vnovič pojavila na Kranjskem, je vlada ukazala splošno rabo razkužujočih sredstev in uvedla obvezno razkuževanje. Tako se je preprečilo, da bi se bila kolera 1866. l., pa najsi je bila na Kranjsko navalila z vso silo in kakor besna poskakovala iz kraja v kraj, razvila v obširne epidemije. Dočim je Trst in Vojaško Granico prav hudo prijela, na Kranjskem ni več zahtevala tako orjaškega števila žrtev. Boj proti njej je bil čim dalje bolje, dasi še izdavna ne vzorno organiziran. Kako izdatnega pomena za preprečanje epidemij je organizirano zdravstvo, se je pokazalo l. 1886., ko se kolera spričo urejenih zdravstvenih razmer kar nič več ni mogla po svoji volji razpasti, ampak se je morala držati stavljenih ji mej. 1866. leta pa, ko še ni bilo vse tako urejeno, kakor bi moralo biti, pa je vendarle še, kjerkoli se je dalo, poskočila preko ojesa.

Zanesla jo je tega leta na avstrijska tla pruska armada, od katere so jo nalezli tudi nekateri naši domači vojaški oddelki, ki so se s Prusi pretepali po čeških tleh, z druge strani pa je na Kranjsko prilomastila iz Italije, kjer sta si bila v laseh laški kralj Viktor Emanuel in avstrijski vojskovoda, nadvojvoda Albreht.

Tako je tudi to pot kolero zasejala vojska.

Ko se je zvedelo, da nevarni ta gost že zopet sili preko naših meja, je deželna gosposka takoj začela z obsežnimi varnostnimi odredbami. Sestavila je c. kr. zdravstveno komisijo, ki ji je načeloval c. kr. namestništveni svetnik Ivan vitez Bosizio, in ji poverila polnomočje v vseh zdravstvenopolicijskih zadevah. Le-ta se je zbrala na sejo, še predno se je v deželi pojavila kolera, in sklenila, da je v Ljubljani za vse slučaje urediti bolnico za silo, in sicer naj se v ta namen preuredi licejsko poslopje, ki je tedaj služilo kot gimnazija. Prerešetavala je tudi vprašanje, ali ne bi morda kazalo, kot bolnico uporabiti Knežji Dvorec, pa je to misel ovrgla. Na starem Strelišču pa je bila prirejena bolnica za vojake. Temu je sicer v javni seji občinskega sveta ugovarjal dr. Valenta, ali vsi ugovori so bili zaman, ker za vojaštvo ni bilo dobiti prikladnejšega prostora. Vodstvo civilne bolnice v licejskem poslopju se je poverilo dr. Bleiweisu in obema tedanjima mestnima zdravnikoma. Izbrali pa so samo take sobe, ki so imele okna na dvorišča.

Nadalje je deželna zdravstvena komisija objavila običajni pouk, kako treba v slučaju kolere ravnati, in okrožnico (Circulare), kako se treba vesti. V svojem „pouku“ je zlasti pripo-

ročala uporabo železne galice kot najboljšega sredstva za razkuževanje gnojišč, kanalov, stranišč itd., ker je dobro vedela, da je dezinfekcija najzanesljivejše obrambno sredstvo proti koleri. Velevala je: „Vzemi 1½ funta železne galice na 1 vedro čiste vode, počakaj, da se galica dodobra razkroji in voda nasiti, potem pa polij s to tekočino vse tiste stvari, katere nameravaš dezinficirati. Dezinfekcija je popolnoma dosežena, ako politi izmečki nič več ne smrde. Za dezinfekcijo enega stranišča je treba 4—8 meric železne galice. Čim večja je njegova vsebina, tem več je je treba. Polivaj počasi, in sicer prvi teden vsak dan po enkrat, naslednje tedne pa po trikrat na teden. V slučaju, da je kolera že izbruhnila, treba bolnikove izmečke že takoj v posodi polivati z omenjeno tekočino . . .“ Zanimivo je v tem vladinem „pouku“, da že zatrjuje kakor dognano in občepriznano stvar, da kolere ne raznaša zrak in da neznani povzročitelj kolere v človeško telo ne pride skozi dihala, marveč skozi prebavila. Povzročitelj kolere, pravi vladni pouk, se ne skriva ne v zraku, ki ga izdihavamo, ne v izparivanjih, ki se dvigajo iz človeške kože, marveč edinole v naših otrebkih. Zato ni prav nič nevarno, občevati s kolerabolniki in jim streči, treba le, da previdno pazimo na to, da se jih ne dotikamo nezavarovani. Nevarnost, da nalezemo kolero, potemtakem ni prav nič večja nego pri drugih nalezljivih boleznih, nasprotno, še manjša je, pravi, nego pri škrlatici, ošpicah, difteriji i. t. d. Poleg kolerabolnikov so najnevarnejši razširjevalci kolere z njihovimi otrebki onečiščeno perilo, obleka in drugi predmeti, ki so jih rabili bolniki, stranišča, v katera se izpraznjuje bolniška nesnaga, nadalje voda potokov, rek in mlak, v katero se meče nesnaga. — Vidimo, da se je vlada docela postavila na stališče sodobne vede. V svoji okrožnici je bodrila k pogumu, ker je splašenost najnevarnejši kolerin oproda, opominjala k zmernemu uživanju jedi in pijač, svarila pred prehlajenjem, zlasti pred prepihom, spalnica mora biti topla in dobro zavarovana; če voda ni prav okusna, ji je dobro primešati vina ali pa vsaj nekoliko vinskega kisa ali nekoliko žganja. Pred vsem pa treba gledati na snago, izogibati se treba vlage, smradu in izparivanj. Kot enostavna domača varstvena sredstva je priporočala lahek čaj iz lipovega cvetja, iz melis ali kamilic, ki ga treba piti mlačnega, in sicer po večkrat. Kakor hitro pa bi se pokazalo kaj sumljivega, je poklicati zdravnika.

Tej vrhovni c. kr. zdravstveni deželni komisiji so bile podrejene c. kr. zdravstvene okrajne komisije, ki so imele v svojem političnem okraju strogo gledati na to, da se vse zdravstvenopolicijske naredbe čim najvestneje izpolnjujejo. Zanimivo pa je, kako te okrajne komisije tožijo, da je pač lahko naredbe velevati, uveljavljati pa jih je težko, ker nedostaja

potrebnih sredstev. Poleg deželne zdravstvene komisije, ki je imela svoje seje prav pogostoma, je v Ljubljani zelo pridno poslovala mestna okrajna komisija, ki jo je vsako soboto sklical župan dr. Costa.

Mesto Ljubljano je zdravstvena deželna komisija razdelila na 5 zdravstvenih distriktov in za vsak distrikt določila posebne zdravnike „obwohl die Kommission von dem Grundsatz ausgeht, dass jedem Kranken die Wahl des Arztes freisteht... um es im Falle des wirklichen Ausbruchs der Brechruhr zunächst der ärmeren Klasse zu ermöglichen, sich rasch den ärztlichen Beistand zu verschaffen".

Razdelitev pa je bila ta-le:

I. distrikt: Notranje mesto. Komisija: obč. svetovalec Franc Rösman in obč. svet. Blaž Vrhovec; zdravnika: dr. Schiffer, ranocelnik Andrej Gregorič. — II. Gradišče, Kapucinsko predmestje: obč. svet. Vincenc Seunig, trgovec z žitom Kalin; zdravnika: dr. Valenta, ranocelnik Mat. Finz. — III. distrikt: Poljane in Sv. Peter: dež. tajnik Ad. Hofbauer, posestnik Franc Mali; zdr.: dr. Kovač, ranocelnik Rogl. — IV. Krakovo in Trnovo: obč. svet. Jos. Schwentner in Leopold Hočevar; zdr.: dr. vitez pl. Stöckl, ranocelnik Vukotić. — V. Karlovško predmestje, Kùrja vas, Karolinska zemlja: obč. svet. dr. Jos. Orel, okr. predst. Fr. Šusteršič, zdravnika: dr. Coloretto, dr. Mader ml.

Teh sekcij naloga je bila, paziti na snažnost in snaženje hiš, dvorišč in ulic, na redno odstranjevanje zdravju škodljivih odpadkov iz greznic in gnojišč. Nadalje so morale nadzirati dezinficiranje in sploh gledati, da so se točno izvrševale vse varnostne naredbe, ki so zmožne, kolero zabraniti, ali pa jo, če že izbruhne, omejiti. Zanimivo je tudi, da je baš to leto na dr. Bleiweisovo priporočilo mestna občina Doberletu dovolila uvedbo mrliških vozov, ne da bi se ozirala na ugovor meščanov, ki se jim je prevažanje mrličev zdelo če že ne nečuveno, pa vsaj smešno, in ne da bi se ozirala na dopis ljubljanskega knezoškofijskega ordinarijata, ki se je prečital v občinski seji dne 17. avgusta in v katerem se je imenovani cerkveni urad izrekel za to, da naj se naprava mrtvaških voz ne uvede, češ, da katoliškim meščanom ti vozovi niso po volji. „Novice" dostavljajo, da je bil ta dopis, ki ugovarja stvari, ki so jo že uvedla glavna in tudi mnoga manjša mesta vseh dežel, „z veliko nevoljo zaslišan". Ta svoj predlog je dr. Bleiweis med drugim podpiral tudi s tem, da govore za uvedbo takih voz v naši prestolici tako često porajajoče se nalezljive in epidemične bolezni.

Bleiweisov predlog je seveda prodrl in obveljal.

Potem ko je ljubljanski magistrat razpisal minuendo licitacijo za morebitno strežbo bolnikom v tukajšnji bolnici za silo, je bila Kranjska pripravljena.

Ni bilo treba dolgo čakati na kolero. Zanesli so jo iz Italije vračajoči se vojaki. Vojakov je bilo tisto leto po Kranjskem vse polno. Avgusta meseca pišejo „Novice“: Iz Italije že prihajajo vojaki, ki ostanejo začasno v naši deželi menda tako dolgo, da bo mir sklenjen. V Ljubljano dobimo kakih 2600 vojakov in 250 častnikov. Tudi Kranj, Novo Mesto in Postojna z okolicami dobe po eno brigado. — Seveda jih ni bilo samo po teh krajih, ampak tudi drugod na vseh koncih, zdravih in ranjencev toliko, da je zmanjkovalo prostora. Tako n. pr. toži v „Novicah“ z dnè 24. sept. dopisnik iz Kranjske Gore, da so vojaki povsodi „prav tesno vkvartirani“ in da se prav nič ne gleda na to, ali je posestnik, kmet ali bajtar, premožen ali reven, marveč samo na to, da se jih čim največ spravi pod streho. Po 30, 50, do 70 so jih porinili enemu gospodarju. Da se v takih tesnih razmerah nalezljive bolezni najlaglje razpasejo, niso vedeli tedaj nič manj zanesljivo nego vemo to mi. Toda sila je bila velika in odpomoči ni bilo lahko. Zato je tudi kolera ponekod tako grdo zarogovilila.

Komaj je dospel 10. c. kr. lovski bataljon (Nižjeavstrijci) v Stari Trg pri Ložu, že je izbruhnila in 25. avgusta zahtevala prvo človeško žrtev. Do 1. septembra je ugrabila celo vrsto vojakov in civilnih ljudi. Od tedaj obolelih jih je okrevalo le malo. Vrhunec je v Ložu dosegla 15. sept., ko je v enem dnevu pomorila 15 ljudi. Izprva je divjala edinole v treh vaseh, nenadoma pa je preskočila tudi drugam.

Najbolj je trpela vas Nadlesek pri Ložu, ki je tedaj v samo 37 hišah štela 27 mrličev. Zanimivo pripoveduje o tej stvari okr. ranocelnik Franc Saurau, ki je bil kot zdravnik za kolero poslan v ta okraj. „Ljudje so bil vsi zbegani,“ pravi, „tako jih je preplašila vest, da je v Nadlesku izbruhnila kolera. Celo zvonjenje zvonov, kadar so duhovniki šli obhajat ali ob pokopavanju, jih je strašilo tako, da se je marsikateremu nenadoma shujšal napad. Strah pred kolero je bil izpočetka tolik, da so celo svojci bežali od bolnikov in da ga mnogokrat ni bilo, ki bi od žeje ginevajočemu podal žlico vode: z lastnimi odpadki in izmečki čez in čez obloženi, so umirali strašno smrt. Ko pa sem z vso odločnostjo uveljavil zdravstvenopolicijske predpise, se je kmalu obrnilo na bolje. Ljudem se je vrnil pogum in preudarek in potem nam ni več bilo težko, kolero zatreti.“

Postojni je kolera skoro docela prizanesla, sreča, ki je bila tem večja, ker je bilo v Postojno iz Trsta, kjer je kolera

istotako divjala, pribežalo vse polno Tržačanov. Edinole v Hrašah se je pojavila med vojaki, pa so jo kmalo zatrli s tem, da so vojake hitro poslali drugam.

Neznansko hudo pa je divjala v Planini, kakor bo to videti iz pregleda o razvoju kolere. V radovljiškem okraju je v 10 dneh terjala 14 žrtev, zlasti je divjala v Žgošah in v Begunjah, dočim sta v Radovljici sami le dva obolela, pa sta se oba rešila. Mestu Kamniku je popolnoma prizanesla, prihrula pa je nad Moste, Domžale, Mengeš in Dragomelj. Skakala je iz kraja v kraj, temu je prizanesla, nad drugega pa se je vrgla z vso silo. Največ so seveda trpeli kraji ob vojaški cesti in ker je bila vojaška bolnica v Ljubljani, ni čuda, če se je kolera lotila tudi kranjske prestolnice.

Kakor je razvidno iz službenih poročil c. kr. deželne zdravstvene komisije, je kolera na Kranjskem izbruhnila 21. avgusta in sicer se je najprej pojavila med vojaštvom. Do 11. septembra so že šteli v Ljubljani 1 mrliča, bolnikov pa v Planini 6, v okraju Postojna 3, v okr. Lož 31, v okr. Senožeče 7, v okr. Kamnik 1, v okr. Mokronog 1, v okr. ljubljanska okolica 4, v okr. Kočevje 1, vsega skupaj 54 slučajev kolere. Od teh jih je do 11. septembra umrlo 26.

Razumljivo je, da so ta dejstva na prebivalstvo kronovine Kranjske nemilo vplivala. Zbeganost je bila splošna in kakor običajno, je tudi tiste dni strah vsako stvar videl dosti večjo, nego je bila v istini. Zato je deželna gosposka spoznala za pravo, da ne molči več o koleri, kakor je bila o njej molčala dotlej, marveč da začne o njenem razvoju priobčevati redno uradna poročila. In sicer si je to poročanje uredila tako, da je o razvoju kolere v Ljubljani v uradnem listu „Laibacher Zeitung“ priobčevala dnevna poročila, o njenem gibanju po deželi pa tedenska zdravstvena poročila. Dasi so ti podatki uradni, vendar niso docela točni, bržčas zato ne, ker poročila iz posameznih okrajev niso dohajala redoma. Včasih se je tudi kaj prikrilo ali namenoma izrazilo netočno. Zato se ne smemo čuditi, ako se sklepne številke povsem ne ujemajo s podatki, objavljenimi od dne do dne.

Navzlic temu priobčimo v naslednjem pregled o gibanju kolere, ker ti podatki najbolje izpričujejo, kolikega pomena so preudarjene varstvene odredbe.

Kolera bi se bila brez dvoma vse drugače razpasla, zahtevala bi bila vse več človeških žrtev, ko ne bi bila oblast gledala, da se stori vse, karkoli jo more zabraniti ali pa vsaj omejiti.

V mestu Ljubljani se je kolera med civilnim prebivalstvom kretala tako-le:

Dne	je bilo v zdravniški oskrbi	od teh jih je dotlej okrevalo	umrlo pa
19. sept.	15	0	8
20. „	20	0	4
21. „	19	4	0
23. „	23	6	2
24. „	21	3	3
25. „	24	1	4
26. „	23	0	4
27. „	33	4	7
28. „	31	0	3
30. „	37	7	7
1. okt.	25	3	2
2. „	23	0	2
3. „	25	5	2
4. „	21	0	2
5. „	26	3	4
7. „	24	8	6
8. „	18	1	1
9. „	24	2	1
10. „	27	8	3
11. „	21	1	4
12. „	23	2	1
14. „	24	6	3
15. „	18	2	2
16. „	18	4	2
17. „	20	3	1
18. „	23	2	3
19. „	21	4	3
21. „	17	5	2
22. „	12	0	0
23. „	13	1	2
24. „	14	2	1
25. „	13	1	2
26. „	11	0	1
28. „	11	3	2
29. „	6	0	0
30. „	6	1	0
1. nov.	6	2	0
2. „	4	2	0
3. „	0	2	0
		98	94 civilnih ljudi.

V število onih, ki so bili v zdravniški oskrbi, so vedno všteti tudi tisti, ki so oboleli že prej, ki pa do označenega dne niti niso ozdraveli, niti niso umrli.

V celem je v Ljubljani, ki je tedaj štela nekaj nad 20.000 prebivalcev, za kolero obolelo 192 civilnih oseb; od teh jih je ozdravelo 98, umrlo pa 94, torej niti ne dobra polovica.

Priznati treba, da so si oblasti resno prizadevale, kolero omejiti, kolikor se da. Tudi mestni magistrat je parkrat prav odločno posegel vmes. Tako je 20. septembra župan ljubljanski dr. Costa objavil odredbo, da od imenovanega dne perila, oblačil in posteljne oprave, ki je bila v dotiki z okuženci, nihče ne sme prati doma niti tega ne sme dati prati komu drugemu, nego edinole oblastveno nastavljeni perici Tereziji Potočnik v šentpetrskem predmestju št. 149, ki ji je mestni magistrat strogo naročil, da mora sproti pobirati vse perilo, oblačila in posteljno opravo pri vseh okužencih in to izpirati po zdravstvenih predpisih. Kdor bi se tej odredbi ne pokoril, zapade strogi kazni. Obenem je določil tarifo za pranje okuženega perila (za rjuho 6 beličev, za žensko krilo 6, za srajco ali spodnje hlače 4 itd.). Zaeno je magistrat kmetskim pericam iz okolice strogo prepovedal, perilo še nadalje odlagati pred Šenklavžem, in jim velel, da ga morajo odkladati v zanavlašč v to svrho prirejene kolibe na sedanjem trgu Cesarja Jožefa (Jahrmarkstplatz). — Kmetske perice so se izprva nekaj upirale, ali magistrat jih je kmalu pomiril. „Novice“ pišejo o tem dogodku takole: Mestni magistrat je kmetskim pericam za odlaganje perila pripravil sejmske ute. „Al na to je vstal grozen šunder, in klepêt, ker je nekdo poštene babice podšuntal, da bojo morale v utah po 7 gld. davka plačati na mesec, zraven tega pa še vsak teden po 15 krajcarjev posebej. Vse to pa je laž; pericam so ute odločene brez vsakega plačila.“ — Nadalje je mestni magistrat uvedel prisilno razkuževanje zasebnih stranišč. Plačati je bilo treba od stranišča po 2 kr. — Ker je primanjkovalo zdravnikov, je deželna gosposka razpisala službe pomožnih kužnih zdravnikov, in sicer je določila za zdravnika po 5 gld. na dan, za ranocelnike pa po 3 gld. — Meščani ljubljanski so se vočigled temu, da kolera v njihovem mestu ni divjala tako, kakor so bili s strahom pričakovali, jeli kazati nad vse malobrižne, tako da se je magistrat videl prisiljenega, zagroziti najhujše kazni tistemu, ki se oblastvenim naredbam ne bi hotel pokoriti.

Ko od 1. oktobra vojaštvo Starega Strelišča ni več uporabljalo za bolnico, se je civilna zasilna bolnica iz licejskega poslopja preselila v Staro Strelišče. Licejsko poslopje je bilo treba izprazniti, da se je mogel na tamošnjih šolah začeti redni

pouk. Zato so vse prostore na novo ometali in pobelili, leseni pod pa ostružili in vestno izprali. Pouk pa se je na vseh ljubljanskih šolah po odredbi deželne vlade začel šele 3. novembra.

Med vojaki v Ljubljani se je kolera razvila tako-le:

od početka	je bilo bolnih	je ozdravelo	je umrlo
do 14. septembra	106	34	42
od 14.—22. septembra	23	15	12
„ 22.—29. „	45	13	17
„ 29.—6. oktobra	50	34	15
„ 6.—13. „	83	28	16
„ 13.—20. „	57	18	6
„ 20.—27. „	52	28	9
„ 27.—3. novembra	28	8	4

Tako govore vojaška zdravstvena poročila. Vendar se računi ne ujemajo natančno, kajti ob sklepu pravi poročilo, da je vsega skupaj v Ljubljani na koleri obolelo 392 vojakov, od katerih je ozdravelo 233, umrlo pa 134.

Po kronovini Kranjski je kolera gospodarila tako-le:

Civilnih ljudi je v označenih dobah obolelo:

V okraju:	od 21. VIII. do 11. IX.	od 11. IX. do 14. IX.	od 14. IX. do 22. IX.	od 22. IX. do 29. IX.	od 29. IX. do 6. X.	od 6. X. do 13. X.	od 13. X. do 20. X.	od 20. X. do 27. X.	od 27. X. do 3. XI.
V Ljubljani (mesto) .	?	9	29	50	34	38	27	11	1
V Ljubljani (okolica) .	4	5	8	22	29	35	46	15	2
Idrija	—	—	—	9	10	2	—	—	—
Kamnik	1	1	1	10	17	38	10	7	3
Kočevje	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Kranjska Gora	—	—	—	—	—	26	26	—	—
Litija	—	—	—	—	—	17	16	15	—
Loka	—	—	—	—	—	—	29	2	2
Lož	31	57	114	31	—	17	3	—	—
Metlika	—	—	—	—	9	8	—	19	5
Mokronog	1	—	.	—	—	.	—	—	—
Novo Mesto	—	—	—	18	21	10	—	8	4
Planina	6	?	73	280	37	243	42	8	1
Postojna	3	—	—	—	—	—	—	—	—
Radovljica	—	.	6	20	31	—	9	—	—
Senožeče	7	—	—	—	—	—	—	—	—
Zatična	—	—	—	—	—	—	—	15	—
Zužemperk	—	—	—	—	26	—	44	24	8

Od 3. novembra nadalje se zdravniška poročila niso več izdajala, ker je bilo očito, da kolera pojema. V celem je v kranjski kronovini za kolero obolelo 1884 civilnih oseb; od teh jih je ozdravelo 1080, umrlo pa 672; kako je bilo z ostalimi 42, ki so še preko 3. novembra ostali v zdravniški oskrbi, nam poročilo ne pove.

Kakor vidimo iz podanih števil, so najbolj trpeli okraji Ljubljana (mesto), Ljubljana (okolica), Kamnik, predvsem pa okraja Lož in Planina, skozi katera so iz Italije prihajali okuženi avstrijski vojaki.

Splošno se na podlagi teh podatkov lahko reče, da je kolera zahtevala razmeroma le malo žrtev.

S početka novembra je kolera v mestu in po deželi pojenjala, zato so 3. novembra bolnico za kolero v Ljubljani razpustili. V celem so v njej zdravili 55 oseb; od teh jih je okrevalo 28, umrlo pa 27. Ostale so zdravili doma. Zadnji slučaj obolelosti se je pripetil 28. oktobra. Torej se je kolera začela z veliko vročino, prejenjala pa je, ko je nastopilo hladno vreme.

Po vsej Avstriji pa je kolera tega leta do 10. oktobra pobrala preko 40.000 ljudi.

H koncu še veselo zgodbico iz tega leta, ki je kot dopis iz Šmartna pri Litiji beli dan zagledala v „Novicah". Dopis se glasi: „Tudi k nam se je pritepla kolera in pobrala nekoliko ljudi, pa kakor je čuti, nas je zopet zapustila in se podala proti železnici. To je resnica, kar „Novice" pravijo, da se tje najraje oglasi, kjer je revščina in nesnažnost; enmalo je pa morebiti tudi nalezljiva, največ pa škoduje strah. Tega sem se sam prepričal iz sledeče prigodbe. Nekega dne me je na poti došel neki možek, po rodu Lah, ki se je pred kakimi 15 leti pri nas vselil. Prašam ga, kam tako hiti? „Mei Sohn in Pasjek — mi na to odgovori — ich bekom Post, dass hat Bauchwiks (Bauchzwicken), ich so srok, auch ich Bauchwiks bekommen." In res od samega strahu ga je začelo po trebuhu vjedati. Možek hiti tako naprej, da čez pol ure me zopet sreča, ko je že nazaj šel, al kako vesel! Od delež že je vpil: „Mei Sohn nichts hat Bauchwiks, hat Kopfšmalz, das is gut, Kopfšmalz, nicht kolera, auch ich verloren jetzt Bauchwiks." Tako vidimo, da od strahu ga je začelo po trebuhu ščipati, od veselja je pa ozdravel."

* * *

Od leta 1866. pa do leta 1886. se azijska kolera na Kranjskem ni več pojavila, niti epidemično niti v posameznih slučajih. Ko pa je l. 1886. zopet potrkala na kranjska vrata, je našla docela izpremenjene razmere: žito, ki ga je bil zasejal Pettenkofer, je bilo tudi že na Kranjskem šlo v klasje, vrhu vsega pa je že l. 1883. Robert Koch iz mistične teme na solnčno svetlobo medicinske znanosti pritiral nesrečnega njenega zvodnika, toli iskani kolerabacil.

Neugnano besnenje kolere je 1866. l. napotilo Pettenkoferja, da je povzročil sestanek zdravnikov, takozvano kolera-

konferenco, na kateri so se zlasti pretresala ta-le vprašanja: 1. Kakšne izkušnje je l. 1866. rodilo glede razširjevanja kolere in glede njenih časovnih in krajevnih pospeševateljev? 2. Kakšne izkušnje je rodilo glede razkuževanja in kvaranten? 3. Katere zdravstvene odredbe se priporočajo za bodočnost? 4. Na katere činjenice je v bodoče posebno paziti? — Dognalo se je na tej konferenci, da je najhujši raznaševalec kolere človek, da so poglavitni nosilci njenih povzročevalcev otrebki za kolero in za kolera-grižo obolelih in da se iz teh povzročevalcev v ugodnih razmerah razvije kužni kolerni strup. Razvoj tega strupa se more zabraniti potom razkuževanja ali dezinfekcije, ki jo je treba kot obrambno sredstvo izvajati že koj, ko se kolera napoveduje, in sicer naj jo državne oblasti zaukažejo kot obvezno dolžnost. Kot razkuževalno sredstvo za perilo se določa cinkova galica, za kanale pa Suvernova metoda. — Slična konferenca je bila l. 1874.

L. 1883. je Robert Koch razkril kolerni bacil in tako ves svet oprostil tlačeče more.

L. 1885. je pruska vlada vse ostale države povabila na mednarodno zdravstveno konferenco v Carigradu, o katere sklepih smo že poročali uvodoma.

Po vzorcu drugih držav in kronovin so končno tudi na Kranjskem organizirali javno zdravstveno službo. Zakon z dne 30. aprila 1870 je določil, da si dežela ustanovi svoj lastni zdravstveni svet, občine pa svojega z lastno zdravstveno policijo. Zdravstveni sveti imajo svoj natančno določeni delokrog, imajo pravico, samostojno voliti svoja predsedstva in pravico do inicijative (nasvetovanja), dočim si je pravico do eksekutive (izvrševanja) in do vrhovnega nadzorstva pridržala država, katere vrhovni zdravstveni organ je najvišji zdravstveni svet. Deželnemu zdravstvenem svetu daje vlada na razpolaganje svojega deželnega zdravstvenega poročevalca, svojega deželnega živinozdravnika in okrajne zdravnike.

Na podlagi tega zakona, ki je značil velik napredek, je za Ljubljano občinski svetnik in zdravstveni svetnik dr. Keesbacher zasnoval posebno zdravstveno organizacijo, ki jo je pa občinski svet odklonil. V tem načrtu je dr. Keesbacher predlagal, naj se za Ljubljano ustanove eno mesto za mestnega fizika, mesta za dva zdravnika, enega mestnega ogledovalca mrličev in za eno mestno babico in da naj se za Ljubljano sestavi poseben, z inicijativo, pa tudi z eksekutivo opremljen zdravstveni svet. Pa, kakor rečeno, mestni občinski svet je ta predlog odklonil in tako je za Ljubljano ostalo pri starih določilih izza l. 1835., Keesbacherjev rokopis pa se je ohranil in je kasneje prav dobro služil.

Nove zdravstvene instrukcije sta dobila ljubljanska mestna zdravnika — 1874. leta je torej Ljubljana imela še vedno samo dva mestna zdravnika, prav kakor l. 1836.! — stoprav 1874. leta. 14. januarja 1875 pa so končno vendarle imenovali še enega definitivnega mestnega fizika in mu dodali še eno začasno inštrukcijo. Plače so ti mestni zdravniki prejemali 300—400 goldinarjev na leto.

Naposled so vendar tudi začeli misliti na odpravo škandaloznih zdravstvenih razmer kranjske prestolice, ki so jih bili zanemarjali od leta do leta.

Pred vsem so se začeli zanimati za greznice in stranišča. Tudi po mestu so bile greznice izvečine odprte in hudo zanemarjene. Kanalov ni bilo razen tistih odtočov, ki so se iztekali v Ljubljanico. Zato so se vsi odpadki iz kuhinj, vse smeti in vsi otrebki iz stranišč morali nabirati v greznicah. L. 1873. so oblasti pregledale ljubljanske greznice in se končno odločile, urediti način njihovega izpraznjevanja in odvažanja. Prav tako se je uredilo odvažanje pocestne nesnage.

Pretresali so vprašanje o kanalizaciji, o pitni vodi, o stanovanjih, o kopališčih. Sklicala se je posebna anketa, ki je določila, kako je v vseh teh vprašanjih v bodoče postopati. Kako so se razmere končno popolnoma preobrazile, je znano, ker ta preobrat datira iz najnovejše dobe. Vsekakor pa je mestna občina vsa ta vprašanja reševala prepočasi, kajti dobila je l. 1886. od deželnega predsednika Winklerja hud nos, češ, da se je mestni zastop z zdravstvenimi vprašanji pečal le akademično, da je vodovodno vprašanje skozi leta in leta zastalo, da se je izpraznjenje jam pnevmatičnim potem odlašalo kakor navlašč, za zgradbo epidemične bolnice se pa nihče zmenil ni, čeprav je deželni predsednik vedno in vedno zopet v številnih odredbah silil na to, naj se ta vprašanja vendar že enkrat z vso potrebno odločnostjo vzamejo v pretres in rešijo čim preje, ker se je bati, da vsak hip zopet izbruhne kolera. Če se občina rešitve teh vprašanj ne bode lotila nemudoma, bode vlada morala poseči po skrajnih sredstvih. Najkasneje do majnika 1887 morajo vsaj poglavitni načrti biti izgotovljeni. Nova epidemična bolnica mora najkasneje do spomladi 1887 biti docela urejena. Mestni zdravstveni svet in mestna zdravstvena komisija morata biti v permanenci (poslovati trajno), ker je kolera že izbruhnila. O njunem poslovanju se mora vladi vsak teden poročati; prav tako ji mora mestni magistrat predložiti vse zapisnike, ki se nanašajo na zdravstvena vprašanja. H koncu pravi ta vladni dopis: „Dodati moram, da je visoko ministrstvo zdravstveno zanemarjenost mesta Ljubljane že ponovno najostreje grajalo in v odloku z dne 15. novembra 1886 pripomnilo, da se mesto

Ljubljana z ozirom na njegove zdravstvene pomanjkljivosti med vsemi deželnimi stolnimi mesti odlikuje z žalostnim svojstvom, da je že dolgo časa pravo in nezatrljivo gnezdišče kolere in njeno izhodisče za vso deželo in morda za še obsežnejši krog." Ta dopis deželne vlade, ki ostro označuje tedanje razmere in v najugodnejši luči kaže vlade resno prizadevanje, iztrebiti Avgijev hlev in tudi na Kranjskem ustvariti zdrave odnošaje, je seveda v občinskem svetu izzval razburjeno debato. S seje z dne 7. decembra 1886 so gospôda občinski svetniki šli s hudo razgretimi glavami, toda preverjeni, da se končno mora nekaj storiti. Pa se je storilo. — Do današnjega dne se je storilo toliko, da morejo naši zdravniki izjavljati, da se nam spričo urejene zdravstvene službe, spričo vzorne kanalizacije in vzorno urejenega vodovoda vsaj v Ljubljani večje kolerne epidemije ni bati. Po kmetih seveda še ni povsodi vse tako, kakor bi moralo biti, je pa vsepovsodi neprimerno bolje, nego je bilo 1886. leta, ko se je navzlic tedanjim nedostatkom zdravnikom, ki so takrat že vedeli, s kom jim je opraviti, posrečilo preprečiti, večjo nesrečo. O zdravstvenih razmerah na Kranjskem piše dr. Keesbacher[1]) l. 1893.: „Kar se tiče obrambe pogostoma pojavljajočih se ljudskih bolezni (sploh!), je vzroke ponajveč iskati v dejstvu, da se prebivalstvo ne zmeni dosti za čistočo tal, za čistost zraka, za kanalizacijo, napravo greznic, preskrbo dobre pitne vode i. t. d., pa tudi v brezbrižnosti napram oblastvenim odredbam, čeprav se je vsled zdravstvenega zakona (izza 24. aprila 1888, s katerim se je uredila zdravstvena služba v posameznih občinah in ki velja za vso Kranjsko izvzemši Ljubljano), vsled večjega števila zdravnikov po deželi kakor tudi s tem, da se je občinstvo pritegnilo razpravam glede zdravstvenih uredeb, marsikaj obrnilo na bolje. Treba pa še mnogo novih bolnic po deželi."

Toda vrnimo se k letu 1886.!

Že koncem l. 1885. (12. decembra) se je kolera nenadoma pojavila v Trstu, kamor so jo bili zanesli iz prav iste Italije, iz katere je bila doslej še vedno prišla v naše kraje. V Trstu so oblasti nemudoma odredile vse potrebne varstvene odredbe in po nam že znanih mednarodnih predpisih slučaj takoj javile tudi ljubljanski zdravstveni oblasti. Že 25. decembra je ljubljanski magistrat objavil oklic, v katerem je ta slučaj razglasil in opozoril na obstoječe zdravstvene predpise, zlasti pa opomnil, da je vsakega iz Trsta došlega potnika nemudoma prijaviti oblasti. Kaj hujšega se tega leta na Kranjskem ni zgodilo.

[1]) Krain und seine Gesundheit. Izdal dr. Fr. Zupanc, 1893.

Pač pa se je naslednjega 1886. leta na poletje, ko je grelo toplo avgustovo solnce, 4. avgusta kolera naenkrat pojavila tudi na Kranjskem, in sicer je bila v Hribu, v občini Loški Potok, zgrabila nekega iz Ricmanj v Istri peš tjakaj došlega delavca. Ta je delal pri zgradbi herpeljske železnice in ko je tam med delavstvom izbruhnila kolera, per pedes Apostolorum preko Trsta odpotoval domov, s seboj noseč kali kužne bolezni. Domov prišedši, je moral leči, 9. avgusta pa je moral za kolero izdihniti.

10. avgusta se je kolera že pojavila v Travniku; zasejal jo je bil prav isti nesrečnik. Izbruhnila je epidemija, ki je iz te 690 prebivalcev broječe občine pobrala 16 oseb.

Zasejal pa jo je tudi v Hribu, ko je prenočeval na nekem skednju. 4. septembra, torej skoro en mesec kasneje, se je lotila 10letnega fantiča iz sosednje hiše, 7. septembra pa se je na mah zopet zglasila v hiši, v kateri je bil oni delavec umrl, in iz nje v grob odnesla kar 4 osebe: prva je obolela 7., druga 10., tretja 11., četrta pa 17. septembra. — V sosednji hiši pa jih je od 12.—16. septembra pomorila tri. Pojavila se je še v dveh drugih hišah in pobrala 2 osebi. Vsega skupaj je obolelo 11 oseb. S tem je bila epidemija v občini Loški Potok končana.

V Trstu je 1886 na novo izbruhnila početkom junija, ko je bila zimo prespala, in je hudo zagospodarila: do 13. sept. so v Trstu med 541 obolelimi šteli 344 mrtvih.

Na Reki je povzročila pravcato paniko; ljudje so, kakor že ob prejšnjih prilikah, bežali. Ob morskem obrežju in po vseh ulicah so večer za večerom žgali s kotranom napolnjene sodove, češ, da se s tem čisti zrak, tako da je bilo z morja videti, kakor da je vsa Reka v plamenih.

Na Kranjskem so odrejali obsežne varnostne odredbe.

V Šent Petru na Krasu so avgusta meseca uredili revizijsko postajo, ki naj bi pregledovala dohajajoče potnike. Izprva so hoteli napraviti pravcat zdravstveni kordon, pa so to misel morali opustiti, ker je ministrstvo razpostavljanje kordonov prepovedalo.

Okrajno glavarstvo Radovljica je početkom septembra zaradi preteče kolere prepovedalo božjo pot na Brezjah in na Bledu.

Okrajno glavarstvo Kamnik je odpovedalo letni sejem, domobransko poveljništvo v Gradcu pa je na predlog kranjske deželne vlade za to leto opustilo domobranske kontrolne zbore na Vrhniki (26. sept.) in v Ribnici (12. okt.).

V Ljubljani so na polju za Sv. Krištofom z vso hitrico gradili zasilno bolnico, takozvani kolerašpital. Omeniti je, da misli za zgradbo tega poslopja pravzaprav ni povzročila

1886 nastala kolera (glej „Laibacher Zeitung“ z 22. julija 1886), ampak da je idejo, na polju za Sv. Krištofom zgraditi poslopje, ki naj bi služilo skozi Ljubljano potujočim vojaškim transportom, že pred leti v seveda nekoliko drugačni obliki sprožil magistratni svetnik Jeras. Ko pa se je na zimo 1885 v Trstu pojavila kolera, je ta misel v občinski seji z dne 8. aprila 1886 zadobila konkretno obliko in stavba, ki je bila prvotno zamišljena kot prehodno vojaško stanovališče, se je izpremenila v zasilno bolnico, ki naj bi bila do novembra i. l. dograjena. Da je morala vlada zahtevati, da mora vsaj do spomladi 1887 leta biti gotova, smo že slišali.

Ko se je kolera pojavila ob jadranski obali, je kranjska zdravstvena oblast objavila obsežno instrukcijo, iz katere naj posnamemo točke, ki jih nadrobneje nismo omenili v uvodoma podanih določilih izza zdravstvenega zbora v Draždanih z dne 15. aprila 1893. l. Priobčujemo jih, ker kažejo, kako velikanski je bil prevrat v naziranju izza leta 1866., zlasti pa zato, ker naj pričujoči spis po možnosti pospešuje obrambo kolere, kar bo dosegel tem laglje, čim natančnejši bo v podavanju v poštev prihajajočih sredstev. — Naša zdravstvena instrukcija torej pravi:

Vsakega iz krajev, v katerih se je pojavila kolera, prihajajočega potnika je nemudoma prijaviti policiji, vseeno, ali se nastani v zesebnem stanovanju ali v gostilnici ali v prenočevališču.

Vsaka sumljiva oseba ostani 3 dni pod zdravstvenim nadzorstvom.

Zapiranje mej (bodisi deželnih ali občinskih ali krajevnih) in kontumačne odredbe so se vsepovsodi izkazale kot brezuspešne. (Primerjaj sklepe zdravstvenih konferenc iz l. 1866. v Carigradu, 1874. na Dunaju in 1885. v Rimu.)

Seveda se navodila ne dado podati v shematični obliki, marveč se treba ravnati po krajevnih odnošajih.

(Kaj treba ukreniti, da se koleri zabrani prestop preko mej, smo že povedali zgoraj (p. 71.).

(Istotako, kako je ravnati z živežem in z efekti.)

Še predno se pojavi kolera, bolje rečeno, vedno in v vsakem slučaju, je gledati na čistočo tal, cest, trgov in poslopij, da po njih ni gnijočih in gnitja zmožnih snovi. Zlasti je gledati na to, da se sproti in umno odpravljajo vsi gospodinjski in obrtni odpadki, pred vsem pa klavniški.

(O greznicah, kanalizaciji in preskrbi z dobro pitno vodo smo že zadostno govorili.)

Zdravstvena policija mora z vso vestnostjo nadzirati prenočevališča in slične javne prostore, pa tudi stanovališča ubožnih ljudi.

Vsako večje nabiranje ljudstva (veselice, procesije, sejme ...) je za čas kolere odločno zabraniti. Šole naj se zapro.

Pripravljeni morajo biti posebni lokali za bolnike, da jih lahko ločimo od neokužencev, in posebni lokali, da ne ostanejo brez zavetja tisti, ki jih je zdravstvena policija prisiljena pregnati iz njihovega dosedanjega stanovališča. Pripravljena mora biti zadostna zaloga razkuževalnih sredstev in zdravil.

V vsaki občini se mora sestaviti posebna zdravstvena komisija, v katero je odposlati zdravnika, tehnika in primerno število sposobnih krajanov. Predsednik tej komisiji je krajevni predstojnik ali njegov namestnik. V velikih krajih treba te komisije deliti v posamezne sekcije ali oddelke. Politična oblast mora njihovo poslovanje natančno nadzirati.

Kakor hitro se je kje pojavila kolera, mora občinski predstojnik o tem nemudoma obvestiti pristojno okrajno glavarstvo, in sicer brzojavnim ali sicer najkrajšim potem. Obenem mora občinski predstojnik brez obotavljanja sklicati zdravstveno komisijo in ukreniti vse, česar treba, da je okuženec ločen od neokužencev (izolacija). Okrajni zdravnik mora takoj k bolniku. Ker je važno, da se takoj izpočetka z vso gotovostjo dožene, da li ima v resnici opraviti z azijsko kolero, mora zdravstvena policija raztelesiti vse prve mrliče, ki so bojda zapadli koleri, in jih bakterijološki preiskati.[1])

Vsak novi slučaj kolere mora predstojnik gospodarstva (posestnik hiše ali najemnik stanovanja) nemudoma naznaniti občinski oblasti, prav tako tudi poslujoči zdravnik.

Za kolero obolele je v njihovem stanovanju izolirati (ločiti od neokužencev); v slučaju, da neugodne stanovanjske razmere take izolacije ne dopuščajo, treba bolnika spraviti v bolnico. Če pa je bolje, da bolnik ostane v svojem stanovanju, treba deložirati (iz stanovanja spraviti) neokužence.

Za prevoz bolnikov se ne smejo uporabljati javnemu prometu služeči vozovi.

Osebe, ki pridejo v dotiko z okuženci, z njihovimi efekti ali z mrliči, si morajo roke razkužiti s karbolovo kislino.

V prostoru, v katerem je okuženec, ne sme biti jestvin. Tudi naj neokuženci v takih prostorih ne jedo in ne pijo.

Zlasti pa je vso pozornost obračati na razkuženje in čiščenje obleke, perila in posteljne oprave okužencev in za kolero umrlih. Pred razkuženjem jih nihče ne sme odnesti iz bolniških prostorov. Perice morajo tako perilo prati v posebnih, zanalašč pripravljenih posodah, pralnice pa morajo biti pod policijskim nadzorstvom. Razpošiljati se takšno perilo, obleka itd. sploh

[1]) Dandanes zadostuje bakterijološko preiskanje bolnikovih otrebkov. Op. pis.

ne sme, prav tako je v okuženih krajih prepovedano nabirati in prenašati cunje, ponošeno obleko itd.

Stanovališča, v katerih so bili okuženci, se morajo razkužiti, predno se kdo zopet vanja naseli.

Mrliče je čim preje odstraniti. Izpostavljati jih javnemu ogledovanju je prepovedano. Prav tako tudi žalujoči preostali ne smejo v stanovanje umrlega. Pokop naj se izvrši čim preje.

Zdravstvene komisije morajo poslovati, dokler se ni uradno dognalo, da je kolera popolnoma prenehala, in poleg drugih svojih poslov oskrbovati javno dobrotvornost.

Izdajati je lahko umljive, poljudno poučne spise.

Obrambna sredstva pa nikdar ne smejo biti tako obsežna, da bi ovirala promet in povzročala draginjo. —

C. kr. trgovsko ministrstvo je poleg tega izdalo normo, ki med drugim določa, da morajo izprevodniki vsakega potnika, ki bi med vožnjo kazal znake obolenja, nemudoma izolirati. Če bi potnik med vožnjo umrl, se mora njegovo truplo takoj na naslednji postaji spraviti iz vlaka. —

Listi so z zadoščenjem prinašali pomirjajoče vesti, objavljali poučne oklice in sedaj upravičeno zatrjevali, da občevanje z okužencem ni opasno, če smo oprezni. Paziti moramo na to, da ne pridemo nezavarovani v neposredno dotiko z njegovim truplom, z njegovimi otrebki, niti ne z efekti, s katerimi je bil bolnik v dotiki. Snaga in pridno izmivanje z razkuževalnimi sredstvi, zlasti s karbolovo kislino, so učili, so najboljši varuhi. Svariti pa je tudi pred neprevidno uporabo vode, pa bodi, da jo rabimo kot pijačo, za kuho ali pa za izpiranje. Saj je dognano, da se razširjevalec kolere najlaglje vzdržuje v vlagi. In kako lahko se okuži voda, stoječa ali tekoča! Z vlago vred ponicajo bacili v zemljo in pridejo od tod lahko v naše odprte vodnjake, v potoke in reke, tolmune in jezera in jih okužijo, da utegne piti smrt, kdor zajame svojo pijačo iz njih, in izpirati s kužnino, kdor izpira s tako vodo. Še laglje zanesejo vanjo kužno snov naši gospodarski odpadki, ki jih odvajamo v vodo. Sum, da je voda okužena, je tem utemeljenejši, čim več imajo ljudje ž njo opraviti, bodisi da teče mimo človeških selišč ali da plovejo po njej. Zato bodite previdni z vodo! Ne rabite je neprekuhane, glejte, da sploh ne pridete v dotiko z njo, predno ni s prekuhanjem razkužena.

Nepobitno dognano je, da kolero nalezemo ali neposredno, ako pridemo v dotiko z bolnikom odnosno z efekti, ki so bili ž njim v dotiki (Kontaktinfektion, okuženje potem dotika), ali pa s posredovanjem vode.

Ti trezni pouki so imeli uspeh, da je ljudstvo to pot ostalo dosti mirno in da je bolj nego kdaj prej zaupalo svojim voditeljem, zdravnikom in javnim oblastvom.

Slučaj v loškopotoški občini pa l. 1886. ni ostal osamljen, kajti kolera se je naenkrat pojavila tudi na Igu med tamkaj delajočimi prisiljenci iz ljubljanske prisilne delavnice. Bržčas so prišli v dotiko z delavci iz Loškega Potoka. Prvi prisiljenec je obolel 2. oktobra. Ker bolezni niso takoj spoznali, so ga spravili v Ljubljano v prisilno delavnico, kar je tukaj povzročilo domačo epidemijo.

Na Igu je kmalu izbruhnila epidemija, ki se je omejila skoro samo na prisiljence. Od 60 jih je za kolero obolelo 22, in sicer je najhuje obolel oddelek prisiljencev, ki je stanoval v neki ob cesti in na močvirnatih tleh stoječi hiši, dočim je oddelek, ki je stanoval v hiši, stoječi na kamenitih tleh, trpel le malo. Torej se je tudi v tem slučaju izpričalo, kako zelo je razširjanje kolere odvisno od kakovosti tal.

V ljubljanski prisilni delavnici, kamor so bili iz neprevidnosti prenesli onega okuženca in kjer je ta tudi v izolačni sobi 3. okt. umrl, so sicer takoj potem, ko so bili bolezen spoznali, poskrbeli za temeljito razkuženje in ko so se na Igu med prisiljenci pojavili novi slučaji kolere, prekinili vsakršno občevanje z okuženim oddelkom; 15. okt. pa so nekega za drisko obolelega prisiljenca spravili v omenjeno sobo in ga 18. okt. odpustili kot ozdravljenega. Ko pa se je isti mož 22. okt. zaradi driske vrnil v isto bolniško sobo in 26. okt. umrl, je zdravnik konstatiral, da je moža pobrala kolera. Najbrž se je bil ob svojem prvem bivanju v tej sobi okužil in jo takrat, ko je bival med drugimi, zanesel med svoje tovariše. Kajti že 23. okt. so se zgodili novi slučaji kolere, in sicer, kar je zanimivo, med prisiljenci iz različnih delavnic in različnih spalnic, dočim od paznikov ni obolel niti eden. Vsega vkupaj je do 29. nov., ko se je posrečilo ustaviti epidemijo, obolelo 18 mož, umrlo pa jih je 11.

Kolera v prisilni delavnici je Ljubljančanom povzročala precej skrbi. Izprva so bolnike na ukaz deželne vlade prenašali v mestno bolnico za kolerozne. Toda mestni magistrat je tako prenašanje kmalu ustavil, ker so se prebivalci šentpetrskega predmestja uprli.

Na Vrhniko so kolero tega leta zanesli dvakrat. — 28. sept. je na Vrhniko iz Trsta prišel nekdo, ki je že naslednjega dne umrl za to kužno boleznijo. 12. in 13. sta se pojavila še dva druga slučaja, potem pa je kolera pojenjala. — Drugič jo je na Gorenjo Ligojno zanesel klavec, ki je imel opraviti v Trstu. Mož je po daljši bolezni umrl 22. okt.

Kmalu so v kratkih presledkih oboleli njegovi sorodniki, od katerih se je bolezen tako razširila, da so do 18. nov. v kraju šteli 18 obolelih.

V ljubljanski okolici so se pojavljali posamezni slučaji kolere, ki so vsi končali s smrtjo.

Tako torej kolera tega leta ni prehudo gospodarila. Na Dolenjskem se je zglasila samo še v Gribljah v črnomaljskem okraju, kamor jo je 8. okt. nekdo zanesel iz Velike Pake na Hrvatskem. 10. okt. mu je obolel in umrl njegov 9 letni sinček, do 17. pa so mu oboleli še trije otroci, njegova žena in nadalje še tri osebe, ki so bile v hiši na posetih. Dve od teh sta umrli.

S tem je bila 1886. kolerna epidemija končana.

Uradna statistika nam daje o gibanju kolere l. 1886. to-le sliko:

Okraj	Občina	Število prebivalcev	Trajala od — do	Obolelo je	Ozdravelo je	Umrlo je	Na sto prebivalcev pride obolelih	Na sto prebivalcev pride umrlih
Ljubljana mesto	Epidemija se je omejila na prisilno delavnico	280	18./X. — 29./XI.	18	7	11	6·43	61·11
Kočevje	Loški Potok	1353	4./VIII. — 18./X.	55	22	33	4·06	60·00
Ljubljana okolica	Ig	1291	2./X. — 9./XI.	26	15	11	2·01	42·30
	Vrhnika	5556	18./IX. — 16. X.	3	1	2	0·05	66·20
	-		oz. 22./X. — 23./XI.	18	13	5	0·30	28·40
Črnomelj	Griblje	451	7./X. — 4./XI.	9	6	3	1·99	33·33
Skupaj	5 občin	8931		129	64	65	1·44	50·38

V celem je torej 1886. l. na Kranjskem za kolero obolelo samo 129 oseb, umrlo pa 65, torej dobra polovica, in to navzlic temu, da je kolera izbruhnila na pet različnih krajih. Številke so, če jih primerjamo z onimi iz prejšnjih let, vsekakor zelo ugodne in pomirjujoče. Saj nepobitno kažejo, da se je ob epidemiji 1886. l. izpričalo, kar so veščaki svojpot zatrjevali in kar zatrjujejo še danes: da se spričo današnjega stanja zdravilske vede v krajih, kjer so zdravstvene razmere urejene in je ljudstvo voljno, se pokoravati oblastvenim in zdravnikovim odredbam, ni bati, da bi se kolera še kdaj mogla razviti v obsežnejšo epidemijo. Veda sedaj pozna njenega povzročevalca in je zdravnikom v roke dala orožja dovolj, da se mu morejo uspešno postaviti v bran. Kakor pa tudi najrazumnejši in najpogumnejši častnik sam ničesar ne opravi proti sovražniku, če se mu nje-

govo moštvo ne pokorava brezpogojno, tako morejo tudi zdravniki boj proti koleri uspešno voditi le tedaj, če točno in vestno izvršujemo vse, kar so nam veleli. Ponavljamo, da ni dvoma, da je koleri enkrat za vselej odklenkalo povsodi, kjer so zdravstvene razmere urejene, kjer je ljudstvo probujeno in ne omalovažuje dobro premišljenih zdravstvenih ukrepov.

Kolik preobrat v kratki dobi šestdesetih let!

Dočim je kolera ob svojem prvem pohodu v Evropo veljala za šibo božjo, proti kateri ga ni pomočka, za okrutnico, katere se je po pravici še huje bati nego kuge, ki jo je vsaj lahko zadržati ob mejah; dočim je kolera ob svojih prvih pohodih v Evropo zbegala vse, vladarje kakor podložnike, učenjake kakor lajike; dočim je ob svojih povratkih s porogljivim zasmehom igraje od sebe odbijala vse brezštevilne njej namenjene strelice in neovirano stopala, kjer se ji je zljubilo, in mlado in staro, visoko in nizko neusmiljeno mandrala v tla, iz katerih je bila nenadoma izrastla kakor zli duh iz pekla, in pred sabo zbujala trepet, za sabo puščala jok: se nam dandanes zdi kakor v prisilni jopič povezan nasilnež: vzroji, kadar ga prime, rad bi se razmahnil, pa se ne more, ne more, — dokler je jopič dosti trden.

Dočim je prej povzročala blazen strah, ker nihče ni vedel, kaj je njeno bistvo in kakšna so njena svojstva, ji danes mirno gledamo v oči, ker vemo, kako ji pridemo do živega. Izginil je strah, ker se je razpršila tista mistična megla, ki je zagrinjala njeno rojstvo in njeno življenje in jo delala strahotnejšo, nego je bila v istini. Za nas dandanašnjike kolera ni več tajinstvena šiba božja, ampak je prav enostaven, po bakterijah povzročen razkrajalen proces v človeškem drobu. Dandanašnjiki je ne gledamo več s tistimi plašnimi očmi, s katerimi otroška fantazija gleda strahove, marveč jo gledamo s treznim očesom znanstvenika, ki v njej vidi zgolj zanimiv pojav, za katerega nič manj ne veljajo nepisani večni zakoni nego za druge naravne procese.

Kolik preobrat tudi v javnih zdravstvenih odnošajih!

Dočim se je preje v obče — (ne samo pri nas) — mislilo, da je za javno zdravje dosti storjeno, če se je precej kaj storilo zoper ponarejanje odnosno izprijanje živil ali odrejalo pregledovanje mesa in mrličev, o priliki epidemij pa objavilo nekoliko pouka, kako se treba vesti, in so se v skrajni sili odredile začasne stroge obrambene naredbe ter se je tu pa tam, če je šlo, uredila tudi kaka zasilna bolnica, vse drugo pa

prepustilo posameznikom in slučaju, so divjajoče epidemije končno stoprav v prošlem stoletju evropske države dovedle do tega, da so svojo pažnjo jele posvečati tudi tej strani življenja svojih državnikov v meri, ki jo to vprašanje zaslužuje. Zlasti druga velika kolerna epidemija v letih 1854. in 1855. in pa znamenita znanstvena raziskavanja Hallierjeva, de Barryjeva, Pettenkoferjeva in Klobova so povzročila, da so države boj zoper epidemije odslej smatrale za prav tako svojo, javno zadevo kakor n. pr. velika politična vprašanja in se odločile, da rešitve tega vprašanja več ne prepuščajo posamezniku ali slučaju in da se več ne omejujejo zgolj na začasne prilične odredbe, marveč da v svojem ozemlju uvedejo stalne zdravstvene naprave, pred vsem pa po možnosti odpravijo vse, kar zahtevam javnega zdravstva ne bi odgovarjalo. Tako se je torej z drugo kolerno epidemilo tudi glede na javno zdravstvo v Evropi začela nova doba. Sestajale so se zdravstvene konference, ki so končno to skrb za javno zdravstvo še bolj posplošile in jo povzdignile v zadevo, ki ne more biti skrb le vsake posamezne države zase, marveč skupna zadeva vseh kulturnih držav. Tako je besno divjanje kolere rodilo sad, ki se ne da dovolj preceniti, in tako je prišlo, da dandanes nimajo samo posamezne države svojih nadrobno izdelanih javnozdravstvenih zakonikov, marveč so uveljavljena tudi zdravstvena določila, ki so obvezna za vse kulturne države. Podrobnosti, v kolikor morejo zanimati nas, ki se bavimo s kolero, smo že navedli zgoraj. Kolik je uspeh teh javnih odredeb, ni težko presoditi, ako primerjamo nekdanje besnenje kolere z njeno dandanašnjo pohlevnostjo. Če ji v južni Italiji ali v Turčiji še dandanes ne morejo biti kos, izpričuje to edinole staroznano dejstvo, da so tamošnje zdravstvene razmere vse prej nego urejene in da je prebivalstvo vse prej nego probujeno.

Pri kraju smo. O tem, kako je bilo na Kranjskem po l. 1886., ne bomo govorili. Bi tudi ne vedeli kaj zanimivega povedati.

Samo eno bi še radi pripomnili. To namreč, da smo se v svojem spisu ozirali edinole na kolerne e p i d e m i j e na Kranjskem, ne pa tudi na morebitne posamezne slučaje, ki so se morda pojavili zdaj tu zdaj tam, in da si pričujoče razprave nismo mislili kot učene zgodovine kolere na Kranjskem, marveč kot poljudno pisan zabavno-poučen spis.

Mesto sklepne pike za boljšo voljo še eno veselo, ki je 1886. l. prepotovala vse evropsko časopisje.

Splošni list za pivovarstvo („Allgemeine Zeitung für Bierbrauerei“) je imenovanega leta prinesel notico, da je profesor

Koch, slavni najditelj kolerabacila, našel, da se kolerabacil v pivu v najkrajšem času uniči. Dočim se je torej prej propovedovalo, da je pivopitje za rogoviljenja kolere škodljivo, ker jo pospešuje, se je sedaj — tako je trdil ta list — neoporečno izkazalo, da pivo v časih kolere ne samo ni škodljivo, ampak nasprotno še prav koristno. — Vsled te notice se je „Berliner Tagblatt“ obrnil do prof. Kocha in ga pobaral, kaj je s tem njegovim najnovejšem razkritjem. In Koch je slovesno izjavil, da se dotični list najbrž moti, ker se, kolikor je njemu znano, še nikdar ni izjavil o morebitnih odnošajih med pivopitjem in kolero. Seveda se je „Bierbrauerei Zeitung“ namenoma zmotila. Na veliko žalost njenih izdajateljev in odjemalcev pa se je prav tako neoporečno izkazalo, da kolerabacil ni za to na svetu, da bi nemškim pivovarjem polnil žepe . . .

Dodatek k „Spominom na Francoze“.

K str. 24.: „Princ Lulu“ je bilo laskovo ime za Louisa, sina Napoleona III. Po zmoti sedaj naši ljudje ta priimek nadevljejo „rimskemu kralju“, sinu Napoleona I.

Dr. Jos. Gruden.

K str. 28.: Izmed manj pristopnih tiskanih virov, ki nam poročajo o francozofilstvu našega naroda, naj navedem tu še enega:

„Südslavische Zeitung“, ki je leta 1871. izhajala v Sisku in v katere uredništvu je bil tudi Jurčič, je dne 2. februarja priobčila podlistek o onodobnih nemških in francoskih simpatijah med Jugoslovani, ki je prvotno izšel v brnskih „Stimmen aus Mähren“, in tu čitamo: „Bald hätte ich hier eine kleine Anzahl unter den Nationalen, würdigen Patrioten vergessen, die bei uns für die Franzosen ammeisten eingenommen sind. Es lebt in unserem Lande (v Hrvatski) noch ein Häuflein älterer Herren, die noch die Zeit miterlebt und teilweise mitgemacht haben, als Kroatien bis zum rechten Savaufer nach dem Schönbrunner Frieden 1809—1812 in Frankreichs zeitweiligem Besitz und mitsamt Illyrien unter französischer Administration stand — und die Landessöhne aus jener Zeit gedenken dieser fremden Verwaltung mit dankbarer Erinnerung.“

G. dr. Fr Kidrič me opozarja na „Carniolio I. (1838) št. 12.—13.: Transilvanus: Ana —, na poročila Andrejčkovega Jož. o Črnem Grabnu, na Trdino („Ljubljanski Zvon“ 1905, 357).

Dr. Fr. Ilešič.

Za tisk v „Zborniku“ ima „Matica Slovenska“ pripravljene te-le rokopise:

Steklasa Ivan, Josip Rabata, karlovški general.
„ „ Obričani.
Remeš M. dr., Abbé Martin Kuralt in njegova korespondenca z Antonom Linhartom.
Šlebinger Janko dr., Slovenska bibliografija (1906—1911). (Malone dogotovljena.)

Obetajo ozir. pripravljajo se študije:

Dr. Demeter Bleiweis vitez Trsteniški, Dr. Janeza Bleiweisa delovanje v dež. zboru in odboru.
Ilešič Fr. dr., Čebeličar Jos. Žemlja.
Kidrič Fr. dr., Stanko Vrazova slovenska zapuščina.
„ „ „ Monografija o Primcu.
„ „ „ Tajna korespondenca v Napoleonovi Iliriji.
„ „ „ Ilirsko-francoska loža v Ljubljani.
„ „ „ Loža za odpiranje pisem na pošti v Trstu po odhodu Francozov iz Ilirije.
Kotnik Fr. dr., Jarnikova zapuščina (zlasti nenatisnjene pesmi in pisma).
Lokar Janko dr., Tehnika Jurčičevega romana.
Skaberne V., Študija o slovenski hiši.
Štrekelj K. dr., Iz zgodovine slovenskega jezika.
Tominšek Jos dr., Korespondenca dr. Janeza Bleiweisa.
Vidic Fr. dr., Tajna korespondenca v Napoleonovi Iliriji.
Žigon Fr. dr., Iz Čopovih-Prešernovih časov.

Uredništvo.

